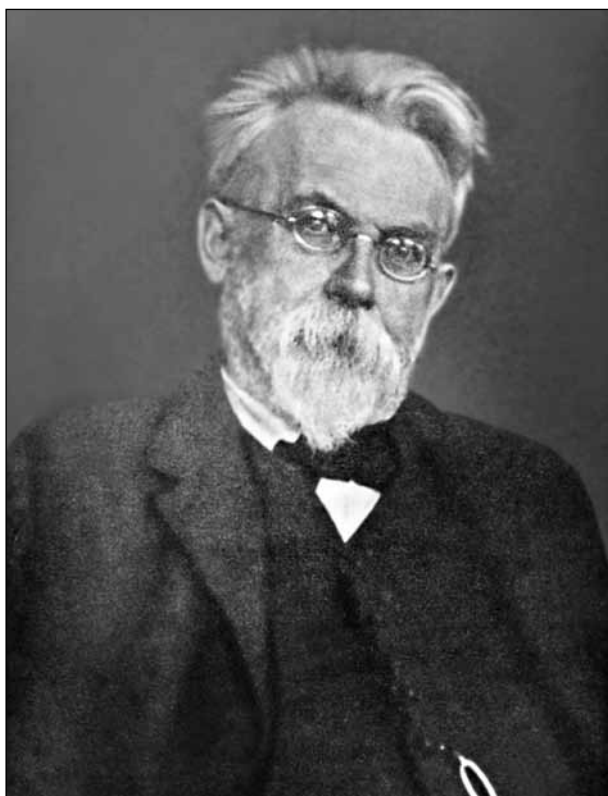

В. І. ВЕРНАДСЬКИЙ
І
УКРАЇНА

З ЛИСТУВАННЯ

КНИГА 2

Українка Академія Наук... дарога мей
і я думаю, що вона буде мати великий вплив
в розвитку Української культури

В. Степаненко

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

КОМІСІЯ З НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ
АКАДЕМІКА В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

ІНСТИТУТ АРХІВОЗНАВСТВА

В. І. ВЕРНАДСЬКИЙ І УКРАЇНА З ЛИСТУВАННЯ

КНИГА 2

К—Я
ОФІЦІЙНЕ
РОДИННЕ

КИЇВ 2019

*Затверджено до друку вченою радою
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(протокол від 13.12.2017 № 12)*

АВТОРИ ТА УПОРЯДНИКИ:

С. М. Кіржаєв, К. Є. Новохатський, Л. М. Яременко, Н. М. Глушенко,
Л. І. Завалішина, Н. М. Зубкова, Д. І. Курас, Р. О. Марценюк

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

А. Г. Загородній (*голова*), О. С. Онищенко (*заст. голови*), Г. В. Боряк,
О. І. Дзюба, Г. В. Папакін, В. І. Попик, Л. М. Яременко

РЕЦЕНЗЕНТИ:

В. М. Даниленко, член-кореспондент НАН України,
завідувач відділу історії України другої половини ХХ століття
Інституту історії України НАН України;
Л. А. Дубровіна, член-кореспондент НАН України,
генеральний директор Національної бібліотеки
України імені В. І. Вернадського

В. І. Вернадський і Україна: з листування. Кн. 2: К–Я. Офіційне. Родин-
не. [Електронне видання] / НАН України, Коміс. НАН України з наук. спадщи-
ни акад. В. І. Вернадського, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т архі-
вознавства; авт. та упоряд.: С. М. Кіржаєв, К. Є. Новохатський, Л. М. Яремен-
ко [та ін.]; редкол.: А. Г. Загородній (*голова*), О. С. Онищенко (*заст. голови*)
[та ін.]. – Текст і граф. дані. – Київ, 2019. – 1040 с. – Об'єм даних 5,78 Мб. – Режим
доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/. – Назва з тит. екрана.

ISBN 978-966-02-8431-9 (загальний)

ISBN 978-966-02-8435-7 (електронне видання)

Видання «В. І. Вернадський і Україна : з листування» у 2-х книгах продо-
вжує тематику «Володимир Іванович Вернадський і Україна», започатковану у
низці томів серії «Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського». Пред-
ставлений у виданні епістолярний матеріал репрезентує листування В. І. Вер-
надського як з діячами науки та культури, які жили і працювали в Україні, так і
з іншими вченими, з якими Володимир Іванович контактував з питань розвитку
науки та освіти в Україні, а також з членами своєї родини, описував у своїх лис-
тах українські події або висловлював свої думки про них. Листування репрезен-
товано трьома блоками – приватно-діловим, офіційним та родинним.

Друга книга містить приватно-ділове листування кореспондентів, прізви-
ща яких починаються на літери К–Я. А також розділи з офіційним та родинним
листуванням.

Переважає більшість листів публікується уперше.

УДК 001(477):929Вернадський(044)

© Автори та упорядники, 2019

© Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського, Інститут
архівознавства, 2019

ISBN 978-966-02-8431-9 (загальний)

ISBN 978-966-02-8435-7 (електронне видання)

**ПРИВАТНО - ДІЛОВЕ
ЛИСТУВАННЯ
К-Я**

О. В. Казанська (?–?)¹

О. В. Казанська – В. І. Вернадському

№ 1

4 лютого 1892 р., Одеса

Василий Михайлович Нечаев² известил Вас о решении послать Вам собранные здесь деньги на столовые для голодающих³, теперь я посылаю их Вам 156 руб. с надеждой, что они пригодятся для этой цели. Вам, как человеку, живущему в Москве и близко стоящему к организации этого дела, легче употребить их с пользою. Деньги эти, конечно, капля в море, но все же [как-то] и пригодятся в нуждающейся местности. Если же почему-нибудь Вы найдете неудобным употребить их на столовые г[осподи]на Келлера⁴ или школьные (что кажется невозможным ввиду большой нужды), передайте их Толстому. Это, конечно, в крайнем случае, так как деньги собраны для более нуждающейся организации столовых, и пишу это на всякий случай, во избежание обратной пересылки денег, в надежде, что хлопоты по их устройству не особенно Вас затруднят. О судьбе денег, будьте добры, известите хоть Вас[илия] Мих[айловича] Нечаева.

Готовая к услугам *О. Казанская*

Одесса, 4 фев[раля] 1892 г.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 701, арк. 1–1 зв.

№ 2

21 лютого 1892 р., Одеса

Одесса. 21 февр[аля] 1892 г.

Очень благодарна Вам за известие о деньгах и сведения о ходе Вашего дела, кот[орое] меня живо интересует. Вашу благодарность я передала лицам, собравшим деньги. Хотелось бы доставить Вам еще сколько-нибудь, но удастся ли, – это вопрос.

Мне в голову не приходило, что наши деньги попадут в отчет, поэтому я ничего и не написала, как их обозначить. Назовите, как хотите: «из Одессы» или собранные Ланге⁵ и мною, – все равно, только [лотерею] не упоминайте.

Желаю Вам искренне всякого успеха в Вашем деле.

О. Казанская

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 701, арк. 2.

Коментарі

¹ *Казанська О. В. (?–?)*. Імовірно, дружина приват-доцента Новоросійського університету по кафедрі філософії Казанського Олександра Павловича (1859–?), яка займалася організацією збирання коштів для постраждалих від голоду 1891–1892 рр. у Тамбовській губернії.

² Нечаєв Василь Михайлович (1860–1935), юрист і перекладач. На момент написання листа приват-доцент кафедри цивільного права та судочинства Новоросійського університету. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів В. М. Нечаєва в цій книзі.

³ В. І. Вернадський як власник маєтку Вернадовка, розташованого в Тамбовській губернії, був обраний гласним Моршанського повітового і Тамбовського губернського земських зібрань. У земствах він займався переважно питаннями народної освіти.

В. І. Вернадський активно включився в боротьбу з голодом, який спалахнув неврожайного 1891 р. У жовтні цього року він розпочав збирання коштів для допомоги голодуючим. Завдяки авторитетові В. І. Вернадського йому надходили пожертвування як від приватних осіб, так і від колективів (наприклад, від великого князя Миколи Михайловича – 30 тис. руб., від французьких колег – 16 тис. франків). Завдяки зібраним коштам удалося відкрити 121 їдальню на 6,2 тис. осіб, закупити і роздати безкінним селянам 478 коней. Частина коштів була спрямована на боротьбу з епідемією кишкових інфекцій.

⁴ Йдеться про Келлера Володимира Васильовича (1867–1940), студентського друга В. І. Вернадського. Разом із О. О. Корніловим та Л. О. Обол'яніновим він брав участь у допомозі голодуючим у Моршанському повіті Тамбовської губернії в 1891–1892 рр. По дорозі до Тамбовської губернії вони зустрічалися з Л. М. Толстим для консультацій щодо системи допомоги голодуючим. Враховуючи його пропозиції, вони розпочали створення народних їдалень для порятунку людей.

⁵ Очевидно, йдеться про Ланге Миколу Миколайовича (1858–1921), психолога. В 1882 р. закінчив історико-філологічний факультет Петербурзького університету і був залишений на кафедрі філософії для підготовки до професорського звання. У 1888 р. приват-доцент Новоросійського університету по кафедрі історії філософії. З 1896 р. ординарний професор Новоросійського університету. На теренах Російської імперії був визнаний основоположником експериментального напрямку в психології.

Микола Олексійович Казмін (?–?)¹

М. О. Казмін – В. І. Вернадському

№ 3

21 жовтня 1920 р., [Сімферополь]*

21 окт[ября] дня 1920 г.**

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Не откажите в любезности сообщить, приедет ли и когда в Симферополь Ваш сын Георгий Владимирович². Мне срочно надо видеть его по делам отдела печати, и я хочу выехать завтра в Севастополь, но от проф. Гензеля³ слышал, будто он думал сюда приехать, и боюсь с ним разъехаться.

Примите уверения в искреннем уважении.

Редактор «Тавр[ического] Гол[оса]» *Н. Казмин*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 704, арк. 1.

Коментарі

¹ *Казмін Микола Олексійович (?–?)*, журналіст і редактор «Донских Ведомостей» (з листопада 1918 р. до кінця березня 1919 р.), у 1920 р. спільно з Б. [А.] Івінським редактор газети «Таврический Голос», що виходила в Сімферополі.

² Вернадський Георгій Володимирович (1887–1973), історик, публіцист, мемуарист. Син академіка В. І. Вернадського. З вересня 1918 р. професор російської історії Таврійського університету. У вересні 1920 р. за рекомендацією П. Б. Струве та зі згоди батька був призначений П. М. Врангелем на посаду завідувача відділу друку при його уряді, одночасно залишаючись професором Таврійського університету. В Криму виступав з доповідями, друкувався в наукових журналах та місцевих газетах. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів Г. В. Вернадського в цій книзі.

³ Гензель Павло Петрович (1878–1949), російський і американський фінансист та економіст. Закінчив Московську практичну академію комерційних наук (1896) і юридичний факультет Московського університету (1902). Працював професором Московського університету кафедри фінансового права і деканом економічного відділення Московського комерційного інституту. Декан юридичного факультету Таврійського університету (1918–1919). Тоді ж стає радником уряду генерала П. М. Врангеля. У 1921–1928 рр. консультант Комісаріату фінансів і начальник фінансового відділу Інституту економічних досліджень у Москві. У 1928 р., виїхавши читати лекції за кордон, вирішив не повертатися в СРСР. У 1930–1943 рр. викладав у Північно-Західному університеті (Northwestern University) в Чикаго, в 1943–1948 рр. – в Університеті Вірджинії.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** На бланку: Редакция «Таврический Голос».

Володимир Опанасович Каравасєв (1864–1939)¹

В. О. Каравасєв – В. І. Вернадському

№ 4

29 вересня 1920 р., Карадаг

16/29.IX.1920. Карадаг (Почт[овая] ст[анция] Отузы
Феодосийск[ого] у[езда])

Многоуважаемый Владимир Иванович,

Насколько можно судить по газетным известиям, военно-политическое положение за последнее время настолько резко изменилось в наилучшем направлении, что мне представляется возможным мечтать на более реальной почве о поездке в Киев, который, надеюсь, в не столь отдаленном будущем должен быть взят Махном, а затем занят Южной армией². Ввиду этого у меня явилась мысль написать Вам, чтобы узнать Ваш взгляд, – сохранится ли за мною моя должность при Академии³. Ведь я выехал, подобно Вам и другим, по командировке и не мог вернуться вследствие постигшей Киев политической катастрофы. Служба при Академии имела бы для меня большое значение ввиду того, что первое время мое материальное положение в Киеве будет очень печальным. С ужасом постоянно думаю о том бедственном положении, в какое попала жена⁴, оставшись почти без денег и без дров, при плохом здоровье, в доме⁵, который при настоящем положении не только не дает доходов, но еще требует громадных расходов и является основанием для возмутительных притязаний со стороны большевиков. А теперь наступает еще и вторая такая же ужасная зима. Здесь, на Станции⁶, я служу в качестве «метеоролога-наблюдателя», и у меня остается значительное количество времени для собственных научных занятий. Есть в моем положении здесь и некоторые неприятные стороны, но о них не стоит говорить.

Вам, вероятно, передал проф. Мейер⁷, что сын мой, который тоже служил при Академии⁸ и которого Вы немного знали, погиб в Ростове в ноябре от тифа. Теперь у меня уже не осталось детей, и мне с женой (если она осталась жива при настоящих трудных условиях жизни) придется доживать жизнь в одиночестве.

Уважающий Вас *В. Каравасєв*

№ 5

12 серпня 1931 р., Київ

12.VIII.[19]31 г. Киев, Зоол[огический] Музей ВУАН⁹
ул. Короленко, 55

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Решаюсь обратиться к Вам с большой просьбой. Приблизительно в половине сентября я предполагаю приехать в Ленинград, чтобы в течение месяца поработать над муравьями в Зоол[огическом] Музее Академии¹⁰. Год или два тому назад меня приглашал П. К. Козлов¹¹ (путешественник) в случае приезда остановиться у него. Месяц тому назад я писал ему, но ответа не получил и думаю, что он, вероятно, в деревне, в Новгородской губ[ернии], куда обыкновенно уезжает на лето, но, к сожалению, у меня нет его деревенского адреса. Просьба моя, как Вы, вероятно, уже догадываетесь, заключается в том, – не сможете ли Вы, в случае если я не смогу устроиться у Козлова, устроить меня где-нибудь в одном из Ваших учреждений? Мы здесь оказываем содействие нашему Диршу¹², а Вы, может быть, будете так любезны – в случае надобности устроить меня?

Уважающий Вас *В. Караваяев*

РАН, ф. 518, оп. 3, спр. 721, арк. 2.

№ 6

25 серпня 1931 р., Київ

25.VIII.[19]31 г. Киев, Зоолог[ический] Музей ВУАН
ул. Короленко, 55

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Более двух недель <назад> я писал Вам, адресовав письмо на Биогел¹³. Т. к. до сих пор я не получил ответа, то думаю, что мое письмо не переслано Вам на дачу, адрес которой мне не известен, а потому пишу вторично, причем пишу отдельно на имя завед[ующего] Биогелом открытку и прошу переслать Вам мое письмо.

Повторяю свою просьбу, которая заключается в том – не будете ли Вы столь любезны предоставить мне приблизительно с 10 сент[ября] по 1 нояб[ря] приют в каком-нибудь из Ваших учреждений. Я хочу поработать в Зоолог[ическом] Музее Академии. В позапрошлом году меня приглашал к себе П. К. Козлов (путешественник), но он теперь, по-видимому, в отъезде. Выполнением моей просьбы премного меня обяжете.

Уважающий Вас *В. Караваяев*

РАН, ф. 518, оп. 3, спр. 721, арк. 3.

№ 7

15 жовтня 1931 р., Київ

15.X.[19]31 г. Киев, Зоологический Музей ВУАН
ул. Короленко, 55

Глубокоуважаемый Владимир Иванович,

В ответ на Ваши письма¹⁴ могу сообщить Вам, что я отнюдь не в претензии на Вас, что Вы не могли предоставить мне помещения. На короткое время я устроился в Доме Ученых¹⁵, а когда мне ввиду ремонта предложили оттуда выселиться, то я нашел приют в квартире приехавшего к тому времени академика Козлова. Очень сожалею, что не успел повидаться с Вами, тем более что Вы были, вероятно, еще в отъезде¹⁶. Я уже два дня как снова в Киеве. Свою командировку я использовал в Зоол[огическом] Музее Академии с очень большим успехом. Будьте добры напомнить Диршу, что взятые у нас банки он должен нам вернуть, притом не откладывая это надолго.

Уважающий Вас *В. Караваев*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 721, арк. 4. Авторизованый машинопис.

Коментарі

¹ *Караваев Володимир Опанасович (1864–1939)*, зоолог, ентомолог, один із відомих фахівців з мурах, мандрівник. Закінчив Київський університет (фізико-математичний факультет), у якому працював з 1890 до 1919 р. У 1892 р. вийшла перша робота з ембріонального розвитку *Pugthosoris apterus*. У 1892–1896 рр. багато їздив Європою, знайомився із зоологічними музеями та зоопарками. У 1898 р. був призначений директором Севастопольської біологічної станції. З 1919 р. працював у Зоологічному музеї УАН, приніс у дар свої колекції та став першим консерватором музею. З 1927 по 1934 р. був директором Зоологічного музею (Інституту зоології ВУАН), а з 1934 р. – старшим науковим співробітником. Описав 4 нових роди, 4 підроди, 98 видів і понад 160 внутрішньовидових форм мурах. Автор близько 100 наукових праць. У 1934–1936 рр. вийшли два томи «Фауна родини Formicidae (мурашки) України», які стали квінтесенцією мірмекологічних досліджень ученого.

В. І. Вернадський згадував про нього 1942 р.: «Я познакомився с Владимиром Афанасьевичем Караваевым в мой приезд в Киев в 1918 году, когда я был туда вызван из Полтавы. По-видимому, это было в июле – «поздним летом» – жил в городе, но рано ознакомился с Старосельем, с биолог[ической] станцией. Точно не помню, когда познакомился с В. А. <Караваевым> – еще <за>долго до создания <Украинской> академии. К стыду своему, я не имел тогда никакого о нем понятия, впервые ознакомился с его статьями.

В это время я очень интересовался энтомологией – насекомыми – и мечтал об организации большой биогеохим[ической] работы. Энтомологом был Ф. Г. Добржанский, теперь крупный генетик в САСШ. Фигура В. А. <Караваева> бросалась в глаза – он действительно был похож на муравья – крупным специалистом в этой области он тогда уже был. Сын очень

известного в Киеве врача, оставившего ему очень большое состояние; он употребил его на путешествия и жил наукой. Рассказы его были очень интересны.

[...] С образованием Академии он передал всю свою коллекцию.» (*Вернадский В. И.* Дневники. 1935–1941: в 2-х кн. Кн. 2: 1939–1941. – М., 2006. – С. 98–99).

Література: *Корман М. М.* Науковий доробок В. О. Караваєва в галузі зоології та гідробіології (кінець XIX – перша третина XX ст.). – Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 2006. – 20 с.

² Імовірно, йдеться про так званій союз командувача Революційної повстанської армії України отамана Нестора Івановича Махна (1888–1934) з правителем Півдня Росії та головнокомандувачем Російської армії Петром Миколайовичем Врангелем (1878–1928) проти більшовиків. Проте пропаганда більшовиків перемогла. Н. І. Махно пішов на домовленість з урядом УСРР про перемир'я та спільні дії проти білогвардійців. 18 жовтня в Харкові відбулося підписання угоди між урядом радянської України та повстанською армією Махна.

³ Професор В. О. Караваєв став співробітником утвореного в травні 1919 р. при Комітеті для виучування фауни України академічного Зоологічного кабінету (музею). Ця перша в Україні спеціальна зоологічна установа в 1919 р. налічувала 22 співробітники. В. О. Караваєв виїхав до Ростова 23 листопада 1919 р. разом із великою групою вчених. У вагоні «теплущі», як записав В. І. Вернадський у щоденнику, з Києва виїхали В. О. Кістяківський, В. О. Караваєв, Е. К. Гарф, М. М. Яницький, професор Пашкевич, В. І. Лучицький, С. П. Тимошенко, Ф. П. Сушицький, М. П. Василенко, П. М. Єсманський, В. І. Костко, Г. Г. Де-Метц та ін. Докладніше див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1. Кн. 1. – К., 2011. – С. 618. Скоріше за все, невдовзі, наприкінці 1919 або на початку 1920 р., Караваєв виїхав до Криму. У 1921 р. він займав посаду старшого вченого-зоолога Зоологічного музею.

⁴ Караваєва Надія Миколаївна, з 1921 р. й до початку 1930-х років працювала у ВУАН у бібліотеці, у 1923 р. – бібліотекар Інституту технічної механіки.

⁵ В. О. Караваєв був власником будинку № 35 на вул. Фундуклеївській у Києві (тепер вул. Б. Хмельницького).

⁶ Ідеться про Карадазьку наукову станцію ім. Т. І. В'яземського, що почала роботу в 1914 р. Перший звіт про роботи Карадазької станції стосується 1915–1916 рр. і присвячений вивченню прибережної фауни на прилеглій до Карадагу ділянці моря. Тоді ж почалися гідрологічні роботи. З 1914 по 1920 р. станція перебувала у складі Товариства сприяння успіхам дослідних наук та їх практичним застосуванням ім. Х. С. Леденцова, з 1920 по 1931 р. у віданні Московського товариства дослідників природи, з 1931 по 1937 р. у віданні Наркомпрому Кримської АРСР. З 1937 р. станція перебувала у складі АН УРСР. У 1963 р. Карадазька біологічна станція стала відділенням Інституту біології південних морів ім. О. О. Ковалевського АН УРСР, яке у 1979 р. перетворюється на Карадазький державний заповідник АН УРСР. У 1988 р. відбулося його перейменування у Карадазький філіал Інституту біології південних морів ім. О. О. Ковалевського АН УРСР, а з 1997 р. реорганізовується на Кримський природний заповідник НАН України.

⁷ Мейер Едуард Карлович (Андрійович) (1859–1928), зоолог, еволюційний морфолог, фахівець із вивчення кільчастих хробаків. Закінчив Петербурзький університет (1882), до 1889 р. працював у Бонні, Неаполі. Професор Казанського університету (1902–1913). З 1918 р. професор Таврійського університету, декан агрономічного факультету, керівник кафедри зоології (1918–1921). Пізніше викладав у Краснодарському педагогічному інституті.

⁸ Син В. О. Караваєва – Олександр, у 1919 р. займав посаду бібліотекаря Ботанічного саду.

⁹ Зоологічний музей УАН заснований 1 травня 1919 р. У серпні 1930 р. на базі Зоологічного музею та інших зоологічних установ ВУАН було створено Зообіологічний інститут (нині

Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України). Зоомузей увійшов до відділу фауністики та систематики новоствореного інституту.

¹⁰ Ідеться про Зоологічний музей АН СРСР, заснований у Петербурзі 1832 р. на базі зоологічних колекцій Натурального кабінету Кунсткамери. Тепер – Зоологічний музей Зоологічного інституту РАН.

¹¹ Козлов Петро Кузьмич (1863–1935), географ, етнограф, біолог, археолог, учень і послідовник М. М. Пржевальського. Академік ВУАН (1928). Дослідник Центральної Азії. В роки громадянської війни працював науковим співробітником у заповіднику «Асканія-Нова».

¹² Дірш Віталій Михайлович (1904–1982), ентомолог, учасник спільних експедицій БЮГЕЛ та з 1929 р. співробітник Зоологічного музею ВУАН. З 1929 по 1934 р. В. І. Вернадський намагався організувати відділ ентомології на чолі з В. М. Діршем у БЮГЕЛ, проте це йому не вдалося. В 1934 р. переїхав до Криму, де працював у Кримському науководослідному інституті захисту рослин. У період війни залишився на окупованій території. Емігрував наприкінці війни. З 1949 р. дійсний член Британського ентомологічного товариства, очолював протисарановий центр у Лондоні (1960–1969). Автор праць про прямокрилих. Також див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 661–662.

¹³ Скорочена назва Біогеохімічної лабораторії Академії наук СРСР – БЮГЕЛ (нині Інститут геохімії та аналітичної хімії РАН ім. В. І. Вернадського). Була заснована з ініціативи академіка В. І. Вернадського на базі Радієвого інституту 1 жовтня 1928 р. Наприкінці 1934 р. БЮГЕЛ, як і багато інших установ Академії наук, була переведена до Москви. У березні 1943 р. її було перетворено на Лабораторію геохімічних проблем АН СРСР, а в березні 1947 р. створено Інститут геохімії та аналітичної хімії ім. В. І. Вернадського.

¹⁴ Листів В. І. Вернадського поки не знайдено.

¹⁵ Ідеться про Будинок учених, відкритий у 1920 р. з ініціативи Петроградської комісії з поліпшення побуту вчених.

¹⁶ З 17 травня по 17 вересня 1931 р. В. І. Вернадський з дружиною жили в санаторії ЦеКУБУ в Старому Петергофі.

Лев Васильевич Келлер (1863–1939)¹

Л. В. Келлер – В. І. Вернадському

№ 8

29 лютого 1892 р., [Біюк-Ламбат]*

29 февраля 1892

Уважаемый Владимир Иванович!

Спешу послать Вам выписку из только что полученного мною письма от моего хорошего знакомого, доктора Ермогена Михайловича Сочеванова² в Симферополе. К изложенному им я могу добавить лишь то, что жители Збурьевки – большого приднепровского села – малороссы. Кроме земледелия, занимаются и рыболовством, и извозом, многие служат в матросах, вообще народ бывалый, смысленный и в общем – до последнего неурожая – довольно зажиточный; эти обстоятельства, конечно, следует принять во внимание при выборе [места]...

Только относительно моих связей с Петербургом Ермоген Михайлович, конечно, заблуждается. Только и надежды у меня на Вас и на Александру Михайловну Калмыкову³, которой сегодня же направляю подлинное письмо Сочеванова.

Что Вам удастся узнать по этому делу, пишите или прямо: д[окто]ру Ермогену Михайловичу Сочеванову, Симферополь, Петропавловская ул., близ Еврейской Больницы, в собст[венном] доме, или, если предпочтете написать мне, то адресуйте на имя матери: Александры Петровны Келлер, в Биюк-Ламбат Таврич[еский] губ[ернии], так как я теперь много разъезжаю и письмо может напрасно пролежать несколько дней на почте.

Относительно мысли об утилизации черноморской хамсы для голодающих⁴ – о чем Вам писал брат Александр⁵ – пока сообщу совсем вкратце (т. к. боюсь опоздать на почту). По справкам, приведенным мною в Симферополе, Севастополе и Балаклаве, оказалось, что за это дело взялось Общество Красного Креста, хотя пока, к сожалению, в очень скромных размерах: 600 пудов хамсы будут посланы в виде опыта в Воронежскую губ[ернию], а всего разрешено расходовать на это дело до 1500 рублей. В ноябрьской и декабрьской книжках «Вестника Рыбопромышленности» (которые мною получены), есть статьи д[окто]ра Оскара Андреевича Гримма⁶, инспектора сельск[ого] хозяйства Мин[истерства] Гос[ударственных] Им[уществ], которые и дали первое движение делу. Если Вы имеете ввиду лицо или учреждение, которое могло бы дать ход делу в более широких размерах, то пишите или телеграфируйте мне в Биюк-Ламбат: у меня теперь есть весьма подробные, относящиеся к этому делу справки, и я продолжаю их со-

* Місце написання листа встановлено за змістом.

бирать. На днях думаю побывать на самом месте улова и тогда написать заметку в «Вестн[ик] Рыбпромышленности», как мне то предложил сделать Гримм. Это дело меня пока задержало в Крыму, а тут новая задержка: нас покидает наш управляющий именем, и пока что я должен его заменить; поэтому не знаю, скоро ли доведется свидеться.

Передаю привет Вам с Нат[альей] Егоровной.

Ваш *Л. Келлер*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 750, арк. 1–2 зв.

№ 9

15 вересня 1921 р., Теміс-Су

Темис-Су, 15 сент[ября] 1921 г.

Дорогой Владимир Иванович!

Не в добрый час состоялся мой переход в Таврический Университет. Хотя избрание мое на должность ассистента состоялось еще в марте м[еся]це, но я получил уведомление с большим опозданием и мог приехать в Симферополь только в начале мая, т. е. к самому концу семестра. Я зачислен ассистентом при Математическом Кабинете, состоящем в заведывании проф. Н. М. Крылова⁷.

С июня месяца в Университете прекратились всякие денежные выдачи; выдача обедов также свелась на нет, хлебный паек урезан до $\frac{1}{2} - \frac{3}{4}$ фунта и выдается нерегулярно. Отрезанный от всех близких, распродав почти все вещи (ведь я выехал из Петербурга в Крым налегке, еще более налегке выехал из Карабаха в Севастополь), я, вероятно, погиб бы с голода, если бы меня не выручили моя дочь⁸ и ее подруга, приехавшие вместе с нами из Петербурга; они предоставили мне возможность прожить у них в школе Темиз-Су* под Ялтой и здесь меня в течение последнего месяца подкормили, обшили, обстирали и т. д. Но и их положение здесь, как материальное, так и моральное, очень нелегкое (а на мой взгляд, прямо-таки катастрофично), и они задумали при первой же возможности перекочевать обратно в Петербург, где им открывается перспектива более интересной работы, да и возможности материального существования лучше (хотя бы потому, что там у нас остались еще кое-какие вещи).

При этих условиях и для меня лучшим исходом из настоящего тупика представлялся бы переезд на Север; а дочь моя даже считает решительно невозможным покинуть меня в Крыму одинокого.

Прибавлю, что с Симферополем мне расстаться будет не трудно, так как помимо невозможных материальных условий и моральное мое положение в Уни-

* Так в оригіналі.

верситете не оправдало моих ожиданий: с Крыловым у нас так и не нашлось общего языка. Для меня смысл жизни сводится ныне к двум задачам: учиться и создавать научные ценности. Собственно же к преподавательской деятельности у меня нет призвания. А в тех рамках и в той обстановке работы, которая создается вокруг Н. М. Крылова, я не предвижу возможности найти необходимый досуг и нравственное спокойствие для завершения тех начатых мною работ, в которых я еще надеюсь сказать свое слово. И в этом отношении даже моя нелегкая чиновничья служба в Севастополе оставляет мне больше простора.

Поэтому, если и возобновятся занятия в Университете и возобновится уплата жалованья служащим, и если при том мне не удастся выехать на Север, то я постараюсь перейти на службу в университетскую библиотеку (где сейчас имеется вакансия).

К Вам же я обращаюсь с просьбою, буде возможно, приискания для меня к[акой]-л[ибо] подходящей работы в Петербурге (на любом амплуа и чем скромнее, тем лучше) и притом по возможности устроить и вызов меня туда по служебной надобности – ибо средств, необходимых для проезда за собственный счет, у меня нет, а командировку отсюда едва ли удастся устроить.

С аналогичной просьбой я думаю обратиться к В. В. Серафимову⁹ (астроному, приват-доценту Ун[иверсите]та), под начальством которого я служил в Железнодорожном Пенсионном Комитете¹⁰. Опасаюсь только, что мое письмо к нему придется послать уже со следующей оказией. Если же для Вас не составит труда переговорить с ним обо мне по телефону, то такой предварительный разговор, м[ожет] б[ыть], и помог бы успеху моего дела.

Мой адрес пока: Ялта, почтов[ый] ящ[ик] № 165. Трудовая школа-коммуна Темис-Су. Наталье Васильевне Педьковой. Для передачи Л. В. Келлеру.

Преданный Вам *Л. Келлер*

Шлю сердечный привет Наталье Георгиевне.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 750, арк. 7–8 зв.

Коментарі

¹ *Келлер (Keller) Лев Васильович (Лев Вільгельм, 1863–1939)*, математик, метеоролог, геофізик, професор. Онук академіка Петербурзької АН П. І. Кепшена. Закінчив Петербурзький університет (1885), служив в армії. З 1888 р. працював зберігачем кабінету практичної механіки Петербурзького університету; звільнений за участь у студентських сходинах. Переїхав до Криму і займався виноградарством, одночасно продовжував наукову діяльність. У 1896–1899 рр. працював земським статистиком у Мелітопольському повіті Таврійської губернії. З 1900 р. – в управлінні справами залізничного пенсійного комітету Міністерства шляхів сполучення в Петербурзі. Після 1917 р. деякий час працював у Комісаріаті в справах страхування, виїхав до Криму. У 1921–1923 рр. – у Таврійському (Кримському) університеті. З 1923 р. співробітник Головної геофізичної обсерваторії (Петроград, Ленінград). У 1931–1933 рр. ди-

ректор Інституту теоретичної метеорології. Розробляв теорію турбулентності. Провів систематичне дослідження загальної циркуляції атмосфери помірною поясу Північної півкулі, описав умови стійкості зональної циркуляції атмосфери.

Л. В. Келлер – старший брат товариша В. І. Вернадського, юриста і кадета, а також відомого в Криму землевласника й винороба Володимира Васильовича Келлера (1867–1940).

Література: Немцы России. Энциклопедия: в 3-х т. – М., 2004. – Т. 2. – С. 59.

² У книзі «Дворянский адрес-календарь на 1897 год» (СПб., 1897) він зазначений як Гермоген Михайлович. Стаття про нього анонсувалася в довіднику «Деятели революционного движения в России: от предшественников декабристов до падения царизма. Библиографический словарь. Т. 3: Восьмидесятые годы». Втім, після 1934 р. відповідний за абеткою випуск видано не було.

Подаємо згаданий витяг з листа Сочеванова до Л. В. Келлера (підкреслення олівцем, можливо, зроблені В. І. Вернадським):

«Из письма [доктора] Е. М. Сочеванова

Не откажите помочь мне в выяснении одного очень важного дела. Обращаюсь к Вам потому, что Вы, вероятно, имеете постоянные связи с Петербургом, а я их не имею, между тем вещи, о которых я должен узнать, известны только в Петербурге. Дело в том, что крестьяне с. Збурьевки Днепроовского уезда по разверстке земли между ревизскими душами оказались в количестве 500 душ безземельными или малоземельными. Как бы то ни было, но эти 500 душ решили переселиться в Сибирь – в Семипалатинскую, Акмолинскую области или в Закаспийскую обл. – где окажется лучше. Но где лучше? Это надо поточнее узнать и как можно скорее притом. В этом участке мой товарищ земским врачом, по его совету написали в «Общество вспомоществования переселенцам», но оттуда до сих пор никакого ответа, а они спешат. Надо им знать, во 1-х, условия переезда, во 2-х, условия надела, в 3-х, условия самой земли, почвы. Относительно переезда надо узнать, не существует ли вообще каких-либо льгот для переезда, нет ли какого-либо места, куда переселение возможно на казенный счет (это слухи и, вероятно, слухи пустяковые), сколько может стоить, приблизительно, переезд. Относительно надела: где и какие льготы и какие условия надела, где еще есть надельные земли? Относительно земли: где на свободных еще местах какая земля, годна ли для хлебопашества или для скотоводства или для других каких промыслов, есть ли лес; если его нет, то возможна ли и как возможна доставка леса для построек; есть ли вода, как глубоки колодцы, нет ли рыбного промысла или просто ловли рыбы для своего обихода?

Не примете ли Вы участие в этих людях и не поможете ли через своих питерских знакомых все это разузнать. Если да, то спиштесь, пожалуйста, скорее с ними и по получении ответа напишите немедля мне, я уже передам, тоже немедля, через товарища. Если можно подействовать на «Общество вспомоществования переселенцам» и побудить их ответить на запрос этих крестьян, то хорошо бы и это, но, по-моему, если можно узнать еще из других источников, надо бы узнать, так как чем более будет сведений для такого важного дела, тем лучше...» (АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 750, арк. 3–4).

³ Калмикова Олександра Михайлівна (уродж. Чернова; 1849/1850–1926), педагог, громадська діячка, уродженка Катеринослава. Закінчила Маріїнське жіноче училище в Катеринославі. Брала активну участь у розвитку жіночої освіти та бібліотечної справи в Сімферополі, Харкові, Петербурзі, володіла книжковим магазином. Була членом, а потім головою університетського гуртка з вивчення народної літератури, який створили брати С. та Ф. Ольденбурги. Листувалася з В. І. Вернадським. Входила до редакцій журналів «легальних марксистів» «Новое слово» і «Начало». В 1902 р. була вислана за кордон. Пізніше читала лекції в Народному університеті Шаняєвського в Москві (1913–1916). Працювала в системі Наркомосу РСФФР.

⁴ Йдеться про допомогу населенню, яке постраждало від великого недороду і голоду в 1891–1892 рр. Влада створила 18 листопада 1891 р. «Особливий комітет цесаревича Ми-

коли Олександровича» (офіційно іменувався «Особливий комітет з надання допомоги населенню губерній, які постраждали від неврожаю»). Комітет діяв до березня 1893 р. як офіційна установа при Міністерстві внутрішніх справ і займався збиранням пожертв та узгодженням різних видів благодійної допомоги. Втім величезну роботу здійснювали також земство і громадськість. Серед активістів організації допомоги селянам були члени «Приютинського братства» – В. І. Вернадський, його друзі й однодумці О. О. Корнілов, К. К. Арсентьєв, В. В. Келлер, С. Ф. Ольденбург, Д. І. Шаховської. Ще від 1891 р. вони організовували допомогу селянам у Моршанському та Кирсанівському повітах Тамбовської губернії, а також в інших центральних губерніях Росії. Див., наприклад: *Рогожина А. С.* Организация общественных столовых в Моршанском уезде Тамбовской губернии во время голода 1891–1892 гг. (на материалах личного фонда В. И. Вернадского) // Вестник Орлов. гос. ун-та. Сер.: Новые гуманитар. иссл. – 2011. – № 6 (20). – С. 384–387; *Книга М. Д.* История голода 1891–1892 гг. в России : автореферат дис... канд. ист. наук. – Воронеж, 1997. – 23 с.

⁵ Очевидно, Келлер Олександр Васильович (1865–1930), винороб. Після закінчення Петербурзького технологічного інституту (1890) працював виноробом у маєтку Ай-Даніль, в Мандрі, Лівадії, в маєтку Абрау-Дюрсо, науковим співробітником Анапської дослідної станції виноградарства (1920–1926), головним виноробом тресту «Азвино» (1926–1928).

⁶ Грім Оскар Андрійович (1845–1921), фахівець з рибальства, зоолог. Закінчив Петербурзький університет. У 1870–1878 рр. служив консерватором зоологічного кабінету Петербурзького університету, приват-доцентом кафедри зоології. У 1878–1885 рр. доцент зоології в Петербурзькому лісовому інституті. З 1885 р. служив інспектором сільського господарства при Міністерстві державного майна, інспектором рибальства, завідував Нікольським рибницьким заводом. З 1886 р. редагував «Вестник рыбопромышленности». У 1912 р. обраний членом ІV Державної думи. Після 1917 р. працював у Псковському земельному управлінні консультантом.

⁷ Крилов Микола Митрофанович (1879–1955), математик, механік, професор Петербурзького гірничого інституту. Академік ВУАН (1922), академік АН СРСР (1929). Ініціатор відкриття в Криму філії Київського університету, в якій могли б навчатися хворі студенти. Професор Таврійського університету. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів М. М. Крилова в цій книзі.

⁸ Очевидно, Педькова Наталія Василівна (1890/91?–198?), падчерка Л. В. Келлера, закінчила Бестужевські вищі жіночі курси. Педагог. Після 1945 р. працювала редактором ленінградської Головної геофізичної обсерваторії.

⁹ Серафимов Василь Васильович (1866–1942), фахівець з астрономії. Закінчив Петербурзький університет (1888). Співробітник Головної астрономічної обсерваторії АН у Пулкові. Брав участь у складанні трьох каталогів докколополярних і зодіакальних зірок. Один із перших викладачів астрономії в Ленінградському педінституті (1918–1929). Наукові дослідження присвячені спостереженню комет і малих планет за допомогою рефракторів.

¹⁰ Залізничний пенсійний комітет існував у 1899–1918 рр. при Управлінні залізниць і займався питаннями каліцтва, добровільного страхування життя залізничних службовців, пенсійних та ощадно-допоміжних кас тощо.

Володимир Олександрович Кістяківський (1865–1952)¹

В. О. Кістяківський – В. І. Вернадському

№ 10

13 лютого 1914 р., Санкт-Петербург

13-го февр[аля] 1914 г.*

Милостивый Государь Владимир Иванович

Согласно постановлению «Международного Комитета Физико-Химических постоянных»² имею честь препроводить Вашему Превосходительству прилагаемое письмо, а также документы, посланные заказной бандеролью.

Пользуюсь случаем, чтобы засвидетельствовать мое почтение

Вл. Кистяковский

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 762, арк. 1.

№ 11

21 січня 1919 р., Київ

Київ, 21/8 янв[аря] 1919 г.

Глубокоуважаемый Владимир Иванович

До сих пор я разыскал только пять оттисков моих работ и учебник «Электрохимия»⁴, каковые передаю вместе с письмом.

Один из оттисков (помеченный крас[ными] крестиками) пропущен по недосмотру в списке моих работ.

Автообзор мной составлен, нужно только проверить кое-какие ссылки и т. п. Доставлю его не позже четверга этой недели⁵.

С совершенным почтением и преданностью

Вл. Кистяковский

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 762, арк. 2.

* На бланку: Prof. D-г Wl. Kistiakowsky. St. Pétersbourg. Lessnoi, Sossnowka, Inst. Polytechnique Pierre le Grand, Labor. de Chimie-physique.

№ 12
23 січня 1919 р., Київ

Київ, 23/10 янв[аря] 1919 г.

Глубокоуважаемый Владимир Иванович

Извиняюсь за поправки и внешний вид прилагаемого обзора*. Краткость времени не позволила мне его переписать.

В обзоре я старался быть объективным, подчеркнув только те мои работы, которые более или менее часто цитируются в научной литературе. Удалось ли мне достигнуть полной объективности?.. Когда-то я в своих заметках написал: «Я в прошлом это – не я»; но, по всей вероятности, это положение не всегда верно.

С совершенным почтением и преданностью

Вл. Кистяковский

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 762, арк. 3.

№ 13
6 серпня 1926 р., Кисловодськ

В. Кистяковский 1926 г.^{6**}
6 авг[уста] в 16½ час[ов]
Кисловодск

Глубокоуважаемый Владимир Иванович

Я был неточно осведомлен об адр[есе] сан[атория] ЦКУБУ⁶. Время потратил на ее*** отыскание. Дмитро Иванович⁷ уехал 5 дней тому назад. Извиняюсь, что сегодня не успел зайти. Непременно зайду на днях, чтобы поговорить по интересному научному вопросу, затронутому Вами.

С совершенным почтением Ваш *Вл. Кистяковский*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 762, арк. 4. Листівка.****

* Додаток відсутній.

** Рік написано олівцем, із знаком питання, проте за поштовим штемпелем – саме 1926 р.

*** Так в оригіналі.

**** Адреса на звороті: Ессенуки, Минер[ало]водч[еская] ветвь, ул. Азербайджанская, б[ывшая] Муравьевская, д. 12, [дача] Парк, профессору, академику Владимиру Ивановичу Вернадскому.

№ 14

10 серпня 1926 р., П'ятигорськ

10 авг[уста] 1926 г. 16 час[ов]

Глубокоуважаемый Владимир Иванович

Заходил к Вам; Вашу супругу не беспокоил, т. к. мне сказали, что она отдыхает. Будете в Пятигорске, может быть, зайдете (дома от 9½ до 12 ч[асов]).

Мой адр[ес]: Пятигорск, Советский, д. 18

у инж[енера] Мих[аила] Влад[имировича] Березина⁸.

Ваш *Вл. Кистяковский**

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 762, арк. 5.

№ 15

30 жовтня 1926 р., Ленінград

Ленинград, 30 окт[ября] 1926 г.

Политехнич[еский] Инстит[ут] им. М. И. Калинина,
кв. 75 Б

Глубокоуважаемый Владимир Иванович

В ближайшее время, вернее всего в понедельник 8-го но[ября]**, я использую Ваше любезное разрешение и, сговорившись предварительно по телефону, зайду к Вам. Меня интересует величина v_1 (см. V. Vernadsky, ИАН, 1926 г., стр. 739)⁹. Если v_1 универсальная постоянная для данного организма, тогда получается:

$$v_1 = D \text{ планеты} / \varepsilon_1$$

т. е. ε_1 пропорциональна D планеты. Мне думается, что это следствие может иметь общее биологическое значение.

С совершенным почтением и преданностью *Вл. Кистяковский*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 762, арк. 7.

* Текст на звороті записки: Академику Владимиру Ивановичу Вернадскому от Вл[адимира] Кистяковского.

** Примітка В. Кістяківського: P.S. В этом семестре я перегружен педагогической работой и свободен только в понедельник.

№ 16

8 листопада 1926 р., Ленінград

Ленінград, 8-го н[оября] 1926 г.
Политехнич[еский] Инстит[ут] им. М. И. Калинина,
кв. 75 Б

Глубокоуважаемый Владимир Иванович,
позвольте поблагодарить Вас за присылку Вашей книги «Биосфера»¹⁰.

Анализ распространения жизни в природе, который Вы даете, может служить образцом применения строго эмпирического метода.

Сегодня собирался зайти к Вам, но болезнь мне помешала. Еще в субботу 6-го вечером у меня появились признаки гриппа. В общем, я чувствую себя неважно: чрезмерная работа, связанная с необходимостью заработать известный минимум, подрывает мои силы (у меня по 20 и более часов лекций в неделю).

Все же я рассчитываю в ближайшее время повидаться с Вами.

С глубоким почтением и совершенной преданностью

Ваш *Вл. Кистяковский*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 762, арк. 8.

№ 17

28 листопада 1926 р., Ленінград

Ленінград, 28-го XI.1926 г.
Политехнич[еский] Инстит[ут] им. М. И. Калинина,
кв. 75 Б

Глубокоуважаемый Владимир Иванович,

увлекшись разговором на интересные научные темы, я не успел при последнем нашем свидании поговорить о работах Научно-Исторической Комиссии¹¹ при Академии Наук.

В июне месяце 1927 г. (8-го июня 1927 г.) исполнится сорокалетие теории электролитической диссоциации Сванте Аррениуса¹². Если Вы считаете удобным ознаменовать эту дату докладом в Н[аучно]-И[сторической] Комиссии, тогда я взялся бы охотно за составление этого доклада. Доклад можно было бы сделать в конце мая м[есяца] 1927 г.

Книга, о которой я упоминал в нашей беседе: Prof. D-r R. Kremann. Elektrolyse geschmolzener Legierungen. Stuttgart, 1926 г.¹³, изд[ательство] F. Enke.

С совершенным почтением и преданностью *Вл. Кистяковский*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 762, арк. 6.

№ 18

27 березня 1927 р., Ленінград

Ленінград, 27-го Ш.[19]27

Политехн[ический] Инстит[ут] Калинина,
кв. 75 Б

Глубокоуважаемый Владимир Иванович,

я не мог, к сожалению, быть на последнем заседании «Комиссии Истории Знаний». Сидел и правил корректуру. Воскресенье у меня – почти единственный день, который я могу уделить научной работе. Остальные дни у меня заняты очередной педагогической работой.

Беспокою Вас моим письмом, т. к. мне хотелось бы узнать Ваше мнение по следующему делу: Алекс[андр] Богд[анович] Кистяковский¹⁴ едет в экспедицию в Угру на крайне скудные средства. Имеет ли смысл обратиться к акад. Ферсману¹⁵ с просьбой, чтобы Академия Наук оказала бы материальную поддержку этой экспедиции. Ак[ад.] Ферсман лично знал Богдана Алекс[андровича]¹⁶.

С совершенным почтением и преданностью *Вл. Кистяковский*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 762, арк. 9.

№ 19

17 жовтня 1927 р., Ленінград

Ленінград, 17.Х.[19]27

Политехнич[еский] Инстит[ут], Калинина, кв. 75 Б

Глубокоуважаемый Владимир Иванович

Заглавие моего доклада в «Комиссии Истории Знаний» мною сообщено Максиму Абрамовичу¹⁷; доклад предполагается озаглавить: «Теория электролитической диссоциации Аррениуса и эволюция современной химии»¹⁸. Мой доклад затрагивает только часть научных работ этого выдающегося ученого. Было крайне желательно, чтобы Макс Абрамович сделал на том же заседании доклад о других работах Сванте Аррениуса.

С совершенным почтением и душевной преданностью

Вл. Кистяковский

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 762, арк. 10.

№ 20

22 жовтня 1928 р., Ленінград

Ленінград, 22 октября [19]28
Политехн[ический] Инстит[ут] Калинина, кв. 75 Б

Глубокоуважаемый Владимир Иванович

Позвольте искренне поблагодарить Вас за письмо¹⁹. Для меня оно останется навсегда радушным приветом от ученого и человека, которого я привык высоко чтить и уважать.

Если судьба приведет меня в число членов Академии наук²⁰, я буду счастлив получить возможность более тесного общения с лучшими учеными, что поможет моей скромной научной работе.

С искренним почтением и преданностью

Ваш *Вл. Кистяковский*

Конец моей статьи: «Sur la Constitution Moléculaire des Liquides»²¹ еще не напечатан. На днях доставлю мою немецкую статью из окт[ябрьской] книжки Z[eitschrift] für phys[ischen] Chem[ie] 1928 г. на ту же тему, но разработанную в сторону учения о конфигурации молекул²².

Вл. Кистяковский

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 762, арк. 11–12.

№ 21

29 січня 1930 р., Ленінград

Ленінград, 29.I.1930

Глубокоуважаемый Владимир Иванович

Адрес А. Б. Кистяковского мне неизвестен, у меня записан только № телефона 4-91-83, по которому можно его вызвать.

С совершенным почтением *Вл. Кистяковский*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 762, арк. 13. Листівка.*

* Адреса на звороті: городское, Вас[ильевский] остр[ов], 7-ая линия, д. 2, академику профессору Владимиру Ивановичу Вернадскому.

Коментарі

¹ *Кістяківський (Кістяковський) Володимир Олександрович (1865–1952)*, фізикохімік, професор Петербурзького політехнічного інституту. Академік УАН (з 1919 р., з 1923 р. – позаштатний). Академік АН СРСР (1929).

Народився в Києві, у родині фахівця в галузі кримінального права професора О. Ф. Кістяківського. Навчався в Київському, потім у Петербурзькому університетах, який закінчив у 1889 р., учень професора М. Д. Львова. За власний кошт стажувався за кордоном – в Лейпцигу (в лабораторії В. Оствальда) і в Парижі. Після повернення в Росію 1890 р. продовжив свою роботу в лабораторії Петербурзького університету і викладав фізику в середніх навчальних закладах. У 1896 р. як приват-доцент університету почав читати перший у Росії курс лекцій з електрохімії. У 1902 р. призначений старшим помічником у новоорганізованому Петербурзькому політехнічному інституті, а після захисту магістерської дисертації в 1903 р. обраний професором і завідувачем кафедри фізичної хімії інституту, де організував першу окрему лабораторію фізичної хімії. У 1910 р. захистив у Московському університеті дисертацію на ступінь доктора хімії. У 1920–1922 рр. працював у П'ятигорську, зокрема викладав у Терському університеті. Повернувся до Петрограда і продовжив завідувати лабораторією фізичної хімії та електрохімії в Політехнічному інституті. У грудні 1924 р. обраний членом-кореспондентом, а в 1929 р. – дійсним членом АН СРСР. Незабаром після свого обрання організував в АН СРСР колоїдно-електрохімічну лабораторію, перетворену в 1934 р. в Колоїдно-електрохімічний інститут (КЕІН). Очолював цей інститут у 1934–1939 рр. У 1939–1952 рр. працював у відділі корозії металів Інституту фізичної хімії АН СРСР.

Література: Владимир Александрович Кистьяковский. – М.; Л., 1948. – 46 с.; *Фигуровский Н. А., Романьков Ю. И.* Владимир Александрович Кистьяковский (1865–1952). – М., 1967. – 136 с. (2-е вид. – М., 1983); *Морачевский А. Г.* Академик Владимир Александрович Кистьяковский: жизнь и деятельность (1865–1952). – СПб., 2011. – 89 с.

² Йдеться, ймовірно, про започатковану V Генеральною конференцією з мір та ваги в 1913 р. роботу щодо стандартизації фізичних констант, якою мали опікуватися Міжнародний комітет і Міжнародне бюро мір і ваги. Почали публікувати щорічні Таблиці фізичних констант і числових даних. Фундаментальними фізико-хімічними сталими (константами) з 1966 р. опікується і з 1973 р. публікує міжнародний міждисциплінарний Комітет з даних для науки і техніки – Committee on Data for Science and Technology (CODATA).

³ *Кістяковський В. А.* Електрохімія: в 2-х ч. – Пг., 1912–1916. – Ч. 1. – 389 с.; Ч. 2, вып. 1. – 1914. – 285 с.; Ч. 2, вып. 2. – 1916. – XIII, 103 с.

⁴ Підготовка огляду праць була пов'язана з балотуванням В. О. Кістяківського в академіки УАН. 10 лютого 1919 р. II відділ УАН обрав його одноголосно в академіки для кафедри хімії, 22 лютого Спільне зібрання заслухало життєпис, оцінку наукової діяльності та список праць, а на наступному засіданні 1 березня 1919 р. «одноголосно обрало Володимира Олександровича Кістяківського академіком закритим балотуванням» (Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1. Кн. 1. – К., 2011. – С. 281, 283).

⁵ «Автообзор работ Вл[адимира] Ал[ександровича] Кистьяковского (восемь страниц)» знаходиться в справі разом з листами: АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 762, арк. 14–17 (зі зворотами).

⁶ ЦКУБУ (ЦеКУБУ) – «Центральная комиссия по улучшению быта ученых». Створена постановою Раднаркому РСФРР від 10 листопада 1921 р.

⁷ Ймовірно, йдеться про Багалія Дмитра Івановича (1857–1932), історика та громадського діяча, академіка УАН (1918), першого віце-президента УАН. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів Д. І. Багалія в кн. 1 цього видання.

⁸ Відомостей про нього бракує.

⁹ *Vernadskij V. (Vernadsky W.) Études Biogéochimiques. I. Sur la vitesse de la transmission de la vie dans la biosphère [Биогеохимические этюды. I. О скорости размножения в биосфере]*

pe] (Présenté à l'Académie des Sciences le 12 Mai 1926) // Изв. АН СССР. Сер. 6. – 1926. – Т. 20, № 9. – С. 727–744. – (Bulletin de Académie des Sciences de l'USSR).

¹⁰ Вернадский В. И. Биосфера: [Очерки 1, 2]. – Л., 1926. – 147 с. Оновлена ред.: La biosphère. – Paris, 1929. – XII, 232 p. – (Nouvelle collection scientifique).

¹¹ Ідеться, очевидно, про Комісію з історії знань (КІЗ), створену в 1921 р. в РАН за ініціативи Вернадського. КІЗ поновила роботу після повернення академіка із закордонного відрядження в 1926 р. Докладніше див. комент. № 3 у розділі листів В. П. Бузескула в кн. 1 цього видання.

¹² Аррениус Сванте Август (Arrhenius Svante August; 1856–1927), шведський фізик, хімік та астрофізик; професор Стокгольмського університету, директор Нобелівського інституту в Стокгольмі; автор теорії електролітичної дисоціації; сформулював основні положення хімічної кінетики; висунув теорію виникнення життя на Землі (теорія панспермії); член Стокгольмської АН; лауреат Нобелівської премії з хімії 1903 р.

У 1922 р. В. О. Кістяківський отримав з ініціативи С. Аррениуса запрошення до Нобелівського інституту в Стокгольмі (Швеція) для читання лекцій про свої наукові праці та роботи з хімії, проте лекції ці не відбулися.

¹³ *Kremann R.* Elektrolyse geschmolzener Legierungen. – Stuttgart, 1926. – 64 s., 9 Abb. (Sammlung chemischer und chemisch-technischer Vorträge, Bd. 28, 10/11).

¹⁴ Кістяківський Олександр Богданович (1904–1983), біолог, орнітолог, зоогеограф, доктор біологічних наук, професор. Син відомого правознавця, філософа-віхівця та соціолога, академіка УАН Богдана Олександровича Кістяківського (1868–1920) та Марії Вільямівни Беренштам (1869–1932), племінник В. О. Кістяківського. Закінчив Ленінградський університет (1930). У 1936 р. працював у Канівському заповіднику, а в 1937 р. асистентом у зоомузеї. З 1946 р. доцент, з 1961 р. професор, з 1965 р. завідувач кафедри зоології хребетних Київського університету. Член ученої ради біологічного факультету університету та Інституту зоології АН УРСР, редакційної ради журналу «Вестник зоологии», Орнітологічного товариства ім. К. Ф. Кеслера.

¹⁵ Ферсман Олександр Євгенович (1883–1945), мінералог, геохімік. Академік Російської АН (1919), учень В. І. Вернадського. Один із основоположників геохімії. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів О. Є. Ферсмана в цій книзі.

¹⁶ Кістяківський Богдан (Федір) Олександрович (1868–1920), філософ, соціолог, правознавець, публіцист. Професор Київського університету. Один із організаторів УАН, академік по кафедрі соціології (1919). Докладніше див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 1. – К., 2012. – С. 236–242.

¹⁷ Блох Макс Абрамович (1882–1941), хімік та історик хімії. Активний помічник В. І. Вернадського в Комісії з історії знань. Закінчив Ризький політехнічний інститут (1903), у 1904–1905 рр. навчався в Гейдельберзькому університеті, пізніше працював приватним асистентом Ризького політехнічного інституту. З 1919 р. професор Петроградського педагогічного інституту, де в 1932 р. організував курс з історії хімії. З 1926 р. був ученим секретарем Комісії з історії знань при АН СРСР.

¹⁸ *Кістяковский В. А.* Теория электролитической диссоциации Аррениуса и эволюция современной химии. – Л., 1929. – 15 с. – (Тр. Комис. по истории знаний АН СССР / ред. изд. В. И. Вернадский; [вып.] 6).

¹⁹ Листа не знайдено.

²⁰ 12 січня 1929 р. В. О. Кістяківського було обрано дійсним членом (академіком) АН СРСР по Відділенню фізико-математичних наук за фахом «фізична хімія».

²¹ Ідеться про: *Kistiakowsky W.* Sur la constitution moléculaire des liquides // Journ. Chim. Phys. – 1927. – Т. 24. – Р. 309–324.

²² *Kistiakowsky Wl.* Zur Frage über den Molekularzustand der flüssigen Stoffe // Zeitschrift für phys. Chemie. Abt. A. – 1928. – Bd. 137, H. 1–4. – S. 383–392.

Еліконіда Георгіївна Клевезаль (?–?)¹

Е. Г. Клевезаль – В. І. Вернадському

№ 22

[15 лютого 1926 р., станція Основа]*

Вчера только услышала я, что в «Ленинград[ской] правде» была статья (статья)** о Батумском акклиматизац[ионном] саде, устроенном профес[сором] Красновым Андреем Николаевичем². В этой статье говорилось о профес[соре] Краснове, о его деятельности и заслугах. Если его деятельность и заслуги признают, то, может быть, обратят внимание на положение вдовы его, о котором, наоборот, не знают.

Позволю себе, как близко знавшей его и его семью, написать Вам, профессор Вернадский, как товарищу Андрея Николаевича, о котором он часто вспоминал и всегда говорил с теплым чувством товарища. Вдова его, Анастасия Николаевна Краснова³, живет в Харькове, по Каплуновскому переулку, д. № 6 и кв. № 6, занимает одну комнату, получает [30] р[уб.] пенсии. Конечно, пенсии не хватает на жизнь, и ей дали место в библиотеке Хар[ьковского] Технол[огического] Инс[титута], где она получает жалованье в таком же роде. Ей за 50 лет. Она очень слаба физически, а выдавать книги студентам приходится, переставляя самой деревян[ные] лестницы в 3 ар[шина] высотой, и по ним лазить – доставать книги. Месяц тому назад лестница качнулась, и с ее высоты слетела Анастасия Ник[олаевна] на пол, раскроив себе лоб и бровь. В бесчувствен[ном] состоянии ее подняли, и, благодаря потере крови и глубок[ой] ране, проболела. У нее есть дочь Краснова⁴, замужем за студентом в Моск[ве], но он так мало получает, что мать должна ей помогать, а пенсия висит, как Дамоклов меч, – ей постоянно грозят отобрать пенсию. Должна добавить, что гардероб ее – перелицованные остатки прошлого – доживает возможность починки. Белья – по 2 штуки, и то не все есть необходимое, как, напр[имер], постельн[ое]. Стиркой белья занимается сама, как и приготовлением пищи и проч.

Простите, профессор, что позволила себе такие подробности Вам, такому большому человеку, но, думаю, что не посетуете на меня за это – в память умершего Товарища. О моем письме к Вам Анас[тасия] Ник[олаевна] не знает, а я бы просила Вас, если найдете нужным, проверить меня, что можете сделать через профессора Багалея Дмитр[ия] Ив[ановича]⁵ или его жену Ма-

* Дату і місце написання листа встановлено за адресою на поштовому конверті.

** Так в оригіналі.

рию Васильевну⁶, которая хорошо знает положение Красновой и не раз помогала ей продуктами. Фамилия моя Клевезаль Эликонида Георгиевна. Меня знает Мария Васильевна Багалей*.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 764, арк. 1–2 зв.

Коментарі

¹ *Клевезаль Еликонида Георгіївна (?–?)*, землевласниця с. Писарівка Старобільського повіту Харківської губернії. А. М. Краснов пише про те, що вона «надала йому експонати викопних рослин» (*Краснов А. Н.* Начатки третичной флоры Юга России. – Харьков, 1910. – С. 5).

² Краснов Андрій Миколайович (1862–1915), ботанік і географ, професор Харківського університету (1889–1911). Товариш В. І. Вернадського. Докладніше про А. М. Краснова див. у коментарях до розділу листів А. М. Краснової у цій книзі.

³ Ідеться про Анастасію Миколаївну Краснову (уродж. Рудакова), з якою А. М. Краснов одружився в 1897 р. Докладніше про неї див. комент. № 1 у розділі листів А. М. Краснової в цій книзі.

⁴ Віра, донька А. М. Краснова і А. М. Краснової.

⁵ Багалій Дмитро Іванович (1857–1932), український історик, громадський та політичний діяч. Академік УАН (1918). Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів Д. І. Багалія в кн. 1 цього видання.

⁶ Ідеться про дружину Д. І. Багалія Марію Василівну Багалій (уродж. Олександрович; 1858–1931).

* У цій справі також зберігаються:

1) Лист (арк. 3–3 зв.): На днях узнала, что Вы, профессор С. Ф. Ольденбург, были товарищем профессора Андрея Николаевича Краснова и проф. Вернадского, а из газеты московск[ой] «Известия» ЦИК узнала, что проф. Вернадский вернулся из заграницы. Не зная ни имени его, ни адреса, позволяю себе обратиться к Вам с просьбой переслать ему прилагаемое письмо, в котором пишу о положении вдовы проф. А. Н. Краснова. Не запечатаваю, – надеюсь, Вы заинтересуетесь положением вдовы умершего товарища. О моем смелом обращении к Вам знаю только я. Э. Г. Клевезаль.

2) Конверт з адресами: Заказное. Ленинград. Академия Наук. Непременному Секретарю Академии профессору С. Ф. Ольденбургу лично.

Станц[ия] Основа С.Д.Д. Контора сл[ужбы] пути, инженер Савельев. Э. Г. Клевезаль.

Яків Миколайович Колубовський (1863–1929?)¹

Я. М. Колубовський – В. І. Вернадському

№ 23

17 березня 1919 р., [Київ]*

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Совет Коллегии внес некоторые изменения в первоначальный проект соглашения и уполномочил проф. Г. В. Демченко² и меня вести окончательные переговоры³. Для того, чтобы окончательно фиксировать срок, весьма важно иметь смету архитектора на ремонт. Вероятно, она уже готова.

Преданный Вам *Я. Колубовский*

17 мар[та] 1919

В университете нет последнего издания Überweg'a⁴. Нельзя ли было бы выписать это для Национальной библиотеки, если только его дело уже налажено?

Я. К.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 799, арк. 2–2 зв.

№ 24

13 [квітня] 1919 р., [Київ]**

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Вы были так добры предложить мне аванс за работу по философии. Она у меня почти закончена: набралось свыше 2100 карточек. Я бы ее закончил к началу мая, но мне не удалось еще получить некоторых книжек.

Если бы Вы нашли возможным выдать мне авансом рублей 500 (более просить не решаюсь), то я был бы Вам очень признателен⁵.

Искренне уважающий *Я. Колубовский*

13.[IV.]1919 г.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 799, арк. 1 зв.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** Місце написання листа встановлено за змістом. Місяць у даті зазначено нечітко, втім за змістом має бути квітень – див. комент. № 5 у цьому розділі.

Коментарі

¹ *Колубовський Яків Миколайович (1863–1929?, за ін. відомостями, після 1931)*, історик філософської думки, перекладач, бібліограф, педагог. Закінчив Петербурзький університет (1887), навчався також у Німеччині. Працював у Публічній бібліотеці (1892–1904), викладав педагогіку та психологію на Педагогічних курсах Петербурзької жіночої гімназії (1892–1901). Помічник редактора журналу «Вопросы философии и психологии» (1891). З 1904 р. секретар редакції «Журнала Министерства народного просвещения». Директор Колегії Павла Галагана (1918–1920). Член Постійної комісії зі складання біографічного словника при УАН (з 1919 р.). 25 квітня 1919 р. був обраний співробітником Національної бібліотеки України, але вже 10 червня 1919 р. відмовився від посади каталогізатора. В. о. ректора, декан, професор Глухівського учительського інституту (з 1920 р., з 1921 р. – Інститут народної освіти). Після закриття ІНО в Глухові з серпня 1924 р. професор Ніжинського ІНО. За його ініціативи в ІНО створено педологічний кабінет-лабораторію, де протягом чотирьох років досліджувалися обдарованість, емоції дітей, проводилися досліді з рефлексології. Очолював секцію педагогіки та педології Ніжинської науково-дослідної кафедри історії культури та мови при ІНО. Восени 1928 р. повернувся до рідного Глухова.

Член Психологічного товариства при Московському університеті. Член Комісії з історії знань. Автор статей з історії російської філософії та педагогіки для Енциклопедичного словника Брокгауза і Єфрона, бібліографічного покажчика «Материалы для истории философии и психологии» (у ж. «Вопросы философии и психологии», 1890, 1891, 1898, кн. 4–8, 44), переклав російською книгу О. Кюльпе «Введение в философию» (СПб., 1901, 1908). Автор статей у виданні НБУ «Книжний вістник», статті «До питання про філософію на Україні» (Зап. Ніжинського ІНО та науково-дослідної кафедри історії культури й мови при Інституті, 1928, кн. 8, с. 3–11).

Література: *Заремська Н. І.* Сторінки педагогічної біографії Я. М. Колубовського // Матеріали IV Сумської обласної наукової історично-краєзнавчої конференції. – Суми, 2001. – Ч. 1. – С. 18–21; *Білокінь С. І.* Колубовський Яків Миколайович // Енциклопедія історії України: т. 4. – К., 2007. – С. 464–465; *Зозуля С. Ю.* Ніжинська каденція глухівчанина Якова Колубовського // Сіверщина в історії України: зб. наукових праць. [Вип. 1]. Матеріали сьомої науково-практичної конференції (23–24 жовтня 2008 р.). – Суми, 2008. – С. 177–181; *Самойленко Г. В.* Колубовський Яків Миколайович [Електронний ресурс] // Енциклопедія сучасної України: т. 14. – К., 2014. – Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=3149. – Назва з екрана.

² Демченко Григорій Васильович (1869–1958), правознавець, доктор права, професор. Закінчив Київський університет (1892). Магістр кримінального права (1896), в. о. доцента кафедри кримінального судочинства Варшавського університету (1897), екстраординарний професор (1902–1903), викладач карного права в Київському університеті (1907). У 1910–1917 рр. голова Київського юридичного товариства, редактор його «Трудов». З 1920 р. в еміграції в Сербії (Югославії), викладав теорію права на юридичних факультетах у Белграді та Суботиці. Співробітник белградського журналу «Архів правових і суспільних наук» («Архив за правне и друштвене науке»), член Спілки російських юристів Югославії.

³ Ідеться про приватний київський навчальний заклад – Колегію Павла Галагана – і питання користування її приміщеннями по вул. Фундуклеївській для потреб Національної бібліотеки України. Директор колегії Я. М. Колубовський доповів 14 березня 1919 р. на засіданні Тимчасового комітету для заснування НБУ, головою якого був В. І. Вернадський, «умови користування будинком», проте рішення не було ухвалене через те, що архітектор П. Ф. Альшин не вніс до комітету загальний кошторис на ремонт. Серед іншого, Державний український

університет у Києві просив відвести кімнати колегії, «де колись був лазарет», для своєї бібліотеки та читальні. 28 березня 1919 р. в присутності в. о. архітектора АН М. М. Стефані та директора колегії Я. М. Колубовського комітет «висловив головні умови користування будинком колегії з боку комітету: 1) будинок передається Національній бібліотеці на 7–10 літ; 2) загальна сума, котру Національна бібліотека повинна виплатити колегії за користуванням будинком, виплачується щорічно, поділивши усю суму на число років користування; 3) видатки на ремонт будуть рахуватися теж залежно від кількості років, які Національна бібліотека буде займати будинок колегії». Зрештою було вирішено віддати в оренду декілька кімнат в одному з будинків колегії, проте й вони у червні того ж року були реквізовані радянським Наркомпросом (Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1. Кн. 1. – К., 2011. – С. 422, 423, 429, 431, 441, 461, 474, 481).

⁴ Імовірно, йдеться про 9-те або 10-те видання «Нарисів історії філософії» Фрідріха Ібервега (Friedrich Überweg), яке перевидавав Макс Хайнце (Max Heinze) у 4-х т. – Friedrich Ueberwegs Grundriss der geschichte der philosophie. 1–4. – Berlin: E.S. Mittler und Sohn, 1902–1909 (окремі томи в переробці М. Баумгартнера виходили також у 1914–1915 рр.). Російський переклад третього тому був виконаний Я. М. Колубовським і випущений під назвою «История новой философии в сжатом очерке» (з доповненнями Г. Заби, М. Массоніуса і Я. Колубовського про філософію у чехів, поляків і росіян).

⁵ На засіданні Тимчасового комітету для заснування НБУ 9 травня 1919 р. В. І. Вернадський доповідав про роботу зі складання каталогів desiderata з різних напрямів знань, й, зокрема, комітет ухвалив видати авансом за складання каталогів з філософії Я. М. Колубовському 1000 крб (Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1. Кн. 1. – К., 2011. – С. 453). Проте вже 10 червня 1919 р. на засіданні комітету було оголошено заяву Колубовського «про те, що він не може приступити до виконання обов'язків каталогізатора згідно обібранню його комітетом і прохає лічити його посаду вільною» (Там само. – С. 471).

Микола Костянтинович Кольцов (1872–1940)¹

М. К. Кольцов – В. І. Вернадському

№ 25

26 грудня 1904 р., Опішня

Опошня 26.XII.1904

Многоуважаемый Владимир Иванович!

С большим удовольствием только что прочел Вашу статью в «Наших Днях»²: газеты не скоро попадают в глубину Украины. Кажется, Ваше предложение о съезде профессоров найдет горячее сочувствие; это можно заключить из письма десятка петербургских профессоров в ту же газету. Не думаете ли Вы, что надо ковать железо пока горячо и что бесполезно дожидаться каких-либо разрешений. Нельзя ли воспользоваться для профессорского съезда 150-летним юбилеем Моск[овского] Унив[ерситета] 12 янв[аря] [1]905 г. Есть основание думать, что к этому дню и без того съедутся в Москву некоторые редкие гости. Так, перед отъездом из Москвы я получил телеграмму из Парижа от М. М. Ковалевского³, из которой можно было понять, что и он готов приехать. Послано приглашение Эрисману⁴ и многим другим. Не будет ли это действительно самым достойным чествованием 150-летнего юбилея нашего Унив[ерситета], если 12-го или 13-го янв[аря] откроется «Частное Совещание профессоров высших учебных заведений». Я не думаю, что время упущено. Остается еще более двух недель; о банкете 12-го янв[аря] известно, вероятно, во всех университетах и других высших уч[ебных] заведениях, и можно быстро дать знать и о съезде, в особенности, если в той или иной форме опубликовать приглашение. Если не выйдет оформленного съезда с советскими делегатами, то мне кажется, не следовало бы упускать случая устроить подготовительное совещание 12-го янв[аря].

О том, в каком [состоянии] находится в данный момент вопрос об юбилейном банкете, Вы узнаете всего лучше у Н. А. Карышева⁵ или С. Г. Крапивина⁶.

Уважающий Вас *Ник. Кольцов*

№ 26

26 травня 1905 р., Київ

Київ 13/26.V.1905

Многоуважаемый Владимир Иванович,

Как кажется, несмотря на позднее время, работа в Московском отделении академического союза не прекращается, а в настоящее время отделению приходится выступать даже в качестве обвиняемого, по делу которого производится дознание столь ответственным по части «слова и дела» лицом, как бывший директор Харьковского технологического института. Если уже мне тяжело было оставаться вдали от Москвы, пока Вы там действовали, то теперь я чувствую себя положительно неловко, как бы уклоняющимся от суда и следствия преступником. Мне очень хотелось бы знать, как относится к этому суду и следствию наше бюро, и мне казалось бы вполне естественным, если бы оно рекомендовало воздерживаться от показаний. Но если бюро посмотрит на дело иначе, то я очень просил бы Вас известить об этом меня и тогда, может быть, и я приеду в Москву, не желая отставать от своих товарищей.

В Киеве, куда я приехал на несколько дней, дела объединения проф[ессоров] и преподав[ателей] идут очень различно в политехникуме и университете. В политехникуме сложилась в определенную форму группа союза, принявшая в заседании 12-го мая прилагаемый устав*. Я был приглашен в качестве гостя на это заседание, которое произвело на меня хорошее впечатление. Присутствовало ок[оло] 67 человек, которые все, за исключением четырех, подписались под уставом. Из 30 профессоров, входящих в состав совета Политехн[ического] Инст[итута], уже 17 заявило о своем присоединении к союзу, и, по-видимому, присоединится еще несколько, отсутствующих в настоящее время. Все они подписались под резолюциями съезда и признают для себя постановления съездов вообще обязательными. Сверх 17 профессоров, подписавших акад[емическую] резол[юцию] целиком, имеется 6 профессоров, подписавших ее с ограничениями, вроде того, что момент отказа от преподавания определяется так-то и так-то.

Если в политехникуме союз оказался у власти, получив большинство в совете, то в университете дело обстоит очень плохо. Под академической резолюцией подписалось, если не ошибаюсь, только 4 профессора: Трубецкой⁷, Сиверцов^{8**} и Ермаков⁹: в «Киевлянине» и «Киевских Откликах» дело об этой резолюции изложено подробно. Однако Трубецкой говорил мне, что он не отказывается от мысли организовать группу союза, не требуя подписи под резолюцией, и надеется, что в эту группу войдет ок[оло] 10 лиц, подписавшихся под заявлением 342. Младшие преподаватели университета образуют одну общую группу ок[оло] 30 членов, подписавшихся под академич[еской] резолюцией.

* Примітка М. К. Кольцова: Будет выслан из Киева.

** Далі закреслено: Коротнев.

Здесь ждут, что в августе состоится съезд в Москве, и политехническая группа уже выбрала на этот съезд заранее 2 делегатов. Ждут присылки из центр[ального] бюро программы съезда, которую предварительно предполагается обсудить. Мне кажется, однако, что жизнь наша течет слишком быстро и ряд вопросов, которые необходимо потребуют разрешения, могут возникнуть совсем внезапно. В сегодняшних газетах, кроме командированного Шиллера¹⁰, обильный материал для размышления дает известие об увольнении акад. Маркова¹¹ и проф. Петражицкого¹². Если это окажется не слухом, а фактом, то не может же союз остаться безучастным. Если увольнения ограничатся хотя бы и немногими случаями и ясна будет связь этих увольнений с деятельностью в союзе, то, я думаю, нам вряд ли удобно будет не поддержать наших товарищей и притом нельзя будет ограничиться одним словесным протестом. Кафедры уволенных могут быть заняты – мало ли какие господа имеются между учеными, и надо, чтобы будущий свободный университет был бы в состоянии от них освободиться, и о соответствующих мерах надо было бы съезду теперь же [потолковать]. Нам грозят, что будут приглашены ученые из-за границы для преподавания в русских университетах. Эта немилость, вероятно, не осуществимая на практике, но ею надо воспользоваться. Очень полезно было бы составить описание всего хода дел по устройству акад[емического] союза и вообще по делам университетским и опубликовать это описание от имени союза или той или иной группы его в иностранных газетах и разъяснить таким образом, какую роль примут на себя эти иностранные ученые, которые согласятся приехать в Россию. Хорошо было бы опубликовать это заявление с большим количеством подписей. Большое содействие могла бы в этом отношении оказать союзу «Лига друзей русского народа», которая, как Вы, конечно, знаете, образовалась в Париже. Не думаете ли Вы, что нашему союзу следует вступить в сношения с этой Лигой? Я думаю, что возлагать инициативу в проведении подобных мер на петербургское центральное бюро было бы неправильно, и может быть, и Вы в Москве, если наше бюро еще не прервало своей работы, поставите их на очередь, частью для немедленного выполнения, частью для внесения в программу съезда.

Если Вы сообщите мне что-нибудь о расследовании Шиллера и пришлете какие-либо литографированные материалы по деятельности Московского Отделения союза, то я буду Вам очень благодарен. Мой адрес: Опошня Полтавской губ[ернии]. В с. Милорадово.

Уважающий Вас *Ник. Кольцов*

№ 27

21 грудня 1906 р., Москва

Москва. 21 декабря 1906

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Очень сожалею, что не могу быть на первом же заседании Советской* Комиссии¹³, – у меня был уже взят на завтра железнодорожный билет, когда я получил приглашение, а отказаться от плацкарты, значит совсем не уехать. Согласно Вашему предложению я позволяю себе представить в Комиссию некоторые свои соображения.

Во-первых, мне кажется совершенно необходимым приостановить дальнейшую работу Комиссии до конца каникул, т. е. до 15–20 января. Я думаю при этом, что, прежде всего, и преподаватели, и слушательницы имеют право пользоваться каникулами для отдыха и для науки, и, кроме того, не вижу, чем могла бы быть вызвана особенная поспешность, – даже лучше обождать две-три недели, пока волнение, созданное конфликтом, не уляжется.

Во-вторых, я подаю свой голос за то, чтобы к дальнейшему участию в работах Комиссии была приглашена Исполнительная Комиссия слушательниц, и думаю, что для этого председатель Советской Комиссии мог бы обратиться к тем членам И[сполнительной] К[омиссии], которые официально заявлялись директору.

В-третьих, мне кажется, было бы неправильным шагом со стороны С[оветской] Ком[иссии], если бы она, обсудивши те или иные формы совместной работы со слушательницами, приняла бы свое окончательное решение относительно пригодности тех или иных форм до переговоров с самими слушательницами. Иначе я боюсь, что и слушательницы придут с готовым решением, и конфликт будет [неизбежен].

В-четвертых, мне казалось бы возможным, чтобы Комиссия предприняла некоторую подготовительную работу и выработала бы план совместной со слушательницами дальнейшей работы. Надо заранее составить список разнообразных форм сношений. Одним из первых следует, по-моему, поставить вопрос о гласности заседаний Совета и установить возможные меры для введения гласности. Мне казалось бы далее желательным пересмотреть все Советские дела с точки зрения заинтересованности в них слушательниц. Я думаю, что между этими делами сыщутся такие, в которых слушательницы совсем не заинтересованы; такие, которые представляют для них интерес, и, наконец, такие, которые можно было бы передать всецело слушательницам. Если бы различные члены нашей Комиссии согласились взять на себя труд по пересмотру этих дел с указанной точки зрения (я для этой цели беру с собою Устав Курсов, конечно, новый), то, я думаю, в середине января у нас в руках был бы некоторый материал, чтобы установить

* Тут і далі – так у документі.

наиболее важные принципиальные вопросы, которые мы и обсудим в совместных заседаниях с Исполнительной Комиссией.

На всякий случай сообщаю Вам свой адрес до 15-го янв[аря]:
Севастополь – Биологическая Станция.

Уважающий Вас *Ник. Кольцов*

РАН, ф. 518, оп. 3, спр. 800, арк. 11 а–11 б.

Коментарі

¹ *Кольцов Микола Костянтинович (1872–1940)*, біолог-генетик, цитолог, зоолог, дослідник клітинної біофізики і генетики. Засновник та перший директор Інституту експериментальної біології в Москві (1917–1939). Член-кореспондент Петербурзької АН (1916), академік ВАСГНІЛ (1929). У 1895 р. закінчив Московський університет, з 1899 р. його приват-доцент. У 1901 р. захистив магістерську дисертацію. З 1903 р. також викладає на Вищих московських жіночих курсах і в Народному університеті ім. А. Л. Шанявського. У 1920 р. заарештований та засуджений до смертної кари за антибільшовицьку діяльність, проте звільнений за заступництва О. М. Горького та А. В. Луначарського особистим наказом Леніна. Голова Російського евгенічного товариства (1920–1929). Наприкінці 1930-х років переслідувався за наукову та громадську діяльність.

Основні праці: «Дослідження про форму клітини. Частина I. Дослідження про сперму десятиногих раків у зв'язку із загальними міркуваннями щодо організації клітини», 1905; «Дослідження про форму клітини. Частина II», 1908; Организация клетки: сб. экспериментальных исследований, статей и речей. 1903–1935 гг. – М.: Л., 1936. – 648 с.

Література: *Астауров Б. Л., Рокицкий П. Ф.* Николай Константинович Кольцов. – М., 1975; *Раменский Е. В.* Николай Кольцов. Биолог, обогнавший время. – М., 2012. – 385 с.

² Ідеться про статтю: *Вернадский В. И.* О профессорском съезде // Наши дни. – 1904. – 20 дек. Докладніше див. комент. № 21 у розділі листів П. Я. Армашевського в кн. 1 цього видання.

³ Ковалевський Максим Максимович (1851–1916), учений-соціолог, правознавець, історик, етнограф, громадський і державний діяч. Професор (1880), академік Петербурзької АН (1914). У 1871 р. закінчив Харківський університет і був залишений на кафедрі державного права європейських держав. У 1872–1876 рр. продовжив освіту в Берлінському університеті, слухав лекції в навчальних закладах Відня та Парижа, працював у бібліотеці Британського музею та в Державному архіві Лондона. У 1877–1887 рр. викладав у Московському університеті. У 1878–1892 рр. був одним із редакторів «Юридического вестника», у 1906–1907 рр. – редактором газети «Страна»; у 1909 р. перейняв у М. Стасюлевича керівництво виданням «Вестник Европы». У 1887 р. звільнений з університету за «негативне ставлення до російського державного ладу». З цього часу жив переважно за кордоном, де продовжив активну наукову діяльність, що принесла йому світову популярність. У серпні 1905 р., під час революції, повернувся до Росії. У вересні 1905 р. брав участь у з'їзді земських і міських діячів у Москві, активно співпрацював у різних газетах, у 1906 р. обраний членом I Державної думи від Харківської губернії. Українець за походженням, співпрацював у Думі з українською фракцією, був голо-

вою Наукового товариства ім. Шевченка. У 1907 р. обраний членом Державної ради від академічних організацій та університетів. Засновник Партії демократичних реформ та Партії прогресистів. Професор Петербурзького університету (1905–1916).

⁴ Ерісман Федір Федорович (1842–1915), лікар-гігієніст, уродженець Цюріха. Вивчив російську мову і, закінчивши медичний факультет у Цюріху, в 1869 р. приїхав до Петербурга, де й почав працювати офтальмологом. Брав участь як гігієніст в обслуговуванні армії під час російсько-турецької війни 1877–1878 рр. Московський університет присвоїв Ф. Ф. Ерісману вчений ступінь доктора медицини. З 1881 р., не пориваючи зв'язку із земством, почав викладати гігієну в Московському університеті. Був постійним доповідачем на Пироговських з'їздах у питаннях соціальної гігієни, боротьби з інфекційними хворобами, головував на цих з'їздах. Прогресивна діяльність Ф. Ф. Ерісмана не подобалася правлячим колам царської Росії, і влітку 1896 р., коли під час канікул він перебував у Швейцарії, його без пояснення причин було звільнено з посади професора кафедри гігієни Московського університету. У Росію вже не повернувся, але до кінця життя не поривав зв'язків з численними учнями.

⁵ Каришев Микола Олександрович (1855–1905), економіст, земський діяч, публіцист. Закінчив курс на юридичному факультеті Московського університету. Приват-доцент прикладної політичної економії в Московському університеті, професор Дерптського університету, читав статистику в Олександрівському ліцеї. З 1896 р. до кінця життя професор політичної економії. У 1870-х роках співробітник «Русских Ведомостей», «Земства», «Юридического Вестника», «Русского Богатства». Брав участь у земському з'їзді 6–9 листопада 1904 р. в Санкт-Петербурзі.

⁶ Крапівін Сергій Гаврилович (1868–1927), хімік, педагог-методист, популяризатор науки. У 1889 р. закінчив Новоросійський університет. З 1896 р. викладав у Московському університеті, а з 1901 р. завідувач кафедри на Московських Вищих жіночих курсах, професор хімії 1-го МДУ, потім – 2-го МДУ. З осені 1920 р. працював у Тверському педагогічному інституті. Викладав курси органічної та фізичної хімії, а також історії хімії.

⁷ Трубецької Євген Миколайович (1863–1920), князь, філософ, юрист, публіцист, громадський та релігійний діяч. Один із засновників партії кадетів. Професор Київського та Московського університетів, член Державної ради. Докладніше див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 365–367.

⁸ Очевидно, йдеться про Северцова Олексія Миколайовича (1866–1936), біолога, основоположника еволюційної морфології тварин. Професор порівняльної анатомії Тартуського (з 1899 р.), Київського (1902–1911) та Московського університетів; академік РАН (1920) та ВУАН (1925).

⁹ Очевидно, Єрмаков Василь Петрович (1845–1922), доктор математики, заслужений професор Київського університету (1890), член-кореспондент Петербурзької АН (1884). У 1868 р. закінчив Київський університет і був залишений стипендіатом для підготовки до викладацької діяльності. Слухав лекції в Берліні та Парижі. Після захисту магістерської дисертації в 1873 р. в Петербурзькому університеті працював у Київському університеті (доцент, екстраординарний професор, ординарний професор). З 1899 р. професор Київського політехнічного інституту. Один із організаторів Київського фізико-математичного товариства (1899).

¹⁰ Імовірно, Шиллер Микола Миколайович (1848–1910), фізик, педагог, засновник Київського фізико-медичного товариства. У 1868 р. закінчив Московський університет, математичне відділення, там і працював позаштатним лаборантом при фізичній лабораторії. З 1876 р. доктор фізичних наук, професор Київського університету. У 1890–1902 рр. завідував кафедрою

рою фізики Київського університету, очолив першу в Україні кафедру теоретичної фізики. У 1903–1905 рр. ректор Харківського практичного технологічного інституту.

¹¹ Марков Андрій Андрійович (1856–1922), математик, фахівець з теорії чисел, теорії імовірності та математичного аналізу. З 1886 р. ад'юнкт Петербурзької АН, з 1890 р. екстраординарний, а з 1896 р. ординарний академік. З 1880 р. приват-доцент, з 1886 р. професор, з 1905 р. заслужений професор Петербурзького університету. У вересні 1905 р. за власним бажанням вийшов у відставку.

¹² Петражицький Лев Йосипович (1867–1931), філософ права, професор, завідувач кафедри енциклопедії та філософії права, декан юридичного факультету Петербурзького університету, провідний член партії конституційних демократів, один із редакторів «Права» та «Вестника права». Фахівець у сфері загальної теорії права. Деякий час викладав у Київському університеті. У 1906 р. обраний депутатом Державної думи, тому був вимушений залишити посади декана та професора юридичного факультету Петербурзького університету.

¹³ Ідеться про комісію, створену для узгодження вимог слухачок Московських Вищих жіночих курсів в умовах страйку вишів у Москві.

Михайло Іванович Коновалов (1858–1906)¹

М. І. Коновалов – В. І. Вернадському

№ 28

5 січня 1905 р., Київ

янв[аря] 5 дня 1905 года, Киев*

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Правление Киевского Общества Содействия Начальному Образованию² поручило мне переслать Вам в Ваше распоряжение прилагаемое при сем Приветствие Московскому Университету в 150-летнюю его годовщину. Правление Общества просит Вас направить это приветствие для прочтения или на акте, или на товарищеском обеде³.

Прошу также лично от меня приветствовать представителей нашей дорогой *almae matris*, собравшихся на товарищеский обед. В лице своего бессмертного творца и лучших представителей Московский Университет всегда был впереди в борьбе за идеалы правды и свободы! Сугубый привет борцам за эти идеалы, сохранившим свою независимость в годы самой жестокой репрессии! Пусть Московский Университет, ставший 150 лет тому назад первым рассадником высшего образования России, будет в настоящий выдающийся момент освободительного движения передовым деятелем обновления русской жизни на основе лучших заветов своего прошлого служения Русскому Народу!

С глубоким уважением *М. Коновалов*

Київ. Політехнічний Інститут

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 808, арк. 1–1 зв.

Коментарі

¹ *Коновалов Михайло Іванович (1858–1906)*, хімік, професор Московського сільськогосподарського інституту та Київського політехнічного інституту. Закінчив Московський університет (1884), невдовзі запрошений на кафедру органічної хімії університету. Відкрита ним реакція дії азотної кислоти на вуглеводні насиченого ряду увійшла в світову науку під назвою «реакція Коновалова». У 1889 р. захистив магістерську, а в 1893 р. – докторську дисертації. З 1896 р. професор, завідувач кафедри неорганічної хімії Московського сільськогосподарського інституту. З 1 липня 1899 р. перший декан хімічного відділення та завідувач кафедри неорганічної хімії новоутвореного Київського політехнічного інституту. Організував пер-

* На бланку: Председатель Правления Киевского Общества Содействия Начальному Образованию. г. Киев. Народная Аудитория.

ші на хімічному відділенні технологічні кафедри. Директор (ректор) КПП з 1902 по 1904 р. Активно займався розширенням інституту та навчальних приміщень, залученням нових викладачів, також і з числа кращих випускників КПП. Значну увагу приділяв побутовим та матеріальним умовам студентів. З його ініціативи в 1902 р. була побудована студентська їдальня. Навесні 1903 р. за його підтримки та безпосередньої участі було створено «Товариство допомоги нужденним студентам КПП», яке надавало допомогу студентам для оплати навчання, житла, забезпечення одягом та ін. У лютому 1900 р. за його участі в приміщенні КПП була відкрита недільна школа для робітників шулявських підприємств. Завідувала школою дружина професора – Любов Михайлівна Коновалова. Перший директор Вищих вечірніх жіночих курсів, створених у 1905 р. при київській гімназії А. В. Жекуліної.

Основни праці: Нафтены, гексагидробензолы и их производные. – Тверь, 1889. – 212 с.; Нитрующее действие азотной кислоты на углеводороды предельного характера. – М., 1893. – 179 с.; О видоизменениях (аллотропии) простых тел или элементов: речь, произн. в годичном собр. Моск. с.-х. ин-та 26 сент. 1899 г. – [М., 1899]. – 46 с.; Практические занятия по общей химии. – М., 1906. – 121 с.

Література: Профессор Михаил Иванович Коновалов: чествование памяти в первую годовщину его кончины. – К., 1908. – 72 с. (Изв. Киев. политех. ин-та. – 1908. – Кн. 4); *Старосельский П. И., Никулина Е. П.* Михаил Иванович Коновалов (1858–1906). – М., 1981. – 232 с.; *Константинов В. О., Юрченко О. Г.* М. І. Коновалов : славетні імена Київ. політех. ін-ту. – К. : ПП. «ЕКМО», 2003. – 30 с.; *Федосова І. В.* Педагогічна та просвітницька діяльність Михайла Івановича Коновалова (1858–1906) // Наук. вісник Донбасу. – 2011. – № 4. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/nvd_2011_4_16.pdf. – Назва з екрана.

² Київське товариство грамотності, що займалося серед іншого виданням дешевих книжок та утворенням безплатних народних бібліотек, засноване в 1882 р. Тоді ж група передових педагогів створила «Комісію народних читань», яка від 1901 р. стала називатися «Товариством сприяння початковій освіті». З 1882 по 1900 р. нею було організовано понад 700 народних читань зі 160 тис. слухачів. «Комісія» видала 23 науково-популярні брошури накладом 131 тис. примірників (Киевское общество содействия начальному образованию. Краткий обзор деятельности общества за тридцать лет (1882–1913). – К., 1913). Проіснувало до 1917 р.

³ У 1898 р. Московський університет звернувся з клопотанням до Міністерства народної освіти про дозвіл святкувати 150-річний ювілей, у якому йому було відмовлено. Проте Рада університету створила спеціальну Ювілейну комісію, яку очолив відомий історик проф. В. О. Ключевський. Була підготовлена «Программа собирания материалов по истории Московского университета за истекшее третье пятидесятилетие его существования». Комісія звернулася з проханням до випускників університету, його найстаріших співробітників, до всіх осіб, так чи інакше пов'язаних із ним, поділитися спогадами або невідомими фактами історії. На основі отриманих відомостей передбачалося скласти нову «Историю Императорского Московского университета за третье пятидесятилетие его существования» та «Биографический словарь профессоров и преподавателей Московского университета». Проте була опублікована лише невеличка брошура з деякими невіголошеними промовами, вітальними адресами, привітаннями: К 150-летней годовщине Московского университета. Извлечения из юбилейных приветствий к дню 12-го января 1905 года / сост. К. И. Шидловский. – М., 1905. – 20 с. (Летопись Московского университета. – Режим доступу: <http://letopis.msu.ru/content/nashi-yubilei#3>. – Назва з екрана).

Володимир Андрійович Косинський (1864–1938)¹

В. А. Косинський – В. І. Вернадському

№ 29

23 грудня 1893 р., [Москва]*

Пречистенка, Лопухинский пер., д[ом] Егорова

Высокоуважаемый Владимир Иванович!

С чувством, почти равном тоске, должен я отказаться от надежды быть сегодня у Вас²... Дело в том, что в ночь с воскресенья на понедельник я заболел острым желудочно-кишечным катаром и до сих пор не могу встать с постели. Врач думает, что завтра мне можно будет подняться, но это письмо пишу Вам еще в постели.

Мне так хотелось попасть к Вам сегодня, что чувству, возникшему вследствие невозможности удовлетворить это желание, не могу подобрать другого названия, более подходящего, как тоска.

Поклонитесь, пожалуйста, от меня низко Вашей супруге.

С искренним уважением и сердечной преданностью остаюсь весь Ваш

В. Косинский

1893 года 23 декабря

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 835, арк. 1 зв.

№ 30

[1919, Київ]**

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Простите Бога ради: никак не могу получить академического жалования. Помогите.

Что нового?

Я все еще в постели.

Но все же мало-помалу поправляюсь.

Преданный Вам

В. Косинский³

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 835, арк. 16.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** Дату і місце написання листа встановлено за змістом.

Коментарі

¹ *Косинський Володимир Андрійович (1864–1938)*, економіст, професор. Академік УАН (1918), міністр праці Української Держави. У 1887 р. закінчив фізико-математичний факультет Московського університету, одночасно склав екстерном іспити за повний курс юридичних наук. Працював учителем математики в гімназіях. У 1892–1894 рр. професорський стипендіат кафедри політекономії і статистики Московського університету. У 1896–1897 рр. був у науковому відрядженні в Німеччині та Австрії. З 1900 р. приват-доцент кафедри політичної економії і статистики Московського університету. У 1901 р., захистивши дисертацію, був обраний на посаду ад'юнкт-професора Ризького політехнічного інституту. У 1904 р. обійняв професорську посаду в Новоросійському університеті (Одеса). У 1907 р. захистив у Московському університеті дисертацію «Селянське й поміщицьке господарство» (*Косинський В. А. К аграрному вопросу. Вып. 1. Крестьянское и помещичье хозяйство.* – Одесса, 1906. – [5], XIV, 532 с.) й здобув ступінь доктора економіки і статистики. У 1909 р. став ординарним професором кафедри політичної економії при сільськогосподарському відділенні Київського політехнічного інституту. Одночасно працював на кафедрі прикладної економіки Київського комерційного інституту.

Член УЦР від партії кадетів. Запрошений працювати над законопроектом про заснування УАН. Наказом гетьмана П. Скоропадського у листопаді 1918 р. його призначено одним із перших академіків, але, згідно зі статутом УАН, прав штатного академіка він не отримав, бо ввійшов до уряду Української Держави (спочатку як товариш міністра праці, згодом як міністр). Після приходу Директорії В. І. Вернадського оголосили поза законом, у червні 1919 р. після особистих клопотань В. І. Вернадського та А. Ю. Кримського до голови РНК УСРР відновили в громадянських правах.

У 1921 р. емігрував, проживав у Варшаві, був головою Російської академічної групи в Польщі. У 1922 р. обраний професором Російського народного університету і Російського юридичного факультету в Празі (Чехословаччина). Читав лекції також у Вищому комерційному інституті та Російському інституті сільськогосподарської кооперації в Празі й Українській господарській академії в Подєбрадах (Чехословаччина). З 1928 р. професор кафедри політичної економії Латвійського університету. Одночасно з 1931 р. викладав у Російському інституті університетських знань у Ризі.

Література: *Матвєєва Л. В.* Академік Володимир Косинський // Члени-засновники Національної академії наук України. – К., 1998. – С. 317–342; *Горкіна Л. П.* Академік В. А. Косинський: сучасний погляд на життєвий шлях та наукову спадщину українського вченого // Історія народного господарства та економічної думки України. – К., 2007. – Вип. 39/40. – С. 198–226. *Пиріг Р. Я.* Діяльність урядів гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір. – К., 2016. – С. 403–408 та за покажчиком.

² Відомостей про час знайомства В. І. Вернадського з В. А. Косинським бракує. Можна припустити, що спілкування почалося в Московському університеті, де В. А. Косинського було залишено в 1891 р. для підготовки до професорства на кафедрі політичної економії та статистики, а В. І. Вернадський працював у Мінералогічному кабінеті та готував докторську дисертацію.

³ Важко точно датувати цього листа. Про свою хворобу В. А. Косинський писав В. І. Вернадському, наприклад, 17 березня 1919 р. («острый невроз сердца – болезнь, сравнительно скоро преходящая при благоприятных условиях, но при теперешних условиях она вот уже два месяца держит меня почти все время в постели»). – Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 1. – К., 2012. – С. 271), але тоді УАН ще не розглядала справи щодо від-

новлення його в штаті й виплати жалування. З 16 листопада 1918 р. В. А. Косинський поєднував обов'язки академіка з посадою міністра праці в уряді гетьмана П. Скоропадського, що заборонялося. В. А. Косинський брав участь у зібраннях УАН до грудня 1918 р., проте в грудні він добровільно відмовився від винагороди академіка, бо 20 листопада 1918 р. вийшов закон про право одночасно займати посади академіка і міністра, не отримуючи платні академіка. Оголошений Директорією УНР поза законом В. А. Косинський з приходом більшовиків намагався поновити громадянські права і статус академіка. У травні-червні 1919 р. Спільне зібрання вирішувало справу щодо «академічного утримання» В. А. Косинського, який намагався отримати «заборговані кошти» майже за 7 місяців – колосальну, як зазначало Правління УАН, суму в 21 450 крб. Уже після поновлення В. А. Косинського в громадянських правах Спільне зібрання 21 червня фактично передало справу поновлення його в статусі академіка й грошового утримання для розгляду в профільній Соціально-економічній відділ УАН, де на той час не було кворуму (Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1. Кн. 1. – К., 2011. – С. 329–334). Про справу поновлення В. А. Косинського в статусі академіка також див. листи Косинського до Вернадського: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 1. – К., 2012. – С. 268–276.

Анастасія Миколаївна Краснова (?–?)¹

А. М. Краснова – В. І. Вернадському

№ 31
1915 р., Харків

1915 р. *, Харків,
Михайловск[ий] переул[ок], 3

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Очень и очень виновата перед Вами: не написала Вам из Батума, отсылала перед отъездом книги (очень благодарю за передачу в библиотеку) и теперь не ответила тотчас по получении Вашего письма.

Есть причины, которые отчасти смягчают мою вину, но только отчасти.

Кроме плохого здоровья, к[ото]рое иногда сильно дает себя чувствовать, откровенно говоря, мне тяжело и трудно было написать Вам, Владимир Иванович. Тем не менее вполне сознаю, что это оч[ень] нехорошо с моей стороны, – извините, если можете.

Посылаю Вам №№ «Южн[ого] Края» со статьями об Андрее Николаевиче² и 2 номера кавказских газет. Очень возможно, даже наверное, не все кавказские газеты я читала, но многие представл[яют] собой перепечатки из посылаемых мною Вам, и потому я посылаю не все из тех, которые у меня есть. Кроме газет, посылаю Вам № журнала Харьков[ского] общ[ества] любителей природы со статьей Талиева³.

Талиев – прив[ат]-доцент, ботаник, председатель этого общ[еств]а, предложил мне издать сборник, посвященный Андрею Никол[аеви]чу. Как Вы видите из статьи, он большой поклонник Андрея Николаевича, что было большой неожиданностью для меня, т. к. Андрей Николаевич не считал даже, чтобы Талиев относился доброжелательно к нему, и они мало были знакомы.

Мне очень дорога эта мысль издания сборника, и я хотела написать Вам об этом раньше, но вчера Талиев был у меня, и мы решили, что он сам напишет Вам подробнее самую идею сборника. Он очень хочет просить Вас написать статью, я со своей стороны очень прошу Вас и буду очень благодар[на], если Вы возьмете на себя этот труд⁴. Лучше нельзя почтить теперь память, – не правда ли?

Вы писали еще относительно перечня работ Андрея Никол[аеви]ча. У меня есть один список, но неполный. Я уверена, что полного списка вообще нет⁵. Попробую пополнить, сколько смогу, список и пришлю Вам на днях.

* Рік на листі дописано олівцем, можливо, рукою В. І. Вернадського.

Спасибо Вам, Владимир Иванович, за теплое хорошее письмо и память о дочери⁶. Она сейчас здорова, но вообще не отличается сильным здоровьем. Прошу передать привет Вашей супруге (извиняюсь, – забыла имя и отчество).

Искренно уважающая Вас

А. Краснова

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 857, арк. 1–2 зв.

№ 32

12 жовтня [1915 р.]*, Харків

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Очень прошу Вас, если возможно, прислать скорее статью, обещанную Вами для сборника памяти Андрея Николаевича.

Обращаюсь к Вам с этой просьбой, Владимир Иванович, от себя и от г[осподи]-на Талиева, к[ото]рый взял на себя труд составления сборника и хлопоты по его изданию.

Клише для сборника готовы, большинство рукописей также получено. Думаем уже печатать. Очень прошу Вас, Владимир Иванович, прислать Вашу статью.

Она будет иметь, несомненно, большой интерес уже по одним личным воспоминаниям, не говоря о том, что Вы, вероятно, коснетесь и научной деятельности Андрея Николаевича.

Прошу передать мой искренний привет Вашей супруге.

С искренним уважением *А. Краснова*

Харьков, Каплуновский переул[ок], № 6.

12 октября

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 857, арк. 3–4.

№ 33

22 жовтня 1926 р., Харків

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Позвольте от всей души поблагодарить Вас за участие ко мне по поводу моей пенсии⁷.

Без Вашего содействия – я уверена – ничего бы не вышло. Теперь вопрос о пересмотре моей пенсии уже поднят в ВУКСУ⁸. Дмитрий Иванович⁹ говорил обо

* Рік написання листа встановлено за змістом: збірник пам'яті А. М. Краснова виданий у 1916 р.

мне и сказал, что Вы пришлете Ваш отзыв. Я подала заявление в ВУКСУ, и мне обещали очень скоро рассмотреть мое дело. Теперь, по совету Дмитрия Ивановича, очень прошу Вас, Владимир Иванович, прислать возможно скорее Ваш отзыв или что другое (я не знаю точно) по следующему адресу: Харьков, Совнаркомовская улица, Госплан, ВУКСУ.

Прежде, чем подавать мотивированное заявление, я вновь пересматривала деятельность Андрея Николаевича. Нельзя не удивляться его кипучей деятельности и как много он успел сделать. Помимо всяких практических соображений нельзя не признать, что оценка его деятельности обидна для его памяти.

В Батуме его лучше, больше ценили при жизни и теперь, как я слышала от приехавших из Батума этой осенью, приступают к постановке памятника на его могиле в ботаническом саду¹⁰.

Еще раз очень, очень благодарю Вас, Владимир Иванович, и всю жизнь буду помнить Ваше доброе отношение и участие.

Мне очень жаль, что еще при жизни Андрея Николаевича мне слишком мало пришлось видаться с Вами и Вашей семьей. Если кто-нибудь из Вас будет в Харькове, была бы очень рада увидаться, прошу передать мой привет. Всего лучшего!

Искренне уважающая Вас *А. Краснова*

Харьков, Каплуновский пер., № 6, кв. 6.
22. X – [19]26 г.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 857, арк. 7–8.

№ 34

27 грудня 1926 р., Харків

27.XII.[19]26 г. Харьков

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Ввиду Вашего участливого отношения к вопросу о моей пенсии хочу сообщить Вам результаты.

В ноябре меня в числе других 50-ти или сверх 50-ти душ перевели из собеса в соцстрах, увеличив размер пенсии с 30 руб. до 44 р[уб.] 44 к[оп.]. После этого Комит[ет] сод[ействия] учен[ым] возбудил ходатайство перед Наркомсобесом о пересмотре пенсий для нескольких человек и, в том числе, меня с целью увеличения приблизительно до 60 руб.

Недавно мое дело было вновь рассмотрено в заседании Наркомсобеса, причем в повышении сверх 44 р[уб.] отказано.

Конечно, можно жить на 44 р[уб.] и быть сытой, но одеваться трудно, и вот я решила пока продолжать службу. Думаю, что я могу это делать с чистой совес-

тью, т. к. получаю на службе очень мало (35 руб.). Постараюсь сделать себе необходимое из одежды, белья, обуви, пока служу. Хотелось бы послужить хотя бы год, если не будут препятствовать.

Дочь моя живет в Москве, она замужем, счастлива, но материальное положение не особенно хорошее. Она слабого здоровья и не служит, а муж недавно окончил какой-то Институт слова¹ (нечто вроде филологич[еского] фак[ультета]?) и получает всего около 100 руб. Она приезжает ко мне каждый год на 1–1½ месяца, и теперь жду ее в январе или феврале. Конечно, очень жаль, что мы живем в разных городах.

В первом письме я не написала ничего о ней и не предлагала Вам вопросов о Вашей семье, не зная, все ли благополучно?

Всего, всего лучшего! От всей души благодарю Вас еще раз за Ваше сердечное отношение.

Искренно преданная А. Краснова

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 857, арк. 5–6.

Коментарі

¹ *Краснова Анастасія Миколаївна (уродж. Рудакова; ?–?)*, дружина ботаніка та географа, товариша В. І. Вернадського Андрія Миколайовича Краснова (1862–1914/15). Походила з небагатої дворянської родини, в юності безкоштовно викладала в сільській школі. Вийшла заміж у травні 1898 р.

Література: *Бейлин И. Г., Парнес В. А.* Андрей Николаевич Краснов. – М., 1968. – С. 136, 257; *Вернадский Г. В.* Андрей Николаевич Краснов (1862–1914) // Записки Русской академической группы в США. – 1969. – Т. 3. – С. 11.

² *Багалея Д. И.* Памяти А. Н. Краснова: [некролог] // Южный край (Харьков). – 1914. – 21 дек. – С. 7; *Беланов А.* Учителю добра и красоты А. Н. Краснову // Южный край. – 1914. – 24 дек.

Краснов Андрій Миколайович (1862–1914/15), ботанік, ґрунтознавець, палеоботанік, географ. Доктор географії (1892). Закінчив Петербурзький університет. Перебував в експедиціях в Азії, на Кавказі тощо. З 1889 р. викладав у Харківському університеті. У 1912–1914 рр. організував Батумський ботанічний сад. Досліджував також природу Харківської та Полтавської губерній. Автор першого в Україні підручника із загального землезнавства (Основы землеведения. – Харьков, 1895–1899. – Вып. 1–4). Друг В. І. Вернадського з гімназичного часу, член «Братства». Брат письменника та перекладача Платона Миколайовича Краснова (1866–1924) і генерала Петра Миколайовича Краснова (1869–1947). Докладніше див.: *Мильков Ф. И.* А. Н. Краснов – географ и путешественник. – М., 1955. – 176 с.; *Бейлин И. Г., Парнес В. А.* Андрей Николаевич Краснов. – М., 1968. – 260 с.

³ Талієв Валерій Іванович (1872–1932), ботанік. Професор Харківського університету. У «Бюллетене Харьковского общества любителей природы» (1915, № 1) надрукував некролог та спогади про А. М. Краснова. Докладніше про В. І. Талієва див. комент. № 1 у розділі його листів у цій книзі.

⁴ Ідеться про кн.: Профессор Андрей Николаевич Краснов (1862–1914) / сб. под ред. В. И. Талиева. – Харьков, 1916. – 227 с. У ній: *Вернадский В. И.* Из прошлого. Профессор

Андрей Николаевич Краснов. – С. 96–113. Вернадський подав до збірника також добірку листів Краснова до нього: Из переписки А. Н. Краснова. Письма А. Н. Краснова к В. И. Вернадскому 1888 года // Там само. – С. 114–132. Див. також: *Вернадский В. И.* Памяти А. Н. Краснова // *Природа*. – 1916. – № 10. – С. 1177–1184 (перевид. у: *Вернадский В. И.* Статьи об ученых и их творчестве. – М., 1997. – С. 199–202). Також див. комент. № 4 у розділі листів В. І. Талієва в цій книзі.

⁵ Досить великий показчик праць було подано в збірнику: Профессор Андрей Николаевич Краснов (1862–1914) / сб. под ред. В. И. Талиева. – Харьков, 1916. – С. 216–224; див. також бібліографію вченого у кн.: *Бейлин И. Г., Парнес В. А.* Андрей Николаевич Краснов. – М., 1968. – С. 240–253.

⁶ Ідеться про Віру Андріївну Краснову. Відомостей про неї бракує.

⁷ У справі допомоги А. М. Красновій В. І. Вернадський звертався до члена Комісії консультантів при НКО УСРР, колишнього заступника Головнауки, академіка УАН Дмитра Івановича Багалія. 18 травня 1926 р. він писав: «Дмитрий Иванович, Я получил недавно два известия, касающиеся покойного моего дорогого друга А. Н. Краснова. Зная Ваше хорошее к нему отношение и его к Вам, я позволяю себе Вас беспокоить этим письмом – м[ожет] б[ыть], возможно что-нибудь сделать. Мне сообщают, что А. Н. Краснова находится в тяжелом положении, получая ничтожную пенсию (30 р[уб.]), на которую нельзя жить без дополнительного заработка, а работа для заработка ей при ее болезни мучительна. Нельзя ли предпринять шаги для увеличения ей пенсии? М[ожет] б[ыть], и мы могли бы что-нибудь отсюда сделать, хотя, мне кажется, это всецело зависит от украинских властей имущих лиц?» (Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 1. – К., 2011. – С. 104).

⁸ Всеукраїнський комітет сприяння вченим (ВУКСУ) був створений у 1921 р. за зразком російської ЦеКУБУ (Центральна комісія покращення побуту вчених). Очільником ВУКСУ став Д. З. Мануїльський. В Україні на 1 жовтня 1926 р. по ВУКСУ було зареєстровано 3020 наукових працівників. ВУКСУ діяв до 1938 р., з часом його повноваження змінювалися, головними функціями стали наглядові, контролюючі та навіть репресивні (*Коляструк О. А.* Діяльність Всеукраїнського комітету сприяння вченим у 20-ті рр. ХХ ст. // *Інтелігенція і влада*. – 2008. – Вип. 13. – С. 97–111).

⁹ Д. І. Багалій.

¹⁰ Згідно із заповітом А. М. Краснова поховали в Батумському ботанічному саду, біля урвища близько моря. До 50-річчя ботанічного саду в 1962 р. на його могилі було встановлено бронзовий пам'ятник.

¹¹ Про чоловіка Віри Андріївни Краснові відомостей бракує. Ідеться про московський виш, що спочатку називався Державним інститутом декламації (осінь 1919 – осінь 1920 р.), згодом розгорнувся до Державного інституту слова з чотирма факультетами: декламаційним, художньої оповіді, ораторським і літературно-творчим. У 1925 р. був розформований, замість нього постали Курси живого слова.

Микола Митрофанович Крилов (1879–1955)¹

В. І. Вернадський – М. М. Крилову

№ 35

30 січня 1941 р., [Москва]*

30 января 1941 г.

Глубокоуважаемый Николай Митрофанович,

Б. И. Чернышев² передал мне, что Вы интересуетесь проблемами симметрии и правизной и левизной, в частности³. Я решаюсь поэтому послать Вам две мои последние статьи⁴, одна из которых касается этого вопроса. В связи с правизной и левизной я пытаюсь идти и экспериментально. К сожалению, вопрос о симметрии недостаточно углублен и математически, и философски, а между тем он мне представляется одним из основных в нашем научном мышлении. А. В. Шубников печатает сейчас книжку о симметрии⁵, беря ее, по-видимому, шире и глубже, чем берут другие кристаллографы.

Я всегда с удовольствием вспоминаю нашу совместную работу в Симферополе⁶ и очень жалею, что Вы не приезжаете на наши сессии в Москву.

<В. Вернадский>

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1968, арк. 1–1 зв. Машинописна копія.

М. М. Крилов — В. І. Вернадському

№ 36

22 вересня 1920 р., [Сімферополь]**

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Не будучи в состоянии сегодня по причине нездоровья выходить из дома, имею честь просить Вас присоединить также и мою просьбу к той, с которой к Вам обращаются сегодня профессора Тавр[ического] Ун[иверсите]та.⁷

Примите уверения в глубоком уважении и таковой же преданности.

Проф. *Крылов*

22 сен[тября] 1920.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 871, арк. 1.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** Те саме.

Коментарі

¹ *Крилов Микола Митрофанович (1879–1955)*, математик. Академік ВУАН (1922) та АН СРСР (1929). Один із засновників Таврійського університету та його наукової бібліотеки. Обраний професором Таврійського філіального відділення Київського університету (ДАК, ф. 16, оп. 466, спр. 433, арк. 9). Від жовтня 1918 р. очолив кафедру математики Таврійського університету. Організатор математичного кабінету, створив та очолив математичне товариство при Таврійському університеті. Під його керівництвом виходили спочатку «Известия математического кабинета», а потім «Записки математического кабинета Таврического университета». Подарував власну бібліотеку університетові. Після обрання дійсним членом ВУАН переїхав до Києва, де очолив кафедру математичної фізики Інституту будівельної механіки ВУАН, АН УРСР. Працював над нелінійними коливаннями, створив новий науковий напрям – нелінійну механіку. Опублікував близько 180 книг і статей з математичної фізики та математики. Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 1. – К., 2012. – С. 434–435.

Основні праці: *Крылов Н. М., Боголюбов Н. Н.* Введение в нелинейную механику. – К., 1937; Основні проблеми математичної фізики й техніки. – Харків, Київ, 1932; Збірник праць з нелінійної механіки. – К., 1937 (разом із М. М. Боголюбовим); Sur quelques idées de P. Tchebycheff qui peuvent être rattachées à la solution approchée des problèmes du calcul des variations // Известия АН СССР. Отд. физ.-мат. наук. – 1929. – № 5 та ін.

Література: *Боголюбов А. Н., Урбановский В. М.* Николай Митрофанович Крылов. – К., 1987. – 175 с.

² Чернишов Борис Ісидорович (1888–1950), геолог і палеонтолог. Академік АН УРСР (1939), віце-президент АН УРСР (1939–1946), директор Інституту геологічних наук АН УРСР (ІГН АН УРСР) (1939–1946). Докладніше див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 578.

³ 30 січня 1941 р. на Загальних зборах АН СРСР у Москві, куди, очевидно, було запрошено Б. І. Чернишова як віце-президента АН УРСР, директора ІГН АН УРСР. У щоденнику В. І. Вернадським було занотовано: «Интересный разговор с Б. И. Чернышевым и с В. О. Сельским. Чернышев говорит, что Н. М. Крылов и он интересуются правизной и левизной. С ним об изменении правизны и левизны в раковых моллюсков в геологическом времени. Крылов интересуется симметрией. По словам Сельского и Чернышева, на Украине добыча нефти до сих пор не росла и скважины не действуют. Точно так же и карпатская нефть, и пробуренные новые скважины – вследствие плохого хозяйствования и бесположности – не добывается в нужной мере» (*Вернадский В. И.* Дневники: 1935–1941 гг.: в 2-х кн. Кн. 2: 1939–1941. – М., 2008. – С. 192–193).

⁴ Очевидно, мова йде про праці В. І. Вернадського: О количественном учете химического атомного состава биосферы. – М., 1940. – 32 с.; Проблемы биогеохимии. Вып. 4: О правизне и левизне. – М., Л., 1940. – 16 с.

⁵ Ідеться про працю: *Шубников А. В.* Симметрия. (Законы симметрии и их применение в науке, технике и прикладном искусстве). – М.; Л., 1940. – 176 с.

Шубніков Олексій Васильович (1887–1970), фізик, кристалограф, кристалофізик. Член-кореспондент (1933), академік (1953) АН СРСР. У 1920–1925 рр. професор Уральського гірничого інституту. З 1937 р. завідувач лабораторії кристалографії АН СРСР, з 1944 р. директор Інституту кристалографії АН СРСР. З 1953 р. очолював кафедру кристалографії Московського університету.

⁶ Очевидно, йдеться про період, коли М. М. Крилов очолив кафедру математики Таврійського університету (з жовтня 1918 р.). М. М. Крилов був організатором математичного кабінету, створив та очолив математичне товариство при Таврійському університеті.

⁷ М. М. Крилов був одним із тих професорів Таврійського університету, які підтримали кандидатуру В. І. Вернадського на пост ректора.

Амвросій Семенович Криловський (1853–1930)¹

А. С. Криловський – В. І. Вернадському

№ 37

[28 квітня 1919 р., Київ]*

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Извините великодушно, что беспокою. В четверг, 24 апреля, из Центр[ального] Архива при университете св. Владимира² был прислан чиновник в библиотеку для приема Академ[ического] архива³, но из его слов и того комиссара, который его послал, было выяснено, что его прислали не за архивом, а за рукописями. Когда я ему указал на то, что у нас на библиотечных дверях приклеена бумага, подписанная т[оварищем] Назаровым⁴, что я не имею права ничего не давать без Комиссариата при Мин[истерстве] Пр[освещения], то он как будто бы согласился и отправился восвояси, но на следующий день, 25 апреля, из Центр[ального] Арх[ива] прислали другого чиновника, который настаивает, чтобы приступить к описи рукописей и приступить с тем условием, что я ему не дам рукописей, пока не выяснится вопрос. В пятницу новый коммунист т[оварищ] Блинов⁵ устно передал, что рукописи должны быть переданы в Центр[альный] Арх[ив]. Покорнейше прошу защиты и разъяснения. Без рукописей наша библиотека все равно, что человек без главного органа в теле. Возьмут рукописи, возьмут и библиотеку – этот перл Малороссии, собранный в продолжении 304 лет, библиотеки пока не берут, так как не находят для нее места, так выразился комиссар...

В субботу, 26 апреля, часть Академического Архива, или студенч[еский] отдел, был взят в Центр[альный] Арх[ив], а сегодня, 28 апреля, или завтра остальную часть заберут. Не следует давать, нужно непременно оставить все на месте, иначе все погибнет, все будет расхищено, и собранное с таким тщанием 304-летнее добро погибнет безвозвратно. Ради Бога, примите все меры, чтобы все сохранить, в историю искусств и культуры⁶ я уже обращался, там обещали принять меры.

Сердце кровью обливается, когда все это пишу...⁷

Ваш покорный слуга, готовый к услугам *А. Крыловский,*
библиотекарь Академии

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 872, арк. 1–2.

* Дату і місце написання листа встановлено за змістом.

№ 38

[Не раніше квітня 1919 р., Київ]*

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Каждый день, за исключением праздников, в нашу библиотеку является много профессоров, как наших, так и Петроградской и Московской академий⁸, которые усиленно просят выдавать им хоть ограниченное число книг на дом, где бы они могли заниматься. Днем некоторые из них ходят, подыскивая себе занятие для куса хлеба, а вечер желали бы посвятить своим специальностям, чем живут и движутся... Как человек не может жить без воздуха и пищи, так ученый человек, привыкший к научной атмосфере, не может жить без нее. Ввиду этого покорнейше прошу разрешить мне выдавать потребные для них книги.

При сем также усиленно прошу выхлопотать охрannую грамоту на рукописи, без которых наша библиотека, что организм без одного из 5-ти ее членов, необходимых для жизни человека.

Усиленно еще прошу похлопотать о жаловании за апрель месяц. Приходится побираться и голодать...

Ваш покорный слуга, готовый к услугам,

А. Крыловский
библиотекарь Академии

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 872, арк. 3–3 зв.

Коментарі

¹ *Криловський Амвросій Семенович (1853–1930)*, історик, археограф, бібліотекар, бібліограф, джерелознавець. Навчався в Холмській та Люблінській гімназіях, останню закінчив у 1881 р. Отримав вищу духовну освіту – закінчив Київську духовну академію (1886) і отримав ступінь кандидата богослов'я. З 1886 до 1919 р. незмінний бібліотекар КДА. Зробив значний внесок у формування та каталогізацію фондів, створення абеткового та систематичного каталогів та порятунок бібліотеки КДА (1918–1923). Коли в 1919 р. КДА було закрито, а бібліотеку приєднано до Київського університету (тоді – ІНО), а потім – до ВБУ (1923–1925), продовжував працювати старшим бібліотекарем фондів академічної бібліотеки.

Член Історичного товариства Нестора-літописця та Археографічної комісії при ВУАН.

Основні праці: Систематический каталог книг Киевской духовной академии: в 5 томах, 13 вып. – К., 1890–1915; Львовское ставропигиальное братство: (Опыт церковно-исторического исследования). – К., 1904. – XXII, 314, 230 с.; Акты, относящиеся к истории православной церкви в Галиции (1423–1714 гг.) и извлеченные из львовских архивов / под ред. А. С. Крыловского. – К., 1904. – 995 с. (АЮЗР. Ч. 1, т. 10); Акты, относящиеся к истории Львовского ставропигиального братства (1599–1702 гг.) / под ред. А. С. Крыловского. – К., 1904. – 930 с. (АЮЗР. Ч. 1, т. 11); Акты, относящиеся к истории Львовского ставропигиально-

* Дату і місце написання листа встановлено за змістом.

го братства (1586–1881 гг.) / под ред. А. С. Крыловского. – К., 1904. – 871 с. (АЮЗР. Ч. 1, т. 12); Систематический каталог книг библиотеки Киевской духовной академии (бывшей Полоцкой униатской библиотеки). – К., 1906. – 430 с.

Література: *Дениско Л. М.* Бібліотека Київської духовної академії (1819–1919). – К., 2006. – 224 с.; *Степченко О. П.* 1) Криловський Амвросій Семенович // Особові архівні фонди Інституту рукопису: путівник. – К., 2002. – С. 274–276; 2) Українські вчені – фундатори спеціалізованих відділів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (1918–1934). – К., 2008. – С. 86–92; *Лабунцев Ю., Щавинская Л.* Историк украинского книгопечатания Амвросий Крыловский. – М., 2012. – 64 с.

² Ідеться про Київський центральний архів давніх актів при Київському університеті, заснований у 1852 р. Архів підпорядковувався правлінню університету та розміщувався в його приміщенні. Керівництво архівом покладалося на завідувача університетської бібліотеки – бібліотекаря, який вважався також архіваріусом. З 80-х років XIX ст. КЦАДА за складом документів поділявся на три відділення: а) основний комплекс – актові книги; б) окремі документи в кількості понад 456 тис.; в) документи фондів установ Гетьманщини XVIII ст., в основному Київщини. Тепер це складова Центрального державного історичного архіву України, м. Київ (ЦДІАК України).

³ Ідеться про Київську духовну академію, у якій, окрім бібліотеки та архіву, була ще унікальна колекція книг та рукописів, сконцентрована в Церковно-археологічному музеї при КДА. Із закриттям КДА її архівна частина в 1928 р. була розподілена: до відділу рукописів ВБУ передали переважно колекційні матеріали бібліотеки КДА та її Церковно-археологічного музею.

З приводу зазіхань на фонди КДА В. І. Вернадський записав у щоденнику: «1. III. [1919 р.]. Утром у Багалея. С ним в связи с опасностью для Библиотеки Дух[овной] Акад[емии]. Вчера Беркенг[ейм] сообщил о намерении ее захватить для одной из большевистских школ. Необходимо удержаться, взял временно под охрану Ак[адемии] н[аук] и Нац[иональной] библи[отеки]» (*Вернадский В. И.* Дневники. 1917–1921. – С. 132; Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1, арк. 45). 4 березня 1919 р. А. Ю. Кримський повідомляв Тимчасовому комітету для заснування НБУ, що на фонди КДА претендують «різні інституції»; одна з них бажала б реквізувати її бібліотеку і навіть частину перевезти до Москви. Цього не сталося, оскільки представники КДА зустрілися з А. Ю. Кримським та Д. І. Багалієм і через них передали свої фонди до Академії наук та ВБУ в тимчасове користування. З ініціативи Комітету Спільне зібрання УАН звернулося до «відповідної Центральної установи» (йдеться про Наркомос) з проханням залишити цю бібліотеку у власному приміщенні, але передати під управління АН як джерельну базу для наукових досліджень. Проте бібліотека КДА все ж перейшла у власність держави, передусім у відання Наркомосу, і була передана до Київського інституту народної освіти, де знаходилася на зберіганні до 1923 р. Передання до ВБУ тривало до 1925 р. У середині 1920-х років шкільному корпусу Братського монастиря з бібліотекою було надано статус філії ВБУ, де згодом сконцентрувалися всі передані до ВБУ монастирські зібрання. А. С. Криловський обійняв посаду завідувача (*Дубровіна Л. А., Онищенко О. С.* Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 1918–1941. – К., 1998. – С. 71–72; *Ульяновский В. И.* Биографический словарь выпускников Киевской духовной академии. 1819–1920-е гг. – К., 2014. – Т. 1. – С. 20–22). В ІР НБУВ зберігається фонд А. С. Криловського (ф. 184), де серед інших документів міститься щоденник, у якому викладено обставини передання бібліотеки КДА до фондів НБУВ.

⁴ Ідеться про завідувача відділу вищих шкіл при Наркомосі УСРР, члена колегії наркомату І. М. Назарова, який подеколи заступав на посаді наркома освіти В. П. Затонського.

⁵ Відомостей про нього бракує.

⁶ Імовірно, йдеться про Головне управління мистецтв і національної культури, що діяло при Директорії, проте із зайняттям Києва в лютому 1919 р. більшовиками більшість службовців управління залишилися в місті та не евакуювалися до Вінниці. 10 лютого 1919 р. тимчасовим комісаром Комісаріату в справах Головного управління мистецтв і національної культури був призначений Ю. П. Мазуренко (*Сорочан Н. А.* Головне управління мистецтв і національної культури в Українській народній республіці доби Директорії // Зб. наук. праць [Харк. нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди]. Серія: «Історія та географія». – 2010. – Вип. 38. – С. 27).

⁷ Пізніше А. С. Криловський так описував ситуацію з бібліотекою КДА: «Но вот настал 1919 год – самый несчастный для академии: бомбардировка города, снаряжение возле библиотеки и музея, ликвидация академии. 1 апреля 1919 года явились в академию уполномоченные комиссара Мицкуна – Будный, Блинов и Филькенштейн, которые объявили о закрытии академии, а библиотеку и музей присоединить к университету. Академия посылала депутацию к председателю Академии Наук В. И. Вернадскому присоединить библиотеку и музей к Академии Наук, но ничего положительного не добились [...] Студенты пришли в отчаяние и не знали, что им делать, но, условившись (*зачеркнуто*: я посоветовал им – В. У.) созвать сходку, и на ней постановили пожертвовать свою библиотеку фундаментальной библиотеке: что будет с последней, то будет и с их библиотекой [...] Мгновенно студенческая библиотека была передана в фундаментальную библиотеку и размещена в отдельных шкафах. Сохранилась неприкосновенно до настоящего времени.

30 апреля 1919 года явились в библиотеку члены Археографической секции Ликвидационной комиссии церковных и монастырских дел Подотдела социального обеспечения при Киевском исполкоме: Ю. Яворский и Н. Тищенко, осмотрели тщательно книги и рукописи, взяли на учет и передали библиотекарю на хранение. 15 мая 1919 г. та же Комиссия пришла в библиотеку; осмотрела студенческую библиотеку, взяла ее на учет и передала библиотекарю на хранение.

В это же приблизительно время была попытка забрать академические рукописи [...] Но после некоторых разъяснений эта попытка была оставлена, и рукописи не были тронуты.

16 июня 1919 г. в библиотеку явился студент Богаев, немного погодя – профессор Ясинский, присяжный поверенный И. Л. Бобот и студент Н. О. Ильяшевич. Они осмотрели внимательно библиотеку, каталоги и заявили, что им поручено отобрать книги для Ближневосточного института. [...] Но увидев, что библиотека в образцовом порядке и что ничто не тронут и ничто не угрожает ей в дальнейшем, они оставили свою затею и больше не являлись в библиотеку.

Была попытка некоего Ф. взять философский отдел в Московский институт, но и эта затея, благодаря сложившимся обстоятельствам, была оставлена, и сам затеявший уехал в Москву. Была, наконец, еще попытка в 1921 г. неким Г. или расчленив библиотеку, или перенести в Михайловский монастырь, в один из корпусов, но и тут мне удалось разбить затею.

Наконец, после долгих *страданий и мучений я получил (заменено на*: злоклучений в библиотеке получена бумага от – В. У.) 24 июня 1919 года нижеследующего содержания: «Бывшая библиотека Киевской духовной академии ныне является отделением библиотеки Киевского университета и как таковое находится в ведении Совета Комиссаров ВУЗ г. Киева. Имущество сей библиотеки находится под охраной Наркомпроса, в частности, под охраною Совета Комиссаров ВУЗ, и без разрешения названных учреждений никем реквизируемо и взято, хотя бы в части, быть не может. За всеми справками по поводу библиотеки Киевского университета и всех ее отделений следует обращаться через главного заведующего университетскими библиотеками г. Кордта в Сквуз г. Киева. [...]

В июне 1921 г. Оргкомитетом при ВИНО был назначен уполномоченным при библиотеке ВИНО А. П. Оглоблин, который всегда помогал библиотекарю деятельно отстаивать права и интересы библиотеки.

Наконец в 1923 г., в сентябре месяце, библиотека бывшей духовной академии перешла к Всенародной библиотеке Украины при Украинской Академии Наук и благополучно продолжает существовать до настоящего времени.

Крыловский Амбросий Семенович (выпускник и библиотекарь КДА) 1925 г. 12–25/II (цит. за: *Ульяновский В. И.* Биографический словарь выпускников Киевской духовной академии. 1819–1920-е гг. – К., 2014. – Т. 1. – С. 27).

⁸ На підставі інструкції Наркомюсту від 24 серпня 1918 р. на виконання декрету РНК РСФРР про відділення церкви від держави і школи від церкви (набув чинності 5 лютого 1918 р.) всі духовні навчальні заклади мали припинити своє існування. Влада закривала духовні академії, частина викладачів яких намагалася знайти «прихисток» у ще не більшовицькому Києві – в університеті, інших вишах, структурах Міністерства сповідань Української Держави. Декотрі пізніше повернулися в Москву і Петроград. Див., зокрема: *Сосуд избранный: история российских духовных школ в ранее не публиковавшихся трудах, письмах деятелей РПЦ, а также в секретных документах руководителей советского государства. 1888–1932 / сост., автор предисл., послесл. и комм. М. Складорова. – СПб., 1994; «Род учёных» не погибнет на свете (переписка из двух столиц профессора Н. Н. Глубоковского и епископа Василия (Богдашевского) 1917–1921 гг.) / публ. Т. А. Богдановой и А. К. Клементьева // Вестник Екатеринбургской духовной семинарии. – 2015. – № 3. – С. 100–199.*

Микола Йосипович Криштафович (1866–1941)¹

М. Й. Криштафович – В. І. Вернадському

№ 39

31 грудня 1915 р., Харків

31.XII.1915 г. Харьков, Каплуновская, 7.
Институт С[ельского] Хоз[яйства] и Лес[оводства]²

Дорогой Владимир Иванович, давно уже лелею я мысль об учреждении в России Русского Геолог[ического] Общества³, и при этом особого типа, наиболее отвечающего специальным интересам русской геологии. В 1897 г., ко времени Съезда Естествоиспытателей в Киеве⁴, я разработал проект этого Общества, но тогда ввиду некоторых обстоятельств я не решился выступить с ним. В 1899 г., во время моей серьезной болезни, я написал даже домашнее завещание, в котором тогда завещал все свое имущество «будущему Русскому Геологическому Обществу»... Считая настоящее время весьма благоприятным⁵ для учреждения этого Общества по целому ряду соображений, я написал проект устава этого Общества и обработал его затем в частности здесь, в Харькове, вместе с проф. Д. Н. Соболевым⁶. Теперь я желал бы ознакомить Вас, Н. И. Андрусова и А. П. Павлова⁷ с этим проектом, а затем от общего имени разослать его всем геологам, петрографам, палеонтологам и динамогеологам для обсуждения и замечаний. По получении этих последних замечаний я сделаю их системат[ическую] сводку и затем доложу Съезду уполномоченных от всех геолог[ических] учреждений в России. Этот съезд, который можно было бы назначить в Москве как наиболее центральном пункте или у вас в Петрограде и, по примеру ботаников, быть может, при Академии Наук (при Геолог[ическом] Музее⁸), окончательно редактирует устав Общества и обсудит все главнейшие вопросы в связи с учреждением этого Общества. После этого можно было бы, собрав под уставом Общества подписи всех геологов, желающих быть его членами, представить устав на утверждение Правительства. Весь этот путь, однако, довольно кропотлив и длинен. Быть может, признано будет возможным сократить его. Во всяком случае, нельзя терять теперь времени и нужно спешить с осуществлением всего дела, т. к. настоящее время наиболее благоприятно для этого.

Итак, для начала разрешите прислать Вам копию проекта устава и затем не откажите прислать все Ваши замечания в порядке §§ Устава. Было бы еще лучше в этом случае, если бы Вы рассмотрели проект устава совместно с Н. И. Андрусовым и прислали бы замечания общие по соглашению с ним. Получив замечания также от А. П. Павлова, я сделаю соответ[ствующие] исправления

в проекте, а где окажутся несогласуемые разногласия, то соответ[ствующи]е §§ напишу в нескольких редакциях. Затем этот проект напечатаю на правах рукописи и разошлю его всем геологам в порядке вышеуказанном.

Или, быть может, было бы целесообразно для общей редакции собраться всем нам вместе, напр[имер], у Вас в Петрограде или в Москве у А. П. Павлова? Я лично мог бы для этого приехать, куда укажет голос большинства. Сообщите Ваше мнение.

Ответ для ускорения телеграфируйте (Харьков, Чеботарская, 23, Криштафовичу): «проект пришлите» или «приезжайте Петроград/Москву». Получив ответ от Вас и Н. И. Андрусова, и от А. П. Павлова, я поступлю согласно желанию большинства голосов.

Примите мой душевный привет, дорогой Владимир Иванович, и наилучшие пожелания. Поздравляю с наступающим Новым Годом при пожелании, чтобы он начал собою историю нового просветленного человечества...

Ваш *Н. Криштафович*

РАН, ф. 518, оп. 3, спр. 870, арк. 26–27 зв.

№ 40

22 січня 1916 р., Харків

г. Харьков. 22.I.1916

Глубокоуважаемый Владимир Иванович,

Проектируемое Общество конструировано именно по типу Ассоциации, а не обществ обычного, уже существующего типа. Вполне разделяя высказанные Вами мысли⁹, я счастлив, что они не только совершенно идентичны с моими собственными, но, как я убедился теперь из писем и других многих геологов, также и с мыслями всех других лиц, с которыми я успел обменяться письмами. Очевидно, что идея Союза Русских Геологов находится в самом воздухе, которым все мы дышим и живем. Я не называю проектируемого Общества – Союзом лишь потому, что хорошо знаю историю с уставом Ассоциации Русских Естествоиспытателей¹⁰ и вижу отношение теперешнего Правительства к Союзам вообще и, в частности, даже к Союзам, вызванным к деятельности грозною войной.

Проектируемое Общество созывается периодически ежегодно два раза – зимой (для текущих дел и научн[ых] докладов) и летом (для геолог[ических] экскурсий) в различных городах и местностях России. Постоянными органами Общества являются – Совет Общества, имеющий постоянное местопребывание в Петрограде (было бы лучше всего именно при Академии Наук), и Геолог[ические]

Коллегии в различн[ых] городах России. Вот краткая схема организации Общества. Подробности и детали разработаны в проекте устава, который я сдал уже в печать и на днях надеюсь послать Вам и другим геологам-академикам, а затем всем геологам, минералогам, петрографам, палеонтологам, динамогеологам (физ[ическим] геогр[афам]) и почвоведом с просьбою прислать их замечания, которым я затем сделаю общую сводку. В дальнейшем ходе дела я очень желал бы, чтобы оно передано было бы всецело Академии в лице ее геологов-академиков, т. е. Вас, Н. И. Андрусова, А. П. Карпинского¹¹ и А. П. Павлова, которые бы довели бы его до полного осуществления. Осталось бы созвать Съезд уполномоченных от всех обществ и учреждений и окончательно выработать и редактировать устав, затем собрать под ним подписи членов-учредителей и представить на утверждение в законодательном порядке (почему в этом порядке, явствует из содержания Устава).

У С[ергея] Плат[оновича]¹² большое несчастье – умерла мать, и он отвез ее тело в Ялту; без него здесь заболел скарлатиной его сын, весьма слабый и без того и потому угрожающий С. П. новым ударом.

Сердечно преданный Вам *Н. Криштафович*

РАН, ф. 518, оп. 3, спр. 870, арк. 30–31.

№ 41

17 жовтня 1916 р., Харків

17 ок[тября] 1916 г.

Глубокоуважаемый Владимир Иванович,

Не откажите сообщить, в каком положении находится в настоящее время вопрос о созыве Съезда Геологов?¹³ Было ли внесено соответствующее ходатайство в И[мператорскую] Академию Наук и если было, то какие результаты получены в Академии и затем дальше – у Правительства? Если же соответ[ствующего] ходатайства перед Академией не было возбуждено, то какие причины заставили воздержаться?

Я непрерывно получаю со всех сторон запросы о времени созыва Съезда и, не имея никаких вестей от А. П. Карпинского с конца августа, когда он писал мне, что 8 сент[ября] начнутся занятия Академии и будет сделано представление о созыве Съезда, лишен возможности отвечать на эти многочисленные запросы что-либо определенное. Между тем, время идет, и общее нетерпение возрастает.

Если созыв Съезда для И[мператорской] Ак[адемии] Н[аук] почему-либо представляет затруднения, то, по полученным мною сведениям, имеется полное основание надеяться на возможность осуществления этого Съезда вне Петрограда и при этом в ближайшее же время.

Итак, необходимо прежде всего получить определенный ответ о положении настоящего вопроса в Петрограде. Не откажите в разъяснении этого вопроса, чем премного обяжете искренно уважающего и почитающего Вас *Н. Криштафовича*

г. Харьков
Каплуновская, 7

РАН, ф. 518, оп. 3, спр. 870, арк. 32–32 зв.

№ 42

25 жовтня 1916 р., Харків

25.X.1916, г. Харьков, Каплуновская, 7

Глубокоуважаемый Владимир Иванович,

Премного благодарен Вам за сообщенные сведения о положении вопроса касательно созыва Съезда Геологов и с нетерпением буду ожидать вестей о дальнейшей судьбе этого вопроса. Так как представители Академии Наук, которым Собрание Петроградских Геологов вверило осуществление Съезда путем соответ[ствующего] ходатайства через Академию Наук, решили связать созыв Съезда с почином деятельности Ассоциации Естествоиспытателей и лишь в случае препятствий со стороны последней действовать самостоятельно путем, указанным Собранием Петроградских Геологов, то хотя все эти осложнения, несомненно, весьма тормозят все дело, все же в интересах общего объединения, а не разъединения русских геологов, приходится увеличить пока лишь терпение и ожидать дальнейшего развития вопроса.

Я позволю себе лишь еще раз подчеркнуть здесь две особенности в воззрениях и чаяниях русск[их] геологов, которые обрисовались уже настолько ясно, что несомненно заслуживают всякого внимания и тем большего, что могут привести действительно к расколу русск[их] геологов, который так нежелателен. Некоторые геологи предполагают, что никакой общей организации русск[их] геологических сил не надо и что следует ограничиться лишь съездами геологов и что последние с утверждением устава Ассоциации Естествоиспытателей уже обеспечены. Другие же геологи, и должен заметить, что подавляющее большинство, думает иначе, а именно, что Съезды сами по себе ничего существенно не изменят и не улучшат в печальной действительности нашей, при которой могут работать лишь столичные геологи и, в частности, «роскошествовать» геологи Геолог[ического] Комитета. Необходимо организовать правильно и справедливо силы всех геологов страны и создать условия возможности научно работать не только в столицах, но и во всех других главнейш[их] центрах империи. Для этого одних Съездов недостаточно, т. к. для успешной деятельности даже Съездов не-

обходима организация на местах. Обязательно нужны денежные средства, иначе также ничего не будет достигнуто, т. к. всякая работа сопряжена с денежными затратами. Ассоциация Естествоиспыт[ателей] в интересующем нас деле геологов не устраивает и не исключает в то же время их специальной общей организации, она даже по существу предполагает или должна предполагать уже осуществленной эту специальную предварительную организацию.

Эти два совершенно различные воззрения на очередные неотложные нужды русск[их] геологов требуют величайшего внимания в целях не обострять отношений одной группы к другой.

Не откажите в доброту, если Вас не затруднит, прислать мне 1–2 экземпляра утвержденного Устава Ассоциации Естествоиспытателей¹⁴. Я никак не могу пока его добыть. Хотел бы напечатать его в ближайшем № бюллетеня «К объединению геологов»¹⁵.

Мне было не только грустно, но весьма досадно отказаться от участия в составлении очерка, посвящен[ного] белому углю, но я должен был это сделать, т. к. мне предложили бассейн р. Зап[адной] Двины, с которым я недостаточно знаком по личным наблюдениям, попытка же здесь, в Харькове, собрать необходимую литературу успехом не увенчалась за полным убожеством здешних библиотек.

При наилучших душевных пожеланиях

Ваш *Н. Криштафович*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 870, арк. 33–34 зв.

№ 43

3 листопада 1916 р., Харків

3.XI.[19]16, г. Харьков, Каплуновская, 7

Глубокоуважаемый Владимир Иванович, душевно благодарю Вас за присланный Устав «Объединения (Ассоциации) Р[усских] Ест[ествоиспытателей] и Вр[ачей]».

Ознакомившись с этим уставом, горюю за самую идею Ассоциации, настолько мало она вяжется с тою организацией, которая положена в основу Устава «Объединения». Разве это Ассоциация? Это – игра одними лишь словами, и игра при этом злая, не добрая, так как под названием хлеба насущного подсовывается мертвый холодный камень. Идея свободной организации, питающая и живящая свободное развитие Науки, заменена идеями абсолютизма и даже диктатуры.

Сущность устава «Объединения» диаметрально противоположна идеям Ассоциации как таковой. «Объединение» – пародия, неудачная карикатура «Ассоциации».

Связывать общее дело русских геологов, столь дорогое и важное для каждого из нас, с этим новым учреждением – нет никаких оснований, и было бы благодарнее вести его совершенно самостоятельно.

Предполагаемое «Русское Геологическое Общество», или «Общество Русских Геологов», или иное по идее и типу этих двух, – неизмеримо более соответствует идеям Ассоциации, в подлинном смысле таковой.

Возвращаясь к вопросу о созыве Всероссийск[ого] Съезда Геологов, я остаюсь в настоящий момент при прежнем мнении, что таковой было бы лучше всего созвать при Академии Наук. Съезд, созванный при «Объединении», слишком резко противопоставил бы идеи, интересующие геологов и этой новой организации... и, в результате, между прочим, не пришлось ли бы «Объединение» переименовать в «Разъединение»...

Настоящее действительное объединение геологов может быть достигнуто лишь свободной организацией, чуждой каких бы то ни было элементов абсолютизма, патентованного авторитета и мертвящих традиций петроградского бюрократизма.

Владимир Иванович, Вы – общеуважаемый представитель Науки и человек, стремившийся всегда не только сам к правде и свободе и вообще к истинному Свету и Добру, но и увлекавший других на те же пути, неужели же Вы и в настоящем общем деле геологов и минералогов России не займете соответ[ствующей] самостоятельной незыблемой позиции, подобной тем, которые Вы с такою честью и столь успешно отстаивали и сохраняли за собою в других случаях, не менее важных и серьезных, чем ныне?

Общее дело, по существу условий и действующих лиц, требует именно Ваше го выступления и влияния, ожидает Вашего честного правдивого голоса, преданного исключительно интересам Науки, Общественности и Родины*.

Искренне почитающий Вас *Н. Криштафович*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 870, арк. 28–29. Авторизованый машинопис.

№ 44

24 січня 1917 р., [Харків]**

24.I.[19]17

Глубокоуважаемый Владимир Иванович, предполагая в этом месяце быть в Петрограде, я задержался с ответом на последнее Ваше письмо, но поездка моя отложена, и потому теперь отвечаю с невольным опозданием.

Утвержденный устав «Объединения» не есть, как Вы пишете, «свободное выражение мнения русских естествоиспытателей»¹⁶, ибо этот устав, сравнительно

* Далі текст написано рукою М. Й. Криштафовича.

** Місце написання листа встановлено за змістом.

с тем, который был одобрен на Съездах Естеств[оиспытателей] и Вр[ачей], чрезвычайно изменен и переделан. Но даже если бы было так, что утвержденный устав представляет собою именно тот, который был выработан и одобрен 26 лет тому назад, то и в этом случае, я думаю, его следовало бы рассматривать все же скорее как исторический документ, но не как выражение свободного мнения русских натуралистов настоящего времени.

«Объединение» – организация бюрократического характера, не общественно-го, и ничего общего с названием Ассоциации не имеет. Организация даже прежних Съездов Естеств[оиспытателей] и Вр[ачей] была более свободной, тоже автономной, а главное, равноправной для всех натуралистов России. В «Объединении» же все в руках Съезда, члены которого избираются лишь из числа столичных членов «Объединения». Провинция, которой принадлежит подавляющее число русск[их] натуралистов и которая ввиду крайне неблагоприятных условий для научной работы требует наибольшего внимания к себе, в Совете не имеет своих представителей и потому лишена возможности лично отстаивать и защищать свои интересы и нужды. Местные комитеты по организации Съездов – лишь исполнительные органы того же Совета, лишённые инициативы и самостоятельности, которым он обладал при прежних Съездах Естеств[оиспытателей] и Вр[ачей]. Неужели же Вы не учитываете всего этого и считаете такое положение нормальным в интересах большинства русских натуралистов? Если допустить существование такой организации для ученой корпорации всей страны, для наиболее интеллигентных представителей последней, то по такому образцу чего же можно ожидать для более широких общественных организаций! К счастью, эти последние во многих случаях уже давно имеют организацию более совершенную, чем та, которая положена в основу «Объединения» для цвета страны.

Нет, глубокоуважаемый Владимир Иванович, весьма и весьма я не согласен с Вами в мыслях относительно «Объединения» и все еще думаю, что Вы не ознакомились еще с его уставом.

В общей организации русск[их] геологов минералоги, петрографы, почвоведы, палеонтологи и т. д. – все должны быть объединены вкупе и быть равноправными.

Поэтому Вы очень великодушны как минералог-академик, представитель всех русск[их] минералогов, предоставляя ведение общего дела исключительно геологам. И в то же время Вы очень скромны, считая себя не авторитетным выступить в этом деле иначе как рядовым работником.

Харьков не был безучастным к фонду им. А. П. Карпинского¹⁷, и собранная по подписке Д. Н. Соболевым сумма давно, еще до праздников, была переслана А. А. Борисяку¹⁸, от которого и получена была соответ[ствующая] расписка в принятии денег.

С. П. Попов долго не мог ответить на Ваше письмо лишь потому, что его не было в Харькове (был в Ялте у сына), и письмо Ваше он получил, лишь возвратившись не так давно. Вероятно, однако, он уже сам написал Вам.

При наилучших душевных пожеланиях

Ваш *Н. Криштафович*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 870, арк. 35–36 зв.

№ 45

27 жовтня 1918 р., Харків

14 (27).X.1918

г. Харьков, Каплуновская, 7

Глубокоуважаемый Владимир Иванович, душевно благодарю Вас за переданный С.П.П.¹⁹ привет, а также за память и внимание, выраженные Вами к «Ежегодн[ику] <по> Г[еологии] и М[инералогии] Р[оссии]». Переживаемые события временно приостановили издание «Еж[егодника]», но при первой же возможности я постараюсь возобновить его издание, хотя сейчас и не представляю себе, когда именно это может случиться. Дело в том, что большевики, уходя из Харькова²⁰, увезли с собою все денежные мои средства, в том числе и средства «Ежегодника», хранившиеся в местном Харьковск[ом] Госуд[арственном] Банке, и я остался при моем лишь жаловании, получаемом в Институте²¹, которого не хватает для удовлетворения личных насущных ежедневных потребностей... Независимо от денежных затруднений, издательские условия сами по себе в настоящее время совершенно невозможны для существования журнала: стоимость 1 печатн[ого] листа (8 стр.) «Еж[егодника]» – 635 руб., не считая всех добавочных расходов; работа в типографиях производится крайне неправильно, неаккуратно и медлительно, прерываясь очень часто длительными забастовками рабочих. Ввиду этого, несмотря на крайнюю необходимость возобновить издание «Еж[егодника]» (скопилось очень много научного материала), я лишен возможности что-либо предпринять в настоящее время. Чтобы возобновить издание в настоящее время, необходимы сравнительно большие наличные средства (не менее 20–25 000 руб. в год), но где и как их получить? Если Вы думаете, что, несмотря на приведенные условия, все же следует безотлагательно возобновить издание «Еж[егодника]», и при этом могли бы добыть необходимые денежные средства для этого дела, то я, со своей стороны, конечно, приложу все старание и все силы для успешного ведения дела самого издания, и будем вместе с друзьями и читателями «Ежегодника» весьма обязаны и признательны Вам. Однако должен заметить, что если получение денег будет обуславливаться узкой насильствен-

ной украинизацией журнала, то я лишен буду возможности принять их. Приемлю украинизацию журнала лишь в академическом понятии, а именно: 1) наряду со статьями на русском языке буду печатать статьи и на других славянских языках, в том числе и на украинском, если на таковом языке будут поступать статьи для «Еж[егодника]»; 2) буду заботиться, чтобы в журнале работы, касающиеся местной украинской природы, занимали бы видное место.

Если при этом академическом условии и возможно получить в Киеве деньги на издание «Ежегодника», то не откажите, глубокоуважаемый Владимир Иванович, сделать все возможное для получения их и поделиться со мною Вашими собственными мыслями по этому предмету.

О себе лично лучше расскажу все когда-либо при свидании; писать было бы длинно, а главное – больно; к тому же многое остается еще для меня не окончательно выясненным и потому пока не вполне определенным; все же, по-видимому, я потерял все и в лучшем случае – почти все, что имел и что собрал в течение жизни.

Примите наилучшие пожелания и дружеский привет искренне уважающего Вас и преданного Вам

Н. Криштафовича

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 870, арк. 38–39.

№ 46

21 листопада 1926 р., Харків

21.XI.1926 г. Харьков
Примеровская ул., д. 9, кв. 3

Глубокоуважаемый, дорогой Владимир Иванович,

Сердечно благодарю Вас за память и присылку интереснейших Ваших статей «Études biogéochimiques, I» и «О размножении организмов и его значении в механизме биосферы»²². Прочел с величайшим вниманием, увязываю с Вашим докладом на II Всесоюзн[ом] Съезде Геологов²³ и с учением об оболочках Земли в I выпуске «Истории минералов земной коры»²⁴. С нетерпением буду ожидать дальнейшего развития этих идей, особенно в отношении процессов живого вещества и биосферы вообще.

Пользуюсь случаем выразить Вам еще раз мое глубочайшее уважение и пожелание неослабных сил и здоровья для продолжения Ваших высокоплодотворных работ.

Искренно почитающий Вас

Н. Криштафович

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 870, арк. 40.

Коментарі

¹ *Криштафович (Криштофович) Микола Йосипович (1866–1941)*, палеонтолог, один із перших дослідників плейстоценових льодовикових відкладень центральних і західних частин Східно-Європейської платформи. Навчався в Московському юнкерському училищі, після закінчення якого служив у 12-му гренадерському Астраханському полку в Москві. На військовій службі, захоплюючись зоологією і геологією, почав займатися науковою роботою. У 1886–1892 рр. прослухав курс наук на природничому відділенні фізико-математичного факультету Московського університету. Тоді ж почав займатися науковою роботою під керівництвом професора О. П. Павлова.

У 1893 р., вийшовши у відставку, обійняв посаду бібліотекаря в Новоолександрійському інституті сільського господарства та лісівництва (слобода Новоолександрія, нині м. Пулави, Польща). За дорученням Московського археологічного товариства провів геологічні дослідження палеолітичних стоянок у Центральній Росії, Криму, на Північному Кавказі та в Польщі. Вивчав льодовикові відкладення, проводив гідрогеологічні вишукування. У Новоолександрії заснував «Ежегодник по геологии и минералогии России», ставши його видавцем і незмінним редактором-укладачем. Перші випуски «Ежегодника» видавалися, переважно, на особисті кошти М. Й. Криштафовича.

З початком Першої світової війни Новоолександрійський інститут сільського господарства та лісівництва був переведений до Харкова. У 1915–1930 рр. приват-доцент, потім професор Харківського сільськогосподарського інституту. Викладав у Харківському університеті, у 1925–1932 рр. завідував секцією гідрогеології в Науково-дослідному інституті геології Харківського університету. Опублікував 95 робіт, більшість яких присвячена бібліографії, четвертичній геології і гідрогеології, автор статей зі стратиграфії юрських і крейдяних відкладень, літології, зоології, археології. М. Й. Криштафович був одним із членів-засновників Російського палеонтологічного товариства.

Література: *Карякин Л. И.* Николай Иосифович Криштофович (к 100-летию со дня рождения и 25-летию со дня смерти) // Геол. сб. Львов. геол. общ-ва. – 1966. – № 10. – С. 226–229; *Стародубцева И. А.* Н. И. Криштафович – геолог, издатель, педагог // Бюл. МОИП, отд. геол. – Т. 80, вып. 4. – 2005. – С. 85–93.

² Ідеться про евакуйований до Харкова з Польщі Новоолександрійський інститут сільського господарства та лісівництва, один із перших у Європі вищих сільськогосподарських навчальних закладів. Заснований у 1816 р. в Марімонті (поблизу Варшави) як агрономічний інститут. З 1840 р. після приєднання Варшавської лісової школи отримав найменування інституту сільського господарства та лісівництва. У 1860-х роках переведений у Новоолександрію (Пулави), розташовувався в колишньому маєтку князів Чарторийських. З 1876 р. видавалися «Записки» інституту. У 1892 р., з ініціативи В. В. Докучаєва, викладача і директора інституту, прирівняний до університетів Росії. У 1914 р. евакуйований до Харкова, у 1921 р. відновлений як Харківський сільськогосподарський інститут. У 1916/17 р. на базі підрозділів інституту, що залишилися в Ново-Олександрії, створений Науково-дослідний інститут сільського господарства, проіснував до 1951 р. (увійшов до складу різних інститутів АН ПНР).

³ М. Й. Криштафович стояв біля витоків ідеї створення в Росії Геологічного товариства. Ця ідея обговорювалася в кулуарах Х з'їзду природознавців і лікарів у Києві в 1898 р. Криштафович взявся за практичне її просування, щоб поліпшити умови геологічної роботи в Росії, «особливо в більшості провінційних центрів», де умови «до теперішнього часу не можуть вважатися задовільними (бідність геологічних бібліотек і музеїв, нестаток грошових коштів для їх поповнень і для організації польових досліджень, розрізненість діяльності і відсутність зв'язку

між геологами, неорганізованість видавничої діяльності і т. д. і т. д.)». Він розробив спільно з професорами Д. М. Соболевим і В. І. Лучицьким проект Статуту товариства та розіслав його для обговорення в усі геологічні організації та природничо-наукові товариства Росії. Фахівці надсилали Криштафовичу свої критичні зауваження, коментарі та доповнення. Більшість геологів, особливо тих, які працюють у провінції, висловилися за створення Російського геологічного товариства. Криштафович особисто був присутній на зборах геологів у Харкові та Петрограді. 21 березня 1916 р. академіком О. П. Карпинським було скликано в приміщенні Геологічному нараду петроградських геологів, на якій доповідав М. Й. Криштафович, і була одногосно визнана необхідність створення організації, яка об'єднала б усіх вітчизняних фахівців. Однак тоді проект організації Російського геологічного товариства здійснити не вдалося (*Чернов В. Г.* Геологам СССР необходимо Всесоюзное геологическое общество // Бюл. МОИП. – 1988. – Т. 63, вып. 4. – С. 113–117). Див. також: [*Криштафович Н. И.*] К объединению русских геологов и их научной деятельности // Приложение к ж. «Ежегодник по геологии и минералогии России» (Т. 17). – 36 с.

⁴ Хоча в оригіналі вказано 1897 р., цілком очевидно, що йдеться про X з'їзд російських природознавців і лікарів у серпні 1898 р. в Києві. Докладніше див.: Дневник X съезда русских естествоиспытателей и врачей в Киеве. – К., 1898. – № 1 (21 авг.) – № 10 (30 авг.).

⁵ Протягом перших двох років війни було оголошено про заснування Російського палеонтологічного товариства, Російського ботанічного товариства, Товариства російських зоологів, Товариства російських фізіологів ім. І. М. Сеченова. Активно розвивалася наукова періодика, з'явилися або були анонсовані «Журнал микробиологии», «Вестник русской флоры», «Зоологический вестник», «Русский зоологический журнал», «Русский архив анатомии, гистологии, эмбриологии», «Геологический вестник», «Гидрогеологический журнал», «Вестник прикладной химии и химической технологии» тощо.

⁶ Соболев Дмитро Миколайович (1872–1949), геолог і палеонтолог, доктор геолого-мінералогічних наук (1934), заслужений діяч науки УРСР (1935). Після закінчення Варшавського університету (1899) працював у Варшавському політехнічному інституті, вивчав палеозойські відкладення Келецько-Сандомирського кряжу. У 1914 р. обраний завідувачем кафедри геології Харківського університету, де і пропрацював до кінця життя. З 1922 р. очолював науково-дослідну кафедру геології, перетворену в 1935 р. в НДІ геології.

⁷ Андрусов Микола Іванович (1861–1924), геолог, стратиграф, палеонтолог, палеоеколог. Академік Петербурзької АН (1914) і УАН (1919). Друг В. І. Вернадського, з яким активно листувався. Докладніше див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 1. – К., 2011. – С. 56–80; Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 659–660.

Павлов Олексій Петрович (1854–1929), геолог і палеонтолог. Академік Петербурзької АН (1916). Саме О. П. Павлов запропонував В. І. Вернадському посаду в Московському університеті на кафедрі мінералогії, яку на той час очолював. Див: *Вернадский В. И.* 1) Памяти академика Алексея Петровича Павлова // Вернадский В. И. Статьи об ученых и их творчестве. – М., 1997. – С. 259–266; 2) Несколько слов памяти А. П. Павлова // Там само. – С. 266–268). Див. також комент. № 77 у розділі листів Л. Л. Іванова в кн. 1 цього видання.

⁸ Ідеться про Геологічний музей імені імператора Петра Великого в Петербурзі (Петрограді). З 1906 р. функціонували практично два музеї, що мали статус відділів, – Мінералогічний відділ та об'єднаний Геологічний і палеонтологічний відділ. З 1906 по 1914 р. В. І. Вернадський керував мінералогічним відділом Геологічного і мінералогічного музею ім. Петра Великого. У 1914–1918 рр. завідування музеєм перейшло до рук М. І. Андрусова, в 1919 р. музей очолив О. С. Ферсман. У 1925 р. відбувся поділ музею на два окремих – Геологічний музей АН СРСР і Мінералогічний музей АН СРСР.

⁹ На жаль, листів В. І. Вернадського до М. Й. Криштафовича не знайдено.

¹⁰ Ідеї створення Асоціації російських природознавців активно обговорювалися з кінця 1880-х років. На з'їздах російських природознавців і лікарів пропонувалися кілька проектів Асоціації (1891, 1894, 1897, 1901). Статут Асоціації був остаточно затверджений лише в січні 1910 р. XII з'їздом (найчисленнішим з усіх). Мета Асоціації була визначена як координація зусиль російських інституцій, наукових досліджень і поширення наукових знань у суспільстві. Для вступу Статуту в силу потрібно було його затвердження міністром освіти, що сталося лише влітку 1916 р. (31 травня за ст. стилем) під час ліберального П. М. Ігнат'єва. Організаційний з'їзд відбувся 22–25 серпня 1917 р. На час першого з'їзду Асоціація налічувала 750 членів (з них 314 осіб були присутні на з'їзді).

¹¹ Карпінський Олександр Петрович (1846–1936), геолог, стратиграф, тектонік, палеонтолог, петрограф. Академік Петербурзької АН (1896). Перший виборний президент РАН (1917–1925, президент АН СРСР, 1925–1936). Див. комент. № 85 у розділі листів Л. Л. Іванова в кн. 1 цього видання.

¹² Попов Сергій Платонович (1872–1964), мінералог, геохімік, професор. Один із перших учнів В. І. Вернадського. Докладніше про С. П. Попова див. комент. № 40 у розділі листів Л. Л. Іванова в кн. 1 цього видання. Також див. листування С. П. Попова з В. І. Вернадським у: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 118–177.

¹³ Перший Всеросійський геологічний з'їзд було проведено в Петрограді лише влітку. У 1926 р. в Києві з 30 вересня по 6 жовтня пройшов II Всесоюзний з'їзд геологів за участю В. І. Вернадського. З його ініціативи було прийнято рішення створити Всесоюзну асоціацію геологів. III Всесоюзний з'їзд геологів відбувся 20–26 вересня 1928 р. в Ташкенті.

¹⁴ Устав «Объединения (Ассоциации) русских естествоиспытателей и врачей». – М., 1916. – 4 с.

¹⁵ «Ежегодник по геологии и минералогии России», видавався у Варшаві [Нова Олександрія] з 1896 р. М. Й. Криштафовичем, по одному тому (у кількох випусках) на рік. До 1917 р. вийшло 17 томів. «Ежегодник» публікував статті, реферати та бібліографічні покажчики галузеві літератури, відомості про експедиції, екскурсії і відрядження, про особовий склад вітчизняних фахівців, про стан і поповнення вітчизняних природничо-наукових музеїв, кабінетів і приватних колекцій.

М. Й. Криштафович прохав Вернадського писати для «Ежегодника», чекав від нього «обещанной оригинальной статьи» (АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 870, арк. 22 – лист від 4 вересня 1912 р.). Нам відомо лише про публікацію в «Ежегоднике» кількох оглядів мінералогічної літератури авторства Вернадського та інформаційних нотаток. Див., наприклад: *Вернадский В. И., Самойлов Я. В.* 1) Обзор работ по минералогии России: за 1897 и 1898 гг. // Ежегодник по геологии и минералогии России. – 1901. – Т. 4, вып. 8/9. – С. 49–136; 2) Обзор работ по минералогии России: за 1899–1900 // Там само. – 1903/1904. – Т. 6, вып. 7/8. – С. 47–171; [Об экскурсиях В. И. Вернадского и С. П. Попова по Крыму и Кавказу с целью изучения грязевых вулканов] // Ежегодник по геологии и минералогии России. – 1900. – Т. 4, вып. 8/9. – С. 87.

¹⁶ На жаль, лист В. І. Вернадського не зберігся.

¹⁷ «Фонд імені О. П. Карпінського» – один із іменних преміальних фондів в АН. Створено в січні 1917 р. з ініціативи академіків М. І. Андрусова та В. І. Вернадського в зв'язку з 70-річчям від дня народження О. П. Карпінського для підтримки наукових установ. В. І. Вернадський виконував обов'язки голови комітету цього фонду.

¹⁸ Борисяк Олексій Олексійович (1872–1944), геолог, палеонтолог. Академік АН СРСР (1929), організатор і перший директор Палеонтологічного інституту АН СРСР. Онук професора Харківського університету Н. Д. Борисяка, одного з перших дослідників Донецького кам'яновугільного басейну. Закінчив Гірничий інститут (1896) у Петербурзі. З 1896 р. працював у Геологічному комітеті, де до 1932 р. очолював палеонтологічний

відділ. У 1911–1930 рр. професор і завідувач кафедри історичної геології Ленінградського гірничого інституту. З 1930 р. й до кінця життя працював директором Палеонтологічного інституту.

¹⁹ С. П. Попов.

²⁰ За умовами підписаного 3 березня 1918 р. Брестського мирного договору, територія Донецько-Криворізької республіки разом із Харковом передавалася Україні, якій Німеччина й Австрія надавали військову допомогу. 7 квітня німці, а потім і Запорізький корпус під командуванням полковника УНР П. Болбочана вступили в місто. До початку січня 1919 р. Харків не був під владою більшовиків.

²¹ Ідеться, очевидно, про Харківський інститут сільського господарства та лісівництва.

²² *Vernadskij V. (Vernadsky W.) Études biogéochimiques. 1. Sur la vitesse de la transmission de la vie dans la biosphère [Биогеохимические этюды. 1. О скорости размножения в биосфере] // Изв. АН СССР. Сер. 6. – 1926. – Т. 20, № 9. – С. 727–744; Études biogéochimiques. 2. La vitesse maximum de la transmission de la vie dans la biosphère: (Présenté à l'Académie des Sciences le 22 Septembre 1926) // Там само. – 1927. – Т. 21, № 3/4. – С. 240–254; Вернадский В. И. О размножении организмов и его значении в механизме биосферы. Ст. 1 // Там само. – 1926. – Т. 20, № 9. – С. 697–726; Ст. 2 // Там само. – № 12. – С. 1053–1060.*

²³ В. І. Вернадський зробив у Києві дві доповіді – «на Втором Всесоюзном Съезде Геологов в Киеве (о земных оболочках), в Украинской Академии Наук в Киеве (о своих работах по живому веществу)» (Работы действительных членов Академии Наук СССР // Отчет о деятельности Академии наук СССР в 1926 г. – Л., 1927. – С. 4).

²⁴ *Вернадский В. И. История минералов земной коры: [в 2-х т.]. – Т. 1, вып. 1. – Пг., 1923. – 208 с.; Т. 1, вып. 2. – Л., 1927. – С. 209–376.*

Микола Іванович Кузнецов (1864–1932)¹

М. І. Кузнецов – В. І. Вернадському

№ 47

14 лютого 1920 р., Сімферополь

Февреля 14 дня 1920 г. № 141, г. Симферополь**

Господину профессору Академику
Владимиру Ивановичу Вернадскому

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Физико-математический факультет, заслушав в заседании 4 февраля 1920 г. Ваше заявление о желании прочесть в Таврическом Университете курс геохимии, постановил, приветствуя Ваше желание, считать Вас членом факультета и вместе с тем возбудить перед Советом ходатайство: 1) Об утверждении Вас сверхштатным ординарным профессором; 2) Просить Совет возбудить ходатайство о сверхштатном ассигновании Вам вознаграждения по штату ординарного профессора, а временно назначить вознаграждение из сумм, ассигнованных по штату на вакантную доцентуру по геологии с начала текущего семестра; 3) Постановлено напечатать в Известиях Таврического Университета Вашу докладную записку.

Декан *Н. Кузнецов*
Секретарь <підпис>

АРАН, ф. 518, оп. 4, спр. 96, арк. 5.

Коментарі

¹ *Кузнецов Микола Іванович (1864–1932)*, ботаніко-географ, флорист та систематик, організатор науки. Закінчив Петербурзький університет (1888). Від 1891 р. працював молодшим консерватором Ботанічного саду. У 1895 р. переїхав до Юр'єва (нині Тарту, Естонія). У 1911 р. від Ради Новоросійського університету здобув ступінь доктора ботаніки, очолював кафедру ботаніки був директором ботанічного саду при Юр'євському університеті. У 1915–1918 рр. директор Нікітського ботанічного саду.

Як організатор науки заснував у 1900 р. та до 1914 р. видавав науковий журнал «Труды Ботанического сада Юрьевского университета», а в Криму – журнал «Вестник русской флоры» (1915–1917). Крім цього, організував у Криму масштабні польові дослідження, якими був охоплений увесь гірсько-лісовий регіон півострова. Один із організаторів першого в Кри-

* На бланку: М.Н.П. Декан Физико-Математического факультета Таврического Университета.

му вищого навчального закладу – початково Таврійського філіального відділення Київського університету, що розташовувався в Ялті, а згодом і самостійного Таврійського університету в Сімферополі. У Таврійському університеті завідувач кафедри ботаніки та перший декан фізико-математичного факультету. Заснував лабораторію морфології та систематики рослин.

Автор фундаментальних навчальних посібників «Основы ботаники» (1919), «Тетрадь для практических занятий по определению и изучению морфологии и географии цветковых растений по методу Н. И. Кузнецова» (1919), «Краткий конспект общего курса ботаники» (1919). Докладніше див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 1. – К., 2012. – С. 428–432.

Сергій Климентійович Кулжинський (1867–1943)¹

С. К. Кулжинський – В. І. Вернадському

№ 48

19 березня 1902 р., Москва

Марта 19 дня 1902 г.*

Милостивый Государь Владимир Иванович!

Летом Вы посетили Лубенский Музей² и предложили ознакомиться с Вашим Минералогическим Музеем³. До сих пор я не имел возможности воспользоваться Вашим любезным предложением, но теперь, если милость Ваша будет, с радостью воспользуюсь им. Будьте добры, сообщите, в какие дни и часы можно осмотреть Музей с тем, чтобы и Вас лично там застать.

С истинным уважением, Милостивый Государь, остаюсь готовый к Вашим услугам

С. Кулжинский

РАН, ф. 518, оп. 3, спр. 898, арк. 1–1 зв.

Коментарі

¹ *Кулжинський (Кульжинський) Сергій Климентійович (1867–1943)*, педагог, етнограф, музейник, основоположник вивчення писанкарства. Закінчив Курську гімназію (1885). Навчався на фізико-математичному факультеті Київського (1885–1886), згодом Харківського (1886–1889) університетів. Працював сімейним учителем у родині Скаржинських та хранителем Музею К. М. Скаржинської в Круглику (1891–1906). У 1906–1914 рр. перебував разом із К. М. Скаржинською в Швейцарії. Потім викладав у гімназіях Києва, Полтави і Лубен (1914–1917), працював директором і головою педради ряду лубенських шкіл (1917–1930), очолював Лубенський крайовий музей (1921–1923), був викладачем, завідувачем кафедри та доцентом Лубенського інституту соціального виховання (1930–1938, 1940). Досліджував пам'ятки поховань скіфської доби (1896), збирав колекції церковних старожитностей та писанки України, Росії та Білорусії. Підготував і видав взірцеву музейну наукову працю з історії писанкарства.

Основні праці: Програма для собирания народных писанок. – К.: Изд. Луб. муз. Е. Н. Скаржинской, 1895. – 7 с.; Лубенский музей Е. Н. Скаржинской. Описание коллекции народных писанок: Вып. первый. – С альбомом из 33 хромолитографированных и 12 черновых таблиц. – М., 1899. – 176 с., 45 табл., 2219 рис.

Література: *Супруненко О. Б.* 1) Сергій Кульжинський – дослідник писанкарства, етнограф і музейник // Християнські старожитності Лівобережної України. – Полтава, 1999. – С. 150–161; 2) Доля колекцій музею К. Скаржинської // Музеї. Меценати. Колекції. – К., Полтава, 2000. – С. 9–18.

² Імовірно, йдеться про музейну кімнату в Лубенській чоловічій гімназії. Тут були представлені знахідки з розкопок Гінцівської палеолітичної стоянки, різні стародавні предмети. Колекція стала початком для заснування 1918 р. Лубенського українського (краєзнавчого) музею.

³ Ідеться про Мінералогічний музей (кабінет) Московського університету.

* Лист на бланку: Сергей Климентьевич Кулжинский. Адрес: Москва, угол Б[ольшой] Дмитровки и Глинищевского пер., д[ом] Бахрушиных, кв. № 47.

Сергій Юхимович Кушакевич (1873–1920)¹

С. Ю. Кушакевич – В. І. Вернадському

№ 49

2 липня 1919 р., Київ

2 июля 1919 г., Киев*

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Думаю, что я уже достаточно напугал Вас примитивными условиями жизни в Староселье². Если и Степана Прокофьевича³ не испугает перспектива пожить несколько дней в чисто экскурсионной, почти робинзоновской обстановке, ложе найдется и для него, а приезде его буду только рад. Прошу только захватить его пару простынь (для Вас есть две пары), подушку и, по возможности, стакан.

Пока всего наилучшего! Встретимся на пристани около 4-х часов по новейшему времени⁴.

Ваш С. Кушакевич

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 915, арк. 1–1 зв.

Коментарі

¹ *Кушакевич Сергій Юхимович (1873–1920)*, зоолог (ембріолог, цитолог, гістолог, мікробіолог), професор Київського університету. У 1896 р. вступив на природниче відділення фізико-математичного факультету Московського університету. За участь у студентській демонстрації в листопаді того ж року був заарештований і виключений без права вступу до інших університетів. У 1898 р. йому було дозволено вступити на природниче відділення фізико-математичного факультету Новоросійського університету. У 1902 р. закінчив університет і був залишений для підготовки до професорського звання. У 1906 р. відряджений з науковою метою за кордон, де пропрацював до липня 1911 р. Більшу частину свого відрядження провів у Мюнхені, де навчався в університеті та працював у зоологічному інституті під керівництвом Р. Гертвіга. Працював також на морських зоологічних станціях у Неаполі й у Вілла-Франка. Наприкінці 1910 р. захистив у Петербурзькому університеті магістерську дисертацію. 2 травня 1911 р. обраний приват-доцентом по зоології на фізико-математичному факультеті Київського університету. Наприкінці 1912 р. захистив у Петербурзі докторську дисертацію. У червні 1915 р. призначений екстраординарним професором Київського університету кафедри зоології та порівняльної анатомії, а 2 лютого 1916 р. затверджений ординарним професором. У 1917 р. очолив кафедру зоології безхребетних. Один із організаторів при Київському університеті та Київському товаристві дослідників природи Дніпровської біологічної станції. У 1917–1918 рр. учений секретар фізико-математичного факультету. Брав участь у створенні Кримської філії Київського університету (1917), пізніше (у жовтні 1918 р.) реорганізованої в Таврійський уні-

* На бланку: М.Н.П. Зоотомический Кабинет Университета св. Владимира, г. Киев.

верситет. З Криму повернувся до Києва та продовжував роботу в університеті. Товариш голови Комісії для вивчення фауни (1919), член Постійної комісії для вивчення природних багатств України УАН (1919). Відновив роботу Дніпровської біологічної станції в Старосіллі. У 1919 р. вирішив емігрувати, помер від тифу в дорозі.

Під керівництвом С. Ю. Кушакевича виконав свою першу наукову роботу студент Київського університету Ф. Г. Добржанський, у майбутньому всесвітньо відомий генетик, один із творців синтетичної теорії еволюції.

Література: *Мазурмович Б. Н.* О жизни и деятельности С. Е. Кушакевича (1878–1920) // Вестн. зоологии. – 1970. – № 6. – С. 80–83 (вказані найголовніші друковані праці); *Голда Д. М.* 1) Професор С. Ю. Кушакевич – піонер викладання курсу генетики // Вісн. КНУ Шевченка: Сер. Біологія. – 2003. – Вип. 39/41. – С. 9–10; 2) Генетика. Історія. Відкриття. Персоналії. Терміни. – К., 2004.

² Улітку 1919 р., коли в Києві почалася нова хвиля «червоного терору», В. І. Вернадському довелося фактично переховуватися в Старосіллі, на біологічній станції. «Убийство Науменко – совершенно неожиданное – произвело огромное впечатление. Было лето, и я через некоторое время, по совету Кушакевича (той же партии, как Науменко), уехал с ним в Староселье, где провел на станции значительную часть времени», – згадував Вернадський у щоденнику (запис від 9.VIII.1935) (цит. за: *Вернадский В. И.* Дневники, 1935–1941: в 2-х кн. Кн. 1: 1935–1938. – М., 2006. – С. 39). Щодо від'їзду В. І. Вернадського до Старосілля на початку липня 1919 р. див. також комент. № 57 у розділі листів М. П. Василенка в кн. 1 цього видання.

У Старосіллі В. І. Вернадський активно працював над проблемою живої речовини й повернувся до Києва вже після взяття його Добармією 18 (31) серпня 1919 р.

Про Дніпровську (Старосільську) біологічну станцію див. комент. № 21 у розділі листів О. П. Виноградова в кн. 1 цього видання.

³ Очевидно, йдеться про Степана Прокоповича Тимошенка (1878–1972), ученого в галузі теорії пружності, опору металів, академіка першого складу УАН (1918), академіка АН СРСР (1928). Докладніше про нього див. комент. № 1 до листа № 360 у розділі «Офіційне листування» в цій книзі.

Якщо С. П. Тимошенко й їздив до Старосілля, то не надовго. Він був на засіданні Спільного зібрання 12 липня, хоча був відсутній 5 липня. В. І. Вернадського на Спільному зібранні не було від 5 липня до кінця серпня. Див. протоколи Спільного зібрання УАН у: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського.* Т. 1. Кн. 1. – К., 2011.

⁴ На більшій частині території України, яка в 1918 р. входила до складу УНР, час за міжнародною системою часових поясів запроваджено разом із запровадженням григоріанського календаря. Законом УНР «Про заведення на Україні числення часу по новому стилю і перевід годинників на середньоєвропейський час» 1 березня 1918 р. о 12 год. годинники були переведені на 1 годину та 8 хвилин назад, цим самим запроваджено час першого годинного поясу (UTC + 1). В Україні часів громадянської війни влада на окремих територіях сама приймала рішення щодо поясного часу, а також про використання літнього часу. Із захопленням більшовиками території України став діяти московський час (UTC + 3).

Самуїл Мойсейович Лейтес (1899–1972)¹

С. М. Лейтес – В. І. Вернадському

№ 50

28 квітня 1937 р., Харків

28.IV.1937 г.*

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Прошу меня извинить за то, что отвечаю с некоторым опозданием: я только сегодня вернулся с Укр[аинского] съезда физиологов². С удовольствием посылаю оттиски двух работ, которые интересуют Вашу дочь³. Завтра мой ассистент д[окто]р Одинов вышлет и свою работу, касающуюся этого же вопроса. Дальнейшие работы, проведенные нами в 1936–1937 гг., доложены нами на Укр[аинском] съезде физиологов в Одессе 24.IV.1937 г. и будут высланы, как только появятся в печати.

С совершенным уважением и готовый к услугам *С. Лейтес*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 944, арк. 1.

№ 51

20 травня 1937 р., Харків

20.V.1937 г.**

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Приношу искреннюю и глубокую благодарность за любезную присылку «Грудов биогеохимической лаборатории»⁴, содержащих очень ценные и интересные для меня работы.

С глубоким уважением преданный Вам *С. Лейтес*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 944, арк. 2.

* На бланку: Профессор доктор медицины Самуил Моисеевич Лейтес. Харьков, ул. К. Либкнехта, 78, кв. 8, тел. 7-58-33.

** Те саме.

Коментарі

¹ *Лейтес Самуїл Мойсейович (1899–1972)*, лікар-ендокринолог, патофізіолог. Доктор медичних наук (1936), професор (1930), заслужений діяч науки РРФСР (1969). Закінчив Харківський медичний інститут (1923), працював асистентом кафедри патофізіології цього інституту. З 1930 р. завідував кафедрою патофізіології Смоленського медичного інституту, а в 1933–1941 рр. – кафедрою патофізіології Харківського інституту удосконалення лікарів. Керував Клініко-фізіологічною лабораторією та відділом патології Українського інституту ендокринології. З 1941 р. завідувач кафедри патофізіології Алма-Атинського медичного інституту та консультант евакошпиталів Казахської РСР. У 1945–1951 рр. завідувач Клініко-фізіологічної лабораторії Інституту харчування АМН СРСР. Одночасно (до 1961 р.) завідувач відділу патофізіології Всесоюзного інституту ендокринології (тепер Ендокринологічний науковий центр Мінздраву РФ) та заступник директора цього інституту (1953–1960). З 1961 р. завідувач кафедри патофізіології Центрального інституту вдосконалення лікарів у Москві.

Література: Самуїл Моисеевич Лейтес [к 70-летию со дня рождения] // Проблемы эндокринологии. – 1970. – Т. 16, № 2. – С. 124–125; Самуїл Мойсейович Лейтес (1900–1972): до 100-річчя від дня народження // Ендокринологія. – 2000. – Т. 5, № 1. – С. 134.

² Ідеться про II Український з'їзд фізіологів, біохіміків і фармакологів в Одесі. Див.: *Гольбер П. М.* II Украинский съезд физиологов, биохимиков и фармакологов (23–27/IV.1937) в Одессе. [Краткое содержание докладов] // Врачеб. дело. – 1937. – № 8. – С. 631–634.

³ Ідеться про Ніну Володимирівну Вернадську-Толль, яка в цей час проживала в Чехословаччині. Докладніше про неї див. комент. № 1 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

В. І. Вернадський записав у щоденнику під 19 квітня 1937 р. про лист «Лейтесу по письму Ниночки». У коментарях до щоденника зазначено, що Ніна Володимирівна в листі до батька від 14 квітня 1937 р. писала про статті з патологічної фізіології Лейтеса й Одінова, опубліковані в харківському журналі «Експериментальная медицина» в 1935 і 1936 рр. (*Вернадський В. И.* Дневники. 1935–1941: в 2-х кн. Кн. 1. 1935–1938. – М., 2006. – С. 138). Див. також: *Лейтес С. М.* К проблеме ауторегуляции обмена веществ // Сб., посвящ. 25-летию науч. деятельности проф. Н. Н. Аничкова. – М.; Л.: 1935. – С. 169–176; *Лейтес С. М.* К физиологии и патофизиологии ауторегуляции жирового обмена у человека // Врачеб. дело. – 1935. – № 2. – С. 155–164; статті Лейтеса та його колег у кн.: Физиология и патофизиология жирового обмена: [сб. статей] / под ред. [и с предисл.] проф. С. М. Лейтеса; Укр. ин-т эксперимент. медицины и Укр. ин-т усовершенствования врачей. – [К.; Харьков], 1937. – 206 с.

⁴ У 1931–1937 рр. вийшло друком 4 томи (випуски) «Трудов Биохимической лаборатории АН СССР». Усього до 1990 р. видано 21 том.

Олександр Васильович Леонтович (1869–1943)¹

О. В. Леонтович – В. І. Вернадському

№ 52

21 квітня 1940 р., [Київ]*

21.IV.1940

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

К сожалению, я приглашение на Вашу конференцию² получил только 17-го, так как оно было послано на Академию, а не на мой адрес – Киев, Рейтарская, 11, кв. 3 (моя квартира).

Впрочем, я и сейчас еще не совсем оправился от гриппа – у нас все больны им, и мне не удалось бы поэтому приехать.

Если будет по ней что-либо напечатано – очень бы желал получить. Вашу интересную брошюрку³ получил, спасибо за нее.

Привет Вашей супруге!

Искренно уважающий Вас *А. Леонтович*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 949, арк. 1.

Коментарі

¹ *Леонтович Олександр Васильович (1869–1943)*, фізіолог та нейрогістолог, доктор медицини (1900), доктор біологічних наук (1937), професор (1913). Академік АН УРСР (1929). У 1893 р. закінчив медичний факультет Київського університету. Став працювати на кафедрі гістології, потім нормальної фізіології медичного факультету. Пізніше читав курс лекцій з фізіології тварин на природничому відділенні фізико-математичного факультету. З 1899 р. вів курс фізіології тварин на сільськогосподарському факультеті Київського політехнічного інституту. До революції по кілька місяців працював у кращих європейських лабораторіях – в О. Лангендорфа (1907), Г. Германа та П. Вейса (1911). У 1913 р. переїхав на роботу до Москви, де очолив кафедру фізіології тварин у Московському сільськогосподарському інституті (Петровська академія, пізніше – Сільськогосподарська академія ім. К. А. Тімірязєва). Автор першого в Росії підручника «Физиология сельскохозяйственных животных» (1916) для зоотехнічних вишів. Написав «Руководство к практическим занятиям по физиологии животных» (1913, 1934), підручник для районних колгоспних шкіл «Анатомия и физиология сельскохозяйственных животных» (у співавторстві з Б. К. Гіндце).

З 1936 р. в Києві – керівник відділів в Інституті клінічної фізіології та Інституті експериментальної біології та патології. Праці присвячені здебільшого питанням фізіології та гістології вегетативної нервової системи. Першим експериментально встановив подвійну іннервацію шкіри; розробив оригінальний метод фарбування і фіксації нервових структур; запропонував теорію про нейрон як апарат змінного струму. Розробляв питання фізіологічної регенерації нервової тканини, що відбувається протягом життя організму.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

Батько фізика-ядерника Михайла Олександровича Леонтовича (1903–1981).

Література: Збірник, присвячений пам'яті Олександра Васильовича Леонтовича. 1869–1943: наук. вид. / відп. ред. Д. К. Третьяков. – К., 1948. – 339 с. (є бібліографія); *Бодрова Н. В., Краюхін Б. В.* Видатний радянський фізіолог О. В. Леонтович. – К., 1950. – 45 с.; *Волков В. А., Куликова М. В.* Московские профессора XVIII – начала XX века. Естественные и технические науки. – М., 2003; Московские учебники и картолиотография, 2003. – С. 138–139; [Спогади дочки О. В. Леонтовича Тетяни Олександрівни Леонтович (1923–2007)] // Академик М. А. Леонтович: учёный, учитель, гражданин. – М., 2003. – С. 21–33.

² Очевидно, йдеться про першу Всесоюзну нараду (конференцію) з хімії ізотопів, яка проходила 16–17 квітня 1940 р. в Москві. В. І. Вернадський головував на ній, а також представив дві доповіді: «О необходимости выделения и сохранения чистых тяжелых изотопов природных радиоактивных процессов» (Природа. – 1941. – № 1. – С. 63–66) та «Определение изотопного состава вод метаморфических пород и минералов» спільно з О. П. Виноградовим і Р. В. Тейс (Докл. АН СССР. – 1941. – Т. 31, № 6. – С. 574–577). Першу доповідь робив сам В. І. Вернадський, другу – О. П. Виноградов.

³ Незрозуміло, про яку саме брошуру йдеться. Це могла бути книжка: *Вернадский В. И.* Проблемы биогеохимии. Вып. 2: О коренном материально-энергетическом отличии живых и костных естественных тел биосферы. – М.; Л., 1939. – 34 с.

Микола Карпович Лещенко (1894–1928)¹

М. К. Лещенко – В. І. Вернадському

№ 53

3 грудня 1927 р., Дніпропетровськ

Днепропетровск, 3.XII.[19]27

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Весной этого года мне было показано Леонидом Ликарионовичем² Ваше письмо, в котором упоминалось о возможности моей работы в условиях лаборатории Минер[алогического] Муз[ея] Акад[емии] Наук³.

Чрезвычайно и глубоко благодарен Вам за Ваше внимание.

В продолжение полугода я искал путей для осуществления длительной командировки в Петроград. Принципиально препятствий я не встречал, но материальная сторона такой командировки не могла быть надежной даже в смысле обеспечения семьи. Таким образом, пришлось оставить мысль о длительной командировке, а одно время даже отказаться вообще от нее, в чем повинно было здоровье.

В последнее время выяснилась возможность использовать Рождественские каникулы и месячную командировку после них, что составит не более полутора месяца (в лучшем случае): январь и ½ февраля.

Я не задаюсь за это время выполнить намечаемую работу. Но можно, может быть, проделать за это время полный анализ ортита, главным образом определить состав цериевой и иттриевой групп, чего не сделать в наших условиях. (Хочется думать, что в этом составе, возможно, заключается одна из причин неустойчивости ортитов в условиях ката- и гипергенеза). И, научившись определению этих групп, можно было бы все анализы в дальнейшем вести в Ек[атерино]славе.

Поэтому я решил обратиться к Вам с просьбой помочь мне в возможности лабораторной работы на это время. У меня был разговор на эту тему с Леон[идом] Ликар[ионовичем], я его просил написать также от себя. Но в продолжение минувшего месяца обстоятельства резко складывались не в мою пользу, поэтому я придержал свое заявление и письмо к Вам. Таким образом письмо Леон[ида] Ликар[ионовича] меня опередило.

В настоящее время я имею возможность надеяться в первых числах января быть в Петрограде.

Еще раз глубоко благодарен Вам за внимание.

С глубоким уважением

Н. Лещенко

P.S. Лето этого года дало по ортитам очень мало. Лишь следы микроскопического порядка выцветов ортита, и я боюсь, что столь микроскопическое количество не даст возможности оперировать в определении их даже качественно.

Зато определенно подчеркивается неустойчивость ортитов при воздействии на них агентов выветривания. В песках ортит много не найден. Для этого я брал пески как аллювиального, так и элювиального порядка окрестностей Ек[атерино]-слава.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 956, арк. 1–2.

№ 54

29 січня 1928 р., Дніпропетровськ

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Исследуя <с> помощью паяльной трубки воду кордиерита и продуктов его изменения из Винницы (мой сбор прошлого года), я нашел, что вода их обладает щелочной реакцией. Собрал выделившиеся капли воды, я определил в них микрохимически в виде хлорплатината наличие калия. Контрольные реакции подтвердили это. Чтобы проверить, не принадлежит ли K стеклу, я исследовал таким же порядком воду лимонита, сассолина, малахита, каолина, натролита и ортита (приднепровского). Из них только H_2O ортита дало щелочную реакцию и микрохимически K . Эти данные дают повод думать, что с водой минерала могут в некоторых случаях возгоняться щелочи. Кроме того, в моем случае наличие такого столь подвижного K_2O в кордиерите и ортите могло бы говорить о приобретении ими щелочи после магматической фазы их существования, т. е. указывать на выветривание.

Я не могу найти в литературе указаний на это явление возгонки щелочи вместе с водой, и поэтому, посоветовавшись с Леонидом Ликарионовичем, я решил обратиться к Вам с просьбой указать, где можно найти нужные указания, за что разрешите быть Вам глубоко благодарным.

Моя поездка в Петроград не могла состояться, т[а]к к[ак] я заболел гриппом, последствия которого требуют санаторного режима.

С глубоким уважением

Н. Лещенко

Днепропетровск
29.І.[19]28 г.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 956, арк. 3–3 зв.

Коментарі

¹ *Лещенко Микола Карпович (1894–1928)*, гірничий інженер, мінералог, закінчив Катеринославський гірничий інститут (1922). З 1920 р. працював як технік у мінералогічному кабінеті, згодом обійняв посаду асистента кафедри мінералогії і петрографії. Учень та аспі-

рант Л. Л. Іванова. Вивчав ортити, інші торієві та уранові мінерали. Співробітник науково-дослідної кафедри геології. Член Дніпропетровського комітету охорони природи. Домігся надання статусу об'єкта, що офіційно охороняється владою, докембрійським гранітним скелям парку Шевченка та Монастирського острова. Помер молодим від туберкульозу.

В. І. Вернадський згадував дослідження М. Лещенка в своїх «Нарисах геохімії»: «Ортиты очень быстро истираются и этим путем исчезают. Возможно образование ими каких-то быстро исчезающих вадозных минералов. См. *Н. К. Лещенко*. Наука и техника, 2–3, Од., 1925. Более поздний доклад (предсмертный) на минералогическом совещании в Ленинграде в 1927 г. Явление требует изучения. Если наблюдение Лещенко подтвердится, это будет первое указание на участие элементов редких земель в природных водных растворах. Ср. М. Stuart. Geol. Survey India, 5, 157, 1920)» (*Вернадский В. И.* Труды по геохимии. – М., 1994. – С. 419).

Основні праці: Об урановых минералах из Лоцманской Каменки близ Екатеринослава и хутора Головина близ Житомира и их радиоактивность // Изв. Екатеринослав. горного ин-та. – 1924. – Т. 14, ч. 1. – С. 171–175; К вопросу о распространении ортитов в Приднепровском кристаллическом массиве // Инженерный работник. – 1925. – № 11. – С. 41–43; Некоторые соображения о геохимии глинистых сланцев Донбасса // Там само. – 1925. – № 10. – С. 39–41; К вопросу о необходимости радиологических обследований Приднепровского кристаллического массива и месторождения Вольнского виикита // Наука и техника. – 1925. – № 2–3. – С. 1–4; До Центрального комітету по охороні пам'яток природи: коротка характеристика скель м. Дніпропетровська як пам'яток природи // Охороняймо пам'ятки природи: матеріали до охорони природи Середньої Наддніпрянщини. – Дніпропетровськ, 1930. – С. 43.

Література: Лещенко М. К. [Некролог] // Охороняймо пам'ятки природи: матеріали до охорони природи Середньої Наддніпрянщини. – Дніпропетровськ, 1930.

² Іванов Леонід Лікаріонович (1877–1946), мінералог, професор Катеринославського вищого гірничого училища (від 1912 р. – Гірничого інституту); учень В. І. Вернадського. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів Л. Л. Іванова в кн. 1 цього видання. Л. Л. Іванов у листах до В. І. Вернадського згадує свого учня М. К. Лещенка.

³ Ідеться про академічний Геологічний і мінералогічний музей імені імператора Петра Великого в Петрограді, який від 1914 р. очолював В. І. Вернадський. З 1919 р. Мінералогічний музей АН очолював О. Є. Ферсман. Щодо роботи М. К. Лещенка в Ленінграді див. також листи № 290–293 у розділі листів Л. Л. Іванова в кн. 1 цього видання.

Юхим Федотович Ліскун (1873–1958)¹

Ю. Ф. Ліскун – В. І. Вернадському

№ 55

[Не пізніше 25 жовтня 1917 р., Санкт-Петербург]*

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Посылаю вам большинство моих работ, начиная с дипломного моего сочинения «Задачи кардиологии». Вышедшие 6 брошюр² в 1916 г. имели целью пропагандировать важнейшие вопросы животноводства. По прилагаемой книжке Племба³ Вы увидите, что и как разводят американцы. Последняя моя работа «Ярославский скот» скоро выйдет из печати.

Искренне Вас уважающий

Е. Лискун

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 970, арк. 5.

№ 56

26 жовтня 1917 р., [Алупка]**

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Второй день нахожусь в Алупке и нашел здесь нечто весьма интересное для Ученого Комитета⁴. Представляется возможным получить два Воронцовские дворца, дачу Брянчаниновой в Алупке и кое-что в Симеизе. Веду переговоры с администрацией этих имений при посредстве Председателя Городской думы д[окто]ра Ремпольского⁵ и И. И. Петрункевича⁶. Советуют они немедля обратиться через кого-нибудь в Петрограде к Брянчаниновой⁷ (жене бывшего губернатора). Дача ее – настоящий большой прекрасно оборудованный дворец. Построена на Воронцовской земле. В силу того решения, которое принято, что южный берег поступает в государственную собственность, многие крупные постройки могли бы быть использованы для научных целей. Между прочим, очень интересны здания графини Паниной⁸. Очень советуют вступить с ней в переговоры. Это та графиня, которая состоит Товарищем Министра Нар[одного] просв[ещения]. Если бы Вы признали возможным с ней поговорить, это было бы очень хорошо. Сегодня мы будем на эту тему беседовать с князем Долгорукиим⁹, который здесь. Местное городское самоуправление относится к нам в высшей степени сочувствен-

* Дату і місце написання встановлено за біографією Ю. Ф. Ліскуна та змістом листа.

** Місце написання листа встановлено за змістом.

но и обещает всяческую поддержку. Дача Брянчаниновой намечена для лазарета, но д[окто]р Ремпольский считает ее более подходящей для нас, хотя он заведует лазаретом. Ведение переговоров с [госпожой] Брянчаниновой является весьма спешным. Поэтому было бы хорошо, если бы Вы поручили кому-нибудь это дело. Хотя бы Артуру Артуровичу¹⁰, у него, кажется, есть связи в этом мире.

Частные дачи сильно заселены, и рассчитывать на что-нибудь большое теперь уже трудно.

Искренне Вас уважающий

Е. Лискун

26.X.1917

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 970, арк. 1–2.

№ 57

27 жовтня 1917 р., [Алупка]*

27 октября 1917 г.

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Переговоры с администрацией имения Воронцовой-Дашковой¹¹ увенчались успехом. Нам можно получить Алупкинский «Воронцовский Дворец». Это очень большое здание, большой художественной ценности. Как раз тут находится помощник главноуправляющего имениями графини, что очень облегчило переговоры. Сегодня уже графине от конторы написано письмо. Администрация спешит устроить и оформить передачу нам, дабы избежать чего-нибудь худшего. От Министерства тоже необходимо написать графине просьбу. Она живет в Ессентуках, зовут ее Елизаветой Андреевной. Условия, выработанные нами совместно, такие: С[ельско]х[озийственному] Ученому Комитету уступается Новый дворец для размещения его коллекций и музеев. Нельзя устраивать лишь лаборатории, так как это значило бы портить стены. В кабинетах можно будет работать нашим сотрудникам. С течением времени, если не состоится передача дворца в постоянное пользование, Учен[ый] Комитет должен будет вывезти свои ценности в специально приспособленные здания, устроенные на майоратных землях Воронцовой-Дашковой. Место для построек будет предоставлено имением. Мне представляется, что получение дворца нас устраивает в значительной степени. О его распределении и использовании Совет Заведующих будет иметь суждение. Теперь же важно получить согласие владелицы. Председатель Алупкинской Городской Думы д[окто]р Ремпольский относится к нам весьма сочувственно и предвидит устрой-

* Місце написання листа встановлено за змістом.

ство около наших учреждений Народного Университета. Пока Дума еще не может принять материального участия в нашем устройстве, так как Городское Самоуправление только что возникло и вчера было лишь первое собрание Думы.

Искренне Вас уважающий

Е. Лискун

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 970, арк. 3–4.

Коментарі

¹ *Лискун Юхим Федотович (1873–1958)*, учений у галузі тваринництва, основоположник зоотехнічної науки. Академік ВАСГНІЛ. Закінчив Херсонське сільськогосподарське училище в 1896 р. Саме в Херсоні з вивчення червоної степової худоби почалася його наукова діяльність, базою якої була Асканія-Нова. Вищу освіту отримав у Петровсько-Розумовській сільськогосподарській академії. У 1923 р. очолив кафедру окремої зоотехнії Московської сільськогосподарської академії ім. К. А. Тімірязєва. Займався дослідженням і покращанням вітчизняних порід сільськогосподарських тварин. У процесі багаторічної наукової роботи зібрав найбільшу в світі (понад 5 тисяч експонатів) колекцію скелетів сільськогосподарських тварин різних порід. На її основі в 1950 р. був створений Державний музей тваринництва в Москві, який нині носить ім'я Ю. Ф. Ліскуна.

Опублікував понад 600 наукових праць, із них 79 – книги та брошури.

Література: Академик Ефим Федотович Лискун / сост. Е. А. Арзуманян, Л. И. Дракин. – М., 1953. – 71 с.; Ефим Федотович Лискун // Ушкаренко В. А., Мартынова Т. Д. Херсонский государственный аграрный университет: исторический очерк. – Херсон, 1999. – С. 42.

² *Лискун Е. Ф.* 1) Основные вопросы отечественного животноводства. – Пг., 1916. – 20 с.; 2) Основные вопросы отечественного животноводства. (М. 3. Отдел Животноводства). – Пг., 1916. – 15 с.; 3) Не сокращайте разведение овец. – Пг., 1916. – 18 с.; 4) Выращивайте побольше телят. – Пг., 1916. – 22 с.; 5) Усиливайте разведение свиней. – Пг., 1916. – 20 с.; 6) Откуда брать сведущих скотоводов? – Пг., 1916. – 16 с.; 7) Кормите животных по весу и увеличивайте их число. – Пг., 1916. – 31 с.

³ *Племб Ч. С.* Типы и породы сельскохозяйственных животных / сост. Чарльз С. Племб, проф. животноводства в С.-х. ин-те Ун-та штата Огайо. – 2-е изд. – Пг., 1914. – VIII, 529 с.

⁴ Ідеться про Сільськогосподарський учений комітет Міністерства землеробства Росії.

⁵ Відомостей про нього бракує.

⁶ Петрункевич Іван Ілліч (1843–1928), юрист, один із лідерів земського руху та засновників партії кадетів. У 1909–1915 рр. голова партії. Докладніше про нього див. у розділі листів І. І. та А. С. Петрункевичів у цій книзі.

⁷ Брянчанінов Олександр Семенович (1843–1910), російський державний діяч, Самарський губернатор у 1891–1904 рр. Одружився на дочці колишнього Самарського губернатора Б. П. Обухова Софії Борисівні Обуховій (1850–1918), яка була головою та членом багатьох благодійних і навчальних закладів Самари.

⁸ Паніна Софія Володимирівна (1871–1956), остання представниця графської гілки роду Паніних, одна з перших в Росії феміністок. Власниця великих маєтків в Підмосков'ї, Смоленській, Воронежській губерніях і в Криму, зокрема підмосковного маєтку Марфіно і палацу в Гаспрі. Закінчила Вищі жіночі курси в Петербурзі. Голова низки благодійних товариств.

Працювала в Постійній комісії з улаштування народних читань. Товариш голови Товариства для допомоги учням у початкових міських училищах і Російського товариства захисту жінок. Навесні 1917 р. обрана депутатом Петроградської міської думи. 24 травня обрана членом ЦК Конституційно-демократичної партії. У травні призначена товаришем міністра державної опіки Тимчасового уряду, з серпня – товариш міністра народної освіти. На початку 1918 р. виїхала на Південь Росії. До весни 1920 р. пробула на Дону, активно допомагаючи Білому рухові. З 1920 р. в еміграції – у Чехословаччині, потім у США.

⁹ Очевидно, йдеться про Долгорукова Петра Дмитровича (1866–1951), земського діяча, одного з засновників кадетської партії, депутата I Державної думи (докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів П. Д. Долгорукова в кн. 1 цього видання); або його брата Долгорукова Павла Дмитровича (1866–1927), одного з лідерів кадетської партії, члена II Державної думи (докладніше про нього див. комент. № 5 там само).

¹⁰ Очевидно, Ячевський Артур Артурович (1863–1932), біолог, професор, член-кореспондент АН СРСР (1923). Фахівець з мікології та фітопатології.

¹¹ Воронцова-Дашкова Єлизавета Андріївна (уродж. графиня Шувалова; 1845–1924), фрейліна російського імператорського двору, пізніше статс-дама, кавалерійна дама ордену Святої Катерини. Дружина графа Іларіона Воронцова-Дашкова. У 1903 р. успадкувала великі володіння Шувалових молодшої лінії та Воронцовський майорат, зокрема й палац в Алупці.

Борис Леонідович Лічков (1888–1966)¹

В. І. Вернадський – Б. Л. Лічкову

№ 58

14 березня 1927 р., Ленінград

Ленінград, 14.ІІІ.[1]927

Дорогой Борис Леонидович,

я написал Вам письмо о Вашем участии в нашей работе. Чем больше я думаю об этом, тем больше мне кажется это желательным. Думаю, что мы с Вами сможем сильно развить – сколько это возможно в наших условиях – деятельность Комиссии. Теперь еще несколько слов об условиях работы. Президиум Комиссии, куда Вы войдете, отнесся к Вашей кандидатуре чрезвычайно сочувственно и просил меня Вас об этом уведомить. Он будет рад, если Вы согласитесь. Затем я оформлю в сегодняшнем заседании необходимость сохранения квартиры в академических зданиях для ученого секретаря КЕПС, и в Вашем распоряжении будет квартира; за нее платят, но Вы сами понимаете, что все же при нынешних условиях казенная квартира – важное условие для человеческой, а не дикарской жизни. Очень жду Вашего решения. Если Вы решите принципиально, буду думать и пытаться Вам найти совместимую дополнительную работу.

В Академии получена Ваша бумага о попытке Тутковского разрушить Геологический кабинет университета². Бумага передана на заключение мне. Я думаю, пройдет заявление Академии. Я писал Крымскому³, прося его прислать заключение Украинской академии, о котором я знаю по рассказам. [...]

Моя поездка все задерживается; еду, как только будет возможность, на четыре месяца⁴.

Ваш *В. Вернадский*

Вернадский В. И. Собрание сочинений в 24-х томах / под ред. акад. Э. М. Галимова. – М.: Наука, 2013. – Т. 15. – С. 41.

№ 59

17 грудня 1935 р., Москва

Москва, Дурновский, 16, кв. 2. 17 декабря 1935 г.

Дорогой Борис Леонидович,

Давно не писал Вам, так как совершенно завален работой и только на днях получил от Анны Дмитриевны⁵ Ваш адрес: не записал своевременно. Мое одно письмо переслала Вам Анна Дмитриевна.

Вчера наконец послал к сверстыванию последние корректуры моей «истории природных вод» – 3-го выпуска⁶. Первый том кончен; детище нужное, но очень отражающее все трудности проведения такой работы «между делом». Надеюсь прежде второго тома издать второе, улучшенное, издание Истории природных вод – русское и французское*. Наталья Егоровна⁷ переводит.

Я до сих пор – скоро месяц, как вернулся, – совершенно не разобрался с массой накопившегося дела. Переехали мы сюда и разместились здесь: лично я – хорошо, лаборатория – лучше, чем раньше. К удивлению, в Москве гораздо больше близких людей, чем в Ленинграде: правда, к старым москвичам (до 1911) прибавились и новые круги с переездом Академии наук.

Я очень рад, что Вы очень хорошо работаете и находитесь в контакте с природой⁸. Несмотря на тяжесть Вашего положения, я глубоко убежден, что оно преходящее и Вы увидите лучшие дни. Из писем вижу, что Вы стоите на пути хорошем и прочном, и задачу решите.

Смерть Николая Прокофьевича⁹ меня очень тяжело поразила. Эти три месяца, что я пробыл за границей, сопровождалась смертью 7 близких и дорогих мне лиц, моих сверстников и моложе; как-то не замечаешь быстрой смены окружающих. Невольно это выяснилось для меня ярко.

Очень рад был бы помочь Вам книгами. Можно ли Вам присылать книги так, чтобы они были возвращены? Что Вам нужно по геофизике? Можно ли Вам высылать книги из библиотек? Книжку Архангельского, думаю, найду и вышлю (нашел – книжка моя, можете не возвращать)¹⁰. [...]

Все эти дни посвящаю приведению в порядок своей переписки – Вам письмо одно из первых. Наталья Егоровна шлет Вам дружеский привет.

Ваш *В. Вернадский*

Вернадский В. И. Собрание сочинений в 24-х томах / под ред. акад. Э. М. Галимова. – М.: Наука, 2013. – Т. 15. – С. 149.

№ 60

20 лютого 1936 р., Москва

Москва, 20 февраля 1936 г.

Дорогой Борис Леонидович,

Давно от Вас не было никакой весточки, и я не знаю, как Вы живете и устроилось ли даже Ваше свидание с семьей, как я думал и как Вы писали в последнем письме от 28.I., которое я имею.

От Владимира Ивановича¹¹ я слышал другие вести, чем те, которые имел от Вас и от Анны Дмитриевны.

* Французьке видання не вийшло.

Не писал Вам, так как был завален работой: все время работал над своими двумя лекциями – об основных проблемах биогеохимии¹², которые меня очень интересуют. Сейчас прервал их на несколько дней, чтобы привести в порядок совершенно запущенную переписку – иначе чувствую, что наделаю много тяжелого и неприятного людям, которым нельзя не отвечать, как я это делаю. Ряд писем, не ответвленных, которые для меня служат всегда возбудителем моей совести. Конечно, прочту – но не сразу – Ваши «Реки»¹³. Через Владимира Ивановича¹⁴ я Вам послал номер «Вістий»* Украинской академии – получили с картой геофизической – и анонимий Ничипоренко: очень интересно. Но, с другой стороны, эти новые данные и для Вас, и для всех геологов требуют осторожного отношения. Украинская мультда превращается в область соляных куполов, и близкие к поверхности слои оказываются совсем не тем, что думали единодушно все геологи, а Вы и Лучицкий особенно. А между тем, когда Гуров¹⁵ подходил к Ромнам и когда начала выявляться картина Исачек, – надо было быть осторожным. Но ведь и «соляные купола» – это новейшее достижение. Очень буду стараться организовать Вам пересылку геологически интересной литературы.

Ваш *В. Вернадский*

Вернадский В. И. Собрание сочинений в 24-х томах / под ред. акад. Э. М. Галимова. – М.: Наука, 2013. – Т. 15. – С. 155.

№ 61

4 березня 1943 р., [Боровое]**

4 марта 1943 г.

Дорогой Борис Леонидович,

Анна Дмитриевна писала Вам о том ударе, который я перенес. И хотя я считаю, что когда доживаешь больше, чем до 80 лет, то смерть есть закон природы, но от этого не легче, так как Наталья Егоровна до последних дней была здорова. И еще первого утром она работала над хронологией нашей жизни и гуляла, как обычно. А в час ночи со второго на третье она тихо скончалась¹⁶.

Мы прожили с ней больше 56 лет и мечтали поехать после войны к детям [в Америку]. Теперь я буду добиваться этого один.

Я закончил свою статью о геологическом значении симметрии и сдаю ее в печать. Посылаю Вам копию полученного мной сегодня отношения от Комитета по высшей школе.

Недавно я узнал, а раньше забыл (узнал от Соколовского¹⁷), что в этом году двадцатипятилетие Украинской Академии Наук. Я написал А. А. Богомольцу¹⁸

* Так в оригіналі.

** Місце написання листа встановлено за змістом.

и хотел бы написать о том, как была создана Украинская Академия Наук, так как в литературе в Киеве нет документов, которые были пересланы мне в подлинниках покойным Липским¹⁹, и я все собирался их передать в Украинскую Академию, но все как-то не доходило до этого.

Мы с Натальей Егоровной, забывая годы, составляли хронологию нашей жизни, и здесь у меня есть все главные даты.

Если у Вас сохранился экземпляр нашей записки отчета о нашей деятельности, то было бы очень хорошо, если бы можно было снять копию. Я писал Богомольцу о нашей записке.

Мой экземпляр взял Гревс²⁰ и не вернул, мне кажется.

Если это окажется возможным, пришлите мне копию за мой счет. В Киевской «Украине» Грушевский написал фальсификацию и считал, что Украинская академия выросла из Украинского «Наукового Товариства». Дорошенко в свое время издал в Ужгороде все документы, но, вероятно, этой книги здесь нет.

Представляю себе, как Вы волнуетесь – и я с Вами, что даст нам взятие Киева. Всего лучшего.

Сейчас я думаю о записке, которую хочу подать официально Комарову²¹ об организации научной работы в Академии в связи с реконструкцией от последствий варварского нашествия гитлеровцев, и для этого хочу поехать в США.

Ваш *В. Вернадский*

Вернадский В. И. Собрание сочинений в 24-х томах / под ред. акад. Э. М. Галимова. – М.: Наука, 2013. – Т. 15. – С. 372.

№ 62

14 квітня 1943 р., [Боровоє]*

14 апреля 1943 г.

Дорогой Борис Леонидович,

я сейчас пишу небольшую статью о первых шагах Украинской академии наук в сборник, который издается Богомольцем²². Сохранилась ли у Вас рукопись Вашей записки? Вы мне ничего не ответили (писал 4 марта).

Мой экземпляр был у меня, кажется, взят И. М. Гревсом и не был возвращен. По крайней мере, я его нигде не мог найти. Если у Вас есть экземпляр этой рукописи и если его можно за деньги перепечатать, то очень прошу Вас это сделать. Деньги сейчас же вышлю.

Нет ли у Вас оттиска французского *Revue generale des Sciences* 1925 г. с моей статьей об автотрофности человечества? Она мне очень нужна. Пришлю Вам обратно заказным.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

Два дня тому назад получил Ваше письмо от 14 марта. Как долго идут письма!

Усиленно работаю над последним, третьим, томом рукописи «О структуре биосферы». К сожалению, все мои материалы о ноосфере находятся в Москве.

Моя дочь²³ переехала в штат Нью-Йорк, где получила место в больнице. А в том штате, где они жили, в Коннектикуте, ей не удалось добиться права практики. И потому мои дети²⁴ теперь живут в разных штатах.

Но в смысле материальном положение ее этим путем улучшается. Очень надеюсь после войны повидать их. Надеюсь, доживу.

Сердечный привет всем Вашим.

Ваш *В. Вернадский*

Вернадский В. И. Собрание сочинений в 24-х томах / под ред. акад. Э. М. Галимова. – М.: Наука, 2013. – Т. 15. – С. 375.

№ 63

21 травня 1943 р., Боровое

Боровое, 21 мая 1943 г.

Дорогой Борис Леонидович,

сейчас только я получил Ваше письмо от 27 апреля, где Вы пишете, что получили мое письмо от 4 марта. 4 мая я послал Вам копию письма Байкова²⁵, получили ли Вы? [...]

Моя копия Вашего доклада²⁶, мне кажется, погибла в архиве Гревса. Архив этот перевезен в архив Академии, но взять его оттуда сейчас нельзя. Заведующий архивом находится здесь.

Я посылаю на днях свою статью с воспоминаниями об Украинской академии. Очень жалею, что не мог Вам переслать.

Черкните или попросите черкнуть мне несколько слов Вашу жену. Держите меня в курсе.

Ваш *В. Вернадский*

Вернадский В. И. Собрание сочинений в 24-х томах / под ред. акад. Э. М. Галимова. – М.: Наука, 2013. – Т. 15. – С. 380.

№ 64

24 червня 1943 р., Боровое

Боровое, 24 июня 1943 г.

Дорогой Борис Леонидович, очень благодарю Вас за присланную статью «К истории создания Украинской академии наук в Киеве» (из воспоминаний)²⁷.

Я совершенно забыл о том инциденте, который Вы указываете, но, конечно, я об этом тогда знал (кажется, через Кистяковского²⁸). Но я был членом «Науко-

вого Товариства» в Киеве. Это я помню хорошо, так как Багалея²⁹ не был членом с основания, мне кажется. И я это очень хорошо помню. Возможно, что мне на это заседание не была послана повестка. Или оно было выбрано в такое время, когда я не мог быть, или был в Староселье.

Имеете ли Вы что-нибудь против того, чтобы Ваша записка была послана Богомольцу³⁰ и появилась бы в юбилейном сборнике? Так как это, все-таки, исторический документ, то, не дожидаясь Вашего ответа, я отдам ее здесь перепечатать и копию пошлю Богомольцу. Ответьте мне на мой вопрос, хотите ли Вы, чтобы она появилась, если они это найдут возможным, в юбилейном сборнике?

Я напишу, чтобы пока он ей не давал хода.

Так как я хочу в июле или в августе ехать в Москву, то там я пересмотрю материалы моего архива, оригиналы и, прежде чем статья будет печататься, я надеюсь передать Украинской академии материалы моего архива, ее касающиеся. Я считаю Богомольца вполне порядочным человеком и связан с ним помимо Академии, так как мы оба ближайшие друзья проф. Ушинского³¹, бактериолога, а Ушинский был членом нашего братства³².

25.VI. Сегодня послал Вам телеграмму-молнию, что Ваше дело разбирается. Я получил сегодня правительственную телеграмму такого содержания: «Дело Личкова днями поступило Средне-Азиатского университета и рассматривается экспертной комиссией. Зампредкомшкол Агроскин».

Напишите, как Ваше здоровье?

Сердечный привет всем Вашим. Анна Дмитриевна³³ кланяется.

Ваш *В. Вернадский*

P.S. Мне кажется, что федералисты не имели никакого отношения к Австрии. Федералистом был Кистяковский³⁴, им же был погибший Науменко³⁵. Мне кажется, что была украинская партия очень доброжелательная к великорусам. А Донцов³⁶ был представителем крайнего шовинизма, но федералистом он не был. Я не знаю, кто он такой, и он как-то быстро исчез. Я не знаю его биографии.

Вернадский В. И. Собрание сочинений в 24-х томах / под ред. акад. Э. М. Галимова. – М.: Наука, 2013. – Т. 15. – С. 389–391.

№ 65

13 грудня 1943 р., [Москва]*

13 декабря 1943 г.

Дорогой Борис Леонидович,

я не хочу входить в дальнейшие разговоры о Вильямсе³⁷, но я был бы осторожен в том, чтобы опираться на его данные, поскольку они не подтверждаются другими лицами. В частности, например, это касается его химических обобщений.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

А уж его ученику Бушинскому³⁸ я совершенно не верю и в фактах, что, впрочем, относится в некоторых случаях и к Вильямсу.

Соколовского³⁹ я мало знаю. Мне кажется, он харьковской школы. Знаю его хорошие работы о кальции в почвах, также о фосфоре в почвах. И вообще, его работы, с которыми я встречался, производили на меня хорошее впечатление.

Я думаю, Киев не скоро оправится.

Университетская библиотека, говорят, погибла, но вообще систематического разрушения не было.

Со мной имел разговор о Вас академик Вобльей⁴⁰, выбранный академиком еще при мне. Я ему объяснил все Ваше положение. Конечно, лучше жить в Киеве, чем в Азии. Связи с Западом гораздо лучше.

Я думаю, что Вы, если будете академиком в Киеве, после войны быстро завяжете и восстановите мировые иностранные связи. Состав Украинской академии примерно того же порядка, что и наш. Лаборатории быстро будут восстановлены, и сношения с Западом и с Америкой будут больше.

Вы вовсе не будете обязаны работать только по геологии Украины. Наши академии не территориальные, а национальные. И мы видим, например, по Грузинской академии, как сильны там физики и математики, также физиологи. В Киеве были и теперь есть крупные инженеры и астрономы.

Я бы на Вашем месте согласился. И мы будем ближе. Напишите, как только что-нибудь узнаете о Ваших.

Сердечный привет всем Вашим.

Ваш *В. Вернадский*

Вернадский В. И. Собрание сочинений в 24-х томах / под ред. акад. Э. М. Галимова. – М.: Наука, 2013. – Т. 15. – С. 415–416.

№ 66

3 січня 1944 р., Москва

Москва, 3 января 1944 г.

Дорогой друг Борис Леонидович,

теперь я Вам пишу, так как давно что-то не имею от Вас весточки!

Я Вам писал, что я очень сочувствую, чтобы Вы переехали в Киев. Это вовсе не заставит Вас специализироваться только в области геологии Украины. Ваши геологические работы не могут быть территориально ограничены.

Геология есть наука о планете – Земле. Сейчас, мне кажется, в этом отношении сделан Вильдтом⁴¹ очень крупный шаг.

Но сейчас я хотел узнать, какие Вы имеете известия о Вашем отце и о сестре?

Сейчас я имею известия о С. П. Попове⁴³ (Воронеж и Харьков) и о Л. Л. Иванове⁴³ из Днепропетровска. Пережили тяжелое, но оба уже научно работают.

Черкните несколько слов. На днях напишу подробнее.

Сердечный привет всем Вашим.

Ваш *В. Вернадский*

Вернадский В. И. Собрание сочинений в 24-х томах / под ред. акад. Э. М. Галимова. – М.: Наука, 2013. – Т. 15. – С. 198.

№ 67

15 січня 1944 р., [Москва]*

15 января 1944 г.

Дорогой Борис Леонидович,

мое письмо к Вам, где я спрашивал о судьбе Ваших родных в Киеве, встретилось с Вашим письмом от 28.XII, где Вы пишете о смерти Вашего отца и сестры Вашей жены⁴⁴.

Конечно, смерть в том возрасте, в каком был Леонид Семенович, должна приниматься как что-то естественное, но я по себе знаю, что все-таки примириться с этим человек не может. Наталья Егоровна умерла уже больше 80 лет⁴⁵.

Я в последний раз видел Вашего отца в 1938 г. Его комната была покрыта по всем стенам его картинами. Он приходил ко мне, когда у меня был приступ моего артрита, и он был удивительно полный жизни, казался гораздо моложе своих лет.

Сейчас я занят вопросом о положении минералогии в структуре нашей научной работы.

Она находится в упадке, несмотря на наличие крупных людей среди молодежи. Пытаюсь против этого бороться.

Я получил Вашу бандероль: «О природе новейшей тектоники Тянь-Шаня»⁴⁶, а предварительного отчета о работе еще не получил.

Сердечный привет всем Вашим.

Ваш *В. Вернадский*

Вернадский В. И. Собрание сочинений в 24-х томах / под ред. акад. Э. М. Галимова. – М.: Наука, 2013. – Т. 15. – С. 420–421.

№ 68

11 березня 1944 р., [Москва]*

11 марта 1944 г.

Дорогой Борис Леонидович,

только что получил два Ваших письма одновременно и спешу на них ответить.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

Я вижу, что я не совсем ясно понимал с Ваших слов Ваше положение, но об этом, я надеюсь, мы свидимся и поговорим. [...]

Я думаю, очень хорошо, если Вы напишете М. И. Калинину⁴⁷. Я мечтал, что Вы можете теперь устроиться на Украине. Очевидно, я не понимал Вас тогда.

Пока на этом кончаю.

Сердечный привет всем Вашим.

А. Д.⁴⁸ шлет Вам и Вашей семье большой привет и от души желает Вам скорейшего устройства по Вашему желанию. [...]

Ваш *В. Вернадский*

[...]

Вернадский В. И. Собрание сочинений в 24-х томах / под ред. акад. Э. М. Галимова. – М.: Наука, 2013. – Т. 15. – С. 432–434.

№ 69

3 квітня 1944 р., Москва

Москва, 3 апреля 1944 г.

Дорогой Борис Леонидович,

С большим интересом и вниманием прочел Ваше письмо к М. И. Калинину. Очень много там для меня оказалось нового и чрезвычайно интересного. Когда-нибудь поговорим. Я имел разговор с вице-президентом Борисом Исидоровичем⁴⁹ и с другими украинцами и думаю, что к Вам самое лучшее отношение. Точно такое же, как к печатанию «Минералогии Украины» Попова⁵⁰. Забыл фамилию ассистента Курнакова⁵¹, который был Вашим товарищем в тяжелое время⁵². Напишите мне его фамилию, жив ли он?

Возвращается скоро, по-видимому, Болдырев⁵³, который проделал огромную работу и, кажется, очень интересную.

Сегодня получил Ваше письмо о Самарканде⁵⁴. Но все-таки мне казалось бы правильным, если это возможно, устроиться в Киеве. Сейчас там особенно нужны крупные научные силы.

Сердечный привет всем Вашим.

Ваш *В. Вернадский*

Вернадский В. И. Собрание сочинений в 24-х томах / под ред. акад. Э. М. Галимова. – М.: Наука, 2013. – Т. 15. – С. 439.

№ 70

8 червня 1944 р., Москва

Москва, 8 июня 1944 г.

Дорогой Борис Леонидович, я получил Ваше письмо от 17 мая. Последний раз писал Вам 3.IV. Работаю почти непрерывно, но с печатанием все идет очень медленно. Полный развал в Украинской и в здешней Академии. В Украинской,

кажется, меньше, хотя ей пришлось пережить много больше. Здесь у нас большое изменение моральное у многих академиков. У семи нянек дитя без глазу. У нас шесть или семь президентов, из которых некоторые морально отрицательные типы. Очень морально подался Обручев⁵⁵.

[...]

Ваш *В. Вернадский*

Вернадский В. И. Собрание сочинений в 24-х томах / под ред. акад. Э. М. Галимова. – М.: Наука, 2013. – Т. 15. – С. 443.

№ 71

27 червня 1944 р., Узкое

Узкое, 27 июня 1944 г.

Дорогой Борис Леонидович,

получил Ваше письмо от 6 июня, диктую ответ Анне Дмитриевне в Узком.

Я не получил никакого ответа относительно Вашей книги «Движение материков»⁵⁶.

Нужно ли запрашивать об этом, или Вы теперь не будете ее обрабатывать?

Телеграммы Вашей я не получал, писал Вам недавно из Москвы в ответ на предыдущее Ваше письмо. Надеюсь, что Вы его получили.

Сейчас я завален текущей работой. Ряд работ сдан в печать, но только одну подписал к печати⁵⁷.

В ней я указываю на важные работы Н. Г. Холодного⁵⁸. Мне очень интересно знать о них Ваше мнение.

[...]

Сердечный привет всем Вашим.

Ваш *В. Вернадский*

Вернадский В. И. Собрание сочинений в 24-х томах / под ред. акад. Э. М. Галимова. – М.: Наука, 2013. – Т. 15. – С. 447.

№ 72

14 липня 1944 р., Узкое

Узкое, 14 июля 1944 г.

Дорогой Борис Леонидович,

М. Н. Шигаева-Вернадская⁵⁹ была первая жена моего отца. По словам матери, она была ее кузина.

Мой старший брат, ее сын, был очень талантливый человек, художник и поэт, я его очень любил. Звали его Николай. Он был мягкий, женственный и умер

в 1874 г., только кончив университет, от туберкулеза, от которого умерла и его мать. Мне было 11 лет, когда он умер.

Мария Николаевна играла большую роль в женском движении. Она была, несомненно, талантливый человек, и сочинения ее отец издал отдельным сборником⁶⁰.

Я читал книгу Комаровой (урожденной Стасовой)⁶¹ о Стасове⁶² (фольклор и история музыки), а книги Стасова о Н. Стасовой я не читал. Прочту.

Знаете ли Вы книгу [Young'a] and Teilhard de Chardin о геологии Китая на английском языке?⁶³ Teilhard de Chardin я встречал. Он работал в Museum*. Я был у него вместе с покойным Сушкиным⁶⁴, который считал его одним из крупнейших специалистов в области третичных млекопитающих.

Он принадлежал к ордену иезуитов и принимал до известной степени эволюционный процесс. Он был профессором в католическом университете в Париже, во главе которого стоял архиепископ Парижский. Папа потребовал, чтобы он изменил характер своего курса, на что он не согласился и уехал в Китай, где иезуиты приняли его как своего. Он нашел остатки синантропусов, знавших огонь. Остатки их найдены в большом количестве около Пекина.

Нельзя, мне кажется, не принимать во внимание геологию Китая, которая, мне кажется, за последние годы достигла значительного успеха.

Я читал книгу [Young'a] – Teilhard'a, а теперь не могу ее найти. Если не найду здесь, то постараюсь получить ее через Георгия⁶⁵.

Насколько я знаю, работа по геологии Китая во время войны не прерывалась.

Если Вы приедете в командировку, то я буду очень рад, если Вы остановитесь у меня, в моем кабинете.

Сердечный привет всем Вашим.

Ваш *В. Вернадский*

P.S. Анне Дмитриевне диктую.

Вернадский В. И. Собрание сочинений в 24-х томах / под ред. акад. Э. М. Галимова. – М.: Наука, 2013. – Т. 15. – С. 448.

№ 73

2 листопада 1944 р., [Москва]**

2 ноября 1944 г.

Дорогой Борис Леонидович,
вчера у меня был Вл[адимир] Ал[ександрович] Сельский⁶⁶.

Он предлагает Вас в члены-корреспонденты Украинской академии и просил меня дать отзыв о Ваших геологических работах. По-видимому, там против Вас

* Примітка в публікації: Музей естественной истории в Париже.

** Місце написання листа встановлено за змістом.

ректор Киевского университета Бондарчук⁶⁷. Как известно, теперь ректоры не всегда бывают крупные ученые. Я его работ не знаю. [...]

Отзыв о Вас я пошлю в Украинскую академию в ближайшие же дни. Сейчас здесь идет минералогическое совещание. К сожалению, я на нем не могу быть, так как сижу дома из-за люмбаго. Послал доклад «Проявления минералогии в космосе»⁶⁸. Прочла его за меня О. М. Шубникова⁶⁹.

Я хотел сделать доклад о силикатах, но сделаю его в печатном виде, к совещанию не успел.

Говорят, совещание многолюдно, устраивает его А. Е. Ферсман⁷⁰.

Сердечный привет всем Вашим.

Ваш *В. Вернадский*

Вернадский В. И. Собрание сочинений в 24-х томах / под ред. акад. Э. М. Галимова. – М.: Наука, 2013. – Т. 15. – С. 453–454.

Б. Л. Личков – В. И. Вернадському

№ 74

27 вересня 1926 р., [Київ]*

27. IX.[19]26

Дорогой Владимир Иванович,

Получил Вашу открытку и очень рад, что Вы приедете. По поводу помещения на время съезда⁷¹ я Вам писал, но Вы, должно быть, моего письма не получили. Остановиться можно было бы и у меня. Только я боюсь, что так как я Вас мог бы устроить только в столовой, то Вам было бы у меня не совсем удобно. Я, во всяком случае, был бы рад этому как перспективе возможно дольше повидаться с Вами во время Вашего пребывания в Киеве. На всякий случай сообщаю Вам, что остановиться Вы можете также в Академии наук (обратиться в главное здание к Иванцу), где для академиков, приезжающих на съезд, приготовлены специальные комнаты. Очень жаль, что не приедет Александр Петрович⁷², и очень грустно, что он так неожиданно и сильно захворал.

Я нахожусь сейчас в состоянии предсъездовской суеты и верчусь, как в колесе. Просто минуты свободной нет, и вздохнуть некогда. Ужасно волнуюсь, как вся эта кутерьма пройдет. Приезжайте, дорогой Владимир Иванович, пораньше; очень хочется подольше с Вами повидаться.

Ваш *Б. Личков*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 976, арк. 9–19 зв. Опубл.: *Вернадский В. И.* Собрание сочинений в 24-х томах / под ред. акад. Э. М. Галимова. – М.: Наука, 2013. – Т. 15. – С. 34–35.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

№ 75

12 березня 1927 р., [Київ]*

12.III.1927

Дорогой Владимир Иванович!

Ваше письмо глубоко взволновало и растрогало меня. Большое, прежде всего, спасибо за Вашу заботу обо мне. Работать с Вами, возобновивши то, что было в 1918/1919 гг., это мне страшно улыбается; еще больше бы мне улыбалось, если бы я мог связать себя с Вами не только в научно-организационной, но и в чисто научной работе. [...]

В том вопросе, о котором Вам говорил, Вл[адимир] Ив[анович], есть сейчас новые благоприятные течения, о которых мне приятно Вам сообщить. Академия (украинская) не поддерживает П. Тутковского⁷³ в его захватнической политике. 7 марта состоялось «Спільне Зібрання» Украинской академии наук, где обсуждали, между прочим, и вопрос о Геологическом кабинете университета, и Академия в своем постановлении, во-первых, отмежевалась от П. А. Тутковского, указавши, что его Геологический институт не есть учреждение Академии, а, во-вторых, высказалась против раздела Геологического комитета. Против этого раздела высказались также исследовательские кафедры геологии Харькова и Одессы. Таким образом, в этом вопросе не все еще безнадежно потеряно...

[...]

Далее, у меня есть статья геологического и палеонтологического содержания «О палюдиновой фауне древнего и современного Днепра»⁷⁴. Если без диагнозов видов, которые можно отложить до другого раза, то статья эта займет не более одного листа. Нельзя ли ее пристроить в академических изданиях?

Очень хотелось бы мне и ради четвертичных вопросов также побывать в Питере в ближайшее время.

Мой привет Наталье Егоровне.

Ваш *Б. Личков*

P.S. Жду ответа с нетерпением.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 976, арк. 21–25 зв. Опубл.: *Вернадский В. И.* Собрание сочинений в 24-х томах / под ред. акад. Э. М. Галимова. – М.: Наука, 2013. – Т. 15. – С. 39–41.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

№ 76

18 квітня 1927 р., [Київ]*

18.IV.[19]27

Дорогой Владимир Иванович,

Я посылаю Вам сегодня мою статью о ландшафте окрестностей Киева⁷⁵. В ней недостаёт одной карты, которая будет выслана Вам дополнительно. Присылку статьи я задержал именно из-за карты; пришлось выправлять кое-какие погрешности в них и из-за этого ждуть окончания работы чертежника.

Разумеется, нигде больше я этой статьи не печатаю. Да и вообще считал бы неудобным одно и то же печатать в разных местах. Статья эта намечалась, действительно, для Укргеолкома⁷⁶, и на нее даже уже даны рецензии Резниченко⁷⁷ и Г. С. Бурениным⁷⁸, очень положительные. Но в Укргеолкоме она стоит в порядке печатания в очень дальней очереди. Я ее оттуда взял уже.

Моя работа по террасам так меня сейчас захватывает, так хочется завершить все выводы, что просто ничем другим и заниматься не хочется. В «Геологич[еский] вестник» я дал сейчас коротенькую заметку «О террасах Днепра»⁷⁹. Более полная статья по-украински дана мною для «Материалов по дослід[женню] ґрунтів України». ** В «Вестнике» Укр[аинского] Геол[огического] Ком[итета] я заканчиваю мою работу о террасах Днепра, печатая вторую ее часть⁸⁰. Наконец, Вам я послал или посылаю статью об Ирпене, которая касается вопросов, совершенно не затрагиваемых в предыдущих статьях. Еще нужно прибавить, что в «Записки Киевск[ого] Общ[ества] Ест[ествоиспытателей]» я передал работу «Об ископаемых реках и безоточных впадинах»⁸¹, которая тоже выросла у меня из обдумывания террасовой проблемы. Только что я закончил, мне представляется, весьма интересную по теме статью «К вопросу о геологической природе впадины Полесья»⁸². Эту статью я обязательно хочу прислать Вам для ознакомления и оценки. Очень хотелось бы мне также, чтобы ее до напечатания прочел А. П. Карпинский⁸³, если он на это согласится. Не окажете ли Вы мне в этой протекции?

Я так захвачен сейчас террасовой проблемой и четвертичными проблемами, что мне хотелось бы не на листовую съемку ехать, а гнаться по рекам за террасами. Меня тянет на Волгу, Каму, северные реки, а тут надо ехать <в> Первомайский уезд. Я много передумал в связи с этими и другими, стоящими передо мною проблемами, практически личного характера. И вот к чему я пришел.

Я вижу, что интересы моей работы неизбежно выводят меня за пределы Украины; я вижу далее, что почти с той же неизбежностью интересы той же работы выводят меня и за пределы комитета. Я чувствую, что не съемкой мне надо заниматься, а тематической работой. Меня тянут определенные темы, а не съемка

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** Так в оригіналі.

сама по себе, которая от тем определенно отвлекает. И я боюсь, что так, как вышло в этом году, будет происходить каждый год: мне придется делать не то, что хочется. А между тем непроизводительно тратить время, пожалуй, уж и не пристало: слишком непроизводительно у людей моего поколения и положения ушел целый десяток лет. Все это я веду вот куда. Я очень боюсь, что к осени, когда нужно будет мне уже переезжать, у меня по линии комитета не будет еще совместительства, и я не смогу переехать. Вот в связи с этим и в связи с изложенными выше мыслями я считаю необходимым Вам сказать, что я отказываюсь от своих возражений против Геологического музея и готов работать там в качестве ли научного сотрудника, или хранителя – все равно. Поэтому если Вы найдете возможным выдвинуть мою кандидатуру, я ничего против этого возражать не буду. Мой *curriculum vitae* и список трудов у Вас есть. Кстати, мне почему-то кажется, что в списке трудов я пропустил две работы: «Эволюционная идея и историческое знание» (Сборник Киевск[ого] Общ[ества] Естеств[оиспытателей], 1921, 1922) и «Происхождение и развитие жизни». Киев, 1923 год (изд[ание] Укр[аинского] Госиздата).

Нельзя ли их вставить.

Сегодня вечером с экскурсией я на неделю еду в Крым.

Привет Наталье Егоровне.

Ваш *Б. Личков*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 976, арк. 28–31 зв. Опубл.: *Вернадский В. И.* Собрание сочинений в 24-х томах / под ред. акад. Э. М. Галимова. – М.: Наука, 2013. – Т. 15. – С. 43–45.

№ 77

29 травня 1927 р., [Київ]*

29.V.1927

Дорогой Владимир Иванович!

[...]

Ездил я на две недели в Крым, и эта поездка явилась для меня своего рода откровением. Хотя я был там меньше двух недель, хотя ездил я с экскурсией студентов, поездка эта меня страшно подвинула вперед в понимании террас. Сейчас я написал работу (по-моему, самую интересную из всего, над чем я работал в последние годы) и в ней использовал крымские впечатления. У меня совершенно новые выводы о происхождении наших лиманов, о связи Черноморского и Средиземноморского районов и пр. Называется работа «Зональность эпейрогенических движений Европы в четвертичное время»⁸⁴. Мне кажется, я доказал зональ-

* Місце написання листа встановлено за змістом.

ность (да, ту самую зональность, о к[ото]рой говорил еще Докучаев⁸⁵) в вековых опусканиях и поднятиях, и мне кажется, что той концепции, которую развиваю сейчас я, в литературе еще не было. У меня получилась очень стройная концепция, целая цепь звеньев, удивительно спаянных между собой. Мне очень хотелось бы познакомить Вас со своими идеями, но для этого мало письма, а надо послать рукопись и карту. Как только у меня будет лишний экземпляр рукописи, я ее, если разрешат отправку за границу, вышлю Вам. Мне хочется напечатать ее по-французски, ибо мне кажется, что для французов она будет представлять наибольший интерес; а главное, я заинтересован в ознакомлении именно французов. Не посоветуете ли – куда послать? Я ужасно захвачен сейчас новой своей работой и ни о чем другом просто думать не могу.

Завтра на неделю еду на полевые работы в район Первомайска (бывш[ее] мест[ечко] Голта). Буду по пути в Одессе. Очень хотелось бы побольше поработать летом, но не знаю, успею ли сделать все, что хочется...

[...] В Киеве, в Украинской Академии наук, при моем большом участии со-здался КЕПС Украины.⁸⁶ Во главе его стоят Яснопольский⁸⁷ и Симпольский⁸⁸, и сейчас оформляется внутреннее его содержание. Думаю, из этого выйдет дело хорошее. Академия получила новое здание (недостроенное большое здание гимназии), и все здание целиком передается Физ[ико]-Мат[ематическому] Отделению. Думается, что, наконец, и у Киевской Академии будут лаборатории.

Очень рад, что Вам, в конце концов, добиться своего удалось. Как Вы себя чувствуете и что делаете? Увидитесь ли со своими?..

Очень рад буду иметь от Вас известия. Мой большой привет Наталье Егоровне.

Ваш *Б. Личков*

РАН, ф. 518, оп. 3, спр. 976, арк. 36–38 зв. Опубл.: *Вернадский В. И.* Собрание сочинений в 24-х томах / под ред. акад. Э. М. Галимова. – М.: Наука, 2013. – Т. 15. – С. 46–47.

№ 78

28 червня 1927 р., [Київ]*

28.VI.[19]27

Дорогой Владимир Иванович!

Простите, что пишу карандашом, но это оправдывается особыми обстоятельствами, в которых я сейчас нахожусь. Дело в том, что я совершенно неожиданно вместо полевых работ попал на операционный стол и пишу сейчас письмо лежа. Я как раз собирался ехать на работы, и вдруг со мной совершенно неожидан-

* Місце написання листа встановлено за змістом

но, накануне выезда, произошел резкий припадок какого-то кишечного заболевания. Приглашенный врач заявил, что это аппендицит и что нужно или залечивать его, что займет недели две, или оперироваться, на что тоже придется затратить не меньше. И вот, я пригласил хирурга (Я. И. Пивовонского), который решительно посоветовал от аппендицита избавиться. И вот, в 9 ч[асов] веч[ера] у меня был доктор, а в 12 ч[асов] ночи меня уже резали под хлороформом. Операция прошла вполне благополучно. 6 дней я пролежал в больнице, неделю еще надо лежать дома. Теперь этот последний срок подходит к концу, и я скоро буду на ногах, хотя с очень ослабленными силами и с рекомендованным мне на месяц вперед режимом осторожности. Не знаю, как я при создавшемся положении выполню все свои обязательства перед учреждениями, которым я задолжал. Имею в виду Академию наук и Геологический комитет. [...]

За исключением пяти самых тяжелых дней после операции, я все остальное время своей болезни продолжал работать все над тем же террасовым вопросом, от которого я никак не могу оторваться. Написал небольшую статью «К вопросу о происхождении Черного моря»⁸⁹, где устанавливается новая точка зрения на характер берегов и впадины Черного моря и совершенно новый взгляд на лиманы, заметка около $\frac{3}{4}$ листа размером, но, мне кажется, не лишенная интереса, хотя основные выводы ее превосхищаются моей работой «О зональности». Сейчас занят вопросом о зональности распределения пустынь на Земле, связываю этот вопрос с зональными же поднятиями и опусканиями суши и уже окристаллизовал в уме новую работу «Об ископаемых и современных пустынях»⁹⁰. Здесь освещу преемственное происхождение современных пустынь из ледниковых попутно с зональностью вековых поднятий. Попутно интересное освещение получает у меня вопрос о лессе. [...] Вообще, каждая новая работа, каждый новый поворот мысли, дорогой Владимир Иванович, меня сейчас убеждает, что мне пора покинуть Украину, ибо интересующие меня сейчас темы выводят меня далеко за ее пределы.

В пределы съемки того или оного места мои интересы определенно не укладываются. Почему я очень хочу закончить порученный мне лист, обработать его и определенно вступить на новый путь тематической работы. Не знаю только, как этот путь в смысле материальном себя покажет.

Пока всего хорошего. Сердечный привет Наталье Егоровне.

Очевидно, Вы сейчас выступаете на Неделе советских ученых, о которой мы читаем в газетах?⁹¹

Ваш *Б. Личков*

[...]

№ 79

4 вересня 1927 р., [Київ]*

Дорогой Владимир Иванович!

Как громом поразило меня газетное известие об опасной болезни Ал[ександра] Евг[еньевича] Ферсмана⁹². Верно оно? Действительно ли положение его столь серьезно? Напишите мне, пожалуйста, в чем дело?

Я сейчас приехал в Киев и принялся за ликвидацию дел. Начал укладку коллекций и библиотеки. Кое-что из своих коллекций, принадлежащее Академии наук, я буду прямо посылать в Геологический музей Академии. Очень прошу Вас не отказать распорядиться, чтобы мне выслали ярлычков о бесплатной посылке для наклейки на ящики. По этому же поводу у меня еще такой вопрос: вес ящика не должен превышать пуда? Так что, – или можно и больше пуда? Напишите мне, пожалуйста.

Самое сложное дело – это сдача университетских дел. В связи с разными наветами и нападками Тутковского⁹³ я хочу сдать Кабинет так, чтобы не осталось места никаким возможным будущим инсинуациям, а это требует времени, оформления разными актами и пр. Очень не хочу опоздать и всеми силами буду стремиться попасть вовремя в Петербург. Возможно, что сначала приеду я сам, один, а уже потом приедут остальные – люди и вещи. Никогда не думал, что так грустно будет мне расставаться с Киевом. Оказывается, он так оплел мою душу, что в ней остаются живые раны. Большое огорчение еще для меня, что в Киеве остаются мой отец и сестра⁹⁴. А я совсем не привык еще жить врозь от них, и никогда с ними не разлучался. Думается, что в будущем тут будет еще некоторый материального характера вопрос для меня, ибо отца только что уволили со службы. Пока в этом еще нет надобности, а потом, верно, мне же придется им помогать. Однако не думайте, дорогой Владимир Иванович, что я повесил «нос на квинту» и впал в унылое настроение. Отнюдь нет! Я бодр и если не весел, то полон энергии для предстоящей работы. В комитет я подал заявление об освобождении меня от должности старшего геолога Украинского отделения и о переводе меня научным сотрудником в Ленинград. Кроме того, писал частное письмо Н. Н. Тихановичу⁹⁵, но пока ни на то, ни на другое я ответа еще не имею никакого. М[ожет] б[ыть], Геологич[еский] Комитет просто вышвырнет меня вон; это тоже не исключается. [...]

Очень хочется мне до отъезда еще успеть съездить на Буг в Подолию, но не знаю – удастся ли.

Шлю привет Наталье Егоровне.

Ваш *Б. Личков*

4.IX.[19]27

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 976, арк. 51–53 зв. Опубл.: *Вернадский В. И.* Собрание сочинений в 24-х томах / под ред. акад. Э. М. Галимова. – М.: Наука, 2013. – Т. 15. – С. 50–52.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

№ 80

14 листопада 1935 р., [Болтино]*

14.XI.1935

Дорогой Владимир Иванович,

как Ваше здоровье и что сказали врачи? Вы как-то писали, что врачи на днях должны сказать свое слово, а после того я от Вас больше писем не имел. Я не имею представления о том, удалось ли Вам и Наталье Егоровне видеть Ваших дочку и внучку?

Получили ли Вы мое письмо, где я писал вам о смерти Николая Прокофьевича?⁹⁶ А теперь еще одна утрата в Киеве – умер А. В. Фомин⁹⁷. С моей точки зрения, эти потери несравнимы. Н. П. Василенко – и большой человек, и большой общественный деятель. Фомин же намного мельче. Ученый он был не очень даровитый, а человек, что называется, со всячинкой. Никол[ай] Прокофьевич же был редкостно хороший, умный и интересный человек. Я все-таки надеялся, что мне ещё удастся с ним повидаться после конца моего изгнания. [...]

Всего хорошего. Большой привет Наталье Егоровне.

Ваш *Б. Личков*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 979, арк. 79–80 зв. Опул.: *Вернадский В. И.* Собрание сочинений в 24-х томах / под ред. акад. Э. М. Галимова. – М.: Наука, 2013. – Т. 15. – С. 145–146.

№ 81

9 січня 1937 р., [Перебори]**

Дорогой Владимир Иванович,

Я составил, согласно Вашей просьбе, обзор своих работ и своей деятельности. Текст получился гораздо больше, к сожалению, чем просили Вы, но я думаю, что из большего сделать меньшее всегда легче, чем наоборот. Поэтому я посылаю Вам в том виде, как написалось. Сделано это тщательно и продуманно, и если Вы захотите иметь материал более короткий, то мой материал может служить качественной основой. Красным сбоку я очеркнул то, что, с моей точки зрения, представляется более важным. Обзор мой распадается на три части: 1. Работа в Киеве. 2. Работы по освещению природы Приднестровья, Припятского Полесья и полесий вообще и 3. Работы, излагающие общие идеи (теория геосинклиналей и пр.). Особняком стоят философия науки и гидрогеология. Сам я считаю наиболее важным из своих работ: работы по кристаллическому массиву и мульде, мое толкование Приднепровья полесий и, особенно, вытекающие отсюда идеи по поводу геосинклиналей и пр. Может быть, мне удастся переписать эту записку

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** Те саме.

на машинке, и тогда я пришлю то же самое в машинной копии. Пока, чтобы не задерживать, посылаю то, что есть, т. е. экземпляр, написанный моей рукой. [...] В конце я указываю общее число своих печатных научных работ и привожу перечень работ, готовых, но еще не напечатанных.

На днях послал Вам доверенность на получение денег. Думаю, что Вы ее получили. Не откажите уведомить меня на адрес моей жены о получении Вами доверенности и денег.

Шлю привет Наталье Егоровне.

Ваш *Б. Личков*

9.I.1937

Обзор работ с самооценкой посылаю заказным одновременно с этим письмом.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 981, арк. 1–2. Опувл.: *Вернадский В. И.* Собрание сочинений в 24-х томах / под ред. акад. Э. М. Галимова. – М.: Наука, 2013. – Т. 15. – С. 171–172.

№ 82

1 квітня 1937 р., [Перебори]*

1.IV.1937

Дорогой Владимир Иванович,

на три письма, посланные Вам, я не имею никакого отклика. Боюсь, что это значит, что Ваше здоровье не совсем хорошо. Я Вам на днях послал номер журнала со своей статьей и двумя рецензиями. Получили ли? [...]

Надеюсь, материалы о соляных куполах Украины, с одной стороны, и статьи Г. Ф. Мирчинка о четвертичных движениях⁹⁸ там же, – с другой, толкнули меня вновь к теме об Украинском кристаллическом массиве, и я написал работу о его движениях⁹⁹, как будто интересную и, во всяком случае, с гораздо большим учетом всех факторов и обстоятельств, чем статья Мирчинка. Не прочь был бы предложить статью в качестве темы для конгресса. Но не знаю, простираются ли на это мои права. Есть у меня и еще тема – «Тихоокеанская синклиналь и коралловые рифы»¹⁰⁰, тоже законченная и тоже как будто весьма увлекательно разработанная. Очень томит и беспокоит меня то, что от Вас нет известий. И за Вас беспокоюсь, и за себя огорчен, так как каждое письмо Ваше для меня – источник радости и бодрости. От Чагина никакого ответа на предложение об издании книжки не имею¹⁰¹. Должно быть, раздумали ее печатать.

Большой привет Наталье Егоровне.

Ваш *Б. Личков*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 981, арк. 16–17 зв. Опувл.: *Вернадский В. И.* Собрание сочинений в 24-х томах / под ред. акад. Э. М. Галимова. – М.: Наука, 2013. – Т. 15. – С. 177–178.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

№ 83

28 вересня 1939 р., [Погорелки]*

28.IX.1939

Дорогой Владимир Иванович,

давно не писал Вам, и давно уже хочется Вам написать, но обстоятельства складываются так, что написать письмо мне очень и очень нелегко. Во время служебной работы написать было бы удобно для меня, но там мое время мне не принадлежит, а в часы досуга обстановка окружает меня такая, а главное, окружает такая скученность населения, что всякая охота писать пропадает. [...]

В 1932–1933 гг. в «Проблемах советской геологии» я напечатал статью о Днепре (заглавие ее я плохо помню), которой я очень горжусь¹⁰². Я высказал там мысль, что Днепр по Северо-Украинской (бывшей) Южно-Русской) мульде проходит уже с девона и что с этого времени до современной эпохи можно проследить факты смещения этой реки и различные ее положения. Так вот, сейчас вышла книга А. Н. Мазаровича «Основы геологии СССР» (М.; Л., 1938). Здесь на фиг[уре] 27 под заголовком «Схема шторма Днепра» таблица из названной моей статьи, но без указания источника и автора, хотя для всех других заимствованных таблиц Мазарович автором указывает. На с[траницах] 134–136 излагаются как комментарии к рисунку мои мысли, но имени моего опять нет, и только в одном месте говорится «по мнению некоторых геологов»... «Некоторые» – это я, ибо только я высказывал такие мысли. И вот: жив я или уже умер? С одной стороны, очень приятно, что Мазарович так увлекся моими новыми и далеко не банальными идеями, что ввел их в свою книгу, а с другой, почему же сделано это в виде плагиата? [...]

Очень хотелось бы мне повидать своих, особенно Анну Дмитриевну¹⁰³, но это не так просто, и, кажется, до весны придется это отложить. И то хорошо, что все мои родные и в Питере, и в Киеве в основном здоровы.

Как живете Вы и Наталья Егоровна.

Большой Вам от меня привет.

Ваш *Б. Личков*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 983, арк. 23–26 зв. Оpubл.: *Вернадский В. И.* Собрание сочинений в 24-х томах / под ред. акад. Э. М. Галимова. – М.: Наука, 2013. – Т. 15. – С. 220–221.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

№ 84

15 травня 1943 р., [Сталінабад]*

15.V.1943**

Дорогой Владимир Иванович,

Я на днях послал Вам телеграмму, где объяснял, что задержка присылки заметки по поводу Грушевского объясняется моей болезнью – сначала 10 дней дизентерии, а затем малярия. Чувствую себя скверно, отеки ног и слабость. Но у меня ощущение такое, что телеграммы, видимо, не доходят. Я это ощутил впервые около времени смерти Натальи Егоровны¹⁰⁴. Поскольку я тогда почувствовал по перерыву в письмах, что что-то произошло, я послал Вам телеграмму, и на нее не было никакого ответа, тогда я через несколько дней послал вторую телеграмму, уже срочную, и тогда лишь от Анны Дмитриевны¹⁰⁵ получил телеграфный ответ. Видимо простые телеграммы не доходят, и сейчас моя телеграмма опять, очевидно, не дошла. А тогда я прямо места себе не находил в промежутке между двумя телеграммами. Теперь я отнесся к этому спокойнее. Статью Вашу об автотрофности человечества¹⁰⁶ по-французски я Вам вчера выслал. О Грушевском надеюсь выслать на днях. Беда в том, что оправаюсь я медленно и туго, и сил не хватает работать. Но все-таки я думаю, что на днях работу закончу и Вам вышлю. [...]

Ваш *Б. Личков*

АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 55, арк. 113–114 зв. Опул.: *Вернадский В. И.* Собрание сочинений в 24-х томах / под ред. акад. Э. М. Галимова. – М.: Наука, 2013. – Т. 15. – С. 378.

№ 85

19 травня 1943 р., [Сталінабад]***

19.V.1943****

Дорогой Владимир Иванович,

Думаю, что через день-два я Вам отошлю рукопись, посвященную воспоминаниям о некоторых выступлениях М. С. Грушевского по поводу Академии Наук Украины¹⁰⁷, свидетелем которых Вы не были, почему их не знаете. Пригодится это Вам или не пригодится, я уже не знаю. Журнал с «Автотрофностью человечества» на французском языке я Вам несколько дней назад выслал...

* Місце написання листа встановлено за біографією Б. Л. Лічкова.

** Поруч позначено: *Получ[ено]* 8.VI.[1]943.

*** Місце написання листа встановлено за біографією Б. Л. Лічкова.

**** Поруч позначено: *Получ[ено]* 8.VI.[1]943.

[...] Я мечтаю сейчас попасть из филиала в какую-нибудь Академию наук: или союзную, или украинскую, или белорусскую, где было бы приятнее в смысле тем и интереснее. Но кто меня возьмет со всеми моими «политическими» изъянами [прошлого] и проваленной диссертацией, да еще без степени. Я уже мечтаю, когда кончится война, попасть, на худой конец, хоть в Киев или Минск, а Средней Азией я сыт по горло. Да и библиотек здесь добропорядочных нет. Душно, тесно, неудобно, а главное, нет средств на жизнь. Ужасно досадно, что не прошел этот номер с проведением меня доктором по совокупности трудов: а счастье было так близко и так возможно! Если Вы можете хоть чем-нибудь помочь в направлении моих дел, помогите, а то ведь я держусь из последних. Нет больше никаких ресурсов жить. К тому времени, когда меня сочтут достойным поднять на высшую ступень, я и семья моя подохнем от голода!

Ваш *Б. Личков*

АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 55, арк. 111–112 зв. Опубл.: *Вернадский В. И.* Собрание сочинений в 24-х томах / под ред. акад. Э. М. Галимова. – М.: Наука, 2013. – Т. 15. – С. 379–380.

№ 86

17 червня 1943 р., [Сталінабад]*

17.VI.1943**

Дорогой Владимир Иванович,

горячее спасибо Вам за помощь. Я только что получил 500 руб., которые Вы мне послали почтой, а сейчас у меня на руках извещения о 500 руб., присланных по телеграфу. [...]

Я написал очень интересную и важную работу «О речных террасах»¹⁰⁸. Статья небольшая, всего около двух печатных листов, но исключительно интересная. Она совершенно перевертывает представления украинских геологов о ином значении и смысле террас на Днепре. Я иду в этой статье против воззрений П. Н. Чирвинского, Д. Н. Соболева, покойного В. В. Резниченко, Н. И. Дмитриева, словом против почти всех, касавшихся этих вопросов. Они нашли по Украине до 7 ярусов террас. У меня их получается только три. Геоморфологически получается, что Днепровская полоса, если ее сравнивать с Приволжьем и Донецким районом на востоке и Приднестровьем на западе, является областью погружения. По моей концепции, в ледниковую фазу Донецкий и Днепровский языки в ледниковое время погружались под тяжестью льда, а Подолия, Донецкий кряж и высокое При-

* Місце написання листа встановлено за біографією Б. Л. Лічкова.

** Поруч позначено: Получ[ено] 5.VI.[1]943.

волжье с Дономедведицким валом и вплоть до Ергеней поднимались. Отсюда, от этих областей погружения, толкуются мною и те аллювиальные древние языки – отпрыски полесий, которые характерны для окрестностей Днепровской и Донецкой долин, т. е. для обоих ледниковых языков. Их и чего-нибудь аналогичного им нет на Волге, нет на Донце, Южном Буге, Днепре. Это именно явление, связанное с ледником и ледниковым погружением.

Я подробно развиваю идеи по этому поводу в другой работе, которую я только что закончил и которая называется «Среднее Приднепровье четвертичного времени как геоморфологическое целое».¹⁰⁹ Мне удалось подойти в этой работе к очень интересному и важному выводу, я вновь пересмотрел данные об аллювиальных равнинах Приднепровья, отвечающих по возрасту рисскому оледенению, и открыл в них для эпохи самого оледенения чрезвычайно важную и интересную вещь: мощнейшие подледовые потоки в десятки километров ширины – один на месте будущего Днепра, другой на месте будущего Дона. Мы до сих пор учились для равнин по германской геохронологии, а там ничего подобного нет, ибо реки текли на север, под лед, у нас же они все время текли из-под ледника к Черному и Азовскому морям. Отсюда аллювиальные языки в пределах языков ледниковых с подледовыми потоками в пределах языков аллювиальных. Удивительно интересное и грандиозное природное явление. На Дону я только удостоверился в том, что это явление существует, но не анализировал его подробно, для Днепра же я вскрыл его во всей его грандиозности: подледовый поток тянется от Смоленска до Днепропетровска и у Мозыря сливается с таким же подледовым потоком Припяти. К моей работе приложена карта, его изображающая на этом протяжении, и видно, какое это грандиозное явление. Это второй мой успех.

Третья работа, которую я тоже только что закончил и продумал, это геоморфология города Киева¹¹⁰. Я открыл в Киеве неогеновую террасу. Если Вы помните рельеф Киева, то вспомните, что в Киеве Университет и Оперный театр находятся на более низком уровне, чем Софиевский собор, я эту геоморфологию разгадываю с 1933 г. и в первый раз писал о нем еще тогда в «Известиях Гидролог[ического] Инсти[тута]», где впервые выделил эту террасу. Сейчас при посредстве ряда работ, после моей появившихся (Биленко, [Кадиша], Лунгерсгаузена¹¹¹ и др.), я понял, что это террасы киммерийского возраста (кстати сказать, Лыбедь, где крестили Русь, тоже имеет киммерийский возраст), т. е. неогеновые. Получается совершенно новый, неожиданный штрих в геоморфологии Киева. Думаю эти три очень интересные работы послать в качестве докладов на очередную сессию Академии наук Украины в Уфу и уже начал списываться по этому поводу с Б. И. Чернышевым¹¹². Только они в связи с моим прошлым как будто меня поблаивают. Для них материал очень интересный. Хочу этот материал, кроме того, предложить А. А. Григорьеву¹¹³ для «Проблем физической географии» и «Известий АН СССР». Если мне удастся еще раз вернуться, хоть на короткое время, на Днепр – Припять (а мне нужно туда именно на короткое время), я предвижу, что открою там совсем новые геоморфологические явления; мне только нужно про-

верить некоторые вещи в районе на грани Белоруссии и Украины. В связи с этим я списывался или, вернее сказать, написал и в ту, и в другую академии, могу ли я рассчитывать после войны получить в этих учреждениях работу по специальности (в Украинскую академию я писал в Уфу, в Белорусскую – в Ташкент президенту Гореву¹¹⁴). Ни оттуда, ни оттуда ответа не имею. Собственно говоря, для обеих этих стран я настолько немало сделал в области геологии и геоморфологии, что имел бы право рассчитывать на приглашение меня к ним. [...]

...Вероятно, Вы скоро в Москву поедете. Напишите мне об этом, если можно, заранее, чтобы я знал.

Ваш *Б. Личков*

АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 55, арк. 134–137 зв. Опубл.: *Вернадский В. И.* Собрание сочинений в 24-х томах / под ред. акад. Э. М. Галимова. – М.: Наука, 2013. – Т. 15. – С. 386–389.

№ 87

3 липня 1943 р., [Сталінабад]*

3.VII.1943**

Дорогой Владимир Иванович,

я давно уже собираюсь Вам написать по одному маленькому вопросу, да все как-то пропускаю его в письмах. При личных встречах я, наверное, давно бы Вам это рассказал. [...]

Пришлось мне перечитывать в последнее время ряд работ Н. И. Вавилова¹¹⁵ и о происхождении культурных растений, и по общим вопросам биологии (вид как система, гомологические ряды и др.). Удивительно гениальный и интересный ум. Владеет огромным фактическим материалом и богатейшей способностью к обобщениям, и при этом удивительно интересны и неожиданны его обобщения. Как ученый-исследователь он не слабее В. Л. Комарова¹¹⁶, а последний тоже очень интересен.

Хотел я еще привлечь Ваше внимание к последним работам Соколовского¹¹⁷ и его школы в Киеве (разумеется, это уже фигура совершенно иного, гораздо меньшего масштаба, но речь не об этом) о солепроявлениях на земной поверхности (основная работа по этому поводу в «Почвоведении», а ряд работ более мелких его и его учеников в изданиях Акад[емии] Наук Украины). В основной идее он, по моему, не прав – почвы не засоляются за счет подземных истоков каменной соли, но для Донецкого кряжа и Северо-Украинской мульды с ее солонцами это, пожалуй, верно. Тут соль, видимо, из недр. Поразительно, как перестроились за пос-

* Місце написання листа встановлено за біографією Б. Л. Лічкова.

** Поруч позначено: Получ[ено] 23.VII.1943 г.

ледние 15–25 лет все наши представления о недрах Северо-Украинской мульды и об ее поверхности; вторглась в жизнь ее нефть, вторглась с 1916 г. соль, а затем все перестроилось и в тектонике, и начало перестраиваться также в почвоведении. Обратите внимание на эти работы Соколовского, если Вы их не заметили.

Пока кончаю. Много хочется Вам еще рассказать и очень хотел бы увидеться.

Шлю большой привет от себя и жены.

Ваш *Б. Личков*

АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 55, арк. 142–144 зв. Опул.: *Вернадский В. И.* Собрание сочинений в 24-х томах / под ред. акад. Э. М. Галимова. – М.: Наука, 2013. – Т. 15. – С. 393–394.

№ 88

22 липня 1943 р., [Сталінабад]*

22.VII.1943**

Дорогой Владимир Иванович,

в моем положении произошла маленькая перемена к лучшему, последствий которой я, правда, не мог еще ощутить. ВАК ВКВШ утвердил меня в ученом звании старшего научного сотрудника. [...]

Волнует только то, что докторский мой вопрос все затягивается и что экспертная комиссия так долго его не может решить. А вдруг решит еще отрицательно. Неужели я не созрел еще до доктора? [...]

Я не возражаю против того, чтобы заметка моя послана была Богомольцу¹¹⁸, как не возражаю и против напечатания ее в юбилейном сборнике. Смущает меня только вот что. Предназначал я ее не для печати, а как материал для Вас, и поэтому для печати ее стоило бы несколько пересмотреть и отшлифовать.

Не сомневаюсь нисколько, что Грушевский прекрасно знал, что Вы на заседании не будете, я определенно помню, что Вы в это время были в Староселье. Ваш хороший отзыв о Богомольце как человеке привлек мое внимание, и я прочел его с интересом. До сих пор я о нем не имел никакого представления, кроме его публичных выступлений. Последние производили на меня всегда по газетам и радио хорошее впечатление. Я очень рад, что в этом впечатлении не обманулся. [...]

Хочу спросить Вашего совета по поводу того: не связаться ли мне ближе с Академией наук Украины? Я хочу сейчас послать через Богомольца некоторые свои ненапечатанные работы для доклада их на сессиях Академии наук Украины и для напечатания их в их изданиях:

* Місце написання листа встановлено за біографією Б. Л. Лічкова.

** Поруч позначено: Получ[ено] 9.VIII.1943.

К истории Днепра в четвертичное и предчетвертичное время (50 стр.)¹¹⁹.

Современный литогенезис на материковых равнинах (24 стр.)¹²⁰.

Осадкообразования на земном шаре, их причины и следствия (20 стр.)¹²¹.

Жаль, что Богомолец меня не знает совсем, но все-таки для завязки сношений с Академией Украины лучше идти через него, чем через Чернышева, который, видимо, боится моего прошлого... Как Вы думаете, стоит ли пробовать? М[ожет] б[ыть], они меня возьмут к себе научным сотрудником, тогда все начнет приходить в норму, я вырвусь из губительного для нас климата Средней Азии. Впрочем, может быть, я неверно думаю о Б. И. Чернышеве? Он сказал Л. Н. Яснопольскому¹²², что все зависящие меры примет, чтобы устроить меня в Академии по возвращении в Киев. Разумеется, я предпочел бы Академию Всесоюзную в Москве, но никто, кажется, меня приглашать туда не хочет, и перспективы мне тут немного. [...]

Или одновременно с этим письмом, или через день-два после него я посылаю Вам лучшую свою работу «Осадкообразование, его причины и следствия» с пространным к ней резюме. Ее я осмеливаюсь посвятить Вам. А все-таки такие украинцы, как Василенко, Науменко или Кистяковский, – это [исключения]. А большинство (даже С. А. Ефремов, которого я хорошо знал) [окрасилось] под Донцова и Зализняка; все стали самостийниками.

Шлю Вам большой привет от себя и жены.

Ваш *Б. Личков*

АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 55, арк. 156–159 зв. Оубл.: *Вернадский В. И.* Собрание сочинений в 24-х томах / под ред. акад. Э. М. Галимова. – М.: Наука, 2013. – Т. 15. – С. 394–396.

№ 89

12 листопада 1943 р., Шорсу

Шорсу, Ферганская долина,
12 ноября 1943 г.

Дорогой Владимир Иванович,

я послал Вам на днях большое письмо, посвященное научным проблемам осадкообразования; оно состоит из двух частей в двух конвертах. [...]

Теперь у меня к Вам вот какой вопрос и просьба помочь советом. Я получил очень теплое письмо от А. Н. Соколовского¹²³, которое произвело на меня большое впечатление. Он мне пишет, между прочим: «Мы с Б. И. Чернышевым все считаем, что Вам следовало бы тесно связаться с Академией (речь идет об Академии Украины). Печатание Ваших работ, мне думается, будет Вам обеспечено. Сейчас стоит вопрос о максимальном привлечении в Академию ценнейших научных работников, растерянных по разным причинам... Я надеюсь, что увидим и Вас в нашем кругу». Строки эти наполнили меня большим волнением. Очень захотелось в Киев с его книжными и культурными богатствами. Это много лучше

Сталинабада. Я очень рад был бы туда переехать, чтобы там более культурно жить и развернуть шире работу. Смущает только несколько моментов. «Склочная» атмосфера Киева, и в связи с этим меня интересует вопрос, что представляет собой Соколовский. Ведь это креатура Вильямса¹²⁴. Вы его, как будто, хорошо знаете? Можно ли верить его предложениям и опираться на них? Далее, я не хотел бы попасть в украинскую кабалу.

Я очень не прочь бы работать на Украине и содействовать скорейшему ее восстановлению; но пока я не так еще стар (хотел бы написать: пока я молод), я хотел бы закончить свои среднеазиатские работы, связанные со здешними горами. Поэтому, если переходить в Киев, я хотел бы на ближайшее время получить право довести до конца эти работы. Иными словами, я хотел бы иметь в Украинской академии достаточно независимое положение. [...] Так вот я и спрашиваю себя: соглашаться ли мне на предложение и призыв Чернышева и Соколовского? Спрашиваю по этому вопросу и Вашего совета. Из Средней Азии мне уехать нужно. Здесь я схватил тяжелую малярию, которая никак меня покинуть не хочет. Здесь же малярию схватили обе мои дочки¹²⁵. Наконец, учиться дочерям лучше в Европе, ибо здесь нет подходящих вузов. Зина сейчас тоскует по университету в Сталинабаде, а отпускать ее жить вне семьи не хочется. Следовательно, многое тянет в Европу. Здесь нет, наконец, пособий для работы; в частности, очень бедны библиотеки. Все это говорит в пользу Киева. Но замыкаться в рамки Украины, как единственного поля исследования, я не хочу; иными словами, пока есть силы, хочу ездить в Среднюю Азию и др[угие] места СССР. Словом, не знаю, что делать? Помогите советом.

Сейчас я из Киева с нетерпением жду известий от своих – отца и сестры. Послал туда три письма и жду. На знаю, живы ли они, и очень волнуюсь.

Ваш *Б. Личков*

Хотел бы жить на Украине, работать для Украины и для её восстановления, но иметь независимое положение и развязанные руки для работы по всему СССР.

АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 55, арк. 173–174 зв. Опул.: *Вернадский В. И.* Собрание сочинений в 24-х томах / под ред. акад. Э. М. Галимова. – М.: Наука, 2013. – Т. 15. – С. 410–411.

№ 90

28 грудня 1943 р., [Сталінабад]*

28.XII.1943**

Дорогой Владимир Иванович,

я только что получил телеграмму: «Папа Володя Соня умерли. Написала дважды. Елена». Елена – это моя сестра. Она, значит, жива, а умерли – мой

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** Поруч позначено: Отв[етил] 15.1.[1]944.

отец¹²⁶, Владимир Чирвинский¹²⁷ и сестра моей жены (Софья Дмитр[иевна] Изотова). Вот мои печальные новости. Я все-таки надеялся встретиться с отцом. Поэтому известие о смерти его очень сильную причинило мне боль. Так много было в нем жизненной бодрости, интереса к жизни, так полон, казалось, был он сил, что я надеялся в тайниках души свидеться с ним после гитлеровского лихолетия. Сегодня я переживал мысленно всю мою жизнь; вспоминал разные мелочи как из далекого прошлого, так и из недавнего. Не приходится жаловаться, когда уходит из жизни человек, которому было почти 90 лет. Очень многие не доживают до такого возраста. Но меня волнует, что я не был при последних его минутах, и волнует еще то, что, может быть, этого не случилось, если бы он был со мной. Больше 30 лет назад, еще юношей, я потерял свою мать, которую, можно сказать, страстно любил. Отец после этого 35 лет был верным спутником моей жизни, и я всегда мечтал скрасить его старость и по мере сил хотел отплатить за то исключительное счастье и ласку, которые я имел в родной семье. Лучезарного детства, созданного дружной семьей, я никогда не забуду. Мне все кажется, что волею судеб вместо счастья и радости я создал отцу своей печальной судьбой (моё заключение и пр[очее]) одни невзгоды, а загладить их не успел. Я не знаю никаких подробностей смерти ни папы, ни Володи Чирвинского и не знаю даже точно, когда в течение этих двух ужасных лет данные события произошли. О Чирвинском думаю, что он погиб из-за артериосклероза (артрит аорты), который у него угрожающе развивался. Наука в нем потеряла большую силу. Я жду теперь подробностей. Очень беспокоюсь, что от Вас нет писем. Не забывайте.

Ваш *Б. Личков*

АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 55, арк. 183–183 зв. Опубл.: *Вернадский В. И.* Собрание сочинений в 24-х томах / под ред. акад. Э. М. Галимова. – М.: Наука, 2013. – Т. 15. – С. 417.

№ 91

7 січня 1944 р., [Сталінабад]*

7.I.1944**

Дорогой Владимир Иванович,

я сообщал о первой вести из Киева – телеграмме моей сестры, из которой я узнал о смерти моего отца. С дальнейшими вестями мне не повезло. Ряд писем моей сестры до меня не дошел, и я только на днях получил от нее маленькое письмо, где предыдущие подразумеваются (она не знает, что они не дошли). Я так и не знаю, отчего умер папа и когда это произошло. Знаю только одно, что жить

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** Поруч позначено: Получ[ено] 21.I.[1]944 г.

им очень плохо. Сестра мне пишет: «Папа, который так любил жизнь и ею дорожил, все время твердил: «Не хочу жить такой жизнью, хоть бы скорее умереть». А когда ему приснилось как-то, что жизнь приснилась к лучшему, он, проснувшись, сказал: «Вот теперь хочу жить!». Сестра моя добавляет к этому: «А после его смерти сколь мы еще всего пережили, он бы все равно этого не вынес бы... Знакомые, вспоминая о нем, говорили: «Счастливый Л. С., что он всего этого не переживает». Это одно только примиряет с его смертью». Сестра пишет: «Нет нашего папы на свете, и это для меня такое большое горе, что все не мило на свете, полное равнодушие ко всему. Совершенно все равно. Что случится со мной, я сейчас поражаю всех своим спокойствием. Раньше я все волновалась, и все за него, а теперь не за кого волноваться. Долго ли еще суждено мне топтаться на Земле?...».

Я хочу, все мы хотим непременно соединиться с моей сестрой и жить в одном городе. Хорошо было бы только в Киеве или Ленинграде, а не здесь, в Средней Азии. Боюсь, однако, что ни в Киев, ни в Ленинград меня не пустят. Как я был рад, когда Вы высказали предположение, что меня, может быть, намечают кандидатом в академики Украинской Академии. Но не пустят ведь меня туда, не позволят там жить? Ведь я меченый клеймом так называемой судимости, хотя со дня приговора прошло уже десять лет. Надо подвиг какой-нибудь совершить, гением сделаться, и тогда меня пустят. А пока суждено мне прозябать в Сталинабаде. Не знаю поэтому, что получится из мечты моей соединиться с сестрой и всем нам жить вместе.

Всего хорошего.

Ваш *Б. Личков*

АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 61, арк. 27–27 зв. Опувл.: *Вернадский В. И.* Собрание сочинений в 24-х томах / под ред. акад. Э. М. Галимова. – М.: Наука, 2013. – Т. 15. – С. 418.

№ 92

10 січня 1944 р., [Сталінабад]*

10.I.1944

Дорогой Владимир Иванович,

Вы очень поразили меня в Вашем письме 13.XI–43 г. словами: «Если Вы будете академиком в Киеве...». Признаться, когда я передавал Вам о полученных мною приглашениях в Киев Соколовского, Чернышева и др., я о такой блестящей перспективе просто не подумал. Тут и задумываться было нечего: просто надо было без разговоров соглашаться на переезд в Киев. Должен сказать, что, если бы это

* Місце написання листа встановлено за змістом.

было так, я был бы просто неслыханно рад: наконец я попаду в такое место, место постоянное, на большую арену работы. Должен сказать, что здесь, в Сталинабаде, я особенно уютно себя не чувствую. Мертво здесь в смысле научной жизни. Нет здесь интересных людей, не чувствуешь себя в атмосфере идейной, нет молодежи. А в Киеве, я знаю, все нашлось бы. И я мечтаю отсюда попасть или в Ленинград, где у меня еще цела квартира и библиотека. Здесь же, помимо*, я не хотел бы оставаться еще и потому, что не подходит мне здешний климат. Треплет меня малярия здесь, и жестоко треплет; сильная малярия также у Зины¹²⁸ и даже всех в последнее время прихватила. При этих условиях нашему семейству едва ли стоит устраивать свою жизнь здесь.

Кроме того, сейчас, после смерти папы, мне хотелось бы соединиться с сестрой. Хотелось бы жить вместе. Тянуть ее в Среднюю Азию? А вдруг ей довольно неприятный, с моей точки зрения, здешний климат будет вреден? Осторожнее было бы при этих условиях сразу же устраиваться вместе где-нибудь в Европе, тем больше что и природа Средней Азии с ее оазисами и без настоящего леса наскучила. Поработать в горах Средней Азии еще пару лет я не прочь, но жить в ней не хочу. Таковы желания. Но что из этих желаний можно выполнить в действительности? Увы, я сам не знаю.

И вот почему. Четыре дня тому назад исполнилось 10 лет с тех пор, как меня арестовали¹²⁹, а в ноябре этого года исполнится 5 лет с того дня, как меня освободили. Как будто давность целая прошла, не правда ли? И вот, несмотря на эту давность, на мне все еще тяготееют последствия моего осуждения ОГПУ: я не везде имею право жить. И в Киев, и в Ленинград, и в Москву меня могут не пустить. Если верно, как я понял из Вашего письма, что есть какие-то перспективы мне попасть в Киев академиком, то еще вопрос, как посмотрит на это власть, и позволит ли она это мне. По этому поводу учреждениям придется обо мне хлопотать, а захотят ли они это делать? М[ожет] б[ыть], узнав, что я такой порочный, они просто от меня отступятся? Вот я и не знаю сейчас, что мне делать: стараться ли мне сейчас же перетаскивать мою сестру сюда, или держаться выжидательно: пока ждать, а там видно будет. [...]

Шлю Вам сердечный привет.

Ваш *Б. Личков*

АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 61, арк. 28–29 зв. Опубл.: *Вернадский В. И.* Собрание сочинений в 24-х томах / под ред. акад. Э. М. Галимова. – М.: Наука, 2013. – Т. 15. – С. 419–420.

* Далі одне слово нерозбірливо.

№ 93

28 січня 1944 р., Сталінабад

28.I.1944, Сталинабад

Дорогой Владимир Иванович,

письмо это я посылаю с оказией: его передаст Вам Сергей Иванович Ильин – директор Геологического института филиала Академии наук. [...]

Я на многие свои письма, где сообщал Вам о своих печальных киевских новостях, не получил ответа. Думаю, что это объясняется медлительностью почты. Поэтому вновь повторять написанного не буду. Скажу кратко: папа умер от голода, умер Влад[имир] Чирвинский, по-видимому, от рака легких. Сестра моя жива, но, видимо, сильно пострадала и физически, и нервно. Мечтаю с ней соединиться и жить вместе. Не знаю, как это удастся. [...]

[...] О Киеве я сейчас не думаю, хотя и не отказываюсь от него; но он в далекой перспективе. К тому же и там встанет вопрос о моем «прошлом», и как-то его придется решать. Но, во всяком случае, в связи с квартирой и вещами, находящимися в Ленинграде, надо ориентироваться на Ленинград.

Вот каковы наши дела.

Ваш *Б. Личков*

АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 61, арк. 36–37 зв. Опувл.: *Вернадский В. И.* Собрание сочинений в 24-х томах / под ред. акад. Э. М. Галимова. – М.: Наука, 2013. – Т. 15. – С. 422–423.

№ 94

28 лютого 1944 р., [Сталінабад]*

28.II.1944

Дорогой Владимир Иванович,

я продолжаю все о том же, о чем написал Вам вчера, ибо Ваши дважды повторенные слова по поводу моего устройства уж очень меня задели за живое. Не думайте, что я непременно хочу работать в таких центрах, как Москва или Ленинград, и на меньшее не мирюсь. Нет этого! [...]

[...] Я горд сознанием, что, работая первый десяток лет после революции в Киеве, я сам тоже участвовал в этом благотворительном процессе создания «местного» центра; горд тем, что в очень значительной мере мне принадлежит честь создания на пустом месте геологического большого центра этого города; ведь там все в основе мои труды и в составе работников мои ученики. Я рад, если бы мне

* Місце написання листа встановлено за змістом.

пришлось теперь эту работу начать и провести здесь, в Сталинабаде. Отнюдь от нее не отказываюсь. Меня не смущает национальная сторона дела. Рад содействовать таджикской культуре и создавать таджикскую науку, ибо в благодетельность процесса поднятия всех национальностей нашей страны – союза национальностей и республик – я верю. [...]

[...] Под знаком «згоды» – согласия двух культур – вел я это дело в Киеве и тоже поведу его здесь. Киснуть в Ленинграде или в Москве я вовсе не хочу, и, пока есть силы у меня, я, имея точку приложения части их во всесоюзных центрах, чтобы не отставать научно и научно работать, готов остальные силы тратить здесь, на месте. [...]

[...] Если бы мне повезло с Киевом (подразумеваю выборы там в академики, во что плохо верю), то, понятно, научно-организационную свою работу в этих случаях я целиком перенес бы в Киев, а для Средней Азии оставил бы только доделку начатых чисто научных работ, ибо энергии на оба центра у меня бы уже не хватило.

Из предыдущего, я думаю, Вам ясно, как я понимаю свое устройство. О нем буду писать М. И. Калинину и в Народн[ый] Комиссариат Госуд[арственной] Безопасности, добиваясь справедливости.

Ваш *Б. Личков*

АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 61, арк. 47–50 зв. Опувл.: *Вернадский В. И.* Собрание сочинений в 24-х томах / под ред. акад. Э. М. Галимова. – М.: Наука, 2013. – Т. 15. – С. 429–432.

№ 95

14 березня 1944 р., [Сталінабад]*

14.III.1944**

Дорогой Владимир Иванович, [...]

я послал Вам на днях текст заявления с приложением (вернее, письма), которое я подал на имя Калинина. Будет ли результат какой-нибудь от этого, я не знаю. Не осведомить Вас об этом письме я не могу. В крайнем случае, используйте мое заявление для «Пережитого и передуманного», зарегистрировав этот факт. Подал одновременно копию своих заявлений Е. Н. Павловскому¹³⁰ как своему начальству с просьбой о поддержке. Страшно подумать: с тех пор, как мы с Вами вместе работали в КЕПС, прошло уже 14 лет, а на мне все еще тяготеет обвинение в контрреволюционности и 10 лет из жизни вычеркнуты почти впустую. В Ленинград мне ехать нельзя, в Москву нельзя, в Киев нельзя, а мне нужны книги, нужны люди для консультации, иначе я закисну в собственном тексте. [...]

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** На лівому березі рукою В. І. Вернадського позначено: Ответить Личкову.

[...] По-украински есть выражение «ледве животиє». Так вот, это ко мне сейчас целиком применимо. Я «еле прозябаю». Сил у меня много, творческие способности в полном порядке и расцвете, а творить не могу. Материально тяжело? Да, тяжело. Но на это я уже не жалуясь, ибо много легче стало. А вот морально тяжело нестерпимо. Морально держат в черном теле и долго ли еще держать будут, не знаю... А как назло, творческие планы у меня огромные, и очень хочется собственное дело, своих учеников, школу. Здесь же к этому возможностей сейчас нет. Сиди и работай сам, да и условий для работы не дают. [...]

Очень мечтаю и много думаю о Киеве, в особенности в связи с тем, что хочется мне соединиться с сестрой, но как это сделать? Киевляне мои Чернышев и Соколовский что-то замолкли и, по словам Яснопольского, обиделись за то, что я будто бы не отвечаю на письма. Хитрят, вероятно! Просто не хотят со мной дела иметь... Я написал обоим, но будет ли толк от этого, не знаю. 14 лет держат меня «в карантине», а через 14 лет, вероятно, карантин снимут, но тогда я буду, конечно, как выжатый лимон. Вот и украинцы, вероятно, боятся меня, пока «карантин» не снят.

Теперь у меня посторонний вопрос. Вы, по-видимому, моложе Вашего отца лет на 40? Это я по Брокгаузу сужу. Теперь другой вопрос, когда умерла Ваша мать? У Брокгауза говорится об экономисте Вернадской-Шигаевой, жене И. В. Вернадского¹³¹. Я думал, что это Ваша мама? Там сказано, что у нее был единственный сын. Но сказано, что она умерла в 1860 г., а Вы родились в 1863 г. Значит, это не Ваша мать. Тогда Вы, значит, сын от второго брака¹³². Но об этом я от Вас никогда не слышал. Разрешите мое недоразумение.

Пишите. Давно от Вас нет писем.

Ваш *Б. Личков*

Очень огорчила меня смерть Ал[ексея] Ал[ексеевича] Борисяка¹³³. Я надеялся еще свидеться с ним.

АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 61, арк. 53–54 зв. Опувл.: *Вернадский В. И.* Собрание сочинений в 24-х томах / под ред. акад. Э. М. Галимова. – М.: Наука, 2013. – Т. 15. – С. 434–435.

№ 96

16 березня 1944 р., [Сталінабад]*

16.III.1944**

Дорогой Владимир Иванович,

Получил Вашу «закрытку»¹³⁴ от 2 марта и прочел ее с большим удовольствием, ибо при малом ее содержании она мне очень много дала. [...]

Те четыре года, которые я с Вами вместе работал, отчасти вместе творил и Вашими импульсами питался, для меня памятнее и ярче, чем последующие 14.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** На лівому березі рукою В. І. Вернадського позначено: Отв[етил] 3.IV.[1]944.

А со дня первого нашего с Вами знакомства сейчас 26 лет. Сроки-то какие всё космические!

Воссоздается сейчас в Самарканде университет.¹³⁵ Меня зовут туда работать. Невольно я предавался вчера воспоминаниям, как ярко радостны были первые дни моего пребывания там, как симпатична и культурна обстановка и весь тонус жизни. Между прочим, очень много зависело от ректора Валиева¹³⁶, фамилию которого Вы, может быть, помните по переписке со мной. Он узбек, коммунист и удивительно милый, интеллигентный, культурный человек. Закрывли университет, а его отправили на фронт. Теперь он убит. Потеря для университета совершенно невознаградимая. Подумал я одну минуту о возвращении назад, в это место светлых воспоминаний, где я впервые несколько отошел от своей каторги. Но нет, я туда больше не вернусь, не хочу возвращаться. Это конченная страница жизни! Буду как-нибудь переживать Сталинабад с честолюбцем (большой он честолюбец, хоть и неплохой человек!) Е. Н. Павловским во главе, а там дальше видно будет, что произойдет. Мне бы только детей устроить так, чтобы им лучше, да с сестрой соединиться. Хотя бы все-таки, хоть три-четыре месяца в году для работы проводить время в большом центре (и только в Киев я ушел бы отсюда со всем, но не сразу). Я не могу без этого. Здесь мне тесно и душно. [...]

Большой Вам привет от жены.

Ваш *Б. Личков*

АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 61, арк. 56–57 зв. Опубл.: *Вернадский В. И.* Собрание сочинений в 24-х томах / под ред. акад. Э. М. Галимова. – М.: Наука, 2013. – Т. 15. – С. 435–436.

№ 97

19 квітня 1944 р., Сталінабад

Сталинабад, 19.IV.1944

Дорогой Владимир Иванович,

я получил Ваше письмо от 3.IV.1944 г., где Вы передаете свои впечатления от письма моего Мих[аилу] Ив[ановичу]¹³⁷. Не знаю, поможет ли оно мне и обратят ли на него внимание. Очень хотелось бы к осени получить благоприятный ответ. [...]

[...] О Киеве очень мечтаю. Вероятно, буду там осенью на конференции по Среднему Днепру, но если мой вопрос Мих[аилом] Ив[ановичем] не будет решен к тому времени положительно, о Киеве придется перестать думать. Фамилия того сотрудника Н. С. Курнакова, о котором Вы меня спрашиваете, М. Г. Вашетко. Зовут его Михаилом, но отчества его я не помню. Мне кажется, что он работает сейчас химиком в Саратове. А вот другой товарищ мой по не-

счастью – Р. Р. Фасмер¹³⁸ (из Эрмитажа), как я слышал, умер. О Самарканде я не думаю. Все мысли мои направлены на Ленинград и Киев.

Ваш *Б. Личков*

АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 61, арк. 64–64 зв. Опувл.: *Вернадский В. И.* Собрание сочинений в 24-х томах / под ред. акад. Э. М. Галимова. – М.: Наука, 2013. – Т. 15. – С. 429–432.

№ 98

18 червня 1944 р., [Сталінабад]*

18.VI.1944

Дорогой Владимир Иванович, только вчера мне пришло неожиданно в голову, что, может быть, причина Вашего неожиданного молчания, которым Вы меня совершенно истомили, состоит в том, что Вы на меня за что-нибудь обиделись в моих письмах. До сих пор мне это просто в голову не приходило, и вот теперь передо мною встает вопрос, чем же именно я Вас обидел? Ломаю себе над этим голову и никак не могу придумать. Первый случай такой я переживаю за все 28 лет нашей дружбы.

[...]

Был как-то какой-то случай. Прочел я у Брокгауза биографию Вашего отца и спросил Вас по поводу той биографии, кто была Ваша мама. Является ли ею экономист Вернадская, или Ваш отец был женат еще раз. Помню, что что-то не сходилось у меня с датами¹³⁹. Зная, что Вы сейчас восстанавливаете в думах Ваших прошлое, я и решил обратиться к Вам с вопросом. Как будто опять ничего Вас обижающего тут не было. А других случаев я вообще не знаю и теряюсь в догадках, за что вообще Вы решили меня наказать, отвернувшись от меня.

[...]

Ваш *Б. Личков*

АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 61, арк. 70–72 зв. Опувл.: *Вернадский В. И.* Собрание сочинений в 24-х томах / под ред. акад. Э. М. Галимова. – М.: Наука, 2013. – Т. 15. – С. 443–445.

№ 99

18 липня 1944 р., Коканд

Коканд, 18.VII.[19]44

Дорогой Владимир Иванович,

я пишу с полевых работ и поэтому не имею возможности писать иначе, как карандашом. Перед самым отъездом своим из Сталинабада выслал Вам заказною

* Місце написання листа встановлено за змістом.

бандеролью мою работу «Геологические периоды и органическая жизнь»¹⁴⁰, которую я очень прошу Вас представить для печати в «Известия» АН по серии биологии. По содержанию работа больше всего подходит к этой серии. Здесь эта работа была очень сочувственно встречена не только геологами, но и зоологами Зоолог[ического] Инст[итута] АН СССР. Надеюсь, что Вам она понравится, и Вы не встретите препятствий к тому, чтобы помочь поместить ее в печать.

Вы спрашиваете меня о последних работах Н. Г. Холодного¹⁴¹. Меня они прямо в восторг приводят. Это так просто, неожиданно и прямо-таки гениально. А мне в моем «Литогенезе» и «Осадкообразовании» они открывают новые дальнейшие перспективы, созвучные и согласные с моими идеями. Меня это ужасно поддерживает и радует. Обратите внимание в моей посылаемой работе на соображения о невидимой жизни – о бактериях, паразитах и пр. Ведь Холодный это все обосновывает и дает прочную опору моим соображениям о вымираниях. Как бы я хотел с Холодным встретиться и поговорить или с ним «переписнуться». Я ему написал несколько слов на Сочинский адрес, сообщенный Ан[ной] Дмитр[иевной].¹⁴²

Всего лучшего.

Ваш *Б. Личков**

АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 61, арк. 75–75 зв. Опувл.: *Вернадский В. И.* Собрание сочинений в 24-х томах / под ред. акад. Э. М. Галимова. – М.: Наука, 2013. – Т. 15. – С. 449.

№ 100

26 серпня 1944 р., [Жоканд]**

26 VIII.[19]44

Дорогой Владимир Иванович, получил от Вас разъяснения по интересовавшему меня вопросу о Вашей матери (кто она была). Это мне раскрыло свет на многие факты прошлого, путавшиеся в моем сознании. Рад очень, что Вы будете говорить обо мне с Мих[аилом] Ив[ановичем]¹⁴³. Но ведь дело моё, я Вам как будто писал об этом, передано в НКВД. Получил я письмо от В. А. Сельского (акад[емик] Украины)¹⁴⁴ с просьбой прислать ему все данные о себе, чтобы он мог хлопотать обо мне. Пишет, что действует в контакте и по согласованию с Вами. М[ожет] б[ыть], дело это движется, а я и не знаю ничего. Кроме Акад[емии] Наук Украины, меня очень зовет к себе Укр[аинское] Геолог[ическое] Управление, которое хотело бы меня видеть в Киеве во главе научно-исслед[овательского] своего сектора, о Киеве или Ленинграде я очень мечтаю, но не знаю, получится ли что-нибудь.

* Знизу першої сторінки примітка Б. Л. Лічкова: «Осенью буду в Москве и очень рассчитываю у Вас остановиться».

** Місце написання листа встановлено за змістом.

Я послал Вам свою статью «Геологические периоды и органическая жизнь»¹⁴⁵ с просьбой представить ее к печати по биолог[ической] серии. Работа, по-моему, интересная; ее хорошо знает наш шеф Е. Н. Павловский, и он поддерживает ее печатание. Очень рад буду осенью повидаться с Вами в Вашем кабинете и много, много с Вами поговорить.

Имею письмо от Холодного, с которым переписываюсь по поводу его последних работ. От них я в восторге, особенно от витаминов из воздуха¹⁴⁶. Мои «Геологические периоды и органическая жизнь» очень с его работами созвучны.

А как я рад был бы, если бы я получил все права. От сестры своей я только что получил уведомление, что жив Ром[ан] Ром[анович] Выржиковский¹⁴⁷ и что он работает на Урале. Но вот не знаю, свободен ли он или несвободен.

Шлю Вам большой привет.

Ваш *Б. Личков*

Очень зовет меня сейчас к себе обратно Самарканд. Но я пошел бы туда по совместительству с Киевом, т. е. имея все права.

АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 61, арк. 77–77 зв. Опувл.: *Вернадский В. И.* Собрание сочинений в 24-х томах / под ред. акад. Э. М. Галимова. – М.: Наука, 2013. – Т. 15. – С. 451.

№ 101

15 жовтня 1944 р., Ферганська долина

15.X.1944, Ферганская долина

Дорогой Владимир Иванович, я только что узнал из переданного моей женой мне содержания письма Анн[ы] Дм[итриевны] Ш[аховской], что Вы мне в августе месяце писали по поводу посланной Вам моей работы и сообщили, что прочли ее, давали прочесть Ал[ександру] Евг[еньевичу]¹⁴⁸ и затем передали в редакцию «Известий» Орбели¹⁴⁹. Этого Вашего письма я, к сожалению, вовсе не получил. По тону сообщения А. Д. и по тому, что Вы, кроме Ал[ександра] Евг[еньевича], давали статью для прочтения также Виноградову¹⁵⁰, я чувствую, что работа моя Вам понравилась. Ужасно рад этому.

Читали ли Вы в первом номере «Почвоведения» за этот год мою краткую статью об «Осадкообразовании»?¹⁵¹

А у меня опять неприятности. Узнал, что военное ведомство берет тот дом, где в Ленинграде находится моя квартира, и нас выкидывают. При этом другим квартирантам предоставляют эквивалентные квартиры, а мне и жене ничего. Жену рассматривают как утратившую свои права на жизнь в Ленинграде, а меня вообще как не имеющего права там жить, поэтому нам не дают другой жил[ой] площади. Я хлопочу, как могу, но думаю, что придется потерять имущество, библиотеку и все вообще остатки всяких семейных реликвий и документов, которые сейчас,

после смерти отца, мне особенно дороги. Обратился в Ленинградское управление учреждениями Академии, но не знаю, поможет ли оно. Квартира моя в Ленинграде все та же, в какой я жил в Ленинграде до своего ареста, т. е. бывш[ая] КЕПС: Тучкова наб[ережная], 2а, кв. 37. Уж если нельзя сохранить площади, то хотя бы библиотеку мою и имущество какое-нибудь учреждение сохранило! И все упирается в вопрос, что я не имею права жить в крупных центрах: Ленинград, Москва, Киев и пр. А по ходу моих работ и для моей семьи мне они очень нужны. Хочу, чтобы Ольга кончила хорошую школу, чтобы Зина кончила в хорошем вузе, и для них стремлюсь в Ленинград. Ведь из-за меня сидят они в этой дыре.

Из Киева ни слуху, ни духу. Последнее письмо Чернышева¹⁵² сообщает, что он будет меня в 1945 г. проводить в сотрудники Геолог[ического] Инст[итута], а не в академики вовсе, как Вы предполагали. Правда, В. А. Сельский¹⁵³ попросил меня только что прислать материалы о себе, но, может быть, и он тоже имеет в виду какую-нибудь маленькую роль, которая меня привяжет по рукам и ногам к Украине. [...]

Очень буду ждать Вашего отклика. Соскучился без Ваших писем очень. Они меня поддерживают, а я сейчас в связи с квартирой и общим моим положением ищу поддержки.

Ваш *Б. Личков*

АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 61, арк. 89–90 зв. Опувл.: *Вернадский В. И.* Собрание сочинений в 24-х томах / под ред. акад. Э. М. Галимова. – М.: Наука, 2013. – Т. 15. – С. 452–453.

№ 102

30 листопада 1944 р., Сталінабад

Сталинабад, 30.XI.1944 г.

Дорогой Владимир Иванович,

я только что прочел Ваше письмо от 19/VIII, посланное из Узкого и в значительной мере посвященное моей работе о «Геологических периодах и жизни»¹⁵⁴. Страшно большое удовольствие оно мне доставило. Ведь это – моя любимая работа, можно сказать, и мне страшно приятно читать, что Вы называете ее «интересной и важной, признаете, что я стою «на верном пути», и подчеркиваете, что прочли ее «с большим удовольствием». Ваше предложение изменить заглавие и назвать «Геологические периоды и живое вещество Земли» принимаю с удовольствием и очень прошу Вас сделать эту перемену заглавием статьи. Где ее печатать? Я просил в «Известиях» по серии биологии. По-моему, это больше подходит, чем «Известия» по серии геологии, ибо последние загромождают себя сейчас полезными ископаемыми. Но если бы можно было ее поместить в Трудах Вашей лаборатории, это мне было бы еще приятнее, ибо дало бы мне ощутить близость к Вам, Вашим идеям, Вашей идеологии. [...]

Я имею такие предложения.

Перейти в Геологическое управление Украины и встать во главе научно-исслед[овательского] сектора. Это очень соблазнительно, ибо позволило бы мне создать школу. Но я вовсе не хотел бы замыкаться в рамки однообразной равнинной Украины. Я еще не так стар. Другое дело, если бы меня одновременно выбрали академиком, но это, видимо, отпало.

Другое предложение – это предложение Всесоюзного нефтяного института, именно ленингр[адского] отделения его, перейти к нему на работу. [...]

Имею далее предложение от Саратовского университета занять там кафедру физической географии – очень милое письмо проф. Г. В. Вахрушева¹⁵⁵.

Далее, очень рад меня принять к себе Геологический институт филиала Академии наук в Свердловске.

Наконец, страшно зовет меня к себе Самаркандский университет, который вновь воссоздается. [...]

Вот мои проекты. Что из них осуществится, не знаю.

Шлю привет.

Ваш *Б. Личков*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 986, арк. 3–5 зв. Опулб.: *Вернадский В. И.* Собрание сочинений в 24-х томах / под ред. акад. Э. М. Галимова. – М.: Наука, 2013. – Т. 15. – С. 456–458.

№ 103

25 грудня 1944 р., Сталінабад

25.XII.1944 г., Сталинабад

Дорогой Владимир Иванович,

очень благодарен Вам за присылку двух Ваших работ¹⁵⁶. На одну из них – о ноосфере – я реагировал целой статейкой «Еще о ноосфере и будущем человечества»¹⁵⁷. Вероятно, Вы рукопись ее получили?

Сообщаю Вам о перемене, которая произошла в моей жизни. Я стал руководителем Геологического института Таджикского филиала – избран его директором. Придется в трудное время сохранить и, больше того, дать импульсы к дальнейшему развитию этого учреждения.

Дело хорошее и стоящее, но строить надо почти наново, аннулировав большую часть до сих пор сделанной работы. Задача и привлекает, и пугает меня. С одной стороны, очень завлекательная – создать и утвердить новый научный центр, но с другой, – условия-то очень тяжелые: нет людей, и трудно их привлечь сюда, в Среднюю Азию. Во всяком случае, не меньше года придется здесь над этим поработать.

Числа около 3.І. собираюсь ехать в Москву и Ленинград, поработать научно, и буду там двигать также дела своего нового детища. Скоро, надеюсь, увидимся.

Ваш *Б. Личков*

А все-таки я мечтаю о Киеве и хотел бы, чтобы там меня выбрали хоть членом-корреспондентом.

РАН, ф. 518, оп. 3, спр. 986, арк. 11–11 зв. Опубл.: *Вернадский В. И.* Собрание сочинений в 24-х томах / под ред. акад. Э. М. Галимова. – М.: Наука, 2013. – Т. 15. – С. 459–460.

Коментарі

¹ *Личков Борис Леонідович (1888–1966)*, геолог, доктор геолого-мінералогічних наук (1943). З 1918 р. професор низки вищих навчальних закладів Києва. Один із засновників Українського геологічного комітету (1918). З 1927 р. на запрошення В. І. Вернадського працював у наукових інституціях Ленінграда: КЕПС, Ленінградському університеті та Гідрологічному інституті тощо. 5 січня 1934 р. Б. Л. Лічкова було заарештовано як члена фашистської організації «Російська національна партія», 29 березня 1934 р. ув'язнено на 10 років таборів. Спочатку відбував покарання в Середній Азії, потім – на будівництві каналу Москва – Волга, на Волгобуді. Працював переважно за фахом – гідрогеологом, старшим геологом-консультантом. Звільнений достроково в листопаді 1939 р. Працював у Самаркандському, згодом у Ташкентському університетах, Геологічному інституті Таджикиського філіалу АН СРСР (1945). У 1945–1966 рр. – у Ленінградському університеті. Докладніше див.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського*. Т. 2. Кн. 2, ч. 1. – К., 2012. – С. 553–554.

² Тутковський Павло Аполлонович (1858–1930), геолог, географ і педагог, дійсний член Української (1919) і Білоруської (1928) АН та Наукового товариства ім. Шевченка (1923). У 1926 р. затверджений директором заснованого в тому ж році Українського науково-дослідного інституту геології. У зв'язку з організацією Геологічного музею України, з ініціативи вченого, було реквізовано колекції Геологічного музею колишнього Київського університету. З цього приводу на засіданні Спільного зібрання ВУАН 7 березня 1927 р. було оголошено доповідну записку Б. Л. Лічкова як завідувача Мінералогічного та геологічного кабінету Київського ІНО. Спільне зібрання ВУАН засудило рішення П. А. Тутковського.

³ Кримський Агатангел Юхимович (Євтимович) (1871–1942), філолог, сходознавець, славіст, письменник, історик української мови, дослідник фольклору, перекладач. Академік першого складу УАН (з 14 листопада 1918 р.), її неодмінний секретар (1918–1928). Докладніше про нього див.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського*. Т. 2. Кн. 2, ч. 1. – К., 2012. – С. 337–338.

⁴ З 15 травня по 15 серпня 1927 р. В. І. Вернадський виїхав разом із дружиною в закордонне відрядження. Червень він провів у Берліні, взявши участь, на запрошення німецького посольства (разом із групою інших радянських учених), у «Тижні російських учених», організованому Ost-Europa Gesellschaft. У Берлінському університеті він прочитав дві доповіді німецькою мовою (пізніше опубліковані). Потім, зустрівшись у Берліні з сином і дочкою, Вернадські поїхали разом із ними в Обершлем, де В. І. Вернадський пройшов курс лікування радієвими ваннами. У липні Вернадські виїхали до Норвегії (Берген і Осло), де В. І. Вернадський зустрічався з відомим геохіміком В. М. Гольшмідтом і обговорював із ним питання видання Міжнародного геохімічного журналу. Переговори ці залишилися незавершеними. На 1 серпня Вер-

надські повернулися в Берлін, а 15 вересня – в Ленінград. Докладніше див.: *Вернадский В. И.* Собрание сочинений в 24-х томах / под ред. акад. Э. М. Галимова. – М., 2013. – Т. 15. – С. 372.

⁵ Лічкова Ганна Дмитрівна (1890–1964), педагог, дружина Б. Л. Лічкова.

⁶ *Вернадский В. И.* История минералов земной коры. Т. 1. Сернистые и селенистые соединения. – Пг., 1923. – Вып. 1. – 208 с.; Л., 1927. – Вып. 2. – С. 209–376; Т. 2. История природных вод. – Л., 1933. – Вып. 1. – С. 1–201; Л., 1934. – Вып. 2. – С. 202–402; Л., 1936. – Вып. 3. – С. 403–562. Французське видання «Історії природних вод» не вийшло.

⁷ Вернадська Наталія Єгорівна, дружина В. І. Вернадського.

⁸ Ідеться про табірну працю Б. Л. Лічкова після судового вироку 1934 р. Див. комент. № 1.

⁹ Микола Прокопович Василенко помер від раку шлунка 3 жовтня 1935 р.

¹⁰ Архангельський Андрій Дмитрович (1879–1940), геолог, з 1929 р. академік Академії наук СРСР (член-кореспондент з 1925 р.).

Основні праці: *Архангельский А. Д.* 1) Обзор геологического строения Европейской России. – Пг., 1922. – Т. 1; Л., 1926. – Т. 2; 2) Геологическое строение СССР: Европейская и Среднеазиатская части. – Л.; М., 1932; 3) Геологическое строение СССР: Западная часть. – М.; Л., 1934.

¹¹ Ідеться про Лучицького Володимира Івановича (1877–1949), геолога, петрографа, академіка АН УРСР (1945). Професор Київського університету (1913–1923, 1945–1949), Московської гірничої академії (1923–1930, з 1930 р. – Московського геологорозвідувального інституту), директор Інституту геологічних наук АН УРСР (з 1947 р.). Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів В. І. Лучицького в цій книзі.

¹² Ідеться про: *Вернадский В. И.* О некоторых основных проблемах биогеохимии // Изв. АН СССР. Сер. геол. – М., 1938. – Т. 18, № 1. – С. 19–34.

¹³ Ідеться про працю «Реки и геосинклинали в истории земного шара» (інша назва: «Реки в истории земного шара»), рукопис якої не зберігся. Можливо, вона увійшла у невидану книжку «О геоморфологическом значении рек в истории земного шара» (рукопис у 568 с.).

¹⁴ В. І. Лучицький.

¹⁵ Гуров Олександр Васильович (1845–1921), геолог. Професор Харківського університету та Харківського технологічного інституту. Докладніше див. комент. № 126 у розділі листів Л. Л. Іванова в кн. 1 цього видання.

¹⁶ Вернадська Наталія Єгорівна померла в евакуації, в с. Борове (Акмолінська обл. Казахської РСР), де й похована.

¹⁷ Соколовський Олексій (Олекса) Никанорович (1884–1959), учений-аграрник, громадський діяч. Професор, завідувач кафедри, ректор Харківського сільськогосподарського інституту (1924–1959). Академік ВУАН (1929) та ВАСГН (пізніше ВАСГНІЛ). Був президентом Української академії сільськогосподарських наук (1931–1935).

¹⁸ Див. лист № 69 В. І. Вернадського до О. О. Богомольця від 27 лютого 1943 р. у: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 1. – К., 2011. – С. 169–170.

¹⁹ Липський Володимир Іполитович (1863–1937), ботанік, флорист, систематик, історик науки, знавець і організатор ботанічних садів. Віце-президент (1921–1922), президент ВУАН (1922–1928), член-кореспондент АН СРСР (1924). Докладніше див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 1. – К., 2012. – С. 478–479.

²⁰ Гревс Іван Михайлович (1860–1941), історик, засновник петербурзької школи медієвістики, професор Вищих жіночих курсів (1892–1918) і Петербурзького університету (1899–1941). Близький друг В. І. Вернадського зі студентських років.

²¹ Комаров Володимир Леонтіївич (1869–1945), ботанік і географ, академік (1920), віце-президент (1930–1936), президент (1936–1945) АН СРСР. З 1929 р. академік-секретар

Відділення фізико-математичних наук АН СРСР; з 1944 р. перший директор Інституту історії природознавства і техніки АН СРСР.

²² Див.: *Вернадський В. І.* Спогади. Перший рік Української академії наук у Києві, 1918–1919 рр. // *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського.* Т. 1. Кн. 1. – К., 2011. – С. 543–567; 641–662.

²³ Ніна Володимирівна Вернадська-Толль. Докладніше про неї див. комент. № 1 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

²⁴ Г. В. Вернадский і Н. В. Вернадська-Толль.

²⁵ Байков Олександр Олександрович (1870–1946), металург і хімік. Академік (1932), віце-президент АН СРСР (1942–1945).

²⁶ Очевидно, частина, яку Б. Л. Лічков готував для звіту про роботу Комісії з наукових установ та вищих навчальних закладів при Міносвіті Української Держави. Див. комент. № 58 у розділі листів М. П. Василенка в кн. 1 цього видання.

²⁷ К истории создания Украинской Академии наук в Киеве: (Из воспоминаний) (АРАН, ф. 518, оп. 5 а, спр. 94). Спогади Б. Л. Лічкова опубліковані у: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського.* Т. 1. Кн. 1. – К., 2011. – С. 654–659.

²⁸ Кістяківський Богдан (Федір) Олександрович (1868–1920), філософ, соціолог, правознавець, публіцист. Кадет. Один із організаторів УАН, академік по кафедрі соціології (1919). Докладніше див.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського.* Т. 2. Кн. 2, ч. 1. – К., 2012. – С. 236–242.

²⁹ Багалій Дмитро Іванович (1857–1932), історик, громадський та політичний діяч. Академік УАН (1918). Професор Харківського університету. Ректор Харківського університету (1906–1911). Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів Д. І. Багалія в кн. 1 цього видання.

³⁰ Богомолець Олександр Олександрович (1881–1946), медик-патолофізіолог. Академік ВУАН (1929), АН СРСР (1932), Академії медичних наук (1944). У 1930–1946 рр. президент ВУАН (з 1936 р. – АН УРСР), з 1942 р. – віце-президент АН СРСР. Докладніше див.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського.* Т. 2. Кн. 1. – К., 2011. – С. 176–177.

³¹ Ушинський Микола Григорович (1863–1934), патолофізіолог. З 1895 р. екстраординарний професор кафедри загальної патології Варшавського університету, з 1899 р. ординарний професор тієї ж кафедри. З 1911 по 1914 р. керував створеною ним кафедрою загальної та експериментальної патології Психоневрологічного інституту.

³² У студентські роки В. І. Вернадський вступив у гурток «Братство», до якого входили Ф. Ф. і С. Ф. Ольденбурги, Д. І. Шаховської, А. М. Краснов, О. О. Корнілов, І. М. Гревс та ін. Метою гуртка декларувалося поліпшення життя народу шляхом особистого самовдосконалення.

³³ Ідеться про Шаховську Ганну Дмитрівну (1889–1959), геолога. В 1938–1943 рр. секретарка В. І. Вернадського, зберігач його Кабінету-музею в ГЕОХІ. Докладніше див.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського.* Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 518.

³⁴ Див. комент. № 28.

³⁵ Науменко Володимир Павлович (1852–1919), філолог, публіцист, педагог, редактор, літературознавець, політик, громадський діяч. Викладач у низці київських гімназій, зокрема в Колегії Павла Галагана. Входив до складу Південно-Західного відділу Російського географічного товариства (з 1873 р.). Докладніше див.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського.* Т. 2. Кн. 2, ч. 1. – К., 2012. – С. 665–666.

³⁶ Донцов Дмитро Іванович (1883–1973), український літературний критик, публіцист, філософ, головний ідеолог українського інтегрального націоналізму. Студентом почав інтенсивну політичну діяльність і в 1905 р. вступив до Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП). Його двічі арештовували: в 1905 р. в Петербурзі та в 1908 р. в Києві. Після

другого арешту та восьми місяців ув'язнення виїхав у Галичину (Австро-Угорщина). У 1909–1911 рр. навчався у Віденському університеті. Прочившись 4 семестри у Відні, в 1911 р. переїхав до Львова, де продовжив навчання. У 1913 р. через конфлікт на національному ґрунті вийшов із УСДРП. У 1917 р. отримав ступінь доктора юридичних наук у Відні. З 1914 р. проживав у Відні й Берліні, а з 1916 р. – в Швейцарії, активно включився в роботу Союзу Визволення України (СВУ), заснованого 4 серпня 1914 р., згодом став першим головою СВУ. На початку 1918 р. повернувся до Києва, де працював у гетьманських урядових структурах. Один із співзасновників Партії хліборобів-демократів. Протягом 1919–1921 рр. шеф Українського пресового бюро при посольстві УНР у Берні (Швейцарія). З 1922 р. знову у Львові, редагував журнали «Літературно-науковий вістник», «Заграва», «Вістник», друкувався в німецькій, швейцарській та польській періодиці. У 1926 р. написав свою провідну роботу «Націоналізм». У 1939 р. емігрував за кордон (Румунія, Чехословаччина, Німеччина, Франція, США, Канада), з 1947 р. до самої смерті жив у Монреалі (Канада).

³⁷ Вільямс Василь Робертович (1863–1939), ґрунтознавець, агроном. Академік АН СРСР (1931), АН БРСР (1929), ВАСГНІЛ (1935). Вів гостру полеміку з «мінеральними» і «формально-дедуктивними» агрохіміками, під якими малися на увазі послідовники Прянишнікова. До 1937 р. наукова полеміка трансформувалася в боротьбу з «ворогами народу». Внаслідок дискусії між Вільямсом і акад. М. М. Тулайковим про користь застосування травопільної системи землеробства останній був заарештований і загинув.

³⁸ Бушинський Володимир Петрович (1885–1960), ґрунтознавець, агроном. Член-кореспондент АН СРСР (1939), академік ВАСГНІЛ (1948). У 1916–1922 рр. завідувач кафедри ґрунтознавства Саратовського сільськогосподарського інституту, одночасно, в 1918–1921 рр., професор і декан агрономічного факультету Саратовського університету. У 1921–1928 рр. – в органах Наркомосу РРФСР. З 1922 р. завідувач кафедри ґрунтознавства Московського лісотехнічного інституту та професор кафедри ґрунтознавства Московської сільськогосподарської академії, з 1939 р. завідувач цієї ж кафедри. У 1922–1951 рр. директор Всесоюзного інституту агроґрунтознавства, Інституту з вивчення засолених і зрошуваних земель, завідувач ґрунтово-біологічної лабораторії АН СРСР.

³⁹ Див. комент. № 17.

⁴⁰ Воблий Костянтин Григорович (1876–1947), економіст, статистик, географ. Академік УАН (1919), віце-президент АН УРСР (1928–1930). Працював у Комісії з вивчення продуктивних сил України (1934–1938). Директор Інституту економіки АН УРСР (1943–1947). Докладніше див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 1. – К., 2011. – С. 697–698.

⁴¹ Вільдт Руперт (Wildt Rupert; 1905–1976), німецько-американський астроном. Народився в Мюнхені, в 1927 р. закінчив Берлінський університет. У 1928–1934 рр. працював у Боннській і Геттінгенській обсерваторіях. З 1935 р. жив у США, в 1935–1936 рр. працював в обсерваторії Маунт-Вільсон, у 1936–1942 рр. – в Інституті перспективних досліджень у Принстоні, в 1942–1946 рр. – в університеті штату Вірджинія, в 1946–1973 рр. – у Єльському університеті (з 1957 р. професор астрофізики).

⁴² Попов Сергій Платонович (1872–1964), мінералог, геохімік, професор, учень В. І. Вернадського. Докладніше див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 148–150.

⁴³ Іванов Леонід Лікаріонович (1877–1946), мінералог, професор Дніпропетровського гірничого інституту. Учень В. І. Вернадського. Докладніше про Л. Л. Іванова див. комент. № 1 у розділі його листів у кн. 1 цього видання.

⁴⁴ Лічков Леонід Семенович, батько Б. Л. Лічкова; Ізотова Софія Дмитрівна, сестра дружини Б. Л. Лічкова.

⁴⁵ Див. комент. № 16.

⁴⁶ Личков Б. Л. О природе новейшей тектоники Тянь-Шаня // Изв. Тадж. фил. АН СССР. – 1943. – № 2. – С. 137–138.

⁴⁷ Калінін Михайло Іванович (1875–1946), з 1937 р. голова Президії Верховної Ради СРСР.

⁴⁸ Ганна Дмитрівна Шаховська.

⁴⁹ Чернишов Борис Ісидорович (1888–1950), геолог і палеонтолог. Академік (1939), віцепрезидент АН УРСР (1939–1946), директор Інституту геологічних наук АН УРСР (1939–1946). Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 580–581.

⁵⁰ С. П. Попов писав В. І. Вернадському 20 жовтня 1943 р.: «...я здесь затеял издание „Минералогия Украины“, привлекая к нему всех наличных хороших минералогов и Харьковский Геол[огический] Инст[итут], в котором я работаю» (цит. за: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 147). Видання не було здійснене.

⁵¹ Курнаков Микола Семенович (1860–1941), фізикохімік. Закінчив Петербурзький гірничий інститут. З 1902 р. завідувач кафедри загальної хімії Петербурзького політехнічного інституту. У 1918–1934 рр. директор Інституту фізико-хімічного аналізу. З 1935 р. директор Інституту загальної та неорганічної хімії АН СРСР.

⁵² Ідеться про М. Г. Вашетка. Див. також лист Б. Л. Лічкова до В. І. Вернадського від 19 квітня 1944 р. (док. № 97).

⁵³ Болдирев Анатолій Капітонович (1883–1946), кристалограф, мінералог, геохімік. Закінчив Петроградський гірничий інститут, де з 1921 р. був професором.

⁵⁴ Див. лист Б. Л. Лічкова до В. І. Вернадського від 16 березня 1944 р.

⁵⁵ Обручев Володимир Опанасович (1863–1956), геолог, географ, мандрівник. Професор Томського технологічного інституту, Таврійського університету. Академік АН СРСР (1929). Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 21–23.

⁵⁶ Личков Б. Л. Движение материков и климаты прошлого Земли. – Л., 1931. – [4], 133 с. До 1936 р. книжку було перевидано 4 рази.

⁵⁷ Вернадский В. И. О значении почвенной атмосферы и небогенной структуры // Почвоведение. – 1944. – № 4–5. – С. 137–143.

⁵⁸ Імовірно, йдеться про праці: *Холодный Н. Г.* 1) Возникновение жизни и первичные организмы // Изв. Армянского фил. АН СССР. – № 9–10. – Ереван, 1942. – С. 89–107; 2) О выделении летучих органических соединений живыми организмами и об усвоении их микробами почвы // Докл. АН СССР. – 1943. – Т. 41, № 9. – С. 416–418; 3) Атмосфера как возможный источник витаминов // Там само. – 1944. – Т. 43, № 6. – С. 272–275. – (текст парал. рос. та англ. мовами); 4) Летучие выделения цветов и листьев как источник питания микроорганизмов // Там само. – 1944. – Т. 43, № 2. – С. 75–78. – (текст парал. рос. та англ. мовами).

⁵⁹ Ідеться про Марію Миколаївну Вернадську (уродж. Шигаєва; 1831/1832–1860), публіцистка, економіст. Перша дружина Івана Васильовича Вернадського.

⁶⁰ Після смерті дружини Іван Вернадський зібрав ці статті та в 1862 р. видав у Петербурзі окремою книжкою під назвою «Собрание починений покойной М. Н. Вернадской, урожденной Шигаевой».

⁶¹ Комарова-Стасова Варвара Дмитрівна (1862–1943), музикознавець, історик літератури, письменниця (псевд. Влад. Каренін). З 1912 р. науковий співробітник, у 1918–1932 рр. учений зберігач відділу рукописів Інституту російської літератури АН СРСР.

⁶² Варвара Дмитрівна опублікувала двотомне дослідження про свого дядька, Володимира Стасова: *Каренин Влад. [Комарова В. Д.] Владимир Стасов. Очерк его жизни и деятельности.* – Ч. 1–2. – Л.: «Мысль», 1927. – 727 с.

⁶³ Можливо, йдеться про: *Teilhard de Chardin P., Young C. C. (Yang Zhongjian). Fossil Mammals from the Late Cenozoic of Northern China.* – Peking: Geological Survey of China, 1931. – 88 p. (*Palaeontologia Sinica*, series C, vol. 9, fasc. 1).

⁶⁴ Сушкін Петро Петрович (1868–1928), зоолог, орнітолог, академік АН СРСР (1923). У 1889 р. закінчив Московський університет. У 1897–1901 рр. співробітник кафедри порівняльної анатомії Московського університету. У 1899–1900 рр. стажувався в Німеччині, Франції, Італії. З 1910 р. професор Харківського університету. У 1912 та 1914 рр. здійснив експедиції на Алтай, під час яких зібрав матеріал до свого фундаментального дослідження про птахів Алтаю. У 1919–1921 рр. професор Таврійського університету та працівник Сімферопольського природничо-історичного музею. З вересня 1921 р. працював у Геологічному та Зоологічному музеях АН СРСР. З 1927 р. академік-секретар Відділення фізико-математичних наук.

⁶⁵ Г. В. Вернадський, син В. І. Вернадського.

⁶⁶ Ідеться про Сельського Володимира Олександровича (1883–1951), геолога-геофізика, академіка АН УРСР.

⁶⁷ Бондарчук Володимир Гаврилович (1905–1993), геолог, доктор геолого-мінералогічних наук (1941), завідувач кафедри загальної геології (1935–1941, 1944–1951), ректор (1944–1951) КДУ ім. Т. Г. Шевченка, заступник Голови Ради Міністрів УРСР (1951–1953), директор Інституту геології АН УРСР (1953–1963), академік АН УРСР (1951), заслужений діяч науки УРСР (1970).

⁶⁸ *Вернадский В. И. Проявление минералогии в Космосе // Метеоритика: сб. ст. – М.; Л., 1946. – Вып. 3 – С. 3–6.*

⁶⁹ Шубнікова Ольга Михайлівна (уродж. Лебедева; 1884–1955), мінералог, педагог, учениця В. І. Вернадського.

⁷⁰ Ферсман Олександр Євгенович (1883–1945), мінералог, геохімік, академік РАН (1919). У 1926–1929 рр. віце-президент АН СРСР. Учень і друг В. І. Вернадського. У 1912 р. старший учений-зберігач Геологічного та мінералогічного музею РАН, з 1919 р. – його директор. З 1918 р. завідував відділом нерудних копалин і дорогоцінних каменів КЕПС. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів О. Є. Ферсмана в цій книзі.

⁷¹ Другий Всесоюзний геологічний з'їзд. Відбувся в Києві з 30 вересня до 6 жовтня 1926 р. П. А. Тутковський був почесним головою оргкомітету з'їзду, Б. Л. Лічков – головою оргкомітету.

⁷² Ідеться про Карпинського Олександра Петровича (1846–1936), геолога, петрографа, академіка (1889). Він був першим виборним президентом РАН (1917), президент АН СРСР (1925–1936), з 1925 р. дійсний член ВУАН. Докладніше про нього див. комент. № 9 у розділі листів Л. Л. Андренка в кн. 1 цього видання.

⁷³ Див. комент. № 2.

⁷⁴ В архіві Б. Л. Лічкова зберігся рукопис такої статті: СПбФ АРАН, ф. 1039, оп. 3, спр. 310, № 24, 8 с.

⁷⁵ *Личков Б. Л. К характеристике ландшафта окрестностей Киева // Изв. АН СССР. Сер. 6. – 1927. – № 12–14. – С. 1095–1114.*

⁷⁶ Укргеолком, Український геологічний комітет. Б. Л. Лічков був одним із його засновників (1918), працював у ньому до від'їзду з Києва в 1927 р.

⁷⁷ Різниченко Володимир Васильович (1870–1932), український учений у галузі четвертинної геології, геоморфології, тектоніки, гляціології, географії. Академік ВУАН (1929). Від проголошення УНР і організації в 1918 р. Українського геологічного комітету В. В. Різниченко працював спочатку позаштатним, а потім штатним старшим геологом. Після В. І. Лучицько-

го та Б. Л. Лічкова він із 1927 по 1928 р. очолював Українське відділення Геолкому. Директор Інституту геологічних наук (1930–1932), художник-карикатурист, поет і перекладач, член Наукового товариства ім. Шевченка у Львові.

⁷⁸ Буренін Гліб Сергійович (1882–1942), гідрогеолог, вихованець Московського університету, співробітник Укргеолкому, доцент Пермського університету (1931–1934).

⁷⁹ Лічков Б. Л. О террасах Днепра // Геол. вестник. – Л., 1927. – Т. 5, № 4–5. – 14 с. Див.: *Він же*. О террасах Днепра и Припяти: Материалы по общей и прикладной геологии: сб. науч. тр. – Л., 1928. – 53 с.

⁸⁰ Лічков Б. Л. К вопросу о террасах Днепра, ч. 2. // Вістн. Укр. від. Геол. ком. – 1928. – Вып. 11. – С. 51–84.

⁸¹ Лічков Б. Л. Об ископаемых реках и безотточных впадинах // Зап. Киевск. об-ва естествоисп. – 1927. – Т. 28, вып. 2. – С. 49–73.

⁸² Лічков Б. Л. К вопросу о геологической природе Полесья // Изв. АН СССР. Сер. 7. – 1928. – № 2. – С. 173–194.

⁸³ Див. комент. № 72.

⁸⁴ Лічков Б. Л. Некоторые черты геоморфологии европейской части СССР (зональность эпейрогенетических движений) // Тр. Геоморфол. ин-та. – 1927. – Вып. 1. – С. 7–96.

⁸⁵ Докучаев Василь Васильович (1846–1903), природознавець, основоположник науково-генетичного ґрунтознавства та зональної агрономії. Докладніше про нього див. комент. № 4 у розділі листів П. А. Земятченського в кн. 1 цього видання.

⁸⁶ Комісія ВУАН по вивченню продуктивних сил України (УКОПС), створена в 1926 р. на базі Комісії з вивчення природних багатств України, заснованої в 1918 р. В. І. Вернадським. Головою УКОПС було обрано акад. Л. М. Яснопольського. На УКОПС поклалися: а) організація наукових сил, що працюють у галузі вивчення продуктивних сил; б) інформаційна діяльність досліджень; в) проведення досліджень та експедицій. Діяла до 1931 р. Докладніше див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 648.

⁸⁷ Яснопольський Леонід Миколайович (1873–1957), економіст, фахівець у галузі політичної економії, бюджетного права, статистики й економіки вугільної промисловості, академік ВУАН (1925). Докладніше див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 647.

⁸⁸ Можливо, йдеться про Симінського Костянтина Костянтиновича (1879–1932), інженера-дослідника будівельної механіки, професора (з 1914 р.). Академік ВУАН (з 1926 р.; з 1931 р. її віце-президент). У 1907 р. закінчив Київський політехнічний інститут. У 1907–1932 рр. викладав у КПІ. Одночасно працював у 1921–1932 рр. директором Інституту технічної механіки ВУАН, у 1929–1932 рр. директор Київської філії Науково-дослідного інституту споруд.

⁸⁹ Лічков Б. Л. К вопросу о происхождении Черного моря // Зап. Одес. о-ва естествоисп. – 1928 – Т. 44. – С. 107–122.

⁹⁰ Лічков Б. Л. О так называемых ископаемых пустынях четвертичного времени в Европе // Тр. Геогр. отдел. КЕПС. – 1929. – Вып. 2. – С. 19–29.

⁹¹ За участю АН СРСР улітку 1927 р. в Берліні відбувся Тиждень учених. Серед академіків, які взяли участь і виступили з доповідями, був і В. І. Вернадський.

⁹² По дорозі з експедиції у О. Є. Ферсмана стався важкий напад хвороби печінки. Його зняли з поїзда в Москві та перевезли до Кремлівської лікарні (записано зі слів Катерини Матвіївни Ферсман, дружини О. Є. Ферсмана).

⁹³ Див. комент. № 2.

⁹⁴ Леонід Семенович і Олена Леонідівна Лічкови.

⁹⁵ Тихонович Микола Миколайович (1872–1952), геолог, співробітник Геологічного комітету, учень В. І. Вернадського. Докладніше про М. М. Тихоновича див. комент. № 1 у розділі його листів у цій книзі.

⁹⁶ М. П. Василенко помер від раку шлунка 3 жовтня 1935 р. Докладніше про нього див. у розділі листів М. П. Василенка в кн. 1 цього видання.

⁹⁷ Фомін Олександр Васильович (1867–1935), ботанік. Академік ВУАН (1921). Професор Київського університету (1914–1927), член Комісії для вироблення законопроекту про заснування УАН (1918). Директор Інституту ботаніки АН УРСР (з 1931 р.). Докладніше про нього див.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського*. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 465.

⁹⁸ Мірчинк Георгій Федорович (1889–1942), геолог, дослідник четвертинної геології Роської рівнини. Академік АН Білорусії (1940). У 1923 р. склав першу карту четвертинних відкладень Європейської частини СРСР. До 1937 р. опублікував низку розвідок щодо четвертинних відкладень. Також див.: *Гербова В. Г.* Четвертичная геология в трудах Г. Ф. Мирчинка. – М., 1973. – 124 с.

⁹⁹ *Личков Б. Л.* О четвертичных движениях земной коры в районе украинской кристаллической полосы // Пробл. физ. географии. – 1941. – Вып. 10. – С. 35–53.

¹⁰⁰ Ідеться про працю «Тихоокеанская геосинклиналь и коралловые рифы», рукопис якої не зберігся.

¹⁰¹ Чагін Петро Іванович (справжнє прізвище Болдовкін) (1898–1967), журналіст, партійний і літературний діяч. З 1926 р. займався редакційно-видавничою діяльністю. У 1933–1938 рр. керівник Видавництва АН СРСР. У серпні 1937 р. усунений із посади, з листопада 1938 р. звільнений.

¹⁰² *Личков Б. Л.* К характеристике геологического прошлого Североукраинского артезианского бассейна // Пробл. сов. геологии. – 1933. – № 9. – С. 1–44.

¹⁰³ Дружина Б. Л. Лічкова.

¹⁰⁴ Н. Є. Вернадська померла 3 лютого 1943 р. в евакуації, в с. Борове (Акмолинська обл. Казахської РСР), де й похована.

¹⁰⁵ Див. комент. № 103.

¹⁰⁶ *Vernadsky W.* L'autotrophie de l'humanité // *Révue générale des Sciences*. – Paris, 1925. – Т. 36. – Р. 495–502.

¹⁰⁷ Див. комент. № 27.

¹⁰⁸ «О речных террасах» (СПбФ АРАН, ф. 1039, оп. 2, спр. 19, 45 с.).

¹⁰⁹ Праці з такою назвою не знайдено.

¹¹⁰ «Геоморфология г. Киева» (рукопис не зберігся).

¹¹¹ Очевидно, йдеться про праці: *Біленко Д. К.* 1) Про межу лесів і зандрів на території Києва та його околиць // Четвертин. період. – 1934. – № 7. – С. 89–98; 2) Матеріали до геологічної історії долини верхнього і середнього Дніпра. – К., 1939. – 144 с.; *Лунгерсгаузен Л. Ф.* 1) Краткий обзор фауны верхней части палеозойских отложений Донецкого бассейна // Матер. по геол. и гидрогеол.: сб. 1. – К., 1940. – С. 17–56; 2) Заметка о Полтавском ярусе // Там само. – С. 57–62.

¹¹² Див. комент. № 49.

¹¹³ Григор'єв Андрій Олександрович (1883–1968), географ, академік АН СРСР (1939), перший директор (1931–1951) Інституту географії АН СРСР.

¹¹⁴ Горев Костянтин Васильович (Гораў Канстанцін Васілевіч; 1904–1988), білоруський учений у галузі металознавства та термічної обробки металів. Академік АН БРСР (1938), президент АН БРСР у 1938–1947 рр.

¹¹⁵ Вавилов Микола Іванович (1887–1943), генетик, ботанік, селекціонер, географ, громадський діяч. Член АН СРСР, АН УРСР і ВАСГНІЛ. Президент (1929–1935), віце-президент (1935–1940) ВАСГНІЛ, президент Всесоюзного географічного товариства (1931–1940), засновник (1920) і незмінний до моменту арешту директор Всесоюзного інституту рослинництва (1930–1940), директор Інституту генетики АН СРСР (1930–1940).

¹¹⁶ Див. комент. № 21.

¹¹⁷ Очевидно, йдеться про працю: *Соколовский А. Н.* Засоленные почвы как одно из солепроявлений на земной поверхности // Почвоведение. – 1941. – № 7–8. – С. 3–30. Про автора див. комент. № 17.

¹¹⁸ Богомолець О. О. Див. комент. № 30.

¹¹⁹ «К истории долины р. Днепра в четвертичное и предчетвертичное время» (СПбФ АРАН, ф. 1039, оп. 3, спр. 18, 84 с.; спр. 19, 393 с.).

¹²⁰ *Личков Б. Л.* Современный литогенезис на материковых равнинах // Докл. АН СССР. – 1943. – Т. 41, № 4. – С. 181–184.

¹²¹ *Личков Б. Л.* Об осадкообразовании, его причинах и следствиях // Почвоведение. – 1944. – № 1. – С. 29. (Рукопис «Осадкообразование на земном шаре, его причины и следствия» зберігається в АРАН, ф. 1039, оп. 3, спр. 11, 21 с.).

¹²² Див. комент. № 87.

¹²³ Див. комент. № 17.

¹²⁴ Див. комент. № 37.

¹²⁵ Зінаїда (1920–1946) і Ольга (нар. 1928), дочки Б. Л. Лічкова.

¹²⁶ Лічков Леонід Семенович, батько Б. Л. Лічкова, помер у 1943 р.

¹²⁷ Чирвинський Володимир Миколайович (1883–1942), мінералог і петрограф, професор київських вищих навчальних закладів, працівник Інституту геологічних наук АН УРСР. Помер від голоду в окупованому Києві. Брат П. М. Чирвинського. Докладніше див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 601.

¹²⁸ Зінаїда Борисівна Лічкова, донька Б. Л. Лічкова.

¹²⁹ У 1934 р. Б. Л. Лічков був заарештований за сфальсифікованою «справою славістів», звинувачувався в участі у контрреволюційній міфичній «Російській національній партії», одним із керівників якої нібито був В. І. Вернадський. Під тиском слідства пішов на самообмову, але рішуче відмовився давати свідчення проти В. І. Вернадського. Відбував 10-річний термін на будівництві гідротехнічних споруд, працював там як інженер-геолог. Завдяки безперервним клопотанням В. І. Вернадського отримав можливість з 1942 р. працювати та викладати в Середній Азії, захистити докторську дисертацію (1943).

¹³⁰ Павловський Євген Никанорович (1884–1965), зоолог, паразитолог. Академік АН СРСР (1939), АМН СРСР (1944). У 1933–1944 рр. працював у Всесоюзному інституті експериментальної медицини (в Ленінграді) і одночасно (1937–1951) у Таджикиській філії АН СРСР. У 1942–1962 рр. директор Зоологічного інституту АН СРСР.

¹³¹ Вернадська Марія Миколаївна. Див. комент. № 59.

¹³² Вернадська Ганна Петрівна (уродж. Константинович) (1837–1898), музичний педагог. У квітні 1862 р. 25-річна Ганна вийшла заміж за 41-річного Івана Вернадського, мати Володири Вернадського. Двоюродна сестра першої дружини І. В. Вернадського – Марії Миколаївни.

¹³³ Борисяк Олексій Олексійович (1872–1944), геолог, палеонтолог. Академік АН СРСР (1929). У 1896 р. закінчив Петербурзький гірничий інститут. У 1897–1898 рр. проводив геологічні дослідження на Харківщині, в 1900–1913 рр. – у Криму. З 1911 р. викладач, потім професор Петербурзького гірничого інституту. З 1930 р. перший директор Палеонтологічного інституту АН СРСР.

¹³⁴ Закритий лист типу запечатаної листівки.

¹³⁵ У 1944 р. було відновлено університет у Самарканді під назвою Узбецький державний університет.

¹³⁶ Очевидно, йдеться про Азіза Валієва. У 1931 р. закінчив Середньоазіатський плановий інститут. З 1935 р. доцент Інституту народного господарства. З 1938 р. ректор Самаркандського університету. У червні 1941 р. пішов на фронт. Загинув 15 жовтня 1943 р.

¹³⁷ М. І. Калінін. Див. комент. № 47.

¹³⁸ Очевидно, Річард Річардович Фасмер (1888–1938), сходознавець-арабіст, завідував в Ермітажі нумізматичним відділом. Один із найвідоміших фахівців зі східних монет. Член Шведської археологічної академії.

¹³⁹ Див. лист Б. Л. Лічкова до В. І. Вернадського від 14 березня 1944 р. № 95 у цій книзі.

¹⁴⁰ *Личков Б. Л.* Геологические периоды и развитие живого вещества // Журн. общ. биологии. – 1945. – Т. 6, № 3. – С. 157–189.

¹⁴¹ Холодний Микола Григорович (1882–1953), ботанік, фізіолог, мікробіолог, еколог, історик науки. Академік ВУАН (1929). Закінчив Київський університет (1906), працював у ньому до 1941 р., з 1926 р. професор. У 1920–1949 рр. співробітник Інституту ботаніки АН УРСР. Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 513.

¹⁴² Г. Д. Шаховська. Див. комент. № 33.

¹⁴³ М. І. Калінін.

¹⁴⁴ Див. комент. № 66.

¹⁴⁵ Див. комент. № 140.

¹⁴⁶ Див. комент. № 58.

¹⁴⁷ Виржиковський Роман Романович (1891–1937), геолог, гідролог. Склав перші геологічні карти Поділля та Молдови, опублікував численні роботи з гідрогеології, стратиграфії, тектоніки, геоморфології, про родовища нерудних корисних копалин, досліджував силурійські, крейдяні, неогенні утворення, гідрологічні умови, тектонічну будову і корисні копалини України та Молдови. Репресований і розстріляний у вересні 1937 р. Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 1. – К., 2011. – С. 671.

¹⁴⁸ Очевидно, йдеться про О. Є. Ферсмана. Див. комент. № 70.

¹⁴⁹ Орбелі Леон (Левон) Абгарович (1882–1958), фізіолог. Академік (1935) і віцепрезидент (1942–1946) АН СРСР.

¹⁵⁰ Виноградов Олександр Павлович (1895–1975), геохімік. Академік АН СРСР (1953), віцепрезидент АН СРСР (1967–1975). Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 1. – К., 2011. – С. 654–655.

¹⁵¹ Див. комент. № 121.

¹⁵² Див. комент. № 49.

¹⁵³ Див. комент. № 66.

¹⁵⁴ Див. комент. № 140.

¹⁵⁵ Вахрушев Георгій Васильович (1894–1966), геолог, доктор геолого-мінералогічних наук (1942), професор (1943). Директор Гірничо-геологічного інституту, голова Президії Башкирської філії АН СРСР.

¹⁵⁶ Ідеться про роботи: *Вернадский В. И.* 1) Проблемы биогеохимии. Вып. 2: О коренном материально-энергетическом отличии живых и косных естественных тел биосферы. – Л., 1939. – 36 с.; 2) Несколько слов о ноосфере // Успехи соврем. биологии. – 1944. – Т. 18, вып. 2. – С. 113–120.

¹⁵⁷ У СПбФ АРАН зберігається декілька рукописів Б. Л. Лічкова щодо концепції ноосфери: «Еще о ноосфере и будущем человечества» (1940-ві роки), «Типы эволюции живого в биосфере и ноосфере» (поч. 1960-х років), «Воззрения В. И. Вернадского на биосферу и ноосферу» (1963), «Прогресс человеческой жизни, будущее человечества и ноосфера» (1966), «Ноосфера и будущее человечества (Опыт прогноза)» (1964–1965) (Архив Академии наук СССР. Обзорные архивных материалов. Т. 8. – Л., 1986. – С. 45; *Росов В. А.* В. И. Вернадский и русские востоковеды: мысли, источники, письма. – СПб., 1993. – С. 16). Також див.: *Личков Б. Л.* Прогресс человеческой жизни, будущее человечества и ноосфера: [Ст. 1966 г.] / публ. и прим. Р. К. Баландина // Вопр. истории естествознания и техники. – М., 1991. – № 3. – С. 96–106.

Марія Вікторівна Лучицька (1852–1924)¹

В. І. Вернадський – М. В. Лучицькій

№ 104

18 березня 1919 р., Київ

18.ІІІ.[1]919*

Глубокоуважаемая Мария Викторовна,

Позволяю себе обратиться к Вам с просьбою, не сочтете ли Вы возможным передать книги (библиотеку) и рукописи, имеющие научный или общественный интерес, оставшиеся от Ивана Васильевича², в Национальную Библиотеку при Украинской Академии Наук. Было бы желательно, чтобы в той или иной форме попали в Национальную библиотеку и те книги, которые переданы были еще при жизни Ивана Васильевича в Городскую Общественную Библиотеку³, где они по своему содержанию не могут иметь того значения, какое должны иметь для Национальной Библиотеки. В Национальной Библиотеке должны сосредоточиться, по возможности, все главные произведения по всем отраслям знания, общественной жизни, искусства на всех языках.

При Библиотеке организуется отдел *Ucrainica* и рукописный отдел, в которых было бы крайне желательно объединить все, что связано как с Украиной, так и с украинским народом. Жизнь и деятельность Ивана Васильевича теснейшим образом связана с культурой и общественной жизнью Украины – русской и украинской, и было бы очень жаль, если бы его книги и его рукописи не нашли себе места в Национальной Библиотеке⁴.

Я знаю из последних бесед моих с Иваном Васильевичем, что он очень горячо относился к созданию здесь, в Киеве, большой, хорошо обставленной научной библиотеки, и мне кажется, что, если бы она существовала в то время, когда он передал часть своей библиотеки в Городскую Библиотеку, эти книги были бы переданы в Национальную. Тем более, что с созданием Национальной Библиотеки характер Городской Библиотеки сильно изменится.

С глубоким уважением и таковой же преданностью

Ваш *В. Вернадский*

P.S. Комитет Национальной Библиотеки единогласно присоединяется к той просьбе, с которой я к Вам обращаюсь.

ІР НБУВ, ф. І, од. зб. 34620, арк. 1–1 зв.

* На бланку: М.Н.О. Тимчасовий комітет для заснування Національної Бібліотеки Української Держави в м. Києві. Временный Комитет для образования Национальной Библиотеки Украинской Державы в Киеве.

Коментарі

¹ *Луцицька Марія Вікторівна (урожд. Узричич-Требінська; 1852–1924)*, перекладачка, видавець, громадська діячка. Дружина історика І. В. Луцицького, мати геолога, академіка АН УРСР В. І. Луцицького. Закінчила Інститут шляхетних дівчат у Києві. Побралася з І. В. Луцицьким у 1874 р. Допомогала чоловікові копіювати джерела в архівах Парижа.

Володіла чотирма іноземними мовами і на прохання чоловіка стала перекладати потрібні йому праці, серед яких: «Описова соціологія» Г. Спенсера, «Історична географія Європи» Е. Фрімана, «Історія розумового розвитку Європи» Дж. Дрепера, «Історія сучасної Європи» і «Сучасна цивілізація в деяких її економічних проявах» В. Кеннінггема, «Історія Франції XIX ст.» Л. Грегуара тощо. За редакцією М. В. Луцицької вийшли 22 томи зібрання творів В. Гюго і 48 томів Е. Золя. Згодом опанувала норвезьку, данську, шведську мови й першою запропонувала увазі співвітчизників скандинавську наукову та художню літературу.

Література: *Луцицькая М. В.* Мемуары; *Луцицькая (Чолганская) О. И.* Воспоминания / публ. С. И. Луцицькой и Е. А. Новиковой. – М., 2003. – 196 с.; Українознавчі студії та мемуари Івана і Марії Луцицьких (кінець XIX – початок XX ст.): [зб.] / упор. О. О. Новікова, С. І. Луцицька. – К., 2007. – 403 с.

² Луцицький Іван Васильович (1845–1918), історик-медієвіст. Член-кореспондент Петербурзької АН (1908). Чоловік М. В. Луцицької. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів І. В. Луцицького в цій книзі.

³ Ідеться про Київську міську публічну бібліотеку, засновану 1866 р. (тепер – Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого). Її засновники – відомі громадські діячі, представники київського дворянства та купецтва (граф О. Бобринський, книготорговець В. Барщевський та С. Літов, колишній Київський губернатор І. Фундуклей, Г. Галаган, купці І. Бродський, М. Горовіц, Ф. Ліббе та ін.). Існувала, здебільшого, завдяки пожертвам меценатів, можливих громадян, установ і товариств. У 1911 р. на кошти, зібрані жителями міста, для бібліотеки було споруджене спеціальне приміщення в стилі італійського ренесансу (архітектор З. Клаве). У липні 1919 р. з ініціативи Київської міської публічної бібліотеки розглядалося питання про її приєднання до Національної бібліотеки України в зв'язку із тяжким фінансовим станом. Докладніше див.: *Дубровіна Л. А., Онищенко О. С.* Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1918–1941. – К., 1998. – С. 26–27.

⁴ З приводу передачі до ВБУ у 1919–1921 рр. бібліотеки та архіву І. В. та М. В. Луцицьких див. докладніше: *Дубровіна Л. А., Онищенко О. С.* Історія Національної бібліотеки України... – С. 57–58, 64, 161; *Кириченко Р. С.* 1) Українські вчені кінця XIX – початку XX ст. – бібліотекарі, бібліофіли, творці і хранителі історії України: до проблеми вивчення розпоршених бібліотек В. Антоновича, Ф. Вовка, І. Луцицького // *Наук. праці НБУВ.* – 2003. – Вип. 11. – С. 331–359; 2) Французька книжка з приватних бібліотек: доля, склад, історико-книгознавча реконструкція (з фондів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського) // *Вісн. Кн. палати.* – К., 2003. – № 10. – С. 44–47; № 11. – С. 39–43. З переданих І. В. Луцицьким до публічної бібліотеки книжок найбільш цінні ВБУ викупила на початку 1930 р. Докладніше див.: *Дубровіна Л. А., Онищенко О. С.* Історія Національної бібліотеки України... – С. 89.

Архів І. В. Луцицького (з частиною архіву дружини) зберігається в Інституті рукопису НБУВ (ф. 66). Див. довідку в: Особові архівні фонди Інституту рукопису: путівник. – К., 2002. – С. 320–331.

Володимир Іванович Лучицький (1877–1949)¹

В. І. Лучицький – В. І. Вернадському

№ 105

5 грудня 1940 р., [Москва]*

Дорогой Владимир Иванович!

Посылаю Вам то, на что Вы мне указывали, – данные о научных работах и учебно-научный материал по моей биографии². Если нужно еще что-либо пополнить или изменить, я сейчас же сделаю это.

К сожалению, я сам болею сейчас и из дому не выхожу.

Очень, очень благодарю Вас за хлопоты³.

Всего наилучшего.

Ваш *В. Лучицький*

5.XII.1940

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 97, арк. 1.

Коментарі

¹ *Лучицький Володимир Іванович (1877–1949)*, геолог-петрограф, доктор геолого-мінералогічних наук (1934), професор (1908). Академік АН УРСР (1945). Син історика І. В. Лучицького. Закінчив природничий факультет Київського університету в 1899 р. Учень проф. П. Я. Армашевського. Після закінчення університету отримав стипендію кафедри мінералогії (1899–1905), був у науковому відрядженні до Німеччини (1903–1905). Професор кафедри мінералогії Варшавського політехнічного інституту (1908–1914), професор Київського університету (1915–1919) та Київського українського народного університету, професор кафедри мінералогії Таврійського університету (1919–1921), завідувач кафедри петрографії Московської гірничої академії (1924–1930), завідувач кафедри петрографії Московського геологорозвідувального інституту (1930–1941), професор кафедри мінералогії й петрографії Київського держуніверситету (1945–1949). Фундатор і перший директор Українського геологічного комітету (1918–1924), керівник секції підземних багатств при УАН (1919), завідувач відділу петрографії Інституту геологічних наук АН УРСР (1944) і професор Київського університету, директор Інституту геологічних наук АН УРСР (1947–1949).

Член УНТ, активно працював у Київському товаристві дослідників природи, а напередодні революції був обраний головою товариства. У 1918–1919 рр. брав участь у діяльності Погоджувальної комісії із заснування вищих шкіл (квітень – липень 1918 р.) з метою опрацювання питання об'єднання Київського університету та Українського народного університету в один державний університет. У 1918–1919 рр. сприяв передачі бібліотеки батька, І. В. Лучицького, до НБУ.

* Місце написання листа встановлено за біографією В. І. Лучицького.

Автор понад 200 наукових праць, опублікував низку підручників і навчальних посібників з петрографії і корисних копалин.

Література: Володимир Іванович Лучицький: бібліографія / укл. К. О. Коваленко. – К., 1968. – 52 с.; *Оноприенко В. И.* Владимир Иванович Лучицкий. 1877–1949. – М., 2004. – 283 с.; [Листування В. І. Вернадського з В. І. Лучицьким] // Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 1. – К., 2012. – С. 583–604.

² Додані до листа «Краткая биография» і «Список научных работ» В. І. Лучицького (АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 97, арк. 2–13) не публікуються.

³ У листі йдеться, ймовірно, про одну зі спроб подати кандидатуру В. І. Лучицького у члени-кореспонденти. В. І. Вернадський неодноразово висував і підтримував кандидатуру В. І. Лучицького для обрання в АН СРСР та АН УРСР. У листі від 19 червня 1937 р. В. І. Лучицький писав В. І. Вернадському: «Из Вашей открытки я так понял, что вряд ли возможно успешное проведение моей кандидатуры в члены-корреспонденты. Я Вам чрезвычайно благодарен, дорогой Владимир Иванович, за то, что Вы меня представили» (Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 1. – К., 2012. – С. 590). Про бажання бачити В. І. Лучицького академіком АН УРСР В. І. Вернадський писав у листах до О. Н. Соколовсько-го від 16 березня 1944 р., до М. Г. Холодного від 20 вересня та 14 листопада 1944 р. У Боровому 30 травня 1943 р. В. І. Вернадський написав подання на В. І. Лучицького щодо обрання його у дійсні члени АН СРСР по Геолого-географічному відділенню (спеціальність – петрографія). Докладніше див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1. Кн. 2. – К., 2011. – С. 265.

Утім В. І. Лучицького так і не було обрано до АН СРСР, він став академіком АН УРСР. Після оголошення 10 вересня 1944 р. додаткових виборів по Відділу фізико-хімічних та математичних наук на сесії АН 9–13 лютого 1945 р. В. І. Лучицького обрали дійсним членом за фахом «петрографія». Докладніше див.: Історія Національної академії наук України. 1941–1945. Ч. 1: док. і матеріали. – К., 2007. – С. 316.

Іван Васильович Лучицький (1845–1918)¹

І. В. Лучицький – В. І. Вернадському

№ 106

[Не пізніше 21 лютого 1905 р., Київ]*

Многоуважаемый Владимир Иванович,

По делам издания моей газеты² я должен буду быть на днях в Москве. Выеду из Киева 21 или самое позднее 22 февраля.

Я так давно уже не был в Москве, что позабыл многое, потерял знакомых, ушедших из Москвы. Вы один из немногих, которых я знаю теперь. А посему обращаюсь к Вам с большой просьбой, не откажите указать гостиницу поближе к улицам Тверской и Никитинской, где я мог бы остановиться. [Этот раз]. [Второе, –] разрешите по приезде прийти к Вам за указанием насчет бумажных лучших фабрикантов.

Если Вы случайно будете в редакции «Р[усских] Ведомостей», скажите им от имени моих университет[етских] коллег, что они ждут появления киевской корреспонденции о заседании Совета³ и просят очень напечатать ее поскорее.

Ваш *И. Лучицкий*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1005, арк. 1–1 зв.

№ 107

[Кінець жовтня 1905 р., Київ]**

Многоуважаемый Владимир Иванович,

Приехать 12 октября⁴ и 24 октября⁵ не было никакой возможности. Теперь – могу и очень [желаю]. Но когда? Сейчас узнал, будто бы собрание бюро к[онституционных] д[емократов] собирается 2 ноября. Получил телеграмму на 6 ноября⁶, но не знаю, будут ли или нет заседания бюро з[емских] и г[ородских] деятелей⁷ до 6 ноября.

Еще вопрос, когда, какого числа приехать? Если теперь [же], то телеграфируйте, если только на 6 ноября, то [напишите].

Я в полном незнании о судьбах нашего (3-х, меня, Коллюб[акина]⁸ и [Вас]) [идеала]. [Чую] из программы, что schwach^{***} [совсем]. А это – скверно и не годится⁹.

Жду ответа.

Ваш *И. Лучицкий*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1005, арк. 2–2 зв.

* Дату і місце написання листа встановлено за змістом.

** Те саме.

*** Слабкий, кволий (нім.). Тут у значенні: погано.

№ 108
[1905–1906, Москва]*

К сожалению, многоуважаемый Владимир Иванович, быть не могу, ибо совершенно обессилен и [состою] больным. Сообщите утром результаты. Уеду завтра в 14½ ч[аса] дня.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1005, арк. 4. Візитна картка**.

Коментарі

¹ *Лучицький Іван Васильович (1845–1918)*, історик. Член-кореспондент Петербурзької АН (1908). Закінчив Київський університет (1866) і був залишений на два роки стипендіатом для підготовки до професорського звання. В 1869 р. став учителем у Києво-Подільській прогімназії. У 1870–1871 рр. підготував монографії з історії аристократії та релігійних війн у Франції як дисертацію pro venia legendi (на звання приват-доцента) та магістерську дисертацію. В 1872 р. вперше поїхав у відрядження до Франції, яке тривало майже два роки. У 1874 р. обраний доцентом кафедри загальної історії Київського університету. В 1877 р. захистив у Петербурзькому університеті докторську дисертацію «Католическая лига и кальвинисты во Франции», став екстраординарним, а з 1888 р. ординарним професором Київського університету. В 1903 р. пішов у відставку як заслужений ординарний професор університету. В 1908 р. переїхав до Петербурга, де поряд із парламентською діяльністю викладав на Вищих жіночих курсах, у Психоневрологічному інституті й Петербурзькому університеті, на курсах П. Ф. Лесгафта.

Один із організаторів Українського наукового товариства в Києві та Російської вищої школи суспільних наук у Парижі для студентів, виключених із російських університетів за політичну неблагонадійність.

Гласний Золотоноського повітового та Полтавського губерньського земств, Київської міської думи (вперше був туди обраний у 1872 р.), де представляв ліберальну опозицію. З 1904 р. редактор газет «Киевские отклики» і «Свобода и право». З 1905 р. член ЦК конституційно-демократичної партії, голова Київського міського та обласного комітетів цієї партії. У 1907–1912 рр. депутат від Києва у III Державній думі, публічно виступав на захист української мови та права українців на рідну мову в судочинстві та освіті. Під час Лютневої революції виїхав із Петербурга. В грудні 1917 р. став одним із засновників Української федеративно-демократичної партії, яка відстоювала ідею перетворення Російської імперії у федерацію автономних країв.

Основні праці: Гугенотская аристократия и буржуазия на Юге после Варфоломеевской ночи: (До Булонского мира). – СПб., 1870. – 64 с.; Феодальная аристократия и кальвинисты во Франции. – К., 1871. – Ч. 1; Очерк развития скептической мысли во Франции в XVI и XVII веках // Знание. – 1873. – № 1. – С. 61–99, № 3. – С. 91–129, № 8. – С. 123–147, № 11. – С. 24–58; Католическая лига и кальвинисты во Франции: Опыт истории демократического движения во

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** На звороті: Иван Васильевич Лучицкий. Профессор Универ[ситета] Св[ятого] Влад[имира]. Олівцем позначено: Киев, Левашовская, 14. [Москва,] Сретенский [бульвар], дом общ[ества] Россия, кв. 74.

Франции во второй половине XVI в. (по неизданным источникам). – Т. 1. – К., 1877. – 620 с.; Общинное землевладение в Малороссии: (Золотоношский уезд Полтавской губ.) // Устои. – 1882. – № 7. – С. 39–60; Следы общинного землевладения в Левобережной Украине XVIII в. // Отеч. записки. – 1882. – № 11. – С. 91–116; Займанщина и формы заимочного владения в Малороссии // Юрид. вестник. – 1890. – Т. 4, № 3. – С. 392–424; Состояние земледельческих классов во Франции накануне революции и аграрная реформа 1789–1798 гг. – СПб., 1912. – 168 с.

Література: *Иванов Ю. Ф., Лучицкая С. И.* Библиографический указатель трудов И. В. Лучицкого и литературы о нем // История и историки за 1981 г. – М., 1985. – С. 284–295; *Погодин С. Н.* «Русская школа» историков: Н. И. Кареев, И. В. Лучицкий, М. М. Ковалевский. – СПб., 1997. – 377 с.; *Таран Л. В.* Иван Васильевич Лучицкий (1845–1918) // Портреты историков. Время и судьбы: в 2-х т. – М.: Иерусалим, 2000. – Т. 2. – С. 267–275; Українознавчі студії та мемуари Івана і Марії Лучицьких (кінець XIX – початок XX ст.): зб. / упор. О. О. Новікова, С. І. Лучицька. – К., 2007. – 403 с.; *Пирогова-Таран Л. В., Логунова Н. А.* Иван Васильевич Лучицкий: историк і час. – Ніжин, 2015. – 210 с.

² Йдеться про щоденну літературно-політичну, економічну та громадську газету «Киевские отклики», що виходила в Києві в 1903–1907 рр. (І. В. Лучицький зазначений як її редактор і видавець від 1904 р.). Офіційними видавцями були І. В. Лучицький і Є. О. Ківлицький, згодом – Д. П. Рузький і М. М. Требінська. 14–22 жовтня 1905 р. випуск газети був тимчасово припинений – виходили «Киевские отклики. Телеграммы Петербургского и Российского телеграфных агентств, касающиеся освободительного движения в России». З 21 січня 1906 р., під час призупинення газети «Киевские отклики», передплатникам послідовно надсилалися газети: «Киевские отголоски», «Отголоски жизни», «Киевские отголоски жизни», «Киевский голос». Пізніше видавалася як «Киевские вести» (1907–1911).

Від 1906 р. І. В. Лучицький видавав у Києві разом із В. П. Науменком, згодом разом із М. А. Славинським (Славінським), також газету «Свобода и право» (пізніше перейменована на «Свободную мысль»).

³ Очевидно, йдеться про засідання Ради професорів Київського університету 4 лютого 1905 р. Його було скликано на таємну пропозицію попечителя навчального округу для обговорення, за дорученням міністра народної освіти імперії, питання про визначення часу початку занять в університеті, які були перервані через студентські страйки та мітинги в січні після «кривавої неділі» в Петербурзі. Рада мала також висловитися щодо заходів «для встановлення порядку». 22–23 лютого 1905 р. Рада (Лучицький був відсутній за цих засіданнях) визнала «неможливим відновлення навчальних занять в найближчий час, а може навіть і впродовж всього поточного півріччя». Див.: Держархів м. Києва, ф. 16, оп. 465, спр. 320, арк. 1–3 зв, 6–6 зв, 10 зв.; оп. 344, спр. 54, арк. 26–26 зв., 34–34 зв.

⁴ І. В. Лучицький, очевидно, мав приїхати на установчий з'їзд кадетської партії, що проходив 12–18 жовтня 1905 р. в Москві і на якому були прийняті програма і статут та обраний тимчасовий центральний комітет.

На цьому з'їзді І. В. Лучицький був обраний до центрального комітету Конституційно-демократичної партії. Докладніше див.: Конституционно-демократическая партия. Съезд 12–18 октября 1905 г. – М., б/д. – С. 26. З листопада 1905 р. він став головою Київського міського, а із січня 1906 р. – Київського обласного комітету Конституційно-демократичної партії. Також див.: *Щербін Л. В.* Партійна діяльність Івана Лучицького // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – 2011. – Вип. 19. – С. 51–55.

⁵ Імовірно, йдеться про засідання центрального комітету (Лучицький називає бюрою) новоутвореної кадетської партії. Перші засідання ЦК відбулися 18, 2–23 та 25 жовтня, 2 та 12–14 листопада. Докладніше див.: Протоколы ЦК кадетской партии периода первой российской революции / сост. В. В. Шелохаев, Д. Б. Павлов // Вопр. ист. – 1990. – № 5. – С. 33–43.

⁶ Йдеться, очевидно, про участь у роботі загальноросійського з'їзду земських і міських діячів у Москві 6–13 листопада 1905 р. На засіданні 12 листопада під час обговорення можливості запровадження автономії в окраїнах імперії І. В. Лучицький «запропонував з'їзду висловитись на користь ліквідації всіх обмежень малоросійської мови; скасування це має відбутися негайно, бо без нього неможливо буде навіть вести передвиборчої агітації серед малоросійського населення» (Либеральное движение в России. 1902–1905 гг. – М., 2001. – С. 499; Щербін Л. В. Партійна діяльність Івана Лучицького // Вісн. Прикарпат. ун-ту. Історія. – 2011. – Вип. 19. – С. 52).

⁷ Імовірно, йдеться про організаційне бюро з'їздів земських і міських діячів, що було утворене ще в 1902 р. із земців різної політичної орієнтації. Розташовувалося в Москві.

⁸ Коллюбакін Олександр Михайлович (1868–1915), земський діяч, голова Новгородської губернської земської управи, член «Союза освобождения» та «Союза земцев-конституционалистов», член ЦК кадетської партії, представник лівої течії серед кадетів, з 1910 р. голова Петербурзького міського комітету партії, член III Державної думи. Загинув у Першу світову війну поблизу Варшави.

⁹ Імовірно, йдеться про ідеї, які підтримували не всі кадети, а саме щодо децентралізації Російської імперії на засадах національної автономії і федералізму. Див., зокрема: Усманова Д. М. «Союз автономистов» в I Государственной Думе // История государственности Республики Татарстан и современность. Мат-лы республ. науч. конф. 8–9 декабря 1998 г. – Казань, 2000. – С. 56–59; Михутина И. В. Украинский вопрос в России (конец XIX – начало XX века). – М., 2003. – С. 87–88; 130–132.

Професор І. В. Лучицький, зокрема, ще в 1905 р. як доповнення до конституційного проекту кадетів розробив свій варіант «організації місцевої автономії» у Росії, згідно з яким реформована імперія повинна була складатися з 23-х самоврядних автономних областей, утворених відповідно до їхніх економічних, етнічних, національних умов (у кожному області призначався представник центральної виконавчої влади). Українські губернії мали увійти до складу Південно-Західної (Західномалоросійської), Білоруської південної, Східномалоросійської, Новоросійської областей (Политические партии России. Конец XIX – первая треть XX века: энциклопедия. – М., 1996. – С. 326; Іваницька С. Г. Уродженець Кам'янець-Подільського професор історії Іван Васильович Лучицький: контури суспільно-політичної біографії // Поділля в житті, діяльності і творчості Юхима Січинського та Мирослава Січинського: зб. мат. Міжнар. наук.-краснав. конф. – К.-Подільський, 2010. – С. 248).

Василь Олексійович Маклаков (1869–1957)¹

В. І. Вернадський – В. О. Маклакову

№ 109

20 жовтня 1920 р., [Сімферополь]*

7/20.X.1920 г.

Дорогой В. А.

Я очутился ректором Таврического университета. Я не считал возможным отказаться [в]виду того общего значения, какое имеет и должен иметь Тавр[ический] ун[иверсите]т в деле возрождения науки и высшего образования в России.

Долголетняя наша дружеская совместная работа позволяет мне рассчитывать на Вас, В. А., в этом деле.

В связи с этим обращаюсь к Вам со следующими просьбами:

1) Нельзя ли получить для библиотеки Тавр[ического] ун[иверсите]та официальные французские издания по всем министерствам. В частности, нельзя ли получить Comptes Rendus (и Mémoires) de l'Ac[adémie] des Sc[iences] de Paris. Может быть, Вам будет не трудно переговорить об этом с академиком А. Ласгоix², непременным секретарем Академии. Я могу ему написать, но я писал ему уже раз и ответа не получил. Он хороший человек, старый мой приятель и член Росс[ийской] Академии Наук.

2) Нельзя ли получить какие бы то ни было книги, журналы, газеты для нашей библиотеки. Может быть, Вы можете пересылать нам, что не нужно Вам. За всякую помощь в этом отношении мы будем страшно благодарны.

В. Вернадский

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 96, арк. 12. Машинописна копія.

Коментарі

¹ *Маклаков Василь Олексійович (1869–1957)*, російський державний і політичний діяч, юрист, публіцист і мемуарист. Закінчив історико-філологічний факультет Московського університету (1894), здав екстерном іспити на юридичний факультет (1896). З 1896 р. присяжний повірений округу Московської судової палати. В 1904 р. секретар гуртка ліберальних земців «Бесіда». В 1905 р. один із засновників партії кадетів, з 1906 р. член ЦК, лідер правого крила партії. За списком партії кадетів обирався депутатом II, III і IV Державної думи. В своїй діяльності та публіцистиці (статті «Законность в русской жизни», 1909, «Спасительное предостере-

* Місце написання листа встановлено за змістом.

жение: Смысл дела Бейлиса», 1913 та ін.) відстоював принципи законності та права. З березня 1917 р. комісар у Міністерстві юстиції, потім член Особливого зібрання з підготовки положення про вибори до Установчих зборів. Був призначений послом у Францію, але прибув до Парижа після жовтневого перевороту. В роки громадянської війни займався фінансовим і дипломатичним забезпеченням «Білого» руху. З його ініціативи були створені Рада послів і Російське політичне зібрання в Парижі, які представляли інтереси антибільшовицького руху за кордоном. Після визнання Францією СРСР у 1924 р. очолив «Оффис» у справах російських біженців у Франції, ставши неофіційним головою російської еміграції. В роки Другої світової війни був заарештований гестапо як ліберал і масон, але після кількох місяців ув'язнення звільнений. У 1945 р. намагався знайти можливість примирення з радянською владою, розраховуючи, що СРСР змінить свою політику після війни. В еміграції випустив кілька книг мемуарів: «Власть и общественность на закате старой России» (1936), «Первая Государственная Дума» (1939), «Вторая Государственная Дума» (1946), «Из воспоминаний» (1954), у яких зробив критичний перегляд політики кадетської партії і діяльності її лідера П. М. Мілюкова.

Література: *Адамович Г. В.* В. А. Маклаков. Политик, юрист, человек. – Париж, 1959. – 260 с.; *Дедков Н. И.* Консервативный либерализм Василия Маклакова. – М., 2005. – 223 с.

² Лакруа Альфред (Lacroix Antoine François Alfred; 1863–1948), французький мінералог і петрограф. У 1887 р. закінчив фармацевтичний інститут у Парижі, але потім звернувся до мінералогії та петрографії, яким і присвятив своє життя. В 1889 р. отримав ступінь доктора наук і в 1893 р. обраний професором мінералогії в Національному музеї природничої історії. Цю посаду він обіймав протягом 40 років до виходу у відставку за віком, але продовжував працювати в музеї до кінця життя.

Основні дослідження присвячені теоретичній і регіональній мінералогії, петрографії і вулканології, вивченню мінералів і гірських порід. У 1904 р. обраний членом Французької академії наук, у 1909 р. – іноземним членом-кореспондентом Петербурзької академії наук, у 1925 р. – іноземним почесним членом АН СРСР.

Євгенія Іоаннікіївна Малиновська (?–?)¹

Є. І. Малиновська – В. І. Вернадському

№ 110

[Не раніше березня 1921 р., Москва]*

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Если Вы можете что-нибудь сделать для отца², то, может быть, Вы будете так любезны и сообщите мне об этом по адресу: Москва, Уг[ол] Ермолаевского и М[алой] Бронной, 13/31, кв. 16. Цейтлину для Евг[ени] Иоан[никиевны] Малиновской.

Уваж[ающая Вас]
Е. Малиновская

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1023, арк. 1.

Коментарі

¹ *Євгенія Іоаннікіївна Малиновська (?–?)*, дочка Іоаннікія Олексійовича Малиновського та Марії Олександрівни Малиновської (уродж. Кониська; 1870–1941). Дружина Цезаря Георгійовича Рисса (1898–?).

² Малиновський Іоаннікій (Онікій) Олексійович (1868–1932), правознавець, історик права, доктор державного права (1912). Академік ВУАН (1925). Закінчив юридичний факультет Київського університету (1892). З 1895 р. професорський стипендіат кафедри російської історії цього університету, викладач у Томському (1898–1913), Варшавському (1913–1915) університетах. Під час Першої світової війни разом із Варшавським університетом евакуювався до Ростова-на-Дону (1915). Після революції 1917 р. і під час білогвардійського режиму на Півдні Росії був головою Ростовського міського комісаріату, гласним думи та головою культурно-просвітницької комісії міської управи, членом ради при начальнику Управління народної освіти; виконувачем обов'язків начальника управління народної освіти Особливої наради при Головнокомандувачі Збройних Сил Півдня Росії (із серпня 1919 р. – впродовж двох тижнів). У червні 1920 р. за «контрреволюційну діяльність» був заарештований і відправлений до табору під Москвою, де перебував до 1924 р., причому радянська влада залучала його до роботи в Інституті радянського права НКЮ РСФРР (1921–1922). У 1926 р. переїхав до Києва та продовжив роботу в ВУАН, з якої в 1930 р. був звільнений. Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 1. – К., 2012. – С. 608–609.

* Дату і місце написання листа встановлено за змістом.

Анатолій Костянтинович Медведєв (1863–1921)¹

А. К. Медведєв – В. І. Вернадському

№ 111

16 грудня 1896 р., Одеса

Одесса, 16 декабря 1896 г.

Дорогой Владимир Иванович,

Я думаю, мало что может тебя удивить до такой степени, как письмо от меня. Ведь ты, наверно, уже махнул на меня рукой и сказал себе, что я по части переписки неисправим... Вот видишь, – совесть не совсем уже заснула во мне, и я серьезно решил исправиться. Послал тебе свою работу, сделанную в Берлине, но, впрочем, сначала расскажу тебе, что со мною делалось за полтора года – с тех пор, как мы не видались.

Самое главное событие – это мой малютка, явившийся в феврале этого года [...]

Прошлая зима измучила меня порядочно, тем более, что и работы было много (кроме университетской я должен еще заниматься преподаванием в зубо-врачебной здешней школе). Весною этого же года я доцентировался при здешнем университете и с сентября читаю (необязательный) курс физиологической химии. Начиная с мая четыре месяца прошли в Берлине, – работал в лаборатории Зальковского² и сделал там работу, которую и посылаю тебе.³

Много, очень много надо еще рассказать тебе, но это я сделаю постепенно в течение переписки, которая должна же, наконец, получить приличный вид. А пока передаю тебе поклон Р[омула] Ал[ександровича] Пренделя⁴ и убедительную просьбу сообщить мне адрес Анны Петровны⁵. Передай мой привет Наталье Георгиевне⁶.

Твой *Ан. Медведєв*

Адрес: Одесса – Университет – физиологическая лаборатория или Надеждинская, 3, кв. 3.

№ 112

6 грудня [1898 р.]*, Одеса

Одесса, 6 декабря

Дорогой Владимир Иванович,

Вчера я совершенно случайно узнал о горестной утрате, понесенной тобой и твоими. Позволь мне присоединить к твоему горю и мое тяжелое чувство, подсказываемое не только дружеским участием, но и тем уважением и любовью, которые я питал к незабвенной Анне Петровне⁷.

Этими чувствами проникнуты воспоминания о последних годах, прожитых в Петербурге, когда между нами установились доверчивые и дружеские отношения. Ее доброта, участливость и чуткость влекли меня делиться с нею и грустью и радостью; ее прямота и необыкновенная цельность характера вселяли во мне чувства глубокого уважения к ней и удивления. С другой стороны, я был счастлив доверием, с которым она относилась ко мне в эти годы, поверяя мне часто свои заботы, тревоги и печали, радости ее в это время заглушались горечью того, что приходилось ей тогда переживать.

Хорошей была она человек, и воспоминания о ней связаны с лучшими чувствами, какие мне когда-либо внушали люди.

Твой *Ан. Медведев*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1049, арк. 18–19.

№ 113

11 вересня 1901 р., Одеса

Одесса, 11 сентября 1901**

Дорогой Владимир Иванович,

Будь добр, окажи содействие предъявителю этой записки, студенту Гурбанову, в переводе в Московский университет, на 4-й к[урс] Медиц[инского] фак[ультета]. Все дело в том, что он опоздал [с прошением] на несколько дней, а все права на принятие его в студенты 4-го курса он имеет.

Твой *Ан. Медведев*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1049, арк. 20.

* Рік написання листа встановлено за текстом.

** Перед текстом олівцем рукою В. І. Вернадського позначено: Лордкипанидзе.

№ 114
19 травня [1902 р.]*, Одеса

Одесса, 19 мая**

Дорогой друг Владимир Иванович,

Благодарю тебя очень за карточку, – я не ответил тебе сразу на первое письмо потому, что когда собирался писать, узнал из газет, что ты поехал в Шемаху⁸. Второе письмо твое прочел только что, и потому пишу тебе только предварительный ответ.

На основании одного из последних циркуляров Ванновского⁹, как ты знаешь, факультеты будут пополнять свои личные составы путем конкурсов, но, к сожалению, у нас была получена бумага, разъясняющая, что на медицинский факультет нашего университета эта мера будет распространена только, когда он будет вполне сформирован, т. е. через 2 года. Следовательно, назначение профессоров на незамещенные еще кафедры (человек 6) будет производиться на тех же основаниях, на каких оно происходило до сих пор, т. е., главным образом, на основании рекомендации Министерству кандидатов со стороны Подвысоцкого¹⁰ (декана). Значит, о деле Кабанова¹¹ я должен буду переговорить с ним, что я сделаю завтра или послезавтра. Я знаю, что Подвысоцкому сделано уже несколько заявлений о терапевтических кафедрах (их две – на 4-м курсе – факультетская и на 5-м – госпитальная); знаю также, что на одну из этих кафедр кандидатом является казанский профессор Левашов¹² (один из лучших клиницистов в России и, кажется, хороший человек), которого Подвысоцкий по разным обстоятельствам (между прочим, ввиду его очень слабого здоровья, требующего мягкого климата) будет рекомендовать особенно настоятельно. Что касается другой кафедры, то о ней я ничего не знаю. Обо всем этом я переговорю с Подвысоцким, и что из этого выйдет, немедленно напишу – самое позднее – дня через три.

Я сильно утомился за этот год и жажду отдыха. Лето, вероятно, проведу в Умани (Киевской губернии).

Твой *Ан. Медведев*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1049, арк. 25–26 зв.

* Рік написання листа позначено олівцем: [1902].

** Перед текстом олівцем рукою В. І. Вернадського запис: Многоуважаемый Николай Александр[ович]. Просмотрите это письмо Медведева – по миновании надобности верните его. Только что получу – извещу. ВВ.

№ 115

29 травня [1903 р]*., Одеса

Дорогой Владимир Иванович,

Извини, что так долго не отвечал на твои письма; я просил проф. Лысенкова¹³ довести до твоего сведения, что отвечу тебе в конце мая. Относительно Аргутинского¹⁴ я говорил кое с кем в факультете, и он может рассчитывать на поддержку в случае, если факультету будет предоставлено право объявить конкурс или высказать свое мнение о кандидатах перед Министерством. Я думаю, что буду иметь возможность располагать 7–8 часами верными; 3–4 случайными (всего на факультете у нас в будущем году будет человек 18–19).

На запрос Аргутинского Подвысоцкий пока ничего не ответил, потому что вопрос о кафедре детских болезней официально еще не решен (будто бы!). Мой совет такой: подать немедля заявление министру о желании быть переведенным в Одессу или считать кандидатом (на случай конкурса) на кафедру детских болезней. Это заявление, во всяком случае, поступит на заключение нашего факультета.

Относительно твоей брошюры я напишу тебе в более удобное время; с некоторыми положениями твоими не могу согласиться.

В апреле у нас родился второй сынишка. Лето проведем в Киевской губернии. Сообщаю тебе адрес, на случай, если будешь добр написать о себе и своих делах. Мой привет всем твоим.

Твой *Ан. Медведев*

Адрес: Умань (Киевск[ая] губ[ерния]) – Софиевка. Такому-то.
Одесса. 29 мая**

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1049, арк. 27–28 зв.

№ 116

7 січня 1904 р., [Петербург]***

Москву Университет профессору Вернадскому
7.І.1904 г.

Телеграфируй бюро Пироговского съезда¹⁵, будешь ли в Москве двенадцатого-тринадцатого. Медведев.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1049, арк. 29. Телеграма.

* Рік написання позначено на початку листа олівцем.

** Далі рукою Н. С. Вернадської позначено: Влад[имир] просит это письмо вернуть, т. к. он ему еще не ответил.

*** Місце написання позначено на бланку.

№ 117

11 грудня 1910 р., Одеса

Одесса, 11 декабря 1910.

Дорогой Владимир Иванович,

Очень прошу тебя оказать – какое найдешь возможным – содействие предьявителю этой записки, студенту Вестфалю¹⁶, которому по соображениям здоровья и материальным непреренно нужно переехать в Москву.

Твой *Ан. Медведев*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1049, арк. 30.

Коментарі

¹ *Медведев Анатолий Костянтинович (1863–1921)*, лікар, фізіолог, біохімік, університетський товариш В. І. Вернадського. Закінчив Петербурзький університет (1888), до 1892 р. працював судовим лікарем на кораблях військово-морського флоту. В період 1893–1895 рр. працював у Військово-медичній академії, де захистив докторську дисертацію. В 1895 р. зайняв посаду професора кафедри зоології, порівняльної анатомії і фізіології на природничому відділенні фізико-математичного факультету Новоросійського університету. Наступного року був обраний на посаду приват-доцента. В 1901 р. був обраний екстраординарним професором та очолив кафедру фізіологічної хімії медичного факультету університету. В 1902 р. став ординарним професором. З вересня 1920 р. в еміграції в Болгарії. До кінця життя працював професором біохімії медичного факультету Софійського університету.

Основні праці: Об отношении лейкоцитов к поступлению в кровь некоторых веществ. – СПб., 1893; Конспект лекций по физиологической химии, с приложением краткого руководства для практических работ по качественному и количественному анализу мочи, читанных профессором А. К. Медведевым в Императорском Новороссийском университете. – Одесса, 1911. – IV, 248, V–X с.

Література: Памяти профессора А. К. Медведева. Русско-болгарский сборник. – София, 1922. – 222 с.; *Рясіков Л. В.* Медведев Анатолий Костянтинович // Професори Одеського (Новоросійського) університету: біогр. слов. – Одеса, 2005. – Т. 3. – С. 321–327.

² Зальковський Ернст Леопольд (Salkowski Ernst Leopold; 1844–1923), німецький фізіолог. Вивчав медицину в Кенігсберзі і там отримав у 1867 р. ступінь доктора медицини. Працював у Відні, Гейдельберзі, у лабораторії Патологічного інституту в Берліні.

³ А. К. Медведев працював у лабораторії професора Е. Зальковського в Берліні (так само, як і в проф. Г. Гюфнера (G. Hüfner, рос. Хюфнер) у Тюбінгені), займаючись, переважно, проблемою окислювальних ферментів. У листі йдеться про його статтю у відомому європейському науковому журналі «Pflügers Archiv», з яким він співпрацював довгі роки – *Medvedew An., dr. Ueber die Oxydationskraft der Gewebe* // Pflügers Archiv – European Journal of Physiology. – Vol. 65, Issue 5–6, 14 November 1896. – P. 249–277. – Режим доступу: <https://link.springer.com/journal/424/65/5/page/1>. – Назва з екрана. Також в архіві журналу є його статті за 1899, 1900 та 1904 рр.

⁴ Прендель Ромул Олександрович (1856–1904), геолог, мінералог, кристалограф, один із засновників метеоритики, професор Новоросійського університету. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів Р. О. Пренделя в цій книзі.

⁵ Вернадська Ганна Петрівна (уродж. Константинович; 1837–1898), мати В. І. Вернадського.

⁶ Дружина В. І. Вернадського.

⁷ Г. П. Вернадська померла 7 листопада 1898 р.

⁸ У 1902 р. В. І. Вернадський провів геологічну екскурсію Кавказом. У тому числі відвідав і район Шемахи (Шамахи) – колишньої столиці Ширванського ханства, у 1840–1846 рр. адміністративного центру Каспійської області, потім, до 1859 р., – Шемахинської губернії, далі – повітовий центр Бакинської губернії.

⁹ Ванновський Петро Семенович (1822–1904), генерал від інфантерії, член Державної ради. Обіймав посади військового міністра (1881–1898) та міністра народної освіти (1901–1902).

¹⁰ Подвисоцький Володимир Валер'янович (1857–1913), патолог, ендокринолог, імунолог, мікробіолог. Засновник київської школи патологів. У 1884 р. закінчив медичний факультет Київського університету. В 1886 р. захистив дисертацію та був обраний приват-доцентом Військово-медичної академії по кафедрі загальної патології. В 1885–1887 рр. працював бактеріологом в Інституті Пастера. Брав участь у боротьбі з епідемією холери в Києві в 1892 р. У 1887 р. приват-доцент, у 1888 р. екстраординарний, з 1891 р. ординарний професор, завідувач кафедри загальної та експериментальної патології Київського університету. В 1900–1905 рр. декан медичного факультету Новоросійського університету. В 1905–1913 рр. директор Інституту експериментальної медицини в Петербурзі.

¹¹ Імовірно, Кабанов Микола Олександрович (1864–1942), лікар-терапевт, педагог, есперантист. Закінчив фізико-математичний (1886) та медичний (1893) факультети Московського університету. До 1911 р. приват-доцент Госпітальної терапевтичної клініки Московського університету, потім до 1918 р. лектор Московських Вищих педагогічних курсів ім. Тихомирова. З 1918 по 1922 р. професор терапевтичної клініки та декан факультету Катеринославського університету, а також ректор Вищого Катеринославського педагогічного інституту. В 1920–1930 рр. керував факультетською терапевтичною клінікою 2-го Московського державного університету.

¹² Левашов Сергій Васильович (1857–1919), лікар-терапевт, ректор Новоросійського університету, депутат IV Державної думи, член Головної ради «Союза русского народа». В 1878 р. закінчив Петербурзьку медико-хірургічну академію. Від 1883 р. приват-доцент, а з 1886 р. завідувач факультетської терапевтичної клініки Казанського університету. Від 1903 р. професор, завідувач факультетської терапевтичної клініки Новоросійського університету. Із звільненням виборного ректора призначається урядом ректором Новоросійського університету (1907–1913). У липні 1919 р. розстріляний за рішенням Одеської надзвичайної комісії.

¹³ Лисенков Микола Костянтинович (1865–1941), медик-анатом. У 1893 р. закінчив Московський університет. З 1897 р. приват-доцент Московського, з 1902 р. професор Новоросійського університетів. Один із організаторів Одеського відділу академічного союзу. З 1917 р. очолював кафедру нормальної анатомії Новоросійського університету. З 1923 р. керував кафедрою морфології і фізіології Одеського університету.

¹⁴ Можливо, йдеться про Аргутинського-Долгорукова Петра Михайловича (1850–1911), лікаря-педіатра, представника князівського роду Аргутинських-Долгорукових. Диплом лікаря отримав у Гейдельберзькому університеті. У 1879–1884 рр. перебував на військово-медичній службі. У 1888 р. здобув звання доктора медицини. Асистент професора К. А. Раухфуса на Вищих жіночих лікарських курсах у Петербурзі. З 1893 р. екстраординарний, а з 1897 р. ординарний професор кафедри педіатрії Казанського університету.

¹⁵ Після смерті в 1881 р. видатного хірурга М. І. Пирогова на його честь було засноване «Хірургічне товариство», започатковані медичні з'їзди, а також відкриті музей та пам'ятник у Москві. У 1883 р., з метою залучення до активного наукового обміну лікарів інших спеціальностей, у хірургічному товаристві відбулася реорганізація, після якої воно стало називатися «Московсько-Петербурзьким медичним товариством», а три роки поспіль – «Товариством руських лікарів на пам'ять М. І. Пирогова». Згодом його стали називати просто «Пироговським товариством», а щорічні з'їзди – Пироговськими. IX з'їзд Пироговського товариства відбувся в січні 1904 р.

¹⁶ Відомостей про особу бракує.

Марко Миколайович Медіш (1877–1942)¹

М. М. Медіш – В. І. Вернадському

№ 118

17 березня 1926 р., Горки²

17.ІІІ.[19]26 г.

Дорогой Владимир Иванович!

Очень обрадовался, прочитав в газетах о Вашем возвращении!³ Может быть, когда-нибудь удастся с Вами увидеться!

Я нахожусь сейчас в Белоруссии, в Горках, где организуется Сельскохозяйственная Академия⁴.

Приличные материальные условия и возможность научной работы (пока, впрочем, весьма ограниченная) мирит, до известной степени, с пребыванием в такой трущобе. Есть слабая надежда в этом году проехать месяца на 2 в Германию⁵.

В прошлом году на съезде⁶ в Москве видел Ивана Вячеславовича⁷ – говорили о Вас и о Ваших – он знал еще меньше, чем я, т. к. еще раньше я видел Е. В. Новопольскую⁸, которая сообщила мне кое-что о Нине Владимировне⁹ и о Вас.

Жизнь у нас однообразная – серая, много преподавательской работы, которая мало удовлетворяет. Для меня и жены большое утешение – очаровательный полуторогодовалый мальчишка – веселый и живой; похож на мою мать, что меня еще больше привязывает.

Наталье Егоровне¹⁰ сердечный привет! Если найдете время черкнуть несколько слов, – буду очень рад.

Ваш *М. Медіш*

Адр[ес]: Горки (Оршанского округа) Белорусская Сельскохозяйственная Академия.

P.S. Если у Вас окажется какая-либо работа, вроде перевода и т. п., с удовольствием возьмусь. *М. М.*

№ 119

[Вересень 1926 р., Горки]*

Дорогой Владимир Иванович!

Узнал из газет, что Вы принимаете участие в Киевском Съезде¹¹. Дорога из Киева на Ленинград лежит через Оршу; другими словами, будете проезжать мимо нас (от Горок до Орши 40 верст по жел[езной] дороге); очень бы хотелось Вас повидать. Сделать это можно двумя путями: лучший – если Вы заедете к нам на несколько дней отдохнуть в деревенской обстановке; труднее было бы выехать в Оршу мне, т. к. у нас начались уже занятия и я не каждый день могу покинуть Горки, да и поезд на Ленинград стоит в Орше всего минут 20. Из Орши в Горки поезд идет в 5 ч[асов] утра (с 1-го окт[ября] расписание может измениться); отсюда идет на Оршу в 11 часов. Станция от Академии в 3 верстах по шоссе. Если Вы решитесь заехать к нам, телеграфируйте, я выеду на ст. Горки Вас встретить. Как было бы хорошо, если бы Вы к нам заехали!¹²

Ваш *М. Медши*

Жена шлет привет!

P.S. Н. М. Гайдуков¹³ писал, что видел Вас в Ессентуках¹⁴.

Адр[ес] для телеграммы: Горки – Белорусская Академия – мне.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1050, арк. 2–2 зв.

Коментарі

¹ *Медш Марко Миколайович (1877–1942)*, ботанік, фізіолог. Навчався в Харківському (1899–1901), Женевському (1902) та Гейдельберзькому (1910) університетах. У 1918 р. працював лаборантом у мікробіологічній лабораторії Комітету землеробства в Петрограді, потім до жовтня 1919 р. – на Харківській сільськогосподарській дослідній станції. З лютого 1920 до квітня 1923 р. жив і працював у Сімферополі: співробітник Салгірської помологічної станції, старший асистент Кримського сільськогосподарського інституту, одночасно викладав у Таврійському університеті на кафедрі фізіології рослин. У 1923–1930 рр. – у Білорусі, викладав у Білоруському сільськогосподарському інституті (м. Мінськ), потім у Білоруській сільськогосподарській академії (Горки-Гориці). З 1930 р. завідувач лабораторії фітопатології Державного інституту тютюництва в Краснодарі, одночасно професор Кубанського інституту зернових культур. Був необгрунтовано заарештований 18 липня 1942 р. Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 1. – К., 2012. – С. 436–438.

² Горки (біл. Горкі) – місто в Білорусі, адміністративний центр Горецького району Могильовської області.

³ В. І. Вернадський із дружиною Наталією Єгорівною повернулися до СРСР із Європи, куди виїхали в 1922 р. Докладніше див. комент. № 40 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

* Дату і місце написання листа встановлено за змістом.

⁴ Сама академія бере початок ще із заснованої в 1836 р. за наказом Сенату Горигорещької землеробської школи, перетвореної в 1842 р. у Вищу сільськогосподарську школу, а в 1848 р. реорганізована в Горигорещький землеробський інститут. Після повстання 1863 р. інститут був переведений у Петербург (але в Горках залишилося землеробське училище). З 1 січня 1919 р. у Горках, уже в БРСР, відновив роботу Горещький сільськогосподарський інститут, перетворений у 1925 р. в Білоруську сільськогосподарську академію.

⁵ Медішу таки вдалося побувати в науковому відрядженні в 1927 р. у Берліні (півтора місяці), де вивчав проблеми боротьби із хворобами культурних рослин.

⁶ Ідеться про II Менделєєвський з'їзд з чистої та прикладної хімії, що відкрився в Москві 17 вересня 1925 р.

⁷ Імовірно, йдеться про Якушкіна Івана В'ячеславовича (1885–1960), ученого в галузі рослинництва, дійсного члена ВАСГНІЛ (1935). Закінчив Московський сільськогосподарський інститут (1909). Повітовий агроном Полтавської губернії (1909–1911), викладач Московського сільськогосподарського інституту (1912–1917), професор кафедри рослинництва Таврійського університету, декан агрономічного факультету Кримського університету (1920–1922), професор, декан агрономічного факультету Воронежського сільськогосподарського інституту (1922–1932), з 1932 р. – професор і завідувач кафедри рослинництва Московської сільськогосподарської академії ім. К. А. Тімірязєва. Лауреат Державної премії СРСР (1942, 1948). Основні наукові роботи присвячені теорії та практиці рослинництва. Розробляв питання агротехніки та селекції цукрових буряків, кукурудзи, пшениці, картоплі та інших сільськогосподарських культур.

⁸ Новопольська Євдокія Василівна (?–?), ентомолог. Працювала препаратором на Салгирській помологічній станції в 1918–1921 рр. Виконувала доручення В. І. Вернадського. З 1921 р. на науково-викладацькій роботі, останнє місце роботи – Кримський сільськогосподарський інститут ім. М. І. Калініна. Імовірно, з 1926 р. повернулася до праці в Салгирській станції захисту рослин.

⁹ Ідеться про Ніну Володимирівну Вернадську, доньку В. І. Вернадського.

¹⁰ Ідеться про Наталію Єгорівну Вернадську, дружину В. І. Вернадського.

¹¹ Очевидно, йдеться про II Всесоюзний з'їзд геологів, який проходив з 30 вересня по 6 жовтня 1926 р. В. І. Вернадського одногослосно було обрано головою з'їзду.

¹² В. І. Вернадський у Горки не заїжджав і 7 жовтня 1926 р. виїхав до Петербурга.

¹³ Гайдуков Микола Михайлович (1874–1928), ботанік-альголог. Закінчив Московський університет (1898) і викладав у вищих навчальних закладах Петербурга, Києва, Москви, Іваново-Вознесенська, Мінська. Працював у Петроградському ботанічному саду, а також на заводі «Zeiss» у Єні в 1905–1910 рр. Завідував кафедрою ботаніки Білоруського університету (1924–1928). Основні праці з фізіології й екології прісноводних водоростей та застосування ультрамікроскопа в цитології рослин, а також з насіннезнавства.

¹⁴ З 21 липня по 18 серпня 1926 р. В. І. Вернадський перебував разом із родиною на відпочинку в Єсентуках, де готував до друку російською працю «Геохімія». Там же на прохання співробітників місцевої клініки Бальнеологічного інституту Кавказьких мінеральних вод він прочитав лікарям лекцію «Про нові завдання в хімії життя». Див.: *Вернадський В. І. Дневники: 1926–1934.* – М., 2001. – 456 с.

Григорій Давидович Мерейнес (1887?–1941/42)¹

Г. Д. Мерейнес – В. І. Вернадському

№ 120

15 травня 1935 р., [Харків]*

Глубокоуважаемый Владимир Иванович,

Простите, что я так долго не мог сообщить Вам о состоянии имущества лаборатории доктора Хрущева².

Мною выяснено со слов Зав[едующей] Кафедрой Физ[ической] химии проф. А. Ф. Синцовой³, что лабораторное оборудование и обстановка были переданы лаборатории Физ[ической] химии при заведующем покойном профессоре Г. Е. Мухине⁴.

Какое именно имущество получено от доктора Хрущева, неизвестно, так как в инвентарной книге нет на это указания.

Со слов проф. Синцовой, оборудование в данный момент ценности не представляет.

Что касается метеорита, то, ввиду долгого отсутствия зав[едующего] лабораторией, я мог только в последнее время узнать, что метеорита нет; несмотря на долгие поиски, зав[едующий] лабораторией не мог его найти.

Если в дальнейшем могу быть Вам чем-либо полезен, то не откажите сообщить мне.

Искренне уважающий Вас
15.V.1935 г.

[Г. Д. Мерейнес]**

ІРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1061, арк. 1. Авторизований машинопис.

№ 121

7 грудня 1935 р., [Харків]***

Глубокоуважаемый Владимир Иванович,

К началу учебного года в Харьковском Университете произошли некоторые территориальные изменения – кабинет Минералогии и химические лаборатории переведены в новые помещения. Пользуясь этим, как мы, так и лаборатория

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** Підпис, можливо, не рукою Г. Д. Мерейнеса, – адже виразно відрізняється від сигнатури на іншому листі.

*** Місце написання листа встановлено за змістом.

Физ[ической] Химии тщательно пересмотрели весь имеющийся инвентарь, и, к сожалению, метеорит д[окто]ра Хрущева найден не был. В старых имеющихся у нас инвентарных книгах его также нет, и никто из профессоров о метеорите д[окто]ра Хрущева ничего не знает.

Очень Вам благодарен за присланные Вами работы⁵.*

Искренне Вас уважающий

Г. Мерейнес

7.XII.[19]35 г.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1061, арк. 2. Авторизованый машинопис.

Коментарі

¹ *Мерейнес Григорій Давидович (1887? – 1941/42)*, мінералог, доцент. Про нього відомо, що він був сином купця та фотографа Давида Григоровича Мерейнеса, закінчив Бахмутську чоловічу гімназію (1906). Викладав у Харківському університеті. В 1923–1941 рр. очолював Мінералогічний музей Харківського університету. Перед війною був деканом геолого-географічного факультету. За даними Інституту Голокосту, загинув у гетто Харкова в 1942 р.

Література: *Заріцький П. В., Андрєєв В. В.* Мінералогічний музей Харківського національного університету та його роль у підготовці кадрів геологів // *Записки Українського мінералогічного товариства.* – 2011. – Т. 8. – С. 80; *Татаринов С. Й., Федотов С. А.* Штетл-Бахмут – феномен єврейського народу в Донбасі: історико-культурологічний збірник. – Харків, 2013. – С. 28–30, 76–77.

² Хрущов Павло Дмитрович (1849–1909), фізико-хімік. Навчався на фізико-математичному факультеті Петербурського університету, перевівся в Дерптський університет. Прослухав повний курс, але не став здавати випускні іспити та поїхав за кордон. Кілька років працював у провідних хімічних лабораторіях Німеччини та Франції. В себе в маєтку, в Карасівці біля Харкова, створив приватну наукову лабораторію. Здійснював наукові дослідження в галузі хімічної термодинаміки й електрохімії. В 1889 р. за клопотанням фізико-математичного факультету Рада Харківського університету присудила П. Д. Хрущову ступінь доктора хімії *honoris causa* без захисту дисертації. Як професор у різні роки читав у Харківському університеті три курси. Устаткування його приватної лабораторії було передано вдовою на кафедрі неорганічної та фізичної хімії Харківського університету.

³ Васильєва-Синцова Олександра Феофілактівна (1875–1943), фізико-хімік. Закінчила Бестужевські курси в Петербурзі (1900), була залишена при них і працювала як асистентка в лабораторії аналітичної хімії. В 1902 р. була відряджена до Геттінгенського університету, в 1905 р. отримала там ступінь доктора філософії. В 1906–1917 рр. доцент Вищих жіночих курсів у Петербурзі, де організувала фізико-хімічну лабораторію. В 1917 р. переїхала в Україну, де працювала в декількох інститутах, а потім була запрошена до Харківського університету (пізніше Харківський інститут народної освіти). З 1932 р. професор Харківського фізико-хіміко-математичного інституту, створеного в 1930 р. на базі ХІНО.

* Далі рукописний текст.

До 1936 р. завідувала кафедрою фізичної хімії у відновленому в 1933 р. Харківському університеті. Автор навчальних посібників із фізичної хімії, одна з перших в Україні дослідників в області фотохімії.

⁴ Мухін Гліб Євгенович (1888–1932), фізико-хімік, професор. Закінчив Харківський університет (1910), працював у ньому асистентом. Очоловав з 1921 р. хімічну секцію в Харківському інституті народної освіти. З 1926 р. керував кафедрою фізичної хімії. В 1930 р. став директором НДІ хімії, створеного на основі об'єднання науково-дослідних кафедр. Займався дослідженням розчинів, а також рентгенографією рідин. Був також ректором Харківського хіміко-фармацевтичного інституту (1922–1923).

⁵ Незрозуміло, про які саме праці В. І. Вернадського йдеться.

Олександр (Ісаак) Якович Мікей (1901–1961)¹

О. (І.) Я. Мікей – В. І. Вернадському

№ 122

19 лютого 1929 р., Дніпропетровськ

19.ІІ.1929 г.*

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Простите, Бога ради, за несвоевременный ответ на Вашу открытку². Дело в том, что я только вчера смог ее прочитать, ибо вчера только вернулся в Екатеринослав из поездки в Кабардино-Балкарскую область, куда ездил для осмотра вновь обнаруженных и разведываемых месторождений железа и вулканического туфа. Этот осмотр был для меня тем более интересен, что минувшим летом я вел разведки по железу в Карачаевской Автообласти, непосредственно у подножья Эльбруса.

Таким образом, фактически Вашу открытку я получил только вчера. Спешу ответить на Ваш вопрос. Моя заметка о бурой воде (это небольшая вырезка из моей дипломной работы и одновременно работы Укргеолкома по Мелитопольщине – 1925 год) напечатана в «Наукових Записках Дніпропетр[овської] Науководослідчої катедри геології», т. II, Днепропетровск, 1927 г.³ Анализ этой воды меня давно очень занимал. В свое время его нельзя у нас было провести по лабораторным условиям, теперь же, когда эти заминки исчезли, появились другие: делать анализ старой пробы, взятой в 1925 г., смысла не имеет. Следовательно, нужен хотя бы кратковременный выезд на место для взятия новой пробы, а это сейчас же утыкается в ряд всяческих «но»... Во всяком случае, если каким-либо путем удастся эти «но» преодолеть, постараюсь обязательно пробу взять и анализ произвести.

Что касается содержания в этой воде *Fe* в органическом комплексе, конечно, это вполне возможно. Я в своей заметке, однако, хотел только указать, что красящая роль принадлежит гуминам⁴ и, мне кажется, опытные данные также это подтверждают.

Большое спасибо за внимание. Всего наилучшего.

Глубокоуважающий Вас

И. Микей

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1068, арк. 1–1 зв.

* Лист на бланку: Кабинет прикладной геологии Днепропетровского горного института.

№ 123

19 лютого 1929 р., Дніпропетровськ

Днепропетровск. 14 сентября 1930 г.

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Прежде всего разрешите принести извинения за несвоевременный ответ на Ваше письмо. Только запоздалый приезд из Армении с работ по пемзе послужил этому причиной.

Теперь относительно эльбрусита⁵. Вскоре после окончания первой моей статьи⁶, присланной Вам Леонидом Ликарионовичем⁷, я приступил к детальной обработке большого материала по этому минералу, который мне удалось собрать в Армении. В результате этой обработки я уже пришел к ряду выводов (точнее – мыслей), которые уводили его в сторону от нонтронит-бейделлитовой группы. Слишком большое количество окислов типа RO еще в первой заметке послужило для меня причиной выделить эльбрусит в новый минеральный вид, отличный от нонтронитов, но близкий к ним. Дальнейшая обработка армянского материала заставила меня вообще отойти в сторону от нонтронитов, но до получения Вашего письма для меня оставалось несколько неясным то положение, которое ему можно придать. Правда, я вынужден был ввиду отъезда в Армению прервать на лето обработку эльбрусита и, с другой стороны, имел ввиду сделать специальную попытку разобрать его строение и строение группы нонтронита в духе Вашей теории строения силикатов и не только имел ввиду сделать, но уже и имел предварительный разговор на эту тему с Л. Л. Ивановым, но детально сделать ничего не успел. Теперь Ваше письмо очень многое для меня разъяснило, и я могу позволить себе только присоединиться к высказанному Вами мнению о близости эльбрусита к хлоритам. За это говорит целый ряд физических свойств (в частности, близкая к некоторым хлоритам одноосность, цвет резко отличный от всех минералов нонтронитового ряда и т. п.). Что же касается даваемой Вами формулы для кислоты, то я попробую ее пересчитать на основании анализа нового эльбрусита из Армении.

В отношении щелочей: когда этот анализ производился, лаборатория нашего кабинета была в очень тяжелом состоянии и произвести разделение их не представлялось, к сожалению, возможным. Это же касается ныне описываемого эльбрусита из Армении, который я считаю вообще более типичным, то анализ его производился уже в лаборатории Днепропетровского филиала Института Прикладной Минералогии⁸, разделение щелочей уже было возможно, но их в армянском эльбрусите не оказалось (определение было сделано дважды). С водой я еще предполагаю поработать. Кроме того, хочу попробовать получить дилатометрическую кривую эльбрусита, но не знаю, смогу ли, так как крайняя хрупкость его сильно мешает изготовлению образцов.

Образцы обоих эльбруситов, а также найденного нами в Армении минерала, по-видимому, близкого к типичным бейделлитам, в самом близком будущем вышло в Академию Наук.

Что касается статьи, то с ней вопрос обстоит так. Одновременно с посылкой рукописи Вам я, по совету Л. Л., отправил ее в «Centr[alblatt] f[ür] Miner[alogie]», там она уже напечатана⁹. Поэтому я, право, не знаю, что с ней делать. Если Вы считаете нужным и желательным, можно ее напечатать с Вашим предисловием, но только (если это возможно и удобно) я просил бы сделать в нем указание на все то, что я Вам пишу по поводу причисления эльбрусита к хлоритам. Если печатание статьи, по Вашему, теперь излишне, ее можно ликвидировать, и я тогда буду просить Вас разрешить переслать Вам заказываемую ныне рукопись об эльбрусите (бейделлите и дендритах гематита из пемзы) Армении¹⁰. Большое спасибо за внимание. Извините за беспокойство.

Глубокоуваж[ающий] Вас

И. Микей

Днепропетровск. Почтамт, ящик 224 Института Прикладной Минералогии, И. Я. Микей.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1068, арк. 2–2 зв. Авторизованый машинопис.

№ 124

11 січня 1933 р., Дніпропетровськ

11 января 1932 г.* Днепропетровск

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Вашу открытку от 9/XII я получил, но, к сожалению, только сегодня получил возможность на нее ответить. Большое Вам спасибо за внимание. К сожалению, в письме Леон[ида] Ликарионовича была, по-видимому, некоторая неясность. Я его в свое время просил черкнуть Вам несколько строк по интересующему меня делу и, по его просьбе, написал для него на клочке бумаги содержание интересующей меня тематики, никак не предполагая, что эта записка в таком виде попадет к Вам. Об этом я узнал от Леон[ида] Лик[арионовича] уже через несколько дней после отсылки этого письма. Ради Бога извините! Теперь о сути письма.

Я в настоящее время работаю в секторе Геохимии Научно-Исследоват[ельско-го] Института Физической Химии (директор – Л. В. Писаржевский¹¹). Институт хорошо оборудован, так что можно поставить интересные работы. Есть: установка для ультрафиолетового света, кварцевый спектрограф, пирометры и т. д. Сейчас монтируется рентгеновская установка. Имея такую инструментальную базу,

* Так в оригіналі. Правильно: 1933 г.

я и включил в план работ сектора геохимии две особенно интересующие меня темы:

1. Физико-химическое изучение состава и строения ферросиликатов группы нонтронита и

2. Систематическое обследование углей Донецкого бассейна на присутствие в них *Ge* (а б[ыть] м[ожет] и *B*? – новые работы Goldtschmidt'a указывают на повышенное его содержание в некоторых углях¹². Сужу по реферату в Chem[isches] Zentr[alblatt], т. к. подлинника этой работы в моем распоряжении нет).

Первая тема – исторически – возникла у меня после моей статьи об эльбрусите¹³ и Вашего письма относительно возможности отнесения его к хлоритам. За эти два года я очень усиленно работал над литературой по силикатам, увлекся вопросами их строения и очень хотел бы в этой области поработать. Исторический ход моего развития привел меня к тому, что я, в первую очередь, решил остановить[ся] на ферросиликатах нонтронитового типа. Что из этого выйдет (и выйдет ли вообще что-либо), покажет будущее.

Само собою разумеется, что я бы с величайшим наслаждением попытался поставить эту работу у Вас и под Вашим руководством. В последнем случае я бы чрезвычайно охотно пошел бы на другую любую тему, но когда я просил Л. Л. написать Вам несколько слов, я не мог и мечтать об этом. Я просил его только узнать у Вас следующее:

1) По ферросиликатам. Нельзя ли приехать к Вам посоветоваться о плане, направлении и методике проведения этой работы у нас в Инст[итуте] Физич[еской] Химии, и

2) Нельзя ли у В[ас], в Институте, подучиться методике спектрального анализа.

Второй вопрос, как я понял из Вашего письма, по-видимому, отпадает, но, б[ыть] м[ожет], Вы бы разрешили мне приехать к Вам поговорить о плане и ходе работ по ферросиликатам.

Кроме того, есть еще один вопрос, о котором мне бы хотелось с Вами поговорить. Это вопрос о влиянии органических кислот на природные стекла. Мне бы хотелось (ввиду продолжения моей статьи по обсидианам¹⁴) поставить опыт длительной обработки обсидианов 1) муравьиной, 2) щавелевой и 3) смесью гумусовых кислот с целью выяснения вопроса о возможности образования в природе таким путем скульптурных борозд на поверхности обсидианов.

Буду Вам очень благодарен, если Вы позволите мне приехать в Ленинград для того, чтобы посоветоваться с Вами обо всем этом.

Когда-то Вы писали мне относительно бурой воды из артезианских скважин Мелитоп[ольского] округа. Сейчас там (на газах) работает один из наших молодых геохимиков. Я ему поручил собрать по всем правилам пробы бурой воды из разных мест района. Если эти пробы Вас интересуют, мы их Вам перешлем: к сожалению, в Днепропетровских условиях произвести полный анализ такой воды (с разделением всех гумусовых кислот) не представляется возможным.

Наконец, разрешите обратиться еще с одной просьбой. В результате моих работ с 1928 по 1931 <год> над пемзами у меня оказалась написанной большая (ок[оло] 16–17 печ[атных] л[истов]) монография «Пемза». В нее вошли как работы мои и моих товарищей по исследованию, так и все литературные данные о пемзе. План монографии такой: библиография, химия п[емзы], физические свойства п[емзы], генезис и месторождения п[емзы], применения п[емзы], описание месторождений наших и главных заграничных, проблема синтеза. К сожалению, в настоящее время издать ее на Украине не представляется возможным. Не могли бы Вы мне посоветовать: нельзя ли ее напечатать в изданиях КЕПС'а¹⁵ и если можно, то что нужно для этого предпринять.

Ради Бога, извините за беспокойство. За все советы буду очень Вам благодарен.

Уваж[ающий] Вас

И. Микей

Днепропетровск. Главный Почтамт. Абонем[ентный] ящик № 224.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1068, арк. 3–5 зв.

№ 125

12 березня 1933 р., Дніпропетровськ

12.ІІІ.[19]33 г.

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Прежде всего, большое Вам спасибо за Ваше письмо, которое не только вдохнуло в меня новый интерес к комплексным силикатам, но и дало мне лишнее доказательство жизненности и целеустремленности того направления в моей научной работе (силикаты), к которому я сейчас перехожу! К сожалению, я до сих пор не мог Вам ответить, так как все время ждал выяснения вопроса о своей командировке. Однако наши сметы Наркомпросом еще полностью и окончательно не утверждены, и поэтому вопрос о финансировании моей поездки в Ленинград до сих пор еще висит в воздухе. Во всяком случае (в крайнем случае, без всякого финансирования) я рассчитываю быть в Ленинграде во второй половине апреля. Раньше этого срока выехать не могу, так как в начале апреля у нас состоится областной химический съезд, на пленуме которого мне предложено выступить с докладом «Геохимия Днепропетровской области». Кроме того, в настоящее время я заканчиваю для нашего областного Научно-исследов[ательского] О[бщест]ва Химиков подготовку двух докладов под общим заголовком «Классическая теория строения силикатов в ее современном состоянии». Содержание доклада (имеющегося у меня в рукописи): 1 часть – изложение основ В[ашей] теории во всех основных деталях (т. е. с полимерами, изомерами и хромофорами) и 2 часть – рассмотрение под углом зрения этой теории накопившегося за последние годы большого

экспериментального и технологического физико-химического материала (Schwarz; Ross & Kerr; Д. Х. Завр[и]ев; Krause und Wöhner; W. Noll; В. Сочеванов¹⁶ и др.).

Работа эта – как обычно, не по расчету – неожиданно отняла у меня очень много времени и сейчас близится к концу. Хочу попытаться где-нибудь ее напечатать. Так вот, в связи с этой работой и последующим съездом я смогу выехать – и надеюсь это сделать – во 2-й половине апреля. Был бы Вам очень благодарен, если бы Вы мне сообщили, смогу ли я Вас в это время застать.

В отношении своих работ – я к основной систематической работе еще целиком не приступил. Прорабатываю литературу (какая путаница: для одного нонтронита до 11 синонимов!), налаживаю дилатометр Шовенара¹⁷ (пока получил 1-ую пробную кривую пеликанита до 575°), кончаю обработку некоторых старых (Карачай – Сев[ерный] Кавказ) и случайных (нонтронит и гизингерит (?) из Башкирии, переданных мне моим приятелем геологом Г. Фельдманом¹⁸) материалов. Систематическую работу хочу начать только после разговоров с Вами и выработки плана работ. Относительно трудностей работы с феррисиликатами: б[ыть] м[ожет], они будут не так велики, если сделать упор на физико-химические (а не только аналитические) методы исследования (кривые обезвоживания, нагревания, расширения, PH^*)?

Относительно проблем 1) синтеза хлоритов и 2) исследования каолинатов в ультрафиолетовом свете – разрешите поговорить с Вами при встрече.

Что касается феррисиликатов хлоритового ряда, то в этом отношении для Вас, б[ыть] м[ожет], будут не совсем безынтересны работы нашего аналитика проф. А. М. Занько¹⁹. Он делал анализы криворожских и курских руд, содержащих феррихлориты. Они представляют собою комбинации феррихлоритов и $FeFe_2O_4$. При этом магнетит находится в сильном дисперсном состоянии, благодаря чему очень легко поддается всяким влияниям. В частности, он уже на холоду вытягивается полностью нормальной H_2SO_4 . А. М. Занько выработал для этих руд особый – рациональный – ход анализа (последовательность обработки кислотами разной концентрации). При этом у него: 1) весь магнетит растворяется на холоду в норм[альной] H_2SO_4 ; 2) если обрабатывать породу HCl (даже самой крепкой), то она извлекает примерно только $\frac{1}{2}$ всего имеющегося в ней FeO (хотя и гораздо больше, чем нужно для того, чтобы все FeO связать в магнетит) и 3) остаток (т. е. большая половина FeO и незначит[ельное] количество Fe_2O_3) извлекаются уже только смесью HCl и HF . Мне кажется, что таким образом, б[ыть] м[ожет], можно сделать вывод о различном характере FeO в феррихлоритах: часть его замещает, вероятно, водород кислоты, т. е. входит в ядро (и потому вытягивается труднее), а меньшая часть находится в приставке A (в боковой цепи). Не знаю – насколько такое мое объяснение верно.

* Примітка О.(І.) Я. Мікея: Для меня не вполне ясно, насколько, с точки зрения физич[еской] химии, правильна применяемая силикатчиками-технологами методика определения PH в суспензиях. У них иногда каолин получает основные свойства?!

Относительно работ по германию: у меня в планах был гораздо более скромный размах, чем у В. М. Гольдшмидта²⁰. Мне хочется попытаться связать *Ge* в наших углях с определенными горизонтами (аналогично работам В. А. Зильберминца²¹ по H_2S или грозненских нефтяников по трех- и пятиокиси *V*) и выяснить вопрос о постоянстве (или – наоборот – изменении) его содержания (присутствия) по падению и простиранию пласта. Работа очень длительная. Во время своего пребывания в Ленинграде попытаюсь воспользоваться В[ашим] указанием и переговорить с проф. С. А. Боровик[ом]²². Вряд ли ранее целесообразно с ним списываться – морочить ему голову. Хватит с меня и того, что я, по независящим от меня причинам, пока беспокою Вас перепиской.

Ваших статей ни о цветности, ни французской²³ я еще, к сожалению, не получил. Не пропали ли они на почте?

Получил от J. Orcel'я²⁴ его работу о хлоритах. Какая интересная вещь!
Извините за беспокойство!

Уваж[ающий] Вас

И. Микей

Днепропетровск. Главный Почтамт. Абонем[ентный] ящик № 224.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1068, арк. 6–8 зв.

№ 126

27 квітня 1934 р., Дніпропетровськ

27.IV.[19]34 г.

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Из Вашего письма Алекс[андру] Ильичу Бродскому²⁵ с глубоким сожалением узнал о том, что Вы не сможете приехать на нашу силикатную конференцию²⁶. Для нас, – по выражению Л. Л.²⁷, Ваших «внуков» и, отчасти, «правнуков», – это тем более обидно, что с Вашим отказом теряет для нас интерес весь раздел работ конференции, посвященный теории строения. Нашим технологам в этом отношении более повезло: будут П. П. Будников²⁸ и друг[ие].

Во всяком случае, на заседании, посвященном «теории строения силикатов» (мой доклад «Современные ф[изико]-х[имические] методы исследования и строение с[иликат]ов»), Ваш образ будет непрерывно витать среди нас. Поручаю этому Л. Л., воспитавший из нас таких фанатичных последователей Ваших взглядов на конституцию с[иликатов]!

Летом 1933 г. я надеялся поехать в Ленинград посоветоваться с Вами о плане, системе и направлении своих работ. К сожалению, Ваш отъезд во Францию²⁹ помешал осуществлению этого проекта. Теперь, когда Вы вернулись, позволю себе вторично обратиться к Вам с той же просьбой: можно ли к Вам приехать

поговорить о плане и направлении работ? Если можно, то – когда? Официально я освобождаюсь 1/VII (май и июнь у нас будет вестись дипломирование силикатчиками-исследователями), но – в случае, если этот срок для вас почему-либо неудобен, я – надеюсь – смогу выехать и ранее.

По-прежнему пока – с установкой на группу нонтронита – занимаюсь освоением новых методов ф[изико]-х[имического] анализа (в применении к с[иликат]ам). На сегодня мы можем сказать, что полностью освоили дилатометрию (качественно, что особенно интересно, в применении к рыхлым образцам): работаем на аппарате Шевенара. Собираемся приступить к количественной дилатометрии, хотя, вообще говоря, в применении к силикатам (водным, а они меня больше всего интересуют) она не оправдала моих надежд. Сейчас монтируем 1) установку Орсея³⁰ (смешно сказать, остановка за... 6 лит[рами] никрома и 2 к[ил]л[о]гр[аммами] Hg), на которую возлагаем много надежд и 2) маятник Ребиндера-Кузнецова³¹. Хотим приспособить его к печи и получать кривую твердости, как f от t° . К сожалению, вообще, в провинциальных условиях, очень трудно работать!..

Извините, Бога ради, за навязчивость.

Уваж[ающий] Вас

И. Микей

Днепропетровск. Главный Почтамт. Абонем[ентный] ящик № 224.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1068, арк. 12–12 зв.

№ 127

29 травня 1934 р., Дніпропетровськ

29.V.1934 [г.]

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Ваше последнее письмо получил. Наша конференция силикатчиков состоится 4–7 июня. Поэтому я – в согласии с Вашим указанием о возможности моего приезда к Вам не позднее 25/VI – постараюсь выехать на север около 15/VI с тем, чтобы быть у Вас около 17/VI.

Одновременно с этим письмом посылаю Вам заказной бандеролью рукопись моей заметки «Notes préliminaires sur la dilatométrie des silicatés naturels.* I». Рукопись посвящена изложению результатов наших первых работ по дилатометрии кремнезема и силикатов (кварц, пеликанит, хлоропал, тальк etc). После ее окончания мы получили ряд других интересных кривых (нонтрониты, цеттлицкий

* Попередні зауваження щодо дилатометрії природних силікатів (фр.).

каолинит³², змеевик, актинолит, *Cr*-нонтронит из Изумрудных копей³³ etc), которые я надеюсь захватить с собой, чтобы показать Вам, и описанию которых я думаю (уже более детально) посвятить вторую из моих «Notes».

Что же касается посылаемой мною Вам рукописи, то я очень просил бы Вас, если это Вас не затруднит и Вы считаете ее подходящей, представить ее для напечатания в «ДАН»³⁴, за что я Вам буду искренне благодарен.

Извините, Бога ради, за беспокойство.

Уваж[ающий] Вас

И. Микей

Днепропетровск. Главный Почтамт. Абонем[ентный] ящик № 224.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1068, арк. 9–9 зв.

№ 128

18 червня 1934 р., Дніпропетровськ

Днепропетровск, 18.VI.[19]34 г.

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Должен принести Вам свои глубокие извинения за навязчивость, но обстоятельства сложились так, что в настоящее время выехать отсюда на север оказалось чрезвычайно затруднительно – почти невозможно: дипломирование у наших выпускников-силикатчиков заканчивается, и сроки защит передвинуты на несколько дней вперед, так что я выехать в Ленинград до I/VII не смогу; ну а тогда – уже поздно! Буду просить Вашего любезного разрешения свидеться с Вами в сентябре или октябре.

Во время обработки материала для дипломирования «вскрылось» несколько любопытных фактов, которыми хотелось бы с Вами поделиться. Так, напр[имер], в некоторых закавказских обсидианах под микроскопом обнаружен форстерит. Нонтрониты (Изумр[удные] копи) при обжиге дают гиперстен. Как кажется, получили материалы для суждения о природе пеликанита...

Получили ли Вы материалы по нашей конференции? Прошла она довольно удачно. В частности, приняли резолюцию о желательности созыва Всесоюзного съезда силикатчиков...

Одновременно с предыдущим письмом выслал Вам рукопись моих «Notes préliminaires. I». Надеюсь, что Вы ее получили.

Извините, Бога ради, за беспокойство. Глубокоуваж[ающий] Вас

И. Микей

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1068, арк. 10–11.

№ 129

23 червня 1936 р., Дніпропетровськ

23.VI.1936 г.
Днепрпетровск

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

От недавно бывшего проездом здесь В. А. Зильберминц[а] я узнал, что в апреле с[его] г[ода] исполнилось 50 лет Вашей научной, общественной и педагогической деятельности³⁵. Хотя и с опозданием, все же позволяю себе – Вашему «силикатному внуку» – принести Вам свое сердечное и искреннее поздравление и пожелать еще много–много лет дальнейшей не менее плодотворной и интересной работы. Для нас – работников молодого поколения, многие из которых, не будучи даже, к сожалению, лично знакомы с Вами, все же имеют смелость и честь причислять себя к Вашей школе – Вы являетесь классиком. С Вашим именем на устах мы вышли в область самостоятельной научной работы, и с ним же мы вошли на кафедру. Как часто, кончая ту или иную исследовательскую работу, мы резюмируем ее кратким выводом: «результаты настоящего исследования подтверждают, т[аким] обр[азом], предположения, высказанные... (столько-то лет назад) акад. В. И. Вернадским». Как часто, мысленно пробегая только что прочитанную лекцию, мы замечаем, что основные моменты последней (чаще всего те, которые кажутся нам уже аксиоматически ясными, сросшимися с нами чуть ли не с детства), что эти основные моменты всегда связаны с одним и тем же именем – В. И. Вернадский. Как часто, перечитывая Ваш классически ясный и четкий, ныне, к сожалению, ставший чуть ли не музейной редкостью, курс минералогии³⁶, мы наталкивались в нем – где-нибудь в подстрочном примечании в конце страницы – на новые и интересные мысли, не только совершенно оригинально и своеобразно толкующие многое, зачастую, казалось бы, хорошо известное, но и толкающее Вас на новые экспериментальные исследования, дающие начинающему работнику мысли и идеи.

Разрешите же, дорогой Владимир Иванович, искренне поздравить Вас с общим для всех нас праздником и пожелать Вам еще долгой и интересной жизни, новых, как всегда оригинальных, интересных, блестящих по форме и содержанию работ.

Глубокоуваж[ающий] Вас *И. Микей*

№ 130

10 січня 1937 р., [Дніпропетровськ]*

10.I.[19]37 г.

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Разрешите, прежде всего, попросить у вас извинения за крайне запоздалый ответ на Ваше письмо о «Тимофеевской глине»³⁷ (от 2/VIII.1936 г.): я получил его с большим опозданием, т. к. только в конце сентября вернулся из отпуска. После этого я пытался раздобыть для Вас просимое количество через местный Трест Стройматериалов, который ведает всеми разработками глин по области. Однако у них на складе образцов не оказалось; когда же туда был послан, наконец, «специальный» сотрудник, то оказалось, что Тимофеевский карьер сейчас в нерабочем состоянии и взять пробу невозможно. Все это сказалося на задержке ответа, и только на днях в беседе с проф. И. И. Танатар[ом]³⁸ я узнал, что в его кабинете д[олжно] б[ыть] несколько кило интересующего Вас материала (3–5). Не знаю, удовлетворит ли Вас это количество. Во всяком случае, И. И. обещал мне при ближайшей поездке в Москву (конец января) захватить ее с собой и передать Вам.

Еще раз примите мои извинения за задержку с ответом.

Готовый к услугам. Ув[ажаящий] Вас

И. Микей

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1068, арк. 14–14 зв.

№ 131

7 жовтня 1943 р., Свободний

г. Свободный Хабаровского края, 7.X.[19]43**

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Обращаюсь к Вам с большой просьбой. За последние годы я сильно отстал от моей специальности и очень хотел бы познакомиться хотя бы с основными работами по силикатам. Поэтому, если Вас не затруднит, очень прошу Вас выслать мне по нижеуказанному адресу Вашу (для меня новую) книгу «Земные силикаты, алюмосиликаты и их аналоги» и «Труды» II-го совещания

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** У правому верхньому куті позначено: Получ[ено] 9.XI.[1]943.

минералогов (Москва, 1937)³⁹, если они были изданы. Вышли ли первые тома коллективной «Минералогии Союза»?⁴⁰

Извините за беспокойство. Крепко жму руку.

Уваж[ающий] Вас

И. Микей

Адрес – г. Свободный Хабаровского края⁴¹, Управленческая ул., № 13.

Вен. Дим. Голубых для А. Я.⁴²

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1068, арк. 15.

Коментарі

¹ *Микей Олександр (Ісаак) Якович (1901–1961)*, геолог, мінералог, фахівець у галузі природних силікатів. Уродженець Москви, зі стародавнього караїмського роду. Закінчив Дніпропетровський гірничий інститут (1926). Працював там само в мінералогічному кабінеті, професор (з 1933 р.). Спеціаліст з нерудних корисних копалин. Працював також з 1929 р. в Дніпропетровському інституті народної освіти (професор, завідувач кафедри мінералогії), Дніпропетровському фізико-хімічному інституті (завідувач кафедри геології), після перетворення цих інститутів у Дніпропетровський університет завідувач кафедри геохімії, а в 1936–1937 рр. декан геологічного факультету університету; в Дніпропетровському металургійному інституті (професор, завідувач кафедри мінералогії), Дніпропетровському хіміко-фармацевтичному інституті (на такій само посаді), працював за сумісництвом в Інституті прикладної мінералогії (1929–1931), керував дніпропетровською групою цього інституту. З 1931 р. дійсний член Дніпропетровського НДІ фізичної хімії (з 1934 р. у складі Інституту геології при університеті), керівник секції геохімії. З 1925 р. працював у польових експедиціях з вивчення нерудних корисних копалин Мелітопольської округи (горючі гази), Північного Кавказу та Закавказзя (пемза і діатоміти, вулканічні туфи). У 1928 р. видав книгу «Геологический очерк Военно-Сухумской дороги», в 1931 р. – підручник «Минеральное сырье» для студентів-хіміків. Заарештований 30 травня 1937 р. Засуджений у січні 1938 р. до 10 років ВТТ і 5 років поразки в правах. Термін відбував спочатку в колимських таборах, де працював, зокрема, і геологом пошукувальної партії «Колімжелдорстройпроекта», потім у Свободному (Приамур'я) і Красноярську, останні роки – у геологічних партіях. Після звільнення (30 травня 1947 р.) геолог у Дніпропетровській облгідромеліокопторі, а з кінця 1947 р. старший геолог Дружківської ГРП на розвідці родовища вогнетривких глин. Звільнився за станом здоров'я в 1948 р. Вирок скасовано 14 березня 1956 р. за відсутністю складу злочину. Після реабілітації йому було дозволено повернутися на постійне місце проживання до Дніпропетровська.

Література: Микей Олександр Яковлевич // Караїми. Матеріали к сериі «Народи и культура». Вып. 14, кн. 2. – М., 1992. – С. 140; Микей Олександр (Ісаак) Яковлевич // Репрессированные геологи. 3-е изд. – М.; СПб. – 1999. – С. 215–216; *Макаренко Д. Є.* 1) Знедолене життя професора І. Я. Мікея // Геолог. журнал. 1995. – № 1. – С. 106–107; 2) Голгофа українських геологів: зб. біограф. інформації. – К., 2007. – С. 124–128.

² Жодного листа або листівки В. І. Вернадського до О. Я. Мікея знайти поки не вдалося.

³ *Микей І. Я.* Про горизонт бурої води з артезіанських свердловин мелітопольської округи // Наук. зап. Катериносл. (Дніпропетр.) наук.-досл. каф. геології. – 1927. – Т. 2. – С. 245–248.

⁴ Під найменуванням «гумінів» у ґрунтах прийнято вважати частину ґрунтового гумусу – гумінові речовини, нерозчинні у водних лугах. Вони можуть утворюватися в т. ч. і з гумінових кислот.

⁵ У ряді робіт О. Я. Мікею віддається пріоритет відкриття мінералу ельбрусит (ельбрусит). Водночас відкриття не було визнано світовою мінералогічною громадськістю, критики вважали ельбрусит сумішню глинистих мінералів. Назву ельбрусит-(Zr) отримав радіоактивний урановий гранат, відкритий 2009 р. на горі Лакаргі (Верхньо-Чегемське нагір'я, Кабардино-Балкарія). Описаний: *Galuskina I. O., Galuskin E. V., Armbruster T., Lasic B., Kusz J., Dzierżanowski P., Gazeev V. M., Pertsev N. N., Prusik K., Zadov A. E., Winiarski A., Wrzalik R., Gurbanov A. G.* Elbrusite-(Zr) – a new uranian garnet from the Upper Chegem caldera, Kabardino-Balkaria, Northern Caucasus, Russia // *American Mineralogist*. – 2010. – V. 95. – P. 1172–1181; *Grew E. S., Locock A. J., Mills S. J., Galuskina I. O., Galuskin E. V., Halenius U.* IMA Report. Nomenclature of the garnet supergroup // *American Mineralogist*. – 2013. – V. 98. – P. 785–811.

⁶ Можливо, йдеться про російський варіант статті, яку було надруковано раніше німецькою. Див. далі комент. № 9.

⁷ Іванов Леонід Лікаріонович (1877–1946), мінералог, професор Катеринославського вищого гірничого училища (пізніше Гірничого інституту). Учень В. І. Вернадського. Протягом багатьох років був його кореспондентом. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів Л. Л. Іванова в кн. 1 цього видання.

⁸ Інститут прикладної мінералогії і петрографії (ІПМП) був створений у 1923 р. в Москві на базі націоналізованого в 1919 р. приватного Петрографічного інституту «Litogea». ІПМП очолював М. М. Федоровський. Після 1934 р. – Інститут геології і мінералогії (ІГМ), а потім Всесоюзний інститут мінеральної сировини (ВІМС).

⁹ Очевидно, йдеться про: *Mickey I. Ja.* Über eine neue Mineralart aus der Gruppe Nontronit-Beidellit [Elbrussite] // *Centralblatt für Mineralogie, Geologie und Paläontologie*. Abt. A. – 1930. – № 7. – S. 293–303.

¹⁰ Можливо, йдеться про статтю: *Микей И. Я.* Опыт классификации пемзовых структур в связи с их генезисом // Там само. – 1930. – № 11/12. – С. 1504–1511.

¹¹ Писаржевський Лев Володимирович (1874–1938), учений у галузі фізичної хімії. Академік ВУАН (1925), АН СРСР (1930). У 1913–1932 рр. професор Гірничого та Хіміко-технологічного інститутів у Дніпропетровську. В 1927 р. заснував Інститут фізичної хімії, який з 1934 р. став інститутом АН УРСР. Докладніше про нього див. комент. № 285 у розділі листів Л. Л. Іванова в кн. 1 цього видання.

¹² Очевидно, *Goldschmidt V. M.* Elemente und Minerale pegmatitischer Gesteine // *Nachrichten von der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen*. Math.-Phys. Kl. – 1930. – S. 370–378; *Goldschmidt V. M.* Über das Vorkommen des Germanium in Steinkohlen und Steinkohlen-Producten // Там само. – S. 398–401; *Goldschmidt V. M., Peters Cl.* Über die Anreicherung seltener Elemente in Steinkohlen // Там само. – 1933. – S. 371–386.

¹³ Див. комент. № 9.

¹⁴ *Микей А. Я.* Обсидиан Кабардино-Балкарской автономной области (Кабардино-Балкарии) // *Минеральное сырье и его переработка*. – 1931. – № 10/11. – С. 990–996. Див. також: *Микей А. Я.* Обсидиан окрестностей Эльбруса // Там само. – 1929. – № 3. – С. 336–339; *Mickey I. Ja.* Über Obsidiane aus dem Kabardino-Balkarischen autonomen Bezirke // *Centralblatt für Mineralogie, Geologie und Paläontologie*, Abt. A. – 1930. – № 10. – S. 416–428.

¹⁵ Комісія з вивчення природних продуктивних сил (КЕПС) при Петроградській АН. Головою КЕПС у 1915–1930 рр. був В. І. Вернадський. Основні видання КЕПС: «Россия», «Богатства России», «Естественные производительные силы России», «Материалы для изучения

естественных производительных сил России» тощо. Див. також комент. № 379 у розділі листів Л. Л. Иванова в кн. 1 цього видання.

Відомостей щодо видання монографії «Пемза» бракує. Див. також: *Мукей И. Я.* 1) Пемза, ее применения и месторождения // Минеральное сырье и его переработка. – 1930. – № 5. – С. 712–739; 2) Карачаевское месторождение пемзы // Там само. – 1931. – № 12. – С. 1028–1043; 3) Пемза и ее месторождения в СССР // Там само. – 1932 – № 11/12. – С. 54–58.

¹⁶ *Schwarz R. Trageser G.* Über die künstliche Umwandlung von Feldspat in Kaolin // Zeitschrift für anorganische und allgemeine Chemie. – Leipzig, 1933. – № 215[2]. – S. 190–200; *Ross C. S., Kerr P. F.* The kaolin minerals // U.S. Geological Survey Professional Paper. 165. – 1931. – P. 151–176; *Завриев [Завриан] Д. Х.* Исследование глини методом диссоциации (предв. сообщ.) // Журн. прикл. химии. – 1932. – Т. 5, № 6–7. – С. 753–759; *Krause O., Wöhner H.* Über die Vorgänge beim Brennen keramischer Kaoline // Berichte der Deutschen Keramischen Gesellschaft. – 1932. – Bd. 13 – S. 485–520; *Noll W.* Die Sorption des Kaliums in tonigen Sedimenten und ihre Bedeutung für die Bildung des Kaliglimmers bei der Metamorphose. – Jena: Fischer, 1930. – 50 s. (Chemie der Erde. Bd. 6); *Noll W.* Hydrothermale Synthese des Muscovits: Ein Beitr. zur Frage d. Serizitbildung in Tonschiefern // Nachrichten von der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen: Mathematisch-physikalische Klasse. Fachgr. IV. – 1932. – № 20. – S. 122–134; *Сочеванов В. Г.* К вопросу образования каолинита в природе // Труды 1-го совещания химиков Глав. геол.-развед. упр. 3–12 февр. 1931 г. – М., 1931. – С. 171–175; *Сочеванов В. Г.* О применении оптических методов к изучению механического состава почвенных суспензий // Почвоведение. – 1933. – № 1. – С. 57–60; *Антипов-Каратаев И. Н., Вишняков А. П., Сочеванов В. Г.* К изучению почвенного поглощающего комплекса: Связывание анионов и Са почвами и их компонентами при различных значениях рН среды // Труды Ленингр. отд. ВГУ. – 1933. – Вып. 23. – С. 1–31.

¹⁷ Ідеться про оптичний диференційний дилатометр, сконструйований французьким інженером і вченим П'єром Шевенаром (Chevenard Pierre; 1888–1960). Прилад дозволяв під час дослідження вести фотографічний запис кривої довжина – температура.

¹⁸ Ідеться про випускника Дніпропетровського гірничого інституту, учня Й. Й. Танатара, інженера-геолога Георгія Костянтиновича Фельдмана (1901–?). Після закінчення інституту працював лаборантом при кабінеті прикладної геології. Біографічних відомостей про нього бракує.

В архіві Вернадського збереглася листівка Г. К. Фельдмана від 25 грудня 1926 р. з Катеринослава: «Глубокоуважаемый профессор! В недавно посланном мною Вам оттиске статьи о сферолитовых разновидностях кремнезема вкралась, по вине машинистки, досадная ошибка, которую прошу исправить. Именно, на странице 6-ой, 4-ая и 7-ая строка снизу, надо вместо «люссатита» написать «люцитита». Некоторые добавления к моей статье будут даны в № 3 «Бюллетеней Геолого-Минералогического Кружка». Уважающий Вас Г. Фельдман» (АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1701, арк. 1–1 зв.). Ідеться про статті: *Фельдман Г. К.* 1) О некоторых сферолитовых разновидностях кварца с рудника «Желтая Река» // Бюлл. геол.-минер. кружка при Екатериносл. горн. ин-те. – 1926. – № 2; 2) Геологические исследования Криворожского железорудного бассейна. Ч. I: Рудник «Желтая река» // Инж. работник. – 1927. – № 5.

¹⁹ Занько Анатолій Михайлович (1885–1948), фахівець з аналітичної хімії, професор. Закінчив металургійне відділення Петербурзького політехнічного інституту. Від 1912 р. асистент кафедри аналітичної та загальної хімії Катеринославського гірничого інституту. В 1920–1937 рр. працював у Дніпропетровському ІНО (університеті), в 1925–1933 рр. очолював тут кафедру аналітичної хімії. Професор від 1935 р. У 1930–1941 рр. очолював кафедру аналітичної хімії Дніпропетровського хіміко-технологічного інституту. Завідувач відділу аналітичної хімії Інституту фізичної хімії ім. Л. В. Писаржевського (1938–1941). У 1945–1948 рр. керував кафедрою аналітичної хімії Львівської політехніки.

²⁰ Гольдшмідт (Голдшмідт) Віктор Моріц (Goldschmidt Victor Moritz; 1888–1947), норвезький геохімік і мінералог, засновник вугільної геохімії. Відомий і як автор геохімічної класифікації елементів, закону заміщення елементів. У 1914 р., у віці 26 років, повний професор і директор Мінералогічного інституту при Університеті Христианії. В 1935–1942 та 1946–1947 рр. директор Геологічного музею в Осло. Під час окупації Норвегії ув'язнений у концтаборі, звідки викрадений членами норвезького руху опору, перевезений до Великої Британії, де працював до звільнення Норвегії.

²¹ Зільбермінц Веніамін Аркадійович (1887–1939), геолог, мінералог, геохімік, один із основоположників хімії вугілля. Творець керівництва й таблиць для визначення мінералів. Уродженець Полтави, учень і колега В. І. Вернадського. З 1918 р. співробітник Геолкому, в 1935–1938 рр. співробітник Біогел АН СРСР, завідувач геохімічної лабораторії ВНДІ мінеральної сировини. Арештований у червні 1938 р., звинувачений у шпигунстві та участі в контрреволюційній організації. Розстріляний у лютому 1939 р.

²² Боровик Станіслав Антонович (1882–1958), фізик, фахівець в області спектроскопії, доктор наук, професор (1935). Працював у Державному Радієвому інституті (1923–1932), в 1935–1943 рр. співробітник Біогел АН СРСР, потім очолював Лабораторію спектрального аналізу Інституту геологічних наук АН СРСР.

²³ Очевидно, йдеться про роботи: *Вернадский В. И. О цветности алюмосиликатов. Доклад в заседании Отделения математических и естественных наук Академии наук СССР 5 октября 1931 г. // Докл. АН СССР. Сер. А. – 1932. – № 5. – С. 107–124; Vernadsky W. Quelques considérations sur l'étude chimique des aluminosilicates // Zeitschrift für Kristallographie, Mineralogie und Petrographie. – Leipzig, 1933. – Bd. 84. – H 5/6. – P. 337–372.*

²⁴ Орсель Жан Франсуа (Orsel Jean, 1896–1978), мінералог і геохімік, у 1920-х роках співробітник Мінералогічного музею в Парижі, з 1937 р. професор і завідувач лабораторії при Музеї природної історії. Член Французької академії наук. Постійно перебував у листуванні з В. І. Вернадським. Після війни відвідував СРСР, передав до фондів Меморіального кабінету-музею унікальні матеріали про роботу В. І. Вернадського в Парижі в 1922–1925 рр. Науковий співробітник Управління Верховного комісара з атомної енергії.

²⁵ Бродський Олександр Ілліч (1895–1969), фізико-хімік. Академік АН УРСР (1939), член-кореспондент АН СРСР (1943). У 1922–1934 рр. працював в Інституті народної освіти в Дніпропетровську (професор з 1926 р.), одночасно, в 1927–1969 рр., в Інституті фізичної хімії АН УРСР, директор інституту з 1939 р. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів О. І. Бродського в кн. 1 цього видання.

²⁶ Ідеться про І Дніпропетровську обласну конференцію силікатників, що відбулася 4–7 червня 1934 р. Див. також розділі листів О. І. Бродського та Л. Л. Іванова в кн. 1 цього видання.

²⁷ Леонід Лікаріонович Іванов. Див. комент. № 7.

²⁸ Будников Петро Петрович (1885–1968), фахівець у галузі хімії і технології силікатів. Член-кореспондент АН СРСР (1939), академік АН УРСР (1939), академік Польської АН. Професор Іваново-Вознесенського політехнічного інституту (1919–1926). З 1926 р. головний інженер силікатних заводів у Харкові, потім директор центральної науково-дослідної лабораторії Українського тресту вогнетривкої та цементної промисловості, з 1932 р. завідувач відділення хімічно стійких керамічних матеріалів Харківського інституту силікатів. Професор Харківського технологічного, Харківського інженерно-економічного інститутів та Промислової академії (1926–1941), Московського хіміко-технологічного інституту ім. Д. І. Менделєєва (1943–1968).

²⁹ У серпні 1933 р. В. І. Вернадський із дружиною виїхав у піврічне відрядження через Варшаву до Праги. Спочатку відпочили в родині доньки, а в жовтні – грудні академік займався

науковою роботою, читав лекції з радіогеології в Лондоні та Парижі. 19–22 грудня 1933 р. прочитав у Сорбонні цикл лекцій «La Géochimie de l'eau». До СРСР Вернадські повернулися на початку лютого 1934 р.

³⁰ Ідеться, очевидно, про фотоелектричний прилад для вимірювання світла, відбитого від полірованої поверхні за допомогою фотоелемента – для визначення відбивної здатності рудних мінералів. Сучасні спектрофотометри є вдосконаленими моделями установки Ж. Орселя 1927 р. Прилад для вимірювання включає в себе рудний мікроскоп, монохроматор, фотоелемент, з'єднаний з фотометром.

³¹ Маятник-диспергатор змінної ваги системи Кузнєцова – Ребіндера, у якому зміна ваги маятника досягається за допомогою набору змінних вантажів, призначений для вимірювання твердості тіла – визначається часом загасання коливань маятника, опорою якого є досліджуваний об'єкт. Метод загасаючих коливань маятника був запропонований В. Д. Кузнєцовим (1887–1963) і широко використаний в дослідженнях П. О. Ребіндера (1898–1972).

³² Каолініт із Седлецького родовища каоліну (стара назва – Цеттліц), поблизу Карлових Вар у Чехії. На Міжнародній конференції з неорганічної хімії в 1924 р. каолін із Цеттліца був визнаний світовим стандартом.

³³ Група смарагдових і берилієвих родовищ, розташована на Середньому Уралі в межах однойменної смуги завдовжки 25 і завширшки 2 км, у 56 км на північний схід від Єкатеринбурга.

³⁴ Немає відомостей про опублікування статті в «Докладах АН СРСР». Можливо, О. Я. Мікею вдалося надрукувати матеріал в іншому виданні: *Мікей І. Я., Бродська І. А.* Про ділатометрію природних силікатів // Укр. хім. журн. – 1935. – № 10. – С. 66–77.

³⁵ Учні В. І. Вернадського О. Є. Ферсман та О. П. Виноградов запропонували президії АН програму вшанування Володимира Івановича, хоча фактично здійснено було небагато. Проте восени було видано ювілейний збірник: Академику В. І. Вернадському к 50-літтю научної і педагогічної діяльності: [в 2-х т.] / ред. А. Е. Ферсман. – М., 1936. – Т. 1. – 606 с.; Т. 2. – С. 619–1272.

О. Я. Мікей був одним із авторів ювілейного збірника: *Мікей А. Я.* К вопросу о химической природе и строении глауконита // Там само. – Т. 2. – С. 813–826.

У листі до сина від 16–17 липня 1936 р. В. І. Вернадський зазначив: «Сейчас год «юбилея» – 50 лет свадьбы, 30 лет академической работы, 20 лет концепции биогеохимии, 10 лет существования организованной академической биогеохимической работы (1926 – биогеохимический отдел живого вещества, 1928 – основание биогеохимической лаборатории). Я решительно протестовал против празднования юбилея, но все же печатается (кончат печатанием) сборник, посвященный мне по инициативе А. П. Карпинского (кажется: А. Е. Ферсман, В. Г. Хлопин, А. П. Виноградов) – 2-х томный, более 70 человек участников. Это останавливать я не мог, и возможность печататься – расширение – я считаю хорошим делом. Учтывая все это, я думаю, что я имею большие шансы добиться постройки лаборатории быстро, скажем, в 1937 году» (Week-end в Болшево, или еще раз вольные письма академика В. И. Вернадского / публ. и коммент. М. Ю. Сорокиной // Минувшее. Ист. альманах. – СПб., 1998. – Вып. 23. – С. 318).

В. І. Вернадському було надано також персональну машину М-1 у зв'язку з 50-річним ювілеєм його наукової діяльності (Переписка В. І. Вернадського і А. П. Виноградова. – М., 1995. – С. 230).

³⁶ Ідеться, ймовірно, про: *Вернадский В. И.* Лекции описательной минералогии: (чит. в Моск. ун-те). – М., 1899. – 288 с.; або: *Вернадский В. И.* Минералогия: Лекции, чит. студентам-естественникам Моск. ун-та в 1907–1908 гг. – М., 1908. – Ч. 1. – 472 с. (літогр. вид.).

³⁷ Ідеться про знайдену в ХІХ ст. глину (алюміній-залозистий глей) з Девладової балки в Верхньодніпровському повіті Катеринославської губернії. Володарем балки був якийсь Тимофєєв, тому ця глина отримала назву «Тимофіївська глина». Питання про цілющі властивості глини, підтверджені деякими вченими, залишається дискусійним. Докладніше див.: *Аскоченский А.* Заключительное слово о врачебном действии алюминио-железистого глея (глина г. Тимофеева) во всех хронических и частью в острых болезнях. – Верхнеднепровск, 1889. – 279 с.

³⁸ Танатар Йосип Ісаакович (1880–1961), геолог, першовідкривач жовтоводських уранових руд, дослідник криворізьких родовищ залізної руди. З 1914 р. до 1958 р. завідував кафедрою прикладної геології в Катеринославському гірничому інституті. Понад три десятки років паралельно завідував кафедрою в Катеринославському (Дніпропетровському) університеті. Докладніше про нього див. у: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 283–300.

³⁹ *Вернадский В. И., Курбатов С. М.* Земные силикаты, алюмосиликаты и их аналоги: из лекций в Московском университете Вернадского В. И., изданных в 1910–1912 гг. 4 изд., перераб. и привед. к новому уровню знаний проф. Курбатовым С. М. и акад. Вернадским В. И. – М.; Л., 1937. – 377 с.; Труды Второго совещания по экспериментальной минералогии и петрографии, 7–10 мая 1936 г. – М.; Л., 1937. – 311 с.

⁴⁰ Під такою назвою відомо лише: *Минералогия Союза / АН СССР. Ломоносовский ин-т геохимии, кристаллографии и минералогии*; под общ. ред. А. Е. Ферсмана. – Серия А, вып. 1–7. – [М]; Л., 1933–1936. Авторські випуски були присвячені окремим мінералам: Нєфєлін, Циркон, Титанит, Пироморфит, Перовскит, Цирконосиликаты, Ванадинит. Див. також: *Минералогия СССР / под общей ред. А. Е. Ферсмана. Серия Б, вып. 1: Литература о минералах Южного Южного Урала / под ред. О. М. Шубниковой.* – Л., 1933. – 160 с.

Можливо, О. Я. Мікей мав на увазі видання: *Минералы СССР / гл. ред. А. Е. Ферман. Т. I: Самородные элементы.* – М.; Л., 1940. – 328 с.; Т. II: Сульфиды, сульфосоли и подобные им соединения. – М.; Л., 1940. – 748 с.

⁴¹ У м. Свободний (тепер Амурська обл., РФ) знаходилось управління Бамлагу (Байкало-Амурський виправно-трудоий табір), а в 1941–1945 рр. – управління Свободлагу системи ГУЛАГу.

⁴² Можливо, йдеться про Веніаміна Дмитровича Голубих, чекіста, через якого «А. Я.» – Олександр (Ісаак) Якович Мікей – отримував листи в ГУЛАГу.

Ганна Болеславівна Міссуна (1868–1922)¹

Г. Б. Міссуна – В. І. Вернадському

№ 132

6 квітня [1917 р., Москва]*

Дорогие мои Наталия Егоровна² и Владимир Иванович!

В дни торжества свободы мысль моя поневоле обращается к Вам, с которыми я пережила вместе революцию 1905 г. и где сложилось мое политическое «credo». С глубин переполненной [величайшей] и неопишуемой радостью души я шлю Вам свой привет: «Да здравствует великая, свободная Россия!». Свергнуто позорное иго, и я верю в окончательное торжество правды, свободы и тех высоких общественных идеалов, взлелеянных русской передовой интеллигенцией. Я верю в народ и чувствую себя настоящей демократкой: мне не страшно народовластие. Я видела русский народ на улицах и площадях Москвы и восторгалась его умом и тактом. Я надеюсь, что русская революция не запятнает себя ненужной кровью, что она окажется великодушной для своих повергнутых врагов. Думаю, что самое строгое наказание для столпов павшего режима должно состоять в созерцании издали счастливой и великой России и в сознании, что для них в ней нет места.

Очень жалею, что Вы не в Москве и что посредником должна служить бумага. Еще раз шлю свои поздравления и пожелания всего лучшего в обновленной России.

Всегда и искренне преданная Вам *А. Миссуна*

6.IV. Письмо было написано, но не отправлено, когда произошла смерть В. Д.³, о чем Вы, как мне сказала Ел[изавета] Дм[итриевна]⁴, узнали из газеты. Она передала мне также о большом несчастье, постигшем Вас⁵. Прошу верить, что я вполне разделяю Ваше горе и понимаю всю тяжесть понесенной Вами утраты. Хотя написанное письмо не соответствует более моему настроению, я все-таки посылаю его, чтобы Вы знали, что первые мои мысли в те великие дни были с Вами. Шлю Вам свои приветы, дорогие Наталия Егоровна и Владимир Иванович, и свои пожелания, чтобы время излечило причиненную Вам смертью А. С.⁶ рану.

Ниночку⁷ целую.

А. Миссуна

IP НБУВ, ф. I, од. зб. 26976, арк. 1–1 зв.

* Рік і місце написання листа встановлено за змістом. Лист на бланку: École de femmes supérieure. Institut géologique. Moscou, rue Tsaritzinskaja. – Высшие женские курсы. Геологический институт. Царицынская ул. (*фр.*).

Коментарі

¹ *Міссунa Ганна Болеславівна (Міссунa Ганна Баляславаўна; 1868–1922)*, одна з перших жінок-геологів у Росії. Член Московського товариства дослідників природи (1898), Московського товариства любителів природознавства, антропології та етнографії, Всеросійського мінералогічного товариства, Російського палеонтологічного товариства і Товариства ім. Коперника у Львові. В 1896 р. закінчила Приватні жіночі курси в Москві, де слухала лекції В. І. Вернадського. В 1906–1922 рр. асистент, викладач петрографії, палеонтології, історичної геології на Московських Вищих жіночих курсах. З 1919 р. приват-доцент геологічного факультету Московського університету. Вивчала геологічну будову центральних і західних регіонів Білорусії, лесові відкладення Новогрудської височини, вела пошуки залізної руди та кам'яного вугілля в Тульській губернії. Дала наукове пояснення льодовикового рельєфу Білорусії. Вперше в Російській імперії розробила методику вивчення кінцевих морен і крайових льодовикових утворень, виявила кілька четвертинних зледенінь. Опублікувала 17 наукових праць, присвячених питанням геологічної будови Росії, Білорусії, Литви та Польщі. Ряд досліджень присвячені палеонтології Криму.

Основні праці: *Міссунa А. Б.* Материалы к изучению конечных морен Литовского края // Материалы к познанию геологического строения Российской империи. – Вып. 1. – 1899. – С. 133–170; *Missuna A.* Paгuczynek do geologii Nowogrodzkiego powiatu gubernii Minskiej // Kosmos (Lwów). – 1910. Т. 35; Те саме рос. мовою: Краткий очерк геологического строения Новогрудского уезда Минской губернии // Зап. СПб. минерал. об-ва. – 1915. – Ч. 50. – С. 163–248.

Література: *Мирчинк М. Е.* Александра Болеславовна Миссуна (1869–1922). – Москва, 1940. – 13 с.; *Наливкин Д. В.* Наши первые женщины-геологи. – Л., 1979. – С. 45–54; *Малаякo Г. И.* Миссуна Анна Болеславовна // Геологи. Географы: биограф. справ. – К., 1985. – С. 178.

² Ідеться про Вернадську Наталію Єгорівну, дружину В. І. Вернадського.

³ Очевидно, йдеться про Соколова Володимира Дмитровича (1855–1917), геолога, гідрогеолога, професора та завідувача кабінету геології і палеонтології Вищих жіночих курсів у Москві, завідувача геологічного кабінету Московського вищого технічного училища.

⁴ Ідеться про Ревуцьку Єлизавету Дмитрівну (1866–1942), мінералога, ученицю В. І. Вернадського. До 1935 р. фактично виконувала роль його референта. Докладніше про неї див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 201.

⁵ Ідеться про смерть від туберкульозу 12 березня 1917 р. племінниці В. І. Вернадського Ганни Сергіївни Короленко (1884–1917), доньки його рідної сестри Катерини Іванівни. Після смерті матері (1910) жила в сім'ї Вернадських. Закінчила Смольний інститут, викладала в Петербурзькому музичному інституті. Була учасницею Теософського товариства. Донька В. І. Вернадського Ніна згадувала: «Вона жила в нас як старша дочка... мій батько її обожнював, і ми усі теж. Вона була близька мені як рідна сестра. Вона була дуже талановита арфістка, дуже самостійна і оригінальна» (Вернадская-Толль Н. В. Штрихи к портрету // Прометей: Историко-биографический альманах серии «Жизнь замечательных людей». – Т. 15. – М., 1988. – С. 122–131). Її портрет разом із портретами батька та дружини завжди знаходився на робочому столі вченого. Її образ постійно виникав у пам'яті В. І. Вернадського. На сторінках його щоденника зустрічаються численні спогади про Ганну Сергіївну.

⁶ Короленко Ганна Сергіївна.

⁷ Ідеться про доньку В. І. Вернадського – Ніну Володимирівну.

Лев Борисович Модзалевський (1902–1948)¹

В. І. Вернадський – Л. Б. Модзалевському

№ 133*

13 травня 1941 р., Москва

Москва, 13.V.1941 г.

Дорогой Лев Борисович,

Обращаюсь к Вам с просьбой передать прилагаемое письмо В. Леонова² из Новороссийска и рукопись «Демона» Лермонтова³ в Пушкинский дом. Я не знаю, кто там теперь директор⁴. Из письма Леонова Вы увидите, что, возможно, рукопись может быть интересна, а, может быть, это просто один из старых списков, столь обычных в то время, хотя тут есть, по-моему, много вариантов и небезынтересных. Письмо Леонова можете оставить в архиве, но я прошу прислать мне копию.

Прошу лично Вас очень известить Леонова: Новороссийск, ул. Грибоедова, 83, Вас[илию] Ник[олаевичу] Леонову. Об нем найдете в справочнике 1928 г.

Одновременно я извещаю директора Пушкинского дома о том, что я посылаю Вам рукопись и письмо Леонова, и пусть они известят официально о получении Леонова⁵.

Буду очень рад, если в бытность в Москве Вы ко мне зайдете. Я знаю только, что Вы хорошо и много работаете. В Петербург я едва ли смогу приехать. Оба мы с Нат[альей] Егор[овной] бодем.

Между прочим, «Малороссийский родословник» Вашего дяди весь закончен, и я пользовался здесь пятью или четырьмя томами⁶.

<В. Вернадский>

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1092, арк. 6–6 зв. Машинописна копія.

Л. Б. Модзалевський – В. І. Вернадському

№ 134

24 квітня 1940 р., Ленінград

24 апреля 1940

Глубокоуважаемый Владимир Иванович.

Спешу ответить на Ваш вопрос. «Малороссийский Родословник» Вад[има] Льв[овича] Модзалевского вышел в 4 томах, причем т[ом] IV на буквы П–С

* У верхньому правому куті листа ручкою позначено: Л. Б. Модзалевському.

появился в Киеве в 1914 г. В этом томе опубликовано, между прочим, и родословие Старицких, где упоминается и Ваше имя, на стр. 753. К сожалению, последний V том не был напечатан (на буквы Т–Я). Он, как мне сообщали из Киева, сохранился в рукописи в одном из Киевских архивов, куда поступил весь личный, очень богатый и интересный архив моего дяди⁷. Я никогда в Киеве не был, но постоянно туда стремлюсь, чтобы иметь возможность ознакомиться со всеми архивными материалами, оставшимися после смерти В. Л. Модзалевского в 1920 г.

Я продолжаю работать в Архиве Академии Наук, и в этом году исполняется 15 лет моей деятельности в этом замечательном учреждении Академии. Буду всегда рад навести Вам всякую справку, если она Вам когда-нибудь потребуется. Что касается А. Д. Красильникова⁸, то, к сожалению, изучение его не стоит в плане работ Архива Ак[адемии] Н[аук], а своего личного времени у меня не хватает и на работы по изучению Пушкина, которому я посвятил свои досуги. Сейчас я увлекаюсь Ломоносовым⁹, и на очереди у меня стоит работа по подготовке полного собрания его писем и сохранившихся писем к нему. Эта работа включена в план работ Архива Ак[адемии] Н[аук], что дает мне возможность выполнять ее в служебные часы. В связи с проверкою текстов писем Ломоносова, автографы которых хранятся в Москве, я собираюсь в начале мая побывать в Москве, я был бы очень удовлетворен, если бы Вы разрешили мне навестить Вас и поделиться с Вами моими замыслами. Всякий Ваш совет я приму с благодарностью и живейшей признательностью.

Преданный Вам *Л. Модзалевский*

Мой адрес: Ленинград, 53, Васильевский остров, 1 линия, д. 44, кв. 6. Льву Борисовичу Модзалевскому.

РАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1092, арк. 2–3.

Коментарі

¹ *Модзалевський Лев Борисович (1902–1948)*, історик російської літератури XVIII–XIX ст., доктор філологічних наук, професор, співробітник Пушкінського Дому та Архіву Академії наук.

Народився в родині відомого історика літератури і пушкініста, одного із засновників Пушкінського Дому Бориса Львовича Модзалевського (1874–1928), який був сином двоюрідної сестри В. І. Вернадського по лінії Константиновичів.

Закінчив філологічний факультет Ленінградського університету (1925). З 1919 р. працював у книгосховищах та архівах Петрограда; з грудня 1925 р. помічник архівіста в Архіві РАН. З 1934 р. старший науковий співробітник. Паралельно зі службою в академічному архіві за сумісництвом і угодами працював в Інституті нової російської літератури. У 1933 р. вчений фахівець ІРЛІ і співробітник Пушкінської комісії АН СРСР. В 1935 р. отримав учений ступінь кандидата філологічних наук за сукупністю наукових робіт без захисту дисертації. Займався науковим описуванням рукописів О. С. Пушкіна та М. В. Ломоносова, коментарями до їхніх листів, досліджував і готував до видання матеріали для біографії М. І. Лобачевського.

У 1942 р. разом із родиною був евакуйований у Єлабугу, де став завідувачем кафедри російської літератури вивезеного в це місто Воронежського університету. В роки війни вчений секретар Музейної та Архівної комісії АН СРСР. Після війни продовжував працювати одночасно в Пушкінському Домі та в Архіві АН СРСР. У 1947 р. захистив докторську дисертацію «Ломоносов і його літературні відносини в Академії наук (1751–1763)» (видана 2011 р.: *Модзалевский Л. Б. М. В. Ломоносов и его литературные отношения в Академии наук: из истории русской литературы и просвещения середины XVIII в. / отв. ред. И. В. Тункина. – СПб., 2011. – 380 с.*).

Література: Пушкинский Дом: материалы к истории. 1905–2005. – СПб., 2005. – 600 с.; *Модзалевская Т. Л.* Лев Борисович Модзалевский (1902–1948): страницы жизни. – СПб., 2009. – 114 с.

² У листі до В. І. Вернадського від 25 листопада 1940 р. Василь Миколайович Леонов підписався, як «старый Ваш слушатель и ученик» і називав себе 70-річним «старцем» (АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 947, арк. 15 – копія, засвідчена Л. Б. Модзалевським; у справі є листи від 1901–1903 рр. – Леонов надсилав Вернадському зразки мінералів із Батумі). Інших відомостей про нього бракує.

³ В. М. Леонов надіслав В. І. Вернадському для передання фахівцям рукописний список поеми М. Ю. Лермонтова «Демон», який, за переказами в родині Потулових, нібито редагував сам поет. У листі від 13 травня В. І. Вернадський подякував В. М. Леонову та поінформував про те, що через В. Л. Модзалевського надсилав рукопис до Пушкінського Дому (АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 947, арк. 17–17 зв.).

⁴ Директором Інституту російської літератури (Пушкінського Дому) АН на той час був Павло Іванович Лебедєв-Полянський (1882–1948). Академік АН СРСР (1946). У 1921–1930 рр. начальник Головліту.

⁵ У листі-відповіді Л. Б. Модзалевський писав 21 травня 1941 р.:

«Глубокоуважаемый Владимир Иванович! Я получил Ваше письмо, а также письмо В. Леонова с приложением списка поэмы Лермонтова «Демон». Как письмо, так и список поэмы я передал в Пушкинский Дом вместе с Вашим письмом на имя П. И. Лебедева-Полянского. На днях Пушкинский Дом отправит В. Леонову благодарственное письмо за принесенную в дар рукопись «Демона». Я просил также снять с письма Леонова копию, которая будет Вам выслана вместе с письмом от Пушкинского Дома.

Очень благодарен Вам за память и за приглашение быть у Вас. Непременно буду у Вас, когда придется быть в Москве. Скорее всего приеду летом этого года во время отпуска.

Я действительно очень много работаю по мере своих сил и возможностей, и у меня остается очень мало времени для личной жизни. Мои дети все здоровы и растут. Старшие два сына учатся в школе в 5 и 7 классах. Сейчас сдают экзамены и переходят в следующие классы. Старший Борис учится отлично и радуется своим поведением и прилежанием. Мой отец, в честь которого он и назван, несомненно был бы удовлетворен таким внуком. Ему сейчас 15 лет. Думаю, что Вам, как родственнику, будет интересно взглянуть на него: посылаю его фотокарточку. Если мне удастся поехать в Москву, я возьму его с собою и Вам представлю его. Второй сын Николай еще не определился и совсем еще ребенок, несмотря на свои 13 лет.

Очень прошу передать мой низкий поклон Наталье Егоровне. Крепко жму Вашу руку. Ваш Л. Модзалевский» (АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1092, арк. 4–4 зв.).

⁶ Модзалевський Вадим Львович (1882–1920), історик, архівіст, археограф. Син двоюрідної сестри В. І. Вернадського – Олександри Іванівни Модзалевської (у дівочтві Константинович) по жіночій лінії (мати Володимира Івановича – Ганна Петрівна була з роду Константиновичів). Докладніше про нього див. комент. № 1 до листа № 337 від 5 липня 1918 р. у розділі «Офіційне листування» в цій книзі.

В. Л. Модзалевський – автор «Малороссийского родословника». Чотири томи цієї роботи вийшли 1908, 1910, 1912, 1914 рр. Подальша їхня публікація припинилася в зв'язку з початком Першої світової війни, однак п'ятий том цієї серії, що тривалий час залишався в рукопису, все ж вийшов у 5-ти випусках 1996, 1998, 2004 рр. *Модзалевський В. Л.* Малороссийский родословник. – Т. 1. – К., 1908. – 519 с.; Т. 2. – К., 1910. – 720 с.; Т. 3. – К., 1912. – 824 с.; Т. 4. – К., 1914. – 948 с.; Т. 5, вип. 1 / упор. С. В. Шурляков. – К., 1996. – 96 с.; Т. 5, вип. 2 / упор. В. В. Томазов. – К., 1998. – 96 с.; Т. 5, вип. 3 / упор. В. В. Томазов. – К.; СПб., 2004. – 80 с.; Т. 5, вип. 4 / упор. В. В. Томазов. – К.; СПб., 2004. – 80 с.; Т. 5, вип. 5 / упор. В. В. Томазов. – К.; СПб., 2004. – 100 с.

⁷ Архів В. Л. Модзалевського зберігається у ЦДІАК України (ф. 856) та ІР НБУВ (ф. XII (особовий), а також матеріали у фондах I, II, III).

⁸ Красильников Андрій Дмитрович (1705–1773), астроном і геодезист, ад'юнкт з астрономії Петербурзької академії наук і мистецтв (1753). У 1719–1724 рр. навчався в Школі математичних і навігаційних наук у Москві, в 1731–1733 рр. навчався практичної астрономії в Петербурзі в Академії наук. Учасник Другої Камчатської експедиції Г. Ф. Міллера – С. П. Крашеніннікова, спорядженої для спостереження проходження Венери через диск Сонця (1733–1746). Після повернення працював в Астрономічній обсерваторії Академії наук, викладав у Морській академії. Автор першого російськомовного підручника з астрономії та «ряду календарів». В. І. Вернадський цікавився долею і діяльністю А. Д. Красильникова (згадував, наприклад, у своїй праці «Очерки по истории естествознания в России в XVIII столетии»). Як свідчив Л. Б. Модзалевський, саме на пропозицію В. І. Вернадського Ломоносовська комісія Академії наук 1929 р. збрала «матеріали для біографії Красильникова і зосередила їх в Архіві АН СРСР (*Ломоносов М. В.* Сочинения. – М., 1948. – Т. 8. Примечания, С. 257).

⁹ *Модзалевский Л. Б.* Рукописи Ломоносова в Академии наук: научное описание. – Л.; М., 1937. – 403 с. (Труды Архива АН СССР, вып. 3); Ломоносов М. В. Сборник статей и материалов / под ред. А. Н. Андреева и Л. Б. Модзалевского. – М.; Л., 1946. – 305 с. Фундаментальна праця, присвячена творам Ломоносова, вийшла вже після смерті Модзалевського: *Ломоносов М. В.* Сочинения. Т. 8 / под ред. С. И. Вавилова. Подготовил к печати и комментировал Л. Б. Модзалевский. – М.; Л., 1948. – 472 с. З листування вченого див.: *Ломоносов М. В.* Полное собрание сочинений и писем: в 11-ти томах. – М.; Л., 1950–1983. – Т. 10: Служебные документы. Письма. 1734–1765 гг. – М.; Л., 1952. – 1280 с.; Т. 11, дополнительный, справочный: Письма. Переводы. Стихотворения. Указатели. – Л., 1983. – 424 с.

Сигізмунд Олександрович Мокржецький (1865–1936)¹

С. О. Мокржецький – В. І. Вернадському

№ 135

21 березня 1905 р., Сімферополь

г. Симферополь
21 марта 1905 г.*

Высокоуважаемый Владимир Иванович!

В бытность свою в прошлом году у Вас в Минералогическом Кабинете² я обещал Вам прислать Швагериновый известняк и киноварь из Крыма, но до сих пор не исполнил своего обещания. Принося перед Вами свое извинение за такое промедление, посылаю вместе с этим казенной посылкой несколько кусков Швагеринового известняка из окружностей Симферополя, Верхнетриасовый сланец с *Pseudomonotis ochotica* (по К. К. Фохту)³ и образец мраморовидного известняка Юрской системы (Лейас) оттуда же. Киновари не посылаю, т. к. ее и мало у нас, а главное, ее нахождение в Крыму все еще находится под сомнением, т. к. она доставлена нам одним любителем и до сих пор никто из специалистов ее не нашел, хотя мои сотрудники по музею⁴ и нашли около Чоргуни⁵ ту породу (кварцит), в которой залежала доставленная киноварь. Вместе с этим посылаю и отчет по нашему музею за 1904 год⁶. Наш музей в настоящее время обогатился интересными коллекциями крымских минералов, пожертвованными О. Ф. Ретовским⁷, и понемножку этот отдел у нас пополняется. Если смогу Вам чем-либо еще быть полезным, то не откажите написать; теперь, вследствие забастовок в высших учебных заведениях⁸, у нас в музее есть несколько студентов-геологов (Двойченко⁹, Конради¹⁰ – из СПб. Горного института), которые охотно помогают нам и будут, если бы что понадобилось.

С глубоким уважением и преданностью
имею честь быть Вашим слугой... *С. Мокржецький*

P.S. Мой привет П. С. Цебрикову¹¹ и С. П. Попову¹² и просьба к ним прислать нам в музей свои печатные труды, а также дубликаты из сборов в Крыму.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1094, арк. 1–2.

* На бланку: Естественно-исторический Музей Таврического Губернского Земства.

№ 136

26 березня 1905 р., [Сімферополь]*

26.III.1905

Высокоуважаемый Владимир Иванович!

На днях мы послали Вам кое-что для Кабинета Вашего; теперь же посылаю некоторые крымские минералы, собранные на Карадаге¹³ и Яйле¹⁴, прося Вас определить их. На каждом образце поставлен номер, под которым стоят и наши образцы, поэтому посланные Вам образцы не беспокойтесь возвращать, а не откажите лишь сообщить: какой минерал, по Вашему определению, оказался под каждым номером? Вашим авторитетным определением и ответом очень обяжете.

Преданный Вам С. Мокржецкий

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1094, арк. 3. Листівка.

№ 137

20 серпня 1920 р., [Сімферополь]**

20.VIII.[19]20 г.

Высокоуважаемый Владимир Иванович.

Я плохо себя чувствую и прошу меня извинить, если я не приду в сегодняшнее заседание. Телеграмму посылаю.

Искренне преданный С. Мокржецкий

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1094, арк. 4.

№ 138

31 липня 1921 р., Софія

София, Болгария

Испытателен земеделчески Институт***

ул. Дъбр, 11/13, 31 июля 1921

Академику Российской Академии Наук

В. И. Вернадскому

Из иностранных и русских газет я узнал, что Советское Правительство разрешило пересылку в Россию печатных произведений для нужд научных

* Місце написання встановлено за поштовим штемпелем.

** Місце написання листа встановлено за змістом.

*** Так в оригіналі. Правильна назва дослідного землеробського інституту в Софії – Земедельски изпитателен институт.

учреждений и ученых, а также открыло возможность помощи голодающим. По этим двум вопросам я бы хотел Вам написать.

Некоторые издания Болгарской Академии Наук, университета Природолюбивого Дружества, Опытного Института и др. можно было бы выслать, если бы была установлена пересылка по известному адресу и, по возможности, бесплатная, хотя бы для Рос[сийской] Академии Наук. Желательно было бы получение от последней сертификата, уполномочивающего меня (или иное лицо) собирать в научных учреждениях и у частных лиц книги для русских ученых.

Что же касается помощи голодающим, то я бы мог содействовать по закупке семян овощей, конфет, фасоли, бураков и др., если бы была дана возможность переслать их. В Крыму этот вопрос неоднократно поднимался – и в кооперации¹⁵, и на станции¹⁶, и на Юге некоторые овощи можно бы разводить круглый год.

К сожалению, из Крыма я не имею никаких известий (кроме газетных) и не знаю ничего ни о станции, ни об университете и клиниках. Кто теперь заведывает станцией, и все ли сохранилось?¹⁷ Если будет Вам возможно написать туда, то передайте мои приветы товарищам по работе¹⁸; я их всегда помню. Я бы просил, если возможно будет, получить из Крыма мою брошюру «Луговой мотылек», который сейчас размножился в Болгарии (4-е издание брошюры у Синани в Симферополе)¹⁹.

Я стремился на родину, но застрял здесь пока, состою инспектором земледелия и энтомологии. Здесь я совершенно один. Дочь в Югославии, сын в Польше. Ваш родственник²⁰ потерял жену и очень тоскует. Здесь много профессоров медиков из Одессы, Киева и Харькова.

Как подвигается Ваш труд по исследованию живого вещества²¹ и исследованию производительных сил России²²? Я хорошо помню нашу совместную прошлогоднюю работу под Вашим руководством и хотел бы получить Вашу хотя бы первую брошюру, о необходимости исследования производительных сил России²³.

Как Ваше здоровье и Вашей семьи? Прошу писать по адресу: London, British Museum Natural History, SW. 7, D-r Uwarow²⁴ – для меня. Или же по другому адресу, какой, м[ожет] б[ыть], Вы сами имеете для заграничных сношений. Из Лондона сюда письма доходят на 8-й день. Привет всем.

С. Мокржецкий

№ 139

18 грудня 1921 р., Софія

18/5.XII.1921

Софія

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Благодарю Вас за ответ по поводу книг и пр[очего]. «Лугового мотылька» я получил вместе с другими изданиями Центральной станции по защите растений в Петрограде; прислали прямо по почте. Поэтому я думаю, что Вашу книгу и статью могли бы Вы выслать бандеролью или заказным по почте же. Я очень заинтересован Вашими работами и не хотел бы, чтобы они где-либо затерялись! Посылайте пока по прежнему адресу: British Museum. Там их прореферируют и потом мне пришлют. Будет двойная польза. В Bureau of Entomology British Museum, NW. 7, London. Там работает мой приятель²⁵, очень обязательный человек, который все сделает и для Вас, если Вы ему напишете. Я очень рад, что Вы печатаете Ваш труд о живом веществе; это мировая, всесветная работа. И могу лишь пожалеть, что Вы не поехали в Лондон, [не] могли использовать новейшей литературы и пособий. Даже в мою маленькую специальность уже вклиниваются идеи о биоценозе вредных насекомых с растениями (Carl Börner. Beiträge zur Kenntnis vom Massenwechsel (Gradation) schädlicher Insekten. Arbeiten aus der Biolog[ischen] Reichsanstalt für Sendung für Land- und Forstwirtschaft. Berlin. 1921)²⁶.

Я думаю, что Советское Правительство легко дало бы Вам командировку, если бы Вы нашли возможной для себя эту поездку! Благодарю Вас за сведения об университете и станции. Оттуда я не имею никаких сведений. Я был бы очень обязан Вам или Н[аталье] Е[горовне], если бы написали, благополучен ли мой доктор; я очень беспокоюсь за него. Думал, что он будет сюда командирован университетом за медикаментами. Пусть он мне напишет по адресу: London... Благополучен ли он и девочки? Я писал в Крым много раз, но безответно. Я ему во многом обязан своим здоровьем.

Одновременно с Вашим письмом получил письмо и от профес[сора] Murgoci²⁷. Он очень интересуется Вами и Вашей работой. Я предполагал на днях с ним встретиться проездом через Бухарест, но сейчас по Дунаю идут льды, стоят метели, а я задержан здесь. Возможно, что придется ехать через Белград, Вену. И здесь с Мур[г]очи я переговорю относительно посылки Вам книг. Н. И. Кузнецову²⁸ передайте, что здесь Агрономический Факультет охотно купил бы его книги, в особенности же его «Flora caucasien est.»²⁹. Профес[сор] Ал[ександр] Фед[орович] Странски³⁰ ему напишет. Адрес Странского: Sofia, Bulgarie, ул. Шипки, 4. Агрономический Факультет. Ал[ександр] Странски. Он болгарин, но русский воспитанник из Киева и Москвы. (Универ[ситет] окончил в Киеве и С[ельско]-х[озяйственный] <институт> в Москве).

На днях заходив ко мне Ваш родственник. Он, а также все семейство Вашей племянницы³¹, у которой Вы болели тифом³² (фамилии не помню), вполне благополучны.

На днях здесь внезапно скончался профессор А. К. Медведев³³ из Одессы, Ваш школьный товарищ. Это был замечательный врач и большой души человек. Гуманист в полном смысле слова. Он лечил всю бедноту – и русскую, и болгарскую – даром, хотя сам нуждался, ибо у него шесть человек семьи, оставшейся без средств. Вся София его провожала до места упокоения, устроив ему похороны по I разряду, но жил-то он по пятому! Все же болгары сделали все, чтобы обеспечить семью. Накануне своей смерти он расспрашивал у меня про Вас, а ночью скончался от разрыва сердца.

Всего Вам хорошего С. Мокржецкий

На всякий случай сообщаю Вам свой польский адрес: Pologne, Varsavie. Główna Szkoła Gospodarstwa [Wiejskiego]. Miodowa ulica, 23.

Из России сюда идут письма непосредственно, а отсюда, б[ольшей] ч[астью], через Берлин. Я здесь произвел интересные исследования розовых плантаций, которые погибают. Удалось выяснить связь массового появления жучка златки *Agrilus foveicollis* Mars. с недостатком азота, гумуса в почве.

Затем сдал в печать здесь Русско-болгарскому издательству своих «Вредных насекомых» и послал в «Zeitschrift für Wiss[enschaftliche] Insektenbiologie» статью о паразитизме мух в улитках – доклад VII съезду Научной Ассоциации.

Напечатал работу «К биологии новых вредителей роз»³⁴ (по-болгарски, краткое* [resume] выйдет в Лондоне на англ[ийском] языке). Работы свои вышлю Вам.

С. М.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1094, арк. 7–9.

Коментарі

¹ *Мокржецький Сигізмунд Анастасі Олександрович (Mokrzecki Zygmunt Anastazy; 1865–1936)*, польський ентомолог, зоолог. Після закінчення реального училища у Вільно (тепер – Вільнюс) навчався в Петербурзькому лісовому інституті. В 1889–1892 рр. працював у лісництвах Центральної України та Криму, з 1893 р. обійняв посаду губернського ентомолога при Таврійській земській управі. Засновник природничо-історичного музею Таврійської губернії в Сімферополі, директором якого був тривалий час (1899–1917). У 1913 р. організував Кримську дослідну станцію Інституту садівництва Української академії аграрних наук у «Салгірці», яку очолював у 1913–1917 рр. З 1920 р. в еміграції. В 1921 р. зайняв посаду державного ентомолога й інспектора охорони рослин при Міністерстві сільського господарства Болгарії. В 1922 р. очолив кафедру ентомології та захисту лісу в Головній школі сільського господарства у Варшаві, де працював до кінця життя. Заснував Організацію ентомології

* Далі одне слово нерозбірливо.

та захисту лісу та Фізикогеографічний музей у м. Скерневіце під Варшавою. Брав участь в організації Польської державної служби захисту рослин. У 1923 р. організував Польський ентомологічний союз, став його першим президентом і першим почесним членом. Ініціатор першого з'їзду ентомологів і фітопатологів у 1923 р.; президент новоутвореного Комітету із захисту рослин; член редколегій наукових видань «Хвороби і шкідники рослин», «Польський ентомологічний журнал», «Хвороби рослин». У 1925 р. створив секцію із захисту рослин при Польському союзі дослідних сільськогосподарських підприємств і став її діючим і почесним президентом. У 1923–1929 рр. учений консультант у справах дослідження і боротьби з шкідниками лісів при лісовому департаменті Міністерства сільського господарства. Автор понад 300 праць з проблем агрономії, бактеріології, мікології, фітопатології та ін.

Література: *Базалий И. П.* Первый губернский энтомолог // Изв. Крым. республ. краевед. музея. – 1994. – № 6. – С. 27–36; *Шубина Т. В.* Роза для С. А. Мокржецкого (к 130-летию со дня рождения) // Там само. – 1995. – № 10. – С. 39–46; *Аджисва Л. С.* Науковий доробок С. Мокржецького в сільському господарстві Криму (1892–1917 рр.) // Гілея. – 2010. – Вип. 31. – С. 27–36; *Гордовська О. К.* Науково-організаційна діяльність видатного ентомолога С. О. Мокржецького у період 1920–1936 рр. // Історія науки і біографістика. – 2011. – № 4. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/ejournals/INB/2011-4/11_gordovska.pdf. – Назва з екрана.

² З 1892 р. В. І. Вернадський очолював Мінералогічний кабінет Московського університету.

³ У 1899 р. Костянтин Костянтинович Фохт (1860–1920), російський геолог, зберігач геологічного кабінету Петербурзького університету, дослідник Криму та Кавказу, виявив у цих шарах залишки двостулкових молюсків, визначених, як *Pseudomonotis ochotica*.

⁴ Ідеться про співробітників Природничо-історичного музею Таврійського губерньського земства.

⁵ Ідеться про с. Чоргун (крим.-тат. Çoğuna) Сімферопольського повіту Таврійської губернії (сьогодні с. Чорноріччя в складі Балаклавського району Севастополя).

⁶ Ідеться про: Отчет по естественно-историческому музею Таврического земства за 1904 г. – Симферополь, 1904. – 22 с.

⁷ Ретовський Отто Фердинандович (Retowski Otto; 1849–1925), німецько-російський ентомолог і нумізмат. Присвятив вивченню Криму 25 років (1875–1900), працюючи гімназичним учителем німецької мови у Феодосії, там же в 1878 р. був призначений завідувачем Музею старожитностей.

⁸ Ідеться про студентські страйки, що виникли в ході революції 1905 р. та в лютому-березні охопили провідні вищі навчальні заклади Російської імперії.

⁹ Двойченко Петро Абрамович (1883–1945), геолог, гідрогеолог. Закінчив Гірничий інститут у Петербурзі (1913), працював інженером-гідрогеологом Таврійського земського управління. З 1917 р. викладав у Таврійському університеті, був деканом географічного факультету (1934–1937). Брав активну участь у діяльності Комісії з вивчення природних виробничих сил Криму, вивчаючи мінеральні ресурси. Викладав в Одеському університеті (1944). Був одним із найближчих товаришів В. І. Вернадського по Таврійському університету. Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 1. – К., 2012. – С. 43.

¹⁰ Конрад Сергій Андрійович (1876–1942), геолог, гірничий інженер, інженер-гідротехнік. У 1907 р. закінчив Гірничий інститут у Петербурзі. В 1908–1910 рр. очолював Геологічний загін Камчатської комплексної експедиції Російського географічного товариства. В 1912 р. працював в експедиції в Лапландії. Досліджував родовища норвезьких залізних руд Зідвараггера. Після революції переїхав до Праги, а згодом – до Парагваю. На честь Конраді названі вулкан, сопка і гора на Камчатці.

¹¹ Імовірно, в документі помилка, очевидно йдеться про Цебрикова Володимира Михайловича (1867–?), палеонтолога, геолога. В 1901–1903 рр. співробітник Геолкому. В 1890–1911, а також у 1917–1920 рр. приват-доцент Московського університету, в 1902–1905 рр. зберігач Геологічного музею. Також працював у Бельгії (в 1911–1916 рр. та після 1920 р., в еміграції).

¹² Попов Сергій Платонович (1872–1964), геолог, мінералог. Випускник Московського університету (1897), учень В. І. Вернадського (спільно з ученим проводив численні мінералогічні дослідження в Криму, 1898–1902). Докладніше про нього див.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського*. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 148–150.

¹³ Карадаг, або Кара-Даг (крим.-тат. *Qaradağ*), гірський масив у Кримських горах.

¹⁴ Яйла (*тюрк.*), головна гряда в системі Кримських гір, також загальна назва літніх гірських пасовищ у Криму.

¹⁵ Ідеться, очевидно, про засновану в 1920 р. споживчу кооперацію.

¹⁶ Ідеться про Салгирську помологічну станцію, засновану 1913 р. Одним із її організаторів і керівником у 1913–1917 рр. був С. О. Мокржецький. На станції розробляли питання степового плідівництва, системи рільництва, травосіяння, поліпшення скотарства, селекції насіння, внесення добрив у поля та сади, вибору землеробських знарядь, охорони культур від шкідників. До її складу увійшло три кабінети (помологічний, ентомологічний, мікологічний), садова, метеорологічна станції, хімічна лабораторія. Докладніше див.: *Мокржецький С. А. Салгирская помологическая станция. Краткий очерк ее деятельности за 1913–1915 организационные годы.* – Симферополь, 1916. – 40 с.

¹⁷ Станція не припинила діяльність, і з 1920 по 1925 р. нею керував С. Л. Стрелін, міколог, викладач Кримського інституту спеціальних культур.

¹⁸ Імовірно, йдеться і про тих, хто працював разом із С. О. Мокржецьким при відкритті станції у 1913 р., і про тих, хто прийшов працювати пізніше, ще до його від'їзду з Криму. Тоді на станції працювали проф. В. А. Колесніков, один із теоретиків кримського плідівництва, професори Я. В. Чугунін, М. Д. Співаковський, О. П. Чефранов, В. М. Сергієнко та ін. Тісний зв'язок з колективом підтримував видний російський плідівник проф. П. Г. Шитт.

¹⁹ С. О. Мокржецький тут помилився – 4-те видання вказаної праці було здійснено у видавництві Г. Епеля: *Луговой мотылек (Phlyctaenodes sticticalis L., Eurycreon (Botys) sticticalis L.) его жизнь и меры борьбы с ним: науч. изд. – 4-е изд., перераб. и доп.* – Симферополь, 1913. – 34 с.

У листі йдеться, ймовірно, про власника книжної торгівлі та видавця, члена Сімферопольської міської управи купця-караїма С. Б. Сінані.

²⁰ Імовірно, йдеться про Старицького Георгія Єгоровича (1867–1946), брата дружини В. І. Вернадського. В 1920 р. емігрував до Болгарії, де працював у банку, підробляючи художньою фотографією, співпрацював у Народному етнографічному музеї в Софії.

²¹ Уперше була видана «Записка об изучении живого вещества с геохимической точки зрения» (Изв. Рос. Акад. наук. Сер. 6. – 1921. – Т. 15, № 1/18. – С. 120–123), далі збірка статей «Живое вещество» була підготовлена В. І. Вернадським до друку весною 1929 р., однак у зв'язку з посиленням цензури та загального ідеологічного контролю після перебудови АН СРСР у 1929–1930 рр. книга друком не вийшла, залишилася в гранках. Друга спроба видати «Живое вещество» відноситься до 1935 р., але також була безуспішною. Книга вийшла лише через 33 роки після смерті вченого (*Вернадский В. И. Живое вещество / сост. В. С. Неаполитанская, Н. В. Филиппова.* – М., 1978).

²² Ідеться про: *Вернадский В. И. Очередная задача в изучении естественных производительных сил // Науч. работник.* – 1926. – № 7/8. – С. 3–21.

²³ Очевидно, йдеться про видання: *Вернадский В. И. О ближайших задачах Комиссии по изучению производительных сил России.* – Пг., 1915. – 15 с.

²⁴ Уваров Борис Петрович (Uvarov Boris Petrovitch; 1886–1970), ентомолог, зоогеограф. Навчався у Вищому гірничому училищі в Катеринославі, закінчив Петербурзький університет (1910). З 1912 р. очолював ентомологічне бюро в Ставропольській губернії, пізніше викладав у Тифліському університеті. В 1920 р. виїхав до Великої Британії, де працював у Музеї природознавства (British Museum Natural History), керував Міжнародним центром вивчення сарани. В 1959–1961 рр. – президент Лондонського королівського ентомологічного товариства.

²⁵ Ідеться про Б. П. Уварова.

²⁶ Очевидно, йдеться про дослідження німецького вченого-ботаніка, зоолога, винороба Карла Бьорнера (Börner Carl Julius Bernhard; 1880–1953). Здійснював фундаментальні дослідження в галузі порівняльної морфології і систематики членистоногих.

Börner C. Beiträge zur Kenntnis vom Massenwechsel (Gradation) schädlicher Insekten. Arbeiten aus der Biologischen Reichsanstalt für Land- und Forstwirtschaft. – Berlin, 1921. – Bd. 10, H. 5. – S. 398–466.

²⁷ Мунтяну-Мургочі Георге (Munteanu-Murgoci Gheorghe; 1872–1925), румунський геолог і мінералог, педолог. Член Румунської АН. Доктор географічних наук (1900). Засновник Інституту досліджень Південно-Східної Європи в Бухаресті та румунської школи ґрунтознавства. Почесний член Комітету Міжнародної асоціації ґрунтознавства (1924). У 1903 р. став першим професором мінералогії в Румунії. Багато працював в Австрії, США, Росії. З 1908 р. професор мінералогії та геології в Бухарестському політехнічному інституті. Автор наукових досліджень з геології, мінералогії та петрографії.

²⁸ Кузнєцов Микола Іванович (1864–1932), ботаніко-географ, флорист та систематик, організатор науки, член-кореспондент Петербурзької АН (1904), член-кореспондент АН СРСР (1925). Професор Юр'євського (Тартуського) (1895–1915), Таврійського (1918–1921), Ленінградського (з 1921 р.) університетів. Директор Нікітського ботанічного саду (1915–1918).

²⁹ Зазначене видання, над яким також працювали О. В. Фомін та М. А. Буш, за 7 років (1910–1917) виходило 45 разів.

³⁰ Странські Іван Тодоров (Странски Иван Тодоров; 1886–1959), болгарський біолог і ґрунтознавець, член Болгарської АН (1943). У 1920 р. заснував агрономічний факультет у Софійському університеті. В 1940-х роках працював над створенням Інституту ґрунтознавства Болгарської АН, і вже в 1947 р. інститут було урочисто відкрито, а Странського обрано його директором. Основні наукові роботи присвячені ґрунтознавству та рослинництву.

³¹ Ідеться, очевидно, про згаданого Г. Є. Старицького та про родину Софії Марківни Бакуніної (уродж. Любошинської) (1889–1979), племінниці дружини В. І. Вернадського. В 1920 р. емігрувала спочатку до Туреччини, а згодом до Болгарії, де перебувала до 1944 р. Після цього емігрувала з сином до Бельгії, де і прожила до кінця життя.

³² Взимку-навесні 1919–1920 рр. у маєтку Бакуніних «Гірська щілина» в Криму В. І. Вернадський дуже важко перехворів висипним тифом, про що згадував у своєму щоденнику: «Вторник, 25/II–9/III. 1920 г. Не писал более месяца. Перенес сыпной тиф. И сейчас нахожусь в состоянии выздоровления. Слаб. Пишу всего ½ часа – в первый раз. Мне хочется записать странное состояние, пережитое мной во время болезни. В мечтах и фантазиях, в мыслях и образах мне интенсивно пришлось коснуться многих глубочайших вопросов жизни и пережить как бы картину моей будущей жизни до смерти» (*Вернадский В. И. Дневники 1917–1921. Январь 1920 – март 1921. – К., 1997. – С. 30–31.*)

³³ Медведєв Анатолій Костянтинович (1863–1921), лікар, фізіолог, біохімік, університетський товариш В. І. Вернадського. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів А. К. Медведєва в цій книзі.

³⁴ Ідеться про: *Mokrzecki S. A. Agrilus foveicollis Mars. – as a cause of the decay of the culture of roses in Bulgaria // Bulletin of Entomological Research. – 1921. – Vol. 12, issue 3. – P. 353–354.*

Михайло Миколайович Мухин (1894–1974)¹

М. М. Мухин – В. І. Вернадському

№ 140

12 травня 1925 р., Прага

Dolní Krč. 12.V.[19]25

Вельмишановний Пане Професоре!

Цими днями п[ан] Д. І. Чижевський² переказував мені, що ним одержано листа від Вас, в якому Ви висловлюєте йому Ваше незадоволення мною. Я цілковито визнаю себе винним у тім, що мною було в грудні м[инулого] р[оку] як закордонним референтом Цесуса³ надіслано Вам листа⁴. Також приймаю на себе всю відповідальність за мою відповідь на Ваш лист⁵.

Щодо «Студен[т]ського Вісника»⁶, то за цей орган і вчинки його редакційної колегії⁷ я, не беручи в ньому участі и не входячи до складу редакційної колегії, брати відповідальність на себе не можу.

Про постанову редколегії – надрукувати Ваш лист – довідався значно пізніше після її винесення.

Між іншим, між нами кажучи, тепер я розумію, що з мого боку було б найліпше, одержавши від Вас перший лист, просто забрати його як мою кореспонденцію додому, а не залишати його в архіві Закордонного Відділу⁸. Коли б я це зробив, то, дійсно, не сталось би всього того неприємного і прикрого, що сталось.

На жаль, щасливі ідеї приходять в голову завжди занадто пізно.

Вибаchte, будь ласка, що так сталось. Мені дуже прикро, що я, не хочучи цього і навіть не уявляючи собі, що з цього вийде, розпочав листування з Вами, яке так невлучно й незграбно, зухвало і навіть нахабно було оголошено в пресі аматорами дешевих газетних «разоблачений»⁹.

Мені більш ніж кому прикрий і неприємний цей інцидент, а особливо те, що я в остаточному рахунку є ініціатором усіх цих подій.

В цілковитій пошані *Михайло Мухин*

Dolní Krč, č.160. Prague. Tchecoslovaquie

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1112а, арк. 1–2 зв.

Коментарі

1 *Мухин (Мухін) Михайло Миколайович (1894–1974)*, український літературознавець, критик, публіцист. Син світського професора Київської духовної академії. Вчився в приватній гімназії В. Науменка, гімназійний товариш М. Рильського. Студював романо-германістику

в Київському університеті. Очевидно, брав участь в Українській революції 1917–1921 рр. З початку 1920 р. – в еміграції. Жив у Подєбрадах, Празі, де, ймовірно, продовжив навчання. Член редколегії франко-російськомовного видання «L'Orient libre. Organe de l'Union des associations des étudiants émigrés des nations de l'Europe orientale», яке видавав у Празі в 1924–1925 рр. Союз асоціацій студентів-мігрантів із Східної Європи. Член Центрального союзу українського студентства, в 1930–1931 рр. редагував празький «Студентський вісник» (тогочасна назва «Студентський вістник») – орган ЦЕСУСу. У 1933 р. переїхав на Закарпаття, де працював у редакціях українських часописів. Деякий час був співробітником журналу «Вістник», редагованою Д. Донцовим. Після захоплення Угорщиною Карпатської України пройшов через концтабір поблизу Ніредьгази, потім виїхав у Відень, згодом – у Прагу, де працював у націоналістичному видавництві «Пробоем» як член референтури культури. Після ліквідації видавництва М. Мухина гестапо його забрали на примусову працю до Південної Німеччини, де він залишився і після закінчення Другої світової війни. Останні роки життя провів у німецькому домі емігрантів у м. Равенсбург.

Автор багатьох літературно-критичних праць, оглядів україніки в тогочасній польській, французькій, російській (у т. ч. радянській) літературі. У «Вістнику» опублікував працю «Драгоманов без маски» (окрема відб. – Львів, 1934. – 55 с.), статтю «Народовці 70-х рр. XIX ст. супроти Драгоманова» (Вістник. – 1936. – С. 349–363), у часопису «Самостійна думка» роботу «Більше світла! М. П. Драгоманов (1841–1895) на тлі своєї доби. Історичні нариси» (окр. – Чернівці, 1936. – 98 с.), а також праці «Франко як критик політичних поглядів М. Драгоманова» (Зб. Укр. наук. ін-ту в Америці. – Т. 1. – Прага, 1939. – С. 76–109) і «З життєпису академіка А. Кримського» (Визвольний шлях. – 1963. – № 6. – С. 637–642; № 7. – С. 743–750; № 8. – С. 879–887; № 9. – С. 998–1008), у яких розвивав тему шкідливого впливу на українство ідей М. Драгоманова. Укладач антологій тогочасної української поезії, автор спогадів про Ю. Липу, Л. Мосендза, біографії О. Теліги.

Література: *Неврлий М.* Михайло Мухин і літературна молодь Закарпаття // Сучасність. – 1999. – № 6. – С. 123–130 (передр. у: *Неврлий М.* Минуле і сучасне: зб. слов'янозн. праць. – К., 2009); *Передурій В.* Мухин Михайло // Українська журналістика в іменах: мат. до енцикл. слов. – Вип. 11. – Львів, 2004. – С. 276–277; Українська діаспора: літературні постаті, твори, біобібліогр. відомості / упор. В. А. Просалової. – Донецьк, 2012. – С. 329–330; *Ільницький М.* «Мав у собі щось сковородинського...» (Михайло Мухин) // Слово і час. – 2015. – № 8. – С. 57–69.

² Чижевський Дмитро Іванович (1894–1977), філософ, історик філософії та культури, славіст. З 1921 р. в еміграції. Викладав в Українському вищому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова та Українському вільному університеті в Празі. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів Д. І. Чижевського в цій книзі.

³ Центральный союз українського студентства (ЦЕСУС або ЦеСУС) був заснований на III Всестудентському з'їзді в Празі влітку 1922 р. На I з'їзді в липні 1923 р. в Данцигу союз очолив Ігор Федів (1895–1962). У 1924–1925 рр. головою Управи ЦЕСУС, який об'єднав різні українські студентські організації з Чехословаччини, Румунії, Югославії, Німеччини, Австрії, Франції, США, Західної України, був студент з Праги Микола Масюкевич (1899–1970). У ЦЕСУС були представлені різні ідеологічно-політичні течії. Місцем перебування ЦЕСУС до 1935 р. була Прага. Після війни ЦЕСУС було відновлено в Мюнхені. З 1977 р. почалася криза керівництва і його діяльність занепала. Докладніше див.: *Антонович М.* Нарис історії Центрального союзу українського студентства (1922–1945). – Мюнхен; Нью-Йорк; Торонто. – 1976. – 45 с.; *Дуднік О. Я.* Український студентський рух в еміграції (Центрально-Східна Європа, 20-ті роки XX ст.): дис... канд. іст. наук / НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – К., 2003. – 238 арк.; *Гуменюк О. А.* Центральный

союз українського студентства – провідна організація української студентської еміграції в культурно-освітній сфері // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: Наук. вісник: зб. наук. праць. Вип. 45 (№ 3). – К., 2011. – С. 110–118.

М. Мухин був штатним референтом відділу міжнародних зносин ЦЕСУС до 26 грудня 1924 р. (Студентський вісник. – 1925. – № 1–2. – С. 36).

⁴ Листа не знайдено. Імовірно, йдеться про лист від імені (за завданням) ЦЕСУС для залучення видатних постатей для співпраці, зокрема в розділі «Анкета «Студентського вісника» друкувалися акад. С. Й. Смаль-Стоцький та проф. Л. Т. Білецький.

⁵ Щодо листа В. І. Вернадського див. далі комент. № 9. Листа-відповіді М. Мухина не знайдено.

⁶ Часопис «Студентський вісник», від 1929 р. неперіодичний орган ЦЕСУС, виходив у Празі в 1923–1931 рр. (до 1924 р. – літографічним способом). Часопис спершу обмежувався студентською проблематикою, з 1925 р. набрав публіцистичного і громадського характеру, висвітлював міжнародне співробітництво української студентської молоді за кордоном. Журнал редагувала колегія, до якої в різні часи входили М. Коновалець, В. Левицький, М. Остапович, М. Масюкевич, І. Федів, В. Орелецький, В. Мартинець та ін. Пізніше були спроби відродити видання у Львові, а після війни – у Мюнхені.

⁷ Згідно із звітами Управи ЦЕСУС, відповідальним за № 9 і 10 за 1924 р. «Студентського вісника» був Петро Вересюк, а за № 11 і 12 – Ігор Федів. З січня 1925 р. секретарськими та адміністративними справами почав опікуватися випускник юридичного факультету Володимир Левицький. При цьому видання офіційно очолювала редакційна колегія (М. Коновалець, В. Левицький, М. Масюкевич, М. Остапович та Г. Чернуха), головою редколегії був М. Масюкевич, одночасно президент ЦЕСУС (Студентський вісник. – 1925. – № 1–2. – С. 36–37; № 3. – С. 41–42; № 6. – С. 13).

⁸ Відділ міжнародних відносин ЦЕСУС мав на меті, зокрема, «боротьбу з ворожою акцією проти українського студентства з боку чинників московського, польського, румунського студентства, прокомуністично налаштованих елементів; пропаганду визвольних ідей українського народу серед чужинців». При відділі існували три референтури: англо-саксонська; романська; слов'янська та германська (Гуменюк О. А. Вказ. праця. – С. 112).

⁹ Йдеться про лист В. І. Вернадського, досі маловідомий дослідникам, якого було надруковано в часопису «Студентський вісник» (1925, № 1–2, с. 32–33). Його основні тези свого часу виклав В. С. Брюховецький (*Брюховецький В. С.* Еволюція української ідеї в системі поглядів В. І. Вернадського // Наук. зап. Нац. ун-ту «Кієво-Могилянська академія». – К., 1999. – Т. 9: Спец. вип., ч. 1. – С. 7), втім він, напевно, не знав всієї ситуації навколо публікації цього листа в Празі.

Лист, як з'ясується, В. І. Вернадський надіслав у відповідь на прохання М. Мухина, якого, очевидно, особисто не знав. Оригіналу листа, якого Володимир Іванович написав 28 грудня 1924 р., на жаль, досі не знайдено, в тому числі і в колишніх «празьких» фондах української еміграції. Втім чернетка листа могла зберегтися серед паперів Ніни Вернадської-Толль: «Посылаю тебе – сохрани – черновик моего письма Украинской студенч[еской] организации (студ[енту] Мухину). Я хочу, чтобы ты его прочла и потом мне вернула», – писав Володимир Іванович доньці 4 січня 1925 р. з Франції. Див. лист № 486 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

Очевидно також, що Вернадський мав на увазі можливість публікації не цього листа, а статті щодо української проблематики, яка, як зазначив академік, попри його незгоду з політичною позицією значної частини закордонного українства, мала б публікуватися без цензури. В. І. Вернадський зазвичай не вживав української на письмі, тому, коли писав українською (а поруч не було доньки Ніни, яка могла б виправити текст, бо намагалася досконалим

оволодіти мовою), завжди вибачався перед читачем за свої помилки. Редакція вирішила друкувати листа Вернадського без дозволу автора і без виправлення граматичних помилок (за нормами того часу) та лексичних непорозумінь.

Подаємо текст цієї публікації повністю, без будь-яких змін, разом із редакційним вступом:

До характеристики ідейного москвофільства
(Погляд академіка В.І. Вернадського на бажаний хід
українського національного руху)

Один український студент у Празі одержав од акад. В. І Вернадського дуже цікавого листа, в яким бувший президент Української Академії Наук у Києві щиро висловлюється про бажаний шлях розвитку українського національного руху. Для величезної більшості українського суспільства, а тим паче для величезної більшості українського студентства думки й погляди акад. Вернадського вже давно перестали бути актуальними. Життя вже давно висловило над ними свій вирок, і поступове наше суспільство перейшло від них до більш актуальних і пекучих справ. Але особа акад. Вернадського сама по собі не належить до числа тих, що їх можна просто ігнорувати, а крім того, його ідеологія ще має поодиноких прихильників серед певних кругів нашого суспільства. Між іншим – хоч це й покажеться незрозумілим – такі прихильники знайдуться й серед української професури у Празі, Подєбрадах та інших еміграційних осередках. Щоб винести цю ідеологію на денне світло й показати, як вона виглядає навіть в інтерпретації своїх найкращих і найбільш ідейних побірників, Редакція радо дає місце понизчому листові акад. Вернадського, не міняючи в нім нічого й навіть орфографію залишаючи без найменших змін.

Bourg la Raine. 28.XII.1924.

«Шановний Пане. Простить, будьте ласкаві, що так пізно відповідаю до Вашого листа, але я не мав часу відповісти докладнійше, як я бажаю. Дуже дякую за досилку Ваших видань, котрі я прочитав з великим інтересом. Багато де чого я не знав, – дуже трудно тут мати інформації про українські справи.

Я бачу з тих часописів енергійну працю української молоді. Судьба українського руху лежить в цій праці – та ще в тім, щоби молодь не зійшла в національному руху з загально людського ґрунта. Позитивна праця *українців* на цім *загально-людськім* ґрунті – в науці, містечтві, техніці, релігії, філософії т. и. – здається мені зараз найважнішою метою життя та єдиною формою розвою української культури.

Тільке ця позитивна праця може зігнати з нашого горизонता той шовінізм, котрий на жаль у цій час займає значну частину українського громадянства та ослаблює його сили і його міжнародове становище. Вже не мало українських діячів марно загинуло і все гине в міражах шовінізма.

Я можу дати невелику статтю на французької мови на яку небудь тему, звязану з наукою та Україною – але я хочу щоб Ви уперед знали, що у мноному мої погляди не відповідають на пряму та атмосфері українського громадянства в свому історичному часі нашого життя.

Для мене український рух, розвій котрого здається мені, може бути дуже великим, є *єдина з прояв руху єдиного* великого руського племені. Не тільки буде великою *помилкою* зірвати з руською культурою та будувати своє будуче існуванє незалежно від інших народів руського племені, але це буде великим *гріхом*. Політична незалежність України є міраж, звязаний з зніщенням духу братських народів. Треба добувати необхідну найбільш можливу незалежність – політичну та культурну – *зоставаясь* в межах Росії, котра історично зложилась – на черзі довгих століть – працею усіх руських народів, а не тільки великорусів.

Я не кажу що «незалежна Україна» не можлива на короткій час. Ми бачили вже багато чого, що нам дбалось неможливим, але важно не те що появиться на якійсь небудь час, але те

що може існувати. Незалежна Україна не може існувати – я пишу про незалежну в дійсності, а не на папері – без кривавої сварки та боротьби між братами на довгі часи. *Це* не може бути ідеалом. Та вже те що пережито, навчило нас що найважливіше у життю – *свобода та незалежність личности* – зовсім не звязано з політичною незалежністю.

Не більш відповідає, на мій погляд, обставинам життя та інтересам України розрив з руською культурою. Фактично цього не можна зробити без довгої, мабуть марної боротьби та без великої шкоди Україні перш усього про те, що руська культура є одна з великих мирових культур і звязь з нею відкриває для українця без усякої затрати його енергії такі широкі горизонти, котрі не можливі зараз в межах української культури. Мені здається що наукова праця на Україні мусить йти в тіснійшій звязку з руською наукою і в своїм рості українська культура мусить користуватись великою роботою та організацією робленою руською наукою в останні два століття й теж ми мусимо пам'ятати, що руська наука зроблена не тільки великоросами, але теж нами і нашіми предками. *На цім ґрунті* були у Києві заложені у р. 1918 дві великі Українські інституції – Українська Академія Наук та Національна бібліотека, першим президентім яких (тай комиссій, давших їх статуті) я був.

Тісне життя руських і українців є факт, незалежній від нашої волі. Як натураліст я знаю що зменити факта та зробити життя по нашому – гарному чи поганому – ідеалові не можливо. Життя ранш чи пізнійш візьме своє і сили на це потрачені – дарма потрачена енергія, котра *мусила* у свій час найти ліпший шлях користування.

Для України у цей час найважливіша мета: позитівна, продукційна праця; та на цю працю – а не на політичні міражи – треба направити усі сили та усю енергію. Руська наука була добута великою працею довгих поколінь тай підмогою великих чужинців, як академики 18 ст. – в часи найбільшої міцности Російської держави. Українцям треба будувати свою наукову організацію в важки часи катастрофи. Це ще більше робить необхіднім – не тратити дарма невеликі українські культурні сили.

Коли я напишу що небудь для Вас на ці теми – ці мої мислі чи так чи инак мусят виявитись. Я не знаю ніякої цензури для мислі та друку – ні царської, ні большевисткої, ні національної.

Коли в цих обставинах моя стаття може бути надрукована *без усяких змін* – напишіть мені найдовший срок, у якій я мушу її діслати – бо я дуже зайнятий науковою роботою.

Я можу дослати мою французьку книгу – «*La géochimie*», коли вже існує бібліотека, та є студенті, котріх ці проблеми інтересують т. є. коли книга буде прочитана. Всього кращого.

В. Вернадскій».

(Студентський вістник. – Прага: друкарня «Легіографія», 1925. – № 1–2. – С. 32–33).

Вже в № 4 «Студентського вістника» (с. 16–17) журнал надрукував «відповідь» на «лист акад. Вернадського» одного з майбутніх засновників ОУН, а потім одного з лідерів ОУН під проводом А. А. Мельника, а на той час інженера однієї з фірм у Брюсселі Дмитра Юрійовича Андрієвського (1893–1976). У відповіді під назвою «Маловірам і слабодухам» Андрієвський публіцистично намагався спростувати тези академіка, закликаючи українську молодь до боротьби на незалежну самостійну соборну Україну. «Чи серби, повстаючи проти турків, італійці, скидаючи ярмо Австрії, ірландці, виступаючи проти Англії, маленька Бельгія, опираючись нападів колосальної Німеччини, – мали більші вигляди на перевагу, ніж ми, з нашими ресурсами? Ні, сто раз ні! Лише у них менше було Вернадських», устами яких «промовляє не тверезий розум, не обачність реальних політиків, як ви любите про це говорити, лише страхопудство гелотів, інстинкт рабів і короткозорість кротів», – підкреслював Д. Андрієвський.

Крім того, на рівні доносу із закликом до студентства до акцій розповідав Є. Лісовський на сторінках «Студентського вістника» (1925, № 6, с. 39–40) про професорів Д. І. Чижевського, О. К. Мицюка, О. П. Одарченка, С. О. Сірополка, які або виступають з лекціями у російських наукових товариствах чи вишах у Чехословаччині, або працюють у таких установах.

Додамо, що цей лист Вернадського в перекладі російською надрукувала в першому своєму числі від 1 травня 1932 р. ужгородська русинська газета «Карпаторусский голос», яку видавав правий москвофіл, секретар «Русского культурно-просветительного общества имени Александра Духновича» о. Стефан (Степан) Фенцик: Письмо украинского академика В. И. Вернадского к украинской молодежи // Карпаторусский голос (Ужгород). – 1.05.1932.

Про реакцію академіка на публікацію у «Студентському вістнику» дізнаємось й з його листів до дітей. «Мое письмо к укр[аинцам] напечатано ими. Видела? Я нахожу, что это очень их рекомендует. Я еще им не ответил, пришлю ответ через тебя (для поправки, можешь послать по почте)», – написав він Ніні Володимирівні 13 квітня 1925 р. з Франції до Праги. А згадка у листі від 14 квітня 1925 р. до сина Георгія Володимировича дає підстави зрозуміти, що публікація листа до Мухина зупинила намір В. І. Вернадського взяти участь за пропозицією сина в «Евразийском сборнике» (За СССР выявляется лик исстрадавшейся России: Письма В. И. Вернадского детям / публ. и прим. М. Ю. Сорокиной // Природа. – 2004. – № 1. – С. 78–80).

Слід зауважити також, що окремі тези листа до Мухина збігаються зі змістом та положеннями нереалізованого Вернадським плану публіцистичних «Листів до російської й української молоді», начерки якого (від червня 1924 р.) збереглися в архіві академіка – АРАН, ф. 518, оп. 1, спр. 220, арк. 1–4. опубл. у: «Довольно крови и страданий»: [фрагменты ст. и заметок 1917–1924 гг.] / публ. подгот. Ф. Ф. Перченко, А. Б. Рогинский // Век XX и мир. – 1990. – № 1. – С. 30–31.

Щодо поглядів Вернадського на «українське питання» див., зокрема, його статтю «Украинский вопрос и русское общество» (новітня публікація в кн.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1. Кн. 2. – К., 2011. – С. 218–226); а також: *Гирич І. Б.* 1) Вернадський і політичне українство // Хроніка 2000. Володимир Вернадський: наукова думка як планетне явище; листування; щоденники. – К., 2004. – Вип. 57/58. – С. 743–771; 2) В. І. Вернадський і питання українського державотворення // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: зб. ст. – К., 2013. – Вип. 18. – С. 64–72; *Даниленко В. М.* 1) Володимир Вернадський про українсько-російські взаємини // Україна дипломатична: Науковий щорічник. – К., 2005. – Вип. 5. – С. 605–616; 2) Володимир Вернадський: віхи життя і творчості. – К.; Вінниця, 2014. – С. 273–283.

Олександр Гнатович Набоких (1874–1920)¹

О. Г. Набоких – В. І. Вернадському

№ 141

22 січня [1919]* р., Одеса

Глубокоуважаемый Владимир Иванович,

Письмо Ваше по почвенному делу² чрезвычайно меня ободрило и обрадовало. Вы пишете о согласованности проектируемых почвенных карт, согласованности не только всеукраинской, но даже всероссийской. Еще три-четыре года тому назад такая согласованность представлялась мне неосуществимой, т[ак] к[ак] русское почвоведение с несчастливой руки Сибирцева и Глинки³ сошло с научного пути картографирования объективно учитываемых явлений и доставляло карты каких-то суммарных впечатлений почвоведов, в которых мне никогда не удавалось вложить конкретных представлений о картографируемом. Взяв на себя детальные почвенные съемки Харьковской, Херсонской и Подольской губерний, я нашел, однако, правильный путь не только для объективного (научного) почвенного картографирования, но, по-видимому, нашел точки опоры для расшифрования научного значения составлявшихся прежде почвенных карт.

В настоящее время я не занимаюсь картографированием так называемых почвенных типов, т[ак] к[ак] для составления подобных карт, относящихся к сложному явлению природы (ведь тип – это нечто, представляющее собою сумму нескольких слагаемых), предварительно надо собрать материал о географии каждого слагаемого в отдельности. Поэтому в основу всех моих исследований положено изучение отдельных, поддающихся учету почвенных признаков, из которых каждый представляет собою совершенно самостоятельное естественно-историческое явление, самостоятельное и по своему проявлению в природе, и по своему генезису, и по своей географии.

В настоящее время я научился учитывать в природе в различных градациях их проявления несколько десятков почвенных признаков. Вместе с тем, мое почвоведение действительно приобрело характер научной деятельности, т. е. в настоящее время имею возможность изучать совершенно объективно целый ряд неизученных еще природных явлений, выяснить своеобразную зависимость этих явлений от различных условий, понять их происхождение и их материальную сущность и установить раз <i>навсегда их специфическую географию. Первоначально я исходил из Докучаевских указаний, остановился на регистрации, я бы сказал, валового содержания гумуса в пахотном горизонте русских почв. Приспособив методику точного лабораторного учета гумуса для массовых анализов, мне удалось собрать для Харьковской губ[ернии] 22 000 сравнимых определений

* Рік написання листа встановлено за змістом.

гумуса, для Херсонской губ[ернии] 24 000 и для Подольской губ[ернии] 10 000 и вычертить детальные карты изогумусовых полос этих губерний в 3-х верстном масштабе. Об этом прежде и мечтал Докучаев, составляя свою первую карту изогумусовых полос в 1882 году. Я умру, мои взгляды устареют, все почвоведение в своем развитии видоизменится, а эти карты, к[ак] карты объективной регистрации конкретного явления, останутся навсегда. Они выясняют многое в свойствах природы Южной России, оттеняя огромную роль явлений абляции на накопление и сохранение перегноя и сравнительно второстепенную роль климата в этом накоплении, конечно, в пределах черноземной полосы.

Второй признак, также указанный Докучаевым⁴, мне также удалось изучить с помощью массовых учетов на основании десятков тысяч образцов. Это так называемая степень песчаности, устанавливаемая в лаборатории с помощью микроскопа Цейса в градациях: глина, суглинок, суглино-супесь, супесь, супесок и песок. Карты изопесчаности дают свои особые, не совпадающие с изогумусовыми полосами ареалы распространения.

[...]

Чрезвычайно ценные результаты дало большинство карт отдельных признаков, так, например, выяснилось, что черноземные почвы с совершенно выщелоченным от карбонатов гумусовым слоем занимают сплошную область в районе наиболее засушливого Юга России (Херсонский и Днепроvский уезды). Оказалось, что здесь же и почвообразующий лёсс совершенно лишен извести в своих канальцах. Наоборот, во влажной лесостепи Подольской, Киевской, Полтавской и Харьковской губ[ерний] гумусовый горизонт переполнен до поверхности карбонатами, а почвообразующий лёсс этих северных черноземов чрезвычайно изобилует известковыми трубочками. Эти факты совершенно видоизменяют общепринятое учение об усилении выщелачивания почв в связи с изменением влажности климата. [...]

География бурого горизонта в лесостепных почвах оказалась также своеобразной и закономерной: бурый горизонт оказался приуроченным к предледниковой зоне, огибающей полукольцом зону последнего оледенения (область сохранения лесов в эпоху последнего лёссообразования), тогда как в зоне оледенения появление бурого горизонта является чрезвычайно редким. Кстати, здесь же укажу, что мне глубокими шурфами удалось несомненно установить факт принадлежности днепровского языка ледника к эпохе третьего оледенения, (а не саксонского) и установить трехъярусность южнорусского лёсса и трехъярусность дюнных песков черноземных рек, а также факт затопления дюнно-лёссовых террас Дуная, Днестра, Днепра и Дона водами Черного моря, в эпоху третьего оледенения, чем был объяснен замечательный факт отсутствия дюнных песков в устьях всех рек Черноморско-Азовского побережья, хотя те же реки дальше от побережья обладают огромными дюнными террасами.

Установление времени русского оледенения делает понятным своеобразную географию русских почв, распространение островов реликтовой третичной

растительности и процесс захвата средней ледниковой России лесами, надвигавшимися с Юга и Запада из внеледниковой зоны. Дальше изучение рельефа путем промеров мощности всех трех ярусов лёсса (а это единственный правильный метод обследования) установило картину трехкратного размыва страны в послетретичное время, а, следовательно, и очень сложное происхождение южно-русского рельефа. Так очень низкие приречные плато в районе Харькова оказались совершенно нетронутыми эрозией в послеледниковое время (нормальная мощность верхнего яруса лёсса), но разрушенными эрозией в предшествующие межледниковые эпохи. Наоборот, многие высокие плато разных губерний, несмотря на свою равнинность, оказываются лишенными верхнего яруса лёсса при полной сохранности нижних ярусов и тому подобное.

Не буду больше затруднять Вас изложением результатов работы, но остановлюсь на следующем: летом текущего года мне удалось на средства Украинского Правительства организовать поездки с точным учетом почвенных признаков по моей методе в пределах Полтавской, Екатеринославской и Таврической губерний. Эти губернии были уже обследованы, имея почвенные карты для всех уездов и печатные отчеты. В поездках удалось выкопать 500 ям и собрать 2000 образцов. Я убежден, что на основании этого дополнительного материала мне удастся использовать ценные материалы Полтавской, Екатеринославской и Таврической экспедиций и перечертить карты на новый лад. Эта работа и намечена на 1919 год. Дело в том, что Волынская, Подольская, Киевская, Херсонская, Черниговская и Харьковская губернии обследованы, и переработка данных для левобережных губерний дает возможность составить полную почвенную картину всей Украины. Мне представляется это тем более выполнимым, что в последнее время, несмотря на болезнь, мне удалось, сведя все имеющиеся аналитические данные, составить карту валового содержания кремнезема в верхнем лёссе Украины. На основании нескольких сот анализов валового содержания кремнезема я теперь знаю границы распространения лёссов с содержанием кремнезема 66–70 %, 70–74 %, 74–78 % и 78–82 %, и, следовательно, для этих полос я имею возможность правильно интерполировать о составе почвенного покрова на основании сравнительно небольшого числа точных наблюдений. Вообще это большое облегчение для разрешения большинства почвенных вопросов, что материнская порода русских почв – лёсс оказалась для огромных протяжений однородной и изменяющейся закономерно по направлению к северу, к зоне оледенения и левобережьям рек. Для осуществления намеченной работы, т. е. карт почвенных признаков всей Украины, мне необходимы однако новые средства, так как ассигнованные деньги исчерпаны на полевые исследования. Я просил бы Вас, сговорившись с Николаем Павловичем Флоровым⁵, исходатайствовать в мое распоряжение на 1919 год сумму хотя бы в размере 10 000 руб. Без этой ассигновки я буду лишен возможности вычертить карты по имеющимся уже материалам, т[ак] к[ак] чертежные работы теперь обходятся чрезвычайно дорого. Пытаюсь прислать при сем просимые Вами мои печатные труды.

[...] В заключение попрошу Вас не обращать внимания на ту ненависть, с которой относятся ко мне русские почвоведы. Эта ненависть вызывалась всецело моим новаторством в области почвоведения, а сдвинуть почвоведение с позиций 80-х годов нельзя было, не раздражив господ почвоведов. За это я и понес заслуженную мною кару.

Искренно преданный Вам

А. И. Набоких

Одесса. 22.I

Агроном-лабор[ант] Новор[оссийского] Универ[ситета]

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр.1120, арк. 1–5 зв.

Коментарі

¹ *Набоких Олександр Гнатович (1874–1920)*, ґрунтознавець, агроном і фахівець у галузі фізіології рослин. Закінчив Новоолександрійський інститут сільського господарства і лісівництва (1896). Стажувався в Німеччині. Працював лаборантом у Петербурзькому технологічному інституті. З 1901 р. асистент на кафедрі загального землеробства Новоолександрійського інституту сільського господарства і лісівництва, з 1905 р. у Новоросійському університеті, ординарний професор (1912). На запрошення Харківського губернського земства провадив планомірні ґрунтові дослідження і картографування Харківської губернії. У 1914–1916 рр. очолював і безпосередньо здійснював планомірні дослідження ґрунтів Херсонської і Подільської губерній, результати яких опубліковано окремими випусками, уклав 15-верстну ґрунтову карту Херсонської губернії (1919). Один із ініціаторів утворення Одеського сільськогосподарського інституту. Відомий в історії ґрунтознавства виступами з різкою критикою основних наукових положень В. В. Докучаєва і М. М. Сибірцева, а також земельно-оціночних робіт і ґрунтово-географічних узагальнень К. Д. Глінки.

Основні праці: Классификационная проблема в почвоведении // Сельск. хоз-во и лесоводство – 1902. – № 4–12; Состав и происхождение различных горизонтов некоторых южнорусских почв и ґрунтов // Сельск. хоз-во и лесоводство. – 1911. – № 2, 3, 6, 11; 1912. – № 1, 3, 5–7; Трехфазная почвенная съемка // Мат-лы по исследованию почв и ґрунтов Херсонской губернии. – Вып. 1. – Одесса, 1915. – 24 с.; Краткие заметки о ґрунтах Подольской губернии и соседних местностей с приложением карты ґрунтов Юго-Западной России. – Каменец-Подольск, 1915. – 104 с.; К методике полевого и лабораторного исследования почво-ґрунтов. Статья первая. – Из записок Императорского о-ва сельск. хоз. Юж. России за 1914 г. – Одесса, 1916. – 66 с.; *Левченко Ф. И., Набоких А. И., Фролов Н. П.* К вопросу о согласованной программе основных почвенных обследований земельных участков опытных учреждений Юго-Западного Края // Записки Императорского О-ва сельск. хоз. Юж. России. – 1916. – Т. 86, кн. 1. – С. 185–196.

Література: *Михайлюк В. І* Олександр Гнатович Набоких – основоположник ґрунтознавства в Україні та фундатор Одеського сільськогосподарського інституту // Аграрний вісник Причорномор'я: зб. наук. праць. – Вип. 46. – Одеса, 2008. – С. 168–181; *Бадаєв Р. Г.* Олександр Гнатович Набоких та його наукова школа // Історія науки на межі тисячоліть: зб. наук. пр. – К., 2009. – Вип. 40. – С. 3–8; *Вергунов В. А.* Професор Набоких О. Г. (1874–1920) – фундатор української школи генетичного ґрунтознавства // Професор Набоких Олександр Гнатович (1874–1920): біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1896–1917 роки. – Вінниця, 2013. – С. 4–8.

² Такого листа не знайдено.

³ Сибірцев Микола Михайлович (1860–1900), російський ґрунтознавець, учень В. В. Докучаєва. У 1878–1882 рр. навчався в Петербурзькому університеті. В 1882–1886 рр. брав участь у Нижньогородській експедиції В. В. Докучаєва, до якої залучався і В. І. Вернадський. У 1887–1890 рр. співробітник Геологічного комітету. З 1892 р. завідував першою кафедрою ґрунтознавства в Новоолександрійському інституті сільського господарства і лісівництва, автор першого підручника з ґрунтознавства (перевидався 4 рази).

Глінка Костянтин Дмитрович (1867–1927), ґрунтознавець, академік АН СРСР (1927). У 1890 р. закінчив Петербурзький університет, працював зберігачем Мінералогічного кабінету університету. З 1894 р. у Новоолександрійському інституті сільського господарства і лісівництва, ад'юнкт-професор (1895). У 1913–1921 рр. директор Воронежського сільськогосподарського інституту, з 1922 р. – Ленінградського сільськогосподарського інституту. Також див.: *Вернадский В. И.* Записка об ученых трудах проф. К. Д. Глинки // Вернадский В. И. Статьи об ученых и их творчестве. – М.: Наука, 1997. – С. 236–238.

⁴ Докучаєв Василь Васильович (1846–1903), природознавець, основоположник науково-генетичного ґрунтознавства, загальної агрономії, теорії екосистеми ґрунтів, вчення про географічні зони. Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 1. – К., 2012. – С. 81–82.

⁵ Флоров Микола Петрович (1886–1948), агроном, ґрунтознавець, приват-доцент Київського університету. Від 1914 р. завідувач ґрунтових досліджень Київської губернської управи. Разом із О. Г. Набоких у 1916 р. розробляв програму досліджень ґрунтів дослідних установ Південно-Західного краю. Наприкінці 1918 р. завідувач бюро, а згодом секції ґрунтознавства новоствореного Сільськогосподарського вченого комітету України. З 1919 р. член сільськогосподарської секції Постійної комісії для виучування природних багатств України УАН. У 1921 р. емігрував до Румунії. Докладніше про нього див.: *Вергунов В. А.* Професор М. П. Флоров (1886–1948) як один із фундаторів українського ґрунтознавства та піонерів морфолого-генетичного вчення // Гілея: наук. вісн. – К., 2014. – Вип. 84 (№ 5). – С. 145–149. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2014_84_34. – Назва з екрана.

Олександр Васильович Нагорний (1887–1953)¹

О. В. Нагорний – В. І. Вернадському

№ 142

[Не раніше травня 1939 р. і не пізніше лютого 1940 р.]*, Харків

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Прилагаю при этом мое произведение². К сожалению, со времени его написания прошло около 10 лет, и весьма многое в нем уже является устаревшим, ненужным и наивным.

Думаю, что в выходящем на русском языке издании³ мне удастся значительно улучшить свою книгу.

Когда 10 лет тому назад я «разрешал» проблему старения и смерти, все мне казалось гораздо проще и доступнее, а сейчас я вижу, что все сделанное и другими, и мною является в значительной мере скольжением по поверхности неведомых глубин.

Часто теперь, думая о причинах, обрекающих нас на ограниченность во времени, я чувствую себя таким же маленьким и беспомощным, как в годы юности, когда я бился над вопросами о «смысле» жизни.

И чем больше уходит жизнь в прошлое, тем мучительнее и сильнее желание победить то, что мы привыкли считать неизбежным и непобедимым.

Я глубоко верю в победу, и больно иногда бывает от того, что эта победа будет совершена без нас, ибо нас уже не будет...

Я искренно рад, что мне выпало удовольствие лично познакомиться с Вами, мыслителем-ученым⁴.

Я рад также, что работа, которую веду я и мои сотрудники, заслужила Вашего внимания. Сейчас как-то не любят думать об общем.

Буду крайне обязан Вам, если Вы пришлете мне Ваши замечательные работы и конкретные указания по поводу радиоактивности в живых системах.

Мой искренний привет Александру Павловичу⁵.

Искренно уважающий Вас и всегда готовый к услугам

Ваш *А. Нагорный*

Адрес мой: Харьков, улица Свободной Академии, № 27, кв. 40. Александру Васильевичу Нагорному.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1122, арк. 3–4 зв.

* Дату написання листа встановлено за змістом.

№ 143

14 лютого 1940 р., [Харків]*

14.ІІ.[19]40 г.

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Приношу Вам глубокую благодарность за присылку Вашей статьи⁶.

Простите, что я это делаю так поздно, но дело в том, что я только что вернулся домой после месячного отсутствия.

В конце марта должна выйти моя книга «Проблема старения и долголетия»⁷, и я немедленно же перешлю ее Вам.Уважающий Вас и готовый к услугам *А. Нагорный*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1122, арк. 2.

№ 144

18 грудня 1940 р., [Харків]**

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Приношу Вам глубокую благодарность за присланные ранее и теперь Ваши прекрасные работы⁸.Буду очень благодарен, если Вы найдете время прочесть мою книжку⁹ и дадите мне указания на мои слабые места (их, как я сейчас вижу, больше, чем надо) и поможете мне приблизиться к правильному пути разрешения проблемы старения и долголетия.Искренне уважающий Вас и готовый к услугам *А. Нагорный*

18.ХІІ.[19]40 г.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1122, арк. 1–1 зв.

Коментарі

¹ *Нагорний Олександр Васильович (1887–1953)*, фізіолог та геронтолог, професор (1934), доктор біологічних наук (присуджено в 1936 р. без захисту дисертації), заслужений діяч науки УРСР (1943). Член-кореспондент АН УРСР (1948).

Закінчив Харківський університет – фізико-математичний факультет зі спеціалізацією в царині порівняльної фізіології (1912). У 1912 р. за студентську роботу з вивчення дихання в комах удостоєний університетської премії ім. професорів Т. Ф. і П. Т. Степанових. Був залишений в університеті працювати в лабораторії порівняльної фізіології. В 1922 р. призначений

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** Те саме.

приват-доцентом, у 1924 р. обраний професором, а з 1929 р. – завідувач кафедри фізіології Харківського інституту народної освіти (з 1933 р. – знову університет), якою керував до кінця життя. В 1921–1924 рр. був також професором Харківського хіміко-фармацевтичного інституту. В 1926 р. проходив стажування в колоїдно-хімічному інституті у Франкфурті-на-Майні. В 1930 р. на основі кафедри зоології організував Харківську філію Українського зообіологічного інституту (з 1933 р. – зоолого-біологічний НДІ ХДУ). У НДІ до 1941 р. керував відділом загальної фізіології, з 1935 р. директор інституту. В 1936–1941 рр. завідувач кафедри зоотехнічного (зооветеринарний) інституту та лабораторії фізіології Українського інституту експериментальної медицини.

В евакуації в м. Кзил-Орда керував кафедрою фізіології та біохімії об'єднаного Харківського та Київського університетів, завідував кафедрою зоології Кзил-Ординського педагогічного інституту. З 1944 р. поновив роботу кафедри фізіології людини та тварин, очолив НДІ біології ХДУ.

Автор близько 160 праць з питань вікової фізіології та біохімії, з них 20 монографій та збірників. У 1940 р. разом із учнями сформулював теорію стихаючого самооновлення протоплазми як одного з чинників старіння. Засновник харківської школи онтофізіологів. Один із ініціаторів створення в 1929 р. Українського товариства фізіологів, біофізиків та фармакологів. З 1914 р. дійсний член, у 1919–1930 рр. секретар Харківського товариства дослідників природи. Автор кількох навчальних посібників з анатомії і фізіології людини.

Література: Александр Васильевич Нагорный: библиогр. указ. / сост.: А. Ф. Коченков, М. Г. Швалб. – Харьков, 1989. – 52 с.; *Никитин В. Н., Коченков А. Ф.* Научные достижения А. В. Нагорного и его школы // Биохимия и физиология возрастного развития организма. – К., 1992. – С. 3–27; *Бондаренко В. А., Новикова А. И., Мартыненко В. В., Коченков А. Ф.* Памяти основателя Харьковской школы возрастной физиологии и биохимии (к 120-летию со дня рождения члена-корреспондента АН Украины А. В. Нагорного) // Вісник Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія: біологія. – 2007. – Вип. 6, № 788. – С. 3–4.

² Очевидно, *Нагорний О. В.* Проблема старіння та смерті: матеріали до вікової фізіології. – Харків, 1935. – 444 с. Також див.: *Нагорний А. В.* 1) Жизнь, старость и смерть. – Одесса, 1923. – 120 с.; 2) Возрастная физиология, ее содержание и пути // Тр. Зообіол. ін-та ХГУ. – Харьков, 1936. – Т. 3. – С. 5–33; *Нагорний О. В.* 1) Динаміка колоїдних систем // Праці зообіол. ін-ту / Харк. держ. ун-т. – 1934. – Т. 2. – С. 66–106; 2) Вікова фізіологія, її зміст і шляхи // Учен. зап. Харк. держ. ун-ту. – 1935. – Т. 1. – С. 79–94.

³ Ідеться, очевидно, про: *Нагорний А. В.* Проблема старения и долголетия. – Харьков, 1940. – 446 с. (перевид. Харьков, 1948. – 446 с.). Див. також: *Нагорний А. В.* Старение и prolongation жизни. – М., 1948. – 215 с.; *Нагорний А. В., Никитин В. Н., Буланкин И. Н.* Проблема старения и долголетия. – М., 1963. – 754 с.

⁴ Очевидно, В. І. Вернадський познайомився з О. В. Нагорним особисто під час поїздки до Києва в травні 1939 р. для участі в конференціях з порівняльної фізіології та з пегматитів. Згадуючи про поїздку в 1942 р., він занотував: «На конференции <по> ср[авнительной] физ[иологии] познакомился и впервые узнал о работе и научном значении проф. Нагорного в Харькове, узнал о его книге, связанной с вопросами старости и старения. Как раз в 1938 <году> я в Узком столкнулся в этом же вопросе с Мильманом (Баку) [Мильман Мойсей Самійлович, цитолог. – *Упор.*], работы которого знал, знал и работы Богомольца, но о Нагорном я ничего не знал. Увидел здесь его украинские книги. Уже в 1941 г. [судячи з листів, скоріше наприкінці 1940 р. – *Упор.*] получил его переработанную русскую книгу, которую не захватил сюда [до Борового, де перебував в евакуації. – *Упор.*] и не успел прочесть. Потенциальную силу русской науки показывает одновременное появление трех таких крупных, самостоятельных и пишущих ученых, как Мильман, Нагорный, Богомолец...» (*Вернадский В. И.* Дневники. 1935–1941: в 2-х кн. Кн. 2: 1939–1941. – М., 2008. – С. 97).

⁵ Виноградов Олександр Павлович (1895–1975), геохімік. Академік АН СРСР (1953), віце-президент АН СРСР (1967–1975). Учень В. І. Вернадського. Був разом із ним на конференціях у Києві в травні 1939 р. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів О. П. Виноградова в кн. 1 цього видання.

⁶ Незрозуміло, про яку саме статтю В. І. Вернадського йдеться. Якщо врахувати зацікавленість Нагорного працями Вернадського щодо «радіоактивності в живих системах», то це могли бути статті: *Вернадский В. И.* 1) О концентрации радия живыми организмами // Докл. АН СССР. Сер. А. – 1929. – № 2. – С. 33–34; 2) О некоторых очередных проблемах радиогеологии // Изв. АН СССР. ОМОН. – 1936. – № 1. – С. 1–18; 3) О некоторых основных проблемах биогеохимии // Изв. АН СССР. ОМОН. Сер. геол. – 1938. – № 1. – С. 19–34 тощо.

⁷ *Нагорный А. В.* Проблема старения и долголетия. – Харьков, 1940. – 446 с.

⁸ Незрозуміло, про які саме праці В. І. Вернадського йдеться. Можливо, *Вернадский В. И.* 1) Проблемы биогеохимии. [Вып. 2.]. О коренном материально-энергетическом отличии живых и косных естественных сил тел биосферы. – М.; Л., 1939. – 34 с.; 2) Биогеохимические очерки, 1922–1932 гг. – М.; Л., 1940. – 250 с.

⁹ Див. комент. № 7.

Василь Дмитрович Небольсін (?–?)¹

В. Д. Небольсін – В. І. Вернадському

№ 145

8 листопада 1918 р., Київ

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Посылаю Вам по Вашему указанию свое краткое *curriculum vitae*². Условия жизни сейчас таковы, что подтвердить, к сожалению, сообщаемые данные очень трудно, ибо все лица, на которых я могу сослаться (К. Д. Глинка, Л. И. Прасолов, С. С. Неуструев, А. М. Панков³) и которые меня хорошо знают, находятся в Веллкороссии. А член Докуч[аевского] Почв[енного] Комит[ета] К. К. Никифоров⁴, с которым я работал в Донской Области, пропал без вести на Кавказском фронте. Последние известия от него были из района Эрзерума в феврале 1917 г., и что с ним стало потом, неизвестно. Точно так же в Петрограде лежат все результаты моей недолгой работы в области почвоведения и геологии.

Уважающий Вас

В. Небольсин

8.XI.[19]18 г.

Київ. Караваевская, 22, кв. 3.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1134, арк. 1–2.

Коментарі

¹ *Небольсін Василь Дмитрович (?–?)*, ґрунтознавець. Відомостей про нього обмаль. Його ім'я згадується серед авторів «Отчета о деятельности Докучаевского почвенного комитета и его музея, лаборатории и библиотеки за 1915 г.» (Известия Докучаевского почвенного комитета, 1916, № 1). У довіднику «Наука и научные работники СССР. VI. Научные работники без Москвы и Ленинграда» (Л., 1928) В. Д. Небольсін зазначається як інженер, старший спеціаліст відділу ґрунтознавства Київської обласної сільськогосподарської дослідної станції. Мешкав у Києві за адресою: вул. Л. Толстого, 22.

² В архіві Вернадського (АРАН, ф. 518) не знайдено.

³ Глінка Костянтин Дмитрович (1867–1927), геолог і ґрунтознавець, пропагандист генетичного ґрунтознавства. Академік АН СРСР (1927). Закінчив Петербурзький університет (1890), призначений зберігачем мінералогічного кабінету. З 1894 р. – у Ново-олександрійському інституті сільського господарства і лісівництва. Організатор і керівник ґрунтово-географічної експедиції до Сибіру та Середньої Азії (1908–1914). Директор Воронезького (з 1913 р.) і Петроградського (з 1922 р.) сільськогосподарських інститутів. У 1927 р. директор Ґрунтового інституту АН СРСР.

Прасолов Леонід Іванович (1875–1954), ґрунтознавець і географ. Академік АН СРСР (1935). Закінчив Петербурзький університет (1898). У 1898–1906 рр. завідував ґрунтовим

відділенням при Самарському губернському земстві. В 1908–1914 рр. керував ґрунтовими дослідженнями в експедиціях Переселенського управління в Середній Азії, в Забайкаллі, у Семипалатинській області та Єнісейській губернії. В 1915–1918 рр. керував Донською ґрунтовою експедицією Докучаєвського ґрунтового комітету. Пізніше співробітник КЕПС, працював у Ґрунтовому інституті АН СРСР (в 1937–1948 рр. директор).

Неустрієв Сергій Семенович (1874–1928), ґрунтознавець, географ. Закінчив Московський університет (1898). Викладав у гімназії і працював ґрунтознавцем Самарської земської управи. Керував ґрунтово-ботанічними експедиціями Переселенського управління Міністерства землеробства. В 1898–1918 рр. вивчав ґрунти Самарської губернії, Середньої Азії, Оренбурзької губернії; у 1926–1927 рр. керував Казахстанською експедицією АН СРСР. З 1918 р. професор Географічного інституту в Петрограді.

Панков Олександр Матвійович (1883–1936), ґрунтознавець. Закінчив Петербурзький університет (1908). У 1908–1910 рр. брав участь в експедиціях з вивчення земель для переселення до Сибіру під керівництвом К. Д. Глінки. В 1911–1918 рр. вів ґрунтові дослідження на території Воронежської губернії як співробітник Докучаєвського ґрунтового комітету. В 1918–1920 рр. професор і декан агрономічного факультету Нижньгородського сільськогосподарського інституту. В 1920–1921 рр. завідувач ґрунтового відділу Воронежської дослідної станції. В 1921–1930 рр. професор Горського сільськогосподарського інституту у Владикавказі. З 1932 р. в Ґрунтовому інституті АН СРСР. З 1934 р. завідувач кафедри ґрунтознавства Ленінградського сільськогосподарського інституту.

⁴ Никифоров Костянтин Костянтинович (1887–1979), ґрунтознавець. У 1912 р. захистив докторську дисертацію в Петербурзькому університеті, працював у Докучаєвському ґрунтовому комітеті (1912–1914). З 1927 р. – в університеті штату Міннесота, в 1931–1957 рр. – у Міністерстві сільського господарства США (USDA).

Василь Михайлович Нечаев (1860–1935)¹

В. М. Нечаев – В. И. Вернадському

№ 146

29 грудня 1891 р., Одеса

29 дек[абря] [18]91 г., Одесса

Я замедлил несколько ответом на Ваше письмо. У меня теперь есть одна личная неприятность, по поводу которой пришлось сочинять офици[альное] письмо: хотят заместить мою кафедру орд[инарным] проф[ессором], переходящим из Харькова, а меня оставить при ней лишь в качестве приват-доцента. Затем хотелось бы и с Вами поговорить более серьезно, а у меня нет на это пока времени. Спешу с своей диссертацией, пишу кое-что и другое, так что и думы [вертятся] все больше около специальных и мелких вопросов, а не общих и огромных, один из которых Вы мне ставите. Это не значит, чтобы у меня не было своего ответа на Ваш вопрос; кое-какой и у меня есть, но нужно [несколько] много говорить, чтобы Вы не назвали меня черствым человеком. Я отвечу, пожалуй, на него. Вот и теперь в довольно обычной форме, хоть, м[ожет] б[ыть], под эту форму я и подведу не совсем то, что обыкновенно подводят. Вы пишете: «Идеалы... борьбы за лучшее будущее? Но это борьба за права и счастье личности! А личность так же будет умирать, как и теперь, те же [потрясающие] страдания вследствие смерти близких [ожидают] всех людей будущего...». Я спрошу Вас: «кто наш близкий?» Расширьте понятие близкого и Вы полюбите жизнь без других рассуждений. [Такое] личное горе от смерти близкого по семье и кружку ведет к апатии, широкое горе народного бедствия возбуждает энергию. С одной стороны, Сергей Федорович², иногда упadaющий духом от личного горя, с другой, Ваш приятель Келлер³, у которого рыдания и ужасы заставляют [сказать], что у него никогда не было такой энергии, как теперь. Это факты, а из них, мне кажется, есть и вывод. Формулировать его я не буду, а скажу вот что. На месте Сергея Федоровича я посетил бы голодные местности в Вашем имении⁴ и оставил бы сына⁵ на попечении Вашем или Гревса⁶. Мне кажется, он тогда и сам формулировал бы Вам мой вывод. Умерла жена, умереть бы вместе с ней, говорит ему сердце; умирают десятки мужей и жен, матерей и отцов, а я буду жить для блага оставшихся, скажет он тогда. Как, почему это так будет, [об этом] много нужно говорить да и, конечно, удовлетворительно не разъяснить всего. Но, между прочим, и потому, что Ал[ександра] Павловна⁷ была дорога для всех, как представительница любви к человечеству и жизни в человечестве. То, чем она была дорога для нас, ее идеалы, ее нравственная природа, – это не умерло с нею ни для нас, ни для Сергея Федоровича. Умерло ее [все-таки] маленькое среди других «я», и эта смерть затронула и столь

же маленькое «я» Сергея Федоровича. «Я» Ал[ександры] Павл[овны] растворилось в человечестве, пусть и Сергей Фед[орович] растворит его в нем. А если его «я» и теперь просит личного удовлетворения, то опять расширьте понятие близких «я»: отзвук найдется... Не думайте, что я не понимаю ужаса страдания личного «я» или что у меня заглохло чувство к Ал[ексandre] Павл[овне], нет, я пробую лишь рассуждать. Рассуждения излечивают страсти и страдания, – по-моему, это верно сказал Спиноза. Разум все-таки высшее чувство сравнительно с другими; во всяком случае, он тоже чувство, которым следует пользоваться...

Мне интересно знать, какие результаты даст для проверки моих рассуждений Ваша, по-видимому, предполагаемая поездка в голодные местности. Напишите, что будет с Вашим разочарованием, которым дышат последние строки Вашего первого письма. Усилится оно или уменьшится? Пример сестер милосердия, идущих на войну после смерти личного я и возрождающихся там к новой жизни, говорит за то, что Вы бросите разочаровываться. Борьба за свою жизнь дает энергию, а борьба за чужую жизнь увеличивает ее вдесятеро; это, кажется, верно. Во всяком случае, напишите. Со своей стороны, я постараюсь сделать, что могу, для сбора пожертвований. Кое-кому я читал письмо; м[ожет] б[ыть], и соберется что-нибудь. Здесь устраиваются две лотереи, и мне уже обещан или весь сбор или часть его, больше. Лекций я читать не могу, ибо уже много народу читает, да я и не себе-ру много: плохой лектор о скучных предметах. Но, может быть, кое-что напишу в журнал, хотя бы несколько рецензий в «Русск[ую] Мысль», куда я иногда пишу. Что-[нибудь] дадут. Во всяком случае, постараюсь сделать все, что смогу.

С новым годом, новых сил, возрождения к новой жизни Вам, Сергею Федоровичу и всем Вашим! Простите за обычность пожеланий. Но, серьезно, ведь нам в России следовало бы когда-нибудь обновиться и обновить условия нашей жизни. Вы спрашиваете, какое настроение в Одессе? Равнодушное, отчасти потому, что благодаря голоду Одесса лишена своей торговой жизни и в ней масса своих голодных. А отчасти и потому, что здесь большинство, как и всюду, плохо верит в лиц, офиц[иально] собирающих пожертвования, и в офиц[иальную] организацию помощи. Сбирать деньги с народа можно, только призывая его к участию в их распределении и контроле. Иначе будет только обирание на неизвестные нужды. Даже петербургская управа проворовалась, кажется; а в провинции эти дела еще легче устраиваются. Вот что у нас поистине ужасно и что больше всего подрывает энергию. Новых условий жизни! До свидания пока. Утешайте Сергея Федоровича. Жена кланяется, а я крепко жму Вам и всем руку.

Ваш В. Нечаев

P.S. Напишите мне, пожалуйста, Ваше имя и отчество. Какое у нас знакомство: имени не знаю!

№ 147

[Не пізніше 26 січня 1892 р., Одеса]*

Для Ваших столовых у нас собрано женами моих товарищей, здешних профессоров и приват-доцентов (Н. Е. Успенская⁸, О. В. Казанская⁹ и Т. Ф. Ланге¹⁰) сто рублей. Будьте добры написать поскорее или, если деньги скоро нужны, телеграфировать, куда их послать. Если нужно переслать прямо Вам, то напишите Ваше имя и отчество (которые я, к сожалению, не знаю), ибо без этого послать денежных [переводов] нельзя.

Спешу послать это письмо, поэтому больше ничего не пишу. Как Ваши дела по организации помощи? Сообщайте иногда. Здесь уже начинают сильно распространяться слухи, что голода нет, что все раздуто. Правительственные запрещения, очевидно, достигают цели. Только к добру ли это?

Жму Вашу руку.

Преданный Вам *В. Нечаев*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1147, арк. 3.

№ 148

10 квітня 1892 р., Одеса

Одесса, Софийская, 32/5, кв. 23

10 апр[еля] [18]92 г.

Многоуважаемый Владимир Иванович.

Думаю, что Вы уже в Москве и посылаю Вам 75 р[уб.], о которых писал в Полтаву. Назначение – в пользу голодающих по Вашему усмотрению. Деньги получены от проф. Ф. И. Успенского¹¹, выручившего их от продажи отданного ему на благотворительные цели имущества. Он просит меня ввиду необходимости отдать отчет в распределении суммы, написать Вам, чтобы Вы выслали расписку в получении этих денег, которую он мог бы показать заинтересованным лицам. Будьте добры исполнить эту просьбу.

Как здоровье Натальи Георгиевны¹²? Всего хорошего Вам и ей. Крепко жму Вашу руку.

Ваш *В. Нечаев*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1147, арк. 6.

* Дату і місце написання листа встановлено за позначкою рукою В. І. Вернадського перед початком листа: Получ[ил] 26.І.1892 из Одессы.

В. М. Нечаєв – Н. Є. Вернадській

№ 149

2 лютого 1892 р., Одеса

Одесса, 2 февр[аля] [18]92

Спасибо Вам за Ваше хорошее и интересное письмо. Я скоро отвечу Вам на него обстоятельно, а пока пишу по делу. Ваша заметка в том, чтобы подождать пересылать деньги до Вашего письма, вызывает недоразумение. Деньги собраны уже и предназначены были Вашим голодающим. Судя по письмам Обол[ьянинова]¹³ и Келлера, нужда в их деревнях велика, а помощь далеко недостаточная: отказы в куске хлеба не евшему неделю мальчику и в помощи мужику с тифозной семьей доказывают это с очевидностью. Вы пишете, кроме того, что плохо идет сбор пожертвований и в пользу комиссии при комит[ете] грамотности. Вы говорите, наконец, и о проблематичности [надежд] на прокормление населения без посторонней помощи. Чего же ждать с присылкой денег? Сто рублей могут оказать [тоже] какую-[нибудь], хотя бы добавочную, помощь. С другой стороны, если помощь у Вас не нужна, то зачем же держать деньги, когда их можно отдать в другое место, где помощь более настоятельна? [Видя] это недоразумение, я и распорядительница лотереи О. В. Казанская пришли к заключению о необходимости послать Вам деньги, не дожидаясь Вашего письма. У Вас, во всяком случае, есть хорошая организация дела, и Вы найдете им место. Завтра О. В. Казанская вышлет Вам деньги.

Благодарю Вас за присылку отчета и письма Обол[ьянинова]. По поводу письма Обол[ьянинова] я [задам] Вам потом несколько вопросов, а пока попрошу только сообщать, по мере возможности, и дальнейшие вести. Недавно я получил несколько коротких записочек и от Сергея Федоровича. Он совсем молодец, и я за него не боюсь. У него столько ума и нравственной мощи! Что касается жизнерадостности, то есть великий врач – время, а у С. Ф. еще много жизни впереди.

До свидания пока. Поклонитесь от меня Вашему мужу. Всего Вам хорошего.

В. Нечаев

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1147, арк. 4–4 зв.

№ 150

3 квітня 1892 р., Одеса

Одесса, 3 апр[еля] [18]92

Спасибо за Ваши письма и отчет о деятельности в Тамб[овской] губ[ернии]. Ею интересуются здесь все, кому я говорил о ней. Интересно было бы знать настроение лиц, которым оказывается помощь, и их отношение к благо-

творительности. У нас недавно были получены вести из Симбир[ской] губ[ернии] от живущего там нашего проф[ессора] канонического права. Он пишет, что благотворительность оказывает развращающее влияние, плодит нищенство, попрошайничество, отбивает от работы и т. д. Я не особенно верю этому сообщению: автор не наблюдательный человек и смотрит под неверным углом зрения. Но фактически проверка была бы все-таки интересна. Сообщайте, что у Вас под руками.

Сегодня проф. Успенский передал мне 75 рубл[ей] для отсылки Вам. Куда послать их? Вышлю на праздники: теперь на почте не доберешься. Усп[енский] просит только прислать расписку в получении, которую он мог бы показать лицам, имеющим право от него потребовать отчета. Деньги выручены от продажи имущества, пожертв[ованного] на благотворит[ельные] цели.

Я очень занят. Простите, что не пишу больше. С праздниками.

Жму Ваши руки и желаю всего хорошего. Жена кланяется.

Ваш В. Нечаев*

РАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1147, арк. 5.

Коментарі

¹ *Нечаев Василь Михайлович (1860–1935)*, юрист і перекладач. Після закінчення Московського університету був залишений для підготовки до професорського звання. В 1888 р. був призначений на посаду доцента по кафедрі римського права в Демидовському юридичному ліцеї. В 1889 р. переведений на посаду приват-доцента кафедри цивільного права та судочинства Новоросійського університету. В 1893 р. призначений на посаду екстраординарного професора аналогічної кафедри Юр'євського університету. Перебував на цій посаді до 1902 р., пізніше працював юрисконсульту у Міністерстві юстиції. З 1902 по 1917 р. приват-доцент, пізніше професор кафедри цивільного права Петербурзького університету. В 1904–1909 рр. професор з державознавства історико-філологічного відділення, в 1909–1917 рр. професор цивільного права юридичного відділення Петербурзьких Вищих жіночих курсів. Член Арбітражної комісії при Раді Праці й Оборони СРСР (1924–1931).

Основні праці: Опыты по истории русского обычного права и его истории // Юридический вестник. – 1884. – № 8; Из французских исследований по истории права // Там само. – 1886. – № 3; Древнейшее германское и французское право в новейших исследованиях // Там само. – 1887. – № 3; Теория договора // Там само. – 1888. – № 10.

Література: Нечаев Василий Михайлович // *Шилохвост О.* Русские цивилисты: середина XVIII – начало XX в.: краткий биограф. словарь. – М., 2005. – С. 111–112.

² Ольденбург Сергій Федорович (1863–1934), сходознавець, один із засновників російської індологічної школи. Академік РАН (1903), ВУАН (1925) та АН СРСР. Один із лідерів партії кадетів, член Державної ради (1912–1917), міністр народної освіти Тимчасового уряду (1917), друг В. І. Вернадського. Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 39.

* Адреса на звороті: Е[ё] В[ысокоблагородию] Наталии Георгиевне Вернадской. Институтская ул., д[ом] Янович, кв[артира] Старицких.

³ Ідеться про Келлера Володимира Васильовича (1867–1940), студентського товариша В. І. Вернадського, юриста та кадета, відомого в Криму землевласника й винороба.

⁴ Внаслідок великої посухи в 1891–1892 рр. у Російській імперії виник голод, який торкнувся, зокрема, й Тамбовської губернії, де знаходився маєток В. І. Вернадського. Він сам, а також його друзі та колеги активно включилися в боротьбу з наслідками голоду. Також про це див. комент. № 3 і 4 у розділі листів О. В. Казанської в цій книзі.

⁵ Ольденбург Сергій Сергійович (1888–1940), історик, публіцист, журналіст. Переконалий монархіст. Автор фундаментальної праці про життя та діяльність імператора Миколи II. Після смерті матері про малого Сергія піклувалися родини В. І. Вернадського та І. М. Гревса. Навчався на юридичному та історико-філологічному відділеннях Московського університету, закінчив юридичний факультет Петербурзького університету. Працював у Міністерстві фінансів. Після революції приєднався до «Білого» руху. На початку 20-х років емігрував. У Парижі став одним із активних діячів монархічної спільноти.

⁶ Гревс Іван Михайлович (1860–1941), історик, культуролог, краєзнавець, засновник петербурзької школи медієвістики, професор університету. Близький друг В. І. Вернадського. Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 1. – К., 2011. – С. 509.

⁷ Олександра Павлівна Ольденбург (уродж. Тимофєєва; 1863–1891), перша дружина С. Ф. Ольденбурга, випускниця математичного відділення Педагогічних курсів.

⁸ Успенська Надія Ерастівна (уродж. Ващенко; 1862–1942), дружина професора Новоросійського університету Успенського Федора Івановича, яка займалася організацією збирання коштів для постраждалих від голоду 1891–1892 рр. в Тамбовській губернії. Історик, у 1930-х роках працювала в Російській академії історії матеріальної культури. Після смерті чоловіка опрацювала та вивчала його наукову спадщину.

⁹ Дружина приват-доцента Новоросійського університету Казанського Олександра Павловича, яка займалася організацією збирання коштів для постраждалих від голоду 1891–1892 рр. в Тамбовській губернії. Також див. листи № 1, 2 у розділі листів О. В. Казанської в цій книзі.

¹⁰ Ланге Тетяна Федорівна (уродж. Митрофанова; 1862–?), дружина приват-доцента Новоросійського університету психолога Ланге Миколи Миколайовича (1858–1921), яка займалася організацією збирання коштів для постраждалих від голоду 1891–1892 рр. в Тамбовській губернії.

¹¹ Успенський Федір Іванович (1845–1928), історик-візантолог, славіст, археолог. Академік Петербурзької АН (1900), РАН (1917), АН СРСР (1925), іноземний член Болгарської АН (1928). Закінчив Петербурзький університет (1871). Від 1874 р. приват-доцент Новоросійського університету. В 1879 р. після захисту докторської дисертації був обраний професором того ж університету. З його ініціативи в Константинополі було створено Руський археологічний інститут, директором якого Ф. І. Успенський був з 1894 р. У 1922–1927 рр. читав курс лекцій у Ленінградському університеті.

¹² Дружина В. І. Вернадського.

¹³ Обольянінов Лев Олександрович (1861–1925, за ін. відом. 1927), правознавець і журналіст, земський діяч у Гдовському повіті Петербурзької губернії, гласний Петербурзького губернського земства. Університетський товариш В. І. Вернадського, член «Приютинського братства».

Олексій Васильович Нечаєв (1864–1915)¹

О. В. Нечаєв – В. І. Вернадському

№ 151

[6 листопада 1902 р., Київ]*

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Считаю долгом засвидетельствовать Вам искреннюю признательность за присылку Вашей работы².

С уважением

А. Нечаев

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1146, арк. 1 зв. Листівка.

№ 152

25 жовтня 1903 р., Київ

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Позвольте обратиться к Вам по следующему поводу. У меня умер лаборант, и его место пока остается вакантно. Не можете ли порекомендовать мне кого-либо из Ваших учеников. Условия службы такие. Жалованье 1200 р[уб.]. Обязанности состоят в ведении обычных лаборантских работ по кабинету и в занятиях со студентами по кристаллографии (нужно знакомство с гониометрическими измерениями) и по определению минералов при помощи паяльной трубки, а также и по наружному виду; вероятно, скоро введутся и занятия по петрографии.

Общее число занятий со студентами 12–14 часов в неделю.

Мне очень хотелось бы иметь способного молодого человека с научными запросами. Кандидатов на эту должность у меня имеется несколько из оканчивающих курс в Киевском Университете, но как будто не вполне подходящие, может быть, у Вас найдется более солидный.

Кабинет³ мой только что начинает свое существование, а потому находится далеко не в удовлетворительном состоянии. Однако научные работы все же вести возможно.

Исполнением изложенной просьбы премного обяжете.

Прошу принять уверение в истинном к Вам почтении.

Готовый к услугам

проф. *А. Нечаев*

25.X.1903

Киев. Политехнический Институт.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1146, арк. 2–3.

* Дату і місце написання листа встановлено за поштовим штемпелем.

№ 153

11 листопада 1903 р., [Київ]*

11.XI.1903 г.

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Прежде всего, позвольте поблагодарить Вас за Ваш любезный ответ на мою просьбу. Г[осподина] Иванова⁴, если он согласится перейти на предлагаемое место, я возьму с большим удовольствием. Судя по Вашей аттестации, он с избытком удовлетворяет самым придирчивым требованиям. Боюсь только, как бы приводимые ниже подробности условий его будущей службы не заставили его переменить решение. В условиях этих есть и невыгодные стороны. Во-первых, он должен иметь ввиду, что во мне он не найдет руководителя своих минералогических и кристаллографических научных работ. У нас в Институте геология и минералогия представлены одной кафедрой, и мне приходится вести преподавание всех отраслей геолого-минералогического цикла знаний, начиная с кристаллографии и кончая палеонтологией. Но понятно, я не могу одинаково свободно владеть всеми методами исследования, применяемыми в этих столь различных отраслях знания, и, будучи геологом-палеонтологом, не нахожусь в курсе тех задач, которые выдвигаются современной кристаллографией и минералогией. Таким образом, он может рассчитывать лишь на мое товарищеское участие к его работам, а не на руководство. Мне кажется, однако, что он находится, судя по Вашему отзыву, уже в том периоде, когда для дальнейшего научного прогрессирования руководитель не является необходимостью.

Во-вторых, с грустью должен сознаться, что минералогические коллекции кабинета крайне плохи. На них всего можно было затратить около 1000 руб. Формирование этих коллекций – одна из моих нерешенных задач. Институт ходатайствует перед министерством об отпуске значительных сумм на дооборудование различных кабинетов и лабораторий. Есть некоторая надежда, что кое-что будет дано, тогда и мой кабинет получит возможность лучше обставиться.

Что касается до аналитических работ, то они велись и могут вестись у меня с большим удобством: есть лабораторийка, оборудованная всем необходимым, недостающее же легко получить в материальном складе наших больших химических лабораторий. Для микроскопических исследований имеются лучшие Фюссовские микроскопы, столик Федорова etc. Гониометр только один – Чапского⁵. Поляризационных приборов пока совсем нет. Библиотека неважная, но можно пользоваться университетской, а затем, если бы что понадобилось приобрести для работ, едва ли бы я затруднился. Годовой бюджет кабинета 1100 р[уб.] да несколько сот прибавки из различных остатков. В настоящее время кабинет имеет временное помещение, но к новому году, кажется, успею перейти

* Місце написання листа встановлено за змістом.

в постоянное – около 85 кв[адратных] саж[еней]. До сего времени у меня был один ассистент, а с нового года должно быть два: старший и младший лаборанты. Место младшего лаборанта замещено учеником Армашевского⁶, а Иванову предназначается место старшего лаборанта (жалованье 1000 р[уб.] и 200 квартирных). Если г[осподин] Иванов не изменит своего решения, то пусть пришлет curriculum vitae и тогда в ближайшем заседании факультетском будет избран на предлагаемую должность, и к 1-му января можно будет выполнить все формальности по отчислению его от Уни[версите]та и причислению к Инсти[ту]ту⁷.

За «Основы кристаллографии»⁸ большое спасибо. Штудирую с глубоким интересом.

С искренним к Вам уважением готовый к услугам

А. Нечаев

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1146, арк. 4–5 зв.

№ 154

25 листопада 1908 р., [Київ]*

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Очень благодарен за рекомендацию А. В. Николаева⁹. Он принят в число лаборантов и уже работает в моем кабинете. Только с зачислением на государственную службу выходят осложнения ввиду невыясненности его положения по отбыванию воинской повинности. Но так или иначе это, конечно, уладится.

Один из наших молодых химиков, г[осподин] Думанский¹⁰, работает над коллоидами и в последнее время занялся изучением опалов. Он очень нуждается в материалах для исследования. Не можете ли Вы уделить нужный ему материал из запасов Минералогич[еского] музея Московского Университета или Академии Наук? Для него особенно желательно получить гидрофан и близкие к нему разновидности из различных месторождений.

Что со съездом естествоисп[ытателей]?¹¹ Об нем как-то ни слуху, ни духу.

Я сравнительно недавно возвратился из Бухары и в разыгравшейся стычке высшего образования с высшим правительством¹² совсем не принимал участия.

С искренним к Вам уважением остаюсь готовый к услугам

25.XI.[1]908 г.

А. Нечаев

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1146, арк. 6–6 зв.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

Коментарі

¹ *Нечаев Олексій Васильович (1864–1915)*, геолог-мінералог, професор. Закінчив Казанський університет (1887), через рік був зарахований професорським стипендіатом при університеті. У 1889 р. зберігач Геологічного кабінету. Автор палеонтологічних досліджень – монографії «Фауна пермських відкладень східної смуги Європейської Росії» (1894). На підставі цієї роботи в 1895 р. захистив дисертацію й отримав ступінь магістра мінералогії та геогнозії, затверджений приват-доцентом кафедри мінералогії та геології. Як співробітник Геологічного комітету в 1895–1901 рр. здійснював геологічну зйомку 129-го і 130-го аркушів десятиверстової карти Європейської Росії. В 1898 р. захистив докторську дисертацію «Фауна еоценових відкладень на Волзі між Саратовом і Царицином». У 1899 р. був призначений екстраординарним професором кафедри мінералогії та геології Казанського університету, але восени того ж року переїздить до Києва, де займає посаду ординарного професора кафедри мінералогії та геології в щойно створеному (1898) Політехнічному інституті. В 1903–1911 рр. декан хімічного факультету. З призначенням на початку 1911 р. Л. А. Кассо міністром народної освіти О. В. Нечаєву як професору з ліберальними поглядами було запропоновано негайно подати у відставку. В 1912 р. переїхав до Петербурга, працював у Геологічному комітеті.

Основні праці: *Общий взгляд на историю естественно-научной мысли.* – Казань, 1896; *Учебник минералогии и геологии: для сред. учеб. заведений.* – К., 1907. – 171 с.; *Минералогия.* 2-е изд. – СПб.; К., 1912. – 367 с.; *Кристаллография геометрическая, физическая и физико-химическая.* 3-е изд. – СПб.; К., 1913. – 244 с.; *По горной Бухаре: путевые очерки.* – СПб., 1914. – 107 с.

Література: *Янишевский М. Э.* Алексей Васильевич Нечаев (некролог) // *Изв. Геол. ком.* – 1915. – Т. 34, № 10. – С. 1–21 (окр. паг.); *Тихомиров В. В., Воскресенская Н. А.* 100 лет со дня рождения А. В. Нечаева. – *Сов. геол.* – 1964. – № 4. – С. 137; *Силантьев В. В.* Алексей Васильевич Нечаев, 1864–1915. – Казань, 2003. – 19 с.

Про звільнення з Київського політехнічного інституту в лютому 1911 р. трьох професорів-деканів – О. В. Нечаєва (хімічне відділення), К. Г. Шиндлера (механічне відділення) і С. П. Тимошенка (інженерне відділення) та відставку на знак солідарності ще семи професорів В. І. Вернадський згадав у статті, присвяченій боротьбі влади проти автономії університетів: *Вернадский В. И.* 1911 год в истории русской умственной культуры // *Ежегодник газеты «Речь».* – 1912. – [СПб.], 1912. – С. 17 (у перевид.: *Вернадский В. И.* О науке. – Т. 2. – М., 2002. – С. 197).

² Незрозуміло, про яку саме працю В. І. Вернадського йдеться.

³ Йдеться про геолого-мінералогічний кабінет Політехнічного інституту.

⁴ Йдеться про учня В. І. Вернадського Леоніда Лікаріоновича Іванова (1877–1946). Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів Л. Л. Іванова в кн. 1 цього видання.

⁵ Йдеться про прилад для вимірювання кутів між плоскими гранями твердих тіл, наприклад, кристалів, – теодолітний гоніометр, винайдений німецьким фізиком і оптиком Зігфрідом Чапським (Czapski Siegfried; 1861–1907). Щодо Фюссівського мікроскопу та «столика Федорова» див. комент. № 16 та 103 у розділі листів Л. Л. Іванова в кн. 1 цього видання.

⁶ Армашевський Петро Якович (1851–1919), мінералог, геолог, петрограф, професор Київського університету. Керівник кафедри мінералогії та петрографії (1885–1916). Докладніше див. комент. № 1 у розділі листів П. Я. Армашевського в кн. 1 цього видання.

Йдеться, очевидно, про Костянтина Івановича Тимофєєва. Див. комент. № 23 у розділі листів Л. Л. Іванова в кн. 1 цього видання.

⁷ Йдеться про перехід Л. Л. Іванова на роботу з Московського університету до Політехніки в Києві.

⁸ Вернадский В. И. Основы кристаллографии. Ч. 1. Вып. 1. Введение. Учение о симметрии. Явления, выражаемые законом многогранников. – М., 1903. – VIII, 346 с.

⁹ Ніколаєв Олександр Васильович (1879–?), мінералог, випускник Казанського університету, в 1904–1908 рр. співробітник Мінералогічного відділу Геологічного музею в Петербурзі. З осені 1908 р. асистент кафедри мінералогії КПІ в О. В. Нечаєва. Навесні 1911 р. подав у відставку. Працював у Геологічному комітеті. Займався дослідженнями на Уралі. Відомо, що в листопаді 1937 р. жив у Ленінграді, збирався на пенсію за станом здоров'я.

¹⁰ Думанський Антон Володимирович (1880–1967), хімік, один із основоположників вітчизняної колоїдної хімії. Член-кореспондент АН СРСР (1933), академік АН УРСР (1945). Закінчив у 1903 р. Київський політехнічний інститут, де і проводив свої дослідження до 1913 р. У 1913 р. організував у Воронежі лабораторію колоїдної хімії, перетворену в 1932 р. у Всесоюзний науково-дослідний інститут колоїдної хімії, який очолював до 1941 р. У 1946–1960 рр. директор Інституту загальної та неорганічної хімії АН УРСР. У 1980 р. ім'я А. В. Думанського присвоєне Інституту колоїдної хімії та хімії води НАН України.

¹¹ Очевидно, йдеться про з'їзд російських природознавців і лікарів, який готували на кінець 1908 р. Проте XII з'їзд російських природознавців і лікарів удалося організувати лише наприкінці наступного року, – він пройшов у Москві з 28 грудня 1909 по 6 січня 1910 р. XI з'їзд відбувся в Петербурзі ще в грудні 1901 р.

¹² Імовірно, йдеться про навчання жінок у російських університетах. 16 травня 1908 р. вийшов циркуляр нового міністра народної освіти Олександра Миколайовича Шварца (1848–1915) «Про умови прийому в студенти і вільні слухачі університетів та інших вищих навчальних закладів», яким був заборонений прийом до університетів «осіб жіночої статі». Це розпорядження широко обговорювалося в російській пресі, на засіданнях Державної думи.

Валентин Федорович Ніколаєв (1889–1973)¹

В. Ф. Ніколаєв – В. І. Вернадському

№ 155

6 вересня 1916 р., Полтава

6 сентября 1916 г. № 803
г. Полтава*

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Я очень огорчен тем, что по какому-то стечению обстоятельств нам не удалось встретиться в Музее в назначенное время. В 9½ ч[асов] утра я был в земстве, а без четверти десять сам спрашивал служителя, были ли Вы, на что он ответил, что Вы были десять минут тому назад, но что меня не было. Извиняюсь за это недоразумение, право, я в нем не так повинен. Хотелось очень поговорить с Вами об организации в скорейшем времени «Общества исследователей Полтавщины»², о Вашей статье для нашего «Ежегодника»³, посоветоваться с Вами о некоторых начинаниях по предполагаемому в будущем году обследованию ископаемых богатств Полтавской губ[ернии]⁴. Ввиду того, что мы не встретились и я не мог переговорить с Вами, постараюсь хотя <бы> в письме изложить Вам некоторые свои взгляды. По моему мнению, за организацию общества следовало бы взяться теперь же, подготовить устав, наметить главнейшие задачи, переговорить с лицами, могущими принять участие в этом обществе и подписать прошение об утверждении его. С этой целью, я думаю, желательно было бы, прежде всего помещение в наших газетах и «Ежегоднике» Музея Вашего обращения («Ежегодник» с 15-го сентября начнется уже печатаньем, так что желательно было бы иметь Вашу статью в ближайшее время), затем переговоры с некоторыми лицами, больше всего заинтересованными организацией такого общества. Я был бы Вам благодарен за указание тех лиц, с которыми Вы уже имели беседу по этому поводу, чтобы я мог переговорить с ними о деталях. С своей стороны, я переговорю с теми лицами, которые, по моему мнению, заинтересуются идеей организации такого общества. В ближайшее время я смогу заняться составлением проекта устава, и для меня очень важно, чтобы Вы, подавший самую мысль об обществе, не отказались высказать свои взгляды и, если возможно, просмотрели и исправили мой проект, который бы можно уже было предложить тем лицам, которые согласятся подписать прошение об утверждении общества. Мне бы хотелось, чтобы с нового года устав этот уже пошел в соответствующие инстанции, и постараюсь, где возможно, хлопотать о скорейшем утверждении его, чтобы к лету устроить уже общее собрание.

* На бланку: Естественно-исторический музей Полтавского губернского земства.

Будущим летом в программу работ Музея мне бы хотелось внести обследование полезных ископаемых в Полтавской губ[ернии] и собрать возможно больший материал как для выставочной коллекции, так и для анализов. Об этом я хотел переговорить с Вами, т. к. сам затрудняюсь выработать подробную программу этого обследования. На обследование торфов я уже имею согласие на участие гидротехнического бюро и специалиста болотоведа, непосредственно же Музей мог начать обследование глин, мергелей, гипса, охры и др.

На днях возвратится В. М. Щербаковский⁵, и я с ним переговорю сейчас же о присылке костей для анализов. Просьбу о высылке изданий «Докучаевс[кого] комитета» и «Русск[ого] почвовед»⁶ уже послал, не откажите поддержать эту просьбу. Думаю, что в своем письме несколько краток, поэтому постараюсь в ближайшее время переговорить с Вами подробнее о затронутых вопросах.

Готовый к услугам *В. Николаев*

РАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1159, арк. 1–1 зв.

№ 156

12 листопада 1916 р., Полтава

12 ноября 1916 г. № 872
г. Полтава*

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Ждал все время Вашу статью о необходимости организации «Общества изучения Полтавщины», чтобы начать печатание «Ежегодника». На днях получил Ваше письмо, в котором Вы пишете, что страшно заняты и статью не сможете прислать, сам же я не решаюсь написать ее, почему ближайший № «Ежегодника» придется выпустить без таковой статьи. Вадим Михайлович⁷ уже выслал Вам образцы костей из своих раскопок для анализа и в беседе со мной сказал, что ничего не имел бы против внести половину стоимости этого анализа из своих ассигновок, другую же половину мы покроем из ассигнований на естественно-исторический отдел. Как неспециалист-геолог я не могу составить полную программу обследования глин Полтавской губернии, кроме того, я не имею под руками руководящей литературы, и если бы Вы не отказали указанием таковой или даже присылкой оттисков изданий Геол[огического] Музея⁸, в котором разработан этот вопрос, то я был бы искренне Вам за это признателен и постарался бы прислать Вам примерную программу в самое ближайшее время. В данное время я веду переговоры с некоторыми лицами об устройстве «Общества изучения Полтавщины» и на днях предполагаю собрать частное совещание, на котором

* На бланку: Естественно-исторический музей Полтавского губернского земства.

выработается предварительный «устав» о[бщест]ва. Приходится только констатировать факт, что отношение к организации указанного общества далеко не так далеко не таково*, как должно было бы быть. Приходится считаться с поразительным индифферентизмом тех лиц, которые, как это казалось бы, должны были бы горячо ухватиться за эту идею и приложить все старания, чтобы осуществить ее. Позже сообщу результаты моих переговоров и вышлю проект устава.

Уважающий Вас *В. Николаев*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1159, арк. 2–2 зв.

№ 157

27 липня 1921 р., Полтава

27 июля 1921 г. Полтава**

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Искренне был рад, получивши весточку от Вас⁹ и узнав, что Вы благополучно пребываете в Петрограде. У нас был слух, что Вы перебрались куда-то вроде Кембриджа¹⁰, и мы были очень огорчены, что порывалась с Вами связь. Постараюсь как можно подробнее ответить на все Ваши вопросы, показывающие, что Вы и до сих пор не забываете нас и интересуетесь Полтавщиной. Прежде всего про Музей¹¹. За два последних года он расширился до неузнаваемого. В состав его вошли новые отделы – как сельскохозяйственный, ветеринарный, медицинский, педагогический и новые учреждения – Центр[альная] Научная Библиотека, Центральный Исторический Архив, Художественная галерея, астрономическая обсерватория, химическая и физическая лаборатории. Все эти учреждения существуют не только на бумаге, а действительно работают и развиваются. С большими усилиями, но все же удалось добиться того, чтобы весь дом б[ывшего] Губерн[ского] Земства был отдан под Музей, и теперь мы пребываем в нем, произведя солидный ремонт после Губсовнархоза (на ремонт и оборудование музея в период передачи дома нами израсходовано более 16 000 000 рублей, добытых благодаря сочувствию местной власти и центра). Кроме этого дома Музей занимает еще под Центральной Научной Библиотекой двухэтажный дом напротив, под Худ[ожественную] галерею, б[ывший] дом Булюбаша¹² на Спасской улице и под этнограф[ическим] отделом второй этаж в доме им[ени] Гоголя (над б[ывшей] городск[ой] библиотекой). Персонал Музея возрос с 16 человек до 160, из коих добрая треть специалисты в той или иной области.

* Так в оригіналі.

** На бланку: Естественно-исторический музей Полтавского губернского земства, виправлено від руки на: Центральный Пролетарский музей Полтавщины.

Что касается непосредственно ест[ественно]-ист[орического] отдела, то он занимает весь нижний этаж главного дома (около 25 комнат) и все время пополняет свою выставочную часть. Предполагается организация в нем новых подразделов – биологического, сравнительно-анатомического, физической географии, метеорологической станции и ботанического сада. Как видите, персоналом музея произведена довольно большая организационная работа, благодаря которой маленькому земскому музею удалось развернуться в довольно солидный научный институт, преследующий все те же задачи изучения местного края и отчасти также помощи тем, кто интересуется что-либо знать об этом крае. За истекшие два – два с половиной года Музей пополнялся экспонатами очень и очень значительно, особенно предметами исторического, этнографического и художественного характера (напр[имер], по этнографии приобретено более чем на 4 000 000 <руб.> художественных кустарных изделий). Наименее пополнялся ест[ественно]-ист[орический] отдел, да это и понятно, ибо, во-первых, все это время Полтавщина была охвачена гражданской войной и трудно было вести исследовательскую работу, во-вторых, я был занят делами всего музея как заведующий и как председатель коллегии и непосредственно своему отделу не мог уделять много времени, а заменить меня было некому. В деле издательства наши дела очень плохи, издано 5–6 книг, которые я Вам высылаю¹³, и есть очень много готовых к печати, но, к сожалению, отсутствие бумаги задерживает их выход. В портфеле ест[ественно]-ист[орического] отдела есть материал на очередной № «Ежегодника», две книжки по охране природы, два определителя растений и три моих книжки о растительности и животном мире Полтавщины¹⁴. Общество любителей природы замерло в своей деятельности, но с начала учебного года думаем восстановить его, влив в него молодые силы. У нас уже три года существует высшее учебное заведение, и самым многочисленным факультетом является естественно-исторический, имеющий свыше 200 студентов¹⁵. Пока у нас существовал, под моим руководством, семинар, но теперь слушатели хотят расширить его и превратить в общество любителей природы. Миргородская школа¹⁶ кое-как перебивается, а источник по-прежнему работает и привлекает лечащихся. Опытное поле, во главе которого теперь стоит агроном-селекционер Сазонов¹⁷, интенсивно работает и является редким оазисом в нашей пустыне безделья и индифферентизма. С культурными работниками у нас действительно плохо, но самое главное, что молодое поколение какое-то апатичное к научной и культурной работе, больше любит веселиться и зарабатывать деньги. Работает кружок историков во главе с Щербаковским и Рудинским¹⁸, обрабатывается материал, читаются доклады. Отношения между украинскою и русскою интеллигенциею по-прежнему натянутые, сближения не предвидится. Большая беда наша в том, что мы почти отрезаны от научных центров, ничего от них не получаем и сами ничего не знаем о их жизни. Слышим мы о том, что вышли новые книжки, но мы их не получаем, как и не получаем ответа и на наши просьбы об их высылке. В комиссию по изучению богатств России¹⁹ я посылаю, одновременно с этим письмом к Вам, и просьбу о высылке

изданий, списки которых приложил. Вышедшую в последнее время у нас литературу высылаю Вам и комиссии. Если Вам не трудно, поспособствуйте высылке просимого и, если будет случай, замолвите слово перед Бялыницким-Бирулей²⁰, чтобы они выслали последние издания Зоологического Музея²¹, которые они не хотят нам высылать (вышел том Никольского об амфибиях, Бартенева о стрекозах²² и т. д.). Не высылают нам изданий и Ботанический сад²³, у которого мы тоже об этом просили. Между прочим, в проспекте изданий комиссии значится много-томное издание «Россия», посвященное описанию отдельных районов России²⁴. Не можем ли мы быть чем-либо полезными при описании Полтавской губернии?

С грустью должен сообщить Вам, что знаменитый Диканьский лес накануне полного уничтожения, вырублен уже Николаевский лес с самыми старыми дубами и наполовину вырубленный грабовый «Парасоцкий». Удалось отстоять только небольшие части делянки «Зруб» и «Дубовое», которые объявлены заповедниками. Струковская и Карловская степи целы, и там предполагается организация степной базы²⁵. Могу Вам также сообщить, что сохранилась и «Аскания-Нова», объявленная национальным парком²⁶. Она находится под управлением особой комиссии, председатель которой назначается ученым комитетом Наркомпроса.

Надеюсь получить от Вас еще как-нибудь весточку с более подробными сведениями о научной жизни в Петрограде, а пока всего лучшего.

В. Николаев

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1159, арк. 5–6 зв.

№ 158

24 сепня 1921 р., [Полтава]*

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Наконец-то представилась возможность передать Вам давно написанное письмо через нашего посланца, не вверяясь многострадальному комиссариату почт и телеграфов. Рекомендую Вашему вниманию наших молодых астрономов Александра Бенедиановича Полякова и Александра Ивановича Постоева²⁷, представляющих в своей особе впервые на съезде астрономов²⁸ нашу молодую, но энергичную станцию. От них Вы самым подробным образом можете узнать о нашей полтавской жизни и наших авантюрах в музейном деле, ибо ни в каком письме этого не передашь. Через них же я очень прошу Вас передать все те петроградские издания, кои возможно достать для нас, и особенно издания Академии наук и комиссии по исслед[ованию] ест[ественных] производ[ительных] сил России.

* Місце написання листа встановлено за змістом. Лист написано на звороті примірника титульного аркуша видання: Отчет по естественно-историческому музею Полтавского губернского земства за 1911 год. Полтава, 1913.

Нашу литературу я уже выслал вам недели три тому назад почтой и ожидаю от Вас уведомления об ее получении. Напишите, что нового в науке, хоть в самых общих чертах, мы ничего не знаем, ничего не слышим, отрезаны от всего культурного мира. Не откажите посодествовать нашим делегатам, если они обратятся к Вам за помощью в каком-либо деле.

Искренне уважающий Вас *В. Николаев*

24.VIII.[19]21

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1159, арк. 4.

№ 159

6 вересня 1921 р., Полтава

6 сентября 1921 г. Полтава*

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Пользуюсь случаем и передаю Вам еще одну весточку через нашего лектора Леонида Николаевича Степанова²⁹. В последнее время полтавцы зачастили в Петроград, и всем им мы всегда даем одно и то же поручение – книг, книг и книг. Если Вы в Петрограде страдаете от бескнижья, то что сказать о Полтаве. Не говоря уже о том, что мы не получаем новой литературы, и старой у нас очень мало, трудно серьезно работать. Я занялся обработкой полтавских мух и остановился среди дороги за отсутствием литературы. Несколько книг удалось получить во время войны через Швецию, а главная партия так и не пришла с началом революции. Посодествуйте, чем можете, выдаче нам петроградских изданий и особенно изданий Академии Наук. Мы совершенно не имеем изданий Ботанического сада и «Ежегодника Зоологич[еского] Музея», где много крайне важных для нас работ. Не получаем мы и изданий «Комиссии»³⁰, начиная с 1916 года. Если бы я сам поехал в Петроград, я бы раздобыл их всеми правдами и неправдами. К сожалению, заведывание музеем в такое ответственное время не дает мне возможности куда-либо выехать, даже недалеко от Полтавы. Через наших музейных агентов мы уже перевели в Петроград свыше 8 000 000 рублей на книги, но пока доставлены только издания по астрономии. Как положение с выпиской книг из-за границы? Получили ли Вы что-нибудь оттуда? Если да, нет ли чего-либо такого, что переворачивает все наше мировоззрение? Нельзя ли выслать в Академию Наук штук по 10 наших изданий (сюда входят и труды Гурова, Оппокова, Докучаева³¹) и через нее провести обмен с границей. На наши запросы о книгах в Лейпциг, Лондон, Берлин, Вену, Ригу пока никакого ответа не получили, и это нас страшно огорчает.

* На бланку: Естественно-исторический музей Полтавского губернского земства.

В Полтаве ничего особенно интересного нет, кроме того, что пробуждается опять стремление к научной работе и у нас в Музее постоянно не хватает места для желающих работать. Молодежь увлекается изучением микроскопического мира (благо есть 10 микроскопов), и если бы была литература, можно было бы надеяться на большой успех по изучению его для окрестностей Полтавы. В ближайшие дни возобновляет свою деятельность наше Общество любит[елей] природы, на первом собрании которого я хочу познакомить с теми немногочисленными новыми сведениями в области естествознания, которые я имею.

В. М. Щербаковский открыл еще одну палеолитическую стоянку (в Гадячском уезде)³², по-видимому, в самых верхних слоях валунной глины, засыпанной овражным аллювием. Работает экспедиция, собирающая этнографический материал в Ярьсках и окрестностях, там и народная словесность, и песни, и фольклор, и музыка, и др. Денег дают сравнительно много, но работать трудно из-за материальных условий. Жаль, что Вы не видели, каким теперь стал Музей и как к нему пришлось здание земства. Чистота у нас идеальная, и порядок отменный, так что мы стали даже притчей во языцех. Напишите поскорее, с такой радостью получаешь от Вас весточку.

Ваш *В. Николаев*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1159, арк. 7–7 зв.

№ 160

11 грудня 1921 р., [Полтава]*

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Пользуюсь случаем написать вам несколько слов и передать их через завед[ующую] энтомолог[ическим] отделом Лину Дмитриевну Шамрай³³. К сожалению, она уезжает настолько неожиданно, что я не могу передать через нее написанную, но не перепечатанную на машинке мою статью о Полтавском Музее, как Вы это предложили в своем письме, переданном мне через Л. Н. Степанова. Спасибо за содействие в получении изданий К.Е.П.С.Р.³⁴, все получили. Посылаю Вам вторично наши последние издания, которые я посылал Вам уже по почте, но не знаю, дошли ли они до Вас. Скоро думаем издать очередной «Ежегодник», материала набралось достаточно³⁵. Не откажите посодествовать Л. Д. в получении изданий Бюро по прикладной ботанике³⁶ и изданий СПб ботанич[еского] сада³⁷. Ввиду необеспеченности в Музее я принужден был взять место в «Спилке»³⁸ и теперь организую огородное селекционное поле, для которого и подбираю необходимую литературу. Жизнь у нас идет вяло, никак не улягутся [национальные] недоразумения, да и материальные условия очень тяжелы. Музей еще кое-как

* Місце написання листа встановлено за змістом.

держитися старими традиціями, а в других учреждениях «Освितы»³⁹ повальное бегство и пристраивание по другим учреждениям. Возродилось старое общество любителей природы⁴⁰, но жизнь в нем также идет вяло. Надеюсь в скором времени прислать Вам более пространное письмо, а пока всего, всего лучшего.

В. Николаев

11.XII.[19]21

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1159, арк. 3–3 зв.

Коментарі

¹ *Николаев Валентин Федорович (1889–1973)*, ботанік, ентомолог, красзнавець, кандидат біологічних наук (1936, без захисту дисертації, за сукупністю праць). У 1915 р. закінчив природниче відділення фізико-математичного факультету Харківського університету. Завідувач природничо-історичного музею Полтавського губернського земства (1915–1917), перейменованого в Народний музей Полтавщини (1918–1919); директор Центрального Пролетарського музею Полтавщини (кін. 1920 – поч. 1923 р.). У 1918 р. був обраний секретарем Полтавського товариства любителів природи. Викладав у Полтавському ІНО, з квітня 1921 р. професор, декан фізико-математичного відділу. В 1923 р. працював у Харкові старшим інспектором музейно-екскурсійно-виставкової секції Народного комісаріату освіти УСРР, потім недовго головою Всеукраїнського комітету з охорони пам'яток старовини. В 1923–1927 рр. викладав у Харківському сільськогосподарському інституті, в 1927–1937 рр. працював у сухумському відділенні Всесоюзного інституту рослинництва та Сухумському інституті субтропічних культур, керував відділенням технічних культур. З 1938 р. завідувач кафедри Полтавського сільськогосподарського інституту. В 1946–1953 рр. заступник директора Всесоюзного науково-дослідного інституту в Душанбе, в 1953–1963 рр. завідувач кафедри ботаніки Уманського сільськогосподарського інституту. В 1920 та 1931 рр. був на короткий час заарештований органами ОДПУ.

Молодший брат ботаніка та міколога Миколи Федоровича Николаєва (1882–1945?).

Основні праці: *Николаев В. Ф.* 1) Матеріали до української наукової термінології: мат. до термінології по природознавству. – Ч. 1: Назви звірів, птахів, комах та інших животин. – Полтава, 1918. – 60 с.; 2) Рослинність багниць західної частини Полтавщини // Щорічник Полтав. народ. природничого музею за 1916–1918. – Полтава, 1919. – № 5–7. – С. 33–59; *Лисовська К. К., Николаев В. Ф.* Полтавщина: підсоби́к до вивчення Полтав. губ. – Вип. 1. – Полтава, 1919. – 86 с.; *Николаев В., Самбікин М., Стопневич Б.* Матеріали по районуванню Полтавщини по естественно-историческим признакам. – Полтава, 1923. – 100, 13 с.; *Николаев В. Ф.* Австралийские акации и опыт их акклиматизации на Черноморском побережье // Тр. по прикл. ботан. генетике и селекции. – 1929. – Т. 22. – Вып. 4. – С. 277–404 та ін.

Література: *Гармаш Т. П.* Николаев Валентин Федорович (1889–1973) // Портрети діячів природоохоронної справи: Полтавщина (XIX – поч. XX ст.). – Полтава, 2009. – С. 143–148; *Самородов В. М., Кизим С. Л.* Пости́гі природознавства та музейництва Полтавщини (XIX–XX ст.): на посвяту 125-річчя заснування Полтавського красзнавчого музею імені Васи́ля Кричевського та його відділу природи. – Полтава, 2016. – С. 82–133. – Режим доступу: <https://drive.google.com/file/d/0ByMDG0XCuBH6WmR0TE1qdmVaWVU/view>. – Назва з екрана.

² Товариство дослідників Полтавщини, аналогічне, наприклад, Товариству дослідників Волині, що діяло від 1900 р., заснувати не вдалося. Проте в березні – квітні 1918 р. при Полтавському народному природничо-історичному музеї з ініціативи В. І. Вернадського було засновано

Полтавське товариство любителів природи. В. І. Вернадський склав тезову програму діяльності товариства, його було обрано головою, а В. Ф. Ніколаєва – секретарем товариства. Проіснувало до травня 1919 р. Докладніше про це див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1. Кн. 2. – К., 2011. – С. 309–310. – Комент. № 24, а також: *Кигим С. Л.* З історії Полтавського товариства любителів природи (1918–1919) // Документи з історії Центр. Пролетар. музею Полтавщини: зб. док. / упор. О. Б. Супруненко. – Полтава, 1993. – С. 9–12.

³ «Ежегодник Естественно-исторического музея Полтавского губернского земства» виходив з 1913 р. (№ 1 за 1912 р.) окремими випусками/номерами. В 1915 р. вийшов випуск за 1913 р.; а в 1917 р. – спарений № 3/4 (за 1914–1915 рр.) за титулом «Ежегодник музея Полтавского губернского земства». № 5–7 (за 1916–1918 рр.) вийшов у 1919 р. за титулом «Ежегодник Полтавского народного естественно-исторического музея / Щорічник Полтавського народного природничого музею». Немає відомостей про публікації В. І. Вернадського в цьому виданні. Проте доля музею завжди цікавила академіка, див., наприклад, його замітку про музей 1926 р.: В. І. Вернадський і Полтавщина: факти, документи, бібліографія. – Полтава, 2008. – С. 114–117 (перевид. у: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1. Кн. 2. – К., 2011. – С. 115–116).

Від 2001 р. Полтавський краєзнавчий музей видає окремими випусками збірники «Полтавський краєзнавчий музей: зб. наук. ст. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток».

⁴ Останній докладний огляд корисних копалин Полтавщини було здійснено ще наприкінці 1880-х років: *Гуров А. В.* Полезные ископаемые Полтавской губернии // Гуров А. В. Геологическое описание Полтавской губернии. Отчет Полтавскому губернскому земству. – Харьков, 1888. – С. 920–1010.

⁵ Щербаківський Вадим Михайлович (1876–1957), археолог, етнограф, історик мистецтва. Проводив археологічні розкопки в різних районах України. В 1912–1922 рр. очолював відділення археології Полтавського природничо-історичного музею. З 1922 р. в еміграції, викладав у Празі, Мюнхені. Помер у Великій Британії. Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 625–627. В. І. Вернадського із В. М. Щербаківським пов'язувала також співпраця при дослідженні Гінцівської палеолітичної стоянки та її околиці. Докладніше див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1. Кн. 2. – К., 2011. – С. 311–314. – Комент. № 26; *Гавриленко І. Н., Кигим С. Л.* Участь В. І. Вернадського в дослідженнях поселення палеолітичної людини в Гінцях // Біосфера. Міждисципл. наук. та прикл. журнал з проблем пізнання та збереження біосфери та використання її ресурсів. – СПб., 2011. – Т. 3, № 2. – С. 276–293.

⁶ Известия Докучаевского почвенного комитета. – СПб., 1913–1916 (4 номери на рік); Труды Докучаевского почвенного комитета [за 1914, 1916 г.]. – СПб., 1914–1916. – Вып. 1–4; Русский почвовед. Московское общество сельского хозяйства. Почвенный комитет. – М. 1914–1916 (вийшло 18 номерів, видання відновлено 1922 р. (5 номерів), а пізніше у 1926–1930 рр. виходило як «Бюллетени почвоведів»). Поряд із цим у Росії від 1899 р. видавався журнал «Почвоведение», заснований з ініціативи В. В. Докучаєва. Видання існує й сьогодні.

⁷ В. М. Щербаківський.

⁸ Очевидно, йдеться про: Труды Геологического музея имени имп. Петра Великого Академии наук [за 1907–1914 г.]. – СПб., 1907–1916. Від 1916 р. виходять «Труды Геологического и Минералогического музея имени имп. Петра Великого Российской Академии наук».

⁹ Листа В. І. Вернадського, на жаль, не знайдено.

¹⁰ У Полтаві, як видно, також знали про «наміри» В. І. Вернадського залишити Крим за допомогою британців. Див. комент. № 369 у розділі листів Г. В. Вернадського в цій книзі.

¹¹ Від 1920 р. носив назву Центральний Пролетарський музей Полтавщини.

¹² Булюбаш Володимир Іванович (1866–1926), поміщик Хорольського повіту, земський діяч, поручик у відставці, депутат II Державної думи. Був гласним Хорольського повітового

земства, членом правління Полтавського земельного банку. В Полтаві мешкав у власному будинку по вул. Спаській, 11 (1912, архітектор П. Ф. Альошин, «стиль неокласицизму»). З 1919 р. в будинку розташовувався Полтавський художній музей. До 1912 р. Булюбаші жили на Келенському проспекті, у будинку Старицьких. У 1918 р. В. І. Булюбаш із родиною виїхав на Тернопільщину та вже не повернувся до Полтави.

¹³ Очевидно, серед надісланих були: Щорічник Полтавського народного природничого музею = Ежегодник Полтавского народного естественно-исторического музея за 1916–1918. – Полтава, 1919. – № 5–7; *Лисовська К. К., Ніколаєв В. Ф.* Полтавщина: підсоби́к до вивчення Полтав. губ. – Вип. 1. – Полтава, 1919. – 86 с.; *Бризгалін Г. А.* Охорона пам'яток природи на Україні / переклад з рос. В. Ніколаєва. – Полтава, 1919. – 31 с.

¹⁴ Нам невідомо про публікацію книжок В. Ф. Ніколаєва з такої тематики.

¹⁵ Ідеться, очевидно, про Полтавський інститут народної освіти (ІНО). Його попередником був Полтавський учительський інститут, заснований у 1914 р., а в липні 1919 р. перетворений на педагогічний. В 1918 р. в Полтаві було відкрито історико-філологічний факультет майбутнього університету. В 1920 р. Полтавський педінститут мав три відділення: словесно-історичне, природниче та фізико-математичне. В квітні 1921 р. створено Полтавський ІНО шляхом об'єднання педінституту та історико-філологічного факультету.

¹⁶ Імовірно, йдеться про Художньо-промислову школу ім. М. Гоголя, засновану 1896 р.

¹⁷ Полтавське дослідне поле створене в 1884 р. з ініціативи Полтавського товариства сільського господарства на кошти губернського земства. З 1910 р. – Полтавська сільськогосподарська дослідна станція; з 1931 р. – Український науково-дослідний інститут кормів, 1938–1956 рр. – Український філіал Всесоюзного науково-дослідного інституту кормів. На станції вперше в країні було започатковано таку галузь сільськогосподарської науки, як прикладна ентомологія.

Сазонов Віктор Іванович (1879–1967), учений-агроном, професор. Закінчив Московський сільськогосподарський інститут. Працював ґрунтознавцем й агрохіміком у наукових установах у Твері, Києві, Сумах. В 1920 р. очолив Полтавську сільськогосподарську дослідну станцію. Займався питаннями сівозміни. Один із організаторів Полтавського сільськогосподарського політехнікуму. В 1929 р. на запрошення акад. М. І. Вавілова перейшов на роботу до Всесоюзного інституту прикладної ботаніки і нових культур у Ленінграді, де очолював бюро агротехніки. У 1935–1940 рр. науковий керівник Карагандинської сільськогосподарської дослідної станції. З 1940 р. очолював кафедру рослинництва в Куйбишевському сільськогосподарському інституті.

¹⁸ Рудинський Михайло Якович (1887–1958), археолог, педагог, мистецтвознавець, музейний діяч, перекладач. Навчався в Петербурзькому, потім у Харківському університетах. Викладав у середніх навчальних закладах Путивля, Переяслава, Києва і Петрограда. В 1917 р. приїхав до Полтави, де очолив Педагогічне бюро Полтавського губернського земства (1917–1919). Ініціатор створення Історико-філологічного факультету, Українського університету в Полтаві. Фундатор Галереї мистецтв губернського музею (1919), створення пам'яткоохоронних органів у Полтаві (1919–1920), заступник директора, завідувач археологічного відділу (1920–1924). Уперше ув'язнений 1921 р., звільнений після втручання В. Г. Короленка. В 1924 р. переведений владою до Києва. Вчений секретар Всеукраїнського археологічного комітету (1924–1928), науковий співробітник Кабінету антропології ім. Ф. К. Вовка у Лаврському містечку (1928–1933). Керівник ряду археологічних експедицій в Україні, автор програми дослідження археологічних пам'яток на будівництві Дніпрогесу (1928). У 1934 р. репресований. Отримав три роки заслання, але відбув майже десять. Працював у Котласі, Вологді. На запрошення АН УРСР у 1944 р. повернувся до Києва на посаду вченого секретаря Інституту археології. Доктор історичних наук (1948). Завідувач відділу первісної археології (1950–1956), професор.

¹⁹ Відома як Комісія з вивчення природних продуктивних сил Росії (КЕПС) при АН, заснована в 1915 р. В. І. Вернадський очолював КЕПС в 1915–1930 рр. Докладніше див. комент. № 379 у розділі листів Л. Л. Іванова в кн. 1 цього видання.

²⁰ Бялиницький-Біруля Олексій Андрійович (1864–1937), зоолог, художник-пейзажист, професор Ленінградського університету, директор Зоологічного музею АН СРСР, дослідник Арктики. Член-кореспондент АН СРСР (1923). Вивчав кишковопорожнинних, черв'яків, ракоподібних, павукоподібних, птахів і ссавців. Сприяв організації при Зоологічному музеї постійної комісії з вивчення малярійних комарів, дослідженням у СРСР з паразитології.

²¹ Очевидно, йдеться про «Ежегодник Зоологического музея АН» (т. 1–32, 1896–1931; з 1932 р. під титулом «Труды Зоологического института»), а також про видання «Фауна России и сопредельных стран» (т. 1–13, 1911–1933).

²² Імовірно, йдеться про: *Никольский А. М.* Земноводные (Amphibia). – Пг., 1918. – 309 с.; *Бартенев А. Н.* Насекомые ложносетчатокрылые. Фауна России и сопредельных стран. – СПб., 1915. – Т. 1, вып. 1. – 352 с.; Пг., 1919. – Т. 1, вып. 2. – С. 353–576.

²³ Ідеться, очевидно, про збірник: «Труды Императорского С.-Петербургского ботанического сада / Acta horti petropolitani» (1871–1915), пізніше «Труды Главного ботанического сада / Acta horti petropolitani» (1915–1963, із зміною назв); а також журнал «Известия Санкт-Петербургского ботанического сада» (1901–1912), у 1912–1917 рр. – під назвою «Известия Ботанического сада Петра Великого».

²⁴ Імовірно, йдеться про проект КЕПС, запропонований у 1920 р. О. Є. Ферсманом: поряд із томами «Естественные производительные силы России» по окремих видах ресурсів – нове видання «Россия», присвячене порайонному опису – у 22 томах. Проте вийшло лише дві книги в 1921 р. – Л. І. Прасолова «Почвы» та Г. О. Булавкіної «Растительность», присвячені Астраханському краю (Документи по истории Академии наук СССР, 1917–1925 гг. – Л., 1986. – С. 163).

²⁵ Ще на першому з'їзді природників України навесні 1918 р. було підтримано пропозицію В. Ф. Ніколаєва (довідь «Охорона пам'яток природи на Полтавщині») оголосити національними парками, або ж природними заповідниками, в Полтавській губернії первісний степ у Константинопольському повіті Струківської економії, ділянку степу в Карлівській економії того ж повіту, ліси князя Кочубея тощо. Пізніше завдяки зусиллям Сільськогосподарського наукового комітету Наркомзему УСРР були збережені цілині Карлівський та Струківський степи під час масової оранки наприкінці 1920-х років. Докладніше див.: *Чорна Л. О.* 1) Розвиток природоохоронних ідей у період діяльності українських національних урядів (1917–1919) // Архіви України. – 2006. – № 1–6 (259). – С. 148; 2) Природно-заповідна діяльність Сільськогосподарського наукового Комітету Наркомзему України (1920-ті рр.) // Історія науки і біографістика. – 2012. – № 1. – Режим доступу: http://inb.dnsgb.com.ua/2012-1/12_chorna.pdf. – Назва з екрана. Однак під час війни Карлівський степ в околицях с. Карловки був заораний.

²⁶ Заснований у 1874 р. Фрідріхом Фальц-Фейном заповідник на приватних землях Херсонщини в 1898 р. отримав статус приватного заповідника. Декретами Ради Народних Комісарів УРСР Асканія-Нова 1 квітня 1919 р. була оголошена народним заповідним парком, а 8 лютого 1921 р. – Державним степовим заповідником УРСР. З 1932 р. на базі Державного заповідника Асканія-Нова до 1956 р. – Всесоюзний науково-дослідницький інститут гібридизації та акліматизації тварин імені М. Іванова. Від 1994 р. має статус Біосферного заповідника «Асканія-Нова» ім. Ф. Е. Фальц-Фейна НААН України.

²⁷ Поляков Олександр Бенціанович (1899–?), астроном, член Російського товариства любителів світознавства (1915). Студентом 1-го курсу Київського університету ініціював створення Полтавської народної обсерваторії (1920). Один із засновників Московського планетарію, де працював довгі роки лектором-астрономом.

Постоев Олександр Іванович (1900–1976), астроном, фахівець із вимірювання часу й астрометрії. В 1917 р. вступив у Харківський університет, у 1920 р. перевівся в Державний університет Петрограда, однак тимчасово був відрахований за підозрою в співчутті білогвардійцям. У 1927–1928 рр. викладач астрономії Ленінградського університету, з 1935 р. директор Ташкентської обсерваторії. Заарештований у лютому 1936 р. Засуджений на 5 років.

Працював топографом і метеорологом на Воркутинській мерзлотній станції. Звільнений у червні 1939 г. Працював у Полтавському пединституті. Наприкінці війни потрапив у табір для перемішених осіб в американській зоні окупації в Німеччині. З 1952 р. – у Бразилії – астроном обсерваторії в Сан-Паулу, яка тепер носить його ім'я.

²⁸ Можливо, йдеться про 1-й Всеросійський з'їзд любителів світознавства, який відбувся в Петрограді 1–11 вересня 1921 р. Див.: Труды I Всероссийского съезда любителей мироведения. – Пг., 1921. – 252 с.

²⁹ Відомостей про нього бракує.

³⁰ Ідеться про КЕПС. Див. комент. № 19. Комісія видавала серії «Отчетов», які містили протоколи зібрань, окремі заяви та записки, результати відряджень та експериментальних досліджень (у 1915–1929 рр. вийшло 23 номери «Отчетов»). Крім того, в 1917–1925 рр. виходили томи збірника «Естественные производительные силы России».

³¹ Імовірно, йдеться про видання, здійснені на кошти або за підтримки Полтавського губернського земства, наприклад: *Гуров А. В.* Геологическое описание Полтавской губернии: Отчет Полтавскому губернскому земству. – Полтава, Харьков, 1888. – 1010 с.; *Оппоков Е. В.* Речные долины Полтавской губернии. – СПб., 1901. – Ч. 1. – 399 с.; СПб., 1905. – Ч. 2. – 475 с.; *Докучаев В. В.* [Ред.] Материалы к оценке земель Полтавской губернии. Естественно-историческая часть: Отчет Полтавскому губернскому земству: в 16-ти кн. – СПб., 1889–1894 (*Докучаев В. В., Георгиевский А. С.* Полтавский уезд. – СПб., 1890. – 154 с.; *Докучаев В. В., Левинсон-Лессинг Ф. Ю.* Лубенский уезд. Геологические и почвенные исследования. – СПб., 1889. – 90 с. тощо); *Докучаев В. В.* Почвоведение [Лекции, чит. статистич. персоналу Полтав. губ. земства летом 1900 г.] // Хуторянин. – 1900. – № 25. – С. 363–366; № 26. – С. 383–385; № 27. – С. 396–399; № 28. – С. 407–409; № 29. – С. 423–426; № 30. – С. 441–445. Те ж саме: О почвоведении // Лекции проф. В. В. Докучаева и А. В. Фортунатова. – Полтава, 1901. – С. 5–74.

³² Ідеться про знахідку 1921 р. поблизу села Сергіївка, в районі Гадяча, на правому березі р. Хорол, кісток мамонта, ведмедя та кількох кременів пізньопалеолітичного вигляду в стіні яру. Докладніше див.: [*Щербаківський В. М.*] Знайдення палеолітичного селища на Полтавщині р. 1921 // Зб. секції мистецтв [Укр. наук. т-ва]. – К., 1921. – Т. 1. – С. 153 (без підп.); *Ульяновський В.* Вадим Щербаківський: життя, наукова діяльність, доля творчої спадщини // *Щербаківський В.* Українське мистецтво: Вибрані неопубліковані праці. – К., 1995. – С. 60). 25 грудня 1921 р. В. М. Щербаківський зробив доповідь про екскурсію в Гадяцький повіт (Зап. Полтав. наук. при ВУАН тов-ва. – Полтава, 1928. – Вип. 2. – С. 9).

³³ Докладних відомостей про Аліну Дмитрівну Шамрай бракує. Відомо, що в 1926 р. вона завідувала Станцією захисту рослин від шкідників у Полтаві, а в 1950-ті роки працювала ентомологом технікуму плодівництва в Полтаві.

³⁴ Нетрадиційна аббревіатура для «Комиссии по изучению естественных производительных сил России» (Комісії з вивчення природних продуктивних сил). Частіше використовується аббревіатура КЕПС.

³⁵ Після 1919 р. чергового випуску «Щорічника» Полтавського музею не було видано.

³⁶ Труды Бюро по прикладной ботанике / ред. Р. Э. Регель; Ученый комитет Министерства земледелия. – СПб., 1908–1916. Щомісячник. Вийшло 96 номерів (9 томів), від 1918 р. «Труды по прикладной ботанике и селекции», пізніше «Труды по прикладной ботанике, генетике и селекции». Видання існує й тепер у Всеросійському НДІ рослинництва ім. М. І. Вавілова.

³⁷ Див. комент. № 23.

³⁸ Очевидно, йдеться про кооперативну інституцію, проте незрозуміло, яку саме. Скоріш за все, – про Полтавську спілку споживчих товариств, найбільш потужне кооперативне об'єднання, утворене ще 1916 р.

³⁹ Ідеться, очевидно, про установи системи Наркомату освіти.

⁴⁰ Див. комент. № 2.

С. Образцов (?-?)¹

С. Образцов – В. І. Вернадському

№ 161

20 червня 1919 р., Київ

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Сердечно прошу Вас написать обо мне несколько теплых слов, что Вы знаете меня давно (с 1885-го года) как бывшего ученика покойного В. В. Докучаева², так как мне представляется случай принять работу по близкому сердцу «почвоведению», а именно руководить небольшими изысканиями и устройством почвенного музея³. Тяжелые обстоятельства семейной жизни приковали меня и не позволили отойти от домашнего очага несколько месяцев, а теперь, благодаря Богу, я имею возможность приступить к работе.

Очень буду рад повидаться с Вами, когда Вы найдете это возможным.

Искренне и глубокоуважающий Вас

С. Образцов

20-е июня 1919 года

г. Киев

Адрес мой: Лукьяновка, Осиевская улица, д. № 27.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1182, арк. 3–4.

№ 162

23 червня 1919 р., [Київ]*

23.VI.1919

Глубокоуважаемый Владимир Иванович

Сердечно прошу Вас порекомендовать меня, как Вашего давнишнего знакомого по Минералогическому Кабинету С[анкт]-Петербургского Университета, ученика покойного В. В. Докучаева, участвовавшего в работах по оценке земель Нижегородской губернии⁴, перед Народным Комиссаром Земельных Дел Мещеряковым⁵ – для командировки в Крым для постановки поземельноустроительных работ, где я уже имею поручение Головы Земельной Комиссии Днепроовского уезда Таврической губернии и руководителей работ в 4-х уездах по личному распоряжению бывшего Министра земледелия⁶.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

Меня привязывает к [дому болезнь] моих [ребятишек] и одна весьма серьезная опытная работа, а потому прошу благоволения передать письмо посылному, а я уже зайду к Вам на этих днях Вас поблагодарить.

Искренне и глубокоуважающий Вас

С. Образцов

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1182, арк. 1–2.

Коментарі

¹ Кореспондент В. І. Вернадського атрибутований співробітниками АРАН як С. Образцов. Жодних інших відомостей про нього бракує. У листах Образцов називає себе учнем ґрунтознавця В. В. Докучаєва, повідомляє про участь у роботах з вивчення ґрунтів Нижньогородської губернії, своє знайомство з В. І. Вернадським по Мінералогічному кабінету при Петербурзькому університеті, де Володимир Іванович був консерватором (зберігачем) у 1885/86 – 1890 рр. У звітах-випусах «Материалы к оценке земель Нижегородской губернии. Естественнo-историческая часть» (див. комент. № 4) немає згадки про такого учня В. В. Докучаєва.

² Докучаєв Василь Васильович (1846–1903), природознавець, основоположник наукового генетичного ґрунтознавства, загальної агрономії. Професор Петербурзького університету. З 1892 р. директор Інституту сільського господарства і лісівництва в м. Нова Олександрія (Царство Польське). Очолював експедицію з комплексного дослідження природи Полтавської губернії (1888–1894). Учитель В. І. Вернадського. Докладніше див.: [З листування В. І. Вернадського з В. В. Докучаєвим] // Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 1. – К., 2012. – С. 77–95; *Снытко В. А., Мочалов И. И.* Переписка В. В. Докучаєва с В. И. Вернадским: страницы истории почвоведения // Вестник Тамбовского университета. Сер. Естест. и техн. науки. – 2013. – Т. 18, вып. 2. – С. 536–537.

³ Про який музей ідеться, незрозуміло.

⁴ У 1882–1886 рр. В. В. Докучаєв разом із учнями проводив ґрунтові та геологічні (природно-історичні) дослідження Нижньогородської губернії. Їхні результати були оприлюднені в 1884–1886 рр. в 14-ти випусах «Материалы к оценке земель Нижегородской губернии. Естественнo-историческая часть: Отчет Нижегородскому губернскому земству». Крім того, в 1889–1900 рр. вийшли вип. 2–14 статистико-економічних досліджень «Материалы к оценке земель Нижегородской губернии. Часть экономическая», якими керували М. Ф. Анненський та О. Е. Шмідт.

⁵ Мещеряков Володимир Миколайович (1885–1946), член РСДРП(б) з 1905 р. Навчався в Петербурзькому політехнічному інституті. За революційну діяльність був засланий до Сибіру, втік за кордон, у Парижі познайомився з В. І. Леніним. За кордоном вивчав аграрне становище в Росії. Після жовтневого перевороту став членом колегії Наркомзему. У січні 1919 р. ЦК партії призначив В. М. Мещерякова наркомом землеробства Української радянської республіки. З 1921 р. на партійній роботі, заступник завідувача Головополітпросвіти та член колегії Наркомосу. У подальші роки перебував на дипломатичній роботі у Франції, Швеції, Норвегії.

⁶ Ідеться, ймовірно, про Василя Григоровича Колокольцова (Колокольцев; 1866/67–1934), земського діяча, члена кадетської партії. Був міністром землеробства Української Держави при гетьмані П. Скоропадському, а вже у лютому 1919 р. завідував відділом землеробства в денікінському уряді – «Особливій нараді», був головою земельної комісії Управління землеробства і землевпорядкування в уряді. На початку 1920 р. емігрував у Грецію. Докладніше про нього див. комент. № 1 до листа № 351 у розділі «Офіційне листування» в цій книзі.

Марія Євдокимівна Олеховська (1867–1943)¹

М. Є. Олеховська – В. І. Вернадському

№ 163

9 січня 1926 р., Харків

9.I.1926 г.

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Ваши добрые отношения в прошлом к Михаилу Александровичу² и ко мне позволяют мне обратиться к Вам со следующей просьбой. В настоящее время я хлопочу о пенсии и обратилась за помощью в Комитет Содействия Научным Работникам³, куда представила несколько отзывов о Мих[аиле] Ал[ександровиче] от полтавских научных учреждений. К сожалению, ходатайство мое не увенчалось пока успехом, так как отсутствовали отзывы отдельных компетентных лиц, знавших лично Мих[аила] Ал[ександровича] по его работе в Полтаве.

Если считаете возможным, не откажите выслать мне Ваш отзыв о Мих[аиле] Ал[ександровиче] как о работнике для представления этого отзыва Вуксу и Наркомсобесу.

Быть может, лично Ваше письмо⁴ в Харьковский Комитет Содействия Научным Работникам (председатель проф. Алов⁵) также могло бы повлиять на благоприятное разрешение моего дела.

Простите за беспокойство.

Уважающая Вас *М. Олеховская*

Мой адрес: Харьков, Фесенковская ул., № 23, кварт[ира] Николаева⁶, Марии Евдокимовне Олеховской.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1200, арк. 1–1 зв.

№ 164

27 березня 1926 р., [Харків]*

27.III.1926 г.

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Не могу словами выразить Вам всей своей глубокой благодарности. Ваш ценный для меня отзыв о М. А.⁷ и сердечное письмо лично ко мне⁸ неволью заставили меня расплакаться. Я бесконечно благодарна Вам за все.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

Мои хлопоты о пенсии – очень длинная и печальная история. 1-го дек[абря] 1924 г. я подала в Секцию Научных Работников⁹ прошение о пенсии. Секция передала его в Украинский Комитет Содействия Ученым, а этот последний в Наркомсобес, и после долгой волокиты в сент[ябре] 1925 г. мне было отказано ввиду отсутствия особых заслуг за М. А. Тогда проф. Алов сказал мне, что нужно представить личный отзыв о М. А. какого-нибудь научного работника и Секция вновь возбудит ходатайство. Узнать Ваш адрес в Харькове для меня, не имеющей здесь абсолютно никаких знакомых, не представлялось возможным. И только случайно на Р[ожество] Х[ристово] от Ник[олая] Фед[оровича] Николаева¹⁰, брата мужа моей дочери, я узнала Ваш адрес и П. А. Отоцкого¹¹. Письмо к проф. Отоцкому вернулось обратно, так как адрес оказался неправильным. До получения от Вас отзыва я просила Секцию возбудить ходатайство хоть в Соцстрахе, где пенсии значительно меньше; но прошло уже около двух месяцев, а мое ходатайство еще не рассмотрено.

По получении от Вас отзыва я сейчас же отнесла его в Секцию. Это было в понедельник, а в пятницу, по словам служащей, мое ходатайство будет рассматриваться. Но совещание не состоялось и вновь отложено до будущей пятницы. Когда состоится какое-либо решение по моему ходатайству, я извещу Вас.

В Секции ко мне относятся хорошо. В канцелярии мне сказали, что я могу просить пособия до получения пенсии. Я обращалась два раза: до Р[ожества] Х[ристово] мне выдали 10 р[уб.], а сегодня я узнала, что мне назначили 15 р[уб.].

Мои дети выросли с чистой, болезненно чуткой ко всякой несправедливости душой. Старшая дочь, окончившая Высшие Московские Курсы, вышла замуж. Тяжелые переживания последних лет губительно отразились на ее здоровье: вот скоро три года она хворает туберкулезом. Ее муж¹² – младшим преподавателем в Сел[ьско-]Хоз[яйственном] Институте, а недавно стал работать в Институте Прикладной Ботаники. Младшая дочь осталась без высшего образования не по своей вине. Она тоже вышла замуж и уехала из Полтавы. Ее муж¹³ долгое время не имел никакой работы, но теперь, слава Богу, устроился. Мой сын, студент Петровско-Разумовской Академии, хворал тифом, после чего скоротечным туберкулезом, и я потеряла его. Он был женат и очень неудачно. Его жена со своим, уже 3-м, мужем в [19]22 г. взяли наш дом в аренду и выжили нас. Я тогда ожидала сокращения по службе (служила со смерти М. А. в губ[ернской] зем[ской] упр[аве]) и, не имея материальной возможности, не могла взять его в аренду. Теперь они его продали.

Оставшись без службы и всего того, что было когда-то, я переехала в Харьков к старшему зятю. Тяжело, конечно, в моем возрасте переносить материальные невзгоды, но это пустяк по сравнению с тем горем, которое причинила мне смерть сына и болезнь моей старшей дочери.

Еще раз горячо благодарю Вас за Ваше доброе отношение ко мне. Прошу передать мой искренний привет Вашей жене.

Глубокоуважающая Вас *М. Олеховская*

№ 165

31 березня 1926 р., [Харків]*

31.ІІІ.[19]26 г.

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Секция Научных Работников возбудила ходатайство о пенсии, сказали мне в канцелярии. Дай Бог, чтобы оно благополучно прошло еще две трудных инстанции: Вуксу и Наркомсобес, и не так мне мучительно долго ждать какого бы то ни было решения, как в первый раз.

Еще раз искренне благодарю Вас за содействие и доброе отношение.

Глубокоуважающая Вас *М. Олеховская*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1200, арк. 2.

№ 166

15 січня 1927 р., [Харків]**

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Прошел год, как я обратилась к Вам и Вы были так добры – удовлетворили мою просьбу. Но пенсии я до сих пор не получила.

По получении от Вас дорогого для меня отзыва о Михаиле Александровиче, который, как и Ваше письмо к проф. Алову, имели громадное значение для моего дела, за что я приношу Вам большую и сердечную благодарность, Секция Научных Работников вновь возбудила ходатайство через Украинский Комитет Содействия Ученым в Наркомсобесе. Не помню, но, кажется, в ноябре прошлого года в пенсии мне отказали. Придя в Наркомсобес за справкой, я узнала, что не все документы были туда представлены. Об этом я сообщила Секции. По наведенной секретарем Секции справке оказалось, что ни Ваш отзыв, ни бумага от Главнауки, о которой Секция и не знала, не были представлены Наркомсобесу, и мое ходатайство рассматривалось без этих ценных документов.

На заседании Наркомсобеса о моем деле докладывал управдел Украинского Комитета Содействия Ученым, и по небрежности или по каким-либо другим причинам она не приложила столь важные документы к прежним – неизвестно.

Перед праздниками в Секции я узнала, что было совещание, на котором единогласно постановлено вновь возбудить ходатайство. Бумаги все находятся теперь в Секции. Через три недели мне сказали прийти. Я была и узнала, что рассмотрение ходатайства отложено на 2 недели и чтобы я пришла в конце января.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** Те саме.

Вот так я хожу уже 3-й год без всяких результатов, мне же сейчас очень важно, чтобы мое дело разрешилось возможно скорее, так как муж моей дочери из-за ее здоровья переводится в Сухум, в Институт Прикладной Ботаники, и, может быть, через месяц, наибольшее 1½, придется уехать.

Сообщаю Вам все неудачи мои с ходатайством о пенсии, чтобы Вы не подумали, что я получила пенсию и забыла поблагодарить Вас.

При искреннем желании всего доброго остаюсь глубокоуважающая Вас

М. Олеховская

15.I–1927 г.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1200, арк. 4–5.

№ 167

16 січня 1929 р., Нахічевань-на-Дону

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Я только что узнала о получении Николаем Федоровичем Николаевым от Вас открытого письма и потому решаюсь беспокоить Вас своей просьбой.

Если Вы можете оказать мне помощь в исходатайствовании пенсии, то очень прошу Вас не отказать мне в этом.

1-го декабря [19]23 года я подала свое ходатайство о пенсии в Харьковскую Секцию Научных Работников. Пенсии мне не дают, но и не отказывают. Полтавский Окрсобес с Исполкомом, куда было послано мое ходатайство, побывавши в Харьковском Наркомсобесе и Окрсобесе, признали даже, что мне нужно дать усиленную пенсию, и свое решение отправили опять в Харьков. При рассмотрении моего ходатайства постоянно требуется какой-нибудь новый документ, который не выдается по полугоду. Вот и теперь, по прошествии 5 лет, мое ходатайство, по последним сведениям, вновь находится в Хар[ьковской] Секции научн[ых] раб[отников], и опять кем-то затребован какой-то новый документ из Наркомпроса. Это, конечно, волокита. Я пенсии не получу, если мне кто-нибудь не поможет.

Единственная надежда только на Вас, глубокоуважаемый Владимир Иванович, и потому обращаюсь к Вам с горячей просьбой помочь мне в исходатайствовании пенсии, если это не затруднит Вас.

В марте [19]28 года меня вновь посетило тяжкое горе – я похоронила свою старшую дочь и переехала к младшей семейной, очень мало обеспеченной, кормлюсь у нее, а живу у замужней сестры¹⁴. От Хар[ьковской] Секции научн[ых] раб[отников] получаю с опозданием на месяц и больше ежемесячное пособие в 10 р[уб.]. Думать о заработке в моем возрасте, да еще с блуждающей почкой, не приходится. Помогал мне муж умершей дочери, но теперь он женился, и я не могу рассчитывать на его помощь.

Простите, что беспокою Вас.

Глубокоуважающая Вас *М. Олеховская*

16.I-[19]29 г.

Нахичевань-н[а]-Дону.¹⁵ 22 линия, № 10. Новая застройка. Мария Евдокимовна Олеховская.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1200, арк. 9–10.

№ 168

31 січня 1929 р., [Ростов-на-Дону]*

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Не могу выразить словами ту глубокую благодарность, какую я чувствую, за Ваше доброе отношение ко мне. Пусть же Господь пошлет Вам столько радости, сколько утешения доставило мне Ваше письмо. Я только не верю, чтобы мне назначили персональную пенсию, хотя бы дали не персональную.

Не знаю, как теперь, а раньше был такой порядок: Секция научных работников передавала ходатайство в Комитет содействия ученым, а этот последний в Наркомсобес. Когда я подала свое ходатайство Секции, ее секретарь (женщина, русская) посоветовала мне пойти в Комитет и поговорить с управделом Сарой Мироновной, кажется, Бойч (не помню хорошо фамилии, еврейка); она приняла меня очень грубо, накричала и сказала: нет никакой надежды на получение пенсии.

В пенсии мне отказали. Сара Мироновна, докладывая мое ходатайство на совещании в Наркомсобесе, не взяла с собой самых главных документов: Вашего отзыва и бумагу из Академии Наук. Когда это выяснилось, Секция вновь возбудила ходатайство, но отказали и вторично, мотивировка – отсутствие заслуг М. А. Олеховского перед революцией.

Так много неудач и разочарований я пережила со дня подачи ходатайства, что теперь я не верю в возможность получения пенсии. Материальные невзгоды легче было бы переносить, если бы возле меня были мои, ушедшие от меня навсегда, муж, дочь и сын, так много любившие меня. Последняя потеря идеально прекрасной и дочери и человека с кристально чистой душой надломила меня. Тяжело, мучительно тяжело матери хоронить детей!

Еще раз от всей души горячо благодарю Вас за Ваше содействие. Дай Бог Вам с женой и Вашим детям не знать горя и страданий.

Передайте мой сердечный привет Вашей жене.

Глубокоуважающая Вас *М. Олеховская*

31/I-[19]29 г.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1200, арк. 6–7.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

№ 169

30 травня 1929 р., [Ростов-на-Дону]*

Глибокоуважаемый Владимир Иванович!

Я подождала официального извещения о назначении мне пенсии, чтобы написать Вам и поблагодарить Вас за содействие и доброе отношение ко мне. Но такового я до сих пор, как и пенсии, не получала, хотя она и назначена мне с марта этого года. В персональной пенсии мне отказано, а назначил ее Харьковский Собес в размере 15 р[уб.] в месяц. На справки моей знакомой отвечали, что вышлют, а 16 мая сказали, что выслали 14–15 мая за три месяца, но я ее еще не получила.

Простите, что беспокоила Вас, и сердечно благодарю Вас за оказанную мне помощь в получении пенсии.

Прошу передать мой искренний привет Вашей жене.

Дай Бог Вам всего лучшего в жизни.

Глибокоуважающая Вас *М. Олеховская*

30/V–[19]29 г.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1200, арк. 8–8 зв.

№ 170

22 жовтня 1935 р., Ростов-на-Дону

Глибокоуважаемый Владимир Иванович!

Не откажите мне в моей просьбе и простите, что беспокою Вас. Дело вот в чем. Харьковский Горсобес назначил мне персональную пенсию. Переехавши в Ростов, после смерти старшей дочери к младшей, я продолжала получать пенсию из Харькова. Но так как кроме получения денег, я не пользовалась никакими льготами, то просила перевести мою пенсию по месту жительства. Получивши согласие Ростовского Горсобеса, я просила переслать мои документы сюда, что и было сделано. Ростовский Горсобес назначил комиссию, которая, рассмотрев документы, признала их вполне удовлетворительными и назначила мне персональную пенсию в 55 р[уб.], бóльшую, чем в Харькове, ее я и получала до этого времени. В начале октября этого года я получила из Крайсобеса извещение, предлагающее мне представить дополнительные документы о заслугах моего мужа, так как таковые отсутствуют. По наведенным справкам оказалось, что в моем деле нет никакого дела, нет никаких документов, кроме одного письма, в котором упоминается фамилия Н. Ф. Николаева и профессора Алова и нескольких справок от домкома. В деле были ценные для меня документы. Не могли же Харьков и Ростов назначать мне пенсию на основании одного письма и справок от

* Місце написання листа встановлено за змістом.

домкома; где-то утеряны мои документы – в Горсобесе или в Крайсобесе. Секретарь Крайсобеса сказала, что до представления новых документов мне прекращают выдачу пенсии.

Глубокоуважаемый Владимир Иванович, если Вас не затруднит, пришлите мне Ваш отзыв о Мих[аиле] Ал[ександровиче]. Буду бесконечно благодарна, так как лишение пенсии для меня очень тяжело, а работать почти в 70 л[ет] при болезнях сердца и камней* в почках я не способна. Обременять зятя не хочется, он получает мало, дочь постоянно хворает нервными заболеваниями и дети (внуки) уже учащиеся старших классов, хотя он и добрый человек, но ему и самому трудно. Мои сестра и дочь живут в одном доме на разных половинах. Сестра дала мне комнатку, а у дочери я прикармливаюсь, так как пенсии, конечно, не хватает на полное содержание.

У меня сохранилась копия Вашего отзыва (которую я прилагаю) и копия Центр[ального] Пролетарск[ого] Музея Полтавщ[ины], их я передала Крайсобесу, но они не заверены нотариусом. Какие были еще документы, – я не помню, Харьковский секретарь Комитета содействия ученым говорила, что был отзыв Академии наук, но я его не видела и сомневаюсь в этом.

Простите, что беспокою Вас.

Здоровы ли Вы и Ваша жена? Ваша фамилия довольно часто упоминается в научном отделе газеты «Известия», и я с большим интересом слежу за Вашей научной деятельностью. Примите сердечный привет и пожелание долгой, плодотворной научной деятельности. Передайте мой сердечный привет и Вашей жене.

М. Олеховская

22/X–1935 г.

Ростов-н[а]-Дону. Пролетарский район. 22 линия, № 48.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1200, арк. 11–12 зв.

№ 171

22 грудня 1935 р., Ростов-на-Дону

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Нездоровье не позволило мне ответить Вам тотчас по получении от Вас письма. Вы так много сделали для меня, я так горячо благодарна Вам за Вашу сердечную отзывчивость, что не могу выразить словами всей своей благодарности, только и могу молиться, чтобы Вы, Наталья Егоровна, Ваши дети и внуки были здоровы и никогда не знали никакого горя. Спасибо Вам за все, за все.

Хотя секретарь Крайсобеса и угрожал мне прекращением пенсии до представления новых документов, пенсию мне присылали. Но когда зять пошел в Крайсобес узнать, получен ли Ваш отзыв, он сказал, что пенсию будут присылать, пока

* Так в оригіналі.

не соберут нужных документов, а что потом будет, – не сказал. Что это значит? Неужели будут пересматривать мое дело? Он все удивлялся, почему Ростов принял на себя выдачу мне пенсии, раз Харьков назначил, он и должен присылать ее, это будто бы незаконно. Как могут получить нужные документы, когда неизвестно, какие были документы в деле и их адреса. Ваш адрес и Пролетарского Музея я дала. Крайсобес получил Ваш отзыв, от Пролетарского Музея еще нет. Мне помнится, когда-то давно, кажется, в «Известиях», было напечатано, что пенсию можно получать по месту жительства, не помню подлинного выражения, но я тогда поняла так, что ее можно переводить из одного города в другой. Перспективы пережитых хлопот и волнений при назначении мне пенсии вновь висит надо мной и не дает спокойно жить; боюсь, что придется вновь Вас беспокоить.

Ваша добрая память о Мих[аиле] Ал[ександровиче] глубоко меня трогает, тепло становится на душе, я бесконечно благодарна Вам. Не помню, в каком году, я жила тогда в Харькове, Музей праздновал свой юбилей, и о Мих[аиле] Ал[ександровиче], мне писали, только вскользь упомянули, как горько и обидно мне было это. Его портрет, заказанный Губ[ернским] Земск[им] Собранием, как и портрет В. В. Докучаева¹⁶, сказали мне, изъят из Музея и находится на чердаке. В 1929 г. я ездила в Полтаву, чтобы посетить могилы Мих[аила] Ал[ександровича] и сына, это все, что осталось дорогого в ней для меня; наш домик еще до переезда в Харьков был взят у нас добрыми людьми. Но то, что я увидела там, причинило мне большое огорчение: кладбище разгромлено, кресты и памятники разбиты на куски, в таком виде была и могила Мих[аила] Ал[ександровича].

Мой зять Мих[аил] Фед[орович] Божко, без высшего образования, служит кассиром и с недавнего времени завхозом 1-го Единого Диспансера, получает теперь 300 р[уб.] в месяц.

Еще раз спасибо за все, что Вы сделали для меня. Горячо желаю Наталье Егоровне и Вам здоровья и много, много радости в жизни.

Глубокоуважающая Вас и бесконечно благодарная *М. Олеховская*
22/ХІІ–1935 г.

Ростов-н[а]-Д[ону]. Пролетарский район. 22 линия, № 48.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1200, арк. 13–13 зв.

Коментарі

¹ *Олеховська Марія Євдокимівна (уродж. Яременко; 1867–1943)*, дружина відомого полтавського природознавця Михайла Олександровича Олеховського. Вийшла заміж у 1888 р. Родина мала трьох дітей: Наталію (1890–1928), Олександра (1894 – після 1916 р.) та Ольгу (Люсю, 1900–1985). Після смерті чоловіка – завідувача Полтавського земського природничо-історичного музею – отримувала пенсію від губернського земства – 600 крб на рік, а також грошову допомогу для навчання сина в гімназії – 50 крб. Симпатизувала партії

конституційних демократів (зять Олеховських – В. Ф. Николаєв – балотувався на виборах до Полтавської міської думи влітку 1917 р. за кадетським списком).

Література: *Коротенко В. В.* 1) Перший завідуючий Полтавським музеєм (М. Олеховський) // *Історія України: маловідомі імена, події, факти* (зб. статей). – К., 1996. – С. 76–82; 2) До питання про родовід й родинні зв'язки М. О. Олеховського, першого завідувача Полтавського музею // *Українська генеалогія: теорія, методологія, історія та практика. Мат. І генеалог. читань пам'яті В. Модзалевського*, 1995 р. – К., 1996. – С. 90–95.

² Олеховський Михайло Олександрович (1855–1909), біолог, супутник В. І. Вернадського по подорожі 1891 р. під час дослідження природи Полтавської губернії, завідувач Полтавського земського природничо-історичного музею. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів М. О. Олеховського в цій книзі.

³ Всеукраїнський комітет сприяння вченим (ВУКСУ) був утворений у 1921 р. за прикладом російської ЦеКУБУ (Центральна комісія покращення побуту вчених). ВУКСУ діяв до 1938 р. Також див. комент. № 8 у розділі листів А. М. Краснової в цій книзі.

⁴ У щоденнику В. І. Вернадський занотував 16 березня 1926 р.: «Письмо о М. А. Ольховском – послано» (*Вернадский В. И.* Дневники. 1921–1926. – М., 1998. – С. 23).

⁵ Алов Олександр Олексійович (1872–1938), учений у галузі сільськогосподарських машин та зброя, педагог, організатор сільськогосподарської освіти і науки. З 1900 р. працював у Новоолександрійському інституті сільського господарства на посадах ад'юнкта-професора, завідувача кафедри, декана. Від 1915 р. директор Новоолександрійського інституту, евакуйованого до Харкова (від 1921 р. – Харківський інститут сільського господарства і лісівництва). Очоловав виш до 1922 р. З 1922 р. за сумісництвом працював у Харківському технологічному інституті професором кафедри сільськогосподарського машинобудування. Ініціатор організації в 1928 р. в Харкові науково-дослідного інституту сільськогосподарського машинознавства та машинобудування (пізніше реорганізовано в Український науковий інститут сільгоспмашинобудування), один із засновників Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка (1930). Докладніше див.: *Москальов Б. Г.* Професор О. О. Алов і справа харківських професорів // *Реабілітовані історією. Харківська область.* – 2005. – Кн. 1, ч. 1. – С. 97–103.

⁶ М. Є. Олеховська була тещею ботаніка і ентомолога Валентина Федоровича Николаєва (1889–1973), чоловіка (від 1913 р.) її доньки Наталії Михайлівни. Донька після закінчення у Москві Вищих жіночих курсів деякий час працювала у відділі народної освіти Полтавської губернської земської управи. Про В. Ф. Николаєва докладніше див. у розділі його листів у цій книзі.

⁷ Хоча В. І. Вернадський і направив відразу листа до Харківського соцзабезу, щоб посприяти Марії Євдокимівні в отриманні пенсії як удові Михайла Олександровича Олеховського, «пенсійна епопея» продовжувалася три роки. Академіку довелося повторювати клопотання. Пенсію у розмірі 15 крб Марія Євдокимівна отримала лише влітку 1929 р. Втім пенсійне питання виникло знову в 1935 р.

⁸ Лист, на жаль, не зберігся.

⁹ Очевидно, йдеться про секцію наукових працівників профспілки працівників освіти.

¹⁰ Николаєв Микола Федорович (1882–1945?), ботанік, міколог, фітопатолог. Кандидат природничих наук. Працював помічником завідувача та завідувачем Природничо-історичного музею Полтавського губернського земства (травень 1910 – листопад 1915 р.). Член заснованого В. І. Вернадським Полтавського товариства любителів природи (1918). Викладач Полтавського ІНО. Див.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2.* Кн. 2, ч. 1. – К., 2012. – С. 671–678.

¹¹ Хоча в оригіналі зазначено ініціали П. А., йдеться, ймовірно, про Отоцького Павла Володимировича (1866–1954), геолога, гідролога, ґрунтознавця докучаєвської школи. Закінчив Петербурзький університет. З 1893 р. працював консерватором мінералогічного кабінету університету, в 1907–1916 рр. приват-доцент. Брав участь у докучаєвській експедиції з комплексного дослідження природи Полтавської губернії. Видавець та перший редактор (1899–1916) журналу «Почвоведение». З 1910 р. голова гідрологічної комісії Російського географічного товариства. Видавець друкованого органу цієї Комісії – «Гидрологический вестник». Один із засновників і віце-голова Докучаєвського ґрунтового комітету (1912–1917). У 1917 р. виїхав у наукове відрядження до Швеції, в Росію не повернувся. Жив у Стокгольмі (1917–1920), з березня 1922 р. – в Празі. Професор Російського юридичного факультету. Член Російської академічної групи (1935–1939). У 1949 р. переїхав до доньки в Стокгольм.

¹² Див. комент. № 6.

¹³ Ідеться про Михайла Федоровича Божка, чоловіка доньки Ольги Михайлівни (1900–1985). На початку 1950-х років родина переїхала з Ростова-на-Дону до Києва.

¹⁴ Ідеться про сестру Марії Євдокимівни – Ганну Євдокимівну Яременко (1864–1939), яка 1891 р. вийшла заміж за Миколу Семеновича Кривобока (1859–1938), він служив секретарем Полтавської губернської тюремної інспекції. У 1919 р., рятуючись від більшовиків, Г. Є. та М. С. Кривобоки переїхали в м. Нахичевань-на-Дону (нині в складі міста Ростова-на-Дону). Пізніше з ними поселилися молодша донька Марії Євдокимівни Ольга (Люся) з чоловіком М. Ф. Божком, потім і сама Марія Євдокимівна. У Кривобоків було троє синів: молодший Микола загинув у 1919 р., старші – Всеволод і Георгій – після революції виїхали за кордон.

¹⁵ Від 1928 р. місто Нахичевань-на-Дону стало Пролетарським районом міста Ростова-на-Дону. Проте топонім «Нахичевань» продовжує неофіційно використовуватися жителями Ростова щодо відповідної частини міста.

¹⁶ Докучаєв Василь Васильович (1846–1903), природознавець, основоположник наукового генетичного ґрунтознавства, один із основоположників фізичної географії. Очолював експедицію з комплексного дослідження природи Полтавської губернії (1888–1894). Учитель В. І. Вернадського. Також див. комент. № 2 у розділі листів С. Образцова в цій книзі.

Михайло Олександрович Олеховський (1855–1909)¹

В. І. Вернадський – М. О. Олеховському

№ 172

20 жовтня 1906 р., Москва

Москва, 20.X.[1]906*

Многоуважаемый Михаил Александрович,

Не можете ли сообщить мне, было ли что-нибудь в печати о Полтавском золоте (Хорольском)? Кажется, недавно была статья Падалки² или в Рідном краю, или Громадськ[ій] Думке. Не можете ли сообщить, в каком №?

Всего лучшего.

Ваш *В. Вернадский*

Полтавський краєзнавчий музей ім. В. Кричевського. – 76998. Д–9774. Листівка.**

М. О. Олеховський – В. І. Вернадському

№ 173

16 квітня 1893 р., Полтава

Полтава. 16 апреля [18]93 г.

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Не удалось эту зиму увидеться с Вами. Из Питера пришлось спешить в Полтаву на Земское Собрание; поезд опоздал, и я в Москве вскочил в вагон без билета. Петровская столица на меня произвела сильное впечатление. Насколько позволило время и служба взглянул на роскошные плоды цивилизации (Эрмитаж, столичн[ая] опера, литературный (Некрас[овский]) вечер, ужин ученых), скопленные в этой грандиозной казарме на болоте. Путеводители у меня были превосходные – Отоцкий³ и Элли Ивановна⁴.

Собрание наше, как Вы, вероятно, уже слышали от Николая Васильевича⁵, отличалось склонностью проваливать всякие более широкие мероприятия. Прикрываясь так называемой экономией, свирепствовали гласные, вовсе не удрученные теперешним тяжелым положением нашего края.

Настоящим летом придется готовиться к Вольн[ой] С[ельско]-Хоз[яйственной] выставке (6 сентября)⁶, после которой, можно надеяться, у нас образуется

* Нижче дати олівцем позначено: Геол.

** Адреса на звороті: Е[го] В[ысоко]р[одию] Михаилу Александровичу Олеховскому. Земский музей. Полтава.

два отдела при музее – сельскохозяйственный и кустарный. Этим же летом предполагается приступить при содействии департаментских специалистов к исследованию, а, может быть, и к разработке торфяников.

На следующей неделе собирается посетить наш музей директор реально училища с пятым классом, а потом хотим устроить экскурсии с учащимися в окрестностях Полтавы или даже и дальше. Не можно ли прислать нам микроскопических препаратов коренных пород и микрофотографии палеогенового мергеля.

Не помешает также обещанная проф. Павловым⁷ коллекция юрских головоногих.

Потрудитесь передать поклон Софье Егоровне* и Гуле⁸. Желая Вам всего хорошего.

Ваш М. Олеховский

P.S. Потрудитесь передать поклон г[осподи]ну Кислаковскому⁹; на днях я ему вышлю взятые у него книги.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1201, арк. 3–4.

№ 174

Жовтень 1893 р., Полтава

Окт[ябрь] [18]93 г.**

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Очень рад, что познакомился с бывшей Вашей, а теперь нашей учительницей¹⁰. Намерения их прекрасны, и мы постараемся быть друг другу полезными.

На днях получили от Петербург[ского] Геологического Кабинета выписанный для нас микроскоп Райхерта¹¹.

Мы просили Н. А. Рубакина¹² посодействовать нам в выборе, по возможности, универсального микроскопа при участии специалистов, принимающих участие в Петерб[ургском] [подвижном] Музее, и выписать через Петербургск[ий] Университет микроскоп.

Нам прислали Microscop complet Reichert'a. [...]

Я не умею обращаться с минералогическим микроскопом и прошу Вас, как ближайшего (во всех смыслах) из известных мне минералогов, прислать нам наложенным платежом руководство к микроскопической технике, а после съезда попрошу Вас лично поруководить мной в Москве.

Наши полтавские микроскописты (завзятый альголог – ученик Ценковского М. А. Алексенко¹³ и не менее завзятый исследователь истории развития пауков

* Так в оригіналі.

** На бланку: Естественно-исторический музей Полтавского губернского земства. Дату указано, очевидно, рукою В. И. Вернадського.

Н. С. Лукьянов¹⁴, бывший консерватор Киевск[ого] Зоологическо[го] Кабинета, после учитель Полт[авской] мужск[ой] гимназии) никак не справятся с этим микроскопом. Потрудитесь, по возможности, скорее уведомить, можно ли его приспособить для ботанических и зоологических целей и как это сделать.

У нас теперь предстоит большое дело, с которым еще труднее справиться, чем с микроскопом. По новому законоположению в скором времени должна быть произведена переоценка земель на новых основаниях. Необходимо составление более детальных поузездных почвенных карт. Посоветуйте нам, как это можно было бы сделать в непродолжительные сроки.

Торфа оказалось у нас, по исследованиям г[осподи]на Сытина¹⁵, масса, – в некоторых местах до 10 арш[ин] глуб[ины] и совершенного качества. Жилинск[ий]¹⁶ начнет предстоящей весной исследования с целью осушения и орошения нашей губернии. Как быть земству, чтобы предстоящие разработки торфа действительно доставили пользу населению, а не кулакам, которые уже и теперь, пронюхав о скрытых в болоте богатствах, стараются скупить их за бесценок.

Потрудитесь передать поклон Наталье Егоровне и Гуле.

Ваш *М. Олеховский*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1201, арк. 5–6 зв.

№ 175

[Не пізніше грудня 1893 р.]*, Полтава

Многоуважаемый Владимир Иванович!**

Фотографии получил и передал Ивану Антоновичу¹⁷; впредь будем, как и раньше следовало, осторожнее. Что касается янтаря, то Вы затронули еще не [закрывшуюся] рану: у нас во время выставки¹⁸ стащили прекрасный кусок янтаря и зуб носорога. Впредь мы будем осторожнее с выставкой драгоценных вещей. Сейчас мы можем послать Вам только маленькие обломки от куска янтаря, найденного в рукаве р. Псла около с. Мануйловка Кременчугского уезда. По рассказам, кусок этот был величиною с человеческую голову в диаметре и более вершка толщиной. Нам обещали доставить из этой же местности значительные куски янтаря, и когда обещание исполнится, поделимся с Вами. Предлагаемая Вами коллекция чистых минералов, входящих в состав полтавских пород или почв, очень желательна; мы ее ждем. Г[осподи]н Шеер, экспонировавший у нас на выставке, подарил Музею коллекцию минералов, горных пород и почв (всего 113 экз[емпляров]), составленную [доктором] Кранцом (Reinisches Mineralien Contor, Bonn)¹⁹ для сельскохозяйственных целей.

Пропустить предстоящий съезд естествоиспытателей²⁰ я считаю преступлением. Желательно было бы на нем заявить о существовании зародышей

* Дату написання листа встановлено за змістом.

** На бланку: Естественно-исторический музей Полтавского губернского земства.

местных естественно-исторических музеев и подчеркнуть то значение, которое этого рода учреждение должно иметь для развития науки вообще и родиноведения в особенности. Жаль, что съезд естествоиспытателей] в январе, в этом же месяце у нас будет Земское Собрание, но, может быть, хоть дни не совпадут, а то придется опять метаться.

К предстоящему Собранию нам нужно разработать несколько очень важных и трудных вопросов:

1) Как воспользоваться естественно-исторической частью Матер[иалов] к оценке земель для выработки оснований оценки.

2) Как —»— генералом Жилинским, которому министерство поручило произвести гидрологические исследования Полт[авской] губернии с целью орошения и осушения.

3) Как продолжать исследования торфяников и ускорить возможность их утилизирования.

4) Как приступить к закреплению сыпучих песков.

Если придется составлять детальные почвенные карты по всем уездам Полт[авской] губернии в 3-х верстовом масштабе сразу, то представьте себе, сколько это может стоить и где взять работников.

Потрудитесь передать поклон Наталье Егоровне, Гуле, Александру Владимировичу²¹. Всего хорошего.

Ваш М. Олеховский

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1201, арк. 7–8 зв.

№ 176

1 лютого 1894 р., Полтава

Полтава. 1 февраля [18]94 г.

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Вчера послал Вам 2 экземпляра гипсометрич[еских] и почвен[ных] карт. Один из них потрудитесь передать г[осподи]ну Сабанину²². Жаль, что не послал сразу и г[осподи]ну Павлову²³; промах этот исправится при рассылке Общего свода почвенно-геологич[еских] исследова[ний], когда он выйдет в свет.

Сегодня приготовили посылку с образцами почв и [прочее] (какие попались под рукою, систематическая же коллекция из [подаренных] на [выставке семян] составляется теперь Опытным Полем, сообщение с которым по случаю грязи неудобно). Теперь посылаем немного образцов, а затем, при желании Вашей агрономической лаборатории, препроводим, сколько угодно. Нужно только будет определеннее выяснить, какого рода материал наиболее соответствует и Вашим, и нашим целям.

Земское Собрание в настоящем году отнеслось к музею гораздо благосклоннее, чем в прошлом. Противников не обнаружилось. Жаль только, что Собрание

не согласилось купить для управы Абазинские дома²⁴, где для музея предполагалось обширное и удобное помещение. Теперь будут делать пристройки к управскому зданию.

Статья Измаильского²⁵ разошлась, если одним экземпляром не обойдется, еще можно будет вырвать из журнала Полт[авского] С[ельско]-Х[озьяйственного] Общ[ества]. На поддержание гончарного промысла Собр[ание] ассигновало 2500 руб., а управа поручила вести эти дела Зарицкому, который весной и поселится в Опошне.

Потрудитесь передать поклон Наталье Егоровне и всем знакомым. Взял ли у Вас Ставровский²⁶ для передачи нам Ваш подарок (минералы и пр.)?

Всего лучш[его].

Ваш *М. Олеховский*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1201, арк. 9–9 зв.

№ 177

[Не раніше 1892 р., Полтава]*

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Обращаюсь к Вам с просьбой определить состав посылаемых образцов из буровой скважины Соколовского²⁷ Кобелякского у[езда] неподалеку от р. Орели. Об этой скважине упоминает В. К. Агафонов в своей статье «Буров[ые] скваж[ины] Полт[авской] губ[ернии]»²⁸. Водоносный слой (фосфоритов[ые] пески) встречен в ней на глубине 43 саж[ени]. У Агафопова из этой скважины был в распоряжении только один образец палеогенового мергеля, в котором он нашел 19,84 % CO_2 . Посылаемые Вам образцы добыты на днях нашим губернским агрономом у помещика Эюса²⁹, который более подробных сведений об этом неудавшемся артезианском колодце своего соседа не мог дать.

Большую услугу оказали бы нам, если бы прислали микрофотографии строения палеогеновых мергел[ей]. Интересно также по возможности скорее узнать о результатах произведенных в Вашей агрономической лаборатории анализов наших почв. Желательно получить ответ до предстоящего Земского Собрания (10 декабря).

В последнее время приходится переживать разные невроты, подтачивающие и без того расстроенное здоровье, а теперь особенно и нужны силы как для музея, так и для семьи.

Потрудитесь передать от нас поклон Наталье Егоровне.

Всего хорошего. *М. Олеховский*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1201, арк. 22–23.

* Дату і місце написання листа встановлено за змістом.

№ 178
[1890-ті роки, Полтава]*

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Обращаемся к Вам с просьбой определить посылаемые П. В. Познякову³⁰ валуны Кременчуг[ского] у[езда], часть которых он поместит на геологической лестнице. Кроме того, очень желательно было бы рядом с палеоген[овым] мергелем на той же лестнице поместить микрофотографии, знакомящие с палеонтологическим составом этого мергеля. Вероятно, в Вашем кабинете теперь уже нетрудно будет приготовить такую микрофотогр[афию] и прислать один экземпляр и нам.

Если у Вас найдется время, то убедительно просим, как знакомого с Полтавщиной и, вероятно, расположенного к ней, оказать содействие при устройстве на выставке³¹ нашей геологич[еской] и почвен[ной] коллекции. Интересно совместное демонстрирование строения земной коры, почв и растительности Полт[авской] губ[ернии].

Мне не удалось задержать в Полтаве Андрея Николаевича³², чтобы по его указаниям приготовить картоны с наиболее характерными представителями [степи и леса]. То же, что посылается на выставку, сделано спешно хотя и очень многообещающим, но еще очень юным ботаником [Левандовским]³³. Просим посоветоваться с опытными ботаниками, и если они найдут, что в таком виде неудобно (не для нас, но для Андрея Николаевича) выставлять геоботанику, то, может быть, П. В. Позняков и согласится не выставлять нашего гербария. Прошу и Вас об этом, п[отому] ч[то] Познякову как устройтелю выставки некогда будет и думать о критическом отношении к материалу.

У Вас, вероятно, есть образцы палеогенов[ого] мергеля, [но], на всякий случай, посылаем Вам по кусочку Городковского (градижского) и Денисов[ского] мергеля.

Потрудитесь передать поклон Наталье Егоровне, Гуле.

Всего хорошего

М. Олеховский

Позвольте и мне, Владимир Иванович, воспользоваться возможностью передать наши приветы всем вам. Упросил Михаила Александровича решиться написать Вам – он все откладывает.

Всего лучшего всем Вашим.

*Б.***

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1201, арк. 15–16 зв.

* Дату і місце написання листа встановлено за змістом.

** Прізвище (починається з На...) нерозбірливо: можливо, це Борис Павлович Налимов, керуючий Полтавською земською школою садівництва. – Упор.

№ 179

[Не пізніше 1899 р., Полтава]*

Многоуважаемый Владимир Иванович

Константиноградское Земское Собрание решило обратиться к Губернской Управе с просьбой ходатайствовать перед Губернским Собранием об исследовании железной руды, обнаруженной на правом берегу долины р. Орели около с. Рясского. При этом случае удобно было бы представить предстоящему в декабре Губернскому Собранию доклад о специальном исследовании местностей Полтавской губ[ернии], в которых обнаружены (или есть вероятность встретить) рудные образования. Так как такие местности находятся, главным образом, на правых берегах долин [рек] Псла и Ворсклы, где сосредотачиваются и главные каолиновые образования Полтавской губ[ернии], то было бы желательно, как я и мечтал в разговорах с Вами, одновременно произвести исследования каолиновых образований и руд в бассейнах Псла и Ворсклы под Вашим руководством при участии специалиста по рудам, кажется, г[осподина] Самойлова³⁴. Но если Вам нельзя будет в этом году заняться этим делом, то желательно, чтобы, по крайней мере, г[осподи]н Самойлов взял на себя труд произвести исследование руды в Константиноградском уезде по Орели, а в Полтавском – около Гавронцев и Каменки и около Кременчуга.

Будьте так добры, потрудитесь сообщить, согласится ли г[осподи]н Самойлов на такое исследование и на каких условиях.

Недуги по-прежнему мешают работать, а работы становится все больше и интереснее.

Описание музея³⁵ печатается. Сводка материалов для характеристики общеобразовательного значения местного музея и отношений его к разным земским учреждениям и мероприятиям в главных чертах сделана, но выпустить ее в свет в этом году не удастся.

Постройка здания для музея вчерне заканчивается³⁶.

Очень жалею, что не осуществилась надежда видеть у себя глубокоуважаемую Наталью Егоровну перед ее отъездом в Москву.

Если не особенно затрудним, просим написать, как чувствует себя Гуля в гимназии³⁷.

Желаем всего хорошего.

Олеховские

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1201, арк. 20–21.

* Дату і місце написання листа встановлено за змістом.

№ 180

[Не раніше січня 1899 р., Полтава]*

Глубокоуважаемый дорогой Владимир Иванович. Я забыл, что по четвергам у нас заседания редакции «Хуторянина»³⁸ и, кроме того, на сегодня назначено заседание Правления С[ельско]х[озияйственного] Общества. Постараюсь прийти к Вам завтра вечером. На всякий случай прошу Вас, если можете, указать, куда обращаться к Тутковскому³⁹ для переговоров об «Очерке». Всего хорошего.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1201, арк. 24 зв. Візитна картка.**

№ 181

[Не раніше вересня 1901 р., Полтава]***

Глубокоуважаемый Владимир Иванович

Я послал Вам два письма по следующему адресу – Москва, Поварская ул., Борисоглебский переулок, дом Писемского⁴⁰, но не получил ответа. Может быть, это неверный адрес. Губернская Управа в своем докладе прошлому, очередному, Губ[ернскому] З[емскому] Собранию предложила ходатайствовать об исследовании Исачковского холма Геологическим Комитетом, а не выбрала иных путей, потому что при данных условиях затруднилась обращаться к Собранию с просьбой об ассигновках на это дело на первых порах, и желательно было, чтобы это учреждение высказало свое мнение.

Мне нужно для представления отчета о Музее за прошлый год сведения о результатах произведенных Вами исследований в Исачках⁴¹ и результатах разведок, произведенных князем Орбелиани⁴², который писал мне, что эти сведения доставлены Вам, мне же ничего не сообщал. Если Вы не напечатали своей статьи в каком-либо научном издании, то нам желательно было бы поместить ее при отчете о Музее или отдельным земским изданием.

Запутываюсь я все более и более в разных сложных задачах Музея и доставляю Вам беспокойство.

Наша меньшая дочка⁴³ заболела малярией, но уже два дня пароксизмов не было.

Потрудитесь передать от нас привет глубокоуважаемой Наталье Егоровне.

Благодарный Вам

М. Олеховский

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1201, арк. 13–14.

* Дату і місце написання листа встановлено за змістом.

** На картці друкарський текст: Михаил Александрович Олеховский, заведующий Музеем Полтавск[ого] Губернского Земства.

*** Дату і місце написання листа встановлено за змістом.

№ 182

8–9 грудня [1901 р., Полтава]*

8 декабря

Дорогой Владимир Иванович

Сегодня у нас заканчивается Земское Собрание, и, может быть, сейчас (9½ час[ов] вечера) там производятся выборы Управы. Я не пошел на вечернее заседание и о результатах узнаю только завтра. Настроение Собрания было обличительно-сохранительное. Критика Управы и ее наемников доходила иногда до неблагородной резкости. На время Собрания пришлось в музее устраивать выставку изделий земских школ и мастерских вместе с оставшимися от прошлой осенней выставки⁴⁴ и вновь прибывшими кустарными изделиями. Из всего этого материала мы должны выбрать наиболее интересные для отправки на Всероссийскую кустар[но]-промышл[енную] выставку в Петербурге⁴⁵. На заседаниях собрания бывал редко и ненадолго. Вчера зашел и услышал от многих гласных: «Вас решили заморозить». Городская управа, устроившая помещения для музея, вычленила расход на отопление (паровое) всего здания библиотеки и музея в 1000 руб. в год и просила земство взять на себя половину этой суммы. Собрание отказалось давать что-либо на отопление. Город действительно вычислил очень большую сумму, но Губернская Управа в докладе своем предлагала уплатить городу по действительному расходу и не вносить этой суммы в смету музея. Сегодня встретил члена Городс[кой] Управы, заведующего просветительскими зданиями, и он утешил и музей, и город; он сознался, что запросили [слишком] и напугали земство, и теперь они решили отапливать музей, и надеются, что когда представят счет, то земство возвратит им расходы на отопление. Все это время я как бы во сне. Маруся⁴⁶, слава Богу, начала было быстро поправляться, но потом появилась боль в ноге и сыпь, доктор сказал, что это часто бывает после тифа; ей теперь делают массаж, но, хоть на вид она полная здоровья женщина, [ей все же] приходится полеживать, иногда побаливает нога. Дети переболели ветряной оспой; прошла она благополучно и легко, но она нас изолировала как раз в то время, когда для нас так важно было участие (общество) близких людей. Наталка⁴⁷ уже несколько дней ходит учиться, но ей тоже долго пришлось побыть дома и заниматься одной.

Образцы исачковские отправим Вам в понедельник. Если Вы позволите, я после праздников постараюсь доложить Вашу статью об исачковских исследованиях⁴⁸ нашему кружку любителей физико-математических наук, и он охотно соглашается ее напечатать. Я должен им сделать также сообщение об артезианском колодце. Эти две темы дали бы возможность приохотить несколько публику с геолог[ией] Полт[авской] губ[ернии].

* Рік і місце написання листа встановлено за змістом.

9 декабря. Вчера часов в 11 вечера узнал, что председателем Управы выбрали Лизогуба⁴⁹. Я сожалею о Шкляревиче⁵⁰. Лизогуба очень мало знаю, он черниговец и недавно появился между губернскими гласными Полтавского Земства.

Желаем Вам всего хорошего. Глубоко благодарные Вам и Наталье Егоровне за теплое участие и поддержку в тяжелое время.

Олеховские

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1201, арк. 11–12 зв.

№ 183

[Не пізніше 21 квітня 1902 р., Полтава]*

Дорогой Владимир Иванович

Все это время поступаю, как в полусне, и каждый день то то, то другое отвлекает меня и волнует, не дает сосредоточиться. При более обдуманном, спокойном и энергичном ведении дела Полтавский отдел на Петербургской кустарн[ой] выставке⁵¹ мог бы быть действительно поучительным по содержанию и красивым по внешности, но мы наделали много промахов и растратили много сил и средств напрасно.

Только недавно отправили диканьского лирника на выставку, а позавчера деревенский оркестр, а бандурист сорочинский, несмотря на энергичные розыски его (ходит побираться), никак не дождемся; он, вероятно, завтра приедет в Полтаву и отправится в Петербург.

На днях приходится ехать в Харьков для выяснения вопроса о размерах места, необходимого для полтавских экспонатов на археологической выставке (в августе)⁵²; и хотя, по-видимому, времени впереди достаточно, но я по опыту знаю, как оно быстро летит при устройстве выставок. Харьковский комитет просит непременно приехать до страстной недели⁵³, а я все запаздываю с разными срочными музейскими делами. До сих пор ничего вам не писал о постановлении давно прошедшего нашего Губернского Земского Собрания об исачковском холме. Лубенское Земск[ое] Собрание просило Губернское Собрание о безвозмездной уступке ему права на пай в исачковских карьерах. По этому поводу член строительного отделения Е. Е. Саранчов⁵⁴ представил Губ[ернскому] Собранию доклад, который Вам посылаю. Ко времени собрания пришлось устраивать выставку кустарных и школьных изделий и нельзя было сосредоточиться на составлении обстоятельного доклада об исследовании исачковских залежей; кроме того, в выборный год ассигнования предлагаются Управой неохотно и проходят с трудом. Я опасаюсь только, чтобы Губернское Земство не выпустило из своих рук своего права на участие в разработке исачковских каменоломен, чего можно было ожидать. Я дал Саранчову несколько заметок об исачковских ископаемых и Ваше описание, которые, по его словам, помогли ему ориентироваться в этом деле и отстоять его в Собрании. Самый же доклад я прочитал только сегодня.

* Дату і місце написання листа встановлено за змістом.

По этому докладу Собрание постановило «Ходатайство о передаче права Губернского Земства на одну пятую часть этого карьера Лубенскому Земству отклонить; согласно предложению Губ[ернской] Управы, уполномочить ее ходатайствовать перед Геологическим Комитетом о производстве детальных научных исследований Исачковского холма; поручить Управе, согласно ее предложениям, выяснить хозяйственное значение разработки диабаз и гипса для Полтавской губернии и, признавая, что дело это не может идти удовлетворительно при нескольких хозяевах ранее производства изыскания об устройстве совместного с владельцами подъездного пути до ближайшего пункта Киево-Полт[авской] ж[елезной] д[ороги], войти с ними в переговоры об условиях уступки всего карьера земству». Последняя часть постановления нелепа. Особенных надежд на Геологический Комитет возлагать трудно, но мне кажется желательным, чтобы он принял участие в этом интересном в научном и практическом отношении деле. Может быть, Управою и в этом году будут приняты другие меры, но наш новый председатель только недавно получил уведомление, когда он был в Петербурге, откуда он, вероятно, уже едет в Полтаву, и мы еще не знаем намерений нового состава Управы.

Маруся, слава Богу, поправилась, дети недавно благополучно перенесли корь, которая сильнее всех помучила Наталочку.

Просим Вас передать сердечный привет Наталье Егоровне.

Благодарные Вам

Олеховские

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1201, арк. 17–19.

№ 184

[30 вересня 1903 р., Полтава]*

Глубокоуважаемый дорогой Владимир Иванович

Никак не дождемся отчета г[осподи]на Морозевича⁵⁵. Я писал в Геологический Комитет и получил уведомление, что труд Морозевича выйдет в свет в июле и будет нам прислан. Недели 2 тому назад я опять просил Г[еологический] Комитет выслать этот труд, но ответа нет. Может быть, Вам его уже прислали? Будьте так добры, пришлите его мне хоть на несколько дней. Нужно сообщить Губ[ернскому] Земск[ому] Собранию о результатах этих исследований. Много всяких интересных дел, да трудно справляться, а тут еще [соблаговолили] устройство в Музее выставки картин. Едва успел недавно взять образцы [гумусового] лёсса для г[осподина] Сабанина.

Потрудитесь передать поклон [многоуважаемой Наталье Егоровне] и всем Вашим.

Преданный Вам

М. Олеховский

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1201, арк. 10–10 зв.**

* Дату і місце написання листа встановлено за поштовим штемпелем.

** Адреса на листі-«закритці»: Москва. Университет. Его Высокородию Владимиру Ивановичу г[осподи]ну Вернадскому.

Коментарі

¹ *Олеховський Михайло Олександрович (1855–1909)*, біолог, геолог, ґрунтознавець, краєзнавець. Перший завідувач Полтавського земського природничо-історичного музею. В 1879 р. закінчив природниче відділення фізико-математичного факультету Новоросійського університету в Одесі. Як учасник студентських нелегальних зборів з 1874 р. був під наглядом поліції. В 1879–1890 рр. земський статистик статистичного бюро Полтавського губернського земства, секретар повітової земської управи. В 1890 р. зберігач і упорядник матеріалів експедиції В. В. Докучаєва з природничо-історичного дослідження Полтавської губернії. Після пропозиції В. В. Докучаєва створити музей розробив його план та був обраний його завідувачем (на цій посаді перебував у 1891–1909 рр.). Супроводжував В. В. Докучаєва та В. І. Вернадського в наукових експедиціях полтавськими повітами, аби поповнити колекцію ґрунту для музею. У подальшому неодноразово зустрічався з В. І. Вернадським, зокрема в 1897 р., коли вони проводили огляд місцевості біля с. Гавронці кременчуцьких каменоломень; у 1902 р. за завданням Полтавської земської управи вони досліджували землі біля с. Мелюшки Хорольського повіту.

Керував та брав безпосередню участь у формуванні колекцій, побудові експозиції Полтавського земського природничо-історичного музею.

Один із авторів-укладачів посібників (колекції зразків ґрунтів, корисних копалин, карти, таблиці тощо) для навчальних закладів, зокрема сільськогосподарських шкіл. У 1908 р. був ініціатором проведення в рамках загальноосвітніх курсів для вчителів народних училищ Полтавської губернії «пояснювальних читань» з природознавства, етнографії, сільського господарства.

Член Полтавського сільськогосподарського товариства (1892), від 1899 р. входив до його правління. Від 1896 р. входив до складу редколегії журналу «Хуторянини». Автор начерків поміщицьких господарств на Полтавщині, повідомлень і оглядів щодо діяльності Природничо-історичного музею Полтавського губернського земства.

Література: Деятели революционного движения в России: биобиблиогр. сл.: от предшественников декабристов до падения царизма: [в 5-ти т.]. – М., 1931. – Т. 2; Вып. 3. – С. 1086–1087; *Коротенко В. В.* 1) До питання про родовід й родинні зв'язки М. О. Олеховського, першого завідувача Полтавського музею // Українська генеалогія: теорія, методологія, історія та практика. Мат. І генеалог. читань пам'яті В. Модзалевського, 1995 р. – К., 1996. – С. 90–95; 2) Перший завідувачий Полтавським музеєм (М. Олеховський) // Історія України: маловідомі імена, події, факти (зб. ст.). – К., 1996. – С. 76–82; *Власенко І.* Михайло Олеховський та Василь Докучаєв: доленосна зустріч у Полтаві // В. В. Докучаєв і Полтавщина: факти, документи, бібліографія. – Полтава, 2007. – С. 68–72; *Гармаш Т. П.* Олеховський Михайло Олександрович (1855–1909) // Гармаш Т. П. Портрети діячів природоохоронної справи: Полтавщина (XIX – поч. XX ст.). – Полтава, 2009. – С. 128–133; *Самородов В. М., Кигим С. Л.* Постаті природознавства та музейництва Полтавщини (XIX–XX ст.): на посвяту 125-річчя заснування Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського та його відділу природи. – Полтава, 2016. – С. 6–51.

² Падалка Лев Васильович (1859–1927), історик, археолог, етнограф, краєзнавець, статистик. Закінчив Київський університет (1884). Працював у Полтавському земстві, Харківській міській управі, Полтавській губернській управі. Член Полтавської громади. Перебував під наглядом поліції. Брав участь у створенні Полтавського осередку Товариства українських поступовців. Один з ініціаторів заснування краєзнавчого музею в Полтаві, один із фундаторів Полтавської губернської вченої архівної комісії. Автор низки праць з минувшини Полтавщини та історії Запорозжя.

У щотижневнику «Рідний край» (Полтава) і газеті «Громадська думка» (Київ) за 1906 р. допису Л. В. Падалки щодо хорольського золота не знайдено.

Відомо, що влітку 1902 р. В. І. Вернадський разом із М. О. Олеховським досліджували на Хорольщині місцевість поблизу села Милошки, де було знайдено кварцеву руду з часточками

золота. А в Полтавському музеї до середини 1930-х років навіть зберігався рукопис В. І. Вернадського про «хорольське золото» (Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 1. – К., 2011. – С. 717, 722).

³ Отоцький Павло Володимирович (1866–1954), геолог, гідролог, ґрунтознавець. Докладніше про нього див. комент. № 11 у розділі листів М. Є. Олександровської в цій книзі.

⁴ Лерке Єллі (Еллі) Іванівна, акушерка при клініці І. Ф. Баландіна в Санкт-Петербурзі, вихователька Георгія Вернадського, сина В. І. і Н. Є. Вернадських.

⁵ Імовірно, йдеться про Миколу Васильовича Скліфосовського (1836–1904), хірурга, професора Петербурзької медико-хірургічної академії (1871), Московського університету (1880), директора Імператорського медико-клінічного інституту в Санкт-Петербурзі (1893–1900). Він щоліта, а з 1900 р. постійно мешкав і працював у садибі в Яківцях, на околиці Полтави.

⁶ Ідеться, очевидно, про Полтавську губернську сільськогосподарську виставку, що проходила у вересні 1893 р. Див.: Полтавская губернская сельскохозяйственная выставка 1893 года: отчет распорядит. ком. выставки / сост. С. Н. Велецкий; изд. Полтав. сельхоз. об-ва. – Полтава, 1895. – 241 с.

⁷ Павлов Олексій Петрович (1854–1929), геолог і палеонтолог. Академік Петербурзької АН (1916). Докладніше про нього див. комент. № 77 у розділі листів Л. Л. Іванова в кн. 1 цього видання.

⁸ Ідеться про дружину Вернадського Наталію Єгорівну та сина Георгія Володимировича. Докладніше про них див. коментарі № 1 у розділах листів Н. Є. Вернадської та Г. В. Вернадського в цій книзі.

⁹ Кислаковський Євген Діодорович (?–?), хімік, співробітник кафедри мінералогії, у 1887–1894 рр. зберігач колекцій Мінералогічного кабінету Московського університету. Вів практичні заняття зі студентами. З 1897 р. від наукової діяльності відійшов.

¹⁰ Незрозуміло, про кого йдеться.

¹¹ Ідеться про мікроскоп відомої австрійської фірми «Reichert» (Optische Werke Carl Reichert AG, Wien).

¹² Імовірно, Рубакін Микола Олександрович (1862–1946), книгознавець, бібліограф, популяризатор науки і письменник. Співавтор «Энциклопедической программы для самообразования» за розділами: астрономія, історія землі (геологія), ботаніка і зоологія, загальна фізіологія та фізична антропологія; багато разів перевидавалася у кн. «Программы чтения для самообразования».

¹³ Ценковський Лев Семенович (1822–1887) ботанік, протозоолог і бактеріолог, у 1865–1871 рр. професор Новоросійського університету, а з 1872 р. – Харківського університету. Член-кореспондент Петербурзької АН (1881).

Алексенко Михайло Олександрович (1861–1920), ботанік. Закінчив Харківський університет. Працював у ньому з 1887 р. лаборантом, асистентом, приват-доцентом. Був ученим секретарем (1907–1920) Товариства дослідників природи при Харківському університеті, директором Ботанічного саду.

¹⁴ М. С. Лук'янов був у числі перших дослідників павуків Лівобережної України, описав 79 видів у Київській, Чернігівській і Полтавській областях (Лукьянов Н. Список пауков (Araneina, Pseudoscorpionina, Phalangina), водящихся в Юго-Западном крае и смежных с ним губерниях России // Зап. Киев. о-ва естествоиспыт. – 1897. – Т. 14, вып. 2. – С. 559–577), частина його колекції зберігається в Національному науково-природничому музеї НАН України.

¹⁵ Ідеться про Ситіна Леоніда Аполлоновича (1829–1913), засновника торф'яної справи в Росії. Після закінчення Гори-Горецького землеробського інституту (1855) працював у Міністерстві землеробства і державного майна, вивчав питання видобутку і переробки торфу за кордоном. Заснував під Брянськом перше державне торф'яне підприємство, став його директором. З 1883 р. перший торфмейстер Росії. Організував торфорозробки під Москвою,

на Уралі тощо. Запропонував механізовані методи видобутку торфу і його комплексного використання. Автор, зокрема, розвідки «Исследование торфяных залежей на Курско-Киевской железной дороге» (Журн. Мин-ва путей сообщ. – 1869. – Т. 2, кн. 2. – С. 291–309).

¹⁶ Жилінський Йосип Іполитович (1834–1916), гідротехнік і військовий геодезист, генерал-лейтенант. Закінчив Інститут корпусу інженерів шляхів сполучення (1854), стажувався за кордоном, а також у Пулковській обсерваторії. У 1873–1898 рр. очолював Західну експедицію з осушення боліт. З 1894 р. керувачий відділом Міністерства державного майна. Займався меліорацією заболочених земель губерній Центральної Росії, а також астрономо-геодезичними роботами за кордоном.

¹⁷ Імовірно, Зарецький Іван Антонович (1857–1936), полтавський археолог, музеснавець, краєзнавець, основоположник української керамології. Земський діяч. Один із фундаторів та працівників природничо-історичного музею Полтавського губернського земства; організатор і завідувач Опішнянської гончарної майстерні. У 1902–1906 рр. співробітник Музею Олександра III в Санкт-Петербурзі. Працював у Воронежі; від 1915 р. – в Оренбурзі: в 1928–1936 рр. завідувач археологічного відділу Кращознавчого музею. В експедиції В. В. Докучаєва познайомився з В. І. Вернадським, з яким відтоді підтримував дружні стосунки.

¹⁸ Див. комент. № 6.

¹⁹ Ідеться про один із найстаріших торговельних домів геологічного напрямку «Dr. F. Krantz Rheinisches Mineralien-Kontor. Bonn». Відомо, що в Москві був магазин Ф. Шеєра, який торгував зразками фірми «Krantz».

²⁰ Ідеться, очевидно, про IX з'їзд російських природознавців і лікарів, який відбувся в Москві 3–11 січня 1894 г.

²¹ Павлов Олександр Володимирович (1869–1947), геолог, доктор геолого-мінералогічних наук. Уродженець м. Стародуба Чернігівської губернії (нині Брянська обл., РФ). Закінчив Московський університет (1892), працював асистентом кафедри геології. У 1893 р. вивчав тектонічні явища в Полтавській та Київській губерніях. Викладав у Московському університеті (1893–1911, 1918–1919), Вищих жіночих курсах у Москві (1899–1900), в Московському інституті інженерів транспорту (1899–1947), Московському автодорожному інституті (1931–1939). Працював у Геологічному комітеті.

²² Сабанін Олексій Миколайович (1847–1920), агрохімік, ґрунтознавець. Закінчив Московський університет (1872). Завідувач університетської агрономічної лабораторії. З 1890 р. приват-доцент, екстраординарний професор (1902), ординарний професор кафедри агрономії (1916–1920) Московського університету. Заслужений професор Московського університету (1915).

²³ О. В. Павлов.

²⁴ Ідеться, можливо, про споруди особняка Олександра Михайловича Абази (1826–1889), який у 1865–1868 рр. був полтавським повітовим предводителем дворянства, а в 1872–1888 рр. обіймав посаду міського голови Полтави. Сьогодні «Садиба поміщика Абази», в якому розташовується військова поліклініка, є пам'яткою архітектури.

²⁵ Очевидно, йдеться про: *Измаильский А. А.* Как высохла наша степь. Предварительное сообщение о результатах исследования влажности почвы в Полтавской губернии. 1886–1893. – Полтава, 1893. – 68 с. (додаток до «Журналы Полтавского с.-х. общества», Полтава, 1893, вып. 1); (перевид.: М.; Л., 1937). Також див.: *Измаильский А. А.* Влажность почвы и грунтовая вода в связи с рельефом местности и культурным состоянием поверхности почвы. Результаты исследования влажности почвы в Полтавском уезде с 1886 по 1893 г. – Полтава, 1894. – 7, 323 с.

²⁶ Ставровський Лука Якович (1858 – не раніше 1936 р.), біолог, публіцист. Автор книжок «Жизнь и солнце: новый взгляд на развитие органического мира как на следствие деятельности солнечных лучей» (Харьков, 1892), «Основная причина эволюции органического

мира» (Берлін, 1923). У 1929 р. В. І. Вернадський допоміг видати його книжку «Новые воззрения на эволюцию как дальнейшее развитие учения Дарвина» (М., 1929. – 208 с.) і навіть написав невеличку передмову. Зберігся також лист Л. Я. Ставровського до В. І. Вернадського від 6 лютого 1894 р. щодо доручення Олеховського привезти скам'янілості до Полтави (АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1558, арк. 1).

²⁷ Імовірно, йдеться про «систему буріння з очищенням свердловини без витягування бурового інструменту», розроблену гірським інженером (тоді ще студентом Петербурзького гірничого інституту) Миколою Соколовським у 1879 р.

²⁸ *Агафонов В. К.* Буровые скважины Полтавской губ. // Тр. СПб. об-ва естествоисп. Отд. геол и мин. – 1892. – Т. 22, вып. 1. – С. 10–15.

²⁹ Ідеться, ймовірно, про мешканця Кобеляцького повіту Миколу Християновича Еюса, який був мировим суддею.

³⁰ Позняков Павло Веніамінович (1868–1925), агроном. Автор изданий «Указатель литературы по почвоведению, составленный по поручению Комиссии по Отделу почвоведения и климатологии Всероссийской сельскохозяйственной выставки 1895 г. в Москве» (М., 1895) та «Систематический указатель литературы по общей и сельскохозяйственной метеорологии» (М., 1896).

³¹ Можливо, йдеться про IV Всеросійську сільськогосподарську виставку, яка відбулася в Москві в грудні 1895 р.

³² Ідеться, ймовірно, про ботаніка та ґрунтознавця А. М. Краснова (1862–1914/15). Докладніше про нього див. комент. № 2 у розділі листів А. М. Краснової в цій книзі.

³³ Можливо, Б. Г. Левандовський, відомий дослідженнями флори в Криму та Бакинській губернії в 1896–1898 рр.

³⁴ Самойлов Яків Володимирович (1870–1925), мінералог, товариш В. І. Вернадського. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів Я. В. Самойлова в цій книзі.

Відомо, що в 1897 р. під час чергового перебування В. І. Вернадського в Полтаві в Полтавський природничо-історичний музей надійшли два зразки залізної руди. Вчений разом із М. О. Олеховським відвідав обидва місцезнаходження залізних руд, що потрапили до музею, – земську каменоломню біля м. Кременчука і околиці с. Гавронців у Полтавському повіті. А свої висновки щодо покладів магнітного залізняка і подібних руд уздовж Псла в Кременчуцькому повіті висвітлив у статті: *Вернадский В. И.* Признаки железных руд в Полтавской губернии // Хуторянин. – 1897. – № 32. – С. 448–449.

Утім бракує відомостей про участь Я. В. Самойлова в дослідках каоліну та руд у басейнах Псла та Ворскли.

³⁵ Ідеться, ймовірно, про: [*Олеховский М. А.*] Естественно-исторический Музей Полтавского губернского земства: описание коллекций. – Полтава, 1899. – 90 с. Первинний опис колекції музею М. О. Олеховський зробив ще в звіті Полтавської губернської земської управи за 1891 р. Опис було видано окремою брошурою накладом 1500 примірників під назвою «Полтавский земский Естественно-исторический музей» (Полтава, 1892. – 26 с.) і надіслано головам повітових управ, лікарям, учителям з метою залучення їх до подальшого сприяння діяльності земського музею.

³⁶ Імовірно, йдеться про новозбудований просвітницький будинок імені М. В. Гоголя (нині приміщення Державного архіву Полтавської області), на верхній поверх якого перевели музей у 1901/1902 рр. Будівництво освітнього будинку ім. Гоголя було завершено наприкінці листопада 1900 р. На початку 1909 р. в просвітницькому будинку було закінчено облаштування історичного, церковного та етнографічного відділів, у той же час природничий, археологічний та історико-етнографічний («німецького характеру») відділи музею були відкриті на третьому (мансардному) поверсі нового будинку Полтавського губернского земства. Докладніше див.: Київ. старина. – 1901. – № 12. – С. 210; *Самородов В. М., Кигим С. Л.* Постаті

природознавства та музейництва Полтавщини (XIX–XX ст.): на посвяту 125-річчя заснування Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського та його відділу природи. – Полтава, 2016. – С. 21.

³⁷ Г. В. Вернадський весною 1905 р. закінчив із золотою медаллю 5-ту московську гімназію.

³⁸ «Хуторянин», полтавський тижневик із сільськогосподарських питань. Засновником його було Полтавське сільськогосподарське товариство. Виходив з 1896 по 1917 р.

23 січня 1899 р. М. О. Олеховського було обрано до складу правління Полтавського товариства сільського господарства.

³⁹ Тутковський Павло Аполлонович (1858–1930), геолог, палеонтолог, фізико-географ. Академік УАН (1918). За дорученням Київського товариства природознавців у 1884–1902 рр. проводив геологічні дослідження практично всіх губерній України. Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 37–388.

П. А. Тутковський був автором розвідок: «Орографический и геологический очерк Юго-западного края (губерний Киевской, Волынской, Подольской, Черниговской, Полтавской)» (Киев. слово, 1895, № 2520, 2536) та «Фораминиферы из буровой скважины в с. Денисовке Лубенского уезда Полтавской губ. (3-е доп. к микрофауне спондилового яруса)» (Зап. Киев. о-ва естествоиспытателей, 1899, т. 16, вып. 2, с. LXXXIX–XCIV). Можливо, М. О. Олеховський мав намір замовити П. А. Тутковському окремий геологічний нарис Полтавської губернії.

⁴⁰ Ідеться про садибу письменника О. Ф. Писемського (Борисоглібський пров., № 11). У 1897–1904 рр. тут мешкала родина Вернадських.

⁴¹ Висачківський (Ісачківський) пагорб розташований на ділянці злиття річок Сули, Удаю та Сулиці, над долинами яких він піднімається на понад 60 м. Має в своїй основі кілька молодих діабазових дайок, які при більш ніж трикілометровій глибині залягання кристалічних порід досягають земної поверхні. Сьогодні після тривалої експлуатації на місці діабазового ядра знаходиться мальовниче озеро зі скелястими берегами.

У 1901 р. М. О. Олеховський та В. І. Вернадський за завданням Полтавського губернського земства вивчали геологічну будову Висачківського пагорба неподалік села Ісачки (тепер Висачки) Лубенського повіту. Були зібрані зразки гірських порід, які пізніше М. О. Олеховський надіслав В. І. Вернадському до Московського університету. Учений підготував довідку про будову цього об'єкта, про що згадував у листі до своєї дружини Н. Є. Вернадської, надісланому з Москви до Полтави 6 вересня 1901 р.: «У Олеховского осталась моя записка об Исачковской экскурсии – он взял ее списать и хотел прислать, если возможно – достань ее, а то вся моя поездка пропадет» (*Вернадский В. И. Письма Н. Е. Вернадской, 1901–1908.* – М., 2003. – С. 64).

Також див. комент. № 42.

⁴² Орбеліані Олексій Митрофанович (1870–1948), князь, власник маєтку у Висачках, кадет, земський гласний у Лохвицькому та Лубенському повітах. В еміграції в Югославії.

Допомогав дослідженням Висачківського пагорба, проводив буріння. Див. листи № 185 і 186 у розділі листів О. М. Орбеліані в цій книзі.

⁴³ Ідеться про молодшу доньку Олеховських Ольгу Михайлівну (1900–1985, у шлюбі Божко). Див. комент. № 13 та 14 у розділі листів М. Є. Олеховської в цій книзі.

⁴⁴ Ідеться, очевидно, про виставку і програму з'їзду діячів кустарної промисловості, який відбувся в жовтні 1901 р. в Полтаві.

⁴⁵ Ідеться про Першу Всеросійську кустарно-промислову виставку в Санкт-Петербурзі в березні 1902 р., на якій, завдяки дбанням М. О. Олеховського, перше місце здобули гончарні вироби кустарів Полтавщини (50 зразків орнаментальних мисок та тарілок). Докладніше див.: *Самородов В. М., Кизим С. Л. Постаті природознавства та музейництва Полтавщини (XIX–XX ст.): на посвяту 125-річчя заснування Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського та його відділу природи.* – Полтава, 2016. – С. 28.

⁴⁶ Олеховська Марія Євдокимівна (1867–1943), дружина М. О. Олеховського. Докладніше про неї див. комент. № 1 у розділі листів М. Є. Олеховської в цій книзі.

⁴⁷ Донька Олеховських Наталія (1891–1928). Докладніше про неї див. комент. № 6 у розділі листів М. Є. Олеховської в цій книзі.

⁴⁸ Див. комент. № 41 та 42.

⁴⁹ Лизогуб Федір Андрійович (1851–1928), державний діяч, у 1888–1897 р. був гласним Городнянської повітової управи, згодом – Чернігівської губернської земської управи. 8 грудня 1901 р. обраний головою Полтавської губернської земської управи (на цій посаді пробув до травня 1916 р.). Один із ініціаторів спорудження в Полтаві нового будинку земства. Налезав до партії октябристів. У 1915–1917 рр. був членом Ради для впровадження земського самоврядування при намісникові Кавказу. За часів Української Держави гетьмана П. Скоропадського був міністром внутрішніх справ, а з 10 травня до 14 листопада 1918 р. очолював Раду міністрів.

⁵⁰ Шкляревич Петро Данилович (1842 – після 1917 р.), військовий інженер, з 1870 р. у відставці. Землевласник Роменського повіту. У 1889–1893 рр. член Полтавської губернської земської управи, в 1893–1901 рр. її голова; в 1908–1913 рр. член повітової земської управи. Депутат II Державної думи (1907–1912) від Полтавської губернії. Входив до фракції «Союз 17 жовтня» і групи помірних. У 1911 р. обраний членом Державної ради від Полтавського земства; переобраний у 1915 р. Подальша доля невідома.

⁵¹ Див. комент. № 45.

⁵² У програмі XII археологічного з'їзду в Харкові, який проходив 15–27 серпня 1902 р.

⁵³ Страсний тиждень починався в 1902 р. 21 квітня.

⁵⁴ Імовірно, гласний Полтавської міської думи, член губернської земської управи, підполковник у відставці Євген Євменович Саранчов. Він був також головою комісії зі спорудження нового будинку Полтавського губернського земства.

⁵⁵ Морозевич Йосиф (Юзеф) Августинович (Moroziewicz Józef Marian; 1865–1941), геолог, мінералог і петрограф. Див. комент. № 187 у розділі листів Л. Л. Іванова в кн. 1 цього видання.

Ідеться, очевидно, про: *Морозевич И. А.* Геологическое строение Исачковского холма // Тр. Геолкома. Нов. серия. – 1903. – Вып. 7. – С. 1–20 (разом із німецьким перекладом та таблицями. – 48 с.).

Улітку 1902 р. Й. А. Морозевич був відряджений на прохання Полтавського губернського земства до Лубенського повіту для вивчення питання можливого промислового освоєння родовища діабазової породи Висачківського пагорбу (дайки). У статті-звіті він згадує (с. 5) рукопис звіту В. І. Вернадського земству, в якому мінералог зробив висновки щодо кристалічної породи та загальної будови всього Висачківського пагорбу: «Во-первых, благодаря разработкам, значительно углубившимся внутрь холма, им устанавливается весьма важный и любопытный факт: диабаз не образует сплошного массива, а лишь отдельные сравнительно небольшие скалы, ибо работы по добыче камня, пройдя внутрь холма сажен на 15, везде упираются в рыхлые известково-глинистые образования. Далее, тот же исследователь отрицает существование здесь каких бы то ни было следов местной морены, а глины, пресноводные мергеля и пески, лежащие ниже валунного слоя и лёсса, он причисляет к олигоцену (полтавскому ярусу). Кроме того, проф. Вернадский полагает, что обломочные образования, примыкающие к скалам диабаз, двоякого рода: одни из них – это «горный аллювий» (осыпи), образовавшийся до олигоцена, другие – охряно-желтого цвета – по-видимому, туфового происхождения и также старше олигоцена. Из этих кратких слов видно, что наблюдения проф. Вернадского проливают на геологическое строение рассматриваемой местности совсем новый свет, придавая ей немало научного интереса» (Режим доступу: <https://archive.org/stream/trudygeologiche581903sovi#page/n347/mode/2up>).

Олексій Митрофанович Орбеліані (1870–1948)¹

О. М. Орбеліані – В. І. Вернадському

№ 185

30 вересня 1901 р., Ісачки²

Многоуважаемый Владимир Иванович,

Сообщаю Вам результат бурений: на месте, обозначенном нами буквой «б», бурав остановился на камне на глубине 6½ саж[еней]; буквой «в» бурав остановился на камне на глубине 7½ саж[еней]; буквой «г» – на камне на глубине 7 саж[еней]; буквой «д» бурав, пройдя 8 саж[еней], извлекал одну и ту же глину, содержащую незначительное количество валунов. При следующих бурениях, которые сделаю, сообщу Вам результаты возможно подробнее.

Жена и я шлем Вам привет.

Прошу принять уверение в глубоком моем к Вам уважении

князь *Алексей Орбеліани*

30 сентября 1901 г.

с. Исачки

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1205, арк. 3.

№ 186

11 квітня [1902 р.]*, Литвяки³

Глубокоуважаемый Владимир Иванович,

Причина моего запоздавшего ответа на Ваше любезное письмо – мое продолжительное отсутствие из деревни. Начинаю поздравлением Вас с наступающими праздниками⁴ и передаю Вам поздравление моей жены.

После Вашего отъезда⁵ я произвел несколько бурений, о которых Вам сообщил, и почти всюду натолкнулся на камень, кроме одного места, где бурав все восемь саж[еней]⁶ двигался по одной и той же глине. Бурав я пока оставил у себя, так что, если Вы найдете хотя немного свободного времени и интереса к Исачковскому холму⁷ и приедете к нам, чем доставите жене и мне громадное удовольствие, мы можем бурить холм; еще Михаил Александрович⁸, вероятно, уже прислал Вам образцы исачковских пород⁹. Осенью он был занят устройством кустарной выставки¹⁰, позднее его, вероятно, отвлекала перемена, произошедшая в составе губернской управы¹¹. Если Вы не откажетесь побывать на Исачковском

* Рік написання листа встановлено за змістом.

холме, не откажите сообщить и верьте, что Ваше пребывание у нас, хотя бы короткое время, доставит нам истинное удовольствие. Мы же постараемся не помешать Вашим ученым наблюдениям. Примите уверение в глубоком моем к Вам уважении и такой же преданности.

Алексей Орбелиани

11 апреля
Село Литвяки Полтавской губ[ернии]

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1205, арк. 1–2 зв.

Коментарі

¹ *Орбелиани Олексій Митрофанович (1870–1948)*, князь, власник маєтку у Висачках, кадет. У 1901–1910 рр. гласний Лохвицького та Лубенського повітових земств Полтавської губернії. Кореспондент «Русских ведомостей» (1906–1908). Після революції – в еміграції в Югославії.

Література: *Венгеров С. А.* Русская литература XX в. (1890–1910). – М., 1914–1918. – Вып. 1–8.

² Село в Лубенському повіті Полтавської губернії. Тепер – Висачки в Лубенському районі Полтавської області. З 1890 р. В. І. Вернадський майже щорічно виїжджав у геологічні експедиції Полтавщиною. У 1901 р. за завданням Полтавського земства досліджував райони Полтави, Кременчука, Лубен, а також, імовірно, і на запрошення О. Орбелиані, вивчав будову Висачківського (Ісачківського) пагорба, який знаходився в долині злиття Дніпра та його притоки Сули, навпроти с. Висачки (Ісачки). У 1903 р. В. І. Вернадським були надруковані нотатки, присвячені цим дослідженням. Див.: *Вернадский В. И.* Заметки о геологическом строении Исачек // Тр. Геолог. ком. – 1903. – Т. 7. – С. 5. Див. також комент. № 41 у розділі листів М. О. Олеховського в цій книзі.

³ Сьогодні – село в Лубенському районі Полтавської області.

⁴ Великдень у 1902 р. припадав на 27 квітня.

⁵ Очевидно, що від'їзд В. І. Вернадського був пов'язаний із Великодніми святами.

⁶ 1 сажень = 2,1338 м. Отже, 8 сажнів = 17,07 м.

⁷ Від 1969 р. Висачківський (Ісачківський) пагорб (інші назви – Висачківська дайка, Висачківський соляний купол) – геологічна пам'ятка природи місцевого значення. Розташований між селами Висачки (Ісачки), Тишки та Кузубівка Лубенського району Полтавської області. Площа пам'ятки природи 22,9 га.

⁸ Олеховський Михайло Олександрович (1855–1909), ґрунтознавець, біолог, красзнавець. Директор Полтавського земського природничо-історичного музею. Докладніше див. у розділі листів М. О. Олеховського в цій книзі.

⁹ Ідеться про великі родовища базальтових ефузивних порід.

¹⁰ Ідеться про Першу Всеросійську кустарно-промислово виставку в Санкт-Петербурзі в березні 1902 р. Див. комент. № 45 у розділі листів М. О. Олеховського в цій книзі.

¹¹ Ідеться про обрання 8 грудня 1901 р. Ф. А. Лизогуба на посаду голови Полтавської губернської земської управи замість П. Д. Шкляревича. Див. комент. № 49 та 50 у розділі листів М. О. Олеховського в цій книзі.

Роман Михайлович Орженцький (1863–1923)¹

Р. М. Орженцький – В. І. Вернадському

№ 187

22 серпня 1905 р., Біла Церква

22 августа 1905 г.
Белая Церковь, Шамраевка

Многоуважаемый товарищ,

Сейчас я получил письмо Московского Бюро с приглашением на второй академический съезд². Так как в письме сказано, что оно является третьим приглашением (два первые я не получил) и прибавлены слова «ждем непременно», то у меня явилась неуверенность, относится ли приглашение ко мне лично или ко мне, как выбранному товарищами депутату. В последнем случае я решил на съезд не ехать, о чем уведомил бюро нашего кружка. Решение мое основано на том соображении, что, каковы бы ни были мои мнения по вопросам, решение которых предстоит, я не считаю себя вправе настаивать и проводить эти мнения, так как мне не придется приводить их в исполнении. Но если бы, сверх ожидания, Бюро по каким-либо соображениям считало желательным мое именно присутствие, в таком случае я покорно просил бы уведомить меня краткой телеграммой.

Примите уверения в совершенном почтении

Р. Орженцький

АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 35, арк. 12.

Коментарі

¹ *Орженцький Роман Михайлович (1863–1923)*, економіст, статистик. Академік УАН (1919). Закінчив Новоросійський університет в Одесі (1887). Працював у державних установах Одеси, викладав. У 1895–1906 рр. приват-доцент Новоросійського університету. У 1906 р. звільнений за «неблагонадійність». Пізніше екстраординарний і від 1914 р. ординарний професор Демидівського юридичного ліцею в Ярославлі, керував оціночно-статистичним бюро Ярославського губернського земства. У вересні 1918 р. переїхав до Москви, працював на посаді члена колегії ЦСУ, завідувача відділу статистичної методології, пізніше був обраний професором І Петроградського університету, займався організацією Статистичного інституту. 14 червня 1919 р. обраний дійсним членом УАН (вперше взяв участь у Спільному зібранні УАН 30 серпня 1919 р., приїхавши з Петрограда), голова президії Соціально-економічного відділу ВУАН (1921–1922). Восени 1919 р. призначений директором Інституту економічної кон'юнктури, одночасно був професором кафедри політичної економії Київського комерційного інституту, взимку 1919–1920 рр. – виконував обов'язки ректора інституту. У 1922 р.

прийняв запрошення обійняти посаду професора у Варшавському університеті. Мешкав на території університету й випадково став жертвою терористичного акту, що стався в корпусі університету в 1923 р.

Основні праці: *Полезность и цена: полит.-эконом. очерк.* – Одесса, 1895. – 92 с.; *Учение о ценности у каннонистов и классиков (полит.-эконом. очерк).* – Одесса, 1896. – 256 с.; *Пособие к элементарному изучению политэкономии.* – Одесса, 1900. – 76 с.; *Учение об экономическом явлении. Введение в теорию ценности.* – Одесса, 1903. – 386 с.; *Сводные признаки.* – Ярославль, 1910. – 443 с.; *Учебник математической статистики.* – [Ярославль], 1914. – 165 с.; *Элементарная теория статистических величин и вычислений.* – К., 1921. – 162 с.; *Корисність і ціна. Політико-економічний нарис. 1895* // *Українська економічна думка. Хрестоматія.* – К., 1998.

Література: *Антонюк С. Н.* Академік Р. М. Орженцький – представник Київської економічної школи // *Вчені записки: зб. наук. пр. / Київ. нац. економ. ун-т.* – К., 2006. – Спец. вип. – С. 41–47; *Діденко О. М.* 1) Академік ВУАН Орженцький Р. М. (1863–1923) – вчений, педагог та один із організаторів статистичної науки в Україні: автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 2014. – 23 с.; 2) *Становлення наукового світогляду Р. М. Орженцького (1863–1923)* // *Гілея: наук. вісн.* – 2014. – Вип. 85. – С. 63–66.

² Ідеться про Московське відділення (бюро) утвореного навесні 1905 р. з ініціативи Всеросійського союзу діячів науки і освіти (Академічного союзу), у тому числі В. І. Вернадського. Щодо академічних з'їздів див. комент. № 22 у розділі листів П. Я. Армашевського в кн. 1 цього видання.

Олександр Миколайович Орлов (1899–1948)¹

О. М. Орлов – В. І. Вернадському

№ 188

22 жовтня 1929 р., Прага

Прага. 22.X.[19]29

Вельмишановний Володимире Івановичу!

Сподіваюсь, що Ви вже щасливо повернулися з Ваших літніх подорожей², складаю мою щирю подяку (к сорому мойому, з таким запізненням) за Ваш лист, який я одержав в перших числах сього місяця одночасово з повернутими сепаратами³.

Свою працю о вавеліті та його парагенезі я віддав до друку в чеській академії наук⁴. У Львові хочу надрукувати декілька більше загальних уваг⁵, що впливають зі студія вавеліту та інших базичних фосфатів. Як тільки пошлю туди свій рукопис, зачну клопотатися о прийняття за члена і тоді скористуюся Вашим листом⁶.

Мав би до Вас ще одну просьбу та не знаю, чи не буду Вас цим дуже обтяжувати. Хоча річ зовсім не є спішною. Пригадую, що Ви колись говорили о цікавих питаннях в петрографії та мінералогії Підкарпатської Русі⁷. Зараз не можу ще робити наперед жодних диспозицій, але, коли б мені вдалося дістати якусь субвенцію, хотів би присвятити троху* уваги цій, в Празі зовсім невідомій, країні.

Якщо, при якійсь нагодній кореспонденції до Праги, будете так ласкаві і значите мені, які саме цікаві проблеми є на Підкарпаттю та яких місцевостей торкаються, буду Вам надзвичайно вдячний і зобов'язаний. При бідності літератури о Підкарпаттю Ваші вказівки були б мені вихідним пунктом.

З глибокою пошаною, щиро Вам вдячний

А. Орлов

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1206, арк. 1–2.

Коментарі

¹ *Орлов Олександр Миколайович (Orlov Alexandr, 1899–1948)*, геолог-мінералог, петрограф. Навчався на природничих відділеннях університетів Києва, Кам'янець-Подільського, Праги. З 1927 р. асистент, доцент, професор Петрографічного інституту в Празі. Дослідження петрографії проводив у Карловому університеті в Празі в якості помічника. Під час Другої

* Так в оригіналі.

світової війни працював у геологічному інституті, після її закінчення до кінця життя працював у Празькому університеті. Один із укладачів чеської геологічної термінології.

Основні праці: První výskyt bauxitu v Československu: podává Alexandr Orlov. – Praha, 1937. – 22 s.

Література: *Bernard J. H.* Mineralogie Československa. – Praha, 1969. – 396 s.; *Fediuk F.* Předčasná geologická umrtí // Bull. mineral.-petrolog. Odd. Nár. Muz. (Praha). – 2008. – № 16/1. – S. 132–144; Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta / Ed. Alena Ječmíková. – Praha, 2010. – 159 s.

² У липні 1929 р. В. І. Вернадський разом із родиною відпочивав під Прагою.

³ Про який саме лист В. І. Вернадського йдеться, невідомо.

⁴ Імовірно, йдеться про: *Orlov A.* Primární a sekundární facie bauxitu na Mojčínském ložisku // Věstník Státního geologického ústavu. – 1939. – Roč. 14. – S. 18–25.

⁵ Імовірно, йдеться про: *Орлов О.* Нові дані та спостереження про базичні фосфати // Зб. мат-природ. секції НТШ у Львові. – Т. 28–29. – Львів, 1930. – С. 59–71.

⁶ На жаль, невідомо, про який саме лист В. І. Вернадського до О. М. Орлова йдеться, цілком імовірно, що це міг бути і рекомендаційний лист. В. І. Вернадський підтримував теплі дружні та давні наукові зв'язки з відомими чеськими мінералогами професорами Ф. Славіком, К. Врбою, Б. Немецом, Я. Каспаром та ін.

⁷ Можливо, йдеться про праці В. І. Вернадського, присвячені Закарпаттю: «Угорская Русь с 1848 г.» та «Заметки, выписки и библиография об Угорской Руси и угрорусах», але вони не зачіпали питань петрографії та мінералогії. Як геолог В. І. Вернадський ніколи не працював на Закарпатті, а міг лише спиратися на праці інших науковців. Докладніше див.: *Мазурок О., Пеняк П., Шевера М.* Володимир Вернадський про Угорську Русь. – Ужгород, 2003. – 94 с.

Іван Павлович Осипов (1855–1918)¹

І. П. Осипов – В. І. Вернадському

№ 189

18 листопада 1889 р., Харків

18 ноября 1889 года, Харьков

Многоуважаемый Владимир Иванович.

Давным-давно собираюсь написать, но до того занят, что вот теперь, наконец улучив свободную минуту, пишу Вам. Да сами Вы легко поймете, что не очень-то распишешься, когда каждый день от 4 до 7 час[ов] вечера присутствуешь на занятиях по аналитической химии, а придя затем уставшим домой, едва найдешься в состоянии заняться час-другой, чтобы утром окончить приготовление к лекции. Как бы то ни было, но мне пришлось окунуться довольно глубоко в университетскую жизнь. Не знаю, как у вас в столицах, но у нас при этом пришлось, конечно, считаться с явлениями не совсем приятными. Особенно дает себя при этом чувствовать гонорар и излишек ложного самолюбия, которым люди думают обойтись за недостатком истинного и известной степени гордости. Разумеется, все это, так сказать, неизбежно, как и сама жизнь; и, тем не менее, встречаясь с чем-либо подобным, невольно волнуешься.

Вчера вечером я посидел у Краснова²; он в самом хорошем настроении: работа идет ладно, в распри и контры еще ни с кем не вступал, много надежд, много и веры в себя. Летом он со студентами отправляется в экскурсию на Кавказ; я уже говорил ему, что с удовольствием несколько времени поэкскурсировал бы с ними, на что он ответил любезным приглашением. Я, говоря правду, подумал при этом и о Вас: как бы хорошо было, если бы можно было и Вам примкнуть к Краснову; мы могли бы тогда провести еще раз все вместе время. Конечно, лето еще далеко, но все же подумать не мешает, не правда ли? Мне Краснов говорил, что думает приехать на съезд³. Хотя мне было бы очень приятно там с Вами встретиться, но все же, прошу прощения, я был несколько удивлен, так как, сколько помню, срок Вашей командировки истекает в феврале⁴.

Раньше как-то я не то говорил, не то писал Вам, что Вам не мешало бы, на всякий случай, иметь харьковскую кафедру в виду. И хотя Вы и Наталья Григорьевна⁵ высказывали желание поселиться в Киеве либо в Одессе, я, тем не менее, радея об интересах моего университета, воспользовался пребыванием Николая Николаевича Бекетова⁶, чтобы пустить первый пробный шар. Но вообразите же мое удивление: он говорит, что на харьковскую кафедру имеют в виду так назван[ного] нами вруна Хрущева!⁷ Но я был просто поражен вчера, когда вчера при разговоре об этом предмете Краснов пришел просто в неистовство и чуть

не стал кричать, говоря, что все, что от него будет зависеть, он сделает, чтобы Хрущев не прошел, прибавив, что все это, пожалуй, он сам и наделал. Дело в том, что во время его поездки из Бреславля⁸ в Петербург он, увлеченный «ученостью» Хрущева, расхвалил его Андрею Бекетову⁹, этот – академику¹⁰, и в настоящее время Константин[ин] Хрущев ни больше, ни меньше как занимается своими многообещающими (?) изысканиями над «руссием»¹¹. Вы, разумеется, простите Вашему молодому и пылкому другу эту невольную услугу, но если Вы позволите мне Вам посоветовать, то я бы на Вашем месте устроился у нас приват-доцентом, живя в нагорной части, где климатические условия, право, недурны¹². [...]

Пожелав Вам и Вашей супруге всего лучшего, жму товарищескую Вашу руку и прошу не гневаться за беспокойство на готового Вам служить

Ив[ана] Осипова

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1219а, арк. 1–3.

№ 190

29 січня/10 лютого 1890 р., Харків

29(10)/1(2).[18]89*. Харьков

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Конечно, Вы теперь снова маршируете по St. Michel'ю, направляясь то в École des Mines, то в Collège¹³, поэтому-то я и пишу Вам только теперь, когда я уверен, что Вы в Париже¹⁴. Впрочем, недавно – днями 10 раньше – я также мог бы написать Вам, если <бы> не произошло одно обстоятельство. Последнее заключается в следующем. В декабре Дианин (из Медиц[инской] Акад[емии])¹⁵ подал в наш факультет диссертацию (продукты конденсации кетонов с фенолами) на доктора, и защита [должна] была произойти в январе.

На основании различных соображений я предполагал, что эта защита будет сопровождаться обедом у Лагермарка, на котором будет и Брио¹⁶. Вчера защита состоялась, и мои предположения оправдались. Имея сегодня несколько свободного времени, я и пишу Вам, но прошу Вас и уверен, что мою просьбу Вы исполните, чтобы нижеследующее осталось между нами двумя, не сообщайте об этом даже и Краснову, так как я в его осторожность не верю.

В августе этого года Брио отслуживает 25 лет и очень подумывает выйти в отставку, конечно, может быть, так говорит только, но и невероятного в этом тоже ничего нет. Эта [сегодня] сторона для Вас выгодная, но есть и другая, которую Вам очень и очень нужно принять к сведению. За мое отсутствие¹⁷ на горизонте университет[етской] [жизни] Харьк[ова] появился молодой человек, фамилию

* В оригіналі, очевидно, помилково вказано 1889 р. замість 1890 р., що витікає за змістом.

которого по работам Вы, вероятно, по работам знаете*. Это Пятницкий¹⁸. Весною 89 года он кончил магистерский экзамен по геологии и затем осенью представил магистерскую диссертацию, которую в феврале буд[ет] защищать. После защиты он отправится за границу, если Минист[ерство] Нар[одного] Пр[освещения] не откажет универс[итету] в ходатайстве, которое пошло туда еще осенью. Диссертация его геологическая, но, как выразился Брю, «Пятницкий все более и более сбивается на минералогию, так что, может быть, он даже и заменит меня». Так как все это лишь предположения, то я и советовал бы Вам не мешкать ни с доцентурой, ни с диссертацией. Не сомневаясь в том, что П[ятницкий] способный человек, все же желалось бы видеть на кафедре чистого минералога.

Вообразите: этот свинья Alvergniat¹⁹ не высылает вещей и по сю пору. Не поставьте, Влад[имир] Ив[анович], себе в труд зайти к нему и спросить его, что же думает в этом отношении. Если ему заказ почему-либо неудобен к исполнению, в тысячу раз лучше бы было, не обманывая, прямо сказать. Возмутительная халатность существует, видно, не у нас одних, а и у высшего рода [цивилизаций].

Не появилось ли чего-нибудь новейшего в нашей литературе? Особенно меня интересует появление Thorpe²⁰. Вышлите ли мне Debray?²¹

С Ник[олаем] Ник[олаевичем]²² беседовал насчет дистен²³; он так же, как и мы с Вами, не придумал какого-либо метода для прямого решения вопроса, но больше склонен признать соляной характер.

Желаю супруге Вашей и Вам всего хорошего и желаю успехов в Ваших начинаниях.

Жму Вашу руку. Ваш [И. Осипов]

Краснов и Гуров²⁴ (геолог) задумали устройство «географического» студенческого общества, пригласив и Пильчикова²⁵ принять участие (он чит[ает] теперь метеоролог[ию] и часть [физики]); не лучше ли было бы устроить естественно-историческое или естествознания?

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1201, арк. 1–2 зв.

Коментарі

¹ *Осипов Іван Павлович (1855–1918)*, хімік. Закінчив у 1876 р. Харківський університет зі ступенем кандидата фізико-математичних наук, працював там лаборантом, був професорським степендіатом, стажувався за кордоном. Захистив магістерську (1889) та докторську (1893) дисертації, від 1894 р. ординарний професор Харківського університету, викладав курси лекцій з різних розділів хімії. У 1906 р. перейшов до Харківського технологічного інституту на посаду професора органічної хімії. З 1915 до 1918 р. директор (з 1917 р. ректор) Харківського технологічного інституту. Визнаний фахівець з теоретичної, неорганічної, органічної, фізичної (зокрема, термохімії та хімії розчинів), аналітичної хімії; фармакології; у питаннях судової

* Так в оригіналі.

експертизи з підпалу та підробки; а також з історії хімічної науки. 27 років поспіль очолював Товариство фізико-хімічних наук при Харківському університеті (до 1893 р. – фізико-хімічної секції Товариства дослідних наук Харківського університету). Один із спів організаторів та перший директор Харківського жіночого політехнічного інституту.

Основні праці: *Материалы по вопросу об изомерии кислот фумаровой и малеиновой* [магист. диссертация]. – Харьков, 1888. – 118 с.; *Теплота горения органических соединений в ее отношениях к явлениям гомологии, изомерии и конституции* [доктор. диссертация]. – Харьков, 1893. – 64 с.; Иван Павлович Осипов. [Автобіографічна стаття зі списком друкованих праць] // XXX-тілетіє научної, педагогічної і общественної діяльності професора І. П. Осипова. – Харьков, 1910. – С. 1–12; *Лекции неорганической химии*. – 3-е изд., испр. и доп. – Харьков, 1917. – VIII, [2], XIII, 387 с. та ін.

Література: *Камчатний В. Г.* 1) Внесок професора І. П. Осипова в історію хімії як складова його науково-педагогічної діяльності // *Питання історії науки і техніки*. – 2014. – № 3. – С. 30–38; 2) Роль професора І. П. Осипова в розвитку жіночої освіти наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. // *Сторінки історії: зб. наук. праць*. – 2014. – Вип. 38. – С. 14–21.

² Краснов Андрій Миколайович (1862–1914/1915), ботанік, географ і мандрівник. У 1889 р. очолив кафедру географії в Харківському університеті, яку займав до 1912 р. Друг В. І. Вернадського з гімназичного часу, член «Братства». Докладніше про нього див. комент. № 2 у розділі листів А. М. Краснової в цій книзі.

³ Ідеться про Міжнародний геологічний конгрес 1890 р. у Вашингтоні (США).

⁴ 1889-й рік для В. І. Вернадського був дуже багатим на закордонні відрядження. Спочатку він відвідав Італію, потім Німеччину, де працював під керівництвом П. Грота. Далі він взяв участь у геологічній експедиції в Альпи, разом із делегатами ІV Геологічного конгресу відвідав Уельс. Згодом переїхав до Парижа, де працював у лабораторіях А. Лешательє з вивчення поліморфізму і Ф. Фуке з синтезу мінералів.

⁵ Тут, очевидно, помилка, і має бути Наталія Єгорівна, дружина В. І. Вернадського.

⁶ Бекетов Микола Миколайович (1827–1911), основоположник фізико-хімічної наукової школи. Голова Харківського відділення Російського технічного товариства (1880), голова Російського хімічного товариства. Дійсний член Петербурзької АН (1886). Навчався в Петербурзькому та Казанському університетах. З 1855 р. ад'юнкт хімії в Харківському університеті (від 1859 р. професор). У 1864 р. заснував фізико-хімічне відділення Харківського університету. З 1887 р. – у Санкт-Петербурзі, провадив дослідження в академічній хімічній лабораторії, викладав хімію на Вищих жіночих курсах. З 1888 р. почесний член Харківського університету. У 1890 р. читав лекції в Московському університеті.

⁷ Хруцов Костянтин Дмитрович (1852–1912), медик, мінералог, геолог, петрограф-експериментатор, геогност і педагог. Народився у Веймарі (Німеччина). Освіту здобув у штутгартській гімназії, Бреславльському та Вюрцбурзькому університетах. У 1872 р. отримав ступінь доктора медицини у Вюрцбурзькому університеті і здійснив подорож США і Південною Америкою з метою наукових геолого-геогностичних досліджень. Повернувся в 1877 р. до Німеччини й оселився в Лейпцигу. У 1889 р. переїхав до Санкт-Петербурга. У 1894 р. був удостоєний Харківським університетом ступеня доктора геології і геогнозії – *honoris causa* і визнаний у званні приват-доцента по цій кафедрі. У 1899 р. призначений extraordinaryним професором мінералогії Військово-медичної академії в Санкт-Петербурзі. Вперше в світі здійснив штучний синтез слюди, рогової обманки, кристобаліта, ортоклаза і деяких інших мінералів.

У листі до дружини з Санкт-Петербурга 18 січня 1890 р. В. І. Вернадський пише: «Познакомилс с Хруцовым – был у него, так как он явился ко мне с визитом. Мне теперь представляется, что в его посещениях была цель, – не помогу ли я ему в его действительно тяжелом положении.

Боюсь, что тут сильно напугал Андрей [Краснов. – Упор.] (Хрущов – минералог, которого прочат в Харьков). Он мне так себе понравился. Впрочем, может быть, у меня это просто впечатление» (*Вернадский В. И. Письма Н. Е. Вернадской, 1889–1892.* – М., 1991. – С. 51).

Імовірно, К. Д. Хрущова протегували на кафедру мінералогії в Харківському університеті.

⁸ Сьогодні це м. Вроцлав у Польщі.

⁹ Бекетов Андрій Миколайович (1825–1902), ботанік-еволюціоніст. Вступив спершу на військову службу, потім закінчив Казанський університет (1849). Учителював у Тифлісі до 1856 р. У 1853 р. захистив магістерську, а в 1858 р. докторську дисертації. Завідував кафедрою ботаніки в Харківському університеті, з 1861 р. став деканом фізико-математичного факультету, з 1876 по 1883 р. ректором Петербурзького університету. Створив школу петербурзьких морфологів і ботаніко-географів. Один із засновників з'їздів російських натуралістів і лікарів (перший з'їзд відбувся в 1867 р.), Товариства дослідників природи при Петербурзькому університеті та Петербурзьких («Бестужевських») Вищих жіночих курсів.

¹⁰ Ідеться про М. М. Бекетова, рідного брата А. М. Бекетова.

¹¹ Тут існує плутанина: відкриття «неіснуючих» рідкісноземельних елементів руссія (russium) у 1887 р. і глаукодімія (glaucodimium) у 1897 р. приписують як мінералогу К. Д. Хрущову (див.: *Мельников В. П. Ошибки в истории открытий химических элементов // Вопросы истории естествознания и техники.* – 1980. – № 1. – С. 105–106), так і його тезі за прізвищем харківському фізико-хіміку Павлу Дмитровичу Хрущову (1849–1909) (див.: *Смирнов Г. В. Досьє зрудита.* – М., 2001. – С. 209).

¹² Ідеться про історичний район Харкова, розташований у центральній частині міста, над урвищем, у межах річок Лопань і Харків, обмежений з півночі Саржиним яром. Сьогодні – центральна частина міста.

¹³ Ідеться про Гірничу школу Парижа (École des Mines de Paris) та Колеж де Франс (Collège de France), найдавніші та найпрестижніші вищі навчальні заклади Франції.

¹⁴ В. І. Вернадський, судячи з листа дружині від 18 січня 1890 р., планував прибути в Париж 24 січня 1890 р.

¹⁵ Діанін Олександр Павлович (1851–1918), хімік-органік. Закінчив Медико-хірургічну академію, учень О. П. Бородіна. З 1881 р. ад'юнкт-лаборант, а з 1887 р. ад'юнкт-професор, екстраординарний і ординарний професор, завідував кафедрою хімії Військово-медичної академії (1887–1916). Докторську дисертацію захистив у Харківському університеті: *Дианин А. П. О продуктах конденсации кетонов с фенолами: дис... д-ра химии.* – СПб., 1889. – 90 с.

¹⁶ Лагермарк Герман Іванович (1843–1907), хімік. Закінчив Олександрівський університет у Гельсінгфорсі (1866), викладав у Харківському університеті (1871–1902), від 1873 р. екстраординарний, ординарний (1885), заслужений професор (1896). Ректор університету (1899–1901). Після виходу у відставку (грудень 1902 р.) був призначений директором Нікітського ботанічного саду.

Бріо Олександр Спиридонович (1841–1906), мінералог. Закінчив фізико-математичний факультет Харківського університету (1863) і педагогічні курси при університеті (1865). З 1868 р. завідувач кафедри мінералогії Харківського університету. З 1871 р. доктор мінералогії та геогнозії, екстраординарний професор, з 1879 р. ординарний професор, з 1895 р. заслужений професор. У 1891–1906 рр. декан фізико-математичного факультету.

¹⁷ І. П. Осипов до 15 жовтня 1889 р. повернувся для захисту магістерської дисертації в Харків із Парижа, де працював у лабораторії при Collège de France. Наприкінці 1889 р. його було призначено в. о. екстраординарного професора на кафедрі хімії.

¹⁸ П'ятницький Порфирій Петрович (1859–1940), мінералог і геолог-петрограф. Закінчив Харківський університет (1886), залишений асистентом при кафедрі геології. У 1901 р.

призначений екстраординарним, у 1905 р. ординарним професором мінералогії Харківського університету. Докладніше див. комент. № 1 у розділі листів П. П. П'ятницького в цій книзі.

¹⁹ Ідеться про відому в другій половині XIX ст. фірму «Alvergniat Frères» (після 1890 р. – Maison Alvergniat Frères – Victor Chabaud), що виготовляла лабораторні прилади та інструменти для фізичних та хімічних досліджень.

²⁰ Торп Едвард (Thorpe Thomas Edward; 1845–1925), англійський хімік, професор Королівського коледжу в Лондоні (1885–1912). Іноземний член-кореспондент Петербурзької АН (1913). Дав одне з перших визначень атомної маси радію (1908).

Можливо, йдеться про: *Thorpe T. E. Quantitative chemical analysis.* – New York, 1888. – XIV, 389 р.

²¹ Ідеться про Анрі Дебре (Debray Henri Jules; 1827–1888), французького хіміка, професора в Сорбонні.

У листі йдеться, ймовірно, про: *Debray H. Cours élémentaire de chimie.* Т. I. Métalloïdes. Problèmes; Т. 2. Métaux. – Paris, 1870–1876. Втім незрозуміло, про яку його працю пише І. П. Осипов.

²² М. М. Бекетов. Див. комент. № 6.

²³ На VIII з'їзді російських природознавців і лікарів, який проходив у Санкт-Петербурзі з 28 грудня 1889 р. по 7 січня 1890 р., В. І. Вернадський двічі виступав на засіданні секції геології і мінералогії, зокрема 29 грудня 1889 р. з доповіддю «Про дистен і силіманіт». У листі до В. В. Докучаєва від 28 березня 1889 р. В. І. Вернадський повідомляв, що йому хочеться за допомогою синтезу сполук групи андалузиту, дистену, силіманіту та вивчення умов утворення з'ясувати їх хімічну будову.

²⁴ Гуров Олександр Васильович (1843–1921), геолог. Закінчив Харківський університет (1867). Від 1883 р. після захисту магістерської дисертації викладав у Харківському університеті, в 1888 р. захистив докторську дисертацію, очолював кафедру геології. З 1887 р. також професор Харківського технологічного інституту.

²⁵ Пильчиков Микола Дмитрович (1857–1908), фізик. Закінчив Харківський університет (1880). Працював там само, з 1889 р. – професор. У 1894–1902 рр. професор Новоросійського університету. У 1902–1908 рр. професор Харківського технологічного інституту.

Михайло Іванович Павлик (1853–1915)¹

М. І. Павлик – В. І. Вернадському

№ 191

22 жовтня 1896 р., Львів

Львів, 22.X.1896
ul. Krzyżowa, 26

Високоповажний Добродію!

Лист доброго знайомого мого пок[ійного] Друга² получив³ і був би відповів давно, та рад би мати інший адрес. Тоді готов писати подрібно і часто. Бажав би писати про гал[ицькі] і [с]пер[ше] руські справи і в таке моск[овське] видансь, якби там мене пустили. Писав би по-укр[аїнськи], а переводчика на рос[ійську] показав би в самій Москві.

Народний рух не то не впав, а й поступив з того часу. До селянських організацій почалась і осібна руська організація робітників по містах і фабриках р[уської] Галичини і Буковини. Повід її був той, що польські організації стали будувати істор[ичну] Польщу на нашій землі. Роб[ітнича] р[еволюційна] організація ще дуже слаба і потребує чимало праці і засобів, по кр[айній] мірі на перші початки. Треба видавати осібну газету «Робітник»⁴, а далі підуть вибори в раду держ[авну]⁵. Ті вибори вже згори дуже розрухали народ наш і польський, а як серед них майже 1½ місяця буде повна, безконтрольна воля зборів, то нам би можна устроїти сотні і тисячі народних віч по всіх селах руської Галичини і Буковини і за той час зробити для усвідомлення мас і їх організації дуже багато. Єдина перешкода для того – брак грошей. Селяне наші бідні, інтелігенції рад[ше] мало, та й тій нівідки поповняти кошти поїздок – се завше брало найбільше грошей. Врешті, нема ради: треба робити, що можна, з нашими мінімальними засобами. Надії від [усіх] нема, бо всі засоби їх ідуть на ред[акцію] видання «Жите і Слово» (міс[ячний] журнал під ред[агуванням] Франка) і «Гром[адський] Голос»⁶ – попул[ярна] часопись – теж під доглядом Т[оварист]ва⁷, бо я і хорий, і зайнятий вид[анням] переписки посвітника⁸, а також збором его творів і взагалі матеріалів уже його біографії]. Оце все роблю по власній ініціативі й без нічієї помочі матеріальної, чи моральної. На видансь переписки дано мені усього р[ублів] 300, т. і. ледве на один том, а самої переписки з галичанами буде томів зо 5 т[омів], про переписку з іншими і не казати. Доволі буде сказати, що самих листів пок[ійн]ого до мене є сторін 1500 8* моего дрібного письма, і то ще не все; моїх листів до нього буде зо 3 рази тільки. Найбільше часу бере мені само переписувансь листів для печаті, коло того роблю по 6 годин у день. І оті роботи не можу повірити

* Так в оригіналі.

нікому, бо треба знати, що можна печатати, а врешті в листах усячина, котру треба пропускати, та все-таки самому знати. Можу сказати, що робота коло того все-го бере мені увесь час і всі сили, і возьме ще більше, бо я таки хотів би довести діло до кінця, раз тому, що ніхто не стояв так близько до пок[ійн]ого, а знов і тому, що ніхто інший до того не возьметься і навіть не чує потреби взятися. Роботи мені коло вид[ання] самого матеріалу буде років з на 5, а я ж бажаю написати і біографію пок[ійн]ого! Та як би це зробив, то міг би з чистою совістю сказати: нині отпушаєши...

Переписка вже сталаечататися. Починаю її 2-им томом, далі мав би піти 3-ій і т. д. самого гал[ицького] матеріалу, затим том 1-ий показчиків, споминів, додатків, загальної передмови. Після того переписка з рос[іянами] у краю і за гран[ицею] і врешті переписка з євр[опейськими] ученими і т. п.⁹

Звиніть, що я про це розписався Вам. Вірте, що українці не розуміють ваги сему виданню, і мені ні з ким навіть порадитися. То я просив товариша, котрий поїде у Росію, – обернутися тут до кращих москалів і просити їх помогти мені по змозі: збором листів пок[ійн]ого, показом єго праць, збором їх і посилкою мені і т. д. Може Вам відомо, що я вже видав одну книгу про пок[ійн]ого, де, між прочим, є і бібліографія його творів, – розум[іло], далеко не повна¹⁰. Вкажіть мені інституцію в Москві, куди я певне міг би післати цю книжку, а також і инчі видання.

Бувайте здорові. Ваш щирий М. П.

Адресуйте мені так: «Lemberg, ul. Krzyżowa, 26, I p. uarek na lewo» – і яке вгодно ім'я рос[ійськими] буквами. Це, звісно, не для заказних.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 236, арк. 1–4.

Коментарі

¹ *Павлик Михайло Іванович (1853–1915)*, письменник, публіцист, перекладач, громадський діяч. Закінчив Коломийську, а потім Львівську академічну гімназію, філософський факультет Львівського університету. Перебуваючи в Швейцарії та на півдні Франції, М. І. Павлик, М. П. Драгоманов та С. А. Подолинський видавали журнал «Громада» (1879–1881). Разом із І. Я. Франком створив Русько-українську радикальну партію (1890). Редагував провідні часописи того періоду – «Друг», «Громадський друг», «Дзвін», «Молот», «Громада», «Батьківщина», «Народ», «Хлібороб», «Громадський голос». У 1914 р. заступник голови Головної української ради, в якій представляв Русько-українську радикальну партію. Підтримував ідею незалежності України. Видав кілька томів досліджень про М. П. Драгоманова, його листування й творчу спадщину. За активну громадську діяльність М. І. Павлика п'ять разів арештовували.

Література: [Листування В. І. Вернадського з М. І. Павликом] // *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського*. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 62–70; *Качкан В. А.* Михайло Павлик: нарис життя і творчості. – К., 1986. – 175 с.; Михайло Павлик: бібліогр. покажчик / укл. В. Т. Полек, П. Г. Баб'як. – Львів, 1986. – 208 с.

² Ідеться про Михайла Петровича Драгоманова (1841–1895), громадського та політичного діяча, історика, філософа, публіциста. В. І. Вернадський був постійним читачем журналу

«Громада», заснованого М. П. Драгомановим у 1878 р. Особиста їхня зустріч відбулася влітку 1889 р. в Парижі, під час Всесвітньої виставки, присвяченої 100-річчю Великої Французької революції. Докладніше див.: *Вернадский В. И.* Дневники: Март 1921 – август 1925. – М., 1999. – С. 107). В. І. Вернадського та М. П. Драгоманова поєднували спільні погляди на політичний устрій Російської імперії, який, на їхню думку, мав бути федералістським, з культурною автономією окремих націй. Також див.: [Листування В. І. Вернадського з М. П. Драгомановим] // Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 1. – К., 2012. – С. 96–113. У листі від 26.06.1894 р. М. П. Драгоманов рекомендував В. І. Вернадському І. Я. Франка та М. І. Павлика як своїх добрих «галицьких приятелів».

³ Очевидно, йдеться про лист В. І. Вернадського до М. І. Павлика від 30 серпня 1896 р. з Дрездена. Частково зачитуємо: «Многоуважаемый Михаил Иванович, не будучи лично знаком с Вами, решаюсь обратиться к Вам, т. к. Ваша деятельность давно известна и симпатична мне и так как я много слышал о Вас от покойного, дорогой мне памяти, Михаила Петров[ича] Драгом[анова]. Мне бы хотелось знать: 1) что издано теперь в Галичине про Угорскую Русь, 2) что думают предпринять для исполнения завета про Угорскую Русь Мих[аила] Петр[овича], 3) какие радикальные издания выходят после прекращения «Народа», 4) по какому изданию мне удобнее было бы следить за Галицкою жизнью. Наконец, последняя просьба – не откажите сообщить мне адрес д[окто]ра Франка, которому не пишу лишь по незнанию адреса» (Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 62).

⁴ Ідеться про спробу утворення соціал-демократичної партії. У вересні 1896 р. Микола Ганкевич разом із іншими членами Української радикальної партії скликали таємні збори українських робітників у Львові, на яких було вирішено заснувати українську соціал-демократичну партію та видавати окрему робітничу газету українською мовою латинським шрифтом. 17 вересня 1896 р. був виданий «Поклик до робітників русинів», який повідомляв про намір створити окрему українську соціал-демократичну партію. Ініціаторами були І. Франко, М. Павлик, М. Ганкевич та ін. 1 січня 1897 р. вийшов друкований орган українських соціал-демократів – газета «Robitnyk» (українською мовою в латинській транскрипції) (видавець – І. Глинчак, редактор – М. Ганкевич). У програмній статті «Наші сили» редакція газети заявила, що УСДП належить до Соціал-демократичної робітничої партії Австрії та стоїть на її Гайнфельдській програмі 1889 р. Однак спроба утворення УСДП у 1896–1897 рр. закінчилася невдачею: організаційний комітет через політичні розбіжності розпався, також вийшло лише шість номерів газети «Robitnyk».

⁵ Ідеться про Державну Раду – парламент у Відні, до якого, як і до Галицького крайового сейму, мало змогу обирати своїх представників населення Галичини. Обирали по куріях за становим принципом. У березні 1897 р. відбулися нові вибори до Державної Ради. В Галичині до парламенту увійшло 63 поляки, 6 євреїв і 9 українців.

⁶ «Жите і слово», літературно-науковий і громадсько-політичний журнал. Виходив у 1894–1897 рр. у Львові (видавець – О. Франко, редактор – І. Франко). З липня 1896 р. щомісяця. У 1894–1895 рр. мав підзаголовок «Вісник літератури, історії і фольклору», у 1896–1897 рр. – «Вісник літератури, політики і науки». У середині 1897 р. редакція журналу оголосила, що з наступного року припинять своє існування журнали «Зоря» і «Жите і слово», натомість виходитиме «Літературно-науковий вістник», орган Наукового товариства ім. Шевченка.

«Громадський голос», газета, що з різною періодичністю та під різними назвами («Новий громадський голос», 1904–1905) виходила у Львові (1895–1939). У 1910 р. обов'язки головного редактора виконував М. І. Павлик. При газеті виходила «Бібліотека «Громадського голосу» (1906–1910).

⁷ Ідеться про Наукове товариство ім. Шевченка. Утворене в 1873 р. у Львові як Літературне товариство імені Шевченка, у 1892 р. змінило назву на Наукове товариство

ім. Шевченка. Ця багатопрофільна академічна організація видавала наукові та науково-літературні збірники, зокрема: «Записки Наукового товариства ім. Шевченка», «Хроніка Наукового товариства ім. Шевченка у Львові», «Українсько-руський архів», «Руська Історична бібліотека», «Українсько-руська бібліотека» та ін.

⁸ Ідеться про М. П. Драгоманова.

⁹ М. І. Павлик почав публікувати матеріали «Із переписки М. П. Драгоманова» в 1896–1897 рр. у часописі «Житє і слово». Пізніше – окремо: *Драгоманов М.* Переписка / [зібрав і видав М. Павлик]. – Т. 1. – Львів, 1901. – 2, 184 с.; Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). – Т. 2 (1876–1878). – Чернівці, 1910. – 317, IX с.; Т. 3 (1879–1881). – Чернівці, 1910. – 519, XI с.; Т. 4 (1882–1885). – Чернівці, 1910. – 440, VIII с.; Т. 5 (1886–1899). – Чернівці, 1912. – 414, X с.; Т. 6 (1890–1891). – Чернівці, 1910. – 288, VIII с.; Т. 7 (1892–1893). – Чернівці, 1911. – 343, VIII с.; Т. 8 (1894–1895). – Чернівці, 1911. – 293, VI с.

Павлик М. 1) Михайло Драгоманов, «високий рівень» українства та «нова ера». – Львів, 1906. – 45 с.; 2) Михайло Драгоманів і его роля в розвою України. – Львів, 1907. – 91 с.; 3) Михайло Драгоманів як політик. – Львів, 1911. – 56 с.

Також див.: *Бачинський Ю.* Моя переписка з М. Драгомановим. – Львів, 1900. – 72 с.; Переписка Михайла Драгоманова з Наталією Кобринською (1893–1895) / зладив М. Павлик. – Львів, 1905. – 23 с.; Переписка Михайла Драгоманова з д-ром Теофілем Окуневським (1883, 1885–1891, 1893–1895) / зладив і видав М. Павлик. – Львів, 1905. – XXIV, 280 с.; Листи Данила Тянякевича до Михайла Драгоманова (1876–1877) / зладив і видав М. Павлик. – Львів, 1906. – 35 с.; Драгоманов Михайло. Листи до Ів. Франка і інших, 1881–1886 / видав І. Франко. – Львів, 1906–1908. – Т. 1–2; *Кистяковський Б.* М. П. Драгоманов по его письмам // Рус. мысль. – 1911. – Кн. 9. – С. 132–150; Листи Михайла Павлика до родини Драгоманових / упор. І. Денисюк // Зап. НТШ. – Львів, 1997. – Т. 234: Праці Філологічної секції. – С. 452–542.

¹⁰ *Павлик М.* Михайло Петрович Драгоманов, 1841–1895: его юбилей, смерть, автобіографія і спис творів / зладив і видав М. Павлик коштом українців. – Львів, 1896. – 442 с.

Иван Мартинович Педдакас (1861–1941)¹

И. М. Педдакас – В. И. Вернадському

№ 192

15 вересня 1931 р., Алушта

15.IX.1931

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Вы, наверно, меня не помните, когда я был студентом в Петербурге от 1884-го по 1889 г. и занимался у Вас по кристаллографии и минералогии у Докучаева² и Вы были ассистентом и лаборантом у него, а Ваше здоровое и симпатичное лицо врезалось глубоко в моей памяти. Я не помню, видел ли я Вас после студенчества или нет. Я по окончании Университета в 1889 г. был год практикантом рабочим по виноградарству и виноделию в Гурзуфе, где я писал свою кандидатскую диссертацию по ботанике у Андрея Николаевича Бекетова³. Во «Флоре Крыма» Агеенко⁴ есть выдержки из моей работы «Распространение дикорастущих вечнозеленых древесных пород на Южном берегу Крыма». Затем, познакомившись с проф. геол[огом] Н. А. Головкинским⁵, стал заниматься гидрогеологией Крыма. По этому предмету я работал в продолжение 40 лет, из этих работ некоторые напечатаны, как то: 1) Влияние леса на образование источников и грунтовых вод; 2) К выяснению причин об уменьшении дебета источников и грунтовых вод; 3) Краткий отчет о наблюдениях гидрогеологических за 1896–[1]9[0]2 гг.; 4) О подземной росе или конденсации водяных паров в почве. Затем годовые отчеты от 1903 по 1917 год по гидрогеологии во время госуд[арственной] службы, из которых самые главные проекты водоснабжения городов Симферополя, Старого Крыма и Алушты, проекты снабжения некоторых деревень; проект устройства водосборных галерей в Криничках около Феодосии. В прошлом году я написал большую работу под заглавием «К истории образования источников и подземных вод», которую послал недавно в академию наук через ученика С. П. Костычева⁶. Недавно я послал в Москву в Цекубу прошение о выдаче мне пенсии как научно-му работнику, т[ак] к[ак] мне на старости лет (70) приходится добывать средства к жизни физическим трудом, будучи в то же время калекой: <в> прошлом году сломал правую руку при казен[ных] работах и два ребра и образовалась грыжа, кроме того страдаю каменной болезнью. Сейчас состою ночным сторожем у металлостов, а днем приходится подметать двор, улицу и чистить отхожие места; а жена моя состоит уборщицей у металл[истов] же.

Я вчера случайно, будучи у соседа, увидел Вашу работу «Очерки геохимии»⁷ и просил ее просмотреть. Оказывается, что Вы пишете как раз о том, что меня чрезвычайно интересует, именно <о> жизни земли, как живого макроорганизма, чего я до сих пор нигде не встречал. Я буду Вам чрезв[ычайно] благодарен, если

Вы пришлете свою работу наложенным платежом. Сегодня я должен ее уже отдать, т[ак] к[ак] сосед уезжает в Москву, и не успею просмотреть.

С глубоким уважением

И. Педдакас

Мой адрес: Алушта, гидрог[еологу] Ивану Мартыновичу Педдакасу.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1245, арк. 2–3 зв.

№ 193

2 листопада 1931 р., [Алушта]*

2.XI.1931

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Очень обрадовался Вашему письму. Я теперь также вспомнил, что я видел Вас у Головкинского. Я очень хотел бы Вас видеть и беседовать о науке. Я тут совершенно одичал. Единственное, что меня поддерживает и спасает, это книги, это друзья в одиночестве. Вы пишете, что посылаете мне только что вышедшую; между тем я не получил ее до сих пор; должно быть пропала или кто-нибудь присвоил ее; очень жаль. Хочется следить за развитием науки, особенно геологии, которая еще молода и наука неточная. Если будете мне что-либо присылать, то только наложенным платежом, иначе может пропасть.

У меня имеется очень интересное сочинение Louis Figuier «La terre et les mers», где в предисловии говорится, что у него имеется другое сочинение «La terre avant le déluge»⁸ (на французском языке). Нельзя ли ее где-либо достать, чтобы только прочесть и потом вернуть. Нельзя ли мне купить всеобщую геологию на французском языке или выписать из-за границы. Я бы Вам был очень благодарен за это, ведь ученые могут выписывать. Помогите мне тут, не дайте мне погибнуть. Вера и наука только и поддерживают меня.

Искренно Вас уважающий *И. Педдакас*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1245, арк. 1–1 зв.

Коментарі

¹ *Педдакас Іван Мартинович (1861–1941)*, вчений-гідрогеолог, кліматолог. Закінчив Петербурзький університет (1890). Жив і працював в Алушті. За дорученням Таврійського губернського земства проводив гідрологічні дослідження в Криму, зокрема розвідувальні роботи в долині р. Салгир з метою пошуку оптимального варіанту для прилаштування Ай-Янського водосховища для забезпечення питною водою Сімферополя, проводив досліди задля модернізації водопроводу в Ялті та Алушті. Займався природоохоронною діяльністю.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

Основні праці: К выяснению причин об уменьшении дебета источников и грунтовых вод. – Симферополь, 1905. – 14 с.; О влиянии леса на грунтовые и подземные воды. – Симферополь, 1905. – 46 с.; Что представляет собой восточный район Южного берега от Алушты до Кутлака // Экономика и культура Крыма. – 1935. – № 1. – С. 108–117.

Література: *Путнина Г.* С Алуштой связанные судьбой: Иван Мартынович Педдакас // Алуштинский вестник. – 20 дек. 2012. – № 50 (1132). – С. 15.

² Докучаев Василь Васильевич (1846–1903), природознавець, основоположник наукового генетичного ґрунтознавства, загальної агрономії, теорії екосистеми ґрунтів, вчення про географічні зони. Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 1. – К., 2012. – С. 81–82.

³ Бекетов Андрій Миколайович (1825–1902), ботанік-еволюціоніст. Професор Харківського та Петербурзького університетів. Докладніше про нього див. комент. № 9 у розділі листів І. П. Осипова в цій книзі.

⁴ *Агеенко В. Н.* Флора Крыма. Т. 1: Ботанико-географический очерк Таврического полуострова // Труды С.-Петерб. о-ва естествоисп. – 1890. – Т. 21. – С. 1–120; Т. 2: Ranunculaceae – Capparidaceae // Там само. – 1894. – Т. 24. – С. 1–72.

⁵ Головкинський Микола Олексійович (1834–1897), геолог і гідрогеолог; приват-доцент Казанського університету (1864–1865), професор (1868), з 1871 р. – у Новоросійському університеті, його ректор (1877–1881). Від 1886 р. головний гідрогеолог Таврійської земської управи.

⁶ Костичев Сергій Павлович (1877–1931), фізіолог, біохімік і анатом рослин, мікробіолог. Академік РАН (1923). Дослідник ґрунтів виноградників Криму, Кавказу й України. Закінчив Петербурзький університет (1900), з 1907 р. приват-доцент цього університету, з 1910 р. професор Петербурзького технологічного інституту. Завідувач відділу мікробіології Державного інституту дослідної агрономії, директор Всесоюзного інституту сільськогосподарської мікробіології ВАСГНІЛ (1930).

⁷ *Вернадский В. И.* Очерки геохимии. – М., 1927. – 379 с.

⁸ Можливо, у виданні таких років: *Figuiet L.* 1) *La terre avant le délugee* (Cinguième édition). 7è éd. – Paris, 1874. – 548 p.; 2) *La terre et les mers; ou, Description physique de globe.* 7è éd. – Paris, 1884. – 770 p.

Іван Ілліч Петрункевич (1843/1844–1928)¹
Анастасія Сергіївна Петрункевич (1850–1932)²

В. І. Вернадський – І. І. Петрункевичу

№ 194

10 березня 1923 р., Париж

Париж. 10.ІІІ.[1]923

Дорогой Иван Ильич,

Так рад был получить Ваше письмо. Я все-таки очень надеюсь побывать у Вас, – хочется Вас повидать. Сейчас веду переговоры о продаже своей книги (лекций в Сорбонне) франц[узскому] изданию³, и хотя они, говорят, платят плохо, но получу возможность приехать к Вам. [...]

Мне хочется ответить на некоторые Ваши сомнения. Сперва о мелочи. Молчание обо мне русской прессы (мне только приятное) здешней, я думаю, зависит только от желания меня не компрометировать. П. Н.⁴ я видел не много, но несколько раз. Внутренних политических разговоров мы не затрагивали, но старая, с молодости, связь не порвалась. Мне представляется его судьба трагичной. Мысль его застыла. Удивительно чувствуется «антик», вроде здешних позитивистов. Его статьи – скучны, и, верю, все это схоластика. Комично, что в «Руле»⁵ вдруг как-то появилось известие об открытии никеля и кобальта в растениях, приписанное Парижскому Институту Пастера⁶; в действительности это было сделано нами в Киеве, в Укр[аинской] Акад[емии] Наук. Я поместил об этом заметку⁷ в здешней Акад[емии] Наук, и после моей появилась работа⁸ Бертрана⁹ из Инст[итута] Пастера, указывающая, что они сделали то же самое. [...]

Вы знаете, что наука в России никогда не была в фаворе. Можно сказать, что правительственная машина в наше время стала действовать лучше с 1911–1912 <гг.> – но и то! Вроде на радий – даже на радий – я получил в 1914 году средства после 4-х отказов¹⁰. Но с 1915 года начался огромный расцвет, и проявилась воля и сознание. В 1917 году открывались возможности – бóльшие, чем даже государственные возможности России. То, что сейчас сделано, – мало по сравнению с [тем, что] было возможным, но много по сравнению с положением остальных культурных и живых проявлений русского народа.

Ни одна научная организация не погибла за эти годы. Очень пострадали – а на Украине и совсем (м[ожет] б[ыть], в связи с шовинист[ической] политикой украинск[их] большевиков)¹¹ – университеты, но научная жизнь во всех сохранена. [...] Одновременно создано многое новое, главным образом в Москве и Петербурге, de facto многое, по сравнению с планами 1915–1917 <гг.> – мало. Любопытно, что много создано и в провинции [...] Когда я был в Ростове, Екатеринодаре, Н[ово]черкасске, я вел – с Арнольди¹² – переговоры об изучении Азов[ского]

моря. Вопрос был поставлен в Русск[ой] Ак[адемии] Н[аук] в 1915 <г.> и Укр[аинской] в 1918 <г.> – переговаривал с Куб[анским] и Донск[им] правительствами. Падение Деникина остановило все. [...] В Киеве мне дорогие Академия Наук и Публ[ичная] библиотека выжили, и научная работа – в ужасающих условиях – идет все время и сразу выявится при лучших условиях. В Укр[аинской] Публ[ичной] библи[отеке] больше или около 1 000 000 книг¹³... [...]

И все же все это непрочно, но мы привыкли теперь к непрочности. Будущее для меня темно, но я думаю, что оно тяжелое: в России подымается тяжелое национальное чувство, озлобленное чувство унижения и гордыни. И это грозит многими бедствиями. Чувство патриотизма – зоологического – там по существу больше, чем здесь, и, главное, в новых – невежественных – слоях.

Если бы не дети и не то, что я чувствую, что мне нужно кончить научную работу, которая для меня самое дорогое, – я, м[ожет] б[ыть], не захотел бы оттуда уехать. Но годы идут и идут, осталось мне жить немного, а сказать и сделать хочется много.

Это заставляет меня стремиться в Америку. То, чего я хочу там, – не кафедры и не лекций. Я считаю необходимым организацию особой биогеохимической лаборатории. Об этом своем проекте я и написал в Институт Карнеги¹⁴. Не знаю, выйдет ли из этого что-нибудь, – шансов немного. Но если это удастся, – я думаю, я получу возможность сделать много. Такую лабораторию можно было бы устроить в России, но нам там приходится для получения результата тратить в несколько раз больше сил. И затем это еще долго будет самым тяжелым местом жизни.

Прикладной характер научной работы меня привлекает. Я вижу в нем великое будущее. Я уверен, что этим путем наука получит ту власть в жизни, которая так сейчас необходима.

Ведь сейчас ее значение не отвечает ее действительной силе, и выявилась огромная опасность политических и социальных организаций для развития силы знания и развития человечества. С демократией приходится считаться как с неизбежным злом, и надо так или иначе дать науке средства защиты и против нее и против возможных реставраций – вероятных диктатур. Наука их получит в овладении прикладными задачами.

Но и сверх того эти задачи дают такое новое для развития науки, какого не дает часто одна личная интуиция. Обе должны дополнять друг друга.

Наш горячий привет Вам и А. С.¹⁵

Ваш *В. Вернадский*

[...]

«Я верю в силу свободной мысли...». Письма В. И. Вернадского И. И. Петрункевичу / публ. и коммент. И. И. Мочалова // Новый мир. – 1989. – № 12. – С. 205–206.

№ 195

20 квітня 1924 р., Париж

Paris. 20.IV.[1]1924

Дорогой Иван Ильич,

Давно все хочу Вам написать, но все время завален работой – вероятно, года дают себя знать, и я не могу так много успевать, как это было раньше.

Я еще задержался здесь и имею надежду остаться здесь еще год. Вырешится это в ближайшие недели, должно быть. Очень может быть, что я получу из одного из здешних фондов некоторую сумму для научной работы в области изучения живого вещества. [...]

Хотел бы проехать в Россию и вернуться, – не знаю, окажется ли это возможным.

Чем более вдумываюсь в происходящее, тем более вероятным мне представляется положение в России мрачным. Я учитываю возможность продления кризиса еще 10–15 лет и не много хорошего предвижу от замены большевиков новыми.

Возможна анархия и развал России, в частности, отделение Украины. Конечно, все может измениться и каждый час, но чем раньше это изменится, тем вероятнее анархия и развал. [...]

Горячий привет от нас обоих Вам, дорогой друг, и дорогой Анаст[асии] Серг[еевне].

Ваш *В. Вернадский*

[...] На днях прочел книжку Т. Богданович о Короленко¹⁶. И вот я его <Короленко> прекрасно понимаю, и то, что я сейчас испытываю, очевидно, и он испытывал в своих моральных решениях, которые другими рассматривались как общественные или политические. М[ежду] пр[очим], эта книжка интересна, т[ак] к[ак] она подчеркивает жизнь К[ороленко] как глубоко религиозного (но не конфессион[ального]) человека, что, я думаю, верно. «Цель оправдывает средства» – чем жила и живет русская интеллигенция – была для него всегда неприемлема. [...] Я не знаю, будет ли расцвет русской жизни или начнется то падение, какое, напр[имер], пережила испанская нация? Нельзя забывать, что все сейчас сдерживается террором, моральные основы коммунизма, а мне кажется, и социализма, в России иссякли. Сдерживать долго террором и убийствами нельзя без конца, и когда эти пути исчезнут – проявится настоящее содержание русской жизни. Не знаю, не развалится ли тогда Россия и, в частности, не отойдет ли в новое Украина, национальное самосознание в которой за эти года делает огромные успехи. Мне представляется, что думать сейчас о реставрации в России – невысказано. [...]

Не только коммунисты, но и все социалисты – враги свободы, т[ак] к[ак] для них личность человеческая исчезает перед целым.

Всего, всего лучшего.

Ваш *В. Вернадский*

«Я верю в силу свободной мысли...». Письма В. И. Вернадского И. И. Петрункевичу / публ. и коммент. И. И. Мочалова // Новый мир. – 1989. – № 12. – С. 211–213.

№ 196

15 листопада 1924 р., [Париж]*

15.XI.[1]924

Дорогой Иван Ильич,

Влад[имир] Андр[еевич]¹⁷ передаст Вам это письмо. Я пишу редко, но часто мысль с Вами. Очень надеюсь, удастся с Вами свидеться.

Я весь в научной творческой работе и сейчас соприкасаюсь с новыми областями, которые мне кажутся важными. Выйдет ли из этого что-нибудь, – не знаю, и как-то меня это не интересует. Я ясно вижу это новое, а главное, ярко чувствую его связь со всем окружающим. [...]

Как бы то ни было, я, наряду со своей чисто научной работой, обдумываю и начинаю обрабатывать некоторые общие вопросы философского характера.

В этом и этим живу. И этим оправдываю для себя мой уход из России, где так тяжело сейчас жить и где так много нужно делать. И можно делать – в этом я в корне не согласен со здешним господствующим мнением. Не только работа Росс[ийской] Акад[емии] Наук, но и работа Украинской в Киеве – есть огромное национальное дело, и, несомненно, она останется. Уже то, что она была в эти ужасные годы, есть факт великого значения. [...]

Не знаю, как сложится моя дальнейшая жизнь. Может быть, через год придется вернуться в Россию – в Петроград или в Киев – может быть, удастся устроиться иначе. Мне кажется, в происходящей сейчас трагедии русской эмиграции и русского общества вообще недостаточно учитывается значение ее работы, должностующее быть, но не осуществляемое в осколках русской государственности или русского племени – в украинских государствах и в Польше.

Я думаю, отрыв этих областей произошел на многие поколения, особенно в Польше. Я знаю, что к Польше русские здесь и в России относятся пренебрежительно, но мне, м[ожет] б[ыть], потому, что я близко знаком с украинск[им] движением, будущее которого мне представляется очень большим, это представляется иначе. [...]

Боюсь, что эти наброски мыслей во многом непонятны и, м[ожет] б[ыть], Вам поэтому скучны. Но невольно, обращаясь к Вам, мне хочется высказать то, чем живу. Думаю, м[ожет] б[ыть], так или иначе эти мысли изложу, если смогу, связно.

Горячий привет Ан[астасии] С[ергеевне].

Ваш всегда *В. Вернадский*

«Я верю в силу свободной мысли...». Письма В. И. Вернадского И. И. Петрункевичу / публ. и коммент. И. И. Мочалова // Новый мир. – 1989. – № 12. – С. 216–217.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

№ 197

8 січня 1925 р., [Париж]*

8.I.[1]1925

Дорогой Иван Ильич,

Мы всегда страшно рады известиям от Вас и от Анаст[асии] Серг[еевны]. И я очень часто мыслю и всегда сердцем с Вами.

Мне хочется коснуться здесь некоторых мыслей, возбужденных Вашим письмом. [...]

Мне иногда кажется, что, не усложнишь мое отношение к России моим украинством, – я бы не уехал. Но сейчас все эти вопросы отходят перед тем новым, чем я могу заняться, и на работу над которыми у меня, д[олжно] б[ыть], не было бы «досуга» в России, – я заканчиваю начатое в 1918–1920 <гг.> в Киеве и в Крыму.

Всего лучшего, дорогой Иван Ильич. Страшно хотел бы Вас повидать и с Вами поговорить, и нисколько не сомневаюсь, что мы вполне смогли бы понять друг друга.

Н. Е.¹⁸ получила письмо дорогой А. С., которое нас так перенесло к Вам...

Ужасно жалею, что Ниночка и Георгий еще Вас не видели, но Ниночка сейчас вся в срочной и тяжелой работе, но все же я хочу, чтобы они к Вам приехали...

Ваш всегда *В. Вернадский*

[...]

«Я верю в силу свободной мысли...». Письма В. И. Вернадского И. И. Петрункевичу / публ. и коммент. И. И. Мочалова // Новый мир. – 1989. – № 12. – С. 217–219.

№ 198

14 червня 1927 р., [Берлін]**

14.VI.[1]1927

Дорогой Иван Ильич,

Пользуясь отъездом Георгия¹⁹, хочу Вам написать несколько слов. Он Вам расскажет. Я чувствую, – как очень тяжелый гнет, – что меня не пустили в Чехословакию, несмотря на все мои и Академии хлопоты. [...]

Теперь несколько общих впечатлений. Жизнь чрезвычайно тяжела в России, благодаря исключительному моральному и умственному гнету. И это несмотря

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** Місце написання листа встановлено за біографією В. І. Вернадського. З 19 по 26 червня 1927 р. в Берліні проходив тиждень російських учених і російської науки. В. І. Вернадський був його учасником.

на то, что Ак[адемия] поставлена в исключительное положение (единственное учреждение, сохранившее «юридически» самоуправление; конечно, приходится считаться с реальной обстановкой – но самим) и что я могу вести и организовывать свои работы очень широко [...] я нашел очень мало улучшений жизни по сравнению с 1922 <г.> – они, конечно, есть, но, в общем, слишком малы по сравнению с тем, как за это время изменилась мировая – хозяйственная, политическая и бытовая – обстановка. Но я думаю, что изменение духовное очень велико. Большевикизм (и социализм) изжит, и всякий престиж пал. [...]

Огромно стремление к знанию, и начинается ясное – мне кажется, растущее – понимание того, что дают и его убожества. Мне поразительно было – очень спокойное отношение к будущему России хорошей (частью прошедшей через коммунизм, идейно или реально ушедшей из партии) молодежи. Вера в большое будущее у нее есть. Много идейной работы в тех кругах, где мне приходится работать.

Религиозное движение (и не православное) очень чувствуется, но широкие круги молодежи и интеллигенции стоят вне. С монархическими настроениями мне не приходилось сталкиваться, и даже удивительно, как слабы корни династии.

Вы чувствуете огромный исторический сдвиг: для меня ясно, что вековое – поколениями шедшее – стремление народа освободиться от помещиков – навсегда – и получить землю исполнилось. И это – основной процесс. По-видимому, есть и разочарование, но то, что произошло, и крепко, и чувствуется, как завоеванное. Очевидно, собственность на землю есть основное достижение, и не только мелкая собственность. На этом не остановится. Сейчас в этом будет основная борьба.

Огромно и интересно решение национального вопроса. Вся азиатская Россия находится в очень сильном движении. Много глубоко важного и интересного. Опасность потери русским населением Тихоокеанского приморья: захват корейцами, входящими в ком[мунистическую] партию. Идет всюду огромная и разнообразная интересная культурная работа²⁰. Массовое и широкое научное исследование. Многие смотрят оптимистически с точки зрения русского языка и значения русской культуры. У меня есть серьезные сомнения и беспокойство. Но идущий процесс огромен, очень интересен – не коммунистический – и меняющий облик России.

Патриотическое чувство в России меньше, чем на Украине. Украина, мне кажется, сейчас окрепла национально, и коммунисты там должны считаться с национальным движением больше, чем в России. Это сейчас важный фактор внутренней политической жизни, и с ним приходится считаться на каждом шагу, в частности, им определяется, напр[имер], и новый строй нашей Академии Наук. Ведь серьезно был поставлен вопрос (в связи с Днепровск[ими] порогами) о выходе Укр[аины] из Союза²¹. На Укр[аине] украинскими шовинистами-самостийниками являются евреи, имеющие там огромное значение, но только в городах.

Высшее образование и культ[урная] работа на Украине слабее, частию в связи с украинизацией – дикой и возбуждающей. Но цензура слабее. Университеты уничтожены.²² Научная работа растет.

Научная работа в огромных областях во всем Союзе идет и действует на жизнь больше, чем обычно думают. Но все непрочно. Поражают бедность, пьянство, бюрократизм, воровство, аморализм, грубость.

Экономисты говорят, что изменение режима неизбежно, – но могут пройти несколько лет, – но коренное изменение эконом[ической] жизни не может быть ни отсрочено надолго, ни не быть коренным. Все может быть, и очень быстро. Все идет к полной капитуляции власти в этой области. Это сознают большевики, и, говорят, <это> выражается в их литературе.

Мне кажется, и здесь во многом <это> вопрос талантливости расы – вопрос биологический, законы которого нам неизвестны. Решают личности, а не толпа.

Моя личная работа расширяется и углубляется. Я подошел к новым и большим проблемам. Она задерживается недостатком средств; но должен сказать, что я все-таки многого добился и сейчас имею 25 помощников, работаю в разных местах, разных учреждениях. Есть талантливая, горячо преданная делу молодежь. Если так продлится два года, – будут большие результаты.

Горячо обнимаю Вас и Ан[астасию] Серг[еевну], дорогой, горячо любимый друг.

Ваш *В. Вернадский*

«Я верю в силу свободной мысли...». Письма В. И. Вернадского И. И. Петрункевичу / публ. и коммент. И. И. Мочалова // Новый мир. – 1989. – № 12. – С. 219–220.

І. І. Петрункевич – В. І. Вернадському

№ 199

19 травня 1914 р., Гаспра

Гаспра, 19 мая 1914 г.

Дорогой Владимир Иванович, вот уже месяц, как мы уехали из Петербурга, и с отъездом точно оборвались все нити, связывающие с внешним миром вообще и в особенности с близкими нам людьми. Если бы не газеты, то мы чувствовали бы себя как бы на необитаемом острове. Сначала – ничего, а потом наступает чувство тревоги, все более растущее.

Не знаем мы ничего и о Ваших решениях. Вы предполагали в мае завернуть в Крым, но сохранило ли это намерение силу или нет, не знаем. Даже письмо это послано в Петербург наудачу, так как не уверен, что оно найдет Вас там. Откликнитесь, пожалуйста, если получите эти строки, и дайте мне свой подробный адрес,

соответствующий Вашим переездам. Мне бы очень хотелось делиться с Вами впечатлениями и мыслями, возникающими течением событий, которые принимают все более не совсем обычный характер и предвещают наступление кризиса. Поведение Гос[ударственного] Совета мне представляется в высокой степени симптоматическим и не оставляющим места никаким сомнениям.

Так как я не уверен, что это письмо попадет в Ваши руки, то и не стану распространяться на такие темы и буду ждать Ваших адресов. Откликнитесь же, ради Бога, и сообщите, как Вы устроили Анну Сергеевну²³ и как ее здоровье.

Прощайте, от всего сердца обнимаю Вас

Ваш *Ив. Петрункевич*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1261, арк. 1–1 зв.

№ 200

3 септя 1914 р., Гаспра

Гаспра, 3 августа 1914 г.

Только вчера вечером, дорогой Владимир Иванович, я получил Ваше письмо из Танхо²⁴ от 18/VII, т. е. на 16-й день! Война ли причиной такой медлительности, или таков уже темп русской жизни, но, само собою разумеется, ловить Вас в передвижении было бы бесплодным занятием. Поэтому, согласно Вашему указанию, это письмо я направляю в Шишаки, хотя допускаю, что вместо хутора на Псле Вы изберете более надежный и более свободный от передвижения войск путь на Вологду и Петербург. И мы здесь сидим как на иголках, так как надо ехать в Петербург, а приходится сидеть у моря и ждать погоды. Нас удерживают здесь два обстоятельства: во-первых, отсутствие управляющего, уехавшего в Петербург устроить свои дела и до сих пор не вернувшегося, а все дела Гаспры остаются на наших руках; во-вторых, как только была объявлена мобилизация, вся приезжая публика южного берега бросилась вон. В Севастополе скопилось огромное число людей, берущих места с боя, так как число поездов уменьшено было до одной пары, а теперь, кажется, до двух пар в день. Севастополь набит битком желающими движения. Мы решили ждать, пока волна едущих схлынет и когда будет меньше риска сидеть на узловых станциях в ожидании поездов. Кто знает, принимая во внимание всю трудность для меня передвижения при таких условиях, может быть, придется оставаться здесь долгое время. А между тем, оставаться здесь тяжело. Первые четыре дня мобилизации мы были совершенно лишены всяких новостей. Теперь получаем московскую почту на 4-й день, а петербургскую на 5-й! Бывает и хуже, и посланный наш, просидев у почты до 11 часов в[ечера], возвращается с пустыми руками, так как почта застряла где-то между Севастополем и Кореизом. А легко ли читать газеты на 4- и 5-й день? Ведь за эти дни пробегает целая вечность, все меняется до полной противоположности: победы, поражения, наступления, отступления, надежды, опасения, шансы, расчеты – все задним

числом, все уже [мнимое]. Философов²⁵ из Риги называет этот интерес праздностью. Может быть, но трудно заниматься делом у постели смертельно больного, когда исход болезни неведом, а жизнь больного дороже собственной жизни. Как бы то ни было, этот недостаток сведений, с одной стороны, и с другой, – напряженно работающая мысль, пытающаяся разгадать будущее, вносят в жизнь ни на минуту не покидающую тревогу, так как все оказывается перевернутым вверх дном, все, что казалось твердо установленным, оказывается миражом, видимостью, лишенными всякого реального бытия. Кто мог ожидать, что в XX веке, в одной из самых культурных стран Европы, где правовые познания твердо установлены, где гуманизм давно сменил варварство, что в этой самой Германии до сих пор под покровом всех этих прекрасных слов скрывается неисчерпаемый запас самой примитивной бессмысленности?, что достаточно произнести одно слово – война, чтобы за немцем проснулся зверь, готовый попать всякое право, издеваться, мучить, убивать людей, с которыми еще вчера дружески вел дела? Нельзя [описать] все чувства глубокого отвращения и негодования [тех] картин, которые представляла Германия, когда десятки оказались в положении негров в каком-нибудь Камеруне, где немцы так беспощадно расправлялись. Немецкий патриотизм опьяняет хуже всякого алкоголя, освобождая людей от всех уз, налагаемых религией, нравственностью и разумом. Совершенно напрасно валить всю вину на пьяных от пива и патриотизма солдат: раздался ли крик негодования, не единичный, а массовый со стороны более культурных классов Германии? Ничего подобного. Вся немецкая страна охвачена, казалось бы, давно исчезнувшими чувствами, одушевлявшими гуннов. Приходится думать, что для народов военная победа опаснее поражения, так как победа определяет душу народа, обогащает его материально, но развращает его ум и чувства. Победа 1870 года²⁶ вернула немцев к тому состоянию варвара, для которого весь смысл, вся сущность культуры и цивилизации оказались шелухой, не имеющей никакой цены. Всеми силами моей души я желаю победы России и ее союзникам, но я испытываю страх при мысли, что победа может и с нами сыграть то же, что с немцами. Мы еще мало культурны, и в русской народной душе еще сохраняется много человечности и способности к состраданию, быть может, благодаря вековым страданиям, которые он сам выносил. Это народное достояние нельзя променять ни на какие победы. Но немецкие жестокости могут действовать заразительно, и я боюсь, что последствием их окажется чувство мести, которому так легко поддается толпа. До сих пор с пленными в России всегда обращались весьма человечно, а как будет теперь с немцами – трудно сказать. Было бы очень грустно, если бы стали повторяться такие случаи, как убийство немца во время погрома немецкого посольства в Петербурге²⁷. Если в Петербурге эта месть встретила почти всеобщее осуждение, то можно ли рассчитывать на такое же отношение в какой-нибудь Одессе, где царят [резоны] и такие же пьяные патриоты – союз русского народа²⁸.

Могли ли мы, прощаясь с Вами в Гаспре, думать, что стоим непосредственно перед мировым катаклизмом, в котором утонут все интересы, перед которым все

остальное уйдет на бесконечно далекий план? Очевидно, вся игра была затеяна Германией давно и дело оставалось за подходящим предложением. Сараевское убийство дало его, и его случайность, находящаяся вне всякого предвидения, сделала то, что все были застигнуты врасплох. Пуанкаре²⁹ делал свои визиты, члены нашего царского дома гостили или лечились за границей, всеведущие журналисты описывали обеденные торжества, а редакторы обсуждали тосты. А Вильгельм³⁰ вел свою ловкую игру, обманывая всех. Но, обманывая всех, он обманул более всего себя самого, так как, сдавая карты, спутал их, и не все козыри, на которые рассчитывал, попали в его руки. Он переоценил роль животного страха перед силой и непобедимость привлекательности материальных интересов. Бельгия и Англия показали ошибочность его расчетов. Мне кажется, что он ошибется и в конечных своих расчетах, так как не оставил своим противникам никакого другого выхода, как победить или умереть. Когда люди поставлены в безвыходное положение, даже трусы будут бороться с энергией отчаяния. Все говорит в нашу пользу, только вот Болгария смущает. Викторов³¹ из Риги сообщает, а он очень сведущий и умный корреспондент, что Болгария «в стане врагов». Случайности войны, конечно, могут быть различны: возможно торжество России, но возможно и торжество Германии с Австрией. Но едва ли можно сомневаться, что союз Болгарии с Австрией погубит ее в обоих случаях. Только безумие может толкать Болгарию на такой шаг. Если она не может по психологическим мотивам протянуть руку сербам, то она должна оставаться нейтральной во что бы то ни стало. Мне кажется, что старые симпатии П. Н. Милюкова подсказали ему не совсем верный тон в его передовице³² по этому вопросу. А между тем ничей другой голос не мог бы с таким авторитетом призвать болгар к разуму и к исторической логике вещей, как голос такого испытанного друга Болгарии, как Павел Николаевич. Мне очень жаль, что я не могу в эти минуты принимать участие в редакционных совещаниях, когда события, одно значительнее другого, несутся с такой быстротой и когда «незыблемый» порядок рушится, как картонный домик. Сегодня, например, появилась прокламация верховного главнокомандующего³³ к полякам, в которой им говорят о том, что живое тело Польши было разрезано на части, но что его душа сохранилась и теперь настал час воскресения Польши единой и нераздельной под скипетром Русского Царя, обещающего ей свободу, сохранение веры, языка и дарование самоуправления под единственным условием – сохранение уважения к человеческим правам живущих с поляками других народностей. Какой колоссальный сдвиг политических воззрений делает наше правительство, и как жаль, что оно делает его так поздно! За исключением международного вопроса о единой Польше, во всем остальном виде это наша кадетская программа, и какой правдой и привлекательностью звучала бы эта прокламация, если бы эта программа была принята раньше и если бы поэтому не было места никаким сомнениям. И все-таки, хотя поздно, но прокламация может поднять надежды и настроение познанской Польши³⁴, не говоря уже о русской, и, во всяком случае, весь польский вопрос в России переносится на совершенно новую почву, причем и вся внутренняя политика не может более

базироваться на теориях союза русского народа. Это первая победа или правильнее – завоевание наше. На случай же разгрома Германии – эта программа расчленения Австрии на составные части. Я опасаясь только, чтобы польская прокламация не произвела неприятного впечатления на наших союзников, которые, быть может, предпочли бы Польшу единую, но самостоятельную, а не под скипетром России... Да и для самой России это было бы лучшее, так как создание польско-русской державы, соединение по существу двух совершенно различных культур создало бы неисчерпаемый источник недоразумений и столкновений, т. е. условий слабости, а не здоровья и мощи государства.

Кажется, я слишком злоупотребил Вашим временем и вниманием, делясь с Вами своими политическими соображениями и чувствами, но война – событие такой важности, таких перспектив и таких возможностей, что трудно удержаться, чтобы не обольщаться мыслями.

Вы уже получили, конечно, известие о совершенно неожиданной смерти Федора Федоровича Ольденбурга³⁵. Мы с Анастасией Сергеевной были потрясены этой вестью, на которую я случайно наткнулся в Рус[ских] Ведом[остях]. Ваша потеря старого друга очень велика, но и я потерял в нем товарища по земской работе. Все мы потеряли в нем человека, не допускавшего никаких компромиссов там, где дело шло о правде, и его место в нашей среде навсегда <останется> незанятым, ибо заменяются только [дюжинные] люди, а Фед[ор] Фед[орович] был совершенно самодовлеющей индивидуальностью. Поэтому не только среди своих друзей, но и среди широких общественных кругов его никто не заменит, и это особенно почувствует Тверская губерния, где он был одним из немногих политически воспитанных и политически мыслящих деятелей.

Я ничего не знаю о Вашем путешествии и его результатах. В последнем письме Вы по этому поводу тоже ничего не сообщаете. Надеюсь, что, вернувшись домой, Вы уделите мне час-другой и сообщите о себе. В случае нашего отъезда мы Вас уведомим телеграммой.

Прощайте, дорогой Владимир Иванович, вместе с Анастасией Сергеевной мы шлем Вам и всем Вашим наш сердечный привет.

Ваш *Ив. Петрункевич*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1261, арк. 2–5 зв.

№ 201

19 червня 1915 р., Гаспра

Гаспра, 19 июня 1915 г.

Дорогой Владимир Иванович, третьего дня Ан[астасия] С[ергеев]на получила письмо от Ал[ександра] Ал[ександрови]ча³⁶, и таким образом можно считать сообщение с хутором на После установленным, общение с которым для нас

составляет настоящую душевную потребность, а отсутствие его всегда, особенно же в настоящее время, чрезвычайно чувствовалось.

Сидя здесь, в Гаспре, в полном духовном одиночестве, мы с Ан[астасией] С[ергеев]ной постоянно чувствуем всю необходимость в обмене мыслями, предположениями, желаниями, словом – всеми переживаниями, так как они возникают не под непосредственным воздействием реальных событий и, следовательно, питаются не действительностью, а лишь ее отражением, подобно эху в горах, преломляющемуся в зависимости от случайных условий. Чтобы сколько-нибудь приблизиться к действительности, требуется постоянная перекрестная проверка, и только таким способом проверяешь самого себя.

Мы оставили Петроград под впечатлением тупика, в котором происходит топтание на месте, лишенное всякой жизненности и сколько-нибудь ясного выхода. Но прошло с того времени не более трех недель, и какая волна событий ворвалась в жизнь, как глубоко она захватила все существо ее и какую даль она раскрыла глазам, достаточно зрячим и не боящимся вглядываться в то, что там едва мерещится! И я вполне понимаю Ал[ександра] Ал[ександрови]ча, которому не сидится в идиллическом хуторе и хочется не только стать ближе к событиям, но и приложить свой труд, стать в ряды работников. Но все же мне кажется, что перспектива событий его обманывает, что предмет, который ему кажется близким, в действительности гораздо дальше, что сейчас своей работой он не прибавит ни одного золотника полезного веса, необходимого для страны. Его чувство понятно, но его решение подлежит не спору, а обстоятельному обсуждению, так как не все равно, к кому относится такое решение: к человеку ли, вся жизнь которого посвящена неустанному труду, и задаче, составляющей необходимое условие культурного развития великой страны и познание ею самой себя, или к человеку, свободному от этой тяжелой обязанности. Каждому свое. В Англии служба на поле брани и на заводе, изготавливающем военные снаряды, признана равноценной, но не одинаковой, и инженера, техника посылают не в окопы, а на заводы, где его нельзя заменить рядовым работником. Мы должны руководствоваться тем же принципом, и так как мы крайне бедны такими работниками, как Ал[ександр] Ал[ександрови]ч, то мы не можем отрывать его от его дела для работы, с которой справится менее квалифицированный работник. Конечно, бывают моменты, когда страна требует и мобилизует всех способных к работе, но такой момент не наступил, да и едва ли наступит. Сейчас работа сосредоточена в Гос[ударственной] Думе, в Земск[ом] и Город[ском] Союзе, в Промышленном союзе, в кооперативах и т. д. Вне всякого сомнения, что Ал[ександр] Ал[ександрови]ч был бы чрезвычайно полезен на каждом месте, но туда, где его работа была бы незаменима, вступление требует условий, весьма мало подходящих для самого Ал[ександра] Ал[ександрови]ча, браться же за дело, всегда располагающее неограниченным числом охотников и кандидатов, едва ли стоит, так предстоящая осень и зима потребует от Ал[ександра] Ал[ександрови]ча, быть может, большой работы и чрезвычайного напряжения сил, которых не хватит после траты их в течение лета.

Вообще я думаю, что производительная работа в настоящее время возможна лишь либо в организованных учреждениях, либо в печати. Я не хочу этим сказать, что такие выступления, как деятельность Дм[итрия] Ив[ановича] Ш[аховско]го³⁷, бесцельны или бесполезны. Напротив, все его выступления и чрезвычайно современны, и, безусловно, полезны, но Дм[итрий] Ив[анович] – человек совести особого рода, и оценивать его надо особою мерою. Всякое колебание политической атмосферы отражается в нем, как в самом чувствительном барометре. Весь его душевный строй поднимается или падает, проявляет творческую силу или обнаруживает апатию в зависимости от общественных течений, которые улавливаются им при самом их зарождении. Я не сомневаюсь, что теперь мы увидим его снова полным планов, энергии, неудержимой деятельности. Но все это исключительно индивидуально и в пример не может идти.

Я остановился на этом вопросе и в письме к Вам, а не к Ал[ександру] Ал[ександровичу] непосредственно только потому, что мне хочется, чтобы и Вы и он тщательно обдумали прежде, чем решить вопрос об отъезде А. А. на какую-нибудь новую работу в течение лета. Написать одновременно и ему по этому поводу мне представляется излишним, а откладывать дело на несколько дней не хочется. Быть может, Дм[итрий] Ив[анович] заглянет к Вам на хутор: было бы очень интересно узнать содержание его проектов, обсуждавшихся в думской фракции. К сожалению, у меня нет корреспондента в Петрограде, так как П. Н. Милуков так завален работой во фракции и в газете, что предьявлять ему дружеское желание получать от него письма я совершенно не склонен: его друзья должны охранять его силы. Нам остается довольствоваться только газетными сообщениями, как известно, не отличавшимися до настоящего времени полнотою и отражавшими события и жизнь всей страны лишь в крайне слабой степени. Может быть, теперь стеснения печати будут несколько ослаблены, но не следует забывать, что старые привычки так же трудно устранимы, как следы оспы.

Сколько времени Вы останетесь у себя на хуторе и затем когда и куда собираетесь? Не увидимся ли мы у Вас в Крыму? Уезжать при настоящих условиях в дальние экскурсии едва ли удобно, не лучше ли и Вашему кораблю держаться ближе, у берега? Мы вот забрались в Крым набираться сил, чтобы было что растрачивать зимою в Петрограде, а нет-нет и чувствуешь себя не в своей тарелке. В 72 года воображение утрачивает свою живость, но я всегда вел деятельную жизнь, и бездействие, на которое я обречен, благодаря сломанной ноге, немало огорчает меня даже здесь, среди этой прекрасной природы, где все так радует глаз. Погода стоит у нас прекрасная, хотя последние дни идут дожди, но t° не опускается ниже $16^{\circ} R^{38}$ вечером, а днем 18–20.

Прощайте, от Анастасии Сергеевны и от себя шлем Вам и всем нашим дорогим для нас обитателям хутора на Псле наш душевный искренний привет.

Ваш *И. Петрункевич*

№ 202

28 вересня 1915 р., Гаспра

Гаспра, 28 сент[ября] 1915 г.

Дорогой Владимир Иванович, вчера вечером Русск[ие] Вед[омости]³⁹ принесли нам известие о Вашем избрании академической группой в Гос[ударственный] Совет⁴⁰. Мы с Ан[астасией] С[ергеевн]ой ждали этой вести, надеялись на нее, так как верим, что наши университеты окончательно еще не задушены, потому что задушить их или допустить возможность задушения значило бы потерять веру в будущее России. Мы ждали Вашего избрания, прежде чем Ваше имя было произнесено, и ждали именно потому, что не потеряли веры, а верим в Россию, в ее моральные силы. И мы бесконечно рады, что Вы победили темные силы, свившие гнездо в университетах. На Ваши плечи взвалена новая тяжелая работа, для которой Вам придется отнять часть того времени, которое Вы отдаете научной работе, но мы живем в такое время, когда идет перестройка не только в России, но во всем мире политических, социальных и даже моральных основ человеческого общежития. В такое время и таким задачам трудно отказать в праве реквизировать даже науку. Это мировой пожар, для тушения которого самые сильные умы так же нужны, как и самые сильные руки. Личные Ваши вкусы и склонности, конечно, предпочитают Вашу лабораторию Мариинскому дворцу⁴¹, но в эту минуту и Мариинский дворец представляет лабораторию, в которой преобразуется старая Россия в новую. На пороге этой лаборатории и приветствуют Вас Ваши старые друзья, искренно Вас любящие и уверенные, что вы принесете туда все Ваши духовные и моральные силы, как вносили их всюду, где принимали участие в работе.

Как ни велик запас моего оптимизма, но с каждым днем мною овладевает все более тревога за будущее. Эпохи великих потрясений и переломов обыкновенно родят великие умы, проявляют таланты и все способности, дремлющие в эпохи застоя. Мне кажется, что со времени Реформации культурное человечество не переживало ничего подобного тому, что переживает теперь, так как только религиозное движение XVI-го века затронуло верование общества во всю его глубину от верхних до его нижних слоев. Теперь точно так же, благодаря демократизации общества, влиянию просвещения и науки, падению религиозных верований и утрате незыблемой санкции в морали, – все требует пересмотра, не обновления старых верований и основ, а нового императива, который должен все поставить на свое место, всему дать санкцию и направить жизнь по новому руслу. Не знаю, требуется ли для этого в наше время новый Конфуций, Иисус, Моисей или Магомет или коллективная работа философии, науки и искусства, но именно для такой коллективной работы недостаточно количества сил, а требуется, и даже в большей мере, качество, т. е. великие провидцы, крупные таланты, непреклонные воли. А между тем, где они? Только немцы проявили изумительную коллективную работу, но не

поднялись выше обоготворения Гинденбурга⁴² и не внесли абсолютно ни одной новой идеи, напротив, ушли далеко назад.

А мы в такое время оказались беднее самых бедных, даже полководцев не выдвинула война, даже Венизелоса⁴³ у нас не нашлось в минуту огромной роли дипломатов, а в философии, в искусстве – плоско, как давно не было. Вот это страшно, это пугает меня и наводит на мрачные мысли, быть может, несколько более сгущающиеся под влиянием нашего крымского одиночества и нашей бездеятельности.

Мы, однако, собираемся в Петроград в половине октября, если здоровье и обстоятельства позволят. П. Н. Милуков здесь, в Батилимане⁴⁴, но мы его не видели и едва ли увидим, так как теперь нелегко добраться до Батилимана, а еще труднее оттуда выбраться. Инженеры трассируют там ж[елезную] дорогу и, по словам П[авла] Н[иколаевича], проводят ее через наш участок, так что нас изгоняют из Батилимана в интересах крымской ж[елезной] дороги. Но мы и не предполагали там строиться, и остаемся на положении кукушки, положившей яйца в чужое гнездо. Прощайте, мой дорогой друг Владимир Иванович, от всего сердца с Ан[астасией] С[ергеев]ной обнимаем Вас и шлем Вам, Наталье Егоровне и Ничке⁴⁵ наш сердечный привет.

Ваш *И. Петрункевич*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1261, арк. 9–10 зв.

№ 203

18 листопада 1916 р., Гаспра

Гаспра, 18 ноября 1916 г.

Дорогой Владимир Иванович!

Душевно благодарю Вас за весть о себе и об общественных делах. Ваше письмо было первой вестью, полученной нами за два месяца – с половины сентября до половины ноября – с севера, так что о событиях последнего времени, несмотря на всю их важность и интерес, который они возбуждали, мы знали только то, что читали в газетах и что доносилось слухами, нередко принимавшими после 2000 верст⁴⁶ расстояния весьма сомнительный характер. Таким образом, все, что произошло в Думе 1–4 ноября⁴⁷, мы узнали не ранее 10-го, а речь Милукова⁴⁸ прочитали только 11-го! Более всего нас огорчали белые полосы в газетах, из которых Штюмер⁴⁹ мог бы сшить себе саван. Мне кажется, что такого издевательства над собой и унижения Гос[ударственная] Дума не может и не должна допустить и обязана морально и в защиту как своего права, так и самого ценного права народа немедленно по открытии заседания заявить протест в самой энергической форме, тем более, что закон в этом случае на ее стороне. Оставить этот акт правительственного произвола без протеста немислимо, не утратив

в глазах страны своего авторитета. То же самое надо сказать и относительно Гос[ударственного] Совета. Разве допустимо то, что сделано с речью Д. Д. Грима⁵⁰? По слухам, речь Милюкова распространилась по всему лику земли русской в миллионах экземпляров, и надо сказать, что ее значение в настоящих условиях момента чрезвычайно. Мне сообщают, что она производит потрясающее впечатление, и я сам, читая ее, испытывал волнение, после которого не мог уснуть всю ночь. В сжатой и необыкновенно ясной форме он выразил все, что не только думает вся Россия, но и то, чего она не знала, но инстинктивно чувствовала. Он нанес непоправимый удар не только Штюрмеру, но всему режиму, который так наглядно демонстрировал Штюрмер. Зная последнего с давних пор, я ни на минуту не сомневался, что он провалится очень скоро, но все же я не предвидел, что его падение будет так позорно. И он надеется себя реабилитировать при помощи судебной процедуры Щегловитовской армии⁵¹! Нелепее этой мысли не выдумать самому его [горемычному] товарищу Протопопову⁵², пригрозившему Шульгину⁵³ пистолетами. Помните, как Прудон отвечал Тьеру⁵⁴ на его обвинения в безнравственных поступках? Вот бы честнейшему Штюрмеру на обвинение в предательстве родины пригласить Милюкова на поединок с кафедры Гос[ударственной] Думы и рассказать перед лицом всей России шаг за шагом всю свою жизнь, все, чем он жертвовал ей, как страдал и боролся за ее честь, за ее благо, за ее величие и неприкосновенность ее земли! Вот бы посрамил клеветника Милюкова! Думаю, что он устроит с обычной своей ловкостью так, что ему не позволят судиться, чтобы не вышло чего еще похуже. Вернее, он скажет в свою защиту речь в Гос[ударственном] Совете, а еще вернее – он просто промолчит, считая неудобным подвергать себя риску получить новую волну, не особенно приятную его обер-камергерскому достоинству. Теперь очередь за Протопоповым. Я имел случай прочитать отчет о совещании его с лидерами фракций у Родзянки⁵⁵ при вступлении его в должность Министра Внутренних Дел. Читая речи Протопопова за границей, я не мог думать, что он так жалок и ничтожен, и пошел до последней степени. Положим, он был, очевидно, в полном заблуждении относительно встречи, которая его ожидала с прежними его товарищами по Думе. Но ведь это самое заблуждение свидетельствует о его невероятном легкомыслии, которое он обнаружил и раньше в Стокгольме, если в этом деле не было чего-нибудь похуже. И этот господин обещает восстановить порядок в тылу, упорядочить продовольствие страны. Если он останется министром (а разве возможность этого исключена?), если ему будет передано продовольствие, начнутся повсеместные бунты, так как голод – не шутка и терпения хватит не надолго.

Завтра снова открывается Гос[ударственная] Дума, но мы узнаем обо всем – о выступлении Трепова⁵⁶, о министерстве, если оно будет преобразовано, об ответе Думы – не раньше вторника из самых тощих и фальшивых телеграмм местной «Ривьеры»⁵⁷ и раньше среды из московских газет. Вы не можете себе представить, как мучительно такое ожидание, так как все помыслы сосредоточены на Таврическом Дворце⁵⁸, где в эти жуткие минуты решает будущее России ее коллективный

ум и коллективное чувство в лице ее избранников. И кто бы мог думать, что четвертая Дума проявит столько политического смысла. И кто бы мог думать, что едва ли не самый непопулярный в ней депутат, против которого в третьей Думе ревели сотни голосов, сумеет организовать блок ее партии и поведет ее против порядка, для поддержания которого были организованы правительством ее выборы? Говоря по истине, мне всегда казалось, что П. Н. М[иллюк]ов в ряду своих талантов и способностей не обладает одной – способностью организации. Он дал блестящее опровержение моему неверию, ибо ему удалось соединить несоединимое. Однако у меня все же осталось опасение за целостность блока⁵⁹, и опасение это поддерживается некоторыми признаками неспособности к продолжительности и систематичности борьбы. Даже те, которые говорят о необходимости перемены системы управления, так обрадовались падению Штюрмера, что готовы пробовать спасти Россию с помощью его преемника из того же лагеря⁶⁰. А ведь то, о чем говорил Миллюков, так скомпрометировало правительство Штюрмера в глазах наших союзников, что только твердость Думы может вернуть России их доверие, которое нам так необходимо.

Вы не можете представить себе, как грустно мне, что в такое время, когда каждая минута имеет свой смысл, когда каждое действие имеет свое значение, я вынужден жить в стороне и от дел, и от людей, с которыми еще так недавно разделял труд общественного строительства. Как хотелось бы мне поддерживать прежде сложившиеся отношения... Вы, А. А. Корнилов, Д. И. Шаховской занимаете в моей душе и в сердце самое интимное место, как и раньше занимали; и всякое известие от Вас и от них мне особенно дорого. Но я и думать не могу отнимать Ваше и их время на более частую переписку со мною, так как знаю, как Вы и они заняты. В остальном мы с Анастасией Сергеевной ни на что жаловаться не можем. До вчерашнего вечера температура стояла очень теплая 9–12°R⁶¹. Тихо, большею частью яркое солнце, словом, – благодать в этом отношении. Наше здоровье выше нормы нашего возраста, значит, и с этой стороны вполне удовлетворительно. По временам встречаюсь с местными земцами, а однажды даже нас посетил член Губ[ернской] Зем[ской] Управы в Симферополе Налбандов⁶², кажется, пользующийся здесь репутацией очень выдающегося человека. Он приехал вместе с Крымом⁶³, Келлером⁶⁴ и здешним председателем Земск[ой] Управы Богдановым⁶⁵ с целью поговорить о больном крымском вопросе – ликвидации колониетского землевладения – и о необходимости муссировать этот вопрос в столичной журналистике и в Гос[ударственной] Думе и в Г[осударственном] Совете. Я настаивал на том, что для этого необходимо, чтобы крымское население, а впереди его земство и города, должны решительно и громко поднять этот вопрос, ибо без инициативы крымчаков едва ли вопрос может получить движение в Петрограде. Третьего дня я получил речь Налбандова в Губ[ернском] Зем[ском] Собр[ании] по этому поводу, напечатанную в Южн[ых] Ведомостях (Симферополь) и должен сказать, что с его земской постановкой далеко не уедешь. Налбандов в своей речи так подошел к вопросу: «Не вдаваясь в критику Высочайше

утвержденных законов о ликвидации немецкого землевладения и считая такую критику неуместной и недопустимой в земском собрании», он останавливается на дефектах при выполнении его* местными органами. «Мы, сидящие на местах, только и можем судить поскольку формы проведения в жизнь закона соответствуют местным интересам». Конечно, когда местная власть безобразничает, Г[осударственная] Дума может запросить П[ротопоп]ова, известно ли это ему, и потребовать упрямления дела. Но Крым заинтересован, мне казалось, в большем: в нарушении элементарных прав его граждан и в этом смысле этот вопрос только и сможет стать общим, русским и государственным вопросом. Вероятно Крым – член Гос[ударственного] Совета – поднимет вопрос о безобразиях в Г[осударственном] Совете и даст факты, которых у них собрано множество.

Однако я злоупотребляю Вашим временем. Пожалуйста, передайте наш искренний, душевный привет Наталье Егоровне, Георгию и Ниночке. Кажется, их обоих можно поздравить: Георгия с представлением магистерской диссертации⁶⁶, а Ниночку с выступлением на общественном поприще⁶⁷. Желаю ей попасть на выборах в Петрограде в Гор[одскую] Думу, ибо надеюсь, что к тому времени, когда она достигнет политического совершеннолетия, городское положение будет изменено. Прощайте, дорогой Владимир Иванович.

Ваш *И. Петрункевич*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1261, арк. 11–12.

№ 204

14 липня 1917 р., Гаспра

Гаспра, 14 июля 1917 г.

Дорогой Владимир Иванович, в крайне неудачливый день я взялся за перо, чтобы писать Вам. А между тем я давно чувствовал потребность в беседе с Вами, чтобы обменяться накопившимися мыслями, впечатлениями и наболевшими чувствами. Взялся я за перо 4-го июля, не ведая, конечно, о том, что творится в Петрограде в этот день⁶⁸, накануне его и даже еще раньше, так как мы ничего не знали и о выходе из состава П[равительст]ва Шингарева⁶⁹, Мануйлова⁷⁰, Шаховского и Степанова⁷¹. Но все предшествовавшие этим событиям дни меня угнетала и мучила мысль о киевских событиях⁷², в которых я чувствовал зерно зарождающегося распада России. Я чувствовал это, быть может, тем болезненнее, что там, на Украине, моя родина, там протекла почти половина моей жизни, что с Украиной я связан не только холодными идеями права и государственного единства России, но и чувствами, коренящимися в крови, в воспоминаниях и впечатлениях природы, в звуках народного языка, во всем, что накладывает неизгладимую

* Так в оригіналі.

печать на человека и отмечает его национальное происхождение. Но все эти местные влияния не заслоняют во мне всей родины, и единство России для меня не только государственная идея или сожитительство двух национальностей, а живое и неделимое целое, имеющее свое удивительно художественное и бесспорное отображение в таких одаренных людях, как Гоголь и Короленко, у которых украинское и русское, как частное и общее, отразилось с необыкновенной ясностью. Попробуйте выделить в них украинское от русского: не получится ни того, ни другого; живое будет превращено в мертвое. Да, отделить Украину от России равносильно ампутации части живого организма, которому угрожает смерть. Эта мысль мучит меня с тех пор, как появились первые известия из Киева и признаки начинающегося там национального движения, в котором немцы заранее готовились культивировать бациллу сепаратизма. Эта тревога направляла мои мысли к Вам, к беседе с Вами. Я знаю, что Вы сверх всякой меры теперь заняты, но я предполагал, что Вы скоро уедете либо на летний отдых, либо на свои обычные летние экскурсии, и мне хотелось захватить Вас еще в Петрограде, чтобы не потерять Вашего адреса. 4-го июля я и написал Вам письмо, но, прежде чем отправить его, вечером до нас дошли слухи о кровавых беспорядках в Петрограде. Известие было так тревожно, что я отложил свое письмо в сторону и решил выжидать более определенных известий. К сожалению, почтово-телеграфный механизм теперь дезорганизован у нас не меньше армии, срочные телеграммы получают почтою через неделю и более после отправления, простые телеграммы вовсе не доходят, заказные письма идут по месяцам, а газеты доставляются пачками, за несколько дней сразу. А между тем, события опережают всякие возможные соображения и ожидания. Чтение газет, описание всего, что происходит на фронте и в тылу, т. е. на пространстве всей России, превращается в самоистязание, в зрелище ужасов, которым позавидовала бы сама вольница Стеньки Разина и Емельяна Пугачева. Чтобы переварить такую газетную пищу, чтобы чувство негодования и отвращения уступило место сколько-нибудь спокойному размышлению, требуется немало времени и усилий воли. Но не успеешь оправиться, как опять стоишь перед повторением тех же известий или еще более горших. Так и тянется день за днем: сегодня записываю все пережитое за день, а завтра уничтожаю написанное, потому что новые впечатления заслонили вчерашние. Я предпочел бы быть теперь на фронте или в том тылу, где идет борьба, если бы не сознавал, что для этого у меня нет уже сил, и мне остается лишь жалеть, что я не родился либо раньше, чтобы не дожить до этого позора, либо лет на 10–15 позже, чтобы иметь силы бороться до издыхания против этих пигмеев, взваливших на свои плечи ношу, для которой требуются иные люди. Страшно подумать, что в такое трагическое время ничтожная кучка «большевиков», между которыми нет ни одного сколько-нибудь выдающегося человека, заняла место руководителей русской революции; что Ленин, Зиновьев, Каменев, Троцкий, Луначарский играют роль звезд первой величины, не имея за собою ничего, кроме наглости, немецкой инструкции и немецких денег, забрали в свои руки всех своих «товарищей» социалистов, которые

даже после мятежа 3–5 июля и документального установления связи большевистского заговора с немецкими планами, не посмели арестовать уличенных заговорщиков, не решились обнародовать уличающие документы и просили обывателей не верить слухам об участии большевиков в кровавой бойне, стоящей жизни нескольких сотням людей в Петрограде, и разгрома армии на фронте, а с нею разгрома России и революции. Даже такой герой момента, как Керенский⁷³, не видит безмерного зла, нанесенного большевиками России и революции, и повторяет журналистам в корне лживую мысль, что «дезертирство кадетов открыло двери мятежу», который логически был неизбежен после 10 и 18 июня⁷⁴ и входил в план, исполнение которого было возложено немцами на большевиков и ради которого их и препроводили к нам в заплombированных вагонах. Сколько жизней было бы спасено, если бы решение о смертной казни на фронте было принято не теперь, когда целые армии бегут, а 16 мая, когда в руки социалистических министров был передан документ, уличающий Ленина и К^о в предательстве и в службе немцам; когда военная дисциплина только пошатнулась, но армия еще не была окончательно развращена. Какого позора, какой опасности, какого риска избежала бы Россия и революция, если бы 16 мая был отдан приказ об аресте Ленина, всей его К^о и о назначении смертной казни всем уличенным в служении немецкому правительству и предательству своей родины! Вся эта гнусная шайка предателей и немецких наемников мгновенно исчезла бы, так как ее трусость равносильна ее подлости. Но социалисты выдвинули на первый план интересы не родины, не России, а интересы одного класса. А потому, естественно, интересы «товарищей большевиков» для них ценнее и ближе, чем целостность и интересы России, которую они с легким сердцем отдают «товарищам большевикам», а через них немцам на поток и разграбление, не заботясь о судьбе родины.

Только классовая исключительность я объясняю себе то изумительное отношение к Украинскому вопросу, которое проявила социалистическая часть Вр[еменного] П[равительст]ва в своих переговорах с киевской Радой и в утверждении договора с нею. Ибо договор этот может служить образцом политического легкомыслия и полного равнодушия пролетарско-социалистического мировоззрения к судьбам родины, к ее истории, ее культуре, вместо которых ей заранее заготовлены социалистические колодки, на которые ее обрекают классовые интересы. Должен сознаться, что такого легкомыслия я совершенно не ожидал, тем более, что Вр[еменное] П[равительст]во, в первый раз, узнав о намерениях киевской Рады, категорически заявило, что вопрос об автономии оно считает относящимся к компетенции Учр[едительного] Собрания. Но достаточно было Раде поставить Вр[еменное] П[равительст]во перед совершившимся фактом, значение и сила которого были весьма проблематичны, чтобы П[равительст]во растерялось, пошло на уступки и согласилось подписать договор⁷⁵, вся юридическая бессмыслица которого достаточно отмечена бар[оном] Нольде⁷⁶ в «Речи». И в самом деле, что заставило Вр[еменное] П[равительст]во выдать самочинной Раде вексельный бланк без означения суммы валюты? Какое, даже побежденное,

правительство согласиться предоставить победителю оторвать часть территории своего государства без означения ее границ, когда каждая пядь родной земли добыта народом ценою жизни многих поколений? Разве исторические границы Украины совпадают с распространением ее колонизации и разве этнографический признак не подлежит спору? Разве сама «самостийность» Украины столь же бесспорна, как государственная независимость Польши и территориальные ее границы? История Украины не оставила ей никаких прав на государственную независимость, ибо она никогда не была самостоятельным государством, и ее соединение с Москвою не было плодом победы и насилием победителя над побежденным. Левобережная Украина слилась с Московским государством, потому что не имела и не могла образовать своей государственности. И соединилась она не с Польшей и не с Турцией, а с Москвою потому, что Москва была одного корня и одной веры. А соединение этих двух стволов одного корня дало единый народ, связанный единством культуры, религии, экономических интересов, единством исторической жизни в течение последних трех веков, единством культуры и, наконец, единством опасности перед общим врагом и неизбежной гибели обоих при возвращении к раздельному государственному существованию. Правобережная Украина до раздела Польши оставалась польской провинцией и, присоединяясь к России, она не теряла своей независимости, а лишь меняла одного суверена на другого. С этого времени вся Украина духовно питалась общерусской культурой, и для нее Пушкин, Гоголь, Тургенев, Достоевский, Толстой были не «москальи», а ее национальные учителя и носители ее чаяний и ее правды. История соединила нас в одно государство не механически и не случайно, а внутренней силой единства нашей физической и духовной природы. Различие языков не разъединило Украины с Россией, но крепко связало их общим языком, достигшим и в науке и в литературе чрезвычайной полноты, совершенства и красоты. Я знаю, что это спорный вопрос, но бесспорно то, что украинский язык и теперь еще не обладает юридическим языком и, провозглашая независимость Украины, Рада вынуждена была назначить комиссию для сочинения юридических терминов. А между тем самобытность украинского языка есть главный козырь «самостийности», который, однако, приходится сочинять. Но чтобы поставить язык в уровень с требованием современной культуры, требуются не комиссии, а Пушкины, Гоголи, Тургеневы и вообще творцы и художники языка; и мы видим, что уроженцы Украины, Гоголь и Короленко, в своем творчестве пошли за Пушкиным и признали своим и общим языком язык восточных славян, не изменяя своей родине Украине.

Я остановился на вопросе о племени и языке потому, что язык положен Радой в основу определения границ Украины, хотя считаю этот признак одним из наименее способных помочь решению столь трудной задачи как в государственном, так и в культурном отношении; но я решительно ничего не имею против украинского языка в школе и столь же решительно против всяких стеснений его в литературе, в науке, в жизни вообще. Однако киевская Рада уже не довольствуется столь скромной патриотической задачей и подобно российским социалистам

всех наименований, натягивающих социалистический мундир на всю Россию, хочет навязать Украине не культурное самоопределение, а независимость и отделение от России. Как ни поразительно совпадение появления киевской Рады на русском горизонте одновременно с появлением у нас анархизма; как ни поразительно совпадение программы Рады с планом Германии о выделении Украины в независимое государство, – я готов устранить свои подозрения и приписывать эти совпадения не исключительно работе немецких шпионов и не соблазну немецкого золота, а влиянию революционного психоза, широко распространившегося в пределах России. Допустим, что часть К^о-Винниченка заражена немцами, а часть – русской революцией, но Грушевский? Года три тому назад он довольствовался областной автономией и культурным самоопределением. Теперь он «батько» украинской сепарации, и ему нужно собственное войско, хотя бы из дезертиров, не желающих идти на фронт. Куда бы ни шло, пусть бы это войско было национальной гвардией и предназначалось для парадов. Раде же мало этой потехи, ей хочется завести и свое правительство, своих министров, своего министра Иностранных дел, т. е. весь тот аппарат, который требуется для самостоятельного, независимого государства, т. е. для того, чего нельзя скрыть никакими дипломатическими заверениями. Итак, я считаю киевскую Раду продуктом подозрительного революционного психоза, но отнюдь не продуктом исторической эволюции; продуктом романтической экзальтации группы украинофильского большевизма, а отнюдь не выражения народных стремлений, его духовных, национальных и экономических интересов. Знают ли учредители Рады, что думает по поводу своего «вызволения» украинский народ? Рада его не спрашивала и никакими объективными данными относительно его желаний она не располагает. Не далее как вчера я прочитал в Харьковском «Южном крае»⁷⁷ список голосов, поданных в Харьк[овскую] Город[скую] Думу. Голосовало 80 776 избирателей. Два украинских списка (с[оциал]-д[емократов] и демократ[ического] Союза) собрали всего 2480 голосов (1437 с[оциал]-д[емократов] и 1043 д[емократического] союза), т. е. 3 % избирателей. Остальные голоса отданы с[оциал]-рев[олюционерам], нар[одной] св[обо]де, с[оциал]-д[емократам], большевикам и нар[одным] соц[иалистам]. Если бы украинский вопрос на Украине назрел до провозглашения независимости, то в такой момент, когда появилась Рада и провозгласила независимость Украины, разве такое равнодушие обнаружили бы избиратели? Разве так разделились бы голоса? Разве их отдали бы разным эс-эсам или партии Нар[одной] св[обо]ды, когда возрождается к новой национальной жизни родина? Не забудьте, что Харьков занимает в Украине второе место по культурности и первое по экономическому своему значению, и в таком городе нашлось только 3 % голосов, соединившихся под знаменем Украины! Сегодня в «Речи» (№ 159) читаю заявление полтавских членов партии Нар[одной] Своб[одо]ды в ответе на «Универсал» Рады⁷⁸. Это уничтожающее заявление, преисполненное здравого смысла и ясного понимания всей нелепости и безнадежности авантюры киевских сепаратистов. Тем непростительнее в этом деле Вр[еменное] П[равительств]о

и тем правильнее поведение Шингарева, Шаховского и Мануйлова, доведших свой протест до крайнего предела, до выхода из состава П[равительст]ва, не остановившегося перед утверждением акта, составляющего национальное преступление. Я, безусловно, разделяю решение, принятое Шингаревым, Мануйловым, Шаховским и Степановым, и считаю счастьем, что это решение было принято 2-го июля, до мятежа 3–5 июля⁷⁹ и до катастрофы на Юго-Западном фронте⁸⁰, после которой отставка одних К[онституционных]-Д[емократов] была бы невозможна, а отставка всего состава П[равительст]ва, как бы следовало, невероятна. Пусть Керенский обзывает отставку К[онституционных]-Д[емократов] «дезертирством, открывшим двери мятежу», – я только убеждаюсь, что и в политике, и в государственной своей роли он остается только адвокатом своей партии, не способным отделаться от профессиональных дурных привычек – приносить в жертву правду ради успеха своей защиты. Надо быть слепым или нечестным противником, чтобы не видеть свою собственную вину или переносить ответственность за ошибки свои, или своей партии, на других лиц или на другую партию. Нам не нужно искать виновников катастрофы: мы имеем их в телеграмме генерала Корнилова⁸¹ (контрассигнованной Савенковым⁸²), с прямою и мужеством солдата и патриота, указавшего правительству настоящую причину бедствия и потребовавшего смертной казни предателям, развращенным «кротостью» П[равительст]ва. Подумал ли, читая телеграмму Корнилова, Керенский, какие меры «кротости» П[равительст]ва понимает Корнилов и не распространяет ли он вину и суровое наказание на тех, кто эти «кроткие» внушения проводил в ряды солдат. Не подумает ли он, что проповедь братанья солдат с немцами на фронте шла под покровительством социалистической части Правительства, гарантировавшего неприкосновенность своих «товарищей-большевиков». Если Керенский не понимает как следует телеграммы Корнилова, пусть спросит его: кадеты ли раскрыли двери мятежу или Черновы⁸³ и К^о устроили не только мятеж, но и разгром России. От раздела России до ее разгрома один шаг, и представители в П[равительст]ве к[онституционных] д[емократов] не могли идти по этому пути вслед за социалистами, для которых родина, по словам Чайковского⁸⁴, недопустимое слово, так как в их высушенном сердце нет места для родины.

Мне больно и грустно думать, что с отставкой к[онституционных] д[емократов] связана болезнь Александра Александровича⁸⁵, которого, по-видимому, поразило это известие. Из письма Родичева⁸⁶ я знаю, что 12 человек Ц[ентрального] К[омитета] голосовало против отставки и 17 за нее. Если бы я был в заседании, я голосовал бы с большинством, а теперь, после катастрофы, еще более убеждаюсь, что право было большинство. Но я подал бы теперь на московском всероссийском совещании голос за вступление к[онституционных] д[емократов] в правительство, если бы П[равительст]во было обновлено на истинно-, а не фиктивно-коалиционном начале, и если бы все теперешние министры, кроме Керенского, сложили свои полномочия. Но, судя по газетным известиям, П[равительст]во довольно собою и думает, что и Россия довольна им, причем под Россией они понимают свою социалистическую партию. Далее я думаю, что для того, чтобы Московское совещание

не превратилось в пустую затею, необходимо сказать П[равительст]ву все, прямо, мужественно, без утайки. Только при этих условиях моральное значение сказанного будет огромно. С ним будут вынуждены считаться, и даже может произойти обновление власти, хотя П[равительст]во, кажется, хочет заранее заполнить места Ефремовыми⁸⁷, рассчитывая застраховать себя этим путем от нежелательных ему людей. Вероятно, и Вы будете на этом совещании?

Я начал это письмо 14-го, а оканчиваю 17-го и решаюсь послать его, несмотря на его длину, так как боюсь, что иначе его постигнет та же судьба, что и письмо 4-го июля. Крепко жму Вашу руку. Что нас ожидает: судьба Польши, или мы одолеем все невзгоды? Бесконечно тяжелое время и непроницаемая темнота впереди.

Прошу Вас передать наш душевный привет Наталье Егоровне и Ниночке.

Ваш *И. Петрункевич*

Р. S. 17 июля, 10½ ч[асов] вечера. Сейчас принесли почту, и в Русском Слове от 15 числа я прочитал, что все министры вручили свои отставки Керенскому и что последний ведет переговоры, прежде всего, с К[онституционными] Д[емократами]. Названы имена, между которыми нет имени, которое говорит всему миру: П. Н. Милюкова, и я понимаю, что этого имени не выносит патентованная наша «демократия» в кавычках, т. е. эс-эсы. Но все же это луч света в темноте. Наша партия располагает такими силами, что она могла бы составить не одно министерство. Нет сомнения, что оборот дел вызовет большое одобрение как в Европе, так и в Америке. Россия еще может быть спасена! Позиция [Комитета] Гос[ударственной] Думы мне не нравится: она ниже положения вещей.

Ваш *И. Петрункевич*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1261, арк. 14–19. Авторизованный машинопис.

А. С. Петрункевич – В. И. и Н. С. Вернадским

№ 205

22 березня 1917 р., Гаспра

Гаспра. 22 марта [19]17 г.

Дорогие Наталья Егоровна и Владимир Иванович, мы с невыразимой болью прочли в «Речи» о совершенно неожиданной для нас смерти Вашей милой Анны Сергеевны⁸⁸! В извещении сказано, что это случилось 12 марта «после продолжительной и тяжелой болезни» – неужели чахотка?! Как видите, мы ничего не знали, да и всю зиму провели в полном неведении того, что делается у вас в доме, в вашей семейной, душевной жизни. Меня и эта сторона как-то ударила по душе, когда я прочла эти зловещие строчки, кроме еще чувства душевного горя за вас и за гибель этой милой, молодой жизни! Мы с Иваном Ильичем глубоко взволновались

за вас обоих, зная как эта милая девушка сделалась вам обоим дорога и как много красоты душевной она вносила в вашу семейную жизнь. И неужели вы оба уже давно жили в ожидании этой катастрофы?.. Меня пугает за вас мысль об этой длительной душевной муке; если вы сами не можете сейчас нас известить о себе, если вам обоим тяжело писать, то не попросите ли вы доброго Александра Александровича черкнуть нам слово и сказать нам то, что он знает о вас и о переживаемом вами горе? Я, впрочем, сейчас же напишу ему сама и обращусь с этой просьбой. Я только теперь понимаю долгое молчание Ваше и Влад[имира] Ивановича в особенности в эти удивительные дни зарождения свободы в России. Как вся эта радость новой жизни должна была омрачиться для вас обоих этим большим личным горем! Мысль о том, что и Владимир Иванович, и Вы, Наталья Егоровна, своей лаской и любовью наполнили радостью и теплом последние годы этой короткой жизни, должна смягчать это горе; радость семьи и любви она узнала только у вас, и это навсегда останется глубоким утешением для вас. В такие моменты жизни особенно чувствуется нами, как далеко мы здесь живем от всех вас и от всего, что нам дорого. Мы это чувствовали всю зиму, а сейчас чувствуем особенно остро нашу разлуку лично с вами обоими. Если была бы хоть малейшая надежда на свидание с вами... Многое надо было бы и хотелось бы обсудить вместе. Но об этом поговорим в другой раз, а теперь только крепко и горячо мы оба вас обнимаем и сердечно и глубоко жалеем и разделяем Ваше горе.

Ваша *Ан. Петрункевич*

АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 43, арк. 91–92 зв.

Коментарі

¹ *Петрункевич Іван Ілліч (1843/1844–1928)*, юрист, один із лідерів земського руху, член кадетської партії. Член Державної думи I скликання (1906). Народився в маєтку Плиски Борзянського повіту Чернігівської губернії. З кінця 1870-х років учасник земського руху в Чернігівській губернії, у 1879 р. висланий у Галич Костромської губернії. Після повернення в 1886 р. обраний у гласні Чернігівського земства. За антиурядову діяльність знову висланий із забороною проживати в Україні. Переселився в Тверську губернію (1886–1904), обраний губернським і повітовим земським гласним. Один із організаторів і голова товариства «Звільнення Росії» (1903), організатор і голова «Союзу Визволення» (1904). Один із творців партії конституційних демократів, член її ЦК (1905–1917), голова партії (1909–1915), почесний голова (з 1915 р.). Підписав антиурядову Виборзьку відозву до громадян Росії (1906), засуджений на 3-місячне ув'язнення, позбавлений права брати участь у виборах. Видавець газети «Речь» (1908–1917). Ще до жовтневих подій у Петрограді виїхав у Гаспру. У лютому 1919 р. емігрував за кордон, де займався літературною діяльністю. Перші два роки еміграції жив у Франції, потім перебрався до Швейцарії (1921–1924), останні роки жив у Празі.

Література: *Петрункевич И. И.* Из записок общественного деятеля: Воспоминания // Архив русской революции. – М., 1993. – Т. 21–22; *Кувшинов В. А.* Кадеты в России и за рубежом. – М., 1997; *Найдис С. М.* И. И. Петрункевич: в России и в эмиграции // Новый исторический вестник. – 2003. – Т. 9. – С. 85–107.

² *Петрункевич Анастасія Сергіївна (1850–1932)*, друга дружина І. І. Петрункевича (з 1882 р.). Донька генерал-лейтенанта С. І. Мальцева, у першому шлюбі дружина камерюнкера графа В. В. Паніна. Суспільний діяч, з 1919 р. разом із чоловіком в еміграції. Рідна сестра братів Мальцевих, які заснували курорт у Симеїзі. Її донька від В. В. Паніна графиня Софія Володимирівна Паніна (1871–1956) була власницею Гаспринського палацу. З 1903 р. І. І. Петрункевич та А. С. Петрункевич жили в маєтку С. В. Паніної в Гаспрі.

³ Очевидно, йдеться про кн.: *Vernadsky W. La Géochimie / par W. Vernadsky. – Paris, 1924. – 404 р.*

⁴ Йдеться про Мілюкова Павла Миколайовича (1859–1943), історика, політика, лідера кадетської партії, депутата Державної думи III і IV скликань, міністра закордонних справ Тимчасового уряду (березень – травень 1917 р.). З листопада 1918 р. жив на Заході. У 1921–1940 рр. редактор паризької газети «Последние новости». Один із найвпливовіших діячів російської еміграції. Залишив спогади: *Мілюков П. Н. Воспоминания (1859–1917): в 2-х т. – М., 1990; див. також: Мілюков П. Н. Дневник. 1918–1921. – М., 2004. – 847 с.*

⁵ «Руль», російська емігрантська газета (1920–1931, Берлін). Редагувалася лідерами кадетської партії І. В. Гессеном і В. Д. Набоковим. Тираж близько 20 тис. примірників. Через переміщення в середині 1920-х політичного центру російської еміграції з Берліна в Париж «Руль» втратив своє значення, а потім і зовсім припинив існування.

⁶ Інститут Пастера (Institut Pasteur), французький приватний некомерційний фонд та однойменний науково-дослідницький інститут у Парижі, що займається дослідженнями в галузі мікробіології, інфекційних захворювань і вакцин. Інститут названий на честь знаменитого французького ученого-мікробіолога, засновника та першого його директора Луї Пастера (1822–1895). Інститут був заснований у 1887 р., а відкритий у 1888 р.

⁷ Очевидно, йдеться про: *Записка академіка В. І. Вернадського [про організацію хімічного вивчення організмів відповідно до вимог геохімії] // Протоколи засідань Фізично-Математичного Відділу Української Академії Наук у Києві. І. 1918 рік. – К., 1919. – С. 43–45.*

⁸ Очевидно, йдеться про кн.: *Sur la présence simultanée du nickel et du cobalt dans la terre arable / par Gabriel Bertrand et M. Mokrgnatz. – Paris, 1922. – 182 р.*

⁹ Бертран Габріель Еміль (Bertrand Gabriel Emile; 1867–1962), французький біохімік і бактеріолог, доктор філософії (1904), член Французької та 15 іноземних академій наук; почесний доктор багатьох університетів. Кілька разів номінувався на Нобелівську премію з хімії.

¹⁰ Ще з 1910 р. В. І. Вернадський займався пошуком радіоактивних металів. З цією метою при Російській академії наук було створено Радієву комісію, на фінансування якої уряд виділив 7000 руб. З експедиціями Вернадський об'їздив Закавказзя, Середню Азію й Урал. Проте з початком Першої світової війни кредити на радієві роботи поступово скорочувалися.

¹¹ Очевидно, йдеться про політику українських більшовиків-боротьбистів, які, реформуючи та перепрофілюючи освітню систему УСРР у 1919–1920 рр., на відміну від РСФРР цілковито ліквідували університети в Україні.

¹² Арнольд Володимир Митрофанович (1871–1924), ботанік, морфолог та альголог, член-кореспондент Російської АН (1923). Докладніше про нього див.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 1. – К., 2011. – С. 96.*

¹³ Очевидно, йдеться про Київську міську публічну бібліотеку, що була заснована в Києві в 1888 р., та збільшення її фондів за рахунок марксистської літератури після встановлення радянської влади.

¹⁴ Інститут Карнегі (Carnegie Institution for Science), американська організація, заснована в 1902 р. Е. Карнегі, займається підтримкою наукових досліджень.

¹⁵ Анастасія Сергіївна Петрункевич.

¹⁶ Йдеться про кн.: *Богданович Т. А. Биография Владимира Галактионовича Короленко (1853–1917). Вып. 1. – Харьков, 1922. – 154 с.*

¹⁷ Очевидно, ідеться про Оболенського Володимира Андрійовича (1869–1950), князя, кадета, депутата Державної думи I скликання від Таврійської губернії. У квітні 1918 р. обраний головою Таврійської губернської земської управи. У листопаді 1920 р. із залишками російської армії генерала П. М. Врангеля виїхав із Криму до Туреччини. Жив у Парижі, працював у Російському земсько-міському комітеті допомоги російським громадянам за кордоном. Займався журналістикою. Був добре знайомий із В. І. Вернадським, особливо дружніми були їхні стосунки і в т. зв. петербурзький період, і в час роботи в Тимчасовому уряді, і протягом організації університетської освіти в Криму.

¹⁸ Вернадська (уродж. Старицька) Наталія Єгорівна (1860–1943), дружина В. І. Вернадського. Докладніше про неї див. комент. № 1 у розділі листів Н. С. Вернадської в цій книзі.

¹⁹ Ідеться про від'їзд сина В. І. Вернадського Георгія до Єльського університету в США в 1927 р. Єльському університетові був потрібен фахівець з історії Росії. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів Г. В. Вернадського в цій книзі.

²⁰ Ідеться про намагання більшовиків вести активну соціальну і просвітницьку роботу середині корейської діаспори Примор'я та Тихоокеанського узбережжя. Щодо цього див.: *Пак Б. Д. Корейцы в Советской России (1917 – конец 30-х годов)*. – М.; Иркутск; СПб., 1995. – 258 с.

²¹ Ідеться про початок будівництва Дніпрогесу в 1926 р. та про виступ української делегації на III з'їзді Рад у Москві в 1925 р. Тоді голова РНК УСРР В. Чубар у своєму виступі фактично погрожував виходом із Союзу, доводячи, що будівництво в СРСР може тривати на основі незалежності окремих національних республік. З цього приводу див.: *Чубар В. Я. Вибрані статті і промови*. – К., 1972. – 628 с.

²² Див. комент. № 11.

²³ Короленко Ганна Сергіївна (1884–1917), донька рідної сестри В. І. Вернадського Катерини Іванівни.

²⁴ Сьогодні селище Танхой Кабанського району, Бурятія, Росія. В. І. Вернадський працював там у радієвих експедиціях. Побував на золотоносних розсипах по річках Унде, Газімуру, Бошагоче та Гугде, на поліметалічних рудниках.

²⁵ Філософов Дмитро Володимирович (1872–1940), публіцист, критик, релігійний, громадський і політичний діяч. Працював у Кодифікаційному відділі при Державній раді, з 1898 р. – у Петербурзькій імператорській публічній бібліотеці. З 1897 р. почав займатися журналістською діяльністю. У 1908–1917 рр. працював у Релігійно-філософському товаристві Санкт-Петербурга (Петрограда), у 1918–1919 рр. – у Публічній бібліотеці, брав активну участь у діяльності Політичного Червоного Хреста. З 1919 р. в еміграції, де продовжив публіцистичну діяльність.

²⁶ Ідеться про перемогу у франко-пруській війні 1870–1871 рр., внаслідок якої було проголошено Німецьку імперію. Тоді ж до Німеччини відійшли французькі Ельзас та Лотарингія.

²⁷ Ідеться про погром 22 липня (4 серпня) 1914 р. німецького посольства в Петербурзі. Щоправда, працівники посольства покинули його за декілька днів до погрому, убитим німцем виявився дрібний працівник посольства А. М. Кетнер.

²⁸ «Союз русского народа», чорносотенне монархічне товариство, що існувало в Російській імперії в 1902–1917 рр.

²⁹ Пуанкаре Раймон (Poincaré Raymond; 1860–1934), французький державний діяч, президент (1913–1920). Двічі бував у Росії з офіційним візитом – у 1912 і 1914 рр. – у межах діяльності російсько-французького союзу проти Німеччини.

³⁰ Вільгельм II Гогенцоллерн (Friedrich Wilhelm von Hohenzollern; 1859–1941), останній кайзер Німеччини та король Пруссії (1888–1918). У 1890 р. проголосив т. зв. новий курс, актизувавши зовнішню політику Німеччини, спрямовану на переділ світу.

³¹ Імовірно, псевдонім Топорова Володимира Вікторовича (?–1936), російського журналіста, члена кадетської партії. Літературний псевдонім В. Вікторов. До революції працював кореспондентом газет «Речь» і «Русские ведомости» в Болгарії. Опісля в еміграції.

³² Ідеться про щоденну політичну, економічну і літературну газету «Речь» (1906–1917). Друкований орган кадетської партії.

³³ Ідеться про звернення до польського народу великого князя Миколи Миколайовича (молодшого) (1856–1929), головнокомандувача сухопутних і морських сил Російської імперії на початку Першої світової війни (1914–1915) (День, 1914, № 206, 2 серпня, с. 1).

³⁴ Ідеться про польські землі, які з 1793 р. перебували в складі Пруссії.

³⁵ Ольденбург Федір Федорович (1862–1914), педагог і громадський діяч, брат академіка С. Ф. Ольденбурга. Наприкінці 1880-х років член «Братства», яке об'єднало молодих інтелектуалів, студентів Петербурзького університету (серед них були також В. І. Вернадський, С. Ф. Ольденбург, Д. І. Шаховської, О. О. Корнілов та ін). Працював у навчальних закладах у Тверській губернії. Після 1905 р. керував Тверським губернським комітетом кадетської партії (Партії народної свободи). У 1910–1912 рр. читав лекції в Петербурзькому політехнічному інституті.

³⁶ Корнілов Олександр Олександрович (1862–1925), історик, автор першого систематичного курсу історії Росії XIX ст. Секретар ЦК кадетської партії; професор Петербурзького політехнічного інституту (1909–1923). Близький друг В. І. Вернадського. Корнілов тоді був на дачі Вернадських у Шишаках.

³⁷ Шаховської Дмитро Іванович (1861–1939), один із засновників Конституційно-демократичної партії (Партії народної свободи). Близький друг В. І. Вернадського. Детальніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 1. – К., 2012. – С. 347.

³⁸ $16^\circ R\acute{e} = 20^\circ$ за шкалою Цельсія. У XIX – на початку XX ст. в Російській імперії діяла як шкала Цельсія, так і шкала Реомюра.

³⁹ «Русские ведомости», газета, орган ліберальної професури і земських діячів, виходила в Москві з 1863 р. по березень 1918 р.

⁴⁰ У серпні 1915 р. ліберально-буржуазні кола зажадали створення уряду, який би користувався довірою Думи, і утворили Прогресивний блок. До нього увійшли 236 з 242 членів Думи і три групи Державної ради. В одну з них, «академічну», був обраний В. І. Вернадський. У 1915–1916 рр. він працював в Економічній комісії Держради, Міжпарламентській торговій конференції союзних держав, у комісії з розробки проекту нового університетського статуту.

⁴¹ Один із «політичних» палаців Санкт-Петербурга, де в 1905–1917 рр. розміщувалася Рада міністрів Російської імперії.

⁴² Гінденбург Пауль фон (von Hindenburg Paul; 1847–1934), німецький військовий і політичний діяч. Головнокомандувач німецьких збройних сил у Першій світовій війні. Пруський генерал-фельдмаршал (з 1914 р.). Рейхспрезидент Німеччини (1925–1934). Єдина в історії Німеччини людина, обрана главою держави на всенародних виборах.

⁴³ Венізелос Елефтеріос Кіріаку (Βενιζέλος Ελευθέριος Κυριάκου; 1864–1936), грецький політик, прем'єр-міністр у 1910–1933 рр. Погляди Венізелоса коливалися від ліберального республіканізму до консервативного монархізму, але завжди відрізнялися крайнім націоналізмом. Був прихильником війни Греції на боці Антанти. Після війни представляв Грецію на Паризькій мирній конференції та домігся включення до її складу Фракії та Іонії.

⁴⁴ Затока, а також урочище та узбережжя на Південному березі Криму, розташоване в районі мису Ая. У цій місцевості з 1910 р. діяв заснований В. І. Вернадським, В. Г. Короленком, К. С. Станіславським, І. Я. Білібіним, П. М. Мілюковим курортний кооператив під назвою «Професорський куточок». До початку 1914 р. було побудовано 14 будинків.

⁴⁵ Донька Ніна Володимирівна Вернадська. Докладніше про неї див. комент. № 1 у розділі листів Н. В. Вернадської в цій книзі.

⁴⁶ 2133,6 км.

⁴⁷ Ідеться про п'яту сесію Державної думи Російської імперії IV скликання, яка тривала з 1 (14) листопада по 16 (29) грудня 1916 р. На засіданнях велися гострі дискусії щодо внутрішнього становища в країні та лунала критика уряду аж до його розпуску.

⁴⁸ Ідеться про виступ П. М. Мілюкова на засіданні Державної думи 1 листопада 1916 р., у якому він звинуватив імператрицю Олександру Федорівну та прем'єр-міністра Росії Б. В. Штюрмера в підготовці сепаратного миру з Німеччиною. Звинувачення в державній зраді П. М. Мілюков «обгрунтував» нотатками в німецьких газетах, рефреном виступу були слова: «Що це, дурість або зрада?». Ця промова побічно прискрила Лютневу революцію 1917 р. З цього приводу див.: *Резанов А. С.* Штурмовой сигнал П. Н. Миллюкова. С приложением полного текста речи, произнесенной Миллюковым в заседании Госуд. Думы 1 ноября 1916 г. – Париж, издание автора, [1924]. – 64 с.

⁴⁹ Штюрмер Борис Володимирович (1848–1917), російський державний діяч. У 1916 р. (з 20 січня по 10 листопада) був головою Ради міністрів Російської імперії, одночасно, до 7 липня того ж року, був міністром внутрішніх справ, а потім міністром закордонних справ. Звільнений з посади голови Ради Державної думи на вимогу П. М. Мілюкова та Прогресивного блоку. Впливав на цензуру в урядовій пресі, через що газети виходили з величезними білими шпальтами процenzурованих статей.

⁵⁰ Грім Давид Давидович (1864–1941), правознавець, член ЦК кадетської партії. У 1910 р. ректор Петербурзького університету, в 1917 р. комісар Тимчасового уряду над Державною канцелярією та Канцелярією з прийняття прохань. Докладніше про нього див.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 1. – К., 2012. – С. 646.*

⁵¹ Очевидно, йдеться про підпорядкованість судової системи Російської імперії міністру юстиції Шегловітову Івану Григоровичу (1861–1918), який обіймав посаду міністра юстиції у 1906–1915 рр., був останнім головою Держради Російської імперії.

⁵² Протопопов Олександр Дмитрович (1866–1918), поміщик і промисловець, депутат Державної думи III і IV скликань від Симбірської губернії, один із лідерів Прогресивного блоку. Останній міністр внутрішніх справ Російської імперії. Після Лютневої революції заарештовувався Тимчасовим урядом, розстріляний більшовиками. У політичних поглядах був прихильником жорсткого урядового курсу. Коли на його призначення міністром внутрішніх справ депутат Держдуми граф В. О. Бобринський відповів гострим несхваленням, послав до нього своїх секундантів, одним із яких був і В. В. Шульгін. Останній написав пом'якшувального листа до Протопопова, і дуель було відмінено.

⁵³ Шульгін Василь Віталійович (1878–1976), російський політичний і громадський діяч, публіцист. Депутат Державної думи II–IV скликань. Російський націоналіст і монархіст, хоча заперечував існування царської влади. Докладніше про нього див.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 236.*

⁵⁴ Очевидно, йдеться про відповідь П'єра Жозефа Прудона (Proudhon Pierre Joseph; 1809–1865), соціаліста, теоретика анархізму, політичному і державному діячу, історика, неодноразовому прем'єр-міністру та першому президенту французької Третьої республіки Луї-Адольфу Т'єру (Thiers Louis-Adolphe; 1797–1877) на засіданні Національної асамблеї 16 липня 1848 р. Щодо цього див.: *Pierre-Joseph Proudhon: sa vie et sa pensée (1809–1849) / par Pierre Haubtmann. – Paris, 1982. – 1140 p.*

⁵⁵ Родзянко Михайло Володимирович (1859–1924), державний та політичний діяч, член Державної ради (1906–1907) та II Державної думи (1907–1912), голова IV Державної думи Російської імперії (1912–1917). Був одним із лідерів партії «октябристів». Прихильник конституційної монархії англійського типу, був зв'язаний із російськими опозиційними колами, які під час Першої світової війни боролися проти Распутіна й готували «революцію згори». У лютому 1917 р. очолив Тимчасовий комітет членів Державної думи, якому Микола II передав верховну владу. Докладніше про нього див.: *Кочергін І. О.* На захисті

земської справи. Родзянко Михайло Володимирович // Кочергін І. О. Земське самоврядування Катеринославщини (персонологічний вимір): моногр. – Дніпропетровськ, 2011. – С. 111–126.

⁵⁶ Ідеться про виступ Трепова Олександра Федоровича (1862–1928), міністра шляхів сполучення, голови Ради міністрів (10 листопада (23 листопада) 1916 р. – 27 грудня 1916 р. (9 січня 1917 р.) 19 листопада 1916 р. на засіданні Державної думи, де він заявив про співпрацю з Думою і громадськими організаціями. Критикував уряд Б. В. Штрюмера та домігся його відставки, також вимагав у Миколи II звільнення з посади міністра внутрішніх справ О. Д. Протопопова.

⁵⁷ Імовірно, йдеться про «Телеграммы «Русской Ривьеры», регулярний додаток до «Русской Ривьеры», щоденної політичної, економічної, громадсько-літературної газети (1907–1916). Додаток виходив по понеділках з черговим газетним матеріалом і телеграмами.

⁵⁸ Один із «політичних» палаців Санкт-Петербурга, де в 1906–1917 рр. розміщувалася Державна дума.

⁵⁹ Ідеться про Прогресивний блок – об'єднання депутатських фракцій IV Державної думи та Державної ради Російської імперії в роки Першої світової війни 1914–1918 рр. Утворений у серпні 1915 р., коли патріотичний підйом перших місяців війни змінився тривогою, викликаною весняно-літнім відступом російських військ. Складався переважно з представників парламентських партій прогресистів, кадетів, октябристів і «прогресивних російських націоналістів». Після Лютневої революції лідери об'єднання увійшли в Тимчасовий уряд Росії – т. зв. «уряд народної довіри».

⁶⁰ Ідеться про його наступника О. Ф. Трепова.

⁶¹ 15° С.

⁶² Налбандов Володимир Сергійович (1874–1954), землевласник, лідер кримських аграріїв, член Таврійської земської управи; крайовий контролер і секретар. У 1918 р. тимчасово керуючий Міністерством віросповідань і народної освіти в Кримському автономному уряді М. О. Сулькевича; в 1919 р. державний контролер в уряді С. С. Крима; в 1920 р. начальник Управління торгівлі і промисловості в уряді Збройних сил Півдня Росії. На початку червня 1916 р. в Сімферополі на його квартирі відбулися переговори між представниками кримсько-татарського Курултаю (національного з'їзду) і кадетами. Було узгоджено склад коаліційного уряду за участю кримських татар, представників німців-колоністів, кадетів. Докладніше див.: *Налбандов В. С.* Записки. Краевое правительство в 1918–1919 гг. // Красный архив. – 1927. – № 3 (22). – С. 92–133.

⁶³ Крим Соломон Самійлович (1867(1868)–1936), землевласник, підприємець, меценат, учений-агроном; голова 2-го Кримського крайового уряду (листопад 1918 – березень/квітень 1919 р.); ініціатор заснування Таврійського університету; караїм за походженням, учасник і провідник караїмського руху в Криму та в еміграції.

⁶⁴ Келлер Володимир Костянтинович (1856–1919), підприємець і письменник, гласний Таврійської земської управи. Значну частину часу разом із сім'єю проводив у родинному маєтку Партеніт (Алушта).

⁶⁵ Богданов Микола Миколайович (1875–1930), кадет, депутат II Державної думи від Рязанської губернії. До переїзду в Крим служив інспектором у Російському страховому товаристві. З 1913 р. обраний гласним, а потім головою Ялтинської земської управи. Голова Таврійської земської управи. Член Таврійської вченої архівної комісії (ТУАК) з 1916 р. Міністр внутрішніх справ, а також військовий і морський міністр Кримського крайового уряду С. С. Крима (1918–1919). Згодом в еміграції.

⁶⁶ У 1916 р. Г. В. Вернадський подав до захисту в Петербурзькому університеті магістерську дисертацію «Русское масонство в царствование Екатерины II». Робота була надрукована в 1917 р., а власне захист – призначений на 22 жовтня 1917 р.

⁶⁷ Ідеться про доньку В. І. Вернадського Ніну та її ймовірний виступ як курсистки Московських Вищих жіночих курсів, однак докладніших відомостей про це відшукати не вдалося.

⁶⁸ Імовірно, йдеться про антиурядові виступи 3–5 (16–18) липня 1917 р. в Петрограді, що відбулися після воєнної поразки на фронті й урядової кризи (вихід із уряду трьох міністрів-кадетів під приводом поступок, на які пішла урядова делегація в переговорах із українською Центральною Радою).

⁶⁹ Шингарьов Андрій Іванович (1869–1918), лікар, земський діяч. Депутат Державної думи II–IV скликань, товариш голови кадетської фракції; автор кадетської аграрної програми. У першому складі буржуазного Тимчасового уряду (березень – травень 1917 р.) – міністр землеробства, у другому (травень – липень) – міністр фінансів і завідувач продовольства. Після відходу кадетів з уряду 2 (15) липня – лідер кадетської фракції в Петроградській міській думі, член Передпарламенту; обраний до Установчих зборів.

⁷⁰ Мануйлов Олександр Аполлонович (1861–1929), економіст, юрист, ректор Московського університету, міністр народної освіти в Тимчасовому уряді. Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 320.

⁷¹ Степанов Павло Іванович (1880–1947), геолог, академік АН СРСР (1939), член Петербурзького мінералогічного товариства (1907), Всесоюзного палеонтологічного товариства (1916). Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 428.

⁷² Імовірно, йдеться про проголошення Центральною Радою Другого Універсалу (3 (16) липня 1917 р.) та виступ полуботківців у Києві з метою проголошення незалежності України (3–4 липня 1917 р.).

⁷³ Керенський Олександр Федорович (1881–1970), юрист, політик. Лідер фракції трудовиків у IV Державній думі. Після Лютневої революції поєднував посади заступника голови Тимчасового комітету Думи та заступника голови Петроградської ради. З березня 1917 р. – есер; у Тимчасовому уряді – міністр юстиції (березень – травень), військовий і морський міністр (травень – вересень). З 8 (21) липня – міністр-голова, з 30 серпня (12 вересня) – верховний головнокомандувач. З 1918 р. в еміграції.

⁷⁴ Ідеться про т. зв. червневу політичну кризу, коли застрайкували робітники 29-ти заводів Петрограда на знак протесту проти продовження війни та з вимогою передачі влади радам робітників та солдатів. Однак запланована на 10 червня 1917 р. мирна демонстрація так і не відбулася.

⁷⁵ Очевидно, йдеться про досягнутий компроміс між Тимчасовим урядом та Центральною Радою, за яким Тимчасовий уряд визнав теоретичну можливість отримання Україною автономії, а Центральна Рада зобов'язувалася самостійно (без рішення Всеросійських Установчих зборів) автономію не вводити; Тимчасовий уряд дозволив створення національних українських військових частин, але при цьому організуватися вони повинні були з дозволу та під контролем Тимчасового уряду, при цьому українські частини залишалися в складі єдиної російської армії. Ці умови повинні були бути зафіксовані в спеціальній постанові Тимчасового уряду та Універсали Центральної Ради. Досягнутий компроміс і викликав у Росії урядову кризу.

⁷⁶ Нольде Борис Еммануїлович (1876–1948), правознавець, дипломат, історик, літературознавець, мемуарист. Барон. Закінчив юридичний факультет Петербурзького університету, працював у Міністерстві закордонних справ. Дотримувався ліберальних політичних поглядів, брав участь у діяльності кадетської партії. У березні – травні 1917 р. – товариш міністра закордонних справ (при П. М. Мілюкові). У жовтні 1917 р. увійшов до складу Тимчасової ради Російської республіки (Передпарламенту). Розчарувався у співпраці з країнами «Антанти» і став дотримуватися німецької орієнтації. В 1919 р. емігрував. У своїх політичних міркуваннях щодо України відкидав принцип національного самовизначення та пропонував підтримати ідею т. зв. національних «союзів», які мали вирішувати тільки проблеми культури відповідних етнографічних груп.

⁷⁷ «Южный край», газета, що видавалася російською мовою в Харкові з 1 грудня 1880 по 1918 р.

⁷⁸ Ідеться про ставлення до Другого Універсалу Української Центральної Ради від 3 (16) липня 1917 р. як відповідь на телеграму Тимчасового уряду Центральної Ради. Згідно з Універсалом, Тимчасовий уряд визнавав право України на автономію, а Центральну Раду та Генеральний секретаріат – органами державної влади в Україні. Натомість, Українська Центральна Рада змушена була погодитися на те, що остаточно питання про форму автономії буде вирішено Всеросійськими Установчими зборами, та визнати, що Україна не претендує на повну державну незалежність. Центральна Рада приймала умови Тимчасового уряду про розширення її складу за рахунок представників національних меншин України. Вона взяла зобов'язання розробити проекти законів про українську автономію для їх розгляду Установчими зборами Росії.

⁷⁹ Ідеться про антиурядові виступи 3–5 (16–18) липня 1917 р. в Петрограді, що стали наслідком військової поразки на фронті та урядової кризи (вихід з уряду міністрів-кадетів під приводом поступок, зроблених урядовою делегацією в переговорах з Українською Центральною Радою).

⁸⁰ Ідеться про падіння дисципліни російських військ та контратаку «Брусилівського прориву» австро-угорською армією.

⁸¹ Ідеться про телеграму, надіслану О. Ф. Керенському, в якій Л. Г. Корнілов (1870–1918), російський генерал від інфантерії, монархіст, один із керівників «Білого» руху в Росії, заявив, що відмовляється підкорятися Тимчасовому уряду та закликав до цього населення. Основними зрадниками він вважав О. Ф. Керенського та його оточення.

⁸² Телеграма була завірена Борисом Вікторовичем Савінковим (1879–1925), соціал-демократом, згодом лідером партії есерів, керівником терористичної Бойової організації партії есерів, учасником «Білого» руху, письменником. Запропонував Корнілову підкорятися Тимчасовому уряду, але 30 серпня подав у відставку, не погоджуючись зі змінами в політиці Тимчасового уряду. Був викликаний до ЦК партії есерів для розгляду за т. зв. «корнілівською справою». На засідання не з'явився, вважаючи, що партія більше не має «ані морального, ані політичного авторитету», за що і був 9 жовтня виключений із партії.

⁸³ Чернов Віктор Михайлович (1873–1952), один із засновників партії соціалістів-революціонерів і її основний теоретик. Перший і останній голова Установчих зборів Тимчасового уряду. Підтримував соціалістичні перетворення Росії.

⁸⁴ Чайковський Микола Васильович (1850/1851–1926), революціонер-народник. Після Лютневої революції 1917 р. член ЦК «Об'єднаної трудової народно-соціалістичної партії», виступав за союз із кадетами; входив у число членів виконкому ради селянських депутатів і Петроградської ради робітничих і солдатських депутатів, був обраний членом Установчих зборів від В'ятської губернії. Після жовтневого перевороту активно боровся з новою владою, увійшовши до «Комітету порятунку Батьківщини і революції», потім до «Комітету захисту Установчих зборів». З 1919 р. в еміграції у Франції, Англії.

⁸⁵ Ідеться про Олександра Олександровича Корнілова. У вересні 1917 р. він тяжко захворів, переніс два інсульти і для покращення здоров'я був змушений декілька років прожити в Кисловодську, де працював лектором Кисловодського народного університету. Докладніше про нього див. комент. № 36.

⁸⁶ Родичев Федір Ізмайлович (1854–1933), адвокат, земський діяч. Один із засновників кадетської партії. Член Державної думи I–IV скликань (1906–1917). Виступав за війну до переможного кінця, прихильник організації блоку кадетів із козацтвом на виборах в Установчі збори. Підтримав виступ генерала Л. Г. Корнілова. Докладніше про нього див.: Письма В. И. Вернадского Ф. И. Родичеву: 1920–1932 гг. / публ. и предисл. И. Торбакова // Славяноведение. – 2002. – № 5. – С. 80–94.

⁸⁷ Єфремов Іван Миколайович (1866–1945), член Державної думи I, III і IV скликань. Міністр юстиції, потім міністр державного піклування Тимчасового уряду (1917). Прихильник урядової коаліції з соціалістичними партіями. Після революції – в еміграції у Франції.

⁸⁸ Ідеться про Ганну Сергіївну Короленко. Див. комент. № 23.

Цецилія Наумівна Пітковська (1904–?)¹

Ц. Н. Пітковська – В. І. Вернадському

№ 206

25 вересня 1939 р., Київ

Глубокоуважаемый Владимир Иванович,

Очень благодарна Вам за советы и указания к моей работе. Внесла некоторые изменения в свою статью в соответствии с изменением заглавия.

Весной этого года во время моего пребывания в Москве ознакомилась с литературой о гоязите, также читала статью о его структуре. На основании литературы пришла к выводу, что до сих пор гоязит встречался в ассоциации минералов, отличной от таковой, встреченной в Ромнах и в Исачках (генезис его не вполне ясен и в других местах).

Было бы интересно, если бы у меня гоязит встретился в большем количестве, чтобы исследовать его структуру. Сейчас я готовлю свою работу о вторичных процессах и минералах в брекчии. Возможно, что дополнительные контрольные образцы дадут новый материал о гоязите. Статью свою высылаю одновременно с письмом, если она в таком виде может быть напечатана².

Очень благодарю за внимание.

Уважающая Вас *Ц. Питковская*

25.IX.1939 г.

Київ, ул. Короленко, 44, кв. 10.

РАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1278, арк. 1–1 зв.*

Коментарі

¹ *Пітковська Цецилія Наумівна (1904–?)*, геолог, петрограф. Кандидат геолого-мінералогічних наук (1944). У середині 1930-х років в. о. старшого наукового співробітника Інституту геології, потім старший науковий співробітник відділу кайнозою Інституту геологічних наук АН УРСР. У 1945 р. відряджена до Львова – старший науковий співробітник Львівського відділу Інституту геологічних наук. З кінця 1940-х років працювала в Ленінграді, зокрема багато років у Всесоюзному науково-дослідному геологорозвідувальному нафтовому інституті.

Основні праці: К петрографии средиземноморских отложений Северного Кавказа // Изв. АН СССР. Отд. матем. и естеств. наук. – 1937. – № 6. – С. 1037–1070 (в соавт. с З. Ивановой

* У справі також зберігається коротка довідка від 5 квітня 1940 р. з результатами спектрального аналізу гоязиту – арк. 2–3.

и В. Федоровым); Стронцій і барій у кепроках Роменського і Исачківського соляних піднять // Геолог. журнал. – 1939. – Т. 6, вип. 3; Об аутигенном турмалине в брекчии соляных поднятий в Ромнах и Исачках [Полтав. обл.] // Изв. АН СССР. Сер. геол. – 1940. – Вып. 6. – С. 74–77; О геохимических фациях живецкого и франского времени на территории Западной Башкирии // Геол. сб. ВНИГРИ. – М.; Л., 1953. – Т. 2. – С. 178–187; Об условиях образования доломитов в древнейших отложениях Русской платформы // Тр. ВНИГРИ. – 1960. – Вып. 163, № 5. – С. 514–528; Геохимические особенности древних толщ Русской платформы // Там само. – 1962. – Вып. 190. – С. 259–274.

² *Питковская Ц. Н.* Гозит в брекчии Роменского и Исачковского соляных поднятий // Докл. АН СССР. – 1939. – Т. 25, № 6. – С. 503–504. Стаття була надана в редакцію В. І. Вернадським 3 жовтня 1939 р. і надрукована в 1940 р. Згадуючи в січні 1942 р. події 1939 р., В. І. Вернадський записав у «Хронології»: «Очень интересна молодой химик, работающая по минералам соляных куполов, – она нашла – в первый раз видел под микроскопом... [фразу в оригіналі обірвано, можливо, В. І. Вернадський планував пізніше дописати слово «гозит». – Упор.] – статью ее (Ц. Н. Питковская) представил в «Доклады», где она и была напечатана в 1940 году» (АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 48, арк. 186; опубл. у: *Вернадский В. И.* Дневники. 1935–1941: в 2-х кн. Кн. 2: 1939–1941. – М., 2008. – С. 97).

Ромул Александрович Прендель (1856–1904)¹

Р. О. Прендель – В. И. Вернадському

№ 207

17 жовтня 1893 р., Одеса

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Спешу ответить Вам на Ваше письмо от 12 октября. На съезд² горю невыразимым желанием приехать, но все будет зависеть от целой массы посторонних обстоятельств, которые могут мне воспрепятствовать исполнить это страстное желание. Одна из крупнейших заковычек состоит, между прочим, в том, что я в самом конце декабря ожидаю прибавления семейства. Вторая, тоже немаловажная статья – это финансы. Кроме того, у меня есть некоторые обязательства, которые я должен буду исполнить в декабре, но сие все не так важно.

Относительно более живого обмена мыслей и более тесного общения с коллегами, я, конечно, более чем кто-либо мечтаю. Но как устроить, чтобы эта мечта приняла реальные формы при тех чудовищных расстояниях, [которыми] мы разделены между собой, и при той розни, которая царит между представителями нашей науки. Я здесь, положительно, коснею и не вижу около себя ни единого человека, с которым мог бы поделиться мыслями.

Обстановка Кабинета³ довольно мизерная, и средства, отпускаемые министерством, самые скудные.

Последние два года не выхожу из всякого рода болячек и, будучи завален всякого рода обязательной работой, не успеваю работать на себя. На Съезде, если и удастся побывать, едва ли буду делать сообщения, а, впрочем, если будет недостаток в референтах, то, может быть, и потолку языком⁴. О каких обзорах говорите Вы? Если только Вы подразумеваете обзоры успехов нашей науки за последние 15–10 лет, то, конечно, это было бы и назидательно, и интересно.

Сердечно жму, дорогой Владимир Иванович, Вашу десницу и, пожелав всего лучшего, остаюсь преданным Вам

Р. Прендель

17 окт[ября] 1893. Одесса.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1321, арк. 1–2 зв.

№ 208

30 листопада 1893 р., Одеса

Одесса 30 ноября [18]93 г.

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Простите великодушно, что не ответил Вам немедленно на Ваше письмо от 20-го ноября; но сему имеется уважительная причина, – я был болен инфлуэнцой, которая довольно бесцеремонно хозяйничает у нас.

Вполне сочувствуя Вашей идее, я нахожу, что вопрос о возможности ее исполнения может быть окончательно решен при личном свидании, так как рамки письма не позволяют достаточно обстоятельно обсудить детали. Говоря вообще, мне кажется, что удобнее было бы в промежуток между съездами заняться составлением резюме по всем вышедшим работам по кристаллографии, разгруппировав их в определенной системе, как это, напр[имер], делается метеорологической комиссией *British Association*⁵, которая к каждому Съезду готовит обзор успехов по подведомственному ей отделу. Если же взяться за пересмотр данных со времени выхода последнего издания *Rammelsberg*'а⁶, то эта работа, ввиду необычайного роста кристаллологии, едва ли может быть окончена в два года, да и кому поручить ее? Много ли у нас молодежи, которой можно было бы доверить это? Во всяком случае, если только не умру от холеры, то постараюсь приехать, хотя бы к концу съезда, чтобы переговорить и об этом, и о некоторых других настоятельных нуждах науки; тогда, надеюсь, Вы не откажете уделить мне вечер-другой – хотя бы и после окончания Съезда, и мы все это детально обсудим. А пока позвольте пожелать Вам всего хорошего и сердечно позжать Вашу руку.

Преданный Вам

Р. Прендель

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1321, арк. 3–4 зв.

№ 209

25 січня 1894 р., [Одеса]*

25 января 1894 г.

Многоуважаемый и дорогой Владимир Иванович!

К моему крайнему сожалению, я ничего утешительного по поводу интересующих Вас ежегодных отчетов нашего Университета не узнал. Дело в том, что в нашей *alma mater* уже давным-давно перестали печатать отчеты, а посылают их в виде рукописей в Министерство, где Вы их могли бы рассмотреть, если бы были в Петербурге на праздники⁷. Все, чем я могу Вам служить в данном деле, это переслать Вам сборник, изданный по поводу двадцатипятилетия нашего Университета. Этот экземпляр прошу Вас по минованию надобности в нем возвратить мне обратно⁸.

Жду с нетерпением продолжения Ваших лекций⁹, а также 10-й номер «Дневника» IX-го Съезда¹⁰ и речей, произнесенных на последнем Общем Собрании. Неужели редакция до сих пор не выпустила в свет 10-го №?

В Горном Клубе¹¹ очень заинтересовались тем, что говорил В. Д. Соколов¹² об этом тартаренском учреждении. Кроме того, предполагается обратиться к авторам сообщений о Крыме, чтобы они прислали в редакцию Записок Крымского Горного Клуба¹³ свои сообщения для напечатания; ввиду того, что решено труды Съезда не издавать, может быть, кто-либо и пожелает прислать свои сообщения.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

Будьте здоровы! И примите от всей моей лаборатории сердечный привет и поклон. Свидетельствую свое нижайшее почтение уважаемой Наталье Георгиевне¹⁴ и, дружески пожав Вашу руку, остаюсь преданным Вам *Р. Прендель*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1321, арк. 5–6.

№ 210

3 лютого 1894 р., [Одеса]*

3 февр[аля] 1894

Многоуважаемый и дорогой Владимир Иванович!

Сердечно благодарю Вас за присылку № 10 «Дневника» и в особенности за 4-й лист Ваших лекций. Я по свободе вновь прочитал все до сих пор вышедшее и пришел в неопишуемый восторг. А посему убедительнейше прошу Вас серьезно подумать об издании их в виде печатного труда, который был бы доступен для всех, а не только для ограниченного кружка Ваших слушателей. Вы, как я вижу, сами цены не знаете им. Это, по моему разумению, капитальный вклад в нашу учебную литературу, – работа строго продуманная и весьма толково изложенная. Жаль было бы, если бы эта работа, в которую столько было вложено столько труда**, осталась бы недоступною для кружка той молодежи, которая интересуется у нас, на Руси, кристаллологией. Еще раз убедительнейше прошу Вас подумать над этим вопросом. А то ведь я человек решительный и могу Вам устроить великий скандал, а именно: возьму да издам имеющиеся у меня листы под заглавием «I-й выпуск лекций, читанных в Московск[ом] Университете прив[ат]-доц[ентом] В. И. Вернадским», а в предисловии объясню, почему я решился на этот шаг. Извольте меня потом к суду привлекать: за это не грех и в кутузке посидеть. Многие мне за это спасибо скажут.

Будьте же благоразумны и не упорствуйте!

А пока желаю Вам всего хорошего; низенько кланяюсь многоуважаемой Наталье Георгиевне и прошу ее содействия.

Преданный Вам

Р. Прендель

P.S. Получили ли Вы посланную Вам книжицу «25-летие нашего Университета»?¹⁵ Кстати, не знаете ли Вы, как нужно поступить, чтобы открыть здесь отделение Общества Охранения Народного Здравия? Образуется кружок лиц, сочувствующих целям этого Общества. Нет ли у Вас экземпляра Устава? Простите за бестолковое письмо. Пишу его перед самой лекцией и хочу сегодня же отправить.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1321, арк. 7–8.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** Так в оригіналі.

№ 211

25 лютого 1894 р., [Одеса]*

25.II.1894

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Так как я до сих пор не получил ответа на мое последнее письмо, то подозреваю, что Вы, может быть, обиделись и сердитесь на меня за игривый тон моего последнего послания. Прошу извинения и обещаю впредь быть сдержаннее. Я не сообразил, что то настроение, при котором я его писал, могло не соответствовать тому настроению и вообще тем обстоятельствам, при которых мое письмо могло быть Вами получено. Во всяком случае, прошу простить меня великодушно и прислать мне следующие листы Ваших лекций. Есть у меня к Вам еще две просьбы. Не могли ли бы Вы запросить Шера¹⁶, нет ли у него в запасе минералов, поименованных в прилагаемом списке. Нам нужны они для пополнения студенческой коллекции, так как имеющиеся у нас образцы пришли за давностью их приобретения и вследствие варварского обращения с ними студентов в полную негодность. Поэтому желательно бы иметь вразумительные образцы этих минералов, не очень дорогие. Особых сложных кристаллических форм или образцов из редких месторождений не нужно. Детальное изучение этих минералов производится студентами-специалистами по основной коллекции. Эта же коллекция должна содержать только наиболее типичных представителей, причем она должна обладать качествами трудной сокрушимости. Когда я был в Москве, Вы мне обещали Ваше содействие в этом деле; не откажите же теперь помочь мне. Пусть Шер сообщит мне цену этих образцов. Вторая просьба, которой я решаюсь беспокоить, состоит в следующем. На днях я, забыв мудрую пословицу «meglio il nemico del bene»**, возымел мысль уточнить некоторые из имеющихся у меня микроскопических препаратов метеорита «Забродье»¹⁷, причем совершенно испортил препарат, с которого изображение находится у Вас в кабинете (то, которое я показывал на Съезде). Так как, однако, на этом шлифе были случайно скомбинированы многие из характерных черт метеорита «Забродье», которые в других шлифах разбросаны в разных местах, то не найдете ли Вы возможным велеть сфотографировать имеющийся у Вас рисунок в сильно уменьшенном масштабе (величиной, напр[имер], поля зрения в медный пятак нового чекана) и прислать мне. Я Вам с благодарностью возвращу расходы по сниманию. Кстати, на днях буду сниматься и пришлю Вам свою «персону», как говорили во времена Александра I. Не могу ли я получить Вашей карточки?

Супруге Вашей низенько кланяюсь и шлю мой сердечный привет Кислаковскому¹⁸, супругам Павловым¹⁹ и Щиоровскому²⁰.

Преданный Вам

Р. Прендель

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1321, арк. 9–10 зв.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** Краще ворог хорошого (*итал.*).

№ 212

2 квітня 1894 р., Одеса

Одесса, 2 апреля 1894

Дорогой Владимир Иванович!

На днях вернулся из поездки «по ревизии» учебных заведений в округе и здесь застал Ваше письмо от 2 марта и 8-ой и 9-ый листы Ваших лекций. За все, за все сердечно благодарю Вас крепко-накрепко. Занимаюсь теперь приведением дел в порядок, которых за время моего месячного отсутствия накопилось немало, а потому просмотр полученных листов лекций отложил на некоторое время. Вчера принесли накладную на минералы, которые нам выслали из заграницы по Вашему заказу у Шера. Убежден, что, благодаря Вашему вмешательству, коллекция будет удовлетворительною. Совестно мне, дорогой Владимир Иванович, что я обеспокоил Вас – Вас, до такой степени заваленного работой. Известие о Кислаковском меня чрезвычайно удивило. Что за чудеса? Один минералог из почвоведов, другой – из фармацевтов, третий – из геологов, четвертый – из прокуроров, виноват, впрочем, это уж геолог из прокуроров!

На днях получил письмо от Вульфа²¹, в котором он жалуется, что его Выругов²² выругал. Что ж я ему мог в утешение сказать? Любишь, мол, статьи писать, люби и последствия от сей пагубной страсти переносить. А ведь поделом ему влетело! Жалуются также варшавяне на то, что их предложение на Съезде не имело успеха. Кто ж в этом виноват? Такие предложения нельзя так стремительно пускать. Надо было заблаговременно столковаться: может быть, что-нибудь и надумали бы.

У нас уже весна в полном разгаре, и мы все уже мечтаем о летнем отдыхе. Где и как Вы думаете лето провести? Не поедете ли в Швейцарию – на Съезд²³? Если проследуете в Крым, то не забежите ли к нам? Я буду до 20-го мая в Одессе и сердечно рад был бы повидаться с Вами на свободе. Вчера послал членский взнос в Ваше Общество Естествоиспытателей, а в скором времени думаю послать и статью о злосчастном метеорите Забродья. Не знаю только, согласятся ли они поместить ее, поелику к ней нужно будет приложить 2 фототипии метеорита. Кто у них секретарем?

Прошу засвидетельствовать мое нижайшее почтение Наталье Георгиевне и принять от меня самые душевные пожелания всего лучшего к грядущим праздникам Пасхи*.

Искренне преданный Вам *Р. Прендель*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1321, арк. 11–12 зв.

* Примітка Р. О. Пренделя: «Едва ли до праздников еще успеем обменяться письмами».

№ 213

20 квітня 1894 р., Одеса

Одесса, 20 апреля 1894 г.

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Простите, что так долго не отвечал Вам на последнее Ваше письмо от 6-го апреля. Племянница моя сильно и опасно захворала (подозревают чахотку), – пришлось ее устроить в деревне. Затем сынишка захворал, – тоже много возни было. Одним словом, страстная неделя для меня вполне оправдала свое название. Очень и очень благодарен Вам за снимок и прошу убедительнейше сообщить, что я вам за него должен. Хотелось бы очень иметь Ваше изображение, а если не сочтете за большую дерзость с моей стороны просьбу о карточке Вашей уважаемой супруги, то не откажите, с ее разрешения, разумеется, прислать и портрет Натальи Георгиевны, которой свидетельствую при сем случае мое нижайшее почтение. У Шрауфа²⁴ я, к сожалению, не работал, а занимался в лаборатории Чермака²⁵. Если бы Чермак узнал, что я имел желание работать у Шрауфа, то он меня немедленно выжил бы из своей лаборатории, до того у них обострились отношения. Как видите, весь ученый мир на одну колодку шит. Кстати, не будете ли Вы в сентябре на Съезде Естествоиспытателей и врачей в Вене. Я уже получил приглашение и, вероятно, приеду туда. Если будете раньше меня там, то кланяйтесь от меня Чермаку (он теперь там ректором на месте Зюсса²⁶) и его ассистенту Пеликану²⁷ – это чудная личность. Фигуры травления меня давно интригуют, и у меня в лаборатории в прошлом году работал некто Самойлов над ними, но, не окончив работы, уехал в Питер, а недельки через две вновь приедет и будет, вероятно, продолжать работу. Вопрос, им разрабатываемый, состоит в том, чтобы выяснить причину, почему различные химические агенты дают различные фигуры травления. Слышали ли Вы, что Левинсон-Лессинг²⁸ переводит Грота «Physikalische Kristallographie»²⁹? Я узнал об этом случайно, начав переводить [Soret] «Elements de Cristallographie Physique»³⁰ и предложив Риккеру³¹ издать эту книжку с некоторыми дополнениями. Риккер ответил, что он уже взялся за издание Кристаллофизики и что издать за раз две книжки по одному и тому же предмету он не решается. Если Вам не трудно, многоуважаемый Владимир Иванович, то узнайте у Владимира Дмитриевича Соколова³², возьмется ли Общ[ество] Испытателей Природы напечатать мою статейку о метеорите и, что главное, приложить к ней две таблицы фототипий?

Сердечно жму Вашу руку и в ожидании ответа остаюсь искренне преданным Вам

Р. Пренделем

P.S. Летом буду у себя в Лохвицком уезде хату строить. Простите за неразборчивость письма, – ужасно устал, а уже 12 часов ночи.

№ 214

[Квітень 1894 р., Одеса]*

Христос воскрес, дорогой Владимир Иванович!

Прошу передать мои сердечные поздравления Наталье Георгиевне. От снимка метеорита в бешеном восторге! Сколько я Вам должен за сей снимок? Вообще я ввожу Вас в разного рода почтовые и иные расходы. Простите. На днях буду писать Вам. Кланяюсь Вам и многоуважаемой супруге Вашей. Сынишку Вашего обнимаю. Tout à Vous**.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1321, арк. [41]. Візитна картка.***

№ 215

23 січня 1895 р., [Одеса]****

23 января 1895 г.

Многоуважаемый и дорогой Владимир Иванович!

Посылаю Вам с сегодняшней почтой обещанные метеориты (Гросс-Либенталь³³ и Вавиловку³⁴), а также образец Каменнобродского лабрадорита. Жду от Вас кусок Тургайска³⁵, кристалликов мейонита и искаженных давлением кубиков пирита. Лекции по Минералогии на днях добуду и также пришлю. (Кстати, сообщите подробный адрес Ваш, – забыл).

Подлые академики меня зело огорчили. Сначала официально разрешили мне взять по кусочку метеорита для работы, а затем оказалось, что все, что можно было взять, не портя главных кусков (Hauptstücke), было выкрадено, т. е. взято без всякого разрешения Хрущовым³⁶, а от главных кусков они ничего отбивать не позволяют. Таким образом, и разрешение дано, и целость метеоритов сохранена. Я, конечно, этого дела не оставлю, но сколько врагов мне придется нажить. Черт знает, что такое! Что же у Вас нового в университетском мире?

Свидетельствую Вам и многоуважаемой Наталье Георгиевне мое глубочайшее почтение.

Остаюсь преданным Вам

Р. Прендель

P.S. Когда же Вы к нам? Как подвигается Ваша работа?

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1321, арк. 20–21.

* Дату і місце написання листа встановлено за змістом.

** Увесь Ваш (*фр.*).

*** Текст на лицьовій стороні картки: Ромул Александрович Прендель. Профессор Новороссийского Университета.

**** Місце написання листа встановлено за змістом.

№ 216

5 лютого 1895 р., Одеса

Одесса, 5 февр[аля] 1895 г.

Многоуважаемый и дорогой Владимир Иванович!

Получили ли Вы мою посылочку с метеоритами и лабрадоритом, отосланную еще 24 января? Не получая столько времени вестей от Вас, боюсь, не пропала ли она? Узнайте, пожалуйста, у Влад[имира] Дм[итриевича] Соколова, что было в Обществе Любителей Естествозн[ания] и Антропологии, когда наш достопамятный Сахар Медович сообщал о своей поездке в Самарканд и Бухару³⁷. Он что-то уж слишком большим гоголем ходит и распускает слухи о восторженных встречах в Москве и Питере во время его артистической tournée*.

Сердечно жму Вашу руку и усердно кланяюсь Наталье Григорьевне**.

Ваш Р. Прендель

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1321, арк. 15. Листівка.

№ 217

25 лютого 1895 р., [Одеса]***

25 февр[аля] 1895 г.

Дорогой Владимир Иванович

Не отвечал Вам немедленно по получении Вашего письма, потому что ожидал все прибытия обещанной Вами посылки. Так как, однако, прошло уже более недели, а она еще мною не получена, то полагаю, что что-либо задержало отсылку ее, и в ожидании ее прибытия пишу Вам эти несколько строк. Метеорит, о котором я Вам говорил (Савченское³⁸, упал 15/27 июля [18]94 года), я получил. Собственно говоря, нам доставлена, по-видимому, только часть его, и я теперь занимаюсь его исследованием, поэтому и не желал бы дробить его, пока не будет сделан с него снимок. Весит он около 2500 грамм. Как только исследую его, то, конечно, пришлю Вам кусок. Это – хондрит, поразительно похожий на «Забродье». Березовских минералов (и вообще уральских месторождений) у нас совсем нет. Поэтому за каждый кусочек мы будем Вам зело благодарны.

Очень сожалею, что надежда увидеть Вас весною не состоится. Неужели же Вы думаете выпустить том толщины с Гуровское Геологическое описание Полтавской губ[ернии]³⁹? Ведь у Вас материала, и притом весьма интересного, достаточно.

* Мандрівка (фр.).

** Так в оригіналі.

*** Місце написання листа встановлено за змістом.

Все, что Вы пишете о положении дел у Вас, в высшей степени печалит меня. Куда же мы идем? Остаться на посту при таких обстоятельствах, положительно, становится невыносимым, а уйти? – Кому же уступить свое место?

Крепко жму Вашу руку и, засвидетельствовав многоуважаемой Наталье Георгиевне мое самое искреннее почтение,

остаюсь преданным Вам *Р. Прендель*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1321, арк. 18–19 зв.

№ 218

7 березня 1895 р., [Одеса]*

7 марта 1895 г.

Дорогой Владимир Иванович!

Познякова принял с распростертыми объятиями и все, что мог, сделал для него. Но за услугу прошу услуги. Узнайте, пожалуйста, у Шера, что он возьмет за коллекцию минералов и пород, список коих при сем прилагаю. Коллекция сия предполагается для одной из здешних женских гимназий, и, по крайней мере, минералы, наиболее распространенные, желательно иметь в крупных и хорошо образованных экземплярах. Ассигновано на это от 40 до 50 рублей, что составляет приблизительно 40–45 коп. за экземпляр. Я думаю, что за эту цену можно иметь очень порядочных представителей. Ведь в прилагаемом списке редких минералов почти что нет. Может быть, он согласится прислать коллекцию для просмотра и выбора, обозначив цены и руководствуясь вышеприведенной суммой.

Если заказ будет добросовестно исполнен, то он может рассчитывать, что и другие гимназии также закажут, – их у нас семь. Я рекомендовал начальницам здешних гимназий плюнуть на Фену и попробовать обратиться к другим фирмам. Пусть он мне сообщит условия, а Вы, может быть, не откажетесь предварительно осмотреть то, что он в состоянии выслать.

Что же Вы, дорогой, меня только раздражили обещанием прислать метеорит и минералы? Я все жду и надеюсь.

Какие вести из Питера? Что у Вас нового?

Низенько кланяюсь уважаемой Наталье Георгиевне и обнимаю Вас сердечно.

Ваш *Р. Прендель*

Простите за неразборчивость письма, – пишу в промежутке между двух лекций. А [Гаюиновское] построение все же элегантнее, чем Флетчеровский «Indicatrix»⁴⁰!

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1321, арк. 16–17 зв.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

№ 219

23 березня 1895 р., [Одеса]*

23 марта 1895 г.

Многоуважаемый и дорогой Владимир Иванович!

Предъявитель сего – мой сверхштатный ассистент и добрый знакомый Яков Филиппович Самойлов⁴¹ – едет на праздник в Москву к брату, который состоит лаборантом у И. М. Сеченова⁴². Конечно, ему весьма приятно будет с Вами познакомиться и посмотреть Ваш кабинет. Если у Вас будет совершенно свободных полчаса, то уделите ему их, если же нет, то передайте его в руки Вашего ассистента, тот ему покажет все Ваши прелести. «Одесситы одолели!» – восклицаете, наверное, Вы. Это Вам, душа моя, за Вашу неисправность Господь Бог посылает. Сему мужу Вы можете вручить обещанную посылку и, если Вас не затруднит, то приложите к ней списочек имеющихся у Вас метеоритов. Список может и он составить, а вес Вы ему укажете. Вы видите, что, несмотря на испытанную мною неудачу в академии, я все-таки не унываю.

Многоуважаемой Наталье Георгиевне прошу передать мое глубокое почтение.

Сердечно жму Вашу руку и остаюсь преданным Вам

Р. Прендель

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1321, арк. 24–25.

№ 220

17 квітня 1895 р., [Одеса]**

17 апр[еля] 1895 г.

Дорогой Владимир Иванович!

Я и жена будем рады устроить Медведева⁴³ здесь, когда он только появится. Помимо нас здесь есть его приятель и будущий патрон его Вериго⁴⁴, который тоже сделает, что может, чтобы облегчить ему хлопоты по первому устройству на новом месте. Будьте уверены, что в нашей семье он и жена его встретят самый радужный прием. Боюсь только (после Вашей рекомендации его), что мы ему представимся людьми, не особенно интересными и бледными. Я – простой чернорабочий в науке, жена вся погружена в дела развития и воспитания детей, ведем мы жизнь скромную и довольно замкнутую, может быть, это его не удовлетворит?

Что Вы сделали с моим Самойловым?! Он просто без ума от Вас и от всего, что он у Вас видел и слышал. Я его еще никогда не видел таким восторженным. Метеориты и кристаллы я от него получил и надеюсь Вам в скором времени

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** Те саме.

выслать наши южные каолины и, если найду, то и порядочные экземпляры вивинита. Мейониты так хороши, что Сидоренко⁴⁵ их немедленно включил в кристаллографическую коллекцию. Стрижова⁴⁶ ужасно жаль, ведь, мне помнится, Вы мне его представили, когда я был в Москве. Он, помнится, еще студентом был. Как все это тяжело слышать.

Я три недели проболел инфлуэнцей и теперь еще не вполне оправился. Бронхиты, и слабость, и связанная с ними апатия. Дружески жму Вашу руку и, засвидетельствовав многоуважаемой Наталье Георгиевне мое нижайшее почтение,

Остаюсь все тем же *Р. Пренделем*

P.S. От кого Вы советовали выписать кристаллы альбатов? У кого Вы приобрели кусок метеорита Seres и что заплатили? Список Купфера⁴⁷ на днях верну.

РАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1321, арк. 26–27 зв.

№ 221

8 травня 1895 р., Одеса

8 мая 1895 г. Одесса*

Дорогой Владимир Иванович!

При сем посылаю Вам каталог метеоритов, составленный Купфером. Передайте ему его при оказии и извинитесь за меня, что так долго задержал. Я исправил в нем карандашом все ошибки во времени падения (resp[ective]** нахождения), которые я только мог заметить. В некоторых случаях мне пришлось наводить справки в литературе, – все это задержало присылку списка обратно. При идентификации кусков метеоритов, разбросанных по разным коллекциям университетов и др[угих] музеев, весьма важно нередко бывает точное обозначение времени и места падения их (resp[ective] нахождения). Я на днях исправил все замеченные мною неточности в каталоге Императорской Академии Наук, так как, занимаясь специально метеоритикой, успел довольно хорошо ознакомиться с литературой этого вопроса.

Не откажите зайти к Шеру и спросить его, когда он получит обещанную коллекцию, которая бы удовлетворяла тем требованиям, о которых я Вам некогда писал. Главное, чтобы она была составлена по присланному Вам списку, чтобы найчаще встречающиеся минералы были в виде хороших кристаллов и чтобы все это стоило не дороже 50 руб. Если он может удовлетворить этим требованиям, то пусть пришлет такую коллекцию на имя женской гимназии г[оспо]жи Анны Ивановны Бракенгеймер в Одессе, угол Ямской и Дворянской. Если пришлет дрянь, то ему вернем обратно. Простите, голубчик, что я Вас затрудняю, но ведь никого из минералогов в Москве, кроме Вас, я не знаю.

* На бланку: Минералогический Кабинет Императорского Новороссийского Университета.

** Відповідно, відповідає (лат.).

Медведевы – прелестная парочка во всех отношениях. Он просит Вам засвидетельствовать свое почтение. Низко кланяюсь многоуважаемой Наталье Георгиевне и, сердечно пожав Вам руку,
остаюсь преданным Вам

Р. Прендель

P.S. Что Вы скажете относительно затеи Криштофовича⁴⁸? Самойлов и Сидоренко припадают к Вашим стопам!

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1321, арк. 22–23 зв.

№ 222

30 грудня 1896 р., [Одеса]*

30.XII.[18]96

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Пушкинит я получил, и так как никакой «сопроводительной бумаги» при нем не было, то не знал, что сие означает. Великое Вам спасибо за память и присылку пушкинита. На днях вышлю Вам целестин из нового месторождения близ Хотина Бессарабск[ой] губ[ернии]. Краткая заметка будет помещена о нем во II-ом вып[уске] XXXIII-его тома Зап[исок] Минер[алогического] Общ[ества]⁴⁹. Телеграфировал Вам, потому что не знал о существовании у нас нового типа странствующих профессоров. Вообще, чем больше живу, тем менее удивляюсь всему происходящему вокруг меня. Недели две тому назад защищал здесь диссертацию Ю. В. Вульф. Все обошлось благополучно. Жду с нетерпением выхода в свет Вашей диссертации⁵⁰. Слышал я о том, что Вы ее представили в Питер. Ни на минуту не сомневаюсь относительно успеха ее, которого от искренного сердца Вам желаю. Низко кланяюсь Вашей супруге. Будете ли Вы на геологическом конгрессе в Питере⁵¹? Или же предпочтете Киев?

Ваш *Р. Прендель*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1321, арк. 29–29 зв.

№ 223

3 лютого 1897 р., Одеса

Одесса, 3.II.[18]97

Многоуважаемый Владимир Иванович!

На днях служитель мой отправил Вам по моему поручению шутифик целестина из с. Доробаны Бессарабск[ой] губ[ернии] Хотинского уезда. После отправки этой посылки он заметил, что забыл вложить этикетку, а так как посылка

* Місце написання листа встановлено за змістом.

отослана от имени Общ[ества] Естествоиспытателей, то все это вместе взятое может привести Вас в зело великое недоумение, почему и пишу Вам эти строки. Все это произошло, потому что посылка посылалась без моего участия, ибо лежу уже 9-ый день пластом – болен, но чем, сам не пойму, да и пользующий меня дорогой Анатолий Константинович⁵², по-видимому, тоже малость смущен моим поведением. Уже более недели как у меня, не переставая, страшно болит голова, а между тем никаких симптомов инфекции, никаких явлений со стороны кишечника и вообще ничего такого, что бы можно было бы привести в связь с причиной неистовой боли. Тем не менее, надеюсь от этой пакости не помереть и думаю осе-нью сбегать в Киев на Съезд⁵³.

Искренний привет Вашей супруге. Сердечно жму Вашу руку.

Р. Прендель

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1321, арк. 28–28 зв.

№ 224

19 березня 1897 р., Одеса

19 марта 1897 г. Одесса*

Дорогой Владимир Иванович!

Получил я Вашу диссертацию и березовит (пусть будет березовит!). Сердечно благодарен Вам за обе эти присылки. Диссертацию Вашу прочитал и так испугался, что до сих пор не могу прийти в себя. Страшную ломку Вы задумали и, дай Бог, Вам довести ее до конца. Многое для меня осталось в ней не вполне ясно, и, думаю, что это потому, что я специально этими вопросами не занимался и не привык смотреть на факты с освещаемой Вами точки зрения. Но зато от многого пришел в телячий восторг. Где Вы ее намерены защищать и когда? Желая Вам от души полного успеха – Вы его вполне заслужили своею добросовестной и глубокой разработкой принятых на себя задач. Березовит рассмотрел и не знаю, где его искать. Какие его морфологические и физические отличительные признаки? Кроме того, желал бы точно знать его месторождение. По-видимому, порода эта есть т[ак] н[азываемый] березит, т. е. выветренный гранит в жилах кварца, сод[ержащий] свинцовый блеск и вкрапленное золото (из Березовска). Верно ли?

Я все это время сильно хворал и теперь принялся за серьезное лечение. В-первых, печень у меня пошаливает, и я с началом теплых дней начну наваливаться на Виши. Затем у меня страшные, по неделям длящиеся головные боли. Добрейший Анатолий Константинович, который взялся меня чинить, говорит, что

* На бланку: Минералогический Кабинет Императорского Новороссийского Университета.

это неврастенические боли. Я ему верю и заливаюсь мышьяком, от которого мне становится лучше. Хочу последовать его совету и в первых числах мая, а, может быть, даже в конце апреля взять отпуск (если дадут?!) и удрать в деревню, где посвятить все лето усиленному ремонту организма. Осенью отправлюсь на Конгресс Геологов. Хотя минералогия и будет там в загоне, а, может быть, ее и совсем там не будет, тем не менее хочу прокатиться по Волге или же в Финляндию – что будет более под силу. Не собираетесь ли Вы туда? Вообще, где Вы думаете провести лето? А ведь в Киеве, вероятно, секция геологии и минералогии ухнет! Крепко жму Вашу руку и прошу засвидетельствовать мое нижайшее почтение Вашей уважаемой супруге и обнять Георгия Владимировича.

Преданный Вам *Р. Прендель*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1321, арк. 30–31 зв.

№ 225

7 січня 1901 р., Одеса

7 янв[аря] 1901. Одесса*

Многоуважаемый и дорогой Владимир Иванович!

Поздравляю Вас с вступлением в XX-ое столетие и шлю самые сердечные пожелания Вам и многоуважаемой супруге Вашей всего, всего лучшего. Пользуюсь случаем, чтобы оповестить Вас, что, согласно извещению моих австрийских приятелей, в конце мая (нов[ого] стиля) текущего года исполнится 40-летие профессорской деятельности Чермака. Австрийские минералоги намерены чествовать его, и уже сготовился для этой цели Комитет, в который вошли ученики Чермака: Бекке⁵⁴, Пеликан и Берверт⁵⁵. Пишу Вам об этом на случай, если бы Вы пожелали послать ему адрес от своего имени или подвинуть на это Московск[ое] Общ[ество] Естествоиспыт[ателей].

Как Вы живете-можете и что подельваете? Я уже четвертый месяц болею хроническим суставным ревматизмом плеча и с трудом пишу Вам эти строки.

Прошу засвидетельствовать Вашей супруге и всем, кто меня из москвичей помнит, мое нижайшее почтение и, сердечно пожав Вашу руку,

остаюсь преданным Вам

Р. Пренделем

P.S. Надеюсь, в декабре свидимся в Питере?

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1321, арк. 32–33.

* Перед текстом, очевидно рукою В. И. Вернадського, позначено: Юбил[ей] Черм[ака].

№ 226

30 січня 1901 р., Одеса

Одесса, 30.I.1901

Многоуважаемый и дорогой Владимир Иванович!

Ваши последние работы, а также статью г[осподина] Сиомы⁵⁶ я получил и сердечно благодарен Вам за то, что не забываете меня, старика. С грустью прочитал я заметку Вашу, посвященную памяти Николая Михайловича⁵⁷. Страшно жаль этого честного и дельного труженика, сошедшего в могилу в самом расцвете научных сил!

Искренне порадовался известию, что Вы приступаете к обработке материалов по минералогии России. Уже давно пора взяться за это дело, начатое еще покойным Кокшаровым⁵⁸. Было время, когда я подумывал об этом, но тогда мое положение в Университете было далеко не прочным, а теперь уже стар стал. Годика через два собираюсь уходить на покой, а этого дела, по крайней мере, лет на десять хватит. В добрый час! В Университете у нас по внешнему виду все покойно, но, кажется, брожение среди студентов все-таки существует. Был даже момент, когда ожидали взрыва. Как-то пройдет 8-е февраля в Питере? Ах, как это все тяжело переживать!

Только что получил известие от проф. Пеликана из Праги, что предполагавшееся празднование юбилея Чермака, о котором я Вам раньше писал, откладывается, так как этот юбилей совпадает по времени с уходом со службы проф. Зюсса, достигшего предельного возраста (70 лет!), которого и хотят чествовать венцы.

Где Вы думаете провести лето? Не увидимся ли мы летом в Полтавщине? Я у себя в деревне буду, вероятно, не раньше конца июня. Весь июнь и половину мая предполагаю лечиться на лимане: суставный ревматизм сильно допекает меня, и я хочу серьезно приняться за его лечение.

Будьте здоровы и передайте мой низенький поклон Вашей глубокоуважаемой супруге!

Преданный Вам *Р. Прендель*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1321, арк. 34–35 зв.

№ 227

19 квітня 1901 р., Одеса

Одесса, 19.IV.1901

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Не помню, – писал ли я Вам, что юбилей 40-летия преподавательской деятельности Чермака перенесен на конец июня месяца (по новому стилю). Если не писал, то считаю долгом сообщить Вам это.

С истинным уважением Ваш

Р. Прендель

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1321, арк. 36. Листівка.

№ 228

8 березня 1903 р., Одеса

8 марта 1903 г. Одесса*

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Я уже выслал Земятченскому⁵⁹ около месяца тому назад деньгу для устройства чествования профессора Грота⁶⁰ в той форме, в какой англичане это найдут нужным.

Завидую Вам, что Вы можете столько работать, что у Вас столько сил и энергии. Я с трудом справляюсь со своими обязательными занятиями. Правда, у меня в этом семестре 10 часов лекций и 2 часа практических занятий, да устройство на новом месте Кабинета. Все это меня так утомляет, что я никак не могу присесть за некоторые, давно уже намеченные, работы.

Летом буду у себя в имении под Лохвицей и могу прибежать к Вам в Полтаву. Напишите только, когда и где я Вас могу найти. На Конгресс⁶¹ поеду, если только денга будет. Во всяком случае, в экскурсиях участвовать не могу, потому что на старости лет приобрел себе грыжу, а с ней много не походишь. В декабре кончаю службу и ухожу на покой. Думаю посвятить себя земской деятельности. Получил от Юрьевского университета предложение дать отзыв о научных трудах Карножицкого⁶². Не знаете ли Вы, что он там натворил в Евгеньевско-Максимилиановской даче. Мне помнится, что во время Конгресса был какой-то пассаж. Говорили, что многое из того, что он описал, в действительности не существует. Правда ли это? Сообщите, пожалуйста, что Вы об этом слышали. Свидетельствуя Вам, супруге Вашей и Георгию Владимировичу свое почтение,
остаюсь все тем же преданным Вам

Р. Пренделем

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1321, арк. 37–37 зв.

№ 229

3 листопада 1903 р., Одеса

3 ноября 1903 г. Одесса**

Глубокоуважаемый и дорогой Владимир Иванович!

Великое Вам спасибо за присылку своих статей и статей Ваших учеников. Меня особенно заинтересовала Ваша статья о кристаллах α -серы и те заключения, которые Вы по поводу зависимости многогранника серы от явлений роста и явлений поверхностного натяжения делаете.

* На бланку: Минералогический Кабинет Императорского Новороссийского Университета.

** Те саме.

Елене* Дмитриевне⁶³ прошу передать от меня специальный поклон и благодарность за присылку заметки о крист[аллической] форме шавелекислого аммония.

Жму сердечно Вашу руку. Преданный Вам

Р. Прендель

P.S. Не откажите, пожалуйста, сообщить мне, где и у кого изданы Ваши «Основы кристаллографии» и «Основы минералогии»⁶⁴. Не подойдут ли эти лекции под мой курс. Мне хотелось бы рекомендовать их моим слушателям, а то ведь беда, – на русском языке нет порядочных учебников.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1321, арк. 38–38 зв.

№ 230

17 січня 1904 р., Одеса

Одесса, 17 января 1904 г.

Многоуважаемый и дорогой Владимир Иванович!

Пишу Вам сегодня заказным письмом, так как, по-видимому, Вы моего последнего простого письма, в котором я благодарил Вас за присылку Ваших «Основ кристаллографии», не получили. В последнее время пропажа простых писем довольно часта, но кто в данном случае играет роль Ивана Кузьмича Шпекина⁶⁵, не известно.

«Основами кристаллографии» зачитываюсь: от них веет чем-то новым, оригинальным, незаезженным. Пора уже отвернуться от «цифирной кристаллографии» и создать, т[ак] ск[азать], кинетику и энергетику кристаллог[рафии], иначе мы дальше морфологии их не пойдем. Более 200 лет топтались на одном месте, и довольно! Вы пишете, что Вас давит положение русского профессора. Действительно, более безотрадного положения трудно себе представить, и я твердо убежден, что оскудение за последние 10 лет нашей научной литературы выдающимися работами и открытиями следует по б[ольшей] ч[асти] приписать тому ноющему и тревожному состоянию духа и ума, которое не может не отражаться на умственной деятельности людей, стоящих, как ни на есть, во главе нашего просвещения. Да и на каком поприще теперь идет прогресс?

Еще раз благодарю Вас за присылку «Основ кристаллографии» и, свидетельствуя Вам свое нижайшее почтение, прошу передать мой низкий привет Вашей супруге и юноше.

Преданный Вам *Р. Прендель*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1321, арк. 39–40 зв.

* Так в оригіналі. Правильно: Елизавете.

Коментарі

¹ *Прендель Ромул Александрович (1856–1904)*, геолог, мінералог, кристалограф. У 1868 р. вступив до Новоросійського університету на природниче відділення фізико-математичного факультету. Особливо його приваблювала кристалооптика, а також електричні явища в кристалах. Університет закінчив у 1873 р. і був залишений при кафедрі геології для підготовки до професорського звання. У 1875 р. склав магістерський іспит. Визнаний одним із перших дослідників Українського щита. У 1884 р. обраний приват-доцентом кафедри мінералогії Новоросійського університету. У 1887 р. в Петербурзькому університеті захистив дисертацію на ступінь магістра мінералогії та геології. У 1888 р. працював у лабораторіях професорів Г. Чермака (Відень) і П. Грота (Мюнхен). У 1891 р. був призначений екстраординарним професором по кафедрі мінералогії. У 1897 р. у Варшавському університеті захистив докторську дисертацію і в цьому ж році отримав звання ординарного професора кафедри мінералогії Новоросійського університету. Засновник вітчизняної метеоритики.

Основні праці: Краткий учебник кристаллологии. Вып. 1: Элементарный курс кристаллографии. – Одесса, 1884. – 103 с.; Лекции по кристаллофизике и кристаллохимии, читанные в Новоросийском университете в 1887/88 гг. – Одесса, 1887. – 147 с.; Лекции по общему курсу описательной минералогии, читанные в имп. Новоросийском университете ординарным профессором Р. Пренделем в 1897/98 акад. г. – Одесса, 1889. – 284 с.

Література: *Амброз Ю. О.* Прендель Ромул Александрович // Професори Одеського (Новоросійського) університету: біогр. словник. – Одеса, 2005. – Т. 3. – С. 555–559.

² IX з'їзд російських природознавців та лікарів відбувся в Москві (3–11 січня 1894 р.).

³ Після завершення в 1873 р. навчання в Новоросійському університеті. Р. О. Прендель деякий час працював на посаді лаборанта при мінералогічному кабінеті. За час своєї роботи в Кабінеті він упорядкував колекції і зробив детальний опис фізичних, оптичних і хімічних особливостей цілого ряду мінералів. З 1902 р. завідував геологічним, палеонтологічним і мінералогічним кабінетами університету.

⁴ На IX з'їзді російських природознавців і лікарів у Москві (1894) Р. О. Прендель у своєму виступі запропонував визнати метеорити державною власністю. Ця пропозиція була схвалена спеціальною комісією Міністерства народної освіти, яка затвердила особливі правила, згідно з якими метеорити визнавалися державною власністю.

⁵ Королівське метеорологічне товариство було засноване 3 квітня 1850 р., коли декілька вчених створили Британське метеорологічне товариство, визначивши його метою «просування і розширення метеорологічної науки шляхом визначення законів клімату і метеорологічних явищ в цілому». Остаточо воно інституціонувалося в 1866 р. У 1883 р. королева Вікторія надала товариству привілей додавання «Royal» до його назви. Станом на 2008 р. Королівське метеорологічне товариство налічує понад 3000 членів по всьому світу.

⁶ Ідеться, ймовірно, про: *Rammelsberg Carl Friedrich*. Handbuch der krystallographisch-physikalischen Chemie. – Leipzig, 1881–1882. – Bde 1–2.

⁷ Згідно з інформацією, підготовленою до 150-річчя Одеського національного університету ім. І. І. Мечнікова та розміщеною на сайті його наукової бібліотеки, «Короткі звіти про стан і діяльність імператорського Новоросійського університету» друкувалися щорічно з 1867 по 1885 р., а «Звіти про стан та діяльність Імператорського Новоросійського університету» – з 1902 по 1915 р. Режим доступу: <http://library.onu.edu.ua/napryam/do-150-r%D1%96chchya-onu.html>.

⁸ Двадцятипятителіе Императорского Новоросийского университета. Историческая записка экстраординарного профессора А. И. Маркевича и академические списки. – Одесса, 1890. – 422 с.

⁹ Ідеться, ймовірно, про: *Вернадский В. И.* Лекции кристаллографии / Издание студентов физико-математического факультета. – М., 1894. – 255 с. (літогр. вид.).

¹⁰ Див. комент. № 2.

¹¹ Кримський гірський клуб почав свою діяльність 6 травня 1890 р. Ініціативна група з товариства краєзнавців, яких цікавила географія Кримських гір, історія регіону, його флора і фауна, в складі ялтинських лікарів В. М. Дмитрієва та Ф. Д. Вебера, голови Таврійської вченої архівної комісії О. Х. Стевена, геологів Р. О. Пренделя, Ю. [А.] Листова та Г. Д. Романовського вирішила взяти за зразок західноєвропейські альпійські клуби. Адміністративний центр клубу було вирішено заснувати в Одесі, адже Одеса як університетське місто мала більше засобів для вивчення Криму. Клуб діяв під егідою Міністерства землеробства та державного майна. Головою правління клубу було обрано О. Л. Бертге-Делагарда. У складі клубу діяв музей та видавалися Записки.

¹² Соколов Володимир Дмитрович (1855–1917), геолог, гідролог. Завідувач Геологічного кабінету Московського вищого технічного училища (1895–1917), професор геології та завідувач Кабінету геології та палеонтології Московських Вищих жіночих курсів (2-го Московського університету), земський гідролог Московської губернії (1895–1900).

¹³ Журнал «Записки Крымского горного клуба» видався з 1891 по 1915 р. У ньому були надруковані звіти експедицій, маршрути подорожей та екскурсій. Головне місце відводилося матеріалам, присвяченим Криму.

¹⁴ Дружина В. І. Вернадського.

¹⁵ *Маркевич А. И.* 25-летие императорского Новороссийского университета: ист. зап. и акад. списки. – Одесса, 1890. – XV, 734 с.

¹⁶ Імовірно, фірма з виготовлення мінералогічних матеріалів і колекцій.

¹⁷ «Забродьє», метеорит-хондрит, який упав 22 вересня 1893 р. в с. Забродьє (сьогодні Івенецький район Мінської області Білорусі), вага 3,15 кг. Зберігається в музеї Вільнюського університету.

¹⁸ Кислаковський Євген Діодорович (?–?), хімік, мінералог. Зберігач колекцій Мінералогічного музею Московського університету (1886–1894). Дійсний член Московського товариства дослідників природи (1886), його скарбник (1888–1894). З 1897 р. відійшов від наукової діяльності. В 1894 р. подав заяву про відставку з посади зберігача Мінералогічного музею, його місце зайняв В. О. Щировський.

¹⁹ Павлов Олексій Петрович (1854–1929), геолог і палеонтолог. Академік Петербурзької АН (1916). Закінчив Московський університет (1879). Працював зберігачем Геологічного та Мінералогічного кабінетів Московського університету (з 1881 р.). Професор (1886).

Павлова Марія Василівна (1854–1938), палеонтолог. Академік ВУАН (1921), член-кореспондент АН СРСР (1925), почесний член АН СРСР (1930). Закінчила Київський інститут шляхетних дівчат (1872), у 1884 р. – Паризький університет (Сорбонну). З 1886 р. і майже до кінця життя працювала в палеонтологічному відділі Геологічного музею Московського університету. В 1919–1930 рр. професор Московського університету.

²⁰ Щировський Володимир Олександрович (1861 – не раніше 1917), геолог, учень відомого вченого-геолога О. П. Павлова. Закінчив Московський університет, з 1890 р. працював в цьому ж університеті асистентом. У 1894 р. зайняв посаду зберігача Мінералогічного музею Московського університету. Дійсний член Московського товариства дослідників природи (1889).

²¹ Йдеться про Вульфа Георгія (Юрія) Вікторовича (1863–1925), кристалографа, члена-кореспондента РАН (1921). З 1893 р. приват-доцент Варшавського університету, з 1897 р. екстраординарний професор Казанського університету, а з 1898 р. ординарний професор і завідувач кафедри мінералогії Варшавського університету. Докладніше про нього див. комент. № 67 у розділі листів Л. Л. Іванова в кн. 1 цього видання.

²² Очевидно, йдеться про Вирубова Григорія Миколайовича (1843–1913), філософа, кристалографа, хіміка. З 1864 р. жив у Франції, де видавав журнал «Філософія позитивізма». Був заповідним виконавцем О. І. Герцена, видавець його першого зібрання творів. З В. І. Вернадським познайомився в Парижі (1889), під час його наукового стажування.

²³ Міжнародний геологічний конгрес, всесвітній з'їзд геологів, який проводиться з 1878 р. в різних країнах. У 1894 р. конгрес проводився в Цюриху.

²⁴ Шрауф Альбрехт (Schrauf Albrecht; 1837–1897), мінералог та кристалограф. Закінчив Віденський університет. Через декілька років по завершенню навчання був прийнятий на роботу до Імперського мінералогічного кабінету у Відні, а в 1867 р. обійняв посаду його зберігача. У 1874 р. обійняв посаду директора мінералогічного музею в університеті Відня. Найбільш відомими працями є «Atlas der Krystallformen des Mineralreiches» та підручник «Lehrbuch der physikalischen Mineralogie».

²⁵ Чермак фон Зейзенегт Густав (Tschermak von Seysenegg Gustav; 1836–1927), мінералог і петрограф. Дійсний член Шведської королівської академії наук, іноземний почесний член Петербурзької академії наук. Навчався у Віденському університеті. В 1862 р. обійняв посаду віце-зберігача Імператорського мінералогічного кабінету, а з 1868 р. був призначений його директором. У тому ж році став професором петрографії Віденського університету. Заснував науковий журнал «Mineralogische Mitteilungen», пізніше названий його ім'ям «Tschermaks Mineralogische und Petrographische Mitteilungen» (сьогодні – «Mineralogy and Petrology»), який видавав разом із А. Шрауфом.

²⁶ Зюсс Едуард (Suess Eduard; 1831–1914), австрійський геолог та громадський діяч. Закінчив Віденський політехнікум (1852). У 1857–1901 рр. професор геології Віденського університету. В 1898–1911 рр. президент Академії наук у Відні. З 1873 р. був членом рейхсрату. В 1875 р. запровадив у геології термін «біосфера».

²⁷ Пелікан Антон (Pelikan Anton; 1861–1918), мінералог та петрограф. Член Німецького, Віденського та Празького мінералогічних товариств. У 1885 р. закінчив навчання в Технічному інституті Відня. Працював асистентом у Віденському університеті. Після захисту дисертації в 1895 р. отримав посаду приват-доцента того ж університету. В 1899 р. його, як учня Ф. Бека, запрошують очолити кафедру мінералогії в університеті Карла-Фердинанда в Празі. В 1908 р. А. Пелікан був обраний деканом філософського факультету.

²⁸ Левінсон-Лессінг Франц Юлійович (1861–1939), петрограф. Академік АН СРСР (1925). У 1892–1902 рр. професор і керівник кафедри мінералогії Дерптського університету. Докладніше про нього див. комент. № 343 у розділі листів Л. Л. Іванова в кн. 1 цього видання.

²⁹ Ідеться про курс лекцій Пауля Генріха Грота «Physikalische Kristallographie und Einleitung in die Kristallographische Kenntnis der wichtigsten Substanzen», який був виданий як підручник з фізичної кристалографії в 1876 р.

³⁰ Імовірно, йдеться про: *Soret Charles. Éléments De Cristallographie Physique. – Geneve; Paris, 1893. – 1 vol. – XX, 653 p.*

³¹ Ріккер Карл Леопольдович (1833–1895), видавець, засновник першого в Росії спеціалізованого видавництва з випуску медичної літератури. Видавнича діяльність К. Л. Ріккера почалася в 1862 р. з випуском «Фармацевтического журнала». Згодом у видавництві було створено технічний відділ, який видавав літературу природничого спрямування, задовольняючи в тому числі й потреби вищих навчальних закладів. Фірма Ріккера була постачальником Імператорської публічної бібліотеки, Академії наук та інших подібних установ.

³² Див. комент. № 10.

³³ Гросслібенталь (Grossliebenthal), метеорит-хондрит звичайний, 2 екземпляри загальною вагою 7,6 кг. Упав 19 листопада 1881 р. біля с. Гросслібенталь Одеської області (нині с. Великодолинське). Зберігався в АН СРСР.

³⁴ Вавіловка, метеорит-хондрит звичайний, 1 екземпляр початковою вагою близько 16 кг, зберігся 1,932 кг. Упав 19 червня 1876 р. біля с. Максимівка Херсонської області. Зберігався в АН СРСР.

³⁵ Біштубе (Bishtube), синонім Тургай (Turgai), метеорит залізний октаедрит, 3 екземпляри загальною вагою (початково) близько 48 кг. Упав у 1888 р. біля с. Біштубе Камишинського району Кустанайської області (Казахстан).

³⁶ Імовірно, Хрущов Костянтин Дмитрович (1852–1912), мінералог, геолог, петрограф-експериментатор, педагог. Закінчив Вюрцбурзький університет (1872). Працював у Лейпцигу,

Гейдельберзі та Бреславлі. З 1899 р. професор кафедри мінералогії Військово-медичної академії в Петербурзі.

³⁷ Можливо, йдеться про Яворського Івана Лавровича (1853–1920), географа, етнографа, антрополога та мандрівника. Закінчив Казанський університеті, за освітою і фахом лікар. У 1878–1879 рр. був лікарем російської дипломатичної місії в Кабулі. В 1887 р. захистив докторську дисертацію «Досвід медичної географії та статистики Туркестану». Приват-доцент, з 1894 р. професор Новоросійського університету по кафедрі географії. В 1894 р. здійснив наукову екскурсію в Закаспійську область і гірську Бухару.

³⁸ Савченское (Савчинське), кам'яний метеорит, загальною вагою 2,5 кг. Упав у липні 1894 р. біля с. Савчинське Тираспольського повіту Херсонської губернії (тепер Великомихайлівський район Одеської області).

³⁹ *Гуров А. В.* Геологическое описание Полтавской Губернии: Отчет Полтавскому губернскому земству. – Харьков, 1888. – 1024 с.

⁴⁰ *Fletcher L.* The Optical Indicatrix and the Transmission of Light in Crystals. – London, 1892. – XII, 112 p.

⁴¹ Ідеться про Самойлова Якова Володимировича (1870–1925), мінералога, одного із засновників біогеохімії. У 1893 р. з рекомендаційним листом проф. Р. О. Пренделя приїхав до В. І. Вернадського, який читав курс мінералогії та керував Мінералогічним кабінетом Московського університету. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів Я. В. Самойлова в цій книзі.

⁴² Сеченов Іван Михайлович (1829–1905), медик, біолог, фізико-хімік, заслужений професор Московського університету. Член-кореспондент (1869), почесний член Петербурзької академії наук (1904). Один із засновників психології, а також фізіологічної школи.

⁴³ Ідеться про Медведєва Анатолія Костянтиновича (1863–1921), лікаря, фізіолога, біохіміка, університетського товариша В. І. Вернадського. В 1895 р. він зайняв посаду професора кафедри зоології, порівняльної анатомії і фізіології на природничому відділенні фізикоматематичного факультету Новоросійського університету. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів А. К. Медведєва в цій книзі.

⁴⁴ Веріго Броніслав Фортунатович (1860–1925), фізіолог. У 1877–1882 рр. навчався на природничому відділенні фізико-математичного факультету Петербурзького університету, в 1883–1886 рр. – у Військово-медичній академії, по завершенню якої був залишений на кафедрі фізіології. З 1894 по 1914 р. обіймав посаду професора кафедри фізіології Новоросійського університету. З 1917 р. і до кінця життя завідував кафедрою фізіології Пермського університету, з 1920 р. декан медичного факультету.

⁴⁵ Сидоренко Михайло Дмитрович (1859–1927), геолог, мінералог, петрограф. У 1886 р. закінчив Новоросійський університет. Від 1890 р. завідувач кабінету мінералогії та геології, від 1905 р. приват-доцент кафедри мінералогії, а з 1907 р. екстраординарний професор кристалографії та мінералогії Новоросійського університету. В 1919–1921 рр. професор Вищих жіночих курсів і декан фізико-математичного факультету. В 1921–1923 рр. декан загального факультету Одеського сільськогосподарського інституту. В 1923–1927 рр. професор мінералогії та неорганічної хімії Одеського ІНО.

⁴⁶ Стрижов Іван Миколайович (1872–1953), геолог, один із засновників нафтової та газової промисловості в СРСР. У 1894 р. закінчив Московський університет. Учень В. І. Вернадського та О. П. Павлова. В. І. Вернадський підтримував свого учня і намагався влаштувати на роботу в Московський університет, однак на заводі стала позиція Охоронного відділення, яке визначило І. М. Стрижова як неблагонадійного. З 1898 по 1917 р. керував нафтовими промислами в Грозному. Автор значної низки праць у цій галузі.

⁴⁷ Купфер Адольф Якович (1799–1865), фізико-хімік, метролог. Академік Петербурзької АН (1828). Засновник першого метрологічного та повірочного закладу – Депо зразкових мір та ваги, а також Головної фізичної обсерваторії Російської імперії.

⁴⁸ Криштафович Микола Йосипович (1866–1941), палеонтолог, приват-доцент, а потім професор Харківського сільськогосподарського інституту. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів М. Й. Криштафовича в цій книзі.

⁴⁹ *Прендель Р. А.* Целестин из гипсовых ломок села Доробаны, близ гор. Хотина // Зап. имп. Минерал. об-ва. Сер. 2. – 1897. – Ч. 34. – С. 185–194.

⁵⁰ *Вернадский В. И.* Явления скольжения кристаллического вещества (физико-кристаллографические исследования). – М., 1897. – III, 189 с. – (Учен. зап. Моск. ун-та. Отд. естеств.-ист.; Вып. 13).

⁵¹ Міжнародний геологічний конгрес, всесвітній з'їзд геологів, який проводиться з 1878 р. в різних країнах. У 1897 р. конгрес проводився в Санкт-Петербурзі.

⁵² А. К. Медведєв. Див. комент. № 43.

⁵³ Незрозуміло, про який з'їзд йдеться. Можливо, про X з'їзд російських природознавців і лікарів, який відбувся в Києві лише 21–30 серпні 1898 р. (попередній, IX, був у Москві в січні 1894 р.).

⁵⁴ Бекке Фрідріх Йоганн Карл (Becke Friedrich Johann Karl; 1855–1931), мінералог і петрограф.

⁵⁵ Берверт Фрідріх Мартін (1850–1918), мінералог, петрограф, фахівець у метеоритиці. Навчався в університетах Відня, Граца та Гейдельберга. З 1874 р. працює асистентом Г. Чермака у Віденському мінералогічно-петрографічному інституті. У 1888 р. став куратором Імперського мінералогічного кабінету. З 1888 р. обіймав посаду приват-доцента петрографії Віденського університету, в 1894 р. став ад'юнкт-професором, у 1907 р. повним професором.

⁵⁶ Сіома Йосип Феліксович (1875–1938), мінералог та геолог. Учень В. І. Вернадського. Професор Воронежського сільськогосподарського інституту. Докладніше про нього див. комент. № 319 у розділі листів Л. Л. Іванова в кн. 1 цього видання.

⁵⁷ Імовірно, йдеться про: *Вернадский В. И.* Памяти Н. М. Сибирцева // Bull. Soc. Nat., Moscou. – 1901. – Т. 14, № 4. – Р. 45–50.

⁵⁸ Кокшаров Микола Іванович (1818–1893), мінералог і кристалограф. Дійсний член Петербурзької академії наук, директор Гірничого інституту (1872–1881), директор Мінералогічного товариства. Першим у Російській імперії запровадив точні кристалографічні дослідження.

⁵⁹ Земятченський Петро Андрійович (1856–1942), геолог, мінералог, ґрунтознавець. Член-кореспондент АН СРСР (1928). Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів П. А. Земятченського в кн. 1 цього видання.

⁶⁰ Грот Пауль Генріх (Groth Paul Heinrich Ritter, von; 1843–1927), мінералог, професор Мюнхенського університету. Іноземний член-кореспондент Петербурзької АН (1883), почесний член РАН (1925). Докладніше про нього див. комент. № 13 у розділі листів Л. Л. Іванова в кн. 1 цього видання.

⁶¹ Йдеться про IX сесію Міжнародного геологічного Конгресу, яка відбулася в 1903 р. у Відні.

⁶² Карножицький Олександр Миколайович (1867–1906/07), кристалограф, доктор мінералогії та геогнозії, приват-доцент Петербурзького університету. Проводив геологічні розвідки в Могилевській та Вітебській губерніях, а також на Уралі. Наукові праці присвячені дослідженню оптичних аномалій у кристалах.

⁶³ Йдеться про: Єлизавету Дмитрівну Ревуцьку (1866–1942), мінералога, ученицю та багаторічну асистентку В. І. Вернадського. З 1912 р. співробітниця Мінералогічного музею Академії наук, потім старший радіолог Радієвого інституту.

Очевидно, йдеться про: *Ревуцкая Е. Д.* О кристаллической форме шавелевокислого аммония // Bull. de la Soc. Imp. des Nat. de Moscou. Nouv. serie. – 1903. – Т. 16. – С. 514–518.

⁶⁴ Імовірно, йдеться про: *Вернадский В. И.* 1) Лекции кристаллографии / Издание студентов физико-математического факультета. – М., 1894. – 255 с. (літогр. вид.); 2) Лекции описательной минералогии: (читанные в Московском университете). – М., 1899. – 288 с.

⁶⁵ Іван Кузьмич Шпекін, поштмейстер, який відкриває чужі листи (М. В. Гоголь «Ревизор»).

Порфи́рій Петро́вич П'ятницький (1859–1940)¹

П. П. П'ятницький – В. І. Вернадському

№ 231

11 січня 1898 р., Харків

Харьков, 11 янв[аря] 1898 г.

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Высылая одновременно окончание моей работы² с приложением карты и чертежей, честь имею убедительно просить Вас ответить мне в возможно скором времени, признаете ли Вы меня достойным искомой степени доктора минералогии и геологии (оценивая мою работу, не лишенную недостатков, по сравнению с другими докторскими диссертациями), и, в случае утвердительного решения, когда я могу надеяться быть допущенным к защите, если немедленно представлю работу в Московский Университет?

С нетерпением жду ответа!

Такое же письмо высылаю пр[оф.] А. П. Павлову³.

P.S. Турмалиновые пегматиты из двух месторождений посылаю Вам с Н. Н. Тихоновичем⁴.

Готовый к услугам

П. Пятницький

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1341, арк. 2–2 зв.

№ 232

4 березня 1898 р., Харків

Харьков, 4 марта [18]98

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Не дождавшись Вашего письма, я еще в январе представил свою работу в Харьковский Университет, тем более, что оба рецензента – Гуров и Брио⁵ – вполне признают ее заслуживающею искомой степени, тем не менее, я не известил Вас об этом потому, что хотел знать и Ваше мнение.

Из Вашего письма я вижу, что Вы лично не признаете работу, заслуживающею искомой степени. Так я Вас понял? Извините за причиненные хлопоты.

С истинным почтением готовый к услугам

П. Пятницький

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1341, арк. 1.

№ 233

16 березня [1898]* р., Харків

Харьков, 16 марта

Многоуважаемый Владимир Иванович!

На стр. 169 моей работы я говорю о графите непосредственно исследованной мною области (указанной во введении); кто интересуется другими месторождениями, может найти их в списке литературы (Kreutz, Тутковский⁶ и др.), для чего он и приложен. Находящиеся у Вас кристаллы роговой обманки в пегматитах я не только не отрицаю, но сам указываю на одно месторождение (стр. 227–228), я только оспариваю мнение Лепле⁷, утверждающего, что днепровские пегматиты характеризуются амфиболом; полагаю, что Вы согласны со мною.

Прежде, чем ответить на Ваш вопрос, «считаете ли Вы химический анализ и точное оптическое определение минерала несущественным с петрографической точки зрения...», я позволю себе сделать небольшое отступление для выяснения моего взгляда на диссертацию. По моему мнению, отсутствие крупных недостатков работы не служит доказательством того, что работа эта вместе с тем и хорошая диссертация, и наоборот, крупные недостатки работы не лишают ее возможности быть хорошей диссертацией, – все зависит от темы, поставленной задачи. Представьте себе, что я написал бы монографию о месторождении кальцита из балки X такого-то уезда и губ[ернии]. Провел бы химические анализы, изучил бы его морфологически и исследовал бы по возможности все его физические свойства. Это была бы прекрасная работа, но, с русской точки зрения, могла бы быть очень плохой докторской диссертацией по узости поставленной задачи.

Представьте себе, что я исследовал бы месторождение лабрадоровой породы Вол[ынской] губ[ернии]. Разобрался в литературе, исследовал бы ее химически и оптически, указал бы на способ ее залегания, время происхождения и т. д. Это была бы хорошая работа с тем существенным недостатком, что в ней не обращено внимания на все физические свойства лабрадора, кроме оптических. Существенен ли этот недостаток при оценке работы не с абсолютной точки зрения, а как диссертации? Если бы мой рецензент сказал мне: Вы имели дело с 2–3 минералами, почему Вы не исследовали магнитных, электрических, термических свойств их, а ограничились только оптическими, – это не удовлетворяет современным требованиям минералогии, – то я бы ответил, что значение моей работы много выиграло бы, если бы я сделал все то, на что Вы указываете, – для меня во всяком случае не новость, но для этого потребовалось бы столько времени, что мне пришлось бы получить искомую степень в преклонном возрасте, между тем это не есть необходимое условие степени, если не смотреть на нее, как на финал научной деятельности русского ученого; я представляю Вашему вниманию не то, чего я не сделал, а то, что я сделал, и это только и прошу Вас оценивать. Все это

* Рік написання листа встановлено за змістом.

относится и к предложенной мною работе с следующей прибавкой. По обширности темы всесторонняя разработка ее потребовала бы столько времени, что я вряд ли получил бы степень доктора перед смертью, поэтому я поневоле должен был игнорировать то, что, с моей точки зрения, можно было игнорировать. Где необходимо было для определения породы или минерала, я провожу и химич[еский] анализ и оптические исследования (гл[авным] обр[азом] в группе Саксаганских сланцев), требовать же анализа всех пород, описанных мною, и точного исследования всех входящих минералов, по моему мнению (для данной цели), слишком жестоко, тем более, что для моих выводов (что самое главное) это не является необходимым – я на них ничего не основываю.

Для оценки того, насколько существенно то, что я сделал в моей работе, я обратился (кроме харьк[овских] проф[ессоров]) к профессору Р. А. Пренделю⁸, который, насколько мне известно, один только хорошо знаком с изучаемой мною областью, с просьбой разобрать мою работу со всюю строгостью. Указав на некоторые недостатки, он говорит: «достоинства Вашей работы состоят, по моему мнению, в высшей степени детальном изучении всей этой обширной полосы, столько времени ждавшей добросовестного и тщательного исследования, в сведениях Вами всего, что известно, в одно целое и в тех интересных выводах, которые Вы из всего изученного Вами материала сделали. Я удивляюсь обширности поставленной Вами задачи и тому уменью, с которым Вы с нею справились. К большинству из сделанных Вами выводов я вполне присоединяюсь...». Неужели этого недостаточно для получения степени, неужели доктор должен с неба звезды хватать? Много ли у нас таких светил? Я не имею достаточно времени для разбора возражений пр[оф.] А. П. Павлова, главным образом, на том, что мои выводы относительно стратификации и тектонических процессов недостаточно доказаны. В геологии нет таких доказательств, как в математике. Мои выводы настолько же доказательны, насколько большинство (и громадное большинство) геологических положений. До тех пор, пока мои выводы объясняют всю массу накопившихся фактов и мне не указано противоречащих, – я буду вправе считать свои выводы доказательными.

Недавно вышла в свет прекрасная диссертация пр[оф.] Ф. Ю. Левинсона-Лессинга⁹. Мне кажется, что если применить к ней Ваши требования, она далеко не удовлетворит этим требованиям, и Л[евинсон-Л[ессинг] рисковал бы остаться без степени.

Общая классификация горных пород неудовлетворительна уже потому, что многие породы разбиты на различные рубрики, одну и ту же (петрографическую) породу Вы должны искать во многих генетических отделах. Идея классификации массивных пород по кислотности далеко не нова, прибавлена только группа ультра-основных. Основана она на химических анализах, которых перечислено (гл[авным] обр[азом], коэф[фициент] кислотности) 346, между тем сам Л[евинсон]-Л[ессинг] сделал не более 10 полных химических анализов. Большинство выводов далеко не доказано с тою полнотою, с какою потребовал бы пр[оф.] А. П. Павлов. Есть несколько не принятых способов изложения. Излагается, напр[имер], от себя мнение и [позже] говорится замечательно, что такого

же мнения держались и такие ученые, или со мною согласны и такие ученые, т. е. те, которые раньше излагали это мнение или которым оно принадлежит, след[овательно] не ученые согласны с Л[евинсоном]-Л[ессингом], а последний с ними. Есть странные названия, напр[имер], полевошпатовый грейзен. Оптических исследований в большинстве случаев нет, а если есть, то очень неполны, углы погасания плагиоклазов измерялись без указания плоскостей. Минералы недостаточно охарактеризованы даже в тех случаях, когда находка их представляет собою новость или на определении их что-либо основывается (см[отри], напр[имер], энстатит на стр. 362–364; андалузит (хиастолит) на стр. 325 и т. д). Центры извержения на Кавказе приняты произвольно, т. к. происхождение всех диоритов из диабазов далеко не доказано. Местонахождение и взаимные отношения пород указаны так, что если Вы с этой книгой попадете на Кавказ, то ничего не найдете. Словом, недостатков масса как в работе обширной, но как диссертация она хороша уже потому, что в ней виден хозяин петрографии.

Я далек от той мысли, чтобы приравнивать свою работу к работе Л[евинсона]-Л[ессинга], но ведь не все же диссертации настолько содержательны, как Л[евинсона]-Л[ессинга], да нельзя не обратить внимания и на то, при каких условиях работал он (в своей лаборатории) и я, не имеющий возможности выписать себе необходимую книгу? В таком же положении я должен бы остаться еще многие годы, если бы все относились так требовательно к диссертациям, как Вы и профессор Павлов.

Извиняюсь за растянутость и резкость моего письма, остаюсь преданным Вам

П. Пятницкий

P.S. Так как это письмо служит ответом и пр[оф.] А. П. Павлову, то, если найдете удобным, передайте и ему для прочтения.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1341, арк. 3–9.

№ 234

20 жовтня [1901 р.]*, Харків

Харьков, 20 окт[ября]

Многоуважаемый Владимир Иванович! Относительно нахождения серы бл[из] Кривого Рога не имею никаких сведений. Графитовый же сланец (гнейс) на днях вышло.

С совершенным почтением

П. Пятницкий

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1341, арк. 11–11 зв. Листівка.**

* Рік написання листівки встановлено за поштовим штемпелем.

** Адреса на звороті: В г. Москву, Минералогический кабинет университета, профессору Владимиру Ивановичу Вернадскому.

№ 235

13 березня [не раніше 1901 р. і не пізніше 1904 р.]*, Харків

Харьков, 13 марта

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Читая курс минералогии, мне невольно приходилось наталкиваться на трудности классификации силикатов, производства их от различных поликислот, изоморфного замещения по группам атомностей и т. д. Поэтому работа Ваша «Zur Theorie der Silicate»¹⁰ представила для меня очень большой интерес. Вы упоминаете о своих лекциях описательной минералогии¹¹; напечатаны они? Мне очень и очень хотелось бы их достать, равным образом, если у Вас остался экземпляр «О группе силлиманита»¹², пришлите, пожалуйста.

Моя работа о Кавказе¹³, которым Вы интересуетесь, уже послана в Петербург (Мин[ералогическое] Общ[ество]) и весной, надеюсь, будет напечатана.

P.S. Проф. Гуров просит у Вас 1 экз[емпляр] «Zur Theorie der Silicate».

С совершенным почтением готовый к услугам

П. Пятницкий

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1341, арк. 10–10 зв.

№ 236

2 березня 1902 р., Харків

Харьков, 2 марта 1902

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Будьте любезны, ответьте мне, не откладывая в долгий ящик, на следующие вопросы:

На каких семестрах и по сколько часов в неделю читаете Вы (и Ваши доценты, если таковые есть) кристаллографию и минералогию; сколько часов теоретических и сколько практических занятий; если читаются специальные курсы из названных предметов, то сообщите и о них тоже.

Исполнением просимого премного обяжете.

С совершенным почтением

проф. *Пятницкий*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1341, арк. 12.

* Рік написання листа визначено за публікаціями статей Вернадського та П'ятницького.

№ 237

3 травня 1911 р., Харків

Харьков, мая 1911

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

По просьбе коллеги, проф. Техн[ологического] Института А. П. Лидова¹⁴, решаюсь обратиться к Вам с вопросом, – не нуждается ли Вы для Вашей экспедиции в молодом химике – кончает Техн[ологический] Институт?

Минимальное условие его – 50 р[уб.] в месяц при содержании от экспедиции. Я почти уверен, что Вам не нужен химик, но отказать коллеге не хотел, потому написал. Ответ соблаговолите написать или мне (я здесь до 2 июня), или, еще лучше, – заинтересованному молодому человеку по адресу: Харьков, Конная ул., № 32, Михаилу Сергеевичу Перес¹⁵.

С совершенным почтением

П. Пятницкий

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1341, арк. 13–13 зв.

№ 238

[27 жовтня 1913 р., Харків]*

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Благодаря любезности архивариуса Х[арьковского] Университета Евгения Михайловича Иванова¹⁶, книги эти высланы бесплатно. Я думаю, ему было бы оч[ень] приятно, если бы Вы [открыткой] благодарили его за труд и любезность.

С соверш[енным] почтением

П. Пятницкий

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1341, арк. 14–14 зв. Листівка.**

№ 239

[2 січня 1917 р., Харків]***

Многоуважаемый Владимир Иванович!

К сожалению, в этом году не мог попасть на праздники в Петр[оград] и посетить Вас, как обещал.

* Дату і місце написання листа встановлено за поштовим штемпелем.

** Листівка із зображенням офісу німецької судноплавної компанії Der Norddeutsche Lloyd у Бремені.

*** Дату і місце написання листа встановлено за поштовим штемпелем.

В начале академического года в Харьк[овский] Универс[итет] поступила диссертация Дубянского «К петрогр[афии] Эльбруса»¹⁷, мне поручили рассмотреть. Внимательно ознакомившись с работой, я написал Дубянскому, чтобы он ее взял назад, иначе я принужден буду напечатать (как у нас принято) о ней отзыв; он немедленно взял и просил меня не печатать. Сегодня я прочитал в газетах, что за эту работу он получил премию Академии Наук! Неужели это не позорит учреждение, к которому мы привыкли относиться с уважением? Ведь эта работа не только научно безграмотна, но и недобросовестна.

Ваш *Пятницкий*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1341, арк. 15–15 зв. Листівка.

№ 240

19 вересня 1921 р., Катеринодар

Екатеринодар, Длинная, 70, 19 сен[тября] 1921

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Большое Вам спасибо и за письмо, и за хлопоты обо мне¹⁸. Я вполне понимаю, что место сотрудника 1-го разряда, не занимавшееся несколько месяцев, должно быть замещено. Я давно получил телеграмму такого рода: «Академик Стеклов¹⁹ предлагает приехать Петроград научной работы. Рекомендует настойчиво срочно выехать непременно секретарь академик». Во-первых, эта телеграмма для местных властей не имеет характера императива, а потому меня не выпустили бы, – тогда было строго. Во-вторых, из телеграммы не видно, что это за работа – временная или постоянная, каковы условия, прокормит ли она меня. В мои годы ринуться на ура не приходится, и потому я ждал от кого-либо (прежде всего, от В. А. Ст[еклова]) письменного разъяснения или сообщения, но ничего не получил; только лишь совершенно недавно проф. П. П. Сушкин²⁰ написал мне, в чем дело, и одновременно в ответ на мое письмо получил и от В. А. Ст[еклова], но теперь уже поздно.

Ни из Вашего письма, ни из письма Владимира Андреевича я не вижу, чтобы жизнь в Петербурге была разумная жизнь культурного человека: большею частью, на 9/10, это все-таки погоня за куском хлеба, довольствие [заборной] литературой и изредка возможность что-либо делать разумное. Где лучше, где хуже, – трудно решить: конечно, везде худо, везде толчение воды в ступе, но с видом важного дела; трудно уже определить, где начинается работа и кончается что-то нехорошее. У нас работать почти нельзя, т. к. нет ни литературы, ни лабораторий, большею частью люди делают вид, что [что-то] работают. В прошлом году я ездил в Темрюк на горючие газы, потом в предгорья Кавказа, – последнее неудачно, т. к. далеко нельзя было отъезжать от станиц. О тектонике на Тамани и о горюч[их] газах печатаю маленькую статейку²¹; будет готова, – пришлю Вам.

О за границе мы не помышляем; нужно прилично одеться, нужно иметь золотые деньги, нужно быть готовым переносить обидное отношение etc. До настоящего времени культурные силы объединялись в Советы обследования Куб[анского] Края, но теперь многие уехали и уезжают. Изданий Академии Наук мы, к сожалению, не получаем; то же и относительно изданий Комитета* Производительных Сил. Настойчиво предлагают переехать в Баку, но какая гарантия, что там лучше? По всей вероятности, пробуду здесь зиму, а там виднее будет. Еще раз спасибо за письмо, Владимир Иванович.

Ваш П. Пятницкий

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1341, арк. 16–16 зв.

Коментарі

¹ *П'ятницький Порфирій Петрович (1859–1940)*, геолог і петрограф. Народився в Ризі. У 1881 р. вступив на медичний факультет Харківського університету, потім перевівся на природниче відділення фізико-математичного факультету. У 1886 р. закінчив Харківський університет. Був залишений асистентом при кафедрі геології, а після захисту магістерської дисертації в 1890 р. відраджений за кордон з науковою метою на два роки. Після повернення обраний приват-доцентом для читання спеціальних курсів мінералогії та петрографії. У 1898 р. здобув ступінь доктора мінералогії і геогнозії. У 1901 р. призначений екстраординарним професором мінералогії, а 1905 р. – ординарним. У 1905–1919 рр. завідував мінералогічним музеєм. У 1900–1914 рр. викладав мінералогію і геогнозію в Харківському технологічному інституті, з 1903 р. завідував там мінералогічним кабінетом. У 1918–1920 рр. ректор Харківського університету. Був фактично відсторонений від ректорства в університеті з приходом до Харкова більшовиків і відновлений після вступу в місто в червні 1919 р. Добровольчої армії. У грудні 1919 р. із поверненням радянської влади залишив Харків. У 1920–1922 рр. читав лекції в університеті та політехнічному інституті в Катеринодарі (Краснодарі). З 1922 р. працював в Інституті прикладної мінералогії і петрографії в Москві, з 1926 р. – в Геологічному комітеті в Ленінграді, з 1932 р. – в Українському геологічному тресті, з 1938 р. – в Інституті геологічних наук АН УРСР.

Основні праці: Исследования кристаллических сланцев степной полосы Юга России. – Харьков, 1898. – 323 с.; Геологические исследования в Центральном Кавказе. 1–2 // Материалы для геологии России. – 1904. – Т. 21. – С. 201–254; 1905. – Т. 22. – С. 269–290; Генетические отношения Криворожских рудных месторождений. Ч. 1. – М., 1924. – 56 с.; Геологические исследования в изумрудном районе на Урале: к вопросу об образовании изумруда. – М.; Л., 1932. – 71 с.; Докембрий. – К., 1933. – Ч. 1–2. – 78 с.; Изумруды, их местонахождение и происхождение. – М. [и др.], 1934. – 48 с.; Ванадий и законы его распределения в минералах и горных породах. – К., 1936. – 90, [4] с.; Цирконий и законы его распределения в минералах и горных породах. – Харьков, 1939. – 80 с. (перевид. – М., 1939).

Література: *Кадєєв В. І., Наумов С. О.* Харківський університет у 1919–1920 роках // *Universitates = Университеты.* – Харьков, 2003. – № 1. – С. 8–15; *Рябченко О. Л., Павлова Т. Г.* Пятницкий Порфирій Петрович (1859–1940): последний из ректоров драматических

* Так в оригіналі. Ідеться про Комісію – КЕПС.

20-х // Служение Отечеству и долгу: очерки о жизни и деятельности ректоров харьковских вузов (1805–2004 годы). – Харьков, 2004. – С. 67–68.

² Очевидно, *Пятницкий П. П.* Исследования кристаллических сланцев степной полосы Юга России. – Харьков, 1898. – 323, [5] с.: 4 вкл. л., карты (Труды Общества испытателей природы при Харьковском университете, т. 32). Цю працю П'ятницький захистив як докторську дисертацію.

³ Павлов Олексій Петрович (1854–1929), геолог і палеонтолог. Академік (1916) Петербурзької АН. Працював зберігачем Геологічного та Мінералогічного кабінетів Московського університету. Професор (з 1886 р.). Докладніше про нього див. комент. № 77 у розділі листів Л. Л. Іванова в кн. 1 цього видання.

⁴ Тихонович (Тиханович) Микола Миколайович (1872–1952), геолог-нафтовик, мінералог, учень В. І. Вернадського. Закінчив Харківський університет (1897). Від 1904 р. працював у Геологічному комітеті. Репресований. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів М. М. Тихоновича в цій книзі.

⁵ Гуров Олександр Васильович (1843–1921), геолог, гідрогеолог, приват-доцент Харківського університету, професор Харківського технологічного інституту. Докладніше про нього див. комент. № 126 у розділі листів Л. Л. Іванова в кн. 1 цього видання.

Бріо Олександр Спиридонович (1841–1906), кристалограф і петрограф, професор мінералогії Харківського університету. У 1869–1905 рр. завідував мінералогічним музеєм університету. При ньому колекції музею збільшилися майже вдвічі та налічували в 1905 р. понад 15 тис. зразків. П. П. П'ятницький змінив О. С. Бріо на посаді завідувача музею.

⁶ Крейтц Фелікс (Kreutz Feliks (Szczęsny); 1844–1910), геолог і мінералог. Навчався у Львівському та Ягеллонському університетах. З 1870 р. завідувач кафедри мінералогії в Львівському університеті, з 1873 р. професор. У 1870–1887 рр. директор Мінералогічного музею у Львові. Від 1887 р. професор і завідувач кафедри мінералогії Ягеллонського університету в Кракові. З 1888 р. дійсний член Польської академії наук і мистецтв. Піонер досліджень у мінералогії із застосуванням мікроскопу. Член редакційного комітету з видання «Геологічного атласу Галичини».

Тутковський Павло Аполлонович (1858–1930), геолог, палеонтолог, фізико-географ. Академік УАН (1918), голова Фізично-математичного відділу (1919–1930). Докладніше про нього див.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського*. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 379–380.

⁷ Ле-Пле П'єр Гійом Фредерік (Le Play Pierre Guillaume Frédéric; 1806–1882), французький мислитель, соціолог, економіст. За фахом гірничий інженер. У 1834 р. призначений головою постійного комітету статистики гірського видобування. Один із основоположників громадських та соціологічних досліджень. Див.: *Ле-Пле Ф.* Исследование каменноугольного Донецкого бассейна, произведенное в 1837–39 годах, по распоряжению А. Н. Демидова, главным горным инженером и профессором в Горной парижской школе, Ле-Пле при пособии г. г. Маленво, Лалано и Эйро: с атласом из 9 табл. и геол. карт. – М., 1854. – 751 с.

⁸ Прендель Ромул Олександрович (1851–1904), мінералог. З 1890 р. професор кафедри мінералогії в Новоросійському університеті. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів Р. О. Пренделя в цій книзі.

⁹ Ідеться про: *Левинсон-Лессинг Ф. Ю.* Исследования по теоретической петрографии в связи с изучением изверженных пород Центрального Кавказа. – Юрьев, 1898. – 460 с.

Левінсон-Лессінг Франц Юлійович (1861–1939), геолог, петрограф. Член-кореспондент РАН (1914), академік АН СРСР (1925). Докладніше про нього див. комент. № 343 у розділі листів Л. Л. Іванова в кн. 1 цього видання. Також див.: *Вернадский В. И.* Воспоминания о Ф. Ю. Левинсоне-Лессинге // *Вернадский В. И.* Статьи об ученых и их творчестве. – М., 1997. – С. 223–225.

¹⁰ *Vernadsky W.* Zur Theorie der Silicate // *Zeitschrift für Kristallographie und Mineralogie.* – 1901. – Bd. 34, H. 1. – S. 36–66.

¹¹ Вернадский В. И. Лекции описательной минералогии, [читанные в Московском университете]. – М., 1899. – 288 с.

¹² Вернадский В. И. О группе силлиманита и роли глинозема в силикатах. – М., 1891. – 100 с.

¹³ Пятницкий П. П. 1) Геологические исследования в Центральном Кавказе. 1. Между Эльбрусом и Военно-Осетинскою дорогою (включительно) // Материалы для геологии России. – 1904. – Т. 21. – С. 201–254; 2) Геологические исследования в Центральном Кавказе. 2. Между р.р. Марухом и Ваксаном (включительно) // Там само. – 1905. – Т. 22. – С. 269–290.

¹⁴ Лидов Александр Павлович (1853–1919), хімік-технолог. Закінчив Петербурзький технологічний інститут (1877). З 1889 р. професор Харківського технологічного інституту. Основні роботи з фарбування, ситцедрукування, з технології органічних барвників та ін. Автор посібників з хімічної технології та аналізу газів.

¹⁵ Відомостей про нього бракує. Можливо, йдеться про Михайла Переса, який згадується в листуванні В. І. Леніна як заарештований у Харкові наприкінці 1904 – на початку 1905 р. соціал-демократ. Див.: Переписка В. И. Ленина и руководимых им заграничных партийных органов с социал-демократическими организациями Украины (1901–1905 гг.): сб. док. и матер. – К., 1964. – С. 505.

¹⁶ Иванов Євген Михайлович (1873–1929), історик-архівіст. Закінчив Харківський університет (1897). Працював ученим архіваріусом, а потім завідувачем Харківського історичного архіву при університеті, в 1909–1918 рр. секретар історико-філологічного товариства при Харківському університеті, з 1920 р. директор Харківського центрального історичного архіву.

¹⁷ Дубянский В. В. К петрографии Эльбруса. Породы южных склонов в области фирновых полей. – Варшава, 1914. – 16, 489, 8 с.

Дуб'янський Віктор Вікторович (1880–1925), петрограф, фізичний географ, відомий альпініст. Докладніше про нього див. комент. № 1 до листів № 356, 357 у розділі «Офіційне листування» в цій книзі.

Захист магістерської дисертації співробітника Київського університету В. В. Дуб'янського з петрографії Эльбруса відбувся в грудні 1916 р. Офіційними опонентами були П. Я. Армашевський, П. А. Тутковський та В. І. Лучицький (*Оноприенко В. И.* Павел Аполлонович Тутковський. 1858–1930. – М., 1987. – С. 67. Також див: *Тутковський П. А.* [Рец.]: Отзыв о диссертации В. Дубянского «К петрографии Эльбруса» (по поручению физико-математ. фак-та) // Киев. университет. изв. – 1918 – № 3/4. – С. 10–13).

¹⁸ Очевидно, В. І. Вернадський запропонував П. П. П'ятницькому допомогу щодо працевлаштування в академічних структурах. У листі до дружини з Києва 12 травня 1939 р. Вернадський писав, що відвідав новостворений Геологічний інститут АН УРСР, де, зокрема, працював П. П. П'ятницький: «Здесь же я застал и старого моего приятеля, бывшего харьковского минералога Пятницкого – больше 80 лет – работает» (*Вернадский В. И.* Письма Н. Е. Вернадской, 1909–1940. – М., 2007. – С. 249).

¹⁹ Стеклов Володимир Андрійович (1863/64–1926), математик і механік. Професор Харківського університету (з 1896 р.). Дійсний член Петербурзької АН (1912), віце-президент РАН/АН СРСР (1919–1926). Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів В. А. Стеклова в цій книзі.

²⁰ Сушкін Петро Петрович (1868–1928), зоолог, палеонтолог, професор Харківського і Таврійського (1918–1920) університетів (з його ініціативи в жовтні 1920 р. В. І. Вернадський був обраний ректором останнього). Співробітник Геологічного і Зоологічного музеїв АН СРСР в Петрограді (з 1921 р.). Академік РАН (1923), академік-секретар Відділення фізико-математичних наук АН СРСР (1927–1928).

²¹ Бракує відомостей про таку публікацію.

Володимир Васильович Різниченко (1870–1932)¹

В. В. Різниченко – В. І. Вернадському

№ 241

10 січня 1927 р., Київ

10.I.1927

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Очень благодарю вас за оказанную мне большую честь приглашением участвовать в Совещании при Постоянной Комиссии по изучению Естественных Производительных Сил СССР² по вопросу об организации изучения четвертичных отложений Союза ССР³.

К величайшему моему сожалению, я в настоящий момент лишен возможности, по материальным обстоятельствам, принять участие в этом огромном как научной, так и практической важности совещании, которое представляет для меня исключительный интерес.

На служебную же командировку в Ленинград со стороны Украинского Геологического Комитета⁴ я не имею возможности рассчитывать в ближайший срок ввиду слишком затянувшейся командировки туда же большей части ответственного научного персонала нашего Комитета, не возвратившегося оттуда и до сих пор.

Об этом, к крайнему моему огорчению, считаю долгом уведомить Вас.

Ожидание возвращения из ленинградской командировки моих товарищей по Комитету вынудило меня задержаться и с настоящим ответом Вам.

С глубоким уважением *В. Різниченко*

Київ. Нестеровський пер., 4а, п[омешкання] 2.

РАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1370, арк. 1–2.

Коментарі

¹ *Різниченко Володимир Васильович (1870–1932)*, учений у галузі четвертинної геології, геоморфології, тектоніки, гляціології, географії. Академік ВУАН (1929).

У 1891 р. вступив на природничий відділ фізико-математичного факультету Харківського університету. Тут долучився до революційного руху та став членом «Союзної ради об'єднаних нелегальних студентських організацій Харкова». Після закінчення в 1896 р. університету деякий час мешкав у Москві. В 1901–1902 рр. працював статистом і завідувачем статистичного відділу Херсонської повітової земської управи. До 1916 р. провадив геологічні дослідження в Середній Азії та Казахстані, зокрема в гірських масивах Тарбагатаю, Тянь-Шаню, Південного

Алтаю, склав першу геологічну і тектонічну карту Південного Алтаю, відкрив низку нових льодовиків. Російське географічне товариство відзначило його наукову працю золотою медаллю ім. М. М. Пржевальського. В 1916–1917 рр. займався вивченням геології, тектоніки й гідрогеології Волині. Після організації в 1918 р. Українського геологічного комітету працював спочатку позаштатним, а потім штатним старшим геологом. Після В. І. Лучицького та Б. Л. Лічко-ва з 1927 по 1928 р. очолював Українське відділення Геолкому, був одним із перших організаторів проведення в Україні геологічної зйомки.

У 1930–1932 рр. очолював Науково-дослідний геологічний інститут ВУАН. Грунтовно висвітлив стратиграфію та тектоніку Середнього Придніпров'я, особливо Канівських гір. У 1931 р. організував і очолив першу комплексну експедицію в район Дніпробуду (Дніпровської ГЕС).

Опублікував понад 70 наукових праць, присвячених переважно геологічній будові й тектоніці України та Середньої Азії. Вперше в Україні встановив дислокації антропогенного (четвертинного) віку.

Відомий також як поет і художник-карикурист.

Література: *Заморий П. К.* Жизнь, научная и общественная деятельность академика В. В. Резниченко // Геол. журнал. – 1971. – Т. 31, № 3. – С. 144–150; *Блюміна І. М.* Володимир Васильович Різниченко (Велентій) – художник і поет. – К., 1972. – 195 с.; *Борейко В. С.* Хто був ініціатором створення Канівського заповідника // Зелений світ. – 1994. – № 8. – С. 34–39; *Бушак С.* Видатний учений і художник: до 135-річчя від дня народж. В. Різниченка // Визвольний шлях: сусп.-політ., наук. та літер. місячник. – 2005. – № 9/10. – С. 142–155.

² У 1915–1930 рр. В. І. Вернадський очолював Комісію з вивчення природних продуктивних сил Росії (КЕПС) при АН. Див. комент. № 379 до листів Л. Л. Іванова в кн. 1 цього видання.

³ Під головуванням академіка В. І. Вернадського в Києві 28 вересня – 10 жовтня 1926 р. пройшов II Всесоюзний з'їзд геологів. В. В. Різниченко брав у ньому участь. На виконання постанови з'їзду В. І. Вернадський скликав 14 січня 1927 р. в Ленінграді нараду представників різних установ, зацікавлених в організації інституту для комплексного вивчення четвертинного періоду, а також провідних учених. Зважаючи на складність організації на той час самостійного інституту, вирішили просити АН заснувати при ній спеціальну комісію. 15 січня 1927 р., за поданням акад. В. І. Вернадського, загальні збори АН СРСР утворили Комісію з вивчення четвертинного періоду. До її складу були включені всі присутні на організаційному засіданні. Комісія існує й тепер при Геологічному інституті РАН. Видає «Труды» і «Бюллетени». Докладніше див.: *Янишина Ф. Т.* Роль В. И. Вернадского в изучении четвертичных отложений // Вестн. Рос. акад. наук. – 1996. – Т. 66, № 3. – С. 266–267; Четвертичный период: стратиграфия. – М., 1989. – С. 7.

⁴ Український геологічний комітет створено 1 лютого 1918 р. при Державному секретаріаті торгівлі УНР. Директором комітету став В. І. Лучицький. Розпочалися збирання і систематизація всіх матеріалів з геології, складання геологічної карти корисних копалин і будівельних матеріалів, каталогізація свердловин, геохімічних та інших лабораторних аналізів корисних копалин, місцезнаходження джерел, озер і грязей, адресних даних фабрик, установ, рудників, кар'єрів і родовищ корисних копалин. У 1922 р. комітет було реорганізовано в автономну філію Геологічного комітету в Петрограді – як Українське відділення Геологічного комітету Вищої ради народного господарства СРСР, що проіснував до 1930 р., коли з нього було утворено низку науково-дослідних інститутів та інших установ. Також див.: *Лічков Б. Л.* Історія утворення Українського Геологічного комітету // Вісник Укр. геолог. комітету. – 1919. – Вип. 1. – С. 3–8; Десять років праці Українського геологічного комітету // Вісник Укр. відділу Геолог. комітету. – 1928. – Вип. 11. – С. 6–19.

Владислав Адольфович Ротерт (1863–1916)¹

В. А. Ротерт – В. И. Вернадському

№ 242

24 вересня 1905 р., Одеса

Одесса, Княжеская, 40. 24.IX.1905

Многоуважаемый Владимир Иванович!

На Петербургском профессорском съезде² я имел случай беседовать с Вами об ожидаемом конкурсе на кафедру минералогии в здешнем университете. Вы тогда говорили мне о нескольких возможных кандидатах (фамилий которых я, к сожалению, не помню), причем наиболее достойным считали одного бывшего Вашего ученика. Теперь у нас конкурс давно объявлен, через месяц с небольшим срок ему истекает, но до сих пор нет ни одного официального заявления: говорят, что есть кандидат в лице профессора Дерптского университета Тарасенко³, но заявления в факультет и от него не поступило. Такой плачевный результат конкурса объясняется, б[ыть] м[ожет], тем, что сведения о нем не дошли до лиц, могущих явиться кандидатами, или же тем, что эти лица не желают подвергаться риску конкурсной процедуры. Ввиду этого, я позволяю себе обратиться к Вам за содействием, прося Вас уведомить рекомендованное Вами лицо о нашем конкурсе. Если это лицо было бы не прочь занять кафедру, но не желает само подать заявление, то на основании статьи устава я мог бы выступить инициатором и предложить его факультету. В таком случае следовало бы мне иметь частное письмо с заявлением об его согласии, жизнеописание, список трудов, а по возможности, и самые труды; желательно было бы иметь от Вас краткую характеристику этого лица в качестве кандидата на кафедру.

Странным образом здешняя профессорская группа академического союза не получила до сих пор ни резолюций последнего съезда, ни приглашения на следующий съезд, тогда как то и другое уже давно получено приватдоцентской группой. На случай, если Вы к этому делу причастны, сообщаю, что в настоящее время, за высылкой проф. Ярошенко⁴, председателя группы, корреспонденцию следует направлять к Брониславу Фортунатовичу Вериго⁵.

Вопрос о начале занятий у нас еще открыт, так как отношение к нему студенчества еще не выяснилось. Первая общая сходка, бывшая 17/IX, прошла беспорядочно и безрезультатно. Затем всю неделю шли частные предварительные совещания, и лишь сегодня началась вторая общая сходка, но она занималась исключительно большой политикой, университетский вопрос поставлен на программе последним и решен будет еще нескоро. Опасаюсь, что в виде революционных тенденций руководящих кругов студенчества наши университеты страдают такой болезнью, которой никакие реформы не излечат.

С высоким уважением искренне преданный Вам

*Владислав Адольфович Ротерт*⁶

Коментарі

¹ *Ротерт Владислав Адольфович (Rothert Wladyslaw; 1863–1916)*, ботанік. У 1883 р. закінчив Дерптський університет, там же захистив магістерську дисертацію. У 1889 р. був призначений на посаду приват-доцента на вакантну професуру ботаніки в Казанському університеті, де працював до 1897 р., останній рік як позаштатний екстраординарний професор. У 1893 р. в Київському університеті захистив докторську дисертацію. В 1897 р. був переведений до Харківського університету як екстраординарний, а з 1900 р. як ординарний професор ботаніки. В 1902–1908 рр. обіймав посаду професора Новоросійського університету. В 1910–1914 рр. професор фізіології рослин Ягеллонського університету в Кракові. З 1915 р. професор Київського університету.

Основні праці: Курс физиологии растений: Лекции, читанные на Физико-математическом факультете Казанского университета. Ч. 1. – Казань, 1891. – 130 с.; О новом грибке, размножающемся исключительно посредством склероциев. – СПб., [1892]. – 10 с.; О гелиотропизме. – Казань, 1893. – 320 с.

² Ідеться про Перший професорський з'їзд, який відбувся 25–28 березня (7–10 квітня) 1905 р. в Санкт-Петербурзі. Докладніше про це див. комент. № 22 у розділі листів П. Я. Армашевського в кн. 1 цього видання.

³ Тарасенко Василь Юхимович (1859–1926), геолог, мінералог. У 1884 р. закінчив Київський університет, у якому викладав до 1903 р. Пізніше професор Юр'євського університету, від 1918 р. професор Воронежського університету.

⁴ Ярошенко Семен Петрович (1846–1917), математик, ректор Новоросійського університету (1881–1890), одеський міський голова (1905). У 1868 р. закінчив Новоросійський університет. Від 1870 р. приват-доцент цього університету по кафедрі чистої математики, з 1871 р. екстраординарний, з 1873 р. ординарний професор. У 1897 р. обраний гласним міської Думи та мав дві каденції по чотири роки. У 1905 р. був обраний на третій термін, але генерал-губернатор К. Карангозов за «шкідливу діяльність» вислав його у Вологодську губернію. Повернувся С. П. Ярошенко до Одеси в 1907 р.

⁵ Веріго Броніслав Фортунатович (1860–1925), фізіолог, професор Новоросійського університету. Докладніше про нього див. комент. № 44 у розділі листів Р. О. Пренделя в цій книзі.

Володимир Григорович Ротмістров (1866–1941)¹

В. Г. Ротмістров – В. І. Вернадському

№ 243

10 грудня 1918 р., Київ

Київ, 10 декаб[р]я [19]18 г.

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Моя испанка оказалась слабой, только в воскресенье принажала – и высокая температура и слабость, – а теперь пока нельзя выходить.

Если Вы будете так добры, что пожелаете ко мне, напр[имер], завтра, часов в 11 утра, буду очень рад. Правда, теперь мороз усилился, и Вам будет, вероятно, труднее передвигаться; впрочем, я больше люблю ходить в морозы.

Идти надо так: по Биб[иковскому] бульвару, через Галицкий базар, по Дмитриевской ул., дальше по Львовской, потом по Дорогожицкой, Осиевской до церкви Федора², оттуда по Овручской на Нагорную, свернуть с Овруч[ской] направо, № 25 – последний дом по левой стороне.

С искренним уважением к Вам

В. Г. Ротмістров

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1399, арк. 1–1 зв.

Коментарі

¹ *Ротмістров Володимир Григорович (1866–1941)*, агроном, один із засновників сільськогосподарської дослідної справи в Росії та Україні, а також науки про сухе землеробство, дійсний член ВАСГНІЛ (1935). Закінчив Київський університет (1889). Працював агрономом-дослідником на Деревчинському дослідному полі (1892–1893), був директором Одеського дослідного поля (1894–1917). Голова Оргбюро Вченого комітету з сільського господарства України (1920–1926), одночасно професор агрономії Київського ІНО. Керівник секції нових культур Наркомзему УРСР (1926–1927). З 1928 р. науковий співробітник Українського НДІ рослинництва.

Праці присвячені вивченню водного режиму чорноземних ґрунтів, кореневої системи сільськогосподарських рослин, методики польового дослідження, системи обробки й угноєння ґрунтів тощо. Один із перших пропагандистів поширення культури бавовника в Південній Україні. Автор близько 100 наукових праць, зокрема 36 книжок і брошур.

Література: Володимир Григорьевич Ротмістров / Невядомская Ф. К. [сост.]. – М., 1993. – 18 с.

² Йдеться про церкву Феодора Освяченого, православний храм у Києві, на Лук'янівці, збудований у 1871–1874 рр.

Віра Леонідівна Рутковська (1892–?)¹

В. Л. Рутковська – В. І. Вернадському

№ 244

21 листопада 1940 р., Одеса

21.XI.1940 г.

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

В Минералогическом музее² Одесского Гос[ударственного] Университета имеется ценная коллекция метеоритов. После нескольких приездов к нам Леонида Алексеевича Кулика³ и бесед с ним я очень заинтересовалась и этой коллекцией, и вопросами о метеоритах вообще и вот уже второй год занимаюсь этим. Я поставила своей задачей описать на основании литературных данных метеориты нашей коллекции.

Но т. к. еще в 1935 году я была утверждена в ученном звании доцента, а ученой степени кандидата наук не имею, то хочу эту работу о метеоритах превратить в кандидатскую. Прежде всего, я хочу, чтобы Вы одобрили эту мою мысль и согласились бы дать мне несколько консультаций.

Я имею такой план работы:

- 1) Дать краткую характеристику развития науки о метеоритах;
- 2) Дать классификацию метеоритов;
- 3) Дать описание метеоритов нашей коллекции, указав историю развития этой коллекции, оттенив роль проф. Пренделя⁴ как основоположника нашей коллекции;
- 4) Дать химический и минералогический анализ какого-нибудь метеорита. Какое именно, это будет зависеть от Вашего указания.

Получение ученой степени для меня крайне необходимо по целому ряду соображений, и, в первую очередь, без ученой степени я скоро потеряю право на чтение лекций в ВУЗ'е, а ведь у меня уже очень большой педагогический стаж по высш[ей] школе. Без поддержки с Вашей стороны я не могу свою работу над метеоритами превратить в кандидатскую.

Извините, что я беспокою Вас, но очень прошу помочь мне.

Уважающая Вас *В. Рутковская*

Одесса. Ул. Коминтерна, д. № 2.
Гос[ударственный] Университет.
Минералогический музей.

Коментарі

¹ *Рутковська (Мільгевська-Рутковська) Віра Леонідівна (1892–?)*, хімік, мінералог. У 1920-х роках асистент Одеського хіміко-фармацевтичного інституту, потім доцент мінералогії Одеського державного університету. Відомо про її зустріч з В. І. Вернадським, яку він описав у своєму щоденнику: «3 февраля (1941) (Москва). Вчера утром у меня была Вера Леонидовна Рутковская, доцент минералогии Одесского университета, ученица Бурксера, химик по образованию. С нею – разговор о теме магистерской диссертации – она хочет очерк истории метеоритики в России и Союзе и Одесской коллекции, в частности. С ней интересный разговор о культ[урной] жизни Одессы. Университет обставлен недурно. Коллекция из метеоритов – большая. Одесса потеряла свое значение как порт, теперь – как летний и весенний курорт. Очереди – нет ничего – в сущности на границе голода. Улучшений нет. Обществу естествоиспытателей не сохранилось. Библиотеки в сохранности, но фонды не разобраны – разбираются. Краеведч[еская] (библиотека) погибла» (*Вернадский В. И. Дневники. 1935–1941: в 2-х кн. Кн. 2: 1939–1941. – М., 2008. –С. 198*).

Дочка вченого-логіка, публіциста Леоніда Васильовича Рутковського (1858–1920).

² Історія музею починається з колекцій Рішельєвського ліцею, на базі якого в 1865 р. був відкритий Новоросійський імператорський університет. До 1917 р. Кабінетом завідували професори М. О. Головінський, Р. О. Прендель, М. Д. Сидоренко. Після розформування Новоросійського університету в 1921 р. Кабінет відновив свою діяльність у 1933 р. й одержав статус петрографо-мінералогічного музею. Сьогодні його фонди нараховують понад 10 тис. зразків мінералів і гірських порід, що відбивають речовинну сполуку земної кори, дна Світового океану.

³ Кулик Леонід Олексійович (1883–1942), мінералог, фахівець з дослідження метеоритів. Докладніше про нього див. комент. № 571 у розділі листів Л. Л. Іванова в кн. 1 цього видання.

⁴ Прендель Ромул Олександрович (1856–1904), геолог, мінералог, кристалограф. Професор кафедри мінералогії Новоросійського університету. Засновник вітчизняної метеоритики. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів Р. О. Пренделя в цій книзі.

Яків Володимирович Самойлов (1870–1925)¹

В. І. Вернадський – Я. В. Самойлову

№ 245

25 грудня 1918 р., Київ

25.XII.[1]918. Київ*

Дорогой Яков Владимирович,

Оказался случай, – спешу Вам написать несколько слов. Письмо не приняли, и мы совершенно отрезаны от Вас да и вообще не очень хорошо знаем, что совершается в мире.

Сейчас положение очень непрочное. По-видимому, будет украинский большевизм, т. е. большевизм, связанный с национальным шовинизмом².

Не знаю, сколько удастся отстоять от культурных начинаний в тяжелый переживаемый период. Академия начала работу³, но сейчас изнутри** и извне в нее начинается узконациональное давление, и я надеюсь, однако, что нам удастся отстоять ее в этот недолгий переходный период.

Мы в Киеве очень мало знаем, что в действительности происходит кругом, [даже] в Харькове или Полтаве: свобода печати немного больше, чем в России, и город полон слухами. В Одессе и окрестностях – союзники⁴. В Белгороде – украинские большевики⁵.

Я упорно работаю над своей темой⁶, которая разрастается. Ставлю сейчас опыты, но они идут с величайшими затруднениями, т. к. вся жизнь [расстроена].

Есть деньги, но лаборатории не отапливаются, и в них чрезвычайно трудно работать. А затем мы переживаем междоусобную войну со всеми последствиями. Но все же я думаю, что мне удастся наладить работу.

Печатание чрезвычайно трудно, т. к. цены исключительно высоки, а производительность труда очень мала.

Не знаю, напечатана ли моя статья в Природе⁷? Русские издания не доходят, сейчас прекратилось сообщение и с Германией. Научная продуктивность в смысле изданий очень мала, но как будто начинает налаживаться.

Видел С[ергея] Плат[оновича]⁸. Он в очень мрачном настроении. Здесь образовался Укр[аинский] Геолог[ический] Комит[ет] (во главе Лучицкий⁹); там работа внутренняя идет, но проявлений ее мало. Очень мешают постоянные смены режимов.

Лично моя научная работа идет хорошо, но лабораторную пока не могу наладить.

Всего лучшего.

Ваш *В. Вернадский*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 2002, арк. 14–14 зв.

* Перед текстом, в лівому куті, рукою В. І. Вернадського позначено: Я. В. Самойлову.

** Так в оригіналі.

№ 246

2 березня 1919 р., Київ

Київ. 2.III.[1]919

Тарасовская, 10

Дорогой Яков Владимирович,

Жду от Вас весточки. Писем долго не брали, и у меня еще лежит к Вам не отправленное. Сейчас есть почта. Посылаю открытку, говорят, вернее; без марки, так сказали на почте. У нас благополучно. От сына открытка – он профессором в Симферополе¹⁰; работает.

Здесь среди очень трудных обстоятельств зарождается новый, надеюсь, большой научный центр Укр[аинской] Академии Наук. Я, помимо всякой тяжелой работы с организацией, очень увлекаюсь работой над «Живым веществом в земной коре и его геохимич[еским] знач[ением]»¹¹. Рукопись достигла более 1000 страниц, придется разбить на 3 тома. Организую (без газа и электрич[ества]!) и работу анализов, и проб. Очень все это трудно. Но я считаю, что в той культурной трате, которую мы переживаем, надо углублять творческую работу. Ниночка¹² в Унив[ерситете] св. Вл[адимира] (филол[огия]) и в Академии Худож[еств]. Н[аталя] Е[горовна] шлет Вам и Вашим привет. Как у Вас?

Ваш Вернадский

К сожалению, не берут съестных посылок.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 2002, арк. 15. Листівка.*

Я. В. Самойлов – В. І. Вернадському

№ 247

20 червня 1917 р., Москва

Москва. 20.IV.[1]917

Дорогой Владимир Иванович!

Расчет Вашей службы таков:

Вы состояли

1. Консерватором Минер[алогического]
Каб[инета] СПб Универс[итета]
с 19 марта 1886 г. по 1 ноября 1890 г.	4 г[ода] 7 м[есяцев] 12 дн[ей]
2. Приват-доцентом Университета
с 22 ноября 1890 г. по 31 января 1898 г.	7 л[ет] 2 м[есяца] 9 дн[ей]

* За поштовым штемпелем листівка прийшла до Москви 20 березня 1919 р.

3. Экстраординарным профессором
Унив[ерситета] с 31 января 1898 г.

по 16 декабря 1902 г.

4 г[ода] 10 м[есяцев] 15 дн[ей]

4. Ординарным профессором Универс[итета]

с 16 декабря 1902 г. по 28 февраля 1911 г.

8 л[ет] 2 м[есяца] 12 дн[ей]

24 г[ода] 10 м[есяцев] 18 дн[ей]

Таким образом, до выслуги 25 лет учебной службы вам недоставало только 1 м[есяца] 12 дней. Так как Вы теперь вновь назначены профессором в марте текущего года, то 25-ти летняя выслуга уже теперь осуществлена.

Но это только первая пенсионная стадия. Если бы Вы дослужили еще 4 года 7 м[есяцев] 12 дн[ей], то тогда Вы получили бы звание заслуженного профессора, так как такое звание дается лицу, прослужившему 25 лет в качестве преподавателя – приват-доцента или профессора. Годы, проведенные Вами консерватором Минералогического Кабинета, идут в зачет пенсии, но не идут в зачет времени выслуги звания заслуженного профессора.

Это последнее звание в пенсионном отношении имеет большое значение, так как дает право на получение пенсии независимо от получения содержания в каком-либо другом государственном учреждении.

Наконец, если бы Вы дальше дослужили еще 4 м[есяцев] 18 дней, Вы получили бы настоящую полную 30-ти летнюю пенсию.

Если имеются еще какие-либо вопросы, то, пожалуйста, черкните мне о них.

От Н. М. Тулайкова¹³, который приехал два дня тому назад на заседание Общественного Комитета по делам удобрений¹⁴, я знаю, что Вы единогласно избраны в Председатели Ученого Комитета нашего министерства и на одном заседании уже председательствовали¹⁵.

Искренно радуюсь этому и с огромным удовольствием думаю об известных совместных работах, какие будут у нас в связи с Вашей новой сферой деятельности.

Слышал я также, что Вы предполагаете в ближайшее время переселиться в Финляндию¹⁶. Я бы очень хотел подробнее знать, где Вы будете жить и когда поедете туда.

Я предполагаю, что, может быть, в сравнительно скором времени мне придется побывать в Петрограде в связи с делами Комитета.

Сердечный привет от всех наших. Всего лучшего!

Ваш Як. Самойлов

№ 248

24 жовтня 1917 р., Москва

24.X.[1]917*

Дорогой Владимир Иванович!

Был чрезвычайно рад получить от Вас письмо.

Почтовой посылкой отправляю свою статью¹⁷, посылаю негативы своих рисунков и таблицы, на которых нанесено расположение рисунков.

Мне было весьма приятно узнать, что статья будет печататься, и я переспросил Вас из опасения, что слишком высокая оплата печатного листа может задержать печатание.

Передо мной теперь стоит этот вопрос о слишком дорогой цене типографских работ, и я не могу помириться с мыслью, что совершенно законченный отчет по фосфоритовым исследованиям ляжет без движения из-за дороговизны.

Правда, печатный лист, который обходился нам раньше около 40 рублей, с текущей недели дошел уже до цены в 450 рублей, но ведь очень многие вещи подорожали раз в десять, и, однако, их приобретают.

Я затрудняю Вас сообщением этих подробностей, так как во мне есть беспокойство, правильно ли я поступаю: я не прекращаю печатания, я очень сильно сокращаю, я пережил уже три забастовки, две смены хозяев типографии, три перемены рабочих и заведывающих типографии, и тем не менее я все-таки тяну это дело, и хотя и в очень сокращенном виде, а все таки рассчитываю выпустить VIII том фосфоритового отчета¹⁸.

И нахожу я смелость для этого еще и потому, что настоящая, действительная серьезная разработка русских фосфоритов уже представляется делом близким и, во всяком случае, достаточно осязаемым.

С известной гордостью я тогда скажу, что «Комитет по делам удобрений» сыграл здесь большую роль.

Что касается Ниночки, то я почти уверен, что она будет принята в нашу Академию¹⁹. С нынешнего года девушки поступают в Петровскую Академию полноправными студентками. На I курс принято 50 девушек, несколько из окончивших естеств[енный] факультет принято на старшие курсы.

Речь может идти только о том, что Ниночка сильно опоздала, но многое ею уже пройдено, и при ее способностях ей ничего не будет стоить в самый короткий срок догнать то, что и нужно будет.

А мы все будем особенно рады, если это осуществится. Мы очень ждем теперь дальнейших известий; об этом ранней весной мы так много с Ниночкой говорили. Само собою разумеется, что мы ждем Ниночку прямо к нам.

* На бланку: Московский сельскохозяйственный институт. Минералогический кабинет. Москва. Петровско-Разумовское.

Осенью много было разговоров о том, как наладятся занятия в высших учебных заведениях. Могу сказать, что как у нас, в Петровской Академии, так и в Коммерческом Институте занятия идут прямо хорошо.

И это, конечно, светлый луч и светлый луч крупного значения в том исключительно тяжелом, что приходится сейчас переживать.

Не собираетесь ли Вы в Москву?

Сердечный привет от всех нас Наталье Егоровне. Собирается ли Георгий в Томск?²⁰

Всего лучшего!

Ваш Як. Самойлов

IP НБУВ, ф. I, од. зб. 27003, арк. 1–2 зв.

№ 249

31 січня 1918 р., Москва

Москва. 31.I.[1]918

Дорогой Владимир Иванович!

Был чрезвычайно рад получению Вашего письма, которое пришло с очень большим запозданием. Я знал, что Вы проезжали чрез Москву, и был рад, что Вы уже вырвались из своего обычного места жительства.

Как хорошо было бы Вам теперь немного отдохнуть за приятной работой в спокойствии и тишине! Но где теперь у нас спокойствие и тишина?

Какое ужасное время мы переживаем!

Я понимаю, что жаловаться и скорбеть теперь не мудрено, ибо для этого имеется слишком много поводов и оснований. Несравненно труднее подмечать и улавливать ободряющие черты. Конечно, жизнь вообще идет вперед, но теперь она делает уже слишком глубокую синклинальную складку.

Тем интереснее было мне читать в Вашем письме²¹ о Вашей крепкой вере в хорошее будущее нашей бедной страны. Дай Бог, чтобы все это оправдалось! Если нам не суждено видеть этого хорошего будущего, то, по крайней мере, увидеть бы, что хоть брезжится поворот к этому хорошему будущему.

Я так рад, что Вы не испытываете стеснений в основных продовольственных потребностях. Так тяжело отдавать так много внимания этим вопросам, как сейчас это имеет место в Москве. И как хорошо, что Вы находитесь сейчас с Натальей Егор[овной] и Ниночкой!

Ведь мы здесь поджидали Ниночку очень усердно. С особенным удовольствием мы думали, что она поселится у нас и будет здесь работать. Правда, сообщение о том, в каких условиях протекают теперь поездки по железной дороге, нас очень смущали, и я, отбросивши наше общее искреннее желание видеть Ниночку у нас, опасался этой поездки. Но из Вашего письма я узнал, что она и вообще,

пожалуй, откажется от сельскохозяйств[енного] образования. Очень хотел бы побеседовать с ней на эти темы.

Итак, Георгий – профессор! Честь и хвала ему! Когда будете писать ему, черкните ему мое приветствие.

У нас занятия в Академии уже начались. Студентов немного, но имеющиеся студенты внимательно и вдумчиво работают, что не только ценно, но и прямо трогательно, принимая тяжкие условия их жизни. Никогда в своем преподавании я не чувствовал так этой трогательности, никогда у меня не было такого сильного желания передать порыв к научной работе, как я это резко чувствую теперь. Мне так хочется хоть на короткий срок оторвать молодежь от этой скучной и принижающей действительности.

А эта действительность врывается к нам в самые лаборатории в виде этого тягучего и нудного вопроса с служащими, которому нет конца. О, как страшна чернь!

Согласно Вашему указанию я тотчас же отправляю статью о жел[езо]-марганцевых желваках С. Ф. Если можно, Вы напишите ему. Раньше я боялся послать ее.

Теперь работаю над кремнеземом, связанным с жизнью организмом. Мне хотелось бы возможно шире разработать вопрос об опоках с различных точек зрения. Представляется, что в литературе накопилось много путаницы с этим. А так как я все время интересуюсь вопросом об участии организмов в минералообразовании, то кремнезем организмов, как одна и большая часть общего вопроса, меня очень привлекает. Изучение опок я предполагаю разбить на несколько частей и проработать со своей молодежью.

Несмотря на типографские трудности, рассчитываю скоро выпустить VIII том «фосфор[итового] отчета», хотя в значительно уменьшенном виде. В IX том войдут очерки всех остальных фосфоритовых работ, а X том – последний – составит: «Фосфор[итовые] месторождения России». В нем я хочу свести все наши работы, предпослать им общий очерк – монографию о фосфоритах вообще (с минералогической и геологической точки зрения), дать очерк месторождений фосфоритов – не русских²². Очень хотелось бы выполнить всю эту работу в том широком масштабе, как я себе это предначертал. Понемногу хочу за нее браться.

Моя общественная работа целиком поглощается «Общ[ественным] Комитетом по делам удобрений». Дело это у нас широко разрослось, захватило многих людей, привлекает все новые силы. Если бы только хоть несколько благоприятнее были условия работы! Очень бы хотелось поговорить с Вами об этом, как, впрочем, и об многом, многом другом.

Наш сердечный привет Н[аталье] Ег[оровне] и Ниночке.

Всего лучшего!

Ваш Як. Самойлов

№ 250

18 сепня 1918 р., Москва

Москва, 18.VIII.[1]918

Дорогой Владимир Иванович!

Уже почти год, как мы с Вами не виделись! За этот год произошло событий, которых с избытком хватило бы на несколько десятилетий. Как обидно, что за это время, такое исключительное время, не было возможности переговорить и переговорить о многом!

Большое спасибо Вам за то, что Вы направили ко мне прив[ат]-доц[ента] [Т].²³ Он был у меня несколько дней тому назад, и беседа с ним была для меня чрезвычайно важна и ценна.

Прежде всего, я был так рад, что узнал так волновавшие меня подробности лично о Вас, Наталье Егоровне и Ниночке.

Затем я уяснил себе Вашу работу в Киеве. Я с нею не согласен, но у Вас она совершенно последовательна, она совпадает с Вашими постоянными взглядами на пределы национального самоопределения вообще и украинский в частности. Равно как и мое несогласие покоится на совершенно противоположной принципиальной точке зрения. Но мне было так существенно понять всю обстановку Вашей работы, уяснить себе Ваше настроение, и я исключительно благодарен Вам за то, что Вы предоставили мне возможность побеседовать с живым лицом. Сегодня я получил первую открытку Вашу из Киева непосредственно от 10.VIII и немедленно же пишу Вам.

Об общем положении наших дел, конечно, Вы точно осведомлены. Печатные сведения о том, что у нас происходит, мы получаем со времени убийства Мирбах²⁴ только из официальных советских газет, а дальше идет уже только то, что мы слышим от людей и видим непосредственно.

Несомненно, Вы подробно ориентированы о положении высшей школы вплоть до последнего декрета о приеме всех, достигших 16 лет²⁵, с теми, разъяняющими этот декрет, новеллами, согласно которым наука – проста, а затемняют ее намеренно и сознательно профессора, продавшиеся буржуазии. Если профессора и дальше будут так затемнять науку, то это будет рассматриваться как злостный саботаж, подлежащий беспощадным карам военно-революционного суда.

Положение нашей Петровской Академии в силу, главным образом, хозяйственных особенностей, а отчасти и прежних патриархальных попустительств, не только исключительно тяжелое, но и исключительно бессмысленное. То, что происходит у нас, в Академии, представляет собою настоящий сумасшедший дом, больше того – буйный сумасшедший дом.

Не говорю о квартирном вопросе, который принял у нас особые формы, напр[имер], весь корпус, в котором жили мы, Фортунатовы²⁶ и друг[ие], выселен, там теперь живут служители, рабочие и [пололки]. Мы лично помещаемся теперь

в двух рядом расположенных квартирах Прянишниковых и Кулагиных²⁷, таким образом три семьи уплотнены в двух квартирах. Не останавливаясь на этом, ибо это, хотя и неприятные, но хозяйственные заботы, но дело касается в ряде уже существенных демократических завоеваний самого существа школы. Не останавливаясь на деталях, надо сказать, что нашей Академией управляет профессиональный союз служащих в лице наиболее жалких и тупых представителей своих, а также немногих совершенно чужих, пришлых со стороны людей с темным прошлым. Вся забота совета Академии сводится к тому, чтобы это фактическое положение вещей не влить в определенные формы и сохранить хоть какую-либо видимость управления Академией. Однако с каждым днем сохранение этой видимости делается более и более затруднительным. Положение профессуры – крайне унижительное. Сознание это, думаю, есть у всех профессоров, но многие стараются отмахнуться от ясной формулировки положения, и, во всяком случае несомненно, что подавляющее большинство никакого реального вывода делать из этого не хочет, особенно под влиянием полной бесцеремонности самого последнего времени. В других высших учебных заведениях дело по существу таково же, но оно не докатилось еще до той [же] линии. С безграничной печалью я смотрю на наше настоящее и ближайшее будущее и в школе, и вне школы.

Но я прилагаю все силы, чтобы пережить это и быть готовым для дальнейшего, чтобы сохранить бодрость.

Чрезвычайно много надо усилий, чтобы сохранить всю материальную жизнь вследствие голода, который мы переживаем: сейчас мы платим 360 р[уб.] за пуд ржаной муки, 440 р[уб.] – белой, 13 р[уб.] за фунт мяса, 25 р[уб.] за фунт сахара и т. д. Понятно поэтому, сколько нужно денежных знаков, чтобы удержать свое питание в некотором равновесии. Пока это мне еще удается, а о далеком я не задумываюсь. Семья наша держит себя бодро и усердно работает.

Научная работа моя не останавливается. Вопросы кремнезема захватывают меня все больше, задача все дальше расширяется, и участие организмов в минералообразовании вырисовывается все привлекательнее. Чрезвычайно увлечен я своим Кашинским метеоритом (7½ пуд[а] весом)²⁸. Я окунулся совсем в новую область научных вопросов, от которых в последнее время стоял далеко.

Работы мои по удобрениям не останавливались ни на один день, несмотря на самые разнообразные препятствия. Создался испытанный и [надежный] кадр сотрудников. В нашем распоряжении есть уже собственная лаборатория, и теперь я подаю записку об устройстве «Института по удобрениям»²⁹, который составит естественное продолжение наших текущих работ.

Горячий привет Вашим. Всего лучшего!

Ваш Як. Самойлов

Коментарі

¹ *Самойлов Яків Володимирович* (справжні ім'я та прізвище *Шмуль Яків Фішелевич; 1870–1925*), мінералог, один із основоположників біогеохімії, у 1910–1920-х роках – провідний фахівець з фосфоритів. Товариш В. І. Вернадського. Закінчив Новоросійський університет в Одесі (1893). З рекомендаційним листом мінералoga і кристалoграфa проф. Р. О. Пренделя в 1893 р. приїхав до В. І. Вернадського, який читав курс мінералогії та керував Мінералогічним кабінетом Московського університету. В 1902 р. захистив дисертацію з кристалізації бариту на ступінь магістра мінералогії та геології. В 1902–1906 рр. професор і завідувач кафедри мінералогії та геології в Сільськогосподарському інституті Нової Олександрії (Люблінська губернія). В 1906 р. захистив у Московському університеті докторську дисертацію за результатами досліджень у Південній Росії – «Мінералогія жильних месторождений Нагольного кряжа (Донецкий бассейн)» і був обраний професором кафедри мінералогії та геології Московської (Петровсько-Розумовської) сільськогосподарської академії (пізніше – Сільськогосподарська академія ім. К. А. Тімірязєва), якою керував до останніх днів життя. З 1907 р. приват-доцент кафедри мінералогії та геології Московського університету. В 1911 р. разом із В. І. Вернадським та іншими професорами на знак протесту проти політики Міністерства народної освіти полишив університет. У 1919 р. знову обраний професором Московського університету.

З його ім'ям пов'язане створення Інституту прикладної мінералогії (1923) і геохімічного відділення Плавучого морського наукового інституту (1921).

Основні праці: Введение в кристаллографию. – М., 1906. – XXIV, 209, [3], [2] с.; Мінералогія жильних месторождений Нагольного кряжа (Донецкий бассейн). – СПб., 1906. – 244 с.; Месторождения серного колчедана в России. – Пг., 1916. – 96 с.; Фосфориты: очерк фосфоритовых месторождений России. – Пг.: КЕПС, 1920. – 43 с. (у співавт.); Биолиты. – Л., 1929. – 140 с.; Минералогические очерки. (Мінералогія самородних елементів сернистих соєдинєний, окислов и некоторых силикатов). – М.; Л.; Новосибирск, 1934. – 180 с.

Література: *Вернадский В. И.* Памяти профессора Я. В. Самойлова // Вернадский В. И. Статьи об ученых и их творчестве. – М., 1997. – С. 147–158; *Шубникова О. М.* Академик Владимир Иванович Вернадский и профессор Яков Владимирович Самойлов // Очерки по истории геологических знаний. – М., 1953. – Вып. 2. – С. 176–194; *Волков В. П.* Вернадский и Самойлов: тайные обиды // Природа. – 1997. – № 2. – С. 86–97; *Самойлов Я. В.* Письма Я. В. Самойлова В. И. Вернадскому, 1897–1921 гг. / сост. В. И. Оноприенко, С. П. Рудая. – К., 2013. – 378 с.; *Оноприенко В. И.* В. И. Вернадский. Школы и ученики. – К., 2014. – С. 161–168; *Оноприенко В. И.* Яков Владимирович Самойлов (1870–1925). – К., 2015. – 335 с.

² Так В. І. Вернадський оцінював прихід до влади Директорії УНР на чолі з українськими соціал-демократами В. К. Винниченком та С. В. Петлюрою.

³ Ідеться про Українську академію наук, яку було засновано згідно із законом від 14 листопада 1918 р., затвердженим гетьманом П. П. Скоропадським. Про роль В. І. Вернадського, якого було обрано президентом УАН, у створенні Академії див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1. Кн. 1. – К., 2011. – 699 с.

⁴ Велика Британія і Франція ще в грудні 1917 р. таємно домовилися про можливість дії в окремих зонах Росії у зв'язку з виходом більшовиків із війни з Німеччиною. Однак «зони відповідальності на Півдні Росії» більш чітко визначили на Яській конференції 16–20 листопада 1918 р. – до Одеси і Севастополя була передислокована Середземноморська ескадра Антанти. Гетьману України П. Скоропадському формально була обіцяна військова допомога для захисту від можливої агресії більшовиків. У листопаді – грудні 1918 р. в Одесі та інших південних портах висадилися французькі, сербські, румунські та польські частини; грецькі, англійські та

французькі – у Севастополі та Криму. Частина ескадри Антанти увійшла в Азовське море і зайняла порти Маріуполя, Бердянська, Генічеська. Всього на Півдні України та в Криму знаходилося до 50 тисяч інтервентів. До початку травня 1919 р. тривала інтервенція військ Антанти. Докладніше див.: *Кучик О. С.* Союзницька інтервенція на Україні. (1918–1919). – Львів, 1999. – 69 с.; *Савченко В. А., Бутоннз П.* Французское военное присутствие в Одесском районе (декабрь 1918 – апрель 1919): к вопросу о причинах неудач «южнорусской» экспедиции // Юго-Запад. Одессика: ист.-краевед. науч. альманах. – Одесса, 2012. – Т. 13. – С. 120–185.

⁵ Радянська влада в Белгороді була встановлена 26 жовтня (8 листопада) 1917 р., а 10 квітня 1918 р. Белгород зайняли німецькі війська. Після укладення Берестейського миру демаркаційна лінія пройшла на північ від міста, Белгород був включений до складу Української держави гетьмана П. Скоропадського (з травня 1918 р.). Після революції в Німеччині восени 1918 р. російські більшовики знову почали наступ у східних областях України. 17 листопада затверджена Українська «Реввійськрада» на чолі з Й. Сталіним. 28 листопада в Курську було створено український Тимчасовий робітничо-селянський уряд на чолі з Г. Л. П'ятаковим. 21 грудня 1918 р., після повалення Скоропадського, частини 2-ї Української радянської дивізії Червоної армії за підтримки повстанців зайняли Белгород. Тут з 24 грудня 1918 р. розміщувався Тимчасовий робітничо-селянський уряд, який 6 січня 1919 р. переїхав до Харкова, де була проголошена Українська Соціалістична Радянська Республіка.

Згідно з декретом Тимчасового робітничо-селянського уряду України, «ввиду естественного тяготения Белгородского уезда к Харьковской губернии... по ходатайству Белгородского Ревкома» Белгородський повіт було включено до складу Харківської губернії («Известия Врем. Рабоче-Крестьянского Правительства Украины и Х.С.Р.Д.» 16 січня 1919 р., № 21). До складу УСРР деякий час входили Белгородський і Грайворонський повіти дореволюційної Курської губернії.

⁶ Головним в ці роки для В. І. Вернадського стало дослідження біогеохімічних проблем, написання книги про живу речовину. Також див. комент. № 11.

⁷ У листі до О. Є. Ферсмана від 30 травня 1918 р. В. І. Вернадський зазначав: «Я читал в Полтавском обществе любителей природы доклад и пошлю его оказией из Киева в «Природу» – «О значении для геохимии наблюдений над составом и весом органи змов»... Может быть дам для «Природы» – «О сгущениях и разрежениях живого вещества в биосфере» (из второй главы моей книги)» (Письма В. И. Вернадского А. Е. Ферсману / АН СССР. Архив; сост. Н. В. Филиппова. – М.: Наука, 1985. – С. 93–94). Проте немає відомостей про опубліковані в ці роки в журналі «Природа» статті В. І. Вернадського. Нова робота академіка з'явилася в журналі лише в 1922 р. – *Вернадский В. И.* Химические элементы и механизмы земной коры // Природа. – 1922. – № 3/5. – С. 31–40.

⁸ Попов Сергій Платонович (1872–1964), мінералог, учень В. І. Вернадського. Докладніше про нього див. комент. № 40 у розділі листів Л. Л. Іванова в кн. 1 цього видання.

⁹ Лучицький Володимир Іванович (1877–1949), геолог, петрограф. Академік АН УРСР (1945). Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів В. І. Лучицького в цій книзі.

¹⁰ Георгій Володимирович Вернадський (1887–1973) у травні 1918 р. змушений був покинути Перм, де викладав в університеті (Перм була зайнята більшовиками). Побував у Москві, потім перебрався до батьків у Київ. За порадою батька подав заяву про читання лекцій у Таврійському філіальному відділенні Київського університету. З вересня 1918 р. професор російської історії Таврійського університету. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів Г. В. Вернадського в цій книзі.

¹¹ Ідеться про книгу «Живое вещество в земной коре и ее геохимическое значение», яку В. І. Вернадський готував упродовж 1916–1922 рр. Основна частина рукопису опублікована в 1978 р.: *Вернадский В. И.* Живое вещество. – М., 1978. – 400 с.

¹² Вернадська-Толль Ніна Володимирівна (1898–1986). Докладніше про неї див. комент. № 1 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

¹³ Тулайков Микола Максимович (1875–1938), агрогрунтознавець, академік АН СРСР (1932) і ВАСГНІЛ (1935). Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів М. М. Тулайкова в цій книзі.

¹⁴ Громадський комітет у справах добрив був створений 1917 р. в Москві при Всеросійському земському союзу. До нього увійшли видатні фахівці того часу – агрономи, геологи, хіміки і технологи. Головою обрали Я. В. Самойлова, секретарем – І. В. Якушкіна. В 1919 р. на його базі виник Науковий інститут добрив (з 1933 р. Інститут добрив і інсектофунгіцидів) – наукова установа, що займається дослідженнями в галузі переробки фосфатної сировини, мінеральних добрив, технічних солей і неорганічних кислот для потреб сільського господарства. Я. В. Самойлов став першим директором інституту і керівником його гірничо-геологічного відділу.

¹⁵ Сільськогосподарський вчений комітет Міністерства землеробства Росії було засновано ще в 1837 р. 10 червня 1917 р. В. І. Вернадський був обраний головою реорганізованого Тимчасовим урядом Сільськогосподарського вченого комітету при Міністерстві землеробства замість померлого Б. Б. Голіцина.

¹⁶ Можливо, В. І. Вернадський й обговорював такі плани на літо, втім на початку липня він уже приїхав до Полтави й оселився у своєму будинку під Шишаками.

¹⁷ Незрозуміло, про яку саме статтю йдеться.

¹⁸ Ідеться про томи: Труды Комиссии Московского сельскохозяйственного института по исследованию фосфоритов. Сер. 1. Отчеты по геологическому исследованию фосфоритовых залежей. – М., 1909–1918. – Т. 1–8. Я. В. Самойлов опублікував у «Трудах» майже 20 своїх статей. Зокрема, в т. 8: *Самойлов Я. В.* Результаты работ по геологическому исследованию залежей фосфоритов в 1915 г. // Труды Комиссии Московского сельскохозяйственного института по исследованию фосфоритов. Сер. 1. Отчеты по геологическому исследованию фосфоритовых залежей. – М., 1918. – Т. 8. – С. 1–14.

¹⁹ У 1917 р. Московський сільськогосподарський інститут знову був перейменований у Петровську сільськогосподарську академію, було змінено статут, оргструктуру, затверджено нові навчальні програми. В грудні 1923 р. за постановою РНК СРСР виш став називатися Сільськогосподарською академією ім. К. А. Тімірязєва.

Ніна Володимирівна Вернадська після закінчення гімназії в Петербурзі довго не могла визначитися, де продовжувати навчання і за яким фахом. Очевидно, розглядавсь й варіант Московського сільськогосподарського інституту (академії).

²⁰ Очевидно, Я. В. Самойлов помилився, бо відомо, що влітку 1917 р. Георгій Володимирович Вернадський був запрошений за конкурсом в Омський політехнічний інститут на новозасновану кафедру російської історії. Після захисту магістерської дисертації «Історія російських масонів за царювання Катерини II» при Петроградському університеті Г. В. Вернадський мав намір прибути до Омська в середині вересня 1917 р. Проте разом із дружиною доїхав лише до Пермі, де, як сам згадував, їх «затримав залізничний страйк, кінця якому не передбачалося». Так він познайомився з професорами Пермського університету, де був потрібен професор нової російської історії. Г. В. Вернадський погодився на запропоновану посаду, а в Омськ «телеграфував про те, що трапилось» (*Вернадский Г. В.* Из воспоминаний // *Вопр. истории.* – 1995. – № 1. – С. 141). У травні 1918 р. змушений був залишити Перм. Також див. розділ листів Г. В. Вернадського в цій книзі.

²¹ Листа В. І. Вернадського не знайдено.

²² Томи 9 та 10 «Трудов Комиссии Московского сельскохозяйственного института по исследованию фосфоритов» видати не вдалося. Щодо узагальнюючої праці Я. В. Самойлова про

поклади фосфоритів нам відомі лише: *Самойлов Я. В., Архангельский А. Д.* Фосфориты. Очерк фосфоритовых месторождений России // *Естественные производительные силы России.* – Т. 4: *Полезные ископаемые*, вып. 25. – Пг., 1920. – С. 3–43; *Самойлов Я. В.* 1) Месторождения фосфоритов Алжира и Туниса. – М., 1912. – 55 с. (Тр. Комис. по исслед. фосфоритов. т. 4); 2) Месторождения фосфоритов Эстонии. – М., 1923. – 22 с. (Тр. науч. ин-та по удобрениям. Вып. 21).

²³ Про кого йдеться, встановити не вдалося. Можливо, прізвище починється з літери «Ш» або «Ж».

²⁴ Організоване партією лівих есерів убивство німецького посла Вільгельма фон Мірбаха було скоєне 6 липня 1918 р. в Москві. Це – один із серії терористичних актів для зриву Брестського миру, – зокрема, в Києві 30 липня вбили командувача окупаційних військ генерала Германа Ейхгорна. Докладніше див.: *Хавкин Б. Л.* Убийство графа Мирбаха: по следам преступления // *Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры / Рус. изд.* – 2006. – № 2. – С. 1–26.

²⁵ 2 серпня 1918 р. було затверджено декрет РНК РРФСР «Про правила прийому до вищих навчальних закладів», згідно з яким кожен громадянин, який досяг 16 років, незалежно від громадянства і національної приналежності, статі та віросповідання, «может вступить в число слушателей любого высшего учебного заведения без представления диплома, аттестата или свидетельства об окончании средней или какой-либо школы» (*Известия ВЦИК Советов* от 6 августа 1918 г., № 166).

²⁶ Ідеться про родину Олексія Федоровича Фортунатова (1856–1925), агронома і статистика, дослідника і педагога в галузі статистики та географії сільського господарства. Закінчив медичний факультет Московського університету (1882) та Петровську академію (1881), професор сільськогосподарської енциклопедії та сільгоспстатистики (1884–1893). У 1894–1899 рр. професор Новоолександрійського інституту, в 1899–1902 рр. – Київського політехнічного інституту. Повернувся до Москви і до кінця життя був професором Московського сільськогосподарського інституту.

²⁷ Прянишников Дмитро Миколайович (1865–1948), фізіолог і біохімік рослин, засновник агрохімічної науки. Академік АН СРСР (1929), академік ВАСГНІЛ (1935), Герой Соціалістичної Праці (1945), лауреат премії ім. Леніна (1926) і Державної премії (1941). Професор і завідувач кафедри Московського сільськогосподарського інституту (1895). Керував агрономічним відділом у Науковому інституті по добривах. Засновник і директор Всесоюзного інституту добрив, агротехніки і агрогрунтознавства.

Кулагін Микола Михайлович (1860–1940), зоолог і ентомолог, бджоляр. Член-кореспондент Петербурзької АН (1913). Дійсний член АН Білоруської РСР (1934) і ВАСГНІЛ (1935). Закінчив Московський університет. Професор Московського сільськогосподарського інституту.

²⁸ Я. В. Самойлов мав причетність до зберігання уламків кристалічного хондриту «Кашин», який впав 27 лютого 1918 р. поблизу селища Глазатова (тепер Кашинського району Тверської області). Уламки Кашинського метеорита, привезені Л. О. Куликом, Я. В. Самойлов помістив до метеоритної колекції Московської сільськогосподарської академії. Див.: *Кринов Е. Л.* Каталог метеоритов коллекции Академии наук СССР на 1 января 1946 г. – М.; Л., 1947; *Станюкович А. К.* Новый фрагмент метеорита Кашин // *Метеоритика.* – М., 1974. – Вып. 33. – С. 174–176.

²⁹ Науковий інститут добрив був створений у 1919 р. в Москві на базі Громадського комітету в справах добрив, що, зі свого боку, діяв з 1916 р. Першим директором інституту та керівником гірничо-геологічного відділу став проф. Я. В. Самойлов.

Франтішек Славік (1876–1957)¹

Ф. Славік – В. І. Вернадському

№ 251

[1907 р.]*, Прага

Многоуважаемый профессор,

позволяю себе просить Вас за приобретение книги Чирвинского об искусственных минералах², изданной в прошлом году в Киеве. Я из-за того прошу Вас за это, что, к сожалению, книжные магазины русские страшно медленно присылают выписанные книги за границу. Как я уже несколько раз должен был убедиться, что через Лейпциг скорее получишь русскую книгу, чем прямо из России.

Если будете так любезны, прошу Вас выслать книгу или на мой адрес, или на адрес госп[одина] [придворного] сов[етника] Vrba³ и сообщить мне, сколько стоит.

Врба Вам сердечно кланяется, прошу принять также мой самый сердечный привет.

Вам совсем преданный Славик

АРАН, ф. 518, оп. 3а, спр. 225, арк. 23–24.**

Коментарі

¹ *Славік Франтішек (Slavík František; 1876–1957)*, чеський мінералог, геохімік і петрограф, засновник чехословацької геохімічної школи. Член Чеської академії наук і мистецтв (1922), академік Чехословацької АН (1952). У 1899 р. закінчив факультет філософії Карлового університету в Празі, де вивчав біологію, хімію і фізику. Будучи студентом 2-го курсу, в 1897 р. опублікував першу наукову роботу з рудної справи, яка в 1899 р. стала його докторською дисертацією. У 1910–1947 рр. професор Празького університету (з 1913 р. директор його мінералогічного інституту), декан природничо-наукового факультету (1924–1925), ректор Карлового університету (1937–1938). У 1952 р. став одним із засновників Чехословацької АН. Опублікував понад 500 оригінальних робіт з кристалографії, мінералогії, корисних копалин і науково-популярних книг з мінералогії.

Основні праці: *O kamenečných a kyzových břidlicích západočeských*. Čes. akad. cis. Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, Praha, 1. vydání tištěno v «Rozpravách České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, Třída II», roč. XIII, čís. 26. Praha 1904; *Nerostopis Čech – struč. přehled mineralogie*. – Praha, 1916. – 44 s.; *Úvod do speciální mineralogie*. – Praha, 1936. – 120 s.; *Vznik a výskyt nerostů*. – Praha, 1952. – 174 s.

Література: *Mádlová V. František Slavík, 1876–1957 // Akademický bulletin*. – 2006. – № 7–8. – S. 23; *Jirkovsky R., Ulrich Fr. Slavík, nový minerál // Věstník Státního geologického ústavu Československé Republiky*. – 1926. – Roč. 2. – S. 345–351; *Sborník k osmdesátinám akademika Františka Slavíka / Úvod: Jiří Novák*. – Praha, 1957. – 549, [1] s.

² Ідеться про: *Чирвинский П. Н. Искусственное получение минералов в XIX столетии* (с 177 рис. и 11 портр.). – Киев, 1903–1906. – 638 с.

³ Врба Карел (Vrba Karel; 1845–1922), чеський мінералог. Професор мінералогії Чернівецького та Празького університетів (1880–1922). З 1881 р. директор Інституту мінералогії і петрографії, завідувач колекції Музею Чеського королівства. З 1896 р. ректор Празького університету. Автор численних праць з мінералогії та 450 картонних моделей кристалів, які використовуються у викладанні мінералогії в усьому світі.

* На звороті олівцем позначено: Без дати. По содержанию 1907 г.

** На бланку: Dvorní Rada prof[essor] D[okto]r K. Vrba. Praha-II. Karlovo nám[ěstí], 21.

Дмитро Арсенович Смірнов (?–?)¹

Д. А. Смірнов – В. І. Вернадському

№ 252

22 лютого 1912 р., Саки

Саки Тавр[ической] губ[ернии]
22 февр[аля] 1912 р.

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Позвольте обратиться к Вам с одним небольшим предложением. Есть около Евпатории довольно большое (7700 десятин)² соленое озеро (Сасык-Сивашское оз[еро]) с целебными грязями. В настоящее время на этом озере устраивается большая грязелечебница. Как известно, теперь очень в ходу теория, ставящая целебные свойства грязей в тесной зависимости от их очень большой сравнительно радиоактивности. И поэтому устроители грязелечебницы очень заинтересованы в хорошем исследовании радиоактивности их грязи – для лечебных и рекламных целей. Если бы Вы согласились принять в свою лабораторию эту грязь для исследования ее радиоактивности и дали бы разрешить упомянуть о Вашем исследовании в рекламе устроителей грязелечебницы (понятно, под Вашей редакцией), – этим оказали бы большую помощь вновь возникающему делу. Устроители грязелечебницы согласны при этом заплатить за стоимость анализа (в разговоре была упомянута цифра 100 руб.).

Если это предложение Вас заинтересует, напишите, пожалуйста, или мне (до 1 февраля* – Саки Тавр[ической] губ[ернии] Горному Инженеру Дм[итрию] Арс[еньевичу] Смирнову, а после 1 февр[аля] – станция Кривой Торец³ Южных железных дорог) или одному из устроителей грязелечебницы – станция Бурын⁴ Курской губ[ернии] Василию Митрофановичу Вечорко⁵.

Примите уверения в совершенном к Вам уважении и таковом же почтении.

Дм. Смирнов

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1519, арк. 1–2.

Коментарі

¹ *Смірнов Дмитро Арсенович (?–?)*, гірничий інженер-топограф. У 1909 р. закінчив Петербурзький гірничий інститут. У 1909 р. брав участь у першій російській Туркестанській експедиції під керівництвом С. Ф. Ольденбурга. Здійснював подорожні записи та фотографував місцевість. З 1915 р. помічник окружного інженера Горлівської гірничої округи.

² 7700 десятин = 8412,6 га.

³ Сьогодні в Донецькій області.

⁴ Сьогодні місто районного підпорядкування в Сумській області.

⁵ Вечорко (Вечерко) Василь Митрофанович (1870–?), дворянин.

* Так в оригіналі.

Володимир Андрійович Стеклов (1863/1864–1926)¹

В. А. Стеклов – В. І. Вернадському

№ 253

11 травня 1905 р., Харків

Харьков, 11 мая 1905 г.
Чернышевская ул., дом № 74

Многоуважаемый Владимир Иванович.

У нас, в Харькове, совершенно неизвестно, что происходит в группе профессоров Московского Университета, принадлежащей к всероссийскому союзу профессоров. Дошли до нас неопределенные сведения о том, что у Вас обсуждалось высочайше утвержд[енное] совещанием министров и председателей департаментов Госуд[арственного] Совета, содержащее угрозу уволить осенью (в случае беспорядка) не только всех студентов, но и всех профессоров, но неизвестно, к каким постановлениям пришла Ваша группа².

Между тем, существенно важно для нашего общего дела единогласие и солидарность в подобного рода вопросах.

14-го мая в заседании нашей группы будет подвергнут обсуждению тот же самый вопрос, и было бы весьма желательно знать, к чему пришли Вы.

Не найдете ли возможным сообщить мне об этом хоть бы вкратце, – премного обяжете. Интересно и вообще знать, какое настроение господствует в вашей группе и как идут дела?

У нас особого подъема не замечается, группа, видимо, разделяется на две почти равных партии, одна из которых начала проявлять чрезмерную опасливость, впадая в этом отношении в крайность. Человек 15 не согласились присоединиться к академич[еской] резолюции ни в том виде, как она принята на съезде, ни с тем заключением, которое предложено проф[ессорами] Московского унив[ерситета] (в том числе и Вами)³.

Поднят вопрос о возбуждении ходатайства узаконить наш союз⁴, что мне представляется и несвоевременным, и недостаточным.

Опасаясь, как бы при обсуждении этого вопроса и вопроса о тактике в сент[ябре] месяце не получился раскол, что будет крайне печально⁵. При таких условиях особенно полезно знать о том, что происходит в других университетах, а потому я еще раз прошу Вас черкнуть мне по этому поводу хоть несколько строк.

Искренне преданный и уважающий Вас *В. Стеклов*

P.S. Как велик состав Вашей группы? У нас в группу входит 33 профессора.

№ 254

12 лютого 1922 р., [Петроград]*

Многоуважаемый Владимир Иванович

Кубу⁶ зажилило чайник Серг[ея] Федор[овича]⁷. У меня только один небольшой. Дорогой чай весьма необходим. Не забудьте захватить с собой чайник, который, как сейчас сообщил мне Серг[ей] Федор[ович], у Вас имеется.

Преданный Вам В. Стеклов

12 февр[аля] 1922.

РАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1574, арк. 4.

Коментарі

¹ *Стеклов Володимир Андрійович (1863/1864–1926)*, математик і механік. Дійсний член Петербурзької АН (1912), віце-президент АН СРСР (1919–1926). Від 1882 р. навчався на фізико-математичному факультеті Московського університету, в 1883 р. перейшов до Харківського університету, де був учнем О. М. Ляпунова. У 1887 р. закінчив Харківський університет, був залишений для підготовки до професорського звання і в 1889 р. призначений асистентом кафедри механіки. У 1891 р. затверджений у званні приват-доцента, в 1893 р. здобув ступінь магістра прикладної математики, в 1901 р. – ступінь доктора прикладної математики. У 1896 р. отримав звання професора (з 1902 р. – ординарний). З 1893 р. також викладав механіку в Харківському технологічному інституті. У 1902–1906 рр. голова Харківського математичного товариства. У 1904 р. декан математичного факультету Харківського університету. З 1906 р. професор кафедри математики Петербурзького університету, де викладав до 1919 р. У березні 1912 р. обраний екстраординарним академіком Петербурзької АН. Один із розробників статуту новостворюваної Російської АН. 31 травня 1919 р. обраний віце-президентом РАН (залишався на цій посаді після перетворення РАН в Академію наук СРСР у 1925 р.). Очолив господарський комітет РАН, член КЕПС, представляв Академію в Раді праці та оборони РСФФР, домагався права РАН бути розпорядником свого бюджету незалежно від Наркомосу. Ініціатор створення в 1919 р. Математичного кабінету в структурі РАН, а потім, у 1921 р., – Фізико-математичного інституту РАН, очолював цей інститут і його математичний відділ. З 1925 р. директор Фізико-математичного інституту АН СРСР, якому після смерті вченого присвоєно його ім'я.

Працював у галузі ортогональних функціональних множин, у гідродинаміці та теорії пружності. Автор низки праць з історії науки.

Література: *Стеклов В. А.* Переписка с отечественными математиками. Воспоминания. – Л., 1991. – С. 235–299. (Научное наследство. Т. 17) (список праць В. А. Стеклова – с. 333–338); *Игнациус Г. И.* Владимир Андреевич Стеклов. – М., 1967. – 212 с.; *Владимиров В. С., Маркуш И. И.* Владимир Андреевич Стеклов – ученый и организатор науки. – М., 1981. – 96 с.; *Vladimirov V. S., Markush I. I.* Academician Steklov – mathematician extraordinary. – Moscow, 1983. – 126 p.; *Kuznetsov N., Kulczycki T., Kwasnicki M., Nazarov A., Poborchi S., Polterovich I.*

* Місце написання листа встановлено за змістом.

Siudeja B. The Legacy of Vladimir Andreevich Steklov // Notices of the AMS. – 2014. – Vol. 61, № 1. – P. 9–22.

² На з'їзді професорів і викладачів 25–28 березня 1905 р. в Санкт-Петербурзі була визнана необхідність надання радам повноважень для самостійного управління навчальними закладами з виборним ректором на чолі. Тимчасовими правилами, затвердженими указом від 27 серпня 1905 р., встановлювалася певна самостійність вишів Міністерства народної освіти. В жовтні 1905 р. дію Тимчасових правил було поширено на навчальні заклади інших відомств. Проте 16 листопада 1905 р. Рада міністрів ухвалила закрити виші до січня 1906 р.

³ В. І. Вернадський і ряд московських делегатів березневого з'їзду професорів і викладачів в окремій думці до академічної резолюції зазначили, що у разі прийняття у вишах «поліцейських заходів репресій» для встановлення «порядку» вони мають «моральне право не підкорятися таким розпорядженням міністерства», які вважають згубними для освіти та добробуту країни. В такому разі міністерство, зазначалося в окремій думці, мусить або відмінити репресивні заходи, або замінити незгодних професорів.

⁴ Березневий з'їзд професорів створив «академічний союз», напівпрофесійну-напівполітичну організацію діячів науки і вищої школи. «Академічний союз» мав ідеологію, найближчу до ідеології конституційних демократів.

⁵ Скоріш за все, погляди В. А. Стеклова були ближчими до поглядів «академістів», які вважали, що університет не повинен ставати «політичним клубом», а студентству і викладачам потрібні тільки академічні реформи.

⁶ ЦеКУБУ, Центральна комісія покращення побуту вчених, утворена в 1921 р. при РНК РРФСР для створення робочих умов для науково-технічної і творчої інтелігенції Росії в умовах воєнного комунізму.

⁷ Ольденбург Сергій Федорович (1863–1934), сходознавець-індолог. Неодмінний секретар Петербурзької АН та АН СРСР (1904–1929). Друг В. І. Вернадського зі студентських років. Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 1. – К., 2012. – С. 39–40.

Валерій Іванович Талієв (1872–1932)¹

В. І. Талієв – В. І. Вернадському

№ 255

16 квітня 1915 р., Харків

Апреля 16 дня 1915 г. *,
Чернышевская ул., № 82

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Позволяю себе еще раз обратиться к Вам с просьбой, о которой уже писал с месяц тому назад, адресовав на Академию Наук, но ответа не получил. Судя по тому, что мне сообщила г[оспо]жа А. Н. Краснова², в данном случае произошло, по-видимому, какое-то почтовое недоразумение. Дело в том, что мной предполагается выпустить от О[бществ]ва³ сборник, посвященный памяти покойного А. Н. Краснова⁴. В программу сборника войдут: 1) биографич[еский] очерк, 2) оценка заслуг Краснова в различных областях научной и культурной деятельности, 3) воспоминания, 4) более яркие и характерные выдержки из произведений А. Н. Краснова, 5) иллюстрации. В пункте 2 я имею ввиду охарактеризовать А. Н. по возможности как: 1) географа, 2) ботаника-географа, 3) геолога, 4) палеонтолога, 5) антрополога, 6) организатора Батумского Сада, 7) организатора Харьковских рабочих курсов, 8) участника Харьк[овского] О[бществ]ва Грамотности. Я очень просил бы Вас помочь осуществлению сборника непосредственным участием, а именно, не можете ли Вы дать 1) краткий очерк геологических работ Андрея Николаев[ича] с указанием ценного в них и 2) воспоминание. [Конечно], я был бы очень благодарен, если бы Вы пришли на помощь указанием лиц, которые могли бы дать очерк работ А. Н. Краснова по 1) чистой географии и 2) палеонтологии, конечно, при условии, что они будут относиться к ним с пониманием и уважением. Моя личная точка зрения на покойного Андрея Николаевича изложена в небольшом очерке, помещенном в «Бюллетенях Харьк[овского] О[бществ]ва Любит[елей] Прир[оды]», 1915 г., № 1⁵. Этот номер мной также был послан на Академию Наук, а кроме того, Анастасия Никол[аевна] Краснова говорила мне, что она Вам также посылала. Если Вы все-таки не располагаете этим номером, то я немедленно вышлю. Я считаю Андрея Никол[аевича] блестящим талантом и в высокой степени благородным идейным человеком, прекрасные стороны которого остались не оцененными, частью в силу некоторых индивидуальных дефектов работ А. Н., а главным образом, в силу непонимания и неумения ценить свое со стороны

* На бланку: Общество Любителей Природы в г. Харькове.

русского о[бщест]ва. Я думаю, что и ответственного за [основные] недостатки А. Н. – его разбросанность и несклонность к разработке – падает, в значительной степени, на русское общество и вообще состояние русской науки.

Был бы весьма благодарен за благоприятный ответ.

С глубоким уважением *В. Талиев*

Харьков, Чернышевская ул., 82, приват-доценту Валерию Ивановичу Талиеву.
P.S. Нет ли также фотографий и рисунков, относящихся к А. Н.?

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1606, арк. 1–1 зв.

№ 256

15 вересня 1915 р., Харків

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Позволяю себе напомнить Вам о своем разговоре с Вами относительно Ваших воспоминаний и писем, касающихся Андрея Николаевича. В настоящее время было бы уже [желательно] начинать печатанье сборника. Надеюсь, что Вы не откажете помочь делу увековечения Андрея Николаевича.

С искренним уважением *В. Талиев*

Харьков, Чернышевская, 82, Валерию Ивановичу Талиеву.
15.IX.1915

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1606, арк. 3.

№ 257

15 листопада 1915 р., Харків

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Позволяю себе напомнить Вам о письмах А. Н. Краснова и воспоминаниях о нем. Печатание сборника уже началось.

С глубоким уважением *В. Талиев*

Харьков, Чернышевская, 82.
1915, 15.XI.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1606, арк. 2–2 зв. Листівка.*

* Адреса на звороті: Петроград, Васильевский о[стро]в, 7-я линия, 2. Его Превосходительству академику Владимиру Ивановичу Вернадскому.

№ 258

8 січня 1916 р., Харків

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Позволяю себе еще раз напомнить Вам о Вашей статье и письмах А. Н. Краснова. Сборник печатается.

С глубоким уважением *В. Талиев*

Адресуйте, пожалуйста, на мое имя: Харьков, Чернышевская, 82. Валерию Иван[овичу] Талиеву.

8.І.1916

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1606, арк. 4–4 зв. Листівка.*

№ 259

14 лютого 1916 р., [Харків]**

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Я познакомился с письмами А. Н. и нахожу их весьма интересными. В настоящее время уже собран почти весь материал по сборнику, и он может двигаться беспрепятственно. Только с типографиями теперь беда: нет наборщиков, и они еле функционируют.

Думаю, что со статьей для «Природы»⁶ повремените до выхода «Сборника». [Он дает] много материала для объективной оценки.

С искренним уважением *В. Талиев*

1916, 14.ІІ.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1606, арк. 8.

№ 260

3 березня 1916 р., [Харків]***

Глубокоуважаемый Владимир Иванович

Согласно с выраженным Вами желанием посылаю Вам спешно корректуру. Очень прошу Вас ее возвратить, возможно, без задержек. [Относительно простых] корректурных ошибок, то Вы не беспокойтесь: они будут [тщательно] выправлены. Вы разные названия и собственные ссылки, будьте добры, проверьте.

* Адреса на звороті: г. Петроград, Васильевский о[стро]в, 7-я линия, 2. Его Превосходительству Академику Владимиру Ивановичу Вернадскому

** Місце написання листа встановлено за змістом.

*** Місце написання листа встановлено за поштовим штампелем.

Я просил бы [только] не делать сколько-нибудь значительных переделок по существу, т. к. против этого протестует типография.

NB. В биографии, написанной Плат[оном] Никол[аевичем]⁷, довольно подробно изложено, что А. Н. из-за границы вернулся через Одессу прямо в Харьков. Ввиду этого я просил бы совета выкинуть ту строчку из Ваших воспоминаний, в которой говорится, что А. Н. вернулся через Швецию.

С глубоким уважением *В. Талиев*

3.III.1916

P.S. По получении от Вас корректуры сборника сможем быстро двинуться к благополучному окончанию, что необходимо сделать, чтобы выпустить его до Пасхи⁸.

Корректировать лучше всего карандашом, т. к. бумага очень плоха и чернила расплываются.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1606, арк. 5–5 зв. Листівка.*

№ 261

12 травня 1916 р., [Харків]**

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

На основании покаянной надписи на посланном Вам экземпляре Вы, возможно, догадываетесь, в чем я перед Вами провинился. За многообразием своих функций с некоторой [спешностью] я подписал последнюю корректуру листа, на котором в конце начинается Ваша статья, и совершенно упустил из виду сказать типографии, чтобы набор ее был сохранен (больше никому оттисков [вообще] не делалось). Когда же я схватился, то уже было поздно, и я [остался] перед Вами не выполнившим обещания. Я очень и очень прошу Вас быть снисходительным к этому моему прегрешению. Одно только могу сказать, что оно случилось вопреки моему самому твердому намерению, и я был глубоко опечален, когда увидел свой недосмотр. В виде некоторой компенсации Вам будет выслано несколько экземпляров сборника.

Еще раз очень и очень извиняюсь.

С глубоким уважением *В. Талиев*

12.V.1916

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1606, арк. 7–7 зв. Листівка.***

* Адреса на звороті: г. Петроград, Васильевский о[стро]в, 7-я линия, 2. Его Превосходительству Академику Владимиру Ивановичу Вернадскому.

** Місце написання листа встановлено за поштовим штемпелем.

*** Адреса на звороті: г. Петроград, Васильевский остров, 7-я линия, 2. Его Превосходительству Академику Владимиру Ивановичу Вернадскому.

№ 262

5 червня 1916 р., [Харків]*

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Помещение Вашей заметки о сборнике Краснова в «Природе»⁹ было бы весьма желательно в интересах осведомления о нем и содействия распространению.

Никак не могу собраться выполнить свое обещание относительно высылки нескольких экземпляров¹⁰. Очень уж в этом году густо складываются всякие функции. Сейчас много [затрачиваю] дел на педагогический съезд¹¹, где имел легкомыслие согласиться председательствовать в секции естествознания.

С глубок[им] уважен[ием] В. Талиев

5.VI.1916

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1606, арк. 6–6 зв. Листівка.**

№ 263

8 листопада 1916 р., [Харків]***

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Посылаю Вам сохранившийся у меня экземпляр прокламации, о которой я Вам говорил. Прокламации этого типа были разбросаны в высших учебных заведениях Харькова¹².

С глубоким уважением В. Талиев

8.XI.1916

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1606, арк. 9.

№ 264

12 грудня 1916 р., [Харків]

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Посылаю Вам еще одно произведение, недавно распространявшееся среди учащихся, с тем же лозунгом – «мир без контрибуций и аннексий».

С глубок[им] уваж[ением] В. Талиев

1916.12.XII.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1606, арк. 10.

* Місце написання листа встановлено за поштовим штемпелем.

** Адреса на звороті: г. Петроград, Васильевский о[стро]в, 7-я линия, 2. Его Превосходительству Академику Владимиру Ивановичу Вернадскому.

*** Місце написання листа встановлено за змістом.

№ 265

10 квітня 1917 р., [Харків]*

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Решаюсь писать Вам по двум следующим обстоятельствам.

Во-первых, наше О[бщест]во Любителей Природы в связи с общественным переворотом¹³ вдруг оказалось резко выбитым из колеи и потерявшим те бюджетные перспективы, с к[оторы]ми оно вступало в теперешний год. Финансовое положение его сейчас встало так остро, что грозит полным прекращением издательской деятельности. Между тем, по моему мнению, несмотря на наличность основных общественных и государственных проблем, пропаганда охраны природы, которой мы до сих пор усиленно служили, в интересах науки является крайне важной и неотложной, т. к. если ее упустить, то предстоящее решение аграрного вопроса может совершенно не [сочетаться] с этой стороной дела. Перед Рождеством мы возбудили перед графом Игнатьевым¹⁴ ходатайство о субсидии и [вызвали], конечно, полное сочувствие. Во время кратковременного пребывания Кульчицкого¹⁵ последний обещал даже быструю ассигновку на издание «Бюллетеня», вероятно [из остатков]. Так вот, не могли ли <бы> Вы, Владимир Иванович, оказать нам в этом [смысле] какое-нибудь содействие, т. к. [нам всем]** хотя бы скромное.

Другой пункт письма, я должен сознаться, для меня самого формулируется в неясных формах. Дело в том, что я, как человек с большой энергией и инициативой, притом проникнутою всегда чувством глубокой ответственности перед интересами страны как [целым], как это ни странно, в данный момент чувствую себя как-то выбитым из колеи и не знающим, куда наиболее разумно и продуктивно приложить свои силы. Принимая участие в разнообразных комитетах, устраивающих новые порядки, я как-то не чувствую расположения, [так как] при первых же [шагах] увидел, что там действуют все те же старые люди... Ну, пусть и действуют. Хотелось бы действительно более крупной работы, где индивидуальные организационные черты могли бы<ть> использованы [удовлетворительно] и не расплыться в этом безликом коллективе... Я ищу этой работы и как-то не нахожу. Мне хотелось бы со всею энергией пропагандировать [интерес] культуры, подчиняя частные [интересы] более общим [и пр.], необходимость творческого возрождения России, более глубокого воспитания в этом направлении [старых людей].

Из газет я узнал, что в Петрограде организовано О[бщест]во, в числе участников которого значитеесь Вы и которое как будто ставит задачи, связанные с теми, которые мне всегда были так близки. Не можете ли сообщить некоторые подробности об этом О[бщест]ве?

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** Далі одне слово нерозбірливо.

В сущности, я не удивлюсь, если моя вторая половина письма вызовет в Вас некоторое недоумение.

С искренним уваж[ением] *В. Талиев*

Бывши в Петрограде в январе, я занес Вам несколько экземпляров Краснова.
10.IV.1917

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1606, арк. 11–12 зв.

Коментарі

¹ *Талиев Валерий Иванович (1872–1932)*, ботаник. Закінчив природничо-історичне відділення фізико-математичного факультету Казанського університету (1894), медичний факультет Харківського університету (1897). Приват-доцент, професор та декан Харківського університету (до 1919 р.). Одночасно викладав ботаніку в Харківському ветеринарному та медичному інститутах. Керівник Харківського товариства любителів природи. Професор кафедри методики сільськогосподарської ботаніки на Вищих педагогічних курсах (з 1925 р.), професор агроботаніки Московського зернового інституту (з 1931 р.).

Основні праці: Меловые боры Донецкого и Воронежского бассейнов // Тр. Об-ва испыт. природы при Харьков. ун-те. – 1895. – Т. 29. – С. 227–282; К вопросу о реликтовой растительности ледникового периода. Ч. I // Там само. – 1897. – Т. 31. – С. 127–241; Материалы для ботанико-географического описания Донецкой возвышенности. – Харьков, 1899. – 113 с.; Флора Крыма и роль человека в её развитии. – Харьков, 1900. – 234 с.; Растительность меловых обнажений южной России // Тр. Об-ва испыт. природы при Харьков. ун-те. – 1904. – Т. 39. – Вып. 1. – С. 81–238; Единство жизни: растение как животное. – М.; Л., 1925. – 262 с.; Научные основы учения о медоносах в связи с их районизацией. – М.; Л., 1927. – 187 с.; Основы ботаники в эволюционном изложении. 7-е изд. – М.; Л., 1933. – 576 с.; Определитель высших растений европейской части СССР. – М., 1935. – 645 с.

Література: *Талиев В. И.* [Автобиография] // Физико-математический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905). – Харьков, 1908. – С. 230–232; *Щербакова А. А.* Валерий Иванович Талиев. – М., 1960. – 75 с. («Библиография трудов В. И. Талиева», с. 35–72); *Грама В. М.* Пророк у своїй Вітчизні: [про діяльність в галузі охорони природи професора Харківського університету Валерія Івановича Талієва (1872–1932)] // Ойкумена. – 1995. – № 1–2. – С. 150–153; *Шилова И. В.* Валерий Иванович Талиев (1872–1932): к 145-летию со дня рождения // Бюл. Бот. сада Сарат. гос. ун-та. – 2017. – Т. 15, вып. 4. – С. 60–75.

² Краснова (уродж. Рудакова) Анастасія Миколаївна, дружина ботаніка та географа, А. М. Краснова (1862–1914/1915). Див. комент. № 1 у розділі листів А. М. Краснової в цій книзі.

³ Харківське товариство любителів природи створене у вересні 1911 р. В. І. Талієв був обраний його головою. Одне з головних завдань – природоохоронна діяльність. Друкований орган – «Бюллетени Харьковского общества любителей природы» (1912–1918). Проіснувало до 1918 р.

⁴ Краснов Андрій Миколайович (1862–1914/15), ботанік, ґрунтознавець і географ. Професор Харківського університету. Друг В. І. Вернадського з гімназійних років. Див. комент. № 2 у розділі листів А. М. Краснової в цій книзі.

У листі йдеться про збірник, який видало Товариство любителів природі в м. Харкові: Професор Андрей Николаевич Краснов (1862–1914) / сб. под ред. прив.-доц. Харьковского ун-та В. И. Талиева. – Харьков, 1916. – 227 с. У збірнику: *Талиев В. И.* 1) Професор А. Н. Краснов как ученый. – С. 37–51; 2) Ботанико-географические работы А. Н. Краснова. –

С. 52–70; *Вернадский В. И.* Из прошлого. Профессор Андрей Николаевич Краснов (Отрывки из воспоминаний). – С. 96–113. Також В. І. Вернадський подав добірку листів А. М. Краснова до нього: Из переписки А. Н. Краснова. Письма А. Н. Краснова к В. И. Вернадскому 1888 года. – С. 114–132. У збірнику надруковані спогади Г. Генкеля, І. Чепурного та Д. Конєва, статті О. Покровського та В. Томенка про А. Краснова як географа та про його просвітницьку працю серед робітників, а також 5 розвідок самого небіжчика.

⁵ *Талиев В. И.* Профессор А. Н. Краснов // Бюллетени Харьковского об-ва любителей природы. – Харьков, 1915. – № 1. – С. 62–70.

⁶ *Вернадский В. И.* Памяти А. Н. Краснова (1862–1914) // Природа. – 1916. – № 10. – С. 1177–1184 (перевид. у: *Вернадский В. И.* Статьи об ученых и их творчестве. – М., 1997. – С. 199–202).

⁷ Краснов Платон Миколайович (1866–1924), письменник, перекладач, критик і публіцист. Молодший брат А. М. Краснова і старший брат отамана Війська Донського Петра Миколайовича Краснова (1869–1947). Закінчив фізико-математичний факультет Петербурзького університету. Автор перекладів поезій В. Вордсворта, Дж. Байрона, сонетів В. Шекспіра, книг: «Сенека, его жизнь и философская деятельность» (СПб., 1895), «Из западных лириков» (СПб., 1901) та «Элегии любви Альбия Тибулла» (М., 1901). За дорученням міністра фінансів написав: «Сибирь под влиянием рельсового пути» (СПб., 1902). У 1922–1924 рр. викладав на кафедрі класичної філології в Петроградському університеті.

Чоловік поетеси Катерини Андріївни Бекетової (1855–1892).

Матеріали до біографії А. М. Краснова в харківському збірнику (с. 5–36) підписані ініціалами: П. К.

⁸ У 1916 р. Великдень у православних християн припадав на 10 (23) квітня.

⁹ Див. комент. № 6.

¹⁰ Ідеться про збірник: Профессор Андрей Николаевич Краснов (1862–1914). – Харьков, 1916.

¹¹ Очевидно, йдеться про педагогічний з'їзд Харківської навчальної округи. Див.: Педагогический съезд Харьковского учебного округа по вопросам среднего образования (с 1 по 11 июня 1916 г.): резолюции общих собраний, предметных комиссий и собрания начальников учебных заведений / Харьковский учебный округ. – Харьков, 1916. – 89 с.

¹² Незрозуміло, про які саме прокламації йдеться. Можливо, вони стосувалися закликів «Геть війну!» в зв'язку з протестами студентів проти їхньої часткової мобілізації до армії, яку уряд запровадив восени 1916 р. Див.: Харьковский государственный университет им. А. М. Горького за 150 лет. (1805–1955). Ист. очерк. – Харьков, 1955. – С. 188.

¹³ Ідеться про Лютневу революцію в Росії і утворення республіки.

¹⁴ Ігнат'єв Павло Миколайович (1870–1945), державний діяч, землевласник, граф. Навчався в Петербурзькому університеті і в Сорбонні, закінчив Київський університет (1892). З 1904 р. голова Київської губернської земської управи. В 1907–1909 рр. Київський губернатор, з квітня 1909 р. директор Департаменту землеробства, з 1912 р. товариш головного управителя землеустрою та землеробства. З 9 січня 1915 р. до 27 грудня 1916 р. очолював Міністерство народної освіти; у Раді міністрів дотримувався ліберальних позицій. З липня 1920 р. жив в Англії. Був головою закордонної організації Російського товариства Червоного Хреста. Помер у Канаді.

¹⁵ Кульчицький Микола Костянтинович (1856–1925), гістолог, ембріолог. Вихованець, доцент (з 1883 р.) і професор (з 1889 р.) Харківського університету. З 1912 р. попечитель Казанської навчальної округи, в 1914–1916 рр. – Петроградської навчальної округи. З 27 грудня 1916 р. до Лютневої революції міністр народної освіти. З 4 по 12 березня 1917 р. утримувався під арештом у Петропавлівській фортеці. У 1918 р. заарештований більшовиками, незабаром звільнений, після чого виїхав до Харкова і звідти – до Севастополя. З листопада 1920 р. в еміграції. З 1921 р. – у Лондоні, де працював у лабораторії та на кафедрі анатомії університетського коледжу.

Гаврило Іванович Танфільєв (1857–1928)¹

Г. І. Танфільєв – В. І. Вернадському

№ 266

12 квітня 1927 р., Одеса

Дорогой Владимир Иванович,

Вечер 15-го января, проведенный у Вас в дружеской беседе со старыми докучаевцами², навсегда сохранится у меня в благодарной памяти, как и только что полученное дружеское Ваше письмо. Спасибо Вам еще раз за тот вечер, горячее спасибо за Ваш трогательный привет.

Да, конечно, четыре Ваших положения глубоко продуманы и глубоко верны, не подлежат оспариванию. Из Вашего четвертого положения следует, что, перестав существовать индивидуально, наши физические – большею частью неведомые – и духовные предки оставили нам каждый какую-нибудь комбинацию своих атомов, нас теперь толкающих – может быть, через много, много поколений – на ту или иную деятельность. Если эта деятельность дает нам некоторое душевное удовлетворение, мы не можем не идти по избранному пути, как коралл не может не воздвигать своей постройки или птица своего гнезда.

Мы оправдываем нашу работу тем, что она полезна для родины или человечества, что мы, по мере сил, содействуем улучшению жизни наших современников или потомков. Для человечества, пожалуй, безразлично, какова масса спутника Сириуса, но гений, ее определивший, как и гений Коперника и Дарвина или как творчество художника, не решившие ни одного вопроса практики, а только искавшие истину, наполняет нас гордостью сознания мощи человеческого духа и уже этим улучшает нашу жизнь и дает нам силы к неуклонной нашей работе в избранном нами труде.

Точно так же и творчество нашего Вернадского, создающего новый отдел* знания – совершенно, сказал бы Толстой, бесполезный для человечества, – заставляет сильнее биться мое сердце от сознания, что вот мощный Олимп русской науки украшается еще одним великим именем, которое будет в истории упоминаться рядом с именами Ломоносова, Мечникова, Менделеева и многих, многих других.

Крепко, крепко жму Вашу руку!

Сердечно Ваш *Г. Танфільєв*

Одесса, 12.IV.1927

Черноморская, 8, кв. 2

P.S. Статью Вашу о рассеянии химических элементов³ прочитал прямо с захватывающим интересом, также как и обе статьи в *Revue des Sciences*⁴. Большое спасибо за присылку.

* Примітка Танфільєва: Пусть не говорит, что были предшественники, ибо они ведь были и у Адама.

Группа друзей приступила к устройству юбилея⁵ без моего ведома и желания. Узнал о нем совершенно случайно. Состоится, кажется, в конце апреля.

Наши профессора быстро уходят со сцены. Часть за пределами. В 1927 году умерли: П. Г. Меликов⁶ (Меликашвили, химик) в Тифлисе, Гогетидзе⁷ (детские болезни) в Тифлисе, М. Д. Сидоренко⁸, минералог, 28-го марта, а совсем на днях акушер В. Н. Орлов⁹. Я еще как-то, к удивлению, держусь. В ИНО (бывш[ем] универс[итете])¹⁰ ничего не читаю, ибо географию упразднили, за ненадобностью, оставив только – висящую в воздухе – экономическую географию. Читаю коротенький курс почвоведения в С[ельско]Х[озийственном] Инст[итуте]¹¹. Главная работа в исследовательских кафедрах и дома за письменным столом.

Сегодня первый прекрасный весенний день.

Г.Т.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1609, арк. 3–4 зв.

№ 267

31 липня 1927 р., [Одеса]*

Дорогой Владимир Иванович,

То, что смутно бродит в умах, в Вашей мысли всегда удивительно отчетливо кристаллизуется. Так ведь возник КЕПС, ярко выступила биосфера и геохимия; Вы же первый обратили внимание на «рассеяние» химических элементов, а в самое последнее время Вами создано две новых комиссии о четвертичном периоде и по истории знаний. И все эти «взрывы» творчества дают массу новых захватывающих идей.

Сердечное Вам спасибо, что не забываете!

Весь и всегда Ваш *Г. Танфильев*

31.VII.1927

Черноморская, 8

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1609, арк. 2.

№ 268

28 лютого 1928 р., Одеса

Мой дорогой коллега! Примите мою сердечнейшую благодарность за пересылку Ваших новых, богатых мыслями (идеями) сочинений, которые принесли (дали) мне много нового.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

Высказывал ли кто-нибудь до Вас мысль, что газы нашей атмосферы биохимического происхождения? Это было бы все-таки странно, если бы гелий составлял исключение!

Читали ли Вы в «Естествознании» 1925/26 г. русское патриотическое стихотворение К. Э. Бэра¹², который тогда был дерптским студентом!

С сердечнейшим приветом Ваш *Г. Танфильев*

Одесса, 28.II.1928

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1609, арк. 10. Машинопис із рукописною позначкою: Перевод с немецкого.*

Коментарі

¹ *Танфильев Гаврило Иванович (1857–1928)*, ботанік, ґрунтознавець, географ. У 1883 р. закінчив Петербурзький університет. Учень В. В. Докучаєва. В 1885–1892 рр. працював у департаменті Міністерства державного майна, однак не полишав наукової, в тому числі експедиційної, діяльності. В 1895 р. захистив магістерську дисертацію. В цьому ж році він був запрошений до Петербурзького університету на посаду приват-доцента. Одночасно влаштувався на роботу до Петербурзького ботанічного саду, а з 1899 р. обіймав посаду головного ботаніка.

Внаслідок активної експедиційної діяльності Г. І. Танфильєв хворів на туберкульоз і тому був змушений змінити вологий петербурзький клімат на південь імперії. У 1904 р. він був обраний на посаду професора географії Новоросійського університету. Тут він працював до кінця життя. В 1920–1928 рр. очолював науково-дослідницьку кафедру фізичної географії та геології в Одеському інституті народної освіти. Г. І. Танфильєв був висунутий для обрання академіком АН СРСР, але не дожив до виборів.

Основні праці: К вопросу о флоре чернозема. – СПб., 1889. – 60 с; Пределы лесов на Юге России. – СПб., 1894. – 167 с.; География России. – Одесса, 1916–1924. – Ч. 1: Введение. История исследования. Учреждения и издания. Картография. – 1916. – VIII, 212 с.; Ч. 2, вып. 1: Рельеф Европейской России и Кавказа. – 1922. – X, 343 с.; Ч. 2, вып. 2: Рельеф Азиатской России. – 1923. – XII, 334 с.; Ч. 2, вып. 3: Земной магнетизм. Климат. Реки. Озера. – 1924. – VIII, 326 с.; Моря – Каспийское, Черное, Балтийское, Ледовитое, Сибирское и Восточный океан: история исследования, морфометрия, гидрология, биология. – М.; Л., 1931. – 246 с.

Література: *Белозоров С. Т.* Гавриил Иванович Танфильев: географ, ботаник и почвовед, 1857–1928. – М., 1951. – 192 с.; Гавриил Иванович Танфильев, 1857–1928: биобиблиогр. указ. / сост. и вступ. ст. А. Л. Драголи. – Одесса, 1977. – 70 с.

² Учні видатного ґрунтознавця В. В. Докучаєва.

³ *Вернадский В. И.* О рассеянии химических элементов // Отчет о деятельности Академии наук СССР за 1926 г. – Л., 1927. – С. 1–15.

⁴ Ідеться про якісь статті з числа: *Vernadsky W.* 1) La matière vivante et la chimie de la mer. Pt 1–2 // Revue générale des sciences pures et appliquées. – 1924. – Vol. 35, № 1. – P. 5–13; № 2. – P. 46–54; 2) Sur la géochimie // Там само. – 1924. – Vol. 35, № 15. – P. 449–453; 3) L'autotrophie de l'humanité // Там само. – 1925. – Т. 36, № 17/18. – P. 495–502; 4) Sur la portée biologique de

* У справі зберігається оригінал: листівка німецькою мовою із адресою російською – арк. 5–5 зв.

quelques manifestation géochimiques de la vie // Там само. – 1925. – Т. 36, № 10. – Р. 301–304; 5) Sur la multiplication des organismes et son rôle dans le mécanisme de la biosphère: 2 pt. // Там само. – 1926. – Т. 37, № 23. – Р. 661–668; № 24. – Р. 700–708.

⁵ Ідеться про урочисті заходи з нагоди 70-річчя Г. І. Танфільєва.

⁶ Мелікішвілі Петро Григорович (русифіковане – Меліков; 1850–1927), хімік. Член-кореспондент АН СРСР (1927). У 1872 р. з відзнакою закінчив Новоросійський університет. З 1885 по 1917 р. працював у цьому ж університеті на посадах приват-доцента та професора. Брав участь в організації Тбіліського університету. Перший його ректор.

⁷ Точніше, Гоґітідзе Семен Костянтинович (1872–1927), лікар-педіатр, професор, засновник клінічної педіатрії в Грузії. У 1897 р. закінчив Київський університет, де був залишений для підготовки до професорського звання. З 1909 р. обіймав тут же посаду приват-доцента й одночасно викладав в Київському жіночому медичному інституті. В 1912–1921 рр. очолював кафедру дитячих хвороб Одеського медичного інституту та Одеських Вищих жіночих медичних курсів (1913–1920). У 1921 р. в Тбіліському університеті став першим керівником кафедри дитячих хвороб.

⁸ Сидоренко Михайло Дмитрович (1859–1927), геолог, мінералог, петрограф. Докладніше про нього див. комент. № 45 у розділі листів Р. О. Пренделя в цій книзі.

⁹ Орлов Всеволод Миколайович (1866–1927), акушер-гінеколог. У 1890 р. закінчив Петербурзьку військово-медичну академію та був залишений для підготовки до професорського звання. В 1893 р. захистив дисертацію доктора медицини. З 1886 р. приват-доцент, з 1905 р. екстраординарний професор кафедри акушерства та жіночих хвороб Новоросійського університету. Завідував цією кафедрою до смерті. В 1907–1917 рр. одночасно обіймав посаду директора Одеського міського пологового будинку.

¹⁰ У 1920 р. Новоросійський університет був розформований через ліквідацію університетської освіти в радянській Україні. На базі університету було створено три самостійні інститути: медичний, фізико-математичний та гуманітарно-суспільний. Два останніх у результаті цілого ряду реорганізацій були зведені до складу Одеського інституту народної освіти, який і вважається прямим спадкоємцем Новоросійського університету. 1 вересня 1933 р. університет в Одесі відновив свою діяльність у складі трьох факультетів, а згідно з університетським статутом 1939 р. їхня кількість зросла до шести.

¹¹ 28 січня 1918 р. відбулося урочисте відкриття Вищого сільськогосподарського інституту. Першим факультетом інституту був агрономічний. У 1929 р. заснований факультет плодоовочівництва та виноградарства. У 1934 р. було сформовано зоотехнічний факультет інституту з підготовки спеціалістів-зоотехніків. Після завершення Другої світової війни Сільськогосподарський інститут відновив роботу в складі п'яти факультетів: агрономічного, плодоовочівництва та виноградарства, зооінженерного, землевпорядного та ветеринарної медицини. Нині має назву Одеський державний аграрний університет.

¹² Бер Карл Максимович (Карл Ернст; von Baer Karl Ernst; 1792–1876), один із засновників ембріології та порівняльної анатомії. Академік Петербурзької АН (1828). Закінчив Дерптський університет (1814). Професор та директор анатомічного інституту Кенігсберзького університету. В 1841–1852 рр. професор Медико-хірургічної академії в Санкт-Петербурзі. В 1862 р. повернувся до Дерпта, де прожив до смерті.

В. І. Вернадський як голова Комісії з історії знань був одним із ініціаторів святкування 100-річчя обрання К. М. Бера академіком РАН. Див.: *Вернадский В. И.* Памяти академика К. М. фон Бэра // Первый сборник памяти Бэра. – Л., 1927. – С. 1–9. – (Тр. Комис. по истории знаний; Вып. 2).

Микола Миколайович Тихонович (1872–1952)¹

В. І. Вернадський – М. М. Тихоновичу

№ 269

24 серпня 1942 р., Боровос

Боровое, 24.VIII.1942 г.

Дорогой Николай Николаевич,

Не имел от Вас давно письма, правда, и я на Ваше письмо от 28.IV только теперь отвечаю.

Очень надеюсь, что осенью или в начале зимы буду в Москве и что возобновится наша работа над геохимической картой.

Ан[на] Дм[итриевна] Шаховская², с которой я работал над книгой «Химическая структура биосферы и ее окружения», которую я начал в 1940 г. и которая должна явиться как бы идейным введением к геохимической карте³, ездила в командировку в Москву, и после почти двухмесячного перерыва, когда она приехала, я вновь возобновил работу над книгой.

Мне кажется, мы все должны готовиться к реконструкции страны после варварского нашествия.

Ужасающие потери ценностей и гибели людей. Можно сравнить это только с татарским нашествием XIII столетия.

Вперед я смотрю очень оптимистично и думаю, что от нас будет зависеть выйти в новую стадию биосферы – в ноосферу.

Вот уже больше года я здесь и пережил это время в исключительно хороших условиях. Живя в парке, каждый день на вольном воздухе, обеспеченный питанием.

Может быть вследствие этого у меня не было после 1937 года серьезного ухудшения в эндокардите.

Нат[алия] Ег[оровна] болела, как и многие другие здесь, крупозным воспалением в легких, но сейчас оправилась.

Очень надеюсь возобновить работу над геохимической картой, но еще нужно долго работать, чтобы закончить книгу.

В отсутствие А. Д., ослабив работу над книгой, я почти закончил обработку отдельной главы «О геологическом значении симметрии»⁴ и надеюсь ее сдать скоро в печать.

Очень буду рад, если Вы мне черкнете.

Ваш *В. Вернадский*

М. М. Тихонович — В. І. Вернадському

№ 270

24 квітня 1896 р., Харків

Многоуважаемый Профессор!

Оканчивая в этом году курс в Университете, я желал бы заняться специально минералогией и петрографией. Ввиду того, что в минералогический кабинет нашего Университета никто не имеет доступа, а также вследствие неопределенности положения моего руководителя Порфирия Петровича Пятницкого⁶, не имеющего удобного помещения даже для собственных работ, я, по его совету, решил обратиться к Вам с просьбой разрешить мне с осени текущего года работать под Вашим руководством в Минералогическом Кабинете Московского Университета для подробного ознакомления с методами науки и изучения описательной минералогии, а также для окончания начатой мною в прошлом году работы «О зелено-каменных породах кристаллической полосы Днепра»⁷.

Ответить прошу по следующему адресу: Харьков, Сумская ул., д. 86, кв. 24. Николаю Николаевичу Тихоновичу.

Готовый к услугам *Н. Тихонович*

г. Харьков
24.IV.1896 г.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1635, арк. 1–1 зв.

№ 271

30 липня 1896 р., Харків

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Не мог Вам раньше написать вследствие того, что все время после приезда с Кавказской экскурсии (1-го июля) был занят устройством своих дел и только в настоящее время могу сказать, что поеду в Москву и когда.

Условия для специальных занятий в Вашем институте⁸, изложенные Вами, я обсудил и не могу не согласиться с тем, что путь, предлагаемый Вами, есть наиболее рациональный для того, кто желает изучать петрографию и работать в этой области. При совершении своей работы мне неоднократно приходилось испытывать затруднения, происходившие от неумения владеть минералогическими методами, и я поневоле ограничивался качественным описанием шлифов. Из нижеследующего описания постановки минералогии у нас Вы увидите, что производить оптических измерений мы не в состоянии; что же касается химического исследования, то для этого не было времени, так как различного рода обязательные работы, манкировать которыми не хотелось, а с другой, — уроки поглощали страшную массу времени. Кроме этого, я не могу считать себя настолько хорошим

аналитиком, чтобы получаемым результатам вполне доверять, да, наконец, во время прохождения университетского курса, по моему убеждению, не следует специализироваться.

Т[аким] обр[азом], признав себя неподготовленным для совершения научных работ, я решил пройти серьезную школу научной методики, проработав известное время в одной из точных наук. Мой выбор остановился на минералогии по следующим причинам:

1) Точность, которой достигли кристаллографические исследования, быть может, превосходит точность физико-химич[еских] исследований.

2) Философские принципы, лежащие в основе кристаллографии как науки об общих формах материи, менее всех других основных естественнонаучных принципов известны мне, а между тем эти принципы могут пролить много света на понимание явлений природы.

3) Химические процессы, происходившие и происходящие в земной коре, интересуют меня более других процессов природы.

4) Изучение этих процессов невысказано без умения владеть минералогическими методами. Минералогия представляет предмет, наиболее плохо поставленный в нашем Университете. В сущности говоря, у нас проходится только элементарный курс кристаллографии, причем не производится никаких упражнений с гониометром; да и видели мы только гониометр Волластона⁹. Я не говорю уже о черчении кристаллов или вычислении индексов. Что касается физической или химической минералогии, то об этом проф. Брио¹⁰ сообщает весьма краткие сведения.

В минералогический кабинет никто не имеет доступа, и никто не занимался в продолжение 30 лет профессорской деятельности Брио. Словом, никому, кто сколько-нибудь присмотрится к постановке минералогии у нас, не придет даже в голову заняться этим предметом, и если теперь обращаешься к Вам, то вследствие назревшей потребности изучить этот важный и интересный предмет. Не могу не сказать здесь, что П. П. Пятницкий, насколько может, старается изгладить этот пробел в наших знаниях, но он сам находится в крайне неблагоприятных условиях и поэтому не может обставить свое преподавание так, как ему бы хотелось. Поэтому у него я прослушал только недельный курс геометрической кристаллографии, немного чертил кристаллы и упражнялся несколько раз в измерении углов между плоскостями кристалла. Больше трудно было сделать, так как значительную часть первого полугодия Порф[ирий] Петров[ич] был в разъездах, число же лекций факультетом было ограничено до *minimum*'а.

Вы, я думаю, из изложенного увидите, что знания мои по минералогии не могут выходить из пределов элементарного курса, методикой же я совершенно не владею.

Если Вы найдете, что моих сведений мало для того, чтобы приступить к специальным занятиям, то, конечно, я не откажусь посвятить некоторое время элементарным упражнениям в методах минералогии, но, я думаю, это будет излишне, так как с методами можно прекрасно ознакомиться и при совершении научной работы.

Если бы я раньше выбрал себе предмет специальных занятий, думаю, что явился бы к вам с большей подготовкой, теперь же до приезда в Москву я повторю курс Чермака и проштудирую вышедшие выпуски Грота¹¹.

Что касается моей работы, то по приезде в Москву я покажу Вам, что я сделал, а пока думаю отложить ее окончание, так как больше всего я боюсь скороспелых работ.

Кроме занятий под Вашим руководством, я думаю по приезде поупражняться в химической лаборатории в количественном анализе, чтобы быть лучше подготовленным к занятиям минералогией и петрографией.

Временем своего приезда в Москву я могу назначить 5–7 октября. Раньше приехать мне будет тяжело ввиду материальных соображений.

Быть может, Вы находите нужным мне прочесть какие-нибудь статьи, прежде чем я приступлю к занятиям, – тогда я очень бы просил Вас выслать мне на мой счет эти книги.

Адрес: Курск. Ртищевская ул., д[ом] Тихоновича, кв[артира] Масловой.

Позвольте в заключение поблагодарить Вас за любезное согласие помочь мне в моих занятиях; я же, с своей стороны, приложу все усилия, чтобы возможно продуктивнее провести время в Вашем институте.

Готовый к услугам *Н. Тихонович*

г. Харьков
30.VII.1896 г.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1635, арк. 2–5.

№ 272

20 квітня 1897 р., Харків

Харьков. 20 IV.[18]97

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Прошение подал и начну экзамены¹² 28 апреля. Первым поставлена органическая химия. Держит 15 чел. Кончатся экзамены 24 у меня, а у техников и агрономов 28 мая. О результатах напишу Вам, а, быть может, и застану еще в Москве Вас.

Письма прошу переправить сюда по адресу: Нетеченская ул., д. № 44, кв[артира] домовладельца. Получили ли Вы [сколы] и мою заметку?

Прошу передать мой поклон нашей лаборатории.

Уважающий и искренне преданный *Н. Тихонович*
В Харькове все в зелени, и жара 30°.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1635, арк. 6–6 зв.

Коментарі

¹ *Тихонович (Тиханович) Микола Миколайович (1872–1952)*, геолог, доктор геолого-мінералогічних наук (1943). Закінчив Харківський університет зі званням кандидата природничих наук (1896). Два роки стажувався в Московському університеті у В. І. Вернадського. З 1904 р. працював у Геологічному комітеті. На початку 1920-х років очолював Центральне управління промислових розвідок, у 1923–1925 рр. керував роботами геологічних і розвідувальних партій Московської гірничої академії на Кавказі, проводив дослідження в Грозненській окрузі. З 1923 р. помічник директора, завідувач відділу прикладної геології і розвідок, з 1926 р. завідувач обліково-економічного відділу Геолкому. 18 листопаді 1928 р. був заарештований за звинуваченням у приналежності до контрреволюційної і шпигунської організації в Геологічному комітеті («справа Геолкому»). У червні 1929 р. засуджений до вищої міри покарання, розстріл замінено на 10 років виправно-трудових таборів. З осені 1929 р. керував геологічною службою в Ухтинській експедиції ОДПУ. Через два роки ув'язнення було замінене засланням на термін, що залишився. Влітку 1937 р. в супроводі конвоїра приїздить до Москви на сесію Міжнародного геологічного конгресу як його учасник, внесений до опублікованого списку від Ухто-Печорського тресту. Роком раніше йому було дозволено відвідати Ленінград. Після звільнення в 1939 р. повернувся до Москви, проте мав проблеми з пропискою у столиці, працював у Московській філії ВНДГРІ. У 1943–1952 рр. професор Московського нафтового інституту.

У 1941 р. В. І. Вернадський, до якого заходив М. М. Тихонович, у щоденнику 24 і 25 квітня занотував: «Судьба Тихоновича – судьба тисяч, если не сотен тысяч людей – это общее явление, создающее неудобство жизни в нашей стране – одно из проявлений гниения госуд[арственного] аппарата – резкое общественно-политическое явление отрицательного характера. Все будущее зависит для России от того, победит ли оно или ему противоположное – положительное большое, что у нас делается. Кто знает? Каковы реальные – нами, к сожалению, не улавливаемые формы происходящих процессов?»

Сестра Тих[оновича] Маргарита Ник[олаевна], жена Дюпарка [Дюпарк (Duparc) Луї (1866–1932), швейцарський мінералог. – *Упор.*], была расстреляна одной из шаек солдат[ских] бандитов и ограблена, когда она жила в маленькой немец[кой] усадьбе. Дюпарк приезжал за дочерью, увез ее в Женеву. Он умер, – родные не признали девочку, – она вернулась и живет в Москве. С Тих[оновичем] – о геол[огической] работе над скважинами и геол[огией] Москвы.» (*Вернадский В. И.* Дневники. 1935–1941: в 2-х кн. Кн. 2: 1939–1941. – М., 2008. – С. 193).

Література: *Галкин А. И.* Тихонович Николай Николаевич (1872–1952) // Репрессированные геологи. – 3-е изд., испр. и доп. – М.; СПб., 1999. – С. 308–309; *Заблоцкий Е. М.* «Дело Геолкома» // Там само. – С. 398–403; *Гараевская И. А.* 1) Н. Н. Тихонович. 135 лет со дня рождения (1872–1952) // Нефть, газ и бизнес. – 2007. – № 5. – С. 79–80; 2) Геолог Николай Николаевич Тихонович (1872–1952). – М.: Изд. центр РГУ нефти и газа им. И. М. Губкина, 2009. – 56 с. (Сер. «Выдающиеся ученые РГУ нефти и газа имени И. М. Губкина». Вып. 69); *Галкин А. И., Евдошенко Ю. В.* Геолог Н. Н. Тихонович – известный и незнакомый. К 140-летию со дня рождения // Ветераны: из истории развития нефтяной и газовой промышленности. Вып. 27. – М., 2014. – С. 33–74.

² Шаховська Ганна Дмитрівна (1889–1959), геолог, організатор музейної справи, діяч кооперативного руху. Дочка друга В. І. Вернадського Дмитра Івановича Шаховського (1861–1939). Закінчила Вищі жіночі курси В. Гер'є, у 1912–1917 рр. викладала в школі в Москві. Після революції співпрацювала з Дмитрівською Спілкою кооперативів, з 1919 р. завідувала організованим спілкою музеєм Дмитрівського краю, була секретарем П. О. Кропоткіна в період

його життя в Дмитрові. В 1921 р. заарештована в числі інших колишніх працівників Дмитрівської спілки кооперативів і відпущена лише через 5 місяців. Працювала науковим співробітником в Історико-художньому музеї Свято-Троїцької Сергієвої лаври. В 1937–1943 рр. працювала в Москві, в Інституті геохімії та аналітичної хімії АН СРСР, була особистим референтом акад. В. І. Вернадського. Засновник і перший зберігач (1953–1959) Меморіального кабінету-музею В. І. Вернадського в ГЕОХІ РАН.

³ Ідеться про книгу, видану вперше лише в 1965 р.: *Вернадский В. И.* Химическое строение биосферы Земли и ее окружения. – М., 1965. – 338 с. (перевид.: М., 1987. – 340 с.; М., 2001. – 376 с.; *Вернадский В. И.* Собрание сочинений в 24-х т. – М., 2013. – Т. 9).

В. І. Вернадський зазначав у записці, поданій президенту Академії наук 28 вересня 1944 р.: «В 1926 г., 18 лет тому назад, была создана в Академии наук в Ленинграде, в виде отдела «Живого вещества» при КЕПС'е Биогеохимическая лаборатория, переименованная ныне, в 1943 г., в Лабораторию геохимических проблем имени акад. В. И. Вернадского (это произошло в мое отсутствие, во время моей эвакуации в Боровом. Я узнал об этом post factum). [...] Другим направлением, развиваемым систематически в лаборатории в течение ряда лет, было геохимическое изучение законов распределения химических элементов в осадочной толще, в биосфере, представляющее, на мой взгляд, исключительное по научному значению явление. Экспериментально поставлена задача о действительно полном составе осадочных пород на примере пород Русской платформы на глубину трех км, а когда возможно, и больше, в связи с геохимической <в тексте ошибочно – «геологической». – *Публ.*> картой. Химический состав пород на этой карте отразится в виде изолиний. Это – подготовительная работа к созданию геохимической карты биосферы нашей страны – вопрос, которому посвящена моя большая работа, над которой я работаю с 1940 года и где я пытаюсь критически оценить наши знания в области эмпирических данных по геологии и биологии с земной планетной точки зрения.» (*Вернадский В. И.* Из неопубликованного / публ. В. П. Волкова // Бюллетень комиссии по разработке научного наследия академика В. И. Вернадского. Вып. 20. – М., 2011. – С. 4–5).

⁴ 6 грудня 1942 р. В. І. Вернадський у листі до Б. Л. Лічкова писав: «Сейчас заканчиваю отдельный экскурс из этой книги [Химическое строение биосферы Земли и ее окружения. – *Упор.*]: «О геологическом значении симметрии. На фоне роста науки XX столетия». Хочу издать его в виде 3-го выпуска «Проблем биогеохимии» вместо потерянного в издательстве «О физическом пространстве» (Переписка В. И. Вернадского с Б. Л. Личковым. – М., 1980. – Кн. 2. – С. 121). У листі Б. Л. Лічкову від 1 лютого 1943 р. В. І. Вернадський пише: «Я сейчас закончил небольшую книжку, о которой я писал Вам. В конце концов вышло: «Проблемы биогеохимии. III. Геологическое значение симметрии. На фоне роста науки XX столетия» (около 5 листов). Пять глав: 1. Вводные замечания. 2. О логике естествознания (самая большая глава). 3. Геологические явления Земли как планеты. 4. Симметрия. 5. Симметрия геологических планетных тел и явлений» (Там само. – С. 126).

Стаття «О геологическом значении симметрии» була опублікована в кн.: *Вернадский В. И.* Размышления натуралиста. – М., 1975. – Кн. 1. – С. 64–84. Випуск 3-й «Проблем биогеохимии» в 1944 р. був зданий до друку, але не опублікований. Під назвою «О состояниях пространства в геологических явлениях Земли. На фоне роста науки XX столетия» вміщений у кн.: *Вернадский В. И.* Проблемы биогеохимии. – М., 1980 (Тр. Биогеохим. лаб. / АН СССР. Ин-т геохимии и аналит. химии; Т. 16).

⁵ Очевидно, цей лист був повернутий В. І. Вернадському, бо в справі збереглися як машинописна копія, так і оригінал з підписом академіка. Поруч конверт рекомендованого листа з нечітким штампом (можливо, 11.9.42) і написом «Тихонович Н. Н. выбыл». В архіві В. І. Вернадського збереглося 30 листів М. М. Тихоновича, останнього він надіслав до Борового 28 квітня 1942 р.

⁶ П'ятницький Порфирій Петрович (1859–1940), мінералог і геолог-петрограф. З 1901 р. екстраординарний, з 1905 р. ординарний професор мінералогії Харківського університету. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів П. П. П'ятницького в цій книзі.

⁷ Відомостей про таку працю М. М. Тихоновича бракує.

⁸ Незрозуміло, про який інститут ідеться, адже в цей період В. І. Вернадський готував докторську дисертацію, працював у Мінералогічному кабінеті Московського університету і читав в університеті лекції як приват-доцент. Навіть ідея додатково для заробітку читати лекції в Технічному училищі не знайшла підтримки дружини. Однак сам Вернадський згадував пізніше про мінералогічні екскурсії для своїх студентів у 1896 р. на Урал: «Первое посещение Ильменских гор вместе со студентами и работающими в институте (потом эти экскурсии повторялись почти каждый год)» (*Вернадский В. И. Страницы автобиографии В. И. Вернадского / сост. Н. В. Филлипова. – М., 1981. – С. 157*). Відомо також, що коли у 1897 р. у Москві відкрилися Колективні уроки Товариства вихователек і вчительок (пізніше Вищі жіночі курси), Вернадський читав на них курс мінералогії та кристалографії (*Личков Б. Л. Владимир Иванович Вернадский, 1863–1945. – М., 1948. – С. 17*).

⁹ Відбивний гоніометр, прилад для вимірювання кутів між гранями кристалів або сферичних координат, винайдений у 1809 р. Вільямом Волластоном (Wollaston William Hyde; 1766–1828). Виміри проводилися по відбиванню світлового променя від граней кристала.

¹⁰ Брю Олександр Спиридонович (1841–1906), мінералог, професор кафедри мінералогії Харківського університету. У 1891–1906 рр. декан фізико-математичного факультету. Докладніше про нього див. комент. № 20 у розділі листів В. С. Гулевича в кн. 1 цього видання.

¹¹ Очевидно: *Чермак Г. Учебник минералогии. – СПб., 1870. – 262 с., або Чермак Г. Учебник минералогии. Часть общая / пер. и изд. Г. Лебедева. – СПб., 1884. – 379 с.; Грот П. Физическая кристаллография и введение к изучению кристаллографических свойств важнейших соединений / пер. А. П. Нечаева с 3-го, вновь перераб. изд. соч.: «Physikalische Krystallographie und Einleitung in die krystallographische Kenntniss der wichtigsten Substanzen von P. Groth»; под ред., [с предисл.] и с примеч. Ф. Ю. Левинсона-Лессинга. [Ч. 1]–3. – СПб., 1896–1897.*

¹² М. М. Тихонович після закінчення в 1896 р. Харківського університету із званням кандидата природничих наук переїхав для продовження освіти до Москви та став вільним слухачем Московського університету. Імовірно, йдеться про іспити з деяких дисциплін (мінералогія, кристалографія) задля участі в лабораторній і науковій праці під керівництвом В. І. Вернадського.

Володимир Костянтинович Троцина (1882–?)¹

В. К. Троцина – В. І. Вернадському

№ 273

[Не пізніше листопада 1914 р., Петроград]*

Милостивый Государь Владимир Иванович!

Вы выразили желание принять участие в учреждении украинского лазарета². Так как на собрании украинцев я уполномочен был на собиране членских взносов, то разрешите обратиться к Вам с просьбою не отказать передать Ваш взнос за октябрь моему рассылному, который выдаст Вам квитанцию.

Помещение для лазарета уже найдено, и теперь приступаем к оборудованию его.

Готовый к услугам

Вл. Троцина

Кавалергардская ул., 5

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1653, арк. 1–1 зв.

Коментарі

¹ *Троцина Володимир Костянтинович (1882–?)*, правник. У 1904 р. закінчив Імператорське училище правознавства в Санкт-Петербурзі. Деякий час працював у Міністерстві юстиції. Від 1914 р. мировий суддя в Петрограді. Син правознавця і приятеля Т. Г. Шевченка Костянтина Єлисейовича Троцини (1827–1914).

² У листопаді 1914 р. в Петрограді на пожертви столичних українців відкрився лазарет для поранених земляків. Його облаштували на Василівському острові за адресою: Тучкова набережна, 4. І хоча організація приватних лазаретів для поранених заохочувалася владою, «Петроградський міський лазарет № 177 для українського громадянства» проіснував лише до середини 1916 р. Чорносотенні «Киев», «Новое Время», «Утро России» та інші часописи звинуватили в організації цієї справи «мазепинців», затаврувавши її «лазаретним сепаратизмом», а сам лазарет називали його розсадником. Докладніше див.: *Швидкий В. П.* Олександр Лотоцький: учений, громадський діяч, політик (1890–1930-ті рр.). – К., 2002. – С. 89. Див. ще спогади Н. В. Суровцової, яка працювала деякий час старшою сестрою милосердя в лазареті: *Суровцова Н.* Спогади. – К., 1996. – С. 48–49; а також протоколи щодо організації і ліквідації українського лазарету в Петрограді в особовому фонді П. Я. Стебницького в Інституті рукопису НБУВ (ф. 244, од. зб. 388–391, 587).

* Дата і місце написання листа визначені за змістом.

Михайло Ілліч Усанович (1894–1981)¹

В. І. Вернадський – М. І. Усановичу

№ 274

24 жовтня 1938 р., Москва

Москва 17, Старомонетный пер[еулок], д. 35
24 октября 1938 г.*

Дорогой Михаил Ильич,

Очень сильно виноват перед Вами, что так поздно отвечаю на Ваше дорогое для меня письмо, которое я получил в начале июня. В это время я был болен, был в Узком, куда мы переехали после болезни моей жены и моей. В Узком мы оба поправились. У меня болезнь сердца и желчного пузыря, и я три раза заболел в Узком. Но все же я работал и находился в творческом подъеме. Мне хотелось связно изложить один из основных выводов, к которому я пришел, работая над своей книгой, над которой я работал и в Киеве в 1919 г. Мне удалось это в Узком сделать. Я сдал в печать в виде 2-го вып. моих «Проблем биогеохимии» (об коренном отличии живого вещества биосферы от ее вещества косного) один из основных выводов и почти кончил 3-ий вып. (о состояниях пространства)². Мне кажется, отличие живых организмов от косной среды связано с тем, что тела их отвечают пространству не Эвклидову, а Римановскому и что существуют явления, связанные с изменением характера пространства, лежащего в основе всех физикохимических свойств. Завтра заседание Общества Испытателей. Я сделаю в связи с этим доклад о правизне и левизне³. Молодой зоолог Гаузе⁴ сделает в связи с этим доклад об асимметрии протоплазмы.

Этим объясняется запоздание моего Вам ответа, т. к. я хотел внимательно прочесть и продумать Вашу статью⁵. Хотя я очень стараюсь следить за основными проблемами химии, я пропустил работу Бренстеда⁶. Мне кажется, Вы правы в том, что, по существу, возвращаетесь, вернее, от них исходите, от работ первой половины XIX столетия. В химической минералогии мы до сих пор вынуждены из них исходить, т. к. химическая мысль не дает нам достаточной точки опоры. Она, в сущности говоря, мало углубила свои основные понятия. И, в конце концов, минералог вынужден идти своим путем. В своем введении к переизданию моих лекций о силикатах, вышедших в прошлом году, (Вернадский и Курбатов. Земные силикаты и алюмосиликаты и их аналоги⁷ – к сожалению, не могу Вам прислать книжки, т. к. она, по-видимому, разошлась) я касаюсь такого положения в химии. В сущности, химическая мысль не охватывает сейчас всего огромного

* На бланку: Академия наук Союза Советских Социалистических Республик. Директор Биогеохимической лаборатории.

материала, который точно установлен. И до сих пор природный эксперимент по своему диапазону далеко превосходит тот материал, который дает химический опыт. В земной природе мы изучаем тела, температура которых колеблется от двух тысяч градусов до минус сто, а давление от долей атмосферы до десятка тысяч мегабар. Я несколько не сомневаюсь, что далеко не все явления могут быть включены для земных минералов в химические представления основания – кислоты – соли. Приходится считаться, что, вероятно, некоторые гидроксильные группы в минералах (напр[имер], в группе хлоритов) обладают спиртовым характером или чем-нибудь близким. Огромную роль играют комплексные соединения, т. е. соединения кислот с кислотами или оснований с основаниями. Они составляют по весу значительную часть верхних частей планеты на очень большую ее глубину. В Вашем изложении – не знаю, вытекает ли это логически из Ваших положений, – меня смущает то, что Вы говорите об атомах водорода, что они обладают неспособностью к «самостоятельному существованию в качестве элемента кристаллической решетки», стр. 20. Конечно, рентген не дает их отпечатка. Благодаря этому лично я отношусь скептически к построениям рентгеновских формул, заключающих водород, когда они противоречат (как в каолине) химическим данным. Но рентгеновская формула кристалла дает возможность судить о распределении атомов в кристалле и в молекуле. Ибо кристалл аналогичен молекуле, т. к., так же как она, указывает на распределение в пространстве атомов. Формулы органических соединений не могут противоречить их рентгенограммам. В настоящее время для одной работы, которая ведется у нас в лаборатории, действие диатомовых на каолин (об ней в статье Виноградова в «Успехах Химии» за этот год⁸ мы построили электронограф и надеемся и надеемся* получить с его помощью возможность судить о расположении атомов водорода в пространстве в электронометрической решетке.

Неясно для меня также, как отнестись к изменению функции основание-кислота в разных параметрах химических реакций. Так, напр[имер], окись тория, ясное основание в условиях наших лабораторий является кислотой при высоких давлениях и относительно высоких температурах. Это далеко не единственный случай, его всегда приходится принимать во внимание при установлении изоморфных рядов элементов.

Мне кажется вообще, что вопрос о химических функциях находится сейчас теоретически в малоработанном состоянии, и я не думаю, что электронная теория много помогла нам в этом. Она слишком упрощает явления. Покойный А. М. Беркенгейм⁹ говорил мне, что он в своем курсе химии совсем не упоминает о солях.

Сложность химической функции особенно проявляется в биохимии, где мы знаем целый ряд непонятных нам по форме проявлений. Здесь нужна большая углубленная работа химика.

* Так в оригіналі.

Посылаю Вам эти случайные пришедшие мне в голову мысли при чтении Вашей статьи. Мне кажется, тут можно идти только экспериментом. Но его можно поставить только тогда, когда у химика будет рабочая гипотеза.

Вероятно, наиболее глубоко мы проникаем в химические функции в живом веществе. Здесь настоящее нетронутое поле для научного искания. Другой областью является астрохимия и космическая химия, связанная с дисперсностью. Посылаю Вам некоторые из своих работ, которые у меня имеются. Очень хотелось бы закончить мою книгу «Об основных проблемах биогеохимии» в связи с ходом научного охвата природы*. Но двигается она очень медленно, и я никак еще не могу обеспечить себе возможность вести ее, как основную работу. Надо несколько лет, чтобы ее кончить. Я бы очень был рад знать о Вашей семейной жизни, есть ли у Вас дети?

<В. Вернадский>

АРАН, ф. 518, спр. 1671, арк. 13–14. Машинописна копія.

М. І. Усанович – В. І. Вернадському

№ 275

1 січня 1919 р., [Житомир]**

Глубокоуважаемый Владимир Иванович

После двухдневных неудачных попыток Вас увидеть я решил ехать на несколько дней, не повидавшись с Вами; в последний раз Вы сказали мне, что на Рождество я могу поехать домой. То, что Вы мне указали, я выполнил: листья бука и клена, а также кора акации мною собраны, план анализа составлен (я просил Ир[ину] Дм[итриевну]¹⁰ передать его Вам).

Я надеюсь, что Вы извините мой отъезд без Вашего формального разрешения.

Преданный Вам

М. Усанович

1 янв[аря] 1919 г.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1671, арк. 3.

№ 276

4 травня 1919 р., [Житомир]**

Глубокоуважаемый Владимир Иванович

То, что я застал здесь, соответствует моим худшим предположениям: отец мой парализован уже почти два месяца; у него не действуют правая рука и нога и, кроме того, сильно расстроена речь. Он лежит в больнице, дома у нас все в хаотическом состоянии.

* Так в оригіналі.

** Місце написання листа встановлено за біографією М. І. Усановича.

Эти несчастные обстоятельства вынуждают меня пробыть некоторое время дома. Мне очень совестно, что за столько времени моей работы у Вас я не представил еще Вам никаких результатов. Постараюсь по приезду в Киев работать с удвоенной энергией.

Преданный Вам

М. Усанович

4.V.1919

У нас был еще один погром, очень кровавый (больше 500 убитых). Теперь в городе среди советских войск громадная часть также охвачена погромным настроением.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1671, арк. 1–2.

№ 277

31 травня 1938 р., Ташкент

31.V.[19]38

Глубокоуважаемый и дорогой Владимир Иванович

Осенью 1919 г., расставаясь с Вами при довольно исключительных обстоятельствах, я получил от Вас указания и советы, с тех пор для меня памятные. Вы сказали мне тогда, что мне следует не давать воли моим общенаучным гносеологическим интересам в ущерб конкретной экспериментальной работе.

Рукопись, которую я посылаю Вам с убедительной просьбой прочитать ее¹¹ и, если Вы сочтете это возможным, сообщить мне Ваше мнение, касается одного из наиболее общих вопросов химии; при этом то понимание кислот и оснований и взаимодействия между ними, к которому я пришел, захватывает в свои рамки настолько широкий круг явлений, что, как мне кажется, возникает необходимость коренного пересмотра всей химии вообще. Тем не менее эта работа является результатом пятнадцатилетнего экспериментального труда и, следовательно, выполнения Ваших, Владимир Иванович, предостережений и указаний.

Поэтому сейчас, когда мне начинает казаться, что я сделал нечто, достойное моего бывшего руководителя, у которого я работал очень неудачно, но от которого получил очень много, я посылаю работу на Ваш суд.

Еще в 1934 г., когда я был у Вас в Ленинграде, я имел намерение высказать Вам, как многим я Вам обязан; но я не нашел для этого слов и в данный момент испытываю то же смущение. Вы, вероятно, и не представляете, какой глубокий след на всю жизнь может оставить в душе молодого ученого общение, хотя бы и не очень глубокое и длительное, с Вами. Я никогда, вероятно, не решусь высказать Вам все, что я о Вас думаю и что мне хотелось бы Вам выразить; даже в письме это невозможно.

Что же касается работы, которую я Вам посылаю, то я надеюсь, что Вам не трудно будет увидеть те общие положения, которые скрываются за ее несколько

спеціальним изложением. В настоящее время я занимаюсь экспериментальной проверкой некоторых следствий, вытекающих из моих положений; мне уже удалось получить положительные и, смею думать, довольно поразительные результаты, которые должны убедить (я лично совершенно убежден) не только в правильности, но и в плодотворности моей точки зрения.

Простите, что мое письмо имеет такой эгоцентрический характер.

Надеюсь, что Вы не откажете в моей просьбе и напишете мне о Вашем, для меня чрезвычайно ценном, впечатлении о моей работе.

Ваш *М. Усанович*

Если будете мне писать, прошу сообщить, где находится Анна Дмитр[иевна]¹² с девочками; я их потерял из виду и не знаю их адреса.

Мой адрес: Ташкент, ул. Шевченко, 1. Михаилу Ильичу Усановичу.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1671, арк. 4–7.

№ 278

[Не пізніше 20 січня 1939 р., Ташкент]*

Дорогой Владимир Иванович!

Пишу Вам, собираясь ехать в Москву; так как я, однако, не вполне уверен, что мне удастся выехать (трудно достать билет) и, кроме того, я не знаю, смогу ли я Вас увидеть, так как в Москве буду только 2–3 дня, то, может быть, отправка этого письма и не лишена некоторого смысла. Ваше письмо я получил в начале ноября. Оно меня очень взволновало как добротой и вниманием, которые в нем проявлены, так и мыслями, которые в нем высказаны.

Я перечитал и Вашу книгу, о которой Вы упоминаете в письме («земные силикаты...»), и «Очерки геохимии» и нашел там очень много чрезвычайно важных для моей работы положений. Обдумывая их, я пришел к смелому выводу, что я в настоящее время делаю попытку привести (впервые со времен Берцелиуса¹³) вопрос о химических функциях в соответствие с теми представлениями, которые существуют в минералогии и геохимии. [...]

Я не могу все это изложить в письме более подробно. Буду очень, очень рад, если мне придется с Вами поговорить. Я должен быть в Москве к 23-му; буду докладывать в ИОНХ¹⁴ (23.I). Могу ли я просить Вас быть на моем докладе? [...]

О Вашей болезни желчного пузыря мне говорил Вит[алий] Григ[орьевич]¹⁵. Могу Вам вполне посочувствовать, так как я перенес сильное воспаление желчного пузыря в [19]37 г. и хорошо знаю, как это мучительно. От всей души желаю

* Дату та місце написання листа встановлено за його змістом, текстом листа В. І. Вернадського від 24 жовтня 1938 р. та текстом телеграми М. І. Усановича В. І. Вернадському від 20 січня [1939 р.]: Очень прошу присутствовать [на] моем докладе [в] Институте общей химии.

Вам здоровья и сил. Очень неприятно слышать, что даже Вы не можете сделать своей основной работой то, что Вам бы хотелось. В таком случае неудивительно, что я работаю только урывками. Этим до известной степени объясняется, почему я так нескоро собрался Вам писать. Мне хотелось привести в некоторую систему то, что здесь кратко изложено; не знаю, когда мне удастся написать об этом для печати.

Мое письмо проникнуто эгоизмом: я пишу только о своей работе, никак не отзываясь на те мысли, которые Вас в настоящее время занимают и которыми Вы поделились в Вашем письме. К сожалению, Ваши идеи об асимметрии Космоса для меня трудны. Я пытался это продумать, когда впервые столкнулся с этой Вашей мыслью, но ничего у меня не вышло. Хотелось бы прочитать то, что Вы докладывали в октябре в Общ[естве] Испыт[ателей]¹⁶.

Буду очень рад возможности лично выразить Вам чувство моего глубочайшего уважения.

Ваш М. Усанович

Вы спрашиваете о моей семейной жизни. У меня одна дочь¹⁷, которой скоро исполнится 20 лет; мне кажется, что она еще ребенок, а Ваша дочь (Наталья Влад[имировна]*, сколько помню), когда я ее знал в Киеве, представлялась мне вполне взрослой, хотя была, кажется, моложе. Дочь моя – художница; мы с ней большие друзья.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1671, арк. 10–11 зв.

№ 279

9 грудня 1943 р., [Ташкент]**

Дорогой Владимир Иванович!

Ваша телеграмма доставила мне очень большую радость, хотя я в то же время неловко себя чувствую перед Вами. Я не поздравил Вас с Вашим восьмидесятилетием, а также с награждениями, Вами в этом году полученными. Относительно Вашего юбилея меня подвела память: я почему-то убавил Ваш возраст на один год, а прочитал о нем в Вестн[ике] АН уже много времени спустя. Примите, пожалуйста, мои запоздалые поздравления и извинения.

Позвольте мне очень горячо поблагодарить Вас за внимание, которое для меня гораздо более ценно, чем все официальные приветствия. В связи с тем, что здесь решили отметить двадцатипятилетие моей деятельности, я невольно погружен в последнее время в воспоминания и много думаю о начале моей работы, о Киеве, об Укр[аинской] Акад[емии] наук и, конечно, о Вас. Вспоминаю первые

* Так в оригіналі. Правильно – Нина Владимировна.

** Місце написання листа встановлено за змістом.

встречи с Вами, разговоры у Вас на дому и в лаборатории, Ваши лекции. Все вспоминается, как уже в 1939 г. в Москве Вы говорили Наталье Егоровне о том, «какой Мих[аил] Ильич в Киеве был тоненький», и спрашивали, помнит ли она это. (Могу, кстати, сообщить, что теперь я такой же тоненький, как в 1918 г., а год назад был еще гораздо тоньше).

И несмотря на то, что прошло уже 25 лет, я смотрю вперед бодро и с надеждою, чувствую себя полным сил и новых замыслов. К сожалению, здесь мне довольно трудно работать, а некоторые мои планы (гл[авным] обр[азом] литературные) в здешних условиях неосуществимы; к этому прибавляются еще и семейные обстоятельства, заставляющие меня стремиться как можно скорее уехать отсюда. Мне представляется, что 15 лет работы на азиатских окраинах дают мне право претендовать на более или менее подходящее место в центре. Однако, у меня пока ничего с этим не выходит. Я запрашивал Фрумкина¹⁸ относительно московских возможностей, хотя у меня душа и не лежит к Москве, но получил от него неутешительный ответ. Писал Бродскому¹⁹ – директору Инст[итута] физич[еской] химии Укр[аинской] АН о том, что хотел бы перейти на работу в его институт. Получил ответ, в искренности которого не сомневаюсь, что он считает, что наша совместная работа была бы полезна для нас обоих и для науки, и что он был бы очень рад предоставить мне место в Ин[ститу]те, но что при нынешней ситуации в УАН он считает безнадежной постановку этого вопроса перед Президиумом.

Я сейчас задумал новые экспериментальные работы и уверен, что имея лабораторию и возможность привлечь двух-трех моих учеников, получил бы интересные результаты, но не знаю, куда обратиться. Пока работаю здесь, но нахожусь в очень трудном положении, которое не может длиться.

Извините, дорогой Владимир Иванович, что невольно изложил то, что меня теперь неотступно занимает. Еще раз сердечно благодарю.

Искренне Вас уважающий и Вам преданный Ваш ученик

М. Усанович

9.XII.[19]43

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1671, арк. 8–9 зв.

Коментарі

¹ *Усанович Михайло Ілліч (1894–1981)*, хімік. Академік АН Казахської РСР (1962), доктор технічних наук (1938), професор (1935), заслужений діяч науки КазРСР. Працював у галузі фізичної хімії. Вперше у світі сформулював сучасну теорію кислот і основ. Закінчив Київський університет (1917). Працював у керованій академіком В. І. Вернадським хімічній лабораторії АН УРСР у м. Києві (1919–1920), технічний керівник хіміко-фармацевтичного заводу, співробітник Київського політехнічного інституту (1924–1929), професор Томського (1930–1934), Середньоазіатського (1935–1944) університетів, завідувач кафедри Казахського університе-

ту (1944–1981). Розробив кількісну теорію розчинів. Показав, що аномальна електропровідність – не виняток, а правило, довів помилковість застосування закону розведення Оствальда до більшості розчинів. Сформулював узагальнену теорію кислот і основ. Установив, що системи, в яких відбувається хімічна взаємодія, підпорядковуються законам ідеальних розчинів лише за умови вираження складу через рівноважні концентрації. Вивів рівняння залежності неколігативних властивостей розчинів (щільність, в'язкість) від їхньої складу.

Основні наукові праці: Что такое кислоты и основания. – Алма-Ата, 1953. – 71 с.; Исследования в области теории растворов и теории кислот и оснований: избранные труды / вступ. ст. Б. А. Беремжанов. – Алма-Ата, 1970. – 363 с.

Література: Биографии великих химиков / под ред. Г. В. Быкова. – М., 1981. – С. 265–268; *Кусаинова К. М.* Нет ни кислот, ни оснований! Об одной полузабытой теории и её творце // *Химия и жизнь*. – 2004. – № 6. – С. 41–44; Михаил Ильич Усанович (к 100-летию со дня рождения) // *Российский химический журнал: журнал Российского химического общества им. Д. И. Менделеева*. – 1994. – Т. 38. – С. 111.

² *Вернадский В. И.* 1) Проблемы биогеохимии. Вып. 2: О коренном материально-энергетическом отличии живых и косных естественных тел биосферы. – М.; Л., 1939. – 36 с.; 2) Проблемы биогеохимии. Вып. 3: О состояниях пространства в геологических явлениях Земли. На фоне роста науки XX столетия (1943) // *Проблемы биогеохимии*. – М., 1980. – С. 85–164.

³ *Вернадский В. И.* Проблемы биогеохимии. Вып. 4: О правизне-левизне. – М.; Л., 1940. – 18 с.

⁴ Гаузе Григорій Францович (1910–1986), мікробіолог, фахівець у галузі антибіотиків. Академік АМН СРСР. Випускник біологічного факультету Московського університету (1931). З 1928 р. працював у Біологічному інституті ім. К. А. Тімірязєва. З 1934 р. – в Інституті зоології при Московському університеті. В 1934–1935 рр. за сумісництвом в АН СРСР, розробляв ідеї В. І. Вернадського про роль дисиметрії у будові живої речовини. Одним із опонентів його докторської дисертації був В. І. Вернадський (1935). У 1940 р. очолив лабораторію (потім інститут) антибіотиків АМН СРСР. Див.: *Гаузе Г. Ф.* Асимметрия протоплазмы. – М.; Л., 1940. – 128 с.

⁵ Ідеться, очевидно, про статтю: *Усанович М. И.* О кислотах и основаниях // *Журнал общей химии*. – 1939. – Т. 9 (21), вып. 2. – С. 182–192.

⁶ Бренстед Йоханнес-Ніколаус (Brønsted Johannes Nicolaus; 1879–1947), данський фізико-хімік, член Данського королівського товариства наук. Автор протонної теорії кислот і основ (запропонував одночасно і незалежно від Т. Лоурі), розвивав теорію кислотно-основного каталізу.

⁷ *Вернадский В. И., Курбатов С. М.* Земные силикаты, алюмосиликаты и их аналоги. Из лекций в Московском университете Вернадского В. И., изданных в 1910–1912 гг. / изд. 4-е, перераб. и приведенное к новому уровню знаний проф. Курбатовым С. М. и акад. Вернадским В. И. – Л.; М., 1937. – 377 с.

⁸ *Виноградов А. П.* Геохимия и биогеохимия // *Успехи химии*. – 1938. – Т. 7, вып. 5. – С. 645–686.

⁹ Беркенгейм Абрам Мойсейович (1867–1938), хімік-органік, один із основоположників російської хіміко-фармацевтичної промисловості. Заслужений діяч науки і техніки РРФСР (1934).

¹⁰ Очевидно, Борнеман-Старинкевич Ірина Дмитрівна (1890–1988), хімік, мінералог. У роки громадянської війни перебувала в Криму, в 1921 р. повернулася до Петрограда, працювала в Радієвому інституті та Геохімічному інституті АН СРСР (1921–1932); очолювала хімічну лабораторію Хібінської гірської станції на Кольській базі АН СРСР (1932–1936), завідувала

лабораторією ІГН (з 1956 р. – Інститут геології, петрографії, мінералогії та геохімії рудних родовищ) АН СРСР. Одночасно співробітник БІОГЕЛ (1937–1940). Докладніше про неї див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 578–579.

¹¹ Див. комент. № 5.

¹² Особу не встановлено.

¹³ Берцеліус Єнс Якоб (Berzelius Jöns Jakob; 1779–1848), шведський хімік, якого вважають одним із засновників хімії як науки.

¹⁴ Інститут загальної та неорганічної хімії (сьогодні – Інститут загальної та неорганічної хімії ім. В. І. Вернадського НАН України).

¹⁵ Можливо, Хлопін Віталій Григорович (1890–1950), радіохімік, один із основоположників радянської радіології та радієвої промисловості. Академік АН СРСР (1939). Докладніше про нього див. комент. № 13 у розділі листів О. І. Бродського в кн. 1 цього видання.

¹⁶ У Товаристві дослідників природи в Москві 25 жовтня 1938 р. В. І. Вернадський зробив доповідь «Про правизну і лівизну». Див. комент. № 3.

¹⁷ Усанович Ольга Михайлівна (1919–?), художниця. Закінчила Ленінградське вище художньо-промислове училище.

¹⁸ Фрумкін Олександр Наумович (1895–1976), фізико-хімік. Автор основоположних робіт в сучасній електрохімії, основоположник електрохімічної кінетики. Академік АН СРСР (1932).

¹⁹ Бродський Олександр Ілліч (1895–1969), фізико-хімік. Академік АН УРСР (1939), член-кореспондент АН СРСР (1943). У 1927–1969 рр. в Інституті фізичної хімії АН УРСР, директор інституту з 1939 р. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів О. І. Бродського в кн. 1 цього видання.

Олександр Євгенович Ферсман (1883–1945)¹

В. І. Вернадський – О. Є. Ферсману

№ 280

5 августа 1912 г., Лосвіда

Лосвида, 5.VIII.[1]912

Дорогой Александр Евгеньевич,

Получил Ваш денежный отчет. Мы разочтемся в СПб. Очевидно, на Мурзинку можно будет устроить эту сумму; обо всем этом переговорим, когда будем рассматривать смету.

Посылаю Вам 2 письма Крыжановского², Кулика³ и Вебера⁴. Из них Вы узнаете почти все, что я знаю. От Елизаветы Дмитриевны⁵ были лишь краткие записки, и в последней она писала, что пришлет мне отчет, но его еще не получил. Ее адрес Добровеличковка, Херсонской губернии, Елизавете Петровне Ревуцкой для Е. Д. Ревуцкой. Она, однако, писала, что 5.VIII хочет ехать в Одессу. Ее молчание я объясняю тем, что у нее в деревне больна племянница и, должно быть, ей там сейчас много тревог.

Я уже писал Вам, что Фергана расстроилась⁶ – сами увидите из письма Вебера.

Очень нужно 5.IX уже поднять дело Крыжановских: иначе разберут деньги. Поэтому очень желательно, чтобы Вы были 1-го сентября в СПб. Нам надо с Вами составить записку.

Из Благодати пришло больше 30 пудов! А миасских нет, кроме, кажется, 2–3 ящиков. Разве отправляют не пудовыми?

Мы уезжаем через неделю. Мой ближайший адрес: Полтава, Келенский пр., дом Янович, Марии Ивановне Старицкой для меня. Жена там пробудет все время, а мы с Ниной⁷ едем в Крым (там адрес: Кореиз, Гаспра, Ивану Ильичу Петрунkevичу⁸, для меня).

Всего лучшего.

Ваш *В. Вернадский*

P.S. Письма сохраните и передайте мне в Петербурге.

С Чернышевым⁹ сговорился о Ване как препараторе. Написал об этом Касперовичу¹⁰ и Алексату¹¹.

№ 281

18 квітня 1913 р., Полтава

Полтава, 18.IV.[1]913

Дорогой Александр Евгеньевич,

Благодарю Вас за письмо, которое получил сегодня. Елизавета Дмитриевна переслала мне и письмо Сургунова¹², но, однако, он напутал. Надо внимательно просматривать статью, но ведь невозможно проверять вычисления!

Здесь весна – хорошо. Ездили на Псел, но оказалось, что прекрасный уголок, который хотели купить, в этом году не продается, и я совсем не понимаю, отчего владелица нам это объявила после осмотра! Во всяком случае поездка была хорошей.

В понедельник надеюсь быть в Петербурге. Передайте мой привет всем нашим. Надеюсь, что фотографии Линденера¹³ идут хорошо.

Ваш *В. И. Вернадский*

Вернадский В. И. Собрание сочинений в 24-х томах / под ред. акад. Э. М. Галимова. – М.: Наука, 2013. – Т. 14. – С. 296.

№ 282

[1 серпня 1918 р., Київ]*

Дорогой Александр Евгеньевич!

Сейчас будет оказия от Гинзбурга¹⁴. Пользуюсь случаем. Очень прошу Вас захватить сколько можно моих денег у Сергея Федоровича¹⁵.

Ужасно рад Вас видеть и очень жду. Положение здесь очень сложное и трудное. Расскажу при свидании. [...]

Ваш *В. И. Вернадский*

Очень бы хотел видеть Отчет Академии за 1917 г., новые издания нашей Комиссии (Елизавета Дмитриевна привезла кое-что). Очень нужен сборник об исследовательских институтах, книга Жуковского о стекле¹⁶, может быть, захватите книгу Новгородцева¹⁷ (у нас).

Вернадский В. И. Собрание сочинений в 24-х томах / под ред. акад. Э. М. Галимова. – М.: Наука, 2013.. – Т. 14. – С. 334.

№ 283

4 травня 1922 р., [Москва]**

4.V.[1]922

Дорогой Александр Евгеньевич,

Посылаю Вам письмо Д. И. Щербакова¹⁸, вчера приехавшего. Из него Вы увидите положение дел. Комиссии, о которой Вы говорили, еще не было.

* Дату і місце написання листа встановлено за змістом.

** Місце написання листа встановлено за змістом.

Наладили что можно. Письмо хотел бы сохранить. У Сергея Платоновича¹⁹ огромное несчастье: у него умерла жена и только что родившийся сын. [...]

Он еще не получил письма Елизаветы Дмитриевны и Вашего, но получил мое и стремится сюда. Может быть, приедет, не дожидаясь. Надо его устроить с помещением. Не напишете ли Вы кому нужно в КУБУ. Как мое дело о заграничном отпуске?

Радиевые бумаги посылаю Вам отдельно.

Ваш *В. И. Вернадский**

Помета А. Е. Ферсмана сверху на полях письма простым карандашом: «Где написано: Вероятно, в Москве! (?)», ниже «примерно 1922 г.».

Вернадский В. И. Собрание сочинений в 24-х томах / под ред. акад. Э. М. Галимова. – М.: Наука, 2013.. – Т. 14. – С. 340–341.

№ 284

18 листопада 1941 г., Боровое

Боровое, 18.XI.1941 г.

Дорогой Александр Евгеньевич,

[...]

Я Вам писал заказным от 10 ноября о Б. Л. Личкове²⁰, а ему послал телеграмму 11 ноября, чтобы он к Вам обратился. Самаркандский университет сперва был закрыт и раскассирован, а теперь новое постановление, что Самаркандский университет сливается с Ташкентским. Но он не имеет права жить в Ташкенте.

Но вопрос об нем и еще об другом профессоре еще не был окончательно решен 1 ноября, когда он мне писал.

Нельзя ли ему пристроиться при Ташкентском филиале Академии наук? Прилагаю при сем мое письмо к Комарову²¹. Я думаю, что это возможно, особенно если будет какая-нибудь оборонная тема. Последнее время я нахожусь с ним в переписке, и, в сущности говоря, моя работа идет в теснейшем с ним контакте. Оба мы независимо друг от друга пришли к заключению, что основные геологические явления связаны с космическими силами и сосредоточены все на самой поверхностной пленке Земли. Я знаю ряд его работ в рукописи, и последняя его работа, которая обратила на себя внимание и в Самарканде, и в Ташкенте, в основе верная, если исключить некоторые химико-минералогические толкования (в сущности не его, а почвоведов), может иметь в почвоведении и в геологии огромное влияние.

В сущности – это логическое следствие из его же идеи, по-моему, сейчас входящей в обиход, о геосинклинальных процессах внутри континентов. Буду рад, если Екатерина Матвеевна²² с Ваших слов мне напишет Ваше мнение обо всем этом возможно скорее.

[...]

Всего лучшего.

Ваш *В. Вернадский*

Вернадский В. И. Собрание сочинений в 24-х томах / под ред. акад. Э. М. Галимова. – М.: Наука, 2013. – Т. 14. – С. 442–443.

* На звороті рукою В. І. Вернадського позначено: Проект устава прилагаю. [Можливо, проект уставу Державного радієвого інституту].

Коментарі

¹ **Ферсман Олександр Євгенович (1883–1945)**, геохімік, мінералог, учень і друг В. І. Вернадського понад сорок років. Академік РАН (1919), член КЕПС. Навчався в Новоросійському університеті (Одеса), закінчив Московський університет. Перші кроки в мінералогії здійснив у Криму, біля Сімферополя, в лабораторії свого дядька О. Е. Кесслера. В 1905 р. під керівництвом В. І. Вернадського опублікував свою першу наукову працю, присвячену мінералам Криму. Працював у Мінералогічному музеї в Парижі та Гейдельберзькому університеті (Німеччина) (1907–1909). Професор Народного університету ім. А. Л. Шанявського (1910), Вищих жіночих курсів у Санкт-Петербурзі (з 1912 р.), одночасно старший зберігач Геологічного та мінералогічного музею РАН (призначений на посаду за пропозицією В. І. Вернадського), директор цього музею у 1917–1945 рр. З 1912 р. професор Московського університету. В 1920 р. ініціював створення Льменського заповідника. Відкрив Мончегорське мідно-нікелеве родовище, Хібінське родовище апатиту, родовища сірки в Середній Азії та ін. Директор Радієвого інституту (1922–1926), Інституту кристалографії, мінералогії та геохімії АН СРСР, Інституту геологічних наук (1942–1945). Академік-секретар Відділення математичних та природознавчих наук АН СРСР (1927–1929). Один із основоположників геохімії. Автор низки книг з мінералогії та геохімії. Організатор та редактор журналу «Природа» (з 1912 р.). Наприкінці життя, після смерті В. І. Вернадського, готував книжку про свого вчителя, яку не встиг завершити. Докладніше про нього див.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського*. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 412–413.

² **Крижановський Володимир Ілліч (1881–1947)**, геолог, мінералог, завідувач Мінералогічного музею АН СРСР.

³ **Кулик Леонід Олексійович (1883–1942)**, ботанік, орнітолог, мінералог, організатор експедицій у район падіння Тунгуського метеориту. У 1911 р., працюючи помічником лісничого на Уралі, познайомився з В. І. Вернадським, який підтримав прагнення майбутнього вченого вивчати метеорити. З 1912 р. працював у Мінералогічному музеї Петербурзької АН. У 1918 р. за ініціативи Вернадського зайнявся дослідженням метеоритів. Був першим ученим секретарем створеного в 1939 р. Комітету з метеоритів АН СРСР. Докладніше про нього див.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського*. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 433–434.

⁴ **Вебер Валеріан Миколайович (1871–1940)**, російський геолог і палеонтолог, доктор геолого-мінералогічних наук (1937), заслужений діяч науки і техніки РРФСР (1939). У 1917–1918 рр. перший виборний директор Геологічного комітету. З 1920 р. професор Ленінградського гірничого інституту. В 1925 р. спільно з групою однодумців-учнів склав геологічну карту гірського Туркестану. З 1900 р. і до самої смерті працював у Геологічному комітеті (пізніше Всесоюзний науково-дослідний геологорозвідувальний інститут).

⁵ **Ревуцька Єлизавета Дмитрівна (1866–1942)**, мінералог, учениця В. І. Вернадського, з 1897 р. його асистентка на Вищих жіночих курсах, співробітниця Мінералогічного музею РАН та Радієвого інституту. Фактично в. о. референта В. І. Вернадського. Докладніше про неї див.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського*. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 201.

⁶ В. І. Вернадський у 1909 р. організував першу радієву експедицію до Фергани та склав огляд родовищ радіоактивних мінералів. Вернадський наполегливо звертається з проханнями про виділення коштів для проведення геологічної розвідки. Перші експедиції у 1908–1913 рр. фактично будувалися на ентузіазмі Вернадського. У них, крім В. І. Вернадського, брали участь К. А. Ненадкевич, О. Є. Ферсман, Д. С. Белянкін, Я. В. Самойлов, Л. О. Кулик, В. І. Крижанівський, Г. Й. Касперович, Є. Д. Ревуцька та ін. Тільки у 1913 р. була створена офіційна постійна

Радієва експедиція АН, на яку виділялися дуже невеликі кошти, як правило, у рази менші, ніж просив В. І. Вернадський.

⁷ Вернадська-Толь Ніна Володимирівна (1898–1986), донька В. І. Вернадського.

⁸ Про І. І. Петрункевича докладніше див. комент. № 1 у розділі листів І. І. Петрункевича в цій книзі.

⁹ Очевидно, Чернишов Феодосій Миколайович (1856–1914), геолог і палеонтолог. Академік Петербурзької АН (1897 р. – ад'юнкт, 1899 р. – екстраординарний, 1909 р. – ординарний). Директор Геологічного і мінералогічного музею ім. Петра Великого в Санкт-Петербурзі, де з 1912 р. працював і В. І. Вернадський.

¹⁰ Касперович Георгій Осипович (1881–1912), мінералог. Закінчив Московський університет (1906). Учень і асистент В. І. Вернадського по кафедрі мінералогії. Одночасно молодший зберігач Геологічного та мінералогічного музею Московського університету, викладав кристалооптику.

¹¹ Алексат Павло Карлович (1868–1913), мінералог. Закінчив фізико-математичний факультет Московського університету, учень і асистент В. І. Вернадського. З 1902 р. проводив заняття з кристалографії та методики визначення мінералів за допомогою паяльної трубки. З 1897 р. зберігач Мінералогічного музею Московського університету.

¹² Сургунов Микола Іванович (1872–1919/1920?), мінералог, учень В. І. Вернадського, співробітник Мінералогічного кабінету Московського університету, потім асистент у Московському сільськогосподарському інституті.

¹³ Лінденер Борис Олександрович (1884–1960), мінералог, учень В. І. Вернадського та один із найближчих його колег від 1912 р. З 1913 р. науковий зберігач Геологічного та мінералогічного музею АН у Петрограді. У 1914–1915 рр. учасник радієвих експедицій, першовідкривач ванадієвих руд у Фергані. У 1915–1922 рр. викладав мінералогію у Петроградському університеті, у 1916–1926 рр. керуючий справами та вчений секретар Комісії з вивчення природних продуктивних сил Росії (КЕПС). У 1926 р. арештований і засуджений до 10 років позбавлення волі. Попри протекцію В. І. Вернадського до 1930 р. відбував покарання на Соловках. З 1931 р. організатор і заступник директора Гірничо-хімічного технікуму і Мінералогічного музею в м. Кіровську на Кольському півострові. Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 1. – С. 508–509.

¹⁴ Гінзбург Ілля Ісаакович (1882–1965), геохімік, мінералог. Докладніше про нього див. комент. № 291 у розділі листів Л. Л. Іванова в кн. 1 цього видання.

¹⁵ Очевидно, йдеться про Сергія Федоровича Ольденбурга (1863–1934), сходознавця-індолога, неодмінного секретаря Петербурзької АН та АН СРСР (1904–1929). Друг В. І. Вернадського зі студентських років. Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 39–40.

¹⁶ Очевидно, йдеться про книгу: Жуковский Г. Ю. Производство оптических стекол. Ч.1. – Пг., 1918. – 235, 114 с.

Жуковский Григорій Юлійович (1878–1939), доктор технічних наук, професор Петроградського технологічного інституту, Варшавського та Харківського політехнічних інститутів, Російського хіміко-технологічного університету. Завідував кафедрами силікатних матеріалів і науково-дослідними лабораторіями у Варшавському та Харківському політехнічних інститутах. Хімік-технолог з оптичного скловаріння, науковий консультант у Головному артилерійському управлінні.

¹⁷ Ідеться про одну з книг Новгородцева Павла Івановича (1866–1924), юриста-правознавця, філософа, громадського і політичного діяча, історика (автор книг з історії філософії права). Один із представників лібералізму в Росії.

¹⁸ Щербаков Дмитро Іванович (1893–1966), геолог і геохімік. Академік АН СРСР (1953). Після закінчення Таврійського університету (1922) працював у Комісії з вивчення продуктивних сил (КЕПС) й інших організаціях АН СРСР. У 1928–1938 рр. науковий керівник Таджикицько-Памірської, а потім Середньоазійської експедиції АН СРСР. У 1930–1938 рр. в Геохімічному інституті ім. М. В. Ломоносова (пізніше Інститут геохімії, мінералогії і петрографії АН СРСР), у 1938–1941 рр. завідувач сектору мінералогії і геохімії Інституту геологічних наук АН СРСР; у 1943–1948 рр. науковий керівник сектору у Всесоюзному інституті мінеральної сировини; з 1963 р. керівник двох наукових відділів Інституту геології рудних родовищ, петрографії, мінералогії і геохімії АН СРСР. У 1953–1963 рр. академік-секретар Відділення геолого-географічних наук АН СРСР.

¹⁹ Ідеться про Сергія Платоновича Попова (1872–1964), мінералога, геохіміка, учня В. І. Вернадського. Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 148–150.

²⁰ Лічков Борис Леонідович (1888–1966), геолог, доктор геолого-мінералогічних наук. Учень і товариш В. І. Вернадського. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів Б. Л. Лічкова в цій книзі.

²¹ Комаров Володимир Леонтійович (1869–1945), ботанік і географ. Академік (1920), віце-президент (1930–1936), президент (1936–1945) АН СРСР.

²² Ферсман Катерина Матвіївна (уродж. Льницька, у першому шлюбі Рожанська; 1903–1980), дружина О. Є. Ферсмана. У 1931 р. після закінчення курсів при Ленінградському НДІ легких металів отримала фах хіміка-лаборанта. У 1933–1934 рр. працювала секретарем Уральської філії АН СРСР, надалі – неофіційний референт О. Є. Ферсмана.

Лев Михайлович Фортунато (1861–1934)¹

Л. М. Фортунато – В. І. Вернадському

№ 285

21 серпня 1926 р., [Катеринослав]*

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Возвратившись домой, я никак не могу прийти в себя от того огромного впечатления, какое осталось во мне от знакомства и от бесед с Вами, что я и высказываю Вам охотно и открыто. От души желаю, чтобы Ваше здоровье позволило Вам многие годы еще работать над чудесной Вашей наукой широчайших и захватывающих обобщений; она попала в надежные руки.

Мысленно пожимая Вашу руку, прошу Вас поцеловать за меня ручки Наталье Егоровне.

Искренно уважающий Вас *Л. Фортунато*

21.VIII.[19]26

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1734, арк. 1–1 зв. Листівка.

Коментарі

¹ *Фортунато Лев Михайлович (1861–1934)*, інженер-металург, професор. Закінчив Єлисаветградське земське реальне училище. З 1887 р. навчався в Академії мистецтв у Петербурзі. На четвертому курсі академії перейшов до Петербурзького гірничого інституту, по закінченні якого (1895) отримав звання гірничого інженера. Працював на металургійних заводах. З 1904 р. в Катеринославському гірничому училищі, з 1918 р. професор металургії Катеринославського гірничого інституту. У 1930–1934 рр. завідував кафедрою металургії сталі Дніпропетровського металургійного інституту. Працював також у науково-технічному відділі Катеринославської економічної ради, був членом президії Українського металургійного товариства, членом Катеринославського центрального науково-технічного клубу. У 1918 р. обраний головою Катеринославського музичного товариства. У 1919–1921 рр. очолював музичний комітет підвідділу мистецтв Наркомосвіти в Катеринославі. За його ініціативи в місті було створено музичне училище (технікум), де Фортунато викладав історію музики.

Література: *Савчук В. С.* Металург і громадський діяч Л. М. Фортунато: катеринославський період життя та діяльності // *Історія і культура Придніпров'я. Невідомі та маловідомі сторінки: наук. щорічник.* – Дніпропетровськ, 2004. – С. 90–101.

* Місце написання листа встановлено за поштовим штемпелем. Адреса на звороті: Ессен-туки, Кавказ, Кисловодская ул., д. 14, клиника Б[альнеологического] И[нститута]. Владимиру Ивановичу Вернадскому, академику.

Яків Ілліч Френкель (1894–1952)¹

В. І. Вернадський – Я. І. Френкелю

№ 286

6 грудня 1920 р., [Сімферополь]*

Копия

Многоуважаемый Яков Ильич,

Присылаю Вам копию списка задержанных в Литовском замке преподавателей Университета², пересланную мне через проф. Вознесенского³.

Всех преподавателей поставили в последнюю очередь. Раньше всего выпускают рабочих физического труда, затем рабочих транспорта и т. п., а затем уже остальных. Я думаю, что учителям народа надо представить хотя бы ту печальную привилегию – сидеть в ужасных условиях тюрьмы при задержании возможно меньше. М[ожет] б[ыть], можно на это обратить внимание⁴.

Ваш *В. Вернадский*

6.XII.1920 г.

С подлинным верно:

Секретарь Совета

АРАН, ф. 518, оп. 4, спр. 96, арк. 17. Машинописна копія.

Коментарі

¹ *Френкель Яків Ілліч (1894–1952)*, фізик-теоретик. Член-кореспондент АН СРСР (1929). Закінчив фізико-математичний факультет Петроградського університету (1916). З 1921 р. та до кінця життя працював у Ленінградському фізико-технічному інституті. З 1918 до 1921 р. приват-доцент, професор Таврійського університету. Переїхав із родиною до Криму та оселився в Ялті ще задовго до Лютневої революції. Разом із М. І. Кузнецовим та М. М. Криловим стояв біля витоків організації спочатку Таврійського філіального відділення Київського університету в Ялті, потім Таврійського університету в Сімферополі. Симпатизував більшовикам. У серпні 1919 р. був арештований денікінцями. Просидів у в'язниці два місяці, був відданий на поруки, але відсторонений від викладацької діяльності. Тоді йому на допомогу прийшли його колеги, – насамперед М. М. Крилов. Написавши покайного листа на ім'я ректора Таврійського університету Р. І. Гельвіга, повернувся до читання лекцій. Радянська влада, отримавши перемогу в Криму в 1920 р., сприяла поверненню проф. Я. І. Френкеля в керівництво Кримнаросвіти. Він знову очолив відділ професійно-технічної освіти та фактично керував реорганізацією Таврійського університету. Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 483–484.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

² 28 жовтня 1920 р. війська Червоної армії форсували Сиваш, взяли Перекоп (7–11 листопада) і до 17 листопада зайняли весь Крим. Боротьбу з «контрреволюційним підпіллям» здійснювали особливі відділи 6-ї і 4-ї армій Чорного та Азовського морів. Вони ж розпочали арешти професорів і реорганізацію Таврійського університету. 16 листопада 1920 р. був заарештований професор-медик М. М. Дітеріхс, щодо якого В. І. Вернадський відразу ж направив клопотання голові Ревкому Криму. 23 грудня 1920 р. на засіданні обласного комітету РКП(б) був прийнятий текст постанови про ліквідацію Таврійського університету. Передбачалося, що після розпуску університету, за винятком медичного факультету, буде проведений новий набір студентів. 12 січня 1921 р. В. І. Вернадський офіційно відмовився від посади ректора, виклавши в письмовому вигляді свій протест під назвою «Записка про необхідність збереження Таврійського університету».

³ Ідеться про Аркадія Вікторовича Вознесенського (1864–1936), географа, метеоролога. Випускник Петербурзького університету (1889). На початку ХХ ст. керував метеорологічними спостереженнями на Уралі. Завідувач метеорологічної станції у Феодосії. Радою Таврійського університету в 1920 р. був затверджений в. о. ординарного професора кафедри метеорології та кліматології. У Таврійському університеті викладав курси метеорології і фізичної географії. Автор серії робіт з кліматології Кавказу, Східного Сибіру і Криму, а також каталогу землетрусів СРСР.

⁴ Як завідувач відділу професійно-технічної освіти в Кримнаросвіті в період реорганізації університету, що проводилася більшовиками в умовах терору проти викладачів і студентів, Я. І. Френкель прагнув дотримуватися зваженої позиції на відміну від Бела Куна, який організував жорстокий «червоний терор» у Криму. Докладніше див.: *Вернадский В. И. Дневники 1917–1921. Январь 1920 – март 1921.* – К., 1997. – С. 115–116; *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського.* Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 484.

Олексій Миколайович Цвєтїков (1900–1977)¹

В. І. Вернадський – О. М. Цвєтїкову

№ 287

10 грудня 1940 р., Москва

10 декабря 1940 г.*

Цвєтїкову

Многоуважаемый Алексей Николаевич,

Очень прошу извинить за поздний ответ. Но я болел. Сейчас болен и А. П. Виноградов².

К сожалению, сейчас по московским условиям здесь невозможно устроиться. По-видимому, всюду идет сокращение, к нам обращаются многие ученые из провинции. О Вас я пишу Палладину³, но, не зная Ваших отношений, не знаю, какой результат может иметь мое письмо**. Мне кажется, однако, более реально Вам будет держаться Украины. Но, конечно, я, не зная всех условий, не могу Вам что-либо советовать. Мне очень тяжело чувствовать мое полное бессилие помочь Вам. От этого Вам не легче.

Во время моей болезни Ваша работа «Общая теория структуры в связи с эволюцией органического вещества»⁴ была передана проф. Ник[олаю] Вас[ильевичу] Белову⁵, с отзывом которого от 9.XI [1]940 г. я ознакомился. Если хотите, я пришлю Вам копию этого отзыва***. Из него я вижу, что Вы сошли в Вашей работе с прочного пути опыта и наблюдения в шаткую область математических и философских построений. Я не читал Вашей статьи и думаю, что она мне будет мало доступна по моим знаниям. И в Вашей статье в «Природе»⁶ проявлялось то же направление мысли, которое требует гораздо большего математического знания, чем то, каким обладаем мы, натуралисты. Из отзыва Н. В. Белова это ясно вытекает.

В. Вернадский

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1764, арк. 6. Авторизована машинописна копія.

* На бланку: Академия наук Союза Советских Социалистических Республик. Директор Биогеохимической лаборатории.

** Це речення викреслено.

*** Те саме.

О. М. Цветіков – В. І. Вернадському

№ 288

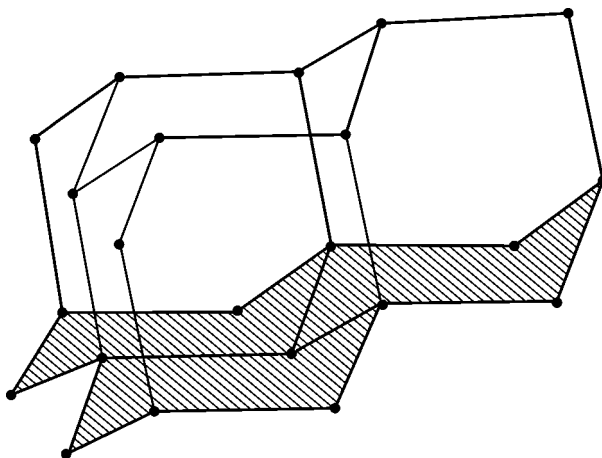
16 березня 1939 р., Київ

16.ІІІ.1939

Глибокоуважаемому академіку В. І. Вернадському

Я получил из ред[акции] журн[ала] «Природа» свою рукопись «Циклич[еские] соединения в процессе эволюции органич[еского] вещества» для соответствующих исправлений согласно Вашим указаниям. Весьма благодарен Вам за труд по просмотру этой рукописи, – Ваше мнение для меня в высшей степени ценно и авторитетно.

Относительно Вашего указания на то, что помимо графита в земной коре находится еще более устойчивая структура – алмаз, к типу к[ото]рого алифатич[еские] соединения ближе, чем к графиту, считаю необходимым отметить то, что это явление не находится в противоречии с приведенными в моей рукописи сообщениями, т. к. рентгеновское исследование алмаза приводит к представлению о тетраэдрическом расположении атомов в нем, к[ото]рые одновременно с этим размещены в виде много-шестиугольных ступенеобразно-изломанных сетей (см[отри] заштрихованную область).

Это – та же графитная сеть, лишь более компактно расположенная. Кроме того, структурную и физико-химическую близость алифатических соединений к решетке алмаза можно объяснить тем, что, заполняя минимальные элементы пространства, они могут разветвляться в своих конфигурациях по типу ветвления обрывков алмазной структуры, но не неподвижно, а таким образом, что атомы совершают некоторые колебания около средних положений.

Т[аким] о[бразом], можно сказать, что нет глубокой разницы между строением графита и алмаза, – в основе их лежит один и тот же принцип сгущения углерода. Размышления о подобных структурах навели меня на мысль о теории структур, теории упорядоченностей вообще – как видимых (морфологические формы), так и невидимых (объекты химического исследования). Этот вопрос я разрабатываю при помощи математич[еского] анализа (гл[авным] обр[азом], теория множеств).

Еще раз выражаю Вам свою глубокую благодарность за Ваше внимание ко мне. Пожелаю Вам сил и здоровья для Вашей всегда столь значительной и плодотворной работы.

Ваш *А. Цветиков*

Киев, ул. 9-го января, № 1.
2-й Медицинский Институт.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1764, арк. 2–2 зв.

№ 289

8 квітня 1939 р., Київ

Академику В. И. Вернадскому

Глубокоуважаемый профессор!

Я – автор рукописи «Циклич[еские] соединения в процессе эволюции органич[еского] вещества», к[ото]рая была любезно просмотрена для журнала «Природа». Статья эта принята к печати и будет помещена в № 6 или 7-ом за этот год.

Мне кажется, следует довести до Вашего ведома следующее. В т. VII, вып. 12, <журнала «Успехи химии»> за 1938 год проф. В. С. Садиков⁷ поместил свою статью «Протеины в эволюции биоорганического вещества»⁸. Меня поражает то, как он выхватил из моей рукописи (бывшей у него на первой рецензии) самую идею моей работы, отдельные выражения и термины. Я мог бы привести длинный список отдельных параллельных выдержек из моей и его работы. Он предупредил в этом отношении опубликование моей работы на полгода, нигде не упомянув и не ссылаясь на меня, а тем более на Ваши работы, цитируемые мною. В иных местах можно найти грубое списывание, без указания автора и источника, выдаваемое за свое. Все это прикрыто обычными для него звонкими словами: «энзимирование» (вместо «действие фермента») «фильмовое» строение (вместо «пленчатое»), изолированные и не стоящие в связи с текстом рассуждения об «изотопомерах», дейтерии и т. д.

Вот как эти господа, легко делающие науку, могут обкрадывать какого-либо никому не известного ассистента!

А. Цветиков

Киев, ул. 9-го января, № 1.
2-й Медии[инский] Институт, кафедра биохимии.
8.IV.1939

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1764, арк. 3.

№ 290

21 квітня 1939 р., Київ

21.IV.1939

Глубокоуважаемому академику В. И. Вернадскому.

Я получил Ваше письмо от 15 апреля с. г.⁹ Вы пишете следующее: «Для меня совершенно ясно, что он (проф. В. С. Садилов) свои представления не заимствовал от Вас».

Я вполне согласен с Вами, я знаю, что мы оба воспользовались Вашиими идеями (мне известны Ваши работы, в том числе и содержание лекций в Сорбонне), однако с той лишь разницей, что я, в отличие от Садилова, неоднократно ссылаюсь на Вас. В. С. Садилов заимствовал у меня не идею, а отдельные разработки и выводы, в чем Вы можете убедиться, просмотрев прилагаемые при сем параллельные выписки¹⁰. Может быть, они не везде оригинальны, но ошибкой со стороны профессора В. С. Садилова является опубликование их задолго до выхода моей статьи, причем с очевидным использованием моего текста, бывшего у него около полгода на руках.

Извините меня за назойливость, но я не мог не ответить на Ваше письмо.

С уважением *А. Цветиков*

Київ, ул. 9-го января, № 1.

2-й Медич[инский] Институт, каф[едра] биохимии.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1764, арк. 7.

№ 291

12 жовтня 1940 р., Київ

12.X.1940

Глубокоуважаемый Владимир Иванович

Обращаюсь к Вам со следующей просьбой. Я, бывший ассистент кафедры биохимии 2-го Киевского Мед[ицинского] Ин[ститу]та, два года тому назад получил Ваш благоприятный отзыв о моей статье «Кольчатые соединения в процессе развития органического вещества», к[ото]рая после, в 1939 году, была напечатана в № 6 журн[ала] «Природа», изд[аваемого] АН СССР. Для того, чтобы напомнить об этом Вам, прилагаю при сем отпечаток этой статьи; в ней так очевидна близость многих взглядов с Вашими, ибо я всегда следил, насколько возможно, за Вашими работами и считал Вас своим учителем, хотя виделся с Вами лишь в прошлом году в течение нескольких минут здесь, в Киеве¹¹. Сейчас я очутился в следующем положении. Из-за тяжелых квартирных затруднений и вследствие болезни жены я должен покинуть Киев, сейчас я – безработный, семья моя

находится в Сумской области, сам же я нахожусь в Киеве и ищу службы. Я подал заявление о поступлении на службу на Карадагскую биологическую станцию¹² в качестве биохимика, в Крым, – это место было бы наиболее подходящим для здоровья моей жены, и, кроме того, там я мог бы еще более приблизиться к Вашей тематике, к настоящим биогеохимическим проблемам, т. к. я работал бы в области биологической океанологии. Для меня это было бы наиболее подходящим местом, там я имел бы возможность не быть оторванным от своей семьи, кроме этого и кроме того ценного для меня свободного искания истины, о котором однажды писали Вы, мне ничего не нужно. Администрация Карадагской Биостанции против моего поступления не возражает, но требуется еще санкция акад. А. В. Палладина. У Палладина я был только аспирантом, но у него не работал, и он не склонен брать на себя ответственность рекомендовать меня в Карадаг. Не имея ниоткуда поддержки, не имея ни работы, ни квартиры (я ушел с места прежней службы именно из-за отсутствия квартиры), я обращаюсь к Вам с просьбой о помощи в этом отношении: не могли бы вы написать акад. Александру Владимировичу Палладину (Киев, улица Леонтовича, 9, Биохимический Институт АН УССР) или директору Карадагской Биологической Станции Константину Александровичу Виноградову¹³ (Крым, п[очтовое] о[тделение] Отузы, Карадагская Биостанция) несколько слов, характеризующих меня как научного работника, если это возможно, для того, чтобы я мог получить это место, или, м[ожет] б[ыть], Вы посоветовали бы мне что-нибудь. Обращаясь к Вам с этой просьбой о поддержке, остаюсь

преданный Вам *А. Цветиков*

Киев, ул. Франко, д. 20, кв. 39,
А. В. Ларионову¹⁴ для А. Н. Цветикова

РАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1764, арк. 4–4 зв.

№ 292

13 листопада 1940 р., Київ

13.XI.1940 г.

Глубокоуважаемому академику Владимиру Ивановичу
Вернадскому

Я обращался к Вам по поводу своего поступления на работу в качестве биохимика на Карадагскую Биологическую Станцию. Однако из этого ничего не вышло, т. к. директор Карадагской Биостанции сообщил мне о том, что я на эту работу не буду принят («Вам придется иметь контакт с Биохимическим Ин[ститу]том, с которым у Вас есть какие-то разногласия...»). Никаких разногласий у меня с Укр[аинским] Ин[ститу]том Биохимии в Киеве нет и не было, – разве только,

может быть, акад. А. В. Палладин был недоволен моим уходом для окончания аспирантуры по биохимии в Мед[ицинский] Ин[ститу]т, а не в Киевский университет (на его кафедру), после ликвидации обычной аспирантуры в Академии Наук УССР в 1935 году.

Таким образом, я продолжаю оставаться совершенно без работы уже третий месяц, а также – без квартиры в Киеве, с больной женой, которую пришлось перевезти в провинцию.

Не могли бы Вы дать мне какое-либо место биохимика или посоветовать что-либо в отношении работы. Curriculum vitae и список своих печатных работ я Вам выслал недавно¹⁵.

Простите меня за назойливость, за это, м[ожет] б[ыть], неуместное беспокойство, но я не могу не обратиться к Вам с этим.

Кроме того, Вашей БИОГЕЛ весной этого года была принята для просмотра еще одна моя работа – «Общая теория структуры в связи с эволюцией органического вещества». Я имею сведения о том, что она была передана в Лабораторию кристаллографии Академии Наук СССР научному сотруднику т[оварищу] Белову. Этот научный сотрудник обещал закончить просмотр ее к концу сентября, однако уже ноябрь, и мне ничего не известно о результатах. Нельзя ли было бы ускорить это дело? – для меня, в моем положении, это очень важно.

Уважающий Вас *А. Цветиков*

Киев, ул. Франко, д. 20, кв. 39,
А. В. Ларионову для А. Н. Цветикова.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1764, арк. 1–1 зв.

№ 293

15 грудня 1940 р., Київ

15.XII.1940

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Я получил Ваше письмо и очень благодарен за него Вам. Я уже устроился на работу здесь же, в Киеве¹⁶, и всегда буду благодарен Вам, поистине великому ученому (я всегда считал и имею глубокие основания впредь считать Вас таким), чутко откликающемуся на письма младших товарищей.

В Вашем письме имеется упоминание об отзыве проф. Ник[олая] Вас[ильевича] Белова о моей статье, посланной для просмотра в Биогел. Я еще не знаком с этим отзывом. По-видимому, он неудовлетворительный, и это имеет свои основания. Над этой статьей я работал несколько лет, разные отделы ее возникали в разное время, поэтому, может быть, чисто архитектурно она плохо связана. Философствований (т. е. худшего вида философии вообще) в ней вовсе нет, построена она

на математической базе. Но математику в этой статье я не считал самоцелью, поэтому все математическое обоснование подано не в строгой канонической форме. За всю математическую (вернее, физико-математическую) сторону я не боюсь и думаю, что Н. В. Белов просто не вполне вникнул в нее. Я много раз передумал и проверил эти разделы (да и не только я) и, признаюсь, искренно сожалею о том, что в настоящее время невозможны диспуты, подобные тем, к[ото]рые существовали в прежнее время в университетах, напр[имер], в той же Сорбонне, где читали Вы. Ничего шаткого, как и вообще ничего сверхоригинального, в моей работе нет, и я не имел бы основания бояться подобного диспута.

Однако думаю, что статья эта нуждается в глубокой переработке.

Как все-таки быстро устаревает для самого автора все написанное им несколько месяцев тому назад! Может быть, иногда это объясняется просто незрелостью автора как научного работника вообще, или это – признак дальнейшего роста? Вы пишете о том, что я сошел в этой работе с прочного пути опыта и наблюдения. Но я и не находилась почти никогда на этом пути. Я всегда попадал в неустроенные, новые лаборатории, где каждую бюретку или колбу приходилось завоевывать; как младший научный сотрудник весь день до вечера был занят практическими занятиями со студентами и лишь в свободные часы, по вечерам и в каникулярное время, занимался научной работой. Какой? Конечно, теоретической, конечно, на базе математики, потому что об эксперименте и наблюдении нечего было и думать. Я, к сожалению, никогда не работал в старой, давно организованной лаборатории. Так создавалась и последняя моя, просмотренная Н. В. Беловым, работа, к[ото]рую я каждое лето писал, выезжая из Киева к семье, в провинцию, с 1935 года.

Пожелаю Вам всего наилучшего.

Всегда благодарный Вам и глубоко уважающий Вас

А. Цветиков

Киев, ул. Франко, д. 20, кв. 39,

А. В. Ларионову для А. Н. Цветикова.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1764, арк. 5–5 зв.

Коментарі

¹ *Цветіков Олексій Миколайович (Tsvetikov Alexis N.; 1900–1977)*, біохімік, фізик-космолог, поет (псевдонім Флорин А.). Закінчив фізико-математичний факультет Київського університету (1925) і Медичний інститут (1928). Був аспірантом у Біохімічному інституті АН УРСР, працював асистентом кафедри біохімії 2-го Київського медичного інституту. Під час Другої світової війни потрапив до Німеччини. Привернув увагу німецьких учених з Інституту Гмеліна. Після 1945 р. – в еміграції у США. Отримав посаду у відділі біофізики в Стенфордському університеті в Пало-Альто (Каліфорнія). Займався, зокрема, питаннями гравітації, матерії та енергії.

Література: *Нарциссов Б.* Поэт Алексей Флорин // Новое русское слово (Нью-Йорк). – 1977. – 15 сент.; Словарь поэтов русского зарубежья / под. ред. В. Крейда. – СПб., 1999. –

С. 336; *Александров Е. А.* Русские в Северной Америке: біогр. словарь / под ред. К. М. Александрова, А. В. Терещука. – Хэмден; Сан-Франциско; С.-Петербург, 2005. – С. 546.

² Виноградов Олександр Павлович (1895–1975), геохімік, учень і найближчий співробітник В. І. Вернадського. Академік АН СРСР (1953). У 1967–1975 рр. віце-президент АН СРСР. У 1928–1947 рр. працював у Лабораторії геохімічних проблем АН СРСР (з 1945 р. директор). Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів О. П. Виноградова в кн. 1 цього видання.

³ Палладін Олександр Володимирович (1885–1972), біохімік. З 1925 по 1970 р. очолював Український біохімічний інститут (з 1931 р. – Інститут біохімії), професор Київського університету. Академік АН УРСР (1929 р.; у 1934–1939 рр. її неодмінний секретар, у 1946–1962 рр. президент), академік АН СРСР (1942). Докладніше про нього див.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського*. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 71–83.

⁴ Доля цієї праці О. М. Цветікова невідома.

⁵ Белов Микола Васильович (1891–1982), кристалограф і геохімік. Академік АН СРСР (1953), Герой Соціалістичної Праці (1969). Закінчив Петроградський політехнічний інститут за спеціальністю «електрохімія» (1921). З 1938 р. керівник структурного відділу Інституту кристалографії АН СРСР. З 1946 р. професор Горьківського, а з 1953 р. – Московського університетів.

⁶ Ідеться про статтю: *Цветиков А. Н.* Кольчатые соединения в процессе развития органического вещества // *Природа*. – 1939. – Т. 28, № 6. – С. 31–37.

⁷ Садіков Володимир Сергійович (1871–1942), біохімік, доктор хімічних наук. Закінчив Петербурзький університет (1897). Кілька років працював у Берліні. У 1904–1917 рр. співробітник Центральної хімічної лабораторії Міністерства фінансів. З 1917 р. доцент Московського університету. З 1921 р. – в Петроградському університеті. Після повернення В. І. Вернадського в Петроград В. С. Садіков під його керівництвом займався створенням методики вивчення хімічного складу живої речовини. Був науковим співробітником Мінералогічного музею АН СРСР при Державному Радієвому інституті. З 1926 р. працював у Відділі живої речовини КЕПС. У 1928–1934 рр. був співробітником Біогеохімічної лабораторії. З 1938 р. – у Фізіологічному інституті ім. І. П. Павлова.

⁸ *Садиков В. С.* Протеины в эволюции биоорганического вещества // *Успехи химии*. – 1938. – Т. 7, вып. 12. – С. 1769–1800.

⁹ Копії цього листа в архіві В. І. Вернадського немає.

¹⁰ До листа додавалися 4 сторінки порівняльної таблиці (спр. 1764, арк. 8–9 зв.). «Несмотря на эти заимствования, коснувшиеся даже названия работы, фамилии Цветикова не упомянуто», – підсумовував тут О. М. Цветіков.

¹¹ В. І. Вернадський відвідав Київ у травні 1939 р. для участі в конференціях з порівняльної фізіології та з пегматитів.

¹² Карадазька біологічна наукова станція, була заснована в 1914 р., у 1937 р. увійшла до складу наукових установ АН УРСР. У 1963 р. біостанція була підпорядкована Інституту біології південних морів ім. О. О. Ковалевського АН УРСР і функціонувала як Карадазьке відділення цього інституту. У 1979 р. на базі Карадазької біологічної станції був створений Карадазький природний заповідник.

¹³ Виноградов Костянтин Олександрович (1902–1990), біолог та іхтіолог, доктор біологічних наук, професор. У 1928 р. закінчив Харківський ІНО, в 1929–1932 рр. – в аспірантурі. З 1932 р. старший науковий співробітник морського відділу Державного гідрологічного інституту Гідрометслужби СРСР. Один із організаторів та керівників Камчатської морської станції (1932–1936), очолював Карадазьку біологічну станцію в 1937–1941 рр., відроджував її роботу в 1944–1952 рр.

¹⁴ Відомостей про нього знайти не вдалося.

¹⁵ В архіві В. І. Вернадського (АРАН, ф. 518) цих матеріалів немає.

¹⁶ Відомостей про місце роботи О. М. Цветікова бракує.

Всеволод Иванович Черниш (1910–?)¹

В. И. Черниш – В. И. Вернадському

№ 294

5 червня 1930 р., Київ

5.VI.1930, г. Киев

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Получил Вашу книгу и спешу искренне поблагодарить Вас за внимание.

Не могу Вам сейчас прислать фотографию метеорита, т. к. владетель его – В. И. Жук² – уехал работать на село. Он согласен продать метеорит Академии и обещал его сфотографировать, взвесить и постараться возможно точно установить место его падения. В записках его отца указаний на место и время падения метеорита не оказалось, и установить это можно только приблизительно, а именно: в каком году и в каком месте Киевской губ[ернии] Жук был учителем у помещика, на территории которого был найден метеорит. Но отъезд Жука на село несколько задержит это сообщение.

Сегодня я посылаю свои бумаги в Ленинградский университет, на гео[графический] фак[ультет]. От проф. Каминского³, когда он приезжал на чествование 75-летия Киевской Метеорологической Обсерватории⁴, я узнал, что проф. Эдельштейн⁵ остался деканом геофака, т[ак] ч[то] он, надо полагать, входит в состав приемочной комиссии. Пользуясь Вашим любезным разрешением написать Вам о себе в случае нужды, обращаюсь к Вам, Владимир Иванович, с большой просьбой – не отказать поговорить с проф. Эдельштейном, а может быть с кем-либо другим, с кем Вы найдете нужным, мнение которого имело бы значение для Приемочной комиссии.

При документах я представляю две рекомендации. Одну – от месткома профсоюза, а другую – от Киевской Метеорологической Обсерватории.

В правилах приема говорится, что окончившие школы II-й ступени от приемочных экзаменов освобождаются. Я окончил осенью 1929 года Профшколу.

На Украине школьная система такова: I-я ступень – это трудшкола семилетка и II-я ступень – профшкола с трехлетним курсом – итого 10 лет. Профшкола на Украине является единственной школой II-й ступени, а поэтому, казалось бы, я должен подходить под правило об освобождении от приемочных испытаний.

Боюсь только, что если от экзаменов освобожден не буду, то Укрмет⁶ не даст мне вновь отпуска для экзаменов, т. к. свой отпуск я уже использовал в апреле м[еся]це для поездки в Ленинград и Павловск, а в связи с летними отпусками работников и без того не хватает.

Еще раз благодарю за Ваше внимание.

Глубокоуважающий Вас

В. Черниш

P.S. Может быть Вам будет интересно ознакомиться с рекомендациями, которые я получил, – посылаю Вам копии.

В. Черниш

№ 295

5 квітня 1931 р., Київ

5.IV.1931 г.

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Владелец метеорита Жук приехал в Киев, и мы взвесили метеорит на аналитических весах в Лаборатории Политехнического Института. Он весит 22,5722 gr. Черная корка, характерная для метеоритов, на нем есть. На метеорите была трещина, которая склеена, и, т[аким] о[бразом], указанный вес немного увеличен ($\frac{1}{2}$ –1 gr). При первой возможности я сфотографирую его и пришлю Вам снимок. Метеорит я привезу, когда приеду в Ленинград перед отъездом в Мурманскую экспедицию⁷.

Получили ли Вы мое письмо, посланное 10 марта⁸, к которому я приложил рекомендацию и отзывы о моей работе?

Искренне уважающий Вас

В. Черныш

Киев

Дорогожицкая, 37-7

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1792, арк. 3–3 зв.

Коментарі

¹ *Черныш Всеволод Иванович (1910–?)*, географ, гідрограф, інженер, дослідник Арктики, дійсний член Географічного товариства СРСР. Після закінчення школи працював метеорологом-спостерігачем у Київській обсерваторії. винайшов самописний прилад для реєстрації туманів. Із згадки в листі О. П. Виноградова до В. І. Вернадського, – В. І. Черныш був у 1931 р. співробітником, можливо, тимчасовим, Біогеохімічної лабораторії АН СРСР, працював на Мурманській біостанції (Переписка В. І. Вернадского и А. П. Виноградова, 1927–1944. – М., 1995. – С. 74). Закінчив Московський гідрометеорологічний інститут. У 1937 р. очолив льодовий відділ Всесоюзного арктичного інституту. З 1939 р. на військовій службі. У роки війни служив гідрографом на Балтійському флоті, викладав у Вищому морському Тихоокеанському училищі. Після війни був начальником відділу в Військово-морському НДІ, працював у суднобудівній промисловості.

² Ідеться, очевидно, про Володимира Івановича Жука, який вирішив передати (продати) АН СРСР метеорит, що зберігався в нього.

В архіві В. І. Вернадського зберігся лист В. І. Жука (ініціали не розкриті) від 21 червня 1931 р. з даного питання, який помилково вміщений у справу № 1594 «Сумгин Михаил Иванович».

Наведемо його повністю:

«21.VI.[19]31

Многоуважаемый Владимир Иванович,

Одновременно пишу ответ директору института по поводу метеорита. Осколок этот взял у меня Черныш для передачи Вам.

Не откажите в любезности поставить меня в известность о судьбе его. Если он академии нужен, то, как я и написал директору, ценить его я затрудняюсь и предоставляю это ему самому, если он не нужен, то сообразоволю его сохранить у себя и передать мне с оказией.

Простите, что утруждаю Вас, но Черныш до сих пор ничего мне не сообщил.

Примите уверения в сов[ершенном] почтен[ии].

В. Жук

Київ, ул. Жадановского, № 96, кв. 4. В. И. Жуку» (АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1594, арк. 1).

Про В. І. Жука відомостей бракує. Незрозуміло також, який інститут згадує він у листі.

У «Кратком каталоге метеоритов СССР на 1 января 1976 г.» (сост. Е. Л. Кринов. – Метеоритика. – 1976. – Вып. 35) під № 59 значиться кам'яний (хондрит звичайний) метеорит, знайдений у 1898 р. в селі Андрушки (тепер Сквирського району Київської області). Екземпляр вагою 0,022 кг належав АН СРСР. Зі свого боку Лабораторія метеоритики ГЕОХІ РАН, який підпорядковується Метеоритна колекція РАН, наводить дані з архівів Комітету з метеоритів про осіб, які передали метеорити в академічну колекцію або надали істотну допомогу в їхньому розшуку. Зокрема, щодо с. Андрушки Макарівської волості вказані двоє людей: «Баскаков, д. Андрушки, Сквирский уезд, Киевская губ., 1898 г. (Андрушки)» та «Жук Владимир Иванович, г. Киев, 1931 г., (Андрушки)». – Режим доступу: http://www.meteorites.ru/menu/collection/coll_spisok.html. – Назва з екрана.

³ На сайті помилково – «Басканов, д. Андрушки, Сиверский уезд, Киевская губ.». Насправді, землі с. Андрушки належали поміщикам Баскаковим.

На сайті Лабораторії метеоритики, в розділі «Метеоритная коллекция Российской академии наук», дата віднайдення метеорита в с. Андрушки вказана як 1896 р., проте в більшості профільних видань з метеоритики знахідка датується 1898 р.

Камінський Антон Антонович (1862–1936), кліматолог, гідролог. Закінчив Петербурзький університет (1888). Працював у Головній фізичній обсерваторії, де до 1918 р. керував роботами відділу мережі метеорологічних станцій, у 1922–1932 рр. завідував відділом кліматології. Брав участь в організації та роботі Державного гідрологічного інституту (1919–1929) і Центрального гідрометеорологічного бюро Центрального управління морського транспорту (1922). Професор Ленінградського університету з 1925 р., організатор і перший завідувач кафедри кліматології (з 1932 р.).

⁴ Ідеться про Метеорологічну обсерваторію Київського університету. В 1892–1916 рр. видавала журнал «Наблюдения метеорологической обсерватории университета св. Владимира в Киеве». У 1919 р. Київська метеорологічна обсерваторія увійшла до сітки станцій Укрмету, з 1929 р. – до Гідрометеорологічного комітету УСРР, з 1937 р. – Київська геофізична обсерваторія.

⁵ Едельштейн Яків Самійлович (1869–1952), геолог і географ. Закінчив Харківський університет (1894). Брав участь у дослідженнях на Далекому Сході, в Середній Азії, навколосвітніх подорожах. Співробітник («консерватор») Геологічного музею Академії наук. З 1907 р. працював у Геологічному комітеті. Один із засновників і перших професорів Вищих географічних курсів, з 1918 р. – Географічного інституту в Ленінграді. З 1924 р. декан географічного факультету Ленінградського університету, професор. Директор Географо-економічного науково-дослідного інституту при географічному факультеті. Репресований у 1949 р.

⁶ Українська метеорологічна служба (Укрмет) утворена декретом Ради Народних Комісарів УСРР у листопаді 1921 р. У 1929 р. Укрмет було об'єднано з гідрологічною службою в Гідрометеорологічний комітет (з 1940 р. – Управління гідрометеорологічної служби УРСР).

⁷ Мурманська експедиція 1931 р. передбачала спільну роботу Біогеохімічної лабораторії АН СРСР з біогеохімічним відділом Державного океанографічного інституту зі збирання морських організмів (тріски, пікші, планктону) для біогеохімічних досліджень. В. І. Черниш працював збирачем-метеорологом на гідрографічному судні «Персей» у складі Мурманської експедиції.

⁸ Цього листа не знайдено.

Дмитро Іванович Чижевський (1894–1977)¹

Д. І. Чижевський – В. І. Вернадському

№ 296

25 березня 1928 р., Прага

Прага. 25.III.[1]928 г.

Глибокоуважаемый Владимир Иванович!²

Посылаю Вам несколько своих оттисков³. К сожалению, не все у меня сейчас здесь есть. В частности, мне хотелось бы послать Вам мою статью (под псевдонимом П. Прокофьев) о советской философии («Современные Записки», т. XXXIII, 1927 г.)⁴, но у меня ее уже нет ни одного экземпляра.

Сейчас литографируется 2-м изданием моя книга «Философия на Украине» и лекции по «Логике»⁵. Если они выйдут до Вашего отъезда в Россию, то пришлю Вам на сюда, – а то перешлю на адрес Акад[емии] Наук.

Заранее сердечно благодарю Вас за те оттиски Ваших работ, кот[орые] Вы мне пришлете (если у Вас есть свободные экземпляры).

С искренним уважением и сердечным приветом

Дмитрий Чижевский

P.S. Конечно, я остался в украинском вопросе на своей прежней позиции⁶ и был очень рад узнать недавно, что в Киеве настроения в украинских кругах гораздо более близки к моим, чем к настроениям большинства укр[аинской] эмиграции.

Дм. Ів. Чижевський

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1805, арк. 1. Опубл.: Дмитро Іванович Чижевський і його сучасники: листи, спогади / упор.: І. Валявко, О. Чуднов, В. Янцен. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. – С. 422.

№ 297

10 червня 1928 р., Прага

Прага. 10.VI.1928*

Глибокоуважаемый Владимир Иванович!

Послал Вам на днях свою немецкую статью о Тютчеве.⁷

Сердечно благодарю за все присланные оттиски⁸. Историей науки занимался довольно много и я за последние годы, в частности, историей астрологии. К сожа-

* Праворуч вгорі кутовий штамп: Prof. D. Tsczyzewskij. Horní Černošice u Prahy, č. 138. Prag. Tschechoslowakei.

лению, пока ничего не удалось напечатать. Надеюсь летом в Германии устроить печатание одной из довольно, правда, незначительных по содержанию статей на эту тему. История астрологии в России, а в частности, на Украине, и в особенности на Украине, довольно интересна, но почти совершенно не изучена⁹.

Новое издание моей работы по истории философии на Украине¹⁰ выйдет из печати летом, и тогда я его Вам пришлю.

С искренним уважением и сердечным приветом

Дмитрий Чижевский

Простите за скверную машинку со скачущими буквами.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1805, арк. 2. Авторизованый машинопис. Опубл.: Дмитро Іванович Чижевський і його сучасники: листи, спогади / упор.: І. Валявко, О. Чуднов, В. Янцен. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. – С. 423.

№ 298

7 липня 1932 р., Галле

Галле

Halle, Kurallee, 12

7/7/32

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Вдвойне жалею, что мы не встретились, раз Вы уже были в Галле.

А бродить в Галле по городу, действительно, малоинтересно, – город, как таковой, скучнейший из немецких университетских городов. Кажется, впрочем, Гиссен еще хуже.

Одновременно с письмом приготовил небольшой пакет статей, – к сожалению, я еще не совсем здесь обосновался: части моей библиотеки в Праге и во Фрейбурге, – так что все мои работы последнего времени мне самому недоступны.

Думаю, что Вам были бы интересны работы фонологов (по существу, русское течение в европейской лингвистике, представленное Трубецким и Якобсоном)¹¹. Вероятно, в Праге их легко достать, – я посылаю только одну свою работу из четвертого тома работ пражского лингвистического кружка¹², являющегося одним из центров фонологии. К сожалению, эта статья меня самого уже не удовлетворяет, – сейчас я бы многое написал совсем по-другому.

Книгу Георгия Владимировича¹³ я, действительно, достал только осенью прошлого года, когда книга моя¹⁴ была уже напечатана. Зимой я буду читать здесь курс «Немецкая философия в России», – при этом, конечно, для 18 века мне много помогает книга Г. В. Мне удалось, кроме того, установить несколько интересных переводных книг, изданных масонами, авторство которых до сих пор не было раскрыто.

Флоренский упоминал о Гулаке¹⁵ уже в «Столпе и утверждении истины». Но тогда ему была известна только книга Гулака о геометрии четырех измерений. Как

хотелось бы, чтобы он хоть отчасти познакомил нас с неизданными материалами! Для своей книги я не использовал и Ваших сообщений о Тереховском (?)¹⁶, так как Вашей брошюры о проблеме жизни¹⁷ тогда нельзя было достать в Праге.

Сейчас на моем горизонте появился, кажется, совершенно неизвестный украинец Бурский (Bursius)¹⁸, писавший еще на границе 16–17 веков. Кроме того, один крайне любопытный мистический польский философ 16 века, Scleus¹⁹, о котором также никаких работ нет.

Сейчас я допечатываю книгу о Гегеле в России²⁰. После этого начну печатать давно уже готовую книгу о Сковороде²¹. А пишу сейчас о философии языка²², думаю, что эта последняя работа будет для Вас методологически небезынтересна.

Здесь, в университетской библиотеке, хранятся интересные воспоминания харьковского профессора Л. Г. Якоба²³ о Харьковском университете в 1804–08 годах, – масса интересных подробностей; среди бумаг того же Якоба – много писем от русских. Думаю все это напечатать. Воспоминания о Харькове того времени существуют (Роммель²⁴), напр[имер]), но Якоб живее и многостороннее.

Искренний привет от уважающего Вас и преданного *Дм. Чижевского*

Дмитро Іванович Чижевський і його сучасники : листи, спогади / упор.: І. Валявко, О. Чуднов, В. Янцен. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. – С. 424–426.

№ 299

10 серпня 1932 р., Фрейбург

Фрейбург
10/8/32

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Большое спасибо за Ваше письмо! Постараюсь на днях выслать еще две-три своих работы – отчасти принципиального характера.

Но не знаю, получу ли так скоро оттиски. Особенно медленно идет печатание книги о Гегеле в России, – но есть надежда, что и оно кончится в ближайшем будущем.

Большое спасибо за Ваши указания. Словарь проф[ессоров] Моск[овского] Университета²⁵ я получил недавно в подарок, но еще не получил самой книги, лежащей у одного из моих друзей в Бонне, – Сочинения (натурфилософские) Максимовича²⁶ и ряда более мелких авторов (Зеленецкий, Курляндцев²⁷) сейчас куплены одной из пражских библиотек, так что я скоро буду иметь их в руках. Что касается Радлова²⁸, то я думаю, что у него, наряду с интереснейшими статьями, написанными с эрудицией и детальным анализом материала, есть ряд работ непонятно-небрежных, с ошибками в элементарных вопросах, –* остается впечатление, что он писал их «на сон грядущий» (например, совершенно

* Далі закреслено слово: просто.

невозможный его «Философский Словарь»²⁹). Я, как помнится, где-то в одной из рецензий на Радлова отметил, что ему «удаются только специальные работы в широком масштабе»³⁰.

Литературное наследство Радлова, несомненно, так же, как и необработанный материал (частью готовые произведения), оставшиеся от многих русских авторов, даст еще много интересного... Радлова печатные труды мне были все (как кажется) доступны.

В Галле, в библиотеке, хранятся интереснейшие воспоминания проф. Якоба о первых годах Харьковского Университета, очень детальные и обстоятельные, а, кроме того, обширная его переписка с рядом немецких профессоров русских университетов – только письма Лодера³¹ напечатаны. Я хочу зимой обработать и воспоминания и переписку и наиболее важное напечатать³².

За советским «диалектическим материализмом» я следил довольно внимательно. К сожалению, статьи, которые я о нем напечатал (в «Современных записках», тома 33, 37, 43)³³, носят несколько слишком полемический характер (оттисков у меня нет)...

Из работ Щербатского я знаю книгу о Нирване³⁴.

Последнее время я внимательно следил за выходящей в России литературой по истории литературы – много интересного, но не марксистского. За границей русская наука приобрела сейчас огромное влияние в лингвистике – благодаря Трубецкому (венскому – Николаю Сергеевичу), исходящему отчасти из Фортунатова³⁵, отчасти из Бодуэна-де-Куртенэ³⁶, а отчасти, по-моему, из традиций русского гегельянства. Думаю, что это влияние еще усилится с течением времени. Для русской науки вообще сейчас крайне благоприятная кон'юнктура, и просто трагично, что многое* сквозь многообразную цензуру вовсе не доходит до Европы да не появляется в печати и в самой России.

За оттиски Вашей статьи буду очень признателен; тем более, что русскую литературу приходится за границей собирать буквально «по каплям», выписывая ее изо всех библиотек мира...

Сердечный привет и наилучшие пожелания от искренне уважающего Вас
Дм. Чижевского

Дмитро Іванович Чижевський і його сучасники : листи, спогади / упор.: І. Валявко, О. Чуднов, В. Янцен. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. – С. 426–427.

Коментарі

¹ *Чижевський Дмитро Іванович* (псевдоніми *Андрей Карпов, П. Прокофьев, Fritz Erlenbusch; 1894–1977*), філософ, історик філософії та культури, славіст. Дійсний член НТШ від 1935 р. Навчався в Петербурзькому (1911–1913) та Київському (1913–1918) університетах.

* Далі закреслено слово: через.

У 1920 р. одержав посаду доцента на кафедрі загального мовознавства Вищих жіночих курсів А. В. Жекуліної, в 1921 р. був обраний доцентом філософії Інституту народної освіти.

Під час навчання у Київському університеті 1913 р. Чижевський став членом Російської соціал-демократичної робітничої партії меншовиків. Був секретарем Київської ради робітничих депутатів (1917–1918), членом першого Центрального Виконавчого Комітету партії (1917), членом Київського комітету партії (1917), редагував газету «Робоче життя» (1917–1920) та «Наш Голос» (1918–1920). У 1918 р. як представник фракції меншовиків був обраний до Центральної Ради УНР.

У серпні 1920 р. був заарештований як учасник Всеукраїнської конференції меншовиків (Харків). У квітні 1921 р. нелегально виїхав із Києва до Польщі. У 1921–1924 рр. студіював філософію в Гейдельберзькому та Фрайбурзькому університетах. Після переїзду до Праги викладав філософію як лектор (1924–1925), доцент (1925–1927), професор і завідувач кафедри філософії (1927–1932) Українського вищого педагогічного інституту ім. М. П. Драгоманова та за сумісництвом як доцент (1929–1932) і екстраординарний професор (1932) Українського вільного університету. Співпрацював у десятках російських, українських, чеських, польських, французьких і німецьких журналів.

Із закриттям Українського педагогічного інституту ім. Драгоманова перебрався до Галле (Halle an der Saale), де в Об'єднаному університеті Галле-Вітенберг ім. Фрідріха (від 1933 р. ім. Мартіна Лютера) захистив докторську дисертацію та до 1945 р. читав славистику. У 1934–1939 рр. за сумісництвом викладав славистику також в університеті Єні. Після війни переїхав до Марбурга, де викладав як запрошений професор. У 1949–1956 рр. викладав славистику в Гарварді. Повернувся до Німеччини, щоб очолити кафедру славистики та Слов'янський інститут при Університеті Карла Рупрехта в Гейдельберзі, де працював до самої смерті. Читав також лекції в університеті в Кельні. Широко відомий як автор робіт про Г. Сковороду, М. Голя, Ф. Достоєвського, Г. В. Ф. Гегеля.

Основні твори: *Чижевський Д. И.* Избранное: в 3-х т. – М., 2007; *Чижевський Д. І.* Філософські твори: у 4-х т. – К., 2005; *Чижевський Д. І.* Історія української літератури (від початків до доби реалізму). – Тернопіль, 1994. – 480 с.; Те саме. – К., 2003. – 568 с.; К., 2008. – 567 с.; 2) Український літературний барок: нариси. – Харків, 2003. – 460 с.; 3) Філософія Г. С. Сковороди. – Харків, 2003. – 432 с.; 4) Українське літературне бароко: вибр. праці з давньої літератури. – К., 2003. – 576 с.; 5) Порівняльна історія слов'янських літератур. – К., 2005. – 287 с.; 6) Історія російської літератури XIX століття. Романтизм. – К., 2009. – 216 с.; *Tschiżewskij D.* 1) Geschichte der Altrussischen Literatur im 11, 12 und 13, Jahrhundert, Kiever Epoche. – Frankfurt am Main, 1948. – 465 S.; 2) Europa und Rußland. Texte zum Problem des westeuropäischen und russischen Selbstverständnisses. – Darmstadt, 1959. – 276 S.; 3) Russische Geistesgeschichte. 2 Bde. – Hamburg, 1959–1961; 4) Vergleichende Geschichte der slavischen Literaturen. 2 Bde. – Berlin, 1968; *Tschiżewskij (Chizhevsky) D.* Comparative History of Slavic Literatures Nashville, Tenn.: Vanderbilt University Press, 1971. – 225 p.; *Čyževs'kyj D.* A History of Ukrainian Literature: From the 11th to the End of the 19th Century / Ed. by George S. N. Luchyj. – Littleton Colo.: Ukrainian Academie Press, 1975. – 681 p.

Д. І. Чижевський написав статтю про В. І. Вернадського: *Чижевський Д.* Академік Володимир Вернадський (1863–1945) // Наше життя. – Ч. 8 (156). – Авгсбург, 15 лютого 1948 (передр. у кн.: Дмитро Іванович Чижевський і його сучасники: листи, спогади. – Кіровоград, 2013. – С. 313–326; те саме в перекл. рос. В. Янцена в: Исследования по истории русской мысли: Ежегодник за 2012–2014 год / под ред. М. А. Колерова. – М., 2015. – С. 440–457); а також окрему розвідку щодо натурфілософських поглядів Вернадського: *Erlenbusch Fr.* [*Tschiżewskij D.*] V. I. Vernadskijs Naturphilosophie // Slavische Rundschau. – Prag, 1935. – Jg. 7, H. 5. – S. 213–221.

Проте в листі до В. І. Вернадського повідомив, що це стаття його учня (див: Дмитро Іванович Чижевський і його сучасники: листи, спогади. – Кіровоград, 2013. – С. 431, 441).

Література: Orbis scriptus: Dmitrij Tschizewskij zum 70. Geburtstag / Hrsg. von D. Gerhard, W. Weintraub, H.-J. zum Winke. – München, 1966. – 987 S.; *Bojko-Blochyn J.* Dmytro Ivanovuč Šyževskij. – Heidelberg, 1988. – 48 S.; *Прицак О., Шевченко І.* Пам'яті Дмитра Чижевського // Філософ. і соціолог. думка. – 1990. – № 10. – С. 86–99; [*Чуднов О.*] Вчений-енциклопедист Д. І. Чижевський: бібліогр. покажч. – Кіровоград, 1994. – 20 с.; *Korthaase W.* Dmytro Šyževskij. – Praha, 2003. – 100 S. (з бібліографією праць Д. Чижевського); *Янцен В. В., Валявко І. В.* Воспоминания Д. И. Чижевского о деятельности меньшевиков на Украине (1919–1920). Малоизвестные страницы биографии ученого // *Die Welt der Slaven.* – 2001. – № 46. – S. 155–178; *Надъярных Н. С.* Дмитрий Чижевский. Единство смысла. – М., 2005. – 366 с.; *Янцен В.* Неизвестный Чижевский. Обзор неопубликованных трудов. – СПб., 2008. – 162 с.; Дмитрий Чижевский и европейская культура / ред.: Р. Мних, Ю. Урбан. – Дрогобич; Седльце, 2010. – 320 с.; Дмитро Іванович Чижевський і його сучасники: листи, спогади / упор.: І. Валявко, О. Чуднов, В. Янцен. – Кіровоград, 2013. – 528 с.; *Валявко І. В.* Дмитро Іванович Чижевський: біограф. нарис // Там само. – С. 2–138.

² Очевидно, знайомство В. І. Вернадського з Д. І. Чижевським відбулося в 1925–1926 рр. у Празі, під час перебування академіка за кордоном. Перший лист Чижевського, що зберігся, датований 7 січня 1926 р. (Прага). «Я с большою радостью воспользуюсь Вашим приглашением и посету Вас в четверг (14-го января)», – пише Чижевський (Дмитро Іванович Чижевський і його сучасники: листи, спогади. – Кіровоград, 2013. – С. 421). Як зазначає дослідник В. Янцен, згадка про знайомство Чижевського міститься в його листі до сина академіка – Г. В. Вернадського – від 7 вересня 1966 р.: «[...] интерес к истории науки во мне, между прочим, поддержал Владимир Иванович, познакомившийся со мною случайно, считая меня по ошибке сыном его друга студенческих лет Павла Ивановича Чижевского (П. И. Чижевский (1860–1925), земський діяч, член Української радикально-демократичної партії і ТУП. Депутат І Державної думи від Полтавської губернії, член ЦК Української партії соціалістів-федералістів. Автор праці «Основи української державності» (Відень, 1921. – *Упор.*), который был в действительности моим дядей и которого я вообще никогда не встречал. Позже Владимир Иванович при своих посещениях Праги всегда назначал мне свидания, еще позже присылал мне свои работы [...]» (Там само. – С. 439).

На жаль, листів В. І. Вернадського до Д. І. Чижевського поки не знайдено. Всього збереглося 9 листів Чижевського: 3 листи (1928–1936) в архіві В. І. Вернадського в АРАН, 6 листів (1926–1936) – у фонді Г. В. Вернадського в Бахметевському архіві в бібліотеці Колумбійського університету, Нью-Йорк (*George Vernadsky Papers // The Bakhmeteff – Archive of Russian and East European History and Culture // The Rare Book and Manuscript Library, Columbia University in New York*). Усі листи Д. І. Чижевського опубліковані нещодавно з коментарями В. Янцена: *Письма Д. И. Чижевского к В. И. Вернадскому (1926–1936) // Дмитро Іванович Чижевський і його сучасники: листи, спогади / упор.: І. Валявко, О. Чуднов, В. Янцен. – Кіровоград, 2013. – С. 421–447.*

Д. І. Чижевський, судячи з листів, завжди намагався зустрітися з В. І. Вернадським, коли той перебував у Празі або Німеччині. «Ужасно жалею, что так поздно узнал о Вашем пребывании в Лейпциге. Я ведь сейчас живу в Галле [...] Я бываю в Лейпциге почти что каждую неделю. М[ожет] б[ыть], буду даже и завтра, но Вас, очевидно, уже не застану», – писав він у листі від 2 липня 1932 р. Або в листі від 28 серпня 1933 р.: «В течение сентября буду в Праге работать в библиотеках. С удовольствием бы повидался с Вами... Если возможно» (Там само. – С. 423, 424, 428).

³ Незрозуміло, про які відбитки йдеться. Серед його праць цього часу назвемо, наприклад: *Чижевський Д.* 1) На теми філософії історії // Спудей: Неперіодичний орган Академічної громади студентів педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі. – Прага, 1925. – Ч. 2–3. – С. 4–11; 2) Думки про Шевченка: Естетичні та історично-філософські фрагменти // Там само. – 1926. – Ч. 4. – С. 31–40; 3) Релігійність Шевченка // Укр. книжка. – Подєбради, 1926; 4) Немецкая философская литература за 12 лет (1914–1926) // Логос. – Прага, 1926. – Т. 2; 5) Магістер Йоган Гербіній та його книга про київські печери 1675 р. // Книголюб. – Прага, 1927. – Кн. 3. – С. 20–34.

⁴ *Прокофьев П.* [Чижевський Д. И.] «Советская» философия // Современные записки. – Париж, 1927. – Кн. 33. – С. 481–501. Також див. його ж: Философские искания в Советской России // Там само. – 1928. – Кн. 37. – С. 501–524; Кризис советской философии // Там само. – 1930. – Кн. 43. – С. 471–489.

⁵ *Чижевський Д. І.* 1) Філософія на Україні: спроба історіографії питання. – Прага, 1926. – 197 с. (2-е вид. Ч. 1. – Прага, 1929. – 114 с.); 2) Логіка: конспект лекцій, прочитаних у Вищому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова у Празі в літньому семестрі 1924 р. – Прага, 1924. – 331 с. (літографовано 100 прим. у літографії Л. Каутського; друге видання не вийшло).

⁶ Д. І. Чижевський був яскравим представником російсько-української еміграції. З дитинства родина заклала в нього любов до двох культур: російської та української (батько Чижевський Іван Костянтинович (1863–1923) був українцем, мати Марія Дмитрівна Єршова (1858–1925) – росіяною). У родині Чижевських говорили російською, і перша культура, яку він сприйняв, була російська, однак українська мова і культура не були для нього чужими. Його політична біографія до еміграції пов'язана з російською соціал-демократією (меншовиками). У 1919 р. одружився з Лідією Ізраїлівною Маршак, яка була його товаришем по партії. У Празі брав активну участь у діяльності українських наукових організацій і товариств. Одночасно співпрацював із російськими емігрантськими науковими товариствами та інституціями, зокрема читав багато доповідей у «Русском историческом обществе в Праге», «Русском философском обществе», «Русском народном университете в Праге» (у 1925–1929 рр. секретар Філософського товариства при Російському народному університеті). Мав особисті приятельські стосунки з головою Українського історико-філологічного товариства Д. Антоновичем, підтримував наукові контакти з багатьма українцями, серед яких В. Біднов, Д. Дорошенко, І. Мірчук, І. Огієнко, С. Сірополко, В. Сімович, П. Феденко, К. Чехович та ін. Серед його російських друзів та колег слід згадати А. Бема, С. Гессена, В. Зеньковського, І. Лапшина, М. Лосського, М. Трубецького, С. Франка, Г. Флоровського, Р. Якобсона. Д. І. Чижевський вважав, що особисті дружні стосунки та культурні зв'язки між народами є більш важливими, аніж політичні, і, визначивши це як своє наукове кредо, багато сил присвятив розвитку цих зв'язків і поглибленню культурного взаємообміну.

Учений не визнавав будь-якої політизації науки, його стосунки з «українською партійною наукою» в еміграції були непростими, – він навіть вийшов з колеги професорів УВУ. Чижевського не задовольняла також українська закордонна преса своєю «грубістю, фанатизмом і зарозумілістю». В ювілейній промові 5 квітня 1964 р. вчений навіть зазначив: «Мої українські земляки, за малими винятками, ледве чи мають зрозуміння для моїх праць, і я був примушений в минулому році виступити із різних українських культурних організацій» (цит. за *Ульяновська С. В., Ульяновський В. І.* Автори «Української культури»: Дмитро Чижевський // Українська культура: лекції за редакцією Дмитра Антоновича. – К., 1993. – С. 582).

⁷ *Čyževskij D.* Tjutčev und die deutsche Romantik // Zeitschrift für slavische Philologie. – Leipzig, 1927. – Bd. 4. – S. 299–323. Також див.: *Čyževskij D.* [рец. на:] Урания: Тютчевский альманах, 1803–1928. – Л., 1928. – 317 с. // Там само. – 1930. – Bd. 7. – S. 459–467.

⁸ Про які відбитки йдеться, незрозуміло. Імовірно, праця з історії науки.

⁹ Див. його: *Чижевський Д.* Нові досліді над історією астрології (1913–1928) // *Етногр. вісник*. – К., 1929. – Кн. 8. – С. 190–215. Ця стаття достеменно дійшла до В. І. Вернадського, який звернув на неї увагу астронома, історика науки, редактора журналу «Мироведение» Д. Й. Святського (1881–1940), про що останній повідомив Д. І. Чижевського в листі від 23 листопада 1929 р.: «Академик В. И. Вернадский обратил мое внимание на Вашу работу, помещенную в «Етногр. Віснике», № 8 за 1929 г., в которой Вы даете обзор новых работ по истории астрологии за период 1913–1928 гг. В ней Вы выражаете сожаление, что вопрос об истории астрологии в России не обследован. Но это не совсем так. [...]» (*Святский Д. О.* Два письма Д. И. Чижевскому (1929) / публ. В. Янца и А. Тоичкиной // *Дмитрий Чижевский и европейская культура. Colloquia Litteraria Sedlcensia. T. 4 / под ред. Р. Мниха и Ю. Урбан.* – Дрогобич; Siedlce, 2010. – С. 295–297).

¹⁰ *Чижевський Д.* Філософія на Україні. Спроба історіографії питання. – Прага, 1929. – Ч. 1. – 114 с. Див. також його праці: 1) *Die abendländische Philosophie in der alten Ukraine // Abhandl. des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin.* – Berlin; Leipzig, 1927. – Bd. 1. – S. 71–89; 2) *Die Renaissance und das Ukrainischen Geistesleben // Там само.* – 1929. – Bd. 2. – S. 52–55; 3) *H. Skovoroda, ein ukrainischer Philosoph (1722–1794) // Der russische Gedanke.* – 1929. – Hft. 2. – S. 16–176; 4) *Сковорода и немецкая мистика // Науч. тр. Рус. народ. ун-та в Праге.* – 1929. – Т. 2. – С. 283–301; 5) *Философия Г. С. Сковороды // Путь (Париж).* – 1929. – Т. 19. – С. 23–56; 6) *Філософічна метода Сковороди // Ювіл. збірн. на пошану акад. К. Студинського.* – Львів, 1930. – Ч. 1. – С. 145–171; 7) *Нариси з історії філософії на Україні.* – Прага, 1931. – 175 с.; 8) *Філософія Г. С. Сковороди.* – Варшава, 1934. – 224 с.; 9) *Українська філософія // Українська культура: зб. лекцій за ред. проф. Дмитра Антоновича / [літограф. вид. на правах рукопису].* – Подєбради: УТПІ, 1940. – С. 107–122 (перевид.: К., 1993. – С. 146–167).

¹¹ Трубецькой Микола Сергійович (1890–1938), лінгвіст, культуролог і етносоціолог, філософ, один із засновників і теоретиків євразійського руху. Співзасновник Празького лінгвістичного гуртка, фонологічної школи в сучасному мовознавстві, професор славистики Віденського університету. Закінчив Московський університет (1913), викладав у ньому. З 1920 р. в еміграції в Софії, Відні. Чижевського з Трубецьким пов'язували дружні стосунки.

Якобсон Роман Осипович (1896–1982), лінгвіст, літературознавець, культуролог, один із засновників у 1926 р. Празького лінгвістичного гуртка, у діяльності якого активну участь брав і Д. І. Чижевський. Закінчив Лазаревський інститут (1914) і Московський університет (1918). У 1918–1920 рр. працював у Московському університеті. В еміграції в Естонії, Чехословаччині, Данії, Норвегії, Швеції, з 1941 р. – у США. Професор університетів Брно в Чехословаччині, Колумбійського, Гарвардського та Массачусетського технологічного інституту.

¹² *Čyževskýj D.* Phonologie und Psychologie / Von D. Čyževskýj (Freiburg im Breisgau) // *Travaux du Cercle Linguistique de Prague.* – Prag, 1931. – Bd. 4. – S. 3–21.

¹³ Йдеться про сина Вернадського – Георгія Володимировича (докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів Г. В. Вернадського в цій книзі) та про його книгу: *Вернадский Г. В.* Русское Масонство в царствование Екатерины II. – Пг., 1917. – XXIV, 287 с. (Зап. ист.-филол. ф-та Петрогр. ун-та, т. 87).

¹⁴ Очевидно, кн.: *Чижевський Д.* Нариси з історії філософії на Україні. – Прага, 1931. – 175 с.

¹⁵ Гулак Микола Іванович (1822–1899), учений, педагог. Рідний дядько матері Вернадського Ганни Петрівни. Закінчив юридичний факультет Дерптського університету. У 1845–1847 рр. чиновник канцелярії Київського генерал-губернатора, співробітник Археографічної комісії, один із організаторів Кирило-Мефодіївського товариства, належав до його лівої, революційно-демократичної, групи, очолюваної Т. Г. Шевченком; у 1847–1850 рр. був

ув'язнений у Шліссельбурзькій фортеці; у 1850–1856 рр. жив у Пермі під наглядом поліції; в 1859–1887 рр. здійснював педагогічну та наукову діяльність в Україні, у Грузії та Азербайджані. Його «Опыт геометрий о четырех измерениях» (Тифліс, 1877) згадував Павло Олександрович Флоренський у своїх працях «Столп и утверждение истины» (М., 1914, прим. 1040) та «Смысл» идеализма» (Сергиев Посад, 1914). М. Гулака як свого викладача в тифліській гімназії згадував М. С. Грушевський (*Грушевський М.* Спомини / публ. і прим. С. Білоконя // Київ. – 1988. – № 11. – С. 126; № 12. – С. 129).

¹⁶ Тереховський Мартин Матвійович (1740–1796), біолог і лікар, один із перших дослідників-мікроскопістів, родом із Полтавщини. Закінчив Київську духовну академію (1763) і Медико-хірургічну школу при Петербурзькому Генеральному Шпиталі (1765). У 1770–1775 рр. навчався на медичному факультеті в Страсбурзі. Доктор Страсбурзького університету. Згодом професор Петербурзької медико-хірургічної школи.

¹⁷ *Вернадский В. И.* Начало и вечность жизни. – Пг.: Время, 1922. – 58 с. (перев.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 4. Кн. 1. – К., 2012. – С. 33–58).

¹⁸ Бурський Адам (Burski Adam; Bursius; бл. 1560–1611), польський філософ, логік, філолог, видавець і педагог епохи Відродження. Здобув освіту в костельній школі у Львові та в Краківській академії. Деякий час навчався в Італії. Обіймав кафедру математики і філософії в Краківській академії. Професор і ректор Замойської академії.

¹⁹ Склей Бартоломей (Sclei; Scleus Bartholomäus), польський і німецький містик XVI ст., доктор медицини. Автор твору: D. Bartholomaei Sclei Theosophische Schrifften: oder eine allgemeine und geheime jedoch einfältige und teutsche Theologia; [...] Geschrieben aus göttlichem Licht und Liebe zur Wahrheit vor alle Menschen Anno 1596 in Klein Pohlen. [...] 3 Tle. in 1 Bd. – [Amsterdam], 1686. – 820 S.

Д. І. Чижевський згадує про нього в: *Čyževskij D.* Skovoroda-Studien. III. Skovorodas Bibel-Interpretation im Lichte der kirchenväterlichen und mystischen Tradition // Zeitschrift für Slavische Philologie. – 1935. – Vol. 12, № 1–2. – S. 53–78.

²⁰ *Tschizewskij D.* Hegel in Russland // Hegel bei den Slaven. – Reichenberg: Gebrüder Stiepel, 1934. – S. 145–396. Також див.: *Чижевський Д. II.* Гегель в Росии. – Париж, 1939. – 360 с. (перевид.: СПб., 2007).

²¹ *Чижевський Д.* Філософія Г. С. Сковороди. – Варшава, 1934. – 224 с.

²² Нам відома лише одна його праця, прямо присвячена філософії мови: *Tschizewskij D.* Zur Geschichte der russischen Sprachphilosophie. Konstantin Aksakov // Charisteria Gvilemo Mathesio Quinquagenario a Discipulis et Circuli Lingvistici Pragensis sodalibus oblata, Sumptibus «Pražsky linguisticky kroužek». – Praga, 1932. – P. 18–20.

²³ Якоб Людвіг Кіндратович (von Jakob Ludwig Heinrich; 1759–1827), філософ, економіст, філолог. Член-кореспондент Петербурзької академії наук (1810). Закінчив університет у Галле, в 1785 р. отримав ступінь доктора філософії. З 1787 р. екстраординарний, з 1791 р. ординарний професор цього університету. У 1794 р. став ректором університету. Коли університет був закритий Наполеоном, фон Якоб переїхав до Росії і був обраний у 1806 р. професором Харківського університету на кафедру дипломатії і політичної економії. У 1808–1810 рр. викладав також німецьку словесність. У 1816 р. залишив Росію і знову посів посаду професора політичних наук в університеті Галле.

²⁴ Роммель Крістоф Дітріх (Христофор Пилипович; von Rommel Dietrich Christoph; 1781–1859), німецький філолог і етнолог, професор, історіограф. Учився в Марбурзькому та Геттінгенському університетах. З 1804 р. професор у Марбурзькому університеті на філософському факультеті. У 1811–1814 рр. був професором Харківського університету. Вивчив українську і став першим директором педагогічного інституту. Повернувся до Німеччини в 1815 р. Залишив спогади, значна частина яких присвячена Україні та Харкову: *Rommel D. Ch., von.*

Erinnerungen aus meinem Leben und aus meiner Zeit // Geheime Geschichten und rätselhafte Menschen. Sammlung verborgener oder vergessener Merkwürdigkeiten / Hrsg. v. F. Bühlau. – Leipzig, 1854. – Bd. 5. – S. 421–600; *Роммель Кр. Д., фон.* Пять лет из истории Харьковского университета. Воспоминания профессора Роммеля о своем времени, о Харькове и Харьковском университете (1785–1815) / перев. и предисл. Я. О. Балясного. – Харьков, 1868. – 111 с.

²⁵ Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Московского университета, за истекающее столетие, со дня учреждения января 12-го 1755 года, по день столетнего юбилея января 12-го 1855 года, составленный трудами профессоров и преподавателей, занимающих кафедры в 1854 году, и расположенный по азбучному порядку / под ред. С. Шевырева. – М., 1855. – Ч. 1–2. – 520 с.; 684 с.

²⁶ Максимович Михайло Олександрович (1804–1873), історик, природознавець, археолог, фольклорист, етнограф, літературознавець. Член-кореспондент Петербурзької академії наук (1871), професор Московського університету, перший ректор Київського університету (1834–1835). Автор праць з ботаніки, археології, історичної географії, історії України XVI–XVIII ст., видав три збірники українських пісень. Автор натурфілософських творів «Главные основания зоологии, или науки о животных» (М., 1824), «О системах растительного царства» (М., 1827), «Размышления о природе» (М., 1833), «Историческое изложение системы растительного царства» (М., 1833). У «Телескопе» вмістив свої етюди «О человеке» (1831, № 17), «Мысленное и телесное бытие жизни растений» (1834, № 2), «О степенях жизни и смерти» (1833, № 4), «Письмо о философии (Е. П. Юсуповой)» (1833, № 12).

²⁷ Зеленецький Костянтин Петрович (1814–1858), історик літератури, естетик, філолог. Закінчив Московський університет (1835). Ад'юнкт, згодом професор Рішельєвського ліцею (1837–1858). Член Одеського товариства історії і старожитностей, член-кореспондент Сербського літературного товариства в Белграді.

Курляндцев Микола Дмитрович (1802–1835), педагог, перекладач. Закінчив Московський університет (1823). Професор військових (1826) і фізично-математичних наук (1827) у Рішельєвському ліцеї в Одесі. Від 1832 р. цензор Одеського цензурного комітету. Один із перших перекладачів натурфілософських творів Ф. В. Й. Шеллінга та філософів його школи.

²⁸ Радлов Ернест Львович (Леопольдович) (1854–1928), філософ, філолог і перекладач. Закінчив Петербурзький університет. Упродовж багатьох років (1880–1899 і 1916–1927) працював у Публічній бібліотеці Санкт-Петербурга, в 1917–1924 рр. директор бібліотеки. Член-кореспондент РАН (1920). У 1927 р. з ініціативи В. І. Вернадського висунув свою кандидатуру в академіки по кафедрі філософії, проте підступність офіційних істориків-марксистів змусила його зняти себе з виборів. 7 квітня 1929 р. на засіданні Комісії з історії знань В. І. Вернадський виступив із промовою «Пам'яті Е. Л. Радлова».

²⁹ Философский словарь логики, психологии, этики, эстетики и истории философии / под ред. Э. Л. Радлова. – СПб., 1904. – Вып. 1–2.

³⁰ Ідеться, ймовірно, про: *Чижевський Дм.* [Рец. на кн.:] *Радлов Э. Л.* Очерк истории русской философии. – 2-е изд. доп. – Пг., 1921. – 98 с. // *Логос.* – 1925. – № 1. – С. 225–228. Останні рядки в рецензії: «Очень жаль, что автор не выдержал своей книги в стиле и масштабе своих монографий (вроде «Гельвеция в России», упомянутых статей в «Мысли»)».

Чижевський також написав рецензію на німецькомовний переклад книги Радлова: *Прокофьев П.* [Чижевський Дм.] [Рец. на кн.:] *Radloff E.* Russische Philosophie. – Breslau, 1925. – 152 S. // *Современные записки.* – 1926. – Кн. 28. – С. 491–495.

³¹ Лодер Фердинанд Юстус Християн (Християн Іванович; Loder Justus Ferdinand Christian; 175–1832), німецький лікар, анатом, професор анатомії, хірургії, повивального мистецтва в Сні і в Галле, учитель Й. В. Гете й А. фон Гумбольдта. З 1806 р. лейб-медик імператора

Олександра I, творець анатомічного театру в Москві та першої клініки, в якій лікували мінеральними водами.

У листі йдеться про: *Ungedruckte Briefe Justus Christian von Loders an den Nationalökonom Ludwlg Heinrich Jakob aus den Jahren 1810–1813 / Mitgeteilt von Professor Dr. Adolf Hasenclever in Halle // Archiv für Geschichte der Medizin.* – Leipzig, 1918. – Bd. 11. – S. 300–318.

³² Немає відомостей про реалізацію цього задуму.

³³ Див. комент. № 4.

³⁴ *Stcherbatsky Th.* The Conception of Buddhist Nirvāna. – Leningrad, 1927. – VI, 246 p. Також див. переклад російською в: *Щербатской Ф. И.* Избранные труды по буддизму. – М., 1988. – С. 199–262.

В. І. Вернадського із сходознавцем-індологом академіком Федором Іполитовичем Щербатським (1866–1942) пов'язували понад півстоліття дружніх і наукових стосунків, їхнє листування охоплює 1890–1940 рр.

³⁵ Фортунатов Пилип Федорович (1848–1914), мовознавець, фахівець в області загально-мовознавства і порівняльно-історичної граматики індоєвропейських мов. Академік Петербурзької АН (1902). Професор Московського університету (1876–1902), творець Московської лінгвістичної школи.

³⁶ Бодуен де Куртене Ян Неціслав Ігнаци (Іван Олександрович; *Baudouin de Courtenay Jan Nicisław Ignacy*; 1845–1929), польський мовознавець, член Польської академії знань (1887), член-кореспондент Петербурзької АН (1897), іноземний член НТШ (1914). Працював у Казанському (1874–1883), Юр'євському (1883–1893), краківському Ягеллонському (1893–1899), Петербурзькому (1900–1918), Варшавському (з 1918 р.) університетах. Виступав проти заборони царським урядом української мови.

Лев Євгенович Чикаленко (1888–1965)¹

В. І. Вернадський – Л. Є. Чикаленку

№ 300

25 листопада 1923 р., Париж

Paris V, 7 Rue Toullier
25.XI.[1]923

Високошановний Пане,

Дуже дякую за прислані [книжки] і щиро вітаю Вас як нового доктора². Ви знаєте, що, по моєї думці, найважливіша справа у цю страшну добу для відродження України та українського народу є культурна праця: у науці, мистецтві, письменстві, у школі. Політичні інтереси українського громадянства здаються мені великою помилкою та марною тратою сил, бо вони дають тільки китайських драконів, котрі тільки втішають українське громадянство. Скільки такої праці (та скільки грошей) марно було зроблено в роках 1917–1919! І тепер що зроблено з тими мільйонами карбованців, котрі були у політиків? Ні одної культурної інституції в цей тяжкий час – та много *peuveau riches**... Є комічний шовінізм, і нема його ґрунту.

Я писав п[ану] В. Дорошенку³ у Львів та просив його, щоб він – коли це можливо – представив мене у члени Науков[ого] Товариства у Львові⁴. Але я не отримав відповіді. Як це робиться? Я би бажав бути у курсі української наукової та літературної праці і отримувати видання товариства. Коли Ви можете що зробити та допомогти мені, будьте ласкаві. Гроші можу вислати, коли напишете скільки та куди.

Прочитав цікаву книжку Грушевського про Драгоманова⁵ і там знайшов нові для мене [дати] про С. Подолинського⁶. Я ще раніше знав про ці його праці. Гр[ушевський] не дав повної бібліографії ([єсть] його німецькі хемічні праці) та й не зрозумів усього значення Подолинського. Подолинський, здається мені, був один з перших, виявивших енергичну одмінність живого від косної матерії. Наші ідеї ХХ століття були дані ним у 1880 році. Після нього Joly⁷ висказав їх через тринадцять або 14 років! В моїй «Геохімії», котру я друкую по-французьки⁸, я пишу про Подолинського. Він залишив слід у науці більше Драгоманова. Це була цікава фігура. Коли він вмер? Гр[ушевський] не знає, – може знає хто-небудь з українців, котрі цікавляться історією українського руху?

Ваш *В. Вернадський*

P.S. Не глузуйте з моєї української мови. Дочка у Празі – і не може справити помилки.

В. В.

Columbia University. Rare Book and Manuscript Library. Bakhmeteff Archive of Russian and East European History and Culture (BAR). George Vernadsky Papers (Collection), Box 13. Ксерокопія, 2 арк.**

* Нуворишів (*англ.*).

** Далі – Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll.

№ 301

18 червня 1924 р., Париж

18.VI.[1]1924

Paris V, 7 Rue Toullier

Високошановний Лев Євгенєвич,

Чи маєте які звістки з Києва, – де і в яких обставинах живе Никол[ай] Прокоф[ьевич] Василенко? Чи можна йому як-небудь допомогти?⁹

Я довго чекав відозви від Дорошенка та від Вас про Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові. Чи можливо бути членом цього товариства? Мені здається необхідним з'єднання усіх українських наукових діячів без усякого огляду на їх політичні погляди та ідеали. І таке становище, що в дуже важких обставинах, в яких йде зараз розвой української культури, наукові товариства не з'єднують усіх наукових діячів, є важка помилка.

Чи не можете дати мені адресу якої-небудь галицької або закордонної української часописи? Я би бажав бути в курсі українського культурного та взагалі і політичного руху.

Я застаюся ще рік в Парижі. Від одної французької інституції¹⁰ я отримав за допомогу і можу ще рік працювати тут науково над досліджуванням живого вещества. Не знаю, чи змогу при цих обставинах не порушити моє становище у СРСР. Мабуть доведеться перейти на емігрантське становище¹¹.

Досилаю Вам одну з своїх праць¹² – вона далека від Вашої спеціальності та вона торкається нового факту – існування в мінералах простих ізотопів.

Ваш *В. Вернадський*

Дуже буду радий мати усякі довідки про укр[аїнський] наук[овий] рух. Як з Подолинським?

Простіть мою українську мову. Дуже рідко пишу по-українськи.

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 13. Ксерокопія. 2 арк.

№ 302

16 серпня 1924 р., Роскофф

Roscoff. Бретань

16.VIII. [1]1924

Високошановний Лев Євгенєвиче,

З Вашого листа, за котрий дякую, я нічого не узнав про Ник[олая] Прокоф[офєвича] Василенка. Маєте які-небудь про нього звістки? Де він живе – на свободі чи у тюрмі. Дуже прошу Вас написати все, що знаєте, та чи можливо йому як-небудь допомогти.

З Наукового Товариства ім. Шевченка не мав ніяких звісток, та ніхто не оповідав мені про вибори.

Шульгина¹³ не бачив, – він не був у мене у Парижі, а я б дуже був би радий побачитись з ним та й більш визнайомитись з становищем українського руху. Тут дуже трудно це зробити: трудно знати про совітські руські та українські діла, але не менш трудно у Парижі знати про культурну галицьку та емігрантську українську працю. Чи існують українські емігрантські часописи, наукові або критичні?

Дуже дякую за добре відношення професорів Українського Університету у Празі, про яке Ви мені пишете. На цей рік я остаюсь у Парижі, і мені дуже важно знати про можливості, які існують для мене, коли б мені треба було шукати якої-небудь іншої праці.

Ще не знаю, чи буду на з'їзді руських професорів у Празі в сентябрі¹⁴, – коли буду, дуже бажав би Вас побачити та про усе розпитати.

Мені здається, що польські обставини¹⁵, як вони зараз виявляються, дуже сумні для вільної української культурної праці, вони, мабуть, не дуже відрізняються від совітських.

Усього ліпшого Ваш В. Вернадський

Чи вийшли і чи маєте у Празі видання Української Академії Наук?

Ніна Влад[имирівна], котра зараз працює тут на біолог[ічній] станції¹⁶, шле Вам свій привіт.

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 13. Ксерокопія, 2 арк.

Коментарі

¹ *Чикаленко Лев (Левко) Євгенович (1888–1965)*, громадсько-політичний діяч, археолог, етнограф. Дійсний член НТШ (1932) і Української вільної Академії наук (1945). Син громадського діяча, мецената української культури, агронома Євгена Чикаленка (1861–1929).

З 1907 р. навчався в Лозанському університеті. Два роки вивчав геологію на кафедрі професора Моріса Люжона (Maurice Lugeon). Навчався в Петербурзькому університеті (1913–1917), брав також участь в археологічній експедиції до стоянки біля Мізина Чернігівської губернії, допомагав виконувати та узагальнювати антропологічні виміри на Полтавщині, Херсонщині, Кубані.

З березня 1917 р. – активний учасник українських мітингів у Петрограді. Належав до УСДРП. Повернувшись до Києва, увійшов до складу виконавчого комітету Київської ради робітничих і солдатських депутатів. У квітні того ж року обраний до складу Української Центральної Ради, обіймав посаду секретаря, член Малої Ради. У 1919 р. науковий співробітник Академії наук. У 1920 р. радник міністра внутрішніх справ в уряді О. Х. Саліковського. З того ж року в еміграції – спочатку в Тарнові, потім у Варшаві. У 1922–1926 рр. проживав у Празі, займався науковою діяльністю. У 1923 р. після захисту дисертації – доктор філософії в Українському вільному університеті в Празі. Читав лекції з антропології, етнографії та археології в Українському педагогічному інституті імені М. Драгоманова. Вивчав пам'ятки періоду енеоліту на території Чехословаччини, встановив зв'язок моравської мальованої кераміки з мальо-

ваною керамікою трипільської культури в Україні. В 1926–1939 рр. жив у Польщі, працював у Краківському університеті та музеях Академії наук Польщі. Впорядкував матеріали археологічних експедицій, проведених у Київській губернії. Очолював створений у Варшаві в 1934 р. Еміграційний український комітет допомоги голодуючим в Україні. В 1942 р., під час нацистської окупації, входив до складу Львівського археологічного комітету, вивчав кераміку Трипільської культури та колекцію музею Наукового товариства ім. Шевченка. Після закінчення Другої світової війни проживав у Західній Німеччині. Брав участь у виданні газети «Українське життя» (Аугсбург), друкував вірші, публіцистичні статті в періодиці. В 1948 р. переїхав до США. Викладав в Українському університеті. З 1949 р. дійсний член, а в 1955–1957 рр. генеральний секретар УВАН.

Основні праці: «Нарис розвитку геометричного орнаменту палеолітичної доби» (Прага, 1923), «Техніка орнаментування керамічних виробів мизинських неолітичних селищ» (Прага, 1925), «Вівіфікаціонізм» (Прага, 1938), «Уривки зі спогадів з років 1919–1920» (Нью-Йорк, 1963).

Література: *Іванівська Т. Л. Є. Чикаленко як археолог // Український історик. – 1970. – Нью-Йорк. – Ч. 1–3. – С. 132–139; Українська діаспора: літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості / упор. В. А. Просалової. – Донецьк, 2012. – С. 455–456.*

² Л. Чикаленко в 1923 р. захистив дисертацію «Нарис розвитку геометричного орнаменту палеолітичної доби» в Українському вільному університеті в Празі та став першим доктором з археології УВУ.

В. І. Вернадський, очевидно, особисто познайомився з Чикаленком у Петербурзі в 1910-х роках через Ф. К. Вовка. Докладніше див.: *Дражевська Л. Володимир Іванович Вернадський (1863–1945) // 125 років київської української академічної традиції. – Нью-Йорк, 1993. – С. 385.* Крім того, їхні зустрічі, очевидно, продовжувалися під час відвідування Вернадським археологічних розкопок у Гінцях (див. комент. № 7 у розділі листів Ф. К. Вовка в кн. 1 цього видання). Під час влади більшовиків у Києві, у березні 1919 р., В. І. Вернадський і А. Ю. Кримський як керівники УАН звернулися до наркома освіти В. П. Затонського з проханням звільнити з-під варті С. О. Єфремова, Г. Г. Де-Метца та Л. Є. Чикаленка.

³ Дорошенко Володимир Вікторович (1879–1963), історик літератури, літературознавець, бібліограф. Член Українського наукового товариства, Наукового товариства ім. Шевченка. Був одним із засновників української студентської громади в Москві. З 1900 р. належав до Революційної української партії, згодом до Української соціал-демократичної робітничої партії. У 1908 р., побоюючись арешту, виїхав до Львова. Один із засновників і член президії Спілки визволення України (1914–1918), редагував її видання. Працював управителем канцелярії неодмінного секретаря УАН А. Ю. Кримського. Співробітник Українського наукового інституту в Берліні та Українського наукового інституту у Варшаві. Працював у бібліотеці НТШ, у 1937–1939 рр. – її директор. З 1944 р. в еміграції в Німеччині, від 1949 р. – у США.

⁴ У спогадах 1943 р. В. І. Вернадський згадував: «...в 1888 г. в Париже я близко сошелся с М. П. Драгомановым. Так как я знал его литературу, то мы очень быстро сблизились. До его неожиданной ранней смерти я следил за его заграничной литературой, получал его издания, участвовал в чествовании Павлика, был членом Общества Шевченко во Львове – своего рода Украинской академии» (Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1. Кн. 1. – К., 2011. – С. 547). У вернадськознавчій літературі багато років вказується, що членом НТШ він став 1903 р. Проте документального підтвердження цьому немає.

В. І. Вернадський був обраний дійсним членом НТШ 17 вересня 1924 р. в математично-природописно-лікарській секції. І в довідкових виданнях НТШ він зазначений, як «доктор філософії, б. професор мінералогії на університеті в Москві, член української та всеросійської Академії Наук, член-кореспондент Академії Наук в Парижі та Празі» (див., наприклад:

Хроніка НТШ у Львові за роки 1926–1930. – Львів, 1930. – Ч. 69–70. – С. 110). В архіві В. І. Вернадського збереглася грамота від 28 березня 1925 р., якою підтверджено його обрання дійсним членом математично-природописно-лікарської секції НТШ у Львові. Грамоту підписано головою НТШ К. Студинським та секретарем Р. Цегельським (АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 90, арк. 6). НТШ попросило від Вернадського його життєпис і список праць, щоб надрукувати в «Хроніці» і біографічному словнику Товариства (Там само, арк. 1).

⁵ Ідеться про кн.: *Грушевський М.* З починів українського соціалістичного руху: М. Драгоманов і женецький соціалістичний гурток. – Відень, 1922. – 212 с.; Також див.: *Грушевський М.* 1) Драгоманов в політичній і національній розвитку українства // *Борітеся – Поборете!* – Відень, 1920. – № 5. – С. 1–15; 2) Місія Драгоманова // *Україна.* – 1926. – № 2–3. – С. 3–28; Також див.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського.* Т. 2. Кн. 2, ч. 1. – К., 2012. – С. 96–113.

⁶ Подолинський Сергій Андрійович (1850–1891), революціонер-демократ, один із перших популяризаторів учення К. Маркса. Закінчив Київський університет, а потім у Німеччині – медичний факультет університету в Бреслау (нині Вроцлав, Польща). З 1875 р. в еміграції, у Відні організував видання соціалістичної літератури, з 1880 р. разом із М. П. Драгомановим і М. І. Павликом видавав у Женеві літературу українською мовою, зокрема журнал «Громада». У 1880–1881 рр. опублікував статтю «Труд человека и его отношение к распределению энергии» (Слово. – № 4–5. – С. 135–211; перевид. у: *Подолинский С. А.* Труд человека и его отношение к распределению энергии. – М.: Белые альвы, 2005. – 160 с.). С. А. Подолинський показав, що людська праця в змозі утримувати на земній поверхні та змушувати діяти сонячну енергію більш тривалий час, ніж це було б без неї, першим вказав на значення таких глобальних проблем, як енергетична та продовольча безпека людства, сталість його розвитку.

У щоденнику під час перебування у Франції В. І. Вернадський записав 3 липня 1923 р.: «Очень любопытен Подолинский. Он давно меня интересуе. Его энергетическая постановка, не понятая Марксом и Энгельсом, во многом новая. Он – один из предшественников и новаторов. Раньше Joly и своеобразно – но не полно» (*Вернадский В. И.* Дневники: март 1921 – август 1925. – М., 1998. – С. 114).

⁷ Джолі Джон (Joly John; 1857–1933), ірландський геолог і геофізик, один із основоположників радіогеології. Іноземний член-кореспондент АН СРСР (1932), почесний доктор Кембриджського університету. Професор геології і мінералогії Трініті-коледж і Дублінського університету (з 1897 р.). У доповіді на з'їзді Британської асоціації наук у Дубліні в серпні 1908 р. Джолі перший із геологів зрозумів і оцінив значення явища радіоактивності як нової властивості багатьох мінералів, як новий метод вивчення властивостей матерії. Там він знайшов послідовників, серед яких був і В. І. Вернадський.

У спогадах (1943) В. І. Вернадський, зокрема, зазначав: «Я близко сошелся с Джолли, сохранив с ним дружеские отношения до его смерти (1857–1933), и сразу оценил значение его работ» (цит. за: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського.* Т. 1. Кн. 1. – К., 2011. – С. 548).

⁸ *Vernadsky W.* La Géochimie. – Paris, 1924. – 403 р. Російськомовне видання з'явилося за три роки: *Вернадский В. И.* Очерки геохимии. – М.; Л., 1927. – 368 с.

⁹ Ідеться про академіка ВУАН Миколу Прокоповича Василенка (1866–1935), з яким В. І. Вернадського пов'язували багаторічні товариські стосунки. Докладніше див. їхнє листування у кн.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського.* Т. 2. Кн. 1. – К., 2011. – С. 251–429. Проте з лютого 1923 р. була майже трирічна перерва в листуванні. Її можна, очевидно, пояснити розумінням обох кореспондентів недоцільності М. П. Василенкові писати за кордон в умовах переслідування його владою за звинуваченням у контрреволюційних діях і зв'язках із еміграцією. У листах до В. І. Вернадського після повернення того з-за кордону

М. П. Василенко також жодного разу не торкався розповідей про свій арешт у вересні 1923 р., суд і вирок у квітні 1924 р.

¹⁰ Йдеться про Fondation Rosenthal – Фонд Розенталя, субсидований Леонардом Михайловичем Розенталем (1877–1955), вихідцем із Росії, французьким підприємцем, «королем перлів». В. І. Вернадський отримав грант Фонду на дослідження живої речовини. Докладніше про організацію наукового Фонду Розенталя і підтримку ним досліджень В. І. Вернадського щодо живої речовини див.: Week-end в Болшево, или еще раз «вольные» письма академика В. И. Вернадского / публ. и прим. М. Ю. Сорокиной // Минувшее: ист. альманах. – Вып. 23. – СПб., 1998. – С. 321–325; Сорокина М. Ю. Аймак Гуарузим – Fondation Rosenthal // Евреи России – иммигранты Франции. – М.; Париж; Иерусалим, 2000. – С. 35–68.

¹¹ Докладніше див.: Колчинский Э. И., Козулина А. В. Бремя выбора: Почему В. И. Вернадский вернулся в советскую Россию? // ВИЕТ. – 1998. – № 3. – С. 3–25.

¹² Можливо, йдеться про брошуру: Вернадский В. И. Химический состав живого вещества в связи с химией земной коры: лекция, прочит. в Петрограде 12 марта 1922 г., а затем в Праге в Карловом ун-те (по-русски) в том же году. – Пг.: Время, 1922. – 48 с.; або статтю: Vernadsky W. Naše vědomosti o radioaktivných prvcích v kůře zemské // Horn. věst. – 1923. – Čis. 5, ros. 5. – S. 46–48.

¹³ Шульгин Олександр Якович (1889–1960), політичний, громадський, культурний і науковий діяч, дипломат. У 1923–1927 рр. жив у Празі, де був професором УВУ й Українського педагогічного інституту ім. М. Драгоманова та викладав загальну історію і філософію історії. Докладніше див. розділ листів О. Я. Шульгина у цій книзі.

¹⁴ Йдеться про третій з'їзд російських академічних організацій за кордоном, який проходив у Празі з 25 вересня по 2 жовтня 1924 р. На з'їзді працювала, зокрема, секція природничих наук і медицини. Докладніше див.: Волошина В. Ю. Съезды русских академических организаций о содержании просветительства в условиях эмиграции // Вестник Тюмен. гос. ун-та. Соц.-экон. и прав. исслед. – 2006. – № 2. – С. 129–135; Репейников Ф. (Лутохин Д. А.) «Белая наука» // Воля России. – 1924. – № 16–17. – С. 210–219. В. І. Вернадського не було на цьому з'їзді. На ньому, втім, виступав син академіка – Г. В. Вернадський.

¹⁵ Імовірно, йдеться про «інкорпораційну» політику влади Польщі щодо українських земель та українців. У березні 1923 р. в Парижі Рада послів Ліги Націй на чолі з представниками Англії, Франції, Італії та Японії визнала суверенітет Польщі над Східною Галичиною – затвердила східний кордон Польщі без референдуму з пропозицією польському урядові надати автономію Галичині, яку останній відкинув. Докладніше див.: Айненкель А. Політика Польщі відносно українців у міжвоєнний період // Україна – Польща: важкі питання: матеріали II Міжнародного семінару істориків «Україно-польські відносини в 1918–1947 роках». Варшава, 22–24 травня 1997 р. – Варшава, 1998. – С. 29–46.

¹⁶ Йдеться про створену ще в 1872 р. в невеличкому портовому містечку Роскофф (Бретань) морську біологічну станцію (існує й досі), на якій В. І. Вернадський здійснював дослідження стосовно «живої речовини». Донька Ніна влітку йому допомагала.

Петро Миколайович Чирвинський (1880–1955)¹

П. М. Чирвинський – В. І. Вернадському

№ 303

4 травня 1927 р., Новочеркаськ

4.V.[19]27. Новочеркасск

Глибокоуважаемый Влад[имир] Иванович!

Возможно, что Вас нет, – Вы уехали за границу? (Slavik² писал мне)... Не будете ли добры прислать портрет, кот[орый] хочу увеличить для Каб[инета] Прик[ладной] Геологии³ (если нет, возьму из сборника 25 л[етия] Вашего⁴ – хотя там есть сетка. 15-го мая должен официально праздноваться мой 25-лет[ний] юбилей⁵ (председатель Петр Петр[ович] [Сущинский]⁶).

С ув[ажением] Ваш П. Чирвинский

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1809, арк. 11. Листівка*.

№ 304

[Не пізніше 30 жовтня 1927 р., Новочеркаськ]**

Академику Вернадскому Владимиру Ивановичу
Ленинград

30 окт[ября] 1927 г. состоится 30-летний юбилей научно-педагогической и служебной деятельности ректора Донского Политехнического Института профессора Петра Петровича Сущинского⁷.

Комиссия по организации празднования юбилея проф. П. П. Сущинского просит учреждения и лиц, желающих принять участие в означенном чествовании, направлять соответствующую корреспонденцию заблаговременно по следующему адресу:

Новочеркасск. Политехнический Институт, Ботанический Кабинет. Зам[естителю] Председателя Юбилейной Комиссии проф. А. Ф. Флерову⁸.

Председатель Юбилейной Комиссии
Секретарь

П. Чирвинский
[Н. Платнюк]

АРАН, ф. 518, оп. 4, спр. 98, арк. 92. Друкований примірник.

* Адреса на звороті: Ленинград, В[асильевский] О[стров], 7 линия, д. 2 (дом Академии Наук) (на набережной), Академику Влад[имиру] Иван[овичу] Вернадскому.

** Дату і місце написання листа встановлено за змістом.

Коментарі

¹ *Чирвинський Петро Миколайович (1880–1955)*, геолог, доктор геолого-мінералогічних наук (1919), професор. У 1902 р. закінчив Київський університет. З 1909 р. професор Донського політехнічного інституту в Новочеркаську, потім професор Пермського університету, в 1943–1953 рр. завідувач кафедри петрографії цього університету. У 1931 р. репресований і засланий на Кольський півострів, де продовжував займатися геологією. У 1941 р. переведений до Солікамська. Тут вивчав проблеми мінералогії карналіту, синьої солі, піриту, фізико-хімічних властивостей калійних руд, ритмічності соленакочичення. У 1945 р. судимість було знято.

П. М. Чирвинський був особисто знайомий із В. І. Вернадським, підтримував із ним наукові контакти. У 1908 р. В. І. Вернадський написав відгук на праці П. М. Чирвинського, коли останній запропонував свою кандидатуру на заміщення вакантної кафедри мінералогії в Катеринославському вищому гірничому училищі.

Література: *Агафонова Т. М.* Петро Миколайович Чирвинський // Наукові записки Київського університету. – 1956. – Т. 15, вип. 2. Збірник геологічного факультету. – № 6. – С. 185–188; *Макаренко Д. Є.* Голгофа українських геологів. – К., 2007. – С. 177–183; *Оноприенко В. І., Оноприенко М. В.* Чирвинские. – М., 2008. – С. 27–68, 118–148, 258–279; *Ржевський Б. Н.* Професор П. Н. Чирвинський – узник ГУЛАГа // Хибиногорск: Память сердца. – Апатиты, 2012. – С. 163–174; [Листи П. М. Чирвинського до В. І. Вернадського] // Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 593–608.

² Славік Франтішек (Slavík František; 1876–1957), чеський мінералог, геохімік і петрограф, засновник чехословацької геохімічної школи. Академік Чехословацької АН (1952). Докладніше див. комен. № 1 у розділі листів Ф. Славіка в цій книзі.

³ 2 березня 1907 р. видано закон Ради міністрів Росії, схвалений Державною радою та Державною думою і затверджений 17 (30) червня 1909 р. Миколою II про заснування в м. Новочеркаську Донського політехнічного інституту з факультетами: гірничим, інженерно-меліоративним, механічним та хімічним, з віднесенням інституту до числа вищих навчальних закладів. Відповідно до цього закону інституту належала серед інших 19-ти кафедр кафедра прикладної (практичної) геології. П. М. Чирвинський керував кафедрою прикладної геології з 1909 до 1931 р.; вів ряд навчальних курсів, зокрема прикладної геології з вченням про родовища корисних копалин, геології Росії, гідрогеології та підземних вод, мінеральних вод і покладів цілющих копалин, загальної й описової мінералогії та петрографії, синтезу та генезису мінералів і гірських порід.

⁴ Сборник в честь двадцатипятилетия научной деятельности Владимира Ивановича Вернадского. – М., 1914. – 291 с., 1 л. портр.

⁵ Див.: *Орлов В. І., Платонов Н. Х., Сердюченко Д. П.* Петр Николаевич Чирвинский. 25-летие (1902–1927) научной и преподавательской деятельности // Изв. Донского политех. ин-та. Новочеркасск. – 1928. – Т. 11. – С. 1–54; 25-летний юбилей проф. П. Н. Чирвинского // Бюлл. Политехн. об-ва при Донском политехн. ин-те. – 1927. – № 1. – С. 49–50; Профессор Петр Николаевич Чирвинский. Биографические сведения и ученые труды // Бюлл. Сев.-Кавказ. бюро краеведения (Ростов-на-Дону). – 1927. – № 1–6. – С. 74–79.

⁶ Сушинський Петро Петрович (1875–1937), геолог і мінералог. Закінчив Петербурзький університет (1897), зберігач мінералогічного кабінету цього університету. Стажувався в Мюнхенському університеті. Від 1907 р. викладав у Донському політехнічному інституті, професор (1912), ректор інституту (1917–1918, 1922–1924, 1926–1928). Директор НДІ прикладних

наук при цьому інституті. У 1927–1930 рр. голова Північно-Кавказького відділення Геолкому. Був заарештований у січні 1931 р. Відбував покарання у таборі ГУЛАГу на о. Вайгач. Звільнений у 1937 р., повернувся до Новочеркаська. Знову заарештований і за звинуваченням щодо участі в контрреволюційній козацькій організації розстріляний.

⁷ Див.: Профессор Петр Петрович Сущинский (к 30-летию научно-преподавательской деятельности) // Изв. Донского политехн. ин-та. – 1928. – Т. 11, отд. офиц. – С. 71–84; *Ямпольский М.* Профессор Петр Петрович Сущинский : к 30-летию научно-педагогической деятельности; Список научных работ профессора П. П. Сучинского // Краеведение на Сев. Кавказе. – 1928. – № 1–2. – С. 129–133.

⁸ Фльоров Олександр Федорович (1872–1960), ботанік-флорист і геоботанік. Закінчив Московський університет (1895), викладав у Варшавському університеті, працював консерватором гербарію Петербурзького ботанічного саду. З 1913 р. професор Донського політехнічного інституту. У 1935–1944 рр. завідувач кафедри анатомії та фізіології Ростовського-на-Дону університету.

Анатолій Орестович Шкляревський (1869–1902)¹

А. О. Шкляревський – В. І. Вернадському

№ 305

22 липня 1895 р., Олександрівськ

Александровск
22.VII.1895

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Не мог собраться написать Вам, так как все время нахожусь в пути. Только сегодня по случаю жары и в ожидании поезда, находясь в бездействии, нашел для этого удобное время.

Так как за 2-е полугодие денег получить мне не удалось даже в середине июля, то поэтому мои поездки ограничились Грушевкой, в к[ото]рой я сейчас сижу, и Нагольным кряжем², где рассчитываю быть завтра. Может б[ыть], перед отъездом попаду в Кривой Рог, если только Вы меня не потребуете раньше 1-го сентября.

В Грушевке пока идет все очень хорошо. Начальство рудника очень любезно и удовлетворяет всякие желания. У них удастся достать полный разрез их шахты серного колчедана и кварца в антраците и очень хорошие куски растительных остатков для меня с геологами. Не знаю, как меня примет Глебов³; было бы очень хорошо достать всего понемножку, что у него есть: золота едва ли даст.

Поездкой по Каменскому уезду я доволен, но недоволен собой во время ее. [Поучительного] в ней было очень много во всех отношениях, исключая минералогии. В этом отношении страна пустынная: кроме фосфоритов и песчаников ничего нет. Фосфоритов я привезу еще и из Воронежской губ[ернии].

В Москве я был числа 9–12; там все обстоит к[а]к следует. Ремонта никакого нет, и когда будет⁴ я добиться не мог ни от секретаря, ни от экзекутора. Получена повестка из Фрейберга. Я дал Самсонову⁵ доверенность (не знаю, действительна она?), чтобы он получил, когда у него будут деньги, так как сам дать не мог.

Был Ульянов⁶ вскоре после Вашего отъезда и привез нам кварца с Кавказа. Он собирался писать Вам, кажется, просить о деньгах.

Если можно, Влад[имир] Ив[анович], то ответьте мне на 3 вопроса как можно скорее. Во-первых, можно ли мне пробыть вне Москвы до 1-го сентября? Во-вторых, что Вы скажете, если я с этого года 4 часа в неделю буду тратить на уроки в школе Вагиной⁷ по математике; и в 3-х, в какие дни и часы Вы будете читать в этом году естеств[енникам] и медикам.

Адрес мой: Екатеринос[лавская] губ[ерния], Славяносербский у[езд], местечко Ивановка, дер[евня] Переездное. После 20-го пишите прямо в Бахмут. Всего хорошего! Кланяйтесь Нат[алье] Егор[овне].

Ваш *А. Шкляревский**

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1864, арк. 1.

* Адреса на звороті листа-«закритки»: Ст. Вернадовка Сызрано-Вяземской железной дороги. Его Высокоблагородию Владимиру Ивановичу Вернадскому.

№ 306

21 червня 1899 р., Нагольна

21.VI.1899

Слоб[ода] Нагольная

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Вчера только я прибыл в Нагольный кряж и начинаю экскурсии с восточной части его, окр[естности] слоб[оды] Нагольной. Я наметил себе след[ующий] план: посетить Нагольную как место, в котором заведено известное месторожд[ение] руд – этот район составляет $\frac{1}{3}$ всего кряжа, далее, чтобы не терять времени, я намерен перебраться на западный конец кряжа, окр[естности] Нагольчика, к[а]к местность, наиболее интересную из всего района в минералогическом отношении, и оттуда уже подвигаться на восток, по напр[авлению] к Нагольной.

Едва ли мне удастся соединить оба эти конца, но я думаю, что середина представляет наименьший интерес, так как в ней выходов рудных жил известно очень мало. Обследования же по балкам и по обнажениям важны в указанных мною районах, так как это никем не было проделано в этих местах. Вообще литература дает только самые общие представления о всем кряже, кроме ст[атьи] Чернышева⁸, но последняя касается только окрестностей Глебовских рудников.

К сожалению, ни в Нагольной, ни в Нагольчике работы все заброшены, и видеть шахт мне не придется. Зато коллекцию собрать удастся наверное. Вчера я виделся с управляющим рудника, он показывал мне свою коллекцию и обещал «поделиться». Вещи есть очень любопытные. Попадают очень хорошие кристаллы свинц[ового] блеска, сдавленные (вроде норвежского) крист[аллы] пирита, медная синь, зелень, блекл[ые] руды, колчедан, кварцы* очень похожи на казбекские (такие же прозрачные, большие, иногда изогнутые, часто [целыми друзами]). Таким образом, 1-я часть моей миссии – сбор коллекции – будет исполнена; не знаю, как удастся справиться со 2-й – исследованием, за которое сейчас принимаюсь.

Ок[оло] Бахмута я сделал только одну экскурсию – прошел почти всю дол[ину] р. Ступки, но собрал оч[ень] мало – только мел и кремний. Собрался ехать на медные руды, но был неожиданно вызван в деревню; вероятно, съезжу на месяц в конце лета. На серебро же поеду тогда, <когда> достану Гюльденштедта⁹, у которого только есть описание этого места.

Мое появление здесь возбудило большой интерес среди обывателей, особ[енно] в волости, где открытый лист произвел сильное впечатление, – я начинаю верить в значение Вашего Общества Испыт[ателей] Прир[оды]¹⁰, а также и в его титул Императорское.

* Примітка автора: Кварцев хорошие кристаллы валяются везде, – сейчас я нашел такой на площади самого села.

Я получил письмо от Винокурова¹¹; он сидит на уране в Кривом Роге и предлагает Вам, если Вы туда поедете, свои услуги к[а]к проводника, – адрес его: местечко Кривой Рог Херсонской губ[ернии] Георгию Николаевичу Бочерникову¹² для Анатолия Николаевича Винокурова. Адрес Бахтадзе: м[естечко] Хони Кутаисской губ[ернии] Титу Петровичу Бахт[адзе]¹³.

Если найдете время мне написать теперь же (до 16-го июля), то мой адрес: ст. Юскино Юго-Восточной ж[елезной] д[ороги], мне, до востребов[ания], после 15-го пишите мне в Бахмут. Кланяйтесь Вашим спутникам.

Ваш А. Шкляревский*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1864, арк. 3–4 зв.

№ 307

27 червня 1899 р., Нагольна

Слоб[ода] Нагольная, VI.27.[18]99

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Вчера я почти закончил осмотр окрестностей сл[ободы] Нагольной и завтра намерен отправиться в Нагольчик, причем по дороге заеду в два места: в одном из них указывается свинцовая руда, а в другом антрацитовый рудник.

Собрал я здесь довольно много, но не знаю, все ли возьму с собой. Мне удалось найти здесь месторождение *PbS*, которое нигде не указано, и какой-то минерал, который находится вместе с огнеупорной глиной (ее здесь очень много) в поверхностных слоях в виде конкреций. Последние очень напоминают по разбитии на каолин**.

Экскурсировать здесь не так удобно, как казалось поначалу, потому что никого нет, кто бы мог дать указания. Приходилось довольствоваться кое-какими сведениями, получаемыми от крестьян, и разговорами местной интеллигенции.

Управляющий рудником в этих делах решительно ничего не понимает. Что бы судить об нем, достаточно указать на его теорию образования кристаллов горного хрусталя: он говорит, что они получили свою «шлифовку» во время потопа, когда они катились и терлись друг о друга. Еще хуже его варварское отношению к музею, который весьма тщательно был здесь собран во времена Глебова. Музей этот содержал в себе полное собрание пород и прекрасных штуфов минералов, находился в образцовом порядке, – каждая жила имела своих представителей, при них были точные надписи. Теперь же это – невообразимый хаос. Все наиболее «красивое» исчезло, т[а]к к[а]к сам управляющий, вооружившись молотком,

* Адреса на звороті: Ст. Вернадовка Сызрано-Вяземской железной дороги. Его Высокоблагородию Владимиру Ивановичу Вернадскому.

** Так в оригіналі.

разбивает такие куски и уносит их к себе на квартиру или раздает знакомым для аквариумов и т. п. Конечно, и я постарался принять участие в этом расхищении и набрал там целый ящик преимущественно больших кусков. К сожалению, мне не удалось достать хороших друз и крист[аллов] кварцев, т[а]к к[а]к все они теперь находятся теперь* на этажерках различных любителей. Пород собрал я довольно много, но все они очень однообразные, так что я колеблюсь, стоит ли все везти с собой.

В соседнем имении здесь в скором времени предполагают начать разработку жел[езной] руды, – я думаю захватить сюда позже, когда буду проезжать мимо в нач[але] августа или в конце лета.

Интересно, что здесь указывают на нахождение графита. Относит[ельно] этого края, но не Нагольной, есть указания и в литературе. Здесь же много не удастся узнать, где именно он находится, и я подозреваю, что его смешивают с грифелем.

Мой адрес, если будете писать скоро: ст. Юскино Ю[го]-Вост[очной] ж[елезной] д[ороги], до востреб[ования]; в прот[ивном] случ[ае]: местечко Ивановка Славян[осербского] у[езда] Екатер[инославской] губ[ернии], дер[евня] Переездное.

Ваш *А. Шкляревский*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1864, арк. 5–6 зв.

№ 308

1 липня 1900 р., Переїздне

д[еревня] Переездное, VII.1.1900

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Я до сих пор еще сижу на поправке у родителей и просижу, вероятно, еще около недели. На днях, должно быть, мы встретимся в Донецк[ом] басс[ейне] с Серг[еем] Платонов[ичем]¹⁴ и посетим с ним некоторые места, а числа 15-го я уже почти решил выехать отсюда за границу. Я думаю направиться через Берлин, Дрезден, Мюнхен в Швейцарию, где хотел бы пробыть некоторое время, затем уже проехать в Париж на выставку и конгресс¹⁵. Не можете ли Вы мне дать указания для поездки, особ[енно] для Швейцарии; нет ли для нее какого-н[и]б[удь] геологического путеводителя (я знаю, что был издан для конгресса, но можно ли его приобрести будет и где?)? Кроме того, я куда-то задевал свой циркуляр от комит[ета] конгресса и не знаю, когда он начинается. Не будете ли Вы так добры и не сообщите ли мне расписание занятий конгресса, а также и о том, когда Вы намерены быть в Париже.

* Так в оригіналі.

У нас все время то дожди, то тропические жары, т[ак] ч[то] приходится все время не выходить из дому и не экскурсировать. В Елизаветовке был всего раз и нашел там массу кварцев – целые кристаллы оч[ень] большие, но трициноватых мало. Нашел кристаллы кварца в другом месте, вместе с каким-то белым минералом. В общем, я стараюсь быть очень умеренным при сборе минералов.

Как Ваше купанье? Когда Вы собираетесь за границу?

Наталье Егоровне, пожал[уйста], передайте мой поклон.

Ваш *А. Шкляревский*

Получили ли Вы письмо заграничное, пересланное Вам мною в Полтаву?

Адрес мой: Ивановская почт[овая] контора, Славяносербск[ий] у[езд], Ека-тер[инославская] губ[ерния], д[еревня] Переездное.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1864, арк. 15–16.

№ 309

31 січня 1901 р., Переїздне

д[еревня] Переездное, I.31.1901

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Не писал Вам потому, что ничего хорошего не могу сказать о себе. Как видите, все еще пишу карандашом, так <как> пишу в лежачем положении, не будучи до сих пор в состоянии сидеть. Ходить, хотя и могу, но очень медленно и понемногу.

Недавно даже начал выходить на воздух. Несколько дней тому назад у нас была весенняя погода, – снег совсем сошел, тепла было до 10°, т[ак] ч[то], говорят, уже начали набухать почки деревьев. Вчера же т[емперату]ра понизилась и ночью доходила до –14°, пошел снег, и установилась санная дорога, так что от весны мы снова перешли к зиме, и я не знаю, разрешат ли мне теперь выходить на воздух.

Относительно заживления раны ничего не могу сказать. Два врача, осматривавшие ее ([отец] и знакомый земский), говорили мне, что там идет все очень хорошо. Но это ведь я слышал и в Москве чуть ли не после 1-й перевязки. Когда же вся эта история кончится, никто не говорит ничего определенного и здесь. В самом лучшем случае еще придется проваляться 2–3 недели, т[ак] ч[то] отсюда уехать я смогу не раньше конца февраля. Поэтому я и не решаю до сих пор, куда ехать.

Особенно вредят поправке лихорадки, которые бывают всегда в те дни, когда производится перевязка и предшествующие ей неприятные промывания, [прижигания] и т. п. Здесь мне перевязку делают через два дня на 3-й (а иногда через 3 на 4-й). Поэтому два дня я в состоянии одеться и с грехом пополам выползти из своей комнаты в столовую, чтобы там улечься на кушетке, а иногда и на воздух; на 3-й же день, т. е. в день перевязки, я испытываю страшные боли, после к[ото]-рых начинается лихорадка.

В больнице мне перевязку делали ежедневно, каждый день была и лихорадка; в последние дни перевязки не делали, – не было и лихорадки. Очевидно, здесь есть связь между перевязкой и лихорадкой.

Кроме всего, постоянно появляются всевозможные боли то здесь, то там, вызванные продолжительностью лежания. Вообще не могу похвалиться, чтобы чувствовал восстановление сил, – что-то не заметно этого.

Вот Вам скучнейший отчет о моем состоянии. Больше и писать не о чем. Скучно здесь сидеть безвылазно, не имея сообщения с миром.

Вам и Бор[ису] Адольф[овичу]¹⁶ за письма большое спасибо, – они меня хоть на время переносят в Москву и в кабинет, о возвращении в к[ото]рый я пока и не думаю. Если Вас не затруднит, то сообщите мне обо всем, что будет у Вас интересного: был ли диспут Петра Павловича¹⁷ и как прошел? Как студенты? Мне пишут, что Киевский и С[анкт]-Петерб[ургский] унив[ерситеты] закрыты¹⁸. Правда ли это?

Сегодня получил известие, что получить заграничный паспорт у здешнего начальства продолжится 3 недели, если прибавить к этому проволочку у попечителя и в министерстве, то выходит, что паспорт поспеет к тому времени, когда зарастет рана.

Всего хорошего. Наталье Егоровне передайте мой искренний привет и глубокую благодарность за все хлопоты обо мне. Нашим всем, конечно, [кланяюсь]. От Серг[ея] Пл[атоновича] сейчас только получил письмо, постараюсь ответить со след[ующей] почтой. Не собирается ли Я. Ф.¹⁹ в наши места? Он, кажется, собирался.

Ваш *А. Шкляревский*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1864, арк. 7–7 зв.

№ 310

16 березня 1901 р., Харків

Харьков, 1901.ІІІ.16

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Как видите, все еще пишу карандашом. Не писал все время, п[отому] ч[то] не было ничего хорошего, что бы мог сказать о себе, а дурного у Вас в Москве и без того немало. Болезнь моя в деревне все время была «без перемень», хотя вернее будет, если я скажу, что перемены были, но к худшему. Всевозможные боли до того одолели, что бывали часы, когда никак не мог улечься, – все больно. Все это заставило нас двинуться в Харьков, где меня поместили в лечебницу хирургическую д[окто]ра Тринклера²⁰, в к[ото]рой я и нахожусь уже три дня. Доктора говорят, что мне стало лучше за эти 3 дня, т[а]к к[а]к вечерняя т[емперату]ра сильно понизилась. Я же нахожу, что чувствую себя так же, к[а]к и в Москве, и пока не буду в состоянии сидеть, едва ли почувствую какое-н[и]б[удь] облегчение.

Что делается в Москве в последнее время. Здесь тоже беспокойно. Вчера была сходка, а сегодня у[ниверсите]т закрыт до 9 апреля, технологический

и ветеринарный тоже закрыты. Ваши работы и Сиомы²¹ получил, – благодарю, бл[агодарю] также и за телеграмму. Я думаю только, что Вы напрасно беспокоитесь обо мне, т[а]к к[а]к я не пишу, п[о]тому ч[т]о нет перемен, в случае перемены же к лучшему я написал бы. Моя знаменитая статья²², кажется, получена в деревне, но мне еще не переслана. Если можно, то напишите мне что-н[и]б[удь] о московских делах и вообще обо всем.

Кто будет министром? Здесь теперь Янжул²³ – изучает постановку пр[актических] занят[ий], и студенты говорят, что при посещении им пр[актических] занятий некоторые профессора ведут себя к[а]к гимназические учителя при посещении классов ревизорами, т[ак] ч[т]о получается комедия.

На воскрес[енье] здесь, говорят, ожидается опять уличная манифестация.

Я, вероятно, здесь пробуду не менее 10 дней, поэтому, если Вы или кто-н[и]б[удь] из наших соберется мне писать, то вот мой адрес: Х[а]р[ьков], Чернышевская, д. 11. Лечебница д[окто]ра Тринклера, комната № 8.

Если Вы еще не получили для меня отпуска и денег и не отослали их, то подождите с отсылкой, пока окончательно не выяснится, сколько я здесь пролежу. Если же отослали в деревню, то там я их получу в свое время.

Если доктора говорят правду относит[ельно] моего здоровья, и я наконец начну выздоравливать, то тогда постараюсь ответить на все письма, к[ото]рые получал.

Наталье Егоровне передайте мой искренний привет, нашим всем также. Целы ли Лури и Бахтадзе?

Ваш А. Шкляревский

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1864, арк. 9–10 зв.

№ 311

29 березня 1901 р., Харків

Харьков, 1901.ІІІ.29

Многоуважаемый Владимир Иванович!

В прошлую пятницу меня опять (в 4-й раз) резали. Следов[ательно], вопрос о выздоровлении снова отложен на неопределенное время. Раньше 15 апреля я отсюда не выеду; поэтому если что-н[и]б[удь] будете пересылать мне, то адрес останется прежний, – Чернышевская, д. № 11, лечебн[ица] д[окто]ра Тринклера.

Физически чувствую себя прилично, несмотря на операцию, гораздо лучше, чем в деревне. Но зато настроение отчаянное. Очевидно, я сделал большую ошибку, уехав в деревню. Ну, да теперь поздно каяться! Не знаю, удастся ли уехать куда-н[и]б[удь] на лето. В каком положении дело с моим отпуском? Нельзя ли как-н[и]б[удь] устроить так, чтобы мне его дали на май и каникулярное время?

Как Вы относитесь к назначению Ванновского²⁴? Здесь это было большой неожиданностью и считается хорошим признаком. Все ликуют и забывают, что он – солдат. Впрочем, Боголепов²⁵ ведь был профессор.

Натальє Егоровне и всем нашим передайте мой поклон. Что нового в кабинете? Я уже давно не имею никаких известий о нем.

Всего хорошего.

Ваш *А. Шкляревский*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1864, арк. 11–11 зв.

№ 312

17 квітня 1901 р., Харків

Харьков, IV.17.1901

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Благодарю Вас за высылку денег. На днях их получил лично, т. е. ходил сам на почту за ними. Теперь я уже выхожу и ежедневно гуляю. Рана моя, по-видимому, заживает хорошо, п[отому] ч[то] теперь почти не бывает болей. Но в общем состояние не особенно хорошее. Когда выйду отсюда, – неизвестно, и это меня больше всего убивает, т[а]к к[а]к все планы мои разбиваются благодаря заточению в лечебнице.

Тихонович²⁶ был у меня 2 раза, много наговорил и, к[а]к следовало ожидать, вовремя не передал того, что я просил. Когда он едет? Вчера здесь закончилось дело Иванова об убийстве его дядюшки²⁷. Оправдали. Дело было при закрытых дверях, несмотря на ходатайство семьи убитого.

Как дела университетские? Не выяснилось ли уже, что намерен делать Ванновский? Здесь от него ждут многого, и есть такие оптимисты, к[ото]рые в назначении В[анновского] видят общий поворот [политики].

Куда Вы собираетесь летом и долго <ли> пробудете в Москве? Всего хорошего Натальє Егоровне, и всем нашим передайте мой привет.

Ваш *А. Шкляревский*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1864, арк. 12–12 зв.

№ 313

4 липня 1901 р., Переїздне

д[еревня] Переездное, VII.4.1901

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Не писал Вам потому, что все поджидал, пока мне вышлют из Москвы свидетельство²⁸. На днях только я его получил и препровождаю при этом, – не знаю только, пригодится ли оно Вам. Из Харькова теперь трудно что-н[и]б[удь] получить, т[а]к к[а]к оказывается, что на лето лечебница закрывается.

Где Вы теперь? Я оч[ень] боюсь, что письмо это будет Вас искать где-н[и]б[удь] на экскурсии. Если Вы еще никуда не ездили, то напишите мне, когда собираетесь, – мож[ет] быть, и мне удалось бы куда-н[и]б[удь] поехать с Вами, если только Вас это не стеснит. Я пока ограничиваюсь только Елизаветовкой и еще одним кварцевым месторождением. Кроме кварца ничего не нахожу, и он мне очень надоел.

Пишет ли Вам что-н[и]б[удь] С[ергей] Пл[атонович]? Я его поджидал сюда, но сегодня получил письмо, в к[ото]ром он сообщает о болезни матери (у нее перестал видеть глаз, т[ак] ч[то] ей делали в Варшаве операцию, и теперь С[ергей] Пл[атонович] с ней сидит в лечебнице в Варшаве), т[ак] ч[то] не знаю, удастся ли ему приехать.

Яков Филипп[ович] был здесь до моего приезда домой и обещал вскоре опять быть; вероятно, на днях появится.

Я себя чувствую еще далеко не вполне хорошо. Работаю очень мало. Пока занимался только математикой да немного прошел Федорова (кристаллы)²⁹.

Вы, вероятно, по газетам знаете, что у нас полный неурожай. Вероятно, зимой придется плохо, особенно еще при теперешнем застое в угольных делах. Несмотря на это, ни начальство, ни общество не предпринимают ничего, чтобы предупредить голодовку.

Имеете ли Вы какие-н[и]б[удь] сведения об университетских делах, – чего можно ожидать? А инспекцию-то ведь выкинули во всех университетах³⁰. Один только наш почему-то не решился высказаться за полное ее уничтожение.

Всего хорошего. Наталии Егоровне, пожал[уйста], передайте мой привет.

Ваш А. Шкляревский

Адр[ес]: Ивановская почт[овая] контора, Славянос[ербский] у[езд], Екатери-носл[авская] губ[ерния], д[еревня] Переездное.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1864, арк. 13–14.

№ 314

10 сеп[тя]бря 1901 г., Переїздне

д[еревня] Переездное, VIII.10.1901

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Книжку получил³¹, – благодарю. Ехать теперь никуда не собираюсь, – боюсь, чтобы не сесть на мель в конце года, до получки денег. Поэтому до конца августа пробуду здесь, а потом отправлюсь в Москву, – думаю там быть числа 1-го. О наших ни о ком не имею сведений: С[ергей] Пл[атонович] молчит, неизвестно [как] прошла болезнь его матери, Я[ков] Ф[илиппович] здесь не был с тех пор, – куда-то исчез. От Лури получил письмо, – пишет, что Милокова на 5 лет выслали в Якутскую область³². Правда ли?

Я себя чувствую не слишком плохо и не слишком хорошо³³. Работаю очень мало. Спешу отправить письмо.

Нат[алье] Ег[оровне] передайте мой при[вет].

Ваш А. Шкляревский

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1864, арк. 17–17 зв.

Коментарі

¹ *Шкляревський Анатолій Орестович (1869–1902)*, мінералог, учень В. І. Вернадського. Після закінчення Московського університету (1894) асистент при кафедрі мінералогії, співробітник Мінералогічного кабінету. Працював також учителем гімназії в Москві.

В. І. Вернадський згадував у 1942 р.: «Как раз ко времени моего московского периода жизни 1890–1898 <...>. У меня был хранитель Евгений Диодор[ович] Кислаковский, а моим ассистентом был милейший, очень застенчивый и очень хороший украинец Анатолий Орестович Шкляревский (отец его был врачом в Харькове или его губернии). Об нем есть мой некролог. Шкляревский не мог жить на жалованье ассистента и должен был преподавать в средней школе. Он преподавал в военной гимназии и чрезвычайно страдал от того, что не сумел справиться с классом» (*Вернадский В. И. Дневники. 1926–1934 / сост. В. П. Волков. – М., 2001. – С. 147*).

Після смерті А. О. Шкляревського була опублікована його стаття «Кристали сірки з Чаркови і з острова Челекена» (Бюлл. МОИП. – 1902. – Т. 16. – С. 476–478), якій передував текст учителя: «Покойный А. О. Шкляревский оставил перед своей смертью незаконченными исследования кристаллической формы некоторых русских месторождений серы. Мы думали с ним вести эту работу сообща. Он успел только измерить кристаллы из Чарковы и с о. Челекена. Я привожу здесь эти наблюдения, которые удалось найти в его тетрадах. Преждевременная смерть поразила его в самом начале его научной деятельности, полного глубокого интереса и широких планов научной работы... В кристаллах с о. Челекена некоторые измерения сделаны мною. В. И. Вернадский» (Там само. – С. 476).

Література: *Попов С. П. Минералогический кабинет Московского университета у период 1894–1908 гг. // Жизнь и творчество Владимира Ивановича Вернадского по воспоминаниям современников. – М., 1963. – С. 21–29. (Очерки по истории геол. знаний; Вып. 11).*

² Нагольний кряж є південно-східною частиною Донецького кряжа, розташований у південній частині Луганської обл. у басейні р. Нагольна. Геологи та промисловці періодично виявляли активний інтерес до Нагольного кряжа через гідротермальні жили кварц-анкерітового складу з поліметалічними сульфідами, а також золото та срібло.

³ Глебов Андрій Миколайович (1858–1895), інженер, підприємець, розробник нерудних і вугільних родовищ Донбасу, першовідкривач золотоносних родовищ у Донбасі та в Європі, золотопромисловець. Виявив великі запаси антрациту в Таганрозькій окрузі Донської області. Брати Глебови також займалися видобутком каміння в Бахмутському повіті Катеринославської губернії.

⁴ Ідеться, очевидно, про ремонт у Геологічному і мінералогічному кабінеті Московського університету, яким керував В. І. Вернадський.

⁵ Ідеться про Федора Самсонова, який служив у господарських справах у Мінералогічному кабінеті університету. У щоденнику в березні 1938 р. В. І. Вернадський згадував його в зв'язку із спілкуванням з сином Ф. Самсонова, мінералогом Іваном Федоровичем Самсоновим (1891–1942). Див.: *Вернадский В. И. Дневники. 1935–1941: в 2-х кн. Кн. 1: 1935–1938. – М., 2006. – С. 253.*

⁶ Відомостей про нього бракує.

⁷ За відомостями довідника «Вся Москва: Адресная и справочная книга» (на 1897 та 1899 р.) приватна школа О. Ф. Вагіної розташовувалася за адресою: Каретний ряд, буд. 2.

⁸ Ідеться, очевидно, про якусь із статей: *Чернышев Ф. Н.* 1) О рудных месторождениях в Нагольном кряже // Зап. С.-Петерб. минер. о-ва. II сер. – 1892. – Ч. 29. – С. 234–239 (Протоколы, заседание 10 ноября 1892 г.); 2) Месторождения цинковых и свинцовых руд в Нагольном кряже // Горн. журн. – 1893. – № 2. – С. 266–283; *Романовский Г. Д., Чернышев Ф. Н.* Отчет об осмотре месторождений свинцовых и цинковых руд, разрабатываемых г. Глебовым в Нагольном кряже // Горн. журн. – 1895. – № 2. – С. 223–232.

⁹ Імовірно, йдеться про кн.: *Гольденштедт (Гильденштедт) И. А.* Дневник путешествия по Слободско-Украинской губернии академика Санкт-Петербургской академии наук Гильденштедта в августе и сентябре 1774 г. / пер. [с нем.] и предисл. М. Н. Салтыковой; примеч. Д. И. Багалея // Харьк. сб. – Харьков, 1891. – Вып. 5, отд. 2. – С. 85–153 (окремо: Харьков: Тип. губ. правления, 1892. – 89 с.). Див. також: *Гольденштедт И. А.* Дневник путешествия в южную Россию академика Санкт-Петербургской Академии наук Гильденштедта в 1773–1774 г. / пер. с нем. М. Шугурова // Зап. Одес. об-ва истории и древностей. – 1879. – Т. 11. – С. 180–228. Ориг. вид.: *Guldenstädt J. A.* Reisen durch Russland und im Caucasischen Gebürge / Auf Befehl der Russisch-Kayserlichen Akademie der Wissenschaften herausgegeben von P.S. Pallas. – St. Petersburg. – Bd 1. – 1787; Bd 2. – 1791.

¹⁰ Московське товариство дослідників природи (Московское общество испытателей природы, Société Impériale des Naturalistes de Moscou), одне з найстаріших натуралістичних товариств Росії. Засноване в 1805 р. при Московському університеті.

¹¹ Про нього нам відомо небагато. Ще студентом А. М. Винокуров вивчав стильпомелан на руднику Новоросійського товариства в балці Мала Дубова біля Кривого Рогу (про це писав сам В. І. Вернадський: О турингите и стильпомелане русских месторождений // Вернадский В. И. Труды по минералогии. – М., 2002). А. М. Винокуров працював у Казахстані, вивчав, зокрема, гірські озера Заїлійського Алатау, друкував розвідки в часопису «Землеведение». У 1902 р. його було обрано головою правління Семирічінського відділення «Російського географічного товариства» в Вірному (Алмата). У 1913 р. інженер А. М. Винокуров працював в Ембенському районі.

¹² Відомостей про нього бракує.

¹³ Про Т. П. Бахтадзе нам відомо лише, що в 1907 р. він закінчив гірничий факультет Катеринославського вищого гірничого училища.

¹⁴ Попов Сергій Платонович (1872–1964), мінералог, учень В. І. Вернадського. Докладніше про нього див. комент. № 40 у розділі листів Л. Л. Іванова в кн. 1 цього видання.

¹⁵ Ідеться про VIII сесію Міжнародного геологічного конгресу, що відбувалася в Парижі 16–27 серпня 1900 р. В. І. Вернадський був його учасником. У листі до дружини з Парижа від 11 (24) серпня 1900 р. він писав: «Приехал Шкляревский. Я его еще не видел. Сегодня утром встретился...» (*Вернадский В. И.* Собр. соч.: в 24-х т. – М., 2013. – Т. 18. – С. 138).

¹⁶ Лурі Борис Адольфович (1877–1905), геолог, мінералог. Учень В. І. Вернадського, багато працював з кристалографії під його керівництвом у лабораторії і мінералогічному кабінеті. Закінчив фізико-математичний факультет Московського університету (1901). З 1902 р. студент Петербурзького гірничого інституту. Загинув у «криваву» неділю, 9 січня 1905 р., при розгоні демонстрації в Петербурзі. Некролог, написаний В. І. Вернадським, див.: *Вернадский В. И.* Статьи об ученых и их творчестве. – М., 1997. – С. 346–347.

¹⁷ Ідеться, очевидно, про Петра Павловича Орлова (1859–1937), хіміка, випускника Московського університету (1882). З 1901 р. приват-доцент Московського університету, з 1904 р. професор Томського університету.

¹⁸ Ідеться, очевидно, про припинення занять в умовах зростання в 1900 р. студентських протестів, репресій проти організаторів і учасників сходів. Після урядового розпорядження

(опубліковане 11 січня 1901 р.) щодо учасників сходин 7 грудня в Київському університеті 183-х студентів віддали в солдати терміном від одного до трьох років на підставі тимчасових правил 29 липня 1899 р., 217 студентів були піддані іншим адміністративним стягненням (в т. ч. карцеру). Студенти відповіли новими протестами та політичними демонстраціями, зокрема 19 лютого і 4 березня в Петербурзі, 11 березня в Києві, 23–26 лютого в Москві, 19 лютого в Харкові. А. П. Чехов писав академіку Н. П. Кондакову 2 січня 1901 р. з Петербурга про те, що в університеті виключено 50 студентів – тільки «за сходки», в Києві виключено до 500 студентів. Докладніше див.: *Дубовиков А. Н.* Письма к Чехову о студенческом движении 1899–1902 гг. // Литературное наследство. – М., 1960. – С. 456–457.

¹⁹ Очевидно, Самойлов Яків Володимирович (1870–1925), мінералог, геолог, учень В. І. Вернадського. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів Я. В. Самойлова в цій книзі.

²⁰ Трінклер Микола Петрович (1859–1925), хірург, учений і педагог. Закінчив Харківський університет (1884), працював на посаді ординатора університетської хірургічної клініки. З 1905 р. екстраординарний, з 1910 р. ординарний професор Харківського університету на кафедрі хірургічної патології. З 1913 р. завідувач факультетської хірургічної клініки, з 1921 р. професор Харківського медичного інституту.

²¹ Сіома Йосип Феліксович (Sioma Józef; 1875–1938), мінералог, ґрунтознавець, учень В. І. Вернадського. Закінчив Московський університет (1899). З 1901 р. працював у Мінералогічному кабінеті Варшавського університету, викладав на Вищих жіночих курсах, з 1913 р. професор Воронежського агрономічного інституту, потім викладав у Воронежському політехнічному інституті. З 1922 р. професор Головної сільськогосподарської школи у Варшаві (SGGW).

²² Імовірно, *Шкляревский А. О., Вернадский В. И.* О шаровых выделениях графита из Ильменских гор // Бюлл. МОИП. – 1900. – Т. 14. – № 3. – С. 367–370. До цього періоду відноситься ще одна надрукована стаття А. О. Шкляревського: *Шкляревский А. О.* К минералогии Омского уезда // Берг Л. С., Игнатов П. Г. Солёные озера Селеты-Денгиз, Теке и Кызыл-Как Омского уезда: физико-географический очерк. – М., 1901. – С. 155–161 (Зап. Зап.-Сиб. отд. РГО. Кн. 28).

²³ Янжул Іван Іванович (1846–1914), економіст, статистик, діяч освіти. Академік Петербурзької АН (1895). Освіту здобув у Московському (1862–1869), Лейпцизькому, Гейдельберзькому, Цюрихському університетах. З 1874 р. доцент, у 1876–1898 рр. професор Московського університету. Займався питаннями економіки народної освіти, педагогічної соціології і статистики, соціальної педагогіки. За згадкою В. І. Вернадського, кандидатуру І. І. Янжула розглядали на посаду 2-го заступника міністра освіти. Докладніше див.: *Вернадский В. И.* Письма Н. Е. Вернадской, 1901–1908. – М., 2003. – С. 63.

²⁴ Ванновський Петро Семенович (1822–1904), генерал, державний діяч. Займав посади військового міністра (1881–1898) і міністра народної освіти (1901–1902) Російської імперії.

²⁵ Боголспов Микола Павлович (1847–1901), міністр народної освіти Росії в 1898–1901 рр. При ньому були прийняті «Тимчасові правила» (1899) про віддання студентів у солдати за участь у заворушеннях. 14 лютого 1901 р. був смертельно поранений есером-бойовиком П. В. Карповичем (1874–1917).

²⁶ Тихонович (Тиханович) Микола Миколайович (1872–1952), геолог. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів М. М. Тихоновича в цій книзі.

²⁷ У 1900 р. «Харьковские губернские ведомости» повідомляли: «21 августа в 12 часов дня, после молебствия во 2-й Харьковской мужской гимназии, ученик VII класса А. В. Иванов вошел в кабинет директора Владимира Поликарповича Тихоновича и два раза выстрелил в него из револьвера. Первая пуля, миновал директора, разбила стекло в двери, вторая же попала ему в затылок и убила наповал. <...>». Суд розглядав справу в Харкові в квітні 1901 р. в закритому режимі. Офіційно причини не оприлюднювалися. Харківські присяжні звільнили вбивцю, який нібито перебував у стані неосудності.

²⁸ Імовірно, лікарське свідоцтво про хворобу. Наприкінці травня А. О. Шкляревський приїздив до Москви, але був «все ще дуже слабкий», як зазначав В. І. Вернадський у листі дружині від 27 травня 1901 р. (*Вернадский В. И. Письма Н. Е. Вернадской, 1901–1908 / сост. Н. В. Филиппова. – М., 2003. – С. 47*).

²⁹ Йдеться, ймовірно, про кн.: *Федоров Е. С. Курс кристаллографии. Изд. 2-е. – СПб., 1897, – XVI, 376 с. Також див.: Федоров Е. С. Этюды по аналитической кристаллографии // Горн. журн. – 1885. – Т. II; 1886. – Т. I, IV; 1887. – Т. II; Федоров Е. С. Theorie der Krystalstruktur. I. Theil. Mögliche Structurarten. Mit übersichtlicher graphischer Darstellung der symmorphen Structurarten // Zeitschrift für Kristallographie. – 1896. – В. 25. – С. 113–224.*

³⁰ Затверджений 23 серпня 1884 р. університетський статут ліквідував автономію університетів, які були поставлені в повне підпорядкування Міністерству народної освіти. Ще раніше, в 1879 р., був скасований університетський суд і введені нові правила про університетські інспекції. У грудні 1901 р. під головуванням товариша міністра народної освіти Г. Е. Зенгера розпочала роботу комісія з питання про зосередження справ з провин студентів в особливих професорських дисциплінарних судах. Проте «циркуляром від 11 січня 1902 р. з приводу зазначеного міністерством ослаблення діяльності університетської інспекції була посилена діяльність останніх з виявлення студентів, які брали участь у «заворушеннях», а попечителям навчальних округ суворо вказано на сумні наслідки фактичного скасування цих інспекцій у разі масових заворушень» (*Господарик Ю. Петр Семенович Ванновский // Высшее образование в России. – 2002. – № 4. – С. 145*). Однак лише 14 вересня 1906 р. імператор затвердив положення Ради міністрів «Про скасування в університетах посади інспектора студентів і його помічника та запровадження посади проректора», яке юридично оформило те, що на практиці існувало вже майже рік. Докладніше див.: *Красножен Н. А. Вопрос о реформе высшей школы России в материалах комиссий 1901 и 1902 гг. // Вестник Рос. ун-та дружбы народов. Серия: История России. – 2006. – № 3. – С. 167–168; Отечественные университеты в динамике золотого века русской культуры. – СПб., 2005. – 371 с.*

³¹ Незрозуміло, про яку книжку йдеться.

³² Наприкінці січня 1901 р. П. М. Мілюков був арештований після «поминального слова» на студентській вечірці пам'яті П. Л. Лаврова у помешканні одного з професорів Гірничого інституту (7 грудня 1900 р.) і близько 5 місяців провів у будинку попереднього ув'язнення (був засуджений до 6-місячного ув'язнення, і лише заступництво проф. В. О. Ключевського перед царем призвело до скорочення терміну). У в'язниці займався наукою. Проживання в столиці після звільнення йому було заборонено, спочатку деякий час жив на дачі у Фінляндії, потім оселився на станції Удельная, під Петербургом. Більшу частину 1902–1904 рр. провів за кордоном: подорожував слов'янськими землями, двічі відвідав Північно-Американські Сполучені Штати, де читав лекції про Росію і про південних слов'ян. Зокрема, див.: *Макушин А. В., Трибунский П. А. Павел Николаевич Милуков: труды и дни (1859–1904). – Рязань, 2001. – С. 256 і далі. Навесні 1905 р. повернувся в Росію.*

³³ Це останній лист, що зберігся в архіві В. І. Вернадського. Він писав дружині 1 вересня 1901 р. в Полтаву, що А. О. Шкляревський приїхав 31 липня до Москви, «здоровье его неважное, незадолго перед приездом у него было повышение температуры, и он не очень силен» (*Вернадский В. И. Письма Н. Е. Вернадской, 1901–1908. – М., 2003. – С. 61*).

Про стан здоров'я А. О. Шкляревського С. П. Попов писав В. І. Вернадському в листі від 31 грудня 1901 р. (місце написання не вказане, можливо, Попов був у Шкляревського в Переїздному, на Катеринославщині) (АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1303, арк. 2–3; надруковано з помилковою датою у: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 119–120*).

Едуард Альбертович Штебер (1862–1942)¹

Е. А. Штебер – В. И. Вернадському

№ 315

29 жовтня 1915 р., Катеринослав

Екатеринослав, октябрю 29 дня 1915 г.*

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Сегодня Лев Владимирович², возвратившись из Петрограда, сообщил мне между прочим, что Вы не получили моей статьи «Булганакские сопки»³ и что Вы интересуетесь моими работами в области грязевых вулканов. Считаю для себя весьма лестным Ваше отношение к моим исследованиям, спешу сообщить Вам, что «Булганакские сопки» я Вам послал, но, вероятно, они (как и многое другое теперь) попали куда-нибудь не по адресу. Из последних моих работ статьи «Происхождение нефти» и «Радиоактивность вулканоидных газов»⁴ я Вам не посылал. Первую статью мне почему-то не пришло в голову посылать Вам, вероятно, как статью популярного журнала, а вторую я и думал послать, да никак не мог решиться на это. В ней такое множество опечаток, что трудно читать. Печаталась эта статья в местном журнале «Южный Инженер» в такое время, когда редактор был в отъезде, да и я находился в это время на Алтае. Корректировать, следовательно, было некому.

Посылая Вам теперь свои «труды», должен сообщить Вам, что свою точку зрения о получении йода из грязевой лавы, высказанную в «Булганакских сопках», я должен несколько изменить. Наблюдения этого года показали, что при выпаривании рассолов на воздухе, часть йода куда-то пропадает. Как и куда девается йод, я пока не могу сказать, – не знаю. Но что пользоваться солнечной теплотой и градириями едва ли окажется возможным.

Получив в этом году из нашего министерства 500 рублей, я объездил некоторые местности и произвел кое-какие разведочные работы. К сожалению, в настоящее время положительно нет возможности привести все в порядок и опубликовать свои выводы и заключения.

Пока, мне кажется, особый интерес в смысле добывания йода и др. продуктов представляют Гнилая гора близ Темрюка, некоторые старые лавовые потоки окрестностей Баку и один, до сих пор, кажется, неизвестный, грязевой вулкан или, вернее, группа грязевых вулканов в окрестностях Шемахи.

На Алтае мне удалось наткнуться в трех местах на какие-то странные образования. Если бы я их встретил на Кавказе, я бы сказал, что это грязевые вулканы.

* На бланку: Екатеринославский Горный Институт. Лаборатория общей химии.

А тут что-то для меня новое. По форме и по внешнему виду продуктов извержения это, несомненно, грязевые вулканы, тогда как химический состав воды, составляющей грязь, далеко не подходит к тому, что встречается в других местах. Воды или, вернее, газы вод радиоактивны, как и у других грязевых вулканов, но отлича[ю]тся крайне малым содержанием солей, а йода и бора я совсем не нашел в этих водах.

Над анализом продуктов извержения алтайских грязевых вулканов я теперь работаю, и как только что-либо напечатаю, так непременно вышлю Вам.

Работы по исследованию грязевых вулканов в смысле получения из них полезных химических продуктов я продолжаю, но должен сказать, что материала в этой области у нас в России так много, что одному справиться нет сил. Очень желательно было бы составить для этого особую группу или партию исследователей. Думаю, что такая объединенная группа исследователей дала бы хорошие результаты как для прикладных целей, так равно и для науки.

Пользуюсь случаем, чтобы сообщить Вам о нахождении радиоактивной породы близ ст. Мелорадовка Екатер[инославской] жел[езной] дор[оги] (в Криворожском районе), откуда мне был доставлен пегматит с вкрапленным в него цирконом (это мне так кажется).

К сожалению, во время ремонта лаборатории образцы породы куда-то исчезли.

Остаюсь с глубоким почтением уважающий Вас

Эд. Штебер⁵

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1883, арк. 1–2.

Коментарі

¹ *Штебер (Штьобер, Stoeber) Едуард Альбертович (1862–1942)*, геохімік, вулканолог. Закінчив фармацевтичний факультет Дерптського університету. Мав значний інтерес до хімії, геології і мінералогії. Почав працювати викладачем хімії в Катеринославі. У 1902 р. отримав посаду лаборанта у Вищому гірничому училищі, з 1903 р. асистент з хімії. Секретар Катеринославського наукового товариства, викладав у медичному відділенні на Вищих жіночих курсах. Працював у гірничому училищі/інституті двадцять років (1902–1922). З 1922 р. викладав у Владикавказі в Горському агроіндустріальному педагогічному інституті (професор з 1923 р.). У жовтні 1941 р. як етнічний німець був висланий до Казахстану.

Основні праці: Материалы для инородческого фармацевтического словаря Кавказа и Средней Азии: около 3500 тузем. названий лекарств и растений, пер. на лат. яз. – Екатеринбург, 1902. – 148 с.; Краткий географический очерк Екатеринославской губернии. – Екатеринбург, 1906. – 40 с.; К вопросу о происхождении продуктов извержения грязевых вулканов // Изв. Екатеринбург. горн. ин-та. – 1914. – Вып. 1. – С. 1–30 (окр. паг.); О грязевых вулканах и происхождении нефти // Геол. вестник. – 1915. – Т. 1, № 1. – С. 366–369; О происхождении нефти из продуктов эманации Земли // Изв. Сев.-Кавказ. пед. ин-та. – 1924. – Т. 2. – С. 89–120 (окр. відб.: С. 1–32); Ачалуцкие минеральные воды и лечебные грязи Ингушетии. – Владикавказ,

1927. – 31 с.; Причины, вызывающие воспламенение газов грязевых вулканов // Сб. тр. Орджоникидз. ин-та цвет. металлов. – 1941. – Вып. 2. – С. 89–103.

Література: Die Sensation, die nicht stattfand [про Е. А. Штьобера (Stoeber)] // Moskauer Deutsche Zeitung. – 6 Juli 2004; *Понов А. В.* Родословная нефти // Независимая газета. – 14 сент. 2005. – № 196.

² Писаржевський Лев Володимирович (1874–1938), учений у галузі фізичної хімії. Академік АН УРСР (1925) та АН СРСР (1930). Докладніше про нього див. комент. № 285 у розділі листів Л. Л. Иванова в кн. 1 цього видання.

³ *Штебер Э. А.* Булганакские сопки в связи с вопросами о получении йода и других химических продуктов из грязевых вулканов. – Екатеринослав, 1915. – 11 с. (из: Тр. научн.-техн. об-ва при Екатериносл. горн. ин-те, 1915).

⁴ *Штебер Э. А.* 1) Грязевые вулканы и происхождение нефти // Южный инженер. – 1914. – № 4. – С. 92–97; № 5. – С. 120–128; № 6. – С. 145–153; 2) Радиоактивность вулканоидных газов // Там само. – 1915. – № 7. – С. 195–198.

⁵ В архіві В. І. Вернадського збереглася також авторизована візитка Е. А. Штебера [не раніше 29 жовтня 1915 р.] (АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1881, арк. 3): «Эдуард Альбертович Штебер, получив труды глубокоуважаемого Владимира Ивановича, искренне благодарит за оказанное внимание. Ек[атерино]слав, Горный институт» [курсивом – рукописний текст. – Упор.].

Олександр Якович Шульгин (1889–1960)¹

О. Я. Шульгин – В. І. Вернадському

№ 316

9 травня 1917 р., Київ

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Передаю Вам свою корреспонденцию², к сожалению, в очень неопрятном с внешней стороны виде, но переписать ее не имею возможности.

Я смотрю на эту заметку не как на статью, а именно как на корреспонденцию, приуроченную к соответствующему отделу «Речи»³. Поэтому я и оставляю ее без подписи. Если же таковая все-таки потребуется, то пусть это будет «А-рь».

Само собою разумеется, что я не претендую на то, чтобы написанное мною оставалось бы без изменения, сокращения и пр.

Остаюсь с искренним уважением Ваш

А. Шульгин

9 мая 1917 г.

Адрес: Петроград, Ропшинская, 18, кв. 16

Київ, Монастырская, № 9 (в настоящее время буду в Киеве).

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1890, арк. 1–2.

Коментарі

¹ *Шульгин Олександр Якович (1889–1960)*, політичний, громадський, культурний і науковий діяч. Навчався на юридичному (1908) та фізико-математичному (1908–1910) факультетах Петербурзького університету. Після закінчення історико-філологічного факультету цього університету (1915) був залишений для підготовки дисертації та викладання. Брав активну участь у Петербурзькій громаді Товариства українських поступовців, пізніше – у демократично-радикальній партії, яку в 1917 р. перейменовано на Українську партію соціалістів-федералістів, член її ЦК. У Петрограді з ініціативи Української Національної Ради був делегатом Ради робітничих і солдатських депутатів. У 1917 р. член Центральної Ради, з липня 1917 р. до 30 січня 1918 р. генеральний секретар міжнародних (пізніше міжнародних) справ. За його керівництва закордонною політикою Франція й Англія визнали de facto УНР, й Україна почала мирні переговори із союзом Центральних держав у Бересті. За гетьманату співробітник Міністерства закордонних справ Української Держави, з липня 1918 р. посол України в Болгарії (до кінця 1918 р.). У 1919 р. призначений Директорією УНР членом української делегації на Мирній конференції в Парижі, згодом (у 1920 р.) голова української делегації на першій асамблеї Ліги Націй у Женеві; з 1921 р. очолював Надзвичайну дипломатичну місію УНР у Парижі. В 1923–1927 рр. жив у Празі, де був професором УВУ й Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова, де викладав загальну історію та філософію історії. У 1926 р. був призначений міністром закордонних справ УНР у вигнанні й керував її зовнішньою політикою в 1926–1936 рр., 1939–1940 рр. (тоді ж очолював уряд УНР

у вигнанні) і в 1945–1946 рр. З 1927 р. жив у Парижі. Під час німецької окупації був заарештований (1940–1941). Після 1945 р. займався наукою: засновник і довголітній голова Українського академічного товариства в Парижі (1946–1960), ініціатор і віце-президент Міжнародної вільної академії в Парижі (1952–1960). Одночасно представник українців у Міжнародній організації біженців (1948–1952) і співробітник французької організації для охорони біженців і бездержавних при Міністерстві закордонних справ (1952–1960).

Основні праці: *Choulguine A.* 1) *L'Ukraine la Russie et les Puissances de l'Entente. Exposé politique de l'exministre ukrainien des affaires étrangères.* – Berne, 1918. – 34 p.; 2) *Les Massacres en Ukraine.* Paris, 1927. – 222 p.; 3) *L'Ukraine contre Moscou* (1917). – Paris, 1935. – XII, 220 p.; 4) *L'histoire et la vie. Les lois, le hasard, la volonté humaine.* – Paris, 1957. – 230 p.; *Шульгин О.* 1) Нариси з нової історії Європи. – Прага, 1925. – 219 с.; 2) Без території. Ідеологія та чин Уряду УНР на чужині. – Париж, 1934. – 251 с. (перевид. К., 1998. – 342 с.); 3) Україна і червоний жах: Погроми в Україні: докум.-політ. вид. / пер. з фр. О. Леонтович та М. Мулової-Войтовецької. – К., 2001. – 104 с.

Література: Збірник на пошану Олександра Шульгина (1889–1960) / ред. В. Янів. – Париж; Мюнхен, 1969. – 359 с. (бібліогр. праць – с. 311–337); *Денека О. І.* Олександр Шульгин: Сторінки життя та творчості // Зб. праць Наук.-досл. центру періодики. – Вип. 2. – Львів, 1999. – С. 522–530; Олександр Шульгин в українському державотворенні та міжнародній політиці / Зб. наук. праць та документів; упор. В. Піскун. – К., 2016. – 432 с.

² Незрозуміло, про яку кореспонденцію йдеться. У номерах «Речи» за 10–20 травня 1917 р. бракує матеріалів за криптонімом «А-рѣ». Новини ж із Києва подавалися в газеті від Петроградського телеграфного агентства.

³ «Речь», щоденна політична, економічна та літературна газета, центральний орган Конституційно-демократичної партії (кадетів). Виходила в Петербурзі з лютого 1906 по 1917 р. В. І. Вернадський активно співпрацював у газеті.

Євген Миколайович Щепкін (1860–1920)¹

Є. М. Щепкін – В. І. Вернадському

№ 317

12 березня [1904 р.]*, Одеса

Одесса, 12 марта

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Пишу Вам по поручению Б. Ф. Вериго² и друг[их] профессоров, намеченных представителями на Съезд³. Будьте добры, уведомьте теперь же Бронислава Fortunatovicha Вериго о том, когда приблизительно намерены Москва и Петербург созвать съезд и на какой срок? Неопределенность очень стесняет нашу деятельность в Одессе; ежедневно ждем вызова.

С истинным уважением *Евг. Щепкин*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1893а, арк. 1.

Коментарі

¹ *Щепкін Євген Миколайович (1860–1920)*, історик, педагог, громадський діяч. У 1883 р. закінчив Московський університет. Професор Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька (1897–1898) і Новоросійського університету в Одесі (1898–1906 і 1917–1920). Депутат І Державної думи від м. Одеси. Входив до фракції партії кадетів (1906), згодом співпрацював із більшовиками. Внук актора Михайла Семеновича Щепкіна.

² Веріго Броніслав Фортуналович (1860–1925), фізіолог, професор Новоросійського університету. Докладніше про нього див. комент. № 43 у розділі листів Р. О. Пренделя в цій книзі.

³ Ідеться про Перший професорський з'їзд, який відбувся 25–28 березня (7–10 квітня) 1905 р. в Петербурзі. Докладніше див. комент. № 22 у розділі листів П. Я. Армашевського в кн. 1 цього видання.

* Рік написання листа встановлено за змістом.

Вадим Михайлович Щербаківський (1876–1957)¹

В. М. Щербаківський – В. І. Вернадському

№ 318

[Літо 1921 р., Полтава]*

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Я очень извиняюсь, что решился беспокоить Вас просьбою помочь предъ-
вителю сего, Михаилу Алексеевичу Лисовскому², но понуждает меня к этому
крайняя нужда в русских книгах и особенно в изданиях Академии Наук для Пол-
тавы. Наша общая просьба помочь Лисовскому получить по возможности все из-
дания Академии и особенно ее гуманитарных отделов, так как их именно в нашей
музейной, теперь научной, библиотеке и нет. Я с таким удовольствием вспоминаю
экскурсии с Вами в окрестностях Полтавы, где я так много узнал от Вас интерес-
ного и полезного. И теперь хотелось бы немножко этого, но если это невозможно,
то хоть книг бы почитать. У нас теперь насобиралось много книг, но все боль-
ше ненаучного содержания, а научные почти все на иностранных языках, так что
у слушателей нашего института создается такое впечатление, будто русской науки
совсем и не было, а слушатели ведь серьезные научные труды получают только
из наших библиотек. Поэтому моя покорнейшая просьба помочь нашему предста-
вителю своим авторитетным ходатайством и советом в коллегии Академии Наук.

Музей наш занимает теперь все здание бывшего Губернского Земства. В му-
зее очень расширились многие отделы, в особенности, этнографический с такими
отделами, как азиатский, восточносибирский, среднеазиатский, персидский, кав-
казский, крымский и т. п. Хотелось бы расставить их как следует и поудобопонят-
нее для той массы посетителей, особенно солдат из северных губерний, которых
теперь особенно много и постоянно проходит через музей. Бывают дни, когда
число посетителей-солдат доходит до тысячи душ. Интересно бы иметь книги по
востоковедению. Совсем почти нет произведений таких ученых, как Кондаков³,
Айналов⁴, Ростовцев⁵, Тураев⁶, Голицын⁷ и т. п., нет совершенно академических
словарей, а ведь без них шагу не ступить, нет этимологического словаря, нет та-
ких произведений справочников, как иллюстрированное «Восточное серебро»
Смирнова⁸, других его произведений, нет иллюстрированных изданий Бобрин-
ского⁹, правда, последние вещи изданы были Имп[ераторской] Арх[еологической]
Комиссией, но ведь я совершенно не могу указать изданий Академии Наук, ибо
у меня нет даже источников для этого, значит, нужны справочники академичес-
кие и вообще все издания ее по отделению гуманитарному. Все ваши знакомые
просят передать Вам свой сердечный привет и надежду увидиться когда-нибудь
в будущем.

* Дату і місце написання листа встановлено за змістом.

Многих уже здесь и совсем нет, и мне, по крайней мере, неизвестно, где они, другие умерли, но кой-кто остался в живых. Все мы постарели и голодаем, а от голоду еще больше стареем и тратим бодрость и пытливість, стремление к исследованиям. В южной половине Полтавщины полный неурожай, в северной хороший даже, но неизвестно, как будет с уборкой, ведь сильные дожди последнее время выпадают, и есть опасение, что погниет картофель. В Херсонской и Екатеринославской губерниях, говорят, уже голод, и говорят также, будто уже оттуда приезжают в Константиноградский уезд за хлебом мужички, и там его тоже давно нет и не будет.

Перспективы неутешительны, и хотя я вообще скептик и к чужим словам отношусь с осторожностью, но все ж таки в этом доля правды есть, – и если при прошлогоднем хорошем урожае я уже разболелся от голода, несмотря на так званный академический паек, который нам дают всегда в урезанном виде, без жиров, без мяса, а последнее время обещают и совсем без муки оставить и уже не дают ее второй месяц, то я представляю, что же будет при неурожае. Правда, нас утешают, что теперь в Великороссии большой урожай, но я принимаю это кум grano salis*.

А так еще хотелось бы поработать, но от недоедания уж[ас]но ослабела память и энергия, где-то девалась воля. Впрочем, я этими жалобами, пожалуй, уже надоел. Желая всего наилучшего. Будьте здоровы.

Глубокоуважающий Вас *В. Щербаковский*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1894б, арк. 1–4. Машинопис.

Коментарі

¹ *Щербаківський Вадим Михайлович (1876–1957)*, історик, археолог, етнограф, мистецтвознавець. Навчався в Петербурзькому, Московському та Київському університетах. З 1903 р. досліджував стару українську архітектуру, брав участь в етнографічних експедиціях у різні райони України, в археологічних розкопках у Білгороді під Києвом, у Гінцях на Полтавщині та ін. З 1907 р. співробітник Національного музею у Львові (1907–1910). Згодом завідувач археологічного відділу земського музею в Полтаві. За часів УНР професор Українського університету в Полтаві (1918). З 1922 р. в еміграції в Празі, професор Українського Вільного Університету в Празі (1922–1945) і в Мюнхені (1945–1951, ректор). З 1951 р. проживав у Великій Британії. Дійсний член НТШ, УВАН, Словацького наукового товариства, Чеської АН, Міжнародного антропологічного інституту у Франції. Докладніше див.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського*. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 626.

² Особа не встановлена. Можливо, це син Лісовського Олексія Миколайовича (1861–1934), українського публіциста та літературознавця. У 1890 р. був у Миргороді секретарем земського з'їзду, в 1892–1898 рр. – секретарем Полтавської губернської земської управи. Зазнавав переслідувань за участь у революції 1905 р. Автор праці «Главные мотивы в поэзии Т. Г. Шевченко» (Полтава, 1896), присвяченої дослідженню поеми «Катерина».

* Cum grano salis: критично, з обережністю (*лат.*).

³ Кондаков Никодим Павлович (1844–1925), історик мистецтва, візантиніст, археолог. Академік Петербурзької АН (1898). Автор робіт з історії візантійського, давньоруського, грузинського та західноєвропейського мистецтв.

⁴ Айналов Дмитро Власович (1862–1939), історик мистецтва. Навчався в Одесі в Новоросійському університеті. З 1903 р. професор Петербурзького університету. Член-кореспондент Російської АН з 1914 р. Мав праці з візантійського та давньоруського мистецтв.

⁵ Ростовцев Михайло Іванович (1870–1952), історик античного світу, археолог. Академік Російської АН (1917). Доцент і професор (1901–1918) Петербурзького університету. З 1918 р. в еміграції у Великій Британії та з 1920 р. – у США.

⁶ Тураєв Борис Олександрович (1868–1920), історик, творець російської школи історії Стародавнього Сходу, зокрема Стародавнього Єгипту та Нубії. Разом із В. С. Голєніщевим вважається основоположником єгиптології в Росії. Академік РАН (1918).

⁷ Імовірно, Голіцин Микола Сергійович (1809–1892), князь, військовий історик, генерал. Викладав у військовій академії (1838–1847), був редактором газети «Русский инвалид», завідував військово-статистичною працею офіцерів Генерального штабу. В 1873–1878 рр. за власний кошт видав ґрунтовну «Всеобщую военную историю» (15 томів). Праця, присвячена військовій історії з давніх до новітніх часів, стала широковідомою у перекладі німецькою.

⁸ Ідеться про: *Смирнов Я. И.* Восточное серебро. Атлас древней серебряной и золотой посуды восточного происхождения, найденной преимущественно в пределах Российской империи. – СПб., 1909. – 18 с., 130 табл.

⁹ Ідеться про державного діяча, археолога й історика Олексія Олександровича Бобринського (1852–1927). Був головою імператорської Археологічної комісії (1886–1917). Дослідив 523 кургани. За матеріалами своїх досліджень випустив три томи багато ілюстрованого видання «Курганы и случайные археологические находки близ местечка Смелы» (СПб., 1887–1901). Автор книжок: «Киевские миниатюры XI века и портрет кн. Ярополка Изяславича в псалтире Эгберта, архиепископа Трирского» (СПб., 1902); «Херсонес Таврический» (СПб., 1905).

Сергій Вікторович Щусєв (1868–1928)¹

С. В. Щусєв – В. І. Вернадському

№ 319

3 серпня 1917 р., Одеса

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Неожиданно и в безнадежном уже состоянии получил Ваше письмо. Оно было для меня живительной росой на безбрежной пустыне человеческого равнодушия.

Рад буду воспользоваться Вашим предложением. Я хотел бы только несколько дополнить и изменить то, что у меня имеется.

Пойти в оборот оно может тогда и под другим заглавием, напр[имер], «Личность М. В. Ломоносова и его забытый натурализм».

Когда это случится, не знаю, т[ак] как у меня много дел личного характера, но все-таки думаю, что долго не задержусь.

Ваше письмо пришло с Бутовой Горы², а не Вернадовки³, но я не знаю места нахождения этой «Горы».

Читаем в газетах, будто Вы назначены председателем Ученого Комитета М[инистерства] З[емледелия], только не знаю, так ли это.

Вы бы мне могли [сильно] помочь, поддержать и даже устроить, т[ак] как журнал «Сельское хоз[яйство] и лесоводство», где я сотрудничаю, до сих пор не дает знать о себе и не печатает меня.

Кстати, академик Ольденбург⁴ назначен Министром Н[ародного] П[росвещения]. Вот если бы он помог мне довести до желаемого конца дело, материал по которому в изобилии находится в Министерстве!

Ректор Московского университета М. К. Любавский⁵ выдал мне аттестат, неверно и с пропусками составленный, а я до сих пор не могу получить другого, правильного.

Кроме того, отношение мое и к Московскому, и к Новороссийскому Университету недостаточно ясно, т. к. я не знаю, могу ли на них рассчитывать хоть в будущем. За предоставление мне какой-ниб[удь] платной работы еще я был бы очень благодарен, т[ак] как при том вознаграждении, которое получаю, не могу обойтись без братской поддержки.

Поклонитесь от меня Вашей дочке и скажите, чтобы она похлопотала обо мне перед папой.

Здесь академик Кондаков⁶.

С искренним уважением *С. Щусєв*

Одесса

3-го августа 1917

P.S. Неужели Петербург позволит, чтобы с бывшим царем за его самоотречение, хотя, быть может, и вынужденное, обращались, как с ссыльным?

От всего того, что делается, мое сердце истекает кровью. Вот когда делается особенно близкой родина!

Неужели будет допущен еще и этот позор и жестокость?! Неужели и дворянство за это?!

Объясните мне все как [живой] натуралист и государственный человек. Скажите, что это нужно и что я заблуждаюсь.

P.P.S. В силу того, что я теперь не состою прив[ат]-доц[ентом] Московского Университета, а по военному времени и отсутствию других перспектив мог бы просить о зачислении прив[ат]-доц[ентом] Новороссийского Университета, но не [желаю] этого делать по отсутствию за труд приличного материального вознаграждения.

Между тем, по каф[едре] агрономии* ординар[ным] проф[ессором] назначен д[октор] чистой ботаники г[осподин] [Сапегин]⁷.

IP НБУВ, ф. I, од. зб. 27 035, арк. 1–2 зв.

№ 320

7 жовтня 1917 р., [Одеса]**

7 октября 1917 г.

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Статья моя о Ломоносове до сих пор не вышла из печати, и я лишен возможности выслать ее Вам. Оставшейся же у меня рукописи Вы не требуете.

Напечатали ли Вы сами что-нибудь о Татищеве и Гмелине⁸ в их отношении к чернозему?

События идут с ужасающей быстротой, и я с невыразимой горечью узнал о предполагаемой эвакуации Петрограда. Что же тогда будет с Академией Наук, Университетом и другими учебными заведениями?

Мне бы очень хотелось побывать теперь в Петрограде, да не знаю, можно ли и как это сделать, а главное, у кого остановиться. Вот если бы Вы пришли мне на помощь и помогли бы также покопаться в академической библиотеке!

Мне там нужно очень использовать одну рукопись Ломоносова на латинском языке. Ведь в случае опасности спасти все сокровища Петрограда невозможно.

А потеря Эзеля⁹ и других островов знаменует опасность и Петрограду.

Я никак не могу понять, почему же правительство не войдет в соглашение с Англией о присылке своего флота для защиты островов и побережья, и с Фран-

* Далі одне слово нерозбірливо.

** Місце написання листа встановлено за змістом.

цией – о присылке инструкторов для технической и дисциплинарной организации защиты фронта сухопутной армией, хотя бы по образцу Румынии.

Зачем, наконец, Петроград затеял всю эту революцию, которая внесла одну разруху и в то целое, что у нас еще оставалось?! Где теперь та сильная и славная армия, которой еще недавно так гордились?!

В бытность свою за границей я с гордостью англичанина называл себя русским, а теперь должен стыдиться и краснеть за то, что мы сами себя сечем и в погоне за двумя зайцами ни одного не можем поймать.

Переходя к себе лично, не знаю, что может сделать для меня Петроград теперь, когда ему уже прямо не до меня.

Во всяком случае, я был бы Вам очень благодарен, если бы Вы на прилагаемой при сем открытке сообщили свои соображения по поводу выдвинутых мною вопросов и дали бы какой-ниб[удь] совет.

Вообще с разрухой Петрограда связана опасность и для головы самого государственного организма.

А между тем, судя по газетам, целые организации проявляют свое бездействие и тем ускоряют общую гибель.

Заклинаю всех петербуржцев не падать духом, обратиться за помощью к союзникам и всеми силами стараться отстоять Петроград.

С нами Бог, разумеете языци и покоряйтесь!

Бедный батюшка Рождественский!¹⁰ Как мне его жалко! Я ему на исповеди не мог сообщить ничего греховного, и он искренне удивился моей духовной чистоте.

Примите уверения в совершенном моем уважении

С. Щусев

ІР НБУВ, ф. І, од. зб. 27 036, арк. 1–2 зв.

Коментарі

¹ *Щусєв Сергій Вікторович (1868–1928)*, агроном, ґрунтознавець. У 1892 р. закінчив Новоросійський університет. З 1894 р. обіймав посаду асистента в Новоалександрійському інституті сільського господарства та лісівництва. В 1898 р. у Петербурзькому університеті отримав ступінь магістра агрономії. В 1899–1902 рр. керував Плотнянською дослідною станцією. Приват-доцент Московського університету. В 1910–1916 рр. працював у Новоросійському університеті. З 1918 р. жив у Молдавії.

Основні праці: Сельскохозяйственная наука и высшая школа. – М., 1911; К учреждению Почвенного комитета в России // Вестн. сел. хоз-ва. – 1913. – № 6; Из прошлого Московского университета и его Агрономического института // Рус. почвовед. – 1915. – № 15. – С. 395–440.

Література: *Пономарев В.* Почвовед С. В. Щусев // Сельское хозяйство Молдавии. – 1982. – № 8. – С. 38.

² Бутова кобила (Бутова гора), назва пагорбу, розташованого в околицях с. Шишаки. В 1913 р. В. І. Вернадський придбав тут ділянку землі в 12 десятин, де незабаром було зве-

дено будинок (дачу). Докладніше див. комент. № 165 до розділу листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

³ Родовий масток В. І. Вернадського – Вернадовка – знаходився в Моршанському повіті Тамбовської губернії.

⁴ Ольденбург Сергій Федорович (1863–1934), сходознавець, один із засновників російської індологічної школи, академік Петербурзької АН (1903), ВУАН (1925). Друг В. І. Вернадського. Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 39.

⁵ Любавський Матвій Кузьмич (1860–1936), історик, ректор Московського університету (1911–1917). Академік АН СРСР (1929).

⁶ Імовірно, йдеться про Кондакова Никодима Павловича (1844–1925), історик візантійського та давньоруського мистецтв, археолог, автор іконографічного методу вивчення пам'ятників мистецтва. Академік Петербурзької АН (1898) та імператорської Академії мистецтв (1893), член-засновник «Русского собрания» (1901).

⁷ Сапегін Андрій Опанасович (1883–1946), ботанік, генетик, селекціонер, цитолог. Академік АН УРСР (1929), віце-президент АН УРСР (1939–1945). У 1905 р. закінчив Новоросійський університет, обіймав посади приват-доцента (1910) і професора (1917–1922). Один із організаторів Одеської селекційної станції й Одеського сільськогосподарського інституту, в яких працював у 1912–1933 рр. Намагався протистояти Т. Д. Лисенку, в 1931 р. був заарештований за звинуваченням у шкідництві, але невдовзі звільнений. У 1933–1944 рр. на керівних посадах в Інституті генетики АН СРСР, з 1944 р. директор Інституту ботаніки АН УРСР.

⁸ Татищев Василь Микитович (1686–1750), державний діяч, організатор географо-економічних досліджень, засновник Єкатеринбурга, історик, автор «Истории Российской с древнейших времен». Докладніше про нього див.: *Вернадский В. И.* Труды по истории науки в России. – М., 1988. – С. 176–178.

Гмелін Йоганн Георг (1709–1755), натураліст. Академік Петербурзької АН (1731). Учасник Другої Камчатської експедиції, автор праці «Флора Сибіру», опублікованої АН латинською мовою (СПб., 1747–1769, т. I–IV), і чотири томної «Подорожі по Сибіру з 1733 до 1743 р.» (Геттінген, 1751–1752).

⁹ Острів Єзель у Ризькій затоці був повністю зайнятий німцями на початку жовтня 1917 р.

¹⁰ Роджественський Василь Гаврилович (1839–1917), православний богослов і письменник, професор богослов'я в Петербурзькому університеті. В 1865 р. закінчив Петербурзьку духовну академію та обійняв посаду бакалавра кафедри логіки, історії, філософії та моральної філософії Казанської духовної академії. В 1867 р. був переведений у Петербурзьку духовну семінарію на посаду помічника ректора. В 1869 р. обраний доцентом Петербурзької духовної академії, в 1874 р. став також професором православного богослов'я при Петербурзькому університеті.

Іван В'ячеславович Якушкін (1885–1960)¹

В. І. Вернадський – І. В. Якушкіну

№ 321

8 травня 1943 р., Боровое

Боровое
8.V.1943 г.

Дорогой Иван Вячеславович,

Давно собирался Вам написать, поблагодарить за память, за поздравление и поздравить Вас с тем же. Но я нахожусь не в юбилейном настроении.

Неожиданно со 2-го на 3-ье февраля умерла Нат[алья] Ег[оровна]², с которой мы прожили больше 56-ти лет, прожили так, как дай Бог каждому.

Я знаю, что в нашем возрасте – это закон природы, но Вы сами знаете, понимаете, что это – не утешение. Еще первого февраля она работала и гуляла. Умерла без больших страданий.

Все собирался Вам написать.

Буду добиваться, при первой возможности, поездки к моей внучке в Америку. Сейчас они переехали в штат Нью-Йорк, где Ниночка³ получила место врача.

Я много и хорошо работаю и надеюсь кончить свою книгу. Читая Ваши статьи в газетах, я хотел Вас спросить, насколько сейчас заметно значение кок-сагыза в процентном отношении, примерно, в получаемом Вами каучуке?

Может быть, Вы мне можете указать, когда умер В. И. Ковалевский⁴. Есть ли где-нибудь его некролог? Буду рад получить от Вас весточку.

Сердечный привет вашим.

<В. Вернадский>

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1922, арк. 7–7 зв. Машинописна копія.

№ 322

17 квітня 1944 р., [Москва]*

17.IV.1944 г.

Дорогой Иван Вячеславович,

Писал Вам раза два еще из Борового, но не получил ответа.

В Боровом в феврале 1942 г.** , больше года тому назад умерла неожиданно Наталия Егоровна, которая не раз Вас вспоминала.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** Так в оригіналі. Правильно: 1943 г.

Сейчас пишу Вам по делу.

Ведутся ли у нас работы по исследованию газов в почвах? Продолжались ли работы Дояренко?⁵ Когда он умер?

Мои дети хорошо устроились в Соединенных Штатах. Оба работают научно, Ниночка сейчас состоит во главе большого государственного госпиталя около Бостона и очень довольна своей работой. Сын⁶ – в Йельском университете в Коннектикуте. Мечтаю кончить свою жизнь там.

Привет вашим.

<В. Вернадский>

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1922, арк. 8. Машинописна копія.

І. В. Якушкін – В. І. Вернадському

№ 323

[1920 р., Сімферополь]*

1920 г.**

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Докладываю Вам, что инженер Бондарь⁷, который будет подписывать контракт с У[ниверсите]том, уезжая из квартиры Мейера⁸, передал ее какому-то бухгалтеру. Действие это совершенно возмутительное (прямо [озорство]) по отношению к Университету, а потому нельзя ли заявить официально, что для подписания контракта эти комнаты должны быть освобождены путейским ведомством.

Всегда Ваш *И. Якушкин*

Другие меры мною принимаются по этому делу, но [степень успеха неизвестна].

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1922, арк. 1.

№ 324

13 січня 1929 р., Воронеж

Воронеж, С[ельскохозяйственный] Инст[итут]. 13.І.[19]29

Дорогой Владимир Иванович, до крайности рад был получить Ваше письмо. Всегда вспоминаю о Вас с восхищением. Наталью Егоровну считаю своей второй матерью, а Нину одним из самых близких людей и друзей. К сожалению, [за]

* Дату і місце написання листа встановлено за змістом.

** Рік вписано іншою рукою.

семь лет от Вас почти ничего не получено*. За эти годы, к сожалению, ни разу не пришлось быть в Ленинграде. Сейчас как раз собирался туда, чтобы застать конец [святок]. [На Съезд], по Инст[итуту] дела не позволили выехать. Не отвечал Вам несколько дней, именно надеясь лично наконец Вас увидеть.

О работах Боголюбова⁹, Вас интересующих, могу сообщить пока только следующее. Боголюбов скончался от стрептококковой ангины. Тотчас же по получении Вашего письма жена моя, Мария Федоровна¹⁰, была у жены покойного. Кабинет его еще не был [распечатан]. Вдова знает только об одной рукописи, которая носит название «Из переписки геологов 50 и 60-ых годов. Проф. Гревик и его корреспонденты»¹¹. Рукопись эта готова к печати. В Каб[инете] есть еще две готовых рукописи. Первая рукопись листа на 4. Адрес Боголюбовой: ул. Карла Маркса, 14, <кв.> 7, Воронеж.

Очень бы хорошо Вас повидать. Мой сердечный привет Нат[алье] Егор[овне].

Ваш всегда *И. Якушкин*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1922, арк. 2–3.

№ 325

10 травня 1943 р., [Москва]**

10 мая [1943]***

Глубокоуважаемый и дорогой Владимир Иванович,

вся наша семья горько оплакивает кончину Натальи Егоровны; она была, безусловно, одним из лучших людей, которых мне приходилось знать за всю свою жизнь. Вы знаете, в Крыму Наталья Егоровна мне заменяла мать, в такое тяжелое для меня время, когда я был оторван от всех своих.

Моя жена Марья Федоровна также всегда вспоминает Наталью Егоровну с самыми живыми чувствами восхищения. Известием о ее кончине и болью за Вас мы были потрясены.

Безмерно виноват перед Вами, что по чисто случайным обстоятельствам Вам не писал в Боровое, все время стремился Вас посетить в Москве, и только слабость теперешней связи и задержанность не позволили мне сделать этого ранее.

Другие вопросы, Вами поставленные в письме, прошу разрешения разобрать при свидании, – так как в этом письме хотел бы говорить только о дорогой Наталье Егоровне, образ которой всегда со мной.

Преданный Вам *И. Якушкин*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1922, арк. 4–5.

* Так в оригіналі.

** Місце написання листа встановлено за змістом.

*** Так в оригіналі.

Коментарі

¹ **Якушкін Іван В'ячеславович (1885–1960)**, учений у галузі рослинництва. Закінчив Московський сільськогосподарський інститут (1909). Академік ВАСГНІЛ (1935). Працював повітовим агрономом Полтавської губернії (1909–1911). Співробітник (1912–1914), асистент кафедри приватного землеробства (1914–1917) Московського, професор Воронежського (1917–1920, 1922–1932) сільгоспінститутів; одночасно директор Рамонської дослідно-селекційної станції (1922–1930). Декан агрономічного факультету, завідувач кафедри рослинництва Кримського університету (1920–1922). Завідувач кафедри рослинництва Московської сільськогосподарської академії ім. К. А. Тімірязєва (1932–1957).

Основні праці: *Учение о севообороте: Растениеводст. основы чередования.* – М.; Л., 1928. – 171 с.; *Растения полевой культуры: (Частное земледелие).* – 10-е изд., перераб. и доп. – М., 1938. – 760 с. (соавт. Д. Н. Прянишников); *Правильные травопольные севообороты: (Агротехн. разд.).* – М., 1949. – 264 с.

² Вернадська Наталія Єгорівна (1860–1943), дружина В. І. Вернадського. Докладніше про неї див. комент. № 1 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

³ Вернадська-Толль Ніна Володимирівна (1898–1986), донька В. І. Вернадського, лікар-психіатр. Докладніше про неї див. комент. № 1 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі. Там само докладніше див. про єдину внучку В. І. та Н. Є. Вернадських Тетяну Миколаївну Толль (1929–1999).

⁴ Ковалевський Володимир Іванович (1848–1934), державний діяч, вчений і підприємець. Автор численних статей і перекладів з сільськогосподарської тематики. У 1892–1900 рр. директор департаменту торгівлі і мануфактур. З 1900 по 1902 р. перебував на посаді товариша міністра фінансів. У 1906–1916 рр. голова Російського технічного товариства. У 1919–1929 рр. голова СГУКУ Наркомзему.

⁵ Очевидно, йдеться про Дояренка Олексія Григоровича (1874–1958), агрофізика й агрохіміка. У 1901–1930 рр. працював у Московському сільськогосподарському інституті, одночасно в 1908–1922 рр. викладав на Вищих жіночих сільськогосподарських курсах, у 1939–1947 рр. працював в Інституті зернового господарства Південного Сходу.

⁶ Вернадський Георгій Володимирович (1887–1973). Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів Г. В. Вернадського в цій книзі.

⁷ Особу встановити не вдалося.

⁸ Імовірно, Мейер Едуард Карлович (Андрійович) (1859–1928), зоолог, професор Казанського університету; професор і декан агрономічного факультету Таврійського університету (1918–1921).

⁹ Боголюбов Микола Миколайович (1872–1928), геолог, палеонтолог, професор Юр'євського (1914–1918) і Воронежського (1918–1928) університетів.

¹⁰ Якушкіна Марія Федорівна (уродж. Татарінова; 1892–1965).

¹¹ Такого видання здійснено не було. Йдеться про Костянтина Івановича Гревінг-ка (Grewingk, Гревінг Каспар Андреас Костянтин; 1819–1887), геолога, мінералога й археолога. Професор Дерптського університету. У 1845–1857 рр. керував Мінералогічним музеєм Петербурзької АН.

Олександр Іванович Яроцький (1866–1944)¹

О. І. Яроцький – В. І. Вернадському

№ 326

28 квітня 1931 р., [Москва]*

28 апреля 1931

Дорогой и глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Пишу Вам по следующему делу. Мой сын Леонид² только что кончил геологическое отделение I-го Московского университета и причислен к ГГРУ³, но пишет, – в настоящий момент, по-видимому, нет никакого назначения.

Не могли ли Вы посодействовать тому, чтобы он получил интересующую его работу. Не может ли посодействовать в этом отношении проф. Обручев⁴, наш товарищ по Таврическому университету, ведь все интересы моего сына выросли из Крыма!

Искренне уважающий Вас *А. Яроцкий*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1930, арк. 13.

№ 327

22 травня 1936 р., [Москва]**

22 мая 1936

Дорогой и глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Обращаюсь к Вам с большой просьбой. Дайте, пожалуйста, научную характеристику как геолог моему сыну Леониду для представления в Секцию научных работников для скорейшего зачисления его научным работником. Дело в том, что он своевременно об этом не побеспокоился из-за скромности, а теперь ему необходимо как можно скорее быть зачисленным в научные работники для того, чтобы сохранить за собой его комнату.

У Леонида имеется пять работ, три совместно с Белоусовым, а две самостоятельные. Первые три об тектонике Керченского полуострова, о сопках, последние о газах.⁵

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** Те саме.

Простите, что беспокою Вас. Хотел лично приехать к Вам просить об этом, но немного нездоровится. Нина просит обоим вам передать сердечный привет. Передайте мое почтение Наталье Егоровне⁶.

Искренне уважающий Вас *А. Яроцкий*

P.S. На всякий случай написал Вам телефон Леонида (поверху страницы)*.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1930, арк. 17.

Коментарі

¹ *Яроцкий Александр Иванович (1866–1944)*, терапевт. У 1889 р. закінчив Військово-медичну академію. З 1894 р. працював у Петербурзі в Обухівській, а потім в Петропавловській міських лікарнях. З 1899 по 1901 р. асистент клініки Жіночого медичного інституту. Одночасно з науковою діяльністю займався (1899–1901) літературно-публіцистичною роботою в марксистських журналах, був членом Спілки письменників і Вільного економічного товариства. За участь у демонстрації 2 березня 1901 р. і за підписання протесту «Спілки письменників» був висланий зі столиці. У 1901–1902 рр. працює в І. І. Мечникова в Парижі. У 1903 р. приват-доцент, а з 1904 по 1918 р. професор госпітальної, потім факультетської клініки Юр'євського університету. З 1919 по 1924 р. професор Кримського університету. З 1924 р. понадштантний професор І-го Московського державного університету. Опублікував близько 100 наукових робіт.

Основні праці: *Идеализм как физиологический фактор.* – Юрьев, 1908. – 302 с.; *Альтруистическая мораль и ее индивидуалистическое обоснование.* – Юрьев, 1914. – 6, 54 с.; *Диетическое лечение круглой язвы желудка и двенадцатиперстной кишки: клинич. монография.* – 2-е изд. – Л., 1928. – 88 с.

Література: *Разумов Н.* Проф. А. И. Яроцкий (к 40-летию научной и врачебной деятельности) // *Клиническая медицина.* – 1930. – Т. 8, № 15–16 (список работ до 1928 г.); *Цыган В. Н.* А. И. Яроцкий: на пороге великих открытий в физиологии. – СПб., 2005. – 375 с.

² *Яроцкий Леонид Александрович (1907–1980)*, геолог, син О. І. Яроцького. У 1932–1935 рр. начальник геологічної партії тресту Геліогазрозвідка в Ленінграді, у 1935–1941 рр. начальник експедиції Центрального інституту курортології і фізіотерапії. Учасник Другої світової війни. У 1944 р. В. І. Вернадський виступив з клопотанням про відкликання Л. О. Яроцького з фронту як цінного фахівця. Докладніше про нього див.: *Вернадский В. И.* Статьи об ученых и их творчестве. – М., 1997. – С. 288.

³ Головне геологорозвідувальне управління (ГТРУ) ВРНГ.

⁴ *Обручев Владимир Опанасович (1863–1956)*, геолог, географ, мандрівник. Академік АН СРСР (1929). Докладніше про нього див.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського.* Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 27–30.

⁵ Зокрема, йдеться про: *Белоусов В. В., Яроцкий Л. А.* 1) Некоторые общие вопросы тектоники Керченско-Таманской области // *Проблемы советской геологии.* – 1934. – № 3. – С. 207–224; 2) *Грязевые сопки Керченско-Таманской области. Условия их возникновения и деятельности.* – Л.; М., 1936. – 155 с.; *Яроцкий Л. А., Митин М. Н.* К вопросу о происхождении природного газа в районе Чапаевских минеральных вод // *Природные газы.* – 1936. – Вып. 11. – С. 33–61.

⁶ Вернадська Наталія Єгорівна, дружина В. І. Вернадського.

* Номер телефону: 6-79-69.

Леонард Антонович Ячевський (1858–1916)¹

Л. А. Ячевський – В. І. Вернадському

№ 328

6 листопада 1899 р., Катеринослав

Екатеринослав, 6.XI.[18]99

Многоуважаемый Владимир Иванович.

К 15 числу мне необходимо представить свои соображения относительно устройства минералогического и геологического кабинетов Высшего Горного училища². Для того, чтобы по возможности удачнее выполнить эту задачу, мне необходимы некоторые сведения о существующих кабинетах.

Ввиду этого обращаюсь к Вам с покорнейшею просьбою не отказать в возможно скором времени <прислать> на́скоро составленный план Минералогического и Геологического кабинетов с их аудиториею, лабораториями и комнатами для занятий студентов. На плане не откажите обозначить как горизонтальные размеры, так и вертикальные.

Исполнением моей просьбы окажете содействие близкому к Вам делу.

Примите уверения, многоуважаемый Владимир Иванович, в совершенном почтении и преданности.

Л. Ячевский

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1932, арк. 1–2.

№ 329

20 лютого 1901 р., Катеринослав

Екатеринослав, 20.II.[1]901

Многоуважаемый Владимир Иванович.

Обращался в книжные магазины, чтобы получить вторую часть Вашей Минералогии³, но получил ответ, что ее нет в продаже.

Я был бы очень рад, если мог бы получить полностью хотя <бы> студенческие издания Ваших курсов⁴, и потому не откажите поручить Вашим издателям выслать их мне, а счет [написать] на имя Минерал[огического] кабин[ета].

[Шлю] низжайший поклон.

Л. Ячевский

P.S. Включаю кристаллографию и кристаллофизику⁵.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1932, арк. 3 зв. Листівка*.

* Адреса на звороті: В г. Москву Его Высокородию Владимиру Ивановичу Вернадскому, Г[осподину] Профессору Университета. Минералогич[еский] Кабинет.

Коментарі

¹ *Ячевський Леонард (Леонід) Антонович (Jaczewski; 1858–1916)*, геолог, гірничий інженер. Закінчив Петербурзький гірничий інститут (1883). З 1883 по 1887 р. служив у Сибіру, займаючи різні посади. У 1888 р. повернувся до Петербурга, близько чотирьох років виконував ряд технічних доручень з боку Гірничого департаменту. З 1898 по 1908 р. керував Єнісейською партією для геологічних досліджень у золотоносних областях Сибіру. Одночасно з 1899 по 1903 р. виконував обов'язки професора кафедри мінералогії в Катеринославському вищому гірничому училищі, де ним було організовано кабінет мінералогії. У 1905 р. викладав геологію та петрографію в Миколаївській інженерній академії. У 1908 р. на замовлення влади підготував Проект організації служби для Сибіру. З 1909 р. член Гірничого вченого комітету. З 1913 р. член Геологічного комітету. Професор мінералогії Гірничого інституту в Єкатеринбурзі.

Основні праці: О некоторых породах и минералах Забайкальской области // Изв. ВСО ИРГО. – 1885. – Т. 16. – № 4–5; Краткий геологический очерк золотых промыслов вблизи слияния рек Онона и Ингоды в Забайкальской области. – СПб., 1888. – 64 с.; О вечномёрзлой почве в Сибири // Изв. ИРГО. – 1889. – Т. 25, вып. 5. – С. 341–355; Об измерении глубины Байкала // Горный журнал. – 1893. – Ч. 3. – Кн. 9; Северный Енисейский горный округ. Кратк. предв. отчет // Горный журнал. – 1894. – Т. 1, № 1, отд. 2. – С. 125–144; Области рек Чуны и Оны в Енисейском и Канском округах // Изв. ИРГО. – 1895. – Т. 31, вып. 2. – С. 21–222; Железная промышленность в Сибири // Изв. Об-ва горн. инженеров. – СПб., 1905; Проект устава о золотом и платиновом промыслах. – СПб., 1906. – 13 с.

Література: *Вернадский В. И.* Памяти князя Б. Б. Голицына и Л. А. Ячевского // Отчеты о деятельности КЕПС России. – Пг., 1916. – № 5. – С. 85–87; Ячевский Леонард (Леонид) Антонович // Хобта А. В. Строительство Транссиба: очерки истории (кон. XIX – нач. XX вв.). – Иркутск, 2009. – С. 356–362.

² При відкритті Катеринославського вищого гірничого училища викладацький склад налічував 13 осіб, в. о. екстраординарного професора кафедри мінералогії та петрографії був призначений від 1 жовтня 1899 р. гірничий інженер Л. А. Ячевський, його помічником – асистент А. Е. Гедройц. Їм належить заслуга в організації та становленні навчального процесу з мінералогії. У приміщеннях Потьомкінського палацу були створені «кабінети мінералогії та петрографії» (у 1901 р. училище з Потьомкінського палацу переїхало в свої корпуси на південному краю Соборної площі). Л. А. Ячевський підготував і методом літографії видав три підручники: «Конспект лекцій по мінералогії», «Кристаллофізика», «Мінералогія» і «Кристаллографічні таблиці». Також див.: *Ячевський Л. А.* Постановка преподавания минералогии и петрографии в Екатеринославском Высшем горном училище. Минералогический и петрографический кабинеты училища // Труды I Всерос. съезда деятелей по практик. геологии и разведочному делу, сост. с 8 по 16 февраля 1903 г. в С.-Петербурге. – СПб., 1908. – С. 468.

³ Імовірно, *Вернадский В. И.* Лекции описательной минералогии, [читанные в Московском университете]. – М., 1899. – 288 с.

⁴ Див.: *Вернадский В. И.* 1) Краткий курс минералогии, читанный студентам-медикам в 1891–1892 гг. – М., 1891. – 158 с.; 2) Лекции кристаллографии. – М., 1894. – 255 с.; 3) Краткий курс минералогии, читанный в 1895 акад. г. студентам-медикам 1-го курса. – М., 1895. – 135 с.; 4) Лекции по кристаллографии для студентов-медиков. – М., 1896. – 134 с.; 5) Лекции по минералогии, читанные студентам-медикам в 1897–1898 гг. – М., 1898. – 144 с.; 6) Лекции по минералогии, читанные студентам-медикам в 1900 г. – М., 1900. – 133 с. (літогр. вид.).

⁵ Очевидно, *Вернадский В. И.* Физико-кристаллическое исследование. I. Явления скольжения кристаллического вещества. – М., 1897. – 182 с. – (Учен. зап. имп. Моск. ун-та. Отд. естеств.-ист.; Вып. 13). Див. також: *Вернадский В. И.* Кристаллографические заметки: О кристаллической форме ромбического азотного калия и о кристаллическом строении арагонита // Bulletin de la Societe imperiale des naturalistes de Moscou. – 1897. – Т. 10, № 2. – Р. 292–302 (окр. відб.: М., 1898. – 11 с.).

**О Ф І Ц І Й Н Е
Л И С Т У В А Н Н Я**

Звернення директора Катеринославського вищого гірничого училища до В. І. Вернадського щодо надання відгуку на наукові праці кандидатів на кафедрі мінералогії

№ 330

12 листопада 1907 р., Катеринослав

12 ноября 1907 г. № 6455 г. Екатеринослав*
Его Превосход[ительству] В. И. Вернадскому

Милостивый Государь Владимир Иванович

Советом Екатеринославского Высшего Горного Училища¹ был объявлен конкурс для замещения освобождающейся с будущего семестра кафедры минералогии.

На участие в этом конкурсе прислали заявления со списками своих работ:

Г[осподин] Чирвинский Петр Николаевич², магистрант по минералогии и геологии,

Г[осподин] Тутковский Павел Аполлонович³, кандидат естественных наук,

Г[осподин] Попов Сергей Платонович⁴, приват-доцент Московского Университета (магистрант)

и г[осподин] Иванов Леонид Ликарионович⁵, старший сверхштатный лаборант Киевского Политехнического Института, кандидат естественных наук.

Совет Училища в заседании 3 сего ноября, желая иметь отзыв авторитетных лиц о достоинстве работ названных кандидатов, постановил обратиться к Вам с покорнейшею просьбою не отказать дать свой отзыв по возможности обо всех конкурсантах, хотя бы с разбором только чисто имеющихся от них работ.

Во исполнение такого постановления Совета, препровождая при сем списки научных трудов конкурсантов, имею честь покорнейше просить Вас не отказать Совету Училища в вашем содействии дачею отзыва о трудах их [...]**

АРАН, ф. 518, оп. 4, спр. 98, арк. 10. Машинопис.

Коментарі

¹ Про Катеринославське вище гірниче училище див. комент. № 156 у розділі листів Л. Л. Иванова в кн. 1 цього видання.

Першим директором училища був гірничий інженер Сергій Миколайович Сучков (1899–1908). Його наступником став геолог, палеонтолог Лебедев Микола Йосипович (1863–1931).

* На бланку: М[инистерство] Т[орговли] и П[ромышленности]. Директор Екатеринославского Высшего Горного Училища.

** Закінчення листа відсутнє.

² Чирвинський Петро Миколайович (1880–1955), геолог, доктор геолого-мінералогічних наук (1919), професор. Докладніше про нього див. комент. № 116 у розділі листів Л. Л. Іванова в кн. 1 цього видання. В. І. Вернадський написав відгук на праці П. М. Чирвинського на конкурс в Катеринославському вищому гірничому училищі: *Вернадский В. И.* [Отзыв об ученых трудах проф. П. Н. Чирвинского] // Известия Екатеринославского высшего горного училища. – 1908. – Т. 4, вып. 2. – С. 9–10 (перевид. у: *Вернадский В. И.* Статьи об ученых и их творчестве. – М., 1997. – С. 158–159).

³ Тутковський Павло Аполлонович (1858–1930), геолог, палеонтолог, фізико-географ. Академік УАН (1918). Докладніше про нього див. комент. № 227 у розділі листів Л. Л. Іванова в кн. 1 цього видання. В. І. Вернадський написав відгук також на праці П. А. Тутковського: *Вернадский В. И.* [Отзыв об ученых трудах П. А. Тутковского] // Известия Екатеринославского высшего горного училища. – 1908. – Т. 4, вып. 2. – С. 10–12 (перевид. у: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1. Кн. 2. – К., 2011. – С. 274–275).

⁴ Попов Сергій Платонович (1872–1964), мінералог, учень В. І. Вернадського. Докладніше про С. П. Попова див. комент. № 40 у розділі листів Л. Л. Іванова в кн. 1 цього видання.

⁵ Іванов Леонід Лікаріонович (1877–1946), мінералог, професор Катеринославського вищого гірничого училища (пізніше Гірничого інституту; 1908–1946), учень В. І. Вернадського. Див. розділ листів Л. Л. Іванова в кн. 1 цього видання. Відгук В. І. Вернадського до конкурсу див.: *Вернадский В. И.* [Отзыв о научных трудах Л. Л. Иванова] // Известия Екатеринославского высшего горного училища. – 1908. – Т. 4, вып. 2. – С. 12–13 (перевид. у: *Вернадский В. И.* Статьи об ученых и их творчестве. – М., 1997. – С. 161).

У листуванні відображені деякі перипетії конкурсу. Долю основних кандидатів – П. М. Чирвинського та Л. Л. Іванова, які набрали в раді однакову кількість голосів, – вирішило жеребкування на користь останнього.

В «Известиях Екатеринославского Высшего горного училища» було надруковано також відгуки Є. С. Федорова, А. В. Лаврського, М. Й. Лебедева, П. П. П'ятиницького про кандидатів на кафедрі.

**Листування декана Сільськогосподарського відділення Київського
політехнічного інституту П. Р. Сльозкіна¹ з В. І. Вернадським
у справі надання відгуку на наукові праці кандидатів
на кафедрі мінералогії та геології**

П. Р. Сльозкін – В. І. Вернадському

№ 331

17 жовтня 1911 р., Київ

октября 17, 1911 г., № 381 г. Киев*

Его Превосходительству

Профессору Владимиру Ивановичу Вернадскому

Ваше Превосходительство Милостивый Государь
Владимир Иванович

По поручению Сельско-Хозяйственного Отделения прошу Вас не отказать
принять на себя труд по рассмотрению ученых работ кандидатов на замещение
кафедры Минералогии и Геологии в К[иевском] П[олитехническом] Институте².

Заявления и ученые труды поступили от г[оспод]: проф[ессоров] Г. Михай-
ловского, П. Тутковского и А. М. Зайцева³. Если Вы нашли бы возможным дать
отзыв о трудах лишь только некоторых кандидатов, то одновременно прошу уве-
домить меня, чьи именно труды могу я Вам прислать⁴.

С совершенным уважением

Декан П. Слезкин

АРАН, ф. 518, оп. 4, спр. 98, арк. 33. Машинопис.

В. І. Вернадський – П. Р. Сльозкіну

№ 332

6 листопада 1911 р., Петербург

Петербург, Академия Наук

6.XI.[1]911

Милостивый Государь Петр Родионович,

В ответ на письмо Ваше от № 381 могу сообщить, что я мог бы взять обзор
ученых трудов проф. А. В.** Зайцева. Проф. Тутковский работал по минералогии
лет 20–30 назад, и с тех пор, сколько знаю, его деятельность шла в области гео-

* На бланку: М[инистерство] Т[орговли] и Пр[омышленности]. Декан Сельско-Хозяйс-
ственного Отделения Киевского Политехнического Института Императора Александра II-го.

** Так в оригіналі. Правильно: А. М. Зайцев.

графіи и геологии. Работ по минералогии пр[оф]. Михайловского (кроме нефти) не знаю, и он является чистым геологом.

Если Вы сочтете нужным прислать мне список работ пр[оф]. Зайцева (или лучше еще его работы), то я мог бы прислать Вам отзыв, хотя проф. Зайцев – заслуженный профессор Томского Университета и едва ли требуется оценка его трудов, тем более, что он работает без перерыва до сих пор.

С совершенным уважением.

Готовый к услугам

В. Вернадский

Держархів м. Києва, ф. 18, оп. 1, спр. 1263, арк. 322–322 зв.

П. Р. Сльозкін – В. І. Вернадському

№ 333

28 січня 1912 р., Київ

28 янв[аря] 1912 г., № 607 г. Киев*

Многоуважаемый Владимир Иванович,

Ввиду приближающейся необходимости закончить делопроизводство по конкурсу на Минералогію и Геологію позволяю себе обратиться к Вам с покорнейшей просьбой по возможности ускорить доставление мне Вашего отзыва об ученых трудах проф. Зайцева⁵, за что заранее выражаю Вам свою глубочайшую благодарность.

С совершенным уважением

проф. П. Слезкин

АРАН, ф. 518, оп. 4, спр. 98, арк. 35. Машинопис.

№ 334

20 лютого 1912 р., Київ

20 февр[аля] дня 1912 г., № 21 г. Киев**

Многоуважаемый Владимир Иванович,

Ввиду совершенной необходимости для меня иметь все отзывы о кандидатах на кафедру Минералогіи и Геологіи в самом непродолжительном времени

* На бланку: М[инистерство] Т[орговли] и Пр[омышленности]. Декан Сельско-Хозяйственного Отделения Киевского Политехнического Института Императора Александра II-го.

** Те саме.

я вынужден беспокоить Вас своей покорнейшей просьбой прислать мне недостающий пока отзыв Ваш о работах проф. Зайцева вместе с печатными материалами.

С совершенным уважением готовый к услугам проф. П. Слезкин

АРАН, ф. 518, оп. 4, спр. 98, арк. 36. Машинопис.

№ 335

6 березня 1912 р., Київ

6 марта 1912 г. № 27 г. Киев*

Его Превосходительству Владимиру Ивановичу Вернадскому

Милостивый Государь Владимир Иванович,

Принося от имени С[ельско]-Х[озяйственного] Отделения и от себя лично глубокую благодарность за понесенный Вами труд по составлению отзыва об ученых трудах проф. Зайцева, одновременно позволяю себе просить об возвращении доставленных Вам печатных материалов.

С совершенным уважением и преданностью

Декан Сельско-Хозяйственного Отделения

П. Слезкин

АРАН, ф. 518, оп. 4, спр. 98, арк. 37. Машинопис.

Коментарі

¹ Сльозкін Петро Родіонович (1862–1927), учений, педагог, організатор сільськогосподарської справи в Україні. Закінчив Московське реальне училище (1881) і сільськогосподарське відділення Петровської землеробської та лісової академії (1885). У 1886–1887 рр. вивчав культуру бавовника в США. У 1889–1891 рр. за рішенням ради Петровської академії перебував у закордонному відрядженні з метою підготовки по кафедрі землеробства. У 1891–1893 рр. читав у Петровській академії лекції з «біологічних умов культури сільськогосподарських рослин». У 1897–1899 рр. директор контрольно-насіenneвої станції та лабораторії Київського землеробського синдикату. У 1899 р. обраний в. о. екстраординарного професора кафедри хліборобства Київського політехнічного інституту. Тривалий час завідував кафедрою часткового землеробства КПІ, керував станцією з випробовування ґрунтообробних машин інституту, завідував лабораторією часткового землеробства (1902–1919), був деканом сільськогосподарського відділення (1908–1915). Декан економічного відділення та в. о. ректора Київського комерційного інституту в березні – грудні 1917 р. З 1919 р. член сільськогосподарської секції Постійної комісії для виучування природних багатств України при УАН. Консультант у Цукротресті та Вукоопспілці. У 1920–1927 рр. професор Київського інституту народного госпо-

* На бланку: М[инистерство] Т[орговли] и Пр[омышленности]. Декан Сельско-Хозяйственного Отделения Киевского Политехнического Института Императора Александра II-го.

дарства. У 1924 р. ініціював створення Київського крайового сільськогосподарського музею. Див.: *Вергунов В. А.* Професор Сльозкін Петро Родіонович (1862–1927). – К., 2007. – 180 с.

² Очевидно, вакансія відкрилася після відомого протесту та звільнення в лютому 1911 р. трьох деканів і відставки 7 професорів КПІ. Серед звільнених згідно з наказом Міністерства торгівлі і промисловості був декан хімічного відділення О. В. Нечаєв, який від 1899 р. був ще й професором кафедри мінералогії та геології. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів О. В. Нечаєва в цій книзі. Влітку 1911 р. було оголошено конкурс на заміщення вакантної посади професора кафедри мінералогії і геології. Проте конкурс затягнувся, а в травні 1912 р. його було визнано таким, що не відбувся (Держархів м. Києва, ф. 18, оп. 1, спр. 1263, арк. 281 зв. – 283; 291–292; 481–481 зв.).

³ Михайловський Георгій Павлович (1870–1912), геолог, палеонтолог і стратиграф. Закінчив Новоросійський університет (1894), працював асистентом, потім зберігачем музею при кафедрі мінералогії Варшавського університету. З 1898 р. працював у геологічному комітеті в Петербурзі – спочатку як співробітник, а потім як штатний помічник геолога комітету. Займався дослідженням третинних відкладень Півдня Росії. У 1905 р. обраний професором кафедри геології Юр'євського університету, де замінив М. І. Андрусова.

Тутковський Павло Аполлонович (1858–1930), геолог, палеонтолог, фізико-географ. Академік УАН (1918). Докладніше про нього див.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського*. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 379–380. Також див. комент. № 3 до листа № 330.

Зайцев Олексій Михайлович (1856–1921), геолог, мінералог. Професор Томського та Варшавського університетів. Докладніше про нього див. комент. № 138 у розділі листів Л. Л. Іванова в кн. 1 цього видання.

⁴ Аналогічні листи було направлено професорам М. І. Андрусову та П. Я. Армашевському, які також давали відгуки на кандидатів. Див.: Держархів м. Києва, ф. 18, оп. 1, спр. 1344, арк. 37–38. В. І. Вернадський на прохання інституту подав відгук на праці одного з кандидатів – проф. О. М. Зайцева.

⁵ Держархів м. Києва, ф. 18, оп. 1, спр. 1263, арк. 299–300 зв. Зберігся також автограф-чернетка відгуку, датованого 26 лютого 1912 р. (АРАН, ф. 518, оп. 1, спр. 279, арк. 1–6). Вперше надруковано: *Вернадский В. И.* [Отзыв о научных трудах профессора А. М. Зайцева] // *Вернадский В. И.* Статьи об ученых и их творчестве. – М., 1997. – С. 171–172 (перевид.: *Вернадский В. И.* Собрание сочинений: в 24-х т. – М., 2013. – Т. 13).

**Запрошення В. І. Вернадському від Є. Г. Стеценка¹
на засідання Каналізаційної комісії м. Полтава**

№ 336

28 серпня 1916 р., Полтава*

Ваше Превосходительство, Милостивый Государь,
Владимир Иванович.

1-го сентября состоится очередное заседание Канализационной Комиссии, в котором подлежит обсуждению вопрос о грунтовых – подпочвенных водах, так сильно угрожающих Полтаве.

Комиссия уполномочила меня просить Ваше Превосходительство сделать Полтавцам громадное одолжение, не отказать пожаловать в заседание Комиссии, имеющее быть в помещении Городской Электрической Станции 1 сентября в 8 час[ов] вечера.

Извиняясь за беспокойство, прошу верить в чувство глубокого уважения и полной готовности служить Вашему Превосходительству.

Е. Стеценко

Заведующий постройкой Канализации в г. Полтаве.

28.VIII.[19]16 г.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1578, арк. 1. Машинопис.

Коментарі

¹ Стеценко Євген Григорович (1841 – після 1920 р.), член Полтавської міської думи, член правління та керуючий справами Будинку працелюбства, член театральної комісії освітнього будинку М. В. Гоголя. Арештований 17.09.1920 р. та засуджений Полтавською ГубНК 21.10.1920 р. до 2 років позбавлення волі за службу в Денікіна.

Література: Памятная книжка Полтавской губернии на 1916. – Полтава, 1916. – С. 14, 71, 77; Реабілітовані жертви комуністичного терору на Полтавщині. – Режим доступу: <http://www.abc-people.com/archives/a-3-18.htm>. – Назва з екрана.

* На бланку: Евгений Григорьевич Стеценко. Полтава.

**Лист секретаря Комісії для вироблення законопроекту
про утворення УАН В. Л. Модзалевського¹ до голови комісії
В. І. Вернадського із запрошенням на перше засідання**

№ 337

5 липня 1918 р., [Київ]*

Липня 5 дня 1918 р. № 36**
Академіку В. І. Вернадському

Високоповажний Володимир Івановичу!

Голова Комісії по виробленню законопроекту про утворення Української Академії Наук² академік В. І. Вернадський просить Вас прибути на перше засідання Комісії, яке відбудеться в вівторок, 9-го липня, о 6 год. вечора, в кабінеті Міністра Народної Освіти³ (Бібіковський б[ульвар], № 14).

Порядок дня:

1. Відкриття засідань Комісії.

Секретар Комісії *В. Модзалевський*

АРАН, ф. 518, оп. 4, спр. 99, арк. 8. Машинопис.

Коментарі

¹ Модзалевський Вадим Львович (1882–1920), історик, архівіст, археограф. За фахом військовий інженер, викладав у Першому Кадетському корпусі в Петербурзі. Після відставки очолював Музей українських старожитностей В. Тарновського, був керуючим справами Чернігівської губернської вченої архівної комісії, секретарем Чернігівського дворянського зібрання, головою Комітету з охорони пам'яток мистецтва й старовини. Член УНТ та Історичного товариства Нестора-літописця. Керівник Архівно-бібліотечного відділу Головного управління мистецтв і національної культури (1918), а згодом – Головного архівного управління та Всеукраїнського головного архіву (1919–1920). Секретар Комісії для розробки законопроекту про заснування УАН, головою якої був В. І. Вернадський. У 1919 р. став керуючим працями Постійної комісії для складання біографічного словника діячів України, членом Постійної комісії для виучування західноруського і українського права, Постійної археографічної комісії УАН. Автор численних праць з історії Лівобережної України XVII–XVIII ст., генеалогії, геральдики, мистецтвознавства, зокрема «Малоросійського родословника» (Т. 1–4. – К., 1908–1914; Т. 5 (вип. 1–5). – К.; СПб., 1996–2004); видав важливі історичні джерела. Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 1. – К., 2012. – С. 650–651.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** Відтворено бланк: У[країнська] Д[ержава]. Міністерство народної освіти. Комісія по утворенню Укр[аїнської] Академії Наук.

В. Л. Модзалевський був сином двоюрідної сестри В. І. Вернадського – Олександри Іванівни Модзалевської (у дівочтві Константинович) по жіночій лінії (мати Володимира Івановича – Ганна Петрівна була з роду Константиновичів).

² В. І. Вернадський очолював у 1918 р. комісії з організації вищої школи та щодо створення Академії наук в Українській Державі. Про діяльність згаданої в листі комісії див.: Збірник праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві. – К., 1919. – IV, 88, XXXIV с. Також див. промову В. І. Вернадського «В справі заснування Української академії наук у Києві» на першому засіданні 9 липня 1918 р. і журнали засідань комісії: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1. Кн. 1. – К., 2011. – С. 194; 198–243.

³ Ідеться про Миколу Прокоповича Василенка (1866–1935), історика держави і права, кадета, в 1917 р. куратора Київської навчальної округи, міністра народної освіти Української Держави, одного з фундаторів УАН, академіка і президента УАН. З ним В. І. Вернадського багато років пов'язували товариські стосунки. Докладніше див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 1. – К., 2011. – С. 251–429.

Міністерство народної освіти займало приміщення Другої жіночої гімназії св. княгині Ольги (вул. Терещенківська, 2) та Першої чоловічої (Олександрівської) гімназії (Бібіковський бульвар, 14). Ще до революції в будинку Олександрівської гімназії розташовувалася «казенна» квартира попечителя навчальної округи, а від 1918 р. – Міністерство народної освіти УНР/Української Держави, зокрема його Бібліотечно-архівний відділ, головою якого був В. Л. Модзалевський. У 1919 р. в будівлі по Бібіковському бульвару, 14 деякий час проживав і В. І. Вернадський. Тепер у будинку розміщується Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

**Лист міністра народної освіти Української Держави М. П. Василенка¹
до голови Комісії по вищих учбових закладах та наукових установах
України² В. І. Вернадського щодо стипендій для аспірантів**

№ 338

8 липня 1918 р., Київ

Київ, 8 июля 1918 г.*

Академику В. И. Вернадскому
Председателю Комиссии по Высшей Школе

Многоуважаемый Владимир Иванович,

Предполагаемое учреждение в г. Киеве и Каменце украинских университетов и введение при университетах Харьковском и Новороссийском параллельных кафедр с украинским языком преподавания³ ставит на очередь вопрос о необходимых научных силах, которые бы имели соответственный научный для занятия кафедр ценз (степени магистра и доктора) и в то же время владели украинским языком и уже известных научными трудами, но не имеющих научных степеней, я бы полагал необходимым прийти на помощь этим ученым в приобретении ими научных степеней. Многие из них, благодаря разным житейским условиям, службе и т. п., лишены возможности отдать себя всецело науке. Поэтому я бы просил Вас обсудить в Комиссии вопрос о том, насколько полезно может быть в этом отношении предполагаемое мною временное учреждение повышенных стипендий, которые могли бы освободить намеченных научных деятелей от их служебных обязанностей и дали бы им возможным в определенный срок сдать магистерский экзамен, а быть может, и подготовить диссертацию. На каких условиях могли бы выдаваться такие стипендии и кем. Мне кажется, что таким путем можно было бы ряду научных работников, если они пожелают, дать возможность скоро занять университетские кафедры.

Прошу принять уверение в моем глубоком к Вам уважении.

Ник. Василенко

АРАН, ф. 518, оп. 4, спр. 45, арк. 76. Машинописна копія.

Коментарі

¹ Микола Прокопович Василенко (1866–1935), історик і правознавець. У травні – жовтні 1918 р. міністр освіти Української Держави. Один із засновників УАН, її другий президент (1921–1922). Товариш В. І. Вернадського. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів М. П. Василенка в кн. 1 цього видання.

² Про цю комісію при Міністерстві народної освіти Української Держави див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1. Кн. 1. – К., 2011. – С. 493–542.

³ Комісією обговорювалися, зокрема, внесені міністерством законопроекти про запровадження в Харківському, Одеському університетах паралельних кафедр з українською мовою викладання, а також утворення окремих державних українських університетів у Києві та Кам'янці-Подільському.

* Відтворено реквізити бланка: Міністр Освіти і Мистецтва.

**Листи Комісії по вищих учбових закладах та наукових установах
України на чолі з В. І. Вернадським до міністра народної освіти
Української Держави М. П. Василенка в справах комісії**

№ 339

14 липня 1918 р., Київ

Липня 14 дня 1918 р., № 2 м. Київ*

Г[осподину] Міністру Народного Просвещения¹

Имею честь представить Вам для окончательного разрешения следующие законопроекты и постановления, принятые в заседании 27-го июня в состоящей под моим председательством Комиссии по Высшим Учебным Заведениям и Учебным** Учреждениям²:

1. Законопроект и пояснительная к нему записка по Николаевскому отделению Пулковской Обсерватории.
2. О приеме лиц, кончивших средние школы вне Украины, в высшие школы Украины в текущем году (с пояснительной запиской).
3. Правила приема в университеты.

Председатель Комиссии
Секретарь Комиссии

академик *В. Вернадский*
приват-доцент *Б. Личков*

ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 1, спр. 329, арк. 5. Машинопис.

№ 340

21 липня 1918 р., [Київ]***

21.VII.1918 г., № 7*

Г[осподи]ну Міністру Народного Просвещения

На заседании состоящей под моим председательством комиссии по высшим учебным заведениям после обсуждения вопроса о различных проектах преобразования Нежинского Историко-Филологического Института Комиссия пришла к мысли о желательности командировать в Нежин для выяснения вопроса на месте и для доклада трех лиц: представителя Министерства, представителя Комиссии проф. А. М. Лободу³ и проф. Политехнического Института П. Слезкина⁴.

* Відтворено реквізити бланка: Українська Держава. Комісія по Высшим Учебным Заведениям и Ученым Учреждениям при Министре Народного Просвещения.

** Так в оригіналі. Правильно: ученым.

*** Місце написання листа встановлено за змістом.

Очень желательнo, чтобы Министерство командировало эту комиссию возможно скорее.

Председатель Комиссии
Секретарь Комиссии

<В. Вернадский>

АРАН, ф. 518, оп. 4, спр. 103, арк. 13. Машинописна копія.

№ 341

[Не раніше 1 серпня 1918 р., Київ]*

№ 32**

Г[осподи]ну Министру Народной Освиты

На заседании 1 августа состоящей под моим председательством Комиссии по высшим учебным заведениям и ученым учреждениям⁵ был по докладу представителя Департамента Высшей Школы принят законопроект об ассигновании Харьковским Высшим Женским Курсам ста тысяч как годовичного пособия на три года.

Председатель Комиссии
Секретарь Комиссии

<В. Вернадский>

АРАН, ф. 518, оп. 4, спр. 45, арк. 35. Машинописна копія.

№ 342

[Не раніше 5 серпня 1918 р., Київ]***

Г[осподи]ну Министру Народной Освиты****

На заседании 5 августа состоящей под моим председательством Комиссии⁶ при рассмотрении ходатайства Северо-Донецкой Биологической станции при Харьковском Обществе Испытателей Природы⁷ о предоставлении ей возможности устроить помещение для жилья лиц, работающих на Станции, было принято постановление поднять через Министра Освиты вопрос о возможности предоставления Станции для этой цели какого-либо барака в Харькове из ликвидируемых учреждений военного времени. Ввиду этого прошу Вас не отказать ходатайствовать перед ликвидационной комиссией означенных учреждений об уступке подходящего для нужд Станции барака по себестоимости. Получение такого барака

* Дату і місце написання листа встановлено за змістом.

** Відтворено бланк: У[країнська] Д[ержава]. Міністерство Народної освіти.

*** Дату і місце написання листа встановлено за змістом.

**** Відтворено реквізити бланку: У[країнська] Д[ержава]. Комісія по висшим учебним заведениям и ученым учреждениям при Министре Народной Освиты. № 64.

даст возможность понизить сумму предположенной Обществом для выдачи станции ежегодной субсидии.

Председатель Комиссии
Секретарь Комиссии

<В. Вернадский>

АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 45, арк. 47. Машинописна копія.

№ 343

[Не раніше 8 серпня 1918 р., Київ]*

Г[осподи]ну Министру Народной Освиты**

При сем препровождаю текст законопроекта, принятого по вопросу о кафедрах украиноведения в заседании 8-го августа состоящей под моим председательством Комиссии по высшим учебным заведениям и ученым учреждениям⁸.

Вопрос о названии кафедры западно-русского права вызвал оживленные прения членов Комиссии. Постановлено, препровождая законопроект Вам, указать на эти разногласия и отметить, что взамен термина «западно-русское» предлагались иные: «украинско-белорусское», «украинское» и «западно-русское и южно-русское» право⁹.

Председатель Комиссии
Секретарь Комиссии

<В. Вернадский>

АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 45, арк. 48. Машинописна копія.

№ 344

[Не раніше 12 серпня 1918 р., Київ]***

№ 40****

Г[осподи]ну Министру Народной Освиты

На заседании Комиссии 12-го августа¹⁰ обсуждалось ходатайство Высших Женских Курсов о переименовании их в «Харьковский Женский Университет» (бывшие Харьковские Женские Курсы, учрежденные Обществом Взаимопомощи трудящихся женщин). Постановлено было это ходатайство удовлетворить.

Председатель Комиссии
Секретарь Комиссии

<В. Вернадский>

АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 45, арк. 36. Машинописна копія.

* Дату і місце написання листа встановлено за змістом.

** Відтворено реквізити бланку: У[краинская] Д[ержава]. Комиссия по высшим учебным заведениям и ученым учреждениям при Министре Народной Освиты. № 66.

*** Дату і місце написання листа встановлено за змістом.

**** Відтворено реквізити бланку: У[краинская] Д[ержава]. Комиссия по высшим учебным заведениям и ученым учреждениям при Министре Народной Освиты.

№ 345

[Серпень 1918 р., Київ]*

№ 49**

Г[осподину] Міністру Народної Освіти

При обговоренні в сесійській під моїм головуванням Комісії по вищим навчальним закладам і навчальним установам¹¹ питання про розмір окладу службовців канцелярій вищих навчальних закладів було постановлено внаслідок дороговизни київської життя виділити канцелярських службовців навчальних закладів Києва на особе місце, призначив їм мінімальний оклад, підвищений на 25 рублів, прираховуваних виключно на дороговизну проти інших міст. Саме постановлено було прийняти для Києва мінімальний оклад не 225, а 250. Прибавки постановлено було залишити старі, т. є. по 400 р[уб]. за п'ять років.

Голова Комісії
Секретар Комісії

<В. Вернадський>

АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 45, арк. 40. Машинописна копія.

№ 346

[Вересень 1918 р., Київ]***

№ 54****

Г[осподи]ну Міністру Освіти

В сесійській Комісії 16-го серпня¹² обговорювалося ходатайство Харківського Медичного Інституту¹³ про надання йому права виробляти іспити на докторантів і фармацевтів. Внесено було рішення, що надання особливих вищих шкіл таких прав знаходиться поза компетенцією Міністра і можна було зроблено**** тільки в законодавчому порядку. Що стосується піднятого питання в такому порядку, то воно визнано Комісією несвоєчасним.

Голова Комісії
Секретар Комісії

<В. Вернадський>

АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 45, арк. 41. Машинописна копія.

* Дату і місце написання листа встановлено за змістом.

** Відтворено бланк: У[країнська] Д[ержава]. Міністерство Народної Освіти.

*** Дату і місце написання листа встановлено за змістом.

**** Відтворено бланк: У[країнська] Д[ержава]. Комісія по вищим навчальним закладам і навчальним установам при Міністерстві Народної Освіти.

***** Так в оригіналі.

№ 347

[Не пізніше 4 вересня 1918 р., Київ]*

№ 56**

Г[осподи]ну Міністру Народної Освіти

В засіданні Комісії 12-го і 15-го августа¹⁴ розглядався питання про надання прав і субсидій в розмірі 12 тисяч <руб.> Нежинським Вищим Жіночим Курсам. Предварительно оба эти вопроса были рассмотрены в подкомиссии, которая сделала Комиссии подробный доклад. По вопросу о правах принято постановление:

Ввиду того, что постановка преподавания на Нежинских Курсах целиком соответствует постановке преподавания на историко-филологическом факультете университета (причем предметы украиноведения преподаются по-украински), а финансовая сторона на текущий год вполне обеспечена платой слушательниц, Комиссия признает вполне возможным дать Нежинским Курсам право высшей школы на основании закона 1 июля 1914 года ст[атья] 29 у III. Предоставление прав крайне важно Курсам на тот случай, если бы в случае той или иной реформы Нежинского Историко-Филологического Института слушательницам курсов пришлось переходить в другие высшие школы; «права» курсов существенно облегчили <бы> в этом случае переход и дали бы возможность зачета времени пребывания на курсах и предметов, там сданных.

Что касается субсидии, то по данному вопросу Комиссия пришла к отрицательному решению. Субсидия испрашивается в возмещение расходов прошлого. Комиссия, считая принципиально нежелательным такое назначение субсидии, постановила эту часть ходатайства Курсов отклонить.

Председатель Комиссии
Секретарь Комиссии

<В. Вернадский>

АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 45, арк. 42–42 зв. Машинописна копія.

№ 348

4 вересня [1918 р., Київ]***

4.IX. № 57****

Г[осподи]ну Міністру Народної Освіти

На засіданні 22-го августа состоящей под моим председательством Комиссии по высшим учебным заведениям и ученым учреждениям¹⁵ обсуждалось

* Дату і місце написання листа встановлено за змістом.

** Відтворено бланк: У[країнська] Д[ержава]. Комісія по висшим учебным заведениям и ученым учреждениям при Міністрі Народної Освіти.

*** Рік і місце написання листа встановлено за змістом.

**** Відтворено реквізити бланку: У[країнська] Д[ержава]. Міністерство Народної Освіти.

ходатайство Українського Товариства Економістів об утвердженні устава открито-ваемого ими в Києве нового высшего учебного заведения Экономическо-Административного Института¹⁶. Внимание подкомиссии при рассмотрении устава обратили следующие права, об утверждении которых за ними Институт просит:

1) право беспошлинной выписки и 2) право на получение государственных пенсий служащим Института.

Выяснено было, однако, что предоставление этих прав находится вне компетенции Министра и они могут быть предоставлены Институту только в законодательном порядке. Ввиду этого Комиссия постановила эти пункты из устава выбросить и признать остальную его часть подлежащей утверждению.

Председатель Комиссии
Секретарь Комиссии

<В. Вернадский>

АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 45, арк. 38–38 зв. Машинописна копія.

№ 349

[Вересень 1918 р., Київ]*

№ 67**

Г[осподи]ну Министру Народной Освиты

В заседании 30 августа Комиссией¹⁷ по докладу подкомиссий был рассмотрен вопрос о предоставлении оканчивающим Киевские Педагогические Курсы А. В. Жекулиной¹⁸ права преподавания в высших начальных училищах. Первоначально вопрос этот был детально рассмотрен в подкомиссии, которая, признавая возможным предоставить просимые права, считала необходимым увеличить число недельных часов, посвященных истории Украины и украинской литературы, и ввести, кроме того, эти предметы в качестве обязательных на все отделения.

После обсуждения этого вопроса в комиссии было вынесено постановление дать курсам просимые права с тем, 1) чтобы курс украинской литературы был увеличен с 2 на 3; 2) курс украинской истории тоже и все предметы украиноведения были сделаны общими. При этом комиссия полагала нужным представить Педагогическому Совету Курсов сделать для проведения этих предначертаний те изменения в программе, какие совет найдет нужным путем сокращения числа некоторых других предметов, объявить некоторые другие предметы рекомендуемыми или увеличением числа часов занятий.

Председатель Комиссии
Секретарь Комиссии

<В. Вернадский>

АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 45, арк. 58–58 зв. Машинописна копія.

* Дату і місце написання листа встановлено за змістом.

** Відтворено реквізити бланку: У[країнська] Д[ержава]. Комиссия по высшим учебным заведениям и ученым учреждениям при Министре Народной Освиты.

№ 350
[Вересень 1918 р., Київ]*

№ 68**

Г[осподи]ну Міністру Народной Освѣты

Представляю при сем на Ваше утверждение расходы по содержанию Комиссии с 20-го июля по 20 августа, Комиссия имела за это время восемь заседаний¹⁹. Расходы по заседаниям самой Комиссии, считая размер суточных в 30 рублей, составляют сумму в две тысячи сто шестьдесят рублей, причем между отдельными членами это распределяется так:

Д. И. Багалей (7)	210
К. Г. Воблый (3)	90
И. М. Ганицкий (2)	60
И. В. Егоров (6)	180
Б. А. Кистяковский (3)	90
А. В. Корчак-Чепурковский (6)	180
В. Н. Константинович (6)	180
А. Е. Крымский (4)	120
А. М. Лобода (3)	90
В. И. Лучицкий (4)	120
И. И. Огиенко (7)	210
Г. Г. Павлуцкий (8)	240
Е. В. Спекторский (7)	210
В. Г. Шапошников (6)	180
Итого	2160 руб.

К этому надо добавить расходы на содержание подкомиссий: по штатам на устройство общежитий для учащихся, по рассмотрению уставов и программ Археологического Института, Курсов Жекулиной, Фармацевтического Института, Екатеринославского Педагогического Института. Оплата отдельным членам посещенных ими заседаний подкомиссий составляет сумму:

Д. И. Багалей (7)	210 р[уб].
К. Г. Воблый (2)	60 р[уб].
И. В. Егоров (1)	30 р[уб].
В. Н. Константинович (5)	150 р[уб].
А. В. Корчак-Чепурковский (2)	60 р[уб].
А. М. Лобода (2)	60 р[уб].

* Дату і місце написання листа встановлено за змістом.

** Відтворено бланк: У[країнська] Д[ержава]. Комиссия по высшим учебным заведениям и ученым учреждениям при Министре Народной Освѣты.

В. И. Лучицкий (1)	30 р[уб].
Е. В. Спекторский (5)	150 р[уб].
В. Г. Шапошников (5)	150 р[уб].
[Всего посещений] 30	900 руб.

Жалованье Секретарю Комиссии Б. Л. Личкову за месяц составляет 600 рублей, переписчице М. В. Черногоровой – 150 рублей, письмоводителю А. Д. Изотовой – 150 рублей. Итого эта часть расходов составляет 900 рублей.

Таким образом, общие расходы по содержанию Комиссии составляют (900 – 900 – 2160 р[уб].) три тысячи девятьсот рублей*. Прошу Вас не отказать сделать зависящие распоряжения об отпуске этих денег.

Председатель Комиссии
Секретарь Комиссии

<В. Вернадский>

АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 45, арк. 65–65 зв. Машинописна копія.

Коментарі

¹ На той час міністром був Микола Прокопович Василенко (1866–1935), історик і правознавець. Один із засновників УАН, її другий президент (1921–1922). Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів М. П. Василенка в кн. 1 цього видання.

² Комісію по вищих учбових закладах та наукових установах України при міністрі народної освіти Української Держави було створено в червні 1918 р. під керівництвом В. І. Вернадського. Докладніше про роботу комісії див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1. Кн. 1. – К., 2011. – С. 493–542. Про роль В. І. Вернадського в створенні системи вищої освіти в Україні див. також: *Завальнюк О. М.* Академік В. І. Вернадський і творення національної університетської системи в Україні // *Історія України: маловідомі імена, події, факти: зб. ст.* – К., 2002. – Вип. 20–21. – С. 80–85.

³ Лобода Андрій Митрофанович (1871–1931), фольклорист, літературознавець, етнограф, педагог, історик театру. Академік (1922), віце-президент ВУАН (1923–1925), член-кореспондент РАН (1924), дійсний член НТШ (1924). Професор Київського університету.

⁴ Сльозкін Петро Родіонович (1862–1927), учений-фундатор контрольно-насіневої справи в Україні, професор Київського політехнічного інституту, Київського державного комерційного інституту, Київського інституту народного господарства. Докладніше про нього див. комент. № 1 до листа № 331.

⁵ Протокол цього засідання не зберігся. Втім, питання щодо матеріальної допомоги Харківським вищим жіночим курсам було поставлено ще на засіданні комісії 4 липня (Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1. Кн. 1. – К., 2011. – С. 512).

⁶ Протокол цього засідання не зберігся.

⁷ Станцію біля Змієва було засновано у 1914 р. Її очолював професор Харківського університету В. М. Арнольдї.

⁸ Протокол цього засідання не зберігся.

* Так в оригіналі.

⁹ У складі утвореної невдовзі Української академії наук при Соціально-економічному відділі була кафедра західноруського та українського права і діяла така ж Постійна комісія при ній.

¹⁰ Протокол цього засідання не зберігся.

¹¹ Протокол цього засідання не зберігся. Мінімальний оклад канцелярських службовців у вищих навчальних закладах Києва в 225 руб. було затверджено на засіданні Комісії 22 липня 1918 р. (Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1. Кн. 1. – К., 2011. – С. 530).

¹² Протокол цього засідання не зберігся.

¹³ Ідеться, очевидно, про заснований у Харкові в 1910 р. Жіночий медичний інститут.

¹⁴ Протоколи цих засідань не збереглися.

¹⁵ Протокол цього засідання не зберігся.

¹⁶ Ідею створення Українського економічно-адміністративного інституту просував голова Українського товариства економістів М. І. Туган-Барановський.

¹⁷ Протокол цього засідання не зберігся.

¹⁸ Ідеться про Вищі жіночі курси у Києві, які у 1906 р. заснувала Аделаїда Володимирівна Жекуліна (уродж. Євреїнова; 1866–1950). Докладніше див. комент. № 153 у розділі листів Л. Л. Іванова в кн. 1 цього видання.

¹⁹ З 11-ти опублікованих протоколів засідань Комісії останні два датовані 22 і 26 липня 1918 р. Протоколів засідань до 20 серпня не знайдено. Втім, в архіві Вернадського збереглися копії протоколу засідання 26 серпня 1918 р. (АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 45, арк. 23–24 зв.), листування Комісії, протоколи деяких засідань підкомісій. З документів зрозуміло, що Комісія проводила чи готувала засідання до кінця жовтня 1918 р., зберіглося запрошення на засідання 31 жовтня (Там само. – арк. 20).

**Листи В. І. Вернадського до міністра земельних справ Української
Держави В. Г. Колокольцова в справі виділення землі
для Акліматизаційного і Ботанічного садів**

№ 351

[Не раніше 17 вересня – не пізніше 19 жовтня 1918 р., Київ]*

г. Министру Земельных Справ
В. Г. Колокольцову¹

Глубокоуважаемый Василий Григорьевич.

На этих днях я вношу в Совет Министров законопроект об основании Украинской Академии Наук. Одновременно с Академией Наук должны быть созданы и некоторые из ее ученых учреждений, в том числе Акклиматизационный Сад². Штаты Сада и смета расходов на него на текущий год вносятся одновременно с общим законопроектом об Академии Наук.

Ввиду этого необходимо ныне же озаботиться о месте для Сада и закрепить за Академией Наук необходимую для этого площадь земли в окрестностях г. Киева. Зная Ваше исключительное сочувствие этому делу, обращаюсь к Вам с просьбой посодействовать его быстрому решению.

Особая Комиссия осматривала с этой целью земли вблизи Киева и остановилась на казенном лесном участке «Пуша Водица». Желательна площадь земли около 1000 десятин, причем место было установлено Комиссией в следующих границах: от трамвайной станции «Кинь Грусть» на Вышгород и Петровцы, от пересечения ручья «Водица» к северу, справа и слева от дороги, на протяжении около 3 верст. В этот район входят следующие лесные кварталы по плану Управления Государственных Имуществ: кварталы 89–94, 109–114, 128–135, 148–155, 167–172, 182–184, 192, 193, 199 и 200. Очень прошу Вас не отказать в Вашем согласии на передачу означенного участка в собственность Украинской Академии Наук для Акклиматизационного Сада и на внесение соответственного законопроекта.

Примите уверение в искреннем к Вам уважении <В. Вернадский>

АРАН, ф. 518, оп. 4, спр. 99, арк. 3–3 зв. Машинописна копія.

№ 352

[Не раніше 17 вересня – не пізніше 19 жовтня 1918 р., Київ]**

г. Министру Земельных Справ
В. Г. Колокольцову

Глубокоуважаемый Василий Григорьевич.

На этих днях я вношу в Совет Министров законопроект об основании Украинской Академии Наук. Одновременно с Академией Наук должны быть созданы

* Дату і місце написання листа встановлено за змістом.

** Те саме.

и некоторые из ее ученых учреждений, в том числе Ботанический сад³. Штаты Сада и смета расходов на него на текущий год вносятся одновременно с общим законопроектом об Академии Наук.

Ввиду этого необходимо ныне же озаботиться о месте для Сада и закрепить за Академией Наук необходимую для этого площадь земли в окрестностях Киева.

Необходима площадь около 120 дес[ятин]. Особая Комиссия осмотрела с этой целью окрестности Киева. В состав ее входили такие специалисты, как проф. А. В. Фомин⁴, устроитель лучшего в России Тифлисского Ботанического Сада и Главный Ботаник Петроградского Ботанического Сада В. И. Липский⁵, один из лучших знатоков ботанических садов всего мира. Комиссия остановилась на двух местах – на далеком от Днепра участке в казенном лесном участке «Пуща Водица» и на прибрежном к Днепру месте у Межигорского монастыря. Мне кажется, что было бы желательно иметь для Украины Ботанический Сад на берегу реки Днепра, а потому было бы правильным остановиться на этом последнем месте. Участок около 120 дес[ятин] – расположен вблизи Межигорского монастыря на правом берегу Днепра с захватом склона с грабовым лесом и некоторой части высокого <берега> идет над Днепром. Значительная часть этой земли принадлежит монастырю и поэтому могла бы быть получена только при обмене ее на соответствующие казенные участки.

Ввиду этого, зная Ваше исключительное сочувствие основанию Ботанического Сада, обращаюсь к Вам с просьбой выразить Ваше принципиальное согласие на обмен и содействовать его осуществлению.

Несомненно, этим путем – устройством Ботанического Сада на красивом берегу Днепра – создается не только крупный научный центр, но и Ботанический Сад, единственный по своей красоте.

Примите уверение в искреннем к Вам уважении

<В. Вернадский>

АРАН, ф. 518, оп. 4, спр. 99, арк. 4–4 зв. Машинописна копія.

Коментарі

¹ Колокольцов (іноді Колокольцев) Василь Григорович (1867–1934), землевласник, агроном, земський діяч, голова Вовчанської земської управи, меценат. У 1886 р. закінчив Петровський Полтавський кадетський корпус і в 1891 р. Петровсько-Розумовську сільськогосподарську академію в Москві. Після її закінчення повернувся у Верхню Писарівку (Харківська губернія), щоб керувати успадкованим від матері маєтком. Після обрання в 1901 р. головою Вовчанської земської управи докладав зусиль щодо розвитку освіти, охорони здоров'я, культури. Редактор «Волчанського земського листка» (1912–1917). Міністр земельних справ Української Держави від 15 травня до 19 жовтня 1918 р., начальник Управління землеробства при генералі А. І. Денікіні в 1919 р., займався питаннями аграрної реформи, проект якої був відхилений, і в серпні 1919 р. Колокольцов подав у відставку. У 1920 р. емігрував. Проживав у Сербії, Німеччині та Франції. Див.: *Захаров И. В. Г. Колокольцов. Жизнь и деятельность.* – Волчанск,

2003. – 136 с.; Василь Колокольников – міністр земельних справ (травень – жовтень [1918 р.] // *Пиріг Р. Я.* Діяльність урядів гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір. – К., 2016. – С. 239–252.

² Організатором Акліматизаційного саду УАН став біолог Микола Феофанович Кашенко (1855–1935). Від листопада 1918 р. і до 1933 р. він був його директором. Надзвичайно гостро стояло питання територіального облаштування – сад потребував до 300 десятин землі. До 1922 р. сад був розташований на території Київського політехнічного інституту, де на той час М. Кашенко працював. У 1922 р. перенесений на Лук'янівку, там у вченого був власний будинок та 0,5 га саду. У 1930 р. сад складався з п'яти ділянок загальною площею 12 га, де було представлено близько 500 видів і форм багаторічних рослин. Через будівництво Вищої партійної школи при ЦК КПУ після 1975 р. його колекцію (близько 6 тис. рослин) було перенесено на територію Центрального республіканського ботанічного саду АН УРСР. Старі меморіальні дерева, посаджені ще М. Кашенком, були знищені при будівництві.

³ Ідея створення ботанічного саду з'явилася восени 1918 р., до створення УАН. Наукові основи побудови ботанічного саду були розроблені в працях В. І. Липського. Після від'їзду в 1928 р. акад. В. І. Липського до Одеси формуванням нового ботанічного саду опікувався акад. О. В. Фомін. Восени 1935 р. було затверджено рішення Київської міської ради про будівництво ботанічного саду, для чого відведено ділянку землі площею в 117 га в історичній місцевості Києва – Звіринці.

⁴ Фомін Олександр Васильович (1867–1935), ботанік. Академік ВУАН (1921). У 1914–1927 рр. професор Київського університету, голова Комісії для вивчення флори України (з 1919 р.) і керівник Ботанічного кабінету-музею та гербарію УАН (з 1921 р.). З 1931 р. директор Інституту ботаніки АН УРСР. Див.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського*. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 465–466.

⁵ Липський Володимир Іполитович (1863–1937), ботанік, флорист, систематик, історик науки, знавець і організатор ботанічних садів. Академік УАН (1919), віце-президент (1921–1922), президент ВУАН (1922–1928), член-кореспондент АН СРСР (1924). Докладніше див.: *Вибрані наукові праці академіка В.І. Вернадського*. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 478–479.

**Лист Яреськівської волосної народної управи¹
до академіка В. І. Вернадського в справі державної підтримки
місцевої української гімназії**

№ 353

30 жовтня 1918 р., Яреськи

Жовтня 30 дня 1918 р. № 7747
п. о. Яреськи Миргородського повіту*
Вельмишановному Володимиру Івановичу пану Вернадському

Вельмишановний Володимир Іванович!

Надсилаючи при цьому посвідчення про обрання Вас почетним** попечителем Яреськівської Української мішаної гімназії, волосна управа щиро прохає Вас не одмовитись від цієї посади, а також щиро прохає вжити всіх заходів, щоб наша гімназія з чергового 1919–20 навчального року перейшла на Міністерський кошт, позаяк бюджет наш більше року не витримає, і щоб Міністерство взялось збудувати будинок на свій кошт (про це буде незабаром надіслано через Вас до Міністерства плян будинку і сміта).

Уповноваженими по гімназії волосним земським зібранням обрано: Олександра Івановича Хоменка, Степана Хведоровича Мацюцю та Дмитра Антоновича Коноплича.

Ще раз прохаємо Вас як земляка² не забуть Яресьок і допомогти нам довести це добре діло до кінця. В гімназії 50 учнів. Поки що справа йде гарно.

Голова Управи [М. Корвінський]
Писар О. Деркач

ІР НБУВ, ф. І, од. зб. 27 078, арк. 3.

До листа додано посвідчення на бланку:

Яреськівська волосна народня управа Миргородського повіту на Полтавщині.

Жовтня 30 дня 1918 р.

№ 7746

Посвідчення

Власник цього є Академік Володимир Іванович Вернадський, який 22-го серпня б[іжучого] р[оку] Яреськівським волосним земським зібранням на Пол-

* На бланку: Яреськівська волосна народня управа Миргородського повіту на Полтавщині.

** Так в оригіналі.

тавшині обраний почитним* попечителем Яреськівської Української мішаної гімназії, що і посвідчується.

Голова Управи *М. Корвін[ський]*
Писар *О. Деркач*

Засвідчено печаткою: Яреськівська Волосна Народня Управа.

ІР НБУВ, ф. І, од. зб. 27 078, арк. 1.

Коментарі

¹ За часів української революції 1917–1921 рр. зазнала змін і земська система місцевого управління, що існувала в Російській імперії від 1864 р. Після утворення Української Центральної Ради та проголошення нею І Універсалу деякі земства на українських землях визнали УЦР центральним органом управління в країні. До того ж у деяких повітах у населення слово «земство» викликало невдоволення, селянство відмовлялося брати участь у виборах до земства, активісти почали позбавляти земських гласних повноважень, земські управи перейменовувалися на народні. Питання про повну заміну земств народними радами та народними управами неодноразово розглядалися на засіданнях Генерального секретаріату, а 19 грудня навіть було прийняте спеціальне рішення про офіційні назви старих земських інституцій. З вказаної дати «губернське земське зібрання» мало іменуватися «губернською народною радою», «губернська земська управа» – «губернською народною управою», «повітове земське зібрання» – «повітовою народною радою», «повітова земська управа» – «повітовою народною управою», «волосне земське зібрання» – «волосною народною радою», «волосна земська управа» – «волосною народною управою», а всі інші земські інституції – народними. Проте як до цієї дати, так і після неї міські, селищні, волосні, повітові, губернські ради й управи в офіційних документах УЦР, Генерального секретаріату, Ради народних міністрів іменувалися і «народними», і «земськими», і «народними (земськими)». Див.: *Гвоздик В. С.* Земства України в умовах революційних потрясінь 1917 року // *Наук. праці іст. фак-ту Запорізького нац. ун-ту.* – 2010. – Вип. 29. – С. 102.

² Полтавщина була батьківщиною дружини Володимира Івановича Наталії Єгорівни (уродж. Старицька; докладніше про неї див. комент. № 1 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі). Родина Вернадських відпочивала влітку в друзів у Шишаках (т. зв. «дачі містечка Яреськи»), а в квітні-травні 1913 р. купила тут майже 12 десятин землі. На Бутовій Горі було збудовано будинок у староукраїнському стилі. Улітку 1914 р. Вернадські в'їхали в дім, хоча будівництво ще не було завершено. Див. комент. № 297 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

* Так в оригіналі.

**Лист президента УАН В. І. Вернадського та неодмінного секретаря
УАН А. Ю. Кримського до міністра народної освіти Української
Держави П. Я. Стебницького з подякою від Спільного зібрання
УАН за сприяння у створенні Академії**

№ 354

30 листопада 1918 р., Київ

30 падолиста 1918 № 90*

Високошанованому Панові П. Я. Стебницькому¹

Високоповажний Петре Януаровичу

Спільне Зібрання Української Академії Наук у Києві 30 падолиста 1918 року, вперше зійшовшись на ділову працю після виборів свого президіума², одностайно постановило заслати Вам, Високоповажний Петре Януаровичу, свою щирю подяку, що за недовгий час свого міністрування доклали Ви всіх своїх сил, аби Українська Академія Наук в останню тяжку хвилину таки заснувалася.

Голова-Президент Академії
Неодмінний секретар

академік *В. Вернадський*
академік *А. Кримський*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 113, арк. 1–1 зв.

Коментарі

¹ Стебницький Петро Януарійович (1862–1923), український громадський та державний діяч, публіцист, письменник. У 1888 р. закінчив фізико-математичний факультет Київського університету. Пізніше працював у Міністерстві фінансів і Торгово-телеграфному агентстві в Петербурзі. Голова Української громади і місцевого осередку Товариства українських поступовців у Петербурзі. Підтримував зв'язки з депутатами українських фракцій Державної думи I та II скликань, допомагав їм у роботі. У 1917 р., після лютневої революції, очолив Українську Національну Раду в Петрограді; провідний діяч Української партії соціалістів-федералістів. У травні 1917 р. був призначений представником Генерального Секретаріату Української Центральної Ради при Тимчасовому уряді. У травні 1918 р. переїхав до Києва, перебував у складі української делегації на мирних переговорах з РСФРР (з 10 серпня очолював її). У серпні 1918 р. призначений сенатором Адміністративного суду Державного Сенату, в жовтні 1918 р. міністром народної освіти Української Держави. Сприяв створенню УАН, брав участь в її діяльності: член Тимчасового комітету для заснування Всенародної бібліотеки України (1919); член-співробітник Постійної комісії для виучування звичасового права (з 1919 р.); член (з 1919 р.), керівничий над працями і голова Комісії для складання біографічного словника діячів України (1920–1921); голова Київської «Просвіти» (1919–1923). Див.: *Стебницький П.* Вибрані твори / упор. та вступ. ст. І. Старовойтенко. – К., 2009. – 632 с.; Петро Стебницький в українському національному житті (до 150-річчя від дня народження). – К., 2013. – 252 с.; Петро Стебницький – міністр освіти і мистецтва (жовтень – листопад) // *Пупіс Р. Я.* Діяльність урядів гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір. – К., 2016. – С. 339–347.

² Перше установче засідання Спільного зібрання УАН було скликане 27 листопада 1918 р., на якому головою-президентом УАН було обрано В. І. Вернадського, неодмінним секретарем – А. Ю. Кримського. А вже 30 листопада відбулося друге, робоче, засідання, на якому Спільне зібрання розглянуло низку питань і прийняло відповідні постанови.

* На бланку: Українська Академія Наук у Києві.

**Лист Міністерства земельних справ Української Держави
до президента УАН В. І. Вернадського щодо призначення
його головою Вченого комітету міністерства**

№ 355

9 грудня 1918 р., Київ

9 грудня 1918 р., Ч. 5935

м. Київ*

Його Високовельможності В. І. Вернадському,
Президенту Академії Наук

Вельмишановний Добродію Володимир Іванович

Маю честь повідомити Вашу Високовельможність, що наказом Ясновельможного Пана Гетьмана всієї України¹ від 3-го цього грудня Ви призначені Головою Вченого Комітету Міністерства Земельних Справ² з 16 листопада ц[ього] р[оку].

Прошу Вашу Високовельможність прийняти моє щире запевнення в глибокій пошані і вірності.

(підпис^{**})³

УАН, ф. 518, оп. 4, спр. 104, арк. 1. Машинопис.

Коментарі

¹ Ідеться про Скоропадського Павла Петровича (1873–1945), генерал-лейтенанта, гетьмана Української Держави (29 квітня – 14 грудня 1918 р.). Один із лідерів та ідеологів монархічного гетьманського руху. Від 1920 р. мешкав у Німеччині. Див.: *Скоропадський П.* Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – Київ; Філадельфія, 1995. – 493 с.; нове видання: К., 2016. – 480 с.

² Комітет було створено за наказом міністра В. М. Леонтовича (№ 162 від 1 листопада 1918 р.) як аналог Вченого комітету (сільськогосподарського вченого комітету) Міністерства землеробства Росії (його головою влітку 1917 р. був обраний В. І. Вернадський). Наказом № 172 від 16 листопада 1918 р. Вернадський був призначений головою СГВКУ при Міністерстві земельних справ Української Держави. Докладніше див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 381–383.

Втім, за часів Директорії В. І. Вернадський фактично був позбавлений посади голови. 30 грудня 1918 р. офіційно призначений народний міністр земельних справ М. Ю. Шаповал у наказі № 29 фактично оцінив двомісячну роботу СГВКУ як таку, що «так і не розпочалася», і наказав «замість призначення голови Комітету розпорядженням Міністерства доручити обрання Голови Вченого Комітету самому Комітетові, яке обрання мусить бути затвер-

* На бланку: За Міністра Земельних Справ.

** Підпис не ідентифіковано.

джене мною». Міністр призначив членами комітету «з 1 січня 1919 р. проф. Павла Тутковського, проф. Юрія Висоцького, проф. Володимира Вернадського» і звільнив із займаних посад з 1 січня «як призначеного Голову Вченого Комітету професора Володимира Вернадського...». Це викликало протест з боку В. І. Вернадського. Наслідком цих непорозумінь стала заява В. І. Вернадського від 30.01.1919 р. до голови Вченого комітету, яким на той час уже був акад. П. А. Тутковський. Володимир Іванович писав: «Високошановний Павле Аполлоновичу, прошу Вас заявити Комітету, що я складаю з себе обов'язки члена Вченого Комітету, бо умови, на яких я вважав можливим входити до складу Комітету Міністерства З. Справ, не виконані. З високою повагою. Ак. В. Вернадський». Тутковський 20.02.1919 р. відповів: «Високошанований Володимире Івановичу. Вчений Комітет Народного Міністерства Земельних Справ, в засіданні своєму 5 лютого 1919 року [саме цього дня у Києві було встановлено більшовистську владу – *Упор.*] обговоривши заяву Вашу про вихід Ваш зі складу Вченого Комітету Міністерства, одногослосно прийшов до висновку, що залишення Вами, людиною великого наукового досвіду, Вченого Комітету буде значною втратою для наукової праці Комітету. Тому, виконуючи відповідну постанову, одногослосно прийняту Комітетом, широ прохаю Вас, Володимире Івановичу, залишитись і надалі членом Вченого Комітету на користь нашої науки і на поліпшення сільськогосподарського стану нашого селянства. З щирою повагою» (цит. за: *Вергунов В. А.* Розвиток аграрної дослідної справи в Україні у творчій спадщині академіка В. І. Вернадського // 36. наук. праць Ін-ту геохімії навкол. середовища. – 2013. – Вип. 22. – С. 137–138). Листування продовжувалося і далі, члени комітету 1 квітня навіть знову обрали академіка головою СГВКУ. Вже 3 квітня 1919 р. Вернадський погодився: «...я з великою охотою повернувся до Вченого Комітету, бо ті обставини, про котрі я раніш писав Вам, вже не існують. Прошу передати Комітету мою щирю подяку за прихильне до мене відношення і що я дуже радий бути знову в його складі. З великою повагою готовий до послуг В. Вернадський» (Там само. – С. 138).

В. І. Вернадський був одним із ініціаторів заміни назви «вчений» на «науковий» комітет і залишався у статусі члена СГНКУ до 20 вересня 1921 р. (*Вергунов В. А.* Деятельность В. И. Вернадского в области становления и развития отечественного сельскохозяйственного опытного дела // *Фундаментальные исследования.* – 2013. – № 1–3. – С. 605). Також див.: *Грищенко Т. Р.* Академік В. Вернадський (1863–1945) – перший голова Сільськогосподарського вченого комітету України // *Гілея: наук. вісн.* – К., 2013. – № 76 (№ 9). – С. 57–59.

³ Після листопадової кризи в уряді обов'язки міністра земельних справ Володимира Миколайовича Леонтовича (1866–1933) від 15 листопада взяв на себе голова Кабінету міністрів Сергій Миколайович Гербель (1856–1936). Втім, він вирішував винятково проблеми організації оборони столиці, а справами фактично займався заступник міністра Віктор Емілійович Брунст (1864–1932), учений-агроном, який працював заступником і у міністра В. Г. Колокольцова, а в 1919 р. був експертом з аграрної реформи при Особливій нараді А. І. Денікіна. В еміграції професор Російського інституту сільськогосподарської кооперації в Празі. Див.: *Пиріг Р. Я.* Діяльність урядів гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір. – К., 2016. – С. 255, 258.

**Листи в. о. директора департаменту вищої школи МНО УНР
В. В. Дуб'янського¹ до президента УАН В. І. Вернадського
із запрошенням взяти участь у роботі Комісії
по вищих школах та наукових установах**

№ 356

18 січня 1919 р. Київ

Січня 18 дня 1919 року № 76 м. Київ
Терещенківська № 2*

Вельмишановний пане Володимир Івановичу!

З доручення П[ана] міністра Нар[одної] Освіти² маю честь ласкаво прохати Вас не відмовитись взяти участь в Комісії по вищих школах та наукових інституціях³, що організується зараз при департаменті Вищої школи, та прибути на 1-е засідання вищезгаданої Комісії, яке призначено на понеділок, 20-го січня ц[ього] р[оку], о 6-ій год[ині] вечора в помешканні Департаменту (Терещенківська, № 2).

З глибокою повагаю до Вас

проф. *В. Дуб'янський*

АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 45, арк. 149. Машинопис.

№ 357

18 січня 1919 р. Київ

Січня 18 дня 1919 року № 191 м. Київ
Терещенківська, № 2**

Панові Голові Президентові Української
Академії Наук В. І. Вернадському
(Тарасівська, № 10, пом[ешкання] 7)

Вельмишановний пане Володимир Івановичу!

Маю честь повідомити, що Комісія по вищих школах і наукових інституціях на останньому своєму засіданні 25-го січня ц[ього] р[оку] ухвалила запрохати у Вас матеріали в справах про діяльність попередньої Комісії по вищих школах⁴

* Відтворено бланк: У. Н. Р. Міністерство Народної Освіти. Директор Департаменту Вищої Школи.

** Відтворено бланк: У. Н. Р. Міністерство Народної Освіти. Департамент Вищої Школи.

і весенньої «Комісії П. І. Холодного»⁵ для встановлення тісного зв'язку між діяльністю сучасної Комісії і попередніх Комісій.

З глибокою пошаною

вик[онуючий] обов[язки] Директора

Департаменту

професор *В. Дубянський*

АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 45, арк. 50. Машинопис.

Коментарі

¹ Дуб'янський (Дубянський) Віктор Вікторович (1880–1925), петрограф, фізичний географ, професор (1913). Закінчив Київський університет (1903). Декан фізико-математичного факультету та заступник ректора того ж університету (1919). Читав лекції з мінералогії у Варшавському університеті, Варшавському політехнічному інституті. Викладач Київського українського народного університету. Навесні 1918 р. був членом комісії щодо організації українського державного університету в м. Кам'янці-Подільському. У січні 1919 р. керував Департаментом вищої школи в Міністерстві народної освіти Директорії УНР. Секретар Комісії для вивчення природних багатств України при УАН (1919–1921); віце-директор Укргеолтресту (Київ) (1920–1921), викладав у Київському комерційному інституті. Член Українського геологічного комітету. Основні наукові дослідження в галузі осадової петрографії, вивчав пегматити Волині. Див.: Нариси з історії геологічних досліджень у Київському університеті. – К., 1999. – С. 40, 70, 86, 98–99, 114–116, 120. А також див. розділ листів В. В. Дуб'янського у: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 1. – К., 2012. – С. 145–156.

² Ідеться про Огієнка Івана Івановича (1882–1972), громадського та церковного діяча, мовознавця, митрополита УАПЦ (від 1944 р.). 5 січня 1919 р. І. Огієнка призначено міністром освіти УНР, працював в урядах В. Чехівського та С. Остапенка. На своїй посаді здійснював активну політику українізації.

³ За часів Директорії уряд УНР у січні 1919 р. за розпорядженням міністра народної освіти І. І. Огієнка було засновано «Комісію в справах щодо вищих шкіл і наукових інституцій» під головуванням П. І. Холодного (його заступником призначено Д. І. Багалія), куди увійшли 26 осіб від 13-ти українських наукових та навчальних закладів. В. І. Вернадський був включений туди вже на правах члена. Серед них були й учені, що входили до складу попередніх комісій. Комісія декларувала спадкоємність з комісією В. І. Вернадського, втім в особливо радикальних колах висловлювалися думки про повне закриття російських університетів у зв'язку із складністю їх реформування та відкриття натомість нових, українських. Департамент вищої школи підготував для розгляду законопроект, за яким, починаючи з 1 січня 1919 р., Університет св. Володимира і Київський державний український університет (відкритий 6 жовтня 1918 р.), що тоді знаходилися під одним дахом, належало об'єднати в один заклад – Київський державний український університет св. Володимира, де основною мовою викладання мала стати українська. Однак реалізувати намічене уряд не встиг, цьому завадило падіння Директорії. Див.: *Завальнюк О. М.* Українське наукове товариство і творення національної університетської освіти (1917–1920 рр.) // Укр. іст. журн. – 2008. – № 5. – С. 118.

Дослідники найчастіше вказують на офіційну дату заснування комісії – 24 січня 1918 р., посилаючись на архівні документи (ЦДАВО України, ф. 2582, оп. 1, спр. 173). Втім зазначають, що комісія встигла провести лише одне, організаційне, засідання. У нас немає підтвер-

дження того, що вказана в листі В. Дуб'янського дата першого засідання комісії – 20 січня – вірна, можливо, членів комісії вдалося зібрати пізніше.

⁴ Ідеться про Комісію по вищих учбових закладах та наукових установах України, яку було утворено в червні 1918 р. під керівництвом В. І. Вернадського. Див. комент. № 2 до листа № 338.

⁵ Ідеться, очевидно, про погоджувальну комісію із заснування вищих шкіл (квітень – липень 1918 р.), яку було створено під головуванням товариша міністра народної освіти П. І. Холодного з метою опрацювання питання об'єднання Університету св. Володимира та Українського народного університету в один державний університет. Комісія мала розглянути підготовлений Департаментом вищої та середньої освіти проект об'єднання університетів. До її складу увійшли представники обох університетів, зокрема, від Університету св. Володимира – ректор Є. В. Спекторський, професори О. А. Садовень, Г. Г. Де-Метц, С. М. Реформатський, приват-доцент П. П. Смирнов; від Українського народного університету – ректор І. М. Ганицький, професори М. П. Василенко, Д. О. Граве, В. В. Зеньковський, Б. О. Кістяківський, В. І. Лучицький; від Міністерства освіти – Ф. П. Сушицький, проф. В. В. Дуб'янський. Проект передбачав п'ятирічний термін для поступового переходу до викладання українською мовою (ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 1, спр. 326, арк. 92). Проект викликав незадоволення викладачів університетів. Комісія була закрита М. П. Василенком з метою уникнення дублювання, її повноваження і все діловодство комісії в червні 1918 р. були передані Комісії по вищих учбових закладах та наукових установах України на чолі з В. І. Вернадським.

Холодний Петро Іванович (1876–1930), громадський діяч, художник, учений-хімік і педагог. Професор Київського політехнічного інституту. Член Товариства українських поступовців. Директор Першої української гімназії (1917), один із організаторів Товариства шкільної освіти та Всеукраїнської учительської спілки. Член фракції УПСФ в УЦР. Заступник генерального секретаря освіти (з 12 вересня 1917 р.). Залишався на цій посаді в урядах Української Держави. Очолював Міністерство освіти Директорії УНР із 26 грудня 1918 р. до 2 лютого 1919 р. та з 26 травня до кінця 1920 р. Емігрував до Польщі, мешкав у Львові. Зокрема, див.: *Лікарчук І. Л.* Міністри освіти України: в 2-х т. – К., 2002. – Т. 1 (1917–1943 рр.). – 328 с.

Лист міністра земельних справ УНР М. Ю. Шаповала¹ до В. І. Вернадського щодо призначення проф. О. В. Фоміна членом СГВКУ

№ 358

27 січня 1919 р., Київ

27 січня 1919 р., № 387, м. Київ*

Володимиру Івановичу Професору Вернадському

Вельмишановний Володимир Іванович!

У відповідь на лист Вас** сповіщаю, що наказом моїм з дня*** грудня 1918 р. ясно встановлен порядок призначень мною нових членів Вченого Комітету Народного Міністерства Земельних справ².

Позаяк професор П.**** Фомин³ ще не є обраний Вченим Комітетом, то я не можу затвердити його і йти, таким чином, в розріз з порядком, мною встановленим наказом від 30 дня грудня.

Посвідчую свою пошану до Вас лишаюсь з поважанням *М. Шаповал*

АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 45, арк. 176. Машинопис з авторською вставкою.

Коментарі

¹ Після повалення 14 грудня 1918 р. влади Української Держави гетьмана П. П. Скоропадського 26 грудня 1918 р. було сформовано перший уряд Директорії УНР. Народне міністерство земельних справ УНР, яке очолив М. Ю. Шаповал, стало правонаступником Міністерства земельних справ Української Держави.

Шаповал Микита Юхимович (1882–1932), державний та політичний діяч, письменник, публіцист. Навчався в Харківському університеті та Київському комерційному інституті. Член Революційної української партії (РУП) від 1901 р., брав активну участь в українському національному русі. У 1909–1914 рр. видавав і редагував у Києві журнал «Українська хата». У квітні 1917 р. став одним із ініціаторів створення Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР), з липня того ж року – член ЦК УПСР. З березня 1917 р. входив до складу Української Центральної Ради, від листопада 1917 р. міністр пошти і телеграфу Генерального секретаріату УНР. З 26 грудня 1918 р. по 11 лютого 1919 р. – народний міністр земельних справ в уряді Директорії УНР. Із лютого 1919 р. перебував у Галичині. У 1919–1920 рр. працював секретарем дипломатичної місії УНР у Будапешті (Угорщина). Пізніше проживав у Празі. Очолював УПСР в еміграції, був одним із ініціаторів створення Українського громадянського комітету.

² Див. комент. № 2 до листа № 355.

³ Ідеться, очевидно, про Олександра Васильовича Фоміна (1867–1935), ботаніка, професора Київського університету, члена Комісії для вироблення законопроекту про заснування УАН (1918), академіка ВУАН (1921). Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 465–467.

На 6 грудня 1920 р. О. В. Фомін значиться серед членів СГНКУ, як і В. І. Вернадський.

* На бланку: Народний Міністр Земельних Справ.

** Так в оригіналі.

*** Так в оригіналі. Мало б бути: 30 дня.

**** Так в оригіналі. Очевидно, має бути О. (О. В. Фомін).

Лист УАН до Київської духовної академії з проханням передати бібліотеку КДА в тимчасове користування

№ 359

16 лютого 1919 р., Київ

16 февр[аля] 1919*

До Київської Духовної Академії

Українська Академія наук у Києві, де зараз ведеться інтенсивна праця, яка потребує бібліотеки того типу, що мається при Київській Духовній Академії, звертається до Київської Духовної Академії з проханням передати до Академії Наук свою бібліотеку на тимчасове користування¹.

З свого боку, Українська Академія Наук обіцяє вжити всіх заходів, щоб бібліотека Духовної Академії зоставалася в як найповнішій схоронності і матеріально була забезпечена.

Голова-Президент Академії
Неодмінний Секретар Академії

академік *В. Вернадський*
академік *А. Кримський*²

Постановили³. Библиотеку Киевской духовной академии передать во временное пользование Украинской Академии Наук и просить принять все средства к тому, чтобы библиотека академии находилась в полной сохранности и была обеспечена в материальном отношении.

ЦДІАК України, ф. 711, оп. 1, спр. 10 852, арк. 2. Машинопис.**

Коментарі

¹ Звернення, очевидно, викликане, серед іншого, загрозою для бібліотеки у зв'язку з можливим закриттям КДА більшовиками, які оволоділи Києвом на початку лютого 1919 р. Рішення про закриття академії влада прийняла на початку квітня 1919 р. Також див. комент. № 3 і 7 у розділі листів А. С. Криловського в цій книзі.

² Кримський Агатангел Юхимович (1871–1942), філолог, сходознавець, славіст, письменник. Академік першого складу УАН (1918), неодмінний секретар УАН (до 1928 р.). Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 1. – К., 2012. – С. 291–387.

³ Ідеться про постанову Правління КДА від 27 лютого 1919 р. Спільне зібрання 8 березня 1919 р. постановило «прийняти бібліотеку в відання й користування Академії наук і подбати про її охорону й грошову безпеку» (Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1. Кн. 1. – К., 2011. – С. 287–288).

* На документі резолюція: К журналу Правління от 27 февраля 1919 по новому стилю.

** На бланку: Українська Академія Наук у Києві. 15 лютого 1919 року № 181.

**Лист секретаря Фізико-математичного відділу УАН
С. П. Тимошенка¹ до В. І. Вернадського у справі підготовки
матеріалів для видань відділу**

№ 360

19 лютого 1919 р., Київ

19.ІІ.1919*

Глубокоуважаемый Владимир Иванович

Посылаю Вам записку Личкова², которую Вы предполагали просмотреть. Почтеннейшая просьба прислать также и Вашу записку относительно геологического комитета³. Обе записки относятся к пятому протоколу 1918 г., и к ним скоро подойдет набор⁴.

Думаю, что через 2–3 дня записка должна уже быть в типографии.

Ваш С. Тимошенко

АРАН, ф. 518, оп. 4, спр. 100, арк. 68.

Коментарі

¹ Тимошенко Степан Прокопович (1878–1972), вчений у галузі теорії пружності, опору металів та будівельної механіки. Академік УАН (1918), АН СРСР (1928), Польської (1935), Французької (1939), Італійської (1948) АН, член Лондонського королівського товариства (1944). Закінчив Петербурзький інститут інженерів шляхів сполучення (1901), працював там викладачем. Професор Київського політехнічного інституту (1906–1911; 1917–1920), політехнічного, електротехнічного інститутів та Інституту інженерів шляхів сполучення в Петербурзі (1912–1917). Один із засновників УАН. Член Комісії з вироблення законопроекту про заснування УАН, академік її Фізико-математичного відділу (1918). Директор Інституту технічної механіки УАН (з 1918 р.). У 1920 р. емігрував до Югославії, де був професором Загребського політехнічного інституту. У 1922 р. переїхав до США. Науковий консультант компанії «Вестінгауз». Професор кафедри механіки Мічиганського (1927–1936) та Стенфордського університетів (з 1936 р.). Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 343–360.

² Лічков Борис Леонідович (1888–1966), геолог та палеонтолог, близький друг В. І. Вернадського. Під час створення УАН працював секретарем Комісії по вищій школі. У 1920–1922 та 1925–1927 рр. директор Українського геологічного комітету. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів Б. Л. Лічкова в цій книзі.

Тут ідеться, очевидно, про: *Лічков Б. Л.* Про організацію Геологічного комітету // Протоколи засідань Фізично-Математичного Відділу Української Академії Наук у Києві. І. 1918 рік. – К., 1919. – С. 58–64.

³ Очевидно: *Вернадський В. І.* Записка [про стосунки УАН з Геологічним комітетом] // Протоколи засідань Фізично-Математичного Відділу Української Академії Наук у Києві. І. 1918 рік. – К., 1919. – С. 64–65.

⁴ Ідеться про видання: Протоколи засідань Фізично-Математичного Відділу Української Академії Наук у Києві. І. 1918 рік. – К., 1919. – 76 с. Воно містить сім перших протоколів, матеріали до них.

* На бланку: Українська Академія наук у Києві. Голова (слово «Голова» виправлено на: Секретар. – Упор.) Фізично-Математичного Відділу.

Лист голови Відділу соціальних наук УАН Ф. В. Тарановського¹ до В. І. Вернадського у справах М. І. Ганфмана та В. А. Косинського

№ 361

20 березня 1919 р., Київ

20.III.1919*

Глубокоуважаемый Владимир Иванович,

сегодня мы приняли проект И. М.** Ганфмана² и его пригласили сотрудником по вольному найму в Постоянную Комиссию для выучивания социальн[ого] питания с гонораром 600 рубл[ей] в мес[яц]³.

Дела Косинского⁴ не двигали, значит, отложили. Письма В. А. при сем Вам возвращаю.

Телефон в доме, где я живу, сняли, убрали совсем.

Шлю Вам искренний привет.

Ф. Тарановский

АРАН, ф. 518, оп. 4, спр. 100, арк. 72.

Коментарі

¹ Тарановський Федір Васильович (1875–1936), правознавець, доктор державного права (1911). Академік першого складу УАН (1918), академік Сербської АН (1933). Закінчив юридичний факультет Варшавського університету (1896). Професор Демидовського юридичного ліцею, Варшавського, Дерптського та Таврійського університетів. Був професором і деканом відкритого юридичного факультету Катеринославського університету (вересень 1918 р.), брав активну участь в організації юридичного факультету в Полтаві. Голова Третього відділу УАН (з 15 березня 1919 р.). З літа 1919 р. працював в ОСВАГ при уряді А. І. Денікіна. В еміграції викладав на юридичному факультеті Белградського університету. Також див.: [Листи Ф. В. Тарановського до В. І. Вернадського] // Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 305–333; *Савчук В. С.* Федір Васильович Тарановський: Тернистий шлях до еміграції (до 135-річчя від дня народження) // Чорноморський літопис. – 2010. – Вип. 1. – С. 124–131; *Мудрисівська Л. М.* Роль Ф. В. Тарановського в становленні юридичної науки в Україні // Вісн. Дніпропетр. ун-ту. Сер «Юрид. науки». – 2012. – № 1 (2). – С. 17–22.

² Ганфман Максим Іполитович (1873–1934), журналіст, юрист. У 1891 р. вступив на юридичний факультет Петербурзького університету. Був заарештований за причетність до групи «Освобождение труда». У 1895 р. відновив навчання в Казанському університеті, після закінчення якого повернувся до Санкт-Петербурга, де поєднував роботу в адвокатурі

* На бланку: Українська Академія Наук у Києві. Голова Відділу Соціальних Наук.

** Так в оригіналі. Правильно: Максим Іполитович Ганфман.

з журналістикою. Працював помічником редактора, керівником політичного відділу однієї з найбільш ліберальних газет початку ХХ ст. «Сын Отечества». У 1905 р. приєднався до кадетів, але в партію не вступив. Брав участь у створенні газети «Речь» і працював у ній до її закриття більшовиками в 1918 р. У кінці 1918 р. переїхав до Києва, де редагував газету «Утро», з кінця серпня 1919 р. – газету «Объединение», в якій В. І. Вернадський опублікував кілька публіцистичних статей («Одна из задач дня», статті під рубрикою «Письма о Западе». Див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1. Кн. 2. – К., 2011). У листопаді 1919 р. переїхав до Одеси.

³ У протоколі Спільного зібрання УАН від 22 березня 1919 р. зафіксоване повідомлення голови Соціально-економічного відділу УАН акад. Ф. В. Тарановського про те, що Відділ на своєму засіданні від 20 березня 1919 р. ухвалив призначити М. І. Ганфмана «співробітником Постійної Комісії для виучування соціального питання по вільному найму з платнею по 600 карб. в місяць» (Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1. Кн. 1. – К., 2011. – С. 292). Про який саме проект Ганфмана йдеться, незрозуміло.

⁴ Косинський Володимир Андрійович (1864–1938), економіст, професор, міністр праці Української Держави. Академік УАН (1918). Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів В. А. Косинського в цій книзі.

У листі Ф. В. Тарановського йдеться про справу поновлення В. А. Косинського у статусі академіка. Докладніше див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1. Кн. 1. – К., 2011. – С. 329–334, 610, а також розділ листів В. А. Косинського у: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 1. – К., 2012. – С. 268–276.

**Лист секретаря фізико-математичного факультету
Університету св. Володимира О. М. Льовшина¹
до президента УАН В. І. Вернадського із запрошенням
на засідання факультету**

№ 362

11 квітня 1919 р., Київ*

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Очень прошу Вас не отказать прибыть на заседание Совета Физико-Мат[ематического] Факультета, имеющего быть в понедельник, 14-го сего апреля, в 4 ч[аса] 30 м[инут] дня по новейшему времени².

Примите уверения в моем глубококом уважении и преданности.

А. Левшин

11 апр[еля] 1919

АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 45, арк. 164.

Коментарі

¹ Льовшин Олександр Михайлович (1875–1946), ботанік, фізіолог рослин, доктор біологічних наук. Навчався на фізико-математичному та юридичному факультетах Московського університету. У 1901 р. закінчив природниче відділення фізико-математичного факультету Московського університету, в 1903 р. – Київський університет. У 1903–1906 рр. зберігач ботанічного кабінету в Київському університеті. З 1908 р. читав там лекції з ботаніки, очолював кафедру ботаніки на Київських Вищих жіночих курсах. У жовтні 1914 р. призначений в. о. екстраординарного професора кафедри ботаніки в Саратовському університеті. З осені 1915 р. читав лекції і вів практичні заняття з фізіології рослин і тварин у Київському університеті. У травні 1917 р. затверджений в. о. екстраординарного професора кафедри ботаніки Київського університету. На весняний семестр 1918 р. відряджений до Саратовського університету. Після повернення у 1918 р. до Києва призначений секретарем фізико-математичного факультету університету. На початку 1920-х років співробітник Агрономічного кабінету Новоросійського університету (Одеса), з 1923 р. – Сортознавчо-насіenneвого управління «Цукротресту». У 1933 р. очолив новоутворену кафедру фізіології рослин, з 1939 р. професор кафедри анатомії і фізіології рослин Київського університету. У 1941 р. старший науковий співробітник Інституту ботаніки; в окупованому Києві співробітник Інституту ботаніки. Займався питаннями фотосинтезу.

² Див. комент. № 4 у розділі листів С. Ю. Кушакевича в цій книзі.

* На бланку: М.Н.П. Физико-Математический Факультет Университета св. Владимира. Киев.

**Лист директора Інституту технічної механіки
УАН С. П. Тимошенка¹ до В. І. Вернадського
в справі придбання книжок**

№ 363

27 квітня 1919 р., Київ

27.IV.1919 г.*

Дорогой Владимир Иванович

Вы говорили, что Национальная библиотека² дает кому-то поручение для приобретения книг в Петрограде. Очень прошу приложить к спискам Нац[иональной] библиотеки и мои пожелания относительно книг для Института технической механики³. Кроме Академических изданий, там есть несколько книг сборника Инстит[ута] Инж[енеров] Пут[ей] Сообщ[ения]⁴ и одна книга Морской Академии⁵. Все книги моего списка желательно получить в двух экземплярах: один для института и другой для меня. Кроме того, все эти книги входят в наше общее пожелание относительно полных комплектов петроградских изданий для Национальной библиотеки.

Желательно с тем же лицом направить в Петроград и прежний мой список, направленный Вам ранее для передачи Гинзбургу⁶ (его поездка, кажется, не состоялась). Что касается оплаты книг, то у меня на руках есть аванс для приобретения книг, и оплата м[ожет] б[ыть] произведена в любое время.

Искренне преданный Вам *С. Тимошенко*

АРАН, ф. 518, оп. 4, спр. 100, арк. 70.

Коментарі

¹ Див. комент. № 1 до листа № 360.

² В. І. Вернадський був головою Тимчасового комітету для заснування Національної бібліотеки Української Держави. Публікацію протоколів засідань комітету див: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського*. Т. 1. Кн. 1. – К., 2011. – С. 373–487; про концепцію В. І. Вернадського щодо засад організації Національної бібліотеки див.: Там само. – С. 625–626. – Комент. № 134, 135. Про історію Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського див.: *Дубровіна Л. А., Онищенко О. С.* Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1918–1941. – К., 1998. – 337 с.

³ Інститут технічної механіки УАН створено в 1918 р. на базі кафедри опору матеріалів Київського політехнічного інституту. Це був перший інститут технічного профілю в країні. Видавав «Збірник праць Інституту технічної механіки».

* На бланку: Украинская Академия Наук в Киеве. Директор Института Технической механики.

⁴ «Сборник Института инженеров путей сообщения императора Александра I» видавався в Санкт-Петербурзі в 1884–1916 рр. випусками, в невизначені терміни, від 1 до 3 разів на рік. У 1926 р. видання відновилося з вип. 93.

⁵ Імовірно, йдеться про Миколаївську морську академію в Петербурзі.

⁶ Гінзбург Марк Ісаакович, інженер, за рекомендацією В. І. Вернадського був відраджений до Петрограда та Москви в березні 1919 р. з дорученням щодо придбання книжок для НБУ. Докладніше про це див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1. Кн. 1. – К., 2011. – С. 417, 420.

**Лист-заява ентомолога Л. К. Круликовського¹ до президента УАН
В. І. Вернадського з проханням взяти в тимчасове відання Академії
колекцію лускокрилих Л. А. Шелюжка**

№ 364

30 квітня 1919 р., Київ*

Господину Президенту Украинской Академии Наук
хранителя коллекции чешуекрылых Л. А. Шелюжко
Леонида Константиновича Круликовского

Заявление

Ввиду отсутствия владельца коллекции, порученной мне, обращаюсь к Вам, Господин Президент, с просьбой о принятии коллекции чешуекрылых Л. А. Шелюжко² под покровительство и во временное пользование Украинской Академии Наук, так как по обстоятельствам текущего момента она, по незнанию, может быть раздроблена либо испорчена, что, конечно, повлияет на ее цельность и, вместе с тем, значительно уменьшит ее научную ценность.

В настоящее время эта коллекция представляет собою одну из самых лучших из числа частных лепидоптерологических на континенте Европы. В основу ее легли, помимо многолетних сборов и приобретений, сделанных г[осподами] отцом и сыном Шелюжко, следующие коллекции: Deckert³а, Шидловского, Круликовского, Угрюмова и др.³ Все эти сборы послужили материалом для многочисленных работ в области лепидоптерологии (Deckert, Verity, Шелюжко, Круликовский, Журавлева, Угрюмов и др.) и вследствие этого являются документами огромной ценности для зоологов. Эта коллекция имеет также огромный местный интерес, так как среди ее материалов [много] чешуекрылых, собранных на Украине. Монтированная часть коллекции занимает 21 специально устроенный шкаф, не монтированная – 4 шкафа. Коллекция помещается в специально приспособленной части здания, обезопасенной** от пожара и с очень прочным полом на железных балках, способным выдерживать значительную тяжесть. При коллекции имеются специальная библиотека и небольшая лаборатория, снабженная приборами для монтировки насекомых. В этом помещении, помимо владельца и меня, занимается еще лаборантка А. Р. Березовская⁴, а также могут работать и другие лица, занимающиеся лепидоптерологией.

Ввиду всего вышеизложенного, смею обратиться к Вам, Господин Президент, с покорнейшей просьбой о принятии данной коллекции, библиотеки и лабо-

* Олівцем позначено: «до прот[околу] 25» – йдеться про протокол Спільного зібрання УАН.

** Так в оригіналі.

ратории во временное пользование Украинской Академии Наук, оставив ее в том помещении, где она находится в настоящее время, как специально приспособленном и безопасном от пожара.

Хранитель коллекции

Л. Круликовский

30 апреля 1919 года

Киев, Львовская ул., № 45, кв. 2

ІР НБУВ, ф. І, од. зб. 26 141, арк. 9–9 зв.

Коментарі

¹ Круликовский Леонід Костянтинович (1864/65–1920), ентомолог, лепідоптеролог. Закінчив природниче відділення фізико-математичного факультету Казанського університету (1888). Почав працювати в Зоологічному музеї Академії наук. З 1888 р. член Російського ентомологічного товариства. У 1915–1916 рр. викладав у Боткінській приватній гімназії. У 1916 р. на запрошення Льва Шелюжка переїхав до Києва для опрацювання матеріалів його колекції лускокрилих. У 1918 р. співробітник Комісії з вивчення фауни УАН, з 1919 р. працював у Зоологічному музеї УАН. Автор близько 120 наукових праць з різних розділів зоології, зокрема ряду робіт, присвячених лускокрилим різних регіонів Росії. Описав низку нових таксонів лускокрилих (переважно Rhopaloscega). Помер від тифу. Його колекцію метеликів придбав Л. А. Шелюжок, і зараз вона зберігається в Зоологічному музеї Київського університету. Колекція жуків знаходиться в Зоологічному інституті РАН у Петербурзі.

У червні 1919 р. Спільне зібрання УАН дозволило видати «окрім мови української, ще й російською мовою» у «Вістнику Фізично-математичного відділу» праці Л. К. Круликовського «Опыт каталога палеарктических видов подсемейства Gallerinae [Pupalidae, Lepidoptera]» «Современные домашние чешуекрылые Киева и его окрестностей». Конкретно дані роботи не були надруковані, а після смерті автора вийшли друком інші: *Круликовский Л. К.* До фауни лускокрильців України // Зб. праць Зоол. музею УАН. – К., 1926. – Ч. 1. – С. 65–76 (Труди фіз.-мат. від. ВУАН. Т. 4, вип. 2). *Він же.* Цікавий випадок ненормального крила у *Aporia crataegi* L. (Pieridae, Lepidoptera) – Ein interessanter Fall von Missbildung des Flügels bei *Aporia crataegi* L. (Pieridae, Lepidoptera) // Там само. – С. 76 (нім. мовою).

Також див.: *Шелюжок Л. А.* Памяти Леонида Константиновича Круликовского – L. A. Sheljuzhko. A la memoire de L. K. Krulikovsky: (К десятилетію кончини) // Рус. ентомолог. обозрение. – 1930. – Т. 24, вып. 3/4. – С. 236–245 (є список друкованих праць Л. К. Круликовського з зоології); *Гаранин В. И.* Леонид Константинович Круликовский (1865–1920) // Актуальные проблемы герпетологии и токсинологии: сб. науч. тр. – Вып. 5. – Тольятти, 2001. – С. 39–45.

² Шелюжок Лев Андрійович (1890–1969), ентомолог, лепідоптеролог, акваріуміст. Організатор одного з найбільших у Європі риборозплідників, піонер аматорської акваріумістики, збирач однієї з найбільших у світі колекцій лускокрилих (Lepidoptera). Походив із родини багатого землевласника. Батько, Андрій Іванович Шелюжок (1860–1937, розстріляний), був любителем і колекціонером метеликів, поклав початок родинній колекції.

Л. Шелюжок ще гімназистом розпочав збирати колекцію метеликів зі знахідок на околицях Києва. Закінчив природниче відділення Київського університету (1912) займався комерцією, відкрив риборозплідник, зробив перші описи біології риб, написав рекомендації з акваріу-

містики, критичні статті щодо наукових робіт з іхтіології. Купував лепідоптерологічні колекції за кордоном і в Росії. До 1917 р. в колекції Шелюжка було 200 тис. екземплярів. Її під час Першої світової війни евакуювали до Ростова, але в 1916 р. повернули до Києва. З 1918 р. співробітник Комісії з виучування фауни УАН, з 1919 р. працював у Зоологічному музеї УАН. Коли в травні 1919 р. його колекції лускокрилих загрозувало знищення, Спільне зібрання погодилося взяти її під охорону і в тимчасове користування. У 1930 р. Шелюжка запропонував ВУАН прийняти в дар колекцію, а йому надати довічну штатну посаду зберігача колекції. Колекція, на його вимогу, мала отримати статус самостійного підрозділу «з гарантією її неподільності». Також пропонувалось викупити у нього ентомологічні шафи, закупити обладнання та літературу для подальших досліджень. Уся колекція передавалася безкоштовно, а її страхова оцінка становила 200 тис. руб. У 1933 р. Шелюжка перейшов до Зоологічного музею відновленого Київського університету. У 1936 р. він запропонував безоплатно передати свою колекцію Зоомузеєві на тих самих умовах, які він пропонував музею ВУАН. У 1940 р. колекція, що складалася з 350 тис. лепідоптерів, посіла своє місце в музеї. У 1936 р. Шелюжку присвоїли звання доцента, з 1939 р. він став завідувачем лепідоптерного музею Київського університету. Під час окупації Києва продовжував працювати в музеї, а коли ентомологічні колекції було відправлено до Німеччини, разом із деякими іншими ентомологами також виїхав до Кенігсберга, потім до Мюнхена. З 1946 р. науковий співробітник Баварського зоологічного музею. Колекцію вдалося повернути до Києва, де вона досі зберігається в Зоологічному музеї Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Щодо участі УАН у справі збереження колекції лускокрилих (Lepidoptera) Л. А. Шелюжка в 1919 р. також див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1. Кн. 1. – К., 2011. – С. 311–313.

³ Тут і далі йдеться про ентомологів і лепідоптерологів – француза Анрі Декера (Декарт; Deckert de la Meillaie Henri), італійця Руджеро Веріті (Verity Ruggero; 1883–1959), росіян О. Ф. Шидловського (1863–1942); С. М. Журавльова, [Н. И.] Угрюмова.

⁴ Відомостей про неї бракує.

**Лист Ентомологічного відділу Київської обласної
сільськогосподарської дослідної станції¹ до В. І. Вернадського
з інформацією про колекцію Л. А. Шелюжка**

№ 365

31 квітня 1919 р., Київ

31 апреля 1919 г. Киев, Нестеровская, 31*

Глубокоуважаемый Владимир Иванович

Согласно Вашей просьбе, сообщаем краткие сведения о коллекции Л. А. Шелюжка².

«Лепидоптерологическая коллекция Л. А. Шелюжка в основе своей имеет известную коллекцию De[s]kert'a³, по экземплярам которой в свое время был издан по способу цветной фотографии атлас Verity: «*Rhopalocera palacarctica*»⁴. Кроме этой, основной, части, коллекция содержит сборы владельца и его коллекторов, произведенные на территории Украины, а также имеет значительное количество экземпляров из таких интересных мест, как Тибет, Монголия, Япония и т. д.

В ней же имеются дубликаты экземпляров новых видов, собранных во время путешествий Н. М. Пржевальского⁵, П. К. Козлова⁶ и др. Кроме того, владелец коллекции находился в оживленных сношениях с лепидоптерологами Зап[адной] Европы, как, напр[имер], с Шарлем Обертюром⁷.

Количество экземпляров коллекции так же, как и количество видов, определить довольно трудно, т. к. она не вся еще смонтирована, приблизительно же она содержит около 200 тысяч экземпляров. Монтированный материал хранится в 18 шкафах, занимая помещения, специально для этого устроенные.

По своей научной ценности коллекция г[осподина] Шелюжко равняется с такими коллекциями, как коллекция бывшего великого князя Ник[олая] Мих[айловича]⁸ и камергера Авинова⁹.

Коллекция Л. А. Шелюжко в настоящее время обслуживается хранителем и несколькими препараторами. Хранителем ее является известный лепидоптеролог Л. К. Круликовский¹⁰, сливший свою большую коллекцию по *Microlepidoptera* с коллекцией Шелюжко».

*С. Парамонов
М. Шарлемань¹¹*

ІР НБУВ, ф. І, од. зб. 26 141, арк. 5–6.

* На бланку: Киевская областная сельскохозяйственная опытная станция. Энтомологический отдел. Перед текстом у правому куті олівцем позначено: «до протокола 25», після тексту: «Львовская, 45, кв. 2».

Коментарі

¹ Київська сільськогосподарська дослідна станція була заснована з ініціативи Київського губернського земства. Станція офіційно розпочала свою роботу з 1914 р., маючи у своєму складі 8 відділів. Друкувала «Труды». Див.: *Завальнюк О. О.* Організація та діяльність Київської обласної сільськогосподарської дослідної станції (10–20-ті роки ХХ ст.) // *Праці НТШ*: Т. 13. Студії з поля історії української науки і техніки. – Львів, 2004. – С. 138–150; *Постановления областного совещания по устройству Киевской областной сельскохозяйственной опытной станции, созданной Киевской губернской земской управой 10–14 ноября 1911 года: отчет.* – К., 1911. – 253 с.

² Про українського ентомолога, лепідоптеролога, акваріуміста Лева Андрійовича Шелюжка (1890–1969) див. комент. № 2 до листа № 364 від 30 квітня 1919 р.

³ Прибутки від розведення і продажу тропічних риб та водяних рослин Л. А. Шелюжка здебільшого вкладав у розширення лепідоптерологічної колекції, в т. ч. купував цілісні колекції за кордоном і в Росії. Зокрема, придбав колекцію Анрі Декера (Декерта, Нант, Франція), що містила близько 4 тис. екземплярів *Parnassius* і *Colias*, а також колекції Л. К. Круліковського та П. І. Трусевича.

⁴ *Verity R. Rhopalocera palaearctica: iconographie et description des papillons diurnes de la région paléarctique. Papilionidae et pieridae (Texte).* – 2 vols. – Florence, 1905–1911. – LXXXVI pl; 368, XII р.

⁵ Пржевальський Микола Михайлович (1839–1888), географ, етнограф, мандрівник, генерал-майор. У 1871–1886 рр. здійснив 4 подорожі у невивчені європейцями райони Центральної Азії (на території сучасних Китаю та Монголії).

⁶ Козлов Петро Кузьмич (1863–1935), географ, етнограф, біолог, археолог, учень і послідовник М. М. Пржевальського. Академік ВУАН (1928). Дослідник Центральної Азії. У 1899–1926 рр. організував та очолював три власні експедиції, що працювали на території Монголії, Західного Китаю і північно-східній околиці Тибету. У роки громадянської війни науковий співробітник в Асканії-Нова.

⁷ Обертюр Шарль (Oberthür Charles; 1845–1924), французький ентомолог, фахівець, переважно, з лускокрилих. Мешкав у Ренні, протягом усього життя як аматор колекціонував комах, довівши свою колекцію в 1916 р. до стану другої за величиною приватної колекції в світі. Вперше описав десятки (більше 50-ти) нових видів денних і нічних метеликів, переважно з Північної Африки, Південного Примор'я та Китаю.

⁸ Великий князь Микола Михайлович Романов (1859–1919), генерал від інфантерії, лепідоптеролог та історик. Онук імператора Миколи I. Основним його внеском у лепідоптерологію була серія збірників у 9-ти томах «*Mémoires sur les lépidoptères*» (1884–1901), відома як «Роботи Романова». У 1900 р. подарував всю свою величезну колекцію метеликів Зоологічному музеєві Академії наук у Петербурзі.

⁹ Авінов Андрій Миколайович (Avinoff Andrey; 1884–1949), американський ентомолог російського походження, лепідоптеролог, ботанік, художник, мистецтвознавець, мандрівник, колекціонер, дипломат першої хвилі російської еміграції в США. У 1908–1914 рр. організував 42 трансазійські експедиції. У 1926–1945 рр. був директором Музею природної історії Карнегі (Carnegie Museum) у Піттсбурзі. Крім колекціонування, займався описуванням нових видів метеликів, яких він відкрив кілька десятків.

¹⁰ Див. комент. № 1 до листа № 364 від 30 квітня 1919 р.

¹¹ Парамонов (Парамонів) Сергій Якович (1894–1967), ентомолог та палеонтолог. Закінчив Київський університет (1917), учень С. Ю. Кушакевича. У 1917–1924 рр. науковий співробітник Київської сільськогосподарської станції, потім до 1939 р. науковий співробітник, а від 1940 р. директор Зоологічного музею АН УРСР. Як і Л. А. Шелюжка, разом із колекціями музею наприкінці війни опинився в Німеччині. Від 1947 р. мешкав і працював в Австралії.

Шарлемань Микола Васильович (1887–1970), зоолог. Закінчив Київський політехнічний інститут (1910). Працював ентомологом Київського товариства сільського господарства, завідувачем відділу ентомології Київської обласної сільськогосподарської дослідної станції (1914–1919). Працював в УАН, був директором заповідника «Конча-Заспа», з 1934 р. (з перервами) очолював Зоологічний музей АН. Наприкінці війни потрапив до Німеччини, в 1946 р. отримав дозвіл на повернення до Києва, де працював в Управлінні в справах мисливського господарства, викладав у лісогосподарському інституті.

**Лист директора Акліматизаційного саду М. Ф. Кащенко¹
до президента УАН В. І. Вернадського
щодо необхідності охоронної грамоти на майно саду**

№ 366
2 травня 1919 р., Київ

Травня 2 дня 1919 р. № 148*

До Пана Президента Української Академії Наук

Всереду, 30 квітня цього року, в канцелярію Акліматизаційного саду², займаючи частину мого помешкання (Політехнічний Інститут, д. № 1, пом[ешкання] № 8), з'явився бувший завідуючий аптечною крамницею фірми Келер Н. М. Торопцев³ і, пред'явивши посвідчення на право реквізиції, видане йому Совнархозом⁴ від 28-го квітня за № 580, реквізував значну частину ще лишившогося в мене насіння лікарських рослин.

Позаяк це насіння було вже підготовлено для безплатної видачі другій особі (також з мандатом від Совнархозу), в даному разі великої шкоди для діла не трапилось. Але все ж таки реквізиція матеріалів Акліматизаційного Саду заставляє боятись можливого повторення подібних вчинків. А тому маю за честь щиро прохати виправити від відповідної влади охоронної грамоти для канцелярії Акліматизаційного Саду і всього, що в ній бережеться, як то насіння і другі рослинні продукти, струмент, книги, меблі, торби для схованки матеріалів і таке інше, а також для таких же речей, що знаходяться в Акліматизаційному Саді при Політехнічному Інституті, в якому тепер підготовлюється посадочний матеріал для Академії.

Директор Саду

Академік *Микола Кащенко*

ІР НБУВ, ф. 1, од. зб. 26 141, арк. 8–8 зв.

Коментарі

¹ Кащенко Микола Феофанович (1855–1935), біолог, ембріолог, селекціонер. Академік УАН (1918). Навчався в Московському та Харківському університетах, після закінчення останнього в 1880 р. викладав у ньому курс порівняльної анатомії, гістології та ембріології. У 1888–1912 рр. професор, з 1889 р. також завідувач кафедри зоології та порівняльної ана-

* На бланку: Акліматизаційний Сад Української Академії Наук у Києві. Перед текстом відбиток штемпеля: Правління Української Академії Наук у Києві. Одержано 2 травня 1919 р. № 408. Також позначено олівцем: «до прот[околу] 25», – йдеться про протокол Спільного зібрання УАН.

томії, з 1894 р. ректор Томського університету. У 1888 р. заснував при університеті зоологічний музей. У 1901 р. працював у Зоологічному музеї Петербурзької АН. У 1912 р. переїхав до Києва. Очолив кафедру зоології на сільськогосподарському відділенні Київського політехнічного інституту. У 1918 р. брав участь у роботі Комісії з вироблення законопроекту про заснування УАН, один із 12-ти перших академіків УАН. У 1918–1921 рр. очолював 2-й Фізично-математичний відділ УАН, кафедру акліматизації, зоологічний кабінет. У 1918 р. організував і до кінця життя був директором Акліматизаційного саду УАН. У 1919 р. створив і до 1927 р. очолював Зоологічний музей УАН. Також див: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 1. – К., 2012. – С. 211–214.

² М. Ф. Кашенко суміщав діяльність в УАН з роботою в Київському політехнічному інституті. Для нього як для очільника Акліматизаційного саду надзвичайно гостро стояло питання його територіального облаштування. Акліматизаційний сад потребував до 300 десятин землі, для цього планувалося використати південну частину Голосіївської лісової дачі з боку Китаєва, що належала Києво-Печерській лаврі. Втім, заходи керівництва УАН були безрезультатні, і в розпорядженні Кашенка залишався лише сад при КПІ, де він працював. Статус цих ділянок був досить непевний. З 1919 р. акліматизаційні роботи проводилися виключно на академічні кошти, однак КПІ зберігав за собою право в будь-який час відібрати свою ділянку. Надалі це мало трагічні наслідки. У 1921 р. місцевком КПІ надіслав до ректорату листа з вимогою, щоб усі професори, яких не підтримувало партійне керівництво, були звільнені. Серед них опинився і Кашенко. Фактично у 1921 р. Акліматизаційний сад було зруйновано, і відродити його вдалося лише зусиллями М. Ф. Кашенка. (Див.: Члени-засновники Національної академії наук України. – К., 1998. – С. 202–204; також див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1. Кн. 1. – К., 2011. – С. 595. – Комент. № 40).

³ Фармацевтична фірма «Кьолер» працювала в Києві з 1882 р. У 1910-х роках аптекарське відділення товариства «Роман Кьолер і К^о» з'явилося на Хрещатику, 6. Про Торопцева відомостей бракує.

⁴ Ідеться про радянську структуру керівництва промисловістю та іншими галузями народного господарства, які утворювалися в Україні за прикладом радянської Росії. У січні 1919 р. в Харкові була заснована Рада народного господарства (Уккранаргосп) із першочерговим завданням націоналізації великих промислових підприємств. Уже в лютому 1919 р. було створено київський губраднаргосп, а також раднаргосп при виконкомі Київської міської ради. З березня 1919 р. до Києва переїхав центральний орган – Уккранаргосп. Службовці його 22-х відділів розташувалися у приміщеннях Михайлівського Золотоверхого монастиря – займали 2/3 Михайлівського та Варваринського корпусів, Архієрейський будинок, Півчий корпус, двокімнатний флігель, а також усі три готельні корпуси монастиря. Київський губраднаргосп остаточно сформувався в березні 1920 р.

**Лист директора Інституту технічної механіки УАН С. П. Тимошенка¹
до В. І. Вернадського щодо участі в засіданні Раднаргоспу
і в справах Академії**

№ 367

3 травня 1919 р., Київ

3.V.1919*

Дорогой Владимир Иванович

Вчера получил приглашение явиться в какое-то заседание по вопросу о высшем техническом совете при Совнархозе. Думаю, – это то совещание, о котором была речь при моем посещении Квиринга² и о котором говорили с Вами, когда просили указать специалистов. Заседание назначено сегодня, 12 дня по новейшему³, и совпадает, следовательно, с Академическим заседанием. Думая, что совнархоз может быть нам полезным, я решил пойти на это заседание, но если Вы думаете, что мое присутствие сегодня в Академии необходимо, то, пожалуйста, уведомьте меня курьером, и я с небольшим опозданием смогу быть.

Заседание будет происходить в д. № 2 по Думской площади⁴ в помещении, кажется, Губерн[ского] Совнархоза. Сейчас бегу на согласительное заседание Оп<п>окова и Клопотова⁵. История сложная и неприятная.

Искренне преданный Вам *С. Тимошенко*

В случае большого моего опоздания мой голос по баллотировке Никольского⁶ прошу передать Вам. Нужно постановление отделения о печатании работы, предоставленной Липским⁷, на русском языке. Бумага у делопроизводителя.

Виделся с нашим «сверхштатным» Академиком⁸. Очень просил выяснить вопрос: находит ли возможным Правление, пока нет постановл[ения] о переходе в сверхшт[атные], платить жалование. По этому вопросу Вы предполагали беседовать с членами правления.

АРАН, ф. 518, оп. 4, спр. 100, арк. 71.

Коментарі

¹ Див. комент. № 1 до листа № 360 від 19 лютого 1919 р.

² Квірінг Еммануїл Йонович (1888–1937), партійний, державний діяч, доктор економічних наук. Член більшовицької партії з 1912 р., був секретарем більшовицької фракції IV Державної думи. Один із ініціаторів створення КП(б)У. У 1918–1919 та 1923–1925 рр. перший

* На бланку: Украинская Академия Наук в Киеве. Директор Института Технической механики.

секретар ЦК КП(б) України. Від листопада 1918 р. завідувач відділу народного господарства і фінансів Тимчасового робітничо-селянського уряду України, з січня 1919 р. голова Української Ради народного господарства (Уккранднаргосп). У 1925–1927 рр. заступник голови Вищої Ради народного господарства СРСР, у 1927–1930 та 1934–1937 рр. заступник голови Держплану СРСР. З 1930 р. очолював Економічний інститут червоної професури. У 1932–1936 рр. директор Економічного інституту Комуністичної академії. У жовтні 1937 р. заарештований, зашуджений і страчений.

³ Щодо запровадження в Україні в 1918 р. середньоєвропейського часу див. комент. № 4 у розділі листів С. Ю. Кушакевича в цій книзі.

⁴ За адресою: Думська площа, 2, на розі Хрещатика й Думської площі (тепер Майдан Незалежності) був триповерховий будинок середини XIX ст. Дворянського зібрання, де в лютому 1919 р. розміщувалися радянська комендатура Києва, деякі партійні й державні установи. З березня 1919 р. Уккранднаргосп, який переїхав із Харкова, розташувався в приміщеннях Михайлівського Золотоверхого монастиря. Можливо, Київський губраднаргосп мав якийсь приміщення в будинку на Думській площі.

⁵ Оппоков Євген Володимирович (1869–1938), учений у галузі гідрології. Академік ВУАН (1929), академік ВАСГНІЛ (1935). Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 52–58.

Клопотов Борис Миколайович (1882–1942), біолог, член секції підземних багатств (1919), завідувач підсекції болото- і торфознавства гідробіологічної секції (1919) Постійної комісії для вивчення природних багатств України.

⁶ Нікольський Олександр Михайлович (1858–1942), зоолог. Академік кафедри зоології (1919), позаштатний академік УАН (1920). Закінчив Петербурзький університет (1881). Завідувач відділу холоднокровних хребетних Зоологічного музею АН (1896–1903). Професор Харківського університету (1903–1920), завідувач кафедри Харківського ІНО (1921–1931), одночасно професор Харківського медичного інституту (1921–1926). У 1930 р. відійшов від викладацької роботи. За перебування Денікіна в Харкові балотувався до Харківської міської думи (1919). З цієї причини був арештований радянською владою, однак через відсутність складу злочину його виправдали (1921).

Згідно з протоколом № 25 Спільного зібрання УАН від 3 травня 1919 р. С. П. Тимошенко був присутнім при обранні О. П. Нікольського на академіка. Його було обрано одноголосно. Докладніше див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1. Кн. 1. – К., 2011. – С. 309–310.

⁷ Липський Володимир Іполитович (1863–1937), геоботанік, флорист. Академік УАН (1919), віце-президент (1921, 1922), президент ВУАН (1922–1928). Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 1. – К., 2012. – С. 453–507.

Імовірно, йдеться про працю «Ботанічний сад Української Академії наук», яку В. І. Липський, призначений директором саду, запропонував УАН для друкування на початку квітня 1919 р. У переробленому вигляді статтю було надруковано пізніше: *Липський В. І.* Ботанічний сад Української Академії наук і його завдання // Ювілейний зб. на пошану акад. Д. І. Багалія. – К., 1927. – Т. 1. – С. 1–52 (окр. відб. – 54 с.).

⁸ Ідеться про Володимира Андрійовича Косинського (1864–1938), економіста, професора, академіка УАН, міністра праці Української Держави. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів В. А. Косинського в цій книзі.

**Лист директора Інституту технічної механіки УАН С. П. Тимошенка¹
до В. І. Вернадського у справах Академії**

№ 368

18 червня 1919 р., Київ

18 июня 1919 г.*

Дорогой Владимир Иванович!

Получил уведомление, что в среду должен экзаменовать моих студентов в Политехникуме² и потому не смогу быть в заседании совета³ или явлюсь лишь с большим опозданием.

Хлопоты с д. № 6 по Александровской пока неудачны. Думаю, придется воскресить прежний план относительно пехотного училища⁴. Можно надеяться на одного влиятельного человека военного министерства.

Ваш С. Тимошенко

АРАН, ф. 518, оп. 4, спр. 100, арк. 69.

Коментарі

¹ Див. комент. № 1 до листа № 360 від 19 лютого 1919 р.

² Ідеться про Київський політехнічний інститут.

³ Можливо, йдеться про раду Інституту технічної механіки.

⁴ Питання приміщення для новоствореної Української академії наук та її установ розглядалося з осені 1918 р. УАН ще в грудні 1918 р. клопоталася про Піхотну школу (Кадетський корпус) з суміжним гаєм та Голосіївський ліс. Клопотання продовжилися і перед владою більшовиків, що встановилася в Києві на початку лютого 1919 р. Докладніше див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1. Кн. 1. – К., 2011. – С. 263, 275.

Очевидно, як варіант, для установ Фізично-математичного відділу розглядався й розташований тоді за адресою: вул. Олександрівська, № 6, чотириповерховий будинок Київської удільної контори (1871–1876). Тепер тут розміщується Міністерство охорони здоров'я (вул. Грушевського, 7).

* На бланку: Украинская Академия Наук в Киеве. Директор Института Технической механики.

**Лист ученого секретаря Вченого комітету Наркомзему УСРР
О. Г. Алеша до В. І. Вернадського із запрошенням
на засідання комітету**

№ 369

24 липня 1919 р., [Київ]*

24 липня 1919 р., № 3905**

До п[ана] Академіка В. І. Вернадського,
члена Вченого Комітету Н.К.З.С.¹

Згідно постанови Вченого Комітету, прохаю Вас прибути на засідання Комітету, яке відбудеться у вівторок, 29-го липня ц[ього] р[оку], в 11 годин ранку, в помешканні Наркомзему, 3-й поверх, зала засідань.

Порядок денний:

- 1) Затвердження протоколів попередніх засідань.
- 2) Інформація про діяльність Президії Вченого Комітету.
- 3) Інформація про діяльність Ради Завідуючих Секцій.
- 4) Sprawozdania*** про діяльність Секцій. (Діяльність Ботанічної Секції за перше півріччя 1919 року).
- 5) Обрання**** фахівців Вченого Комітету: Томкевича² на посаду по мисливству при Секції Охорони Природи і Умана³ по зоотехнії при Зоологічній секції.
- 6) Доклад про з'їзд по Досвідному с[ільському] г[осподарству].
- 7) Про встановлення зв'язків Вченого Комітету з Губземвідділом (Пропозиція Ради Завідуючих).
- 8) Проект положення про Центральну с[ільсько]г[осподарську] Бібліотеку України (Доклад Коха⁴).
- 9) Штати Вченого Комітету на 2-е півріччя.
- 10) Біжучі справи.

Вчений секретар *О. Алешо*⁵

ІР НБУВ, ф. І, од. зб. 26 875, арк. 3–3 зв. Машинопис.

Коментарі

¹ Учений комітет Народного комісаріату земельних справ перейняв завдання створеного 1 листопада 1918 р. Сільськогосподарського вченого комітету при Міністерстві земельних справ Української Держави. Див. комент. № 2 до листа № 355.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** Відтворено реквізити бланка: НКЗС. Вчений Комітет. Вчений секретар. На полі нижче бланку дописано адресу: Тарасівська, 10, п[омешкання] 7.

*** Звіт.

**** Далі закреслено слова: члена Вченого Комітету проф. В. А. Обремського.

² Томкевич Микола Филімонович (1888–?), мисливствознавець. З 1914 р. старший інструктор з полювання і фазанознавства при Міністерстві землеробства, з липня 1915 р. лісничий в Обухівському лісництві під Києвом. Після революції 1917 р. залишився в Києві та продовжив свою працю в галузі лісництва та мисливствознавства. В Ученому комітеті Наркомзему був співробітником Секції охорони природи та Економічної секції. У вересні 1919 р. змінив місце проживання та звільнився. Подальша доля невідома.

³ Уман Юлій Захарович (1889–?), агроном, фахівець із скотарства. Закінчив Олександрійський сільськогосподарський інститут. Член союзу «Рабземлес», інспектор Наркомзему із скотарства (1919), завідувач науково-дослідного відділу скотарства в Союзі сільськогосподарських кооперативів у Харкові. З 1925 р. працював у Вченому комітеті, згодом у Дослідному комітеті НКЗ УСРР. Арештований у 1930 р. за ст. 54-11 КК УСРР, отримав три роки позбавлення волі умовно. Подальша доля невідома.

⁴ Ідеться, ймовірно, про вченого-агронома Генріха Коха, який став першим очільником заснованої в 1917 р. спеціалізованої сільськогосподарської бібліотеки. Див.: *Вергунов В. А.* Забуті сторінки спільної історії (до 100-річчя Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН та Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАНУ). – Режим доступу: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/1008>. – Назва з екрана.

⁵ Алешо Олександр Гаврилович (1890–1922), український учений-народознавець, антрополог та етнолог. У 1918–1919 рр. очолював музейну секцію художньо-промислового відділу Міністерства освіти. Докладніше про нього див.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського*. Т. 2. Кн. 1. – К., 2011. – С. 53–54.

**Лист в. о. попечителя Київської навчальної
округи Є. В. Спекторського до президента УАН
В. І. Вернадського щодо необхідності повернення будинку
Левашовського пансіону його власникам**

№ 370

17 вересня 1919 р., Київ

4 сентября 1919 года № 38 г. Киев*

Срочно

Г[осподину] Президенту Украинской Академии Наук

Приказом Киевского Военного Губернатора¹ от 19 августа с[его] г[ода] за № 2 все декреты большевистской власти отменены, в том числе надлежит считать аннулированным и то распоряжение большевистской власти, по которому Украинской Академии Наук предоставлено помещение бывшего пансиона гр[афини] Левашовой².

Ввиду того, что в Управление учебного округа поступило ходатайство от администрации этого пансиона от 2-го сентября с[его] г[ода] за № 1066 о возвращении ей прежнего помещения, прошу Вас сообщить, в какой кратчайший срок могло бы быть освобождено помещение пансиона гр[афини] Левашовой и передано администрации этого пансиона без нарушения интересов Академии и принимая во внимание необходимость в ближайшем будущем открыть занятия в средней школе.

И[сполняющий] о[бязанности] Попечителя Округа

Ректор Университета

И[сполняющий] о[бязанности] Правителя Канцелярии

Е. Спекторский³

(підпис)

ІР НБУВ, ф. І, од. зб. 26 156, арк. 5–5 зв. Машинопис.

Коментарі

¹ Ідеться про Бредова Миколу Емільовича (1873 – після 1945 р.), російського військового діяча, генерал-лейтенанта Генштабу (1917), учасника «Білого» руху. 1 вересня 1919 р. новопризначений військовий губернатор Києва скасував усі декрети радянської влади, навіть встановив час за старим стилем і годинники за петроградським часом. Отож населення за один день 1 вересня 1919 р. повернулося до 19 серпня того ж року.

* На бланку: Министерство Народного Просвещения. Попечителя Киевского Учебного округа Канцелярия. Також дописано: «прот[окол] 41» – ідеться про протокол Спільного зібрання УАН. Дата на документі за старим стилем.

² Пансіон було засновано в 1838 р. з ініціативи дружини колишнього Київського, подільського та волинського генерал-губернатора Василя Васильовича Левашова (1783–1848) графині Євдокії Василівни Левашової (1796–1868). Щодо історії отримання для новоствореної УАН приміщення Левашовського пансіону див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1. Кн. 1. – К., 2011. – С. 263, 277–281, 285, 300–301, 312, 337, 605, 613, 617. Тепер це будівля Президії НАН України по вул. Володимирській, 54 у м. Києві.

³ Спекторський Євген Васильович (1875–1951), філософ і правознавець, професор (1913), доктор державного права (1917), член-кореспондент Сербської АН (Белград). У 1918 р. декан юридичного факультету, в 1918–1919 рр. ректор Київського університету. У 1918 р. брав участь у діяльності Комісії в справах заснування вищої школи та наукових закладів України під головуванням В. І. Вернадського. У 1919 р., за часів влади А. І. Денікіна, очолював Київську навчальну округу. З 1920 р. в еміграції в Югославії, Чехословаччині, США. Докладніше див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – С. 238–239.

**Листи канцелярії попечителя Київської навчальної округи
до академіка В. І. Вернадського в справах УАН**

№ 371

8 жовтня 1919 р., Київ

25 сентября 1919 года № 493/180 г. Киев*
В. И. Вернадскому, Академику Петроградской Академии Наук

Милостивый Государь Владимир Иванович

Имею честь просить Вас не отказать пожаловать в Управление Учебного Округа (Бибиковский Бульвар, 14) завтра, 26-го сентября с[его] г[ода], между 12 и 1 часом дня, по срочному делу быв[шей] Украинской Академии Наук¹.

Примите уверение в совершенном уважении и преданности Вашего покорного слуги
(підпис)

ІР НБУВ, ф. І, од. зб. 26 968, арк. 1. Машинопис.

№ 372

11 жовтня 1919 р., Київ

28 сентября 1919 года № 657/224 г. Киев**
Его Превосходительству
В. И. Вернадскому, Академику Российской Академии Наук

Милостивый Государь Владимир Иванович

Согласно телеграмме г[осподина] Начальника Управления Народного Просвещения² за № 3926 и ввиду Вашего возвращения в г. Киев, а равно и лично изъявленного Вами согласия, покорнейше прошу Ваше превосходительство принять на себя охрану имущества б[ывшей] Украинской Академии Наук³.

Вместе с сим прошу вас о представлении в Управление учебного округа подробной описи имущества б[ывшей] Академии.

Примите уверение в совершенном уважении и преданности Вашего покорного слуги
(підпис)

ІР НБУВ, ф. І, од. зб. 26 992, арк. 1–1 зв. Машинопис.

* На бланку: Министерство Народного Просвещения. Попечителя Киевского Учебного Округа. Канцелярия. Стол. Дата на документі за старим стилем.

** Те саме.

Коментарі

¹ Про кроки В. І. Вернадського щодо збереження УАН при владі генерала А. І. Денікіна див. комент. № 126, 127 до протоколів Спільного зібрання УАН у: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1. Кн. 1. – К., 2011. – С. 612–622.

² Справами народної освіти в денікінському цивільному уряді («Особливий нараді») займався управління народної освіти, яке на той час очолював Іван Михайлович Малінін (1883–1961), педагог, психолог. До 1917 р. приват-доцент Новоросійського університету. Потім попечитель Одеської шкільної округи. Міністр освіти в уряді П. М. Врангеля. В еміграції в Югославії; з 1924 р. директор чоловічої гімназії.

³ Також див. лист № 373.

**Лист академіка В. І. Вернадського до Київського губернатора
у справі повернення Українською академією наук будинку
Левашовського пансіону**

№ 373

11 жовтня 1919 р., [Київ]*

28.IX.[1]919**

Его Превосх[одительству] Г[осподину] Киев[скому] Губернатору¹

Вчера я, по предложению г[осподина] Попечителя Учебного Округа², вступил в исполнение своих обязанностей по охране имущества бывшей Украинской Академии Наук впредь до образования – согласно постановлению Особого Сопровождающего при Главнокомандующем – Киевской Академии Наук³. Мне передано отношение В[ашего] Пр[евосходительства] за № 490 от 26.IX об очищении здания по Владимирской № 54, занимавшегося Левашовск[им] пансионом⁴, а ныне занимаемого Академией Наук.

Честь имею сообщить Вам, что я немедленно приму меры для выяснения этого дела с Управлением Округом М[инистерства] Н[ародного] Пр[освещения]⁵, от которого в настоящее время зависит как распоряжение принадлежащим М[инистерству] Н[ародного] Пр[освещения] зданием, так и забота об охране имущества и продолжении начатых научных работ бывшей Укр[аинской] Ак[адемии] Н[аук].

О результатах моих переговоров сообщу Вашему Пр[евосходительству] незамедлительно.

<В. Вернадский>

ІР НБУВ, ф. І, од. зб. 12 899, арк. 1. Чернетка. *Опубл.*: Історія Академії наук України. 1918–1923: документи і матеріали. – К., 1993. – С. 221.

Коментарі

¹ Ідеться, очевидно, про цивільного губернатора, яким на початку вересня 1919 р., зі вступом у Київ Добровольчої армії, був призначений Андрій Гаврилович Чернявський (1867–1937). Він мав досвід такої роботи – був тифліським, в'ятським, мінським, катеринославським губернатором. Після перемоги більшовиків не виїхав в еміграцію, перебрався в Тбілісі, в 1930-х роках кілька разів заарештовувався, а в 1937 р. був розстріляний, як «учасник контрреволюційної шпигунської організації».

² Спекторський Євген Васильович. Докладніше про нього див. комент. № 3 до листа № 370.

³ Див. комент. № 1 до листа № 371.

⁴ Див. комент. № 2 до листа № 370.

⁵ Див. лист № 372.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** Перед датою позначено: Чернявському Губернатору. Дата на документі за старим стилем.

Лист Ради Таврійського університету до В. І. Вернадського з повідомленням про обрання його ректором університету

№ 374

12 жовтня 1920 р., Сімферополь

29/12 – IX/X 1920 г. № 3295 г. Симферополь*

Господину Ординарному Профессору Таврического
Университета¹ Владимиру Ивановичу Вернадскому

Честь имею уведомить Вас, что Советом Таврического Университета в заседании от 28 сентября с[его] г[ода] Вы избраны Ректором Университета.

Проректор Университета *А. А. Байков*²
Секретарь Совета *И. И. Чиннов*

АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 57, арк. 9. *Опубл.*: В. И. Вернадский и Крым: люди, места, события... – К., 2012. – С. 160.

Коментарі

¹ У травні 1918 р. спочатку було відкрите Таврійське відділення Університету св. Володимира у складі медичного та фізико-математичного факультетів (розміщувалися в Ялті). 30 серпня 1918 р. було засновано Таврійський університет у Сімферополі з п'ятьма факультетами. Першим ректором університету став медик Р. І. Гельвіг, після його смерті – В. І. Вернадський (11 жовтня 1920 р. – березень 1921 р.). Під час встановлення радянської влади університет було реорганізовано та перейменовано у Кримський університет ім. М. В. Фрунзе (1921). У 1920–1930-х роках на базі університету було створено три вищих навчальних заклади – педагогічний, медичний, сільськогосподарський інститути.

² Байков Олександр Олександрович (1870–1946), металург і хімік, ректор Таврійського (Кримського) університету (1921–1923). Академік (1932) і віце-президент АН СРСР (1942–1945).

* На бланку: М.Н.П. Совет Таврического Университета.

**Лист Таврійської вченої архівної комісії
до ректора Таврійського університету В. І. Вернадського
із запрошенням на засідання**

№ 375

25 жовтня 1920 р., Сімферополь

Октября 12 дня 1920 г. № 186 гор[од] Симферополь*
Господину Ректору Таврического Университета¹
В. И. Вернадскому

Таврическая Ученая Архивная Комиссия² честь имеет покорнейше просить Вас почтить своим присутствием ее заседание, посвященное памяти А. С. Пушкина, в воскресенье, 18-го октября, в 7 часов вечера, в здании Окружного Суда.

Председатель Комиссии *А. Маркевич*³
Правитель дел (*підпис*)

АРАН, ф. 518, оп. 4, спр. 96, арк. 10.

Коментарі

¹ Див. лист № 374.

² Таврійську вчену архівну комісію було засновано в лютому 1887 р. в Сімферополі для збирання, упорядкування, зберігання, публікації пам'яток та охорони пам'яток старовини. Діяльність здійснювалася в трьох напрямках: архівному, археографічному та археологічному. Видавала «Известия Таврической учёной архивной комиссии» (т. 1–57, 1887–1920). У 1920 р. утворила Кримський центральний архів. Музей комісії було передано в 1921 р. новоствореному Центральному музею Тавриди в Сімферополі. У 1923 р. комісію перетворено на Таврійське товариство історії, археології та етнографії (діяло до 1929 р.). Як правонаступник видавало «Известия Таврического общества истории, археологии и этнографии» (т. 58–60, 1927–1929).

³ Маркевич Арсеній Іванович (1855–1942), історик, археолог, бібліограф, член-кореспондент АН СРСР (1927). Голова Таврійської вченої архівної комісії від 1899 р., один із ініціаторів створення Таврійського університету. Загинув у блокадному Ленінграді. Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 1. – К., 2012. – С. 621–622.

* На бланку: Таврическая Ученая Архивная Комиссия. Дата на документі за старим стилем.

**Лист Сімферопольського відділення Товариства межових
інженерів до В. І. Вернадського із запрошенням на засідання секції
VII з'їзду Таврійських наукових асоціацій**

№ 376

18 жовтня 1920 р., Сімферополь

Октября 5/18 дня 1920 года № 26

Его превосходительству ректору Таврического Университета¹
Владимиру Ивановичу Вернадскому

Милостивый Государь Владимир Иванович!

Симферопольское Отделение Общества Межевых Инженеров², приняв на себя организацию Земельно-Геодезической Секции VII Съезда Таврических Научных Ассоциаций³, созываемого в г. Симферополе 22–30 октября ст[арого] ст[илия] 1920 г., имеет честь покорнейше просить Вас почтить своим присутствием заседания Секции.

Заседания Секции будут происходить 22–30 сего октября ст[арого] ст[илия] в помещении Губернской Чертежной, Луговая, № 1.

Расписание и часы занятий Секции будут сообщены дополнительно.

Председатель *Брауде*
Секретарь *(підпис)*

АРАН, ф. 518, оп. 4, спр. 96, арк. 7а.

Коментарі

¹ Див. комент. № 1 до листа № 374.

² Товариство межових інженерів створене в Росії в січні 1909 р. Видавало «Известия Общества межевых инженеров» (1909–1916; 9 випусків), починаючи з 1912 р. «Труды Общества межевых инженеров» (1912–1914; 6 випусків). У 1918 р. на базі товариства була створена Всеросійська професійна спілка межових інженерів.

³ Таврійська наукова асоціація, або Комітет об'єднаних наукових установ і товариств Таврійської губернії, була створена влітку 1917 р. Див.: *Аулин Б. С.* Съезды Таврической научной ассоциации в общественно-культурной жизни Крыма (1917–1920) // Учен. зап. Таврич. нац. ун-та им. В. И. Вернадского. Сер. Ист. науки. – 2010. – Т. 23, № 1: спецвып. «История Украины». – С. 22–31. VII з'їзд Таврійської наукової асоціації проходив 22–28 жовтня (4–10 листопада) 1920 р. в Сімферополі. Головою з'їзду був обраний В. І. Вернадський. Він виступив 25 жовтня (7 листопада) на ранковому засіданні з'їзду з доповіддю, виклад якої надрукував «Таврический голос» (27 жовтня (9 листопада) 1920 р.); передрук з реконструкцією у: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1. Кн. 2. – К., 2011. – С. 243–249.

Лист Таврійської вченої архівної комісії до В. І. Вернадського із повідомленням про обрання його почесним членом комісії

№ 377

13 листопада 1920 р., Сімферополь

Октябрю 31 дня 1920 г., № 191 г. Сімферополь*
Г[осподину] Академику В. И. Вернадскому

Милостивый Государь Владимир Иванович

Таврическая Ученая Архивная Комиссия¹ честь имеет уведомить Вас, что в заседании ее 18-го октября Вы избраны в ее ПОЧЕТНЫЕ ЧЛЕНЫ во внимание к Вашим ученым трудам и заслугам². Комиссия надеется, что Вы не откажете и ей в своем содействии ее скромной деятельности по сохранению и исследованию памятников истории и древности Тавриды.

Председатель
За Правителя дел

А. Маркевич³
Сергей Бугославский⁴

АРАН, ф. 518, оп. 4, спр. 96, арк 23.

Коментарі

¹ Див. комент. № 2 до листа № 375.

² Членом Таврійської вченої архівної комісії з 15 листопада 1918 р. був також син академіка – Георгій Володимирович Вернадський. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів Г. В. Вернадського в цій книзі.

³ Див. комент. № 3 до листа № 375.

⁴ Бугославський Сергій Олексійович (1888–1946), історик літератури, музикознавець, композитор. Закінчив музичне училище (1908) та Київський університет (1912). Музичну композицію вивчав у Р. Глієра. У 1915–1916 рр. приват-доцент Московського університету, в 1919–1922 рр. доцент, професор Таврійського (Кримського) університету (Сімферополь). Потім у Москві викладав музичну етнографію, був художнім керівником Московського радіо, лектором філармонії. У 1938–1945 рр. старший науковий співробітник Інституту світової літератури ім. Максима Горького.

* На бланку: Таврическая Ученая Архивная Комиссия. Дата на документі за старим стилем.

**Телефонограма керуючого справами Ревкому Криму
ректорові Таврійського університету В. І. Вернадському
із запрошенням на перемовини щодо проф. М. М. Дітеріхса**

№ 378

20 листопада 1920 р., Сімферополь

20 ноября 1920 г. г. Симферополь*
Телефограмма**

Тов[аришу] Ректору Таврического Университета

Для личного переговора относительно профессора Дитерихс[а]¹ Управляющий делами Ревкома Крыма приглашает Вас явиться к 12 час[ам] дня 20-го сего месяца.

Управделами Ревкома Крыма *Осинкин*
Делопроизводитель (підпис)

Передал Таубе²
час[ов] мин[ут]
Принял секретарь Чин[н]ов

АРАН, ф. 518, оп. 4, спр. 96, арк. 13.

Коментарі

¹ Дітеріхс Михайло Михайлович (1871–1941), лікар, хірург. Навчався в Петербурзькому та Київському університетах. Закінчив Військово-медичну академію (1898). У 1912–1919 рр. професор Київського університету. У 1919–1924 рр. викладав у Таврійському (Кримському) університеті, потім – у Кубанському медичному інституті. З 1934 р. професор 3-го Московського медичного інституту.

16 листопада 1920 р. М. Дітеріхс був заарештований більшовицькою владою, за два дні вченого звільнили. Проте 19 листопада В. І. Вернадський відразу ж звернувся з клопотанням до голови Кримревкому Бели Куна і, вказуючи на непорозуміння з арештом, прохав «1) дати можливість профессору М. М. Дитерихсу спокойно исполнять свою работу и 2) принять меры к обеспечению личного достоинства и минимального жизненного минимума служащих Университета и их семей, без чего не может идти ни правильная научная работа Университета, ни правильное в нем преподавание» (*Вернадский В. И. Дневники. 1917–1921* (февраль 1920 – март 1921). – К, 1997. – С. 108).

² Ідеться, можливо, про Баллода-Таубе Сергія Володимировича (1887–?), який тоді був начальником канцелярії Кримревкому.

* На бланку: Военно-Революционный Комитет.

** Так в оригіналі.

**Лист ректора Таврійського університету В. І. Вернадського
до голови Військово-революційного комітету Криму
у справі переїзду до Петрограда або Москви**

№ 379

20 грудня 1920 р., [Сімферополь]*

Р.С.Ф.С.Р.

Председателю Военно-
Революционного Комитета Крыма¹

Прилагаю при сем копию моего заявления, поданного Заведующему Отделом Народного Образования Крыма², обращаюсь к Вам с просьбой помочь мне в этом деле, так как оно выходит, кажется мне, за пределы ведения Отдела Народного Образования.

Как моя научная работа, так и, мне кажется, государственная польза требуют моего переезда в Петроград или Москву. В то же самое время состояние моего пошатнувшегося здоровья не дает мне возможности выехать немедленно в Петроград в тех условиях, в каких сейчас этот выезд производится, и в то же время я не знаю, насколько условия жизни в Петрограде дадут мне возможность там сейчас работать. В Крыму есть возможность не голодать и не очень страдать от холода, ожидая весну.

Между тем, мне необходимо для пользы дела снестись с Петроградом, с Российской Академией Наук. В моих руках была сосредоточена вся работа Академии Наук по изучению русских месторождений радиевых руд, и никто другой в ней разобраться не может. Работы эти были прекращены с 1918 г. вследствие разрухи и междоусобицы. Однако, насколько я знаю (мои сведения относятся к 1919 г.), работа над добычей радия из запаса радиевых руд (Ферганских), бывших в России, была поставлена Советской властью энергично, и в ней принимали ближайшее участие сотрудники (Коловрат-Червинский, Хлопин³ и др.). Приостановлены были поиски новых руд и разведка старых, а между тем добытые с 1911 г. по 1917 г. данные ясно доказали государственную необходимость и важность такой работы, так как имеются серьезные указания на нахождение в России ранее неизвестных радиевых руд (Сибирь и Туркестан). К этим указаниям должны быть присоединены новые находки в 1918–1919 гг. радиоактивных минералов (содержат радиоторий) на юге России (Екатеринославская губ[ерния]), настоятельно требующие разведки. Сейчас, ввиду прекращения междоусобицы и планомерной борьбы Советской власти с экономической разрухой и широким масштабом использования ею естественных богатств страны, эта чрезвычайно важная работа Академии Наук должна быть возобновлена самым энергичным образом. Надо

* Місце написання листа встановлено за змістом.

помнить, что радиевые руды очень редки и в то же время они имеют не только рыночную ценность, но и представляют форму энергии, наиболее интенсивную и имеющую для человечества большое исключительное значение. Это энергия самого ближайшего будущего, долженствующая изменить всю жизнь. К тому же значение радия в науке и его приложения в медицине повышают еще больше необходимость его срочной добычи и изучения.

Поэтому при первой же возможности, т. е. с весны 1921 г., должна вновь быть энергично восстановлена работа по изучению радиевых руд России и начата их добыча. Для этого мне необходимо снестись теперь же с Российской Академией Наук, где находятся все материалы и приборы. На днях едет в Москву и Петроград с целым рядом поручений младший преподаватель Таврического Университета И. С. Михайловский, но он вернется назад не раньше середины февраля. Все мои попытки снестись с Академией письменно или по телеграфу были неудачны. Никакого ответа на многочисленные мои обращения я не получил, поэтому я прошу Вас дать мне возможность снестись с Российской Академией Наук или особым путем, каким пользуется правительственная власть или переслать мои бумаги с правительственным курьером.

Должен отметить, что, помимо срочной необходимости сношений с Академией в связи с радием, мне необходимо выяснить через нее вопрос об изучении живого вещества. И здесь я подхожу к ряду вопросов, имеющих приложение в медицине и сельском хозяйстве. Вести эту работу здесь невозможно, а организована она быть должна.

Если нельзя найти путей для предварительных сношений с Академией и переехать мне в Петроград, когда станет теплее, прошу дать мне возможность – ввиду моего возраста и здоровья – устроить мой переезд с семьей в условиях, более терпимых, чем те, в каких он ныне производится при отправлении специалистов на север.

Ректор Университета

<В. Вернадский>

20.XII.[1920]

ІРАН, ф. 518, оп. 4, спр. 96, арк. 21–21 зв. Машинопис.

Коментарі

¹ Кун Бела (Kun Béla; 1886–1939), революціонер, у березні 1919 р. проголосив Угорську радянську республіку, що проіснувала 133 дні. 16 листопада 1920 р. був призначений головою Кримревкому, який зосередив у своїх руках всю повноту влади на півострові. Один із організаторів «червоного терору» в Криму. У лютому 1921 р. відкликаний із Криму та направлений працювати на керівну партійну роботу на Урал, потім жив у Європі, виконуючи завдання Комінтерну. У 1928 р. повернувся в СРСР, наприкінці 1930-х років був заарештований за звинуваченням у троцькізмі та згодом розстріляний.

² На той час – Фірдевс Ісмаїл Керім (справжнє прізвище – Керімджанов; 1888–1937), учитель, більшовик. У 1918 р. нарком з іноземних і національних справ Республіки Таврида. У 1920–1921 рр. завідувач Кримнаросвіти, згодом комісаріату народної освіти Кримської АРСР. З 1922 по 1924 р. в. о. наркома юстиції і верховного прокурора Кримської АРСР. Репресований і розстріляний. Також див. листи № 381 і 382.

³ Коловрат-Червінський Лев Станіславович (1884–1921), фізик, один із перших російських дослідників радіоактивності. Закінчив Петербурзький університет (1904). У 1915–1916 рр. перебував на посаді фізика при Мінералогічній лабораторії АН. Під час експедиції у Ферганську долину під керівництвом В. І. Вернадського проводив пошуки ознак радіоактивності в повітрі печер та в прилеглих водних джерелах. У 1918 р. очолив Радієве відділення Державного радіологічного інституту в Петрограді.

Хлопін Віталій Григорович (1890–1950), радіохімік, один із засновників радієвої промисловості, отримав перші радянські препарати радію (1921), один із фундаторів Радієвого інституту, учасник «атомного проекту». Академік АН СРСР (1939). Учень і друг В. І. Вернадського. У 1936–1950 рр. директор Радієвого інституту АН СРСР. Також див.: *Хлопін В. Г. Письма к В. И. Вернадскому, 1916–1943 / сост.: Л. Л. Зайцева, Б. В. Левшин. – М.; Л., 1961. – 89 с.*

Лист заступника голови Сільськогосподарського наукового комітету України до В. І. Вернадського в справі організації Сільськогосподарського наукового комітету Криму

№ 380

[Не пізніше 27 грудня 1920 р., Сімферополь]*

Прошу Вас пожаловать на 3-е заседание Совещания, посвященного вопросу об организации в Крыму Сельскохозяйственного Научного Центра, которое состоится в понедельник, 27-го декабря, в 5 час[ов] дня в кабинете Заведующего Крымземотделом¹.

Программа заседания:

Рассмотрение доклада Комиссии, избранной 23-го декабря для выработки проекта организации Крымского Сельскохозяйственного Научного Комитета².

Тов[арищ] Председателя С[ельско]х[озияйственного]
Научного Комитета Украины, проф. (*ніднуч*)³

АРАН, ф. 518, оп. 4, спр. 96, арк. 67. Машинопис.**

Коментарі

¹ Земельний відділ утворений за наказом Кримського революційного комітету від 18 листопада 1920 р. Через рік передав повноваження Наркомату землеробства Кримської АРСР.

² У 1921 р. було підготовлено Статут Сільськогосподарського наукового комітету Криму.

³ Наприкінці грудня в Крим їздив О. А. Яната. Див.: *Филмонов С. Б.* Хранители исторической памяти Крыма: о наследии Таврической ученой архивной комиссии и Таврического общества истории, археологии и этнографии (1887–1931 гг.). Изд. 2-е, перераб. – Симферополь, 2004. – С. 134.

Яната Олександр Алоїзович (1888–1938), ботанік, професор київських і харківських вишів, один із засновників «Українського ботанічного журналу». Від січня 1919 р. заступник голови Сільськогосподарського наукового комітету України. У Харкові організував і очолив Інститут прикладної ботаніки та Інститут рослинництва. У 1933 р. репресований. У 1938 р. загинув на засланні, на Колимі.

* Дату і місце написання листа встановлено за змістом.

** Адреса на звороті: Академику В. И. Вернадскому. Пушкинская, 18.

**Листи ректора Таврійського університету В. І. Вернадського
до завідувача відділу народної освіти¹ Кримревкому
щодо планів залишити Крим**

№ 381

28 грудня 1920 р., [Сімферополь]*

28.XII.[1]1920

Вчера я получил вторую бумагу от Украинской Академии Наук в Киеве, членом которой я состою, настоятельно приглашающую меня в Киев². Академия Наук считает мое присутствие в Киеве необходимым как для ее работы, так и для работы Комиссии по изучению производительных сил Украины, председателем коей я был с ее основания. Комиссия обращается и в Крымский Ревком, и в Университет с просьбой содействовать моему приезду.

Я состою давно – с 1906 года – академиком Российской Академии Наук в Петрограде. С 1911 года я вел там работы по изучению радия и радиоактивности и организовал исследование русских радиоактивных минералов и поиски в пределах России новых источников для получения радия и радиотория. Эти работы приостановились в связи с переживаемой разрухой, но полученные данные заставляют очень внимательно отнестись к этому вопросу, т. к. перспективы для нахождения радия и его аналогов очень благоприятны. Все дело находилось в моих руках, и мое присутствие для того, чтобы двинуть его, необходимо. Нечего и говорить о значении этой работы как для медицинских целей, так и с общей точки зрения. В радиии мы имеем самый интенсивный запас энергии, которым располагает человечество. Советская власть при ее планомерном использовании сил природы в России не может оставлять ее без внимания.

В 1915 г. в полном предвидении того значения, которое должно получить – в связи с переживаемой экономической мировой разрухой – правильное и интенсивное использование естественных производительных сил России, я явился одним из организаторов образованной при Академии Наук Комиссии по изучению естественных производительных сил России, председателем коей был выбран с самого ее основания. Комиссия развила энергичную и плодотворную деятельность, которая, сколько знаю, сильно расширилась с приходом Советской власти, т. к. она вполне гармонировала основным принципам ее производственной экономической программы. Теперь, с прекращением гражданской войны, эта работа получает еще большее значение, и я считал бы и для этого мое присутствие в Петрограде полезным.

* Місце написання листа встановлено за змістом. Дату написання проставлено на лівому березі листа.

Выехав на ненадолго на мою родину Украину, я не мог вернуться в Петроград ввиду разыгравшихся событий гражданской войны и условий моего здоровья в связи с материальными условиями жизни на севере. В Украине я принял деятельное участие в работе по организации высшей школы и, главным образом, научной работы, но сознательно и определенно стоял в стороне от всякого участия в политической организационной работе, которая происходила на моей родине. Я был одинаково далек от обоих шовинистически-националистических течений, русского и украинского, и работал одновременно для русской и украинской культуры, совместное и дружеское развитие которых мне представляется необходимым для будущего обоих народов. Я принял деятельное участие в организации в 1918 г. новой Украинской Академии Наук в Киеве, представителем* Комиссии по созданию которой и первым выборным президентом которой состоял, и в создании и в создании** в Киеве большой Всенародной (Национальной) Библиотеки. По делам этих обоих учреждений я выехал в конце 1919 г. в Ростов для переговоров с правительством Деникина, желавшим закрыть Академию, но согласившимся сохранить нерушимой начатую ею научную работу. Я выехал на ненадолго, но оказался отрезанным от Киева благодаря катастрофе правительства Деникина.

Я переехал в Крым ввиду своего здоровья, перенес тиф и был выбран профессором Таврического Университета³. На Украине, оставшись без научной лаборатории и приборов, без собранных мною в течение десятков лет материалов для работы, я занялся обработкой новых областей геохимии и учения о живом веществе, организмах. Эту работу я продолжаю и по сейчас. Мне удалось здесь получить большие, новые и, мне кажется, очень важные результаты. Они имеют не только научное и философское значение, но дают возможность новых приложений в медицине и сельском хозяйстве в широком его понимании в разных областях. Работа эта получила такое развитие, что я не могу вести ее ни в Крыму, ни в Киеве. Мне необходимы большие библиотеки и лаборатории с особыми возможностями. Поэтому я решил уехать в Лондон, где думал закончить в течение нескольких месяцев мою главную книгу и поднять – в интернациональном масштабе – вопрос об организации Особого Института для изучения живого вещества, преследуя как общенаучные, так и прикладные задачи.

Я вошел в сношения с английскими учеными обществами, членами которых состою, и через них устроил себе возможность переезда и пребывания для этой цели в Лондоне.

Почти накануне моего переезда в Севастополь, где я должен был сесть на английский пароход, я был выбран Ректором Таврического Университета⁴ и счел себя нравственно обязанным отложить свой отъезд на несколько месяцев.

Сейчас я не вижу надобности в моем дальнейшем пребывании в Симферополе, а свою работу над живым веществом в России могу вести только в Москве или

* Так в оригіналі. Правильно: председателем.

** Так в оригіналі.

Петрограді. Все мої спроби – телеграммами або листами, офіційними або особистими – зв'язатися з Російською Академією Наук в Петрограді – були марні. Тому я прошу Вас:

1) Дати мені можливість спілкуватися з Російською Академією Наук, даби вичлугати моє прибуття в Петроград. Може бути, можна через радіо.

2) Надати мені і моєму родині (жінка і дитина) переїзд в Петроград і Київ (спочатку в Петроград), ввиду мого віку і пошатнувшогося здоров'я, в опалюваному вагоні, напр[имер], так, як їздять і прибувають радянські службовці.

Ректор Таврицького Університету Академік <В. Вернадський>

РАН, ф. 518, оп. 4, спр. 96, арк. 22–22 зв. Машинопис.

№ 382

3 січня 1921 р., [Сімферополь]*

3. I.[1]921**

Р.С.Ф.С.Р.

Заведующому Відділу народної освіти Криму

В зв'язі з пропозицією від Української Академії Наук в Києві приїхати мені в Київ, повідомляю Вам, що я, ввиду стану мого здоров'я, ускладнюю негайно переїхати в Київ і змушений відкласти свій від'їзд. Об цьому прошу повідомити Українську Академію Наук.

Від Російської академії Наук в Петрограді я отримав дві телеграми, так що відправка телеграми, про яку я Вам говорив, тепер не потрібна. Академія повідомила, що вона командирєє сюди двох учених для переговорів о наукових роботах. Вони, очевидно, привезуть мені розпорядження Академії.

Ректор Університету <В. Вернадський>

РАН, ф. 518, оп. 4, спр. 96, арк. 24. Машинопис.

Коментарі

¹ На той час – Фірдевс Ісмаїл Керім. Див. комент. № 2 до листа № 379.

² Див. звернення Української академії наук до академіка В. І. Вернадського від 27 листопада 1920 р. з проханням негайно повернутися до Києва: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1. Кн. 1. – К., 2011. – С. 367.

³ Рада Таврійського університету затвердила В. І. Вернадського екстраординарним професором по кафедрі геології 4 березня 1920 р.

⁴ Обраний 11 жовтня 1920 р. за новим стилем.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** Дату написано на лівому березі листа.

**Лист комісара вищих навчальних закладів Криму
до ректора Таврійського університету В. І. Вернадського
з приводу скликання засідання Ради професорів**

№ 383

11 січня 1921 р., Сімферополь

11 января 1921 г., № 2, г. Симферополь*
Ректору Таврического Университета товарищу Вернадскому**

Прошу сегодня, в 9 часов вечера, устроить заседание Совета профессоров (в старом составе) для информации о положении дел в У[ниверсите]те¹.

Комиссар Высших учебных заведений Крыма² <нідпис>
Секретарь <нідпис>

АРАН, ф. 518, оп. 4, спр. 96, арк. 25. Машинопис.

Коментарі

¹ На цьому засіданні «старій» Раді професорів університету оголосили про розпуск та ознайомили постфактум із розпочатими Кримським ревкомом ще в листопаді – грудні 1920 р. заходами з докорінного реформування Таврійського університету. Наступного дня, 12 січня 1921 р., В. І. Вернадський офіційно відмовився від ректорства та письмово виклав свій протест у «Записці про необхідність збереження Таврійського університету» (АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 45, арк. 185–190). І хоча дати обрання нового ректора різняться, 14 січня 1921 р. газета «Красный Крым» повідомила, що ректором Таврійського університету призначений проф. О. О. Байков, він же став головою нової Ради університету, куди поряд із деякими професорами увійшли представники викладачів щойно створених робочих факультетів у Сімферополі, Севастополі, Керчі, студентів, службовців університету, Кримнаросвіти, Кримревкому, Кримпрофради. Створювалися правління з трьох осіб і на кожному курсі студради з п'яти чоловік. Самого ж Вернадського з групою професорів, залишати яких у Криму більшовики визнали «політично неприпустимим», було 23 лютого відправлено потягом з Сімферополя до Москви. У лютому 1921 р. офіційно реорганізований університет перейменовано в Кримський університет імені М. В. Фрунзе. Див.: *Вернадский В. И.* О науке: в 2-х т. – СПб., 2002. – Т. 2. – С. 262–275; *Лавров В. В., Ишин А. Б.* В. И. Вернадский и Таврический университет // Крымский архив. – 2000. – № 6. – С. 182–208; *Лавров В. В., Бобков В. В.* «...Уничтожить легко, восстановить трудно» (факультет общественных наук Крымского университета в свете новых архивных материалов) // Историческое наследие Крыма. – 2006. – № 15. – С. 172–180.

² На той час комісаром вищих навчальних закладів Криму був Лазар Паперний.

* Відтворено реквізити бланка: Р.С.Ф.С.Р. Комиссар Высших учебных завед[ений] Крыма.

** Так в оригіналі.

**Копія листа Наркомосвіти до Наркомсоцзабезпечення УСРР,
надіслана до відома академіку В. І. Вернадському,
про надання пенсії М. Є. Олеховській**

№ 384

17 січня 1929 р., [Харків]*

17.I.1929 р.**

До Наркомсоцзабезпечення УСРР

- Копія: 1. Академія Наук СРСР акад[еміку] В. Вернадському
2. Полтавський держмузей
3. ВУКСУ¹

Зміст: Про надання пенсії М. Є. Оліхівській²

Наркомос УСРР прохає Народній Комісаріят Соціального Забезпечення УСРР розглянути справу надання пенсії вдові наукового робітника М. О. Оліховського³ – М. Є. Оліховській, яка про це клопочеться з 1924 року без жодних наслідків.

Академік В. Вернадський сповіщає з цього приводу таке: «Позволяю себе обратить Ваше внимание на крайне тяжелое положение вдовы глубокого и оригинального натуралиста, создавшего Земский Полтавский естеств[енно]-научный музей, Мих[аила] Алекс[андровича] Олеховского. Это был один из беззаветных работников науки, скромный и неутомимый. Ему обязана многим и родная ему Полтава, и Украина. Его вдова – больная женщина – оставалась без всяких средств (которых он, впрочем, никогда не имел). С 1924 года, если не раньше, она хлопочет о пенсии. Я дважды в 1926 году обращался и лично, и через академ[ика] Д. И. Багалия⁴ в соответствующие учреждения Харькова, поддерживая ее ходатайства. Ответа я не получил, но и пенсии М. Е. Олеховская не получила, как мне сообщил этим летом ботаник Николаев⁵ из Полтавы» (20.X.1928 р.).

Полтавський державний музей щодо наукових послуг небіжчика М. О. Оліховського дав такий висновок:

«М. О. Оліховський, фундамент і захист Полтавського музею, був закликаний Полтавським Губерніяльним Земством з рекомендації проф. В. В. Докучаєва⁶ – спочатку (1890 р.) яко хранитель матеріалів, що поступали з почвеної експедиції, а потім з 1891 року яко завідувач Полтавським Природничо-Історичним Музеєм.

Будучи кандидатом природничих дисциплін і, зокрема, фахівцем геології, М. О. на протязі 19 років, з 1891–1909 <рр.>, з винятковою відданістю і старанністю складав, зберігав та охороняв наш Музей. Величезна заслуга його є та,

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** На бланку: У.С.Р.Р. Народний комісаріят освіти.

що він перший виробив план музейної роботи як краювої установи. Головною метою краювого музею М. О. лічив, перш за все, широку громадську діяльність серед населення. Засобом для цього мусили бути колекції Музею, через які, за допомогою більш широких, теоретичних наукових знаннів, народні маси могли б знайомитися, й з-поза полтавськими елементами природи, історії, минулим та сучасним побутом населення й т[аким] інш[им].

Таким чином, він увів в систему природничо-історичних знаннів метод зв'язку части з цілим. Кожне питання розглядалось не як самітні явища, а як наслідок комплексу умов, що були чинниками його виникнення. Цілком зрозуміло, що в ті минулі часи для проведення в життя зазначеної вище мети було багато труднощів. Отже, бажаючи їх побороти і вийти з успіхом, М. О. завжди зосереджував навколо Музею велике коло осіб, що могли бути корисними своїми знаннями, працями та співчуттями завданням широких освітніх інтересів Музею. Таких співробітників М. О. вибирав не тільки серед осіб, що так чи інакше мали відношення до вивчення Полтавщини, але ж він шукав їх і у всіх суспільських колах, аби вони виявляли інтереси до музейної справи, зокрема й загалом до освітньої.

Через це в той час в музейних колах можна було бачити співробітників з кваліфікацією академіка і робітника з Південних Залізничних Майстерень. Всі вони були об'єднані ідеєю вивчення Полтавщини і проведення знаннів в суспільство.

Діяльність Музею, на думку М. О., могла бути корисною лише при підтримці й співчутті всього суспільства, тільки при цих умовах можна було втягти в свій колектив самі віддалені кутки Полтавщини, збуджуючи живий і зрозумілий інтерес до завдань Музею.

Поруч з цим, М. О. приваблював до Музею, гуртуючи навколо себе учнів тодішніх шкіл, збуджуючи інтерес до тієї чи іншої дисципліни, він давав загальний напрямок й моральну підтримку недосвідченим юнакам. І зараз маємо з полтавців-зоологів вихованців М. О., особливість яких в працях – це геологічні підвалини як базис усього іншого.

Крім всього вищенаведеного, М. О. в задачу Музею ставив також допомогу строго науковими засобами та порадами ріжним практичним міроприємствам суспільства. Головна допомога полягала в низці порад щодо артезіанських колодязів, осушки болот, розробці торфу, облісінню пісків та ярів й т[аке] інш[е].

Як особливість М. О. слід відзначити ще той факт, що він був одним з перших діячів, що шукали виробничих можливостей на місцях. Значно пізніше це його завдання було покладено за підвалину робіт комісії «Естественных и производительных сил России»*. За його ж вказівками співробітником Музею І. А. Зарецьким⁷ був знайдений бурий кам'яний вугілля під Опішнім.

* Так в оригіналі. Правильно: Комиссия по изучению естественных производительных сил России.

Друковані твори М. О. полягають в низці щорічних відчитів Музею з 1891 <по> 1908 рік включно та в декількох неповних рукописах, що зберігаються в Архівах Музею. Ці рукописи такі:

1. До історії Музею.
2. Історія виникнення Музею і його завдання.
3. Провідник по Музею Полтавського Губернського Земства.
4. Відношення Музею до статистики.
5. Відношення Музею до Досвідної станції.
6. Буровий проход в долині р. Ворскла.
7. Буровий проход Полтавського державного винного склепу.
8. Геологічна драбинка нашарувань Полтавщини.
9. Про артезіанські колодязі на Полтавщині» (лист № 1007 з 29.XII.1928 року).

Отже, НКО УСРР вважає, що конче потрібно, з огляду на наукові послуги М. О. Оліховського для України, надати його дружині-вдові персональну пенсію.

Про Ваше рішення прохаємо оповістити: НКО УСРР, Академію Наук СРСР і М. Є. Оліховську (адреса: Харків, Фесенківська, 23).

Заст[упник] наркома освіти

(Полоцький)⁸

Зав[ідуючий] Укрнаукою

(Озерський)⁹

АРАН, ф. 518, оп. 4, спр. 103, арк. 40–40 зв. Машинописна копія.

Коментарі

¹ Всеукраїнський комітет сприяння вченим діяв при уряді УСРР із жовтня 1921 р. для підтримання мінімального життєвого рівня вчених в умовах гострої нестачі матеріальних ресурсів. У 1931 р. реорганізований у Комісію сприяння вченим при Раднаркомі УСРР.

² Олеховська (Оліхівська, Оліховська) Марія Євдокимівна (уродж. Яременко; 1867–1943), дружина відомого полтавського природознавця Михайла Олександровича Олеховського. Докладніше про неї див. комент. № 1 у розділі листів М. Є. Олеховської в цій книзі.

³ Олеховський (Оліховський) Михайло Олександрович (1855–1909), біолог, ґрунтознавець, краєзнавець, завідувач Полтавського земського природничо-історичного музею. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів М. О. Олеховського в цій книзі.

На прохання М. Є. Олеховської В. І. Вернадський направив до Харківського соцзабезу відгук про наукову роботу М. О. Олеховського з метою забезпечити виплату пенсії його вдові. Фактично справа з оформленням пенсії, у ході якої В. І. Вернадському довелося повторювати відсилання документа, тривала з березня 1926 р. до осені 1929 р., коли М. Є. Олеховська перший раз отримала виплату в 15 крб.

⁴ Багалій Дмитро Іванович (1857–1932), історик, громадський діяч. Академік УАН (1918). Один із засновників УАН, голова Історично-філологічного відділу ВУАН (1918–1920, 1929–1930), член президії Укрнауки. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів Д. І. Багалія в кн. 1 цього видання. Також див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 1. – К., 2011. – С. 101–121.

⁵ Ніколаєв Микола Федорович (1882–1945?), ботанік і міколог. Викладач Полтавського ІНО. Див. його листи до В. І. Вернадського у: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 1. – К., 2012. – С. 671–677.

⁶ Докучаєв Василь Васильович (1846–1903), засновник наукового генетичного ґрунтознавства. Очолював експедицію з комплексного дослідження природи Полтавської губернії (1888–1894). Учитель В. І. Вернадського. Докладніше про В. В. Докучаєва див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 1. – К., 2012. – С. 81–82.

⁷ Зарецький Іван Антонович (1857–1936), археолог, етнограф, музейник, краєзнавець. Один із фундаторів Природничо-історичного музею Полтавського земства (працював у ньому в 1892–1902 та 1910–1912 рр.). Організатор і завідувач Опішнянської гончарної майстерні. Пізніше працював у музейних установах у Петербурзі, Воронежі, Оренбурзі. В експедиції В. В. Докучаєва познайомився з В. І. Вернадським, з яким відтоді підтримував дружні стосунки.

⁸ Полоцький Олександр Аркадійович (1886–1938), державний діяч. Заступник народного комісара освіти (1928–1931), заступник народного комісара легкої промисловості УСРР (1933–1934). Радник повноважного представництва в Празі (1931–1933). У 1934 р. перед арештом нетривалий час керуючий Укркниготоргу. Засуджений у сфабрикованій справі «контрреволюційної боротьбистської організації» на 10 років ув'язнення. Знову заарештований в Архангельській області в грудні 1937 р. Розстріляний.

⁹ Озерський (Зебницький) Юрій Іванович (1896–1937), педагог, державний діяч. Закінчив Ніжинський історико-філологічний інститут. З 1921 р. на відповідальних посадах у Наркомосі, з грудня 1928 р. завідувач Управління науковими установами Наркомосвіти (Украука). У 1932–1933 рр. голова Держвидаву УСРР. Репресований у 1933 р. в справі «Української військової організації». Розстріляний.

**Телеграма В. І. Вернадського президенту ВУАН
з проханням допомоги двоюрідній сестрі Л. О. Нейоловій**

№ 385

17 квітня 1934 р., [Ленінград]*

17.IV.[1]934

Київ. Улиця Короленко. Президенту Української Академії Наук¹

Прошу помочь моей больной старой двоюродной сестре Нееловой², неработоспособной. Живет <с> другой старухой. Выселяют в нежилой подвал. Ей грозит смерть. Справьтесь о ней <у> академика Фомина³. Адрес: Пушкинская, 35 квартира 12.

<В. Вернадский>

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 2022, арк. 36. Чернетка.

Коментарі

¹ Посаду президента ВУАН/АН УРСР у 1930–1946 рр. займав Олександр Олександрович Богомолець (1881–1946), медик-патолофізіолог. Академік ВУАН (1929), академік АН СРСР (1932). Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 1. – К., 2011. – С. 176–177.

² Нейолова Лідія Олександрівна (1863–1941/42), двоюрідна сестра В. І. Вернадського, донька його тітки по материнській лінії Єлизавети Петрівни Нейолової (уродж. Константинович; 1824–1889). Померла в Києві, під час німецької окупації. Володимир Іванович надавав їй матеріальну допомогу до початку Другої світової війни. Докладніше про неї див. комент. № 1 у розділі листів Л. О. Нейолової у розділі «Родинне листування» в цій книзі.

³ Фомін Олександр Васильович (1867–1935), ботанік, флорист, педагог. Академік ВУАН (1921). Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 1. – К., 2012. – С. 465–466. У цьому листуванні також ідеться про долю Л. О. Нейолової (Там само. – С. 460, 464).

* Місце написання листа встановлено за змістом. Перед текстом позначено: «Копія».

**Лист Кримського державного педагогічного інституту
ім. М. В. Фрунзе до В. І. Вернадського із запрошенням узяти участь
у відзначенні 40-річчя діяльності проф. С. П. Попова**

№ 386

[Не пізніше 13 червня 1938 р., Сімферополь]*

Крымский Государственный Педагогический Институт им. М. В. Фрунзе

К предстоящему 40-летию юбилею доктора геологических наук
профессора С. П. Попова

В текущем году исполняется 40 лет научной, педагогической и общественной деятельности виднейшего минералога нашего Союза доктора геологических наук, профессора Сергея Платоновича Попова¹.

С. П. Попов принадлежит к славной плеяде русских минералогов школы академика В. И. Вернадского. Его перу принадлежит свыше 60-ти оригинальных исследований и монографий. [...] Сорок лет своей выдающейся плодотворной научной деятельности Сергей Платонович отдал изучению минералогии и геохимии Крыма. Достаточно указать, что ему первому принадлежит всестороннее и систематическое изучение в минералогическом и геохимическом отношении керченского железорудного месторождения – одного из крупнейших в мире [...]².

Высоко ценя заслуги С. П. Попова перед наукой и высшей школой, крымская общественность в ближайшее время отмечает его 40-летний юбилей научно-педагогической и общественной деятельности.

Извещая об этом, дирекция Крымского Государственного Педагогического Института им. М. В. Фрунзе, партийные и общественные организации Института просят Вас принять участие в чествовании юбиляра, которое состоится в г. Симферополе 29 июня с. г.

Адрес для корреспонденции, относящейся к юбилею: Симферополь, ул. Ленина, 17. Крымский Педагогический Институт им. М. В. Фрунзе, Комиссии по юбилею Попова.

АРАН, оп. 4, спр. 98, арк. 92. Друкований примірник.

Коментарі

¹ Попов Сергій Платонович (1872–1964), мінералог, учень В. І. Вернадського. Професор Харківського університету. Від 1920 до 1937 р. професор Таврійського (Кримського) університету (з 1925 р. Кримський державний педагогічний інститут). Професор Воронежського

* Дату і місце написання листа встановлено за поштовим штемпелем відправлення.

державного університету. З 1944 р. працював у Харківському університеті, Харківському сільськогосподарському та лісовому інститутах. З В. І. Вернадським підтримував стосунки близько п'ятдесяти років. Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 118–177.

² С. П. Попов присвятив Криму близько 100 праць. Ще в студентські роки під безпосереднім керівництвом В. І. Вернадського він почав вивчати мінералогію одного з найбільших у світі родовищ солітових залізних руд на Керченському півострові. У подальших роботах найзначнішу увагу приділяв хімічній і генетичній мінералогії, описуючи не лише окремі мінерали, але й мінеральні родовища, розглядаючи їх як комплекс мінералів, генетично пов'язаних між собою та таких, що виникли за певних фізико-хімічних умов та мінялися з часом. Низка робіт присвячена загальній характеристиці мінеральних ресурсів Кримського півострова. Багаторічна робота С. П. Попова узагальнена в оригінальній монографічній праці «Мінералогія Крима», виданій АН СРСР у 1938 р.

**Телеграма хімічного факультету Середньоазіатського державного
університету до В. І. Вернадського щодо відзначення
20-річчя науково-педагогічної діяльності
проф. М. І. Усановича**

№ 387

[Не пізніше 22 листопада 1943 р., Ташкент]*

Москва Дурновский пер. 16
Академику Вернадскому

30 декабря Химфак САГУ¹ отмечает 20-летие научно-педагогической деятельности профессора Усановича².

АРАН, оп. 4, спр. 98, арк. 96. Телеграма.

Коментарі

¹ Середньоазіатський державний університет було створено в 1923 р. в Ташкенті на базі заснованого в 1918 р. Туркестанського державного університету. Від 1960 р. – Ташкентський університет ім. В. І. Леніна. Тепер Національний університет Узбекистану ім. М. Улугбека.

² Усанович Михайло Ілліч (1894–1981), фізико-хімік. Академік АН Казахської РСР (1962), професор (1935), доктор технічних наук (1938). Закінчив Київський університет (1917). Працював в очолюваній академіком В. І. Вернадським хімічній лабораторії УАН (1919–1920), технічний керівник хіміко-фармацевтичного заводу, співробітник Київського політехнічного інституту (1924–1929), професор Томського (1930–1934), Середньоазіатського (1935–1944) університетів, завідувач кафедри Казахського університету (1944–1981). Розробив кількісну теорію розчинів. Уперше в світі сформулював сучасну теорію кислот і основ. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів М. І. Усановича в цій книзі.

* Дату і місце написання телеграми встановлено за поштовим штемпелем відправлення.

**Р О Д И Н Н Е
Л И С Т У В А Н Н Я**

Наталія Єгорівна Вернадська (1860–1943)¹

В. І. Вернадський – Н. Є. Вернадській

№ 388

26 червня 1890 р., Фастов

Фастов. 26.VI.1890 г.

Дорогая моя Натуся, моя родная милая детка, скоро я уже буду в Полтаве², но не так скоро, как думал, – только завтра утром: того поезда, на котором я думал ехать, по-видимому, нет: или, как я теперь рассудил, мне напутали в Волочискe, они отсоветовали ехать на Бирзулу, а выходит, на Фастов дальше. Всюду приходится сидеть: часа 3 (ночью в вагоне) в Жмеринке, теперь 2 часа в Жмеринке, теперь 2 часа в Фастове, да потом еще около того в Знаменке; поезда опаздывают на час и больше! Контраст весьма разительный, даже с австрийскими дорогами. Меня немного беспокоит, как ты сделаешь путь от границы до Полтавы, если туда поедешь. Вагоны хорошие, и пересадок не так много, но все-таки очень долго [...]

В Вене был на Международной сельскохозяйственной выставке³, – очень много интересного (я пишу так, чтобы можно было этим письмом мне пользоваться). Очень интересны народные сельскохозяйственные издания на славянских языках. Часто субсидируемые правительством, обществами, особенно краинское и моравское. Очень было бы важно обратить на них серьезное внимание. В Черновицах местная Landwirtsch[aftliche] Landesschule* выставила образчики почв с анализами – настоящий наш чернозем. Надо с ними списаться. Выставка кустарных изделий, очень широко распространенных, очень поучительна, на них и здесь обращают все более и более сильное внимание. Меня очень интересует судьба кустарного производства и его организация в связи с общими вопросами экономического, а частью политического строя. Попытки улучшения путем школ, организации продажи, выставок дали здесь очень поучительные для нас результаты [...]

Твой Додя⁴

Вернадский В. И. Собр. соч.: в 24-х т. – М.: Наука, 2013. – Т. 17. – С. 300–301.

№ 389

28 червня 1890 р., Полтава

Полтава, 28.VI.1890

Дорогая моя Натуся, моя родная милая девочка, мое золотое сердечко. Вчера я приехал к твоим, но раньше не мог тебе написать.

* Сільськогосподарська крайова середня школа (*нім.* Landwirtschaftliche Landes-Mittelschule in Czernowitz).

[...]

Твоих всех я застал очень хорошо. Ег[ор] Павл[ович]⁵, кажется, оживился моему приезду, мы с ним очень много говорили обо всем – о тебе, обо мне, Докуч[аеве]⁶, политике, о Паше⁷. Теперь он интересуется предложением места, которое сделано Паше, начальника завода (и главн[ого] механика) в Мальцовских заводах⁸, недалеко от Брянска. Мне кажется, это очень хорошо. Не так давно, вследствие страшных жаров, которые тут были, Ег[ору] Павл[овичу] было нехорошо, но теперь опять гораздо лучше, и он значительно лучше на вид, чем в январе. Зрение, говорит он, хуже. Ему мелькает мысль поселиться где-нибудь не в Полтавской губ[ернии], так как жары переносятся всеми очень трудно, но чем эта мысль выразится, еще неизвестно.

Марья Ив[ановна]⁹ все прежняя, энергичная, добрая, деятельная, мы еще очень много с ней не говорили. Она говорит, что Е[гор] П[авлович] очень оживился в последнее время моим приездом и Пашиным перемещением. Мы все очень горячо встретились. Нина¹⁰ очень томится жарой, которая на нее действует, совсем как на тебя, мы с ней немного говорили, но очень хорошо, я думаю, что у ней теперь пробудился интерес мысли. Здесь ей живется не особенно хорошо: кроме жары – родственники, отсутствие полной свободы и т. п. Она по всему этому в настроении дов[ольно] скверном. Мака¹¹ похудела и все такая же милая.

Сад большой, очень запущенный, но, конечно, очень хороший – скорее лиственный запущенный лес, чем сад, помещение также тебе будет удобное, но я не знаю, как выяснится твое здоровье, – когда лучше тебе выезжать, моей милой родной девуныке.

Докуч[аева] не застал, но через недели две он опять будет здесь, и тогда свидимся. Экскурсию начну 1-го июля¹². Может быть, с Москвой устроится¹³, но все это выяснится, конечно, позже.

[...]

Степи я очень обрадовался; люблю я ее в сумерки, когда там все кругом широко, вольно, когда такая сильная своеобразная таится жизнь. Дорогой меня очень заинтересовали зарницы, и я в наблюдении над ними стоял часы. Мне представляется, что есть возможность много найти рядом простых наблюдений и не есть ли это (может быть, это и известно) явления верхних слоев атмосферы. Во всем этом все-таки интересует не самый факт, а процесс, «биение» мысли.

[...]

Твой Додя

Всем сердечно кланяюсь. [...]

№ 390

[Не пізніше 1 липня 1890 р., Полтава]*

Дорогая моя, родная Натуська, моя милая девочка. Верно, послезавтра уже отправляюсь на экскурсию – еще раз надо здесь делать визиты губернатору (!), председателю Земской управы¹⁴. Познакомился я с твоими дядями. Петр Павлович¹⁵ – председатель Уездной управы – очень мне понравился: живой, энергичный, умный человек. Даже странно, как в такой относительной глуши многое известно и проходит не замеченным. Я нахожусь не в экскурсионном настроении, пока читаю некоторые работы (Эбельмена¹⁶) для диссертации¹⁷, много разговариваю с твоими и так почитываю. Работается неважно. Читаю «Вестник Европы»¹⁸, который выписывает Георгий¹⁹, «Русскую старину»²⁰, которую получает Мака. В «Русской старине» чрезвычайно интересные записки Никитенко о реакции после 1848 года²¹. Так подбивает писать и в настоящую минуту подобный «дневник», дабы не прошли неведомыми мерзость и гадости. Я вполне понимаю, какое важное значение могут иметь подобные дневники и, может быть, попытаюсь вести, не мудрствуя лукаво. Что ты думаешь? А кругом много, много гадостей! Скоро, должно стать, сильно ограничится земство: дворяне по выборам, гласные крестьяне по назначению (!), число гласных от городов и от купцов, мещан сокращается²²; ходят весьма верные слухи о передаче школ вполне в ведение духовенства и школы грамотности уже подчинены²³; при реформе гимназий хотели вполне уничтожить и существующие на бумаге естественные науки и думают ограничиться смехотворным сокращением древних языков²⁴, а одновременно сокращение приема в гимназии продолжается: в Полтавской гимназии вместо 500–600 учеников (года 3–4 назад) всего около 300, в Елисаветградской уменьшение количества учеников и того больше, также в Мариупольской и т. п. Присланные новые директора гимназий доводят систему шпионства и т. п. до *nes plus ultra***. А наряду продолжают колоссальные мошенничества, подкупы, гадости, об них слышишь кругом, их чувствуешь: вот фастовская дорога, где ряд мошенничеств совершены ради крупных, важных сахарозаводчиков, – едешь и сам видишь размытые насыпанные возвышения для рельсов, гнилые шпалы, едва держащиеся мосты; в Полтавской губ[ернии] крестьянский банк возвышает плату за землю выше арендной стоимости, и значительная часть покупателей-крестьян разоряется; в печать не могут проникнуть никакие сведения о деятельности даже мелких чиновников; переселения не допускаются, и тут масса страданий, масса тяжелого. Мне опять пришлось столкнуться с отхожими промыслами. Дорогой из «Крымского вестника»²⁵ прочел о голодной смерти некоторых рабочих, умерших от голода, не найдя работы. Я помню, много теперь лет назад я видел, слышал все то же – хотел тогда заняться вопросом, изучал, собирался с Михайловским²⁶

* Дату і місце написання листа встановлено за змістом листа від 2 липня 1890 р. (№ 391).

** До останньої межі (*лат.*).

издавать книжки, листки, и все кончилось. Неужели вечно одни собрания да хотения! И злость берет, и энергия возбуждается.

[...]

В сущности, впечатление от поездки на родину не из веселых, но, конечно, оно ни в коем случае не неожиданное и не слишком поражающее.

[...]

Твой Д[одя]

Вернадский В. И. Собр. соч.: в 24-х т. – М.: Наука, 2013. – Т. 17. – С. 303–305.

№ 391

2 липня 1890 р., Полтава

Полтава, 2.VII.1890 г.

[...] Еду в Кременчуг сегодня вечером или завтра, а сегодня был с визитом у губернатора и иду сейчас к председателю Губернской управы. Вчера вечером с Ниной, Варв[арой] Епиф[ановной]²⁷ и m-le Гоголь²⁸ были в городском саду, но ненадолго, и пили чай у Надежды Викторовны²⁹. Вообще знакомств здесь слишком, а еще надо видеть некоторых старых друзей нашей семьи. Работалось мало. Жара стоит страшная. На меня она не действует очень тяжело, но на всех других твоих это сильно отражается [...]

Твой Д[одя]

Вернадский В. И. Собр. соч.: в 24-х т. – М.: Наука, 2013. – Т. 17. – С. 307–309.

№ 392

4 липня 1890 р., Кременчук

Кременчуг, 4.VII.1890

Дорогой мой Тутик, моя славная рыбка, начал я экскурсию, и хотя большая жара, но чувствую себя ничего себе. С Докучаевым вышла какая-то путаница: от него была неделю назад телеграмма, что все указания он шлет письменно, но в Полтаве мы ничего не получили, и здесь нигде – ни на почте, ни в земстве – он ничего не оставил. Так что я без денег и еду сегодня вечером в Полтаву, чтобы переговорить с Заленским³⁰ – председателем Губернской управы, которого раньше не застал, как быть. Приехал в Кременчуг вчера утром, – большая часть дня прошла на визиты, покупки, справки. Так что только к 4-м часам я мог отправиться на экскурсию на ломки гранито-грейса здесь, весьма интересную. Сегодня в 10 часов

утра должен буду быть в земстве, так что не надеюсь выехать раньше 11½ утра. Вчера был с визитом у предводителя дворянства Маценко³¹ (скажи Александре Васильевне³²), [...] его я не застал, – нет в городе и когда будет, неизвестно, еще может случиться, что увижу его, когда буду осматривать его землю, и тогда переговорю о Череп.³³ у председателя Земской управы и у исправника никого из них не застал, а только виделся с исправляющим должность председателя управы и помощника исправника. Последний оказался любезнее первого относительно всяких указаний etc.

Если завтра утром от Заленского получу деньги, то завтра уже выеду снова и отправлюсь в настоящий разъезд, верно, на неделю, а может и больше. Жара стоит страшная, так что все время работаешь в поте лица своего, но вообще это ничего.

Кременчуг лучше Полтавы, живее и, может быть, даже многолюднее. Город имеет большие каменные ломки, ведет их разработку и торгует ими, а улицы его или не мощены, или мощены удивительным образом. Около собора и во многих других местах улиц лужи буквально по колено, так что вчера даже мой извозчик не выдержал: «Вот какой наш город, – говорит он, – свой камень, а улицы не мощены, а с нас новых 8 руб. в этом году набавили» (теперь 20 руб. извозничьих сборов). По его представлению, город выработать может миллиард из камня. Извозчик – еврей, а костюм русский, что здесь не редкость. Кременчуг – торговый город, Днепр и хорошие железные дороги делают его все более и более центром³⁴. Полтава падает, Кременчуг растет, и, верно, недалеко то время, когда уездный город станет губернским и наоборот. Города падают как исторические личности, и на юге мало-помалу теряют те места, которые когда-то были главными центрами Гетманщины – Батурин – деревня, Чигирин – уездный городишко, а вот очередь и Полтавы. Зато новые города Кременчуг, Харьков и т. п. растут, и новые центры формируются. Большая культурность Кременчуга сказывается и в относительном обилии книжных магазинов, которых здесь – 3, а в Полтаве – 1; всюду, и там, и здесь, организована розничная продажа «Одесского вестника», «Одесских новостей», «Одесского листка», «Южного края», «Елисаветградского вестника»³⁵. Печать провинциальная, забитая, все-таки пробивает мало-помалу себе место. А здесь нравы на этот счет удивительны. Недавно редактор неофициальной части «Полтавских ведомостей»³⁶ был посажен на 3 дня губернатором на гауптвахту! (никак не могу понять, на основании какой власти, – верно тут, кроме всего, и незаконность). Редактор Иваненко³⁷ перепечатал какой-то слух из «Нового времени»³⁸ или другой газеты о каких-то переменах в высшем управлении, а, по мнению губернатора, можно перепечатывать «такие» сведения лишь из «Правительственного вестника»³⁹. Начавшееся в начале 80-х годов оживление провинциальной печати теперь едва лишь сказывается, но опять наступит время, когда оно сильно и ясно проявится, так как сама жизнь создает на это требования. Интересно, например, и в лубочной литературе в последнее время сказались неизбежность того же процесса, и сильно растут лубочники киевские, хотя цензуре

гораздо неудобнее (чтобы печатать книгу в Полтаве, надо ехать в цензуру в Киев или Харьков!). А «Новости»⁴⁰ ликуют и по поводу положения провинциальной печати! Я думаю, нигде не отразится так сильно и неожиданно неизбежная рано или поздно свобода прессы, как на Юге России, – страшно только, чтобы за теперешний промежуточный период не очень опоганили вкус публики. Еще одна сторона здешней прессы – это ее относительная дешевизна: 3 коп. номер большинства ходких газет. Цензурные условия, еще допускающие кое-как газеты, совсем не пускают провинциальные журналы, лишь «Киевская старина»⁴¹ кое-как держится. В создании и развитии хорошей местной прессы заключается одно из основных условий существования настоящего местного самоуправления. Я думаю и вижу, что нелегко здесь теперь на душе земских деятелей, когда все-таки значительная часть уставов их деятельности рушится, а между тем все-таки у них силы и понимания нет для сознательной формулировки своего положения. Мало-помалу, если это удастся, обратит земство в «коллегиальное» управление старого времени. Или это не так легко для того, что жило своей сильной жизнью? Полтавское земство, кроме всего прочего, немало оставило и оставит общего: и народную школу, и недавно начатые школки грамотности, и более рациональную организацию земской деятельности. На многих земских врачей земцы жалуются: грубы с народом, разные допускают шуточки и тому подобное, так что в последнем (на днях) Полтавском уездном собрании вышел скандал: неожиданно для главных заправил партий некоторыми гласными крестьянами поданы были официальные прошения крестьянских обществ об исключении со службы одного из врачей!, что, по-видимому, и будет сделано. Полтавское земство издавало лучшую в России земскую газету «Земский обзор»⁴², оно вело статистические, геологические и теперь почвенные исследования. Начинало и кустарные, но с ними случился позорный для университета скандал: профессор Зайкевич⁴³ (Харьков) деньги взял, а отчета не представил. Прошло уже более 10 лет.

Но теперь довольно. Крепко-крепко целую тебя, мою дорогую, мое сердечко. Когда-то я тебя увижу!⁴⁴ Гагуню⁴⁵ поцелуй. Гревсам, Гольштейнам⁴⁶ etc. сердечный привет.

Твой Д[одя]

Что Маша?⁴⁷ Как я благодарен ей за приписочки.

Что ты делаешь, как чувствуешь? [...]

Твой Д[одя]

№ 393

5 липня 1890 р., Полтава

5.VII.1890. Полтава

Дорогой мой Тутик, мой маленький дорогусик, моя родненькая, миленькая девочка. Послал я тебе письмо из Кременчуга уже в Женеву, а теперь пишу из Полтавы, где я снова приехал за деньгами Докучаева, которые сегодня, наконец, получил, и завтра еду в настоящий объезд по уезду, надо видаться еще раньше с Заленским – председателем управы, да у меня и мигрень, так что сегодня выехать было нельзя; да и так как-то не совсем хорошо себя чувствовал.

Как-то вы устроились в Женеве, мои дорогие, как Маша⁴⁸ и ты будете себя чувствовать? Я думаю, что Иван⁴⁹ может заниматься в Женеве, что он найдет нужные книги: старинный университет, большой культурный центр и поколения гуманистов! Работа обещает быть интересной и не только в чисто практическом, но и в научном отношении: мне удалось уже заметить один член свиты слоев около Кременчуга, Гуровым⁵⁰ упущенный, а равно и минералы, отсюда раньше неизвестные; один из них никак, впрочем, не могу определить – не имею под рукой ни книг, ни инструментов, а так знаний недостаточно.

Много, много мыслей родится, когда сидишь в тенистом густом саду, когда сумерки скрывают яркость теней как-то больше и глубже углубляют тебя в жизнь природы. А она здесь живет, и ты видишь эту жизнь в каждом листе, где роятся бесчисленные клеточки плазмы, видишь и слышишь ее в шуме, летании насекомых, движении червей, малолетнем блуждании ежей и других более крупных жителей сада в сумерках. Та основа, которая определяет твою жизнь и отличает тебя от остальной природы, находится в каждом листе – есть ли и там «сознание», которое для тебя *de facto* единственно важное отличие одушевленной природы от неодушевленной? Или этого сознания там нет, совсем нет? Но тогда сознание даже в жизнеодаренной природе играет случайную роль, является случайным аксессуаром, не есть *conditio sine qua non** жизни? А если оно есть, то какова его форма и проявление в других существах, и где граница между одушевленной и неодушевленной природой? Тогда явится неизбежным пантеистическое представление о природе, столь родное нашему уму и сердцу, если рассуждать априорно. А ведь пантеизм всюду – в языке, в обычном ходе мысли, в мире сказок, легенд – этом источнике живой веры.

Говорится, что естественные науки подняли силу человека, дали ему какую-то невиданную мощь: они скорее низвели природу до человека, дали возможность предугадывать ее мелкость, предугадывать, что по должном расследовании она явится с того же порядка, как и природа человека. Чувствуешь сильно суету сует – суету

* Умова, без якої немає (*лат.*) – певний фактор, без якого не було б наслідку; необхідна умова.

мира, всего мира, а между тем все великое, тобою созданное, перед чем все суета сует, само существует лишь в твоей фантазии, есть абстракция этой самой суеты.

Жаль или не жаль потерять возможность существования в природе движителей и деятелей более сильных, чем человек, одаренных большей степенью сознания? Возможна ли без них цель жизни?

Манфреды и Фаусты⁵¹ удовлетворяют большему чувству, чем Ньютоны, Лавауазье. Первые имеют надежду остаться и навеки личностями, и в них получает и в оживотворенной природе смысл жизнь личности, а вторые? Что они дали и что они взяли? Для чего дали?*

Вернадский В. И. Собр. соч.: в 24-х т. – М.: Наука, 2013. – Т. 17. – С. 312–313.

№ 394

7 липня 1890 р., Кременчук

Письмо личное

Кременчук, 7.VII.1890

Только завтра начинаю настоящую поездку, и ты не жди теперь от меня особенно часто и аккуратно писем, так как не знаю, когда, где буду и когда буду недалеко от почты. Поеду завтра утром в 5 часов сперва к Псиолу⁵², а потом по побережью Днепра.

В сущности, поездка может быть интересной, хотя я тут, как во всех своих поездках, вследствие своей лености и нераспорядительности, многого, должно быть, не увижу.

Жара стоит отчаянная, и очень хорошо, что ты не здесь, – тебе бы было это невозможно трудно, а еще масса мух и, я полагаю, в плавнях, где завтра буду, комаров. Вообще природа здесь очень богатая числом живых существ и всяких ненужных часто, например, сегодня ночью я совсем почти не мог заснуть от напастей клопов, ужасно неприятное положение. Думается мне, что тебе будет очень трудно здесь с Гагой, трудно будет не соглашаться постоянно с Марией Ивановной и Егором Павловичем⁵³, а они могут совсем Гагу забаловать. Хотя я не вижу никакого другого исхода, но это меня смущает за тебя, и я совсем боюсь, как бы сильно не уменьшилась полезность твоего здесь пребывания и как бы не пропало многое для Гаги, приобретенное. Очень все это трудно, и совсем не знаешь, как тут быть. Может, все это представляется таким страшным издалика, – не знаю, но пока мне оно так кажется. Егор Павлович, который, собственно, живет совсем отдельно, прямо и непосредственно не может много сталкиваться с тобою, но, вероятно, все-таки известные несогласия могут быть, и этого я боюсь для твоего здоровья. С другой стороны, я вполне вижу, до какой степени важен приезд Гаги

* Кінцівка листа не збереглася.

для твоих, и не вижу выбора – иначе как между Полтавой и границей – где тебе жить, пока не выяснится Москва? А когда оно выяснится: в ноябре? в декабре? Ничего, ничего не известно. Переезжать на неизвестное тебе нельзя. Я очень боюсь и известных отношений Марии Ивановны и Елли Ивановны⁵⁴ – иногда они имеют характер ревности; мне кажется, Марии Ивановне не хотелось бы, чтобы приезжала сюда Елли Ивановна, главным образом потому, что ей хочется поселиться с Гагой в одной комнате. Все это, может быть, мне так кажется. А приезд Гаги для Марии Ивановны очень необходим: ей вообще страшно трудно и тяжело теперь, и я думаю, что она старается казаться здоровее, чем она на самом деле это чувствует. И Гагино присутствие для нее очень важно. Между тем, я считаю просто необходимым для Елли Ивановны и для нас прямо долгом, чтобы она оставалась у нас, пока не найдется вполне ей подходящего места. И тут очень трудное положение по поводу жизни в Полтаве. В удобную минуту я еще переговорю об этом с Марией Ивановной. Поездка Елли Ивановны к родным займет часть времени и всего дела не уладит.

Относительно многого можно будет настоять в воспитании Гаги, но многое, верно, не удастся, так как на этот счет у твоих очень ясные представления, и делать компромиссы они не особенно умеют. Они не являются сторонниками больших прогулок, верно относительно еды, кутанья и т. п. будут очень требовательны; все прихоти и желания Гаги будут исполняться (у нас был по поводу этого разговор, где и я, и Мария Ивановна очень определенно высказали свои взгляды). Может быть, все это окажется мелочами по сравнению с той важностью, какую имеет приезд внука для стариков, очень может быть, но пока это неведомо. Мне бы очень хотелось знать на счет этого всего твое мнение до твоего приезда. Вообще пиши, отвечай на мои письма.

Чувствую себя порядочно. Желудок был не в порядке, но теперь, кажется, прошел, хотя для экскурсии это весьма-таки неудобно [...]

Крепко целую тебя [...], Гагуна, Гревсов поцелуй. Елли Ивановне, Варв[аре] Сергеевне⁵⁵, Маке⁵⁶ кланяюсь. Где мои книги? Сдана ли моя статья?⁵⁷ [...]

Твой *Владимир*

Вернадский В. И. Собр. соч.: в 24-х т. – М.: Наука, 2013. – Т. 17. – С. 313–314.

№ 395

[10 або 11 липня 1890 р.]*, Кременчук

Дорогая моя Наташа!

Сегодня опять в Кременчуге, оттуда завтра еду дальше. Я получил здесь твою записочку с вашим новым адресом. Очень мне грустно, что до сих пор я от тебя не получил ни одного письма или записки, – все, которые ты писала на мое имя,

* Дату написання встановлено за змістом листа від 7 липня 1890 р. (№ 394).

по содержанию очень внешние и, очевидно, предназначались для общего чтения, такие записки меня совершенно не удовлетворяют, и мне только грустно от них. Я ничего не знаю ни о твоих мыслях, ни о твоём здоровье (подробно), а разные сообщаемые тобою мелочные факты меня интересуют гораздо меньше; ни на один из моих вопросов ты не отвечаешь, точно не читаешь моих писем. Вообще мне было бы очень интересно узнавать о том, что ты пишешь в письмах ко мне из других писем, – таких не личных писем я еще от тебя никогда не получал. Точно ты думаешь, что их прочтут. Лучше пиши мне реже, но пиши мне, а не отсылай на мое имя писем, писанных не мне. Очень мне тяжело не иметь от тебя писем. Начала ли ты души? Как твои дела? Писала ли Спинову?⁵⁸ Послала ли мою статью Ришару⁵⁹? Что ты читаешь? Устала или нет с дороги?

Работу начал, но как-то сильно собой недоволен, своей леностью, халатностью, неподвижностью. И главное, сознаешь все это, а все-таки продолжаешь делать по-прежнему.

Эти три дня постоянных переездов и разных столкновений с новыми людьми и природой могли бы дать гораздо больше, чем они дали мне. Ездил я с 5 часов утра до 5 вечера с перерывами, самое большее час, след[овательно], подряд 11 часов, а теперь вот приехал сюда, чтобы разобраться, ориентироваться в собранном материале и, обдумавши, изменить способ исследования, т. к. так, как я вел работу в этой небольшой части уезда, не хорошо.

Странное впечатление производит жизнь в своей «простоте», жизнь главной массы людей. Особенно сильно чувствуется это, когда проезжаешь мимо хуторских кладбищ, маленьких окопанных мест, где ютятся могилы над могилой – часто без крестов или с поломанными крестами, без возвышений. Обыкновенно они находятся на старом кургане, и покойника хоронят на покойника, и так поколениями ложатся здесь жители хутора. Крест, очень плохо и небрежно сделанный, хранится немного лет, а затем от времени или людей ломается и никогда не восстанавливается. «Довольно постоял, больше и не нужно памяти!», – объяснял мне мой ямщик. И курганы – эти могилы неведомого племени, когда-то жившего в этой местности, сделались по традиции кладбищами всех живших здесь народов – в них хоронили своих воинственных покойников запорожцы и казаки, а теперь хоронят и хуторяне. «Все йде, все минае, и краю немае»⁶⁰. Рядом с кладбищем стоят хатки хутора – с детства видно место, где сам будешь похоронен и где хоронят ближних, и жизнь, «простая» жизнь идет своей чередой: с ее вознею о пропитании, о рождении детей, о смерти... Какие цели руководят этой жизнью? Что она дает и чем осмысливается? И так поколениями, так столетиями. Тихо, медленно и глухо. Боже мой, как глухо.

А мысль и здесь бьется и пробивается, и здесь она стремится найти какую-нибудь формулу, какое-нибудь успокоение, цель. Находит ли она ее в ожидании благ будущей жизни или в чувстве красоты, величия, спокойствия природы, – не знаю. Но думается мне, что последнее здесь почти не имеет места.

Нет тишины и нет мощи природных сил, которые еще недавно были в степи, которые мы знаем по прежним описаниям и можем восстанавливать на основании

немногих уцелевших уголков прежнего мира. Я не раз вспоминал одно из лучших сжатых описаний степи, которое дает Мицкевич в одном из своих сонетов⁶¹, я вспоминал и сравнивал его с теперешнею степью, обчищеною, пустынною, гладкою. В балках нет лесов, травы не растут густо, всюду тянутся поля, а в иных местах пески, солонцы. Прежние жители степи уничтожены: в разрезах чернозема находишь кротовины – заполненные лёссом ходы живших тут грызунов, а о них не сохранилось и памяти; поймы Днепра стоят пустынные: жизнь мельчает на нашей планете деятельностью человека, остаются одни мелкие звери, а все более крупное, более сильное исчезает и губится невозвратно и беспощадно. Этот процесс идет всюду, и с ним не мирится чувство натуралиста, хотя именно он создает для этого главные средства.

Но иногда степь и теперь хороша. Хороша она утром, при восходе солнца, когда солнце низко над горизонтом, когда все предметы дают странные тени, когда солнечные лучи как бы лишь касаются конца видимого пространства. Тогда просыпается жизнь. И ближе всмотревшись, ты ее всюду, всюду видишь. Летают и кричат чайки, встречаешь «черногузов»⁶², молча и важно шлепающих своими длинными лапами. Их мясо так скверно, что даже неприхотливый вкус крестьянина ими не прельщается. А внизу на земле – какое богатство форм, богатство особей, богатство жизни, борьбы – личинки, жуки, мухи всюду лазают, ползают, торопятся – наступаешь на них, давишь их, а они все-таки так и кишат своим многообразием, своей многочисленностью. Чувствуешь, что эта мелкая жизнь и сильнее тебя и что ты ее произвольно не изменишь!

Ведь в этой жизни есть красота: есть она в формах, в красках – есть она и в самом своем ходе, в вечном изменении. Но не такова ли и жизнь массы людей, отчего же нам так жутко чувствовать себя звеньями этой массовой жизни. Может быть, и массовая жизнь человечества явилась бы красивой для каких-нибудь существ выше нас? Да ведь и для нас она красива в песнях, сказках, пословицах, созданиях зодчества и искусства. А между тем, нельзя удовлетвориться своим бесследным исчезанием и временным существованием в качестве звена этой цепи – без конца и начала?

Ты чувствуешь свою мелкоту, когда видишь бесчисленные массы людей, здесь прежде живших и бесследно исчезнувших. Ты чувствуешь, однако, и мелкоту всей этой жизни, взятой как целое, перед жизнью земли, и мелкоту земли в солнечном мире, и мелкоту солнечного мира перед чем-нибудь другим. Но разве не есть представление о мелкоте – какое-нибудь безотносительное, решающее понятие? Разве на чем-нибудь основано представление о непреходящем, бесследном исчезании мелкого и сохранении великого. Нет мелкого, и нет великого.

Как нельзя удовлетвориться религиозными представлениями, которыми живут массы, так нельзя удовлетвориться и тишиной массовой жизни, ее мелкотой. Только в минуты глубокого отчаяния могли Руссо и последователи мечтать о возвращении в золотое, природное состояние⁶³, мог Паскаль вполне уйти в религию⁶⁴. Нельзя уйти ни туда, ни сюда, пока есть Сомнение – сомнение в том,

что, может быть, Мысль – основа личности – бессмертие, и что она создатель гармонии в мировом хаосе, что она сама себе господин, что она не связана неразрывно с веществом, как не связаны колебания эфира, хотя бы, несомненно, они и находятся от вещества в зависимости. Опять рождаются в уме прежние мысли, о которых я писал тебе раньше.

Но жизнь «в своей простоте» мелка, тяжела и ужасна – ужасна потому, что мало дает для мысли, для ума, что как-то принижает на тебя действует. Вот она кругом: всюду ее видишь. Солонцы не родят ничего – около них все деревни; на черноземе хутор за хутором, и ты чувствуешь борьбу за землю и эту борьбу видишь всюду. Тебе приходится с ней сталкиваться. Входишь в хату зажиточного казака купить хлеба, он встречает тебя и просит совета в делах из-за земли, которые он ведет то с тем, то с другим. Сам он безграмотный, и из сыновей лишь одного научил немного грамоте. Полуобъеденные крысами нотариальные акты являются на сцену, начинается совещание, и ты видишь, что с него берут за расписку больше, чем следует (в податных расписках нет общей суммы, а деньги разнесены в ряд граф, и ты должен складывать сам: станковые⁶⁵, пользуясь неграмотностью, берут наибольшие «круглые» цифры), и что он скопленными деньгами купил не один кусок и бьется всю жизнь из-за земли. В казаке этом меня удивил гонор: с него берут не взятые раньше по ошибке госуд[арственные] деньги, он хочет идти в земство справиться. Я ему говорю, что это будет хорошо, но что с него и там должны будут взять, если это верно. Он заявляет, что если он должен платить, – он обходить этого не желает, но только не верит вполне становому. А если он должен, тогда должен заплатить и земские! Еще значит[ельная] часть населения Полтавской губ[ернии] именуется казаками – потомки малороссийских казаков, не знавшие крепостного права. Среди них есть очень богатые, владеющие сотнями десятин и живущие как крестьяне. Только бóльшая чистота хаты, некот[орый] комфорт (стулья, посуда) отличают их от крестьян. Среди них масса безземельных, жизнь которых очень тяжела. Но и они сохраняют известный гонор, напр[имер], мой ямщик – беззем[ельный] казак – взялся сперва мне купить молока и разменять рубль, из которого 50 коп. (он мне копал землю) я ему сказал оставить себе. Через некот[орое] время является с молоком баба и, смеясь, заявляет, что казак не захотел нести молока; вместе с тем она приносит 90 коп. и говорит, что он возьмет, сколько я ему дам...

Но возвращаюсь к тем же вопросам о земле. Спрашивает меня мой другой ямщик: какова земля в Самарской губ[ернии], есть ли там хорошая, я говорю, что есть, и он мне рассказывает следующую драму, которая случалась не раз и случается постоянно. Выселилось туда около 500 семейств из Кременч[угского] и окрестн[ого] Кобелякск[ого] у[ездов]. Он сам хотел выселиться, но не решился. Приехали на место, и дали им землю – одну красную глину. Не родит она ничего, и тогда бóльшая часть бежала – посоветовал им сам волостной писарь: бегите, пока вас не занесли в списки, и вот те, которые имели лошадь, приехали сюда со всеми семьями, разоренные, все здесь раньше распродавши... Как же вы раньше

не послали узнать землю, на которую ехали? «Я говорил им тоже, – гов[орит] ямщик, – но они «поверили на правительство», которое им давало землю». Те, что остались там, остались «пропадать».

Такая борьба за землю, сосредоточение всего интереса к земле здесь всюду...

Но пока довольно. Чувствую я себя так себе – ни шатко, ни валко. Работается тоже ничего себе, но не особенно. Еду теперь в большую глушь, не жди писем.

Расспросов о том, что делаю, удивительно мало по сравнению с Нижегород[одской] губ[ернией]. Больше думают, что ишу клады, но иногда предлагают и дельные вопросы: один крестьянин спрашивает, что сколько я беру образчиков и как я нанесу на план, какова земля, раз я беру образчик на их поле один, а в поле их земля не одинаковая.

Крепко целую тебя, Гагу, Гревс[ов] также. Что Е[лли] И[вановна] и В. С.⁶⁶?

Так жду страстно хоть коротенькую записочку от тебя для меня.

Целую тебя крепко всю.

Твой *Владимир*

Вернадский В. И. Собр. соч.: в 24-х т. – М.: Наука, 2013. – Т. 17. – С. 315–318.

№ 396

13 липня 1890 р., Полтава

Полтава, 1/13.VII.1890

Моя дорогая Натуся, вот я и поправился. Осталось лишь небольшая слабость, – послезавтра надеюсь выехать на экскурсию. Ужасно неприятны эти ни к селу ни к городу болезни. Впрочем, не беда. Эти дни и работалось, и читалось плохо. Получил и исправил корректуру статьи⁶⁷, немножко возился с солонцами, которых пытался определить химический характер, – еще не кончил. Читал мало, урывками, а больше времени прошло в ничегонеделании. Впрочем, прочел книгу Рауля о криоскопических явлениях⁶⁸ – наблюдение над точками замерзания растворов, интересовало меня потому, что этот новый способ (собственно говоря, с 1885 г.) дает возможность определять настоящую химическую формулу тел нелетучих; прочел еще преплохую биографию Эбельмена, написанную Шеврёлем, читал «Русскую старину» и с увлечением прочел еще раз биографию Агриколы, описание Германии и т. п. Тацита⁷⁰. Вообще же читалось плохо, да и думалось неважно.

Мне хочется ответить тебе на твои вопросы, хотя отвечать ясно не могу. Относительно времени твоего переезда – вот что мне кажется. Время теперь здесь начинается нежаркое, но все-таки, если приедешь к концу августа, не будет резкой перемены от умеренного климата к холодной нашей осени. Если же приедешь к концу сентября, то такой резкий переход будет: и его я очень боюсь, и этот вопрос очень важный: чтобы не потерять то, что с таким трудом приобретено, – как это было во время инфлюэнцы. Мне представляется поэтому очень и очень сомнительным возможность продления твоего пребывания. С другой

стороны, я вполне понимаю, что для Гревсов это было бы важно, хотя месяц лишний не так, конечно, важен, как это им представляется. Мне лично страстно хотелось бы – не принимая ничего в расчет – тебя увидеть, быть возле тебя, моей дорогой, единственной Тути, хочется прижать тебя, успокоиться около тебя, моей родной, ненаглядной. Если с Москвой устроится, то перевезти я вас туда думаю возможно раньше, и это также надо принять во внимание, чтобы тебе провести некоторое время с твоими. Здоровье Марии Ивановны вовсе не плохо, – я писал тебе лишь о том впечатлении, очень неуловимом, которое на меня произвело все здесь окружающее: она больше теперь устает, ей трудны всякие хлопоты, всякие движения. Егор Павлович все по-прежнему: он теперь почти совсем не видит.

Конечно, отсюда я не могу видеть ни влияния на тебя душ, ни общего настроения Гревсов, но, как теперь все складывается, я думал, что лучше тебе переехать к 20-му августа. Если ты поедешь в это время, я встречу тебя около Елисаветграда. Поехать надо через Вену, в затем через Краков, Львов, Волочиск, Елисаветград, Кременчуг, Полтаву. Не верь: в Волочиске будут говорить, что так ехать дольше и что надо ехать через Фастов: тут какое-то странное недоразумение – через Фастов и далее, и фастовская дорога одна из самых скверных, которую когда бы то ни было я видел. Остановишься ли в Вене, – я тогда напишу Шарицеру?⁷¹ Я бы тебе советовал взять с собой 1000 руб., чтобы нам не брать первое время денег, а Гревсам можно будет всегда послать. Лично меня траты эти не особенно смущают.

[...]

Твой *Владимир*

Дневник весьма интересен⁷².

В здешних газетах было известие, что Драгоманов издает в Женеве переписку Герцена с Тургеневым и Кавелиным⁷³. Кроме работы Герша⁷⁴ (которую очень прошу достать), мне еще надо: Böniger. Ueb[er] Tautomerie und Desmotropie bei Derivaten d[es] Succinylobernsteinsäureäthers, Zürich, 1889⁷⁵. Если можно, пусть Иван⁷⁶ справится в магазине о цене брошюрки (?) Schlaepfer'a. Sur la composition des micas, вышедшей в Шаффгаузене в 1889 г.⁷⁷

Вернадский В. И. Собр. соч.: в 24-х т. – М.: Наука, 2013. – Т. 17. – С. 318–319.

№ 397

16–17 липня 1890 р., Полтава

Полтава, 16.VII.[18]90

Дорогая моя [...], сегодня я получил твое дорогое письмо, и так я жалею, что жаловался на твои письма: но целых два письма не дошли до меня: они поехали в Солонцы и оттуда, должно быть, в Кременчуг, и я их еще не скоро получу. А это было первое горячее дорогое письмо [...]

Я приехал в Полтаву, потому что у меня сломался бурав и надо его починять. Вчера заехал сюда Паша⁷⁸, а сегодня Александр⁷⁹. Мы еще мало говорили, еще немного виделись. Да я и не в особенно разговорчивом настроении. Карту, письмо Юргенсона⁸⁰ получил.

Мне хочется описать тебе один день свой, один день экскурсии со всеми ее мелочными перипетиями, разными встречами, многими думами, догадками, мечтами. День описать трудно. Кажется, немного, а между тем сколько сейчас исчезает, скрывается. Бывало иногда, я вечером пытался проследить весь день свой, хотелось бесстрастно анализировать себя, вспоминать, оценивать свои поступки. Как это трудно!

17.VII.[18]90

И теперь лучше отложу до другого раза описание дня, а хочется мне тебе передать кое-что о своих отдельных отрывочных впечатлениях. Разговаривал много с Александром, спорил о «Vête-humaine» Золя⁸¹, которою он восхищается, разговор шел очень безалаберно, как всегда идут споры со мною. Но у меня осталось очень хорошее впечатление об общей, хорошей нравственной закваске Александра, которая особенно сильно проявлялась в иных мнениях, взглядах во время этого разговора моего и Пашиного, – сидели мы почти до 3 часов ночи. Много рассказывал он про Васю⁸², которым все так же восторгается. Грустное настроение, какое было видно в иных письмах вам, есть, по-видимому, случайное настроение, он увлекался Тюремным конгрессом⁸³, пишет статью о нем для «Северного вестника»⁸⁴. В общем фоне настроения Александра и моего, думается, много общего, хотя мы отчаянно спорили, и для него резко и сильно стоит, что без веры жить нельзя. Вопрос, что может явиться такой верой, какую форму примет это настроение. С Пашей ужасно тепло встретились, да я его сильно люблю, он не думает окончательно принимать место главного механика на Мальцевских заводах, куда его командировало конкурсное управление для представления им своих соображений о ходе дела и способах его улучшения. Может быть, однако, он примет это место. Много есть и за, и против.

Получил сегодня оттиск своей статьи из «Comptes Rendus» Академии⁸⁵, которую тебе посылаю. В одном месте Фуке⁸⁶ исправил слог так, что смысл не ясен, но в общем не беда.

В поездке много впечатлений – отношение к евреям, к помещикам и тому подобным, о чем тебе напишу в другой раз, – бывали интересные, характерные встречи. Немало думалось о воинской повинности, потому что жизнью столкнулся со значением реформы Милютина для народной жизни⁸⁷. Очень было бы полезно в историческом очерке выяснить значение и ход реформы. Поразила меня масса остатков былой, старой жизни, с которой приходится сталкиваться. Едешь и постоянно, по-местному, курганы («могиль») кругом, городища, земляные укрепления, – иногда дорога проходит через полусглаженные городища с целой системой валов. Сколько народов сменялось здесь, сколько пережила

страна разных изменений! На карты не нанесена и половина всех остатков старины, которые заполняют этот угол Кременчугского уезда. Никогда в жизни я не бывал в такой местности⁸⁸. Иные курганы разрыты – еще давно («во времена туретчины», гов[орят] крест[ьяне]), другие недавно, в двух городищах дорылись кладоискатели до крепкой закладки из кирпича и цемента, ниже чего неизвестно что находится. Иногда, кажется, в этих остатках старины какая-то правильность. Отчего их так много тут? Что тут было?

Еще поразили меня иконы, – впервые видел иконы Господа-Вседержителя и т. п. Иные, старинные, прямо интересны, так как напоминают манеру писать старинные немецкие иконы XIV–XV столетий (а ведь была в Праге Чешская школа!), в иных одежды и т. п., по-видимому, старинные местные. Богатое поле научной работы. Крепко целую тебя, мою дорогую, родную Натусю.

Как я жду твоих писем. Что мой дорогой мальчик? Как хочется, чтобы он был силен волей, умом и сердцем. Да я в тебя верю, что ты это ему дашь. Ивана, Катю и Машу⁸⁹ крепко целую. Елли Ивановне, Варваре Сергеевне мой сердечный поклон.

Твой *Владимир*

Вернадский В. И. Собр. соч.: в 24-х т. – М.: Наука, 2013. – Т. 17. – С. 320–321.

№ 398

18 липня 1890 р., Полтава

18.VII.[18]90, Полтава

Дорогая моя Натуся [...], сегодня от тебя нет письма, я получил сегодня бур и еду или сегодня ночью, или завтра в Кременчугский уезд на экскурсию, где пробуду теперь очень долго. Меня беспокоит, что от душ[а] у тебя болит голова, и я очень прошу тебя вести себя гораздо осторожнее и уменьшить время душирования, равно как и температуру. Очень нехорошо, что ты этого не сделала сразу. Жду с нетерпением дальнейших сведений о действии душ[а] на тебя. [...]

Статья твоя⁹⁰ может быть и принята, может и нет: это ровно ничего не значит, просто, верно, теперь каникулы (журнал летом не издается), и редактор отложил до осени всякие попечения, ничего, должно быть, не читает.

Здесь я сижу и ничего почти не делаю: как-то мне не совсем здоровилось эти дни, может оттого поеду и не сегодня, а завтра. Так, какие-то недомогания, пустяки, – пишу лишь потому, что обещал тебе написать обо всем. Читал я здесь «Вестник Европы», где в июльской книжке помещены интересные для тебя воспоминания математика Ковалевской⁹¹ из времен детства; умер д-р Зеленский⁹², – его некролог в «Новостях» тебе доставит Александр, которому я уже говорил об этом.

Хочется уже скорее быть с тобой вместе, с моей любимой, родной девусей, хочется ближе тебя чувствовать, думать вместе, рассуждать, целовать тебя, мою

золотую, дорогую Тутю. Как хорошо нам будет встретиться! Как я уже жду тебя и думаю об этом дорогом для меня времени. Моя родная.

Опять подымаются сильные мысли о необходимости работы литератур[н]ой, о необходимости печатного обмена мислей, – будет ли когда-нибудь это очень сильно и хорошо сделано, – не знаю, но сознаю, что это надо делать – делать и при всяком другом деле. И мне хочется написать статью о вновь вышедшей книге Lasswitz'a «Geschichte der Atomistik»⁹³. Я надеюсь – книги я еще не знаю, – что она оправдает мои надежды, а меня опять неудержимо влечет в фантастический мир теоретических представлений о строении вещества и эфира. Как ты думаешь об этой теме для журнальной статьи? Важно начало: а отчего бы не быть этому началом?

Меня тянет все более и более к оседлой жизни, к тому, чтобы кончились наши кочевки и были бы home*, была бы не кочевая, умственная атмосфера, где бы можно было начать многолетние работы, где бы можно было пользоваться научным комфортом, столь необходимым для научной работы, – т. е. хорошо подобранной библиотекой под руками, хорошо разобранным материалом выписок и заметок, хорошей лабораторией на несколько лет подряд и т. п. Я начинаю чувствовать, что отказаться теперь от научной работы в моей области было бы для меня тяжело, и хочется начать и довести до конца работы лабораторные нескольких лет: полиморфизм элементов, законы полиморфизма, строение силикатов, капиллярные явления кристаллов, и понемногу дойти до более глубоких вопросов: объяснения двупреломлений света в связи с теорией строения материи и т. п. Мне хочется серьезно работать и по другому пути в том же направлении: исторической критики основных представлений и законов, касающихся вещества. Как все это соединяется для меня с твоим присутствием, с тобой, моей горячо любимой Тутей. Моя, радость моя, счастье мое.

Твой *Владимир*

P.S. Твои все хорошо себя чувствуют. Мама была несколько нездорова, с Егором Павловичем мы говорили довольно много.

Что Гагуня – мой дорогой мальчик?

Гревсят целую. Елли Ивановне и Варваре Сергеевне мой сердечный поклон.

Вернадский В. И. Собр. соч.: в 24-х т. – М.: Наука, 2013. – Т. 17. – С. 322–323.

№ 399

20 липня 1890 р., Кременчук

Кременчуг, 20.VII.[18]90

Дорогая моя Натуся, пишу несколько слов: сейчас выезжаю <в> Омельник и дальше. Как мне хочется скорее тебя видеть, – когда ты выезжаешь? Я считаю дни. Писала ли ты Спинову⁹⁴? Еду и в смущении, что не знаю точно о влиянии на

* Вдома (англ.).

тебя душ[а] и узнаю не раньше недели, когда буду опять здесь. Мое родное солнышко. Было письмо Алекс[андры] Вас[ильевны]⁹⁵, которая пишет о Федоре⁹⁶, с которым она очень сошлась. К твоим приехал Ал. Ив.⁹⁷ Паша несколько прихворнул. Остальные твои здоровы. Крепко целую тебя и Гревсят. Сердечный поклон Елли Ивановне и В. С. Моя дорогая.

Твой *Владимир*

Что Гага?

Относительно твоего ответа на мое «личное» письмо, я думаю, права.*

Вернадский В. И. Собр. соч.: в 24-х т. – М.: Наука, 2013. – Т. 17. – С. 323–324.

№ 400

23 липня 1890 р., Кременчук

Кременчуг, 23.VII.[18]90

Дорогая моя, пишу тебе несколько слов, так как сейчас уезжаю. Вчера вечером приехал, чтобы сдать почвы, которых у меня накопилось 6 пудов, и получить письма. Ужасно рад твоему письму от 15 июля и милую Машу⁹⁸ за ее письмо крепко целую; я буду ей на днях, может быть из Градижска, писать. Работаю порядочно, чувствую себя также. Хотя и трудна экскурсия, и леность одолевает на разъездах, но, как только сядешь на таратайку и потрясешься, опять хочется ехать, и я подумываю о поездке следующим летом: на Урал (на хромистые железняки, но надо предварительно списаться с Арцруни⁹⁹), в Финляндию или в бассейн Днестра и Западного Буга на тамошние вулканические и кристаллические породы¹⁰⁰. Тутик, дорогой, ты мне ответила лишь на вопрос о Спирове, а на другие (1. Отдала ли 15 франков Алекс[андре] Вас[ильевне]? 2. Сколько уплатила Рамбо?¹⁰¹ 3. Передана ли моя статья Ришару? (Я начинаю серьезно беспокоиться – это в каждом письме я тебя спрашиваю – и корректура должна была уже быть у меня) и т. п. не отвечала. Пересмотри мои письма и ответь. Крепко целую тебя, мою дорогую, и Гагу моего. Как я тебя жду! Мой сердечный поклон всем.

Твой *Владимир***

Вернадский В. И. Собр. соч.: в 24-х т. – М.: Наука, 2013. – Т. 17. – С. 324.

* Адреса на звороті: Женева, Швейцария, Madame N. Vernadsky, Crêts de Champel, 35, Villa Richémont, Genève, Suisse.

** Адреса на звороті: Женева, Швейцария, Madame N. Vernadsky, Crêts Champel, 35, Genève, Suisse.

№ 401

24–25 липня 1890 р., Кременчук

Градижск, 24.VII.[18]90

Дорогой мой Натусик [...] Получил я твое хорошее письмо от 15-го и жду с нетерпением дня, может быть 27–28/VII, когда могу поехать в Кременчук получить там твое письмо, я ничего не имею против взятия 3 тыс. у Спирина, и если только моя московская кафедра устроится, то дело будет весьма хорошо, а если нет, то придется искать другой работы. На другие мои вопросы ты мне не ответила. [...]

Есть много трудного, скучного в такой обязательной работе: и несвоевременна-то она, и не вполне к ней я подготовлен, а, между тем, в ней много и полезного для меня. Полезно обязательство окончить ее к сроку и т. п. Научных же вопросов рождается достаточно, и намечается еще больше вопросов и способов их разрешения. Наблюдением исправляются и иные ошибки – свои и чужие. Сегодня провозился часа 3, лазая по оврагам у станицы Днепровской-Быстрица, между Максимовкой и Градижском, и изучая ее строение. Оно описано было Гуровым¹⁰² и представляется мне очень важным для понимания строения всего Кременчугского уезда, и между тем мои наблюдения лишь отчасти совпадают с наблюдениями Гурова, – кто-нибудь из нас ошибся. Но несомненно, что он как-то пропустил целый слой, который я нашел превосходно выраженным. Но у меня тут много недоумений, и я боюсь, что придется еще раз вернуться сюда. Мои старые наблюдения над лессом – частью в Екатеринославской, частью в Смоленской губерниях – пополняются, и я рад, что лет 5 не опубликовал тогдашних данных, теперь могу их закончить с небольшой работой. Могут получиться интересные данные¹⁰³.

Около самого Кременчуга тоже получились новые данные и, если не ошибаюсь, не указанный способ происхождения почв.

Интересны для меня наблюдения над земляными червями, которых я, к своему изумлению, нашел в степи, целине и следы которых открываю всюду. Ведь целая жизнь кипит среди роющих зверей – это то же море, где в верхнем слое меняется жизнь днем, ночью, в различные времена года, – думается, должно быть и тут, и я хочу как-нибудь мало-помалу проделать эти наблюдения – здесь абсолютная terra incognita. Я же все более убеждаюсь в первостепенном значении этого элемента для происхождения почв.

Какое скучное письмо! Моя рыбка драгоценная, как страстно хочется быть вместе, мое сокровище. Что Гага? Целую вас обоих очень крепко. Елли Ивановне и В. С. мой сердечный поклон.

Моя рыбка Тутя.

Твой Владимир

P.S. О здоровье Марии Ивановны я тебе писал мои общие впечатления. Ей, верно, нелегко все теперешнее положение: здоровье Егора Павловича и т. п. Так же, на вид, она держится молодцом.

25.VII.[18]90, утро

Опять почти не спал ночь, и мой желудок [...] довольно сильно дает себя чувствовать. Если будет продолжаться (от здешней воды), поеду завтра в Кременчуг. А здесь нельзя даже достать красного вина, которое можно было бы безопасно пить!

Крепко тебя целую, моя радость.

Вернадский В. И. Собр. соч.: в 24-х т. – М.: Наука, 2013. – Т. 17. – С. 325–326.

№ 402

27 липня 1890 р., Рублівка Полтавської губернії

Жел[езная] дор[ога] между Кременчугом и Рублевкой,
27.VII.[18]90

Дорогая моя Натуся, моя родная рыбка, получил я сегодня твое дорогое, хорошее письмо от 17.VII, – ужасно был рад ему. Моя дорогая, после того как я послал свое письмо из Кременчуга, где [жалко] жаловался на неполучение от тебя «писем», я получил столько хороших, дорогих каракулек моей девочки. Моя Натуня, я вовсе не требую и не хочу от тебя ответов на разные темы, требующие напряжения, – мое неудовлетворение первыми письмами и жалобы на неполучение ответов на вопросы, чисто фактические и не требующие никакого напряжения, две совсем разные вещи. Вот вопросы, которые я неуклонно пишу почти в каждом письме и на которые не получаю ответа.

		Ответ	
		Да	Нет
1.	Послала ли ты или оставила 15 франков Александре Васильевне?	—	—
2.	Что сделано с моей статьей и клише, – переданы ли они Ришару и когда? Поправлена ли статья?	—	—
3.	[...]	—	—
4.	Адрес Шаховского ¹⁰¹	—	—
5.	Через Ольденбургов адрес Яроцкого ¹⁰⁵	—	—
6.	Сколько заплатила Рамбо?	—	—

Заезжал в Кременчуг, чтобы немного оправиться от нездоровья. В Градижске у меня сделалась страшная революция в желудке с болями и тошнотой, и я не мог найти во всем городе порядочного вина, а ездить по степи без питья невыносимо, я предпринял решительные средства и теперь чувствую себя значительно лучше.

Принял капли Тальмана и с 4 часов утра до 8 часов вечера ничего не ел и почти ничего не пил, и в то же время с 6 часов утра по 6 часов вечера ездил, – сперва было трудно работать, а потом не беда. Вечером в Кременчуге поел бульону, цыпленка и выпил $\frac{1}{2}$ бутылки крепкого красного вина и теперь еду, чувствуя себя порядочно, и имею изрядный запас вина (сделаюсь пьяницей!). Ужасно, что здесь нельзя почти ничего достать, и, например, в Градижске из 3 яиц лишь одно оказалось съедобным. Молока достать очень трудно. Так что я думаю, что всю неделю моей пищей будет чай с вином и галетами, а иногда яйца. К 3–4 августа надеюсь быть в Полтаве и к этому же времени закончу первый объезд уезда и начну второй – окончательный.

Послал вчера письма тебе и Маше¹⁰⁶ из Градижска.

Сочинения Герцена пусть побудут временно у Гревса. [...] Если тебе лучше остаться в Женеве, лучше пробудь там дольше. Я буду здесь до 25 <июля> – 6 августа. Гагуна целую.

Твой *Владимир*

Вернадский В. И. Собр. соч.: в 24-х т. – М.: Наука, 2013. – Т. 17. – С. 326–327.

№ 403

28 липня* 1890 р., Глобине

Глобино, 27.VII.[18]90

Дорогая моя Натуся, я неожиданно сбегаю дня на два из экскурсии и еду отлежаться в Полтаву, – к моим желудочным революциям прибавилась еще бессонница и слабость, так что я решил, что благоразумнее побережусь. Видишь, я тебе все пишу, и ты не беспокойся. Работалось вчера поэтому плохо, а сегодня вернулся с середины дороги. Все от того, что неосторожно напился в Градижске воды и наелся сырых слив. Из Полтавы напишу подробнее, – в общем хорошей работы недели на $2\frac{1}{2}$ –3, если Докучаев не заставит ездить к помещикам. Целую всех. [...] Вчера тебе писал из Рублевки.

Твой *Владимир***

Вернадский В. И. Собр. соч.: в 24-х т. – М.: Наука, 2013. – Т. 17. – С. 327.

* Лист датовано упорядниками 28 липня 1890 р., а не 27 липня, як у документі, на підставі його змісту: «Вчера тебе писал из Рублевки», а попередній лист датовано 27 липня 1890 р.

** Адреса на звороті: Женева, Швейцария, Madame N. Vemadsky, Crêts de Champel, Villa Richemont, Genève, Suisse.

№ 404

29 липня 1890 р., Полтава

Полтава, 29.VII.[18]90

[...] Я в Полтаве и лечусь, и злость на себя за этакую ни к селу ни к городу привязавшуюся болезнь, а ничего не поделаешь. Надеюсь дня в 2–3 достаточно оправиться, чтобы быть в состоянии отправиться опять на работу. А то доктор теперь советует больше лежать.

Я получил корректуру своей другой статьи и сегодня же отправляю ее Ришару, – она ничего себе, хотя я ее не напечатал бы еще, если бы не выезд из Парижа¹⁰⁷.

Да, вот еще. Попроси Ивана или Машу постараться поискать в Женеве книжку Hersch'a «Die Wassergehalt der Zeolithe», <Zürich>, 1887¹⁰⁸, эта книжка мне очень нужна, так как молодой швейцарец Герш (уже умерший) проводил ту же мысль, что и я в моей диссертации. В Париже я не мог ее достать, а в Швейцарии (это «Inaugural Dissertation» Цюрихского университета), очевидно, можно, и вышли ее мне скорее под заказной бандеролью. Она мне очень нужна.

Я не получил твоих писем, где ты пишешь о времени твоего приезда, – они в Кременчуге, а потому я и не знаю твоих доводов. Получил письмо об этом Ивана, которому буду скоро писать. Если тебе действительно помогают это время души все более и более, то, конечно, было бы очень неблагоприятно их оставлять, но вопрос в том, как долго еще ты можешь их принимать? Я думаю, что возвращаться сюда осенью – неблагоприятно, а уже скоро начнется здесь осень: едва ли благоприятно приезжать в Полтаву к 1-му октября и ехать из местности с теплым климатом сразу в местность холода. Если приедешь теперь, то целый месяц тебе останется мало-помалу привыкнуть к перемене климата. Второе условие вот какое: если наша жизнь в Москве устроится, то я надеюсь, что в ноябре* мы можем туда переехать: сколько же времени тебе останется пробыть с твоими и насколько полезны такие частые перемены?

Наконец, 3-е условие: я вполне понимаю, что для Гревсов очень было бы хорошо твое присутствие, и я сам этого желаю, но не вижу, чтобы была особая польза от лишнего месяца, если бы условия сложились так, что ты могла бы пробыть с ними все время, тогда нечего бы и говорить: это было бы очень хорошо, но это невысказано. А, следовательно, для меня является вопросом, действительно ли так полезны эти лишние недели, как оно теперь представляется?

Я не беру здесь в расчет, что таким образом мы пробудем вместе неделю-другую перед моим отъездом в Москву и что иначе мы с тобой увидимся лишь в конце ноября или начале декабря, – как бы это ни было тяжело мне и тебе – такая разлука, ее надо было бы перенести, если бы действительно лучше было бы от этого

* Примітка В. І. Вернадського: «Оставаться в разлуке до января – невозможно».

Маше или Ивану. Но мне думается, что лишние недели ничего существенного не дадут, а тебе приезжать сюда к октябрю сразу весьма страшно. Впрочем, все это я пишу, ничего не предпреляя. Целую тебя, Гагу очень крепко [...]

Твой Д[одя]

Вернадский В. И. Собр. соч.: в 24-х т. – М.: Наука, 2013. – Т. 17. – С. 327–328.

№ 405

4 сепня 1890 р., Полтава

4 августа 1890 г., Полтава

Дорогая моя, родная, милая Тутя, моя славная девунька, сегодня <после> твоего долгого молчания получил я твое письмецо от 29 июля (предыдущее от 26 июля). Я сегодня выезжаю на экскурсию: так досадно, пришлось потерять столько времени. Да и тут в это время почти не работалось или работалось весьма плохо. Мне ужасно хочется тебя скорее видеть – так сильно тебя недостает, и я чувствую и разумею, как трудно нам не видеться 5 или 6 месяцев, потому что едва ли я потом раньше, как в ноябре, могу сюда приехать, если только в Москве пойдет на лад. Если же ты приедешь к 20-му августа (ст. ст.), мы бы целую неделю провели вместе. Надо очень подумать, стоит ли из-за двух недель с Гревсами, потому что ты хочешь быть к 1-му сентября, нам не видеться ½ года. Об этом вы можете рассудить на месте, а равно как и о действии душ[а] на тебя. Да и в Женеве, должно быть, погода скоро переменится. Очень нетерпеливо жду ответа. Если только ты выедешь, то вот маршрут: Цюрих – Вена – Краков – Львов – Волочиск – Елисаветград – Кременчуг – Полтава. Помни – не слушай, станут говорить в Волочиске – надо ехать на Фастов: не верь, обман, – и дольше, и хуже. В Елисаветграде я тебя встречу. Как будет хорошо! Мой дорогой, маленький дурачок!

Как-то лениво бегут мысли; читал с Егором Павловичем статью Гладстона в «Nineteenth Century»¹⁰⁹, статья слабовата, а «Rob[ert] Elsmere»¹¹⁰ собираюсь прочесть, а здесь читал только кое-что из своих более специальных вещей, в последнее время очень плохую работу о Декарте как геологе и космологе, написанную Добре¹¹¹. В последнем отчете Комитета грамотности есть решение собрать и издать сведения о библиотеках, складах etc, и интересная заметка о Макушине (сибирском деятеле)¹¹². Письма Адьки¹¹³ и Васи¹¹⁴ получил: Адьке пишу сам – молодец, но я с ним не согласен. Пишу ему мой искренний совет: взять отпуск на 2 месяца и писать статью о социализме, хотя бы она здесь в печати не прошла. Я ему, может быть, стану отвечать. Пора в современном обществе перестать пользоваться одними средствами старого времени. Мы напоминаем немножко Коробочек¹¹⁵. В письмах будились у нас мысли, но письма только тогда могут иметь настоящее значение, когда они могут иметь большее распространение: пусть они

не хорошо написаны, но раз написаны горячо, убедительно, – пусть будят мысль, пусть идут в свет. Письмо Адьки совпало с моим раздумьем о недостатке, боязни в нас творчества, и пусть же начнем хоть с этого. Его идее о «Тетге» Zola¹¹⁶ я не особенно сочувствую. В этом отношении, я думаю, возможно многое: возможно литография, переписка – литература á la Толстой. Но надо издавать в свет: в печати за кордоном или по рукам здесь. All right! Наступило время памфлетов, споров мысли, и хотя мы с Адькой весьма маленькие людишки, а начнем спор о значении социализма и либерализма. А я все больше и больше думал об этом и в письме напишу ему ряд тезисов.

1. Между социализмом и «социалистическими реформами» нет законной связи.

2. Законный рост радикальной партии вызвал к жизни так называемый социализм, его программу: в политическую жизнь вошли новые классы избирателей, усилилась демократизация и т. п., о чем не раз мы препирались в Медоне¹¹⁷ и что теперь для меня яснее и яснее.

У меня теперь энергия злобы и «была не была», – коли нет у нас высоких талантов, то должны сделать, что могут, такие искренние люди, как мы с Адей, хотя бы и бесталанные.

Только так выясняются и таланты, только так жизнью вырабатываются, подбираются нужные люди, и в этом отношении история Англии прошлого и начала нынешнего столетия может многое дать. Жизнью выработались памфлетисты – Дефо, Юниусы, Свифты¹¹⁸ и т. п., и их работа шла среди самой большой сутолоки, стеснения цензуры, преследований...

Какие прекрасные есть страницы у Тацита о преследовании мысли. Я горячо хочу, чтобы ты прочла его «Анналы»¹¹⁹ (ведь да?): он говорит об этом в целом ряде мест, и та вера, глубокая, страстная вера в то, что мысль возьмет свое, что она вырастет среди преследований, что она не погибнет (он говорит о свободе: «мы забыли бы о ней, если бы в нашей власти было забыть, как в нашей власти молчать!»), – эта вера среди самых сильных гонений, среди слабости средств распространения и хранения мысли и круга ее влияния почти 2000 лет назад, эта вера теперь действует сильно, ободряюще, отрезвляюще. Теперь мысль – сила, и ничто не остановит ее, если будет вера. Вера, подайте нам веру! Тогда явится энергия, тогда опрокинутся все заставы, все затхлые, кишасщие червями клетки, куда насажены разные чудища пугать мысль, точно она воробей. Смело, страстно вперед!..

Я много думал в последнее время о компромиссе, и мне бы хотелось об этом как-нибудь связно написать. Может быть, набросаю так. А пока крепко, крепко тебя целую, мою дорогую, родную, единственную. Гагуна также.

Твой *Владимир*

№ 406

10 серпня 1890 р., Кременчук

Дорогая моя, родная Натуля, моя милая, славная девуня, сегодня от тебя нет письма, и я не знаю, когда получу их. Очень мне хочется тебя увидеть, и так, думается, хорошо, чтобы ты приехала к 20-му августа.

Я виделся с Докучаевым. Работу вел не совсем как следует и делал себе больше затруднений, чем надо было. В общем могут получиться интересные данные, и они мне, несомненно, полезны. Обращу внимание на солонцы¹²⁰, с которыми у меня получают данные, кажется я хочу поставить кое-какие простые опыты в Полтаве, которые по моем отъезде поручу вести тебе, моей дорогой Туте. Очень просто, а мне большая помощь.

Диссертацию можно будет представить в январе-феврале, если мои пробные лекции будут признаны удовлетворительными факультетом: а выяснится это, верно, в начале октября¹²¹. Я, переговорив с Докучаевым, останавливаюсь на теме «О полиморфизме как общем свойстве твердой материи»¹²²: в основу войдет не прочтенная мною на съезде речь. Докучаев переговорит, возможно, скоро с Деляновим¹²³ etc.

Еду завтра в Полтаву. Там будет Андрей¹²⁴, с которым я хочу связаться. Останусь там один день. К 20-му я еще не окончу экскурсию, но у меня уже и теперь сделана значительная ее часть.

Я очень доволен, что диссертацию отложил до зимы, так как к этому времени при хорошей работе действительно смогу что-нибудь сделать, а лучше представить порядочное, чем nichts*. Чувствую я себя теперь совсем недурно. Очень крепко жду тебя, мое дорогое серденько, милую цыпку. Теперь ведь скоро будешь ты у меня. Напиши скорее точно, когда именно выезжаешь.

Целую Гагу¹²⁵, Гревсят¹²⁶, Елли Ивановне¹²⁷, В. С.¹²⁸ поклон. Моя родная, дорогая детка.

Твой *Владимир*Кременчук
10.VIII.1890

Завтра рано утром еду на экскурсию, а потому кончаю письмо и ложусь.

Вернадский В. И. Собр. соч.: в 24-х т. – М.: Наука, 2013. – Т. 17. – С. 331.

* Нічого (нім.).

№ 407

1 вересня 1890 р., Градизьк*

Градизьк, 1.IX.1890

Дорогая моя, еду сейчас в Манжалею. Главную часть работы окончил. С разрезом в Градизьске разобрался, кажется, окончательно: нашел в обоих сомнительных слоях остатки, которые позволят дать им несомненное положение. Погода благоприятствовала, – ни разу не мок, но достаточно мерз. Надеюсь 3-го ночью быть в Полтаве, и то задержусь, если не удастся сдать вещи (почвы) в воскресенье. Целую тебя, Гагу, всех наших.

Твой *Владимир*

Как хочется быть скорее с тобой. И опять уезжать!

Вернадский В. И. Собр. соч.: в 24-х т. – М.: Наука, 2013. – Т. 17. – С. 332.

№ 408

2 вересня 1890 р., Кременчук

Кременчук, 2 сент[ября] 1890**

Дорогая Натуся!

Только что приехал в Кременчук и спешу тебе бросить письмо, чтобы не посылать телеграммы: буду завтра, 3-го сентября, ночью, в Полтаве. Работу пришлось скомкать: оказалось геологической работы много интересной, но сделать хорошо некогда: недели 1½ надо! Кое-что есть нового. Я вошел совсем во вкус работы: странно – и хочется, и колется; и надоело, и вперед тянет. Пробуду всего день-два в Полтаве: только закончу с опытным полем да приведу в порядок коллекции и тебе дам относительно оных инструкции. Сегодня воскресенье, почта заперта, а я жду так от тебя весточки. Не простудись в эти холода, моя дорогая. Целую тебя, Гагу и всех наших крепко. Моя радость.

Твой *Владимир*

Вернадский В. И. Собр. соч.: в 24-х т. – М.: Наука, 2013. – Т. 17. – С. 332.

* Адреса на звороті: Полтава, Натальє Егоровне Вернадської, Інститутська ул., д[ом] Янович.

** Адреса на звороті: Полтава, Натальє Егоровне Вернадської, Інститутська ул., д[ом] Янович, кв[артира] Старицьких.

№ 409

7 червня 1909 р., Рівне

Ровно, 7.VI.[1]909

Завтра рано утром, дорогая моя Наталочка, уезжаю прямо в Дрезден. Думаю ехать без передвижки. Экскурсией в Ровно чрезвычайно доволен – видел массу и собрал огромный материал¹²⁹. На всяком шагу я жалел об отсутствии фотографии. Здесь со мной была Елиз[авета] Дм[итриевна]¹³⁰, у нее тоже не было фотографии. А между тем удивительные разрезы! Оригинальная природа. Это погребенные под древними морскими (меловыми) слоями базальтовые породы – вроде, как помнишь, на Эльбе. Но скалы наружу почти не выходят...

[...] Целую нежно и горячо тебя, Нинушу¹³¹ (ей я писал отсюда), Нину и детей ее¹³².

Твой *Владимир*

Вернадский В. И. Собр. соч.: в 24-х т. – М.: Наука, 2013. – Т. 18. – С. 382.

№ 410

15 червня 1912 р., Миас

Миасс, 15.VI.[1]912

Дорогая моя Наталочка, вчера послал тебе открытку и теперь пишу письмо. [...]

Ты хочешь, чтобы я ответил тебе на твои вопросы по поводу летнего устройства. Я уже тебе писал, что я согласен со всеми твоими разнообразными планами, но хотел бы знать все-таки все заранее. Самое неприятное – все эти неопределенности. Я очень хотел бы, чтобы ты решила сама, т. к. в санаторию¹³³ и ее режим я не верю и думаю, что едва ли она даст больше того, что дало бы тихое и спокойное пребывание в культурно устроенной жизни в русской деревне или на даче. К тонкостям режима у меня никакой веры нет, а здесь вопрос только веры, т. к. никаких научных оснований этому нет – есть лишь скоропреходящая научная мода. Если ты этому веришь, и это тебе помогает, – надо, следовательно, это и делать.

От тебя нет давно писем. Вчера писем совсем не было, сегодня пришло письмо без даты от Ниночки. Из него я как будто вижу, что тебе хочется остаться за границей? Совершенно не понимаю, причем детские планы Нинули при решении всего этого вопроса? Вообще как-то все неясно и непонятно, странно из твоих писем. Поэтому пишу тебе ответ на все твои планы:

1. Я согласен приехать за границу из экскурсии. Не согласен жить в санатории. Для того, чтобы приехать, надо получить паспорт, – следовательно, мне при-

дется списаться с Сергеем¹³⁴, – я думаю, это не займет много времени, т. к. я предупредил его о возможности такой альтернативы. Если жить за границей, не очень бы хотел в Швейцарии, которую не люблю, но можно и в Швейцарии. Удобно было бы около библиотеки большого города, но для этого придется мне, д[олжно] б[ыть], заехать в Петербург, т. к. там все мои книги и рукописи, и придется все выбрать и разобрать для работы. Но, м[ожет] б[ыть], я тогда изменю характер работы и в С[анкт]-П[етербург] не поеду. Не знаю, хочешь ли ты провести все лето за границей или только недели 3–4? Это мне надо знать для решения вопроса.

2. Согласен заехать за Ниночкой в Финляндию к Милюковым¹³⁵ и поехать с ней в Полтаву, сделав какую-нибудь с ней поездку. Согласен и приехать за Ниночкой и уехать с ней в Россию. Я думаю, режим санатории без Таки¹³⁶ для Ниночки вреден – м[ожет] б[ыть], не столько физически, сколько для ее привычек и характера. Все-таки это жизнь, приноровленная для больных, а не для здоровых, режим больничный. Я совершенно не знаю, сколько времени ты будешь жить за границей в санатории, и у меня двойственное чувство по отношению к этому. Я боюсь, что тебя все будут задерживать и ты пробудешь там очень долго, если я и Ниночка будем в России. Лично я считаю, что Ниночке в Полтаве полезнее, чем в санатории. Но я не знаю, насколько хорошо нам там жить без тебя? Не утомит ли это только М. И.¹³⁷? Когда я несколько отдохну от экскурсий¹³⁸ (чувствую я себя очень хорошо, но постоянно дает себя знать моя обычная болезнь во время поездки – желудок), я сделаю с ней поездку или по Днепру, или в Крым.

Меня смущает, однако, то, что Милюк[овы] после 24.VI., кончив свою санаторию, кажется, хотели отправиться путешествовать. Поэтому не лучше ли мне приехать за ней в Швейцарию, в Цюрих, и, взяв ее, уехать с ней в Полтаву, где ждать тебя? Ты же приедешь в Полтаву в начале августа? Если ты думаешь, что пребывание Нины и меня в Полтаве без тебя не будет трудно для М. И., то немедленно извести меня об этом по адресу Петрунkev[ичей]¹³⁹ (ст. Катвар, Московско-Савел[овской] жел[езной] дор[оги], Марфино, Петр[ункевичам] для передачи мне. Для заказных <писем> и телеграмм – ст. Лобня). Я думаю отсюда уже скоро уехать, и писем сюда уже больше не пиши. Я пишу на всякий случай Петрунк[евичам] и Сергею, которого прошу прислать паспорт по адресу Петр[ункевичей]. М[ожет] б[ыть], ты о своем решении сообщишь мне телеграммой в Земетчино Шилину¹⁴⁰ для передачи мне. В Вернадовку заграничных телеграмм не принимают. Если телеграфируешь немедленно, то я, м[ожет] б[ыть], могу получить телеграмму еще и здесь (Miasskiy Zavod), пошли на всякий случай обе телеграммы.

Мне кажется, что 1) если ты хочешь еще остаться долго и 2) Милюк[овы] едут еще путешествовать после отъезда из санатории 24.VI, то лучше всего мне заехать за Ниночкой. Ей надо выправить в таком случае отдельный паспорт, т. к. у меня паспорт командировочный, а другой мне доставать сейчас очень трудно.

Приезжать тебе в Полтаву в июле при твоей нелюбви к жаре и твоим теперешним настроением едва ли полезно, и я бы был очень против этого.

Не знаю, как сложится мой август: м[ожет] б[ыть], я тогда занимался бы в Полтаве, м[ожет] б[ыть], на вторую половину уехал бы в Фергану.

Будущий год сулит много всякой работы, – не знаю, как со всем справлюсь.

От Гули¹⁴¹ нет никаких известий, и это меня несколько беспокоит.

Нежно и горячо тебя обнимаю. Целую тебя и драгоценную детку. От Лели¹⁴² получил письмо: я ей писал еще раз о моих беспокойствах в связи с ее денежным делом. Нежно целую.

Твой *Владимир*

Вернадский В. И. Собр. соч.: в 24-х т. – М.: Наука, 2013. – Т. 18. – С. 450–451.

№ 411

18 серпня 1912 р., Бахчисарай

Бахчисарай, 18.VIII.[1]912

Дорогая моя Наталочка, доехали сюда отлично – спали внизу – освободились места. В поезде встретили одного из моих учеников – Л. С. Вагина¹⁴³, служащего в земстве, который дал нам ряд прекрасных указаний.

Еще рано утром, и все закрыто, – едва нашел открытку. Осмотрели снаружи ханский дворец. Едем в Мангуш, оттуда в Кокоз, где ночуем. Из Кокоза вместо того, чтобы подниматься пешком, едем в Ялту и подъезжаем к Ай-Петри, на которую взойдем. Оттуда спускаемся в Алупку.

Вещи пришлось отправить в Ялту, они опоздали, и здесь не удалось их сдать иначе. Я думаю, утром послезавтра мы заедем из Алупки за ними на паровом катере и приедем из Ялты к Ивану Ильичу¹⁴⁴.

Нинулька¹⁴⁵ весела, бодра и радостна. Погода чудная.

Вагин много рассказывал. Он говорит, что Владимир Карлович Винберг¹⁴⁶ очень убит, но бодро работает по-прежнему. Он председатель Ялтинской управы.

Нежно целую тебя и всех наших.

Твой *Владимир*¹⁴⁷

Вернадский В. И. Собр. соч.: в 24-х т. – М.: Наука, 2013. – Т. 18. – С. 453.

№ 412

20 серпня 1912 р., Гаспра

Гаспра, 20.VIII.[1]912

Дорогая моя Наталочка, сегодня днем приехали сюда, и здесь Иван Ильич и Анастасия Сергеевна¹⁴⁸ встретили нас как самых близких родных. Устроились с Ниночкой наверху в чудном готическом дворце, построенном в начале

XIX столетия. Ниночка сейчас уже легла в огромной зале и спит на огромной тахте, а я пишу тебе это письмо и разбираю многочисленную корреспонденцию. У нас огромный балкон, с боков открытый, в котором не знаю сколько, но мне кажется гораздо более 100 шагов и открывается поразительный вид на море и горы. Всего 50 шагов длины. Сейчас выходил – всходит луна, и чудный нежный вечер. Иван Ильич и Анастасия Сергеевна помещаются внизу.

Мы проведем у Петрункевичей все время, какое сможем. 29-го вечером выезжаем пассажирским 1-м классом в Петербург. Все занято на эти дни! Приплата против 2-го курьерского, на котором хотели ехать, небольшая. У нас будет маленькое купе, и я смогу все время заниматься. Мы еще не распределили все время, но думаю, выедем утром 27-го отсюда, 28-го проведем в Бати-Лимане¹⁴⁹, а 29 утром осмотрим Севастополь. Здесь не придают большого значения военному положению. По-видимому, вся эта история связана с тем, что открыт заговор матросов¹⁵⁰ овладеть штандартом с царской фамилией, и будто бы то же самое было и в Балтийском флоте. Говорят, в Севастополе все время корабли крейсируют в пределах береговых батарей, и в этих условиях там идет расследование. Эти крымские сведения я слышал дорогой, – Иван Ильич говорит, что то же самое появилось в заграничной прессе.

Ниночка чувствует себя отлично и просит тебе об этом написать. Я много с ней и разговариваю, и так чувствуется прелесть раскрывающегося молодого создания. От Георгия¹⁵¹ есть телеграмма, что завтра вечером он будет в Ялте и послезавтра утром будет в Гаспре. Очень рад и видеть его и, может быть, с ним сделаем куда-нибудь прогулку. [...]

Здесь уже тебе писала Ниночка, что я опять встретил нескольких лиц, меня знавших на Ай-Петри, московских студентов и одного бывшего моего слушателя, бактериолога. Они были чрезвычайно любезны и очень хорошо нас устроили в Алушке.

Твои два письма получил и пересланные письма. Очень жду письма о решении Леон[ида] Алекс[еевича]¹⁵². Будь осторожна с едой.

Боюсь, как бы не переменилась погода: здесь сейчас поднялся ветер, и над морем тучи. Выходил на балкон, – чудно мерцает Млечный путь, и красивы бесконечно звезды.

Нежно и горячо целую тебя. Поцелуй всех наших. Ниночка сейчас мечтает о кусочке моря, – ей Крым и Черное море очень нравятся. Горячо целую.

Твой *Владимир*

№ 413

23 серпня 1912 р., Гаспра

Гаспра, 23.VIII.[1]912

Дорогая моя Наталочка, пишу тебе утром, перед поездкой в Ялту, куда еду брать билеты и затем оттуда в Никитский ботанический сад. Вчера приехал Георгий¹⁵³, и мы с ним ходили в Алупку. Он сейчас здесь ночует и едет вместе с нами в Ялту. Погода немного меняется, – боюсь, как бы мы не попали в дождь: ночью он и был, кажется.

Здесь чудесно, и как-то мне не хочется уезжать в сторону. Нинулька мечтает о Чатырдаге и других восхождениях, но в то же время и ей приятно с Анастасией Сергеевной и Иваном Ильичем, которые оба с ней страшно милы. А мне хочется провести возможно больше времени с Петрункевичем. Не знаешь еще, когда будет время побыть с ним так, как в эти дни.

Вчера по дороге встретил Багалея¹⁵⁴, который был в Бати-лимане, – очень хвалит приморские участки, кроме, кажется, двух, расположенных в низинках, не знаю точно номера! Если будет сомнение, телеграфирую тебе.

Переговори с Георгием Егоровичем¹⁵⁵ о приобретении участка земли. Он тоже хочет. Склоняется, кажется, к Пслу. Он говорит, что местами по Десне довольно мрачные места. Из письма Сережи¹⁵⁶ Ниночка сообщила, что Гуля¹⁵⁷ ехать не может, – жаль. [...]

Ниночка здесь очень уже чувствует себя дома, но я как-то чувствую, что при хорошем отношении Анастасии Сергеевны и Ивана Ильича это совсем ничего. Она полна всяких мыслей и вопросов и все время расспрашивает. Я думаю, что даже за поездку она очень умственно вырастет. Вчера по дороге мы заходили к Булгаковым¹⁵⁸ и пойдем к ним, должно быть, завтра. Сергея Николаевича не было дома.

Нежно и горячо целую тебя и всех наших.

Твой *Владимир*

С Георгием очень было хорошо. Знаешь, мне кажется, он совсем помирился со своей семейной средой.

Вернадский В. И. Собр. соч.: в 24-х т. – М.: Наука, 2013. – Т. 18. – С. 455–456.

№ 414

26 серпня 1912 р., Ялта

Ялта, Учан-Су, 26.VIII.[1]912

Дорогая моя Наталочка, пишу тебе несколько слов уже в Москву, так как в Полтаву письмо не успеет. Георгий¹⁵⁹ тебе уже рассказал все о нас, ты знаешь, что мы будем в С[анкт]-Петербурге только 1-го утром. В Москве будем днем (4h-15) 31-го.

Сейчас мы с Ниночкой пришли пешком в Ялту. Она страстно стремилась поглядеться с Соней¹⁶⁰. Сейчас они сидят здесь в лесу и наслаждаются друг с другом. Соня производит хорошее впечатление, но, я думаю, во многом она другая, чем наша деточка.

М. А.¹⁶¹ попросилась поехать с нами. Она больна и теперь говорит, что живет только для детей, для них хочет и лечиться. Никаких других интересов у нее и нет. Все это тяжело. Сейчас я оставил ее одну у водопада (так называемого), а сам поднялся наверх, не очень далеко от места, где сидят Нина и Соня.

Иван Ильич¹⁶² был эти дни не совсем здоров, сейчас ему лучше. Лошадей уже нанял и завтра днем выезжаю в Байдарские ворота, где будем ночевать. В Батилиман пойдем пешком.

Целую всех Любощинских¹⁶³. Нежно тебя целую.

Твой *Владимир*

Вернадский В. И. Собр. соч.: в 24-х т. – М.: Наука, 2013. – Т. 18. – С. 456.

№ 415

18 серпня 1913 р., Кобальт

Кобальт, 18/5.VIII.[1]913

Дорогая моя Наталочка, сегодня получил здесь три письма из Полтавщины – последнее твое от 18.VII, письмо Гули¹⁶⁴ и пересланные тобою письма. Так это было приятно мне перенестись мыслью к вам, в обстановку Бутовой Кобылы¹⁶⁵. Так это отлично от того, что мне приходилось видеть здесь. [...]

Много научно интересного, но я не могу сказать, чтобы я очень резко чувствовал необходимость моего пребывания здесь. Мне кажется, я в каждой местности и всюду сейчас чувствую биение вечного, и мне как-то в самой сути своей не дает очень ясно нового перенос в такой особый мир, каким является Америка.

Все-таки около месяца мы пробудем в Америке¹⁶⁶; еще передо мной ряд новых впечатлений, но, я думаю, среди них еще резче выяснятся лишь те общие вопросы, о которых я тебе писал вчера из Садбери. Я думаю, что уже так сложилась моя личность, что потерялась доля упругости, и я сам прежний ищу в новой обстановке свое, которое в разных формах нахожу всюду.

Очень рад, что Гуля начинает попадать на след остатков Шувалова¹⁶⁷. О дворянстве черниговском я писал уже, – надо подождать моего возвращения, – я думаю, что здесь есть недоразумение, так как мы должны быть записаны не в род И. Н. Вернацкого, а в род Василия Ивановича¹⁶⁸. Надо будет пересмотреть бумаги мои в Петербурге. [...]

Нежно и горячо обнимаю тебя и детей. Очень мне дороги известия от вас. Гуле напишу на этих днях. Нежно целую.

Твой *Владимир*

Вернадский В. И. Собр. соч.: в 24-х т. – М.: Наука, 2013. – Т. 18. – С. 481–483.

№ 416

16 жовтня 1913 р., Петербург

Петербург, 16.X.[1]913

Дорогая моя Наталочка, очень грустно, что ты долго не вернешься. Но, может быть, это и правильно. Очень жалею, что ты не подождала тогда одного-двух дней, – впрочем, всегда после благополучного исхода все «виднее». [...]

Кончаю письмо, так как сейчас нельзя будет отрываться, – в 2 часа будет заседание, а в 1½ я назначил свидание с Зильберминцем, ассистентом Земятченского¹⁶⁹, который представляет работу для напечатания в Академии.

Нежно целую тебя. Поцелуй всех. Будь осторожна в поездке в Шишаки, впрочем, это мое письмо придет поздно. Письма к тебе вышло завтра. Нежно обнимаю.

Твой *Владимир*

Если не забудешь, купи в Полтаве дополнение (стоит, кажется, 50 коп.) к словарю полтавских писателей и ученых, выпущенное Павловским¹⁷⁰. Сам словарь у меня есть. Посылаю оттиски своей статьи для Л. А. и Георгия¹⁷¹.

Вернадский В. И. Собр. соч.: в 24-х т. – М.: Наука, 2013. – Т. 18. – С. 501–502.

№ 417

22 жовтня 1913 р., Санкт-Петербург

СПб., 22.X.[1]913

Дорогая моя Наталочка, пишу тебе опять из лаборатории. [...]

Вчера вечером я был у Ивана Ильича¹⁷², где был барон Ште[йнгель Ф. Р.]¹⁷³ из Киева, – вопрос шел об украинском движении. Я считаю ошибочной и нежелательной постановку вопроса об областной автономии. Допуская самую широкую форму провинциальной автономии, все права украинского языка, считая, что его развитие раскроет новые стороны вековой жизни этой родной мне по крови отрасли славянского племени, я в то же время думаю, что вопрос об автономии не может ставиться на национальной почве, а права национальностей должны быть основаны на правах человеческой личности.

[...] В Чернигов Модз[алевскому]¹⁷⁴ напишу, должно быть, завтра или в четверг. Не знаю, должен ли я предпринимать какие-нибудь шаги у Цейдлера?¹⁷⁵

Гулька не только взял 29 (руб.), но купил книгу, которую ему хотелось иметь (Историю русской этнографии, Пыпина¹⁷⁶) за 8,50 и перепродал мне, желая покупать книги дальше. Он, кажется, работает все лучше и крепче.

Нежно целую тебя. Поцелуй всех.

Твой *Владимир*

Надо кончать, так как сейчас придется следить за работой, – нельзя будет отходить от тяги.

Конечно, «Бутово» или «Бутово-Вернадское» прекрасно¹⁷⁷.

Вернадский В. И. Собр. соч.: в 24-х т. – М.: Наука, 2013. – Т. 18. – С. 504–506.

№ 418

30 березня 1914 р., Санкт-Петербург

СПб., 30.III.[1]914, утро

Дорогая моя Наталочка,

Так тяжело должно быть тебе в Полтаве. И в то же время ясно чувствуется, что мы с тобой подошли к той грани жизни, где окончательно уходит предшествующее нам поколение и мы стали на очередь конца жизни. И если мы прожили жизнь сознательно, дали все, что нам она могла поставить на испытание, то мы должны и здесь отнестись к ее велениям спокойно и сознательно. Уход поколения перед нами не может сейчас не считаться неизбежным и вполне оправдываемым жизнью. Конечно, отсюда не вытечет, чтобы его было легко пережить и мало изменится чувство, но легче с ним примириться.

[...]

Совершенно задавлен набранной работой.

Не помню, писал ли тебе, что у меня был целый вечер М. С. Грушевский¹⁷⁸. Мы с ним очень много и хорошо говорили, и я надеюсь, что у нас завязалась связь надолго.

Нежно тебя и всех наших целую.

Т[вой] В[ладимир]*

АРАН, ф. 518, оп. 7, спр. 58, арк. 4–5 зв. Оpubл.: *Вернадский В. И.* Собр. соч.: в 24-х т. – М.: Наука, 2013. – Т. 18. – С. 516–517.

№ 419

11 квітня 1914 р., Санкт-Петербург

СПб., 11. IV.[1]914

Дорогая моя Наталочка, вчера не писал, – сейчас масса всякой возни, да и я не чувствую себя очень бодрим – сильно устаю. С деньгами нельзя переделать, тем более, что я из твоих писем ничего не понимаю: вместо цифр ты мне пишешь

* Листи до дружини Вернадський часто підписував монограмою «ТВ» або «ТвВ».

какие-то указания, что надо купить то-то и то-то и так далее. Это ведь ничего не дает. Я возьму 2200 <руб.>; можно отложить возвращение 2000 руб. Колиного долга¹⁷⁹, и я бы отложил постройку в Крыму. Брать больше, – труднее будет справиться с годовыми платежами¹⁸⁰.

Ниночка вчера тебе писала о Мокиевском¹⁸¹. Он очень советует Нюте¹⁸² ехать на кумыс летом; подтвердил диагноз Ушинского; Арронет¹⁸³ все напутал! Мокиевский считает, что Ереськи не очень полезны, по его мнению, там как-то слишком много туберкулезных. Конечно, если не ехать на кумыс, можно устроить режим и в Ереськах.

[...]

Нежно и горячо обнимаю всех. Нежно целую

Т[вой] В[ладимир]

P.S. Нюте немного было лучше, но сейчас опять температура поднялась до 37,6.*

АРАН, ф. 518, оп. 7, спр. 58, арк. 12. Опубл.: *Вернадский В. И.* Собр. соч.: в 24-х т. – М.: Наука, 2013. – Т. 18. – С. 523.

№ 420

14 квітня 1916 р., Ялта

Ялта, 14.IV.[1]916

Дорогая моя Наталочка, вчера вечером, уже в 10-м часу, попал к Любошинским. Марк уже лежал в постели, Аня меня встретила. Попал к ним с большим трудом. В Горную Щель¹⁸⁴ нельзя попасть на извозчике, и я в темноте (из-за войны Ялта не освещается) с большим трудом с багажом по крутым тропкам, через воду пробрался, в сопровождении спасительных мальчиков соседей пробрался на дачу. Там целая свора злых псов, которые охраняют запущенный сад и запущенный дом.

В общем, здесь замечательно хорошо. Пишу днем у открытого окна, доносится очень отдаленный неясный шум города, все полно солнцем, проникнуто чистым ароматом цветов – глициний, лавро-вишни, сирени. Вдали видна Ялта, и кругом лай, чириканье, пение людского зверья, к которому примешивается пение – еще немного – вольной птицы. Мне кажется, что это действительно очень своеобразный отшельнический уголок для человека, желающего иметь под рукой культурные удобства города, не обладающего нужными для замены их в деревне средствами, и пользоваться прелестями жизни в сельском уединении.

* На звороті: Ее Превосходительству Наталье Егоровне Вернадской, кварт[ира] М. И. Старицкой. Келенский пр., д. 25 (Любошинской). Полтава.

Доехал я сюда с большим трудом. Кстати, генерал в отставке, который с нами ехал, весьма любопытный и интересный. Его фамилия Короленко, и я подозреваю, что он родственник, хотя он был у Влад[имира] Галакт[ионовича]¹⁸⁵, и они не сосчитались, но сам генерал этими вопросами не интересуется. Он национал-прогрессист и представляет странную смесь нового типа. В Симферополе мне место не было заготовлено, и я по странному совпадению случайностей (мой спутник офицер Малинин все говорил, что это влияние 13 числа) потерял все три-четыре наладившихся места в автомобилях и, в конце концов, вместе с этим офицером приехал на лошадях. Мы выехали с ним в Алушту, т. к. думали проехать на катере сюда, в Ялту, но к нашему несчастью два дня, как прекратили (из-за подводных лодок) сообщение на катерах. Сегодня, по-видимому, они опять идут! Странное впечатление мертвого Черного моря, без паруса, без лодки, без дымка... Проехали до Ялты не дешевле, а даже дороже автомобиля, но это была чудная прогулка. Мой спутник – очень милый юноша, приехал к родителям, не видевшим его 3 года, перед весной, думает, пойдет на фронт. Он уже солдатом сделал всю кампанию прошлого года, был и на отступлении (из Галиции), и в наступлении. Теперь офицер, простой, милый, сердечный русский юноша. Очень много он рассказывал интересное, и, кстати, скажи Ниночке, что то, что он рассказывал мне о сестрах на фронте, о их положении, отношении к ним теперь солдат и лучшего офицерства вследствие уроков жизни, ясно подтвердило для меня всю глубину моих сомнений. Единственным улучшением здесь сделать ничего нельзя, можно погибнуть без смысла. Надо общую меру, и я считаю такой – посылку только пожилых сестер на фронт. Люб[ощинские] рассказывают, что молодая Носович¹⁸⁶ должна была уйти оттуда, т. к. положение там честной девушки стало невозможным.

Сегодня утром с Марком и Аней были в городе, – прогулка, закупки, хлопоты об обратном билете. Бестолковщина и полное пренебрежение интересами публики – поразительные даже для русских обычаев. На 1–2.V. билетов нет. Послал телеграмму в Севастополь. Пытаюсь переговорить с Гаспррой, хочу завтра ехать туда с Люб[ощинским].

Твои телеграммы о Сеславине¹⁸⁷ получил. Так мне жаль, что около меня нет моей дочечки, с которой думал провести эти дни отдыха... Как-то кончилась ее молодая, волевая энергия. Жду с спокойным беспокойством дальнейших известий.

Я думаю, что будет здесь хорошо. О многом надо подумать и хочется свести свои мысли и выяснить пути, настроить волевые задания. Дорогой все время жил в переживаемом моменте и прочел книгу Прокоповича (не талантливую, но местами любопытную) о русской кооперации¹⁸⁸. В посл[еднем] № московской польской «Echo polskie» (Ледницкого)¹⁸⁹ – любопытная и важная статья о свободной Польше, восстающей из мертвых. Знаешь, я чувствую страшную моральную силу этих вековых стремлений, ее внутреннюю правду, перед которой, м[ожет] б[ыть], должны отойти наши опасения из-за временных – все же менее нравственно

глубоких интересов нашей страны. Скажи об этой статье Аде¹⁹⁰. Что Нина¹⁹¹, как ее здоровье? Пиши: Ялта, ящ[ик] № 21. Марку много лучше.

Нежно целую тебя, Нинусю, Нюточку, Гулю. Любящий тебя

В[ладимир]

АРАН, ф. 518, оп. 7, спр. 58, арк. 16–17. Оpubл.: *Вернадский В. И.* Собр. соч.: в 24-х т. – М.: Наука, 2013. – Т. 18. – С. 525–526.

№ 421

17 квітня 1916 р., Ялта, Гірська Щілина

17.IV.[1]916, Горная Щель

Дорогая моя Наталочка, вчера получил обе телеграммы – и твою о смерти Висс[ариона] Висс[арионовича]¹⁹² и Ниночкину¹⁹³ о ее приезде. Ужасная смерть Виссар[иона] Висар[ионовича] в полном расцвете сил; больно сжимается сердце, когда подумаешь, что решил дело случай, – если бы он переехал в Петроград, как я его уговаривал, он остался бы жив. И у него остались прелестные дети, которых он так любил. После всякой такой смерти мне всегда кажется, что как-то легче уходить из жизни... Его научная работа только что раскрывалась, и он представлял оригинальную, своеобразную личность в научной работе, еще не раскрывшуюся. Я писал Ферсману¹⁹⁴ и просил его сообщить мне адрес Елизав[еты] Никол[аевны]¹⁹⁵, его жены. М[ожет] б[ыть], ты созвонишься. Также созвонись с Хлопиными – узнай о здоровье Виталия Григорьев[ича]¹⁹⁶ и его адрес.

От начальника станции в Севастополе получил телеграмму, что на 2-е мая мне оставлено место. Таким образом, я 2-го мая выезжаю из Крыма и хочу пробыть дня два в Москве, и числа 6–7 буду в Петрограде.

Сейчас здесь, конечно, хорошо, но я не знаю, надо ли было мне ехать, не есть ли это ненужная роскошь. Конечно, сейчас дело сделано, и нечего рассуждать. Стараюсь много гулять. Вчера с Люб[ощинскими] были у Петрунк[евичей]¹⁹⁷ в Гаспре, провели очень хорошо время. Иван Ильич поправился, А[настасия] С[ергеевна] изменилась еще больше. В среду утром я еду к ним дня на три. Хочется о многом с ними переговорить и надо о многом переговорить с И[ваном] Ильичем.

В общем, мой день здесь проходит так, что утром я гуляю, эти дни с Марком и Аней, но завтра иду один с Пашурой¹⁹⁸ подальше в лесничество, гуляю еще раз один или с Люб[ощинскими] и перед вечерним ужином. Днем читаю и пишу, б[ольшей] ч[астью] на воздухе. Много думаю. Сейчас я набрасываю для себя и для близких о польском вопросе – выходит что-то вроде воспоминаний, а я хочу зафиксировать свою мысль, т. к. этот вопрос меня начинает очень тревожить. Я думал, что справлюсь с ним скорее. Не знаю, отчего я сейчас как-то больше, чем обычно, стремлюсь к большей определенности в своей мысли и, м[ожет]

б[ыть], в связи с этим так много старого и бывшего вспоминается. М[ожет] б[ыть], сказываются и годы, – с одной стороны, всплывают воспоминания богатой идейной жизни, а с другой, – стремление к большей ясности и определенности мысли. Но в то же время я чувствую все тяжелее и сильнее ответственность переживаемого момента, и в этом удобство таких писаний, как я сейчас пишу о польском вопросе, для себя, а не для печати¹⁹⁹. Конечно, это можно делать в нашей сутолоке жизни очень редко. Но я чувствую ту же потребность и в научной своей работе...

Нежно и горячо целую всех. Аня зовет к вечернему чаю, и письмо кончаю. Нежно целую.

Т[вой] В[ладимир]

Получил сегодня твою открытку от 12.IV. Очень был рад.

Что моя деточка со своей поездкой? И как Нюта? Гуле писал после письма к тебе. Завтра напишу Ниночке и Нюте.

АРАН, ф. 518, оп. 7, спр. 58, арк. 18–19 зв. Опубл.: *Вернадский В. И.* Собр. соч.: в 24-х т. – М.: Наука, 2013. – Т. 18. – С. 527.

№ 422

21 квітня 1916 р., Гаспра

Гаспра, 21.IV.[1]916

Дорогая моя Наталочка, вчера я получил в Ялте письма твои и очень хорошее, славное письмо Гули. Я ему уже писал раньше и напишу на днях. Все не получаю адреса Елиз[аветы] Никол[аевны] Каранд[еевой] и не могу ей написать. Но у меня такое чувство, что не надо было бы все-таки такому специалисту, как В. В. идти на фронт, т. к. его смерть неизбежно чувствуется страной по существу сильнее, чем смерть другого уполномоченного. Конечно, эти рассуждения, м[ожет] б[ыть], и неправильны, т. к. жизнь не может и не должна укладываться в логически разумные рамки и в ней нередко логически правильные выводы являются несправедливыми и неправильными.

Вчера приехал сюда и здесь пробуду дня два. Ив[ана] Ил[ыича] и Анаст[асию] Серг[еевну] ужасно рад видеть и много с ними говорил и еще буду говорить. Многое хочется выяснить. Я выезжаю 2-го мая, из Севастополя имею уже билет, как писал, а из Симеиза на 2-е мая взял место в автомобиле на Севастополь. До Симеиза меня довезут Петр[ункевичи], и я пробуду у них еще перед отъездом несколько дней. Ив[ан] Ил[ыич] думает, что законодательн[ые] палаты будут заседать и после июня, и думает приехать в Петроград в конце июня. Нежно и горячо целую тебя и Нинусю, и Нюточку.

Т[вой] В[ладимир]

Очень жду прямых известий от моей, к сожалению, уже очень большой дочечки.

АРАН, ф. 518, оп. 7, спр. 58, арк. 20. Опубл.: *Вернадский В. И.* Собр. соч.: в 24-х т. – М.: Наука, 2013. – Т. 18. – С. 528.

№ 423

27 квітня 1916 р., Ялта, Гірська Щілина

Горная Щель, 27.IV.[1]916

Дорогая моя Наталочка, получил я здесь и твои приписки, и письма Гули, и Нинуси. На днях им напишу. Уже надо скорее возвращаться – не знаю, надолго ли здесь засиделся, но нельзя выехать раньше, чем назначено, и организовать отъезд, – а у меня все устроено на 2 мая. Все время думаю о том, что происходит, о развертывающихся событиях такой исторической важности. Читаю газеты с захватывающим вниманием*. Вчера получил записку Ади; я много говорил об этом же с Ив[аном] Ил[ьичем], и сейчас мой ум находится в беспокойстве. Я чувствую важность происходящих явлений, пытаюсь в них разобраться, чувствую эту обязанность и не имею для этого достаточных данных. Но и кругом вижу не меньшую неподготовленность. Я кончил у Ив[ана] Ил[ьича] записку о польск[ом] вопросе. И. И. очень ее одобрил и считает, что ее надо так или иначе распространить. Не знаю, что сделаю. Первая часть вышла слишком личною, мемуарного характера, я больше думал о детях, когда ее писал. Люб[ощинские], которым она тоже, кажется, понравилась, очень советуют написать об украинск[ом] вопросе²⁰⁰. Но это вопрос проще. В нем мы скорее имеем дело с непродуманностью и невежеством русского общества, чем с серьезной трудностью решений в данный момент. Трудности появятся позже, но тогда и обстоятельства будут иные. А сейчас вплотную подходят вопросы экономич[еские] и финансовые. Пишу утром, когда хороший день; вообще же погода средняя. Много думаю, и кое-что читаю, и очень продуктивно в своей научной, химической и минерал[огической] области. Сейчас ухожу с Пашей и Машурой в Уч-Кош. Нежно и горячо обнимаю. Целую Нинусю и Нютика.

Тв[ой] В[ладимир]

P.S. Федя Рерберг²⁰¹ к Люб[ощинским] отнесся по-свински, и едва ли может быть на него прочная надежда, о которой ты пишешь, для Георгия.

АРАН, ф. 518, оп. 7, спр. 58, арк. 21. Опубл.: *Вернадский В. И.* Собр. соч.: в 24-х т. – М.: Наука, 2013. – Т. 18. – С. 529.

* Так в оригіналі.

№ 424

29 квітня 1916 р., Ялта, Гірська Щілина

Горная Щель, 29.IV.[1]1916

Дорогая моя Наталочка,

Сегодня еду из Горной Щели к Петрунк[евичам] в Гаспру; пробуду там два дня и 2.V. через Симеиз выезжаю в Севастополь. Я бы давно уже вернулся, если бы можно было легко выехать из Крыма, но здесь не так-то легко это сделать. Все приходится делать заранее.

Вчера с Люб[ошинскими] ездил на Красный Камень – одну из самых красивых поездок в Крыму, какую я видел по новой, законченной в 1913 году дороге, в вековом сосновом и буковом лесу и с удивительным видом на море. Все это, конечно, хорошо, но сейчас уже надо приняться вновь за срочную работу.

Конечно, я провел эти дни не даром даже и с этой точки зрения. Все время работает усиленно мысль, и многое для меня выясняется; прочел кое-что нужное для научной и общественной работы. Надеюсь сделать и еще кое-что до приезда в Петроград. В Москве остановлюсь у Люб[ошинских]. Если что надо, напиши туда.

Нежно и горячо обнимаю. Поцелуй Нинусю, Нютика. Гуле на днях напишу. Очень благодарю за письмо. Кончаю статью о классифик[ации] серовод[ородных] ист[очников]²⁰². Целую.

Т[вой] В[ладимир]

АРАН, ф. 518, оп. 7, спр. 58, арк. 22. Опубл.: Вернадский В. И. Собр. соч.: в 24-х т. – М.: Наука, 2013. – Т. 18. – С. 530.

№ 425

30 квітня 1916 р., Гаспра

Гаспра, 30.IV.[1]1916

Дорогая моя Наталочка, послезавтра уезжаю из Крыма. Давно уже пора, но никак не мог выбраться, взяв заранее (а иначе нельзя) билет на 2 мая. Сейчас, только что вернулся с прогулки около моря, – чудный сегодня день, и я дважды доходил до моря. Ив[ан] Ил[ьич] сегодня не гулял, он опять немного как будто бы слабее, но в общем полон сил умственных. Сегодня у него суббота и последний день месяца, и он полон всяких хозяйственных распоряжений. Завтра приезжает управляющий, и Ив. И. освободится; его хозяйничанье не было синекурой.

Я, думаю, закончу заметку о В[иссарионе] В[иссарионовиче] для «Речи»²⁰³. Очень трудно мне о нем писать. Как-то чувствуешь, что уходит раньше тот,

который должен был по справедливости меня пережить. Так питается то народное чувство стариков и старух, которые говорили, что «заедают чужой век». Сегодня довольно много писал в связи с присланной Адей его заметкой в связи с нашей, Ц[ентрального] К[омитета]²⁰⁴, комиссией экономической. Я нахожу, что многое выясняется для себя путем такого писания. Конечно, это едва ли можно будет делать в нервной сутолоке петроградской жизни. Все время жду с тревогой известий с фронта; беспокоит немного сейчас и Кавказ: боюсь, как бы там не случилось что-нибудь вроде Карпат²⁰⁵. Мне кажется, эти лето и осень могут быть решающими для немцев: если им не удастся нас сбить сильно, – они несомненно проиграли войну. Даже не сбить, а сломать нашу армию и получить большую победу над ней. Взятие Двинска или Риги ничего им не дает. Но крупное наше поражение кажется мне очень мало вероятным, разве опять Сухомл[иновы]-Григорьевы²⁰⁶ и К°, чего, кажется, сейчас нет. И я невольно все больше склоняюсь к мысли о крупном повороте в нашу сторону к поздней осени, зимой или ранней весной...

Но сколько встает сейчас вопросов, требующих работы...

Нежно целую тебя, и Нинусю, и Нютика. От Гули получил хорошее письмо. В Москве его не поймаю.

Т[вой] В[ладимир]

АРАН, ф. 518, оп. 7, спр. 58, арк. 23. Опубл.: *Вернадский В. И.* Собр. соч.: в 24-х т. – М.: Наука, 2013. – Т. 18. – С. 530–531.

№ 426

5 липня 1917 р., [Харків]*

Белгород–Харьков, 5.VII.[1]1917

Дорогая моя, еду отлично. Очень мне досадно, что не поручили взять билет Антону²⁰⁷ и тебе одновременно: я еду в обычном вагоне, и все время есть место (в 1-м классе): полагается 3 пасс[ажира] на купе: едут 2. Надо брать верхнее место. Вагон до Херсона. Я еду до Полтавы без пересадки. Очень бы я хотел, чтобы ты приехала, т. к. ясно для меня, что можно тебе проехать, но в 1-ом классе, 2-ой заполнен. М[ожет] б[ыть], можно поручить взять билет (хотя бы в день выезда) Никифору²⁰⁸ (через Е[лизавету] Д[митриевну]²⁰⁹). Он толковый.

Как-то [устаю] и от того, что совершается, и мысль о Нюте²¹⁰ как-то еще сильнее и глубже охватывает меня среди перерыва нервной работы Петрограда. Что-то у вас? Благополучно ли прошли эти дни? Как Георгий²¹¹ и его дяди, попали на бунт? Тревожно все это? Известия неполные имел в Москве и жду с нетерпением Харькова.

* Листівку відправлено, згідно з поштовим штемпелем, з Харкова.

Нежно и горячо обнимаю. Приезжай, моя дорогая. Думаю, что при прямом сообщении и из Полтавы можно достичь.

Т[вой] В[ладимир]

До Тулы было все нормально, в Туле (остановка) в коридоры набились солдаты (из отпусков на фронт).*

АРАН, ф. 518, оп. 7, спр. 58, арк. 27. Опубл.: *Вернадский В. И.* Собр. соч.: в 24-х т. – М.: Наука, 2013. – Т. 18. – С. 532–533.

№ 427

5 липня 1917 р., Полтава

5.VII.[1]917, Люботин – Полтава

Дорогая моя, бросил в Харькове открытку, не знаю, дойдет ли она до тебя, из-за забастовки почты. Очень тревожно уезжать в такое время, а между тем возвращаться (как-было у меня мелькнула мысль в Москве) тоже едва ли правильно. Я уже тебе писал, что я очень бы хотел, чтобы ты выехала сюда 1-ым классом (верхнее место). М[ожет] б[ыть], сейчас будет трудно, т. к. будут разбегаться из Петрограда? Как досадно, что мы не устроили этого теперь же со мною. Я представлял поездку более затруднительной, но до Полтавы Херсонским вагоном вполне возможно. Постарайся устроить.

Ошибка выхода к[онституционных] д[емократов] еще больше²¹². Здешние соц[иалистические] газеты (в том числе и «Южный Край»²¹³, который теперь народно-соц[иалистический]!) прямо связывают их уход как акт большевизма. Украинское движение еще в начале своего развития, – огромные сложности и трудности ему впереди, и мне кажется, при искреннем сожительстве с ним русского здешнего населения течения шовинистического, зоологического национализма в нем не будет преобладать.

Надо тебе непременно брать 1 класс в херсон[ском] вагоне, – м[ожет] б[ыть], можно, если нет панического отъезда петроградцев. Нежно вас целую. Когда-то получим известия?

Т[вой] В[ладимир]

АРАН, ф. 518, оп. 7, спр. 58, арк. 28. Опубл.: *Вернадский В. И.* Собр. соч.: в 24-х т. – М.: Наука, 2013. – Т. 18. – С. 533.

* Листівку написано олівцем, допис зроблено в лівому куті, текст пошкоджений поштовим штемпелем. Адреса на звороті: Наталья Егоровне Вернадской, Васильевский остр[ов], 7 линия, 2. Петроград.

№ 428

6 липня 1917 р., Шишаки, Бутова Кобила

Бутова Кобыла, 6.VII.[1]917

Дорогая моя Наталочка, вчера приехал сюда поздно ночью – уже в 12 часов. Ниночка не получила телеграммы, как и надо думать, и спала. Собаки не отзывались, и можно было бы все увезти. Едва добудились Павла²¹⁴. Здесь все прекрасно, и тихо, и ясно. Я как-то на всяком шагу чувствую мою дорогую бесценную Нюточку... Все это так просто, естественно, и все же человеческое чувство с трудом и с большим разрывом переживает этот удар. Дыхание смерти, ее унесшее, глубоко вошло и в мою душу, и в меня, и там ведет свою подготовительную работу.

Как я уже писал тебе из Харькова и Полтавы, я очень хотел бы, чтобы ты приехала. Думаю, что это вполне возможно для тебя, но в 1-м классе, в прямом вагоне до Полтавы (херсонском). Лучше верхнее место 1-го класса (в купе теоретич[ески] 3 места). Я ехал до Полтавы вдвоем. Из Полтавы до Ересек – 6 человек в 1-м классе. М[ожет] б[ыть], ты даже в поезде в Харькове можешь перейти в киевский вагон и тогда доедешь до Ересек. Мне не удалось.

Не знаю, как у вас, и очень все это тревожно. Иногда хочется лучше не думать. Пишешь, и не уверен, что письмо дойдет. Дорогой разговоры раскрывают картину разрухи. Очень ясно мысль массы народа направляется к сильной власти, к диктатуре. О ней нередки разговоры в вагоне и путных обывателей. Мне кажется, в провинции сильнее, чем в Петрограде. Украинский вопрос стал мне во всей его сложности, и я думаю, большей сложности, чем думают сами украинцы. Мне хочется много об этом подумать и эти недели собраться с мыслями, обдумать ряд вопросов, которые не успеваешь в суе петроградской жизни. М[ожет] б[ыть], это будет оправдание моего отдыха в такое время.

Нинуся выглядит очень хорошо. Она отошла, и она у меня прелестна. Я рад ее видеть и чувствовать ее живой огонек, и мысли, и чувства.

В Полтаве не успел доехать к Маке²¹⁵, т. к. наш поезд из Харькова опоздал, а в Полтаве никто не знал, когда выедет киевский! Не знал и дежурный по станции.

Нежно и горячо всех обнимаю.

Т[вой] В[ладимир]

Здесь все в большом порядке.

№ 429

17 липня 1917 р., Шишаки, Бутова Кобила

Бутова Кобыла, 17.VII.[1]917

Дорогая моя Наталочка, мы с Ниночкой тебя все это время поджидали, но, очевидно, ты решила не ехать. Я и не писал тебе, думая, что ты приедешь. Теперь такое тревожное и смутное время, что, конечно, издали невозможно решать.

Здесь сейчас все тихо и хорошо, но в общем очень беспокойно по существу. Чувствуется и анархия, и необеспеченность будущего. Все внешне спокойно, нет ни малейших внешних признаков самоуправства, – но сбор жатвы идет неправильно, и, думаю, будущий год в смысле посева будет также неправилен. Уборка не идет правильно, т. к. «спілка» назначила в Ереськах и Шишаках цену за уборку ([6] р., которую не хотят или не могут платить владельцы (мелкие и крупные). Боюсь, что часть хлеба останется и сейчас уже кое-где застаивается. Также нарушаются глупыми распоряжениями неустановившихся органов мелкого самоуправления и арендные отношения. Очень тревожно за будущее. Теряешься в выходе, и иногда кажется, что надо дать вылиться стихийному процессу. Украинский вопрос здесь не стоит очень остро, и, по-моему, он на перепутье. Еще не определилось направление жизни. Его трудности начнутся в дальнейшем, даже если украинская автономия и осуществится в широком масштабе. Для меня это совсем нелепо²¹⁶.

Чувствую себя так себе. Здесь все время прохладно и даже холодно было, и я не купался еще. Вчера был дождь, и погода неважная, сегодня чудный день – чуть ли не первый такой с моего приезда. Я ушел сейчас в чтение и работу над изложением старых мыслей о живом веществе. Забыл в Петрограде выписки, но хочу начерно набросать всю статью. Многое выясняется при писании, и многое забытое вновь воскресает. Думаю в этой области десятки лет и, мне кажется, могу сказать многое, обычно неизвестное. Но это будет набросок, который потребует большой дальнейшей работы²¹⁷. Отходишь от переживаний тяжелых политики и злобы дня сего в этой работе над частью «вечного». «Вечного» человеческого, т[аким] о[бразом], весьма условного.

Нинуся моя – молодец и такая трогательная прелесть.

Нежно и горячо вас всех, моих дорогих, обнимаю

Т[вой] В[ладимир]

№ 430

19 липня 1917 р., Шишаки, Бутова Кобила

Бутова Кобыла, 19.VII.[1]1917

Дорогая моя Наталочка, все эти дни я все надеялся, что ты приедешь сюда. Писал я тебе об этом и из Харькова, и два письма из Полтавы, и отсюда. Но почта ужасающая, и я не сообразил тогда всего разгрома ее положения и не послал заказным. Мы имели твое письмо от 11-го, из которого вижу, что ты не получала еще моих писем, и тебя нет. Очень досадно, так хотелось бы с тобою здесь побыть, и думал, что тебе было бы и хорошо, и полезно. А доехать в 1-м классе поездом на Херсон (в херсонском вагоне до Полтавы) было бы вполне возможно и, думаю, тебе не очень утомительно. Но, конечно, отсюда не знаешь и всех петроградских впечатлений и обстоятельств.

Здесь живем очень тихо. Сейчас Ниночка работает на жнивах. Она поправилась физически; прелестна и полна исканий в духовной области; полна связи с местностью и с народом и всей душой своей чувствует такую близость. Я думаю, это ей даст очень много, и этого, в такой форме, не было у нас. У меня зачатки одно время были и были тогда тоже связаны с Украиной. Но затем ход времени и абстрактный мой характер отвели меня от этой близости к жизни.

Я начал второй день купаться. Раньше было холодно. У нас все благополучно. Тебе об этом писала подробно Ниночка. Чувствую себя так себе, временами головные боли и некоторая отяжелелость. Настроение тревожное и грустное, но спокойное. Как мне все здесь напоминает Нюточку! И хотя она не любила этих мест, я как-то все время [вспоминаю] ее мысли. В комнату ее я не решаюсь войти. Тяжело, – хотя я смерть принимаю как простую вещь, удел всех и свой. И мне, когда начинаю вдумываться, странным становится убивание и действенная печаль по ранее ушедшим... А все же нелегко.

Гуляю, брожу, много очень думаю и читаю. Сейчас главной работой является набрасывание давних моих размышлений и мыслей о живом веществе с геохимической точки зрения²¹⁸. Мне кажется, связно изложить, – сколько могу без книг, выписок (оставил в Петрограде) и подсчетов, – мои мысли. Над ними думаю и к ним постоянно возвращаюсь десятки лет. Излагаю так, что дальнейшая обработка может пойти прямо и точно. Сейчас уже написал более 40 страниц и думаю, что перед отъездом закончу. Несомненно, тут у меня много нового; и многое новое открывается при обработке; подхожу к новым заданиям и вопросам. Так или иначе, я ясно чувствую, что надо было это сделать, т. к., так или иначе, это результат всей моей прошлой научной работы. И вместе с тем глубокое неудовлетворение результатом и странное, столь обычное для меня, чувство, что я делаю не настоящую научную работу. Отчасти чувство «ученого» – настоящей научной работой кажется опыт, анализ, измерение, новый факт, а не обобщение. А тут все главное, и все новое, в обобщении. С другой стороны, в этой работе я как-то

спокойно смотрю на окружающее, ибо я сталкиваюсь в ней с такой стороной жизни, которая сводит на нет волнения окружающего, даже в такой трагической момент, какой мы переживаем. Перед всем живым веществом мелким кажется весь ход истории. И странно, я через самый грубый на первый раз материализм мог бы подойти этим путем к странным и очень далеким от материализма философским выводам. Их вводить не хочу, но их возможности указываю. Едва ли возможно целиком жизнь свести на физико-химическое. Но это не будет и утешением, ибо в общую схему мироздания она все же войдет. А не этого хочет мятущийся ум. Ниночка так смешно протестует одному из выводов; не только вид (животного и растения), но и индивид отличается химически. И новые соединения – свои, отличные от других, – создаются в каждом индивиде, и на них могут быть сведены индивидуальные свойства...

Сейчас очень тревожно за судьбу демократии. Получатся чрезвычайно печальные результаты ее применения. Конечно, и без этого было бы плохо. Но тут полное рабство духа, и мысли, и воли. И скорее, действительно, восставшие рабы, чем граждане. Есть дезертиры; сейчас начинает сказываться страх перед мерами Кер[енского] и Корн[илова]²¹⁹. Один из дезертиров говорил Павлу²²⁰ (при Ниночке): нам одинаково перед немецким надзором или как теперь, или [как] было. А вчера, после того, как (через Павла же) в Шишаках стал известен приказ о см[ертной] казни, лишении пайка, возможной облаве, начался отход дезертиров будто бы на фронт. Выборы будут совершенно случайными²²¹. Единственное стремление: земля. И в Шиш[аках], и в Ерьсках выбраны пока не лучшие, а худшие и, гл[авным] обр[азом], безземельные. А более зажиточные и хозяева стоят в стороне. Кажется, начинают группироваться в партии хліборобів.*²²² Не знаю, кого больше. Украинск[ая] автономия – внешнее, но свой язык сейчас очень ярко выдвигается и отчасти как признак не только национальный, но и сознательно социальный и вековых столкновений с панством. Следовательно, очень глубокий.

Нежно и горячо всех целую. Так жаль, что тебя здесь нет.

Тв[ой] В[ладимир]

Ниночка целует. Не пишет. Жнива.

АРАН, ф. 518, оп. 7, спр. 58, арк. 31а–32 зв. Опубл.: Вернадский В. И. Собр. соч.: в 24-х т. – М.: Наука, 2013. – Т. 18. – С. 536–537.

№ 431

21 липня 1917 р., Шишаки, Бутова Кобыла

21.VII.[1]917, Бутова Кобыла

Дорогая моя Наталочка, мне хочется написать тебе несколько слов по поводу твоего последнего письма о Гуле. Мне кажется, я так ясно, и полно, и глубоко

* Так в оригіналі.

понимаю его настроение и осознаю его решение²²³. Холодным разумом мне кажется, что он мог бы его не делать; он работает столько в связи с теперешним положением и войной, делает столько нужного дела, что не след бы ему его бросать. Но, если я от этих логических рассуждений перейду к целому, – мне кажется, я его вполне понимаю и чувствую нужность и правильность того, что он хочет сделать. Как мне лично ни тяжело это чувствовать, когда я сознаю, как мне тяжело его решение. Я эту правильность чувствую в его решении, – как я не чувствую ее (и логически не сочувствую) <в> решении Сергея²²⁴.

Но если идти, – то надо скорее идти не солдатом, а офицером. Это сейчас нужнее. Опять-таки, – и здесь решение идет вразрез с эгоистическими желани-ями... Сейчас офицером еще страшнее. Впрочем, это слово не выражает моей мысли. Страха я не чувствую. Но есть известное настроение печали. Но в нем живешь и из него не выходишь.

Я хочу выехать 5-го августа и надеюсь застать Гулю. Я хочу непременно его видеть перед его решением. Опять-таки, если рассуждать умом, – его делать не следует (без, м[ожет] б[ыть]), но правильно ли все решать одним умом в такой момент величайшего потрясения?

У меня такое чувство, что я отдыхал без всякой нужды и сделал это напрасно. Но, конечно, нет надобности смотреть назад на то, что изменить не сможешь, сделанного не переделаешь. Чувствую себя так себе. Во всяком случае, смогу работать лучше и больше, чем работал.

Как я уже писал тебе, я очень ушел в это время в чисто научные проблемы в связи с значением жизни и живого вещества в истории земли. Копошусь мыслью в самых небольших подходах к входу куда-то в здание, но и эти подходы не расчищены. Я все-таки думаю, что я не напрасно систематически набрасываю свою работу, – ясно, что если я ее окончательно обработаю и закончу, – будет книга. Но странно как-то <на> себя и весь ход человеческой истории со всеми ее трагедиями и личными переживаниями смотреть с точки зрения бесстрастного химического процесса природы. И она в него великолепно входит, – подобно тому, как в больших числах человеческих особей мы улавливаем законности, в которых укладываются, как что-то должное и закономерное, – результаты самых тонких и неуловимых колебаний человеческой души.

Среди других книг, которые читаю, читаю сейчас библию. И как-то странно одновременно я вижу и чувствую в ней отражение самых несводимых вместе и резко различных настроений моей личности. Я сразу на нее смотрю с непримиримых точек зрения и чувствую целое и единое. Мне часто казалось, что один и тот же человек об одном и том же в одно и то же время может мыслить разное и несводимое в одно и чувствовать единое. И вот теперь это я ярко переживаю при чтении библии.

Нежно тебя и обнимаю. Моего дорогого Гулю особенно.

Тв[ой] В[ладимир]

Прочел почти до конца «Полит[ическую] экон[омию]» Туган-Барановского²²⁵: мне кажется, сейчас так слабы основы этического оправдания и заработной платы в полном объеме с зачислением в нее всей прибыли капиталиста. Не менее слабы как оправдания прибыли капиталиста. Есть третий забытый: те люди, которые делают творческий акт, которые дают и рабочим, и капиталистам получать доход. Экономисты за «машинами» забыли творящих их людей. Можно с тем же правом, как говорят об эксплуатации рабочего, говорить об эксплуатации капиталистами и рабочими в совокупности творцов и создателей орудий производства. Они, б[ольшей] ч[астью], находятся вне капиталистов и вне рабочих²²⁶. Можно создать очень стройную теорию и ввести в обращение большой запас совершенно, сколько знаю, неиспользованных фактов.

Для Укр[аины] ясно: если правительство будет действительно сильно, Центр[альная] Рада никаких прочных корней не получит надолго, а, м[ожет] б[ыть], и совсем. Если же правительство будет слабо, – возможны самые невозможные положения с Украиной. Но сейчас среди мыслей и работы, столь далекой от текущих моментов, не могу совсем свести в порядок мысли об укр[аинском] вопросе.

АРАН, ф. 518, оп. 7, спр. 58, арк. 33–34 зв. Опубл.: *Вернадский В. И.* Собр. соч.: в 24-х т. – М.: Наука, 2013. – Т. 18. – С. 538–539.

№ 432

22 липня 1917 р., Шишаки, Бутова Кобила

22.VII.[1]917, Бутова Кобыла*

Дорогая моя Наталочка, хочу выезжать 5–6.VIII, а вчера прочел в газетах об ограничении передвижений²²⁷. Как хорошо, что ты не приехала. Мне сюда до сих пор не прислали свидетельства по Мин[истерству] земл[еделия] об обратном приезде. Позвони, пожалуйста, Арцыбашеву (Дм[итрию] Дм[итриевичу], – его телефон в книжке) или Георг[ию] Александр[овичу] Клюссу (секрет[арь] Учен[ого] Ком[итета], – телефон Ком[итета]²²⁸) и скажи об этом. Я написал Арцыб[ашеву], но не знаю, приехал ли он в Петроград?

Вчера послал тебе письмо, вложив в Ниночкино. Я тебе писал уже о всем распределении моем дня и о той отвлеченной атмосфере мысли, в которой живу, – на фоне печали личной и ответственной. Ниночка сейчас много работает в поле. Она очень много, несомненно, думает, и мне чрезвычайно дорого то, что у нее есть своя мысль и своя дорога. И та, и другая прикасаются к вечному. Так было и у Нюточки. В другой форме, но то же самое... Очень жалею, что не взял сюда Нютиных рукописей, но, м[ожет] б[ыть], все-таки мне было бы сейчас еще трудно. Надо дать пройти времени.

* Адреса на звороті: Заказное. Наталья Егоровне Вернадской. Васильевский о[стров], 7 л[иния], 2. Петроград. Шишаки Полт[авской] губ[ернии].

Сейчас пасмурно, ветрено, но тепло. Погода стоит неважная. Хорошие дни наперечет, а тепла не было. Но как-то я довольно стал равнодушен к погоде, и даже к теплу, – не то, что прежде.

С тревогой смотрю в будущее. Я верю в силу России, но думаю, что могут быть бессознательно сделаны величайшие ошибки, которые направят ход истории в не ту сторону, в которую могут направить и, в частности, что может быть многое потеряно для человечества, что создано русской историей в форме большого единого государственного целого. Сейчас весь вопрос в силе правительства.

Ну, нежно и горячо тебя целую. Поцелуй всех наших.

Люб[ящий] теб[я]

Т[вой] В[ладимир]

АРАН, ф. 518, оп. 7, спр. 58, арк. 35. Опубл.: *Вернадский В. И.* Собр. соч.: в 24-х т. – М.: Наука, 2013. – Т. 18. – С. 539–540.

№ 433

26 липня 1917 р., Шишаки, Бутова Гора

Бутова Гора, 26.VII.[1]1917

Дорогая моя Наталочка, я теперь и сам вижу, что приехать тебе было бы трудно по вероятным условиям отъезда. Вчера тебе Ниночка писала об Аде²²⁹. Я вполне присоединяюсь к этой мысли, которая и мне пришла независимо. В качестве больного ему будет возможно устроить переезд. А между тем, сейчас ему жить в его квартире (4-й этаж) и питаться в Петрограде будет чрезвычайно трудно. Жить в Крыму едва ли своевременно. Здесь же я не буду повторять доводов Ниночки, но тоже укажу их: 1) соседство доктора Яковенко²³⁰, который к нему хорошо относится, 2) очень гигиенические и хорошие условия жизни у нас на хуторе, 3) относительная легкость доставать припасы и вероятность того, что это сохранится и зимой, 4) порядочность семьи Берез, которую я могу подтвердить. Между прочим, Мария²³¹ – большая любительница цветов и устроила очень недурные цветники у нас и у себя. Думая об Аде, я считаю, что, может быть, лучше всего ему поселиться у нас.

Очень грустное решение Гулички. Вчера я ему послал письмо в твоём. Я понимаю душой его решение, но умом его разделить не могу, и всегда такие противоречия тяжелы. А нам с тобой суждено пережить то, что сейчас переживают миллионы... Ужас войны, страх за ближних, личное горе и печаль в общем горе и печали.

Тяжело бессилье человека бороться с этим несчастьем. Опять не все дело в логическом разуме, который видит ужас и преступление войны, но добиться иных условий существования не может, ибо жизнь строится не по разуму.

Думаю о Любощинских. Как это тяжело. О Машуре²³² надо бы справиться в Красном Кресте (у Иваницкого²³³). Они, наверное, теперь имеют известие. Конечно, при разрухе почты мой совет запоздал.

Ужасна эта история с кражей в Сенате²³⁴, – она производит впечатление даже в наше время невероятного. Ниночка тебе, должно быть, писала, что мы видели здесь Леонт[ия] Тр[офимовича], Мих[аила] Ив[ановича]²³⁵. Одно время у нас здесь были разговоры о земле очень большие. Л. Т. вполне все разумно и ясно понимает. Ниночка говорит, что М. И. задумался. Но делают они здесь, в Земельном комитете, дело неважное: пытаются вводить изменения земельные, вмешиваясь в аренды, беря излишки земли и т. д., без толку внося смуту. Последнее время, говорят, начинается отпор в деревнях, организуются мелкие собственники, и, говорят, за последнюю неделю в этом смысле начинается резкий перелом в Шишаках. Впечатление такое, что в деревне происходит перелом в связи с общим положением, все (и Яковенки, которые поправили и сами говорят, что кругом все поправили) одобряют меры суровые и Корнилова, и Керенского. Дезертиры, которые были в [Ереськах] и Шишаках, исчезли, – большей частью сейчас отправились на фронт, отдельные немногие, говорят, очень скрываются. Прочел с величайшим интересом брошюру Реклицкого*: О земле в Полтавщине²³⁶. Очень умная и чрезвычайно поучительная вещь, заставляющая думать. Хочу о ней написать в «Речь»²³⁷.

Нежно целую. Хочу ехать 3-го в Полтаву, а 5-го в Петроград. Целую всех наших.

Т[вой] В[ладимир]

Вернадский В. И. Собр. соч.: в 24-х т. – М.: Наука, 2013. – Т. 18. – С. 540–541.

№ 434

28 вересня 1926 р., [Москва]**

28.IX.[1]1926

Дорогая моя, вчера получены две твои открытки, – к сожалению, ты ничего не написала – нашла ли лошадей и т. д.? Так что я несколько тревожусь и жду известий в Киеве. Ничего из твоих открыток понять не могли.

Сегодня еду в Киев²³⁸. Свои дела веду пока успешно. Организацию при Морском институте²³⁹ восстановили? Главные радиевые дела улаживаю, – вопрос с Семашко²⁴⁰ принимает благоприятное направление, но я хочу отложить до следующего приезда, когда выйдет моя статья²⁴¹. Денежные дела, в связи с устройством Нины Владисл[авовны]²⁴², выяснил, и она будет теперь же назначена. Тяжело полное крушение минералогических кафедр здесь после смерти Самойлова

* Так в оригиналі. Правильно: Рклицкого.

** Місце написання листівки встановлено за поштовим штемпелем. Адреса на звороті: Ст. Академическая, Октябрьской жел[езной] дор[оги]. Залучье, Анне Егоровне Любощинской для Н. Е. Вернадской.

и Вульфа²⁴³: два довольно невежественных «ученых» читают лекции, – добра такие суррогаты не принесут.

Нежно и горячо обнимаю всех.

Т[вой] В[ладимир]

Жду в Киеве писем и оттуда напишу Марку²⁴⁴. Здесь весь под впечатлением русской иконописи²⁴⁵.

Т[вой] В[ладимир]

Вернадский В. И. Собр. соч.: в 24-х т. – М.: Наука, 2013. – Т. 18. – С. 545–546.

№ 435

6–7 травня 1928 р., [Ленінград]

6.V.[1]928. Петербург
Маме передай²⁴⁶

Дорогая моя, из письма Ниночки от 30.IV, только что полученного, я вижу, что это письмо застанет тебя в Париже²⁴⁷. Я очень рад, что ты пробудешь там дольше и поживешь с Ниночкой. [...]

Только что вернулся из Киева и тоже должен был ехать кружным, более дорогим путем через Москву, т. к. на Ленинград поезда идут только три раза в неделю и я должен был бы ждать в Киеве до завтрашнего дня!

А теперь в Москве пришлось пробыть целый день.

Дорогой из Киева я немного прихворнул, – думал, начинается грипп.

7.V.[1]928

Темпер[атура] нормальная – вчера 36,8 – 36,9, сегодня утром, когда пишу, – 36,4. Дорогой из Москвы сюда сделалось страшнейшее расстройство желудка (с тошнотой), а сейчас прошло. Из-за осторожности, т. к. я немного хриплю и покашливаю, я эти дни – сегодня и вчера – не выхожу. Ты не беспокойся, – я очень осторожен и благоразумен. Сегодня я выспался и чувствую себя хорошо.

В Киеве (откуда я писал) я останавливался у Ник[олая] Прок[офьевича] и Натал[ьи] Дм[итриевны] как у родных²⁴⁸. М[ежду] пр[очим], тебе очень кланяется Яновский²⁴⁹, у которого я обедал (чуть не обкормил роскошным обедом). В Киев действительно надо было поехать. Имел очень дружески-интимный разговор с Крымским²⁵⁰ – личный. Как сложны люди.

Над[ежда] Эр[астовна]²⁵¹ чрезвычайно трогательна и мила. Она за мной ухаживает как за родным. Сейчас лежит Пр[асковья] Кир[илловна]²⁵², которую она выпестовала: у нее было открылся фокус в легких, – рано встала. Сейчас темп[ература] нормальная, и она, д[олжно] б[ыть], завтра встанет. [...]

В Києве все наладил. М[ожет] б[ыть], нам с тобой там пробыть часть июля из Ессентуков?²⁵³

Был в Москве у Люб[ошинских]²⁵⁴. Все благополучно. По-видимому, все собираются в Залучье. Но, м[ожет] б[ыть], лучше нам вдвоем с тобой прожить Nachkur*, чем тебе ехать в З[алучье], а мне быть в Києве. Приглашают на берег Днепра в Староселье (дом в лесу), – м[ожет] б[ыть] сыро. Но хорошо в Боярке (20 в[ерст] от Києва, уд[обное] сообщ[ение]), в чудном лесу (там Васил[енко]). Надо сейчас хлопотать.

Нежно обнимаю.

Т[вой] В[ладимир]

Columbia University. Rare Book and Manuscript Library. Bakhmeteff Archive of Russian and East European History and Culture (BAR). George Vernadsky Papers (Collection)**, Box 12. 2 стор.

Н. Є. Вернадська – В. І. Вернадському

№ 436

23 січня 1914 р., Полтава

23 янв[аря] 1914, Полтава

Драгоценный мой, вчера написала Паше²⁵⁵ открытку и просила сообщить тебе, что застала маму в лучшем виде, чем при отъезде. Совсем вчера не успела больше написать, т. к. очень долго сидела с мамой²⁵⁶, [которая]^{***} меня все не отпускала. Она ужасно обрадовалась мне, но сразу заявила: я тебя долго держать не буду, т. к. понимаю, как трудно тебе уезжать и оставлять своих. Это она потом много раз повторяла, и вообще, хотя она путает мелкие факты, все житейское, но у нее как будто еще посветлел общий взгляд на вещи. Она вчера днем не спала, верно, от волнения свидания, и с вечера не сразу заснула, а потом отлично спала. Вообще у нее лицо не такое бледное, больше жизни в выражении.

Мурочка²⁵⁷ меня встретила на вокзале и довела домой. Бабушка ужасно хвалит Мурку, тронута ее заботами и вообще, видимо, привыкла к ней за эти дни.

* Додаткове лікування (нім.).

** У виданні далі «Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll.» із зазначенням коробки та кількості сторінок у листі (згідно з правилами відділу рукописів, бракує архівної пагінації).

*** Н. Є. Вернадська часто використовує скорочення слів «которая, который» у формі «ктр», а слова «чтобы» як «чб», отож використання упорядниками квадратних дужок – [] – для повного написання цих слів тут і далі в аналогічних випадках не означає умовного прочитання слова.

Мака²⁵⁸ имеет хороший вид. Вечером заходил и Георгий²⁵⁹ на минуту, ехал провожать на вокзал председ[ателя] суда, уезжавшего из Полтавы. Сегодня днем я пойду к Георгию, т. к. он уезжает в Харьков, на короткое, впрочем, время. Вообще все в Полтаве неизменно, но у меня чувство уже не такое тоскливое, я стала спокойнее. Сегодня четверг, день репетиции Нюты²⁶⁰. Очень интересуюсь, как Нюта останется ею довольна. Надеюсь, что ты урвешь время и хоть немного слушаешь ее.

Жажду, конечно, от вас вестей. Нежно обнимаю. Скоро напишу. Пока здесь очень трудно писать, т. к. по очереди посещения Маки, Георгия, Муры и пр., а сейчас иду к Георгию.

Всей душой тв[оя] *Наташа*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 277, арк. 1–2 зв.

№ 437

29 січня 1914 р., Полтава

29 янв[аря] 1914, Полтава. Вечер.

Драгоценный мой, сегодня получила твое письмо от 26-го. Очень тебе благодарна, что ты пишешь. Но не утомляйся, я даже согласна не получить письмо, если ты пишешь разбитым. Меня беспокоит очень твоя усталость: значит, работаешь сверх сил. И как с этим быть? Как убедить тебя в необходимости беречь силы?

Тут у нас все то же. Мама себя чувствует сравнительно очень хорошо и бодро. Ее поддерживает сон. Сегодня я получила телеграмму от сестры Нины: «Приеду Полтаву 20 февраля на месяц, весной не могу ввиду разъездов Вани²⁶¹. Желательно Муре ехать Москву теперь при Ане²⁶², оттуда Пермь. Телеграфируй решение. Нина».

Я писала Нине много раз, что считаю вполне возможным маму теперь оставлять иногда одну, и советовала ей не приезжать теперь. Но что с ней поделаешь, насилу ее не удержишь. И какое я могу теперь <дать> ей решение? Я, во всяком случае, ее приезда ждать не буду! Останусь здесь до 15 февр[аля], если ты этому сочувствуешь. Мама меня все уговаривает уезжать скорее, но, ввиду вашего с Ниночкой отъезда на масленицу, думаю вернуться к середине февраля. Жду об этом твоего письма.

Сегодня же, получив от тебя адрес, написала Кунам²⁶³. К обеду у меня была Над[ежда] Ив[ановна] Кравченко. Она милая и жалкая какая-то, [беспомощная]. Места до сих пор не можем найти ей, хоть всюду стучимся. Я даже была у Лели Гриневиц²⁶⁴ с просьбой. Ей трудно достать переписку или место кассирши. Я боюсь, она нуждается, не умея примениться к жизни, п[отому] ч[то] ее брат Сергей

Иванович²⁶⁵ ей посылает 25 рублей ежемесячно. М[ожет] б[ыть], ей нужно, пока она не найдет места, дать денег. Но у меня нет лишних. Я у Георгия взяла Пашиных²⁶⁶ денег 150 руб. для отправки в деревню. Леонтий²⁶⁷ просит еще 150 руб. Что ты скажешь? Если не забудешь, попроси Георгия²⁶⁸ переслать мне для Арапова²⁶⁹ какую-нибудь книгу по радио. Он очень просит. Заболела горничная мамаина Маруся сильной головной болью. Ждем завтра доктора к [Петровне] утром. Кстати, и мама согласилась его повидать.

Георгия видела сегодня на минутку. Он поспешил в думу раньше начала заседания, [чтобы] похлопотать о Над[ежде] Ив[ановне]. Какой-то он озабоченный! Завтра едет в Харьков на 1½ дня.

Сейчас буду ложиться спать. Обнимаю тебя горячо, мой драгоценный, и всех детей.

Душой твоя *Наташа*

Очень мне интересно, как сошел Нютин концерт.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 277, арк. 8–11 зв.

№ 438

30 січня 1914 р., Полтава

30 янв[аря] 1914, Полтава

Драгоценный мой, сегодня получила целый пакет ваших писем, все такие хорошие и дорогие, я была бы счастлива ими и вестью о концерте Нюты, если бы не то, что ты чувствовал недомогание, хотя и без повышенной t°, но устал и разбит, – это меня невыразимо тревожит. Я бы немедленно уехала к тебе, если бы могла подумать, что от этого будет лучше. Но думаю, что, м[ожет] б[ыть], ты на масленицу уедешь отдохнуть и что мой приезд только бы, пожалуй, задержал тебя. Очень прошу тебя, если я хоть немного могу быть нужна, вызови меня, и я немедленно приеду. Меня только удерживает соображение, что на масл[еницу] вы уедете, так что весь расчет в неделе, а здесь я полезна маме. Решила после этого уезда сделать перерыв и остаться подольше в П[етер]б[урге]. Очень на душе смутно и тревожно. Страшно не сочувствую агитации Ал[ександра] Евг[еньевича]²⁷⁰ относительно избрания тебя в минист[ры] обр[азования]. Я прямо бы считала это крайне неблагоразумным – как относительно здоровья, так и относительно разбрасывания – это было бы стремлением объять необъятное. Я бы написала Ал[ександру] Евг[еньевичу] о своем огорчении им, если бы не нежелание вмешиваться! По-моему, это невдумчивое отношение к тебе и твоей деятельности. На тебе лежит слишком огромная ответственная работа, [чтобы] ты без ущерба для своего здоровья и успеха дела набирал еще занятия! Вообще я умоляю тебя побережись и, не выжидая масленицы, уехать отдохнуть, если это возможно и если твое

переутомление продолжается. В таком случае ты можешь меня вызвать телеграммой. Мама совершенно поймет и будет сочувствовать моему отъезду. Она совершенно так же, как и я, смотрит на невозможность надолго постоянно уезжать из дому. Она умоляла меня уехать теперь же, но я сказала, что дождусь твоего ответа; так как думаю, что и ты сочтешь благоразумным остаться ввиду вашего отъезда на масленицу. На этом решении мы с ней остановились и ждем твоего мнения.

Я страшно обрадована успехом Нюты на ее концерте, присутствием Вальтер-Кюне²⁷¹, приглашением Нюты на разные концерты и пр. и пр. Я думаю, это выведет Нюту из той незаслуженной тени, в которой она пребывала благодаря непонятному отношению Вальтер-Кюне и затиранию ею Нюты! Лишь бы Нюта не испугалась успеха и пробуждаемых им в ее душе чувств. Я надеюсь на ее душевную силу, [которая] поможет ей разобраться в новом положении и удержит ее в равновесии.

Очень буду ждать от тебя письма. Сегодня был Волкеншт[ейн]²⁷² у мамы. Маруся уже здорова, но будет лечиться впрыскиванием мышьяка. Мамой Волкенштейн остался доволен, сердце работает хорошо и ровно. Все же он считает, что очень медленно и постепенно, но силы ее уменьшаются. Он готов это объяснить недостатком питания, и я теперь озабочена сочинением кушаний (как будто для нас), [которые] бы пробудили аппетит мамин.

Посылаю тебе очень милое письмо Мити²⁷³. Но какое оно грустное. Мне очень приятно и дорого, что ему понравилось на Псле!

Обнимаю тебя, мой драгоценный, горячо любимый, береги себя, молю тебя.

Всей душой твоя *Наташа*

Сейчас уже вечер. Скоро буду ложиться спать. Не успеваю писать как бы хотела.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 277, арк. 12–13 зв.

№ 439

6 лютого 1914 р., Полтава

6 февр[аля] 1914, Полтава

Драгоценный мой, Над[ежда] Вик[торовна]²⁷⁴ только что прислала для тебя эту выписку о роде. Не трогательно ли. Она все выписывает для тебя в тетрадку своим старческим, дрожащим почерком, а эти сведения, верно, [сознает особенно] важными. Мне редко и мимолетно приходится ее навещать, п[отому] ч[то] она иначе не принимает, как ровно в 7 ч[асов] вечера, между тем я тогда б[олее] ч[ем] занята мамой...

Мне сегодня гораздо лучше, иду гулять скоро и опущу свое письмо. Прочла маме отрывки из твоего письма от 3 фев[раля], и она пришла в восторг от того,

что ты пишешь про потребность одиночества. Заставила вечером перечитать это место и все говорила, что ты глубоко понимаешь жизнь!.. В общем, ей не хуже, Волкенштейн поражен силой и жизненностью ее организма, но все-таки считает, что она в состоянии очень медленного и постепенного умирания. Он сомневается, [чтобы] она могла пережить весну или лето. Но пока еще силы много! Сердце очень хорошо работает. У самого Волкенштейна сын очень болен. Жду весточки о дне приезда Паши и возвращении Ниночки²⁷⁵ в П[етер]б[ург].

Вчера получила письмо от вас всех и так благодарна, что вы мне пишете. Легче переносить разлуку т[аким] обр[азом].

Погода переменчивая, то льет дождь, то заблестит такое яркое солнце, что кажется, будто наступила весна. Я очень нежно целую Нюту. Мало ей кратко ответила на ее прелестные письма. Но теперь по вечерам рано ложусь спать, [чтобы] успеть выспаться, а весь день проходит в заботах о маме. Редко выпадет свободная минута, как сейчас. Главное препятствие для писем – это темнота в коридоре, в котором я пребываю, когда мама отдыхает.

Очень милые письма я получила от Георгия и Нины (его жены).

Нежно тебя обнимаю, мой драгоценный, и детей.

Твоя *Наташа*

Поцелуй Леличку²⁷⁶, когда будешь говорить с ней, от меня.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 277, арк. 18–18 зв.

№ 440

11 лютого 1914 р., Полтава

11 февр[аля] 1914, Полтава

Драгоценный мой, получила сегодня утром деньги. Очень тебе благодарна за них. У меня здесь большой расход почтовый! Т[аким] обр[азом], – уже писала тебе, – в воскресенье мечтаю быть с вами. Уж как рвусь душой!

Вчера видалась с Фроловым²⁷⁷. Много с ним говорила про Бутово. Он думает, все будет готово к весне, а также и ванна, на которой я особенно настаиваю, т. к. хочу тебе устроить курс лечения соляными ваннами.

Бедный Фролов. Он оправился от операции, но через ½ года ему предстоит вторая. Очень жаль его. Он очень бодро и [смело] относится к своему положению! Говорила с ним и о крымском домике. Он мне на днях представит смету и план 3-комнатной дачки. При приезде поговорим с тобой об этом окончательно.

Очень меня интересуется, как сошел Нютин музыкальный вечер. Я жалела, что не могла быть на нем.

Георгий²⁷⁸ приходит почти ежедневно по вечерам. Мама его принимает теперь охотно, но он часто бывает утомленным и в каком-то безысходном настроении,

недавно он принес мне несколько чудных фотографий – виды, снятые им. Привезу их с собой.

Обнимаю тебя, мой ненаглядный, и детей.

Твоя *Наташа*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 277, арк. 23–24 зв.

№ 441

15 лютого 1914 р., Полтава

15 февр[аля] 1914. Полтава

Дорогой мой, буду во вторник дома, к завтраку. Ты не стесняйся, если тебе нужно быть в это время в лаборатории. Я разберу вещи, выкупаюсь и пр., и буду поджидать тебя к обеду. Рвусь к вам. Осталось чуть дать маминым дамам погулять на масл[енице], [чтобы] они были в духе. Мама сегодня что-то слабенькая, но Волк[енштейн] говорит, что сердце удовлетворительно.

Обнимаю нежно. Твоя *Наташа*

Всех обнимаю.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 277, арк. 27. Листівка.*

№ 442

26 березня 1914 р., Полтава

26 марта 1914, Полтава

Драгоценный мой, на станцию в Полтаву Нина²⁷⁹ нам прислала дворника за вещами с запиской, что мама со вчерашнего дня стала гораздо слабее, что Нина вызвала Волкенштейна и сама рада нашему приезду. Мама действительно очень переменялась, еще похудела, еле говорит и уже не садится в постели, а лежит! Она очень обрадовалась нам и несколько раз повторяла, что еще третьего дня могла сидеть и была крепче, а теперь еще ослабела. Она часто говорит, что она жаждет, жаждет конца страданий...

Мы рады, что приехали, и вызываем Аню²⁸⁰, т. к. пока она застанет маму в памяти, позже же неизвестно, что будет.

Волкеншт[ейн] все не идет. Вчера случилось в Полтаве очень страшное событие – застрелился прелестнейший и многообещающий сын Семенченко²⁸¹.

* Адреса на звороті: Владириу Ивановичу Вернадскому. В[асильевский] о[стров], 14 л[иния], д. 45, кв. 5. С[анкт]-Петербург.

Несчастливые родители! Все [в ужасе] за них, потрясены. Сегодня поехали его хоронить в деревню, Лиза²⁸² поехала с ними. Георгия не пустил Леон[ид] Алексе[евич]²⁸³.

Больше пока не пишу, напишу завтра утром.

Всей душой вас всех обнимаю. Ехали мы отлично.

Твоя *Наташа*

Нина и Георгий думают, что если Гуле²⁸⁴ хочется приехать, он может, что маме теперь все равно и она не будет этому волноваться. Пусть он делает, как хочет, если ему хочется. Но, м[ожет] б[ыть], Волкенштейн не найдет, что так близко!

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 277, арк. 30–30 зв.

№ 443

1 квітня 1914 р., Полтава

1 апр[еля] 1914, Полтава

Драгоценный мой, положение мамино неизменно. Самый худший день был 28 марта, последние были лучше, она даже казалась крепче, сегодня опять чуточку слабее. Но вид у нее ужасный. Страдает она невыразимо и невыразимо жаждет успокоения! Худее невозможно быть. Нос заострился, брови сжаты...

А погода чудная, сегодня прямо ликующий день, солнце сияет, птицы поют, воздух благоухает. Пойду в садик пройдуся.

Теперь очевидно, что я не вернусь к праздникам²⁸⁵. Но я думаю, ты тоже считаешь, что я должна остаться. Праск[овья] Кир[илловна]²⁸⁶ знает все, что нужно приготовить, – куличи, паски, яйца, хлеб, жаркое! Вам тоже лучше купить чего-нибудь, т. к. всегда могут к тебе приезжие прийти неожиданно к обеду, а на праздниках лавки закрыты. Пусть купит ветчины или телятины, – что ты больше любишь.

От вас вчера не было писем. Я знаю, что ты очень занят, но волнуюсь за все ваше здоровье и жажду весточки. М[ожет] б[ыть], сегодня будут. Я буду вполне удовлетворена открытками. Очень прошу Ниночку и Ньюту мне писать открытки! Это не возьмет много времени, а мне даст успокоение!

От Леонтия²⁸⁷ письма еще не было. Но Фролова я видела. Старалась его потопить с Бутовым. Он уверяет, что задержка за кирпичом, [который] должен достать Леонтий и [который] он не мог получить в плохую погоду из-за бездорожья. В Крыму он будет строить домик²⁸⁸, изменив к лучшему [план]. Говорит, у нас вид удивительный и хорошие деревья, участок, по его мнению, более [ценный] и более спокойный, чем нижний.

Нежно обнимаю, мой ненаглядный. Душой твоя *Наташа*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 277, арк. 35–35 зв.

№ 444

9 квітня 1914 р., Полтава

9 апр[еля] 1914, Полтава

Драгоценный мой, сижу у мамы в комнате и пишу тебе. Она сейчас спит и тяжело дышит! Положение неизменно. Вчера приезжала Аня²⁸⁹ под впечатлением вестей о состоянии мамы, но опять уехала, т. к. не может оставлять Марка²⁹⁰. Волкеншт[ейн] же вчера сказал, что может еще продлиться несколько дней – 2–3! Теперь трудно разобрать, в [сознании] ли мама и о чем она говорит. Говорит ли о чем-нибудь важном или просит чего-нибудь... Ужасно тяжелое положение!.. Сейчас услали Нину почти насилу на воздух, она посидит на солнце. По-моему, Нина очень выросла за это время. Это неуловимо, но в ней [какая]-то сила и определенность. Уход она ведет великолепно!

Мама получила открытку от Нины²⁹¹, жены Георгия, что Георгий собирается скоро приехать сюда; видно, сегодня будет.

Теперь опять относительно денег. Я себя чувствую очень виноватой перед тобой, что прибавила тебе хлопот, неверно рассчитав долги, но, если возможно, постарайся увеличить сумму займа. В Бутове еще постройка не кончена, и обзаведение (лошадь, корова, бричка, ванна, W.C. и пр. и пр.), кроме того, % архитекторский Фролову! Затем Паше % за капитал. Крымский домик не перейдет сметы, но тоже нужно будет 10 % уплатить Фролову! Я боюсь дотрагиваться до этих денежных вопросов, чтобы тебя не утомлять или когда ты так занят и перезавален делами, но я думаю, лучше теперь, если возможно, увеличить сразу долг, [чтобы] свести концы с концами и все дела привести в порядок. Еще раз очень прошу прощения, что неверно рассчитала и увеличила этим твои хлопоты, и, если возможно, возьми сразу больше, и Колины²⁹² деньги, тогда внесем.

Нежно обнимаю вас всех.
Ниночке напишу завтра.

Твоя *Наташа*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 277, арк. 41–41 зв.

№ 445

11 квітня 1914 р., Полтава

11 апр[еля] 1914, Полтава

Драгоценный мой, я уже писала Ниночке открытку и хочу сейчас еще написать тебе в ответ на только что полученную закрытку²⁹³ твою от 9-го. Знаешь, меня начинает очень тревожить Нютина болезнь²⁹⁴. То, что тянется, мне не нравится. По-моему, следовало бы принять энергичные меры. Самая энергичная

мера – тотчас уехать из П[етер]б[урга] от [коварной] весны. Очень жалко, что домик наш в Батилимане не готов. Фролов прямо восторженно говорит о красоте вида природы там. Я бы с наслаждением повезла куда-нибудь Ньюту, но сейчас нельзя, а потому, как только приеду, по-моему лучше всего, [чтобы] ты <с> ней куда-нибудь поехал. Ты будешь писать свой очерк по истории Академии²⁹⁵, а не отдыхать на чистом воздухе и среди природы.

Мало ли что, доктора не посылают, а время идет. Нужно скорее захватить болезнь: повредить поездка на чистый воздух не может. Отчего же не поехать? Нужно скорее ехать. Неужели не хочется уезжать от своей п[етер]б[ургской] жизни, но чем она скорее захватит болезнь, тем меньше времени она потеряет...

Спасибо тебе большое, что ты был у бедненькой тети Дуни!²⁹⁶ Какой удар ей предстоит с мамой. Теперь уже скоро 6 ч[асов] вечера, а с 8 ч[асов] вечера вчерашнего дня она не приходила в себя! Не говорила ни слова, не пила даже ни капли воды... Сколько времени такое состояние продлится, – неизвестно. М[ожет] б[ыть], протянется сутки-двое, но вряд ли она придет в себя! Теперь уже не так тяжело глядеть на нее, п[отому] ч[то] она, видимо, не страдает, пребывая в глубоком сне...

Мы все по очереди, а иногда и вместе, сидим около нее. Безотлучно при ней Нина, [которая] проявляет очень много силы и нежности.

Георгий (сын) тут с нами, дождется, очевидно, тебя и вернется в П[етер]б[ург]. Поцелуй за меня крепко дорогую Ньюточку. Скажи ей, что очень прошу ее решиться скорее же на короткое время куда-нибудь уехать. Ведь это сразу понизит t°... Ясно же, что не может быть безразлично – жить в П[етер]б[урге] или где-нибудь на прекрасном воздухе.

Нинурку²⁹⁷ мою тоже нежно целую и благодарю за ее интересное письмецо... Мое письмо, верно, придет к ее рождению. Нежно ее обнимаю и поздравляю. Завтра еще напишу ей.

Пусть Ниночка расскажет по телефону Нине об*

Всей душой твоя *Наташа*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 277, арк. 43–44 зв.

№ 446

13 квітня 1914 р., Полтава

13 апр[еля] 1914, Полтава

Драгоценный мой, вчера после того, что я тебе писала, скоро мама стала дышать неровно. Мы все собрались около нее, и тихо, тихо, без страдания, она уснула. Сперва лицо было очень измученное. А вскоре оно стало тихим и торжественно спокойным. Глаза как бы спят... Сегодня приезжает Аня. Завтра похороны.

* Далі два слова нерозбірливо.

О дне приезда тебе телеграфирую. Я еще не знаю, [как] мы с Георгием (сыном), заедем ли в деревню. Я думаю, нужно, но мысли как-то еще далеко. Обнимаю горячо всех вас, мои драгоценные. Всей душой с Вами.

Твоя *Наташа*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 277, арк. 46. Листівка.

№ 447

2 червня 1914 р., Полтава

2 июня 1914, Полтава

Драгоценные мои, завтра еду в деревню с Володей²⁹⁸ и Марусей²⁹⁹. Здесь страшно жарко, и грустно видеть расстроенную квартиру мамы, заколоченные двери балкона, завернутые в рогожку тюки вещей!..

Нина³⁰⁰ нам дает массу мебели и посуды. Что лишнее будет для деревни, отправлю в Крым!

От Нины письмо из деревни. Она пишет, что дом кончается³⁰¹. Корниловы³⁰² приехали, им все очень понравилось. А Гревсы³⁰³ страшно недовольны своей дачей, [которая], верно, действительно плоха, но я так и думала, что нельзя было их устраивать первый год, не зная дачи. Это молодежи будет урок, ну, что делать. М[ожет] б[ыть], Гревсы обживутся.

Хорошо, что пока погода отличная. Жарко и прекрасно.

Была сегодня с Ниной в монастыре на могилах папы и мамы...

Мака думает приехать к нам, когда все будет устроено.

Гуля и Нина³⁰⁴ страшно огорчены, что Ниночка³⁰⁵ не приедет со мной, ужасно ждут ее.

Нежно обнимаю вас, мои ненаглядные. Горячий привет дорогим Петрунkevичам³⁰⁶.

Твоя *Н[аташа]*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 277, арк. 49–50 зв.

№ 448

4 червня 1914 р., Шишаки, Бутово

4 июня 1914, Бутово

Приехала вчера в деревню. День чудесный, вообще все превосходно. Скоро все будет готово, еще балконы доделывают и верхнюю комнату! Гуля очень огорчен, что вас еще нет. Они оба очень милы, все* и строятся. Корниловы очень

* Далі два слова нерозбірливо.

довольны, им все нравится! Но Гревсы, кажется, очень недовольны дачей! Сейчас идем к ним. Прошла гроза, и теперь спать чудесно.

Нежно вас обнимаю, мои драгоценные.

Всей душой ваша *Н[аташа]*

Дорогих Петрункевичей обнимаю.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 277, арк. 51. Листівка.*

№ 449

5 червня 1914 р., Шишаки, Бутово

5 июня 1914, Бутово

Драгоценные мои, погода стоит чудесная, и все прелестно, но еще не налажено, и много трений с прислугой. Это все обойдется, но пока берет время и внимание. Будет чудно, но пока нужно последить большое хозяйство, накормить, умыть и пр. множество людей! Денег у меня мало. Стоить, [конечно], буд[ет] дороже, чем предполагали, но зато все чудно – удобно и культурно!

Меня очень тревожит, что писем от Нюты нет. Получил ли ты известия! Я прямо недоумеваю, что с ней. От вас тоже еще нет весточки. Нежно обнимаю, мои ненаглядные.

Твоя *Наташа*

Дорогих Ив[ана] Ил[ьича] и Ан[астасию] Серг[еевну]³⁰⁷ приветствую.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 277, арк. 53. Листівка.**

№ 450

6 червня 1914 р., Шишаки, Бутово

6 июня 1914, Бутово

Драгоценные мои, наконец, два письма от Нюты. Последнее с очень хорошими вестями, что т^о у нее стала нормальной, ей там не нравится³⁰⁸, но кумыс она пьет, и в общем все благополучно, хотя она еще простужена.

* Адреса на звороті: Анастасии Сергеевне Петрункевич. Для В. И. Вернадского. Дача граф[ини] Паниной «Гаспра». Станция Кореиз Таврической губ[ернии].

** Адреса на звороті: Анастасии Сергеевне Петрункевич (для В. И. Вернадского). Имение «Гаспра» граф[ини] Паниной. Станция Кореиз Таврической губ[ернии].

Каррики³⁰⁹ с ней очень милы, хотя они не умеют ухаживать за больными. Приезжие тоже симпатичные. Словом, все, [нужно] надеяться, обойдется, и она, Бог даст, поправится. Обнимаю горячо и сильно. Привет дорогим Петрункевичам.

Твоя *Наташа*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 277, арк. 52. Листівка.*

№ 451

29 червня 1914 р., Шишаки

29 июня 1914 г., Шишаки Мирг[ородского] у[езда]

Драгоценный мой, у нас все тихо и мирно. Погода стоит чудная. Купаемся, и [Талочка]³¹⁰ с нами купается. Были у Гревсов, [которые] производят лучшее впечатление. Иван и Катя внесли много жизни. Они все требуют, чтобы мы приезжали, уверяя, что из-за нас они поселились в здешних местах. Сами же они совсем не приходят. Действительно далеко. Это целое путешествие, и нарушается порядок дня, – ничего не позволяет сделать. Сегодня наша молодежь поедет за ними перед ужином.

Сегодня начало охоты. Георгий³¹¹ встал в 2 ч[аса] ночи и в сопровождении Леон[тия] Тр[офимовича], Афанасия³¹² (приехавшего для этой цели вчера) и Саши Нагул[яка]³¹³ отправился стрелять бедных красивых птичек на болотах у песков. Мы слышали частые звуки выстрелов, но думаю, что они вряд ли много настреляют. Сегодня Афан[асий] уезжает, а приезжает Клавдия³¹⁴. Народу много, но, к счастью, с провизией стало легче. [Достаем] много зелени. Масло прислали. Словом, хозяйств[енная] жизнь почти наладилась.

Георгий и Ниночка³¹⁵ начали косить и убирать наш овес. Георгий косит с увлечением, а Ниночка вяжет снопы. Им Маруся помогает. Первый день Ниночке очень нравилось, а второй она требовала помощи. Ее увлекает простая жизнь в природе, среди простых людей, и хорошо, [чтобы] она извела тяжесть труда, [чтобы] представления ее об этой жизни и о самой себе были реалистичны. Часто она говорит с привычной ей горечью об своем неудовлетворении многими сторонами нашей жизни. Очень бы хотелось, [чтобы] она попробовала пожить, как ей рисуется в воображении, [чтобы] она поняла себя и цену своих мечтаний.

Очень интересно, как ты застал Нюту. Попадет ли она в Воронеж[скую] губ[ернию], что сказал доктор об ней и пр.

Сейчас заходил Демиденко³¹⁶ сговариваться о земле. Очевидно, он согласится за 630 р[уб.], но все еще торгуется. Георгий очень мечтает о полях, а я о горé и [въезде] в Псел.

* Адреса на звороті: Анастасии Сергеевне Петрункевич (для В. И. Вернадского). Имение «Гаспра» граф[ини] Паниной. Станция Кореиз Таврической губ[ернии].

Обнимаю тебя, мой драгоценный. Получила твою открытку из Киева. Жду дальнейших вестей.

Обнимаю нежно *Наташа*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 277, арк. 54–55 зв.

№ 452

30 червня 1914 р., Шишаки

30 июня 1914 г., Шишаки Миргород[ского] у[езда]

Драгоценный мой, сегодня – объявление на заказное письмо и деньги из П[етер]б[урга]. Ужасно обидно, что нужно ждать получения твоего письма. Почему ты прислал его заказным? Верно, в нем какие-нибудь деловые документы.

Я тебе, кажется, писала, что Демиденко согласен продать свою землю. Георгий³¹⁷ очень доволен. Брат Георгий, [который] сегодня с Лизой³¹⁸ были у нас – обедали и посидели, также очень оправдывает покупку. Будет дорога, поле для хозяйств[енных] посевов и округление со стороны Бутовой горы. Все это, конечно, заманчиво. Георгий (брат) был сегодня очень мил, не [метался], посидел и затем написал нам черновики сделок с Демиденко и Замоздрой³¹⁹.

Сейчас собирается гроза, и наши побежали собирать овес. Я защитила Ниночку, [чтобы] она не возила овес, и получила помощь в лице Маруси и Клавдии. Клавдия приехала вчера. В восторге от всего. Уже купалась множество раз, загорала...

Праск[овья] Кир[илловна] чувствует себя лучше, уже ковыляет на костылях! Ниночка и Георгий оба спят на балконе. Между ними ставим ширму, как две комнаты выходит. Эту ночь у нас ночевали Катя³²⁰ и Ал[ександра] Арс[ентьевна]³²¹, за которыми ездил Георгий. Они обе лучше выглядят и веселее, как будто, стали.

Ждем в субботу Маку. Устроили ей флигель. Надеюсь, ей понравится. Нагуляки в восторге.

Адя получил письмо от своей сестры Кати³²². Она пишет, что Ел[ена] Конст[антиновна] Старынкевич³²³ [очень] больна, t° поднимается до 39°. Очень их всех жаль. Ее уговаривают ехать в санаторий. Но она ни за что не соглашается. Неужели она не понимает серьезности положения?

Эти два дня очень жарко. Я сижу на сквозняке, но немного томительно, хотя не чрезмерно. Ночью же никогда не бывает томительно, т. к. спят с открытыми настежь окнами.

От Нюты сегодня получила письмо. Она пишет, будто очень поправилась. Интересно, какой ты ее нашел? Очень жду вестей. Нежно тебя обнимаю.

Душой твоя *Наташа*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 277, арк. 56–57 зв.

№ 453

3 липня 1914 р., Шишаки

3 июля 1914 г., Шишаки Мирг[ородского] у[езда]

Драгоценный мой, вчера получилась твоя закрытка Георгию³²⁴. Как я понимаю твою грусть при проезде мимо Вернадовки³²⁵. У меня при одном воспоминании о ней сжимается сердце. М[ожет] б[ыть], потому, что с ней связаны кусочки прошлого или, м[ожет] б[ыть], смутное сознание каких-то неисполненных обязательств, – не могу разобраться, но грустно. Нужно вложить полные силы в Кобылу. Не знаю, почему Паше³²⁶ прислан вексель на 3 тыс. руб. Забыл ли ты, что уже если брать у него в долг, то не обойдемся этой суммой, или он пришлет больше позже? Ты ничего не объяснил в своем письме. Пока деньги эти в таком размере не понадобятся. У Демиденко нет еще документов. Им придется их выправить.

Получили от Маки телеграмму. Она приезжает завтра днем. Постараемся ей устроить ее флигель поудобнее. Очень хочется ее у нас согреть и укрепить ее здоровье на чудном воздухе!

Наша молодежь начала делать дорожку и занялась огородом. Старшая Нина³²⁷ почти не работает, но все-таки немного помогает иногда. Георгий, видимо, очень ценит ее участие и присутствие. А сил у нее не много. Она скоро устает. Особенно подвизаются Ниночка³²⁸ и Клавдия, также Маруся. Праск[овья] Кир[илловна] поправляется и начала принимать участие в жизни и работе по дому.

Погода стоит знойная и душная. Дождей нет. Приходится поливать посадки и огород. Мгла стоит над [далью] и, по-моему, происходит не от пожаров лесов, а от общей засухи. Природа тоже неровная, как человек, и погода прошлого года совершенно иная, чем нынешнего.

Получили от Федора Ольд[енбурга]³²⁹ две открытки: лечение грязями не помогло Шуре³³⁰, и они, по совету врачей, решили ее везти в Берлин для консультации с известным специалистом Оп[п]енгеймом³³¹. Бедные Ольд[енбурги], какое это тяжелое испытание.

К Гревсам собираемся попасть сегодня, если позволит погода. К вечеру всегда собираются тучи, и погромыхивает гром.

Нежно тебя обнимаю, мой драгоценный. Корниловы здоровы, только сегодня у Ади нелады с желудком.

Душой твоя Н[аташа]

№ 454

6 липня 1914 р., Шишаки

6 липня 1914 г., Шишаки

Драгоценный мой, одновременно с этим письмом посылаю тебе заказным пакетом полученные тобой письма. Третьего дня приехала сюда Мака с Ал[ександрой] Ал[ександровной]³³². Мака первые дни лежит по требованию Леон[ида] Алекс[еевича]³³³, но говорит, что сегодня уже себя чувствует [крепче]. Она, видно, отвыкла от выездов из дому, от чужих людей и пр. Наша молодежь очень с ней мила, и я надеюсь, она себя будет чувствовать хорошо и уютно.

Недавно у нас провела сутки*, предполагала остаться дольше, но пришло потрясающее известие о несчастных Фаусеках! Скончался в несколько дней их старший (из оставшихся) сын³³⁴ от тифа или менингита. Юл[ия] Ив[ановна] была в Италии, ее адрес был неизвестен, и она, приехав, не застала его живым. Про нее думаешь с ужасом! Для Гревсов, [которые] с ними так близки, это тоже ([хотя и за других]) большой удар. Но Иван³³⁵ их поддерживает воодушевлением, сильной своей верой... Сегодня ждем к себе ночевать Катю и Ал[ександру] Арс[ентьевну]. Они понемногу приручаются. Обе выглядят лучше.

Вечером спектакль в Шишаках, – две семьи идут, конечно, все наши с Полей, и Марусей, и барышни Гревсы³³⁶, [которые] интересуются малороссийской жизнью.

Сегодня [свеженький] с утра денек, спешу воспользоваться относительной прохладой, [чтобы] написать письмо, потом хотя и не страдаю для здоровья, но раскисаю для дела от зноя.

[Впрочем], хлопоты по хозяйству, счета и пр. веду без затруднения. Я немножко приноровилась к сложности требований и вкусов. Все идет хорошо.

Молодежь продолжает очень много работать. Корниловы здоровы и благополучны.

Мы с Ниночкой получили твои 2 письма с пути, она от 29 июня, я от 30. Я согласна, что** творчество фантазии в религиозной области у людей мелко и бледно. Да и [очень покорно], п[отому] ч[то] все, что выше земного, не может быть выражено словами! Только в звуках и мечтах без слов!

Приехал старший сын Яковенко³³⁷, недавно женившийся. Они собираются к нам.

Обнимаю горячо и [сильно].

Душой твоя *Наташа*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 277, арк. 62–63 зв.

* Далі ім'я або прізвище нерозбірливо, можливо, – Нинуся, і йдеться про сестру Наталії Єгорівни Ніну Єгорівну Жедрінську (див. комент. № 10).

** Далі одне слово нерозбірливо.

№ 455

8 липня 1914 р., Шишаки

8 июля 1914, Шишаки

Драгоценный мой, вчера получила твое письмо от 2-го из Оренбурга после свидания с Нютой. Очень счастлива, что ты Нюту застал в таком хорошем виде. Лишь бы ее поправление и дальше шло так же удачно. Ты пишешь, [чтобы] я адресовала уже свои письма в Иркутск, потому посылаю заказное не на Миасский Завод, как предполагала, а в Иркутск. Эти дни не было случая в Шишаки для заказных писем. Жара стоит страшная. Вчера я порядочно томилась и места себе не находила. Даже купаться не пошла. Немного устала от суеты. Накануне у нас был Влад[имир] Яковенко со своими молодыми. Они выслушивали пение своей новой *belle fille*^{*}, т. к. у них фортепьяно нет. Все остались пить чай. Тут же начали подавать ужин, и была чепуха. Вечером в тот же день был спектакль в Шишаках, барышни Гревсы остались ночевать и затем обедать. Еще неожиданно пришел Иван³³⁸ к обеду. Георгий с женой³³⁹. Все было хорошо, но очень суетливо.

Сегодня я отдыхаю, но жарко, знойно с утра. Конечно, умеряет зной степной ветерок.

Мака всем очень довольна здесь, и ей, правда, очень хорошо. Я рада, что она отдохнет и поправится!

Корниловы все здоровы, все теперь купаются и хорошо выглядят. Талочка³⁴⁰ – общая любимица и игрушка. Очень прелестная девочка! По вечерам гуляем. Ниночка³⁴¹ читает и работает. Ее недовольство стало как будто менее резко. Она, видимо, часто тоскует по тебе.

Следовательно, Нюту будем ждать в начале 20<-х> чисел этого месяца. Я думаю, ей тут будет хорошо.

До свидания, мой драгоценный, будь здоров. Нежно тебя обнимаю.

Твоя *Наташа*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 277, арк. 60–61 зв.

№ 456

9 липня 1914 р., Шишаки

9 июля 1914 г., Шишаки

Дорогой мой,

Спешу тебе отправить письмо Линденера³⁴², пришедшее вчера, присланное заказным. Поэтому посылаю его тебе опять заказным. Получил ли пакет писем? Сегодня же посылаю рукопись из «Рус[ской] Мысли». Получила от них

* Красива дівчина (*фр.*), тут – невістка.

же и 157 р[уб.], которым была очень рада. Я думаю, что когда мы расплатимся с долгами и кончим все недоделанное, то жизнь будет сравнительно стоить недорого. Но думаю, что нужно завести парники, иначе в июне очень трудно с кормежкой большого количества народа. Теперь народу еще прибавилось: Мака, Ал[ександра] Ал[ександровна], скоро приедет Ньюта³⁴³, Клавдия...

Но в общем дело поставлено. Только неудачно, что мы дворника и его жену устроили на своем доме. Это большая ошибка. В этом году она неисправима, но в будущем – переменим. Без ошибок нельзя жить. Наш молодой критик Ниночка³⁴⁴ продолжает очень критиковать наш образ жизни. Вчера вечером я имела с ней длинный спокойный и хороший разговор. Она кое-что как будто поняла – и сложности жизни, и неизбежность расширения ее, когда в доме много народа, и неизбежность ошибок во всяком деле, и пр., и пр.

Главное выясняла ей, что постоянная ее воинственная манера вести борьбу с близкими затемняет только взаимное понимание. Она осталась довольна разговором.

Сегодня более [свеженький] денек. Адя³⁴⁵ с семьей поехал к Гревсам отвезти красную смородину, [которую] мы достали от садовника. Георгий³⁴⁶ уехал на охоту с младшим Яковенко еще вчера вечером. Вернется к нашему концерту, [который] назначили в 8 ч[асов] вечера. Будет добавочный чай с вишневым пирогом и фрукты. Уже появились яблоки, очень рано.

Завтра ждем Георгия (брата) к обеду с Лизой и Аничкой³⁴⁷ (подружившейся с Талочкой). Георгий будет осматривать бумаги Демиденко, [чтобы] решить вопрос о покупке.

Нежно обнимаю, мой драгоценный, вчера твоя карточка от 2 июля из Оренб[урга]. Рада, что экскурсия интересная.

Твоя Н[аташа]

ОРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 277, арк. 64–65 зв.

№ 457

12 липня 1914 р., Шишаки

12 июля 1914 г., Шишаки

Драгоценный мой, вчера получила твою закрытку, извещающую об отъезде из Оренбурга, и одновременно два прилагаемых заказных письма (одно от Матвева³⁴⁸ с надеждой получить от тебя ответ 10 июля, пришло сюда 11-го июля. Вот так рассчитывает верно время). Очень меня тревожит, [что] у тебя опять было расстройство желудка. М[ожет] б[ыть], в Сибири не будет так жарко!

У нас эти дни стоял трудно переносимый зной, как, по-видимому, всюду в России. Но к вечеру разразилась гроза с очень обильным дождем. Для бахчи

он будет вредным, а для посадок и леса великолепен. Гроза надвигалась во время ужина, шла огромная, бесцветная туча, Псел почернел, и вся природа замерла перед бешеным порывом ветра. Заблестали молнии [поразительной] яркости и продолжительности, полил дождь. Мы закрыли все окна, но затем вышли подышать посвежевшим чудным воздухом!

Сегодня утром приехал землемер [Мешурин]* мерить землю Демиденко, но с утра лил проливной дождь. Демиденко появился, сейчас посылаем за ними Лариона³⁴⁹, т. к. дождь прошел (м[ожет] б[ыть], временно!). От Паши³⁵⁰ получила очень милое письмо, у него подготовлены еще две тысячи руб. для нас, а может он прислать еще больше. Т[аким] обр[азом], денежных затруднений и остановок не будет!

Мака продолжает быть довольна своей жизнью у нас и восхищается красотой вида и душистым воздухом.

Корниловы все благополучны. Ек[атерина] Ант[иповна] и Талочка купаются и чувствуют себя хорошо.

Ниночка стала вставать рано, т. к. не успевала ни рисовать, ни читать из-за полевых работ, что ее удручало. Она стала спокойнее и мирнее. Вчера получила хорошее письмо от Таки³⁵¹, [которым] она осталась очень довольна.

Георгий³⁵² эти дни что-то пишет, спешно какую-то статью.

Обнимаю тебя, мой драгоценный. Будь здоров.

Душой твоя *Наташа*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 277, арк. 66–67 зв.

№ 458

14 липня 1914 р., [Шишаки, Бутово]**

14 июля 1914 г.

Вчера у нас был необыкновенно суетливый день. Были две барышни Гревсов с Катей. Мы ждали с Георгием (сыном) нетерпеливо прихода брата Георгия***, который вчера почти весь день сидел у себя на местечке с приехавшим Фроловым³⁵³. Они спешно обсуждали всякие важные вопросы постройки, проведения дороги и пр. Там же при них были Лиза и Леон[тий] Троф[имович]³⁵⁴. Детей же они подбросили нам. Талочка им очень была рада. Они весело играли вместе. И странно, и приятно было слышать детские голоса и смех, раздавшиеся из глубины леса. Точно он из молчаливого и зачарованного вдруг ожил. Но к ужину я стала волноваться, не зная, сколько народа нужно покормить. Наконец устроили детей на воздухе, спешно сделали яичницу. В это время вернулись родители.

* Прізвище написано нечітко.

** Місце написання листа встановлено за змістом.

***Примітка Н. Є. Вернадської: для юридического совета по покупке земли Демиденко.

Нам нужно было с Георгием говорить, кормить Фролова и др. В это же время принесли от Случевских³⁵⁵ абрикосы, и для довершения суеты прачка принесла белье. Прямо картина! Наконец все разошлись, я до Бутовой горы довела Катю и др., полюбовались закатом солнца. Дома еще нужно было свести счета, поговорить с Макой, и легли все спать. Ночь на редкость красивая – с молодым месяцем и чудными крупными звездами. Я посидела перед сном на балконе, полюбовалась тишиной, красотой и отдохнула от суеты и мелочей. Когда Старицкие будут жить рядом³⁵⁶, они не будут вносить такой суеты! Главное, тут трудно с провизией. Иногда даже картофеля достать нельзя. А у нас в огороде еще почти ничего не поспело из-за засухи. Но последние дожди чудно наладили не только огород, но и посадки, и лес...

Ниночка эти дни раздражительная и постоянно ссорится с братом. Мне очень жаль, что она, при всех тонких и редких качествах ума и души, часто бывает несдержанной. Много ей вредит убеждение, что она должна бороться, отстаивая свои взгляды и права! Вот она и ссорится во исполнение велений своей совести и устраивает вокруг себя крайне беспокойную атмосферу. М[ожет] б[ыть], она и не высыпается, и переутомленная греблей, прогулками, купанием и пр. У нее ни в чем нет меры. Но в общем виде – прелестная девочка!

Нина³⁵⁷ (жена Георгия), по-моему, какая-то слабая это лето, совсем не работает с ними в саду и мало поправляется. В самом начале авг[уста] она уже уезжает к матери в деревню³⁵⁸. Георгий, по-видимому, остается еще. Но надолго ли выдержит без нее, – не знаю! Она очень сговорчивая и покладливая, не то что наши беспокойные дети!

Корниловы благополучны. Талочка теперь со всеми освоилась и очень оживлена. Прелестная девочка!

Посылаю тебе письмо Жени Кун³⁵⁹. Я не знаю, можешь ли ты просить Ледницкого³⁶⁰ или др[угого] адвоката принять в помощники ее мужа³⁶¹. Как бы хотелось нам оказать помощь, но ее мужа ты не знаешь. По-видимому, это человек очень способный, но довольно легкомысленный как муж. М[ожет] б[ыть], это не мешает ему быть положительным в других отношениях. Если возможно, – устрой его. Я думаю, это тебя ничем не свяжет.

Обнимаю горячо. Твоя *Наташа*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 277, арк. 68–70 зв.

№ 459

16 липня 1914 р., Шишаки, Бутово

Бутово, 16 июля 1914

Драгоценный мой, вчера был день твоих именин. Мы все вспоминали. Днем получены были твои письма после отъезда из Оренб[урга] ко мне и Ниночке. Очень счастлива, что ты едешь такой бодрый, полный мыслей и научного творчества. Смотри, будь же здоров.

Ниночка в восторге, что ты тоже придаешь значение физической работе. Ей мешало опасение твоего несочувствия этой работе предаваться со спокойной душой! Теперь она мне сказала, что будет работать более радостно!

Днем все молодые и Адя отправились к Яковенко, где праздновались чуть ли не всем околотком именины Влад[имира] Ив[ановича]. Они перевидали у них массу народа в [лице] окружных соседей и многих дачников. Они уверяют, что было очень интересно. Адя тоже там встретил знакомых, и они все вернулись очень оживленные к ужину, которому отдали честь, несмотря на то, что их обильно угощали сладостями и фруктами. Они собираются с молодыми Яковенко и др[угой] молодежью ехать в Сорочинцы на лодках послезавтра. Ниночка наша была с ними и тоже веселилась. Об латыни мы не думаем³⁶². Пусть отдыхает!

Аничка Шахов[ская] писала, что им всем лучше и что Дм[итрий] Ив[анович]³⁶³ собирается к нам приехать. Очень это было бы приятно. Я хотела бы, [чтобы] он тебя захватил. Вообще, если бы ты не был против, я бы пригласила всех Шахов[ских] на авг[уст] сюда. Мака уезжает в начале авг[уста], и ее флигель будет свободен. Что ты скажешь? Для меня было бы большое удовольствие и большое нравственное удовлетворение пригласить их.

Напиши скорее – согласен ли ты!

У нас сегодня молотят овес. А молодежь, наконец, делает дорожку в лесу, сокращается путь к реке, о которой давно мечтаю.

Гревсов давно не видели. Начинаем поджидать Нюту.

Нежно обнимаю, мой драгоценный.

Твоя *Наташа*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 277, арк. 71–72 зв.

№ 460

17 липня 1914 р., Шишаки, Бутово

Бутово, 17 июля 1914

Драгоценный мой, как жутко быть врозь в такие моменты, какие сейчас переживаются Россией и всем миром. Сегодня ночью объявлена мобилизация!³⁶⁴ Ларион с Агафьей вернулись из Шишак с базара страшно взволнованные. Его призывают в Миргород, и завтра утром уже им назначен сборный пункт в волости. Агафья рыдает, а Ларион тоже с заплаканными глазами! Только что заходила за мужем жена Яковлевского лесного сторожа³⁶⁵, беременная, с мал[еньким] ребенком на руках, она только что узнала ужасную новость и тоже с рыданиями кинулась к мужу! Сколько страданий, и ради чего! Кому это нужно, кто желает войны? Господи, как это противоестественно и ужасно! С другой стороны, чувствуешь бессилие человеческих чувств и воли.

Его закручивает как песчинку в общем вихре, подхватившем судьбы не только миллионов отдельных людей, но России и всего мира! Куда нас несет? И по чьей воле? Случай ли руководит этим движением или высшее предопределение? Как было бы успокоительно знать последнее!

Мы с Ниночкой рассуждали, как ты недостаешь нам в эти минуты. Она сказала: «Мне хочется знать папино мнение для всего, говорят другие, я слушаю, но мне его не хватает и всегда кажется, что он лучше всех всё знает и думает!».

У нас и во дворе волнение. Все помогают Агафье, [чтобы] ей предоставить возможность больше быть с мужем в этот последний день! Очевидно, возьмем временно брата Лариона... Маруся едет на свидание с братьями, [которых] тоже призывают! Вообще, общий переполох...

Георгий с утра пошел в Ярьески с Леон[тием] Тр[офимовичем] для оценки земли Демиденко. День был назначен, хотя, мне кажется, теперь следовало бы приостановить все сделки, но им было обещано и слово дано, они вернулись. Сегодня в волости заняты лишь мобилизацией. Наше дело отложено до воскресенья.

Сегодня днем идем все к Гревсам. Трудно заниматься обычным делом. Все слоняемся с места на место, обсуждая события!

Адя был у Яковенок. Они тоже озабочены, – не [знают, смогут] ли кончить дом. Все судьбы с той или иной стороны затронуты.

Нежно обнимаю, мой ненаглядный. Скорее бы быть вместе.

Твоя *Н[аташа]*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 277, арк. 73–75 зв.

№ 461

19 липня 1914 р., Шишаки, Бутово

Бутово, 19 июля 1914 г.

Драгоценный мой, эти дни такие тревожные, полные событий и ожиданий. Вчера было назначено выступление войска из Шишак, но затем отложено до сегодняшнего утра. Ушел бедный Ларион, провожаемый Агафьей, оба взволнованные и ошеломленные ударом. Заплаканный Ларион, идущий на мобилизацию с возможностью войны, висящей угрозой над всеми, представляет мне яркую картину всех солдат, расстающихся с женами, семьей, многие такие же молодые, веселые, как Ларион, полные жизни, идущие с недоумением и непониманием ни цели, ни смысла войны! Ужасно жутко! Ниночка с Полей и [Варей] (горничной Маки) тоже была на проводах в Шишаках. Говорят, картина была потрясающая... Сколько горя! Но пока еще надежда, что до войны не дойдет. Если же дойдет, то трудно себе представить бедствия, какие могут [затронуть] их всех. Мы все не можем сосредоточить мыслей на обычных занятиях. Все подавлены и озабочены.

Что-то будет. Вчера утром были Георгий и Лиза, вечером заходил Иван³⁶⁶. Сидим вместе, обсуждаем всякие возможности и делимся тоской. Сегодня вечером опять д[олжны] б[ыть] Гревсы и Георгий с Лизой. Ждем газет и писем. Всем мучительно не хватает твоего присутствия.

А бедный Федор Ольд[енбург] сейчас со своей Шурой и Машей³⁶⁷ за границей. Совещается о Шуре. Верно, им придется спешно возвращаться. В России врачи мало обнадеживали относительно поправки Шуры, – не помню, писала ли я тебе, что Нюся Герценшт[ейн] вышла замуж за Ал[ександра] Павл[овича] Левицкого³⁶⁸. Это произошло в Сибири. М[ожет] б[ыть], уже что-нибудь возникло, что она так стремилась на экскурсии в Сибирь.

Ниночка ужасно переживает события и горе знакомых ей людей. Она стремится облегчить работу Агафьи, [чтобы] она могла быть больше с мужем до его ухода. Временно дворником у нас остался его брат. Он, по-видимому, больше понимает дело!

Теперь будущее до того рисуется неверным, что я жалела о невозможности отложить покупку земли, но обещание было дано и Демиденко, уже [который], с своей стороны, покупал др[угую] землю взамен продаваемой нам. Т[аким] обр[азом], сделка свершилась, несмотря на то, что теперь как будто странно и думать о таких вещах. Но пока жизнь течет, как будто прежняя. А грозивший призрак войны встрепенул все чувства и мысли и поднял вечный, но отодвигаемый людьми вопрос о смысле жизни и назначении человека.

Обнимаю горячо и нежно. Душой твоя *Наташа*

Очень жду Нюту. Как бы только благодаря передвижению войск не было ограничено пассажирское движение.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 277, арк. 76–77 зв.

Н. Є. Вернадська – В. І. та Н. В. Вернадським

№ 462

13–18 серпня 1919 р., [Київ]*

13.VIII.[19]19 г.

Драгоценные мои, завтра, вероятно, будет случай. Пишу заранее, совсем не знаю, посылать ли вам³⁶⁹ хлеб. В последнем письме проскользнуло, что как будто у вас в нем опять ощущается недостаток. Напишите, это очень важно знать, т. к. ввиду его тяжести это очень затрудняет пересылку.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

Такой добрый Фе[о]д[осий] Григ[орьевич]³⁷⁰, что берется [его тащить].

Не забудь прислать доверенность на получение жалованья августовского и лучше теперь же пришли, [чтобы] можно было своевременно получить. Деньги, надеюсь, вы получили. О цене сахара уже сообщила вам – за 1½ ф[унта] заплатила 102 руб. (68 руб. фунт), тепер он станет 80 руб. за фунт и все дорожает. Оле³⁷¹ постараюсь послать посылку, но сало, боюсь, испортится, хотя эти дни холодно, но завтра же может опять возобновиться жара. Меня после письма Сергея³⁷², [которое] я тебе переслала (вместе с <письмом> Ел[изаветы] Дмитр[иевны]³⁷³ через Бема³⁷⁴), очень тревожит здоровье Лели. Очень больно, что я так мало ей послала посылку. Виной этому сбивавшие с толка слухи о бездействии почты. Между тем, почта отлично действует. Я только думаю, что Сергей не получил нашей посылки, иначе он бы написал о ней хоть несколько слов.

Драгоценная моя дочечка, твое письмо прелестно, и, представь себе, я совершенно согласна со всеми мыслями, [которые] ты в нем высказываешь. Поговорим при свидании обо всем подробно.

Сейчас забегала Така³⁷⁵, купила в нашей пекарне хлеб и еще побежала за крупой к*. Она в фартуке с красной розой на груди, очень мила. Ей идет простой наряд. Ее муж еще не приехал, и она вся в хозяйств[енных] хлопотах.

Я, кажется, тебе писала, что Ник[олай] Ал[ександрович] переехал к ним на полный пансион (через неделю и Лид[ия] Ник[олаевна]³⁷⁶, она пока у нас). Они все считают увеличение количества столующихся выгодным, но забывают, что берут на себя массу лишнего труда, [который] не оплачивается, а также терпят ущерб, тратя продукты, получаемые Дм[итрием] Сокр[атовичем]³⁷⁷ по казенной цене. Еще неопытные хозяйки, недостаточно расчетливые, что хорошо, т. к. мелкий расчет всегда сушит и черствит!

Починила тебе 2 п[ары] чулок и 1 п[ару] пант[алон]. Рубашки тебе непременно нужно будет шить. Здесь будут выдавать мануфактуру по 5 арш[ин] на человека. Т[аким] обр[азом], можно тебе набрать или на платье легкое, или на 3 рубашки. Скажи, что ты предпочитаешь, или, м[ожет] б[ыть], блузки.

Вчера была тетя Нина³⁷⁸. У них все по-старому.

18-го VIII. Тогда письмо не смогла отправить. Все-таки его посылаю, [чтобы] не повторять кое-что.

Главное – скорее нужно прислать доверенность на жалованье не только в Акад[емии] и нац[ональной] библи[отеке], но и в землед[ельческом] ком[итете]³⁷⁹.

Сегодня Георг[ий] Ник[олаевич]³⁸⁰ принес жалованье за июнь и июль. Пришли ему тоже скорее доверенность на получение августовского жалованья и вторую доверенность, на всякий случай, общую, м[ожет] б[ыть], будут еще какие-нибудь там полочки. (Если б у тебя была сдана им рукопись, можно было бы получить аванс на печатание).

* Далі одне слово нерозбірливо, можливо, прізвище.

Посылаю вам 1 ф[унт] масла, 2 ф[унта] сала, 3 ф[унта] сахару, 4 ф[унта] соли, 1 кусок мыла, 2 свечки, 1 пачку спичек (м[ожет] б[ыть], пригодится для товарообмена, т. к. спичек тоже мало). С получением мануфактуры вышла неудача, [так что], вероятно, на свой билет не получу, т. к. прописана <на> Тарасовской³⁸¹, не ошибка на бланке – по переписи!

Вы не пишете о получении денег. Почтов[ой] бумаги тебе пришлю со след[ующим] случаем. Гвоздики и винтики для подошвы построюсь достать и пришлю.

Платье твое еще не готово и, по-видимому, не начато, это очень досадно. Я к ней зайду, [чтобы] слегка ее поторопить.

Мак[сим] Ип[политович]³⁸² как-то был, очень на вид несчастный и растерянный. Я думаю, он переживает тяжелую душевную драму. Он говорил, что жена его совсем больная, нервы расстроены, и они уехали с дочерью в окрестности.

Таку больше не видела. Ее муж приехал.

У меня вчера была Дебора³⁸³, дов[ольно] долго сидела и была очень милой и общительной!

Купайтесь, нежтесь на солнце и питайтесь получше.*

ІР НБУВ, ф. І, од. зб. 27 076, арк. 1–3 зв.

Н. Є. Вернадська – В. І. Вернадському

№ 463

20 вересня 1919 р., [Київ]**

7/20.IX.[19]19 г.

Драгоценный мой, как-то ты доехал и как себя чувствуешь? Мысленно слежу за твоим передвижением, хотя не представляю себе, как скоро ты можешь достигнуть цели твоего путешествия. На следующий день после твоего отъезда пришло прилагаемое письмо Георгия³⁸⁴ и письмо от Тарановского³⁸⁵, которое раскрыла, думая, что в нем что-нибудь может быть спешное для исполнения, и действительно – просьбу его о продлении отпуска передам в Академию, доверенность на получение август[овского] жалования посылаю тебе вместе с его письмом. Сегодня сын Франкфурта³⁸⁶ обещал зайти за моим письмом к тебе.

Имей в виду (для очередного путешествия), что Мих[аил] Ал[ексеевич] – муж Сонин³⁸⁷ – в Харькове и что он может устроить тебя в поезд в случае затруднения. Его адрес: Добрармия, штаб 1-го армейского корпуса, управление инспектора артиллерии прапорщику М. А. Б.

* Лист без підпису.

** Місце написання листа встановлено за змістом.

Я страшно пожалела, что не пошла провожать тебя на вокзал.

...От Ниночки еще весточки нет. Радуюсь хорошей погоде, которая ей дает возможность больше быть на воздухе, если скоро добралась до Шишак, а не странствует в своем поезде.

От Марии Викторовны³⁸⁸ узнала, что у Яковенок живут Влад[имир] Галакт[ионович] с Авд[отьей] Семенов[ной]³⁸⁹. Это будет очень приятно и Ниночке, и Ек[атерине] Ив[ановне]³⁹⁰. Немножко опасаясь, как они устроились с питанием, вообще с материальной стороной жизни, хотя думаю, что Ек[атерина] Ив[ановна] позаботится о Нине и сама себя в обиду не даст.

Здесь в Киеве атмосфера продолжает быть напряженной, и я на всякий случай предприняла шаги для выезда. Вчера простояла в очереди в милиции – сдала прошение на получение свидетельства о неимении препятствий к выезду. Это только 1-ый [этап] длинной цепи усилий!..

Вчера был у нас Мих[аил] Мих[айлович] Дитерихс³⁹¹. Говорил, что чувствует себя перерожденным, когда изменит свою жизнь и построит на других основаниях, – хочет жить не для тела, а для души, но когда стал перечислять новые основы, то ясно стало, что в понимании его перерождения очень мало глубины... Все-таки он произвел на меня хорошее впечатление небренности и простоты.

Нинуле также напишу сегодня и пошлю ей газеты.

Соничка пишет, что Маркуша женился на Вере Герценштейн³⁹².

Передай привет Пав[лу] Ив[ановичу]³⁹³. Надеюсь, что он отнесся к вопросу об Академии с должной вдумчивостью и широтой и что он не будет ослеплен шовинизмом, с другой стороны.

Душой твоя *Наташа*

ІР НБУВ, ф. І, од. зб. 27 077, арк. 1–2 зв.

Н. Є. Вернадська – Н. В. Вернадський

№ 464

21–22 вересня 1919 р., Київ

8/21.IX.[19]19 г.

Драгоценная моя деточка. От вас еще нет весточки. Стараюсь думать, что вы доехали хорошо и хорошо живете на Бутове.

[...]

От папы, конечно, еще вестей нет. Он уехал через 2 дня после вас. Их устроили в офицерском вагоне. Д[ядя] Леня³⁹⁴ был простужен, с повышенной t°. Тетя Нина и Мурочка³⁹⁵ тоже хлопочут о пропуске для выезда в Полтаву. А Володя устроился при [аптеке] в санитарном поезде*. Этот поезд еще формируется. Я ду-

* Далі прізвище нерозбірливо, можливо, Диконенко.

маю, лучше было бы, если б д[ядя] Георгий³⁹⁶ его вызвал бы к себе. Погода меняется, если пристукнут холода, вы, пожалуй, раньше уедете из Шишак. Очень мне интересно знать, понравилось ли у нас Ек[атерине] Ив[ановне]?³⁹⁷ Я думаю, все было бы хорошо, если б не то, что ничего нет в доме и трудно будет иметь обеды. Были ли вы у Яковенок³⁹⁸ и застали ли там еще Влад[имира] Галакт[ионовича] и Авд[отью] Сем[еновну]³⁹⁹?

9/22.IX.

Сейчас пойду на почту отправить это письмо и газету с папиной статьей⁴⁰⁰. Еще рано. Дверь на балкон у меня открыта. Воздух мягкий и чудный, но облачно, и я боюсь, что погода меняется. Я ее теперь рассматриваю исключительно с точки зрения вашего проживания на Бутове. Только теперь [поняла], что посланный от Бельговского д[олжен] б[ыл] привезти письмо от тебя, и страшно огорчена пропаже этого письма, [которое] бы дало мне известия о тебе, о вашем устройстве и планах. Успокоило лишь известие, что Бельговские, значит, на даче, и, м[ожет] б[ыть], вы сможете у них столоваться. Вообще спокойна за вас, зная, что очень недалеко. Напиши скорее!..

Добровольские⁴⁰¹ решили не ехать в Крым, а остаться в Киеве до весны. Они оба повеселели, приняв это решение.

[...]

Вчера вечером у нас были Така со своим мужем⁴⁰². Посидели за чаем. М[ожет] б[ыть], они поедут в Крым, но это еще не план, а мимолетные мысли.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 279, арк. 14–15 зв.

№ 465

27 вересня 1919 р., Київ

14/27.IX.[19]19 г.

Драгоценная моя ненаглядная крошка, до сих пор не достала пропуска. Могла бы сегодня выехать без него с т[етей] Ниной, но теперь боюсь разминуться с тобой. Не знаю твоих планов. Если у тебя намерения очень скоро вернуться в Киев, то на кратчайшее время мне не стоит предпринимать длинного путешествия. К тому же теперь со дня на день д[олжен] вернуться папа. Тогда выяснятся хоть в общих чертах наши планы. Ввиду всех этих соображений решила пока не трогаться. Если же ты решила застрять на Бутове или <в> Полтаве и оттуда прямо ехать в Киев, то немедленно напиши мне, и я постараюсь скорее приехать. Письмо Ин[ны] Адам[овны]⁴⁰³ только подтвердило мои опасения о трудности устройства с пищей на даче. Как-то вы с Е[катериной] Ив[ановной] справились с этим делом? Очень досадно вышло, что из-за пропуска не могла вовремя к вам приехать и наладить питание, но теперь уже поздно об этом сожалеть! Как-то твое здоровье? Прямо жажду весточку, и до сих пор ни слова, т. к. Ин[на] Адам[овна]

тоже в своем письме еще ничего не пишет о твоём приезде! Надеюсь, что ты будешь благоразумна и все [напишешь] так, как следует для того, чтобы совсем поправиться, и не нужно было бы больше вспоминать о твоём плеврите!..

Получила ли ты мое письмо [по почте], письмо Георгия и Нинетты⁴⁰⁴, а также газету с папиной статьей?

Мар[ия] Вил[ьямовна] с сестрой и Мишей⁴⁰⁵ уехали без пропуска, не знаю, как достали билеты. Сейчас к ним едет [Горя] – старший сын, доброволец⁴⁰⁶. Богд[ан] Ал[ександрович]⁴⁰⁷ вернулся из Ростова, не дождавшись там папу. Говорят, вернулся и Тимошенко⁴⁰⁸ вчера, я еще не видела его и не знаю, дождался ли он папу. Хочу зайти к нему сегодня, если успею после т[ети] Нины.

Жизнь наша течет понемножко, и, кажется, нечего о ней рассказать. Твоих знакомых не видела, только мельком Наташу и [Сер. Еф.]⁴⁰⁹. Вообще, жила за-творницей. Напиши непременно Георгию и Нинетте: Менделеевская, 10, кв. 3. Они очень за тебя волнуются. Я надеюсь, ты письма их [часто получаешь].

Прошу прощения за неинтересное письмо. Крепко тебя обнимаю, моя ненаглядная детка. Будь здорова. Поцелуй за меня Е[катериону] Ив[ановну], Ин[ну] Адам[овну], Мишеньку⁴¹⁰.

Всею душой твоя мама.

Добровольские решили в Крым не ехать.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 279, арк. 17–18 зв.

№ 466

3 листопада 1919 р., Київ

21.X / 3.XI.[19]19 г.

Драгоценная деточка моя, получила твое письмо от 14-го из Харькова. Счастлива была весточке, хотя столько ведь пережили волнений. Я писала миллион раз с разными случаями и по почте. М[ожет] б[ыть], теперь что-нибудь дошло. Сейчас пишу с Кокой⁴¹¹, [который] едет со своей молодой женой в Харьков и затем в Полтаву. Они так добры, что согласились взять сверток с твоими вещами. Пальто не решилась послать, слишком оно громоздко. Сердце у меня сжимается при мысли, что тебе холодно, хотя рассчитываю на т[етю] Нину и др[угих], что тебя оденут, обуют и дадут теплое одеяло и пальто.

Мы с папой думаем, чтобы ты сейчас в Киев не приезжала, т. к. можешь с нами разминуться: при первой возможности мы уезжаем, – я в Полтаву к Вам, а папа – в Ростов. Кроме того, здесь в квартире до того холодно – 5°, что жить положительно нельзя. Мы бежим отсюда. При первой возможности пришлите денег – 6 тыс. на имя Ник[олая] Пр[окофьевича] Василенко⁴¹² – Тарасовская, 20, мы у него займем, чтобы выехать. М[ожет] б[ыть], столько денег нельзя прислать? Ну, сколько можно. Не всегда же будет длиться такое безвременье у нас, т. к. папа уже 2 месяца не получал жалованья.

Пойду отнесу это письмо и пакет Нине Переслени⁴¹³ и затем отправлюсь в академию погреться.

Кока рассказывал, как оба Володи⁴¹⁴ защищали Полтаву. Дорогие защитники наши. Очень волнуюсь за тебя, дорогая моя [малютка], как то ты пережила все последние события? Счастье, что сестра Нина с тобой.

Очень прошу тебя, Ниночка, дочка моя, чтобы ты не жалела денег на питание. После все вернем, – кушай непременно масло, сало, мед и т. д. Питание может заменить юг. Кушай как можно лучше. Пей овес с молоком, как тебе советовал* Лев⁴¹⁵.

Сестре Нине, я вчера была у Анаст. Ив.⁴¹⁶. У них тоже очень холодно (хотя не так как у нас) – 8°, девочку купать страшно. У него временное место в зем[ском] союзе, но жалованья еще не платили, дров не могут купить, видно едят скудно. Что же не вышло ничего с местом у брата Г[еоргия] для него? Ты ничего об этом не пишешь!

Как здоровье Лизы и Анички?⁴¹⁷ Пишите, пожалуйста, почаще и побольше.

Какой прелестный Алеша Переслени⁴¹⁸, – не дичился меня и показывал фотографии.

Обнимаю горячо всех вас и Старицких.

Ваша Н. В.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 279, арк. 19–20.

Коментарі

¹ *Вернадська Наталія Єгорівна (уродж. Старицька; 1860–1943)*, дружина В. І. Вернадського. Донька відомого юриста, голови Департаменту законів Державної ради Єгора Павловича Старицького, одного з учасників реформ 1860-х років. Закінчила гімназію в Тифлісі, навчалася на Вищих жіночих курсах у Петербурзі. Вийшла заміж у 1886 р., учасниця просвітницької та благодійної діяльності в 1890-х роках, член Товариства для пошуку фінансової допомоги Вищим жіночим курсам, дійсний член Комітету грамотності при Вільному економічному товаристві. У 1905–1907 рр. технічний секретар Московського комітету кадетської партії, член Товариства слов'янської культури. Регулярно проводила літній сезон з дітьми в Полтаві, де жили батьки та родичі. До кінця своїх днів допомагала чоловікові в перекладах та редагуванні його праць. Померла в евакуації, в с. Борове (Акмолинська обл. Казахської РСР), де й похована. Праця В. І. Вернадського «Биогеохимические очерки» (М.; Л., 1940) починається з рядків: ««Биогеохимические очерки» я посвящаю моей жене Наталье Егоровне, урожденной Старицкой, с которой мы прожили более 50 лет вместе, моей помощнице в работе, всегда неуклонно относившейся к жизни, как к делу любви к людям и к свободному исканию истины». А випуск III «Проблем биохимии», який В. І. Вернадський закінчив у 1943 р. (опублікований лише в 1980 р.), він почав з присвяти: «Этот синтез моей научной работы и мысли, больше чем шестидесятилетней, посвящаю памяти моего духовного друга, моей помощницы в работе в течение больше чем 56 лет, человеку большой духовной силы и свободной мысли, деятельной любви к людям, памяти жены моей Наталии Егоровны Вернадской (21.12.1860 –

* Далі ім'я нерозбірливо.

3.02.1943), уродженної Старицької, которая скончалась почти внезапно, неожиданно для всех, когда эта книжка была уже закончена. Помощь ее в этой моей работе была неоценима».

Література: *Вернадский В. И.* 1) «Я не могу уйти в одну науку...»: из писем В. И. Вернадского к Н. Е. Вернадской // Прометей. – 1988. – Т. 15. – С. 86–111; 2) Письма Н. Е. Вернадской, 1886–1889 / сост. Н. В. Филиппова; отв. ред. Б. В. Левшин. – М., 1988. – 304 с.; 3) Письма Н. Е. Вернадской, 1889–1892 / сост. Н. В. Филиппова; отв. ред. Б. В. Левшин. – М., 1991. – 320 с.; 4) Письма Н. Е. Вернадской, 1901–1908 / сост. Н. В. Филиппова; отв. ред. Б. В. Левшин. – М., 2003. – 295 с.; 5) Письма Н. Е. Вернадской, 1909–1940 / сост. Н. В. Филиппова, В. С. Чесноков; отв. ред. Б. В. Левшин. – М., 2007. – 299 с.; 6) [Листи В. І. Вернадського до Н. Є. Вернадської] // Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 1. – К., 2011. – С. 617–630; *Вернадский В. И.* Собр. соч.: в 24-х т. – М.: Наука, 2013. – Т. 17, 18.

² У 1888–1890 рр. В. І. Вернадський як стипендіат Петербурзького університету, який готувався до професорського звання, перебував у закордонному науковому відрядженні, здійснюючи дослідницьку роботу з мінералогії і кристалографії в наукових установах Італії, Німеччини, Франції. Дружина Наталія Єгорівна разом із сином Георгієм і нянею виїхала на лікування за кордон. Сім'я деякий час разом прожила в передмісті Парижа. Вернадський з-за кордону приїхав 27 червня (ст. ст.) 1890 р. до Полтави. Його чекала робота в експедиції з дослідження ґрунтів Кременчуцького повіту Полтавської губернії. Дружина з сином залишилися в Парижі, а пізніше з друзями І. М. та М. С. Гревсами перебували в Швейцарії і повернулися до Полтави наприкінці літа 1890 р.

³ Міжнародна сільськогосподарська виставка у Відні проходила з 15 травня по 15 жовтня 1890 р. за участю низки земель і країв, що входили до складу Австрійської імперії. З іноземних держав у виставці брали участь Франція, Італія, Швеція і Німеччина. Докладніше див.: *П. С. О бывшей Венской выставке // Сельское хоз-во и лесоводство.* – 1890. – Ч. 165, нояб. – С. 293–306; дек. – С. 379–394.

⁴ В. І. Вернадський часто підписував листи до дружини як «Доця» або «Д».

⁵ Старицький Єгор Павлович (1825–1899), юрист, судовий діяч, голова департаменту законів Сенату. Батько Н. Є. Вернадської. Після закінчення курсу в училищі правознавства служив у московських департаментах Сенату, потім у Міністерстві юстиції, а в 1853 р. призначений головою комерційного суду в Тифлісі, пізніше головою межової палати, а також старшим головою Тифліської судової палати. З 1879 р. член Державної ради; був головним керівником відділу кодифікування, потім головою департаменту законів Державної ради. Після виходу у відставку поселився в Полтаві. Був одружений на Марії Іванівні Зарудній (1829–1914), сестрі одного з керівників судової реформи сенатора С. І. Зарудного (1821–1887). У лютому 1890 р. через втрату зору та важку хворобу Є. П. Старицький залишив Санкт-Петербург і переїхав до Полтави. Також див. розділ листів Є. П. Старицького у цій книзі.

⁶ Докучаєв Василь Васильович (1846–1903), природознавець, основоположник наукового генетичного ґрунтознавства, загальної агрономії, теорії екосистеми ґрунтів, вчення про географічні зони, один із основоположників фізичної географії. У 1872–1891 рр. працював у Петербурзькому університеті, з 1883 р. професор. З 1892 р. директор Інституту сільського господарства і лісівництва в м. Нова Олександрія (Царство Польське), при якій створив у 1895 р. першу в Росії кафедру ґрунтознавства. Очолив експедицію з комплексного дослідження природи Полтавської губернії (1888–1894). Учителю В. І. Вернадського. Ще студентом Петербурзького університету В. І. Вернадський працював у Мінералогічному кабінеті у В. В. Докучаєва, редагував та публікував його лекції. У 1882 та 1884 рр. брав участь у геологічних експедиціях В. В. Докучаєва в Нижньоновгородській губернії, в 1885–1890 рр. обіймав посаду зберігача Мінералогічного кабінету. Докладніше див.: *Вернадский В. И.* Страница из истории почвоведения (Памяти В. В. Докучаева) // *Вернадский В. И.* Статьи об ученых и их творчестве. – М., 1997. – С. 128–

142; В. В. Докучаев и В. И. Вернадский [Переписка] // Научное наследство. – М., 1951. – Т. 2. – С. 743–855; [З листування В. І. Вернадського з В. В. Докучаєвим] // Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 1. – К., 2012. – С. 77–95; *Снытко В. А., Мочалов И. И.* Переписка В. В. Докучаева с В. И. Вернадским: страницы истории почвоведения // Вестник Тамбовского университета. Сер. Естест. и техн. науки. – 2013. – Т. 18, вып. 2. – С. 536–537.

⁷ Старицький Павло Єгорович (1862–1942), інженер-технолог, фахівець з обробки металів, професор. Брат Н. Є. Вернадської. Працював директором металургійних заводів у центральних областях Росії, з 1902 р. – на Невському суднобудівному заводі в Петербурзі. Після 1917 р. працював за фахом у Москві, жив у будинку Любощинських на Зубовському бульварі. Працював у ВРНГ, «Оргаметалле». У середині 1920-х – на початку 1930-х років неодноразово виїздив у відрядження до США, Німеччини, Іспанії.

⁸ Ідеться про підприємства, засновані Іваном Акимовичем та Сергієм Івановичем Мальцовими. У повітах Орловської, Калузької та Смоленської губерній було створено цілу Мальцовську (Мальцевську) заводську округу. У часи найбільшого розвитку заводської діяльності тут існувало 22 великих заводи, які давали роботу 100 тис. чоловік. У 1892 р. було, наприклад, 5 чавуноливарних заводів.

⁹ Мати Н. Є. Вернадської.

¹⁰ Жедрінська Ніна Єгорівна (уродж. Старицька; 1871–1936), сестра Н. Є. Вернадської. Дружина Івана Олександровича Жедрінського (1868–1942). Він закінчив Пажеський корпус, служив у лейб-гвардії Єгерського полку, рано пішов у відставку, чиновник, дійсний статський радник. Служив в Орлі, Тулі, був Вологодським віце-губернатором (1905–1906), керуючим Пермським відділенням Селянського поземельного банку. Служив діловодом Акліматизаційного саду УАН (1919), був Волинським віце-губернатором (Житомир, 1919). У родині було двоє дітей – Марія (Мурочка) (?–1922) та Володимир (1899–1974). У 1920 р. родина емігрувала до Югославії, де В. І. Жедрінський став відомим театральним художником.

¹¹ Старицька Марія (Мака) Єгорівна (1869–1943), молодша сестра Н. Є. Вернадської. За станом здоров'я (глухота після хвороби в дитинстві) мала тільки домашню освіту. Жила в Полтаві, в середині 1920-х років переїхала до Москви і жила на Зубовському бульварі в родині своєї сестри Ганни Єгорівни Любощинської.

¹² Наприкінці червня 1890 р. В. І. Вернадський повернувся з наукового відрядження з Європи і в липні – серпні брав участь у започаткованій В. В. Докучаєвим експедиції з дослідження ґрунтів Кременчуцького повіту Полтавської губернії. Влітку 1891 р. В. І. Вернадський продовжив вивчення Кременчуцького повіту, зокрема його геологічної будови. Початково робота фінансувалася Полтавським губернським земством, однак після обмеження владою діяльності земств В. І. Вернадський продовжив дослідження власним коштом. Результатом дворічної роботи став звіт, опублікований у 1892 р., – випуск 15 «Материалы к оценке земель Полтавской губернии». Докладніше див.: *Игнатенко А. А.* 115 лет исследованию В. И. Вернадским Кременчугского уезда (по материалам эпистолярного наследия академика В. И. Вернадского). – Кременчуг, 2006. – С. 12. Пізніше В. І. Вернадський здійснював самостійні дослідження на Полтавщині. Так, у 1897 р. обстежив місцезнаходження залізної руди в каменоломні поблизу Кременчука і в с. Гавронці Полтавського повіту; на Лубенщині вивчав будову Висачківського пагорба (1901); вивчав Гінцівську верхньопалеолітичну стоянку (1915); на Хорольщині досліджував місцевість поблизу села Милошок, де було знайдено кварцеву руду з часточками золота (1902). Докладніше див.: В. І. Вернадський і Полтавщина: факти, документи, бібліографія / укл. Самородов В. М., Кигим С. Л. – Полтава, 2008. – С. 164–217; також див.: *Вергунов В. А.* Академік В. І. Вернадський – один із фундаторів наукового ґрунтознавства та сільськогосподарської дослідної справи в Україні // Історія укр. науки на межі тисячоліть: зб. наук. праць. – 2006. – Вип. 26. – С. 25–52.

¹³ Після закінчення дворічного наукового відрядження В. І. Вернадський мав повернутися до Петербурга, в університет, що відрядив його за кордон. Але клімат Петербурга за станом здоров'я не підходив його дружині. Отож В. І. Вернадський розглядав варіанти влаштуватися в Києві чи Харкові, однак профільні кафедри в університетах цих міст були зайняті. У 1889 р. в Парижі В. І. Вернадський отримав листа від московського професора Олексія Петровича Павлова (1854–1929) із запрошенням на роботу до Московського університету на кафедру мінералогії. Після того, як домовився зі своїм учителем В. В. Докучасвим про переведення з Петербурзького університету, де В. І. Вернадський обіймав посаду зберігача Мінералогічного музею, в Московський, він почав вирішувати питання оренди житла і готувати дві пробні лекції. 22 листопада 1890 р. був прийнятий на посаду приват-доцента в Московському університеті. Докладніше див.: *Вернадский В. И. Письма Н. Е. Вернадской (1889–1892) / сост. Н. В. Филиппова.* – М., 1991. – С. 4–6.

¹⁴ З 25 лютого 1889 р. до 18 грудня 1891 р. Полтавським губернатором був Павло Павлович Косаговський (1832–1895). Головою Полтавської губернської земської управи у 1880–1892 рр. був Олексій Володимирович Заленський (1845–1892).

¹⁵ Старицький Петро Павлович (1836/1837–1902). Закінчив інститут корпусу інженерів шляхів сполучення (1851). Служив на Кавказі. У 1871 р. вийшов у відставку в чині підполковника. У 1878–1886 рр. член губернської земської управи, з 1886 р. голова Полтавської повітової земської управи.

¹⁶ Ебельмен Жак-Жозеф (Ebelmen Jacques-Joseph; 1814–1852), французький хімік, гірничий інженер. Професор Ecole Des Mines у Парижі. Досліджував утворення кристалів, мінералів і порід, створення синтетичних каменів.

¹⁷ Магістерську дисертацію «О группе силлиманита и роли глинозема в силикатах» (М., 1891. – 100 с.) В. І. Вернадський захистив 27 жовтня 1891 р. в Петербурзькому університеті.

¹⁸ «Вестник Европы», історико-політичний і літературний журнал, виходив у Петербурзі з березня 1866 р. до березня 1918 р. (у 1866–1867 рр. – 4 рази на рік, потім щомісяця). У 1866–1908 рр. редактором і видавцем журналу був М. М. Стасюлевич.

¹⁹ Старицький Георгій Єгорович (1867–1946), брат дружини В. І. Вернадського. Закінчив імператорське Училище правознавства. Працював у відомстві Міністерства юстиції на різних посадах: міським суддею, судовим слідчим, товаришем прокурора Полтавського окружного суду, до 1906 р. був членом Полтавського окружного суду, присяжним повіреним у Полтаві (1913). Мобілізований у серпні 1914 р., з початком Першої світової війни. Кадет. У 1917 р. повернувся до Полтави. Після зайняття міста 5 (18) липня 1919 р. частинами денікінської армії був призначений Полтавським губернатором (серпень – жовтень 1919 р.). Після відступу денікінських військ служив перекладачем при англійському посольстві, в 1920 р. емігрував у Болгарію, де працював у банку, підробляючи художньою фотографією, співпрацював у Народному етнографічному музеї в Софії. Його листування з В. І. Вернадським див.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського.* Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 246–249.

²⁰ «Русская старина», щомісячний історичний журнал, виходив у Петербурзі в 1870–1918 рр. Заснував, видавав і редагував (1870–1892) М. І. Семевський, за участю В. І. Семевського.

²¹ Ідеться про записки цензора, професора Петербурзького університету, редактора журналу «Современник» і дійсного члена Петербурзької академії наук Олександра Васильовича Нікітенка (1804–1877): *Никитенко А. В. Моя повесть о самом себе и о том, чему свидетель в жизни был: записки и дневник (1804–1877): в 2-х т. 2-е. изд, испр. и доп. – СПб., 1904–1905: Т. 1. – 629 с.; Т. 2. – 610 с.; Никитенко А. В. Дневник: [1826–1877]: в 3-х т. – М., 1955; перевид.: Никитенко А. В. Записки и дневник: в 3-х т. – М., 2005.*

²² Ідеться про затверджене 12 червня 1890 р. Положення про губернські повітові земські установи, прийняте на додаток до закону про земських начальників від 12 липня 1889 р. Воно

змінювало земську виборчу систему, всю систему земських виборів будувало на засадах становості, надання переважного керівництва земською справою дворянам і позбавлення селян права безпосереднього обрання гласних. Гласні від сільських спільнот обиралися волосними сходами, але «из числа избранных губернатор утверждает положенный расписанием комплект гласных от сельских обществ и определяет очередь, на основании которой остальные избранные лица заступают утвержденных, в случае выбытия последних по окончании трехлетнего срока». Виборчих прав були позбавлені юдеї. Також було значно посилено адміністративний контроль над земствами, всі рішення земських зборів підлягали затвердженню губернатором (Полное собрание законов Российской империи. Собр. III. Т. X, отделение 1-е, № 6927. – СПб., 1893. – С. 493–511).

²³ Див., наприклад: Церковно-приходские школы и школы грамотности // Вестник Европы. – 1890. – № 6. – С. 757.

²⁴ У 1890 р. був прийнятий новий навчальний план для гімназій і прогімназій, за яким класична система в гімназії була збережена, але число уроків зі стародавніх мов урізалося (на 10 годин на тиждень), крім того було зменшено число уроків з математики (на 1) і з географії (на 2). Вивільнені уроки розподілялися так: Закон Божий – 3 уроки, російська мова – 3, історія – 1, фізика – 1, чистописання і малювання – 5 уроків. Докладніше див., наприклад: Из общественной хроники // Вестник Европы. – 1890. – Кн. 8. – С. 878–887.

²⁵ «Крымский вестник», щоденна газета, що виходила в Севастополі в 1888–1920 рр.

²⁶ Імовірно, йдеться про Михайловського Миколу Костянтиновича (1842–1904), письменника, соціолога, публіциста, теоретика ліберального народництва.

²⁷ Особу не встановлено.

²⁸ Особу не встановлено.

²⁹ Ідеться про Надію Вікторівну Янович, полтавську дворянку. Вона служила класною дамою у Закавказькому дівочому інституті в Тифлісі, де й потоваришувала з родиною Є. П. Старицького. У Полтаві володіла великим будинком на Келенському проспекті, де Є. П. Старицький побудував флігель, у якому жила численна родина Старицьких. Свій будинок Н. В. Янович заповіла своїй хрещениці Ганні Єгорівні Любошинській (Старицькій) наприкінці XIX ст. Докладніше див.: *Вернадский В. И.* Письма Н. Е. Вернадской: 1889–1892. – М., 1991. – С. 163, 318.

³⁰ Заленський (Зеленський) Олексій Володимирович (1845–1892), громадський діяч, голова Полтавської губернської земської управи. Закінчив Харківський університет по природничому відділенню фізико-математичного факультету. У 1872 р. обраний мировим суддею Миргородського повіту, з 1876 р. голова з'їзду мирових суддів Миргородського повіту. З 1878 р. предводитель дворянства Миргородського повіту. З 1880 р. і до кінця життя голова Полтавської губернської земської управи.

³¹ Можливо, Володимир Олександрович Маценко, автор опису Прилуцького повіту. Див.: *Маценко В. А.* Прилуцкина: историческое и статистическое описание территории Прилуцкого уезда Полтавской губернии: в 2 ч. – Ромны: изд. Г. З. Куюты, 1888.

³² Імовірно, Гольштейн Олександра Василівна (уродж. Баулер; 1850–1937), письменниця, перекладачка, громадська діячка, близький друг сім'ї Вернадських упродовж понад 50 років. Брала участь у «ходінні в народ». У 1876 р. виїхала за кордон, де і проживала до кінця життя. Підтримувала дружні стосунки з багатьма представниками російської та української інтелігенції – М. О. Бакуніним, П. Л. Лавровим, І. М. Гревсом та ін. Дописувала в російську пресу (зокрема, «Листи з Парижа»), перекладала з англійської та французької для т. зв. «товстих» журналів. У 1891–1892 рр. у Франції організувала збирання коштів для потерпілих від голоду в Росії, з цього часу почалася її дружба з В. І. Вернадським. У 1893 р. брала участь в організації жіночого товариства взаємодопомоги «Адельфія» в Парижі. Підтримувала близькі приятельські стосунки з М. П. Драгомановим, авторка спогадів про нього. Див.: *Баулер А.* Михаил Петрович

Драгоманов // Новый журнал. – 1944. – № 8. – С. 321–333. Також див. листування О. В. Гольштейн з родиною Вернадських: История полувековой дружбы // Минувшее. – Т. 18. – М., СПб., 1995. – С. 353–425.

³³ Особу встановити не вдалося.

³⁴ Кременчук наприкінці XIX ст. був однією з найбільших залізничних станцій Південної залізниці на лінії Харків – Полтава – Знам'янка – Миколаїв. Ще в 1865–1869 рр. була побудована залізниця від Кременчука до Одеси. У 1871 р. відкрилося сполучення між Кременчуком і Полтавою. Після зведення в 1872 р. Крюківського залізничного мосту через р. Дніпро (залізнична конструкція, 962 м завдовжки) через рік рух по Миколаєво-Знам'янській ділянці був відкритий, і Харково-Миколаївська залізниця стала повністю самостійною, забезпечуючи перевезення від Миколаєва і Єлисаветграда через Кременчук до Харкова. Управління до 1891 р. перебувало в Кременчуці. У 1888 р. Харково-Миколаївська дорога отримала вихід на Лівово-Роменську магістраль після введення в експлуатацію ділянки Кременчук – Ромни. У Кременчуці залізниця взаємодіяла з річковим транспортом.

³⁵ Газета «Одесский вестник – Journal d'Odessa» була заснована в 1827 р. З 1859 р. вона стала виходити шість разів на тиждень. «Одесский вестник» був авторитетним, на нього посилялися багато вітчизняних та зарубіжних видань. У 1886 р. газета стала виходити й по понеділках, спеціальні редакції почали працювати в Кишиневі, Херсоні, Єлисаветграді та Катеринославі. Проте через борги й конкуренцію, яку склали «Одесские новости» та «Новороссийский телеграф», в 1893 р. видання «Одесского вестника» припинилося. Відновлене в 1991 р.

Щоденна газета «Одесские новости» виходила в 1884–1917 рр. Друкувала ілюстрований додаток у 1901–1914 рр. Раніш видавалася як «Общий посредник» (1881–1883).

«Одесский листок», популярна газета ліберального напрямку, виходила з 30 листопада 1880 р. до лютого 1920 р. Одна з найбільших провінційних газет Росії, наприкінці 1890-х років наклад становив майже 10 тис. примірників, після 1905–1907 рр. – від 12 до 40 тис. на день. З 1872 по 1880 р. виходила як «Одесский листок объявлений».

«Южный край», щоденна політична і літературна газета, видавалася в Харкові в 1880–1919 рр. З 1910 р. редактором був деякий час професор Харківського університету А. М. Краснов (1862–1915). У 1912–1917 рр. газета виходила ранковим і вечірнім випусками. У 1899–1917 рр. окремі номери виходили з «Иллюстрированным прибавлением».

«Елисаветградский вестник», політична, громадська і літературна газета, видавалася у 1876–1894 рр., з 1888 р. – щоденно.

³⁶ «Полтавские губернские ведомости», офіційна урядова газета, виходила в 1838–1919 рр. З 1866 р. – двічі на тиждень, з 1907 р. – щоденно. У 1908–1911 рр. виходила під назвою «Полтавские ведомости». У 1918–1919 рр. «Полтавские губернские ведомости» видавалися українською мовою, під час денікінської влади в Полтаві – російською.

³⁷ Іваненко Дмитро Олексійович (1859–1943), організатор і редактор полтавських газет: неофіційної частини «Полтавских губернских ведомостей», «Полтавского вестника» і «Полтавского голоса». Закінчив Київський університет (1888), працював бухгалтером, секретарем статистичного комітету в канцелярії губернатора. У 1890 р. редактор неофіційної частини газети «Полтавские губернские ведомости». За його активної участі виходили ілюстроване видання «Колокольчик», «Полтавский календар» на 1911 р., довідкові книги «Вся Полтава и губерния» на 1913 і 1914 рр. Після революції і громадянської війни вчителював, викладав українську та російську літературу в трудовій школі. У 1927 р. вийшов на пенсію та переїхав жити в Харків, потім у Київ до своєї доньки, відомої письменниці Оксани Іваненко. Помер в евакуації в Свердловську. Автор спогадів: *Іваненко Д. А.* Записки и воспоминания. 1888–1908 гг. – Полтава, 1909. – 285, 2 с., 20 с. ил. (репринтне перевид. Полтава, 2003).

³⁸ «Новое время», одна з найбільших російських газет. Виходила в Петербурзі з 1868 по 1917 р. З 1869 р. – щоденна. З 1881 р. виходило 2 видання – ранкове і вечірнє. Спочатку – ліберальна, з переходом видання до О. С. Суворіна (1876) – консервативна.

³⁹ «Правительственный вестник», офіційна щоденна газета (при Головному управлінні в справах друку – вищій цензурній інстанції при Міністерстві внутрішніх справ Російської імперії). Виходила в Петербурзі в 1869–1917 рр. Публікувала розпорядження і повідомлення уряду, звіти про засідання Ради міністрів і Державної ради, внутрішні і закордонні звістки, статті та рецензії на книги. У березні 1917 р. відновила вихід під назвою «Вестник Временного правительства» (з 5 березня по 24 жовтня (6 листопада) 1917 р.) як офіційний орган Тимчасового уряду. З 20 січня (2 лютого) 1918 р. – «Газета Рабочего и Крестьянского Правительства»; виходила до 10 березня 1918 р.

⁴⁰ «Новости и Биржевая газета», щоденна суспільно-політична газета, виходила в Петербурзі в 1880–1906 рр. Утворилася на основі злиття газет «Новости» і «Биржевая газета». З 1883 р. виходила в 2 виданнях (великого і малого формату).

⁴¹ «Киевская старина», щомісячний історичний журнал, видавався в Києві в 1882–1906 рр. Вийшло 94 томи. У 1907 р. замість «Киевской старины» виходив журнал «Україна» (українською мовою).

⁴² «Земский обзор», орган Полтавського губернського земства. Виходив щотижня в Полтаві в 1883–1885 рр. Друкував розпорядження уряду, рішення уряду і Сенату із земських справ, місцеві відомості, матеріали з організації земських установ, народної освіти; медицини, земської статистики, землеводіння і сільського господарства, селянського питання тощо.

⁴³ Зайкевич Анастасій Єгорович (1842–1931), агроном, фізіолог, рослинознавець. Закінчив Новоросійський університет (1870), вивчав сільське господарство в Петровській академії та за кордоном. Один із перших організаторів сільськогосподарської дослідної справи. У 1880–1893 рр. вивів високоякісні вітчизняні сорти цукрових буряків. За його участю були організовані Полтавське і Солоницьке дослідницькі поля, Лубенська дослідна станція лікарських рослин (1916). Від 1876 р. працював у Харківському університеті (професор з 1884 р.): у 1877–1915 рр. завідувач кафедри агрономії, організував агрономічну лабораторію; в 1915–1930 рр. завідувач відділу рільництва Солоницької селекційної дослідної станції (Лубенський район).

⁴⁴ З кінця листопада 1888 р. Н. Є. Вернадська з сином перебувала за кордоном – лікувалася в Італії, Франції, Швейцарії.

⁴⁵ Син Георгій Володимирович Вернадський (1887–1973), історик, професор Таврійського університету (1918–1920). Завідувач відділу друку в уряді П. М. Врангеля. В еміграції в Константинополі, Афінах, Празі. З 1927 р. викладач Йельського університету в США. Докладніше про нього див. розділ листів Г. В. Вернадського в цій книзі.

⁴⁶ Гревс Іван Михайлович (1860–1941), історик, культуролог, краєзнавець, засновник петербурзької школи медієвістики, професор університету. Близький друг В. І. Вернадського з часу гуртка «Приютинське Братство». Пішовши в 1923 р. з університету через незгоду з установками М. М. Покровського, читав лекції про міста й архітектурні ансамблі. У 1934 р. продовжив роботу в Ленінградському університеті. Докладніше див.: *Гревс І. М.* 1) В годы юности. За культуру // Былое. – 1918. – № 12. – С. 42–88; 2) В годы юности. Отрывок 2-й. После студенчества. Наше братство // Былое. – 1921. – № 16. – С. 137–166.

Гревс Марія Сергіївна (уродж. Зарудна; 1860–1942), двоюрідна сестра Н. Є. Вернадської. Випускниця Вищих жіночих курсів. З 1885 р. дружина І. М. Гревса. Брала участь у Комітетах грамотності та народної літератури, входила в групу засновників «Приютинського братства». Померла в блокаду Ленінграда.

Донька Гревсів – Катерина Іванівна (1887–1942). Закінчила історико-філологічне відділення Вищих жіночих курсів в Петрограді (1917), раніше (1914) закінчила Консерваторію по класу фортепіано. Після 1917 р. за фахом не працювала (бібліотекар, службовець у різних конторах). Померла в блокаду Ленінграда.

Молодша донька Гревсів Олександра (Шурочка) народилася 1894 р., трагічно загинула в 1910 р.

Першим чоловіком Олександри Василівни Баулер був Микола Вебер. З 1876 р. до самої смерті вона жила за кордоном, де вийшла заміж за Володимира Августовича Гольштейна (1849–1917), співробітника бакунінської газети «Работник», за освітою лікаря. Довгий час вони жили в цивільному шлюбі, мали двох дітей і лише через багато років змогли узаконити свої стосунки. В. А. Гольштейн в 1869 р. брав участь у «полунінській історії», був виключений з Московського університету і висланий в Гродненську губернію. Арештований в лютому 1871 р. за «нечасвською справою», незабаром був звільнений на поруки і невдовзі виїхав за кордон. Як лікар практикував у Парижі. У 1880-х роках відійшов від активної політичної діяльності.

⁴⁷ Очевидно, М. С. Гревс.

⁴⁸ М. С. Гревс.

⁴⁹ І. М. Гревс.

⁵⁰ *Гуров А. В.* Геологическое описание Полтавской губернии: отчет Полтавскому губернскому земству. – Харків, 1888. – 1010 с.: ил., карт., 4 л. ил. – VII.

⁵¹ Манфред, герой однойменной поэмы (1817) Дж. Байрона. Фауст, герой однойменной трагедии (1831) Й. В. Гете.

⁵² Ідеться про притоку Дніпра – річку Псьол.

⁵³ Батьки Н. Є. Вернадської. Див. комент. № 5.

⁵⁴ Лерке Єллі (Еллі) Іванівна, акушерка клініки І. Ф. Баландіна в Петербурзі, вихователька Георгія Вернадського. Супроводжувала Н. Є. Вернадську в поїзді за кордон.

⁵⁵ Можливо, Варвара Сергіївна Зарудна (у шлюбі Лісовська, 1873 – після 1943 р.), сестра М. С. Гревс. Племінниця Марії Іванівни Старицької, матері Наталії Єгорівни. Закінчила Смольний інститут (1892). Була першою дружиною композитора і музикознавця Леоніда Леонідовича Лісовського (1866–1934). З 1898 р. викладач фортепіанної гри в Полтавській музичній школі Ф. І. Базилевича. У 1907 р. переїхала до Петрограда, давала приватні уроки.

⁵⁶ Старицька Марія Єгорівна, молодша сестра Н. Є. Вернадської. Див. комент. № 11.

⁵⁷ Імовірно, йдеться про статтю: *Vernadsky W.* Sur la reproduction de la sillimanite // Bulletin de la Société française de Minéralogie. – 1890. – Vol. 13. – P. 256–270. Також див.: *Vernadsky W.* Sur la reproduction de la sillimanite et la composition minéralogique de la porcelaine // Comptes Rendus Acad. Sciences. – Paris, 1890. – Vol. 110. – P. 1377–1380.

⁵⁸ Очевидно, Спіров Михайло Іванович (1836–?), заступник керуючого Управлінням межової частини Міністерства юстиції, знайомий родини Старицьких, вів фінансові справи Н. Є. Вернадської. Член Сенату в 1903 р.

⁵⁹ Очевидно, секретар Французького мінералогічного товариства (Société française de Minéralogie) Адольф Рішар (Adolphe Richard).

⁶⁰ «Все йде, все минає, – і краю немає». – Початок поеми Т. Г. Шевченка «Гайдамаки».

⁶¹ Ідеться про вірш А. Міцкевича «Акерманські степи» (Stepy Akermanskіe) з циклу «Кримські сонети».

⁶² Птах родини лелекових, ряду лелекоподібних, – лелека білий (*лат.* Ciconia ciconia; *рос.* – белый аист). Народні назви: черногуз, бусол, бусел, бузюк, боцон, боцян, гайстер тощо.

⁶³ Французький філософ-просвітник Жан-Жак Руссо (1712–1778) ідеалізував status naturalis – природний стан, вважав його втраченим раєм, бачив у ньому «золотий вік» людства з відсутністю політичної, правової і майнової нерівності: «...в первісному стані не було ані будинків, ані хатин, ані жодного роду власності» (Рассуждение о происхождении неравенства // Руссо Ж.-Ж. Трактаты. – М., 1969. – С. 58). У природному стані, на його думку, не було ніякої війни між людьми, бо їм властива вроджена доброзичливість і почуття жалю. Лише згодом з'являються приватна власність і нерівність.

⁶⁴ Очевидно, йдеться про т. зв. Парі Паскаля – запропонований математиком і філософом Блезом Паскалем (1623–1662) аргумент для демонстрації раціональності релігійної віри. Текст

аргументації є фрагментом роздумів, що містяться в розділі VIII «Розумніше вірити, ніж не вірити в те, чому вчить християнська релігія» його посмертно виданої праці «Думки про релігію та інші предмети» (*Pensées sur la religion et sur quelques autres sujets.* – Paris, 1669), написаної в 1657–1658 рр.

⁶⁵ Становий (становий пристав), поліцейська посадова особа в Російській імперії, яка очолювала стан – поліцейсько-адміністративну округу із декількох волостей. Посада заснована в 1837 р. Положенням про земську поліцію. Становий призначався губернатором, підкорявся справнику, мав у своєму розпорядженні поліцейських урядників (з 1878 р.).

⁶⁶ Див. комент. № 55.

⁶⁷ Крім згаданих у комент. № 57 статей, у 1889–1890 рр. у паризьких виданнях В. І. Вернадський надрукував ще лише: *Vernadsky W.* Note sur l'influence de la haute température sur le disthène // *Bulletin de la Société française de Minéralogie.* – 1889. – Vol. 12. – P. 447–456. Була також брюссельська стаття: *Vernadsky W.* [L'influence de la calcination sur la baryte et la celestine] // *Bulletin de la Société Belge de Géologie, de Paléontologie et d'Hydrologie.* – Bruxelles, 1890. – T. 4. – P. 90–91. У 1891 р. в бібліографії академіка немає статей французькою мовою.

⁶⁸ Див., наприклад: *Raoult F. M.* 1) Sur les progrès de la cryoscopie: on Etude du point de congélation des dissolutions. – Grenoble, 1889. – 79 p.; 2) La cryoscopie. – Paris, 1901. – XIV, 106 p.

⁶⁹ *Chevreul E.* Notice sur m. [Jacques-Joseph] Ebelmen et sur ses travaux. – Paris, 1861. – 282 p. (*Recueil des travaux scientifiques de m. Ebelmen*, т. 3).

⁷⁰ На той час було вже багато видань Тацита латиною та в перекладах. В. І. Вернадський міг користуватися як оригінальними, наприклад: *Tacitus Cornelius.* Opera quae supersunt. – Lipsiae, 1835. – Vol. 1–2, так і російськими перекладами: *Тацит Корнелій.* Сочинения: в 2-х т. / пер. с примеч. и со ст. о Таците и его сочинениях В. И. Модестова. – СПб., 1886–1887 та ін.

⁷¹ Шаріцер Рудольф (*Scharitzer Rudolf*; 1859–1935), австрійський мінералог, закінчив Віденський університет (1883), з 1909 р. професор університету в м. Грац (Австрія). Вернадський познайомився з Шаріцером у 1889 р. в Парижі, під час стажування в проф. Ф. Фуке.

⁷² Імовірно, йдеться про шоденник О. В. Нікітенка. Див. комент. № 21.

⁷³ Письма К. Дм. Кавелина и Ив. С. Тургенева к Ал. Ив. Герцену / с объясн. примеч. М. Драгоманова. – Женева, 1892. – XII, 228 с.

⁷⁴ Імовірно, *Hersch C.* Der Wassergehalt der Zeolithe / Inaugural-Dissertation... von Carl Hersch. – Zürich, 1887. – 45 S.

⁷⁵ *Böniger M.* Über Tautomerie und Desmotropie bei Derivaten des Succinylobernstein-säureäthers / Inaugural-Dissertation... von Melchior Böniger. – Uster; Zürich, 1889. – 48 S.

⁷⁶ І. М. Гревс.

⁷⁷ *Schlaepfer R.* Recherches sur la composition des micas et des chlorites. – Schaffhausen, 1889. – 48 S.

⁷⁸ Старицький Павло Єгорович. Див. комент. № 7.

⁷⁹ Імовірно, Зарудний Олександр Сергійович (1863–1934), юрист, народний соціаліст, міністр юстиції 2-го коаліційного складу Тимчасового уряду. Двоюродний брат Н. Є. Вернадської.

⁸⁰ Юргенсон [А.], мінералог з Росії, з яким В. І. Вернадський працював у 1889 р. в лабораторії П. Грота в Мюнхені, згодом науковою роботою не займався.

⁸¹ Роман Е. Золя «Людина-звір»: *Zola Émile.* La Bête-humaine. – Paris, 1890. – 415 p.

⁸² Водовозов Василь Васильович (1864–1933), публіцист, історик, економіст. Близький знайомий В. І. Вернадського зі студентських років, друг О. С. Зарудного. Був членом «Союзу звільнення» (1904–1905), потім примкнув до трудовиків, обирався членом ЦК (1917). За відрядженням Наркомосу РСФРР у 1922 р. виїхав до Берліна і не повернувся, жив у Чехословаччині. Член Союзу російських письменників і журналістів у Празі, співпрацював у газеті «Дни».

⁸³ Ідеться про IV Міжнародний пенітенціарний конгрес, що проходив у Петербурзі влітку 1890 р.

⁸⁴ «Северный вестник», щомісячний літературно-науковий і політичний журнал, видавався в Петербурзі в 1885–1898 рр. Згадана стаття О. С. Зарудного ні в 1890 р., ні в 1891 р. в цьому журналі не друкувалася.

⁸⁵ *Vernadsky V. I. Sur la reproduction de la sillimanite et la composition minéralogique de la porcelaine // Comptes Rendus Hebdomadières des Séances de l'Académie des Sciences. – Paris, 1890. – Vol. 110. – P. 1377–1380.*

⁸⁶ Фуке Фердинанд Андре (Fouqué Ferdinand André; 1828–1904), геолог і мінералог, професор природознавства і неорганічної хімії Колеж де Франс (1877). Член Французької академії наук (1881), її президент (1901). Першим запровадив сучасні методи петрографії у Франції. У 1889/1890 навчальному році В. І. Вернадський стажувався в Парижі у Ф. Фуке в Колеж де Франс і в хіміка Анрі Луї Ле-Шательє (1850–1936) у Вищій гірничій школі. До нього приїхала дружина Наталія Єгорівна з маленьким Георгієм. Листи Фуке до Вернадського за 1889–1890 рр. див.: АРАН, ф. 518, оп. 3а, спр. 259.

⁸⁷ Ідеться про новачії в російських збройних силах під час буржуазних реформ 60–70-х років XIX ст. Реформи проводилися з ініціативи та під керівництвом військового міністра (1861–1881) Д. О. Мільютіна. З 1874 р. замість рекрутських наборів вводилася військова повинність для всіх соціальних станів.

⁸⁸ На території Кременчуцького району виявлено близько 300 археологічних пам'яток (250 з них – кургани), 5 пам'яток природи. Докладніше див.: Старожитності Кременчука: археологічні пам'ятки території та округи міста. – Полтава; Кременчук, 2004. – 160 с.; Старожитності околиць Комсомольська. Ч. 1. – 2-е вид., доповн. – К.; Полтава, 2005. – 140 с.; *Супруненко О. Б., Шерстюк В. В.* Нові археологічні дослідження на Кременчуччині. – К.; Полтава, 2006. – 146 с.; Кургани з похованнями золотоординського часу поблизу Волошиного у пониззі Псла. – К.; Полтава, 2006. – 140 с.; *Супруненко О. Б.* 1) Кургани між сс. Дуканичі та Солонці на Нижньому Пслі. – К.; Полтава, 2006. – 127 с.; 2) Кургани поблизу с. Солонці на Нижньому Пслі. – К.; Полтава, 2007. – 142 с.; 3) Курган з угорським некрополем у пониззі Псла. – К.; Полтава, 2007. – 110 с. тощо.

⁸⁹ І. М. Гревс і М. С. Гревс, а також Катерина Сергіївна Зарудна (у шлюбі Зарудна-Кавос; 1862–1917), живописець і графік, сестра М. С. Гревс. Закінчила Академію мистецтв у Петербурзі (1887). У Петербурзі 1905 р. відкрила Школу живопису, при майстерні – недільну школу малювання для робітників; організувала кілька сатиричних і дитячих журналів. Відомий написаний нею портрет В. І. Вернадського (1913).

⁹⁰ Літературний інтерес Н. Є. Вернадської лежав у галузі педагогіки. Наприклад, у листі від 26 жовтня 1890 р. з Полтави вона писала чоловікові: «Мне не достает знаний и фактов по общей истории, а ведь это знание важно и для истории педагогических идей как общий фон, на котором они вырастали и с общим духом которых они неразрывно связаны» (АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 256, арк. 134 зв.).

⁹¹ *Ковалевская С. В.* Воспоминания детства // Вестник Европы. – 1890. – № 7. – С. 55–98; № 8. – С. 584–640. Перевид.: *Ковалевская С. В.* Воспоминания детства; Нигилистка: повесть. – М., 1989. – 300 с.

⁹² Зеленський Михайло Самійлович (1829–1890), лікар-педіатр, психолог, письменник. Приват-доцент Медично-хірургічної академії в Петербурзі (Д-р М. С. Зеленский [Некролог] // Новості і биржевая газета. – 1890. – № 187, 12 июля).

⁹³ *Lasswitz K.* Geschichte der Atomistik vom Mittelalter bis Newton / von Kurd Lasswitz. – Hamburg; Leipzig, 1890. – Bd. 1–2.

⁹⁴ Див. комент. № 58.

⁹⁵ О. В. Гольштейн. Див. комент. № 32.

⁹⁶ Ольденбург Федір Федорович (1862–1914), педагог, земський діяч, кадет. Брат С. Ф. Ольденбурга. Закінчив Петербурзький університет (1885). Був одним із керівників студентського науково-літературного товариства, що ставило за мету поширення грамотності, видання книг для народу (закрите адміністрацією в 1887 р.). З 1887 р. до кінця життя викладав у Тверській жіночій учительській школі ім. П. П. Максимовича. Послідовник ідей К. Д. Ушинського. У 1907 р. заснував педагогічний гурток для вчителів Тверської губернії. Організував земське довідково-педагогічне бюро і поклав початок організації поточної шкільної статистики в Росії. Був одним із натхненників союзу «Освобождение» та органу цієї партії. У 1910–1912 рр. читав лекції «Земство і народна освіта» в Петербурзькому політехнічному інституті. У 1914 р. Ф. Ф. Ольденбург разом із дружиною повіз хвору доньку Шуру в Німеччину, після повернення захворів і раптово помер.

⁹⁷ Можливо, Старицький Олександр Іванович (1858–1940), юрист, закінчив Московський університет (1882). Служив у Міністерстві юстиції, канцелярії Комітету міністрів, Державній раді, Орловський віце-губернатор (1893–1897). Був одружений на Софії Марківні Любошинській (?–1912), сестрі М. М. Любошинського. У 1920 р. емігрував до Парижа. Обидві його дочки – Марія (1899–?) і Катерина Старицькі (1894–1990) – виїхали з Петрограда в 1921 р. в Литву, в маєток батька. Надалі Катерина, яка закінчила Бестужевські ВЖК як хімік, працювала в США, Німеччині та Франції (в інституті Пастера), репатріювалася в 1956 р. і жила в Москві; Марія залишилася в Парижі, в останні роки жила в будинку для старих.

⁹⁸ М. С. Гревс.

⁹⁹ Арцруні (Arzruni) Андреас (Андрій) Яремович (1847–1898), мінералог і кристалограф. У 1863 р. вступив до Петербурзького університету, але незабаром перейшов у Дерптський, а потім у Гейдельберзький університет. Професор Бреславського (Вроцлавського) університету (з 1883 р.) і Вищої технічної школи в Аахені (з 1884 р.), в Німеччині. Член-кореспондент Петербурзької АН (1895). Докладніше див.: *Вернадский В. И.* Андрей Еремеевич Арцруни: [некролог] // Русские ведомости. – 1898. – 23 сент. – С. 3.

¹⁰⁰ Такі екскурсії не відбулися, в червні 1891 р. В. І. Вернадський продовжив роботи з вивчення Полтавської губернії.

¹⁰¹ Рамбо (Rambaud), лікар, який лікував Н. Є. Вернадську в Парижі.

¹⁰² Див. комент. № 50.

¹⁰³ Див.: *Вернадский В. И.* Кременчугский уезд: Отчет Полтав. губерн. Земству. – СПб., 1892. – 145 с. – (Материалы к оценке земель Полтав. губернии; вып. 15).

¹⁰⁴ Шаховської Дмитро Іванович (1861–1939), ліберал, один із засновників Конституційно-демократичної партії (Партії народної свободи), незмінний член її ЦК. Близький друг В. І. Вернадського. Закінчив історико-філологічний факультет Петербурзького університету (1884). Двічі арештовувався за участь у студентському русі. У 1906 р. обраний депутатом І Державної думи від Ярославської губернії, був її секретарем. У 1916 р. організував і очолив товариство «Кооперація». У Тимчасовому уряді 1917 р. обіймав посаду міністра державної опіки. Після революції від політики відійшов. Займався кооперацією та літературною діяльністю. З 1930 р. на пенсії по інвалідності. Заарештований у 1938 р. В. І. Вернадський спробував врятувати друга та соратника, проте військова колегія Верховного суду 14 квітня 1939 р. засудила його до розстрілу, що й було виконано наступного дня, хоча рідних повідомили, що його засудили до 10 років заслання без права листування. У травні 1940 р. В. І. Вернадський звертався з листом до Л. П. Берії за інформацією про долю друга. На цей лист прийшла відповідь, що Д. І. Шаховської помер у таборі наприкінці січня 1940 р. Посмертно реабілітований у 1957 р. Справжня дата смерті та її обставини були офіційно оприлюднені в 1991 р.

¹⁰⁵ Очевидно, Ф. Ф. Ольденбург та його дружина Марія Дмитрівна Ольденбург (уродж. Бекарюкова; 1864–1918), двоюрідна сестра І. М. Гревса.

Яроцький Олександр Іванович (1866–1944), терапевт, доктор медицини. Професор Юр'євського (1904–1918), Кримського (1919–1924) університетів, Московського областного клінічного інституту. Близько знайомий з В. І. Вернадським з середини 1880-х років. Див. розділ листів О. І. Яроцького у цій книзі.

¹⁰⁶ М. С. Гревс.

¹⁰⁷ Див. комент. № 57 та 67.

¹⁰⁸ *Hersch C. Der Wassergehalt der Zeolithe / Inaugural-Dissertation... von Carl Hersch. – Zürich, 1887. – 45 S.*

¹⁰⁹ Гладстон Вільям Еwart (Gladstone William Ewart; 1809–1898), британський державний діяч і письменник. Прем'єр-міністр Великої Британії (1868–1894). Був постійним автором журналу «The Nineteenth Century». У ньому публікувалися статті: *The Melbourne Government: Its Acts and Persons* (1890. – Vol. 27. – P. 38–56); *On books and the Housing of Them* (Там само. – P. 384–397); *Daniel O'Connell* (1889. – Vol. 25. – P. 149–169); *Italy in 1889* (Там само. – P. 763–781); *Plain Speaking on the Irish Union* (Там само. – Vol. 26. – P. 1–21); *Phoenician Affinities of Ithaca* (Там само. – P. 280–294); *Journal de Marie Bashkirtseff* (Там само. – P. 602–608); *The english Church under Henry the Eighth* (Там само. – P. 882–897); *Electoral facts of today* (Там само. – P. 1056–1066).

¹¹⁰ Імовірно, *Gladstone W. E. «Robert Elsmere»: And the Battle of Belief. – New York, 1888. – 52 p.*

¹¹¹ *Daubrèe A. G. Descartes, l'un des créateurs de la cosmologie et de la géologie. – Paris, 1880. – 27 p. (Journal des Savants, Mars-Avril, 1880).*

¹¹² Отчет о деятельности состоящего при Императорском вольном эконоическом обществе С.-Петербургского комитета грамотности за 1889 г. – СПб., 1890. – С. 76–78; *Михайловский Я. Т. Доклад о присуждении большой золотой медали Императорского вольного эконоического общества Петру Ивановичу Макушину // Там само. – С. 51–64.*

¹¹³ Корнілов Олександр Олександрович (Адя) (1862–1925), історик, близький друг В. І. Вернадського. Професор Петербурзького політехнічного інституту (1909–1923). Один із фундаторів партії кадетів, секретар ЦК партії (1917–1918). Докладніше про нього див.: «Теперь не наша полоса» (из архива А. А. Корнилова) / публ. и комент. М. Ю. Сорокиной // *Минувше. – 1992. – № 11. – С. 301–319; Корнилов А. А. Воспоминания // Вопросы истории. – 1994. – № 2–5, 7–10. У цивільному шлюбі з Ганною Ференс у нього народився син Володимир Олександрович (1892–1930), який згодом одружився на дочці Ф. Ф. Ольденбурга Наталії Федорівні (1894–1942). Перша дружина О. О. Корнілова Наталя (Таля) Антипівна (уродж. Федорова; 1866–1906). Після її смерті О. О. Корнілов одружився в 1908 р. на її рідній сестрі Катерині Антипівні Федоровій (1867, за ін. відомостями, 1872–1942). У них була донька Наталія Олександрівна (1908–1990).*

¹¹⁴ В. В. Водовозов. Див. комент. № 82.

¹¹⁵ Персонаж поеми-романа М. В. Гоголя «Мертві душі» (1842).

¹¹⁶ *Zola É. La terre. – Paris: G. Charpentier et cie, 1888. – 519 p.*

¹¹⁷ У 1889 р., під час наукового відрядження й роботи над експозицією Всесвітньої виставки, до Вернадського в Париж приїхала Наталія Єгорівна з маленькими сином і вихователькою. Вони оселилися в маленькому містечку Бур-ля-Рен, недалеко від Медона (на північ від Парижа), і зняли невеличкий будиночок, де часто приймали друзів. Тут, можливо, бував і М. П. Драгоманов. Н. Є. Вернадська мешкала тут у 1890 р.

¹¹⁸ Дефо Даніель (Defoe Daniel; бл. 1660–1731), англійський письменник і публіцист; один із основоположників європейського реалістичного роману. У 1702 р. опублікував анонімно памфлет «Як найшвидше розправитися з дисентерами». За це був ув'язнений і тричі поставлений до ганебного стовпа. Написав понад 500 книг, памфлетів і журналів; засновник економічної журналістики.

Анонім, автор знаменитих «Листів Юніуса», виданих у лондонському журналі «Public Advertiser» у 1769–1771 рр., сміливо критикував панування олігархії, корупцію, безпринципність парламенту, обґрунтовував вимоги реформи виборчої системи, свободи друку.

Свіфт Джонатан (Swift Jonathan; 1667–1745), церковний діяч, публіцист, сатирик, англо-мовний ірландський письменник, відомий як автор «Мандрів Гулівера».

¹¹⁹ Див., наприклад, таке видання: *Tacitus Cornelius. Oeuvres: Annales*. In 3 vol. / Éd. Charles Joseph Panckoucke. – Paris, 1835–1837. Також див. комент. № 70.

¹²⁰ Див.: *Вернадский В. И.* [Несколько соображений о происхождении солонцов] // Тр. имп. Вольного экон. о-ва. – 1892. – № 2. – С. 17–18. – Протоколы.

¹²¹ Див. комент. № 17.

¹²² Для затвердження в званні приват-доцента університету кандидату необхідно було прочитати дві лекції, – одну за своїм вибором, іншу – на тему, запроповану факультетом. Перша лекція В. І. Вернадського «Про поліморфізм як загальну властивість матерії» відбулася в Московському університеті 28 вересня 1890 р. (опубл.: *Вернадский В. И.* О полиморфизме как общем свойстве материи: лекции // Учен. зап. имп. Моск. ун-та. Отд-ние естеств.-ист. – 1892. – Вып. 9. – С. 1–18), друга – «Авгіти і рокові обманки» – 8 жовтня 1890 р. Після цього, 22 листопада 1890 р., він був прийнятий у число приват-доцентів Московського університету для викладання мінералогії.

¹²³ Деянов Іван Давидович (1818–1897), міністр народної освіти Російської імперії (1882–1897). Був також директором Публічної бібліотеки в 1861–1882 рр., член Державної ради (з 1874 р.).

¹²⁴ Краснов Андрій Миколайович (1862–1914/15), ботанік, ґрунтознавець, палеоботанік, географ. Друг В. І. Вернадського з гімназичного часу, член «Приютинського братства». Докладніше про нього див. комент. № 2 у розділі листів А. М. Краснової в цій книзі.

¹²⁵ Син Г. В. Вернадський. Див. комент. № 45.

¹²⁶ Родина Гревсів. Див. комент. № 46.

¹²⁷ Є. І. Лерке. Див. комент. № 54.

¹²⁸ Можливо, Варвара Сергіївна Зарудна. Див. комент. № 55.

¹²⁹ Ідеться про відряження влітку 1909 р. від Академії наук разом із Є. Д. Ревуцькою до Рівненського повіту Волинської губернії. Там, в околицях Берестовця, вони досліджували виходи анемезиту – породи, що містить самородне залізо. Одним із завдань цієї експедиції, а також літніх екскурсій у наступні роки було збирання матеріалу для «Опыта описательной минералогии»; цю книгу В. І. Вернадський видавав окремими випусками.

¹³⁰ Ревуцька Єлизавета Дмитрівна (1866–1942), мінералог, учениця В. І. Вернадського на Вищих жіночих курсах (1897), потім його асистент. Від 1912 р. молодший зберігач у Геологічному та мінералогічному музеї ім. Петра Великого РАН, з 1932 р. науковий співробітник Державного радієвого інституту АН СРСР. У 1922–1934 рр. фактично була референтом В. І. Вернадського. Померла в блокаду Ленінграда. Вернадський написав некролог (залишився в рукопису) і невеликі за обсягом спогади. Див.: *Вернадский В. И.* Дневники. 1941–1943. – М., 2010. – С. 299–302. Також див.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського*. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 199–204.

¹³¹ Донька Ніна Володимирівна Вернадська-Толль (1898–1986). Докладніше про неї див. комент. № 1 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

¹³² Очевидно, Жедрінська Ніна Єгорівна (уродж. Старицька), сестра Н. Є. Вернадської. Див. комент. № 10.

¹³³ Від кінця квітня Н. Є. Вернадська перебувала на лікуванні в санаторії у Швейцарії разом із донькою. Тут була також родина лідера кадетської партії проф. Павла Миколайовича Мілюкова (1859–1943).

¹³⁴ Ольденбург Сергій Федорович (1863–1934), сходознавець-індолог, неодмінний секретар Петербурзької АН та АН СРСР (1904–1929). Друг В. І. Вернадського зі студентських років. Докладніше див.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського*. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 39–40.

¹³⁵ Ніна мала намір після Швейцарії провести деякий час на дачі Мілюкових у Фінляндії в компанії подруги Наталії, доньки П. М. Мілюкова.

¹³⁶ Мілюкова Наталія (Така) Павлівна (1898–1921), донька професора, лідера кадетської партії П. М. Мілюкова. У травні 1919 р. вийшла заміж за давнього товариша В. І. Вернадського Дмитра Сократовича Старинкевича (1863–1920), овдовілого роком раніше. Значна вікова різниця викликала негативне ставлення багатьох друзів і знайомих до цього шлюбу. Після вінчання подружжя виїхало в Ростов, де через кілька місяців, у 1920 р., Д. С. Старинкевич помер. Наталія Павлівна повернулася до Петрограда, жила в квартирі С. Ф. Ольденбурга, вступила на перший курс Електротехнічного інституту. Влітку 1921 р. поїхала до Полтави відвідати свого брата, по дорозі захворіла на дизентерію і по приїзді в Полтаву за кілька днів померла.

¹³⁷ Мати Н. Є. Вернадської Марія Іванівна Старицька. Див. комент. № 5.

¹³⁸ В. І. Вернадський наприкінці травня поїхав на Урал на так звані екскурсії в рамках «радісвих експедицій», відвідавши Перм, Кушвінський завод, Верхотур'є, Алапаївський завод, Киштим, Міас.

¹³⁹ Петрункевич Іван Ілліч (1843–1928), юрист, один із лідерів земського руху та засновників партії кадетів. У 1909–1915 рр. голова партії.

Петрункевич Анастасія Сергіївна (уродж. Мальцева, у першому шлюбі графиня Паніна; 1850–1932), дружина І. І. Петрункевича. Рідна сестра братів Мальцевих, які заснували курорт у Сімеїзі.

Власницею садиби князів Голіциних Марфино (палацово-парковий ансамбль XVIII–XIX ст.) за спадком, як і Гаспринського палацу в Криму, була падчерка І. І. Петрункевича донька Володимира Вікторовича Паніна і А. С. Паніної графиня Софія Володимирівна Паніна (1871–1956).

Про І. І. та А. С. Петрункевичів також див. у розділі листів І. І. Петрункевича та А. С. Петрункевич у цій книзі.

¹⁴⁰ Імовірно, Шилін Стефан Олексійович. Закінчив Петровсько-Разумовську сільськогосподарську академію. З 1906 р. керуючий колишнім маєтком княгині О. П. Долгорукової в с. Земетчино Пензенської губернії. Свого часу В. І. Вернадський безкоштовно виділив 2,7 десятини землі для будівництва залізничної гілки, яка поєднала Вернадовку та Земетчино.

¹⁴¹ Син Г. В. Вернадський. Див. комент. № 45.

¹⁴² Очевидно, рідна сестра Володимира Івановича Ольга (Льоля) Іванівна Алексєєва (1864–1920). Чоловік – офіцер, а пізніше чиновник Міністерства фінансів Кир Олексійович Алексєєв (1860–1923). Мали сина – Ринда-Алексєєва Бориса Кіровича (1884–1934), який служив при Окремому корпусі жандармів, займався масонськими організаціями. Після 1917 р. переховувався, жив в Астрахані, був деякий час під арештом. Працював економістом, писав драматичні твори, перекладав. У 1931 р. вчений секретар Державного інституту проектування металозаводу (Гіпромет).

¹⁴³ Вагін Лев Сергійович (1875–?), фізик. У 1902–1903 рр. студентом Московського сільськогосподарського інституту був арештований і перебував під наглядом поліції за революційну діяльність. Наприкінці 1905 р. один із керівників учительського союзу в Сімферополі. У 1917 р. від Таврійського губернського земства брав участь у Державній нараді. Член Таврійської губернської земської управи; член Кримського товариства природознавців. Професор Таврійського університету. У 1928 р. викладач Кримського педагогічного інституту в Сімферополі. За деякими даними, помер у грудні 1941 р. в блокадному Ленінграді.

¹⁴⁴ І. І. Петрункевич.

¹⁴⁵ Донька Н. В. Вернадська. Див. комент. № 131.

¹⁴⁶ Вінберг Володимир Карлович (1836–1922), земський діяч, голова Таврійської губернської та Ялтинської повітової земських управ. Родом, імовірно, з полтавських шведів. Закінчив

курс Лісового і межового інституту в Петербурзі. Член ЦК трудової народно-соціалістичної партії. Депутат IV Державної думи від Таврійської губернії, член фракції кадетів. Володів маєтком Саян у Криму. У 1912 р. у В. К. Вінберга померла внучка Ніна Йосипівна Клейбер, дочка астронома та математика Йосипа Андрійовича Клейбера (1863–1892) і Лідії Володимирівни (уродж. Вінберг).

¹⁴⁷ В. І. Вернадський надіслав цього листа до Полтави на адресу: «Келенский проспект, дом Янович, № 25, Полтава». Ідеться про будинок Надії Вікторівни Янович. Див. комент. № 29.

¹⁴⁸ А. С. Петрункевич.

Гаспринський палац, старовинний палац із зубчастими вежами, повитими плющем, побудований у першій половині XIX ст. (архітектор Ф. Ф. Ельсон, інженер В. Гунт). Належав одному з представників відомого та знатного роду Голіциних – князеві Олександрові Миколайовичу Голіцину. Парк і прекрасні види на Ай-Петрінську грядку зробили Гаспру вже в середині 1830-х років важливою пам'яткою Південного берега Криму. Маєток і палац короткий час були власністю великого князя Миколи Миколайовича-старшого, в 1865 р. перейшли до Володимира Васильовича Левашова, одруженого на уродженій графині Паніній. Як посаг палац перейшов у 1890 р. до доньки Володимира Вікторовича Паніна та А. С. Паніної – графині Софії Володимирівни Паніної (1871–1956). Вітчим С. В. Паніної – Іван Ілліч Петрункевич з Анастасією Сергіївною оселилися в Гаспрі в 1903 р. Також див.: В. И. Вернадский и Крым: люди, места, события. – К., 2012. – С. 51–69.

¹⁴⁹ Вернадські неодноразово відпочивали в Криму в знайомих, а в 1912 р. купили ділянку землі в урочищі Батилиман, що знаходилося на північно-західному боці Ласпінської бухти, ближче до мису Айя. Ще в 1910 р. тут землі в татар у складчину за 37 тис. руб. придбала група інтелігенції – відомі художники, вчені, письменники, політичні діячі Росії, які створили колективне товариство-маєток. В. І. Вернадський, хоча почав будівництво дачі в Батилимані, відвідав її лише один раз у 1916 р. Про будівництво в основному дбала Наталія Єгорівна, яка неодноразово сюди виїжджала. Дача стояла на схилі біля підніжжя Куш-Кая, була невеликою, двоповерховою, в три вікна, з дерев'яними терасами на обох поверхах. У цілому будинок був майже закінчений. Сім'я Вернадських планувала провести тут літо 1917 р. У червні 1920 р. Вернадські продали батилиманську ділянку. За радянських часів дачі в Батилимані націоналізували. У 1932 р. від пожежі постраждала дача В. І. Вернадського, невдовзі – дача В. Г. Короленка, частину будинків зруйнував зсув, декілька дач згоріли під час війни. У наші дні від дачі В. І. Вернадського залишився напівзруйнований перший поверх.

¹⁵⁰ Ідеться, очевидно, про підготовку повстання матросів броненосця «Іоанн Златоуст» у травні 1912 р. і крейсера «Пам'ять Меркурія» в липні 1912 р. У червні військово-морський суд у Севастополі у закритому засіданні засудив трьох моряків корабля «Іоанн Златоуст» (Зеленіна, Карпишина і Сіякова) до страти за складання та поширення відозви із закликом до збройного повстання. 10 липня вони були розстріляні. 2 липня суд розглянув справу команди того ж броненосця. 16 матросів звинувачувалися в підбурюванні до захоплення корабля. Десятеро були засуджені до смертної кари, 5 – до каторги на 6 років. Засуджені на страту подали прохання про помилування. У справі крейсера «Пам'ять Меркурія» в липні 1912 р. був заарештований 21 «підбурювач», з них розстріляні 11 і засуджені до безстрокових каторжних робіт – 6. Усього за цією справою проходило 139 чорноморців, з них за порушення військово-морського статуту засуджені на термін від 4 до 8 років каторжних робіт – 111. До того ж з 9-ти кораблів флоту були списані на берег 287 «неблагонадійних» матросів. 16 серпня 1912 р. в місті ввели військовий стан. Докладніше див.: *Королёв В. И.* Черноморский флот в предвостии политического шторма в начале XX века // *Культура народов Причерноморья*. – 2004. – № 56. – Т. 1 – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/36212/05-Korolyov>.

pdf?sequence=1. – Назва з екрана. 16 серпня 1912 р. у місті було введено військовий стан. Припинили звільняти матросів на берег, офіцерам дозволяли тільки у виняткових випадках. Робочі порту та суднобудівного заводу на кораблі не допускалися.

¹⁵¹ Можливо, йдеться про Любошинського Георгія Марковича (1897–1921), сина сестри Н. Є. Вернадської Ганни Єгорівни (уродж. Старицької; 1865–1930) і Марка Марковича Любошинського (1865–1952). Вчився в Московській консерваторії і на фізико-математичному факультеті Московського університету, помер від сухот.

¹⁵² Ідеться, можливо, про геолога Леоніда Олексійовича Кулика (1883–1942), з якого, очевидно, з ініціативи В. І. Вернадського, в серпні 1912 р. за клопотанням Академії наук було знято поліцейський нагляд і заборону жити в Перебурзі, він став каталогізатором-мінералогом у Геологічному і мінералогічному музеї Петербурзької АН. Також див. комент. № 571 у розділі листів Л. Л. Іванова в кн. 1 цього видання.

¹⁵³ Див. комент. № 151.

¹⁵⁴ Багалій Дмитро Іванович (1857–1932), історик. Академік УАН (1918). Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів Д. І. Багалія в кн. 1 цього видання.

¹⁵⁵ Очевидно, йдеться про наміри Вернадських придбати землю на Полтавщині (майбутня дача під Шишаками; у травні 1913 р. В. І. Вернадський купив 12 десятин землі на березі Псла) та про брата дружини В. І. Вернадського Старицького Георгія Єгоровича. Див. комент. № 19.

¹⁵⁶ Очевидно, Ольденбург Сергій Сергійович (1887–1940), син С. Ф. Ольденбурга, близький друг Г. В. Вернадського. Закінчив юридичний факультет Московського університету. Працював чиновником Міністерства фінансів Росії. Дотримувався правих поглядів, був близький до партії «Союз 17 октября», симпатизував голові Ради міністрів П. А. Століпіню. Учасник «Білого» руху. У 1919 р. секретар редакції газети «Великая Россия» (Ростов). Емігрував, жив у Франції. Вища монархічна рада доручила С. С. Ольденбургу написати історію царювання імператора Миколи II. Книга «Царствование императора Николая II» опублікована в 1939 р. (Белград, т. 1) і 1949 р. (Мюнхен, т. 2) (перевид.: СПб., 1991). Був одружений на А. Д. Старинкевич.

¹⁵⁷ Син Г. В. Вернадський.

¹⁵⁸ Булгаков Сергій Миколайович (1871–1944), філософ і богослов, економіст, громадський і церковний діяч. Теоретик «легального марксизму», але відійшов від марксизму. Від 1901 р. професор політичної економії Київського політехнічного інституту та приват-доцент Київського університету. З 1906 р. приват-доцент Московського університету та професор Московського комерційного інституту. Депутат І Державної думи. Прийняв сан священника в 1918 р., у 1919 р. переїхав до Криму, де викладав політекономію і богослов'я. Висланий за кордон. У 1923–1925 рр. професор церковного права і богослов'я на юридичному факультеті Російського наукового інституту в Празі. Влаштувався в Парижі, де був професором богослов'я і деканом Православного богословського інституту. Докладніше див.: *Прот. Сергій Булгаков*. Автобіографические заметки. Дневники. Статьи. – Орел, 1998; *Булгаков С. Н.* Тихие думы. – М., 1996; *Филимонов С. Б.* «Высать за границу бессрочно...» (Дело отца Сергия Булгакова) // *Филимонов С. Б.* Тайны судебно-следственных дел. Документальные очерки о жертвах политических репрессий в Крыму в 1920–1940-е годы. – Симферополь, 2000; *Половинкин С. М.* Священник Сергей Булгаков и Крым // *СОФИЯ: Альманах: Вып. 1: А. Ф. Лосев: ойкумена мысли.* – Уфа, 2005. – С. 245–257.

Олена Іванівна Булгакова (уродж. Токмакова; 1868–1945), літератор, співпрацювала з журналом «Вопросы жизни», церковний діяч. Емігрувала в 1923 р. Жила в Празі, з 1925 р. – у Парижі. Церковний староста Сергіївського подвір'я. Автор історичного роману «Царевна Софья» (Париж, 1930).

Діти: Марія (Муна, Муночка) Сергіївна Булгакова (Родзевич, Степуржинська; 1898–1979); Федір Сергійович Булгаков (1902–1991); Сергій Сергійович Булгаков (1911–?).

З часу одруження в 1898 р. С. М. Булгаков проводив канікулярний час у будинку Токмакових у Криму, в садбі «Олеїз», між Місхором і Кореїзом.

¹⁵⁹ Племянник Г. М. Любошинський.

¹⁶⁰ Очевидно, Кожевнікова Софія Григорівна, донька Кожевнікова Григорія Олександровича (1866–1933), зоолога, директора Зоологічного музею в Москві (1904–1929), професора Московського університету.

¹⁶¹ Очевидно, Кожевнікова Марія Анатоліївна (?–1929), дружина Г. О. Кожевнікова.

¹⁶² І. І. Петрункевич.

¹⁶³ Любошинські, родина сестри дружини В. І. Вернадського Ганни Єгорівни (уродж. Старицька; 1865–1930) і Марка Марковича (1865–1952), онука М. І. Пирогова. Любошинські мали 9 дітей і були власниками будинку в Москві (Зубовський бульвар, 15), у якому часто гостювали Вернадські, Шаховські, Кокошкіни, Бакуніни, Новгородцеви, Булгакови, Старицькі та інші друзі й родичі господарів.

Любошинський Марко Маркович-старший, юрист, земський діяч. Закінчив училище правознавства в Петербурзі (1887). Свій маєток Нікольське (Тамбовська губернія) перетворив на зразкове високопродуктивне господарство. З 1892 р. повітовий гласний Козловського земства, потім обирався головою Товариства сільських господарів. Протягом 15 років науковий співробітник Козловської дослідної станції. У 1912 р. переселився до Москви, займався управлінням справами приватних осіб та організацією адміністративно-господарського нагляду за будівництвом житлових будинків. Після 1917 р. неодноразово заарештовувався. Як «соціально чужий» в 1924–1926 рр. – під арештом і на засланні в Сибіру (Тобольськ, Перм) разом із дочкою Наталією. За сприяння В. І. Вернадського в 1926–1928 рр. працював завгоспом у радгоспі при Дослідній сапропелевій станції АН СРСР у Залуччі. У 1932 р. за сприяння В. І. Вернадського, К. П. Пешкової і свого сина Марка, який вніс 60 тис. золотих рублів за дозвіл виїхати з СРСР на лікування очей, поїхав до Чехословаччини, став емігрантом. З 1938 р. жив у свого сина Павла в Болгарії. Після закінчення Другої світової війни неодноразово направляв прохання про повернення в СРСР, які не були задоволені.

Ганна Єгорівна всі роки до своєї смерті в 1930 р. проживала в Москві на Зубовському бульварі.

Діти:

Софія Марківна (у шлюбі Бакуніна; 1889–1979), після громадянської війни жила в еміграції в Туреччині, потім – у Болгарії. У 1944 р. оселилася в Бельгії в сина.

Марко (Маркуша) Маркович-молодший (1891–1980), до революції навчався на природничому відділенні Московського університету, юнкер Костянтинівського артилерійського училища в Петрограді. Влітку – восени 1919 р. мобілізований, служив при англійському авіаційному загоні. В еміграції в Чехословаччині (керуючий готелем на курорті Піщани). Жив в Індії (1938–1945), куди магараджа Бхопала запросив його завідувати справами і палацами. Після війни повернувся до Чехословаччини. Був одружений на Вірі Михайлівні Герценштейн.

Марія Марківна (у шлюбі Фокіна; 1894–1988), музикант, дружина історика А. М. Фокіна.

Георгій Маркович (1897–1921), закінчив гімназію Фльорова, вчився в Московській консерваторії і на фізико-математичному факультеті Московського університету, помер від сухот.

Володимир Маркович (1899–1919?), в 1918–1919 рр. навчався на юридичному факультеті Московського університету та в Московській консерваторії. З літа 1919 р. в Добрармії, пропав без вісті, за іншими даними, помер від тифу в Криму в 1919 р.

Наталія Марківна (у шлюбі Мостова; 1901–1996), музикант, випускниця Московської консерваторії по класу скрипки (1923). У 1924 р. була заарештована, засуджена до 5 років заслання. У 1929 р. звільнена без обмеження проживання, повернулася до Москви, служила в різних оркестрах. Вийшла заміж за колишнього офіцера Бориса Володимировича Мостового (1879/82?–1937). З 1943 по 1960 р. грала в оркестрі Центрального дитячого театру.

Ганна (Ася) Марківна (у шлюбі Сербіна; 1902–1986), в юності отримала домашню освіту, присвятила своє життя винятково вихованню дітей і онуків. Кілька років провела в еміграції у Франції, потім повернулася до СРСР. Дружина юриста Євгена Яковича Сербіна (1890–1972).

Павло Маркович (1906–1992), інженер-лісівник, з 1922 р. в еміграції в Чехословаччині, закінчив у Празі лісотехнічну академію. У 1955 р. повернувся до СРСР, працював у Внуковському лісництві, під Москвою.

Дмитро Маркович (1909, за іншими даними, 1911–1989), залишився з батьками, в 1930-ті роки неодноразово піддавався арештам і засланням (Новосибірськ, Ухта), жив у Караганді. Вищої освіти не отримав, але став висококваліфікованим інженером, доктором технічних наук.

¹⁶⁴ Син Г. В. Вернадський.

¹⁶⁵ «Бутова кобила» (Бутова гора), назва пагорбу, розташованого в околицях Шишак. Відомий геологічними відкладеннями періоду неогену й антропогену. З 1969 р. – геологічна пам'ятка природи, де також встановлено пам'ятний знак В. І. Вернадському. Тут, на березі р. Псел, у 1913 р. В. І. Вернадський купив ділянку землі в 12 десятин, де незабаром звів будинок (дачу). «Бутову кобилу» він вказував як зворотню адресу в своїх листах, використовував й іншу назву хутора – «Ковиль-гора». Кобилами в цих місцях називають прибережні осипання на крутих берегах.

¹⁶⁶ У межах участі в XII сесії Міжнародного геологічного конгресу в Канаді В. І. Вернадський та інші члени делегації здійснили поїздки Канадою та США, зокрема відвідали найбільші канадські родовища: мідно-нікелеве – Садбері, срібла – Кобальт, а також Чикаго та інші американські міста. Геологи в поїзді жили в пульманівських вагонах. Докладніше див.: *Вернадський В. І. Письма Н. Е. Вернадской. 1909–1940.* – М., 2007. – С. 127–158; *Вернадский В. И. Мысли за океаном: из неопубликованных путевых впечатлений /* публ. И. Мочалова // Независимая газета. – 1998. – 11 марта. – С. 8.

¹⁶⁷ Ідеться про джерелознавчі пошуки Г. В. Вернадського, який по закінченні університету обрав науковий шлях і готував магістерську дисертацію щодо масонства в Росії. Провідником французького масонства в 1750-ті роки в Росії був Генріх Чуді, швейцарець, особистий секретар графа Івана Івановича Шувалова, ритор однієї з французьких лож у Санкт-Петербурзі (1760). Г. Вернадський писав батькові 4 серпня 1913 р., що родич його знайомого розбирає архів П. І. Бартенева, біографа І. І. Шувалова, в якому можуть бути папери графа. Докладніше див.: Тамбовские страницы жизни В. И. Вернадского: документы и материалы. – Тамбов, 2013. – С. 17; *Бартенев П. И. Биография И. И. Шувалова.* – М., 1857. – 80 с.; Бумаги И. И. Шувалова // Русский архив. – 1867. – Т. 5. – С. 66–97; *Вернадский Г. В. Русское масонство в царствование Екатерины.* – Пг, 1917. – 286 с.

Шувалов І. І. (1727–1797), фаворит імператриці Єлизавети Петрівни, меценат, засновник Московського університету й Петербурзької академії мистецтв.

¹⁶⁸ У листі до дружини від 1/14 серпня 1913 р. В. І. Вернадський указав на можливе непорозуміння з приводу того, що рід нібито не відноситься до чернігівського дворянства, списався з відомим українським генеалогом В. Л. Модзалевським, який підтвердив правоту академіка: «...указом Герольдии от 23 марта 1853 г., № 2443 утверден был ко внесению в 3 ч[асть] родосл[овной] книги по Черниговской губернии... Василий Иванович Вернадский с детьми: Авксентием, Харитоном, Хрисанфом и Иваном», а в паперах, складених Депутатським зібранням, рід В. І. Вернадського «пропущен по ошибке» (Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 1. – К., 2012. – С. 647; *Вернадский В. И. Письма Н. Е. Вернадской: 1909–1940.* – М., 2007. – С. 142).

Вернадський (Вернацький) Іван Никифорович (бл. 1730–?), прадід В. І. Вернадського. Отримав освіту в Переяславському колегіумі та Києво-Могилянській академії. Пізніше оселився на Чернігівщині і був священиком у с. Церковщина Березнянського повіту. У 1786 р.

його рід був внесений до 1-ї частини Родословної дворянської книги Чернігівської губернії. Документи, що засвідчували дворянське походження прадіда В. І. Вернадського, були втрачені під час пожежі. У період впровадження Катериною II в Україні кріпосного права Івана Никифоровича було знову зараховано до дворянського роду, проте в 1840-х роках, унаслідок однієї з перевірок, рід Вернадських був позбавлений дворянства. Докладніше див.: *Вернадский В. И.* Дневники. 1935–1941: в 2-х кн. Кн. 1: 1935–1938. – М., 2006. – С. 30. Щодо родословної академіка також див.: *Томазов В. В.* 1) З генеалогії козацьких родів: Костянтиновичі та Вернадські // *Історія українського середньовіччя*. Ч. 2. – К., 1995. – С. 52–69; 2) *Генеалогія В. І. Вернадського: походження та родинні зв'язки* // *Наука та наукознавство*. – 2013. – № 2. – С. 87–94.

¹⁶⁹ Зільбермінц Веніамін Аркадійович (1887–1939), мінералог, геохімік, основоположник геохімії вугілля. Уродженець Полтави. Закінчив Петербурзький університет (1912), виконував обов'язки зберігача Мінералогічного кабінету, з 1913 р. зберігач Грунтового музею. У 1914–1915 рр. працював під керівництвом В. І. Вернадського, займався вивченням рідкісних елементів. У 1913–1923 рр. асистент і викладач кафедри мінералогії, проводив практичні заняття з кристалографії і мінералогії. З 1918 р. співробітник Геологічного комітету. У 1923 р. переїхав до Москви, керував геохімічною лабораторією МДУ. Співробітник Інституту прикладної мінералогії та петрографії. У 1923–1930 рр. професор Московського вищого технічного училища. З 1930 р. професор, завідувач кафедри мінералогії та петрографії Московського нафтового інституту, з 1933 р. працював в Інституті геології і мінералогії АН СРСР, з 1935 р. – за сумісництвом у Біогел. У 1938 р. за безпідставним звинуваченням арештований і розстріляний.

Земятченський Петро Андрійович (1856–1942), мінералог і ґрунтознавець, один із засновників наукового вивчення глини. Член-кореспондент АН СРСР (1928). Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів П. А. Земятченського в кн. 1 цього видання.

¹⁷⁰ *Павловский И. Ф.* 1) *Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века*. – Полтава: Типо-литография преемников Дохмана. 1912. – 239 с.; 2) *Первое дополнение к «Краткому биографическому словарю ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века»*. – Полтава, 1913 г. – 88 с. (репринт: Х., 2009). Також див.: *Павловский И. Ф.* *Полтавцы: Иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители. Опыт краткого биографического словаря Полтавской губернии с половины XVIII в. с 182 портретами / предисл. В. А. Мокляк*. – Полтава, 1914. – 6, XV, 294, 2, 2 с., 182 ил. (репринт: Х., 2009).

¹⁷¹ Імовірно, Іонін Леонід Олексійович (1857–?), лікар-психіатр у Полтаві. Закінчив Харківський університет (1881). З 1886 р. помічник директора Полтавської психіатричної лікарні губерньського земства. Існувала стипендія його імені в колонії душевно хворих з капіталу 3000 рублів, внесених Марією Іванівною Старицькою. Допомогав також незаможним здобувати середню освіту.

Старицький Георгій Єгорович, брат Наталії Єгоровни. Див. комент. № 19.

Незрозуміло також, про яку статтю йдеться.

¹⁷² І. І. Петрункевич.

¹⁷³ Штейнгель Федір Рудольфович (von Steinheil Theodor; барон; 1870–1946), громадсько-політичний і культурний діяч, дипломат. З 1906 р. член кадетської партії, з 1916 р. – у складі її ЦК. Депутат І Державної думи. Член ТУП. За часів Першої світової війни член, а з осені 1915 р. голова Комітету Південно-Західного фронту Всеросійського союзу міст. Генеральний секретар торгівлі й промисловості Центральної Ради. Посол Української Держави в Берліні. Засновник Городоцького музею – першого світського музею на Волині й сільського – в Україні. У 1924–1940 рр. жив у своєму маєтку Городок, що знаходився тоді на території Польщі. Після зайняття Городка в 1939 р. радянськими військами повернувся до Німеччини.

¹⁷⁴ Модзалевський Вадим Львович (1882–1920), історик, архівіст, археограф. Уклав «Малоросійський родословник». Син двоюрідної сестри В. І. Вернадського – Олександри Іванівни Модзалевської (уродж. Константинович). Докладніше про нього див. комент. № 1 до листа № 337 у цій книзі.

¹⁷⁵ Можливо, Цейдлер Герман Федорович (1861–1940), хірург, професор Петроградського жіночого медичного інституту, член кадетської партії. Глава російського Червоного Хреста у Фінляндії, після революції очолював «Особливий комітет з російських справ у Фінляндії».

¹⁷⁶ *Пытин А. Н.* История русской этнографии: в 4-х т. – СПб., 1890–1892.

¹⁷⁷ Ідеться про думки, як назвати садибу, що її Вернадські побудували на придбаній ділянці землі поруч із могилою (курганом) «Бутова кобила» на мальовничому пагорбі Бутова гора, на лівому березі Псла. Тут був хутір Бутова Гора. У листах В. І. Вернадський часто зазначав як місце написання – Бутово або Бутова Кобила. У листі від 18 жовтня 1913 р. з Полтави Н. С. Вернадська писала чоловікові: «Прелестное это местечко. Я теперь гораздо лучше разглядела его, благодаря осени и отсутствию зелени. Вообще очаровательная наша усадьба. Все решительно зовут ее Бутово. Глас народа – глас Божий! По-моему, нужно звать ее Бутово. Купленная нами горка – Бутово, по которой зовется вся местность Бутовой! Что же ты думаешь?» (*Вернадский В. И.* Письма Н. Е. Вернадской. 1909–1940. – М., 2007. – С. 175).

¹⁷⁸ Грушевський Михайло Сергійович (1866–1934), історик, літературознавець, публіцист, політичний, громадський, державний діяч. Академік ВУАН (1923) та АН СРСР (1929). Докладніше про нього див.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського*. Т. 2. Кн. 1. – К., 2011. – С. 749–790. Також див. комент. № 1 у розділі листів М. С. Грушевського в кн. 1 цього видання.

¹⁷⁹ Ідеться про частину спадку батьків – капітал померлого зведеного брата Миколи Івановича Вернадського (1851–1874), який В. І. Вернадський як розпорядник кредитував для будівництва земських шкіл на Тамбовщині, а також з якого позичав гроші під час реконструкції Вернадовки й будівництва дачі в Криму.

¹⁸⁰ Див. лист № 444.

¹⁸¹ Мокієвський Павло Васильович (1856–1927), публіцист, філософ. За фахом лікар. Багаторічний співробітник наукового відділу та член редакції журналу «Русское богатство», працював завідувачем відділу філософії журналу. Автор книги «Ценность жизни» (1884).

¹⁸² Короленко Ганна Сергіївна (1884–1917), племінниця В. І. Вернадського, донька його рідної сестри Катерини, яка жила в родині Вернадських з 1910 р., після смерті матері. Ньюта, як звали її по-сімейному, отримала музичну освіту і викладала в Петербурзькому музичному інституті по класу арфи. Між дядьком і племінницею існували тісні духовна спорідненість та спілкування. Г. С. Короленко померла від сухот навесні 1917 р. На сторінках щоденників В. І. Вернадського часто зустрічаються спогади, пов'язані з Ньютою.

¹⁸³ Ушинський Микола Григорович (1863–1934), патофізіолог, доктор медицини, професор. Засновник кафедри загальної та експериментальної патології Психоневрологічного інституту (1911). Друг В. І. Вернадського.

Арронет Генріх Іванович (1862–1923), терапевт, доктор медицини. З 1892 р. ординатор Петербурзької лікарні Свято-Троїцької громади сестер милосердя, потім працював у благодійному Ольжиному притулку. Багато сил доклав для організації санаторно-курортного лікування в Росії. Створив систему літніх безкоштовних оздоровчих шкіл для дітей на березі Балтійського моря. Автор праць з санаторно-курортного лікування, а також кишенькової книжки для сестер і братів милосердя. Після революції жив в Естонії.

¹⁸⁴ Дача-маєток «Гірська Щілина», в якій часто відпочивали Вернадські, розташовувалася між шосе Ялта – Масандра і Ай-Василем, в 2-х верстах від Ялти, і належала родині Бакуніних, з якими В. І. Вернадського пов'язували багаторічні родинні та дружні стосунки.

Маєток купив Павло Олександрович Бакунін у 1889 р. у родичів генерала О. П. Єрмолова, і потім, протягом багатьох років, П. О. і Н. С. Бакуніни майже постійно проживали на кримській дачі, тут же знаходився знаменитий «прямухінський архів», з яким приїжджав працювати один із найближчих друзів В. І. Вернадського – історик і громадський діяч О. О. Корнілов, що написав за матеріалами архіву дві монографії. Після смерті Н. С. Бакуніної маєток перейшов до її племінника – Михайла Олексійовича Бакуніна (1880–1962), одруженого на Софії Марківні Любошинській, старшій дочці Марка Марковича та Ганни Єгорівни Любошинських. Також див.: *Лаєров В. В.* Пребывание академика В. И. Вернадского на даче П. А. Бакунина «Горная шель» // Дмитриевские чтения: «История Южного берега Крыма». Ялта, 27–28 марта 2003 г.: сб. науч. тр. – Симферополь, 2005. – С. 3–15.

¹⁸⁵ Короленко Володимир Галактіонович (1853–1921), письменник, публіцист. Троюрідний брат В. І. Вернадського. Неодноразові зустрічі В. Г. Короленка з В. І. Вернадським відбувалися в Полтаві, де часто бували Вернадські.

¹⁸⁶ Імовірно, Носович Софія Володимирівна (1898–1978), донька сенатора В. П. Носовича (1864–1936). У громадянську війну була сестрою милосердя в армії генерала Врангеля. В еміграції жила в Парижі. У 1920-ті роки працювала в Будинку моди «Ітеб» провідною манекенницею. З початком Другої світової війни вступила в бойову організацію ОСМ (Organisation Civile et Militaire) (1940). Брала участь у русі Опору. Була заарештована (1943), кинута у в'язницю, потім у концентраційні табори Равенсбрюк і Маутхаузен. Отримала помилування.

¹⁸⁷ Донька Ніна Володимирівна їздила в ці дні на фронт з подарунками для солдатів на Великдень. Делегація їхала через с. Сеславино. У роки, коли Західна Білорусія входила до складу Польщі (1920–1939), Сеславино було перейменоване в Крулевщизну.

¹⁸⁸ Очевидно, *Прокопович С. Н.* Кооперативное движение в России: его теория и практика. – М., 1913. – IV, 456 с.

¹⁸⁹ Ілюстрований тижневик «Echo Polskie» видавав у Москві в 1915–1917 рр. член кадетської партії, адвокат Олександр Робертович Ледницький (1866–1934), депутат І Державної думи.

¹⁹⁰ О. О. Корнілов. Див. комент. № 113.

¹⁹¹ Імовірно, Вернадська (уродж. Ільїнська) Ніна Володимирівна (1884–1971), з 1908 р. дружина Георгія Володимировича Вернадського, його троюрідна сестра. Займалася співом. Докладніше див.: Ніна Вернадская. Записки обывательницы, опять (уж в который же это раз?) попавшей под колесо истории / публ. М. Ю. Сорокиной // Диаспора: новые материалы. – Вып. 3. – СПб., 2002. – С. 629–640.

¹⁹² Карандесєв Віссаріон Віссаріонович (1878–1916), мінералог і кристалограф, учень і друг В. І. Вернадського. Докладніше про нього див. комент. № 2 у розділі листів Л. Л. Іванова в кн. 1 цього видання.

¹⁹³ Донька Ніна повернулася в Петроград 15 квітня.

¹⁹⁴ Ферсман Олександр Євгенович (1883–1945), геохімік, мінералог. Академік Російської АН (1919), учень В. І. Вернадського. Один із основоположників геохімії. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів О. Є. Ферсмана в цій книзі.

¹⁹⁵ Карандесєва Єлизавета Миколаївна (1879–1937), дружина В. В. Карандесєва. У 1933 р. прийняла схиму з ім'ям Меланія. Заарештована в 1934 р. як член контрреволюційної нелегальної релігійної організації. Засуджена на 3 роки заслання в Казахстан, де працювала кравчиною. Знову заарештована в листопаді 1937 р. у справі архієпископа Агапіта (Борзаківського) і за вироком трійки НКВС розстріляна.

¹⁹⁶ Хлопін Віталій Григорович (1890–1950), радіохімік, один із основоположників радянської радіології та радієвої промисловості. Академік АН СРСР (1939). Докладніше про нього див. комент. № 13 у розділі листів О. І. Бродського в кн. 1 цього видання.

¹⁹⁷ Див. комент. № 139 і 163.

¹⁹⁸ Імовірно, Павло Маркович Любощинський. Див. комент. № 163.

¹⁹⁹ Стаття без назви, присвячена польському питанню в контексті російського суспільства, збереглася в архіві В. І. Вернадського (АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 68, арк. 58–74) і повністю була опублікована в: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського*. Т. 1. Кн. 2. – К., 2011. – С. 209–217.

²⁰⁰ Стаття була написана пізніше і має назву «Украинский вопрос и русское общество», збереглася в ДАРФ (ф. 523, оп. 3, спр. 34, арк. 1–11). Уперше була опублікована в перекладі українською мовою В. С. Брюховецьким у часопису «Вітчизна» 1988 р. (№ 6, с. 172–177). Мовою оригіналу видана 1990 р. Див. новітню публікацію в: *Вибрані наукові праці В. І. Вернадського*. Т. 1. Кн. 2. – К., 2011. – С. 218–226.

²⁰¹ Імовірно, Рерберг Федір Петрович (1868–1928), генерал-майор. Закінчив Пажеський корпус і Миколаївську академію Генштабу. Служив у лейб-гвардії Семенівському полку, начальник штабу Севастопольської фортеці. Учасник «Білого» руху. В еміграції з 1920 р., проживав у Єгипті. Мав далекі родинні зв'язки з Н. Є. Вернадською.

²⁰² Імовірно, йдеться про: *Вернадский В. И. О сероводороде в известняках и доломитах* // Изв. Рос. АН. – Сер. 6. – 1917. – Т. 11. – № 16. – С. 1378–1388.

²⁰³ *Вернадский В. И. Памяти В. В. Карандеева* // Речь. – 1916. – 9 (22) мая.

²⁰⁴ Ідеться про ЦК Партії народної свободи (конституційно-демократичної).

²⁰⁵ Очевидно, йдеться про невдачу для російської армії кампанію в Карпатах узимку 1914 р. – навесні 1915 р. проти австрійських та німецьких частин під час Першої світової війни – втрату російською армією більшої частини Буковини і подальший масштабний відступ з втратою Галичини та Польщі. Проте на Кавказькому фронті російська армія діяла успішно – наслідком Ерзерумської операції в грудні 1915 р. – квітні 1916 р. було взяття стратегічного порту Трапезунд, просування на 25 км вглиб турецької території, а пізніше й взяття під свій контроль значної частини Західної Вірменії.

²⁰⁶ Сухомлинов Володимир Олександрович (1848–1926), генерал від кавалерії. З березня 1909 р. по червень 1915 р. військовий міністр. Після поразки російських військ на фронті був знятий з посади міністра, в березні 1916 р. заарештований за звинуваченням у зловживаннях і зраді в зв'язку із засудженням за шпигунство деяких осіб з його оточення. Після шести-місячного ув'язнення переведений під домашній арешт, проте 1 березня 1917 р. знову заарештований. На суді, що відбувся в серпні – вересні того ж року, звинувачення в зраді та зловживаннях не підтвердилися, проте В. О. Сухомлинов був визнаний винним у недостатній підготовці армії до війни і засуджений до безстрокової каторги, замінені тюремним ув'язненням. У 1918 р., по досягненні 70-річного віку, звільнений за амністією та емігрував до Фінляндії, звідти – до Німеччини.

Григор'єв Володимир Миколайович (1851–?), генерал від кавалерії, комендант Ковенської фортеці. У липні 1915 р. фортеця була обложена німецькими військами. Після восьмиденної ворожої артпідготовки Григор'єв, піддавшись паніці, кинув підлеглі йому війська і втік (пізніше стверджував, що пішов «за підкріпленням»). 4 серпня 1915 р. фортецю було здано. Двінський військово-окружний суд засудив його за бездіяльність і залишення під час бою командування військами до заслання на каторжні роботи на 15 років. На березень 1917 р. перебував у в'язниці м. Орел. Був звільнений, потім знову затриманий і доправлений у «Хрести» в Петрограді. 1 травня 1918 р. звільнений за амністією ВЦВК. Імовірно, виїхав до Фінляндії, пізніше жив у Німеччині.

²⁰⁷ Особу не встановлено.

²⁰⁸ Особу не встановлено.

²⁰⁹ Є. Д. Ревуцька. Див. комент. № 130.

²¹⁰ Племянниця Вернадського Ганна Сергіївна Короленко померла від сухот 12 березня 1917 р.

²¹¹ Імовірно, йдеться про сина Георгія Володимировича, який у дні липневих подій (виступи солдат та робітників за відставку Тимчасового уряду і передачу влади радам – 3–5 (16–18) липня, введення в Петрограді воєнного стану урядом 4 липня), очевидно, був ще в Петрограді в справах друкування й захисту магістерської дисертації. Відомо, що після захисту 22 жовтня він у листопаді 1917 р. виїхав у Перм. З приводу захисту сином дисертації В. І. Вернадський записав у щоденнику (23 жовтня 1917 р.): «22.X. был диспут Гули. Прошел совсем спокойно. Георгий выявился тем, что есть. Без внешнего мишурного блеска, но глубоким, стойким и самостоятельным работником. В то же время очень скромно и спокойно себя держал» (АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 4, арк. 214).

²¹² 2 липня, протестуючи проти укладання делегатами Тимчасового уряду (О. Ф. Керенський, М. І. Терещенко і І. Г. Церетелі) угоди з Українською Центральною Радою і опублікованої Тимчасовим урядом декларації з українського питання – визнання УЦР і Генерального секретаріату крайовими органами України, про відставку оголосили члени уряду – кадети – міністр державного піклування Д. І. Шаховської, міністр освіти О. А. Мануйлов, міністр землеробства А. І. Шингарьов. Було також повідомлено про відставку міністрів В. О. Степанова і М. В. Некрасова, останній, однак, покинувши партію кадетів, в уряді залишився. Все це призвело до розпаду першої урядової коаліції. У другому коаліційному уряді на чолі з О. Ф. Керенським В. І. Вернадський у серпні 1917 р. посів посаду товариша міністра народної освіти.

²¹³ «Южный край», щоденна політична і літературна газета, видавалася в Харкові в 1880–1919 рр. У 1912–1917 рр. газета виходила ранковим і вечірнім випусками. Припиняла видання у лютому – травні 1919 р. У червні – грудні 1919 р. за Добровольчої армії газеті була повернута її друкарня, і видання виходило знов. За третього приходу в місто більшовиків, 12 грудня 1919 р., газету було закрито остаточно.

²¹⁴ Особу не встановлено, можливо, сторож.

²¹⁵ М. Є. Старицька. Див. комент. № 11.

²¹⁶ В. І. Вернадський 4 червня 1917 р. в партійній газеті «Свободный народ» (№ 4) під псевдонімом «Володар» опублікував статтю «Об автономии», де оприлюднив свою точку зору з національного питання. Він підкреслював актуальність питання розширення прав місцевого самоврядування по всій Росії. На його думку, в країні, де «живут вместе сотни народов и племен», «важно и необходимо, чтобы понимание автономии, стремление к местной автономии проникло возможно глубоко в сознание русского народа». У руках обраних представників «местных людей» «должна быть сосредоточена власть решать местные дела, или должна быть дана широкая свобода управлять местной жизнью». «Выборные одной какой-нибудь области, напр[имер], одной губернии, собравшись на *сейм* в губернском городе, должны получить право издавать для своей местности, напр[имер], губернии, *местные законы*», що магимуть певні межі. При цьому, на думку В. І. Вернадського, Установчі збори нової Росії мають чітко визначити законодавчі повноваження місцевої та центральної влади. Право видання місцевих законів є основною ознакою місцевої автономії; воно відрізняє її від місцевого самоврядування, зазначає академік. В. І. Вернадський був упевнений, що якщо «местная автономия будет усиливаться, а пределы местного законодательства будут расширяться», то «автономная область может почти незаметно перейти в *штат*, а государство с широкой местной автономией своих областей превратиться в *федерацию*».

В. І. Вернадський особливо виділив національне питання в контексті автономії. «При правильном развитии автономии отдельные народы, не разрывая своей связи с целым, со всей Россией, получают такую свободу национальной жизни, которую они никак не могут получить в централизованном государстве... Для крупных национальностей, напр[имер], для

великороссов или украинцев, неизбежно будут существовать много украинских и великорусских автономных провинций, ибо трудно и едва ли возможно построить прочное и сильное государство из равных по своим правам автономных областей, резко отличающихся по своим размерам», – зазначав він (*Вернадский В. И. Избранные труды / сост., вступ. статья и коммент. Г. П. Аксенова. – М., 2010. – С. 161–162*).

²¹⁷ Уявлення про живу речовину побутували в природознавстві і філософії XIX ст. В. І. Вернадський у 1917–1921 рр. сформулював основні положення свого розуміння живої речовини як сукупності організмів, зведених до їхньої ваги, хімічного складу й енергії, виклав принципи кругообігу живої речовини та накопичення вільної енергії в біосфері, що забезпечує її еволюцію і підвищення організованості. Окремі частини великої роботи було репрезентовано в статтях і нарисах «Начало и вечность жизни» (Пг., 1922. – 58 с.), «Химический состав живого вещества в связи с химией земной коры» (Пг., 1922. – 48 с.), «Живое вещество и химия моря» (Пг., 1923. – 36 с.) і далі в книзі «Биосфера» (Л., 1926. – 146 с.). Однак у повному обсязі книга про живу речовину була опублікована тільки 1978 р.: *Вернадский В. И. Живое вещество. – М., 1978. – 358 с.*

²¹⁸ Див.: *Вернадский В. И.* 1) Записка об изучении живого вещества с геохимической точки // Изв. Рос. АН. Сер. 6. – 1921. – Т. 15, № 1/18. – С. 120–123; 2) О задачах геохимического исследования Азовского моря и бассейна // Там само. – С. 99–109; 3) О геохимическом анализе почв // Бюл. III Всерос. съезда почвоведов в Москве. – 1921. – № 3/4. – С. 1–4. Крім того, рукопис В. І. Вернадського 1919 р. «Об участии живого вещества в создании почв» зберігається в Інституті рукопису НБУВ: ф. І, № 26584, арк. 1–20, автограф. Уперше опубліковано в 1984 р. в журналі «Наука и жизнь». Новітня публікація: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1. Кн. 2. – К., 2011. – С. 39–64.

²¹⁹ О. Ф. Керенський після вступу 8 липня 1917 р. на пост прем'єр-міністра Тимчасового уряду і одночасно військового і морського міністра підписав «Приказ армии и флоту», опублікований 11 липня, за яким для відновлення у військах дисципліни належало «всех виновных в призыве... к неисполнению действующих законов... предавать суду и наказывать как за государственную измену» (*Известия, 1917, 11 липня*). Він призначив Л. Г. Корнілова головнокомандувачем Південно-Західного фронту. Для запобігання розвалові армії Корнілов зажадав санкціонувати смертну кару для дезертирів. Керенський 9 липня видав наказ усім командирам відкривати вогонь по військових частинах, що відступають без офіційного розпорядження. Через три дні, за рекомендації Керенського, Тимчасовий уряд з метою підтримки дисципліни на фронті офіційно ввів смертну кару. Докладніше див.: *Рабинович А. Большевики приходят к власти: Революция 1917 года в Петрограде. – М., 1989. – С. 123–124.*

²²⁰ П. Є. Старицький. Див. комент. № 7.

²²¹ Ідеться, очевидно, про вибори до Всеросійських Установчих зборів, що відбулися в листопаді – грудні 1917 р. З 7,6 млн виборців України російських та українських есерів підтримали 25 і 45 % відповідно. За більшовиків у Донбасі проголосувало 32 % виборців, у Катеринославі – 26 %, Харкові – 28 %; загалом в Україні вони набрали 10 % голосів виборців. Всеросійські Установчі збори були розігнані більшовиками в ніч на 6 (19) січня 1918 р. в Петрограді.

Вибори до Українських Установчих зборів були призначені на 27 грудня 1917 р., а день скликання – на 9 січня 1918 р. Проте самі вибори проходили вже в умовах війни з більшовиками і не були завершені. Було обрано 172 депутати на 301 депутатське місце. Після повернення до Києва Центральна Рада ухвалила провести вибори там, де вони не відбулися, і призначила скликання Зборів на 12 травня. З припиненням діяльності Центральної Ради вони так і не були скликані.

Можливо, В. І. Вернадський також мав на увазі майбутні вибори до місцевих земств та інших органів самоврядування на підставі нового законодавства – 21 травня 1917 р. Тимчасовий

уряд ухвалив закон «Про волосне земське управління», «Про здійснення виборів губернських і повітових земських гласних», 9 червня – «Про зміну діючого положення про губернські і повітові земські установи»; 11 червня – «Про проведення виборів волосних земських гласних». Докладніше див., наприклад: *Гвоздик В. С.* Земства України в умовах революційних потрясінь 1917 року // Наук. пр. іст. факультету Запорізького нац. ун-ту. – Запоріжжя, 2010. – Вип. XXIX. – С. 98–105; *Козаченко А.* Земські волосні вибори 1917 року на території Полтавського повіту // Вісн. Акад. правових наук України. – 2008. – № 1. – С. 128–137.

²²² Українська демократично-хліборобська партія (УДХП), партія консервативного напрямку. Заснована в травні 1917 р. з ініціативи С. Шемета, М. Боярського, В. Шкляра, Л. Климова, М. Макаренка. Установчі збори відбулися 29 червня 1917 р. в Лубнах за участю 1500 селян та 20 дідичів. Спочатку партія називалася – Українська демократична партія. У березні 1918 р. керівництво УДХП вело переговори з Центральною Радою про входження членів партії до її складу. УДХП сприяла приходу до влади П. Скоропадського, але згодом ставилася із застереженнями до політики гетьманського уряду. У жовтні 1918 р. учасники II з'їзду виступили проти курсу гетьманського уряду на утворення федерації з небільшовицькою Росією та схвалили рішення про встановлення контактів з Українським національним союзом. Пережила розкол. Навесні 1920 р. у Відні окремі лідери партії (С. Шемет, В. Липинський, О. Скоропис-Йолтуховський) створили монархічну організацію Український союз хліборобів-державників, інші увійшли до складу Ради республіки. Докладніше див.: *Любовець О.* Нарис історії Української демократично-хліборобської партії (1917–1920 рр.). – К., 2002. – 68 с.; *Осташко Т.* В'ячеслав Липинський і українська національна демократія // Вісн. Київ. нац. лінгвістичного ун-ту. Сер.: Історія, економіка, філософія. – К., 2008. – Вип. 14. – С. 96–113.

²²³ Можливо, йдеться про намір Георгія Володимировича Вернадського піти на фронт. Проте доля розпорядилася так, що восени 1917 р. він отримав посаду в новоствореному Пермському університеті і після захисту 22 жовтня магістерської дисертації в Петроградському університеті в листопаді виїхав у Перм.

²²⁴ Імовірно, йдеться про Серегія Сергійовича Ольденбурга. Див. комент. № 156.

²²⁵ *Туган-Барановский М. И.* Основы политической экономии. – СПб., 1909. – 760 с. (перевид: М., 1998).

²²⁶ Подібні думки В. І. Вернадський записав у щоденнику 18 липня 1916 р., під час науково-експедиційної поїздки Сибіром: «Ценность создается не только капиталом и трудом. В равной мере необходимо для создания предмета ценности и творчество. Его может внести в дело третья категория лиц, различная по своему участию в деле и по своему составу и от рабочего, и от капиталиста. Результатами ее творчества могут воспользоваться – и обычно пользуются – как рабочие, так и капиталисты. И те, и другие могут ее эксплуатировать как 3-ю силу, с ними равноценную [...] Если капитал постоянно увеличивается, а рабочий труд его постоянно создает, – это происходит только потому, что они действуют по формам, созданным творчеством. Этим сознательным и бессознательным творчеством проникнута вся экономическая жизнь, и без него она столь же верно обречена на погибель, как без капитала и без труда» (цит. за: *Мочалов И. И.* В. И. Вернадский и феномен сознания: к постановке вопроса // Вопросы истории естествознания и техники. – 1913. – № 4. – С. 13). Ментальне ставлення В. І. Вернадського до інтелектуальної творчості віддзеркалене і у його фундаментальній праці «Научная мысль как планетное явление» (написана 1938 р., вперше повністю опублікована в 1991 р.).

²²⁷ Очевидно, йдеться про обмеження, введені через погіршення стану паровозного парку і в зв'язку з нестачею палива і рухомого складу. Серед заходів регулювання перевезень стало запровадження з 1 липня 1917 р. «Правил поступового відправлення залізничними вантажів малої швидкості», пріоритетності доставлення позачергових (насамперед, військових) вантажів.

²²⁸ В. І. Вернадський у червні 1917 р. обраний головою Сільськогосподарського вченого комітету при Міністерстві землеробства («СХУК»), затверджений на посаді 9 липня. Згідно

з положенням, «СХУК» був дослідницьким центром з лабораторіями і дослідними станціями. В Інституті дослідної агрономії (наступник «СХУК») В. І. Вернадський прочитав цикл лекцій з геохімії взимку 1921/22 р.

Арцибашев Дмитро Дмитрович (1873–1942/43?), ботанік, дендролог, інженер-аграрник. Закінчив Московський сільськогосподарський інститут. У 1899–1906 рр. керував Горезьким ремісничим училищем (Могильовська губернія). У 1917–1922 рр. завідувач Бюро закордонних відносин, заступник голови «СХУК». Від 1918 р. – професор Таврійського (Кримського) університету. У 1925–1928 рр. співробітник Всесоюзного інституту прикладної ботаніки і нових культур (попередник ВІР), після сварки з М. І. Вавиловим працював в Академії комунального господарства. З 1930 р. професор Харківського сільськогосподарського інституту. З 1935 р. заступник директора ВІР М. І. Вавилова з наукової частини. У 1937 р. був репресований. Знову заарештований у квітні 1942 р., помер у Саратовській в'язниці (за ін. відомостями, в Бутирській в'язниці).

Клюсс (Клюс) Георгій (Георгій-Віктор) Олександрович (1869–?), фахівець з агрономії. Закінчив Петербурзький університет (1892). Зберігач Агрономічного кабінету, приват-доцент університету. З 1901 р. помічник ученого секретаря Міністерства позик і державного майна, з листопада 1907 р. секретар Ученого комітету (вчений секретар) Головного управління землеустрою та землеробства, з 1917 р. вчений секретар і член «СХУК».

²²⁹ О. О. Корнілов. Див. комент. № 113.

²³⁰ Яковенко Володимир Іванович (1857–1923), психіатр, земський лікар. Працював у лікарнях України та Росії; завідував збудованою ним психіатричною лікарнею в с. Мещерському в Підмосков'ї (1894–1906). У 1906 р. був звільнений від служби за «політичну неблагонадійність» та засланий на хутір Бутова Гора за участь у революційному русі 1905 р. Тут він жив і працював до 1923 р., продовжуючи займатися суспільною, лікувальною й науковою працею. Організував протитуберкульозний санаторій. Товариш і лікар В. Г. Короленка, поділяв його погляди. Помер під час епідемії висипного тифу на Полтавщині. Автор понад 30 праць з психіатрії та психіатричної допомоги населенню. З його ініціативи проведено перший перепис психічно хворих у Російській імперії. Детально його біографія описана в книзі його внучки Міри Мстиславівни Яковенко: *Яковенко М. М.* Владимир Иванович Яковенко. – М., 1994. – 232 с.

²³¹ Особу не встановлено. Імовірно, з сім'ї Берез, – відомостей про цю родину бракує.

²³² Марія Марківна Любошинська. Про Любошинських див. комент. № 163.

²³³ Іваницький Борис Євгенович (1855?–1938), правознавець. Закінчив Новоросійський університет в Одесі. Служив у Міністерстві внутрішніх справ. З 1899 р. у відомстві Міністерства шляхів сполучень, начальник Управління водного і шосейного сполучення і торгових портів. Сенатор, член Державної ради, товариш міністра землеробства. Під час Першої світової війни головноуповноважений Червоного Хреста при арміях Південно-Західного фронту, деякий час голова Головного управління Російського товариства Червоного Хреста («РОКК»). В еміграції у Франції, товариш голови Головного управління «РОКК». Член організаційної комісії з утворення в Парижі Російського об'єднаного емігрантського комітету (1924).

²³⁴ 21 липня 1917 р. був здійснений збройний напад на будівлю урядового Сенату, і викрадені срібні речі, предмети старовини, зіпсовані цінні історичні документи й акти. Див.: *Муцаєв В. І.* Преступність в Петрограді в 1917–1921 гг. и борьба с ней. – СПб., 2001. – С. 33.

²³⁵ Імовірно, йдеться про селянина Леонтія Трохимовича Сердюка, який у 1913 р. був підрядником робіт з будівництва будинку Вернадських на Бутовій горі в Шишаках. В. І. Вернадський згадував, що отримував від нього листа, й він нібито був головою колгоспу. Брат Федота Сердюка, якого В. І. Вернадський пізніше називав «молодим коханням Ніночки», – див. комент. № 324 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

Можливо, йдеться про Коваленка Михайла Івановича (1872–1918), поміщика Костянтинградського повіту Полтавської губернії, агронома за фахом. Був головою повітової земської

управи, депутатом IV Державної думи. У травні 1917 р. став ініціатором створення Всеукраїнського Союзу хліборобів-власників. Очолював губернську раду партії. Убитий більшовиками у власному маєтку.

²³⁶ Рклицький М. В. Землевладение в Полтавской губернии. – Полтава, 1908. – 138, 31 с. (у кн.: Статистический ежегодник Полтавского губернского земства на 1908 год. – Полтава, 1908. – II отд. – С. 269–406; прил., с. 42–71).

Рклицький Михайло Васильович (1864–1927), історик-статистик і журналіст.

²³⁷ Немає відомостей про таку публікацію В. І. Вернадського.

²³⁸ В. І. Вернадський отримав запрошення на II Всесоюзний геологічний з'їзд, що відбувся в Києві з 30 вересня по 6 жовтня 1926 р. Обраний головою з'їзду. Це був перший приїзд В. І. Вернадського до Києва після 1919 р.

²³⁹ Ідеться про Морський науковий плавучий інститут в Москві, де В. І. Вернадському вдалося домогтися штатних посад й фінансування на організацію експериментальної роботи з вивчення живої речовини. Він був членом Ученої ради цього інституту. Також див. лист В. І. Вернадського до дружини від 30 вересня 1928 р.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 1. – К., 2011. – С. 617.

²⁴⁰ Семашко Микола Олександрович (1874–1949), лікар, партійний і державний діяч, нарком охорони здоров'я РСФРР (1918–1930). Академік АМН СРСР (1944).

Ідеться, очевидно, про перемовини з наркомом Семашком про організацію роботи з дослідження можливості застосування ізотопів у медицині. Див.: *Вернадський В. І.* Письма Н. Е. Вернадской. 1909–1940. – М., 2007. – С. 222.

²⁴¹ *Вернадський В. І.* Изотопы и живое вещество: (Доложено в ОФМ 8.09.1926) // Докл. АН СССР. Сер. А. – 1926, дек. – С. 215–218.

²⁴² Особу не встановлено.

²⁴³ Самойлов Яків Володимирович (1870–1925), мінералог, геолог, літолог, учень В. І. Вернадського, один із засновників біогеохімії. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів Я. В. Самойлова в цій книзі.

Вульф Георгій (Юрій) Вікторович (1863–1925), кристалограф. Член-кореспондент РАН (1921). Уродженець Ніжина. Закінчив Варшавський університет (1885). Професор Казанського і Варшавського університетів. У 1906 р. В. І. Вернадський запросив Г. В. Вульфа на кафедру мінералогії Московського університету як приват-доцента, де він пропрацював до 1911 р., коли разом із передовою професурою залишив університет на знак протесту проти реакційної політики Міністерства освіти. Професор народного університету ім. Шанявського (1911–1917), завідувач кафедри мінералогії і кристалографії на Московських Вищих жіночих курсах (1916–1918), професор кафедри мінералогії Московського університету (1918–1925).

²⁴⁴ Любошинський Марк Маркович (старший). Див. комент. № 163. З 1926 р. працював завгоспом Сапропелевої станції «КЕПС» АН СРСР у Залуччі (кол. маєток видатного правника акад. М. С. Таганцева).

²⁴⁵ 26 вересня 1926 р. В. І. Вернадський писав дружині з Москви, що піде в музей з істориком-медієвістом Д. М. Петрушевським. Імовірно, це був Державний історичний музей, куди в 1924 р., згідно з рішенням Наркомосу, Третьяковська галерея передала іконопис до відділу релігійного побуту. В Історичному музеї перебували ікони із зібрання П. І. Щукіна та зразки давньоруського живопису з колекції графа О. С. Уварова, що надійшли туди в 1917–1923 рр. за заповітом. У 1924–1927 рр. в Історичний музей потрапили відомі колекції ікон С. П. Рябушинського, О. П. Бахрушина, О. В. Морозова та інші, частина християнських старожитностей із зібрання Румянцевського музею та пам'ятки з музею Строгановського училища. Пізніше, в 1930-ті роки, значна частина цих творів буде передана в Третьяковську галерею.

²⁴⁶ Лист, очевидно, В. І. Вернадський надсилав разом із листом до доньки Ніни Володимирівни.

²⁴⁷ В. І. Вернадський після відрядження повернувся з-за кордону в СРСР (через Нідерланди та Німеччину) наприкінці квітня 1928 р. і навіть відвідав Київ, де 3 травня головував на засіданні Ради ВУАН з обрання її нового президента – Д. К. Заболотного. Н. Є. Вернадська залишилася на кілька тижнів у Парижі, щоб зміцнити здоров'я перед дорогою.

²⁴⁸ Василенко Микола Прокопович (1866–1935), історик і правознавець. Один із засновників УАН, її другий президент (1921–1922), академік (1920), голова Соціально-економічного відділу УАН (1922–1929). 3 серпня 1917 р. товариш міністра освіти Росії. У травні – жовтні 1918 р. міністр освіти Української Держави. Член ЦК партії кадетів. Товариш В. І. Вернадського. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів М. П. Василенка в кн. 1 цього видання. У М. П. Василенка Вернадські мешкали в червні 1918 р. (на вул. Тарасівській, 20).

Полонська-Василенко Наталія Дмитрівна (1884–1973), історик, історіограф, археограф. Дружина М. П. Василенка. З 1916 р. приват-доцент Київського університету. Одна з фундаторів та вчений секретар Київського археологічного інституту (1917–1924). У 1924–1933 рр. науковий співробітник різних кафедр і комісій ВУАН; потім Всенародної бібліотеки України та Інституту історії АН УРСР. З 1943 р. в еміграції. Професор Українського вільного університету в Празі (1944–1945) та Мюнхені (1945–1973), Української православної академії в Мюнхені (1946). Дійсний член Української вільної академії наук (1948), Міжнародної вільної академії наук у Парижі (1952). Також див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 1. – К., 2011. – С. 251–613.

²⁴⁹ Яновський Феофіл Гаврилович (1860–1928), терапевт. Академік ВУАН (1927), з 1905 р. професор Київського університету, з 1921 р. – Київського медінституту. Створив школу українських терапевтів.

²⁵⁰ Кримський Агатангел Юхимович (1871–1942), філолог, сходознавець, славіст, письменник, історик української мови, дослідник фольклору, перекладач з арабської та західноєвропейських мов. Закінчив Лазаревський інститут східних мов (Москва), історично-філологічний факультет Московського університету. Професор Лазаревського інституту (1900–1918). Академік першого складу УАН (1918), її неодмінний секретар (1918–1928). Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 1. – К., 2012. – С. 291–387.

²⁵¹ Успенська Надія Ерастівна (уродж. Ващенко; 1862–1942), історик, у 30-х роках працювала в Російській академії історії матеріальної культури. Дружина історика-візантолога, академіка РАН (1900) Федора Івановича Успенського (1843–1928). Після смерті чоловіка опрацьовувала та вивчала його наукову спадщину. Померла в блокаду Ленінграда. Родина Успенських була сусідами Вернадських у «будинку академіків» (Василівський острів, 7-ма лінія, буд. 2) в Петрограді/Ленінграді.

²⁵² Казакова Прасковія Кирилівна (1874–1958), хатня робітниця Вернадських, працювала в них з 1908 р. і стала майже членом родини. Також див.: Воспоминания Прасковьи Кирилловны Казаковой о семье Вернадских // Бюллетень Комиссии по разработке научного наследия академика В. И. Вернадского. Вып. 21. – М., 2012. – С. 126–142.

²⁵³ У Києві В. І. Вернадський остаточно домовився про організацію на літо 1928 р. експедиції на Дніпровську (Старосілівську) станцію співробітників з відділу живої речовини Комісії з вивчення природних виробничих сил АН СРСР – новоутвореної Біогеохімічної лабораторії (БЮГЕЛ). Також див. комент. № 145 у розділі листів Н. В. Вернадської-Голль у цій книзі.

В. І. Вернадський планував приїхати з дружиною до Києва на місяць, обговорював із М. П. Василенком можливість зняти дачу в Боярці. Але після санаторіїв у Єсентуках та Кисловодську вирішив поїхати до Києва один, турбуючись про здоров'я Наталії Єгорівни. Він прибув до Києва 17 серпня і залишався в Україні до 30 серпня 1928 р. Також див.: Переписка В. И. Вернадского и А. П. Виноградова. 1927–1944. – М., 1995. – Листи № 23, 24, 26, 27; розділ

листування В. І. Вернадського з М. П. Василенком (Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 1. – К., 2011); записи щоденника: *Вернадский В. И.* Дневники: 1926–1934. – М., 2001. – С. 89–95.

Створена під керівництвом В. І. Вернадського Біогеохімічна лабораторія у 1947 р. увійшла до складу Інституту геохімії та аналітичної хімії (тепер ГЕОХІ ім. В. І. Вернадського РАН).

²⁵⁴ Див. комент. № 163.

²⁵⁵ Старицький Павло Єгорович, брат Н. Є. Вернадської. Див. комент. № 7.

²⁵⁶ У Полтаві важко хворіла мати Наталії Єгоровни – Марія Іванівна Старицька, вона померла 12 квітня 1914 р. Також див. комент. № 5.

В. І. Вернадський в цей час ледь не щодня писав дружині, яка перебувала біля матері в Полтаві, в адресах вказував – «квартира М. И. Старицкой, Келенский пр., д. Янович, 25, Полтава», або трохи пізніше – «Келенский пр., 25 (д. Любоцинского), Полтава».

²⁵⁷ Жедрінська Марія (Мурочка) Іванівна (?–1922), племінниця Н. Є. Вернадської, дочка Ніни Єгоровни Жедрінської (1871–1936) та Івана Олександровича Жедрінського (1868–1942), Вологодського віце-губернатора (1905–1906). Був віце-губернатором Житомира (1919). У 1920 р. сім'я емігрувала до Югославії.

²⁵⁸ Старицька Марія (Мака) Єгоровна. Див. комент. № 11.

²⁵⁹ Старицький Георгій Єгорович. Див. комент. № 19.

²⁶⁰ Короленко Ганна Сергіївна. Див. комент. № 182.

²⁶¹ Йдеться про Ніну Єгоровну та Івана Олександровича Жедрінських. Також див. комент. № 10.

²⁶² Ганна Єгоровна Любоцинська, сестра Н. Є. Вернадської. Див. комент. № 163.

²⁶³ Імовірно, йдеться про родину далекого родича В. І. Вернадського по матері, інженера та генерал-майора у відставці Володимира Володимировича Куна. Служив у Києві, Ставрополі, Катеринославі. Після відставки оселився в Києві. Його доньки – Євгенія Володимирівна та Марія Володимирівна Кун – були слухачками Московських Вищих жіночих курсів з 1904 р. Також див. комент. № 13 у розділі листів Л. К. Вульферт у цій книзі.

²⁶⁴ Йдеться, ймовірно про дальню родичку Н. Є. Вернадської Ольгу Львівну Гриневич (уродж. Старицьку), дружину голови Константиноградської земської управи (1895–1898) Сергія Івановича Гриневича (1866–1937).

²⁶⁵ Імовірно, йдеться про дітей колезького асесора з Пирятина Івана Ілліча Кравченка (1829–1890) та Олени Петрівна Кравченко (уродж. Константинович; 1831 – не раніше 1909 р.), сестри матері В. І. Вернадського. Володимир Іванович згадував, що Сергій Іванович Кравченко вступив до Миколаївського кавалерійського училища в Петербурзі: «сын сестры моей матери Елены (?) Петровны, бедствовавшей с мужем, которого я, кажется, никогда не видел, и живший, кажется, в Пирятине, – Сергей Иванович (?) Кравченко из выслужившихся подпанков (?)» (*Вернадский В. И.* Дневники: 1935–1941: в 2-х кн. Кн. 1: 1935–1938. – М., 2006. – С. 16). Про Надію Іванівну відомостей бракує.

²⁶⁶ Г. Є. та П. Є. Старицькі.

²⁶⁷ Л. Т. Сердюк. Див. комент. № 235.

²⁶⁸ Очевидно, син Г. В. Вернадський.

²⁶⁹ Можливо, Арапов Олександр Борисович (1878/79 – 1942), співробітник Селянського поземельного банку. Від 1909 р. працював у Полтаві. Помер у блокадному Ленінграді. Батько відомого композитора Бориса Олександровича Арапова (1905–1992).

²⁷⁰ О. Є. Ферсман. Див. комент. № 194. Відомостей про можливість призначення В. І. Вернадського міністром бракує.

²⁷¹ Вальтер-Кюне Катерина Адольфівна (1870–1931), арфістка, педагог. Професор Петербурзької консерваторії.

²⁷² Волкенштейн Олександр Олександрович (1852–1925), відомий на Полтавщині земський лікар. Наприкінці 1860-х – на початку 1870-х років, будучи студентом Київського університету, входив до «Київської громади» і до полтавської «Унії». Толстовець, підтримував зв'язки з Л. М. Толстим, переслідувався царською владою, не раз заарештовувався. Брав участь у російсько-турецькій війні 1877–1878 рр.

²⁷³ Очевидно, Шаховської Дмитро Іванович. Див. комент. № 104.

Донька Д. І. Шаховського – Ганна Дмитрівна (1889–1959), літератор, учена, діяч кооперативного руху, секретар П. О. Кропоткіна в останні роки його життя, з 1938 р. секретар В. І. Вернадського, після його смерті зберігач Кабінету-музею В. І. Вернадського в Інституті геохімії та аналітичної хімії ім. В. І. Вернадського.

²⁷⁴ Очевидно, йдеться про Надію Вікторівну Янович. Див. комент. № 29.

²⁷⁵ Ідеться про брата П. Є. Старицького та доньку Ніну.

²⁷⁶ Очевидно, рідна сестра Володимира Івановича Ольга (Льоля) Іванівна Алексеева (1864–1920). Див. комент. № 142.

²⁷⁷ Фролов Дмитро Матвійович, інженер-архітектор, соціаліст-народник, член Полтавської міської управи, в 1919 р. член Харківської міської управи. Допомігав Вернадським будувати садибу в Шишаках і будинок у Батилимані.

²⁷⁸ Г. Є. Старицький. Див. комент. № 19.

²⁷⁹ Н. Є. Жедрінська.

²⁸⁰ Г. Є. Любошинська.

²⁸¹ Ідеться про самогубство сина адвоката і полтавського кадета (після Лютневої революції був деякий час міським головою) Сергія Георгійовича Семенченка (1872–?) і його дружини Ганни Андріївни. Як писали тоді газети, учень 7-го класу 2-ї гімназії Георгій Семенченко залишив передсмертну записку: «Я понимаю, что поступаю эгоистично, но мне кажется, что я доставил бы вам больше страданий, если бы остался жить. Никто в моей смерти не виноват. Виноват мой несчастный характер, позволяющий мне подмечать в жизни лишь дурные стороны».

²⁸² Дружина Г. Є. Старицького Єлизавета Петрівна Старицька (уродж. Васькова-Примакова; ?–1921), донька правника й адвоката, садівника-любителя Петра Григоровича Васькова-Примакова, сестра Олександри Петрівни Бельговської та Варвари Петрівни Ахшарумової.

²⁸³ Очевидно, Іонін Л. О. Див. комент. № 171.

²⁸⁴ Син Г. В. Вернадський.

²⁸⁵ Ідеться про Великдень, що припадав у 1914 р. на 19 квітня (ст. ст.).

²⁸⁶ П. К. Казакова, хатня робітниця Вернадських. Див. комент. № 252.

²⁸⁷ Леонтій Трохимович Сердюк. Див. комент. № 235.

²⁸⁸ Див. комент. № 149.

²⁸⁹ Г. Є. Любошинська.

²⁹⁰ Марко (Маркуша) Маркович Любошинський. Див. комент. № 163.

²⁹¹ Вернадська (уродж. Ільїнська) Ніна Володимирівна, дружина Георгія Володимировича Вернадського. Див. комент. № 191.

²⁹² Див. комент. № 179.

²⁹³ Так тоді часто називали «закриті листи», поштові бланки яких друкували як і листівки, проте вони складалися навпіл та заклеювалися.

²⁹⁴ Г. С. Короленко хворіла на туберкульоз.

²⁹⁵ У зв'язку з відзначенням 25-річного перебування на посаді президента АН великого князя Константина Константиновича було вирішено підготувати чотири томник «Императорская Академия наук. 1889–1914». Начерк діяльності АН за ці роки доручалося написати В. І. Вернадському, який 5 квітня писав дружині, що активно включився в цю роботу

(*Вернадский В. И.* Письма Н. Е. Вернадской. 1909–1940. – М., 2007. – С. 191), але начерк не був надрукований. Докладніше див.: *Вернадский В. И.* Труды по истории науки в России. – М., 1988. – Ч. 3: Из истории Академии наук. – С. 202–249 та комент. – С. 402–424. Було надруковано лише: Императорская Академия наук 1889–1914. [Т.] 2: Материалы для истории академических учреждений за 1889–1914 гг. Ч. 1. – Пг., 1917. – 631 с.; Т. 3: Материалы для биографического словаря действительных членов Императорской Академии наук. Ч. 1: А–Л. – Пг., 1914; Ч. 2: М–Я. – Пг., 1917.

²⁹⁶ Очевидно, Голіцина (уродж. Зарудна) Євдокія Іванівна (1832–1920), рідна сестра М. І. Старицької, дружина князя Федора Григоровича Голіцина (1819–1887), великого землевласника, харківського губерньського предводителя дворянства. Їхня донька Варвара Федорівна Духовська (1854–1931) – авторка декількох книг мемуарів.

²⁹⁷ Донька Н. В. Вернадська.

²⁹⁸ Очевидно, небіж В. І. Жедрінський. Див. комент. № 10, а також комент. № 225 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

²⁹⁹ Імовірно, покоївка покійної М. І. Старицької.

³⁰⁰ Н. Є. Жедрінська.

³⁰¹ Ідеться про завершення спорудження будинку Вернадських в Шишаках на Бутовій горі.

³⁰² О. О. Корнілов (див. комент. № 113), його дружина Катерина Антипівна (уродж. Федорова; 1867 за ін. відомостями, 1872–1942). У листах згадується окрема кімната Катерини Антипівни на дачі Вернадських. Донька Корнілових Наталія Олександрівна (1908–1990), закінчила Ленінградський художньо-промисловий технікум (1930), працювала художником-оформлювачем.

³⁰³ Іван Михайлович і Марія Сергіївна Гревси з донькою Катериною влітку 1914 р. оселилися неподалік (близько 1 км) дачі Вернадських, в старому будинку лікаря В. І. Яковенка. Про Гревсів див. комент. № 46.

³⁰⁴ Син і невістка.

³⁰⁵ Донька Н. В. Вернадська.

³⁰⁶ І. І. та А. С. Петрункевичі. Див. комент. № 139. В. І. Вернадський у ці дні був у них у Гаспрі, в Криму.

³⁰⁷ Петрункевичі.

³⁰⁸ Г. С. Короленко поїхала на кумисолікування в Оренбурзьку губернію.

³⁰⁹ Кумисолікувальний заклад доктора Джорджа (Єгора Андрійовича) Карріка «Джанетовка» в близько 40 км від Оренбурга по Уфимському тракту, відкритий у 1889 р. Лікар Каррік був відомим своїм твором «О кумысе и его употреблении в легочной чахотке и других изнурительных болезнях» (СПб., 1892).

³¹⁰ Н. О. Корнілова. Див. комент. № 302.

³¹¹ Син Г. В. Вернадський.

³¹² Особу не встановлено, – можливо, хтось із місцевих селян, яких Вернадські залучали до робіт на дачі.

³¹³ Докладних відомостей про особу бракує. Можливо, брат Миколи Нагуляка. Хатня робітниця Вернадських Прасковія Кирилівна Казакова, зокрема, згадувала: «Часто гостил в Шишаках молодой юноша, Коля Нагуляк, очень веселый. Он выстроил будку для щенка, которого все очень любили, и написал «Дом Марса». В. И. это очень понравилось. Коля Нагуляк был из Полтавы. Отец его ухаживал за отцом Н. Е. в последние годы его жизни (он был слепой), а после его смерти он вел хозяйство у сестры Н. Е. – Марии Егоровны Старицкой. Она жила на пенсию после отца (Егор Павлович был сенатором)» (Бюллетень Комиссии по разработке научного наследия академика В. И. Вернадского. – М., 2012. – Вып. 21. – С. 131).

Як видно з листа до Н. Є. Вернадської від 23 серпня 1915 р., М. Нагуляк виконував також деякі господарські доручення Вернадських у Шишаках (АРАН, ф. 518, оп. 7, спр. 338).

³¹⁴ Особу не встановлено. Можливо, донька колишньої хатньої робітниці Вернадських Ганни Аристархівни Нарішкіної.

³¹⁵ Донька Н. В. Вернадська.

³¹⁶ Згідно з купчою на придбання Вернадськими ділянки в Шишаках, одним із власників землі поруч був козак Галактіон Демиденко (див. копію купчої на 12 дес. землі в Шишаках: АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 157, арк. 342–343). Проте далі в листах Ніни Володимирівни згадується Павло Іванович Демиденко як власник землі, що її хотіли придбати Вернадські.

³¹⁷ Син Г. В. Вернадський.

³¹⁸ Г. Є. і Є. П. Старицькі.

³¹⁹ Юхим Васильович Замоздра, власник землі, яка межувала з дачною ділянкою Вернадських.

³²⁰ Очевидно, К. І. Гревс. Див. комент. № 46.

³²¹ Особу не встановлено, ім'я розкрито через лист Ніни Володимирівни Вернадської до батька від 9 липня 1914 р. (див. лист № 518 у цій книзі).

³²² Ідеться про сестру О. О. Корнілова Катерину Олександрівну (1870–1954?), дружину Миколи Вікторовича Насонова (1855–1939).

³²³ Старинкевич Олена Костянтинівна (уродж. Лебедєвська; 1866–1918), лікар. З 1887 р. дружина Дмитра Сократовича Старинкевича (1863–1920).

³²⁴ Г. В. Вернадський.

³²⁵ Улітку 1914 р. В. І. Вернадський у складі радієвої експедиції виїхав через Урал до Забайкалля. По дорозі він також побував в Оренбурзькій губернії, де проходила курс кумисолікування його племінниця Г. С. Короленко. Про Вернадовку див. комент. № 7 до листа № 690 у цій книзі.

³²⁶ П. Є. Старицький.

³²⁷ Невістка, дружина Г. В. Вернадського.

³²⁸ Донька Н. В. Вернадська.

³²⁹ Ольденбург Федір Федорович. Див. комент. № 96.

³³⁰ Донька Ф. Ф. Ольденбурга Олександра Федорівна (1892?–1921). Про хворобу Шури В. І. Вернадський писав дружині ще влітку 1913 р., посилаючись на Ф. Ф. Ольденбурга, який зазначав: «...появились очень сильные боли в ногах и отчасти в спине, боли, иногда продолжающиеся почти без перерыва и не дающие спать, несмотря на приемы наркотика... Было сначала опасение менингита, были предположения относительно явлений истерических, но врачи теперь всего определеннее склоняются к предположению, что это страдание спинного мозга, вызванное инфлюэнцной заразой...» (*Вернадский В. И. Письма Н. Е. Вернадской. 1909–1940.* – М., 2007. – С. 138–140). У Ф. Ф. Ольденбурга та його дружини Марії Дмитрівни (уродж. Бекарюкова; 1864–1918) була ще донька Наталія Федорівна (у шлюбі Корнілова; 1894–1942), докладніше див.: *Воробьёва И. Г. Наталья Фёдоровна Ольденбург – хранитель традиций Приютиноского братства // Диалог со временем.* – М., 2015. – Вып. 50. – С. 307–321) та син Федір Федорович (1893–1943).

³³¹ Імовірно, йдеться про відомого німецького невролога й нейрохірурга, професора Берлінського університету Германа Оппенгейма (Oppenheim; 1858–1919).

³³² Імовірно, Олександра Олександрівна Глаголева, жила з Марією Єгорівною Старицькою, яка з дитинства погано чула, і допомагала їй. Відомостей про Глаголеву бракує.

³³³ Л. О. Іонін. Див. комент. № 171.

³³⁴ Ідеться про смерть середнього сина директора Вищих жіночих курсів у Петербурзі професора зоології Віктора Андрійовича Фаусека (1861–1910) та Юлії Іванівни Фаусек (уродж.

Андрусової; 1863–1943) – студента-зоолога Володимира (1892–1914). Раніше помер старший син – випускник-психолог Всеволод (1888–1910).

³³⁵ І. М. Гревс.

³³⁶ Кого мала на увазі Н. Є. Вернадська, з'ясувати не вдалося. Вона відокремлювала в листах І. М. Гревса та його доньку Катю, разом із якою на дачу Вернадських приходила «Ал. Арс.». Можливо, «барышни Гревсы» – це дружина Марія Сергіївна Гревс і «Ал[ександра] Арс[ентьевна]». У листі від 14 липня 1914 р. Н. Є. Вернадська пише: «две барышни Гревсов с Катей».

³³⁷ Ідеться про Всеволода Володимировича Яковенка. Він залишив спогади, написані 1922 р. на Бутовій горі, – «Три місяця. Из воспоминаний о Вл. Г. Короленко». Див.: *Яковенко М. М. Владимир Иванович Яковенко.* – М., 1994. – С. 199 і далі. Його дружина Ніна Дмитрівна померла у 1919 р. від «іспанки».

³³⁸ І. М. Гревс.

³³⁹ Син Г. В. Вернадський з дружиною.

³⁴⁰ Н. О. Корнілова.

³⁴¹ Донька Н. В. Вернадська.

³⁴² Лінденер Борис Олександрович (1884–1960), мінералог, учень В. І. Вернадського та один із найближчих його колег від 1912 р. Вчений-зберігач Геологічного та мінералогічного музею АН в Петрограді, керував справами КЕПС (з 1918 р.). Був репресований у 1926 р.; на заслання на Соловках. Після клопотань КЕПС переведений у Мурманську область, став директором Кіровського гірничо-хімічного технікуму. Докладніше див.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 1.* – К., 2012. – С. 508–509.

³⁴³ М. Є. Старицька, О. О. Глаголева, Г. С. Короленко.

³⁴⁴ Донька Н. В. Вернадська.

³⁴⁵ О. О. Корнілов.

³⁴⁶ Син Г. В. Вернадський.

³⁴⁷ Г. Є. і Є. П. Старицькі.

Старицька Ганна Георгіївна (1907/08–1981), художниця і графік, племінниця Н. Є. Вернадської. На початку 1920-х років навчалася в художній школі Т. Л. Сухотіної-Голстої в Москві. У неї виявили туберкульоз кісток, і в 1925 р. дівчина виїхала лікуватися до Франції, потім до Болгарії, де тоді жив її батько. Закінчила Софійську академію мистецтв. У 1932–1947 рр. жила в Брюсселі, пізніше в Парижі та Ніцці. Дружина бельгійського художника Гійома Орікса (Hoogicx Guillaume; 1900–1983; під час Другої світової війни чоловік був ув'язнений у концтаборі Маутхаузен, вона також провела три місяці в брюссельській в'язниці). Захоплювалася абстрактним живописом (друге покоління абстракціоністів). Докладніше див.: *Марка-де Ж. Два художника «Парижской школы» // Русский альманах.* – Париж, 1981. – С. 157.

³⁴⁸ Очевидно, Матвеев Костянтин Костянтинович (1875–1954), геолог і мінералог. Закінчив Оренбурзький учительський інститут (1895) і Петербурзький університет (1907). Член Радієвої комісії Академії наук (1914–1918), брав участь в експедиціях під керівництвом В. І. Вернадського. Завідував кафедрою мінералогії та кристалографії Уральського гірничого інституту (1918–1920, 1925–1949), Уральського університету (1920–1925, 1932–1935). Доктор геолого-мінералогічних наук (1942). Засновник Уральської школи мінералогів і геохіміків.

³⁴⁹ Сторож на дачній ділянці Вернадських у Шишаках, з місцевих селян.

³⁵⁰ П. Є. Старицький.

³⁵¹ Мілюкова Наталія (Така) Павлівна. Див. комент. № 136.

³⁵² Син Г. В. Вернадський.

³⁵³ Див. комент. № 277.

³⁵⁴ Л. Т. Сердюк. Див. комент. № 235.

³⁵⁵ Ідеться, ймовірно, про родину юриста, професора й сенатора Володимира Костянтиновича Случевського (1844–1926), яка мала садибу в Шишаках.

³⁵⁶ Очевидно, Георгій Єгорович і Єлизавета Петрівна Старицькі планували також придбати дачну ділянку в Бутово. Як згадувала хатня робітниця Вернадських П. К. Казакова, Г. Є. Старицький вибудував невелику дачку поруч з Вернадськими. Докладніше див.: Воспоминания Прасковьи Кирилловны Казаковой о семье Вернадских // Бюллетень Комиссии по разработке научного наследия академика В. И. Вернадского. Вып. 21. – М., 2012. – С. 131.

³⁵⁷ Невістка Н. В. Вернадська (уродж. Ільїнська). Див. комент. № 191.

³⁵⁸ Ідеться про Софію Олександрівну Ільїнську (уродж. Свечина; 1855–1931), яка жила в маєтку Воронцовка Чернського повіту Тульської губернії, що належав свого часу її покійному чоловікові лікарю Володимиру Никаноровичу Ільїнському. С. О. Ільїнська овдовіла 1891 р. У 1891–1893 рр. вона брала участь у наданні допомоги голодуючим, організувала в своєму маєтку продовольчі та фуражні пункти, їдальні, пекарні для селян. У Воронцівці займався організацією громадської допомоги голодуючим також О. О. Корнілов. У 1890–1914 рр. С. О. Ільїнська розвивала в Тульській губернії жіночий кустарний промисел, підтримувала місцевих селянок-рукодільниць з вишивання бісером і гладдю. Налагодила збут селянських кустарних виробів у Росії через Московський кустарний музей і петербурзьку організацію «Допомога ручній праці», вироби тульських селянок продавалися ще й в Англії, Німеччині та Америці. С. О. Ільїнська захопилася також бджільництвом, завела в своєму маєтку показову пасіку. За сприяння Л. М. Толстого в журналі «Вопросы философии и психологии» в 1893 р. була опублікована її «Исповедь бывшей душевнобольной».

³⁵⁹ Див. комент. № 263.

³⁶⁰ О. Р. Ледницький. Див. комент. № 189.

³⁶¹ Особу не встановлено.

³⁶² Донька Ніна закінчила гімназію в 1914 р. в Петербурзі та зібралася вступати на Вищі жіночі курси, але передумала.

³⁶³ Д. І. Шаховської. Див. комент. № 104.

Шаховська Ганна Миколаївна (уродж. Сиротиніна; 1860–1951), дружина Дмитра Івановича. Вчилася на Вищих жіночих курсах у Петербурзі й Москві. До заміжжя (1886) викладала в недільній школі для дорослих. Друг сім'ї Вернадських з юності.

³⁶⁴ Приводом до початку Першої світової війни стало вбивство в м. Сараєво (Сербія) австрійського спадкоємця престолу ерцгерцога Франца Фердинанда та його дружини, вчинене 15 (28) червня 1914 р. сербським студентом Г. Принципом. 10 (23) липня Австро-Угорщина висунула Сербії ультиматум, а 15 (28) липня оголосила їй війну. Для того, щоб підтримати Сербію, Росія 18 (31) липня 1914 р. почала загальну мобілізацію. Також див. комент. № 319 до розділу листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

³⁶⁵ Можливо, йдеться про охоронця лісу, який служив у сусіда Вернадських, власника землі в Ярьських дворянина Василя Григоровича Яковлева.

³⁶⁶ І. М. Гревс.

³⁶⁷ Ф. Ф. Ольденбург, О. Ф. Ольденбург (див. комент. № 96 і 330). Марія Дмитрівна Ольденбург (уродж. Бекарюкова, 1864–1918), дружина Федора Федоровича, двоюрідна сестра І. М. Гревса.

³⁶⁸ Герценштейн (у шлюбі Ігумнова; Левицька) Ганна Михайлівна (1889–1985?), сестра Віри Михайлівни Любошинської та донька одного з близьких друзів В. І. Вернадського – економіста, кадета, депутата І Державної думи, убитого чорносотенцями, Михайла Яковича Герценштейна (1859–1905). Заміжжя із О. П. Левицьким було недовгим. Після громадянської війни виїхала з матір'ю до Чехословаччини, в якій прожила до кінця життя. Після Другої світової війни організувала Пушкінський музей у Бродзянах та зберегла сімейні реліквії Гончарових-Пушкіних.

Левицький Олександр Павлович (1873, за ін. відомостями, 1878–1942), агроном, рослинник, ґрунтознавець. Далекий родич Вернадських. З 1920 р. голова Московського обласного управління з дослідної справи Наркомзему РРФСР, пізніше заступник директора Інституту добрив. Редагував журнал «Хозяин».

³⁶⁹ На початку липня 1919 р. в умовах розгортання більшовиками в Києві «червоного терору» проти «буржуазних елементів» В. І. Вернадський із донькою Ніною виїхав, за порадою С. Ю. Кушакевича, на Дніпровську (Старосільську) біологічну станцію, де займався науковими дослідженнями. Контакти з Києвом обмежилися на рівні листів з okazією. Повернувся до міста в останні дні серпня, одночасно із взяттям Києва денікінцями.

³⁷⁰ Можливо, йдеться про відомого в майбутньому генетика Феодосія Григоровича Добжанського (1890–1975), який улітку 1919 р. працював разом із В. І. Вернадським у Старосілі на Дніпровській (Старосільській) біологічній станції. Див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 1. – К., 2012. – С. 53–76.

³⁷¹ Очевидно, сестра Володимира Івановича Ольга (Льоля) Іванівна Алексеева. Див. комент. № 142.

³⁷² Сергій Федорович Ольденбург. Див. комент. № 134.

³⁷³ Є. Д. Ревуцька. Див. комент. № 130.

³⁷⁴ Бем Альфред Людвигович (1886–1945), уродженець Києва, історик літератури, публіцист. Закінчив Петербурзький університет (1908). Працював у рукописному відділі бібліотеки РАН під керівництвом В. І. Срезневського. Редактор та один із укладачів 5-ти томів серії «Обозрение трудов по славяноведению». Науковий співробітник зі спеціальних наукових доручень І Відділення УАН (1919). Недовгий час перебував у Києві, де працював на бібліотечній посаді в НБУ (1919). Емігрував (1920), певний час проживав у Белграді, Варшаві (1920–1922), Празі (1922–1945). Захистив докторську дисертацію, викладав у Карловому університеті. Один із лідерів «Християнської партії». Заарештований радянськими органами (травень 1945 р.). За різними версіями, закінчив життя самогубством, був розстріляний, помер на етапі до таборів. Щодо виконання Бемом доручення про придбання книжок у Петрограді див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1. Кн. 1. – К., 2011 (за іменним покажчиком).

³⁷⁵ Мілюкова Наталія (Така) Павлівна. Див. комент. № 136.

³⁷⁶ Ідеться, очевидно, про Рейтлінгера Миколу Олександровича (1862, за ін. відомостями, 1865–1931), юриста, товариша В. І. Вернадського зі студентських часів, та його дружину Лідію Миколаївну (уродж. Ганецьку). Навесні 1919 р. М. О. Рейтлінгер працював керівником Постійної комісії для вивчення соціального питання УАН, влітку виїхав у відрядження до Сімферополя та Одеси. У березні 1920 р. у Рейтлінгерів померли від тифу старші доньки Ліда і Маня (вони відмовилися покинути санітарний поїзд, де були сестрами милосердя). Про це див. щоденникові записи В. І. Вернадського від 3 (16) березня 1920 р., 24 (6) квітня 1920 р., 27 (9) квітня 1920 р.: *Вернадский В. И.* Дневники 1917–1921. Январь 1920 – март 1921. – К., 1997. – С. 52, 61, 62. Після евакуації з Криму в 1920 р. М. О. Рейтлінгер жив у Варшаві (згодом у Франції). Його дружина Лідія Миколаївна померла від тифу в Сімферополі в 1921 р. До батька до Польщі поїхали пізніше молодші доньки Юлія Миколаївна Рейтлінгер (1898–1988), що стала знаменитим художником-іконописцем, і Катерина Миколаївна Рейтлінгер (1901–1989).

³⁷⁷ Старинкевич Дмитро Сократович (1863–1920), інженер-технолог. Близький друг В. І. Вернадського. Син президента (градоначальника) Варшави С. І. Старинкевича, випускник Петербурзького технологічного інституту. Чиновник з особливих доручень при міністрі торгівлі і промисловості. Його діти від першого шлюбу з лікарем Оленою Костянтинівною (уродж. Лебедєвська; ?–1918) були завжди в колі Вернадських. Доньки: Ада (1892–1945), дружина С. С. Ольденбурга, закінчила математичне відділення Вищих жіночих курсів у Петербурзі; Дебора (1894–1922); Іоанна (у шлюбі Хлопіна; 1904–1996), доктор медичних наук; Ірина (у шлюбі

Борнеман; 1890–1988), геохімік, доктор геолого-мінералогічних наук, учениця і багаторічна співробітниця В. І. Вернадського. Сини: Сократ (1896–1940), біолог; Костянтин (1888–1926), ботанік, асистент з ботаніки в Таврійському університеті. Емігрував, один із організаторів Російської гімназії в Парижі. Автор книги «Строение жизни», виданої після його кончини Г. В. Вернадським у 1931 р. в Празі.

³⁷⁸ Очевидно, Жедрінська Ніна Єгорівна, сестра Н. Є. Вернадської. Див. комент. № 10.

³⁷⁹ В. І. Вернадський обіймав посади голови-президента УАН, голови Тимчасового комітету із заснування Національної бібліотеки України, члена Сільськогосподарського вченого комітету України.

³⁸⁰ Імовірно, Георгій Миколайович Висоцький (1865–1940), український учений у галузі лісівництва, ґрунтознавства, геоботаніки, фізичної географії і гідрології. Академік ВАСГНІЛ (1934) та АН УРСР (1939). Член Сільськогосподарського наукового комітету України (1918). Від вересня 1919 р. в Таврійському університеті. Докладніше про нього див. комент. № 2 у розділі листів П. Грекова в кн. 1 цього видання.

³⁸¹ В. І. Вернадський переїхав до Києва 2 червня 1918 р., зупинився в Миколи Прокоповича Василенка (він мешкав у буд. 20 по вул. Тарасівський (кв. 5) з кінця 1890-х років, мав тут 5 кімнат, де в різні часи проживали брат, сестра з донькою, часто здавалися дві кімнати, що виходили в двір). Але вже 4 червня, як зазначав В. І. Вернадський у щоденнику, він домовився з учителькою і давньою знайомою М. П. Василенка Марією Карпівною Павловською винайняти квартиру до 15–20 серпня (*Вернадский В. И.* Дневники: 1917–1921 (октябрь 1917 – январь 1920). – К., 1994. – С. 89). На початку червня В. І. Вернадський вказує в листах (зокрема, до О. Є. Ферсмана та А. Ю. Кримського) як зворотну адресу – вул. Тарасівська, буд. 16, кв. 20. Проте вже 4 липня, як сам В. І. Вернадський зазначає в щоденнику, родина (Наталія Єгорівна приїхала до Києва 14 червня, Ніна Володимирівна – трохи згодом) переселилася до іншої квартири – професора-гігієніста Костянтина Єрастовича Добровольського (по вул. Тарасівській, у буд. № 10, кв. 7; за згадкою Ніни, знімали 3 кімнати). Проте десь наприкінці серпня Вернадські повернулися на квартиру М. К. Павловської – на вул. Тарасівську, 16 (*Вернадский В. И.* Дневники: 1917–1921... – С. 119, 122; у листі до Г. П. Житецького від 20 серпня 1918 р. ще вказав адресу: Тарасівська, 10, кв. 7, тел. 36-12). Згідно із щоденником, академік мешкав у листопаді – грудні 1918 р. в казенній квартирі в будинку Першої гімназії (Бібіковський бул., 14), потім знов у Добровольських (лютий 1919 р. – *Вернадский В. И.* Дневники: 1917–1921... – С. 127). Проте в березні 1919 р. лист президенту УАН від правління Київського народного університету-політехнікуму був адресований на квартиру, де мешкав акад. С. П. Тимошенко – вул. Гоголівська, 23, кв. 6 (АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 45, арк. 96). У середині листопада 1919 р. В. І. Вернадський із дружиною через холод у квартирі по вул. Тарасівській, 10 переїхав до будинку Академії наук по вул. Володимирській, 56, як він сам зазначає в щоденнику (відомо, що за влади денікінців вже в жовтні 1919 р. від УАН намагалися забрати будинок дівочого пансіону графині Є. Левашової – по Володимирській, 54; а будинок № 56 належав колишньому Київському військово-окружному судові, проте до нього примикало службове приміщення (привратницька) подвір'я пансіону Левашової. Отож незрозуміло, чи про приміщення в ньому пише В. І. Вернадський, чи просто помиляється номером, бо відомостей про передачу Академії будинку суду бракує). Очевидно, влітку 1919 р., коли В. І. Вернадський із донькою виїхали до Старосілля, Наталія Єгорівна мешкала на вул. Тарасівській, 10. Імовірно, саме тут були «прописані» Вернадські. У щоденнику в січні 1920 р. В. І. Вернадський записав: «Мои вещи: 1) в Петрограде, Вернадовке, Шишаках. В Полтаве – у Старицких на чердаке и в квартире Мар. Алекс. Иононой. В Киеве – сундук в кварт[ире] Добровольских и в Академии наук...» (*Вернадский В. И.* Дневники, 1917–1921: январь 1920 – март 1921. – К., 1997. – С. 27). А в листі від 24–26 лютого 1921 р. М. П. Василенко писав В. І. Вернадському:

«Квартира Добровольских, в которой жили Вы, обращена в карточное бюро, штукатурка отбита, обои ободраны, мебели уже нет, замки в дверях попорчены, а на верхней ступеньке перед входной дверью выбит громадный треугольник в мраморной плите. В других квартирах живут прежние квартиранты, кроме квартиры самого хозяина, где помещается какая-то школа» (Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 1. – К., 2011. – С. 281).

³⁸² Імовірно, Максим Іполитович Ганфман (1873–1934), журналіст, політик. Учився на юридичному факультеті Петербурзького університету. Був заарештований і ув'язнений за причетність до групи «Освобождение труда». Закінчив Казанський університет, повернувся до Петербурга. У 1905 р. приєднався до кадетів, але в партію не вступив. Брав участь у створенні газети «Речь» і працював у ній до її закриття більшовиками. У грудні 1918 р. виїхав із Петрограда до Києва, де редагував газету «Утро», в серпні 1919 р. – «Объединение». У листопаді 1919 р. переїхав до Одеси, де до початку 1920 р. писав передові статті в газеті І. О. Буніна й акад. Н. П. Кондакова «Южное слово». Залишався в Одесі після приходу більшовиків, служив у Центросекції. У 1921 р. емігрував до Латвії, і до смерті був фактично політичним редактором ризької газети «Сегодня».

³⁸³ Очевидно, Дебора Дмитрівна Старинкевич (1894–1922), донька Д. С. Старинкевича та його першої дружини Олени Костянтинівни (Лебедєвської). У 1920 р. з Криму повернулася до Петрограда, по дорозі тяжко захворіла. Померла від туберкульозу влітку 1922 р.

³⁸⁴ Імовірно, син Г. В. Вернадський.

³⁸⁵ Тарановський Федір Васильович (1875–1936), правознавець. Академік першого складу УАН (1918), голова Третього відділу УАН. Професор Таврійського університету (1919–1920). Докладніше про нього див. комент. № 1 до листа № 361 у цій книзі. У червні 1919 р. Ф. В. Тарановський залишив Київ, отримавши відрядження до Харкова, а вже в серпні опинився в Криму. Докладніше див. протокол Спільного зібрання УАН від 14 червня 1919 р. у: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1. Кн. 1. – К., 2011. – С. 328; *Савчук В. С.* Федір Васильович Тарановський: тернистий шлях до еміграції. (До 135-річчя від дня народження) // Чорноморський літопис. – 2010. – Вип. 1. – С. 124–131.

³⁸⁶ Франкфурт Соломон Львович (1866–1954), відомий учений-аграрій, громадський і державний діяч, один із організаторів сільськогосподарської дослідної справи в Росії та Україні протягом 1901–1920 рр. Наприкінці 1920 р. емігрував спочатку до Польщі, потім до Німеччини. Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 1. – К., 2011. – С. 691–682; Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 480.

Про сина, на жаль, відомостей бракує.

³⁸⁷ Бакунін Михайло Олексійович (1880–1962), поручик, чоловік доньки М. М. Любошинського-старшого (свояка Н. Є. Вернадської) – Софії Марківни. Вони володіли маєтком Гірська Щілина в Криму (див. комент. № 184). У 1920 р. М. О. Бакунін емігрував до Бельгії. Також див. комент. № 428 у розділі листів Г. В. Вернадського в цій книзі.

³⁸⁸ Можливо, Лучицька Марія Вікторівна (1852–1924), перекладач, видавець. Дружина історика І. В. Лучицького. Докладніше про неї див. комент. № 1 у розділі листів М. В. Лучицької в цій книзі.

³⁸⁹ Короленко Володимир Галактіонович (див. комент. № 185) та його дружина Євдокія Семенівна Короленко (уродж. Івановська; 1855–1940).

³⁹⁰ Імовірно, Шиловцева Катерина Іванівна, лікар, асистент К. Е. Добровольського, в квартирі якого в Києві в 1918 р. мешкали Вернадські.

³⁹¹ Дітеріхс Михайло Михайлович (1871–1941), хірург, професор Київського університету, від 1919 р. – професор Таврійського університету. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів М. М. Дітеріхса в кн. 1 цього видання.

³⁹² Любошинський Марко Маркович-молодший, Маркуша, (1891–1980), племінник Н. Є. Вернадської, рідний брат С. М. Бакуніної. Був одружений на Вірі Михайлівні (уродж. Герценштейн; ?–1978), сестрі Г. М. Герценштейн. Також див. комент. № 163.

³⁹³ Новгородцев Павло Іванович (1866–1924), юрист, філософ, професор Московського університету, громадський діяч, один із близьких друзів В. І. Вернадського. Народився в Катеринославській губернії. Член ЦК кадетської партії. Депутат І Державної думи. Восени 1918 р. виїхав на південь, у розташування армії генерала А. І. Денікіна. Негласно брав участь у розробці законопроектів Особливої наради. Підтримав в Особливій нараді пропозицію В. І. Вернадського стосовно УАН. У січні 1920 р. переїхав до Криму, де був професором Таврійського університету. У вересні 1920 р. евакуювався з Севастополя. Жив у Берліні, потім переїхав до Чехословаччини. У 1921–1922 рр. читав лекції в Аахенській технічній школі. У 1922 р. на кошти, надані чехословацьким урядом, організував Російський юридичний факультет при Празькому університеті.

³⁹⁴ Бельговський Леонід Іванович (1881–?), правник, кадет, у 1918 р. член Полтавської міської управи. Див. комент. № 344 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

³⁹⁵ Жедрінська (уродж. Старицька) Ніна Єгоровна і Жедрінська Марія (Мурочка) Іванівна. Див. комент. № 10.

³⁹⁶ Старицький Георгій Єгорович. Див. комент. № 19.

³⁹⁷ Імовірно, К. І. Шиловцева. Див. комент. № 390.

³⁹⁸ Див. комент. № 230 і 337.

³⁹⁹ В. Г. та Є. С. Короленки. Див. комент. № 389.

⁴⁰⁰ Очевидно, йдеться про статтю «Одна из задач дня», написану В. І. Вернадським 4 (17) вересня 1919 р. перед його від'їздом до Ростова та надруковану в київській газеті «Объединение», № 11, від 8 (21) вересня 1919 р. (передрук.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1. Кн. 2. – К., 2011. – С. 227–228). У статті В. І. Вернадський знов стає на захист науки, культури, освіти, зокрема того, що було створено в Україні в 1918 р.

⁴⁰¹ Добровольський Костянтин Єрастович (1867–1946), лікар-гігієніст. Закінчив Московський університет (1896). Працював земським лікарем у Катеринославській губернії. У 1909 р. стажувався в гігієнічній лабораторії Берлінського університету, а потім близько року – в Інституті Пастера в Парижі у проф. І. І. Мечникова. Екстраординарний професор і завідувач кафедри гігієни Казанського університету (1910–1914). З 1914 р. завідувач кафедри гігієни Київського університету. Він був першим, хто запропонував створити при УАН кафедру медичної біології. У 1920 р. завідувач кафедри гігієни Кримського університету. З 1932 р. очолив санітарне відділення Київського санітарно-бактеріологічного інституту, а з 1933 р. кафедру гігієни Київського медичного інституту.

Добровольська Ганна Францівна (?–1935), дружина К. Е. Добровольського.

У квартирі Добровольських (на вул. Тарасівській, 10) Вернадський з дружиною жив у 1918 р. Див. комент. № 381.

⁴⁰² Мілкова Наталія Павлівна та Старинкевич Дмитро Сократович. Див. комент. № 136 і 377.

⁴⁰³ Імовірно, Інна Адамівна Ромберг (уродж. Судравська; 1887, за ін. відомостями, 1892–1969), художник. Див. комент. № 389 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

⁴⁰⁴ Син Г. В. Вернадський та його дружина Н. В. Вернадська (уродж. Ільїнська). Див. комент. № 1 у розділі листів Г. В. Вернадського в цій книзі, а також комент. № 191 у цьому розділі.

⁴⁰⁵ Очевидно, Кістяківська (уродж. Беренштам) Марія Вільямівна (1869–1943), літератор, дружина Б. О. Кістяківського. Автор популярної праці «Рассказы о борьбе человека с природой». На початку 1920-х років працювала в структурах III відділу ВУАН.

Беренштам Ганна Вільямівна (1866–?), сестра М. В. Кістяківської.

Кістяківський Михайло Богданович (бл. 1909 – після 1930 р.), наприкінці 1920-х років працював на посаді бібліотекаря ВУАН.

⁴⁰⁶ Кістяківський (Кістяковський) Георгій (Ігор; Джордж) Богданович (1900–1982), американський фізико-хімік. Служив у Добровольчій армії, після її розгрому емігрував до Сербії, а далі – до Німеччини. Освіту здобув у Берлінському університеті, де за три з половиною роки пройшов повний курс і в 1925 р. під керівництвом М. Боденштайна захистив докторську дисертацію. З 1926 р. в США. Професор Гарвардського університету з 1933 р., дійсний член Американської НАН, пізніше її віце-президент. Один із творців атомної бомби (керівник відділу вибухових речовин атомної лабораторії в Лос-Аламосі).

⁴⁰⁷ Кістяківський Богдан (Федір) Олександрович (1868–1920), філософ, соціолог, правознавець, публіцист. Кадет. Один із організаторів УАН, академік по кафедрі соціології (1919). Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 1. – К., 2011. – С. 236–237.

⁴⁰⁸ Тимошенко Степан Прокопович (1878–1972), фізик-механік. Академік УАН. Від 1920 р. в еміграції. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів С. П. Тимошенка в цій книзі.

⁴⁰⁹ Можливо, йдеться про Сіверцеву (Сіверцову) Наталію Петрівну (1901–1969) та Кушакевича Сергія Юхимовича (1873–1920), з якими Ніна Вернадська познайомилася влітку 1919 р. на Дніпровській біостанції в с. Старосілля. Див. комент. № 120 і 121 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

⁴¹⁰ Ромберг Михайло Борисович (1918–1982). Див. комент. № 389 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

⁴¹¹ Особу не встановлено. Можливо, йдеться про Костянтина Сергійовича Гриневича (1894 – після 1938), сина депутата IV Державної думи Сергія Івановича Гриневича (1864–1937) та Ольги Львівни (уродж. Старицька; ?–1928). Брат Ніни Переслені. Штабс-ротмістр лейб-гвардії Гродненського гусарського полку. В еміграції в Болгарії, потім у Франції. Працював шофером. Член Союзу російських шоферів. У 1930-ті роки відкрив у Парижі офіс «Société Grina» з відправки до радянської Росії переказів та посилок.

⁴¹² Див. комент. № 248.

⁴¹³ Очевидно, подруга Ніни Вернадської Ніна Сергіївна Гриневич (1899–?; у першому шлюбі Переслені, у другому – Старицька, третьому – Young). В еміграції спочатку в Болгарії, потім після багатьох подорожей осіла в Південній Африці разом із чоловіком Дугласом Янгом, колишнім співробітником британських консульств у Севастополі й Архангельську (1909–1918). Донька С. І. Гриневича та О. Л. Старицької.

⁴¹⁴ Очевидно, В. І. Жедрінський та В. М. Любоцинський. Див. комент. № 10 і 163.

⁴¹⁵ Особу не встановлено.

⁴¹⁶ Особу не встановлено.

⁴¹⁷ Старицька (уродж. Васькова-Примакова) Єлизавета Петрівна (?–1921), дружина Г. Є. Старицького. Їхня донька – Старицька Ганна Георгіївна (1907/08–1981). Див. комент. № 282 і 347.

⁴¹⁸ Імовірно, син Ніни Переслені.

Ніна Володимирівна Вернадська-Толль* (1898–1986)¹

В. І. Вернадський – Н. В. Вернадській

№ 467

21 вересня 1919 р., Харків – Лозова

8/21.IX.[1]919
Харьков – Лозовая

Дорогая моя деточка,

Пишу тебе с дороги². Очень часто о тебе думаю, и ужасно мне хотелось бы знать, как ты доехала. В Ереськах выходил на станцию, видел Геллера³, но он ничего не мог сообщить – только, что накануне приехал. В Полтаву заехал на 2–3 часа вечером. Георгия⁴ не застал – он был в Зенькове и Гадяче. Елиз[авету] Петр[овну]⁵ разбудил со сна. Больше рассказывал я – говорили об украинском вопросе.

Еду**. В поезд [попасть] нельзя было, меня приняли в свою [теплушку] очень милый и интересный офицер Добр[овольческой] армии Виноградов, командир бронепоезда, отвозящий семью (3 человек) в Екатеринодар⁶. Благодаря этому мы едем хорошо. Начиная с Харькова [видно] больше порядка. Говорят, чувствуется восстановление жизни.

Видел в Харькове Дм[итрия] Ивановича⁷. Он очень постарел и в общем смотрит одинаково с Аг[атангелом] Евф[имовичем]⁸. Многого он, очевидно, не [оценит]. Одно он утверждает верно – это то, что теперь организуется, не сохранится⁹. Надо пережить этот [момент].

Таран[овского]¹⁰ не [застал] – он поехал в Крым агитировать за Добр[овольческую] армию. Его вызывают в Киев ([жена]), и я очень рад, что Т[арановский] придет.

Я обдумываю вопрос о создании беспартийной организации – Русско-Украинское [единение]¹¹. Думаю, что должен быть создан такой центр. Еду, но неясно знаю, что из всего выйдет. Сделаю, что смогу, и думаю, что, в конце концов, много останется в жизни из того, что дорого.

Надо кончать. Темнеет, и следующая станция Лозовая, где бросаю письмо.

Что-то ты, моя дорогая<?>

Нежно тебя, моя драгоценная, целую. Надеюсь, что ты рада быть в Шишаках.

Пиши в Ростов, до востреб[ования].

Привет всем и особ[енно] Владим[иру] Галакт[ионовичу]¹².

* У шлюбі Ніна Володимирівна носила, зокрема в США, прізвище чоловіка – Толль. Проте в російській і українській історіографії більш вживаним залишається – Вернадська-Толль. Цю традицію зберігаємо.

** Далі три слова незрозуміло через потертість тексту. Варіант прочитання: более или менее хорошо.

Нежно тебя, моя радость, обнимаю.*
 От Гулечки¹³ отличные письма. Он зовет в Крым. Устроил цистерну.
 Алеша Зар[удный]¹⁴ в Добр[овольческой] армии, [приехал].

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1948а, арк. 3–3 зв.

№ 468

25 вересня 1919 р., Ростов-на-Дону

12.IX.[1]919
 Ростов-н[а]-Д[ону]

Дорогая моя деточка, очень часто и постоянно сердцем и мыслью с тобою. Здесь вижу много людей, и много спорю, и говорю по украинс[кому] вопросу. Много непонимания и озлобления с обеих сторон, и иногда чувствую бессилье свое в этом напоре страстей. Кажется, Акад[емии] удастся сохранить – но в русской форме. Но будет Академия для Юга, и научное изучение Укр[аины] сохранится¹⁵. Но все еще не уверен. Сейчас она закры[та], и все имущество передано мне.**

[...] буду в Таганроге¹⁶ и во [...], д[олжно] б[ыть], в Киев. [...] погиб Серг[ей] Алекс.¹⁷***

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1948а, арк. 4. Листівка.****¹⁸

№ 469

10 листопада 1919 р., Київ

28.X.[1]919
 Киев

Дорогая моя деточка,

Так был рад получить сегодня четыре твои письма от 16–20.X. Так часто я о тебе думаю и мыслью, и сердцем. Так часто, мне кажется постоянно, чувствую, дорогая моя, твое присутствие: далекая и близкая, т. к. и твоя мысль, и сердце со мной, и мы с тобой всегда.

* Далі підпис, що більш нагадує «ТВ», яким Вернадський закінчував листи до дружини як скорочення Т[вой] В[ладимир].

** Частину листівки відірвано.

*** Далі ще 5 рядків з уривками речень і досить нерозбірливим текстом: ...тысячи гибнут... Анна Серг[еевна] в Лондоне... [и что] ист[ория] с Такой... [сама] виновата. Нежно [обнимаю]. Тв[ой] горячо любящий отец].

**** Адреса на звороті: Владимиру Ивановичу Яковенко. С просьбою передать Н. В. Вернадской. Шишаки Миргородск[ого] у[езда] Полтавской губ[ернии].

На днях еду в Ростов¹⁹. 18.IX прошла с большим трудом новая организация Академии, принятая в Р[остове] и здесь, в К[иеве], властями в значительной мере против их желания. Здесь я встречаю все время противодействие и уверен, что все не окончится крахом. Но я хочу довести дело до конца, когда я могу сказать с чистой совестью – *Feci quad potui**. Сейчас научная работа в Академии и Библиотеке²⁰ идет, хотя мы не получили ни копейки! Под разными предложениями оттягивают решение. Драгоценный у меня помощник Ст[ефан] Прок[офьевич]²¹. Будем бороться до конца.

Я считаю эту украинскую политику безумной. Не сомневаюсь, что ее долго провести нельзя и что вынуждены будут с нее сойти. Но чего это будет стоить? Сейчас я хочу создать здесь русско-укр[аинский] центр, как противовес и самостийн[ическому] течению, и течению Шульг[ина]–Струве²². Богдан Алекс[андрович]²³ всецело перешел на нашу почву. Очень интересный в этом смысле разговор имел с Вас[илием] Вас[ильевичем] Зиньков[ским]²⁴. Интересный, живой, свободный [ум] и ищущая сознательного выражения личность. Мы будем писать. Мне хочется написать мое *credo* в украинском вопросе²⁵. И у Вас[илия] Вас[ильевича] и у меня такое чувство, что необходимо создать новую идеологию, которая дала бы жизненный выход людям такого типа, как я и он. Мне чужд и Петлюра²⁶ с своей узкой и маленькой провинциальной культурой и обожествлением культуры своей колокольни, и русские государственники с великорусским кулаком и грубой силой. Для меня русская культура родная, и отнюдь она не великорусская. Я глубоко убежден, что таких людей много, но они молчат.

Очень много работаю над живым веществом, углубляю, перерабатываю. Много нового. Интересно просматривать корни своих мыслей. Много нахожу в забытых исканиях. Так и с мыслью своей о постоянстве живого вещества²⁷. То, что и мне, и другим казалось новым или таким, которое стоит вне живой научной мысли. А сейчас нахожу подход к этой мысли, иногда ясное ее высказывание у ряда натуралистов и философов: Бюффон – К. Э. ф[он] Бэр – Флуранс – Агассиц – ф[он] Гартман – Прейер и д[олжны] б[ыть] очень многие. Но, читая их, те, у которых нет в этой области ясной мысли, их не понимают и напечатанного не видят. Понимали ли они? Думаю, что да – т. к. и я многого, мне очень ясного, не могу ясно выразить, – нет слов, не могу их поймать²⁸.

Сейчас есть уже результаты экспериментальной работы, совершенно оправдывающие мою трату «живого вещества». Никель найден во всех 4 видах мхов, в мыши. Кобальт почти во всех мхах. Никто никогда не находил кобальт в организмах, а никель найден в таком количестве, что мы его определили количественно, и, очевидно, все сделанные до сих пор анализы неверны. Я убежден, что это начало: в живом веществе, в нас и в окружающем находятся и титан, редкие земли, хром и ванадий и т. д., и живое вещество теснейшим образом охватывает всю материальную среду везде в инертную материю Земли вносит энергию пойманного ею солнечного луча.

* Я зробив, що міг (лат.).

В связи с работой я сейчас много читаю. В квартире 3–4°R²⁹ (!), и я читаю вечерами, лежа в постели, укутанный одеялом; а днем я работаю в академии, где топят. Сейчас читаю философов и великих натуралистов – теперь Гартмана и Фехнера (и о Фехнере очень интересную и умную книжку Лассвица³⁰). Мне очень хочется познакомиться ближе с поэтами-философами и поэтами-натуралистами. Но очень трудно здесь с книгами. Сейчас читаю американца Торо (и его биографию, написанную его другом Чаннингом³¹). Немного он Чехов в философии и Природе. Но этот чеховский дух мне чужд. В Природе я чувствую другое. Начал читать Sully Prud'homme³². Если есть у дяди Георгия³³, то прочти его La forme – попытка художника-философа выразить то новое научное миропонимание, которое имеет корни у древних греков, но которое сейчас захватывает и естествознание. Вечность формы и значение красоты. Очень хотелось бы ближе войти в эту литературу: я здесь ищу отзвуков тех идей, которые занимают меня и которым иногда я не нахожу слов, чтобы их выразить. Мне кажется Prud'homme не делал из этого стихотворения тех выводов, которые я в нем вижу и чувствую. Но это ведь постоянно, ибо человек своим логическим сознанием захватывает маленькую часть того, что выявляется его личностью. Много говорит художник иным путем. Хотел бы прочесть Лэндора (здесь нет) и Григория Богослова³⁴.

Прочел недавно философию религии Боголюбова, по которой сдавала курс Лида³⁵. Научное основание православия – но книга не глубокая, но заслуживающая прочтения.

В этих областях вечного и в моей работе я совершенно спокойно переживаю то, что кругом совершается. Я думаю, что сейчас одно из важнейших – воля и твердая опора в своем собственном бытии. С этой точки зрения для меня безразлично мнение окружающих, раз я для себя выяснил необходимость или правильность моего волевого решения. Так я сейчас иду в укр[аинско]-русск[ом] вопросе, о котором очень хотел бы с тобой переговорить. Сейчас укр[аинцы] делают большое дело, и среди своей фальши они нашли такие опоры работы, которых нет у большинства русских. Здесь очень недурная украинская газета «Слово»³⁶.

Видели ли Лидию Иван[овну]³⁷? Что в Музее? Что Корол[енко]³⁸? Собирай газеты, плакаты, книжки и русские, и украинск[ие] для Нац[иональной] Библ[иотеки]. Я надеюсь ее защитить. Если бы ты знала сколько дрызг, мелочной борьбы, инсинуаций и сплетен приходится мне переносить с обеих сторон. Иногда досадно, иногда смешно и грустно. Но когда соприкасаешься с работой своей мысли, – все забываешь. Иногда я даже кажусь себе черствым поэтому человеком.

Мама тебе пишет. Надеюсь скоро она придет с Пр[асковье]й Кир[иллов]ою³⁹. А я, м[ожет] б[ыть], заеду по дороге в Ростов. Нежно тебя и всех целую. Горячо люб[ящий] тебя отец.

Моя дорогая бесценная единственная деточка...

№ 470

8 серпня 1922 р., Париж

8.VIII.[1]922

Париж (V), 7 Rue Toullier

Моя драгоценная деточка, так всегда рад твоим письмам. [...]

Наша жизнь налаживается⁴⁰ – моя работа идет очень медленно, но я работаю все время. [...]

Кончил отделкой Живое вещество и химию моря⁴¹, отправляю через Гинзбурга⁴² в Петроград, а другой экземпляр мама будет переводить. Экземпляр речи о живом веществе в Праге⁴³ послал с большим письмом к А. И. Петрункевичу⁴⁴ в Америку. [...] Сейчас подготавливаю три небольшие заметки для Comptes Rendus Академии Наук: 1) О нахождении никеля и кобальта в организмах, 2) О разложении глини организмами и 3) О менделеевите и группе бетафита⁴⁵. Это все недописанные работы, частью начатые еще в Киеве и раньше, о которых надо упомянуть, чтобы оставить след. [...]

Вчера получил очень милое письмо от Мокржецкого, о котором справлялся через Сиому⁴⁶. И Сиома, и Мокржецкий – оба теперь профессорами нового агрономического института в Варшаве, живут в Скерневицах. [...]

Я очень рад, когда ты видишь страну и жизнь чешскую, и очень хотел бы, чтобы ты повидала Угорскую Русь⁴⁷. Странно, что от Дорошенка⁴⁸ из Львова не имел никакого ответа.

Нежно и горячо тебя бесконечно любимую целую. Целую вас всех.

Горячо любящий отец

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 11. 2 стор.

№ 471

17 серпня 1922 р., Париж

Paris (V), 7 Rue Toullier

17.VIII.[1]922

Мое драгоценное дитя, каждый день, когда нет от вас весточки, для нас с мамой несет разочарование.

Я сейчас все больше вхожу в работу, Кончил для Академии небольшую заметку «К вопросу о распространении никеля и кобальта в земной коре». Указание на мои (и Безсмертной, Ирины⁴⁹ и др.) киевские работы: здесь [Бертран]⁵⁰ и его ученики теперь (1918–1922) подходят к тому же. Кончаю другую, тоже для Академии, заметку «О разложении каолина организмами». Сговорился с Виноградским⁵¹, и надеюсь, можно будет здесь поставить вопрос широко. [...]

Я очень хочу, чтобы ты поехала в Уг[орскую] Русь, и считаю эту трату и денег, и времени очень полезной, нужной и настоящим делом. [...]

Нежно и горячо целую.

Твой горячо любящий отец

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 11. Листівка.

№ 472

30 серпня 1922 р., Париж

30.VIII.[1]922

Paris (V), Rue Toullier, 7

Дорогая моя деточка, не понимаем, отчего вы так давно не получаете писем. [...]

Об Угорской Руси ты должна решить сама, и я сочувствую твоему решению, т. к. тебе виднее. Хочу, чтобы ты когда-нибудь туда поехала. Мама переслала тебе список книг, присланный Дорошенко: было бы хорошо тебе кое-что о ней прочесть. [...]

С американцами у меня теперь большие сношения, и я начинаю получать оттуда книги. Тимошенко⁵², довольный Америкой, писал недавно из Филадельфии, выписывает туда жену и младшую дочь – остальные учатся в Германии. Он работает над очень важными темами (вибрации предметов вроде аэропланов и т. п. Сколько знаю, область, мало тронутая теорией, и здесь техника дает великий опыт. [...]

Что интересного в чешских газетах, пересылай. [...]

Целую всех.

Горячо любящий отец

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 11. 2 стор.

№ 473

20 вересня 1922 р., Париж

20.IX.[1]922

Париж

Дорогая моя деточка [...]

[...] Видаешь* ли Щербак[овского]?⁵³ Есть ли известия из Полтавы и Киева? Видели ли Славиков?⁵⁴

Нежно и крепко целую тебя, мою бесценную.

Горячо любящий тебя отец

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 11. 2 стор.

* Так в оригіналі.

№ 474

27 вересня 1922 р., Париж

27.IX.[1]1922

Париж

Дорогая моя деточка [...]

[...] Я послал тебе свои оттиски, – все чешские передай Славику; Отоцко-му⁵⁵ ([жил] в нашем отеле⁵⁶) и Оглоблину⁵⁷ можешь передать сама. Укр[аинские] книжки еще не получал. Кто такой Панейко⁵⁸, не знаю, если не псевдоним, имя для меня новое. В газетах было, что арестован Ефремов и Корчак-Чепурковский⁵⁹ (теперь академик!), а частные известия из Киева, что в августе арестован Н. П. Василенко⁶⁰. Ужасно жутко за них. Надо попытаться узнать через украинцев в Праге. Здесь сведения из России, даже в кругах, которые должны быть осведомлены, совершенно ничтожные. В этом отношении поразительна инертность эмигрантских кругов и резкая рознь, которая наблюдается между организованными большевиками и остальной частью русского общества. Это было видно и в России – здесь еще ярче выступает. [...]

Нежно тебя, мою бесконечно любимую, обнимаю.

Горячо любящий тебя отец

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 11. 2 stop.

№ 475

26 жовтня 1922 р., Париж

Париж, 26.X.[1]1922

Моя бесконечно любимая деточка, эти дни тебе не писал. Много было работы, и приходилось хлопотать об Акад[емии]. [...]

Мне хочется тебе написать об укр[аинском] вопросе⁶¹. Я думаю, твое положение было бы очень тяжелое, если бы ты взяла укр[аинскую] стипендию⁶². Она находится в руках людей, являющихся узкими и фанатическими противниками русской культуры. Частью безумцы, частью люди невысокого уровня. Люди маленькие. Представь себе, если бы пражские русские стипендии раздавались бы крайними правыми и были бы связаны с их идеалами?

Я считаю, что будущее украинск[ого] вопроса в значительной мере зависит от роста русской культуры, от того, чтобы в русской среде появилось, наконец, активное проявление признания украинской культуры как дорогого создания, нужного и важного. И не смотрю на это безнадежно. Спор для украинцев пойдет между связью с русской или польской культурой. Такие, как Чикаленко⁶³, – мотыльки, летящие на польский огонь. А рядом галичане, сейчас (но не всегда) борющиеся

с поляками. Очень важно сохранить и завязать связи на нейтральной почве, и было бы важно создание русско-украинского общества и русско-укр[аинских] кружков для взаимного понимания. Мне кажется, русские вроде Стр[уве] и П[авла] Ив[ановича]⁶⁴ не сознают опасности их идей; они не понимают, что нельзя повернуть ход истории обратно. Украина есть и будет. Важно, чтобы Донцовы⁶⁵ и К^о не были во главе. Самостоятельность – политическая – Украины есть фикция и никакого блага сама по себе не представляет, т. к. по существу это – при теперешних условиях – будет централизованным, давящим шовинистическим государством, которое уже вследствие этого не может выжить рядом с свободными странами. Мне рисуется сейчас два выхода: Украина с Россией или Украина с Польшей. Русские должны понять, что федерация или даже сперва конфедерация есть единственный выход – держать Украину в прежнем положении, оставляя даже более благородные и глубокие соображения, – силенки нет и не будет.

Я считаю, что ты можешь через Чикал[енко], Вад[има] Мих[айловича]⁶⁶ и других найти возможность поддержать отношения с украинцами. Среди укр[аинской] молодежи много хороших людей, т. к. при испорченности моральной вождей и их лукавстве – национальное чувство чисто и глубоко. Я очень хочу, чтобы ты следила за украинской литературой и пересылала и мне. Закажи статью или книгу Грушевского о Драгоманове⁶⁷. М[ожет] б[ыть], было бы для начала удобной формой славянский кружок, но тут сейчас столкнутся укр[аинские] и русск[ие] «лидеры». К сожалению, и те, и другие оказались плохими политиками. Пожалуй, даже с этой – утилитарной точки зрения – украинские больше успели. Сравни положение укр[аинского] вопроса в 1916 и 1922!

Трудно не твое личное положение, а трудно положение нашего течения, которому дорога и Украина, и Россия, и русская, и украинская культура. Для меня русская культура при насильственном – как все время было – придавливании украинских исканий и стремлений будет культурой больной, ибо рана украинско-русских отношений будет при этих условиях открыта. Отношение к украинской культуре с кондачка, насмешки над языком и т. п. – проявления той дикости русской, которые привели к большевизму, т. к. русская интеллигенция совершенно не поняла происходившего течения и условий политической жизни государства. То же видно и в украинском вопросе.

Для того, чтобы найти выход, надо следить за польской жизнью. Украинцы во многом за этим следят, русские – невинные младенцы. Нередко они еще здесь закидывают шапками, не понимая серьезности положения и крупного культурного и политического возрождения талантливого, волевого и очень богатого культурой народа. Удивительно просты здесь представления даже таких людей, как Сергей⁶⁸ или Пав[ел] Ив[анович]⁶⁹ [...]

Нежно и горячо обнимаю тебя. [...]

Горячо любящий тебя отец

№ 476

29–30 жовтня [1922 р.]*, Париж

29.X.[1]920**

Париж

Моя драгоценная деточка [...]

Писал как-то Георгию и жду от него известий и подробностей об Угорской Руси. Сейчас восстание в Галиции⁷⁰, убийство Твердохліба⁷¹, кажется, порядочный человек, если это доцент Лесного Института, бывший при мне в Киеве, – решение безнадежное и ужасное. Так или иначе у поляков большие силы, а впечатления здесь не будет никакого. Во французских газетах нет ничего! Я не знаю, писал ли тебе (очень часто думаю, что надо написать, и затем проходит время, и мне кажется, что написал!), что Гольдер⁷² в сентябре видел Н. П. Василенка (а говорили, что он арестован в августе); он благополучен, Академия еще держится; настроение его тяжелое. Он говорит, что русско-украинские отношения в Киеве значительно смягчились – м[ожет] б[ыть], под влиянием общего гнета. Голод угрожает части Украины. Жизнь в Киеве чрезвычайно тяжела. [...]

Нежно и горячо обнимаю и целую тебя, мою драгоценную. [...]

Горячо любящий тебя отец

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 11. 2 stop.

№ 477

10 березня 1923 р., Париж

7 Rue Toullier, Paris

10.III.[1]923

Дорогая моя,

Посылаю тебе письма Ив[ана] Ил[ьича] и Ник[олая] Прок[офьевича]⁷³ Сохрани их по прочтении. [...]

Затем, если не трудно, зайти к prof. A. Колес[с]е⁷⁴ (Praha, Král[ovské] Vinohrady, Moravská ul[ica], 47/III). Я ему писал, ответа нет. Я просил его сведений о Львовском Унив[ерситете]. Если есть отчеты Украинск[ого] Пражского⁷⁵,

* Рік написання листа встановлено за змістом. Під час відрядження за кордон, яке почалося в червні 1922 р., Вернадський вже в липні прибув до Парижа, про що свідчать записи в щоденнику та листування; до того ж, точно відома дата атентату в Галичині, про який згадує академік.

** Так в оригіналі: незрозуміла помилка в написанні року. У 1920 р. Вернадський був у Криму.

попроси. М[ожет] б[ыть], он передаст через тебя. От Дорошенки из Львова ничего не получаю. Имею из «Польши (!)» – Вильно. Очень милое письмо от Лукашевича⁷⁶. Перешлю. Мама тебе прислала письмо дяди Ади?⁷⁷ Если можно, купи или закажи для меня книжку Грушевского о Драгоманове. [...]

Нежно и горячо обнимаю тебя, мою бесконечно любимую. Целую всех вас.

Горячо любящий отец

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 11. 2 stop.

№ 478

8 травня 1923 р., Париж

8.V.[1]923

7 Rue Toullier, Paris

Дорогая моя бесценная деточка. [...]

Каталог укр[аинский] и газетки получил. Мне очень хочется сейчас больше ориентироваться в украин[ских] течениях. Здесь этого никто не знает, несмотря на огромно значение этого вопроса в связи особенно с Польшей и церковным движением. Узнай у Чикаленки и Щербак[овского], какая сейчас издается газета из лучших (издается ли Діло?)⁷⁸, и мне не хочется получать Литерат[урно]-Наук[овий] Вістник⁷⁹, т. к. во главе стоит Донцов, печальной роли резкий противник не только России, но и русской культуры. Это нечто вроде Шульгина⁸⁰ и киевских старых сторонников Пихно⁸¹.

Издается ли какой-нибудь библиогр[афический] журнал? – в каталоге стоит «Книжка»⁸². Издается ли? [...]

Горячо тебя обнимаю.

Любящий тебя отец

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 11. 2 stop.

№ 479

20 травня 1923 р., Париж

Paris V. 7 Rue Toullier

20.V.[1]923

Мое драгоценное дитя [...]

Грушевского получил, – благодарю. [...] Сейчас надо, в связи особенно с Польшей, внимательно следить за укр[аинской] жизнью. Русское общество, если хочет возрождения России, а не Московской Руси, должно понять, что

украинское возрождение есть живая струя русской жизни, а не вредное для нее наносное течение. Оно должно сделать это возрождение своим делом. Не забудь справиться о главных газетах или журналах в Львове или закордонных. Я хочу быть в курсе украинской жизни.

Пришли, пожалуйста, (для Алекс[андры] Вас[ильевны]⁸³) виды (открытки) Киева и, м[ожет] б[ыть], некоторые другие открытки, где есть виды (природы и поселений). [...]

Нежно и горячо тебя, мою бесценную, обнимаю. [...]

Горячо любящий отец

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 11. 2 стор.

№ 480

10 червня 1923 р., Париж

Paris V.
7, Rue Toullier.
10.VI.1923

Дорогое мое, бесценное дитя, ужасно мы с мамой рады, что ты выдержала анатомию⁸⁴. Ты знаешь, что я не придаю никакого значения внешней оценке – важна своя внутренняя, – ты занималась, и это хорошо и достаточно. [...]

Получил очень милое письмо от Колессы и его литографированный отчет Укр[аинского] Унив[ерситета]⁸⁵.

Ужасно, что укр[аинское] движение так отрезано от русского!⁸⁶ Я думаю, что это самый основной вопрос. Неужели Киев будет под Польшей? Я думаю, что безумная политика русская (гл[авным] обр[азом], эмигрантская) может к этому привести. При неизбежной гибели большевизма будет идти распадение России, если власть не останется в руках советских без ком[м]унизма⁸⁷, что едва ли. «Рассасывание» болезни может привести к отделению частей.

Георгий писал о каких-то здешних начинаниях. Я думаю, что беспочвенная фанфаронада⁸⁸. Если что-нибудь и начнется, то лишь местные выступления с развалом целого.

Ну, целую тебя крепко, мою родную. [...]

Нежно обнимаю.

Горячо любящий отец

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 11. 4 стор.

Оубл.: «За СССР выявляется лик истрадавшей России»: письма В. И. Вернадского детям / публ. и прим. М. Ю. Сорокиной // Природа. – 2004. – № 1. – С. 67–68.

№ 481

3 грудня 1923 р., Париж

Париж. 3.XII.[1]1923
Мое драгоценное дитя,

Давным-давно не писал тебе – все это время был очень занят, и мама писала. А всякое твое письмо мне большая радость. И я очень рад, что ты входишь в научную работу [...]

Я очень рад, что ты вошла в укр[аинские] круги, и считаю безумием и узкой нетерпимостью отношение к этому вопросу у русских. Меня очень огорчает и Георгий, и я боюсь его теперешнего настроения, т. к. вижу отражения его в его научной работе...

Книжку Чикаленка получил⁸⁹ и ему написал (по-украински! – воображаю, сколько ошибок)⁹⁰. Работа его, кажется, [серенькая] (еще не кончил). Общие построения Волкова⁹¹, его учителя, мне кажется, сейчас разбиваются в основе ходом научной работы. Так, сейчас, например, в палеолите (Solutréen)⁹² несомненно нашли погребения, связанные с религиозными представлениями: ориентация трупов при погребении. [...]

Не думаю, чтобы за моими письмами следили, и пиши об укр[аинцах] заказными. Как с Василенком, какие новые известия? [...]

Нежно и горячо тебя, бесценную, обнимаю.

Гор[ячо] любящий отец

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 11. 4 stop.

№ 482

11 грудня 1923 р., [Париж]*

11.XII.1923

Мое драгоценное дитя, все время я думаю о тебе и хочу тебе писать, но никак не слажу с временем. Мысленно пишу тебе о том, о другом, – и это переживание становится для меня реальным, и я забываю, что я только хотел писать тебе. Возможно, что будущие люди будут не писать, а общаться мыслью через расстояния, смогут сделать известными свои мысли близким созвучно... Но мы еще до этого не дошли.

Твое письмо об укр[аинцах] дошло⁹³; оно очень интересно. Я смотрю очень тревожно на укр[аинско]-русск[ие] отношения – думаю, что русские совершенно

* Місце написання листа встановлено за змістом. У наступному листі від 13 грудня 1923 р. Вернадський зазначив місце – Париж (цей лист не публікується).

не понимают происшедшего – и изменения, и возрождения. В нашем прошлом были такие элементы, которые не нашли себе места в современном (и царском) русском строе и ничем сейчас не могут быть уничтожены. Я считаю законными стремления украинцев-самостийников, но думаю, что Украина вполне самостоятельная, учитывая все, не может существовать; ее вхождение в Польшу (хотя бы федерации) приведет к ее поглощению Польшей, ее принадлежность к большому государству – России – ее прямой интерес. Однако в его пределах она должна иметь максимум самостоятельности. Мое различие с укр[аинцами] заключается в том, что их якобинско-централистический идеал мне столь же чужд, как и централистический идеал русских⁹⁴. Историю последних веков не вычеркнешь, и Новороссия – да и Слободская Украина – и исторически, и этнически не связаны тесно с Киевом. М[ожет] б[ыть], выход – штаты. Все зависит от будущего хода истории «Союза советских республик». Я очень сочувствую твоему участию в укр[аинско]-рус[ском] кружке. Было бы хорошо иметь личное общение с угроруссами⁹⁵. Рад всякой весточке об укр[аинско]-рус[ских] отн[ошениях].

Иногда мне жаль, что я так ушел от русско-укр[аинских] отношений. Но в мои годы – в относительно, а м[ожет] б[ыть], и совсем немногие годы моей оставшейся жизни – мне хочется закончить кое-что из моей научной и философской работы. Особенно теперь, в эпоху таких великих достижений человеческой мысли, какие мы переживаем.

Меня огорчило то, что ты пишешь об Академии. Огорчило, что ты не сознаешь, как будто, что нельзя из-за политиканства забывать человеческую личность. Неужели ты могла подумать, а тем более сказать, что Сергей⁹⁶ согласится купить существование Академии бесчестным поступком? Разве ты не понимаешь, что то, что отделяет нас от большевиков, – есть уважение и признание примата человеческой личности. Для меня и для Сергея человеческая личность и человеческое достоинство – есть основной элемент существования. Думать и поверить, что Сергей может согласиться сохранить Академию путем выбора Зиновьева почетным членом⁹⁷, – показывает твое полное неуважение, совершенно не заслуженное, к Сергею. Это есть настоящее влияние большевизма: цель оправдывает средства. Твои «совершенно достоверные» сведения совершенно недостоверны – очередная правая или левая клевета. И ты должна разбираться в этом; моральный уровень в политических вопросах очень понизился – как всегда в междоусобиях – с обеих сторон. То, что ты пишешь об Академии как о факте, есть желание, проекты большевиков, до сих пор удачно отражаемые Сергеем и другими.

Я считаю, что, стоя на точке зрения примата человеческого достоинства и человеческой личности, можно остаться вне большевистского влияния, и многие в России меньше поддаются этому, чем находящиеся здесь. Разве ты не чувствуешь, что у А. В.⁹⁸ много точек соприкосновения с большевизмом – в аморализме средств борьбы, признании убийства, цели, оправдывающей средства, – гораздо больше, чем у Сергея.

По отношению ко мне ты должна понять одно: для меня мое слово и мое отношение к друзьям – основа моей личности. Я не хотел бы работать в тяжелых

условиях большевистской жизни, т. к. мне противно насилие и рабство, но я должен туда весной приехать. Как-нибудь я тебе напишу подробнее о моральной основе моей жизни. Это большие вопросы, которые, я знаю, – и это мне в тебе дорого – ты не забываешь. [...]

Моя работа идет очень хорошо, но медленно. Сильно двинул и «Минералогию»⁹⁹, печатаемую в Петрограде. Если добиваться организации биогеохимической лаборатории здесь, надо, может быть, стать французским гражданином. Об этом я сейчас думаю, но это между нами.

Мы послали тебе деньги: ты сама решишь, как быть с комнатой.

Горячо тебя, бесконечно любимую, обнимаю.

Любящий отец

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 11. 4 стор.

Опубл.: «За СССР выявляется лик исстрадавшейся России»: письма В. И. Вернадского детям / публ. и прим. М. Ю. Сорокиной // Природа. – 2004. – № 1. – С. 69–70.

№ 483

6–7 січня 1924 р., Париж

6.I.[1]924. Париж

Мое драгоценное дитя.

Вчера я видел Лисбонна, ведущего дело Alcan¹⁰⁰, и говорил ему о проекте перевода на украинский язык моей геохимии¹⁰¹. Он обещал поставить умеренные условия, если к нему обратятся, можно будет переводить с корректурных исправленных гранок. Я дам и новое предисловие и доведу литературные указания до днесь. Так что украинское издание будет иметь и самоценность.

Сейчас мне аккуратно присылают корректуры, и в книгу эту много вложил своего «я». Думаю, что это чувствуется в ней. [...]

Струве¹⁰² думает, что катастрофы в чешской помощи не будет, и закончить образование дадут. Но, конечно, лучше кончать скорее: я крепко надеюсь, что в твоей жизни творческая научная работа будет играть большую роль всегда. Нежно и горячо обнимаю тебя, мою бесконечно любимую.

Твой любящий отец

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 11. 2 стор.

№ 484

18 серпня 1924 р., Париж

Париж. 18.VIII.[1]924

Мое дорогое драгоценное дитя, моя Нинуся, пишу вечером, завтра утром в 7½ уезжаю. От мамы ты, должно быть, получила письма, – все благополучно.

Я сегодня весь день все ездил. [...]

Только что начал нагревать воду, пришли Мет[альников] и Омел[ьянский]¹⁰³ – очень интересный разговор. Затем поужинали, были Агаф[онов], Тарле¹⁰⁴, Мих[аил] Пав[лович]¹⁰⁵. Тарле говорит, что Ник[олай] Прок[офьевич] в Лукьяновской тюрьме¹⁰⁶. С Тарле и Агаф[оновым] пили чай в кафе, и теперь, вернувшись, ложусь спать и пишу тебе. Вот мой день, все, кончаю.

Чувствую себя хорошо и нежно тебя обнимаю. Напишу в ответ на твое <письмо> из Бурбона, а завтра в 7½ утра поезд. [...]

[Твой отец]*

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 11. 3 stop.

№ 485

28 серпня 1924 р., Бурбон-Ланси

Bourbon Lancy. 28.VIII.[1]924

Мое драгоценное дитя,

[...] Вчера получил очень интересный отчет Украинск[ой] Акад[емии] за 1923 год с общим обзором за 5 лет¹⁰⁷. Видно, что работа, несмотря ни на что, идет, спасены все главные центры и русской культуры в Киеве, причем они украинизированы отчасти, введены в украинск[ие] орг[анизации]¹⁰⁸. Директором Днепр[овской] станции (не знаю, в Староселье ли?) Белинг¹⁰⁹, Галя Волкова¹¹⁰ в Нац[иональной] Библ[иотеке], Фомин (акад[емик]) и его жена – оба работают по ботанике¹¹¹, Караваев – во главе Зоолог[ического] Музея¹¹², Совинский¹¹³ на биол[огической] станции – связан с Ф[изико]-М[атематическим] Отдел[ением] Академии и Холодный, Воблый, Гиляров¹¹⁴ – академики и т. д. Крымский¹¹⁵ в начале восхваляет власть имущих (Комис[сариат] Нар[одного] Просв[ещения]) украинских большевиков, а затем пишет правду – восточная хитрость, чтобы удержать позицию. Но в общем несомненно делается, несмотря ни на что, большое дело, особенно в масштабе Украины.

Горячо и нежно тебя обнимаю, мою бесценную любимую деточку.

[Твой любящий отец]

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 11. 2 stop.

№ 486

4 січня 1925 р., Бур-ля-Рен

Bourg la Reine. 4.I.[1]925

Мое драгоценное дитя, давно тебе не писал – да и от тебя мы не имеем давно прямых известий. Я весь ушел эти 1½ – 2½ недели в работу над живым веществом,

* Значну частину листів до дітей Вернадський підписував монограмою ТВ (ТвВ), зрідка ВВ. Так саме він підписував багато років і листи до дружини. Деякі публікатори листів подають підпис як Тв[ой...]. У цьому розділі нашого видання використано умовне: [Твой отец].

и все у меня отошло на второй план, и мысль, все углубляясь, захватила эту область, вошла в новое и, мне кажется, такое большое и важное... и едва затронутое человеческой мыслью. К этому подходили величайшие натуралисты и не входили за заветный круг – Линней, Дарвин, Бюффон, Эренберг, Гексли, К. Э. фон Бэр, А. Брандт, философ Спенсер...¹¹⁶ Мне кажется, я зашел за нетронутую черту, вступил туда и как зачарован. Мне трудно передать словами, но я всем сущим своим ощущаю, что в этой новой области биологии все решается числовыми отношениями и здесь такая же большая, новая область теоретического математического построения, как в физике, и столь же, мне кажется, важная и глубоко независимая от мертвой материи, но подчиненная гармония числа и геометрии – времени.

Я сейчас черне охватил первым приближением весь материал, собранный, начиная с Киева; к нему я приступал не раз, но ни разу не остановился на нем, как он того заслуживал. [...]

Посылаю тебе – сохрани – черновик моего письма Украинской студенч[еской] организации (студ[енту] Мухину)¹¹⁷. Я хочу, чтобы ты его прочла и потом мне вернула¹¹⁸.

Получил очень милое письмо Н. Г. Холодного¹¹⁹ и его интересные работы – жизнь всюду идет и в отчаянных условиях современной России. Я его тебе пришлю, когда отвечу. Староселье существует, Наташа сейчас замужем за Добржанским¹²⁰. Твой портрет Сергея Ефим[овича]¹²¹ висит в Староселье на станции. [...]

Н. П.¹²² напишу на днях. Нежно обнимаю тебя, мою деточку.

[Любящий тебя отец]

Я мечтаю, что ты мне будешь помогать в моей научной работе.

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 11. 4 stop.

№ 487

13 квітня 1925 р., Бур-ля-Рен

Bourg la Reine. 13.IV.[1]925

Мое драгоценное дитя, давно тебе не писал, тебе и Георгию. Думал, что могу сообщить что-нибудь более определенное по отношению к моей работе, и в то же время, помимо ее, мое время и моя мысль были заняты другой спешной работой. И откладывая и уставая, я не писал, зная, что мама держит вас в курсе. [...]

Мое письмо к укр[аинцам] напечатано ими. Видела? Я нахожу, что это очень их рекомендует. Я еще им не ответил, пришлю ответ через тебя (для поправки, можешь послать по почте)¹²³. Получил укр[аинское] очень милое письмо философа Чижевского¹²⁴ (знаешь?), выражает мне сочувствие и веру, что эти идеи¹²⁵ в конце концов победят. Еще не ответил. Мои годы не позволяют мне работать так интенсивно, как прежде, и я, к стыду, запустил переписку. А много интересного

<пишут> и Добрж[анский], и Личк[ов], и Тимош[енко], и Сушк[ин]¹²⁶. Отвечу и пришло тебе письма. [...]

Нежно, нежно тебя, мою драгоценную, обнимаю. Георгию пишу отдельно.

[Твой отец]

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 11. 4 stop.

№ 488

19–21 серпня 1925 р., Бур-ля-Рен

Bourg la Reine. 19.VIII.[1]925

Мое драгоценное дитя, так давно-давно не писал я тебе и так часто о тебе думал и чувствовал твою дорогую, и мятущуюся, и живую душу.

Я все время в работе и эти недели не справляюсь с<о> временем, ничего не успеваю, а между тем передо мной открывается новый мир, новый мне и, думаю, другим, хотя не знаю, смогу ли изложить так, чтобы было понято. [...]

Я теперь начал писать свою книгу. Первые главы – общее введение. Пишу это по-русски, т. к. напечатаю в Праге – «Биосфера»¹²⁷. Вчерне первый очерк написан – Биосфера в космосе – два других – Область жизни и Живое вещество – набросаны. Если будет больше 6 листов, выброшу один из них. Это введение во французскую книгу¹²⁸. Для нее работаю над первой главой – Геохимическая энергия – не знаю, как назову – д[олжно] б[ыть], Геохимич[еское] значение размножений. [...]

Мне хочется тебе написать еще о другом – о Париже. Когда ты и Георгий так хотите для меня Парижа, вы глубоко ошибаетесь и совершенно не понимаете моей работы.

С точки зрения научной работы мне нужен научный институт, которого Париж мне не дает и не может дать. Мне не удалось это устроить в Америке, и я думаю, что для моей научной работы максимальная возможность, реальная сейчас, в России, в Петербурге¹²⁹. Обстоятельства сложились так, что это мне сейчас невозможно. Но для чего мне тогда здесь оставаться? Когда я читаю, что ты пишешь о библиотеках, мне смешно и грустно, т. к. это прямо противоположно тому, что я чувствую.

Для меня библиотека имеет небольшое значение. Я и в Киеве, и даже в Полтаве мог работать. Здесь, в моей области, если углубляться в работу, библиотеки бедны, и добыча книг требует огромной затраты сил, этого не стоящей.

Уж как центр книжной работы в области, в которой я работаю, Париж беден и притягивать не может.

Но затем я здесь сейчас себя чувствую совершенно оторванным от жизни. Я не имею матер[иальных] средств, чтобы вести свою работу, получить возмож-

ность влияния в жизни, как я хочу, и не имею исследов[ательской] лаборатории, которую не могу иметь без помощников. Конечно, я живу своей мыслью и своей работой проникновение в окружающее, но Париж мне для этого дает чрезвычайно мало*. [...]

Но мне хотелось бы еще кое-что сделать и написать до своей смерти, к которой я отношусь совершенно спокойно, как к такому же явлению, как все остальные.

Успею ли я это? Не знаю. Может быть, в этом смысле год в Париже дал бы больше, но затем явится вопрос о будущем здесь – его для меня нет. [...]

Нежно и горячо обнимаю

[Любящий отец]

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 11. 6 стор.

№ 489

17–18 листопада 1925 р., Бур-ля-Рен

Bourg la Reine. 17.XI.[1]1925

Моя бесконечно любимая, дорогая деточка, вчера получил твои два письма в связи с нашим отъездом в Петербург, письма глубоко любящие, но по отношению ко мне столь же несправедливые.

Ты до сих пор не хочешь принять во внимание то, что я тебе говорил особенно ясно в одну из наших прогулок в Bourg la Reine и много раз раньше, м[ожет] б[ыть], менее ясно.

Для меня это вопрос нравственности, моего личного достоинства. Если хочешь выразить это более в общепринятой форме, по моему мнению, менее полно выражающей мою мысль, вопрос моей чести. То, что ты требуешь от меня во имя моей любви к тебе или к маме, все равно, для меня нравственное самоубийство. Помнишь, я спросил тебя: хочешь ли ты, чтобы я оставался здесь, все время чувствуя, что я совершил сознательно из любви к детям бесчестный поступок? Я тебе говорил, что я буду себя чувствовать лишенным сил и нравственно разбитым. И я тебя спрашивал, думаешь ли ты, что это можно требовать от человека, еще живого и полного духовной силы, и что это могут требовать дети?

Ты продолжаешь, однако, настаивать на прежнем – или не веря моим словам, или же оценивая, что за ценности выступают вперед, когда вопрос так ставится. А он мной так тебе был поставлен.

18.XI.1925

Жизнь – не игра. Это огромное явление, которое не охватывает разум, налагающее на нас обязанности, которые часто нам кажутся тяжелыми. Нельзя идти

* Так в оригіналі.

в ней по более приятному и легкому пути, нельзя тому, у кого сознание поднялось на степень понимания велений жизни.

Я знаю, что то, что я делаю сейчас, для вас и для меня тяжело. Я причиняю горе вам и, может быть, несчастье, но трагедия – смерть близких неизбежна в человеческой доле. В данном случае нашего отъезда трагический исход моего поступка возможен. Но для меня ясно, а ты до сих пор не хочешь понять, что если бы я сейчас не поехал, при всех условиях, в каких обстоит дело, трагический исход был бы неизбежен – я бы чувствовал себя нравственно убитым или разбитым, конченным человеком. Во имя чего бы я это сделал? Во имя любви к детям? Но первая основа любви именно к ним – верность и искренность своей жизни, неуклонное в нее углубление. Из-за страха, наконец, смерти? Когда я пишу все это, я чувствую, как все эти ценности в такой обстановке не отвечают той жертве, которую ты считаешь вправе от меня требовать.

Ты пишешь о ненависти к большевикам и ею считаешь возможным руководиться в своей жизни. Я чужд этому чувству вообще и считаю, что ты должна глубже всмотреться в себя и в жизнь и отбросить ту хмару, которая искажает твою личность. Ненависть к большевикам как норма жизни есть духовное рабство в их свите, т. к. жизнь гораздо шире, чем узкие и неглубокие их о ней представления. А в ненависти к ним как норме жизни ты из них не выходишь и себя к ним привязываешь.

Я смотрю на большевистское движение, как на глубокое несчастье, связанное с глубоко гуманным исканием выхода из бедствий окружающей жизни. Они пытаются строить новые формы жизни по логическим человеческим выводам, не сознавая и не понимая, что жизнь не охватывается разумом, как она не охватывается и одними чувствами или верой, и приходят к еще большим несчастьям и бедствиям, чем то, против чего восстает их совесть и сознание.

В их среде сейчас открывается редкая в истории возможность влияния на жизнь любых больших преступников и великих грешников. Убийцы, воры, грабители, люди *sans foi** и *sans loi*** в этой среде, здоровые и больные, нашли себе организацию и сейчас влияют на жизнь России, да и всего мира в небывалой почти раньше силе. Но ненавистью к ним с ними бороться бесполезно. Большевизм не только состоит в известной большой своей части из людей этого уклада, это одно из мировых идейных течений. И сейчас по существу в мире идет идейная борьба между ним и между основанным на человеческом достоинстве, на духовной ценности человека, религиозным исканием и отвечающими ему организациями. Масштаб этой идейной борьбы таков, что он заходит за пределы одного из величайших созданий существующего – христианства. Это не борьба христианства с большевизмом, это борьба между большевизмом и мировыми религиями.

Я вижу часто кругом ненависть и вижу, что она ведет только к греху и к преступлениям. Я допускаю, что она может быть в молодежи, жизнь которой не

* Без віри (фр.).

** Без права (фр.).

ответственна в происшедшем, хотя для меня это одно из проявлений охвата ее большевизмом. Но я совершенно не допускаю ее в людях старших поколений, не сознающих, высказывая это, ошибок своей жизни и того, что они сделали. И когда, напр[имер], я вижу ненависть у Алекс[андры] Вас[ильевны]¹³⁰, ведущую ее идейно к греху, я больно чувствую, что она забывает, что она всей своей жизнью работала для создания того, что ей сейчас ненавистно, и своей ненавистью продолжает работать в том же направлении. Все мое поколение и часть более старых и молодых виновато в том, что произошло, не меньше, а в равной степени с большевиками. И я не считаю с мнением людей, которые, как водители современных русских политических течений, этой своей вины жизненно не сознали и не ввели в свои построения. Это тебе ответ на то, что я «политически» делаю правильный шаг. Долго объяснять, но я политически оцениваю положение иначе, чем мне известные политические течения эмиграции. Я до сих пор не эмигрант и возвращаюсь в Россию не из эмиграции, а возвращаюсь из научной командировки, полученной мною оттуда, из советской России, ибо после моего отказа вернуться я не вышел из рамок России и отказ мой вернуться являлся следствием моей научной жизни, как я это громко и определенно высказал. Фальши в этом не было. Конечно, я был доволен, что мог это сделать, но мотивом поступка мое желание дальше быть с вами и жить в свободной стране не было.

Мне хочется еще тебе ответить на два несправедливых, тяжелых обвинения, которые ты, так меня любя, из «ненависти к большевикам» в их* высказала.

1. Ты меня обвиняешь, что я следую правилу – цель оправдывает средства!!! Какая же это моя цель? Сохранение моей чести? Нежелание ломать свою свободную личность? Ее идейно убивать? И какие средства? Возвращение в тяжелые для меня и мамы условия жизни? Моя научная работа в России среди людей, которые в небывалой трагической обстановке сохранили душу живу[ю] и внесли, и вносят, новое и большое в духовное творчество человечества и которые чувствуют ту помощь, какую я могу им дать?

Я совершенно не понимаю этого твоего дважды высказанного мне упрека.

Для меня цель никогда не оправдывает средства, и я считаю себя виноватым, что я был в этом отношении иногда слаб, напр[имер], в моем отношении к тому величайшему греху, каким является война. Я не считаю «средством» то, что я иду в рабские условия жизни. Я знаю, что ничто не сломает моего свободного духа и между ним и окружающей рабьей атмосферой всегда останется непроходимая пропасть.

Больше того, я думаю, что большевизм будет побит не ненавистью, а идеей, силу которой сейчас многие не сознают, и это большое несчастье.

Мне приходит в голову, что ты думаешь, что я еду туда из-за требований научной работы? Я знаю, что для Георгия это некоторое оправдание моего возвращения. Для меня это не так. Конечно, условия научной работы там, вероятно,

* Далі одне слово нерозбірливо. Варіант прочитання: чару.

будут лучше здешних, но я это совершенно не принимаю во внимание. Или вернее, если бы я думал, что я там не могу научно вести работу не хуже, чем здесь, я бы считал себя вправе нравственно туда не вернуться. Но этого нет. Из письма Хлопина¹³¹ я вижу, что я смогу поставить мою работу широко; Сушкин пишет, что могу поставить «неплохо»... Сейчас в Радиевом институте¹³² я буду иметь около 7 личных помощников, 100–150 р[уб.] в месяц на свою научную работу. Но неужели ты думаешь, что это может играть какую-нибудь роль, кроме вышеуказанной, в моем решении вернуться?

Я думаю, что эта твоя фраза идет не от ума или от сердца, а от аффекта.

2. Еще больше мне была тяжела твоя фраза: «Мне очень больно (подчеркнуто тобой), что отчет Розенталю¹³³ пишется наспех и кое-как...». Как ты позволяешь себе мне это писать? Неужели ты думаешь, что я из-за каких-нибудь соображений выгоды или формального долга представил бы результат своей научной работы в такой форме!! «Кое-как» отчет не писался, «спешно» – это требование жизни, и в такой безграничной области, где неуклонно идет работа моего научного труда и творчества, итоги будут всегда так писаться. Но если бы я чувствовал, что я не могу честно их дать, я бы никогда не представил моих достижений. Если бы у меня не был срок, я бы, может быть, никогда не напечатал, т. к. все хочется их дать лучше. Для меня необходимость дать отчет была большой выгодой, но, конечно, я углублялся в работу так долго, пока это было возможно, чтобы подать ее к сроку.

Это самое значительное, что я дал в жизни (по твоему мнению, это «кое-как!»), и думаю, что я дал то, к чему до сих пор никогда не подходило человеческое сознание. Моя статья¹³⁴ – результат моей интенсивной мысли – она была написана сразу, но она была выявлена мною. Мне сейчас удалось не только дать простые формулы размножения, вычислить процесс размножения (напр[имер], число поколений в сутки для инфузорий), исходя только из размеров организма, но подойти к новым понятиям и, думаю, доказать, что размножение организмов во всех его частностях есть функция газового обмена и окружающие нас проявления размножения есть проявление дыхания организмов. Я подошел сейчас к «мета-зойной» энергии (и могу ее вычислить), к резкому различию Metazoa и Metaphyta в отличие от протистов в их дыхании и их месте в биосфере...

Это ты называешь «кое-как»...

Это следствие твоей «ненависти», в ней ты забываешь и мою свободную личность при всей твоей любви ко мне.

Мое драгоценное дитя, я думаю, что люблю тебя и Георгия больше всего на свете, но именно во имя этой любви, ты должна это понять, не могу и не должен ломать свою личность.

[Твой отец]

№ 490

17 вересня 1926 р., [Ленінград]*

17.IX.[1]1926

Мое драгоценное дитя, какая радость для нас с мамой твои письма. Каждое письмо переносит нас в твою жизнь [...]

Сегодня пишу тебе после обеда (мы обедаем в 12½), утром с Л. Куликом¹³⁵ прозанимался метеоритами: каждую неделю по утрам. Из Полтавы прислан камень, который, по-видимому, окажется новым типом метеоритов; к нам попал кусочек, и теперь надо будет дальше добывать, но крестьяне разбили (1924), а упал он, по-видимому, в начале столетия. Моя старая страсть к ним просыпается, но сейчас только могу направлять работу. Здесь драгоценнейшее собрание с XVIII стол[етия], нетронутое почти научно, а в последнее время сильно пополняется¹³⁶. Но удивительно, стихийно: в Полтаве, как везде, контрасты. И обсерватория, и люди есть, всецело преданные научной работе. [...]

На днях, 3/15, было 40-летие нашей с мамой свадьбы¹³⁷. Целый период истории и истории человеческой мысли!! О ваших планах, научных, переговорим при свидании. Через неделю еду Москву и Киев.

Нежно обнимаю.

[...]

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 11. 2 стор.

№ 491

20 листопада 1926 р., [Ленінград]**

20.XI.[1]1926

Драгоценное мое дитя, прервал работу, чтобы написать тебе, а то мы, как видно из твоих писем, запаздываем. [...]

Очень часто встречаю людей, которые тебе шлют приветы. Вчера по дороге из Академии встретил Наташу (кажется, так?) Добржанскую. Она говорила, какое ей дорогое воспоминание Староселье нашего пребывания. Вспоминала Серг[ея] Ефим[овича]¹³⁸. Она производит хорошее впечатление, работает по генетике (у Филипченко¹³⁹). В комиссии Бэра бывает Павловский¹⁴⁰. Не помню, писал ли я тебе, что он вспоминает о тебе и просил тебе очень кланяться. Также и Нат[аша] Добрж[анская]. [...]

Работа над изотопами подвигается, но медленно¹⁴¹. Я тебе писал о моих мыслях над рассеянием (атомы, а не молекулы). Готовлю материал¹⁴². Вместо

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** Те саме.

Ирины у меня сейчас Конст[антин] Автон[омович]¹⁴³, и я очень рад: привык с ним работать.

Ну да надо кончать. Нежно и горячо обнимаю.

[Твой отец]

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 11. 2 стор.

№ 492

7 січня [1928 р., Ленінград]*

7.I.[1]929**.

Мое драгоценное дитя, хотел сегодня писать тебе, когда получилось твое письмо. Очень мечтаю о свидании с тобой – жизнь идет, и нам, старикам, нельзя рассчитывать надолго и нельзя ничего откладывать. Очень надеюсь в феврале свидеться. В мае у меня съезд в Ташкенте¹⁴⁴, а еще раньше начнется работа в Староселье¹⁴⁵.

Сейчас я весь под впечатлением достигнутого большого обобщения, и так как мне надо завтра излагать его в Минер[алогическом] кружке¹⁴⁶, я хочу тебе его написать в связной форме. Этим путем письмо к тебе служит мне подготовкой к докладу. В основу я кладу новый принцип: биогенная миграция химич[еских] элементов в биосфере неизбежно стремится к максимальному проявлению. «Биогенная миграция» – всякое движение химич[еских] элементов, производимое жизнью, живыми организмами. Это положение неизбежно связано с основными нашими принципами механики и термодинамики. А для меня еще важнее, что оно было мною выведено эмпирически. Биогенная миграция производится дыханием, метаболизмом, питанием, размножением. «Жизненный вихрь», неизменно текущий через каждый организм, есть ее наиболее яркое проявление.

Это основное положение максимума биогенной миграции химических элементов в биосфере является другим выражением того, что биосфера – непрерывной связи с жизнью с населяющими ее организмами – есть механизм, такой же механизм, каким является, скажем, или атом, или солнечная, или галактическая система. Все определяется числом и мерою.

Проявлением такого строения биосферы является не только всюдность жизни, ее давление, благодаря размножению, идущему впредь до заполнения нашего пространства; оно выявляется и в молекулярной среде – бактерии порядка сотен тысячных и десятитысячных долей сантиметра будут, размножаясь, заполнять эти молекулярные поля, не охваченные для них проявлениями тяготения.¹⁴⁷ [...]

* Рік листа уточнено за змістом із врахуванням листа Вернадського до сина Георгія Володимировича від 10 січня 1928 р. (№ 570). Місце написання листа встановлено за змістом.

** Незрозуміла описка Вернадського, має бути 1928 р.

Мысль захватывает немного, и хотя сейчас я подошел к человечески чрезвычайно большому, я чувствую, что бессознательно, вне логических образов, мною переживаемое бесконечно далеко от достигнутого.

Начал, наконец, работать в лаборатории, и тут страшно много любопытно. Работаю с Конст[антином] Авт[ономовичем] и другую работу буду вести с Виногр[адовым]. Меняю среду химической работы: опыты веду в вакуум'е или в атмосфере инертного газа. Надо было бы в гелии. Это сейчас я не могу ставить, но в случае дальнейшей работы к этому подойду.

Я уже писал, что моя Биосфера появится не только по-французски (мы посылаем завтра рукопись), но и по-немецки¹⁴⁸. Вчера окончательно выяснилось. Очерки геохимии переводятся в Берлине¹⁴⁹. К осени сдам сборник моих статей «Живое вещество»¹⁵⁰. Я думаю, что заставлю проникнуть в жизнь мою мысль.

Нежно и горячо целую. Надеюсь пожить с вами, когда-то удастся вновь увидеться, – никто не знает. Нежно обнимаю.

[Твой отец]

В понедельник, завтра*, в кружке живого вещества делаю доклад о геохимич[еской] истории кобальта и никеля. Странна и непонятна концентрация кобальта высшими животными организмами.

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 10 стор.

№ 493

14 серпня 1928 р., [Кисловодськ]**

14.VIII.[1]1928

Дорогая моя, завтра еду в Киев, а мама уезжает отсюда 25 авг[уста] прямо в Петербург¹⁵¹. Погода эти дни холодная и дождливая, так что, боюсь, будет ли ей здесь хорошо. Холодная и дождливая, говорят, и в Киеве, так что боюсь, что там помешает моей работе. Отсюда есть вагон прямой в Киев, и я получил в «мягком» вагоне нижнее место. Надо думать, доеду хорошо – две ночи.

Сейчас, наконец, закончил вводную статью в наши первые печатные отчеты¹⁵²: ее я переделывал, как Пенелопа свою ткань¹⁵³, но, кажется, в конце концов, удалось высказать основное. Садиков¹⁵⁴ говорит, что очень хорошо. Удалось мне, по-видимому, наконец, разобраться в хлоритах, на основании работы Орселя¹⁵⁵. Во всем основном моя теория осталась нетронутой, но затем получились страшно простые структурные формулы, объясняющие основное. Для этого пришлось

* Незрозуміла описка. Мало б бути «післязавтра»: понеділок 1928 р. був 9 січня (1929 р. – 7 січня). Вернадський писав сину Георгію 10 січня 1928 р., що зробив доповідь у Мінералогічному музеї в неділю (лист публікується частково, № 570).

** Місце написання листа встановлено за змістом.

принять 47-ю валентность у алюминия. Это завершение моей работы, которую я не мог закончить лет пятнадцать-двадцать назад. Я пошел тогда по совершенно верному пути.

Здесь много интересных людей и старых друзей: много имел очень глубоких разговоров, которые мне дали много.

По-видимому, окончательно стовариваюсь об издании своих пражских лекций; часть (введение в геохимию)¹⁵⁶ я повторю осенью в публичном курсе в Акад[емии]; будет приглашен стенограф, а издано будет Гос[ударственным] Изд[ательством] или по-французски, или по-немецки!¹⁵⁷ Говорил здесь с Коганом*, главн[ым] руковод[ителем] научн[ой] части Гос[ударственного] Изд[ательства]¹⁵⁸.

Сейчас иду брать последнюю ванну.

Нежно обнимаю, моя бесконечно любимая.

Люб[ящий тебя отец]

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 2 стор.

№ 494

18 серпня 1928 р., Київ

Київ. 18.VIII.[1]928. Суб[бота]

Ул. В. Короленко

Укр[аїнська] Акад[емія] Наук

Моя драгоценная деточка, вчера приехал в Киев; мама осталась в Кисловодске. Я думаю, это лучше: она и верит Кисловодску, и там действительно очень хорошо – чудный горно-степной воздух (более 900 м высоты), и она живет у самого верхнего парка, превосходно питается в санатории ученых и берет ванны – действительно замечательные. Там же С. Ф. с женой, Сушкин, Борисяки, Чаплыгин¹⁵⁹ – очень интересное общество.

Вчера я уже обсуждал и принимал работу. В общем, очень недурно. Наконец, ставится исследование на рельсы, – так или иначе совершенно новая по задачам и приемам биологическая работа! Сегодня на моторной большой лодке (до 35 чел.) едем в Староселье, где ночуем. Там часть сотрудников. Работает у меня более 16 чел., из них 10 киевлян. Из Староселья послезавтра выезжаем в Чернь**¹⁶⁰, в грабовый лес, где есть озеро с Трара natans¹⁶¹, теми «орешками», которые добывал еще человек камен[ного] века, растение, которое живет в озерах и прудах и, по-видимому, вымирает. Оно для нас интересно по огромному содержанию марганца и железа. Полного анализа растения нет. Из Черни* вернемся в понедельник в Киев. Только бы погода позволила. Сейчас не очень надежно.

* Так в оригіналі. Правильно: Каган. Прізвище Веніаміна Федоровича Кагана В. І. Вернадський писав завжди як «Коган», наприклад, у щоденнику.

** Так в оригіналі. Правильно: Чернин.

Особенно меня интересует определение константы V – геохимической энергии жизни. Тут ведь все создано моей мыслью: и само понятие, и все формулы. Это трудная по задачам работа. Возьмем 5 видов растений, д[олжно] б[ыть], пчел и саранчовых. Самое трудное – определение размножения. Я все еще не могу отделаться от того впечатления, какое я вынес в Bourg la Reine, когда работал над случайным материалом. Там кажется, что разные V относятся между собой как простые числа. Известная гармония в темпе работы – в миграции элементов под влиянием живого вещества...

В Эссенуках и Кисловодске закончил введение в наши первые публикации и [затем], как тебе писал, разобрался в хлоритах и не только разобрался, но удалось поставить проблему так, что ее можно разрешить опытом, что и буду делать с Конст[антином] Авт[ономовичем]¹⁶².

В Кисловодске сговаривался с Коганом, главн[ым] по Госуд[арственному] Изд[ательству]. По-видимому, обеспечено издание введения в геохимию (часть моих пражских лекций) на франц[узском] яз[ыке]! Я буду читать в Акад[емии] по-русски, и будет стенограф, но издание, вероятно, будет не по-русски. М[ожет] б[ыть], это и лучше. Хочу и все наши отчеты по Биогеохим[ической] Лаб[оратории] печатать по-французски. Это даст гораздо больше влияния, и я хочу сейчас иметь больший для этого рычаг. Начну в таком случае печатать с 1 окт[ября]. [...]

Я могу и хочу тебе выслать 2 первых тома Медич[инской] энц[иклопедии] из Питера. Интересно тебе?

Нежно и горячо мою бесценную обнимаю. *Люб[ящий] тебя от[ец]*

В начале сент[ября] буду в Питере, а мама 27–28 авг[уста] будет там.

Только что получил твое и Н. П. <письмо> от 10.VIII. Скоро еще напишу.

Погода портится.

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 2 stop.

№ 495

27–28 серпня 1928 р., Київ

Київ. 27.VIII.[1]1928

Дорогое мое дитя, только что вчера вернулся из большой поездки по Днепру – на моторе в Чернино (больше 60 верст от Киева за Старосельем) и назад. В Чернине мотор испортился, и мы вернулись на пароходе, который по обыкновению опоздал на несколько часов. Поэтому в Киев мы приехали вместо утра, как рассчитывали, днем. Хотя мы попали в грозу (на телегах из лесничества к Днепру) и в проливной дождь (на пути из Киева в Староселье – оказались в непромокаемых плащах и палатке, поставленной на моторной лодке), но в общем погода нам очень благоприятствовала, и наша поездка была и очень интересная, и удачная.

28.VIII.[1]928

Пишу на другой день утром. Вчера ездил к Ник[олаю] Прок[офьевичу] в Бор-ярку (ок[оло] 40 мин[ут] жел[езной] дор[огой]) и провел у него целый день – разговаривал и гулял по чудному сосновому бору. Вернулся вечером и застал здесь Бор[иса] Леон[идовича] Личкова, с которым имел деловой разговор об академич[еских] делах и научный в связи с его и моими работами. Это молодой очень талантливый человек, которого я очень люблю. Из него вырабатывается первоклассный ученый. Очень доволен я и работой, и мыслью А. П. Виноградова. На нем лежит сейчас организация всей здешней работы. Я, было, кончил введение в наши биохим[ические] работы, но сейчас хочу еще дальше его развить. Думаю, что все наше издание, где я публикую результаты нового научного течения, какое представляет наша биогеохимическая лаборатория, будет вестись на французском языке: открывает бóльшую возможность влиять на научную мысль.

Сегодня собирался на два дня в Староселье, но идет дождь, и я буду выжидать. Выеду, если погода улучшится. Хочу в лаборатории здесь проделать при себе опыт с определением азота, дающий странные результаты, и затем с Алекс[андром] Павл[овичем] у меня целый ряд научных вопросов...

Мы были в Чернине с другой стороны в том самом лесу, в котором в 1919 году мы были с тобой. Но тот лес, который ты тогда видела, безвозвратно исчез! И он, конечно, представлял лишь отблеск былого девственного. Но все же в нем еще были живы эти остатки бесконечно красивой древности. Сейчас этого нет. Вырублено и вырублено бездумно. Кое-где человек пытается восстановить вновь посадки. Удастся ли? Это очень слабо, и даст, конечно, не старое – не девственный лес. Вообще два явления глубочайшим образом проникли в мою мысль и стали мне ясны из этой поездки. С одной стороны, отражение в окружающей природе того социального переворота, который сейчас переживается. Нервная, неорганизованная или организованная не в связи с обычной, нормальной жизнью деятельность человеческих масс по-особому влияет на природу и глубочайший оставляет в ней след... Сейчас и другое – это бесконечное количество охотников, как безумные дикари, навсегда истребляющие дикую птицу. Немного лет, и весь этот дар природы исчезнет... И так кругом! И другое явление стало передо мной – тоже стихийное – биологическое население деревни растет – и молодежи нет путей жизни. Куда ей приложить свои силы и чем жить? Все время рождается и рождается народ и рождается не у тех, у кого нужно для того, чтобы раса поднялась и выжила. Но здесь я только ясно почувствовал то проявление основного, как ты знаешь, по моему убеждению, наиболее характерного для жизни – размножения. Это, в сущности, сейчас основной вопрос, с которым все должно считаться. На Западе, кроме Англии и Италии, этого вопроса нет, а в такой форме, как у нас, мне кажется, нет нигде...

В Староселье в лаборатории висит твой набросок С[ергея] Еф[имовича]¹⁶³. Он очень похож, и меня перенес в то время, когда вы с ним бродили по саду (вырос) и читали по-гречески. Как это было давно. За это время выросли и те начинания, какие тогда зарождались, в которые вложена часть моей мысли, моей

души, – и Акад[емия] Наук сейчас, несмотря ни на что, растущий центр научной (и, очевидно, социальной) работы, и огромная библиотека (10⁶ томов), где тысячи народа читают. Ты можешь видеть, во что разрастается искра человеческой мысли и воли. Из малого (по существу малого ли?) создается человечески (и по существу?) большое. Спасибо Н. П.¹⁶⁴ за письмо. Отвечу в следующем письме.

Нежно обнимаю.

Люб[ящий тебя отец]

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 4 стор.

№ 496

28 жовтня 1928 р., [Ленінград]*

28.X.[19]28**

Мое бесконечно любимое дитя,

Никак не могу писать тебе так часто, как бы хотелось. Столько дела, и не хватает для этого уже моих сил. Сейчас много всякого дела – и тяжелого и большого – по Академии. Все время тянется вопрос о КЕПС, с другой стороны – выборы в Академию, затем при очень трудных условиях создается работа новой биогеохимической лаборатории и идет моя экспериментальная работа, которую не хочу бросать, хотя вся черная работа на Конст[антине] Авт[ономовиче], а затем надо писать статьи, и массу просматривать и читать рукописей. Ведь так или иначе понемногу создается организация работы и по истории знаний, и по изданию сочинений Ломоносова¹⁶⁵. А затем я все углубляю, переделываю и иду дальше со своей работой по воде, первый выпуск которой хочу сдать в печать в декабре¹⁶⁶. И живое вещество, и моя работа над каолинами и даже вода – всё, в конце концов, эксперимент[альная] работа при чрезвычайно трудных материальных условиях. «Вода», мне кажется, выявляется мне в форме, в какой она никогда не охватывалась человеческой мыслью. Выдвигается значение газов и значение жизни и для меня самого в неожиданном масштабе. И сейчас я пишу тебе эти строки среди работы – переделки и вычислений для воды, которую я начал в 7 утра и сейчас прервал для этих строк (11 ч[асов]). Днем заседание в память Федора Ив[ановича]¹⁶⁷, а вечером у меня Бор[ис] Леон[идович]¹⁶⁸ по делам КЕПС. [...]

Посылаю тебе старую вырезку, которую сохранил для тебя (из Красн[ой] Газеты). Среди газетной болтовни тут интересно все же о Шишаках.

Нежно и горячо обнимаю.

На днях пришлю тебе Природу¹⁶⁹.

[Твой отец]

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 2 стор.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** Дату написано рукою Н. Є. Вернадської.

№ 497

8 грудня 1928 р., [Ленінград]*

8.XII.[19]28

Моя драгоценная деточка, недавно было от тебя письмо, и я очень всегда рад и сильно переживаю всякую от тебя весточку. Посылаю тебе «Природу» и книгу об игрушках (довольно дорогое а-ля**, но редкое издание)***, м[ожет] б[ыть], тебе это будет интересно, т. к. ты писала, чтобы тебе все пересылать, касающееся народного искусства. Знаешь ли ты статью в Studio (до войны) об украинск[ом] орнаменте (материалы частью Полтавск[ого] земск[ого] музея)¹⁷⁰? И отчего тебе не обратить внимание на словацкое народное искусство? Маленькая книжка о Саше Л[аппо]-Данилевском¹⁷¹ – память о пережитом тобою. Сейчас я как-то очень ярко чувствую уходящее прошлое. Н. П. посылаю том Музея Антр[опологии] со статьей Дудина о коврах¹⁷². Ваших книг еще не получил. Не знаю, получила ли ты деньги от меня, я просил не пересылать мне сюда, а передать тебе – довольно большая сумма. Извести. Посылать правильно отсюда, надеюсь, временно, [почтой] нельзя. Надеюсь, обойдется, ни в коем случае не сокращай свои траты на жизнь – в такое время¹⁷³. Также хотел бы, чтобы Н. П. не давал тебе посылаемые Труды Антроп[ологического] Музея – там очень неприятные академические рисунки. Лучше этот том не смотреть¹⁷⁴.

Я очень много работаю и очень производительно. В моей работе с Констан[тином] Автон[омовичем]¹⁷⁵ о каолине, кажется, подходим прямо к чрезвычайно важным выводам: как будто открывается огромнейшая новая область¹⁷⁶. Но все время hausse и baisse**** и, м[ожет] б[ыть], это настроение, которое [разойдется] при столкновении с фактами. Но я чувствую, что на верном и новом пути. С *Ra* очень интересно: не решаюсь опубликовать данные о поглощении *Ra* организмами – без проверки. Проверка заканчивается и подтверждает результаты¹⁷⁷.

Здесь повторяю пражские лекции, но сколько надо изменять! Во всяком случае, вся моя работа идет сейчас не только интенсивно, по здешним условиям, но и плодотворно. В Шатиловской станции¹⁷⁸ определены для культурных хлебов все мои константы – для ржи, пшеницы, льна и т. п.; очень любопытные данные и Δ , θ вес, и *V*. Культура не увеличивает геохимической энергии организма, наоборот. Очевидно, эти все создания – культурные растения – погибли в природе без поддержки человека. Это и понятно: человеческая мысль идет в сторону, противоположную энтропии. Она все держит. Уже сейчас начинаем готовить летнюю работу – в море. Между прочим, средний вес льна с корнями меньше

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** Далі одне слово нерозбірливо.

*** Ліворуч на полі аркуша вертикально дописано: Игрушки по 30 коп.

**** Збільшення і зменшення (*фр.*).

2 граммов, т. е. веса 2 куб[ических] сантим[етров] воды. Это как будто две большие капли воды, а какова поверхность!!

Нежно тебя, мою бесценную, обнимаю.

[Твой отец]

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 3 stop.

№ 498

2 січня [1929 р., Ленінград]*

2.І.[1]928**. Среда

Моя бесконечно любимая, хотелось написать тебе вчера, но я не успел это сделать. Первое января мы не празднуем; вечером 31 у нас были Ольд[енбург]¹⁷⁹ – С. Ф. вернулся в этот день из Марына, куда ездил отдыхать и работать, а у меня по делам Ком[иссии] Ист[ории] Знаний был секретарь М. М. Соловьев, зоолог, работающий над К. М. фон Бэр¹⁸⁰. Легли спать раньше; мне кажется, этот день потерял то значение, какое имел. Уже в дни нашей самостоятельной жизни мы редко встречали новый год: здоровье твоей матери требовало долгие первые годы нашей совместной жизни особого режима, а в моей юношеской жизни долгая болезнь отца изменила весь режим. Отчего-то вспоминаются детские харьковские годы – мой интерес к этому дню в связи с появлением новых газет и журналов, которые всегда в большом количестве выписывал отец¹⁸¹. Это были и русские, и иностранные, а в Петербурге в первые годы 1876–1881 я уже горячо участвовал в обсуждении этого интересовавшего меня вопроса... Сейчас я все время – а в этот день как-то более упорно – переношусь мыслью и сердцем к тебе: да будет лучшее, самое яркое проявление бесконечного, заложенного в нашей жизни, да проявится оно в твоей жизни...

Прошлый год – и все время неожиданно – все больше уменьшил круг моих друзей – Фед[ор] Иван[ович], Сушкин, а сейчас Э. Л. Радлов¹⁸². Его смерть для меня большой удар; как раз много рисовалось планов – и незадолго до его смерти мы с ним об них говорили; я собирался к нему приехать, а затем заболел – прошла неделя и его не стало. В воскресенье мы его похоронили – на Лютеранском Смоленском; он был верующий христианин, и по его желанию литии¹⁸³ или панихиды были и по кальвинист[ским], и по католич[еским] и правосл[авным] обрядам. Гл[авным] обр[азом] православным. Это был человек большого ума и совершенно исключительной философской эрудиции, огромной терпимости, – что чрезвычайно редко. У меня с ним слагалось очень глубокое чувство, прерванное

* Дату листа уточнено за змістом: Е. Л. Радлов, П. П. Сушкін, Ф. І. Успенський померли в 1928 р. Місце написання листа встановлено за змістом.

** Помилка Вернадського, має бути 1929 р., среда була саме цього дня (2 січня 1928 р. – понеділок).

смертью. Сейчас я хочу организовать заседание, посвященное его памяти, и мне хочется ближе восстановить и себе и другим его духовную личность.

Я очень много сейчас вдумываюсь в окружающее, выхожу за пределы научного искания в области философских и религиозных размышлений. Не знаю, посылать ли тебе кое-что из прочитанного; я послал тебе книжку Singer (ист[ория] научн[ой] мысли в связи с религ[ией])¹⁸⁴ – прочла ли? Вчера прочел интересную книжку Милликана, одного из крупнейших физиков, о религии¹⁸⁵. Одну он затронул сторону, мне очень близкую. И эволюция религии не есть случайное явление – и она может быть поставлена в рамки того совершающегося процесса, в потоке которого мы несемся и в котором ничто не исчезает, все связано, и о котором мы ничтожно мало научно знаем. То «духовное» – сознание и мысль – которые закономерно и независимо от нашей воли, стихийно, как природный процесс, развиваются и выявляются в окружающем, очевидно, являются частью чего-то большего, в мироздании существующего, о чем мы не имеем даже понятия. Сейчас в научном творчестве и в моем, в частности, ярко проявляется это бессознательно укрепленное понимание. Человек науки XX века, особенно в тех ее областях, которые входят в новое и неведомое (в частности, в своей научной работе я это сильно чувствую), сейчас творит больше, чем научную работу. Его мысль ворует и философское, и религиозное сознание...

Моя научная работа, конечно, и моих сотрудников, идет хорошо, но нестерпимо медленно при условии нашей действительности.

Нежно и горячо обнимаю. [Твой отец]

Н. П. напишу. Я стараюсь достать книги ему. Это у нас не так просто. Не знаю, хорошо ли, что ты скрываешь от тети Ани¹⁸⁶ и других близких и дорогих людей наше переживание. Весь мыслью и сердцем я с тобой. Нежно обнимаю.

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 2 stop.

№ 499

13–14 березня 1929 р., [Ленінград]*

13.ІІІ.[1]929 – 14.ІІІ.[1]929

Мое драгоценное дитя, так все время мыслью и сердцем с тобой. [...] На неделе мне пришлось все прервать, т. к. была сессия в Ак[адемии] Наук – теперь по-новому, ввиду большого количества новых академиков и поднявшихся больших вопросов. С моей Комиссией Ест[ественных] Пр[оизводительных] Сил, помнишь, я писал записку в Праге, я окончательно остался победителем, и сейчас именно в связи с этим много работы. Пробую осуществлять Мендел[еевский] Инст[итут] Ест[ественных] Пр[оизводительных] Сил!¹⁸⁷ Пришлось отказываться от вице-през[идентства] <в> Ак[адемии] Н[аук], куда меня хотели выбрать.¹⁸⁸ [...]

* Місце написання листа встановлено за змістом.

14.III.[19]29

Кончаю утром, вчера весь день был сплошь занятый. До обеда был в Зоол[огическом] и Этногр[афическом] Музеях в связи с изданием материалов экспедиции Лангсдорфа¹⁸⁹. После обеда, 12 ч[асов], немного почитал и затем в Рад[иевом] Инст[итуте], в Лаборатории, откуда вернулся почти в 7 ч[асов] веч[ера]. Сейчас 7 утра, – мама зовет пить какао.

А вечером, в 8 ч[асов], пришел Заболотный, акад[емик] и президент Укр[аинской] Акад[емии] Н[аук]¹⁹⁰. Рассказывал об Укр[аинской] Акад[емии] и faits divers* об Украине. Ушел в начале 11-го, и я лег в постель, прочитал еще несколько научных статей. [...]

Я не согласен с тобой о Западе, п[отому] ч[то] я сейчас очень глубоко слежу за огромным ростом человеческой мысли, который идет в таком размахе, какой не был уже столетие. Ведь эти люди живут и творят вечное не у нас и не на Востоке. А в сущности они являются настоящими представителями человечества, и все суждения людей, об этой работе не имеющих представления, конечно, не верны.

Нежно и горячо обнимаю.

[Твой отец]

Моя бесценная.

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 2 stop.

№ 500

10 червня 1929 р., [Ленінград]**

10.VI.[1]929

Мое драгоценное дитя, так радостно получать твои весточки, и твое большое письмо от 3.VI. доставило нам большую радость. Все еще нет бумаг, и если затянется, то должен буду отложить поездку в Киев¹⁹¹, что мне очень бы не хотелось. Не знаю, насколько правильно тащить туда маму. Все-таки это ей должно быть утомительно.

Моя драгоценная, мне очень больно, что я расстраиваю твои планы о Праге: но ты должна считаться с тем, что мне необходим отдых, которого, конечно, в Праге я иметь не могу. Я уже не говорю о соображениях мамы, которые я всецело разделяю, о внучке¹⁹². Но ты посмотри серьезно с точки зрения и моей: и я, и мама кончаем жизнь, и мне необходимо иметь запас сил на тяжелый по работе будущий год. Какой же отдых – жить в Праге, я ведь это хорошо знаю. Никакого. Внеси поправку в эти заключения, ты об этом забываешь.

Отвратительные чернила – какой-то суррогат и протекает: бумага еще заграничная (нет – киевская), и этого раньше не было.

Я вполне понимаю чувства Н. П. и горячо его целую, но, м[ожет] б[ыть], можно где-нибудь и ближе к Праге, чтобы он мог не быть оторван от нас. С другой

* Різні факти (*фр.*).

** Місце написання листа встановлено за змістом.

стороны, я считаю для себя совершенно невозможным отдыхать в Праге. Очень будет грустно, если придется уехать и от тебя, и от Танечки на большую часть моего отпуска. Вообще я чувствую себя хорошо, но все же мне необходимо пожить спокойно, вне города и вне людей. М[ожет] б[ыть], даже и не беря вод. Еще когда это будет, когда удастся выехать, – все идет так медленно...

Сейчас заканчиваю все свои дела, и в этом отношении задержки не будет.

Нежно и горячо обнимаю тебя, мою драгоценную.

[Твой отец]

Осторожно поцелуй от меня Танечку в лобик.

Я еду так, чтобы взять минимальную работу.

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 2 stop.

№ 501

6 травня 1930 р., [Ленінград]*

6.V.[1]1930

Мое бесконечно дорогое дитя, моя Нинуся, вчера получил карточку Танечки. Огромное ты нам доставила удовольствие, и так радостно, я бы сказал, строго радостно смотреть на нее и видеть, и чувствовать продолжение своего в будущее. Карточка передает ее, как она мне вырисовывается – на радостном, ласковом фоне света, душой, глубокая одаренная мысль... Я и утром, когда пишу – до кофе – нет 7 часов, уже несколько раз брал карточку, лежащую у мамы на столе, и всматривался в живое личико.

Книги Н. П. посланы двумя пакетами. Обе посылки ему. Из них только $\frac{1}{2}$ то, что он хотел достать. По обыкновению из всех указанных им книг вышла только одна, но т. к. я знал, что должна скоро [рассылаться] Записки колл[егии] вост[оковедов]¹⁹³, то я знал, то я и подождал ее мне присылки. Надеюсь, он получил обе. В другой указатель для всего Союза без Москвы и Петербурга. Для Москвы печатается (уже более года), для Петербурга давно отпечатан и уже устарел, но вместо него мне прислали второй экземпляр провинциального, я не хотел ждать и посылаю¹⁹⁴. Перемену при случае и пришлю, если не разошелся.

Нужен ли Н. П. такой указатель? Теперь их довольно много. Недавно написал себе для Украины¹⁹⁵, но вот, напр[имер], доставать укр[аинские] издания здесь негде.

Сейчас очень много работаю и нахожусь в периоде творчества! Вчера неожиданно получил важнейший результат для алюмосиликатов: задача, над которой работаю с молодости и которую бросил в прошлом году, ничего не добившись, мне кажется, решена и мои теоретич[еские] представления получают, как будто, яркое подтверждение. Открыты новые источники радия, я сюда вмешался только со стороны, но направил сюда работу Рад[иевого] Инст[итута]. Сейчас печатаются мои доклады об этом нашей и Парижской Академией¹⁹⁶. Пришлю их, ты

* Місце написання листа встановлено за змістом.

прочитаешь. Важно, м[ежду] пр[очим], что удастся констатировать новый, не зависимый от жизни источник образования свободного кислорода на Земле. Отсюда масса выводов. Кончаю воду и много вношу нового¹⁹⁷.

Я хочу выехать на три месяца в середине июня¹⁹⁸, но совершенно неизвестно, удастся ли мне все оформить к этому времени. Мне надо заехать в Кенигсберг, а затем ненадолго в Париж или во время юбилея Минер[алогического] и Геолог[ического] общества или же потом. А затем, нам кажется, было бы лучше всего не таскать Танюсю далеко, а где-нибудь провести лето в Чехословакии, не дальше 2–3 часов от Праги или Брно (библиотеки). Я, кажется, подхожу к решению задачи, над которой остановился бессильно в Париже в 1925 году. Связана она и с вопросами плодородия (урожайности), и «законом» Мальтуса¹⁹⁹. Необходимо в тихой и спокойной обстановке углубиться и вдуматься. Я чувствую, что весь сейчас охвачен неосознаваемой, но реальной, творческой работой... Вот удивительно в моем возрасте.

Нежно и горячо обнимаю. А мою бесценную Танюсю всем существом своим люблю и охватываю. Поцелуй ее от меня нежно и ласково. Ты имей ввиду, что на маму этим летом нельзя налагать работу. Она требует отдыха и физич[еского] спокойствия.

[Твой отец]

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 2 stop.

№ 502

11 сепня 1934 р., Узкое

Москва 17. Санаторий КСУ «Узкое»,
Коньковское почтовое агентство, 42,
11.VIII.[1]1934

Моя дорогая, очень рады были получить твою весточку из Лучивны²⁰⁰. Надеюсь, что будет там все хорошо. [...]

Отчего ты пишешь, венгерская кухня. Это разве по существу не словацкая? Что в Татрах здесь не украинцы население? Лемки или гуцулы?²⁰¹ Около Закопане центр гуцулов – русских-украинских горцев. Это, во всяком случае, стык украинцев и словаков – западная граница русского племени.

[...]

Нежно обнимаю. Ждем писем. Скажи Танюсе, что дед ждет, что она научится писать и ему напишет.

Обнимаю.

[Твой отец]

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 2 stop.

№ 503

26 [квітня]* 1939 р., Москва

26.VI.** [1]939. Москва

Дорогая Ниночка,

Спасибо за очень интересное письмо. Мы с мамой все время душою и мыслью с вами, и так радостно за Танечку. Только бы скорее и Н. П. был с вами²⁰². Вчера я писал Георгию^{***}. Твои документы найдены, и бумагу о них пошлют в Йельский университет через Наркоминдел. Это, конечно, протянет время, но факт их посылки может быть учтен. Я даю адрес: Dean of the School of Medicine, Yale University, New Haven Conn[ecticut], USA.^{****} Если адрес не тот, то извести возможно скорее.

Собираюсь на несколько дней в Киев на две интересующие меня конференции Украинской Академии²⁰³. Я не хочу себя распускать и думаю, что в здоровье очень большую роль играет внутренняя реакция человека – его стремление жить. А у меня сейчас период научного творчества и, мне кажется, молодая мысль. Объективным признаком является полное восстановление способности писать, резко выявившееся в последние недели. Это моя первая поездка после моего заболевания в сент[ябре] 1937 г.²⁰⁴ Я даже не ездил в Ленинград. Поезд в Киев идет медленнее, без пересадки две ночи, в условиях комфорта, спальные <места>. Еду не один, а с Ал[ександром] Павл[овичем]²⁰⁵, который к тому же и доктор. Вчера была докторша (к которой, мне кажется, ты относишься неправильно), она дает всякие указания, и нашла мое сердце и печень в хорошем виде. Останусь в Киеве недели полторы и прямо оттуда проеду в Узкое, где буду заниматься моей книгой о воде, начало которой новое, и пишу ее с большим интересом. [...]

Получаешь ли ты медицинские журналы и книги, которые я тебе посылаю. Для Танечки я послал Драгга и Ферсмана «Занимательную минералогию»²⁰⁶, кот[орая] здесь имеет очень большой успех. Ферсман тоже будет в Киеве на пегматитовой конференции. На Украине сейчас есть великолепные полудрагоценные камно-топазы^{*****}. Я же буду еще на биохимической конференции.

В моей лаборатории идут сейчас очень интересные, важные работы с белками^{*****}. Они идут в Университете, но в тесном контакте со мною.

* Місяць написання листа встановлено за змістом, Вернадський відвідав Київ у травні 1939 р.

** Так у документі.

*** Див. лист № 609.

**** Адресу вписано рукою Вернадського.

***** Так в оригіналі.

***** Примітка рукою Вернадського: «Работаю с крупными специалистами – проф. Гаузе (зоолог – очень талантливый [мікробіолог Георгій Францевич Гаузе (1910–1986). – Упор.] и Кизелем (биохимик [професор Московського університету Олександр Робертович Кизель (1882–1942). – Упор.]). Впервые выделен и изучен белок правых моллюсков (раковин), к удивлению, левый (конхиолин). Есть [всего] работы венгерских ученых (1928) о правом белке (до сих пор никогда не найденном в живых организмах при раке). Гаузе проверяет по новому методу».

Нежно обнимаю драгоценную внучечку и вас всех.*

Горячо любящий дед и отец

P.S. Я очень рад за Аду и внуков Сергея²⁰⁷.

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 2 стор. Авторизований машинопис.

№ 504

14–18 травня 1939 р., Київ, Москва

14 мая 1939. Киев. Крещатик. Гранд-Отель

Моя дорогая, ужасно я рад, что Н. П. с вами. Надеюсь, он совершил переезд хорошо. Я не сомневаюсь, что вы пробьетесь в новой обстановке, по существу, более широкой, чем жизнь в Чехии. Н. П. давно хотел в Америку. Надеюсь, что Sem[inarium] Kond[akovianum]²⁰⁸ как научная организация сохранился? Мне со стороны представляется происходящее в Чехословакии²⁰⁹ преходящим, неустойчивым решением жизненного вопроса.

Приехали вчера с Ал[ександром] Пав[ловичем] в Киев из Преображенского (в Голосеевском лесу), где находится дом отдыха.

Последний день – день выезда был для меня неприятный – был сердечный...

18.V.** Моя дорогая, продолжаю в Москве. Доехал благополучно, но у меня все-таки сделался небольшой грипп, и был в Киеве один сердечный припадок, кончившийся благополучно. Все же я считаю, что выезды мои вполне возможны. В доме отдыха Преображенском я хорошо работал. [...]

Бесценную внучечку поцелуй и скажи, что дед постоянно о ней думает.

****Горячо любящий тебя отец*

Н. П., Георгию, Нине мой горячий привет. Георгию писал из Киева.****

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 3 стор.

№ 505

2 червня 1939 р., Узкое

2 июня 1939 г. Узкое

Дорогая Ниночка, давно тебе не писал. Но писала мама. У нас была сессия Академии, и я не прерывал свою текущую работу. Это, конечно, и не оправдание, а объяснение. Прежде всего я хочу тебе написать, что свидетельство Медицинской

* Далі текст рукою Вернадського.

** Від дати і далі машинописний текст.

*** Далі текст рукою Вернадського.

**** Далі ще кілька слів дописані Наталією Єгорівною.

Академии²¹⁰ не будет тебе выдано, как я сперва имел сведение, а ты должна обратиться в советское посольство в Вашингтоне. Я тебе послал оригинал извещения и надеюсь, ты его получила. Они пишут, что это общая законная форма. Я бы на твоём месте обратился бы в Вашингтон в посольство. В сущности, это мера профессиональной защиты, борьбы врачей против конкуренции. Ты помнишь, что и в Праге приходилось с этим считаться. Борьба за кусок хлеба.

Пытаюсь тебе помочь и другими способами. Очень много в последнее время работы. Я теперь работаю над водой и надеюсь скоро тебе прислать первую главу нового издания²¹¹. Все лето буду этим заниматься. По ходу дела мне приходится поднимать в Академии организацию новой работы – для того, чтобы вычислить химический состав биосферы и выяснить биосферные биохимические провинции на территории нашего Союза²¹². И то и другое почти terra incognita. Я подымал этот вопрос в 1934 г., но не мог довести по разным причинам, в том числе и по болезни, дело до реального начала. Сейчас я подымаю это дело в Академии, и хотя это, м[ожет] б[ыть], дерзость в мои года, надеюсь провести его до конца. Подал заявление о включении его в план Академии на 1940–1941 год. Мысль для меня ясна. Задача эта имеет огромное теоретическое значение, и реальные практические следствия из нее могут быть тоже очень большие. Но как во всяком новом начинании и в новой идее при ее проведении в жизнь придется вести борьбу. Я чувствую в этом отношении силу, и найдутся люди, которые проведут ее, когда меня не будет. Сейчас много об этом думаю. Вот уж никак не думал, что решусь на это. Все-таки мне 77-ой год. Здоровье мое сносно. Получил Георгину статью об антах²¹³. Работу Брина* знаю²¹⁴, но книга его, кажется, не выходила, и вообще с печатанием плохо. Но все-таки я узнаю.

Мне кажется, я последний раз писал тебе из Киева. Хотя я по возвращении немножко заболел, простудился, вероятно, в Софийском Соборе (где сейчас ведутся научные раскопки)**, но все-таки я очень рад, что поехал. За 10 лет город неузнаваем и стал еще красивее. Немногих современников там застал. Агаф[ангел]²¹⁵ очень тепло тебя вспоминал. Он пережил тяжелые годы, но сейчас полон планов и работ. Мне кажется, это город огромного будущего. На днях напишу Георгию.

Горячо обнимаю вас всех, особенно драгоценную внучечку. Мы оба с мамой по-стариковски чувствуем себя*** недурно.

Горячо любящий дед и отец

Читал здесь новую биографию Горького Груздева²¹⁶. С темой не справился (I том!), но много интересного, и читал ее я, переживая и свое прошлое. Я думаю, что я Горького и Чехова недостаточно понял. Хочу перечесть главное.

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 2 стор. Авторизований машинопис.

* Так в оригіналі, має бути «Брима».

** Вставка рукою Вернадського.

*** Далі текст рукою Вернадського.

№ 506

22 вересня 1939 р., Москва

Москва, 22 сент[ября] 1939

Моя дорогая Ниночка, надеялся видеть вас всех, а теперь идет в Европе и во всем мире грозный процесс войны, который может затянуться и меняет все расчеты и предположения. Нам, старикам, особенно тяжело это переживать, т. к. в ожидании силы убывают.

Но ничего не поделаешь.

Я углубляюсь в работу и покоряюсь неизбежному. Пока не видно просвета.

Посылаю тебе нужную тебе справку о Таврическом Университете²¹⁷. Официальная справка о В[оенно]-Медиц[инской] Ак[адемии] из архива идет, но особенно теперь, медленно, но ты получишь ее, если они найдут, через полпредство.

Я глубоко сочувствую тебе, надо добиваться права в той или иной форме.

Я боюсь, что придется небольшая задержка с Таврич[еским] Унив[ерситетом]. Он был переименован в Крымский Университет, а затем превращен в Педагогический Институт, т. е. прекратил свое существование. С этого года создан Крымский Университет по инициативе центральной власти, кажется, в неполном составе. Медицинские факультеты вообще исключены из наших университетов и являются независимыми медицинскими институтами. Университеты состоят из многих факультетов (6 и больше) без медицинского, с длительностью учения в 5 лет. Во всяком случае, тебе пришлю справку.

Сейчас война расстраивает сношения – это понятно – мы получили от вас последнюю твою открытку от 22 августа – ровно месяц тому назад.

Нежно обнимаю вас всех

*Любящий дед и отец –
драгоценную внучку особенно.*

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 2 стор.

№ 507

6 квітня 1940 р., Москва

Москва. 6.IV.[1]1940

Дорогая моя. На днях получил твое письмо от 22.II.1940. [...]

Сейчас я углубляю понятие о биогеохим[ических] провинциях, поднимаю в связи с этим ряд основных вопросов геологии.

Примерно в 1873–1874 <гг.>, когда было мне 10–11 лет, я впервые увлекся астрономией – помню в Харькове²¹⁸ рассказы в вечерних прогулках с моим

дядей Евграф[ом] Максим[овичем] Короленко²¹⁹ – и его рассказы. Мечтал стать астрономом.

М[ожет] б[ыть], сделал ошибку, что не стал. [...]

Танечку бесценную целую. [...]

Любящий отец и дед

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 13. Листівка.

Опубл. частково: *Вернадский В. И.* Письма к сыну и дочери // Вестник РАН. – 1990. – № 12. – С. 126.

Н. В. Вернадська – В. І. Вернадському

№ 508

21 травня [1913 р.]*, Полтава

21-го мая 1912**. Полтава

Дорогой папуся!

С сегодняшнего дня в Полтаве. Доехали благополучно, только мамочке была неприятна жара. В Полтаве все так же. [...]

Здесь у бабушки девочка 16 лет, только что из деревни, я с ней сегодня много разговаривала, все понимаю. Если это настоящий малорусский язык, то я почти говорю. Вообще мне очень интересно с ней разговаривать. Я буду ей помогать, пока мы останемся в Полтаве.

Без тебя очень скучно. Ужасно не хватает. Как это будет ужасно полгода без тебя!²²⁰ Читала газеты. Прочла речь Милюкова²²¹, прямо замечательная речь! Потом увидела ее в «Новом Врем[ени]»²²², там она так исковеркана!

Читала Зомбарта.²²³ Прочла ок[оло] 100 страниц. Очень интересно – все новое – ведь я ничего об этом не читала! А в «In Reih' und Glied» Шпильгагена²²⁴ многу все-таки не очень читается. Но я рада, что теперь свободно читаю по-немецки.

Папочка, ты подумай, как будет хорошо, если я научусь говорить по-малорусски. Тогда и по-сербски, и по-польски будет легче, и в Галицию можно поехать! Володя²²⁵ читает Купера²²⁶, смотрит какие-то юмористические французские журналы. Мура²²⁷ ничего, кажется.

Ну, папочка, прощай, целую тебя крепко. Пиши мне. Что у тебя в лаборатории?²²⁸ Скоро ли освободишься? Завтра идем к дяде Георгию²²⁹. Я буду учиться фотографии²³⁰.

Нина

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 283, арк. 97–98 зв.

* Рік датовано за листами Н. Є. Вернадської та іншими листами Ніни, в яких, зокрема, повідомлялося, що 22 травня 1912 р. вони були вже в Берліні, а 23 травня 1912 р. (5 червня за н. ст.) у Цюриху. Ніна з мамою їхали через Німеччину до санаторію в Швейцарії. Про приїзд у Полтаву ввечері 20 травня 1913 р. йдеться в листі Наталії Єгорівни до чоловіка від 21 травня 1913 р. (АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 276, арк. 72).

** Очевидно, рік зазначено помилково.

№ 509

25 травня 1913 р., Полтава

25-го мая 1912*. Полтава

Дорогой папуся!

Ровно через неделю, 1-го июня, мы уезжаем к нам²³¹. 31-го будет панихида по дедушке, и надо быть в Полтаве. Откуда мы с тобой поедем в Киев, Чернигов и на пороги? Вероятно, придется уж из Ересек, а то я могу приехать к тебе в Киев. Ты напиши об этом. [...]

День я провожу лучше, чем на Пасхе²³²: утром читаю (Социальн[ое] дв[ижение] XIX в., оч[ень] интересно), а днем рисую, хожу к тете Маке²³³. Вечером часто сижу с Серафимой²³⁴ (я тебе, кажется, про нее писала?) и у Жедринских²³⁵. [...]

Последние дни пришлось много возиться по хозяйству: накрывать на стол, варить еду и т. д. Так как Серафима еще ничего не умеет, да и мне надо уметь.

Сегодня, вероятно, пойду к дяде Георгию, возьму у него Салтыкова-Щедрина (что мама посоветует), Гл[еба] Успенского²³⁶ и еще что-нибудь. А то у меня ничего не будет по беллетристике.

Потом не забудь определитель²³⁷. Потом Вазова «Под игом»²³⁸.

Надо опускать письма.

Целую тебя крепко. Твоя дочка.

Да, если в «Речи»²³⁹ какая-то интересная статья, привези мне ее.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 283, арк. 109–110 зв.

Н. В. та Г. В. Вернадські – В. І. Вернадському

№ 510

7 липня 1913 р., Шишаки

1913.VII.7. Шишаки

Дорогой папочка!

Сижу в вашей комнате²⁴⁰ за твоим столом и пишу. Погода серая, серая. Утром моросил дождь, а теперь перестал. Ночью была отчаянная гроза. Молния так сверкала, что нельзя было спать. Духота была страшная, и мы все плохо спали. Мамочка, однако, ничего, здорова, хотя духота и не прошла. У нас сегодня с утра англичаночка²⁴¹, мамочка сейчас с ней разговаривает. Приходила тетя Лиза²⁴², она завтра пришлет на целый день Пашу²⁴³, чтоб посмотреть, какой он будет в другой среде. Она говорит, что последнее время он очень изменился к худшему, и с ним страшно трудно. Утром сегодня купались. Вода теплая, хорошо. Потом я час

* Очевидно, рік зазначено помилково, як і в попередньому листі. Про річницю смерті Є. П. Старицького та від'їзд із Полтави пише також Н. Є. Вернадська в листі до чоловіка від 22 травня 1913 р. (АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 276, арк. 56–57).

занималась по-французски – надо же, наконец, за него приняться! Клавдия²⁴⁴ – это раньше на нее не так было похоже – хочет читать и серьезные книги, взяла Зомбарта, потом хочет еще что-нибудь. Я очень рада.

Вчера вечером были наверху, в поле был замечательный воздух и дивный вечер. Внизу темнее, сырее и холоднее. Сейчас идем на Кобылу. Ужасно грустно, что мы с тобой расстались на три месяца. Без тебя так пусто, так тебя не хватает. Верно, ты уже видел Нюточку²⁴⁵, и мы от тебя скоро про нее узнаем?

Я сегодня еще ничего не читала, но после Кобылы буду кончать Бирюкова о Толстом²⁴⁶. Надо его отдать дяде Георгию.

Ну, пока прощай, мой дорогой. Крепко тебя целую.

Твоя дочка *Нина*

Очень жду от тебя письмо. Верно, и с парохода ты можешь нам писать.

Да, я забыла тебе сказать. Сегодня в 9 ч[асов] веч[ера] будет украинский спектакль в пользу вольной пожарной дружины в Шишаке, представлено будет «Бондаривна»²⁴⁷. Что это такое? Я боюсь, что не пойду – не с кем. Гуля²⁴⁸ боится грязи.

Дорогой папочка, заполняю оставленную Ниночкой страничку. Все у нас благополучно. Мама все-таки хочет завтра ехать в Полтаву (ты просил, чтоб во вторник), но она чувствует себя бодрой, т[ак] что мне кажется, это ничего. Приходил Замоздря²⁴⁹, говорил что-то очень много, быстро и непонятно. Кажется, продать нам землю он согласен, а за овес заплатит пополам. Сейчас пришел Леонтий²⁵⁰. С Кийками²⁵¹ что-то не выходит. У нас должен был ночевать Паша Старицкий, которого подбросила его мать, но он будет ночевать у Красовских.

Хочу прочесть Грушевского по-малорусски. Буду писать рецензию для Р. М.²⁵² Целую тебя крепко, крепко, пусть твое путешествие будет счастливо и содержательно. Еще раз горячо обнимаю тебя.

Любящий тебя *Георгий*

Нина шлет привет.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 283, арк. 113–114 зв.

Н. В. Вернадська – В. І. Вернадському

№ 511

12 липня 1913 р., [Шишаки]*

1913.VII.12

Дорогой папочка!

Погода наконец установилась. 3 дня тепло. Вчера ходили в Хатки к Короленкам²⁵³. Это около 30–40 верст туда и назад. Шли мы и Старицкие-старшие²⁵⁴. Туда мы шли полем, на Перевоз, Портянки. Всюду жатва в полном разгаре. Больше

* Місце написання листа встановлено за змістом.

косят, а в одном месте мы встретили жнущих баб, т. к. от дождя часть хлеба полегла. В деревнях остались одни старики и дети. Идти было очень интересно. Мне жаль, что мы с тобой никуда далеко не пошли, но и так очень интересно. Хатки не красивее Кобылы, вид там тоже очень широкий, но в другом роде – нет полосы песков, меньше леса. У Короленок было, конечно, гораздо менее интересно, чем с тобой. Сидели у них часа 4, смотрели их, купались, обедали и т. д. От них шли берегом Псла. До Барановки он особенно живописен, похож на Бутову, тоже круто обрывается к реке, но ниже. Потом шли лесом. Лес замечательный: густой, старый, но от дождей налило столько воды, что стоят огромные лужи, как озера, и приходится перелезть вброд. В лесу заблудились. Пришли к какому-то пчельнику в лесу, пчеловод нам показал дорогу и сказал, что мы не совсем туда зашли. Потом мы еще плутали, а около самого дома еще заблудились, так как было темно совершенно. Звезды были очень яркие, но не освещали. А луны не было. Вернулись мы часов в 10, а вышли в 7 утра!

Мамочка еще не вернулась, отложила на 2 дня свой приезд. Я очень уже по ней соскучилась.

Не знаю, писала ли я тебе, что получила от Зверька²⁵⁵ открытку. Пишет, что ей нездоровилось. Что с ней было? Она писала, когда еще тебя не видела. Виделись ли вы?

Я определяю, но все не определяется. Помнишь боб с такими быстро поспевающими плодами, с беловато-зеленоватым венчиком. Возилась с ним страшно долго и не могла определить! Сегодня пока определила веронику новую. Придется определять по 1-му в день, а то не успеваю читать. Сегодня идем к нам на Кобылу работать, устроим маму дорожки и т. д. Ну, пока прощай, мой дорогой, крепко тебя целую. Все мы здоровы.

Твоя дочка *Нина*

Ведь ты часто будешь писать, это так тяжело быть далеко и без вестей.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 283, арк. 158–159 зв.

№ 512

21–22 липня 1913 р., Шишаки

1913.VII.21. Шишаки

Дорогой папочка!

Давно ужасно тебе не писала. Ужасно было неприятно, что не было времени. День проходил быстро, а в 8 час[ов] я уже так хочу спать, что ничего не могу делать. Время так быстро летит, кажется, что не теряешь ни минуты, а между тем, ничего почти не успеваешь сделать из того, что хочешь! С приездом Гули и Нины²⁵⁶ еще больше стали гулять. Уходим часто на «Кобылу», долго там остаемся. Теперь, после того, как Дмитрий Матвеевич²⁵⁷ в сущности отказался почти

от всего, за что взялся (ужасно это нехорошо), за стройку дома взялся Леонтий Троф[имович]²⁵⁸ и до своего отъезда Гуля; дело пошло гораздо быстрее. Завтра уже привозят бревна на сарай (для коровы, лошади и ледника); а сегодня Леонтий Тр[офимович] поехал закупать кирпичи для дома. Вместо второго, может быть, перенесут хату. До решения передать дело Гуле и Л. Т. было несколько очень неприятных дней, Дмитрий Матвеевич приехал для размерки земли, но дела мешал с игрой с детьми Старицких²⁵⁹, не приезжал, когда обещал, а один день назначил нам на Кобыле прийти, а привез туда лодку с детьми и гувернантками, о доме и земле почти не говорили, и вышла какая-то увеселительная прогулка. Ты, конечно, понимаешь, как это все было неприятно. Все это бессмысленная потеря времени. Правда, один день Дм[итрий] М[атвеевич] наконец размерял землю. Оказалось, что действительно у Рубеля²⁶⁰ две или полторы десятины, кот[орые] по плану принадлежат нам. Большая неправильность в границе также с Кийками. Псел отнял у нас несколько сажень, а у Негеевича²⁶¹ половину его земли! Бутова тоже сильно уменьшилась со времени снятия плана. Как остановить ее разрушение? Все больше склоняемся к покупке Демиденки²⁶² – у нас будет дорога, берег Псла, ценз²⁶³. Вообще, все с нашим участком идет хорошо, и, возможно, что дом будет готов к весне. Под Кобылой появились грибы. С каждым днем их все больше. Сегодня мы нашли очень много молодых осиновиков, а Данила²⁶⁴ нашел даже один рыжик! Не помню, писала ли я тебе, что на склоне Бутовой мы построили курень. Теперь у нас там созданся как бы центр. Туда мы собираемся в дождь, там иногда останавливается мама и т. д.

Погода все время очень переменчивая. Было несколько совсем осенних дней. Мамочка любит очень, но мне они ужасно не нравились. Уже начали кончать овес, как пошли дожди. Тут поспела пшеница, и пришлось бросить овес. Верно, от частых дождей хлеб очень пострадал. Появилось несколько новых цветов. Определяла я неравномерно, то много, то мало. В общем – мало. Но с определением мне не везет. Взяла я *Campanul'у**, ту самую, что, помнишь, мы с тобой начали определять. Возилась с ней очень долго и по Маевскому (он, наконец, приехал), и по Шмальгаузену, и Ростовцеву.²⁶⁵ Так и не удалось определить – ни к чему не подходит. Вообще, теперь появилось много разновидностей этого вида. Я думаю, надо их засушить?

На нашей земле в лесу я нашла замечательно красивое мотыльковое с крупными розовыми цветами. Я его определила, но не знаю, верно ли, т. к. оказывается оно известно в ОВД²⁶⁶, Дагестане и еще где-то. Но все подходит. Это *Lathyrus rotundifolius***. Нашла я всего один экземпляр. Может быть, оно очень редко и потому неизвестно? Пока его еще не засушила, т. к. не совсем поспели плоды. Когда поспеют, кроме засушки, я их посею еще где-нибудь в лесу, т. к. этот *Lathyrus* уж очень красив.

* *Campanula* (лат.), рід виключно трав'янистих рослин із родини дзвоникових.

** *Lathyrus rotundifolius* (лат.), чина круглолиста, рослина з роду чина, родини бобових.

Появилось также что-то вроде анемоны, но я ее еще не определила, т. к. она еще не распустилась. Читаю немного, прямо не знаю, как мне быть! По-прежнему читаю Sabattier²⁶⁷, Шпильгагена²⁶⁸, Уоллеса²⁶⁹. Занимаюсь латынью и французским. Занимаюсь фотографией. Шлю тебе карточку: ты и мама на Кобыле (нечаянно плохо напечатала, т[ак] ч[то] пятно). Я сняла еще две карточки тебя с мамой, но пришлю их в другой раз. Но в общем, по-моему, я сделала успехи в фотографии. Нина²⁷⁰ тоже заним[ается] фотографией.

22-го

Мамочка сегодня уезжает в Полтаву, т. к. туда приехала тетя Нина²⁷¹. Она возьмет у дяди Георгия и мне привезет Шевченка²⁷². Сейчас она уезжает. Поэтому спешу кончить. Напишу папику скоро. Мамик здоров, и все у нас благополучно. Третьего дня получила телеграмму, что вы благополучно доехали в Квебек. Ну, слава Богу. Как это, верно, хорошо: так долго быть на море.

Ну, пока прощай, дорогой папочка! Крепко целую. Крепко обнимаю. Горячо тебя люблю.

Дочка *Нина*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 283, арк. 115–117 зв.

№ 513

28–29 липня 1913 р., Шишаки

1913.VII.28. Шишаки

Дорогой папочка!

Ужасно давно тебе не писала. Как-то не урывала времени. А все время ужасно хотелось тебе написать. Все у нас по-прежнему. На Кобыле живо движется работа. Знаешь, там, где ты сказал, нашли воду. Говорят, очень вкусная. Главным образом, рыли в глине, и было очень тяжело. Одно время у него даже был помощник. Теперь уже не так сомнительно, что к весне будет дом. Погода опять ужасная – нет дня без дождя.

29-го. Не докончила письмо. Сегодня утром уехала Клавдия, ей очень не хотелось. Проводив ее, пошли на Кобылу, там работали. Мы провели тоненькие стежечки, как просеки. 1-я от середины Кобылы, где начинается дорога к Бутовой (там теперь скамейка); эта дорожка идет к обрыву над Пслон, к очень красивому месту, которое мы только недавно узнали. Другая идет с этой дорожки к куреню (под Бутову). Эти дорожки совсем не мешают лесу, может быть, только ему полезны.

Совсем не рисую. Подумай, за 2 месяца только 3 полотна масляными красками! Немного делаю наброски карандашом. Последнее время опять почти не определяю. Новых цветов очень мало, верно, от дождей? Надо будет опять завтра начать.

Читаю не меньше, а, может быть, больше. Кончила Бирюкова о Толстом. Это мне было очень интересно. Кончила Шпильгагена. Все-таки читать было интересно, хотя написано не очень хорошо. Уоллеса читаю, но еще не кончила²⁷³. Теперь читаю о мимикрии. Он много говорит о насекомых, и мне очень мешает, что я их совсем не знаю. Надо будет в будущем году хоть немного ими заняться.

Читаю с Витей²⁷⁴ краткого «Айвенго»²⁷⁵. Он говорит, что ему так интересно, что он даже ночью раз не спал, все о нем думал. Я даже не ожидала, что ему это так понравится. Ему это нравится больше всего, что он когда-либо читал.

Да, папочка, знаешь, «Киевская Мысль»²⁷⁶ совсем не такая, как я ожидала. Она мне совсем не нравится, ужасно болтливая и бессодержательная, вообще несимпатичная. Телеграммы иногда не лучше, чем в «Раде»!²⁷⁷ Да, кстати, я еще прочла биографию Тесленки²⁷⁸, очень интересную, и один рассказ, чтоб посмотреть, как он пишет. Увидела, что сделала успехи по-малорусски. Написал ли ты, как хотел, статью о малорусском вопросе? Меня это ужасно интересуется. Гуля страшно часто спорит о малорусском языке и говорит, что это испорченный русский с подмесью немецкого, и в таком роде. А спорить с ним приходится одной мне.

Да, забыла тебе сказать, немного читаю по-французски – Sabattier и Maupasant'a – M[ademoiselle] Perle²⁷⁹ с мамой.

Скоро кончается лето, но у меня такое чувство, что мало сделала. Хотя совсем не теряла времени. Может быть, это и неправильно.

Если бы ты мог себе представить, как все теперь переменялось на Кобыле! Все оживилось, работа кипит. Сарай уже высится над полем. Маленький дом на днях покупают. Подумай, в будущем году уже будем у себя, и мамочка не должна будет сидеть на месте, как здесь. В обоих домах будет около 9 комнат. Верно, и дядя Адя²⁸⁰ сможет приехать. Вот бы хорошо было!

Ну, пока прощай. Крепко целую. Буду писать чаще, а то так невозможно. Крепко обнимаю, дорогой папочка! Как то ты в Америке? Еще нет вестей.

Твоя горячо тебя любящая дочка *Нина*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 283, арк. 118–120 зв.

№ 514

4 сепня 1913 р., [Шишаки]*

1913.VIII.4

Дорогой папочка!

Послезавтра мы идем в Шишаки²⁸¹, на спектакль «Тарас Бульба»²⁸². Я очень рада, я еще ни разу не была здесь на спектакле, и мне очень интересно послушать малорусский язык, пение и танцы, а также вообще все. Теперь полный месяц, и, верно, замечательно будет возвращаться. Мы все вместе по вечерам читаем.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

Прочли Тургенева «Три портрета», Гоголя «Как посс[орились] Ив[ан] Ив[анович] с Ив[аном] Никиф[оровичем]», «Ив[ан] Фед[орович] Шпонька и его тетушка», «Ночь перед Рождеством», а теперь читаем «Тарас Бульба». Какие это все замечательные произведения.

Погода все стоит замечательная. Чистое, почти безоблачное небо, а утром, особенно сегодня, поразительные тонкие краски. Псел тихий, тихий, совсем синий. Страшно хочется пописать на Кобыле. Но идти туда не с кем, да и времени нет. Утром мы уходим на Кобылу и работаем, возвращаемся к 12-ти, а иногда и позже. Остается время до 6-ти, то есть всего 5 часов. А надо заниматься, т. к. мы с мамой решили, что я поступлю в гимназию по-французски²⁸³, надо читать, определять, писать тебе, мой дорогой, рисовать. Все не совмещаешь. Когда я читаю, – совсем не определяю, так было последние дни, а сегодня принялась определять и, наверное, не успею читать. К тому же у меня попалась ужасно трудная Aster*, и нет тебя, мой дорогой, чтобы определить ее вместе. Кажется, придется ее оставить, зная наверное вид. По-моему, это какая-то разновидность. Знаешь, как только прекратились дожди, появилось много новых красивых цветов, и у меня глаза разбегаются. Вечером мы обыкновенно гуляем в поле, хлеб весь скошен, много уже свезли. Вообще приближается осень. Мама, Нина и Гуля радуются, а я все-таки не так люблю осень.

Писем от гимназических подруг не получаю, не понимаю, что это значит. А сама не пишу – не знаю их адресов. И они могли затерять мой адрес. Ну, скоро узнаю. Получаю, конечно, письма от Таки²⁸⁴. Она теперь в Финляндии. Занимаюсь фотографией.

На Кобыле близится к концу сарай. Какой краской его покрасить? Напиши. Хотят, кажется, желтый, под цвет полей. Колодезь выкопали, кажется, пока до 5-ти саж[ен]. Как странно себе представить, что, если все будет хорошо, приедем на следующее лето домой. Ужасно это хорошо.

Ну, пока прощай, мой папочка. Крепко тебя целую.

Твоя дочка *Нина*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 283, арк. 121–122 зв.

№ 515

14 серпня 1913 р., Шишаки

1913.VIII.14. Шишаки

Дорогой папочка!

Опять давно тебе не писала. В последнем письме послала вторую фотографию мамы с тобой, есть еще третья. Как удивительно, что в Канаде плохая почта. Я это не ожидала. Теперь много времени проводим на работах у нас. Иногда хо-

* Aster (лат.) – айстра, рід трав'янистих рослин родини «айстрові» або «складноцвіті».

дим к нам раза 2 в день. Работа кипит. Хата быстро подвигается. Привезли много кирпичей под фундамент дома, хотя еще не все. Остов дома куплен у Шаруды²⁸⁵, «Шарыги», как говорит мамик, за 500 рублей, говорят, очень дешево. Гуля молодец. Только одна неприятность: в верхнем колодце, который уже выкопали, почти не оказалось воды. Еще надеемся, что весной натечет достаточно для домашн[его] употребления воды. Хотя вряд ли. Стали колодезь рыть, знаешь, там, внизу, в яру. Говорят, там вода сильная и должно быть хорошая, т. к. в песке. Колодезники очень славные. Одного, Демьяна Сердюка²⁸⁶, ты видел, а другой очень талантливо играет на шишацких спектаклях. С Негеевичем история продолжается. Он уверяет, что дорога, прорытая нами для подвоза матерьяла к берегу Псла, проведена по его земле. В воскресенье он вызывает свидетелей, которых, очевидно, подкупил, а мы землемера; если окажется, что дорога действительно его, опять обнаруживается, что Вировский²⁸⁷ совсем не знал или просто нарочно не указывал нам настоящих границ. Верно, в будущем нам от этого еще будут неприятности.

Продолжаем почти каждый день в том же месте встречать гадюк. Но они уползают. Ты не беспокойся, мы очень осторожны. Купаемся тоже осторожно. Я теперь очень хорошо научилась плавать. Без «мы-ста»²⁸⁸.

Вчера, когда копали ледник, нашли на глубине приibl[изительно] аршина человеческого череп лицом вниз. Что это может быть? Верно, очень давно он лежит, раз занесен таким слоем земли.

Когда копали нижний колодезь, нашли на глубине приibl[изительно] 2½ саж[ени] не то кость, не то коралл, не то окаменелое дерево, которое продолжается еще дальше вглубь. Мы его не раскопали, т. к. очень спешили. Снаружи совсем похож на кусок бивня мамонта. Внутри, скорее, на окаменелое дерево или коралл. Состоит точно из цилиндров, вложенных один в другой. От середины расходятся лучи, точно это окамен[елая] древесина. Очень интересно, что это такое. Повезем кусок в СПб, до тебя можно будет спросить Алек[сандра] Евг[еньевича]²⁸⁹. Если окажется что-нибудь интересное, ведь можно раскопать все?

Теперь совсем не определяю. Совсем не остается времени. Это очень жаль. Читать все-таки успеваю. Теперь кончаю Милюкова «Из ист[ории] русской интеллигенции»²⁹⁰. Некоторое там очень интересно, а другое не так. Но все-таки очень интересно. После Милюкова возьму Грушевського²⁹¹.

Сегодня вечером приезжает мамочка. Мы ее будем встречать. Не помню, писала ли я тебе, что доктор ей сказал, что сердце ее почти совсем хорошо, ей можно много ходить, а лежать только один раз в неделю. Теперь мы с нею пойдем или поедем на Кобылу. Ей будет так интересно: вдруг выросло несколько зданий. А тебе будет еще интереснее. Ведь ты видел поле овса, а к весне на его месте готовые дома²⁹². Я ужасно мечтаю о будущем лете. Получили телеграмму от дяди Мити²⁹³, что он приезжает в пятницу. Он после окончания кооперативного съезда (на кот[орый] он приехал) остался еще в Киеве²⁹⁴. Пишет, что интересно пойти в Лавру, куда стекся народ со всех концов России.

* Так в оригіналі.

Скоро уезжать. И хочется, и нет. Не хочется оставлять постройки, и Кобылу, и природу. А с другой стороны, тогда уже скоро увижу тебя, моего дорогого, друг, гимназию, Нютика и всех друзей. Напишу лучше в следующий раз, а то письмо может не дойти. Это уже наши последние письма, когда ты их получишь, скоро уже поедешь к нам, в Россию.

Нина, может быть, уже завтра уезжает. Кончили с Витей читать «Айвенго» (кажется, уже писала).

Крепко тебя целую и обнимаю, мой дорогой.

Твоя дочка *Нина*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 283, арк. 123–127 зв.

№ 516

24–25 серпня 1913 р., [Шишаки]*

1913.VIII.24

Дорогой папочка!

Вчера мамочка уехала в Полтаву и больше уже теперь сюда не вернется, разве с дядей Пашей²⁹⁵. 27-го утром уезжаем и мы с Гулей. Сначала в Полтаву, а потом в Киев. Наш отъезд отложили из-за мамонта. Оказалось, что эта кость продолжается далеко вглубь – неизвестно, как далеко. Это, очевидно, бивень. Мы его вывезем, вероятно, в СПб, и там ты скажешь, что с ним делать. Мамочка думает, не целый ли это мамонт. Но это очень маловероятно. Во всяком случае, очень интересно. Недавно уехали Кавосы²⁹⁶. С ними очень много рисовали, почти ничего другого не успевала делать. Эти дни доучиваю латынь и читаю. Занимаюсь фотографией. Много времени убираюсь. Определять не успеваю. Да и все уже уложено.

Погода все страшно переменная. Вчера утро было чудесное, солнце жарило, как не было давно. А вечером разразилась такая гроза, которую припомню только раз в жизни, в Вернадовке. Сегодня с утра дождь. Ужасно скучная погода. Прямо все лето такое! Хлеб уже убрали, теперь молотят. Урожай здесь очень хороший. Гуля говорит, что здешний обыкновенный урожай вдвое больше урожая в Тамб[овской] губ[ернии]. И без всяких удобрений и т. п.

На Кобыле все хорошо. Колодезь еще не готов. С ним случилась неприятность: лопнуло 5 бетонных колец. Пришлось их вынуть и вкладывать сначала. Оказывается, техник забыл сказать, что надо смазать цементом. А нам спешно, еще до отъезда, нужно выкопать кость мамонта. Сарай покрыт, еще только не обмазан. Хатка будет готова недели через 1½–2. Меньше чем через неделю начнут класть фундамент дома. Дом, кажется, будет очень красивый. Кречевский** дал нам много архитектурн[ых] советов, так что мы сделаем наш дом в украинском стиле²⁹⁷.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** Так в оригіналі. Правильно: Кричевский.

Данила больше не сторож у нас. Наняли другого, которого советует Леонтий и Яковенко²⁹⁸, – Лариона, забыла его фамилию. Он еще молодой, на вид не очень симпатичный. А впрочем, по первому впечатлению судить нельзя. Данила убирает сено и гречку, мы с ним видимся. Он такой же милый.

Мамочка здорова. Ездила на Кобылу и там гуляла. Выглядит она совсем хорошо. Когда ты к нам приедешь? Мы тебе, верно, уж совсем мало успеем писать. Эти письма уж, верно, ты получаешь незадолго до отъезда. Ужасно все-таки долго они идут. Ну вот. Пора отдавать письмо Ганне²⁹⁹. Написала тебе скучное письмо. Но такая скверная погода, да и я не выспалась как-то.

Целую тебя крепко, мой ненаглядный. Ужасно интересные твои письма. Так хорошо их получать. Еще раз обнимаю. Твоя дочка

Нина Вернадская

Посылаю плотников на нашем сарае недели 2 тому назад. Только перепечатала³⁰⁰.

25-го. Приписываю, должно быть, последнее письмо. Вчера, скоро после того, как я тебе писала, вернулся Гуля с Кобылы с бивнем на плече. Он длиной аршина в 2, фунтов в 25. А лежал на глубине двух с половиной сажень. Плотники все ужасались, как это страшно встретить такого зверя. Пока его повезем в Полтаву³⁰¹, а куда его потом девать, – скажешь уже ты. Это, верно, более обыкновенная вещь. Вместе с клыком нашли позвонки, кажется, только не цельные, а несколько кусочков. Вообще ужасно интересно.

Послезавтра уезжаем. Ужасно все-таки жаль оставлять Кобылу, стройку да и вообще все здесь.

Гуля думает заехать в октябре, после выборов в Тамб[овской] губ[ернии]. Он тогда уже остановится в хатке! А мы приедем, когда все уже будет готово.

Гуля тебе напишет завтра. Дойдет ли еще его письмо до тебя? Верно, ты уже уезжаешь. Да, если можно, пошли Вите карточку из Америки, ты, кажется, ему обещал. Хоть только два слова.

Завтра еще напишу «записочку», а там, верно, только открытки будем писать, на всякий случай. А ты уже, верно, будешь ехать.

Ну, крепко тебя целую и обнимаю.

Твоя *Нина*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 283, арк. 128–131 зв.

№ 517

2 липня 1914 р., Шишаки, Бутова Кобила

1914.VII.2. Бутово-Кобыла

Дорогой папочка!

Прости, что не писала до сих пор. Очень как-то мало было времени. Эти дни масса работы – совсем не успеваю читать, а уж тем более писать письма.

Гуля косил овес, мы вязали снопы. Я теперь совсем хорошо вяжу. С сегодняшнего дня начинаем работы на огороде и чистку дорожек. Это очень хорошо – поработать хорошенько физически. Только тогда на другое так мало времени остается. Без тебя почти кончила Содди (о радики)³⁰², нарисовала 2 этюда (удачнее крымских), сшила юбку. Вот и все. Боюсь, что и дальше мало придется читать. Не определяла! Прямо беда. Но иначе надо бросить все физические работы. Как ты думаешь, что лучше? Но, по-моему, это ведь не потеря времени – работать мне очень хочется. Если купим Демиденок, работы будет еще больше.

Играю еще по ½ часа на рояле. Мне очень не достает музыки. И потом, ведь это совсем другое дело, когда играешь сама.

Ну, как наша дорогая Нюточка³⁰³? Как она себя чувствует, какая t° , останется ли она еще у Карриков?³⁰⁴ Ей, верно, было бы здесь очень хорошо.

Да, папочка, напиши мамочке, что ты позволяешь, закрывая на все остальное глаза. А когда меня шлют спать, звезд еще мало! Пожалуйста, напиши. По астрономии буду читать Оппенгейма³⁰⁵ (немецкая, помнишь?). Я хочу его начать с начала.

Пушка³⁰⁶ теперь чувствует себя лучше. Она уже ходит с палками, ступая на ноги. Мамочка поживает ничего себе, хорошо. Купается, и даже с увлечением. По крайней мере, сидит в воде не одну секунду. Талочка³⁰⁷ тоже теперь начала купаться и очень наслаждается.

Приехала Клавдия, – она получила отпуск только на месяц.

Ну пока прощай, мой дорогой. Крепко целую. Зовут делать дорожки.

Твоя дочка

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 283, арк. 111–112 зв.

№ 518

9 липня 1914 р., Шишаки, Бутова Кобила

1914.VII.9. Бутово-Кобыла

Дорогой папочка!

Прости, что мало писала. Я действительно виновата.

Сейчас сижу в 3-ем этаже на балконе, письма пишу и читаю Тураева³⁰⁸. Содди я прочла; очень интересно, прямо замечательно интересно: ведь мне все это совершенно новое. Тураев тоже очень интересен. Но, к сожалению, больше 2-х часов в день читать не приходится. Живу здесь так: встаю около 7 (это ужасно поздно, надо переменить); потом читаю в III этаже. В 9 часов купаемся. Потом читаю, а в 10½ идем до обеда делать дорожки (дорожка от дома прямо вниз до дорожки под Кобылой (ты ее любишь)). После обеда все немного отдыхают. А я играю на рояле. Потом чтение дяди Ади – очень интересно. После чтения

полем огород и купаемся. Ужин. А после ужина гуляем. Теперь часто стали приходить гости. Вчера были Старицкие³⁰⁹ и англичанка, с которой гуляла я. Это очень полезно, но немного скучно. Третьего дня были Яковенки (жена Всево[лода] Влад[имировича]³¹⁰ поет, и теперь они вместе с Ниной³¹¹). Яковенко опять предлагал названия нашей земле. Между прочим: «Макитра» – уверял, что это местное название, – сомневаюсь.

Здесь тетя Мама³¹², и это очень хорошо. Хатка оживилась, и там стало замечательно уютно. Мы часто ходим к тете Мама. Такая она бедная, так ужасно всю жизнь думать о здоровье. А, может быть, надо думать, что и это мелочи...

Были мы в воскресенье на спектакле. Играли «Дві сім'ї» Коцюбинського³¹³. Женщины все играли (глав[ые] роли) дачницы и притом русские – и у них часто прорывались русские слова. Это жаль. А вообще было очень хорошо и интересно. Замечательно плясали. Я понимала все, гораздо больше, чем в прошлом году.

Значит, все-таки делаю успехи. Папочка, ведь мне ужасно хочется научиться по-малороссийски, и я этому придаю очень большое значение. Только ужасно жаль, что так мало у нас знакомств с местными людьми. А это, конечно, можно только при общих интересах, общем практическом деле. Может быть, потому очень хорошо купить землю у Демиденок (работать самим летом), а мне еще ужасно бы хотелось принимать участие в спектаклях. Как ты об этом думаешь, папик? Ведь как бы я научилась по-малороссийски. А мамочка, кажется, не сочувствует, говорит, что другая среда, она не знает, насколько она мне подходит. А разве непременно нужно знать только ту среду, которая подходит?

Ну, одним словом, ты, папик, напиши, что об этом думаешь?

Следующее воскресенье мы собираемся идти пешком в Сорочинцы с двумя Яковенками (Всево[лод] Влад[имирович] и его жена). Катя Гревс³¹⁴, Алекс[андра] Арсентьевна³¹⁵ и Наталия Павловна³¹⁶ поедут на лошади. Я очень рада идти. Папочка, когда ты вернешься, мы с тобой будем много ходить, правда? Я не определяю. Но посмотри, правда не остается времени. А эти работы по хозяйству так жаль бросать. Ну, как ты думаешь, ничего, что я все больше занимаюсь не умственной, а физической работой? Пожалуйста, напиши об этом.

Погода серая, но теплая. Уже давно, почти с самого твоего отъезда, вечера сплошь облачные, и изучать небо нельзя. Я тоже ужасно боюсь, что погода мешает наблюдению затмения. Ведь, кажется, всюду так. Однако дождей нет, и засуха продолжается. Новых цветов совсем не вижу (может быть, это оттого, что мало гуляю?). С полей весь хлеб убрали, и картина переменилась.

Ну, пока прощай, мой золотой, дорогой папа.

Крепко целую.

Твоя *Нина*

№ 519

14 липня 1914 р., Шишаки, Бутова Кобила

14.1914.VII. Бутово-Кобыла

Дорогой папочка!

Прости, что опять давно не писала. Живем мы по-прежнему, по-прежнему времени очень мало, оно летит ужасно быстро. В общем, все очень хорошо. Я встаю довольно рано, около 5–6 часов. Утром так хорошо. Но ложусь тоже рано. Звезды изучать нельзя – небо по вечерам облачное, только вчера были звезды. Но мамочка в 9 часов запирает дом, и, хочешь не хочешь, – надо идти спать. Ты ее попроси, чтобы для звезд было исключение. Она говорит: «Напиши папе». Читаю я не много, все еще Тураева – страниц по 30 в день. Скоро кончу первую часть. Все не определяю, но новых цветов нет. Отчего? Третьего дня целый день лил дождь. Но несмотря на него меряли землю Пав[ла] Ив[ановича] Демиденки³¹⁷ и Чубова³¹⁸, кот[орую] хотят купить. Я помогала при измерении земли, это очень интересно смотреть. Землю Демиденки очень бы хорошо было купить, а Чубова (это общее с Демид[енко] – на Бутовой), по-моему, не стоит, – слишком много, сами не сможем обработать. Но мамочке очень хочется. А мне ужасно не хочется, чтобы мы стали помещиками. Мне это тоже несимпатично. Говорят про то, что если иметь много земли, можно устроить очень интересное дело и привлечь на кооперативных началах местных людей. Ты думаешь? Напиши, папик, что ты вообще об этом думаешь. Мне очень интересно, как ты на это смотришь.

Я рисовала немного. У меня нет больше желтой краски, а я без нее не могу рисовать. Надо ждать случая в Полтаву. В газетах очень тревожные известия. В Петербурге забастовки, а Австрия, кажется, начинает войну. Какая противная Австрия. И разве для нее не ужасный риск – война? Впрочем, верно, Россия не вступится за Сербию. Забастовки и разные волнения их испугают. Неужели будет война?

Через неделю, вероятно, приедет Нюточка, я ужасно по ней соскучилась. Так будет с ней хорошо. Только бы погода не испортилась совсем. Пока не жарко, облачно. Прости, что пишу про погоду! У нас все здоровы. Мамочка много бегаёт и гуляет. А тетя Мака уезжает уже в начале августа: ей хочется домой. Так жаль, что ей трудно привыкнуть. Впрочем, она себя очень хорошо чувствует и тоже много гуляет.

Ну, пока прощай, мой дорогой. Крепко целую.

Твоя дочка *Нина*

№ 520

15 липня 1914 р., Шишаки, Бутова Кобила

1914.VII.15. Бутово-Кобыла

Дорогой папочка!

Сегодня получили в газетах известие об объявлении Австрией войны Сербии³¹⁹. У нас много разговоров и разных мнений. Дядя Адя думает, что мы слабы и должны поэтому дать Австрии скушать Сербию. Мне ужасно недостает тебя, так хочется поговорить с тобой о многом, о многом. Папочка, но вот хоть теперь мне так хочется поговорить с тобой и о России, и о ее силах, и об этой войне, и о многом другом. Я читаю все еще Тураева, о Египте, – страшно интересно. Открывается там новый мир. Но вот были и в Древнем Египте такие хорошие черты, которых и в теперешнем культурн[ом] государстве нет. Ну, хотя бы положение женщины – ведь она была в Египте равноправна (кажется, не все время?). И вообще, разве можно сказать, что все у нас совершенствуется и идет вперед (кроме науки)? Ведь сами же люди лучше не становятся, а потому во всем разве может жизнь улучшиться?

Я очень была рада, когда ты мне написал, что одобряешь мою физическую работу. Мне казалось, что ты не сочувствуешь тому, чтобы я ради нее забрасывала другие занятия (ботанику, астрономию), а ведь совместить их нельзя. Эта мысль мне мешала работать. Но ведь это всего 3–2 месяца. Я очень рада, что ты тоже думаешь, что физическое развитие необходимо для общего развития. Теперь я ужасно хорошо провожу вечера. Ларион³²⁰, Маруся³²¹ и Варя (кухарка тети Маки) и Нина поют хором малорусские песни, и я тоже немного пою. Получается очень хорошо и красиво. И кроме того, мне так хочется выучиться петь малороссийские песни. Ты скажешь: «Мы – ста», но, правда, за последнее время у меня слух очень развился. Маруся разговаривает со мной по-малорусски, и я, кажется, к твоему приезду буду говорить! Ты не можешь себе представить, как я этому рада. Но ведь для меня это очень важно. Разве можно жить здесь, не говоря на местном языке? Ведь мы тогда навсегда останемся здесь чужими. И кроме того... вот, напр[имер], Нина говорит, что она здесь постоянно чувствует, что малороссийск[ий] народ ей не родной, а я постоянно чувствую обратное. Ну, как же при этом мне не научиться <говорить> по-украински? Я каждый день играю по ½ часа на рояле – хоть и скверно, но мне очень приятно. Когда играешь сама, совсем другое дело.

Страшно жду дорогую Сеструшку³²², – так ее хочется видеть и с ней поговорить.

Идут на почту. Надо кончать. Крепко тебя обнимаю и целую.

Твоя *Нина*

№ 521

8 травня 1915 р., Харків

8-го мая. 1915. Харьков

Дорогой, золотой мой папочка! Мы уже в Харькове и сегодня вечером будем уже дома. Едем отлично. Мамочка себя чувствует хорошо. На всей линии железной дороги прямо толпы просят газет. Мы дали все, что было. Ты непременно захвати все газеты, по-моему, раз такая потребность, надо даже лишние купить. На полях работают и за плугом ходят главным обр[азом] женщины. Не забудь, мой дорогой, купить карту Кавказа³²³ и позвони Таке! Мамочка останется на один день в Полтаве. Так грустно быть без тебя и так хочется, чтобы ты поскорее приехал.

Наше расписание оказалось совсем неверным: поезд из Харькова идет в 12 ч[асов] 30 м[инут]!

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 283, арк. 142. Листівка.

№ 522

11 травня 1915 р., Шишаки

Шишак*. 11 мая 1915

Дорогой папочка!

Вот мы уже третий день на Кобыле. Два дня лил дождь, не переставая, а сегодня голубое небо, солнце, только ветер сильный. Трава высокая, лес уже такой, как летом; цветут лиловые ирисы, и поет масса соловьев. Вообще, чудесно. Ужасно жаль, что ты не с нами.

Сегодня днем приезжают Старицкие. По последним известиям, дядя Георгий поехал в Кельцы, а теперь там немцы? Мы сидим уже 2 дня без газет, а, наверное, за эти 2 дня уже очень много случилось. Верно, сегодня Старицкие привезут газету. Да, дорогой папочка, не забудь привезти карту Кавказа и ту карту Дарданелл, которая висит в столовой. Пожалуйста, не забудь! И очень тебя прошу, захвати с собой газеты, чтобы дать на пути. Там прямо ужасно просят.

У нас уже все прибрано и устроено. Я начала уже рисовать. Пока еще ничего не читала. Ты ведь привезешь программу украинского языка? Я теперь много слышу настоящую украинскую речь, потому что Федот³²⁴ всегда говорит по-украински, а не смешанным языком.

У нас теперь очень неприятная история с<о> сторожем. Он хочет уходить под предлогом, что плата очень низка сравнительно с теперешней дороговизной.

* Так в оригіналі. Ніна Володимирівна писала в листах Шишак, тоді як Наталія Єгорівна – Шишаки.

Это, конечно, верно, но я боюсь, что он все равно уйдет. Мне кажется, он обижен (и он это говорил Прасковье Кирил[ловне]), что над ним поставили Федота, и все письма шли через него. А очень жаль было бы его потерять, потому что он очень ценный и хороший человек, Гуля тоже так про него говорит. Мама сказала, что даст ответ с твоим приездом. Ну, может быть, все обойдется! Пока до свидания, мой дорогой. Приезжай скорее, потому что вообще без тебя очень грустно и нехорошо. Мы бы пошли погулять подальше, – сейчас весенние незнакомые цветы и роскошная природа.

Если успеешь, привези что-нибудь еще о Галиции и Карпатах. Может быть, этот сборник³²⁵, кот[орый] тебе Волков³²⁶ прислал (с картой).

Крепко тебя целую, мой дорогой.

Твоя дочка *Нина*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 283, арк. 140–141 зв.

№ 523

21 квітня 1916 р., [Петроград]*

21.IV.[19]16

Дорогой, родной мой папочка!

Прости, что приехали, и так и не писала. Сначала думала, что ты не успеешь получить письма, а потом так окунулась в нашу комиссию посылки вещей, что беда. Я очень рада, что ездила на фронт. Я тебе не буду описывать, как ездила, долго, а потом все равно не описать. Видела линии немецких окопов, видела пустое богатое село (Поставы)³²⁷, поле, изрытое снарядами, разрушенные церкви, слышала пушки и треск пулемета. Подарки раздали, и уже начинают приходить письма в ответ, – около 80-ти получено. Настроение там очень бодрое и уверенное, хотя недавно было наше ужасное безрезультатное наступление. А что ты насчет сестер пишешь, так у меня тоже такое впечатление, но, по-моему, все-таки можно суметь себя поставить иначе³²⁸. Ну, ты не бойся, я пока больше на фронт ехать не хочу.

Ну, а у нас все по-старому. Я хочу сдавать экзамен по психологии³²⁹, хоть не интересно, а минимум надо сдать. Много работы в комиссии по посылкам в армию, опять хотим сборы устроить, потом отчеты надо сдать.

Да, знаешь, с фронта привезла солдатика 9 лет в приют. Больше детей не нашлось, т. е. вообще даже в линии обстрела жителей много осталось, но детей давать не хотят. Сейчас там затишье.

Мне страшно жаль, что я не с тобой, дорогой таточку. Ну, м[ожет] б[ыть], так и лучше, но я ужасно была огорчена, т. к. собиралась сразу почти ехать к тебе

* Місце написання листа встановлено за змістом.

в Шишак³³⁰, а на фронт вся поїздка продлилась неделю, т. к. я страшно спешила назад. Нехорошо там сидеть без дела.

А тут такое настроєння среди моих подруг: Лена³³¹ говорит, что если осєнью война не кончиться, на 2-м курсе не останется ни одной курсистки. Така³³² переходить на политехнические курсы отчасти под влиянием Коли³³³, приехавшего с фронта и страшно чувствующего необходимость практических научных работников для России после войны (особенно первое время). Мне тоже ужасно хочется практической работы; если бы я была мужчиной, я бы пошла в агрономы или земские статистики. Мне кажется, что женщина не может при современных условиях принести столько пользы работой в деревне, как научной работой. Ну, а потом, конечно, ужасно интересуєт филология, и потом ведь у меня она неразрывно связана с Украиной, без которой не могу себе себя представить. Но все-таки надо быть страшно мудрым, чтобы сейчас, когда так нужны всюду, всюду рабочие руки, заниматься отвлеченной, чистой наукой. Я не могу и пока не хочу. Для других сейчас жизни уходят, что ж, если для моей науки год уйдет. Никто не пострадает.

Думаю пока так: в конце мая, если мы поедем в Шишак, и я там поработаю физически и займусь гл[авным] обр[азом], конечно, украинским языком и вопросом, возьму польскую книгу Askenazy «Rosya-Polska»³³⁴ – мне дал дядя Адя. Это хорошо. Потом возьму работу Шахматова³³⁵ и «Фонетику» Булича³³⁶ и останусь в Шишаке на все лето. А зимой – поживемо – побачимо. Только, верно, в сестры не пойду, ну, хоть ничего наперед не знаю.

Сейчас у нас был Пав[ел] Ив[анович] Новгородцев³³⁷, такой же бодрый.

Да, когда я была на фронте, там было замечательно бодрое и уверенное настроєние.

Ну, пока прощай, дорогой. Крепко тебя целую.

Твоя дочка *Нина*

Наши все очень целуют. Нине³³⁸ лучше.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 283, арк. 148–149 зв.

№ 524

17 травня 1916 р., Харків

Харьков. 17.V.1916

Дорогий таточку! Їду дуже гарно. Спали цю ніч як з пляцкартами, нікого більше у вагон не пускали. Увесь час спала, нічого не читала. З нами їхав якийсь галицький літератор з Львова з дочкою і, здається, гувернанткою. Гувернантка не так давно приїхала з Галиції (Коломиї). Цікаво, хто він. Видно, багато зна в українській справі, але вже з 1907 року живе в Росії, його жінка руська з Калуги. Потім з нами їхав тульський селянин, дуже інтелігентний. Розказував про своє село, видно, не

скрізь в Тульській губ[ернії] так темно, як там, де Ніна живе³³⁹. Якщо мама ще тут, поцілуй її дуже. Не забудь, спитай, які книжки потрібні Галі³⁴⁰ задля реферату 1) «Економічне становище Росії» і 2) «Крестьян» і мені. Як буде змога, може мама привезе хоч Галіни книжки. Будемо страшенно вдячні. Вибачай за українську мову. Ну, певне, все зрозумієш. Почитай мамі по-українськи. Кріпко цілую.

Дочка *Ніна*

Поцілуй тьотю Лелю³⁴¹ і дядю Пашу³⁴². Звідси поїзд їде <о> 12.40, будемо вдома вечером.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 283, арк. 144. Листівка.

№ 525

17 травня 1916 р., Полтава

Полтава. 17.V.1916

Дорогой папа! Пишу из Полтавы. Едем отлично. В Полтаве были у тети Маки, но разъехались с ней по дороге. Ужасно жаль. Она нас поехала встречать. Ну, ничего, на обратном пути встретились. В Полтаве все благополучно, все здоровы. Я очень много слышно украинской речи*, и уже все вспомнила и легко съезжаю на укр[аинский] яз[ык]. Бог даст, скоро и выговору научусь. Сегодня поздно вечером приедем в Шишак, тогда напишу. Скажи маме, если она с тобой, что в Харькове оч[ень] трудно найти носильщиков, пусть она побольше сдает в багаж. А пока до свиданья, крепко целую вас обоих дорогих. Пиши, папочка.

Получили ключ и масло. Жду, жду.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 283, арк. 143. Листівка**.

№ 526

20 травня 1916 р., Шишаки

Шишак. 20.V.1916

Дорогий мій таточку!

Ось вже третій день, як я в Шишаці. Тут такий рай, так гарно, так красиво, що й не сказати. Тільки холодно, не так як літом. Нюта приїхала вчора, здається, трохи заморилась од дороги, але каже, що ні. Сьогодні вже пішла гулять. Ще тут Галя, – вона зараз в Шишаці. Вчора ж приїхала Соня Кожевникова³⁴³, я дуже

* Так в оригіналі.

** На листівці, адресованій до Петрограда, поштовий штампель Шишак з датою 21.05.16.

турбувалась, як воно з нею буде, але, здається, нічого, вона не мішатиме. Старицькі вже в нас були, все в них гаразд. Бельговські³⁴⁴ теж вже живуть на своїй дачі.

Була я в Яковенок. Там вже живе акад. Заленський³⁴⁵ з жіною*, і ще якісь євреї прийдуть (кажу «євреї»), хоч по-українські нема такого слова, але боюсь, щоб ти не розсердився).

Ну, і так живемо самі. Тихо в нас страшенно, якимось надзвичайно тихо. То нічого, української мови я тут чую багато – од Оврама, Палажки. Здається, зовсім навчилася і балакаю спокійно, без помилок.

Зразу ж тут багато праці. Перше те, що нема кому доїть корови, – Ганна ще на селі, ну і ось ми з Сашею³⁴⁶ доїмо корову. Кажеться*, я вже вмію. Потім на городі багато бур'януросло, – треба полоть. Так що робота є, а робітників нема. Хто буде робить, – не знаю. Скоро, певне, приїде Коля, а ще коли Георгій приїде. Знаєш, не подобається мені так хазяйнувати: бо вже як браться за діло, то робить, як слід, а так що? Работаш, работаш, а потім кинеш все, поїдеш – і ні до чого – даремна праця. Ну, може це через війну, – ми ж живемо тут тільки 3 місяці, і потім Оврам нічого не робить, а може і взагалі нема чого гонитись за двома зайцями. А так гарно працювати у полі, і, здається, ніяка праця так багато мені не дає. Особливо після зими, коли бачиш тільки сірі доми, сіре небо північне.

Коли я вже все вспію – і читать, і роботать – не знаю. Але сподіваюсь, що вдасться. Тепер буду уставать рано – часов у 5½, бо треба корову доїть. Сьогодні ще піду до Сердюків на село з тетею** Лізою³⁴⁷.

Ах, таточку мій дорогий, якби ж ти тільки знав, яка я рада, що навчилася українській мови! Я ніколи не думала, що так воно буде! Ти вибачай, що пишу тобі по-українськи, хоч ми розмовляємо по-російськи, а я ж хочу, щоб і ти навчився.

Ну, прощай. Цілую тебе.

Твоя дочка *Ніна*

Пиши ж скоріше – я ждатиму!

Знаєш, був позавчора в нас мамин кум Михайло Третьак³⁴⁸. Місяць як він з війни. Страшенно бадьорий в нього настрої, розказує, що усього тепер в нас досить, і що перемога наша повинна бути скоро, що скрізь на фронті чудовий настрої. Про цей настрої писав мені недавно теж Хведот Трох[имович]³⁴⁹. Пиши, як з заводами³⁵⁰?

Того листа напишу по-російськи – якщо тобі не понаравиться, щоб я так тобі писала.

Як діла в Академії Наук? Як матимеш змогу, привези мені української граматики (азбуки) – дві чи три – хочу вчить.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 283, арк. 150–151 зв.

* Так в оригіналі.

** Те саме.

№ 527

23 травня 1916 р., Шишаки

23.V.1916. Шишак

Дорогой папочка!

Сегодня второй день тепло, и вообще здесь такой рай, что прямо не верится, что это не сон. Работы масса, а работать некому: я одна. Жду с нетерпением приезда Георгия и Ниночки. Нютик здесь, но вижу ее очень мало, она уходит с буркой в лес на целый день, на арфе не играет, она в починке. Соня Кож[евникова] здесь, очень мила и вполне вошла в нашу жизнь. Видела уже многих в Шишаке, была с тетей Лизой у Сердюков, видела Безмалей. Видно, будет масса работы, и очень многим надо будет помогать работой. Многие говорят, что не знают, что будет с хозяйством, если продолжится год война. Мамина кума тоже рассказывала, что бедность в селе увеличивается. Да это понятно. Не забудь про книжки мне и Гале. Я все-таки надеюсь заниматься, пока хотя ни одной печатной строчки не прочла. Научилась доить корову и мазать.

Пока прощай. Крепко целую. С нетерпением жду твоего письма.

Дочка *Нина*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 283, арк. 147. Листівка.

№ 528

7 червня 1916 р., Шишаки

Шишак. 7.VI.1916

Дорогий таточку!

Сьогодні з ранку хмари і дощ. Я прокинулась сьогодні в 5½, щоб йти на город, коли чую вітер реве і дощ, так і лле. Так що сьогодні нічого робить у полі.

Учора цілий день з ранку працювала на грядках. Дома була тільки, щоб обідати і спать. Страшенно гарно так роботать у полі цілий день, певно тобі не прийшлося почувать такого щастя ніколи в житті. От тільки шкода, що досі не остається часу на вчення. Не знаю, що й робить. Ну, мабуть, що не всі 3 місяці так воно буде.

Живемо тут тепер зовсім не так, як торік. У житті всіх нас чогось мало загального. Мабуть, це буде інакше, коли приїдете ти і Георгій з Ніною. Поки живемо так: я – на городі, багато балакаю по-українськи, і, здається, незабаром буду справжньою українкою; хоч Нюта каже, що в мене якийсь несправжній акцент, ну, хто зна! Ти побачиш. Мама багато буває з Гревсами; їй багато було клопіт з їх хазяйством, тепер вже лише Нюта мало буває дома, і я її мало бачу. Гревси приїхали, але я їх бачу дуже рідко, і в мене взагалі поки що немає ніякої потреби

бачить людей. А коли всі збираються гуртом, починаються такі нецікаві мені розмови, що я тікаю. Ну, так чогось завжди буває, навіть коли дуже гарні і розумні люди збираються великим гуртом. Таких цікавих розмов, як у суботи, ще не було. Бувала часто в Шишаці. Була в наших знайомих селян, у Сердюків, Третяків, Пирогів, Безмалів, так гарно і приємно бачить, що вже є щось, що зв'яже мене і нас всіх зо всіма їми. Тепер все більше і більше бачу і знаю їх життя, його ясні і темні боки. Але нічому я не така рада, як тому, що я навчилася українській мові.

Роботу Шахматова, можна сказати, ще не починала. Взагалі дуже мало читаю, зовсім не рисую.

Тут ще живе Соня, що вона вже скоро їде, і Коля інколи приїзжає. Думаю, з того тижня останеться більше часу на вчення.

Газети одержуєм пізно і рідко. А видно тепер може в Галичині діються великі рішучі події, Бог би дав, щоб це не були «другі Карпати»³⁵¹, як тут кажуть. Пиши, будь ласка, все, що тут чути. В газетах немов оживає перший рік війни, коли все так ясно було. Невже ж це правда?

Що роблять в Шишаці на поміч увічним москалям, не знаю. Треба розпитати, але я нічого не чула. Взагалі багато треба б тут організувати, але коли ми тут так недовго живемо!

Мені все більше й більше хочеться практичної праці, а не чисто наукової. Що робить, – кожна людина повинна робити у житті те, до чого вона більше має хисту. Аби б тільки не даремно жити! Правда, татусю? Знаєш, таточку, Така вже подає свої папери у Політехнічний Інститут³⁵², я дуже їй співчуваю. Ну, мені вже нічого робить, треба вже так, але так же мені хочеться іншої праці! Якби не Україна, я б зразу залишила філологію, пішла б або на агрономічні, або ще краще на медичні курси. Ну, а так треба коритись. Не сердься, таточку, не турбуйся, що я тобі так пишу. Певно, тобі дуже гірко читати, що твоя дочка, дочка того, що всі свої сили поклав на наукову працю, що так їй вірить, і ось його дочка шукає ще чогось іншого, і певно вже не такого гарного і високого. Я сама знаю, що «од добра добра не шукають», але... Ну, во всякім випадку, дуже, дуже співчуваю Таці. Не всі ж так, а хай кожний робить, що може! Однаково ж я на курсах я остаюсь³⁵³, і нічого тут балакати.

Вибачай, татусю, що пишу все це і ще так «нелітературно». Дуже спішу, бо скоро прийде Оріся, треба їй дати листи.

В нас новий сторож. Оврам не остався. Як буде, напишу. Така, мабуть, скоро прийде. Я дуже рада. Одержувала од неї листи, пише, що у нашій комісії³⁵⁴ не хвата робітників, всі роз'їзжаються, вона теж. Одержую частенько листи од Хведота Трохимовича, він пише багато цікавого за війну, в останньому листі пише, що їде на позиції. Студентів з нашого гуртка майже всіх забирають, так що, що буде, – не знаю. Все ж таки, будь ласка, привези усі книжки, я хочу так все робити, немов все по-старому, бо мене всі ці питання дуже цікавлять. І ще раз вибачай за те, що я тобі писала. Тільки дуже, дуже тебе прохаю, напиши мені все, що ти думаєш за

це, мені так треба собі вияснить все. Тобі незнайомі всі ці мої думки, ти ніколи не думав такого, але все ж таки зрозумій і мене.

А поки прощавай, мій ріднесенький. Кріпко тебе цілую. Ждатиму твого листа.

Твоя *Ніна*

Знаєш, Коля мені купив граматику Тимченка³⁵⁵ у Миргороді.

Прости за українск[ий] язык. Потом, пожалуйста, скажи Праск[овье] Вас[ильевне]³⁵⁶, чтобы она достала из сундука, где теплые вещи (у нее ключ), мою плахту, и тогда ты мне ее привези. Умоляю, не забудь!

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 283, арк. 152–154 зв.

№ 529

9 червня 1916 р., Шишаки

9.VI.1916. Шишак

Дорогий таточку!

Вибачай за попередній лист. Так написала; настроїй хвилини. Живемо ми тепер дуже гарно, хоч холодно, часто дощі. Я устаю вранці, годин у 5–6, іду на грядки і полю, поле ще двоє дівчат, маю велику практику української мови.

Я одержала твого листа, так була рада. Газети одержуєм пізно, а між тим діється щось таке рішуче, що страшно бути далеко од центрів Росії. Пиши більше, що чуть за війну.

Наш новий сторож дуже діловито береться за працю, мама дуже рада.

Я поки нічого не читаю, зовсім немає часу, тепер скоро буде краще. Прийдеться ще найнять дівчат на полівку, бо інакше все пропаде, а на другий раз нема чого садить такий великий огород, а якщо є земля, порожня містина, ліпше б там хліб ріс, бо його хоч вбирать легше.

Нюта учора уп'ять себе не гаразд почувала, як тоді в Петрограді. Але сьогодні вона вже здорова і живе по-старому, купалась і т[аке] інш[е]. Вона тільки трохи змарніла од учорашнього дня.

Я ще не щодня купаюсь. Мені все мов вода холодна.

Нюру і Галю бачу рідко, взагалі нікого не бачу і не говорю, та й нема часу вільного.

А поки прощавай.

Кріпко цілую, пиши.

Твоя дочка *Ніна*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 283, арк. 145–146.

№ 530

18 червня 1916 р., Шишаки

Шишак. 18.VI.[19]16 року

Дорогий таточку!

Живемо ми по-старому. Вибачай, що рідко пишу. В житті немає ніяких змін, так саме я поляю в огороді, перевертаю сіно. Мама й доси почувають себе не гаразд, ще й ні разу не купалась. Учора приїхала Клавдія, а сьогодні поїхала Соня. Наші всі раді, що вона поїхала. Особливо мама і Нюта. Мені однаково, та й взагалі цьому особливо радить не можу. Георгія і Ніни досі нема. Я страшенно за ними скучила, здається, не можу діждати дня, коли вони приїдуть.

З моїм вченням діла кепські. Я, можна сказати, ще нічого не читала окрім української белетристики, що в мене була, та ще й Коля дещо привіз. Думаю, вже з понеділка вчитимусь, нехай вже менше робитиму на городі, бо неможливо ж мені ще два місяці нічого не читать. А з нашими грядками однаково нічого не вийде. Вже ось і жнива скоро, а остається ще стільки полинки, що й не знаєш, що робить!

Георгій написав, що не буде це літо хазяйнувати. Шкода, що цього ми не знали раніше, бо не те і не так би посадили! Тут тепер, мабуть, ніякої користі нам не буде од всіх грядок. Як на мене, так ліпше було б на той рік насадить городину тільки коло дома, а у полі саме жито, пшеницю, овес. Тоді і вбирать буде легше і дешевше.

В нас увесь час страшенно холодно. Сьогодні і купатися неможливо, але ж Нютік все ж там купався! Небо в хмарах, вітер, інколи дощ крапає... А в нас скрізь лежить покошене сіно, вбирать його через дощ не можна. Такі пригоди!

Газети одержуєм, навіть не віриться, що в нас все так гарно іде... Тільки страшно гадать, скільки за всіма цими перемогами криється загубленого, загинувшого життя! Пиши, що з Думою? Невже ж ти і досі віриш, що правительством піде назустріч народові?

Я дуже за тобою скучила, татусю любий! Тепер дуже мало кого бачу, ні з ким, здається, й не говорю! Так дивно, така тиша після Петрограду! І так шкода, що наукова праця несумісна з життям на природі.

Мені Гревси привезли «Фонетику» Буліча³⁵⁷. Хочу на осени іспити здать, щоб попасти у семінарії Бодуена³⁵⁸. Дядя Іван каже, що це можливо. Бачиш, як я пишу по-українськи. Тут в мене велика практика акцента, і я мрію, що осінню піду в Український Гурток³⁵⁹ на курсах; хочу знаєш куди ще? В Географічний, бо все ж таки, здається, мене найбільше цікавить етнографія і фольклор.

Цілую кріпко. Ніна

Прохаю, пиши!

№ 531

15 серпня 1917 р., Шишаки

15.VIII.[19]17 р. Шишак

Дорогий татусю! Пробач, що цей час так рідко пишу. Оце почала вам листа писати та ніяк не можу дописати. Живемо добре. Така зостанеться в мене, здається, до 1 сент[ября]. А ми з Праск[овією] Кир[илівною] гадаємо зостатись тут можливо до 15 сент[ября], позаяк вчення на курс[ах] почнеться 1 окт[ября]? Що ви гадаєте за це? Пиши, як живете? Чи знайдеться мені яка праця в П[етрограді] в зв'язку з українською справою? Пиши неодмінно про це. Твого листа і листівку з дороги отримала, страшенно була рада. Цей час зовсім не читаю. Знов є хвизична праця. Вчора молотили на лузі.

Пиши про ваше життя. А чого же мені раніше їхати в П[етроград]? Старицькі досі не приїхали. Не розумію, що це?

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 283, арк. 156. Листівка.

№ 532

30–31 вересня 1917 р., Полтава

Полтава, 30.IX.[19]17 р.

Любий таточку!

Перш за все – пробач, що пишу по-українськи. Я не знаю, якою мені тепер мовою балакати і думати: півдня в Бюрі³⁶⁰ балакаю по-українськи, решту майже увесь час по-англійські, бо так страшенно кортить навчитись, що я усі сили і час вільний силкуюсь покласти на англ[ійську] мову і дійсно, здається, роблю поспіхи.

Пишу тобі, бо просто не знаю, як же мені нарешті добитись того, щоб ти мені написав. А мені зараз, особливо зараз, необхідно від тебе слово. Я знаю, що тобі нема часу, але знайди хвилинку і напиши мені.

В мене багато питань, на які ти мені не відповідаєш. Головне – про Вищу школу. Ти ж собі уяви, я сиджу в Полтаві, де нема університета, а оце тепер тільки юридичний факультет одкривається³⁶¹. А мені страшенно важко, що теряю знов рік для освіти: в Київ мене не прийняли – через що? Напиши! Татусю, може мене ще приймуть в С[ільсько]-Госп[одарський] інст[итут] в Москві³⁶²? Напиши негайно Як[ову] Влад[имировичу]³⁶³ або пошли туди прохання – як що це все не пізно. І докладно напиши мені про це все. Вибач, дорогий, що турбую тебе собою, але це ж все вийшло через те, що увесь час ви мені писали з Петрограда, щоб я не спішила з подачею прохання і переведенням з П[етрограда], і ось до чого дійшло – скрізь здається спізнилась, принаймні в Київ.

Таточку, ось ще на які питання, будь ласка, дай мені відповідь:

Зараз я працюю в Пед[агогічному] Бюрі, від 9 <до> 2 год[ини]. Увесь вільний час присвячую англійській мові, читанню і т. инш. І гадала учитись хімії або фізиці, як тільки прийдуть книжки. А тепер Мих[айло] Яковл[евич]³⁶⁴ хоче, щоб я ще занімалась з ним і ще одною дівчиною в земстві майже щодня вечером, і це дійсно необхідно для діла, але мені тоді майже не стане часу на свою освіту. Чи йти мені на це, чи краще, якщо вже не вдасться цей рік в Висш[ій] Шк[олі] вчитись, так принаймні самій багато читати і вчитись, та ще ж і англійська мова, яку я вважаю страшенно важливою! Так як мені бути?

Бачиш, я щось якось не дуже довольна поки що своєю службою. Мих[айло] Як[овлевич]* занадто вже мішається в мою працю і хоче все по своєму ставити – навіть до дрібниць – де столи і шафи ставити. А в мене єсть свої пляни і думки. І це мені не подобається, 1) що він мені мало самостоятельности дає і 2) що мені дуже мало зостанеться часу на самоосвіту.

Будь ласка, подумайте з матусею трошки про це і напишіть мені. А може ця праця в музею³⁶⁵ – теж освіта...

Словом, поки я нічого не думаю, а просто розказую і бажаю знати твій погляд на моє життя. Він мені просто необхідний – твій погляд, – а ти мовчиш!

31.IX.

А головне – я не знаю, як мені бути з тим, що так мало часу зостається на читання. Порадь, що робити.

Милые мои, целую вас крепко и обнимаю.

Завтра напишу еще.

Мои впечатления о земстве, конечно, могут еще совсем перемениться, так что, м[ожет] б[ыть], еще будет очень хорошо.

На всякий случай ответьте:

1) Остатятся ли в земстве, если это будет мало времени оставлять для химии и англ[ийского] языка, или земская эта работа тоже своего рода учение?

2) Нельзя ли мне в Петровско-Разумовское поступить, или же в Харьков только сдать химию и физику на курсах³⁶⁶ весной (а для этого надо теперь подать прошение)?

Умоляю – подумайте, разузнайте и напишите!

Обнимаю Н[ина]**

АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 43, арк. 110–113.

* Іншою рукою в дужках дописано: «Рудинский».

** На звороті листа напис: «Владимиру Ивановичу Вернадскому. Папе».

№ 534

5 серпня [1918 р., Яреськи]*

5 авг[уста]

Дорогой папочка!

Подъезжаем к Яреськам. Едем чудесно. Погода стоит чудесная. Пищу со слушаем. Чувствую себя отлично и очень счастливо. Кат[ерина] Ив[ановна]³⁶⁷ передает привет. Через 2 недели надеюсь вернуться в Киев и опять увидеться с тобой. Кат[ерина] Ив[ановна] просит передать, что я пока еще не выхожу из послушания, думает и впредь удержать меня в повиновении.

Пока чувствую себя отлично, все кругом прекрасно, на душе спокойно.
Всего лучшего.

Ек. Иван[овна]

Крепко тебя обнимаю, мой родной, дорогой.

Твоя *Нина*

ІР НБУВ, ф. І, од. зб. 27 052, арк. 1–1 зв.

Н. В. Вернадська – В. І. та Н. Є. Вернадським

№ 535

29 серпня 1918 р., Полтава

29 августа 1918, Полтава

Дорогие мои, драгоценные! Вчера днем приехали в Полтаву вместе с Старицкими. Я остановилась у Старицких, т. к. тетя Лиза³⁶⁸ решительно сказала, что «для тебя у нас всегда место есть», а сейчас в особенности, – у них две княжеские комнаты пусты. Тут в Полтаве рай. Я ужасно счастлива была, подъезжая. Густая листва такая, цветы. Все деревья еще зеленее и гуще, чем когда я уезжала два месяца тому назад. Вообще тут очень хорошо. Погода по-прежнему хорошая. Вчера была страшно обрадована, застав у Старицких папино письмо. А то в Шишаке целую неделю от вас не было ни одного письма, и я начала беспокоиться. Третьего дня получила письмо от Таки, очень грустное, по-моему. Ей ужасно хочется учиться, но нечего и думать об учении, т. к. на ней Оля³⁶⁹ и все хозяйство, дети. Она очень устает и, кажется, тяготится. Ничего не знает об отце и матери. М[ожет] б[ыть], вы что знаете, напишите ей.

Здесь у Старицких очень хорошо, и я приехала, как домой. Они со мной очень милые и заботливые, так хорошо! Вчера были с тетей Лизой и дядей Георг[ием] у тети Маки³⁷⁰. У нее, бедной, немцы реквизи[ировали] комнату! Т. к. жена доктора, поссорившись с мужем, донесла на него немцам, что у него есть револьвер,

* Рік і місце написання листа встановлено за змістом.

и его теперь привлекли к военному суду! Какие нравы! Немцы пока еще не заняли комнату, обещали дяде Георгию, кот[орый] к ним ходил, что она будет в запасе.

Сейчас пойду в Земство, повидать всех своих земских, потом к Рудинским³⁷¹, к тете Маке.

Папочка, обрати внимание там, в Киеве, что тут в провинции выделявают власти. Пишу тебе истинную правду. К тому, что написано в предыдущем письме, добавляю: напр[имер], на лугу в Ш[иша]ке в один день по одной улице забрано 25 кур для продовольствия козакам, даром. Берут молоко, сметану, масло, – все, что возможно. Баб по очереди заставляют готовить обед этим «козакам», а их дети сидят голодные. Мужики должны чистить и кормить (своим сеном) их лошадей, дежурить по ночам, даром, под страхом телесного наказания, кот[орое] постоянно практикуется. В волости, говорят, весь пол залит кровью. Бьют без разбора, много невинных, забивают иногда до смерти. Некоторые сейчас лежат в больнице. Потом такое: едут мужики по своим делам, напр[имер], за снопами, их по дороге останавливают эти козаки и велют все бросать и везти их в Миргород или там еще куда по своим делам. И они должны ехать голодные, на голодных лошадях и везти тех. Вчера слышала рассказ одного пострадавшего, кот[орому] вполне доверяю. Они так терроризированы и так не верят властям, что просили меня не называть имен, но ты можешь это все рассказать от моего имени. Пишу все со слов нескольких людей, кот[орым] и я, и ты бы поверил вполне. Папа, не оставь это так, – в Полтаве сказать некому, т. к. Иваненко³⁷² уехал. Скажи в Мин[истерстве] Вн[утренних] Дел. Козаков этих сейчас 7 человек, они присланы на помощь стражникам³⁷³. Немцев много³⁷⁴, но они никаких безобразий не делают. Какой позор – свои! Сплошное издевательство над человеческим достоинством. Крестьяне жаждут сильной власти, и если власть была б даже жестока, безжалостна, но справедлива, она нашла бы в них полную поддержку.

Если будешь говорить про Ш[иша]к[и] в М.В.Д., то добавь и про провокационный способ действий пристава, про что я писала; впрочем, то не так важно.

Крепко обнимаю моих дорогих.

Ваша *Нина*

ІР НБУВ, ф. І, од. зб. 27 045, арк. 1–2 зв.

№ 536

4–6 вересня 1919 р., Лубни – Шишаки

Лубны, 4 сент[ября] 1919

Дорогие мои,

Едем очень хорошо, рассчитываем сегодня вечером или завтра утром быть дома. Поезд идет очень медленно. Температура у меня совсем нормальная, вчера вечером было 37,0.

Погода чудесная. Условия езды такие, к[а]к никогда еще в жизни ездить не приходилось, – чисто, просторно – да ведь папа видел.

Как вы живете? Напишите, на всякий случай, в Шишак, авось дойдет, а потом напишите и в Полтаву, будем там проездом на обратном пути не больше двух дней. А впрочем, потом виднее будет. Во всяком случае, мамуся, если ты до 1½ недель не приедешь в Ш[иша]к, то тогда мы уедем³⁷⁵. Ну а конечно, если ты приедешь, то я останусь с тобой, сколько захочешь. Только не будет ли холодно долго? Если тебе удастся устроиться в санит[арный] поезд, то это чудесно, один отдых, кормят нас горячим чудесным обедом и ужином. А попасть в санит[арный] поезд, наверное, легко, п[отому] ч[то] мы ехали в почти пустом вагоне. Я глубоко убеждена, что при минимальной энергии попасть в санит[арный] поезд можно.

Катерина Ивановна³⁷⁶ просит передать привет.

Привет Добровольским, Пушке и вообще всем.

6-го

Приехали 5-го.

Дорогая мамуся! Пишу уже из Шишак. Доехали чудесно. Здесь Инна Адам[овна] с Мишенькой и с матерью. Мишенька – что-то удивительное. М[ожет] б[ыть], пробудут тут с месяц. Мне ужасно жаль, что ты не тут, так тут чудесно, к[а]к в раю. М[ожет] б[ыть], даже если Кат[ерина] Ив[ановна] уедет, я еще немного тут останусь. Если приедешь – привези мое пальто, зеленое шерстяное платье (ботинки, пару черных чулок), украинск[их] рубаш, юбку укр[аинскую], корсетку, пояс красн[ый] укр[аинский]. Если не приедешь, то ничего этого не присылай, п[отому] ч[то] я тогда тут не очень долго пробуду.

Погода чудная, чувствую себя чудесно, едем тоже отлично. Мих[аил] Ив[анович] и Мотря – премоилы. Сейчас у нас Алекс[андра] Петровна с детьми, к сожал[ению], завтра уж уезжают в Полт[аву].

Напиши мне по адресу тети Маки, сюда, пожалуй, только открытку, а то вряд ли почта ходит тут. В Полтаве буду только на секунду, проездом в Киев. Катер[ина] Ив[ановна] страшно довольна, ей тут оч[ень] нравится.

Как мне хочется, чтоб ты приехала сюда!

Пусть Володя ни за что не поступает на военную службу с его здоровьем. Кат[ерина] Ив[ановна] припишет, почему.

Крепко обнимаю, твоя *Нина**

Дорогие мои!

Чувствуем себя отлично, погода здесь стоит прекрасная, природа радует и умиротворяет душу. Сегодня купались, Нина держится в повиновении. Не знаю, что будет дальше. [Здоровье] ее хорошее.

Сегодня солнечные ванны**, плеврит ее на исходе, питаться думаем хорошо.

Володе ехать не советую, боюсь за него, т. к. по дороге встретили одного желобольного офицера,*** у котор[ого] вначале было то же, что у Володи.

Доехали великолепно, с комфортом и хорошим обедом! Целую всех вас крепко-крепко.

* Далі приписка К. І. Шиловцевої – більша частина фраз написана на полях аркушів.

** Далі одне слово не розбірливо.

*** Далі одне чи два слова не розбірливо.

Как Кон[стантин] Эраст[ович] и Анна Францевна?³⁷⁷

Конечно, пишу для всех вас эти строки, т. к. бумаги здесь нет. А мы с Ниной ждем Вас, Наталья Егоровна. Прасковье Кирилловне очень было бы хорошо поехать с Вами.

Жаль, что недолго здесь проживем, [никого] не захватили. Ну, до свидания.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 286, арк. 1–2 зв.

№ 537

24 жовтня 1919 р., Полтава – Харків

11 окт[ября] 1919, Полтава – Харьк[ов]

Дорогие мои!

Едем в Харьков! К П[олта]ве подходят опять банды. Дядя³⁷⁸ пока там остался. Едем чудесно санитарн[ым] поезд[ом]. Едем: Мура, Володя Ж.³⁷⁹, я и два мальчика Гуля и Паша³⁸⁰; в отдельном от нас вагоне тетя Лиза и Аничка³⁸¹, обе больные, кажется, дифтеритом (второй день), но не сильно – с ними тетя Нина³⁸² и тетя Леля Г.³⁸³ (передай Нине³⁸⁴). У нас все благополучно. Будьте спокойны, родные. У меня тревога на сердце за вас, но я все-таки верю в то, что все будет так, как нужно, по воле Божьей. От этой мысли все легче переносить. Я уверена, что это тяжелое время минет. Скорей бы нам всем быть вместе! Я думаю, что мы скоро вернемся в П[олта]ву (пока тетя Лиза больна, я, пожалуй, не смогу бросить мальчиков). Мечтаю в Х[арько]ве слушать лекции в универс[итете] и заниматься. А если вы мне напишите, приеду в Киев. Я все время очень весела и бодра, несмотря ни на что! Володя Л.³⁸⁵ остался с дядей Г.³⁸⁶ Пишите мне в П[олта]ву на адрес тети Маки и в Х[арько]в на адрес дяди Саши З.³⁸⁷ Простите, что пишу без марки, но мы выехали из П[олта]вы к[а]к беженцы без всяких вещей, кроме того, что на нас.

Крепко вас обнимаю. Храни вас Бог! Привет всем.

Ваша *Нина*

При первой возможности напишу еще.

IP НБУВ, ф. I, од. зб. 27 046, арк. 1–1 зв.

№ 538

29–30 жовтня 1919 р., Полтава

Полтава, 16 окт[ября] 1919

Мои дорогие мамочка и папочка!

Вот я приехала в Полтаву. Так все складывается, что я решила оставаться пока в Полт[аве] и в Киев пока не ехать. Завтра иду устраивать себе уроки греческ[ого] языка и пойду в Полтавск[ий] универс[итет] узнать, что и кто тут читают.

17-го. У тети Лизи и Ани, оказывается, все-таки дифтерит был, хоть теперь т° уже нормальная. Но я все-таки пока осталась жить у тети Маки и к Старицк[им] не хожу, т. к. еще карантин не прошел. Сплю в одной комнате с Мурой и Кса-Кса³⁸⁸. Вообще устроена я чудесно. Не беспокойтесь, с теплой одеждой я устроилась, у каждого понемножку взяла, но все-таки при первой возможности пришили мне мое пальто и шерст[яное] платье. Единственное, что у меня в блестящем виде – это обувь. В дождь хожу в сапогах. Я очень рада, что вернулась в Полтаву. Бегство в Х[арько]в вспоминать не очень приятно, у меня как-то окончательно упала в моих глазах п[олтавска]я аристократия. Подробно расскажу, когда по-видаемся. Я лично чувствую себя все время очень хорошо и бодро, у меня очень большая вера в то, что все еще будет хорошо. Во время нашей поездки в Х[арько]в много пришлось передумать и понять.

Меня очень мучило, что в такое время я в разлуке с вами. Но тетя Лиза, Инна³⁸⁹ и Жедринские убедили меня не ехать, и я сама сознаю, что лучше сейчас сидеть на месте. Тем более, что харьк[овские] профессора говорят, что в Киевском унив[ерситете] занятий нет. Жду от вас письма, что вы думаете делать, уезжаете ли из Киева. Поступать ли мне на службу? Постарайтесь мне написать со случаем. М[ожет] б[ыть], какие-ниб[удь] знакомые Нины Переслени³⁹⁰ едут в П[олта]ву, позвони ей. В Крым мне сейчас очень бы не хотелось ехать. Тяжело быть оторванным от России в это время. Да и проехать туда очень трудно. Я сейчас проездила по ж[елезной] д[ороге], ужас, что делается. Тети Лиза и Нина³⁹¹ говорят, что уверены, что вы б не хотели, ч[то]б я ездила в это время. А тетя Лиза сказала, что не пустит меня. Конечно, это не имеет значения, но я до ваших писем подожду тут.

Простите, дорогие, что пишу такие неинтересные письма. Посылаю это письмо заказным, ч[то]б вы знали про мое решение остаться в Полтаве. М[ожет] б[ыть], и вы сюда приедете? Ужасно мне здесь хорошо. Что у меня тут такие друзья, как Ромберги. Видимся с ними каждый день. Борис Федорович почти все время сейчас на военн[ой] службе, охраняет Полтаву. Вчера он получил письмо от Федота Троф[имовича]³⁹², с которым очень дружен; он в Дроздовском офицерском пехотн[ом] полку, на фронте. От всех этих рассказов про все, что делается, не очень радужное впечатление получается; но все-таки верится в то, что «все образуется», как говорит мой брат Георгий. Какие вы имеете от него известия? Тетя Мака нежно тебя целует и будет писать.

Пишите, дорогие, хочется про вас скорее знать. Как я себя ни убеждаю своей философией, все-таки очень беспокойно на душе.

Все наши родственники живы и благополучны. Дядя Георгий страшно только устает. Володя Л.³⁹³ болен инфлюэнцей и лежит. Пока прощайте, дорогие, крепко вас обнимаю.

Ваша *Нина*. Привет всем.

Екат[ерину] Ив[ановну]³⁹⁴ крепко целую, собираюсь ей писать, но теперь мало надежды, ч[то]б письма дошли.

№ 539

31 жовтня 1919 р., Полтава

18 окт[ября] 1919, Полтава

Дорогие мои мамочка и папочка!

Послала вам сегодня телеграмму, беспокоюсь о вас, как то вы живете. До сих пор нет от вас с 29-го сентября никаких писем. Живу я благополучно, очень хорошо, у тети Маки. После беспокойных последних дней теперь тут снова тишь. Конечно, не та это жизнь, что дома. Много времени теряется на разговоры. Это досадно, но что ж делать, когда шесть или семь человек живут в двух комнатах, громкие разговоры (тетя Мака плохо слышит), очень сосредоточенно заниматься трудно. Вот и то сейчас пишу письмо нескладно, страшно сбивают, Мура читает тете Маке стихи, все время со мной заговаривают. У Стар[ицких] все благополучно, заходили к ним сегодня с Мурой (дальше кухни не пускают). Погода все время стоит ужасная, дожди, но у меня пока все отлично с одеждой: ношу Маркушин³⁹⁵ непромок[аемый] плащ и свои высокие сапоги. Вчера была с тетей Ниной у доктора Абражанова³⁹⁶, у меня опять болит нога, но другая; он сказал, что, должно быть, это подагра, прописал мазь, был очень невнимателен и взял за это 40 руб. Но сегодня нога меньше болит, хоть я еще не исполняла его советов. Сегодня была у Ромбергов в музее, видимся с ними почти каждый день. Борис Фед[орович] потащил к Кандыбе³⁹⁷ есть сладкие пирожки: в теперешнее время это «пища для души». С греческим еще не устраивается, все обещают, но еще не нашла учителя. Плохая сторона моей жизни у тети Маки, что много времени уходит на мелочи. Ходила утром на базар, чистила сапоги, гладила, шить приходится, т. к. почти никакой одежды тут нет.

Мурочку за это время я гораздо больше узнала и оценила. По-моему, в ее раздражительности очень виновата тетя Нина. Мы с ней, по крайней мере, никогда не ссоримся, а они с тетей Ниной постоянно. Мура, видно, очень тяготится этой бледной и пустой жизнью, которую ведет большинство в Полтаве. В Х[арько]ве она оживилась и повеселела. Но нервы ее в ужасном состоянии. Во время нашей поездки в Х[арько]в она все время почти (а мы ехали почти сутки) чуть не рыдала, боялась, что нас будут обстреливать, что банды нападут, и сердилась, что я спала почти всю дорогу и смеялась, а я сама не знаю, откуда я теперь такая стала: здоровая нервами, что ли, что у меня почти все время хорошее, спокойное и радостное настроение, и оказывается, я совсем не трусиха и абсолютно не волновалась ни разу за все эти дни. И, конечно, не напрасно не волновалась, п[отому] ч[то] сколько всегда преувеличенных страхов и волнений. Помню, [недавно] в 2 часа ночи разбудил нас дядя, я спала с его мальчиками в губ[ернаторском] доме³⁹⁸, в 3½ ночи мы уехали в автомобиле на другую квартиру, а утром – в Х[арько]в. Удивительно спокойно было у меня все время на душе, несколько торжественно, и какая-то уверенность, что «все образуется». Интересно было спокойно наблюдать

окружающее. Аристократия здешняя – темная масса собственников, недаром их б[ольшевы]ки теснили, правда, в них ценного мало. Не видно ничего духовного. Господи, как богатство принижает человека! Володя Л. молодец, храбро тут сражался; но так я с ним далека, видимся мало, он больше у Гриневиной, Белевич[ей]³⁹⁹ и т. д. Володя Ж.⁴⁰⁰, как я смеюсь, совсем еще маленький, увлечен внешним блеском, в английском обмундировании, сейчас временно чиновником особых поручений у дяди. В бою не был, не знаю, случайно ли все это или он бессознательно умеет устраиваться; он тоже ездил в Х[арько]в, дядя послал его сопровождать тетю. Но, конечно, он мне по-прежнему близок и мил, обоим дети Жедр[инских] мне почти как родные брат и сестра.

Простите, что такое бестолковое письмо. Буду вам часто писать, а сейчас кончаю, скоро идем спать (ложимся не позже 9), а завтра с утра отнесу на почту и пойду на базар.

Крепко вас обнимаю и Пушечку⁴⁰¹. Привет Добровольским, Екатер[ине] Ив[ановне]⁴⁰² и всем.

Как здоровье Сиверцева?⁴⁰³

Пишите, пожалуйста, умоляю вас, такая тоска без вестей от вас. Если б не Ромберги, я б стала совсем тосковать, но они такие верные и близкие друзья, каких мало.

Ваша *Нина*

Все тебя крепко целуют. Принесла ли Мурина соученица ее свидетельство из стеногр[афического] института?⁴⁰⁴

ІР НБУВ, ф. І, од. зб. 27 048, арк. 1–2 зв.

Н. В. Вернадська – Н. Є. Вернадській

№ 540

1 листопада 1919 р., Полтава

Полтава, 19 окт[ября] 1919

Моя родная мамочка!

Вот только что, сию секунду, пришло от тебя письмо. Я страшно счастлива, что все благополучно. Жутко, и сердце сжимается за то, сколько вам, моим дорогим, пришлось пережить. Мне грустно, что я не была с вами в эти дни, так страшно думать, что вы были одни эти ужасные дни в высоком доме в пустой квартире. Неужели мы еще долго будем врозь? Я б поехала, пожалуй, и в Киев, но стоит ли ехать на коротк[ое] время, если зимой там жить невозможно? Есть ли занятия в университете? Если в Киев мне ехать не стоит, то, м[ожет] б[ыть], вы прие-

дете сюда в Полтаву? Теперь движение, кажется, восстановлено. Уж очень бы хотелось пожить вместе. Вопрос о Крыме меня беспокоит⁴⁰⁵. Не знаю, получили ли вы мои письма, где я писала, что решила пока остаться в Полтаве и тут готовиться к экзаменам в Киевск[ом] университете⁴⁰⁶. Тут великолепно с питанием и тепло в квартирах, вопрос теперь в том, надо ли мне брать службу, или можно обойтись? Как у вас с деньгами? В Крым ехать не хотелось бы. Ездить сейчас очень трудно, говорят, от Харькова до Крыма две недели. Мне б очень не хотелось быть оторванной от России, я б ужасно тосковала⁴⁰⁷. Ну а не знаю, как вы все это решите. Все опять и опять возвращаюсь к мысли о том, как у вас ужасно было. На душе страшно гнетущее чувство. Бедные мои милые, как тяжело, что вам все не удается отдохнуть, а только новые и новые испытания... Ну, слава Богу, что все благополучно обошлось. Вам, правда, пожалуй, надо в Крым поехать, если у вас такое чувство, что там лучше. Мне больно, что я вас огорчаю и не еду с вами, но я чувствую, что это было бы хуже... Но как, с другой стороны, хочется поскорее быть с вами, обнять вас, не расставаться и так много поговорить, ведь как давно мы не видались, и сколько пережито за эти немногие недели! У нас тут, очевидно, был рай сравнительно с Киевом. 4-го было нападение банд большевиков на П[олтаву]. С утра до вечера полгорода было в руках повстанцев, по всему городу стреляли отчаянно из ружей и пулеметов, реже из пушек⁴⁰⁸. В соседний с нами дом на Познанской⁴⁰⁹ упал снаряд. Тетя Лиза с детьми и я утром пошли к Варв[аре] Петровне⁴¹⁰. Но было не так уж ужасно, и мы с Инной⁴¹¹, движимые голодом, ходили на Познанскую за обедом и ужином вполне благополучно, а Борис Фед[орович] ушел защищать, мы с Инной были вместе целый день. Тетя Лиза молодчина, храбрая и с самообладанием. Дядя за это время очень переутомился и постарел. А тут еще новое приближение банд, тетя с Аней заболевают дифтеритом, мы уезжаем в Х[арько]в. Он оставался все время на своем посту и получил благодарность от Май-Маевского⁴¹². Сейчас я живу у тети Маки, т. к. карантин от дифтерита у Старицк[их]. Тетя Лиза в Х[арько]ве была у доктора-специалиста. У нее оказался туберкулез, и он ей посоветовал ехать в Крым в санаторию, так что вероятно при первой возможности она туда поедет. А я, как я уже писала, в Крым не поеду, так что вы не беспокойтесь. Не беспокойтесь также, что я жила у тети Лизы. Я теперь ведь совсем здорова, мы с ней не целуемся особенно часто, а зато питание там гораздо лучше, прямо великолепно, а тут мне все время хочется есть. Я решила пока не жалеть денег, и прикупаю яйца. Да, впрочем, я пока живу у тети Маки. Ведь правильно я делаю?

Ах, как бы мне хотелось с вами повидаться поскорее! Тут, если бы не Ромберги, я была б очень одинока, других друзей ведь тут нет никаких. Старицк[ие] и Бельговск[ие]⁴¹³ все-таки уж не то поколение, это несколько иное. Ромберги со мной удивительно милы, и вообще у нас такая настоящая дружба, как, верно, у вас с вашими друзьями. Это очень радостно, правда? Рудинских вижу, но редко. Все-таки чего-то не хватает в наших отношениях.

Сейчас в соседней комнате сидит Ершова⁴¹⁴. У ее детей корь, но все благополучно.

Милая мамочка. Я тебе пишу почти каждый день, и ты ж мне пиши почаще! Скучаю без писем ко мне лично. Напиши, как все наши знакомые и друзья в Киеве. Что делается в Академии Наук, мне очень интересно знать подробно. Очень тоскую без папиных писем, пусть он мне хоть открыточку напишет!

Ну, а если хотите, так приеду в Киев!

Главное, как бы нам поскорее повидаться!

Пока прощайте. Крепко обнимаю.

Нина

Екат[ерине] Ив[ановне] я написала.

Есть ли занятия в Акад[емии] Худож[еств]?⁴¹⁵

ІР НБУВ, ф. І, од. зб. 27 049, арк. 1–3 зв.

Н. В. Вернадська – В. І. та Н. Є. Вернадським

№ 541

2 листопада 1919 р., Полтава

Воскресенье, 20-го окт[ября] 1919. Полтава

Дорогие мои мамочка и папочка!

Пишу вам теперь почти каждый день, не жалея денег на марки. Уж очень тоскливо без писем от вас, и так хочется делиться с вами всем, что думаю и делаю.

Вчера вечером зашла за мной Инна, ходили с ней ко всенощной в Богоугодное заведение⁴¹⁶, было очень хорошо, церковь маленькая, но как-то очень торжественно и сосредоточенно служат. Зашли к тете Лизе в кухню, в среду, оказывается, уж можно к ним переехать, доктор во вторник кончает карантин, хочу туда переехать, т. к. тут очень тесно (сегодня еще дядя Ваня⁴¹⁷ из Ростова приехал, его назначили в Житомир вице-губернатором), а кроме того, там мне духовно лучше, и Ромберги близко, я смогу с ними вместе вечера проводить, рисовать вместе. Вчера у них посидела недолго, т. к. поздно идти на Келенский⁴¹⁸ не очень-то приятно, но они меня проводили домой. Тут вечерами тоска. Ложатся спать в 8½ – 9. Тетя Мака хуже слышит; и с ней трудно говорить. Главное меня мучит, что мы с ней никогда не бываем вдвоем, а при тете Нине я почему-то никогда не могу говорить так свободно и просто, как я бы говорила с тетей Макой. А у тети Нины получается впечатление, что у меня через каждые 10 минут новые фантазии; а просто я ей ничего не могу искренне сказать, ты прости, мамочка. Сейчас я поняла, почему и как ты скучала в Полтаве. У меня тогда была служба⁴¹⁹, живое дело, и это меня занимало и удовлетворяло. Теперь я вижу истинный лик массы полтавского населения: духоту провинциального болота, поглощение материальным, скудость духовной жизни, отсутствие иного круга интересов, кроме своего

хозяйства и родственников. Мне иногда становится жутко и стыдно, что я теряю умение находить божескую искру в людях. Вот тем-то Чехов и велик, что он во всех людях умел найти это вечное. А на меня от всего этого нападает тоска. Великая мне тут радость – общение с Ромбергами. Как удивительно хорошо вышло, что именно мы четверо кумы, я тогда этого не думала и не ожидала так. Мишенька⁴²⁰ исключительно очаровательный, и в нем точно олицетворены все лучшие чувства нас всех. Федот Трофимович на фронте в телеграфной роте и часто пишет Борису Федоровичу. Они его очень, очень любят и ценят.

Сегодня утром у меня удивительно счастливо все сложилось. Я пошла к этой скучнейшей курсистке Нонне Моралевич⁴²¹ (помните?), и вдруг у нее достала на 1½ – 2 месяца: Логику Введенского, Новую философию Гилярова⁴²² и греческ[ую] грамматику. У меня выросли крылья, итак я могу за эти 1½ месяца подготовить эти экзамены, и в середине декабря приехать в Киев их сдать. Правда, чудесно?

Была сегодня в соборе. Хоть он внутри мне не нравится, но там хорошо поют и служат.

У Ершовых корь, была у младшей дочки Оли⁴²³ в институте, т. к. все ее родные в карантине; она меня привела в восторг. Потом была на рождении у [Ани]* Бельговской⁴²⁴, ей 12 лет! Я очень люблю у них бывать, так легко у них, и просто, и легко дышится. Леонид Ив[анович]⁴²⁵ проводил меня домой. Но все они, конечно, не то, что Ромберги. Сегодня приехал дядя Ваня, были оба Володи⁴²⁶. Вообще ж тут все время масса народу, и пренеинтересного. Я все-таки чувствую себя чужой в их обществе. Мне только ужас...**

IP НБУВ, ф. I, од. зб. 27 050, арк. 1–2 зв.

№ 542

7 листопада 1919 р., Полтава

Полтава, 25 окт[ября] 1919

Дорогие мои!

Пишу папе, т. к. не знаю, вдруг мамочка уже уехала из Киева. Ну, во всяком случае, папочка, если придут письма от меня на имя мамочки, ты их читай, т. к. не все ли равно, кому я пишу, тебе или маме. М[ожет] б[ыть], мамочка поехала уже ко мне в Полтаву, хоть я этому мало верю. Хотелось бы ужасно обоих вас увидеть, мои родные, так как-то тоскую без вас, как не знаю когда. Но вот как стало, что мы отрезаны. Боюсь, не плохо ли теперь вам будет ехать по жел[езной] дор[оге], вы, ради Бога, не рискуйте. Ведь и для меня главное – быть спокойной за вас и знать, что вам хорошо. Вы за меня, золотые мои, не беспокойтесь. Мне

* Им'я написано нечітко, можливо «Ани».

** Лист без закінчення.

хорошо и тепло, я спокойна и весела. Сама не понимаю, почему я так спокойна, хоть, кажется, такое время, что ни за кого спокойной быть нельзя.

Милые мои, если приедете, привезите мне мое серое пальто, шапку теплую, кофточку, что я себе шила, и шерст[яное] платье, чулок, материи бязевой – я себе сошью белье, а то все рваное. Ну мне очень тепло, родные мои, мне дали – тетья Мака юбку, Инна дала шапку, а обувь у меня в великолепном виде. Если будет место, привези валенки и мои теплые высокие ботинки. Но главное – привезите пальто, а то это такое некрасивое и старое. Тут у меня была шерст[яная] материя, и я себе сшила очень славную кофточку розовую.

Живу пока еще у тети Маки. Греческому учиться не начну, пока не перееду к тете Лизе, а то отсюда к нему далеко ходить вечером учиться, а он живет рядом на Познанском.

Живу теперь оч[ень] хорошо. Занимаюсь логикой, прошла уж 100 страниц. Оказывается, логика не трудна, все дело в том, ч[то]б ее понять, но абсолютно мне неинтересна. Возникает у меня мысль, следует ли в теперешнее время заниматься тем, что не нужно для души и не интересно, ибо впереди полная неизвестность, и, м[ожет] б[ыть], завтра уж не будет никакой возможности учиться. М[ожет] б[ыть], надо пользоваться временем и учиться только тому, что интересно, жить, к[а]к сказал Гораций: *Carpe diem, quam minimum credula postero...**

Как вы думаете? Ведь, кажется, последние 6 лет войны должны были внушить нам совсем другую психологию, а к тому же наше поколение выросло и воспиталось на этих годах. М[ожет] б[ыть], что-то совсем особенное и другое нужно теперь в жизни от человека, он должен, м[ожет] б[ыть], не думая и не строя будущего, строить только настоящее, как-то возвышать и укреплять душу свою? Страшно становится, как большинство людей ожесточилось и озверело. Помню, ехали мы из Х[арько]ва. По дороге бежал арестованный Володей Ж. за беспаспортность и за держание оружия человек. Поезд задержали, за ним погнались, ранили, потом добились... У нас в вагоне только и слышно было: «туда ему и дорога», «так и надо ему». Володя вошел веселый и рассказывал, как это все произошло и как в него выстрелил солдат-чеченец. Без суда, м[ожет] б[ыть], невинный. И это все говорили люди «высшего круга», «образованные», «воспитанные»... Как будто даже что-то хорошее и должное в том, что убили человека. Или, м[ожет] б[ыть], так и надо, и такое «резонерство», к[а]к у меня, погубило Россию? Нет, я, кажется, никогда не смогу этого понять. Федот Трофимович писал Борису Фед[оровичу] с фронта, что сейчас наши войска так себя держат с неприятелем, а особенно с населением, что такое страшное духовное падение, что он даже боится, не погубит ли это всего дела. Пишет, что ничего подобного не видал в немецкую войну, и что, несмотря на все сочувствие борьбе с больш[евиками], «таким людям, как мы» нельзя идти добровольно на фронт. М[ожет] б[ыть], это и ошибка, такой взгляд.

* Лови день, не дуже вір у майбутнє... (*лат.*). Цей девіз епікурейства див. у Квінта Горация Флакка (ода «До Левконоє»): «Лови текущий день, не веря в остальное» (пер. А. Фета); «Минає хутко час: лови, лови хвилини! Не вір прийдешньому, що нам назустріч лине!» (пер. М. Зерова).

Но вот и он, и Бор[ис] Фед[орович] не такие, как другие в этом, но, наверное, они и плохие воины? Вот Володя Л. приехал с фронта и тут воевал. Как он жутко просто и даже весело рассказывает об том, к[а]к заколол штыком человека, как они на фронте себя держат. Для них война – спорт, и они не задумываются и идут по течению. Но, м[ожет] б[ыть], именно они и правы, и в этом их сила, этим они спасают Россию от большевиков, в этом их оправдание. Да, конечно, без этого не было б войны, да к тому же гражданской...

Какое все-таки ужасное гнетущее чувство. Точно это все какой-то водоворот, кот[орый] затягивает всех людей в бездну злобы, отчаяния и ненависти, и удержаться трудно, почти невозможно... Идем ли мы сейчас к миру, или это еще только начало? Кажется, конца не будет...

Иногда стараешься все забыть. Была вчера с Ромбергами и Бельговскими в театре, играли неважно, но я рада, что была. Ночевала эту ночь у Бельговских. Бельговск[ие] и Ромберги очень подружились: завтра Инна едет с Леонид[ом] Ив[ановичем] в Яреськи за Мишенькой. С Ромбергами по-прежнему страшно хо-рошо. Тут так мало настоящих, живых людей, да и вообще таких людей мало.

Ну, вот, мои родные. Пишите мне почаще. Ужасно тоскую, что нет от вас писем лично мне. Ненавижу эти коллективные письма. Отчего папа мне ничего не пишет? Господи, мне ж так хочется знать, как он живет, как его работа, что Академия? Что все наши киевские знакомые и друзья? Что Сиверцевы?

Пишите, пожалуйста, почаще и заказными. Я ж вам пишу почти каждый день! А то пропадает охота писать, м[ожет] б[ыть], ничего не доходит? Ну, слава Богу, что хоть у вас все благополучно...

Что «молодые Старынкевичи?» Что Така⁴²⁷? Каждый раз, как вспомню, ужасно больно. М[ожет] б[ыть], надо только радоваться, что она счастлива, но все-таки ужасно больно на душе. Все-таки это ужасно, и я все-таки понять не могу... Написала б ей, да не знаю, где она, и потом не в состоянии даже простых двух слов написать, зная, что он прочтет. А много б отдала, ч[то]б от нее письмо получить. Если она в К[ие]ве, попроси ее очень мне написать, скажи, что крепко ее обнимаю.

Ну, пока прощайте. Целую вас крепко. Пишите.

Ваша *Нина*

Простите за нескладное письмо, спешу. Видите, я вам пишу много, а о вас знаю только, что живы и здоровы, впрочем, это главное. Мамочка, твои оба письма очень коротки и внешни, и ничего ты в них не пишешь. Подумай ты все-таки хоть немного обо мне и не мучь своим молчанием и такими письмами, в кот[орых] ничего нет.

Что Пушечка, пусть мне напишет.

Я так жду от вас писем, а все ничего нет, кроме коротких, внешних, редких записочек.

Тетя Мака потому не пишет, что очень затуркалась по хозяйству.

Коментарі

¹ *Вернадська (у шлюбі Толль) Ніна Володимирівна (1898–1986)*, лікар, дочка В. І. і Н. Є. Вернадських. Закінчила гімназію в 1914 р. в Петербурзі, в 1916 р. вступила на Вищі жіночі курси, довго вибирала майбутню професію, а в роки громадянської війни жила з батьками в Україні. У 1918 р. працювала в Полтаві, була членом Полтавського товариства любителів природи. У Києві захопилася малюванням, брала уроки живопису у художника Михайла Жука і готувалася до вступу на історико-філологічний факультет Київського університету. У 1920–1921 рр. навчалася на фізико-математичному факультеті Таврійського університету, а після повернення в Петроград з квітня 1921 р. почала відвідувати лекції у Військово-медичній академії. Разом із батьками виїхала в 1922 р. з радянської Росії і залишилася в еміграції в Чехословаччині. Закінчила медичний факультет Карлового університету (1927). Працювала в предствництві Російського Червоного Хреста в Празі, займалася в психіатричній клініці проф. Антоніна Гевероха. У січні 1926 р. вийшла заміж за археолога Миколу Петровича Толля (1894–1985). Через три роки в подружжя народилася донька Тетяна (1929–1999), яка страждала невиліковною вродженою вадою і не змогла вирости повноцінною людиною. У 1939 р. родина переїхала до США, де в 1940–1953 рр. Ніна Володимирівна працювала в психіатричній клініці під Бостоном, очолювала в Мідлтауні (штат Коннектикут) приватну психіатричну клініку.

Література: *Вернадский В. И.* 1) Письма к сыну и дочери / публ. подгот. Д. Холлоуэй, В. Я. Френкель, И. И. Мочалов // *Вестн. АН СССР*. – 1990. – № 12. – С. 122–133; 2) «Я смотрю вперед очень оптимистично...»: письма к сыну и дочери: [1942 г.] // *Вопр. истории естествознания и техники*. – 1993. – № 4. – С. 56–67; 3) «Я сделал, что мог...»: письма к сыну и дочери / публ. И. И. Мочалова, В. Я. Френкеля и Д. Холлоуэя // *Там само*. – 1994. – № 1. – С. 105–113; 4) «Я смотрю на будущее по-прежнему оптимистично»: письма к детям // *Там само*. – 1994. – № 2. – С. 98–106; 5) «За СССР выявляется лик пострадавшей России»: письма В. И. Вернадского к детям / публ. и прим. М. Ю. Сорокиной // *Природа*. – 2004. – № 1. – С. 64–80; *Байсвенгер М. Н. В. Вернадская-Толль и становление «научного» евразийства (конец 1920-х гг.)* // *Ежегодник Дома русского зарубежья им. Александра Солженицына*. 2013. – М., 2014. – С. 172–176.

² 31 серпня 1919 р. Київ опинився в руках Добровольчої армії, яка не визнавала незалежної України. За рішенням Спільного зібрання УАН до уряду (Особливої наради) генерала А. І. Денікіна до Ростова-на-Дону і Таганрога (тут була ставка Головнокомандувача Збройних сил Півдня Росії) 4/17 вересня виїхала делегація на чолі з президентом Академії В. І. Вернадським. Докладніше див.: *Вернадский В. И.* *Дневники: 1917–1921. Октябрь 1917 – январь 1920*. – К., 1994. – С. 136–170.

³ У щоденнику, який Вернадський продовжував вести навіть у вагоні, він записав 6/19 вересня 1919 р.: «Проїхали через Ереськи. Не успел переговорить о нашем Бутове. Приехала ли Ниночка? По-видимому, благополучно. На перроне встретил еврея Геллера – опять ведет свое дело» (*Вернадский В. И.* *Дневники: 1917–1921. Октябрь 1917 – январь 1920*. – К., 1994. – С. 138).

⁴ Старицький Георгій Єгорович (1867–1946), правник, брат дружини В. І. Вернадсько-го Наталії Єгоровни. Після зайняття Полтави частинами денікінської армії був призначений Полтавським губернатором (серпень – жовтень 1919 р.). Див. комент. № 19 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

⁵ Старицька (уродж. Васькова-Примакова) Єлизавета Петрівна (?–1921), дружина Г. Є. Старицького. Див. комент. № 282 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

⁶ У щоденнику Вернадський записав 5/18 вересня 1919 р.: «Вагон товарный принадлежит командиру броневоза «Генерал Корнилов» – Симону Пимен. Виноградову – политехник,

взятий на війну в 1914 г. и все время с тех пор на войне. Вся жизнь» (*Вернадский В. И.* Дневники: 1917–1921. Октябрь 1917 – январь 1920. – К., 1994. – С. 137).

⁷ Багалій Дмитро Іванович (1857–1932), історик. Один із засновників і перших академіків УАН (1918). Докладніше див. комент. № 1 у розділі листів Д. І. Багалія в кн. 1 цього видання.

⁸ Кримський Агатангел Юхимович (1871–1942), філолог, сходознавець, славіст, письменник, історик української мови, дослідник фольклору, перекладач. Академік першого складу УАН (1918), її неодмінний секретар (1918–1928). Див. комент. № 250 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

⁹ Очевидно, йдеться про можливість зберегти Академію наук у Києві в реорганізованому виді. Щодо спроби Вернадського зберегти утворену в листопаді 1918 р. в Києві Українську академію наук в умовах влади Добровольчої армії див.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського.* Т. 1. Кн. 1. – К., 2011. – С. 355–365; 612–620.

¹⁰ Тарановський Федір Васильович (1875–1936), правознавець. Академік першого складу УАН (1918), голова Третього відділу УАН. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів Ф. В. Тарановського в цій книзі.

¹¹ Такої організації утворено не було, проте Вернадський завжди підкреслював, що є одним із тих людей, кому дорогими є не лише Україна, але й Росія.

¹² Короленко Володимир Галактіонович (1853–1921), письменник, публіцист. Троюрідний брат В. І. Вернадського. Неодноразові зустрічі В. Г. Короленка з В. І. Вернадським відбувалися в Полтаві, де часто бували Вернадські.

¹³ Син Георгій Володимирович Вернадський (див. розділ його листів з батьками в цій книзі). У листі, очевидно, йдеться про оснащення цистерною дачі Вернадських у Батилімані.

¹⁴ Про нього відомостей бракує.

¹⁵ Див. комент. № 9.

¹⁶ В. І. Вернадському після Ростова, де він домовлявся з членами Особливої наради, довелось їхати й до Таганрога, там з липня 1919 р. розташовувалася ставка Головнокомандувача Збройних сил Півдня Росії А. І. Денікіна, й 17/30 вересня зустрівся з генералом.

¹⁷ Незрозуміло, про кого саме йдеться.

¹⁸ Щодо згаданих імен:

очевидно, Мілюкова Ганна Сергіївна (уродж. Смирнова, 1861–1935, померла за кордоном), дружина історика і політика, лідера кадетської партії П. М. Мілюкова (1859–1943). Мілюкови в 1918 р. емігрували в Лондон, де Ганна Сергіївна займалася благодійністю і допомогою біженцям, зокрема очолила Лондонський комітет допомоги дітям при Російському Червоному Хресті. У 1920 р., коли переїхали до Парижа, займалася організацією допомоги голодуючим у радянській Росії. Докладніше про неї див.: *Родионова Н. А.* Творившая благо: А. С. Мілюкова в семье и обществе // *Россия и современный мир.* – 2013. – № 2 (79). – С. 227–236.

Мілюкова Наталя (Така) Сергіївна, дочка П. М. та Г. С. Мілюкових. Див. комент. № 136 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

Володимир Іванович Яковенко (1857–1923), психіатр, земський лікар. Див. комент. № 230 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

¹⁹ Насправді Вернадський і дуже багато професури залишили Київ, на який наступали більшовики, 9/22 листопада. З щоденника академіка: «Харьков. 17/30.XI.[1]1919. Воскр[есенье]. Едем в Ростов уже целую неделю. Паника в Киеве, паника в Харькове. Едва доехали до Харькова. Сегодня известия о взятии Сум и все продолжающемся отступлении Добров. армии. Едем в вагоне-теплушке. Должны были выехать в четверг, отложили до субботы и попали в эвакуацию. Случайно попали в этапный поезд и так доехали до Харькова. Как поедем дальше?» (*Вернадский В. И.* Дневники: 1917–1921. Октябрь 1917 – январь 1920. – К., 1994. – С. 181). До Ростова доїхали 23 листопада / 6 грудня. Дружина вийшла в Полтаві.

²⁰ Ідеться про утворену разом із Академією Національну бібліотеку України. Докладніше див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1. Кн. 1. – К., 2011.

²¹ Тимошенко Степан Прокопович (1878–1972), учений у галузі теорії пружності, опору металів. Академік першого складу УАН (1918). Докладніше про нього див. комент. № 1 до листа № 360 у розділі «Офіційне листування» в цій книзі.

²² В. І. Вернадський вважав «божевільною» для того часу «єдинонеділимську» позицію, якої дотримувалася більшість у «Білому» русі. 19 жовтня 1919 р. В. І. Вернадський записав у щоденнику: «Надо создать противовес в русском обществе тому положению, которое сейчас имеется в русской общественной мысли: или самостийники, или направление Струве – Шульгин» (*Вернадский В. И.* Дневники: 1917–1921. Октябрь 1917 – январь 1920. – К., 1994. – С. 173).

Шулгін Василь Віталійович (1878–1976), політик, публіцист, російський націоналіст і монархіст. Депутат II, III та IV Державної думи. Один із лідерів фракції націоналістів, член «Прогресивного блоку». У 1913–1918 і 1919 рр. видавець і редактор газети «Киевлянин», яка при ньому мала різко антиукраїнський напрям. Після жовтневого перевороту 1917 р. був активним учасником та одним із ідеологів «Білого руху», відновлення «Росії єдиної, великої і неподільної». Був засновником газети «Великая Россия». З 1920 р. в Югославії, згодом у Франції, Польщі і з 1931 р. знову в Югославії – у місті Сремські Карловці. За завданням «Русско-го общевоеинского союза» взимку 1925–1926 рр. він із фальшивим паспортом відвідав Ленінград, Москву і Київ (про свої враження від цієї поїздки написав спогади «Три столицы», 1927). У січні 1945 р. був заарештований радянськими спецслужбами в Югославії, вивезений до Москви і засуджений до 25-річного ув'язнення. У 1956 р. достроково звільнений, після звільнення жив у Володимирі.

Струве Петро Бернгардович (1870–1944), економіст, публіцист, історик, філософ. Проїшов шлях від марксизму до правого лібералізму. Член ЦК партії кадетів (1905–1915). Депутат II Державної думи (1907). Очолював журнал «Русская мысль», учасник збірника «Вехи». Струве був автором гасла Великої Росії – нової російської державності, яка б мала у своїй основі історичне минуле і живі «культурні традиції». У травні 1917 р. був обраний в академіки РАН (виключений більшовиками в 1928 р., в 1990 р. відновлений). Активний противник більшовицької влади. Восени 1919 р. в Ростові-на-Дону очолював газету «Великая Россия». Вхід до складу «Особливої наради» А. І. Денікіна. Міністр в уряді П. М. Врангеля. В еміграції відродив журнал «Русская мысль», потім видавав у Парижі монархічну газету «Возрождение», тижневик «Россия і славянство». Один із організаторів і від самого заснування товариш голови Російського національного комітету (1921–1940). Викладав у Белградському університеті, очолював Відділення суспільних наук Російського наукового інституту. Помер у Парижі.

²³ Разом із Вернадським до денікінського уряду їздив і Кістяківський Богдан (Федір) Олександрович (1868–1920), філософ, соціолог, правознавець, публіцист. Кадет. Професор Київського університету, один із організаторів УАН, академік по кафедрі соціології (1919). Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 1. – К., 2012. – С. 236–237.

Ще в січні 1911 р. Кістяківський під псевдонімом «Українець» у листі «До питання про самостійність української культури» до редакції журналу «Русская мысль» виступив проти негативного ставлення консерваторів і реакціонерів до українського руху на прикладі діяльності антиукраїнських організацій у Галичині і Росії, газетної агітації, спрямованої проти української небезпеки. Його обурювало, що до такої лінії приєднався ліберал П. Струве, відмовляючи українцям у задоволенні найменших їхніх культурних прагнень. Він заперечував тезу П. Струве про те, що навчання російською мовою є природним і необхідним явищем. Факт величності російської культури не може бути підставою для твердження про неспроможність української культури стати самобутньою, повною і цілісною, вважав Кістяківський.

У своїй відповіді «Загальноруська культура й український партикуляризм» П. Струве висловив переконання, що поряд із загальноросійською мовою і культурою культура малоросійська є місцевою, обласною. Не маючи нічого проти «культурних українських прагнень як прагнень підтримувати й пестувати «місцеві» особливості побуту і мови», Струве був «проти загострення цих «обласних» тенденцій до політичного й культурного партикуляризму, який заперечує загальноросійську культуру, її орган і символ – загальноросійську мову, який прагне обласне українське начало поставити в один ряд і на один ступінь із національною стихією, котра в єдиній Росії повинна бути єдиною» (*Щербін Л.* Українське питання в діяльності Петра Струве як члена Конституційно-демократичної партії Росії // Схід. – Київ, 2010. – № 7. – С. 126–129).

²⁴ Зіньківський (Зеньківський) Василь Васильович (1881–1962), філософ, екстраординарний професор Київського університету. Міністр віросповідань Української Держави (1918). У 1919 р. виїхав за кордон, спочатку до Сербії, де викладав філософію в Белградському університеті. З 1926 р. осів у Парижі: професор філософії Богословського православного інституту. 1942 р. прийняв священство. Залишив спогади: *Зеньковский В. В.* 1) Пять месяцев у власти (15 мая – 19 октября 1918 г.): Воспоминания. – М., 1995. – 238 с.; 2) Из моей жизни: Воспоминания. – М., 2014. – 464 с.

²⁵ Можливо, йдеться про статтю «Украинский вопрос и русское общество», написану ще в 1916 р., яку Вернадський, очевидно, доробив наприкінці 1919 р. Стаття збереглася в ДАРФ (ф. 523, оп. 3, спр. 34, арк. 1–11). Уперше була опублікована в перекладі українською мовою В. С. Брюховецьким у часопису «Вітчизна» за 1988 р. (№ 6, с. 172–177). Мовою оригіналу видана 1990 р. Див. новітню публікацію в кн.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського*. Т. 1. Кн. 2. – К., 2011. – С. 218–226; 350–352.

²⁶ Петлюра Симон Васильович (1879–1926), політик, публіцист, організатор українських збройних сил. Був одним із провідних діячів української національно-демократичної революції: член УЦР (з березня 1917 р.), Головний отаман військ і флоту УНР (з листопада 1918 р.), голова Директорії УНР (13 лютого 1919 р. – 10 листопада 1920 р.). Керував роботою екзильного уряду УНР у Польщі (з листопада 1920 р.). У 1923 р. виїхав до Австрії, а згодом до Угорщини, Швейцарії. Оселився в Парижі (жовтень 1924 р.), де організував видання тижневика «Тризуб» і продовжував виконувати обов'язки голови Директорії УНР і Головного отамана УНР. Застрілений у Парижі емігрантом із Росії, якого використала радянська агентура. Див. його листа до В. І. Вернадського у: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського*. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 99–101.

²⁷ Див. комент. № 217 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

²⁸ Зі щоденника Вернадського: «27.X/[9.X1.1]919. Воскр[есенье] ... Работал над живым веществом. Иногда мне кажется, что вся эта работа очень мало дает в результатах и что я не справляюсь с тем ее размахом, какой даю в ней. Нахожу новые и новые пропуски и убеждаюсь в ошибочной оценке сделанного до меня. Ищу корней своим мыслям, и постоянно их находишь – иногда совершенно неожиданно. Сколько моих мыслей действительно моих? Сколько их возникло из фактов или из чтения? Сколько из них воспоминаний прочитанного или услышанного, отзвучающего иначе, чем у других, в моей душе.

И сейчас для идеи о количественном постоянстве жизни я все нахожу новых и новых предшественников. Можно дать связную картину людей, подходивших к этой идее. А еще не так давно мне казалось, что нет почти следов этой идеи в прошлом, и это мнение было для меня мериллом того, что я далеко не охватил сделанного до меня. Нет истории этой идеи? Никто не проводил ее последовательно? Оказывала она то влияние на человеческую мысль, какое мне в ней видится? Сейчас Бюффон – фон Бэр – Флуранс – Агассис – ф. Гартман – Прейер и, вероятно, многие другие. Прейера я, наверно, раньше читал. Находишь все новые и новые

недостатки в своем знании и изложении» (*Вернадский В. И.* Дневники: 1917–1921. Октябрь 1917 – январь 1920. – К., 1994. – С. 179).

Буффон Жорж-Луї Леклерк, де (Buffon Georges-Louis Leclerc de; 1707–1788), французький натураліст, біолог, математик, геолог, письменник. Висловив ідею про єдність рослинного і тваринного світу. Член Паризької академії наук.

Бер Карл Ернст (Карл Максимович), фон (Baer Karl Ernst von; 1792–1876), природознавець, засновник ембріології хребетних і порівняльної анатомії, антрополог та географ. Академік Петербурзької АН (1826).

Флуранс Марі-Жан-П'єр (Flourens Marie-Jean-Pierre, 1794–1867), фізіолог і лікар.

Агассіс Жан Луї Родольф (Agassiz Jean Louis Rodolphe; 1807–1873), натураліст, один із основоположників гляціології.

Гартман Едуард фон (Hartmann Eduard von; 1842–1906), філософ, творець «філософії не-свідомого».

Прейер Вільям (Вільгельм) Тьєрі (Preyer William (Wilhelm) Thierry; 1841–1897), біолог, фізіолог, психолог.

²⁹ Градус за шкалою Реомюра (°R), одиниця вимірювання температури, в якій температура замерзання і кипіння води прийняті за 0 і 80 градусів, відповідно (3,75°R = 5°C). У повсякденному житті запропоновані ще в 1730 р. Рене Реомюром термометри використовувалися аж до самої революції 1917 р.

³⁰ *Laßwitz Kurd.* Gustav Theodor Fechner. – Stuttgart, 1896. – VIII, 207 S.

Фехнер Густав (1801–1887), один із перших експериментальних психологів, засновник психофізіології та психофізики.

³¹ *Channing William Ellery.* Thoreau the Poet-Naturalist / new ed., enl. (1873); ed. F. V. Sanborn. – Boston, 1902. – XX, 396 p. (Reprint, New York, 1966).

Торо Генрі Девід (Thoreau Henry David; 1817–1862), письменник, мислитель, натураліст.

³² Сюлли-Прюдом (Sully-Prudhomme; справжнє ім'я Рене Франсуа Арман Прюдомм, René François Armand Prudhomme; 1839–1907), французький поет і есеїст, у 1901 р. став першим лауреатом Нобелівської премії з літератури.

Зі щоденника Вернадського, запис 27.X/9.XI.1919 р.: «Эти дни немного больше читаю. Но холодно, 3–4°R в комнатах, и я только ем и сплю дома, а спасаюсь в Академии. И здесь сегодня холодно. Читал вчера Сюлли Прюдодма – прелестное стихотворение La forme. Потуги глубокой мысли. И, возможно, построение целого миропонимания. Вечером читал Лассвица – Фехнера. Сегодня Чаннинга Торо и Гартмана Das Unbew[usste] v[om Standpunkt der Physiologie und] Descendenz[theorie]. Г[артмана] меня давно убеждал прочесть Мих. Ив. Петрункевич, умный человек, одно время занимавшийся, и очень серьезно, философией – потом бросивший, ушедший в жизнь. Как мудрец, убедившийся в недостатке своих сил? Или в тщете всего, кроме чувства? Нахожу здесь в его работе мысли» (*Вернадский В. И.* Дневники: 1917–1921. Октябрь 1917 – январь 1920. – К., 1994. – С. 179).

³³ Старицький Г. Є.

³⁴ Лендор Уолтер Севідж (Landor Walter Savage; 1775–1864), англійський письменник. Автор «Уявних розмов» (т. 1–5, 1824–1929) – понад 150 діалогів між людьми всіх епох на історичні, суспільно-політичні та літературні теми.

Григорій Богослов (Γρηγόριος Νατσιανζηνός; Григорій Назіанзин; 329–389), християнський богослов, один із Отців Церкви, близький друг і сподвижник Василя Великого.

³⁵ *Боголюбов Н. М.* Философия религии. – Киев, 1915. – Т. 1. – 454 с.

Імовірно, йдеться про Рейтлінгер Лідію Миколаївну (пом. 1920 р.), доньку Рейтлінгера Миколи Олександровича (1862/1965? – 1931, Париж). Про родину Рейтлінгерів див. комент. № 376 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

В. І. Вернадський занотував 3/16 березня 1920 р. у щоденнику: «Сегодня Ниночка принесла из Ялты известие о смерти от сыпного тифа Лиды и Мани Рейтлингер. Какой ужас! Как-то особенно ярко чувствуется смерть милейшей и прелестной девушки Лиды, полной жизненности, религиозных и философских исканий. И сколько сейчас безумно и преступно гибнет таких молодых жизней» (*Вернадский В. И.* Дневники: 1917–1921. Январь 1920 – март 1921. – К., 1997. – С. 52).

³⁶ За білогвардійців поряд із відновленням шувльгінського «Киевлянина», поновленої «Киевской жизни», нових «Киевского эха», «Вечерних огней» було відновлено й українську демократичну пресу, проте за особливих умов. 16 вересня 1919 р. під редакцією А. Ніковського та С. Єфремова вийшла газета «Рада», 23 вересня – нова щоденна газета «Слово» (редактор і видавець О. П. Мишка). 25 вересня друкування «Ради» було призупинено наказом Київського губернатора А. Г. Чернявського за «самостійницький напрям», який суперечив політиці чинної влади. Натомість 27 вересня з'явилася нова газета «Промінь».

Офіційно політична цензура розповсюджувалася лише на питання, пов'язані з армією та воєнними діями. Однак зарубіжні новини можна було подавати лише з російських джерел. Тому газети, зокрема українські, іноді виходили з білими плямами від вилучених цензурою матеріалів. Газета «Промінь», наприклад, констатувала, що влада вдається до обмеження свободи слова або через визнання, що «напрям» видання не той, або через створення технічних перешкод – обмеження постачання паперу для українських видань, закриття друкарень і т. ін. Докладніше про це див.: *Бойко О.* Життя Києва під владою білогвардійців (вересень – грудень 1919 р.) // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. – К., 2011. – Вип. 6. – С. 240–241.

³⁷ Можливо, Путята Лідія Іванівна, науковий працівник природничого відділу Полтавського народного природничо-історичного музею (1918), член заснованого В. І. Вернадським Полтавського товариства любителів природи (1918). Див. її лист до Вернадського у: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського.* Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 186–187.

³⁸ Володимир Галактіонович Короленко.

³⁹ Казакова Прасковія Кирилівна (1874–1958), хатня робітниця Вернадських. Див. комент. № 252 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

⁴⁰ Ще в грудні 1921 р. ректор Паризького університету Сорбонни з ініціативи давнього знайомого В. І. Вернадського ґрунтознавця В. К. Агафонова і мінералога А. Лакруа запросив Володимира Івановича прочитати курс лекцій з геохімії. Вернадському вдалося отримати закордонне відрядження терміном на п'ять місяців для читання лекцій і дозвіл виїхати з дружиною і донькою. 5 червня 1922 р. Вернадські приїхали в Прагу. Тут у цей час жив син Георгій із дружиною, і донька Ніна, яка залишилася з братом, почала вчитися на медичному факультеті Карлового університету. А Вернадський і Наталія Єгорівна переїхали до Парижа, зняли квартиру в Латинському кварталі недалеко від Сорбонни, де вже в грудні 1922 р. почалися лекції, які академік читав французькою. Незабаром йому запропонували видати їх книгою – «*La Géochimie*» (1924). Відрядження Вернадського, під час якого він скористався грантом фонду Розенталя для роботи по живій речовині, затягнулося, а недовіра викликало восени 1924 р. навіть загрозу виключення зі складу Академії в СРСР. У Ленінград Вернадський із дружиною повернулися лише 8 березня 1926 р. (Див., зокрема: «Паризий» і «азій» Володимира Вернадського: [публ., вступит. ст. і послесл. Д. Н. Трифонова, А. Н. Харитоновой, И. Н. Ивановой / с прил. писем В. И. Вернадского и С. Шамье 1924 г.] // Вопросы истории естествознания и техники. – 1995. – № 1. – С. 149; *Колчинский Э. И., Козулина А. В.* Бремя выбора: почему В. И. Вернадский вернулся в советскую Россию? // Вопросы истории естествознания и техники. – 1998. – № 3. – С. 3–25; передр. із скороченням у: В. И. Вернадский: pro et contra: антология лит. о В. И. Вернадском за сто лет (1898–1998). – СПб., 2000. – С. 179–184). Сам Вернадський

пізніше (1940) записав у хронології за 1926 р.: «При возвращении в 1926 г. внешне мое положение в Академии изменилось. Я не вернулся в Минералогический институт, но только в Радиевый институт и в КЕПС. [...] Т[ак] к[ак] в 1925 <г.> я был исключен из членов Академии, то в 1926 г. я был выбран вновь на новые (кафедр 12) кафедры, которые были организованы в связи с двухсотлетием Академии. По кафедре минералогии меня заменил А. Е. Ферсман. Не знаю, как это все было оформлено» (*Вернадский В. И.* Дневники: 1926–1934. – М., 2001. – С. 12). Також див.: *Колчинский Э. И.* 1) В. И. Вернадский и большевики // За «железным занавесом»: мифы и реалии советской науки: [сб. ст.]. – СПб., 2002. – С. 133–151; 2) Феномен Вернадского // *Человек.* – 2009. – № 6. – С. 39–51; 2010. – № 1. – С. 99–113.

⁴¹ *Вернадский В. И.* Живое вещество в химии моря. – Пг., 1923. – 36 с. (перевид. у: *Вернадский В. И.* Биогеохимические очерки. – М.; Л., 1940). Це переробка стенограми доповіді, зробленої на хімічній сесії Російського технічного товариства в Петрограді 8 березня 1922 р.

⁴² Гінзбург Ілля Ісаакович (1882–1965), мінералог, геохімік. У 1918–1922 рр. працював у Києві в близькому контакті з В. І. Вернадським, був секретарем і товаришем голови Київського відділення Геологічного комітету. Також див. комент. № 291 у розділі листів Л. Л. Іванова в кн. 1 цього видання.

⁴³ Ідеться про лекцію, прочитану в Петрограді 12 березня 1922 р., а потім у Празі в Карловому університеті (російською) в тому ж році; опубл.: *Вернадский В. И.* Химический состав живого вещества в связи с химией земной коры. – Пг., 1922. – 48 с. (перевид. у: *Вернадский В. И.* Биогеохимические очерки. – М.; Л., 1940).

⁴⁴ Петрункевич Олександр Іванович (1875–1964), зоолог-ентомолог, спеціаліст з павукоподібних. Навчався в Московському університеті, закінчив Фрейбургський університет (Німеччина), з 1903 р. жив і працював у США. У 1917–1944 рр. професор Єльського університету, товариш Георгія Вернадського. Син відомого громадсько-політичного діяча І. І. Петрункевича, друга В. І. Вернадського. Докладніше про нього див. комент. № 139 у розділі листів Н. Є. Вернадської, а також розділ листів О. І. Петрункевича в цій книзі.

⁴⁵ *Vernadsky W. J.* 1) Sur le nickel et le cobalte dans la biosphère // *Comptes rendus hebdomadaires des séances de l'Académie des sciences.* – Paris, 1922. – Т. 175. – Р. 382–385; 2) Sur le problème de la décomposition du kaolin par les organismes // Там само. – Р. 450–452; 3) La mendelejevite, nouveau minéral radioactif // Там само. – 1923. – Т. 176. – Р. 993–994.

⁴⁶ Мокржецький Сигізмунд Олександрович (*Mokrzecki Zygmunt Atanazy*; 1865–1936), ентомолог, фітопатолог. Закінчив Петербурзький лісовий інститут (1890). Був губернським ентомологом у Таврійському губернському земстві. Від 1918 р. професор Таврійського університету, організатор і директор Сімферопольського природничо-історичного музею. У 1920 р. через Севастополь потрапив до Константинополя, потім Белграда. У 1921 р. працював на посаді першого в Болгарії державного ентомолога і інспектора захисту рослин при Міністерстві сільськогосподарства. Від січня 1922 р. професор Інституту ентомології і охорони лісу в Головній сільськогосподарській школі у Варшаві (SGGW). Очолював Польське ентомологічне товариство.

Сіома Йосип Феліксович (*Sioma Józef*; 1875–1938), мінералог, геолог і ґрунтознавець. Закінчив Московський університет (1899). Два роки був асистентом-волонтером у Мінералогічному кабінеті університету. З 1901 р. працював у Мінералогічному кабінеті Варшавського університету. Від 1913 р. доцент, а потім професор Агрономічного інституту у Воронежі. Від 1921 р. в Польщі, доцент, а з 1924 р. професор Головної сільськогосподарської школи у Варшаві (SGGW) і завідувач Відділу ґрунтознавства в Скерневицах. Постійно листувався з В. І. Вернадським.

⁴⁷ Угорська Русь, одна з назв Карпатської Русі, Карпатської Рутенії, Карпатської України, Підкарпатської Русі, Угорської України, Закарпаття, – історико-географічної області,

де з давніх часів компактно проживали русини-українці. В різні часи входила до сфери впливу Київської Русі, перебувала в межах кордонів Угорщини, Австрії, Австро-Угорщини, Чехословаччини.

Історія й доля Угорської Русі, угорусів цікавила В. І. Вернадського з юнацтва, він укладав бібліографію, формулював свій погляд, збирав спогади, аналізував стан, історичний розвиток, культурні й духовні зв'язки слов'янського народу цього регіону, написав навіть нарис «Угорская Русь с 1948 г.». Цю розвідку було надруковано вперше лише в 1996 р. в журналі «Карпатська Україна» (№ 8–12. – С. 74–85; передр.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1. Кн. 2. – К., 2011. – С. 187–204). Він наслідував інтерес свого батька І. В. Вернадського, який збирав історичні матеріали, випишував тамтешні газети «Свет» і «Слово» тощо. За порадою Володимира Івановича його син Георгій Вернадський надрукував статтю «Угорская Русь и ее возрождение в середине XIX века». Див.: *Вернадский Г. В.* Угорская Русь и ее возрождение в середине XIX века // *Голос минувшего.* – 1915. – № 3. – С. 39–49; передр. у: *Мазурок О. С.* Володимир і Георгій Вернадські про Угорську Русь. – Ужгород, 2009. – С. 126–142). В. І. Вернадський згадував, як обговорював долю Угорської Русі з М. П. Драгомановим та М. С. Грушевським. А наприкінці 1919 р. академік мав намір опублікувати і подав до ростовських газет «Донская речь» та «Приазовский край» публіцистичну статтю «Судьба Угорской Руси», коли прочитав у пресі повідомлення про утворення автономії Карпатської Русі в незалежній Чехословаччині. Втім стаття не була надрукована, і доля рукопису невідома. Також див.: *Вернадский В. И.* Дневники. 1917–1921. Октябрь 1917 – январь 1920. – К., 1994. – С. 191–192; Январь 1920 – март 1921. – К., 1997. – С. 81; *Мазурок О., Пеняк П., Шевера М.* Володимир Вернадський про Угорську Русь. – Ужгород, 2003. – 94 с.; *Мазурок О. С.* Володимир і Георгій Вернадські про Угорську Русь. – Ужгород, 2009. – 160 с.

⁴⁸ Очевидно, Дорошенко Володимир Вікторович (1879–1957), бібліограф, літературознавець; співзасновник української студентської громади в Москві, член Радикальної української партії (до 1911 р.), переслідуваний російською поліцією. У 1906 р. виїхав до Львова, де працював у бібліотеці НТШ (1906–1944); її директор (з 1937 р.). Емігрував (з 1944, з 1949 р. – у США); член НТШ (з 1913 р.), дійсний член НТШ (з 1925 р.), пізніше член Українського наукового інституту в Берліні й Варшаві. Один із засновників Союзу визволення України, редактор «Вісника Союзу визволення України». Був обраний на посаду старшого бібліотекаря відділу україніки НБУ (24 січня 1919 р.).

⁴⁹ Безсмертна (Бессмертна) Марія Іванівна (1881–1942), хімік, біолог. Закінчила Вищі жіночі курси в Москві. Навчалася в Сорбонні (1916), була співробітницею Радієвого інституту в Парижі та Пастерівського інституту. Влітку 1917 р. повернулася до Росії. Працювала на Київській обласній дослідній сільськогосподарській станції. У 1918–1919 рр. під керівництвом В. І. Вернадського, з яким вона була знайома з часів її навчання на Вищих жіночих курсах, досліджувала хімічний склад речовини в біохімічній лабораторії синдикату цукрозаводчиків у Києві. До 1923 р. співробітниця ВУАН, згодом кафедри біології Київського медичного інституту. Докладніше про неї див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 1. – К., 2011. – С. 122–136.

Борнеман-Старинкевич Ірина Дмитрівна (1890–1988), хімік, мінералог. Закінчила Вищі жіночі курси в Петербурзі (1912). Навчалася в Геттінгенському університеті (Німеччина) (1913–1914). Співробітниця Мінералогічної лабораторії Петербурзького університету та Мінералогічного музею РАН (1915–1918). У травні 1918 – вересні 1919 р. працювала в хімічній лабораторії Цукрового синдикату професора С. Л. Франкфурта. У роки громадянської війни перебувала в Криму, в 1921 р. повернулася до Петрограда, працювала в Радієвому інституті та Геохімічному інституті АН СРСР (1921–1932); очолювала хімічну лабораторію Хібіньської гірської станції на Кольській базі АН СРСР (1932–1936), завідувала лабораторією Інституту

геологічних наук (з 1956 р. Інститут геології, петрографії, мінералогії та геохімії рудних родовищ) АН СРСР. Одночасно співробітник БІОГЕЛ (1937–1940).

⁵⁰ Імовірно, Бертран Габрієль (Bertrand Gabriel; 1867–1962), французький біохімік, бактеріолог. Іноземний член-кореспондент РАН (1924). Працював в Інституті Пастера в Парижі, де вивчав органічні основи та амінокислоти. З квітня 1915 р. був радником військового міністра з питань хімічної зброї, займався вивченням отруйних газів, пізніше вивчав отрути змії. Кілька разів був номінований на Нобелівську премію з хімії.

⁵¹ Виноградський Сергій Миколайович (1856–1953), мікробіолог, засновник екології мікроорганізмів і ґрунтової мікробіології. Член-кореспондент Петербурзької АН (1894), почесний член РАН (1923). Уродженець Києва. Освіту здобув у Київському, Петербурзькому, Страсбурзькому і Цюрихському університетах. У 1891–1912 рр. працював в Інституті експериментальної медицини в Петербурзі. У 1917 р. поїхав спочатку до Швейцарії, а потім в Белград. З 1922 р. керував агробактеріологічним відділенням Пастерівського інституту в Парижі.

⁵² С. П. Тимошенко. Див. комент. № 21.

⁵³ Щербаківський Вадим Михайлович (1876–1957), український історик, археолог, етнограф, мистецтвознавець. Навчався в Петербурзькому, Московському та Київському університетах. З 1903 р. досліджував стару українську архітектуру, брав участь в етнографічних експедиціях у різних районах України, в археологічних розкопках у Білгороді під Києвом, у Гінцях на Полтавщині та ін. З 1907 р. співробітник Національного музею у Львові (1907–1910). Згодом завідувач археологічного відділу земського музею в Полтаві. У 1915 р. організував експедицію з дослідження палеолітичної стоянки в с. Гінцях, яка проводилася в польові сезони 1915, 1916 та 1919 рр. Для огляду пам'ятки та наукових консультацій він запросив групу фахівців з різних галузей знань, серед них і В. І. Вернадського як геолога. За часів УНР був професором Українського університету в Полтаві (1918). З 1922 р. в еміграції в Празі, професор Українського вільного університету в Празі (1922–1945) і в Мюнхені (1945–1951, ректор). З 1951 р. проживав у Великій Британії. Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 625–627.

⁵⁴ Славік Франтішек (Slavík František; 1876–1957), чеський мінералог, петрограф і геолог. Закінчив Карлов університет у Празі (1899), приват-доцент (1906), професор (1916–1947) цього університету, з 1913 р. директор його мінералогічного інституту. Член Чеської академії наук та мистецтв (1922), академік Чехословацької АН (1952). Член Всесоюзного мінералогічного товариства СРСР (з 1937 р.). Був близьким знайомим В. І. Вернадського від Міжнародного геологічного конгресу у Відні в 1903 р.

Його дружина (від 1917 р.) Людмила Славікова-Капланова (Slavíková-Kaplanová Ludmila; 1890–1943), мінералог. Закінчила Празький університет, викладала в гімназіях для дівчат в Празі і Пардубіце. У 1921–1939 рр. працювала в Національному музеї, у відділі мінералогічних колекцій. Авторка кількох популярних наукових творів і шкільних підручників з мінералогії. У 1943 р. була заарештована нацистами та через два тижні після арешту загинула в Освенцімі.

⁵⁵ Отоцький Павло Володимирович (Ototzky; 1866–1954), гідрогеолог, ґрунтознавець, географ, учень та соратник В. В. Докучаєва, видавець та перший редактор (1899–1916) журналу «Почвоведение». Від 1922 р. жив у Празі, викладав як професор у Російському народному (вільному) університеті у Празі, співпрацював із Чехословацьким метеорологічним інститутом. Від 1949 р. мешкав у Швеції. Також див. комент. № 11 у розділі листів М. Є. Олександровської в цій книзі.

⁵⁶ По приїзді на початку червня 1922 р. до Праги Вернадські зупинилися у Hotel Beránek (Tylovo náměstí).

⁵⁷ Оглоблін Олександр Олексійович (Ogloblin Alejandro A.; 1891–1967), ентомолог. Закінчив Київський університет. У студентські роки влітку працював в ентомологічному відділі

Полтавської сільськогосподарської дослідної станції. Під час громадянської війни емігрував до Туреччини, а звідти – до Чехословаччини. У Карловому університеті в Празі здобув ступінь доктора філософії (PhD) з зоології. Працював асистентом ентомологічного відділу в Національному музеї Праги. У 1928 р. на запрошення Міністерства сільського господарства Аргентини обійняв посаду ентомолога агрономічної станції поблизу Лорето, в тропічних лісах на півночі країни. У 1937 р. очолив новостворений Інститут дослідження сарани, обіймав посаду професора зоології в університеті Буенос-Айреса (1939–1950). Листувався з В. І. Вернадським. Брат ентомолога Дмитра Олексійовича Оглобліна (1893–1942). З обома В. І. Вернадський познайомився під час свого перебування в Полтаві в 1918 р. і в Києві.

⁵⁸ Панейко Василь Лукич (1883–1956), журналіст, дипломат. Закінчив Львівський університет (правничий факультет, 1907). У 1912–1918 рр. редактор газети «Діло». Від листопада 1918 р. держсекретар зовнішніх справ ЗУНР, член делегації на Паризьку мирну конференцію. Важливим напрямом його діяльності було включення до складу ЗУНР території Закарпатської України, що викликало різку протидію з боку Угорщини. Після укладення Ризького мирного договору (1921) між РРФСР і УРСР та Польщею виступав за створення нової східноєвропейської федерації, в якій Україна разом із Галичиною була б у союзі з демократичною Росією. Працював паризьким кореспондентом газети «Діло», в 1925 р. повернувся до Львова і редагував цю газету і двотижневик «Політика», але в наступному році знову переїхав до Парижа. Незабаром відійшов від політики, в 1945 р. емігрував до Нью-Йорка, з 1955 р. мешкав у Венесуелі.

⁵⁹ Єфремов Сергій Олександрович (1876–1939), публіцист, літературознавець. Ідеолог і теоретик української революції 1917–1921 рр. Позаштатний академік УАН кафедри красного українського письменства (1919). Зазнав переслідувань від радянської влади та денікінського режиму. Від червня 1920 р. Єфремов переховувався під прізвиськом Ігнатенка-Колодія у приміських селах Глевасі й Боярці та передмісті Києва Приорці. На прохання УАН був амністований. Академік кафедри історії українського письменства (1921). Віце-президент ВУАН. Репресований у справах «Братства української державності» та «Союзу визволення України». Засуджений у 1930 р. Помер на засланні. Див: *Єфремов С. О.* 1) Щоденники. 1923–1929 / упор. О. І. Путро [та ін.]. – К., 1997. – 834 с.; 2) Щоденник (1.01.1895 – 4.02.1896). Про дні минулі (спогади) (1876–1907) / упор. І. Гирич. – К., 2011. – 792 с. Також див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 1. – К., 2012. – С. 169–171.

Корчак-Чепурківський Овксентій Васильович (1857–1947), санітарний лікар, епідеміолог і гігієніст. За гетьманату П. Скоропадського (1918) директор Санітарного департаменту Міністерства народного здоров'я та опікування Української Держави, професор Українського державного університету в Києві, декан його медичного факультету. Академік (1921), неодмінний секретар ВУАН (1928–1934).

⁶⁰ Василенко Микола Прокопович (1866–1935), історик і правознавець, один із засновників УАН, її другий президент (1921–1922), академік (1920), голова Соціально-економічного відділу УАН (1922–1929). Товариш Вернадського. Див. комент. № 248 у розділі листів Н. Є. Вернадської у цій книзі, а також розділ листів М. П. Василенка в кн. 1 цього видання.

⁶¹ Див. комент. № 94.

⁶² Ідеться про допомогу Чехословацького уряду, який організував велику гуманітарну програму Ruská pomocná akce (1922–1928) для допомоги імігрантам з колишньої Російської імперії. Великі фінансові ресурси виділялися для російських і українських студентів, викладачів вишів, мистецьких працівників, формування середніх шкіл і вишів, науково-дослідних закладів, насамперед для росіян і українців, підтримку широких верств еміграції в отриманні професійної освіти. У межах акції гроші виділялися аж до 1936 р. Див.: *Ruská a ukrajinská emigrace v ČSR v letech 1918–1945: sborník studií / usp. V. Veber a kol.* – Praha, 1993–1996. – Č. 1–4; *Dokumenty k dějinám ruské a ukrajinské emigrace v Československé republice (1918–1939) / Ed.:*

Sládek Zd; Běloševská L. – Praha, 1998. – 342 s.; Ruská a ukrajinská emigrácia na východnom Slovensku v rokoch 1919–1945 / Ed.: Harbuľová L.; Ňachajová M.; Babetová L. – Prešov, 2006. – 166 s.; Т. Г. Масарик и «Русская акция» Чехословацкого правительства: К 150-летию со дня рождения Т. Г. Масарика. По материалам международной научной конференции / отв. ред. М. Г. Вандалковская. – М., 2005. – 256 с.; Русская акция помощи в Чехословакии: история, значение, наследие = Ruská pomocná akce v Československu: historie, význam, dědictví (k 90 výročí založení): sborník přednášek z mezinárodní konference 4–5.10.2011 v Praze / sost.: L. Babka; I. Zolotarev. – Praha, 2012. – 359 s.

Питаннями стипендій для українців для «забезпечення освіти українським емігрантам у вищих учебных закладах Чехословащини» опікувався від листопада 1921 р. «Чесько-український комітет допомоги українській молоді» (опікувався також білоруськими студентами). Його головою було обрано професора Карлового університету Я. Бідло, заступником – проф. О. Колессу. Від січня 1922 р. комітет одержував із державного фонду Чехословащини щомісячні субвенції для виплати стипендій українським студентам. Загалом за перші десять років існування комітету щомісячну стипендію одержували 1992 українських студенти, 1062 з яких за цей час отримали дипломи чеських вищих навчальних закладів, переважно Карлового університету. Докладніше про це див.: *Віднянський С. В.* Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словащині: Український вільний університет (1921–1945 рр.). – К., 1994. – С. 60–61; *Коваль О.* Вплив взаємозв'язків українських і білоруських емігрантів на розвиток діаспор у міжвоєнний період // *Наук. зап. [Нац. ун-ту «Острозька академія»].* Іст. науки. – 2013. – Вип. 21. – С. 19.

⁶³ Чикаленко Лев (Левко) Євгенович (1888–1965), археолог, етнограф. У 1922–1926 рр. проживав у Празі, займався науковою діяльністю. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів Л. Є. Чикаленка в цій книзі. Також див. лист № 549 у розділі листів Г. В. Вернадського в цій книзі.

⁶⁴ Струве П. Б. Див. комент. № 22.

Новгородцев Павло Іванович (1866–1924), правознавець, філософ, професор Московського університету, один із близьких друзів В. І. Вернадського. Організатор російської вищої освіти у Празі, перший декан Російського юридичного факультету в Карловому університеті. Див. комент. № 393 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

⁶⁵ Донцов Дмитро Іванович (1883–1973), політик, журналіст, теоретик та ідеолог українського націоналізму. Доктор права (1917). У 1900–1907 рр. навчався на юридичному факультеті Петербурзького університету. Член Революційної української партії, Української соціал-демократичної робітничої партії. Перебував під арештом у 1905–1907 рр. У 1909–1911 рр. вивчав право у Віденському університеті. У 1914–1918 рр. голова Союзу визволення України. За часів Української Держави очолював Українське телеграфне агентство і Державне бюро преси, був членом головної управи Партії українських хліборобів-демократів. Пізніше керував Українським пресовим бюро в Берні. Від 1922 р. проживав у Львові. Засновник Української партії національної роботи. Керував редакцією відновленого «Літературно-наукового вістника» (1922–1932), потім «Вістника» (1932–1939). З 1939 р. жив у Берліні, Бухаресті, Празі, писав статті для німецької преси. Від 1945 р. мешкав в американській окупаційній зоні в Берліні, потім – у Франції, Великій Британії, США. У 1947 р. оселився в Канаді, викладав українську літературу в Монреальському університеті (1949–1952). Серед головних його праць: «Модерне москвофільство» (К., 1913), «Підстави нашої політики» (Відень, 1921), «Націоналізм» (Львів; Жовква, 1926), «Де шукати наших традицій?» (Львів, 1938), «Дух нашої давнини» (Прага, 1944), «Росія чи Європа?» (Лондон, 1955).

Література: *Квіт С.* Дмитро Донцов. Ідеологічний портрет: монографія. – К., 2000. – 260 с.

⁶⁶ В. М. Щербаківський. Див. комент. № 53.

⁶⁷ Ідеться, очевидно про: *Грушевський М. С.* З починів українського соціалістичного руху. Мих. Драгоманов і женеvський соціалістичний гурток. – Відень, 1922. – 212 с. Див.: *Він же.* Драгоманов в політичній і національній розвитку українства // *Борітеся – Поборете!* – Відень, 1920. – № 5. – С. 1–15.

Також див. комент. № 6 у розділі листів Л. Є. Чикаленка в цій книзі.

⁶⁸ Ідеться про Ольденбурга Сергія Сергійовича (1887–1940), сина акад. С. Ф. Ольденбурга, близького товариша Г. В. Вернадського. Див. комент. № 156 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

⁶⁹ П. І. Новгородцев.

⁷⁰ Ідеться про розпочатий Українською військовою організацією активний спротив польській окупаційній політиці в Західній Україні, яку Польща здійснювала всупереч рішенням Паризької мирної конференції 1919 р., коли зобов'язалася перед державами Антанти гарантувати українському населенню автономію. Ще 25 вересня 1921 р. було зроблено невдалий замах на тимчасового начальника Другої Речі Посполитої Юзефа Пілсудського, виконаний бойовиком УВО Степаном Федаком. Упродовж 1922 р. на західноукраїнських землях було здійснено низку саботажно-диверсійних актів, зокрема 38 – на залізничному транспорті. Виконано 20 замахів на зрадників й польських посібників, 10 – на поліцейських та їхніх агентів, 7 – на польських військовиків. Влітку – восени 1922 р. сталося 2300 підпалів польських поміщицьких господарств, фільварків, інших об'єктів польської власності. Групи бойовиків УВО утворювали партизанські загони, які провадили рейди, руйнували господарства польських колоністів та адміністрації. Українське населення в цілому схвально ставилося до бойкотів УВО проти загального перепису населення Західної України (1921), виборів до польського сейму та набору українців до польської армії (1922). Поляки відповідали такими ж акціями. Під час акції «паціфікації» в 1922 р. польська поліція затримала близько 20 тис. українців. Див.: *Кентій А. В.* Збройний чин українських націоналістів. 1920–1956. Історико-архівні нариси. Т. 1: Від Української Військової Організації до Організації Українських Націоналістів. 1920–1942. – К., 2005. – С. 44–45.

⁷¹ Ідеться про вбивство 15 жовтня 1922 р. українського поета і перекладача, журналіста, головного редактора «Рідного краю» Сидора Антоновича Твердохліба (1886–1922). С. Твердохліб як лідер Української хліборобської партії мав бути кандидатом від львівського округу на виборах до польського сейму. Ця партія, на відміну від інших тодішніх українських політичних організацій, відмовилася підтримати бойкот виборів до сейму і стояла на платформі визнання польської влади в Галичині. Замах на «зрадника і колоборанта» в Кам'янці Струмиловій 14 жовтня організував член УВО Михайло Дзіковський, а виконали молоді бойовики Іван Пасіка та Володимир Садовський. Твердохліб наступного дня помер від поранень, Дзіковського заарештувала поліція, убивці виїхали за кордон.

Щодо Твердохліба з лісового інституту Вернадський помилився.

⁷² Голдер Френк Альфред (Golder Frank Alfred; 1877–1929), американський історик і архівіст, спеціалізувався з історії Росії. Народився біля Одеси, родина емігрувала до США. Закінчив Бакнеллський університет у Льюїсбургу (Пенсильванія), здобув докторський ступінь у Гарварді (1909). У 1908–1920 рр. викладав історію в університетах Бостона, Чикаго, Вашингтона (професор з 1915 р.), в 1921–1924 рр. професор Стенфордського університету, в 1924–1929 рр. директор бібліотеки Гуверівського інституту війни, революції та миру у Стенфорді. У 1920–1923 рр. працював у Європі в складі комісії АРА. Під час подорожей до СРСР та Європи зібрав цінну колекцію матеріалів та документів для Архіву Гуверівського інституту. Голдер вперше приїхав до Росії у 1914 р. з рекомендаційним листом до акад. О. С. Лаппо-Данилевського. Імовірно, з Вернадськими він познайомився саме під час цієї подорожі. Див.: *Wachhold A. G. Frank A. Golder: an adventure in Russian history.* – Ann Arbor, Mich.; Santa Barbara,

Univ. of California, Diss. – 1984. XII, 401 p.; *Zalewski W.* Collectors and collections of Slavica at Stanford University: a contribution to the history of American academic libraries. – Stanford, Calif: Stanford University Libraries, 1985. – XIV, 114 p. *Dubie A.* Frank A. Golder: an adventure of a historian in quest of Russian history. – Boulder, Colo: East Europ. Monogr., 1989. – 278 p.; War, Revolution, and Peace in Russia: The Passages of Frank Golder, 1914–1927 / comp., ed. and introd. by Terence Emmons and Bertrand M. Patenaude. – Stanford, 1992. – 369 p.

Доречно навести рядки зі щоденника Вернадського від 16 жовтня 1922 р. (Париж): «У себя застал Гольдера, приехавшего из России (недели две). Не лучше, чем когда уехал. Василенко не арестован – он его видел в сент[ябре]. Говорит – уменьш[ился] национализм. Гольдер считает, что лучше признать больш[евистское] правительство: станет приличнее. Никакого улучшения, промышленность все уменьшается и падает. Голод уже начинается. АРА [American Relief Administration – Американська адміністрація допомоги, яка здійснювала її і в Росії в 1921–1923 рр. – *Упор.*] будет продолжать помощь. Не удалось устроить комитет ученых при АРА» (*Вернадский В. И.* Дневники: 1921–1925. – М., 1998. – С. 87).

М. П. Василенко був заарештований 24 вересня 1923 р. Див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 1. – К., 2011. – С. 251–613.

⁷³ Петрункевич Іван Ілліч (1843–1928), юрист, один із лідерів земського руху та засновників партії кадетів. У 1909–1915 рр. голова партії. Див. комент. № 139 у розділі листів Н. Є. Вернадської, а також розділ листів І. І. Петрункевича в цій книзі.

Василенко Микола Прокопович. Див. комент. № 60.

⁷⁴ Колесса Олександр Михайлович (1867–1945), літературознавець, мовознавець, дійсний член НТШ (з 1899 р.). Доцент (з 1895 р.) і професор Львівського університету (1898–1918). Налігав до Української національно-демократичної партії. У 1907–1918 рр. депутат австрійського парламенту, на засіданнях якого послідовно обстоював інтереси українського населення Галичини в шкільництві та вищій освіті. Співзасновник і заступник голови Загальної Української Ради у Відні та фактичний керівник Української культурної ради. У 1921 р. очолював дипломатичну місію Західноукраїнської Народньої Республіки в Римі. З 1921 р. і до кінця життя працював у Празі. Був дійсним членом Слов'янського інституту в Празі. У 1923–1939 рр. професор Карлового університету. Надавав стипендії українським студентам для навчання у Чехословаччині, став одним із засновників Українського вільного університету, його професором і кількарізовим ректором (1921–1922, 1925–1928, 1935–1937, 1943–1944).

⁷⁵ Ідеться про Український вільний університет (УВУ), заснований у січні 1921 р. у Відні. Першим його ректором став Олександр Колесса. Восени того ж року перенесений до Праги, де УВУ одержав приміщення й фінансову підтримку від уряду Чехословаччини та особисто президента Т. Г. Масарика, з фонду якого надавалися кошти. В УВУ працювали два факультети – філософічний (історико-філологічний та природописний відділи) і правничий. Втім, для отримання диплома, який би визнавався, зокрема в Чехословаччині, студенти УВУ мали навчатися фактично в чехословацьких вишах, насамперед у Карловому університеті. Проте протягом 1921–1929 рр. УВУ та відкриті його працівниками наукові товариства (Українське історико-філологічне товариство, Українське правниче товариство, Український академічний комітет; Музей визвольної боротьби України) стали одними з найголовніших осередків наукового та культурного життя української еміграції. У Празі за ініціативи УВУ було проведено два українських наукових з'їзди (1926, 1932). У 1922–1931 рр. в УВУ було видано 27 підручників, монографій, збірників статей. Втім, за браком коштів жодного видання у 1932–1940 рр. не було. Див., зокрема: *Віднянський С. В.* Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехословаччині: Український Вільний Університет (1921–1945). – К., 1994. – 82 с.

Щодо звітів УВУ див. комент. № 85.

⁷⁶ Лукашевич Йосип Дементійович (*Lukasiewicz Józef*; 1863–1928), геолог, революціонер-народник. Учився в Петербурзькому університеті. Брав участь у роботі науково-літературного

гуртка у виші, в якому В. І. Вернадський був членом його Ради, а О. І. Ульянов (рідний брат В. І. Леніна) секретарем. Крім того, разом із В. І. Вернадським, братами Ф. Ф. та С. Ф. Ольденбургими, І. М. Гревсом вступає до петербурзьких народних гуртків. Стає одним із організаторів «Терористичної фракції» партії «Народна воля», яка, головне, об'єднувала студентів Петербурзького університету. Саме він виготовив бомбу, яка повинна була забрати життя царя Олександра III. Був заарештований і на процесі 1 березня 1887 р. засуджений до страти, яку згодом замінили на довічне ув'язнення у Шліссельбурзькій фортеці. За ґратами написав працю «Неорганічне життя землі», в якій зробив спробу охарактеризувати кругообіг речовин у земній корі. За амністією 1905 р. був звільнений на поселення під нагляд поліції у родовий маєток Биковка. Повністю відійшов від політичної діяльності. У 1907 р. йому було дозволено мешкати у Петербурзі. У 1911–1919 рр. працював у Геологічному комітеті, з 1920 р. професор Віленського (Вільнюського) університету.

⁷⁷ Корнілов Олександр Олександрович (Адя) (1862–1925), історик, близький друг В. І. Вернадського. Див. комент. № 113 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

⁷⁸ «Діло», перша українська щоденна газета. Заснована у Львові в 1880 р. групою народців на чолі з В. Г. Барвінським для захисту прав українців Галичини, виступала за державну незалежність та соборність України. Виходила до 1939 р. з перервами (від 05.09.1914 р. до 15.09.1915 р. під час захоплення Галичини російськими військами і від 29.09.1918 р. до 1920 р., коли польська влада неодноразово закривала газету). Див.: *Курилович К.* Часопис «Діло» (Львів, 1880–1939 рр.): матеріали до біобібліографістики. – Т. 1. «1880–1889 рр.». – Дрогобич, 2015. – 640 с.; – Т. 2: 1890–1894 рр. – Дрогобич, 2016. – 608 с.

⁷⁹ «Літературно-науковий вістник», щомісячний журнал, заснований з ініціативи М. С. Грушевського (він же перший редактор) як друкований орган НТШ. Видавався: від січня 1898 р. до грудня 1906 р. та з травня 1922 р. до липня 1932 р. – у Львові, від січня 1907 р. до серпня 1914 р. та з липня 1917 р. до вересня 1919 р. – у Києві. У 1948–1949 рр. вийшло два номери відновленого журналу в Німеччині (у Регенсбурзі та Мюнхені).

У 1914 р. видання «ЛНВ», як і всієї української преси, було припинене через початок Першої світової війни та введення воєнного стану. Часопис було відновлено в Києві в 1917–1920 рр.

Видання журналу було поновлене 1922 р. у Львові за ініціативи члена Української військової організації Ю. Полянського. До нового редакційного комітету ввійшли: Д. Донцов (головний редактор), М. Галушинський, В. Дорошенко, В. Гнатюк, Ю. Павликовський, І. Раковський, В. Целевич. Утім, частина співробітників вийшла з редколегії. Д. Донцов у програмній статті «Наші цілі» (1922, т. 76, кн. 1) визначив завдання редакційної політики у формулюванні, ствердженні та поширенні самоцінності української національної ідеї, передусім в ідеологічному контексті. Втім, «ЛНВ» вважався позапартійним органом, у ньому друкувалися представники різних українських партій, відомі публіцисти, письменники і науковці.

Відновлення «ЛНВ» і призначення Д. Донцова на посаду головного редактора викликало обурення М. Грушевського, який «уважав це за знівечення всіх тих демократичних традицій, яким служив «ЛНВ» попередніх років». Він разом із колишніми співробітниками журналу і своїми помічниками О. Олесем та Ю. Тищенком-Сірим оголосив протест у пресі.

Наступником «ЛНВ» став журнал «Вістник літератури, мистецтва, науки й громадського життя» («Вістник») під редакцією Д. Донцова, що видавався 1933–1939 рр. Також див.: *Літературно-науковий вістник: Показчик змісту.* Т. 1–109 (1898–1932) / укл. Б. Ясінський. – К.; Нью-Йорк, 2000. – 544 с.; *Сварник Г. І.* Редакторська та видавнича діяльність Дмитра Донцова Львівського періоду (1922–1939) // *Україна в минулому.* – К.; Львів, 1996. – Вип. 9. – С. 153–162; *Волкотруб Л. М.* Видавнича діяльність Дмитра Донцова // *Обрії друкарства.* – 2014. – № 1 (3). – С. 79–88.

⁸⁰ Шульгін Василь Віталійович. Див. комент. № 22.

⁸¹ Піхно Дмитро Іванович (1853–1913), економіст і журналіст. Професор Київського університету (1885), редактор газети «Киевлянин» у 1879–1907 рр., її видавець до 1913 р. Притримався консервативно-монархічних поглядів. Після 1905 р. очолював київське відділення «Союза русского народа». Втім, у 1911–1913 рр. – противник фальсифікованої «справи Бейліса», сприяв проведенню альтернативного розслідування. Ідейний противник українофільства. Автор запропонованої в 1908 р. ідеї виборів членів Державної ради Росії за національними куріями від західних губерній та запровадження в них на основі цієї системи повноцінного земства.

⁸² Ідеться про часопис «Книжка», який 1921–1923 рр. видавався у Станіславіві (вид. «Бистриця», ред. І. Чепіга). Див.: *Рибчинська Н.* «Книжка» (1921–1923): історико-книгознавчий аспект // *Записки ЛНБ ім. В. Стефаника.* – Львів, 2000. – Вип. 7/8. – С. 121–135.

Серед українських книгознавчих видань слід назвати «Книгарь» (1917–1920, Київ); «Бібліологічні вісті» (1923–1930, Київ, Український науковий інститут книгознавства, головний редактор Ю. Меженко); «Бібліотечний порадник» (1925–1926, Львів, «Просвіта», редактор М. Галушинський); «Книголюб» (1927–1932, Прага, Українське товариство прихильників книги, редактор С. Сірополко), «Книжник» (1927, Львів, Союз українських накладень і книгарень, редактор М. Матчак); «Українська книга» (1937–1939, Львів, Бібліологічна комісія НТШ та Українське товариство бібліофілів, редактор Є.-Ю. Пеленський); збірник «Книга» (1921, Відень; Київ, редактор Д. Антонович).

⁸³ Очевидно, Гольштейн Олександра Василівна (уродж. Баулер; 1850–1937), письменниця, перекладачка, громадська діячка, близький друг сім'ї Вернадських упродовж понад 50 років. Див. комент. № 32 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

⁸⁴ Ідеться, очевидно, про іспити на медичному факультеті Карлового університету в Празі. В. І. Вернадський писав академіку ВУАН М. П. Василенку в лютому 1923 р. з Парижа: «Н. Е. здесь со мной, сын в Праге профессором – читает историю русского права, но его все интересы в истории Византии, дочь на медич[инском] фак[ультете] там же» (Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 1. – К., 2011. – С. 337).

⁸⁵ Колесса Олександр Михайлович. Див. комент. № 74.

Ідеться про його звіт як першого ректора УВУ – «Звідомлення уступаючого ректора проф. д-ра Олександра Колесси про діяльність Українського вільного університету в роках 1921 і 1922» та матеріали до звіту було передруковано у кн.: *Український вільний університет в Празі, в роках 1921–1922.* – Прага, 1924. – С. 64–90. Очевидно, саме цей звіт зберігся в американському архіві Георгія Вернадського (BAR, George Vernadsky Coll., box 134).

⁸⁶ У листі до М. П. Василенка Вернадський писав у лютому 1923 р.: «Тяжела рознь укр[аїнцев] и русских в эмиграции и [польские] настроения укр[аїнцев]» (Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 1. – К., 2011. – С. 338).

⁸⁷ В. І. Вернадський писав слова «коммунистический», «коммунист» з однією літерою «м», що було характерно для деяких слов'янських та романських мов, втім не відповідало нормам російської, англійської, французької, німецької мов.

⁸⁸ Ідеться, очевидно, про політичні плани еміграції щодо Росії, які В. І. Вернадський вважав непотрібними. Див., зокрема, лист № 551 у розділі листів Г. В. Вернадського в цій книзі.

⁸⁹ Очевидно, йдеться про: *Чикаленко Л. Є.* Нариси розвитку геометричного орнаменту палеолітичної доби. – Прага, 1923. – 49 с., 6 табл., рис. (відб. з: Науковий збірник Українського університету в Празі. – Т. 1. – С. 148–200).

Цю роботу Л. Чикаленко в 1923 р. захистив як дисертацію в Українському вільному університеті в Празі і здобув перший докторат з археології УВУ.

⁹⁰ Ідеться, очевидно, про лист № 300 від 25 листопада 1923 р., який публікується в розділі листів Л. Є. Чикаленка в цій книзі.

В. І. Вернадський читав, втім майже не писав українською. Тому листи, що іноді писав українською до деяких осіб чи установ від часів перебування в Києві і Криму 1919–1921 рр., просив поправити дочку Ніну Володимирівну, яка тоді захопилася українством.

⁹¹ Вовк (Волков) Федір (Хведір) Кіндратович (1847–1918), антрополог, етнограф, археолог. Очолював Антропологічне товариство при Петербурзькому університеті (1911–1918), був головою (1905–1909) і заступником голови (1898–1905) етнографічної комісії НТШ у Львові та заступником директора історично-філософської секції НТШ (1904–1909). Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів Ф. К. Вовка в кн. 1 цього видання.

⁹² Ідеться про Солютрейську культуру, археологічну культуру ловецьких племен початкової пори молодшого палеоліту, назва якої походить від печерної стоянки в гроті Солютре (Solutré), розташованій в Солютре-Пуї (Франція).

⁹³ Цього листа в російських архівах, на жаль, не виявлено. Він міг, очевидно, зберегтися у VAR. George Vernadsky Coll.

⁹⁴ Щодо поглядів Вернадського на українське питання див. його статтю «Украинский вопрос и русское общество», яка збереглася в ДАРФ (ф. 523, оп. 3, спр. 34, арк. 1–11). Уперше була опублікована в перекладі українською мовою В. С. Брюховецьким у часопису «Вітчизна» 1988 р. (№ 6, с. 172–177). Мовою оригіналу видана 1990 р. Див. новітню публікацію в кн.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1. Кн. 2. – К., 2011. – С. 218–226. Також див.: *Гирич І. Б.* 1) Між російським і українським берегами. Володимир Вернадський і національне питання (у світлі щоденника 1917–1921 років) // *Мappa Mundi*: зб. наук. праць на пошану Я. Дашкевича з нагоди його 70-річчя. – Львів; Київ; Нью-Йорк, 1996. – С. 735–756; 2) Вернадський і політичне українство // *Хроніка 2000*. Володимир Вернадський: наукова думка як планетне явище; листування; щоденники. – К., 2004. – Вип. 57/58. – С. 743–771 (стаття увійшла також у кн.: *Гирич І. Б.* Між наукою і політикою: історіографічні студії про вчених-концептуалістів. – Тернопіль, 2012. – С. 281–308); 3) В. І. Вернадський і питання українського державотворення // *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*: зб. ст. – К., 2013. – Вип. 18. – С. 64–72; *Сорокіна М. Ю.* Россия и Украина в научном наследии В. И. Вернадского: исторические судьбы славянства // *Науч. наследие В. И. Вернадского в контексте глобал. проблем цивилизации*. – М., 2001. – С. 118–131; *Даниленко В. М.* 1) Володимир Вернадський про українсько-російські взаємини // *Україна дипломатична: науковий щорічник*. – К., 2005. – Вип. 5. – С. 605–616; 2) Михайло Драгоманов у житті і світі Володимира Вернадського // *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*: зб. ст. – К., 2013. – Вип. 18. – С. 45–54; 3) Володимир Вернадський: віхи життя і творчості. – К.; Вінниця, 2014. – С. 273–283.

Додамо, що 1920 р. В. І. Вернадський у листі до своєї давньої приятельки О. В. Гольштейн зазначив: «Дети вышли разные, очень дружные, но сын – православный и русский без всяких украинских симпатий, а дочка – украинка, в этой области душевно близкая мне» (Історія полувекової дружби: переписка А. В. Гольштейн с В. И., Г. В., Н. В. Вернадскими / публ. А. А. Сергеева и А. Н. Тюрина // *Минувшее: ист. альманах*. Вип. 18. – М.; СПб., 1995. – С. 384). Щодо подальших поглядів Г. В. Вернадського на російське-українську єдність, на власну «національну ідентичність», див.: *Гьйдель Эрнст*. Об «украинофильстве» Георгия Вернадского, или вариация на тему национальных и государственных лояльностей // *Ab Imperio*. – 2006 – № 4. – С. 329–346 (додано також декілька неопублікованих документів під спільним заголовком – Георгий Вернадский: «Считаю себя украинцем и русским одновременно» – С. 346–369); *Дворниченко А. Ю.* Г. В. Вернадский об Украине и украинском вопросе (к публикации статьи Г. В. Вернадского «Князь Трубецкой и украинский вопрос») // *Вестн. Санкт-Петерб. ун-та*. Сер. 2. – 2015. – Вип. 2. – С. 57–79.

⁹⁵ Ідеться про жителів Угорської Русі (Карпатської Русі). Науковці відносять сучасних русинів як до етнографічної групи українців, так і до окремого етносу. Див. комент. № 47.

⁹⁶ Ольденбург Сергій Федорович (1863–1934), сходознавець-індолог, неодмінний секретар Петербурзької АН та АН СРСР (1904–1929). Друг В. І. Вернадського зі студентських років. Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 39–40.

У 1920-ті роки Ольденбург відіграв важливу роль у врятуванні і збереженні наукового потенціалу Росії, а також Російської АН, зокрема і за рахунок компромісів із владою. Див.: *Перченко Ф. Ф.* Академія наук на «великом переломе» // Звенья: ист. альманах. – М., 1991. – Вып. 1. – С. 163–235.

Улітку 1923 р. С. Ф. Ольденбург відвідав Європу з метою відновлення зв'язків між вітчизняними та зарубіжними вченими. Після повернення неодмінний секретар видав книжку «Европа в сумерках на пожарище войны: впечатления от поездки в Германию, Англию и Францию летом 1923 г.» (Пг., 1924, 96 с.), яка викликала скандал на Заході. У книжці відзначені явні ознаки духовної кризи в колах німецької інтелігенції, яка шукала, за словами російського академіка, опору в «Біблії, вегетаріанстві, гімнастиці, Ведах, загробному житті, евіртімі, юдофобії, ненависті до французів» та в зростаючому шовінізмі. В Англії С. Ольденбурга вразили такі явища післявоєнної дійсності, як «нерозумна економія коштів, що виділяються Британському музею, вузькість управлінської думки і надмірний техніцизм», у Франції – «ненависть до Німеччини і німців». Разом із тим, російський академік не втрачав надії на відродження європейського духу. «Я глибоко переконаний, – писав С. Ольденбург, – що це досвітні сутінки, а не сутінки перед новою ніччю». У середовищі російської еміграції книга була сприйнята як свідчення мало не зради і посібництва більшовикам. У французьких учених колах книжку також критикували.

В. І. Вернадський вступився за товариша – помістив у газеті «Journal des Débats Politiques et Littéraires» статтю на захист книги С. Ф. Ольденбурга (*Вернадский В. И.* Дневники: март 1921 – август 1925. 2-е изд. – М., 1999. – С. 86). Також див. позицію Вернадського, викладену в листі до І. І. Петрункевича від 8 січня 1925 р., де академік не погоджувався з його докорами С. Ф. Ольденбургу й О. Є. Ферману за співпрацю з більшовиками («Я верю в силу свободной мысли...») Письма В. И. Вернадского И. И. Петрункевичу / публ. И. И. Мочалова // Новый мир. – 1989. – № 3. – С. 217–218).

⁹⁷ Голова Ленради і Виконкому Комінтерну Григорій Овсійович Зінов'єв (1883–1936) ніколи не обирався почесним членом АН. Тут переказано чутки, що ходили серед російської еміграції.

⁹⁸ Очевидно, Гольштейн Олександра Василівна. Див. комент. № 32 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

⁹⁹ Імовірно, йдеться про кн.: *Вернадский В. И.* История минералов земной коры: [В 2-х т.]. Т. 1, вып. 1. – Пг., 1923. – 208 с., бо попередня книжка з мінералогії вийшла в Петрограді в 1922 р.: *Вернадский В. И.* Опыт описательной минералогии: [В 2-х т.]. Т. 2: Сернистые и селенитые соединения. Вып. 2. – Пг., 1922. – С. 145–264.

¹⁰⁰ Французьке видавництво, засноване Феліксом Альканом (1841–1925), з яким співпрацював Вернадський у 1920-ті – на початку 1930-х років. Див.: *Vernadsky W.* 1) La Géochimie. – Paris, 1924. – 404 p.; 2) La Biosphère. – Paris, 1929. – XII, 232 p.

У 1910 р. до керівництва видавництва, яке спеціалізувалося в галузі науки і філософії, увійшов племінник Алькана Рене Лісбонн (René Lisbonne; 1881–1943).

¹⁰¹ Ідея такого видання тоді не була реалізована. Досі українською опубліковано лише окремі статті Вернадського з геохімії живої речовини у виданні: *Вернадський В. И.* Вибрані праці / АН УРСР; відп. ред., авт. передм. і вступ. ст. О. С. Поваренних. – К., 1969. – 439 с.

¹⁰² Струве П. Б. Див. комент. № 22.

¹⁰³ Метальніков Сергій Іванович (1870–1946), учений-зоолог, імунолог, еволюціоніст. Закінчив Петербурзький університет (1896), працював в Особливій зоологічній лабораторії

Академії наук, у 1901–1910 рр. лаборант. Стажувався в Німеччині, Італії, Франції. З 1911 р. професор Вищих жіночих (Бестужевських) курсів, у 1909–1917 рр. очолював Біологічну лабораторію Вищих лесгафтівських курсів. У листопаді 1917 р. поїхав до Криму, з 1919 р. – в еміграції. У Парижі очолював одну з лабораторій Інституту Пастера.

Омелянський Василь Леонідович (1867–1928), учений-мікробіолог. Уродженець Полтави. Член-кореспондент Петербурзької АН (1916), академік РАН (1923), АН СРСР (1925). Закінчив Петербурзький університет (1890). Від 1893 р. працював в Інституті експериментальної медицини, у 1912–1928 рр. очолював відділ загальної мікробіології. У 1917 р. вчена рада Петроградського університету присудила йому вчений ступінь доктора ботаніки без захисту дисертації. У 1917–1921 рр. співпрацював з Інститутом сільськогосподарської мікробіології.

¹⁰⁴ Агафонов Валеріан Костянтинович (1863–1955), ґрунтознавець, геолог, письменник. Професор Таврійського університету, з 1922 р. професор Сорбонни. Однокурсник та близький друг В. І. Вернадського, який за його підтримки отримав перший грант Фонду Розенталя на дослідження живої речовини. Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 1. – К., 2011. – С. 45–52.

Тарле Євген Вікторович (1874–1955), історик. Академік АН СРСР (1927). Уродженець Києва. Закінчив Київський університет (1896). Приват-доцент Київського університету (1900), а від 1903 р. професор Петербурзького, Юр'євського, Московського університетів. У 1920-х роках разом із С. Платоновим та О. Пресняковим розпочав видання «Исторической библиотеки: Россия и Запад в прошлом». Регулярно виїздив до Франції для роботи в архівах, сприяв налагодженню розірваних наукових контактів з Європою. У 1930-ті роки був репресований, виключений зі складу АН СРСР, а в 1937 р. поновлений.

¹⁰⁵ Особу не встановлено.

¹⁰⁶ Ідеться про М. П. Василенка. Див. комент. № 60 і 72.

¹⁰⁷ Звідомлення Всеукраїнської Академії наук у Києві за 1923 рік: (З нагоди п'ятиріччя існування Академії 1918–1924). – К., 1924. – 166 с.

¹⁰⁸ Ідеться, насамперед, про Київську комісію для розбору давніх актів (1843–1921) та засноване в 1872 р. Історичне товариство Нестора-Літописця, що було приєднане до ВУАН у 1921 р. Зазначимо, що в «Звідомленні Всеукраїнської Академії наук у Києві за 1923 рік: (З нагоди п'ятиріччя існування Академії 1918–1924). – К., 1924» звіт товариства від його голови М. П. Василенка надрукований українською в підрозділі з назвою: «Историческое общество Нестора-Летописца».

¹⁰⁹ Белінг Дмитро Євстахійович (Остапович) (1882–1949), іхтіолог та гідробіолог. З 1911 р. очолював зоологічний відділ Дніпровської (Старосільської) біологічної станції в урочищі Чорторій на Трухановому острові, з 1919 р. біостанцію було переведено вище за течією Дніпра під с. Старосілля Київської області (урочище Гористе). У 1919–1921 рр. Д. Є. Белінг працював у Таврійському університеті, на біостанції в Севастополі. У 1922–1935 рр. знов очолював Дніпровську (Старосільську) біостанцію, яка з кінця 1921 р. підпорядковувалася ВУАН. Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 1. – К., 2011. – С. 140–141.

¹¹⁰ Вовк Галина Федорівна (1896–1966), український бібліограф і біограф. Дочка відомого українського етнографа, письменника, антрополога Ф. К. Вовка (див. комент. № 91 у цьому розділі). Влітку 1918 р. разом із батьком переїхала з Петрограда до Києва. Можливо, Ніна була з нею знайома по Петербургу. Докладніше про неї див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 1. – К., 2011. – С. 223.

¹¹¹ Фомін Олександр Васильович (1867–1935), ботанік, професор Київського університету (1914–1927), член Комісії для вироблення законопроекту про заснування УАН (1918). Академік ВУАН (1921). Директор Інституту ботаніки АН УРСР (з 1931 р.). Докладніше про

нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 458–474.

Його дружина – Радде-Фоміна Ольга Густавівна (1876–1963), ботанік. Закінчила Вищі жіночі курси, працювала в гербарії Ботанічного саду (1919), препаратором Ботанічного музею та Гербарію УАН (1921), а пізніше науковим співробітником Ботанічному саду ім. акад. О. В. Фоміна. В окупованому Києві – науковий співробітник, учений секретар Крайового інституту сільськогосподарської ботаніки. Вийшла до Німеччини у м. Фюссен, де мешкала родина її старшої сестри. О. Г. Радде-Фоміна – онука зоолога, фундатора Зоологічного музею в Петербурзі, акад. Ф. Ф. Брандта й дочка природодослідника та етнографа, члена-кореспондента Петербурзької АН Г. І. Радде.

¹¹² За офіційними джерелами, на цей час керівником музею був Микола Феофанович Кашенко (1855–1935). Академік ВУАН (1918). Організатор і перший директор Зоологічного музею (1919–1926).

Утім, у деяких документах 1923 р. В. О. Караваєв вказаний як голова Зоологічного музею, а в звіті Академії за 1923 р. зазначено, що «справами музею відав зоологічний комітет в складі 5 осіб, в тім числі і голова комітету акад. М. Т. Кашенко» (див.: Історія Академії наук України. 1918–1923: Документи і матеріали. – К., 1993. – С. 309).

Караваєв Володимир Опанасович (1864–1939), зоолог, ентомолог. У 1890–1919 рр. працював у Київському університеті, потім у Зоологічному музеї УАН, приніс у дар свої колекції і став першим консерватором музею. З 1926 по 1934 р. В. О. Караваєв був директором Зоологічного музею (став частиною Інституту зоології ВУАН), а з 1934 р. старшим науковим співробітником. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів В. О. Караваєва в цій книзі.

¹¹³ Совинський (Савинський) Вадим Васильович (1881–1957), зоолог, кандидат біологічних наук, доцент. Старший науковий співробітник відділу зоології (червень 1941 р., 1944 р.). Завідувач лабораторії безхребетних, член ученої ради Інституту зоології АН УРСР (1945). Працював в Інституті зоології також під час окупації Києва.

¹¹⁴ Холодний Микола Григорович (1882–1953), ботанік і мікробіолог. Щодо його академічного звання Вернадський помилився. Холодний став членом-кореспондентом ВУАН у 1925 р., а академіком – лише в 1929 р. Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 491–574.

Воблий Костянтин Григорович (1876–1947), економіст, статистик, географ. Академік УАН (1919), віце-президент АН УСРР (1928–1930). Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 1. – К., 2011. – С. 695–701.

Гіляров Олексій Микитович (1855/1856–1938), знавець античної філософії. Академік ВУАН (1922). В. І. Вернадський тривалий час підтримував із ним наукові зв'язки, мав досить високу думку про книжку О. М. Гілярова «Философия в ее существе, значении и истории». Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 1. – К., 2011. – С. 737–740.

¹¹⁵ А. Ю. Кримський. Див. комент. № 8.

¹¹⁶ Лінней Карл (Linnaeus Carl; 1707–1778), шведський природознавець, ботанік, зоолог та лікар, видатний учений XVIII ст., перший президент (голова) Шведської академії наук.

Дарвін Чарлз Роберт (Darwin Charles Robert; 1809–1882), англійський натураліст, який створив теорію еволюції і запропонував разом із Альфредом Расселом Воллесом принципи природного відбору.

Бюффон Жорж-Луї Леклерк. Див. комент. № 28.

Еренберг Христиан Готфрід (Ehrenberg Christian Gottfried; 1795–1876), німецький натураліст, зоолог, геолог. Іноземний член Петербурзької АН (1840). У 1838 р. виступив зі своєю відомою роботою «Інфузорії як досконалі організми». Вивчав світіння моря, вироблене найпростішими, довів їхню участь в утворенні осадових гірських порід.

Гакслі Томас Генрі (Хакслі, Гекслі; Huxley Thomas Henry; 1825–1895), англійський природознавець, зоолог, пропагандист дарвінізму. Послідовно довів єдність будови черепа хребетних тварин, походження птахів від плазунів, спорідненість медуз і поліпів тощо. У 1883–1885 рр. президент Лондонського королівського товариства.

Бер Карл Максимович. Див. комент. № 28.

Ідеться, ймовірно, про фізіолога і зоолога Олександра Федоровича Брандта (Brandt Alexander Julius; 1844–1932). Закінчив Медико-хірургічну академію в Петербурзі (1866), учень І. М. Сеченова. Стажувався в Німеччині й Італії. Доктор медицини (1867) і доктор зоології (1876). У 1871–1880 рр. зберігач Зоологічного музею Петербурзької АН, приват-доцент Петербурзького університету. З 1880 р. ординарний професор Харківського ветеринарного інституту, у 1887–1911 рр. професор Харківського університету. Далі – в Дерпті, в 1916–1912 рр. – у Криму. У 1922–1925 рр. професор у Тартуському університеті. Дядько О. Г. Радде-Фоміної.

Спенсер Герберт (Spencer Herbert; 1820–1903), англійський філософ і соціолог, один із родоначальників еволюціонізму, ідеолог лібералізму, adept захисту природних прав людини. Своє вчення про всезагальну еволюцію розповсюджував на неорганічний, органічний та надорганічний (соціальний) світ. Розглядав суспільство як організм, подібний до біологічних, який керується тими ж законами організації, функціонування та розвитку.

¹¹⁷ Ідеться про лист В. І. Вернадського, досі маловідомий дослідникам, якого без його дозволу було надруковано в часопису «Студентський вісник» (1925, № 1–2, с. 32–33).

У цьому листі до М. Мухина, надісланому на звернення останнього від імені Центрального союзу українського студентства (ЦЕСУС), Вернадський висловив кілька власних принципів постулатів, контрарверсійних щодо ідеології українського національно-визвольного руху.

Мухин (Мухін) Михайло Миколайович (1894–1974), український літературознавець, критик, публіцист. З 1920 р. в еміграції (Чехословаччина), жив у Подєбрадах. У 1930–1931 рр. редагував празький «Студентський вісник». Деякий час був співробітником журналу «Вісник», редагованого Д. Донцовим. Після Другої світової війни емігрував до Німеччини.

Докладніше про М. Мухина та публікацію листа Вернадського в часопису «Студентський вісник» див. у розділі листів М. М. Мухина у цій книзі.

¹¹⁸ Оригінала листа поки не знайдено, чернетка його могла залишитися серед паперів Ніни, проте про її наявність у ВАР. George Vernadsky Coll. інформації бракує.

¹¹⁹ Цього листа не знайдено.

¹²⁰ Добржанський Феодосій (Теодор) Григорович (1900–1975), біолог-генетик. Закінчив Київський університет (1921), працював асистентом на кафедрі зоології сільськогосподарського факультету Політехнічного інституту. Після виступу в грудні 1922 р. на I Всеросійському з'їзді зоологів у Петрограді запрошений до Інституту експериментальної біології в Москві, а в січні 1924 р. – на кафедру генетики та експериментальної зоології Петроградського університету, а також працював у відділі генетики і евгеніки при КЕПС. У 1927 р. відряджений на стажування в США. Через зміни політичної ситуації в СРСР, початок розгрому школи генетиків у СРСР вирішив залишитися в США. Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 1. – К., 2012. – С. 53–76.

Його дружина від 1924 р. Сіверцева (Сіверцова) Наталія Петрівна (1901–1969), біолог, учениця зоолога І. І. Шмальгаузена. Разом із чоловіком працювала в 1920-ті роки на кафедрі генетики Ленінградського університету, потім допомогала йому в США. Товаришувала у США з Н. В. Вернадською, з якою познайомилася ще в 1919 р. в Старосіллі, де лісничим працював її батько П. О. Сіверцев. Саме в Старосіллі В. І. Вернадського з Ф. Г. Добржанським познайомив С. Ю. Кушакевич.

¹²¹ Кушакевич Сергій Юхимович (1873–1920), зоолог. Закінчив Новоросійський університет (1903). Був на стажуванні в Німеччині, Італії (1906–1911). Доцент (1911), професор Київського університету (1915). Директор Дніпровської біостанції в с. Старосілля. Товариш голови Комісії для виучування фауни (1919), член Постійної комісії для виучування природних багатств України УАН (1919). Емігрував у 1920 р., помер від тифу в дорозі.

Н. В. Вернадська непагано малювала і створила малюнок-портрет С. Ю. Кушакевича, коли влітку 1919 р. перебувала з батьком у Старосіллі.

¹²² Чоловік Ніни Володимирівни від січня 1926 р. Микола Петрович Толль (1894–1985). Археолог, історик, закінчив Костянтинівське артилерійське училище в Петрограді (1917), служив на Кавказі, потім воював у Добровольчій армії генерала Л. Г. Корнілова, бронепоездах Білої армії, був у званні підполковника. Через Галліполі (Турція) потрапив до Афін, де познайомився із Г. В. Вернадським. Восени 1922 р. перебрався до Праги, закінчив філософський факультет Карлового університету (1926/1927), отримав докторський ступінь. У 1932–1938 рр. директор Інституту (Семинарія) ім. Н. П. Кондакова, друкувався в євразійських виданнях. Співробітник археологічної експедиції Єльського університету (США) в Сирії, на розкопках Дура-Еуроπος (1934–1937), помічник М. І. Ростовцева. В 1938 р. жив у Белграді (Югославія), куди переїхав разом із Кондаковським інститутом. З 1939 р. – у США, займався дослідженнями в Art School і на кафедрі іраністики в Єльському університеті, доцент університету за контрактом. Див.: *Drbal V. Der Archäologe N. P. Toll und seine Teilnahme an den Ausgrabungen in Dura-Europos (Syrien) // Byzantinoslavica: Revue internationale des études byzantines.* – Praha, 2008. – Т. 66 (č. 1–2). – С. 53–70; *Сорокіна М. Ю., Стоюхіна Н. Ю.* К биографии историка Николая Петровича Толля (1894–1985): новые архивные данные // Ежегодник Дома русского зарубежья им. Александра Солженицына. 2013. – М., 2014. – С. 209–220.

У листах до доньки Вернадський найчастіше вказував лише ініціали М. П. Толля.

¹²³ Невідомо, чи відповів В. І. Вернадський після неочікуваної публікації його листа. Див. лист № 140 у розділі листів М. М. Мухина в цій книзі.

¹²⁴ Цього листа не знайдено.

Чижевський Дмитро Іванович (1894–1977), філософ, історик філософії та культури, славіст. Докладніше див. комент. № 1 у розділі листів Д. І. Чижевського в цій книзі.

¹²⁵ Імовірно, йдеться про думки, викладені в листі Вернадського, якого надрукував «Студентський вістник».

¹²⁶ Лічков Борис Леонідович (1988–1966), геолог, учень В. І. Вернадського. Секретар Комісії в справах вищої школи та наукових закладів України. Перший директор, а згодом заступник директора Українського геологічного комітету (1918–1927). Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів Б. Л. Лічкова в цій книзі.

Тимошенко Степан Прокопович. Див. комент. № 21.

Сушкін Петро Петрович (1868–1928), зоолог, палеонтолог, професор Харківського, Таврійського (1918–1920) університетів (за його ініціативою в жовтні 1920 р. В. І. Вернадський був обраний ректором останнього). Співробітник Геологічного і Зоологічного музеїв АН СРСР у Петрограді з 1921 р., академік РАН (1923), академік-секретар Відділення фізико-математичних наук АН СРСР (1927–1928).

¹²⁷ Книжка видана в СРСР: *Вернадский В. И.* Биосфера. – Л., 1926. – 146 с.

¹²⁸ Імовірно, йдеться про книгу: *Vernadsky W.* La Biosphère. – Paris, 1929. – XII, 232 p. – (Nouvelle collection scientifique).

¹²⁹ У 1925 р. Вернадський перебував у ситуації, коли все, зокрема вплив друзів і колег-академіків із Радянського Союзу, працювало на те, щоб він повернувся до СРСР. На початок вересня 1925 р. всі складнощі взаємин із АН були подолані, і Вернадські прийняли остаточне рішення про повернення. Докладніше див.: *Колчинский Э. И., Козулина А. В.* Бремя выбора:

почему В. И. Вернадский вернулся в советскую Россию? // Вопросы истории естествознания и техники. – 1998. – № 3. – С. 3–25; частково передр. у: В. И. Вернадский: pro et contra: антология лит. о В. И. Вернадском за сто лет (1898–1998). – СПб., 2000. – С. 179–184. Також див. комент. № 40 у цьому розділі та листи № 489, 560 та 562 у цій книзі.

У Ленінград Вернадський із дружиною повернулися 8 березня 1926 р.

¹³⁰ Гольштейн Олександра Василівна. Див. комент. № 32 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

¹³¹ Хлопін Віталій Григорович (1890–1950), радіохімік, був одним із фундаторів Радієвого інституту (1922). У 1939–1950 рр. директор Радієвого інституту АН СРСР. Дійсний член АН СРСР (1939). Див. комент. № 196 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

¹³² Державний Радієвий інститут, створений 1922 р. при РАН. В. І. Вернадський очолював його до 1938 р. У 1924–1938 рр. інститут був у віданні Головнауки Наркомосу РРФСР, потім – переданий до АН СРСР.

¹³³ Fondation Rosenthal – Фонд Розенталя, субсидований Леонардом Михайловичем Розенталем (1877–1955), вихідцем із Росії, французьким підприємцем, «королем перлів». Вернадський отримав грант Фонду на дослідження живої речовини. Докладніше про організацію наукового Фонду Розенталя і підтримку ним досліджень Вернадського щодо живої речовини див. у: Week-end в Болшево, или еще раз «вольные» письма академика В. И. Вернадского / публ. и прим. М. Ю. Сорокиной // Минувшее: ист. альманах. – Вып. 23. – СПб., 1998. – С. 321–325; *Сорокина М. Ю.* Аймек Гуарузим – Fondation Rosenthal // Евреи России – иммигранты Франции. – М.; Париж; Иерусалим, 2000. – С. 35–68.

Підсумковий звіт Вернадського для Фонду Розенталя замислювався як книга «La matière vivante dans la biosphère» («Живое вещество в биосфере»), де автор вперше наводив формули розмноження життя (машинопис статті французькою у: АРАН, ф. 518, оп. 1, спр. 52; 94 арк.). Частково ці матеріали увійшли до його статей російською та французькою мовами, видані в 1920-ті роки. Сам же звіт російською було опубліковано лише у 1995 р. у: *Вернадский В. И.* Живое вещество и биосфера. – М., 1995. – С. 555–602.

¹³⁴ Імовірно, йдеться про: *Vernadsky W. J.* L'autotrophie de l'humanité // Revue générale des sciences pures et appliquées. – 1925. – Vol. 36, № 17/18. – P. 495–502.

¹³⁵ Кулик Леонід Олексійович (1883–1942), геолог, метеоролог, дослідник Тунгуського метеорита. У 1918 р. за ініціативи Вернадського Кулик зайнявся дослідженням метеоритів. Був першим ученим секретарем створеного в 1939 р. Комітету з метеоритів АН СРСР. Див. комент. № 571 у розділі листів Л. Л. Іванова в кн. 1 цього видання.

¹³⁶ Ідеться, очевидно, про заснований за ініціативи В. В. Докучаєва в 1891 р. Природничо-історичний музей Полтавського губернського земства. Згодом до його складу увійшли зібрання Лубенського музею К. Скаржинської, Полтавського епархіального давньосховища, низка приватних колекцій і родинних збірок (П. Бобровського, Абазів, Іловайських, Кочубеїв, князів Репніних та ін.). У 1918 р. реорганізований у Народний музей Полтавщини. З 1920 р. – Центральний пролетарський музей Полтавщини, якому було передано весь будинок колишнього Полтавського губернського земства. На початку 1940-х років у музеї зберігалось близько 118 тисяч пам'яток. Під час війни значну частку зібрання було втрачено. Сьогодні Полтавський краєзнавчий музей ім. Василя Кричевського має зібрання у близько 300 тисяч пам'яток.

¹³⁷ В. І. Вернадський і Н. Є. Старицька, яка була на 2,5 роки старшою від нього, познайомилися взимку 1885 р. в групі з вивчення та розповсюдження літератури (її було утворено за ініціативи Д. І. Шаховського). У травні 1886 р. Володимир Іванович освідчився перед дівчиною, проте вона не відразу погодилася на одруження. З (за ст. ст.) вересня 1886 р. в Петербурзі відбулося вінчання в церкві і весілля. За кордоном, в Празі, в 1936 р. Вернадські відзначили своє «золоте» весілля. Див.: *Аксенов Г. П.* Вернадский. 2-е изд., испр. и доп. – М., 2010. – С. 51–57.

¹³⁸ Див. комент. № 120, 121.

¹³⁹ Філіпченко Юрій Олександрович (1882–1930), генетик, еволюціоніст, ентомолог. Закінчив Петербурзький університет (1906), працював у лабораторії в Мюнхені та на біостанції в Неаполі. Від 1913 р. приват-доцент Петербурзького університету, почав читати перший у Росії курс генетики. Від 1919 р. професор першої в Росії кафедри генетики і експериментальної зоології, згодом став її завідувачем. У квітні 1919 р. заарештований, але невдовзі звільнений за сприяння Максима Горького. У 1920 р. заснував лабораторію генетики в Петергофському науково-дослідному інституті. Від 1921 р. завідував новоутвореним Бюро з евгеніки АН СРСР, яке у 1925 р. перетворене на Бюро з генетики і евгеніки, а в 1930 р. перейменоване на Лабораторію генетики АН СРСР (на її базі 1933 р. створено Інститут генетики АН СРСР).

¹⁴⁰ Павловський Євген Никанорович (1884–1965), зоолог, паразитолог. Академік АН СРСР (1939), АМН СРСР (1944). Генерал-лейтенант медичної служби. Закінчив Військово-медичну академію в Петербурзі (1908). З 1921 р. професор Військово-медичної академії. У 1933–1944 рр. працював у Всесоюзному інституті експериментальної медицини у Ленінграді. З 1930 по 1965 р. співробітник Зоологічного інституту АН СРСР (його директор у 1942–1962), з 1946 р. керівник відділу паразитології та медичної зоології Інституту епідеміології та мікробіології АМН СРСР. Президент Всесоюзних ентомологічного (1931–1965) і географічного (1952–1965) товариств АН СРСР.

Ідеться про комісію для вшанування пам'яті природознавця Карла Максимовича Бера (von Baer Karl Ernst; 1792–1876), академіка Петербурзької АН (іноземний член-кореспондент від 1826 р.; академік у 1828–1830 і 1834–1862 рр.; почесний член з 1862 р.), професора Медико-хірургічної академії, одного з основоположників ембріології і порівняльної анатомії, президента Російського ентомологічного товариства, одного із засновників Російського географічного товариства.

Ця комісія (до 100-річчя обрання К. М. Бера академіком) працювала як підкомісія Комісії з історії знань, яку В. І. Вернадський очолював до 1931 р. Після повернення до СРСР він активізував роботу КІЗ. Див. комент. № 180.

¹⁴¹ Див.: *Вернадский В. И.* Изотопы и живое вещество: (Доложено в ОФМ 8.09.1926) // Докл. АН СССР. Сер. А. – 1926, дек. – С. 215–218.

¹⁴² Див.: *Вернадский В. И.* О рассеянии химических элементов // Отчет о деятельности Академии наук СССР за 1926 г. – Л., 1927. – С. 1–15.

¹⁴³ Борнеман-Старинкевич Ірина Дмитрівна. Див. комент. № 49.

Ненадкевич Костянтин Автономович (1880–1963), геохімік і мінералог. Член-кореспондент АН СРСР (1946). Учень В. І. Вернадського. З 1926 р. науковий співробітник Державного радієвого інституту. Див. комент. № 493 у розділі листів Л. Л. Іванова в кн. 1 цього видання.

¹⁴⁴ У Ташкенті навесні 1928 р. планувалося провести III Всесоюзний геологічний з'їзд. Його було перенесено на вересень (проходив 20–26 вересня під головуванням акад. В. О. Обручева). Вернадський на з'їзд приїхати не зміг.

¹⁴⁵ Ідеться про роботу співробітників Біогеохімічної лабораторії, створеної в 1928 р. під керівництвом В. І. Вернадського в системі АН СРСР. Повернувшись із-за кордону, Вернадський відвідав Київ для участі в засіданні 3 травня Ради ВУАН з обрання її нового президента (Д. К. Заболотного). У Києві він знову обговорив питання організації на літо 1928 р. експедиції на Дніпровську (Старосільську) станцію співробітників із відділу живої речовини Комісії з вивчення природних виробничих сил АН СРСР – новоутвореної Біогеохімічної лабораторії.

Експедиція працювала під керівництвом О. П. Виноградова. Для роботи на Дніпровській біологічній станції АН УРСР в с. Старосілля виїхало п'ять наукових співробітників Біогеохімічної лабораторії – Н. М. Ельб, К. Г. Кунашева, Г. Г. Бергман, Ш. Є. Камінська, Й. Є. Старік

(див.: Переписка В. И. Вернадского и А. П. Виноградова: 1927–1944 / сост., коммент. Л. Д. Виноградова. – М., 1995. – С. 41). Група хіміків Біогеохімічної лабораторії в складі чотирьох осіб працювала в лабораторії Київського інституту народного господарства (нею завідував акад. В. Г. Шапошников) і проводила хімічний аналіз рослинних та тваринних матеріалів, які надходили від групи біологів зі Старосілля. До роботи російських біологів (2 особи) було залучено українських спеціалістів – ентомологів та ботаніків – В. В. Савинського, В. М. Дірша, Л. І. Кульчицьку (див.: Переписка В. И. Вернадского и А. П. Виноградова: 1927–1944 / сост., коммент. Л. Д. Виноградова. – М., 1995. – С. 41–42; Письма В. И. Вернадского А. Е. Ферману / сост. Н. В. Филиппова. – М., 1985. – С. 142; Отчет о деятельности АН СССР за 1928 г. – Л., 1929. – Ч. 2. – С. 271). У серпні 1928 р. Вернадський сам відвідав Старосілля. Див.: *Вернадский В. И. Дневники: 1926–1934.* – С. 94–95.

У липні 1929 р. місцем для роботи Південної експедиції БЮГЕЛ було вибрано Козаровицьку науково-дослідну станцію луківництва (50 км на північ від Києва).

За порадою віце-президента ВУАН К. Г. Воблого, В. І. Вернадський у 1930 р. звертався до ВУАН з проханням включити у її п'ятирічний робочий план дослідні роботи на Дніпровській (Старосільській) біологічній станції; О. В. Фомін запропонував ВУАН внести Вернадського в список академіків на штатне утримання, а також нарахувати кошти на його дослідження на поточний рік, проте закордонне відрядження Вернадського не дозволило реалізувати ці плани. Див.: Из эпистолярного наследия В. И. Вернадского. Письма А. В. Фомину 1929–1934 / сост. М. В. Шевера, вступ. ст. К. М. Сытника, Т. В. Андриановой. – К., 2010. – С. 67.

¹⁴⁶ Ідеться про Науковий гурток при Мінералогічному музеї АН СРСР у Ленінграді.

¹⁴⁷ Далі ще на 8,5 сторінках Вернадський виклав канву програмної доповіді щодо першого і другого біогеохімічних принципів, яку він 5 лютого 1928 р. проголосив на зборах Ленінградського товариства дослідників природи. У «Хронології» 1928 р. Вернадський занотував, що це було повторення доповіді від 20 листопада 1927 р. в клубі наукових працівників. «Волгин [неодмінний секретар АН СРСР у 1930–1935 рр. – *Упор.*] говорив, что вот, напр[имер], я не оттенил диалект[ический] матер[иализм], – зазначив академік (*Вернадский В. И.* Дневники, 1926–1934. – М., 2001. – С. 122). Текст доповіді був опублікований у журналі «Природа»: *Вернадский В. И.* Эволюция видов и живое вещество // *Природа.* – 1928. – № 3. – Стб. 227–250. Франц. мовою подано як додаток до кн.: *Vernadsky W.* La Biosphère. – Paris, 1929.

¹⁴⁸ *Vernadsky W.* La Biosphère. – Paris, 1929. – XII, 232 p. – (Nouvelle collection scientifique). Німецьке видання здійснене не було.

¹⁴⁹ Були видані лише 1930 р.: *Vernadsky W.* Geochemie in ausgewählten Kapiteln. – Leipzig, 1930. – 370 S.

¹⁵⁰ Збірник статей «Живое вещество» був підготовлений Вернадським до друку навесні 1929 р., проте, в зв'язку з посиленням цензури і загальним ідеологічним контролем після перебудови АН СРСР в 1929–1930 рр., книжка друком не вийшла, залишилася в гранках. Докладніше див.: *Аксенов Г. П.* Невышедшая книга – неизвестное понятие // *Вопр. истории естествозн. и техн.* – 1997. – № 3. – С. 129–135. Книга «Биосфера» в перекладі на німецьку мову також не була опублікована. У 1940 р. у «Хронології» до 1929 р. Вернадський згадував: «В этом году должен был выйти мой сборник «Живое вещество» и немецкое издание моей «Биосферы», переведенное М. М. Соловьевым. Неожиданно наряду с целым рядом изданий произведен неизвестно кем (Ц[ентральным] К[омитетом] партии или Политбюро – ничего объявлено не было) был произведен переворот в цензуре. Философы ЦК получили реальную силу. <...> Форма издательства была резко изменена. Я начал немедленно хлопотать, но натолкнулся на новые правила, и такого рода сборники никуда не подходили. Одно из проявлений административной бездарности. Прошло длитель[ное] время и потеря массы времени и усилий, пока я добился издания, убедившись, что надо переменить заглавие. Этот сборник, сильно пощипанн[ый] цензурой (невежественной

анекдотически), должен был выйти в 1936 и выходит под заглавием «Биогеохимические очерки» только теперь, в 1940 году. Мои попытки 1932–1936 годов издать по-французски (у «Payot» и «Alcan») окончились неудачей» (*Вернадский В. И.* Дневники, 1926–1934. – М., 2001. – С. 177).

¹⁵¹ Див. комент. № 253 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

¹⁵² *Вернадский В. И., Садилов В. С.* От редакции // Труды Биогеохимической лаборатории. – Л.; М. – 1930. – Т. 1. – С. 1–3. – Текст. рос., фр.

¹⁵³ Героїня поеми «Одіссея» Гомера. В очікуванні чоловіка, царя Ітаки Одіссея, який був відсутнім майже 20 років, Пенелопа, щоб обдурити нав'язливих женихів, ткала і розпускала вночі тканину. Фразеологізм «праця Пенелопи» пояснює нескінченну роботу, яка не просувається вперед.

¹⁵⁴ Садилов Володимир Сергійович (1871–1942), біохімік. З 1926 р. працював у Відділі живої речовини КЕПС. У 1928–1934 рр. був співробітником Біогеохімічної лабораторії (БЮГЕЛ). Докладніше див. комент. № 7 у розділі листів О. М. Цветікова в цій книзі.

¹⁵⁵ *Orcel Jean.* Recherches sur la composition chimique des chlorites. – Paris, 1927. – VI, 382 p. (Bulletin de la Société française de minéralogie et cristallographie, t. 50, 1927, pp. 75–456).

¹⁵⁶ З кінця лютого до кінця квітня 1928 р. Вернадському вдалося знову побувати на Заході. Під час відрядження він прочитав 16 лекцій з геохімії в Карловому університеті в Празі. Сам академік писав: «Значительную часть времени я пробыл в Праге, где по приглашению Карлова Чешского Университета я прочел на французском языке 16 лекций по геохимии. Я прочел введение в геохимию, в котором свел результаты моих работ за последнее время и историю на нашей планете железа и меди» (*Вернадский В. И.* Отчет о научной командировке [в Чехословакию, Германию, Францию и Голландию в 1928 г.] // Изв. АН СССР. Сер. 7. – 1928. – Т. 22, № 8/10. – С. 491).

¹⁵⁷ Відомостей про таке видання бракує.

Після російськомовного видання «Очерки геохимии» (М.; Л., 1927) Вернадський підготував німецьке видання цих нарисів «Geochemie in ausgewählten Kapiteln» (Leipzig, 1930), а в 1934 р. вийшло 2-ге російське, перероблене з останнього німецького видання, втім автор у передмові не згадував про празькі лекції з геохімії.

¹⁵⁸ Каган Веніамін Федорович (справжнє ім'я Фалькович Беніамін; 1869–1953), математик. Навчався в Новоросійському університеті в Одесі, закінчив екстерном Київський університет (1892). Викладав у Новоросійському університеті, з 1920 р. в Одесі очолював наукове бюро губернського відділу народної освіти і науковий відділ губправління в справах друку. Від 1922 р. – в Москві, де до 1930 р. очолив науковий відділ Держвидаву, з 1923 р. професор 1-го МДУ, одночасно співробітник Науково-дослідного інституту математики і механіки при фізико-математичному факультеті 1-го МДУ. У 1931 р. був звинувачений в ідейно шкідливому спрямуванні статей, півроку перебував в ув'язненні. Лауреат Державної премії (1943).

¹⁵⁹ Ідеться про академіка Сергія Федоровича Ольденбурга (див. комент. № 96 у цьому розділі) та його дружину (від 1923 р.) Олену Григорівну Ольденбург (уродж. Клеменц, у першому шлюбі Головачова; 1875–1955). Мистецтвознавець, закінчила Вищі жіночі (Бестужевські) курси, працювала науковим співробітником Державного Ермітажу. Див.: «Мы не нищие...»: к истории 200-летнего юбилея Российской Академии наук (из дневника Е. Г. Ольденбург) / публ. М. Ю. Сорокиной // Источник. – 1999. – № 6. – С. 28–41.

Сушкін Петро Петрович (1868–1928), зоолог, палеонтолог. Див. комент. № 126.

Борисяк Олексій Олексійович (1872–1944), геолог, палеонтолог. Академік АН СРСР (1929). Засновник наукової школи палеонтології хребетних. Уродженець м. Ромни. Закінчив Петербурзький гірничий інститут (1896), працював у Геологічному комітеті, де до 1932 р. очолював палеонтологічну секцію. У 1911–1930 рр. професор і завідувач кафедри історії геології

Ленінградського гірничого інституту. Фундатор і перший директор Палеонтологічного інституту АН СРСР (1930–1944). У 1939 р. заснував кафедру палеонтології в Московському університеті, яку очолював до 1942 р. У 1916 р. один із засновників Російського палеонтологічного товариства. Головний редактор журналу «Природа» (1931–1935).

Його дружина, Олександра Миколаївна Борисяк (1873–1942), лікар. З початку 1930-х років залишила роботу через важке захворювання чоловіка. Померла в евакуації в м. Фрунзе.

Чаплигін Сергій Олексійович (1869–1942), фізик, один із засновників гідро- та аеродинаміки. Академік АН СРСР (1929). Герой Соціалістичної Праці (1941). Професор Московського університету (був серед тих, хто полишив його в 1911 р.). Директор Центрального аерогідродинамічного інституту (1921–1931), з 1931 р. до кінця життя начальник Загальнотеоретичної групи цього інституту, в 1935 р. очолював Групу технічних наук АН СРСР. Протягом багатьох років був близьким знайомим В. І. Вернадського.

¹⁶⁰ Ідеться про с. Чернін (тоді Жукинського району Київської округи). Воно знаходилося на лівому березі Дніпра і тепер затоплене Київським водосховищем. Навпроти, на правому березі, збереглося с. Толокунь Вишгородського району Київської області. Вернадський використовував також варіант «Чернино». Див. лист № 495 у цій книзі, а також: *Вернадский В. И.* Дневники, 1926–1934. – М., 2001. – С. 81.

¹⁶¹ Водяний горіх (рогольник, чилим, водяний каштан), реліктова водна рослина, збирання якої проводилося для дослідження хімічного складу рослин співробітниками Відділу живої речовини КЕПС на Старосільській біостанції.

¹⁶² К. А. Ненадкевич. Див. комент. № 143.

¹⁶³ С. Ю. Кушакевич. Див. комент. № 121.

¹⁶⁴ М. П. Толль. Див. комент. № 122.

¹⁶⁵ У складі академічної Комісії з історії знань, якою до 1930 р. керував Вернадський, функціонували спеціальні підкомісії, зокрема з підготовки до видання зібрання творів М. В. Ломоносова. Ломоносовська підкомісія з 1926 р. продовжила розпочату в 1887 р. акад. М. І. Сухомлиновим (1828–1901) роботу з підготовки академічного наукового видання зібрання творів Ломоносова. Це виявився найдовший академічний проект – випуск зібрання творів завершився лише 1948 р. Сухомлинов підготував перші 5 томів «Сочинений М. В. Ломоносова» (1891–1902); томи 6–8 вийшли в 1934–1948 рр. Нове вид.: *Ломоносов М. В.* Полное собрание сочинений / гл. ред. акад. С. И. Вавилов. – М.; Л., 1950–1983. – Т. 1–11.

¹⁶⁶ Імовірно, йдеться про: *Вернадский В. И.* О классификации и химическом составе природных вод // *Природа*. – 1929. – № 9. – С. 735–758. Також див.: *Вернадский В. И.* История минералов земной коры: [В 2 т.]. Т. 2. История природных вод. Ч. 1, вып. 1. – Л., 1933. – С. 1–201; Вып. 2. – Л., 1934. – С. 202–402; Вып. 3. – Л., 1936. – С. 403–562.

¹⁶⁷ Успенський Федір Іванович (1845–1928), історик-візантолог. Академік Петербурзької АН (1900). Директор заснованого ним Російського археологічного товариства в Константинополі (1894–1914). Редагував «Византийский временник» (1915–1928). Читав курс лекцій у Ленінградському університеті (1922–1927). Родина Успенських від 1921 р. жила в одній квартирі з Вернадськими в «будинку академіків» (Василівський острів, 7-ма лінія, буд. 2, тепер Набережна лейтенанта Шмідта, буд. 1/2). В. І. Вернадський тяжко переніс смерть свого друга, що настала 10 вересня 1928 р.

У листі йдеться про засідання Академії наук на честь Ф. І. Успенського.

¹⁶⁸ Б. Л. Лічков. Див. комент. № 126.

¹⁶⁹ «Природа», щомісячний природничо-науковий журнал, видається Російською академією наук з 1912 р. до теперішнього часу. Вернадський надсилав дочці цей часопис, можливо, цього разу мав надіслати номер із своєю програмною статтею: *Вернадский В. И.* Эволюция видов и живое вещество // *Природа*. – 1928. – № 3. – Стб. 227–250.

¹⁷⁰ Очевидно: *Bilachevsky N. The Peasant Art of Little Russia (the Ukraine) / Trans. V. Stepan Kowsky // Peasant Art in Russia (Special Autumn number of The studio, ed. Charles Holme). – London, 1912. – P. 15–31.*

¹⁷¹ Ідеться про кн.: А. А. Лаппо-Данилевский (1898–1920) / сост. К. С. Петров-Водкин, Бенита Эссен, Я. Чахров, П. Лошкарев. – Л., 1928. – 28 с.

Лаппо-Данилевський Олександр Олександрович (1898–1920), художник, помер від висипного тифу. Син історика, акад. Олександра Сергійовича Лаппо-Данилевського (1863–1919).

Старший син О. С. Лаппо-Данилевського – Іван Олександрович (1895–1931), математик. Член-кореспондент АН СРСР (1931). Помер в Гессені (Німеччина), куди приїхав як рокфеллерський стипендіат і де залишилася жити його родина.

¹⁷² *Дудин С. М. Ковровые изделия Средней Азии // Сб. Музея антропологии и этнографии АН СССР. – Л., 1928. – Т. 7. – С. 71–166.*

Дудін Самійло Мартинович (1869–1929), уродженець Херсонської губернії, живописець, графік і етнограф. Брав участь у громадсько-політичному об'єднанні «Громада» та народовольському гуртку. Був засланий на три роки до Забайкалля. У засланні С. Дудін робив численні замальовки побуту місцевого населення, вивчав фотосправу. У 1894 р., перебуваючи на Єлисаветградщині та Полтавщині, створив серію світлин «Українці». У 1891–1897 рр. вільний слухач у Петербурзькій академії мистецтв у викладача Іллі Рєпіна. У 1895–1911 рр. позаштатний співробітник, у 1911–1929 рр. завідувач відділу зображень і фотографій і муляжно-модельних майстерень, у 1913–1929 рр. завідувач відділу старожитностей Східного і Західного Туркестану, в 1918–1929 рр. секретар Радловського гуртка Музею антропології та етнографії РАН. Викладав у ЛДУ і Географічному інституті. Учасник багатьох експедицій, зокрема під керівництвом В. В. Радлова та С. Ф. Ольденбурга, збирач етнографічних та археологічних колекцій.

¹⁷³ Вернадські вже знали від Ніни, що вона вагітна.

¹⁷⁴ Ідеться, очевидно, про ілюстрації до статті: *Спиров М. С. Три случая двойного уродства вида Prosothoragoragus у человека (с 9 рис. и 1 табл.) // Сб. Музея антропологии и этнографии АН СССР. – Л., 1928. – Т. 7. – С. 208–220.*

¹⁷⁵ К. А. Ненадкевич. Див. комент. № 143.

¹⁷⁶ У листі до свого учня П. П. Пилипенка (1877–1940) від 20 січня 1929 р. Вернадський писав: «Сейчас подхожу с Ненадкевичем к разгадке строения каолина: три разных [температуры] воды (ок. 460°, ок. 500°, 570°)». Академік подав нову формулу мінерала з чотиривалентним Al. Див.: *Кузнецов Г. В. Новые штрихи к портрету В. И. Вернадского: по страницам неопубликованных писем В. И. Вернадского и П. П. Пилипенко // Природа. – 2013. – № 10. – С. 74.*

¹⁷⁷ Див.: *Вернадский В. И. 1) О концентрации радия живыми организмами: Доложено ОФМ 16.I.1929 // Докл. АН СССР. Сер. А. – 1929. – № 2. – С. 33–34; 2) О концентрации радия растительными организмами: Доложено ОФМ 25.V.1930 // Докл. АН СССР. Сер. А. – 1930. – № 20. – С. 539–542.*

¹⁷⁸ Створена наприкінці XIX ст. в Орловській губернії як розплідник для вирощування посадкового лісового матеріалу сільськогосподарська дослідна станція. Тут була напрацьована перша в країні система селекції та насінництва для великої природно-економічної зони. У 1906–1927 рр. директором Шатилівської дослідної станції був професор Олександр Никандрович Лебедянцев (1878–1941), учень Д. М. Прянишникова і В. І. Вернадського.

¹⁷⁹ Див. комент. № 96 і 159.

¹⁸⁰ Комісія з вивчення наукових знань при РАН була заснована з ініціативи В. І. Вернадського в травні 1921 р. Комісія з історії знань поновила роботу з поверненням Вернадського з-за кордону в 1926 р. Вернадський був головою комісії до 1931 р. Видання: Труды Комиссии

по історії знань. – Л., 1927–1931. – Вып. 1–11. На базі КІЗ у 1932 р. утворено Інститут історії науки і техніки АН СРСР. Докладніше див.: Комиссия по истории знаний, 1921–1932 гг.: Из истории организации историко-научных исследований в Академии наук: сб. документов / сост. В. М. Орел, Г. И. Смагин. – СПб., 2003. – 765 с.; Горбань Ю. А. Історія науки у творчій спадщині академіка В. І. Вернадського // Гілея: наук. вісник: зб. наук. пр. – К., 2011. – Вип. 54 (№ 11). – С. 48–53.

Соловійов Михайло Михайлович (1877–1942), зоолог, гідробіолог, історик науки. Співробітник КЕПС, Сапропелевої станції АН СРСР (у 1933 р. заступник директора Сапропелевого інституту). Співпрацював із В. І. Вернадським у Комісії з історії знань, у 1928–1929 рр. учений секретар КІЗ. У 1934–1936 рр. співробітник Архіву АН СРСР, з 1936 р. співробітник Інституту історії науки і техніки.

Бер Карл Максимович (Карл Максимович фон Бер; 1792–1876), природознавець, засновник ембріології хребетних. Академік Петербурзької АН (іноземний член-кореспондент від 1826 р.; академік у 1828–1830 і 1834–1862 рр.; почесний член з 1862 р.). В. І. Вернадський як голова Комісії з історії знань АН СРСР проводив підготовку до ювілею святкування 100-річчя обрання К. М. Бера академіком. Його промова про К. М. Бера була опублікована у 2-му випуску праць «Трудов КИЗ». Див.: *Вернадский В. И.* 1) Памяти академика К. М. фон Бэра // Первый сборник памяти Бэра. – Л., 1927. – С. 1–9 (Труды КИЗ, вып. 2); 2) Дневники 1926–1934 гг. – М., 2001. – С. 125; *Соловьев М. М.* 1) Путеводитель по выставке К. М. Бэра. – Л., 1927. – 25 с.; 2) Переписка академика К. М. фон Бэра с адмиралом И. Ф. Крузенштерном // Первый сборник памяти Бэра. – Л., 1927. – С. 10–59; 3) Бэр на Новой Земле. – Л., 1934. – 51 с.; 4) Бэровский фонд в архиве АН СССР // Вестн. АН. – 1935. – № 11. – Стб. 38–46; 5) Бэр на Каспии (Каспийская экспедиция 1853–1856 гг. под руководством акад. К. М. Бэра. – М.; Л., 1941. – 192 с.

¹⁸¹ Вернадський Іван Васильович (1821–1884), економіст, статистик. Закінчив Київський університет (1841). Викладав російську словесність в одній з гімназій Києва. З 1843 р. стажувався за кордоном. Захистив магістерську дисертацію (1847). Професор політичної економіки та статистики Київського (1846–1850) і Московського (1850–1856) університетів, у 1857–1868 рр. професор Технологічного інституту в Петербурзі. Служив також у Центральному статистичному комітеті Міністерства внутрішніх справ (1856–1868), викладав ще в Олександрівському ліцеї (1861–1868). Видавав щотижневий «Указатель экономический, статистический и промышленный» (1860–1861) та журналу «Экономист» (1858–1865), член Вільного економічного товариства. Жив у Харкові (з 1868 р., після одужання після інсульту), служив керуючим конторою Державного банку, був головою Товариства взаємного кредиту, товаришем голови Статистичного комітету. Вийшов у відставку і переїхав з родиною до Петербурга, де розпочав видання «Биржевого указателя» (1876). Див.: І. Вернадський. Витоки. Творча спадщина у контексті історії економічної думки в Україні / за ред. В. Д. Базилевича. – К., 2009. – 862 с. В. І. Вернадський та його сестри Ольга Іванівна (у заміжжі Алексєєва; 1864–1920) і Катерина Іванівна (Короленко; 1864–1910) були дітьми в шлюбі з другою дружиною І. В. Вернадського – Ганною Петрівною (Константинович, 1837–1898), троюрідною сестрою першої дружини Марії Миколаївни (Шигаєвої, 1831/1832–1860).

¹⁸² Ф. І. Успенський та П. П. Сушкін. Див. комент. № 167 та 126.

Радлов Ернест Львович (Леопольдович) (1854–1928), філософ, філолог і перекладач. Закінчив Петербурзький університет. Упродовж багатьох років (1880–1899 і 1916–1927) працював в імператорській Публічній бібліотеці, в 1917–1924 рр. директор бібліотеки. Член-кореспондент РАН (1920). У 1927 р. з ініціативи В. І. Вернадського Е. Л. Радлов висунув свою кандидатуру в академіки по кафедрі філософії, проте підступність офіційних істориків-марксистів змусила його зняти себе з виборів. Помер 28 грудня 1928 р. 7 квітня 1929 р. на засіданні Комісії з історії знань В. І. Вернадський виступив з промовою «Пам'яті Е. Л. Радлова».

¹⁸³ Лігія (літанія, *грецьк.* Λιτή, *лат.* litania), молитва у християн, що складається з послідовності коротких молебних відозв.

¹⁸⁴ Очевидно: *Singer Ch. J. Religion and Science, Considered in their Historical Relations.* – London, 1928. – 78 р.

¹⁸⁵ Ідеться, очевидно, про книжку нобеліата, американського фізика Роберта Ендрюса Міллікена (1868–1953): *Millikan R. A. Evolution in Science and Religion.* – Yale, 1927. – 101 р.

¹⁸⁶ Очевидно, сестра Наталії Єгорівни Вернадської Любошинська Ганна Єгорівна. Див. комент. № 163 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі. Йдеться, очевидно, про вагітність Ніни Володимирівни, яка 9 травня 1929 р. народила доньку Тетяну (див. комент. № 192).

¹⁸⁷ *Вернадский В. И.* О задачах организации прикладной и научной работы Академии наук СССР. – Л., 1928. – 42 с. (АН СССР, КЕПС. Отчеты. № 20). Зокрема, Вернадський писав про Ломоносовський інститут дослідних наук, про Менделєєвський інститут з вивчення природних продуктивних сил при КЕПС або АН (с. 24–25; 27–28). З кінця 1928 р. в межах загального процесу реорганізації АН СРСР відбувалися зміни в КЕПС, в результаті замість КЕПС була створена Рада з вивчення продуктивних сил (голова акад. І. М. Губкін). З підпорядкування КЕПС були виведені Інститут фізико-хімічного аналізу та Інститут платини, замість семи проблемних відділів створено 11 комісій і секцій з метою забезпечення комплексних досліджень у регіонах тощо. Втім, Менделєєвський інститут створений не був. Див.: *Личков Б. Л.* Материалы к характеристике прикладной научной работы Академии наук СССР. – Л., 1929. – 76 с. (АН СССР, КЕПС. Отчеты. № 21); *Борисяк А. А., Архангельский А. Д., Вернадский В. И.* Задачи Академии наук СССР в области геологических дисциплин. – Л., 1929. – 16 с.

¹⁸⁸ Кандидатуру Вернадського на пост віце-президента АН було запропоновано на засіданні фракції комуністів-академіків 25 лютого 1929 р., а вже 28 лютого Політбюро затвердило це рішення під грифом «таємно». Вернадський вважався партійною владою і можливим кандидатом в президенти АН. Див.: Академия наук СССР и ЦК ВКП(б). 1927–1930 гг. / публ. М. В. Зеленова // *Ист. архив.* – 1997. – № 4. – С. 129, 131, 133; Академия наук в решениях Политбюро ЦК РКП(б) – ВКП(б) – КПСС. 1922–1952. – М., 2000. – С. 57–59.

У листі до сина Георгія з Праги від 16 липня 1929 р. Вернадський писав: «На выборах я был выдвинут в кандидаты как некоторыми академиками, так и всей коммунистической и ей сочувствующей группой. Узнав об этом и имевши переговоры с некоторыми академиками, я, не ожидая выборов, решительно отказался, – по болезни, не позволяющей мне, не бросая научной работы, взять вице-президентство. Несмотря на мой отказ, я был выбран кандидатом, опять отказался, и тут произошла путаница, в которой в конце концов Ферсман прошел. Ферсман на заседании не был, – был болен» (Пять «вольных» писем В. И. Вернадского сыну // *Минувшее.* – М., 1992. – Вып. 7. – С. 436–437).

Див. також. лист Вернадського до сина Георгія з Праги від 5–6 травня 1932 р. у: *Week-end в Болшево, или еще раз «вольные» письма академика В. И. Вернадского / публ. и прим. М. Ю. Сорокиной // Минувшее: ист. альманах.* – СПб., 1998. – Вып. 23. – С. 301–308.

¹⁸⁹ Ідеться про Лангсдорфа Григорія Івановича (Георг Генріх; 1774–1852), доктор медицини, ботанік, зоолог, генеральний консул Росії в Бразилії. Академік АН (ад'юнкт з 1808 р.; екстраординарний академік із зоології з 1812 р.). Німець за походженням. Навчався в Геттінгенському університеті. У 1803–1806 рр. зробив на шлюпі «Надія» (під командуванням І. Ф. Крузенштерна) плавання з Копенгагена навколо мису Горн в Петропавловськ-Камчатський і звідти до Японії і в Північно-Західну Америку. У 1812 р. був призначений російським консулом у Ріо-де-Жанейро. У 1821–1828 рр. очолював російську експедицію у внутрішні райони Бразилії, що вивчала природу і корінне населення країни; зібрав великі зоологічні та ботанічні колекції. У 1831 р. звільнений з Академії з пенсією.

Після закінчення експедиції Лангсдорфа значна частина архіву була привезена до Петербурга разом із природничими колекціями. Рукописний архів не був виділений зі складу зібраних колекцій, частина рукописів надійшла в Ботанічний сад АН. Тільки в 1930 р. науковий співробітник Архіву АН СРСР Б. Л. Модзалевський випадково виявив серед папок з гербарієм, привезеним із Бразилії в 1829 р., великий за обсягом і добре збережений архів експедиції. Ці матеріали, а також альбом етнографічних малюнків із Музею етнографії та малюнки зоологічного характеру з Зоологічного інституту, що надійшли в 1930-ті роки в Архів АН СРСР, були об'єднані у фонд № 63 (Лангсдорф Г. І.).

Велике значення експедиції надавали академіки М. І. Вавилов, В. І. Вернадський, В. Л. Комаров. У «Відомостях про завдання і роботи, що зазвичай виконуються в службовий час Комісії з історії знань» голова цієї комісії акад. В. І. Вернадський 26 лютого 1930 р. писав, що КІЗ займається, зокрема, «вивченням експедиції до Бразилії ак. Лангсдорфа» (АРАН, ф. 518, оп. 4, спр. 48, арк. 13). Ця робота була продовжена в 1931 і 1932 р. Див.: Академик Г. И. Лангсдорф и русская экспедиция в Бразилию в 1821–1836 гг.: библиогр. указ. / сост. К. В. Александрова; под ред. Д. Е. Бертельса и Б. Н. Комиссарова. – Л., 1979. – 59 с. У ньому, зокрема, наведено 360 назв наукових статей і видань щодо експедиції.

¹⁹⁰ Заболотний Данило Кирилович (1866–1929), мікробіолог, епідеміолог. Академік ВУАН (1922), АН СРСР (1929), президент ВУАН (1928–1929). Професор Петербурзького жіночого медичного інституту, ректор Одеського медичного інституту, професор Військово-медичної академії. У 1928 р. переїхав до Києва, обраний президентом ВУАН, засновник та перший директор Інституту мікробіології і епідеміології.

¹⁹¹ Поїздка до Києва в зв'язку з роботою в Україні експедиції Біогеохімічної лабораторії (див. комент. № 145) до від'їзду наприкінці червня за кордон на 3 місяці не відбулася. Вернадські виїхали до СРСР 26 вересня 1929 р., зупинилися в Берліні, до Ленінграда повернулися 3 жовтня.

¹⁹² Голль Тетяна Миколаївна (1929–1999), єдина внучка В. І. та Н. Є. Вернадських, донька Ніни Володимирівни та Миколи Петровича. Народилася в Празі 9 травня 1929 р., з дитинства була психічно хворою дитиною. В. І. Вернадський останній раз зустрічався із сім'єю доньки у вересні 1935 р. У 1939 р. подружжя Голль переїхало до США.

¹⁹³ Ідеться, очевидно, про якийсь том: Записки коллегии востоковедов при Азиатском музее АН СССР. – Л., 1925–1930. – Т. 1–5.

¹⁹⁴ Наука и научные работники СССР. Ч. 6. Научные работники СССР без Москвы и Ленинграда: справ. / сост., авт. предисл. С. Ф. Ольденбург; сост. Е. Ф. Карский. – Л., 1928. – III–VIII, 810 с.

Від 1916 р. в АН діяла комісія «Наука в Росії», від 1924 р. як комісія для видання довідника «Наука та її працівники в межах СРСР»; з квітня 1930 р. комісія називалася «Наука і наукові працівники СРСР», у 1932–1934 рр. перетворена на «Комітет обліку наукових працівників і вивчення наукових сил СРСР».

¹⁹⁵ Ідеться, очевидно, про довідник: Наукові установи та організації УСРР. – Харків, 1930. – 404 с.

¹⁹⁶ *Вернадский В. И.* 1) Об элементах редких земель в массивных горных породах // Докл. АН СССР. Сер. А. – 1929. – № 2. – С. 35–37; 2) О геохимических постоянных культурных растений // Там само. – С. 38–40; 3) К вопросу о радиоактивности нефтяных буровых вод // Там само. – 1930. – № 15. – С. 399–401; *Vernadsky W.* 1) Über den Kaolinkern der Alumosilikate und ihre Stellung in den Erdrinde // Die Naturwissenschaften in der Sowietunion. – Berlin: Ost-Europa Verlag, 1929. – S. 1–15; 2) Sur les eaux naturelles riches en radium // Comptes Rendus Acad. Sci., Paris. – 1930. – T. 190. – P. 1172–1175; 3) Sur le radium dans les origines aquatiques // Там само. – 1930. – T. 191. – P. 421–423. Також див. комент. № 177.

¹⁹⁷ Див. комент. № 166.

¹⁹⁸ Вернадський не зміг отримати дозвіл на закордонне відрядження в 1930–1931 рр. За кордон він із дружиною виїхав лише в травні 1932 р.

¹⁹⁹ Ідеться про «закон спадної родючості ґрунту». На його підставі англійський економіст Томас Роберт Мальтус (Malthus; 1766–1834) у книзі «Все про принципи населення» (1798; перероблено 1803 р.) сформулював закон, відповідно до якого додаткові вкладення праці й капіталу в обробку землі за певною межею не супроводжуються відповідним зростанням кількості сільськогосподарської продукції, їх ефективність, навпаки, знижується, і зробив висновок, що земля не може прогодувати населення планети, яке нібито зростає в геометричній прогресії. Тому, на думку Мальтуса, слід вживати заходів для зменшення його кількості. Проте учений абстрагувався від науково-технічного прогресу в сільському господарстві і не врахував такий циклічний характер дії закону спадної граничної корисності при переході від менш розвинутого технологічного способу виробництва до більш розвинутого. Зокрема, в умовах біотехнологічної революції в сільському господарстві цей закон у його традиційному тлумаченні перестає діяти, формуючи, водночас, умови свого розвитку і функціонування на якісно новій основі.

²⁰⁰ Н. В. Вернадська-Толль проводила серпень із дочкою в пансіоні в околицях Високих Татр – у Лучивні (Lučivná) поблизу Попрада.

²⁰¹ Ніна Володимирівна писала, що населення там – «самые настоящие словаки, а вовсе не украинцы; много цыган и евреев в городах» (лістівка від 17 серпня, АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 295, арк. 42–42 зв.).

²⁰² 13 січня 1939 р. Ніна Володимирівна з дочкою, які отримали дозвіл на еміграцію до США, вже приїхали до Георгія Володимировича та його дружини в Нью-Хейвен. М. П. Толль приєднався до родини в США наприкінці квітня 1939 р. – він їхав по польській квоті як уродженець Польщі.

²⁰³ У травні 1939 р. Вернадський відвідав Київ, де брав участь у двох конференціях (з пегматитів та з порівняльної фізіології). Це була перша за майже 10 років поїздка В. І. Вернадського до Києва.

²⁰⁴ В евакуації в Боровому в 1942 р. Вернадський згадував: «В сентябре 1937 – по возвращении из Узкого – внезапно я лишился способности владеть 4(-мя) пальцами правой руки – *эндокардит*. Первое проявление было в 1930 году во время Гидрогеол[огического] всесоюзного съезда в Ленинграде. Тогда у меня отнялись эти пальцы во время завтрака (не мог вилкой взять кусочек цыпленка), прошло сразу, через 5–10 минут, и я не обратил на это внимания. ... В первый раз тогда появилась *аритмия*» (*Вернадский В. И. Дневники. 1935–1941: в 2-х кн. Кн. 1: 1935–1938. – М., 2006. – С. 160*). Пізніше Вернадський відновив спроможність писати, втім почерк частково змінився.

²⁰⁵ Виноградов Олександр Павлович (1895–1975), геохімік, учень і найближчий співробітник В. І. Вернадського. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів О. П. Виноградова в кн. 1 цього видання.

²⁰⁶ *Ферман А. Е.* Занимательная минералогия. 5-е изд. – М., 1937. – 240 с. Про книжку Драгга відомостей бракує.

²⁰⁷ Ольденбург Ада Дмитрівна (уродж. Старинкевич; 1892–1946), дружина Сергія Сергійовича Ольденбурга, сина акад. С. Ф. Ольденбурга. З дитинства мала виняткові математичні здібності, закінчила математичне відділення Вищих жіночих курсів. У 1918 р. подружжя розлучилося, С. С. Ольденбург емігрував до Франції, а Ада Дмитрівна залишилася з двома дітьми. У Криму працювала вчителькою арифметики в сільській школі в Кореїзі. Навесні 1921 р. з дітьми повернулася в Петроград у вагоні разом із Вернадськими. Працювала вихователкою в дитячій колонії «Красная новь», викладачем математики в школі. С. С. Ольденбург у листах

просив Аду Дмитрівну повернутися до нього, і вона з дітьми виїхала до Парижа. Працювала в банку. У сім'ї народилося ще троє дітей. Донька С. С. і А. Д. Ольденбургів – Зоя Ольденбург (1916–2002) стала відомою французькою письменницею.

²⁰⁸ Об'єднання вчених-емігрантів, учнів і послідовників історика церковного мистецтва Никодима Павловича Кондакова (1844–1925). Емігрувавши в 1922 р. в Прагу, він почав читати в Празькому Карловому університеті курс лекцій про роль східноєвропейських слов'янських і кочових народностей в історії загальноєвропейської культури, з історії античного побуту і культури та з проблем орнаменту. Після його смерті учні створили в Празі «Семинарій імені Н. П. Кондакова» (*Seminarium Kondakovianum*), перейменованій у 1931 р. в «Археологічний інститут імені М. П. Кондакова». Керівниками семінарію були обрані О. П. Калитинський та Г. В. Вернадський, а почесним головою – княгиня Н. Г. Яшвіль. Серед засновників семінарію були також М. П. Толль та Н. В. Вернадська-Толль. Видавав «Сборники статей по археологии и византиноведению», з 1937 р. – «Анналы» (в 1927–1940 рр. опубліковано 11 випусків наукових праць інституту). У 1952 р. інститут був включений до складу Чехословацької АН, а в 1955 р. припинив діяльність. Див.: *Беляев С. А.* Из истории становления Семинария имени академика Н. П. Кондакова // *Русская эмиграция в Европе. 20-е – 30-е годы XX века.* – М., 1996. – С. 3–34; *Басаргина Е. Ю.* Археологический институт им. Н. П. Кондакова (*Seminarium Kondakovianum*). По материалам архивов Праги // *Мир русской византистики: материалы архивов Санкт-Петербурга.* – СПб., 2004. – С. 766–811; *Seminarium Kondakovianum: покажчик змісту / упор. Д. Гордієнко // Софія Київська: Візантія. Русь. Україна.* – Вип. IV: зб. наук. праць, присвячена 170-літтю з дня народження Никодима Павловича Кондакова (1844–1925). – К., 2014. – С. 723–741.

²⁰⁹ Ідеться, очевидно, про наслідки Мюнхенської угоди (Німеччини, Італії, Франції й Англії) від 30 вересня 1938 р., коли після окупації Німеччиною Судетів почалася ліквідація державної самостійності Чехословацької Республіки і в березні 1939 р. Третій рейх захопив всю територію країни.

²¹⁰ Ідеться про офіційну довідку про те, що Ніна Володимирівна навчалася у Військово-медичній академії в Петрограді у 1921–1922 рр. та складала іспити за 2-й курс. Ця довідка потрібна була для допуску в США до іспитів на підтвердження медичної освіти й отримання права на роботу за фахом.

²¹¹ Ідеться про «Опыт гидрохимии и геохимии вод Земли», незакінчений вступ до 2-го видання «Истории природных вод», яке планував Вернадський. Опубл. вперше у: *Вернадский В. И.* Избранные сочинения. – М., 1960. – Т. 4, кн. 2. – С. 538–587. Нове перевид.: *Вернадский В. И.* История природных вод. – М., 2003. Також див. комент. № 166.

²¹² Див.: *Виноградов А. П.* Биогеохимические провинции // *Тр. Юбил. сессии, посвящ. 100-летию со дня рождения В. В. Докучаева.* – М.; Л.: 1949. – 124 с.

²¹³ *Vernadsky G.* On the Origins of the Antae // *Journal of the American Oriental Society.* – 1939. – Vol. 59, № 1. Mar. – P. 56–66.

²¹⁴ *Брим В. А.* Путь из варяг в греки // *Изв. АН СССР. VII серия. Отд-ние общ. наук.* – 1931. – № 2. – С. 201–247. Георгій писав про Бріма та його статтю в листі батькам від 13 травня 1939 р. (АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 322, арк. 20 зв.).

Брім Веніамін Адамович (1893–1939), германіст, професор Педагогічного інституту ім. Герцена, науковий співробітник яфетичного інституту. Працював в Академії історії матеріальної культури. Обіймав посаду секретаря підкомісії з вивчення римсько-візантійських договорів, що існувала при АН СРСР. У 1929 р. звільнений із роботи, в серпні 1930 р. заарештований і висланий у м. Сталінград, де викладав у механічному і педагогічному інститутах. Знову заарештований у лютому 1938 р., у вересні розстріляний.

²¹⁵ А. Ю. Кримський. Див. комент. № 8.

²¹⁶ *Груздев И. А.* Горький и его время. Т. 1. – Л.: Гослитиздат, 1938. – 510 с.

²¹⁷ Як писав Георгій Вернадський батькам, комісії для допуску Ніни Вернадської до кваліфікаційних іспитів знадобилися також папери щодо першого курсу навчання Ніни у Сімферополі в Таврійському університеті 1920 р. (АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 322, арк. 20). У вересні 1940 р. Ніна вступила на курси охорони здоров'я у Yale Graduate School (на стипендії, із наміром закінчити магістерський 2-річний курс за рік), у жовтні 1940 р. та січні 1941 р. склала в Нью-Йорку іспити на право практикувати як психолог (Там само, арк. 37, 49).

²¹⁸ В. І. Вернадський народився в Петербурзі, де працював його батько, економіст і статистик І. В. Вернадський (див. комент. № 181). У 1868 р. родина переїхала до Харкова, де голова родини (через хворобу і після одужання) отримав посаду керуючого конторою Державного банку. У Харкові в 1873 р. Володимир вступив до 1-ї чоловічої класичної гімназії. У 1876 р. Вернадські повернулися до Петербурга; їхній син закінчив гімназію і в 1881 р. вступив на фізико-математичний факультет Петербурзького університету.

²¹⁹ Короленко Євграф Максимович (1810–1880), двоюрідний дядько В. І. Вернадського, що склав серйозний вплив на формування світогляду племінника. Служив офіцером, проте рано вийшов у відставку і присвятив себе самоосвіті та науковим працям. Захоплювався ліберальними ідеями французьких просвітителів і природничими науками. У бесідах зі своїм племінником обґрунтовував єдність і всеоживленість світобудови, публікував статті в журналі «Экономический указатель». Як згадував В. І. Вернадський, дядько гаряче сприйняв теорію Дарвіна і, вже будучи в похилому віці, був зайнятий твором про походження людини. Також див. спогади В. Г. Короленка про Євграфа Максимовича у: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1. Кн. 1. – К., 2011. – С. 646–647.

²²⁰ У червні 1913 р. В. І. Вернадський відвідав Шишаки, а на початку липня відбув до Канади на XII сесію Міжнародного геологічного конгресу в Торонто, пізніше з російською делегацією здійснив поїздку по США. В Європу Вернадський повернувся на початку вересня, по дорозі відвідав Париж для роботи в Національному музеї природознавства.

²²¹ Ідеться про історика і політика Павла Миколайовича Мілюкова (1859–1943). Лідер кадетської партії, депутат III і IV Державної думи, міністр закордонних справ Тимчасового уряду (березень – травень 1917 р.). Від листопада 1918 р. жив на Заході. У 1921–1940 рр. редактор паризької газети «Последние новости». Один із найвпливовіших діячів російської еміграції. Залишив спогади: *Милюков П. Н.* 1) Воспоминания (1859–1917): в 2-х т. – М., 1990; 2) Дневник. 1918–1921. – М., 2004. – 847 с.

Очевидно, в листі йдеться про промову П. М. Мілюкова про політику Міністерства внутрішніх справ у національному питанні на засіданні Державної думи Росії 18 травня 1913 р.

²²² «Новое время», щоденна газета, виходила в Петербурзі з 1868 р. по жовтень 1917 р. З 1876 р. видавалася і редагувалася письменником і публіцистом О. С. Суворіним (1834–1912). З 1905 р. стояла на консервативних позиціях.

²²³ Ідеться про працю німецького економіста, соціолога і філософа Вернера Зомбарта (Sombart Werner; 1863–1941) «Соціалізм і соціальний рух в XIX столітті». Можливо, у виданні: *Sombart W.* Sozialismus und soziale Bewegung im 19. Jahrhundert. – Jena, 1896. – 144 S.; або в перекладі: *Зомбарт В. І.* Социализм и социальное движение в XIX столетии; II. Из теории и истории профессионального рабочего движения / пер. с нем. – М., 1905. – 370, [1] с.

²²⁴ Ідеться про роман німецького письменника Фрідріха Шпільгагена (Spielhagen Friedrich; 1829–1911) «Один в полі не воїн» («In Reih' und Glied», 1866). Можливо, у виданні: *Spielhagen F.* In Reih' und Glied: Roman / 14. Auflage; in zwei Büchern, kompl. – Leipzig, 1902. – 550; 620 S.

²²⁵ Жедрінський Володимир Іванович (1899–1974), племінник Н. Є. Вернадської, син Ніни Єгорівни (1871–1936) та Івана Олександровича (1868–1942) Жедрінських, молодший

брат М. І. Жедрінської. Художник, сценограф. У 1918 р. в Києві навчався в Академії мистецтв, у жовтні 1919 р. чиновник з особливих доручень у Г. Є. Старицького. В еміграції в Югославії, потім у Марокко та Франції. Див. про нього: *Ваганова Н. М.* Годы исканий В. И. Жедринского (Белград – Брно – Прага – Загреб. 1921–1939) // Культурное наследие российской эмиграции: 1917–1940. – М., 1994. – Кн. 2. – С. 358–370.

²²⁶ Очевидно, пригодницькі романи американського письменника Джеймса Фенімора Купера (1769–1851).

²²⁷ Жедрінська Марія (Мурочка) Іванівна (?–1922), племінниця Н. Є. Вернадської, сестра В. І. Жедрінського.

²²⁸ Імовірно, йдеться про першу в Росії радіохімічну лабораторію для вивчення радієвих руд, яка почала працювати в січні 1912 р. при Геологічному і мінералогічному музеї АН.

²²⁹ Г. Є. Старицький. Див. комент. № 19 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

²³⁰ Очевидно, Ніна захопилася фотографуванням за прикладом дядька Георгія.

²³¹ Ніна з мамою мали їхати до Шишак, де Вернадські арендували на літо 1913 р. дачу (див. лист Н. Є. Вернадської до чоловіка від 22 травня 1913 р. – АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 276, арк. 57).

²³² Великдень у 1913 р. припадав на 14 квітня.

²³³ Старицька Марія (Мака) Єгорівна, молодша сестра Н. Є. Вернадської. Див. комент. № 11 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

²³⁴ Особу не встановлено. Імовірно, хатня робітниця.

²³⁵ Див. комент. № 10 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

²³⁶ Ідеться про російських письменників Михайла Євграфовича Салтикова (псевдонім Н. Щедрін; 1826–1889) і Гліба Івановича Успенського (1843–1902).

²³⁷ Ідеться про визначник квітів і рослин.

²³⁸ Ідеться про роман класика болгарської літератури Івана Вазова (1850–1921) «Під ярмом». Роман був написаний в Одесі в 1888 р., опублікований у Болгарії в 1894 р. Див., наприклад, видання: *Вазов І.* Под игом: Роман из жизни болгар накануне освобождения. – СПб., 1896. – 238 с.

²³⁹ «Речь», щоденна газета, що виходила в 1906–1917 рр. в Петербурзі, орган Конституційно-демократичної партії. Фактичні керівники – І. В. Гессен і П. М. Мілюков. У газеті активно співпрацював і В. І. Вернадський. Була закрита більшовиками 26 жовтня 1917 р. До серпня 1918 р. виходила під назвами «Наша речь», «Свободная речь», «Век», «Новая речь», «Наш век».

²⁴⁰ У листі до О. Є. Ферсмана з Полтави 18 квітня 1913 р. Вернадський писав: «Ездили на Псе́л, но оказалось, что прекрасный уголок, который хотели купить, в этом году не продается, и я совсем не понимаю, отчего владелица нам это объявила после осмотра!» (*Вернадский В. И.* Письма В. И. Вернадского А. Е. Ферсману. – М., 1985. – С. 58).

Наталія Єгорівна Вернадська пізніше згадувала, що літо 1913 р. вони жили «на даче Красовского около Шишак», поблизу місця, де будували власну дачу. 4 червня в Шишаки приїхав В. І. Вернадський, а вже 7 липня відбув до Америки (для участі в XII сесії Міжнародного геологічного конгресу в Канаді). Ньюта (Г. С. Короленко) також була влітку того року в Америці на конгресі Християнського союзу молоді (Хронологія, 1913. – АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 39, арк. 77).

Прасковья Кирилівна Казакова, яка була багато років хатньою робітницею у Вернадських, згадувала, що весною 1913 р. «всей семьей поехали в Полтаву и около Полтавы наняли дачку на Псле (дача Красовского). <...> Георгий с женой также это лето жили вместе с родителями на даче. В. И. с середины лета поехал в Америку на Международный геологический конгресс. <...> С дачи в этом году уехали рано, так как Н. Е. поехала в Полтаву позитить с матерью, Георгий Владимирович в Киев на съезд и выставку по кооперации, а я с старушкой

кухаркой – в Петербург. Заезжали по пути в Киев посмотреть его» (Воспоминания Прасковьи Кирилловны Казаковой о семье Вернадских // Бюллетень Комиссии по разработке научного наследия академика В. И. Вернадского. Вып. 21. – М., 2012. – С. 130).

У літературі згадується, що Вернадські винаймали дачу в адвоката Красовського, докладних відомостей про нього з'ясувати не вдалося. За даними довідника «Памятная книжка Полтавской губернии на 1914 г.» (Полтава, 1914), у губернському місті мешкав присяжний повірений Петро Іванович Красовський (вул. Срітенська, 4а). Див. комент. № 392 у розділі листів Г. В. Вернадського в цій книзі.

²⁴¹ Особу не встановлено.

²⁴² Дружина Г. Є. Старицького Єлизавета Петрівна Старицька (уродж. Васькова-Примакова). Див. комент. № 282 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

²⁴³ Старицький Павло Георгійович (1906–1965), племінник Н. Є. Вернадської. Як «соціально чужий» елемент в 1930-ті роки не міг завершити освіту в СРСР, жив випадковими заробітками. Після отримання в кінці 1930-х років важкої травми на виробництві був переведений на інвалідність, жив на пенсію. Мешкав усе життя на Зубовському бульварі в Москві.

²⁴⁴ Особу не встановлено. Можливо, йдеться про Клавдію Наришкіну, дочку колишньої хатньої робітниці Вернадських Ганни Аристархівни Наришкіної.

²⁴⁵ Короленко Ганна Сергіївна (1884–1917), племінниця В. І. Вернадського. Див. комент. № 182 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

²⁴⁶ *Бирюков П. И.* Биография Льва Николаевича Толстого: в 2-х т. – М., 1911–1913. – Т. 1–2.

²⁴⁷ Ідеться, очевидно, про виставу за п'єсою Івана Карповича Тобілевича (псевдонім Карпенко-Карий) «Бондарівна», яку часто ставили напівпрофесійні театральні трупи, аматорські колективи, зокрема Товариства «Просвіта».

²⁴⁸ Брат Г. В. Вернадський.

²⁴⁹ Юхим Васильович Замоздра, власник землі, яка межувала з дачною ділянкою Вернадських (див. копію купчої на 12 десятих землі в Шишаках: АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 157, арк. 342–343).

²⁵⁰ Леонтій Трохимович Сердюк. Див. комент. № 235 у розділі Н. Є. Вернадської в цій книзі.

²⁵¹ Вернадські купували для дачі землю, яка межувала, зокрема, із землею козака Петра Кийка (див. копію купчої на 12 десятих землі в Шишаках: АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 157, арк. 342–343).

²⁵² *Вернадский Г.* [Рец.] // Русская мысль. – 1913. – № 12. – С. 462–463. – Рец. на кн.: *Грушевский М. С.* История украинского казачества до соединения с Московским государством. – СПб., 1913. – Т. 1. – 408 с.

²⁵³ Ідеться про дачу Володимира Галактіоновича Короленка на хуторі Хатки (тепер у межах с. Малий Перевіз Шишацького району). Після смерті Короленка дачу зберегли місцеві жителі. Згодом її передали Харківському художньому інституту для студентської практики і літнього відпочинку викладачів. У 1960 р. тут була відкрита літературно-меморіальна кімната-музей. У 1996 р. вирішено було створити ландшафтний заказник «Короленкова дача». До 150-річчя письменника в 2003 р. садиба була відреставрована.

²⁵⁴ Очевидно, Г. Є. та Є. П. Старицькі.

²⁵⁵ Ідеться, ймовірно, про Г. С. Короленко (Нюту). Див. комент. № 182 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

²⁵⁶ Брат Г. В. Вернадський з дружиною Ніною Володимирівною Вернадською (уродж. Ільїнською). Див. комент. № 191 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

²⁵⁷ Д. М. Фролов. Див. комент. № 277 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

²⁵⁸ Л. Т. Сердюк.

²⁵⁹ Діти Георгія Єгоровича та Єлизавети Петрівни Старицьких:

Старицький Павло Георгійович (1906–1965). Див. комент. № 243.

Старицька Ганна Георгіївна (1907/1908–1981). Див. комент. № 347 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

Старицький Георгій Георгійович (1910–1992), племінник Н. Є. Вернадської, фотограф. У 1932 р. закінчив технікум конструкторів при «Стальпроекті» в Москві. У 1933 р. засуджений на 3 роки концтаборів. Термін відбував у Сиблагу, працював у відділі головного інженера «Тагилстрою» в Нижньому Тагілі. Заарештований знову в 1936 р., засуджений на 10 років ВТТ і 5 років позбавлення політичних прав. З 1937 р. в Норильлазі, до 1944 р. працював у проєктному відділі комбінату. Звільнений у 1946 р., працював керівником групи в Управлінні місцевих будматеріалів у Норильську. Знову засуджений у 1951 р. до заслання на поселення. Звільнений у 1954 р. від спецпоселення. До 1970 р. проживав у Норильську. Переїхав до Москви (*Эбеджанс Светлана. Из тех самых Старицких // О времени, о Норильске, о себе. – М., 2008. – Кн. 5. – С. 506.*

²⁶⁰ Михайло Іванович Рубель, власник землі, яка межувала з дачною ділянкою Вернадських (див. копію купчої на 12 десятин землі в Шишаках: АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 157, арк. 342–343).

²⁶¹ Очевидно, один із власників землі в Шишаках. У листуванні А. П. Чехова згадується Олександр Павлович Негєєвич зі ст. Яреськи. Укладачі називають його колишнім учителем, потім артистом, зубним лікарем, який жив у Полтавській губернії; туберкульозним хворим. Див.: *Чехов А. П. Полное собрание сочинений и писем: в 30-ти т. Письма: в 12-ти т. – Т. 9. Письма, 1900 – март 1901. – М., 1980. – С. 583.*

²⁶² Згідно з купчою на придбання Вернадськими ділянки в Шишаках, одним із власників землі поруч був козак Галактіон Демиденко. Проте далі в листах Ніни Володимирівни згадується Павло Іванович Демиденко як власник землі, яку хотіли придбати Вернадські (див. копію купчої на 12 десятин землі в Шишаках: АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 157, арк. 342–343).

²⁶³ Ідеться, очевидно, про майновий ценз для політичного права участі у виборах. У Російській імперії, згідно з Положенням про вибори до Державної думи від 3 червня 1907 р., існували цензові курії – землевласницька, міська, селянська (волосна) і робоча. Зокрема, в землевласницькій курії для особистого права участі у виборчому з'їзді було потрібно за рік до виборів володіти в тому ж повіті або мінімально 125 десятинами землі в найжвавіших зонах, або майном, вартістю за земською оцінкою не менше 15 тис. руб. Дрібні землевласники, що не мали майнового цензу, достатнього для участі в повітовому виборчому з'їзді, збиралися на попередній з'їзд, який міг вибрати учасників повітового виборчого з'їзду (стільки, скільки повних земельних цензів становили спільно володіння всіх дрібних землевласників, що з'явилися на попередній з'їзд).

²⁶⁴ Імовірно, сторож дачної ділянки Вернадських.

²⁶⁵ *Маевский П. Ф. Флора Средней России. – М., 1892. – 596 с. (изд. 2-е. – М., 1895. – 639 с.; изд. 3-е. – М., 1902. – 693 с.; изд. 4-е. – М., 1912. – 731 с.); Шмальгаузен И. Ф. Флора средней и южной России, Крыма и Северного Кавказа. – Киев, 1895–1897. – Т. 1–2; Ростовцев С. И. Определитель растений для школ и самообразования. Ч. 1: Таблицы для определения сосудистых растений (весенних, летних и осенних). – М., 1903. – XVIII, 500 с. (с еще вид. 1905, 1909, 1913, 1916 pp.).*

²⁶⁶ Область Війська Донського, в 1870–1918 рр. адміністративно-територіальна одиниця в Російській імперії, населена, значною мірою, донськими козаками.

²⁶⁷ Ідеться, очевидно, про французького натураліста, професора зоології і фотографа Армана Сабатьє (Sabatier Armand; 1834–1910), автора книжок: *Сабатьє А. 1) Бессмертие с точки зрения эволюционного натурализма: лекции, читанные в Женевском университете / пер. с фр.*

В. Обреимова. – СПб., 1897. – 176 с.; 2) Жизнь и смерть: публичные лекции / пер. с фр. В. Обреимова. – СПб., 1898. – 201 с.

²⁶⁸ Див. комент. № 224.

²⁶⁹ Йдеться, очевидно, про британського натураліста, мандрівника, географа й антрополога Альфреда Рассела Уоллеса (Воллес; Wallace Alfred Russel; 1823–1913). Одночасно з Дарвіном створив теорію природного відбору. Уоллесу належать багато досліджень з питань біогеографії, одним із основоположників якої він є, і попереджувального забарвлення (мімікрія) рослин і тварин. Див.: *Wallace A. R. Mimicry, and other protective resemblances among animals // Westminster Review.* – 1867. – (n. s.) 32 (173, 1 July). – P. 1–43.

²⁷⁰ Імовірно, йдеться про дружину Г. В. Вернадського.

²⁷¹ Жедрінська Ніна Єгорівна (уродж. Старицька; 1871–1936), сестра Н. Є. Вернадської. Див. комент. № 10 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

²⁷² Можливо, йдеться про «Кобзар» Т. Г. Шевченка.

²⁷³ Можливо, йдеться про кн.: *Уоллес А. Р. Научные и социальные исследования.* Т. 1: Изучение Земли: Описательная зоология. Распределение растений. Распределение животных. Теория эволюции. Антропология. Специальные проблемы / пер. с англ. Л. Лакиера. – СПб., 1903. – 514 с.

²⁷⁴ Особу не встановлено.

²⁷⁵ Роман британського письменника Вальтера Скотта (Scott Walter; 1771–1832). Можливо, у виданні: *Скотт В. Айвенго: Рассказано по роману Вальтер-Скотта / пер. с англ.; с рис. худож. Brinsley Le Fanu.* – СПб., 1907. – 64 с., 17 ил.

²⁷⁶ «Киевская мысль», щоденна газета ліберального напрямку. Видавалася в Києві російською мовою в 1906–1918 рр. З 1917 р. виходила двічі на день – ранковим і вечірнім випусками. Була найбільшою за накладом провінційною газетою Російської імперії.

²⁷⁷ «Рада», єдина щоденна українська громадсько-політична, економічна і літературна газета ліберального напрямку українською мовою на Наддніпрянщині. Виходила в Києві від 15 вересня 1906 р. до 2 серпня 1914 р. «Рада» постала як безпосереднє продовження «Громадської думки», забороненої російським урядом. «Раду» видавав і фінансував в основному Євген Чикаленко. Головними редакторами були Федір Матушевський, Мефодій Павловський (1907–1913), Андрій Ніковський (1913–1914). Через постійні переслідування російської адміністрації, часті конфіскації і фінансові кари наклад газети ледве сягав 3–5 тис. примірників (число передплатників – 1–3 тис.). На третій день після вступу Росії в Першу світову війну російський уряд закрив «Раду», і вона відновилася щойно по Лютневій революції 1917 р. під назвою «Нова Рада». У 1991–2006 рр. в Києві виходила відроджена газета «Рада».

²⁷⁸ Очевидно: *Тесленко А. [Ю.] З книги життя: оповідання / [передм. «Архип Тесленко» С. Ф. Черкасенка].* – К., 1912. – XX, 306 с. (у змісті: За паспортном; Хуторяночка; Син; Радощі; Школяр; Любов до ближнього; У схимника; У городі; Наука; Поганяй до ями; Немає матусі; Прощай, життя; В тюрмі; На чужині; Що робити; Страчене життя; Да здравствует небитіс; Як же так; В пазурях у людини).

Тесленко Архип Юхимович (1882–1911), український письменник. Народився на Полтавщині в селянській родині. Після церковно-парафіяльної школи навчався в церковно-вчительській школі, але був виключений за «вільнодумство». Працював у нотаріальній конторі в Лохвиці. Захопився театром і драматургією. У 1905 р. вступив до революційної організації «Селянська спілка». За участь у селянських заворушеннях був заарештований і засланий спочатку на Вологодщину, а потім у В'ятську губернію. У 1910 р. повернувся до рідного села, де хворий на сухоти невдовзі помер. Автор поезій, оповідань і повістей.

²⁷⁹ Йдеться про оповідання «Мадемуазель Перль» (1886) французького письменника Гі де Мопассана (de Maupassant Henri René Albert Guy; 1850–1893).

²⁸⁰ Олександр Олександрович Корнілов. Див. комент. № 113 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

²⁸¹ Дача Красовських розташовувалася на під'їзді до Шишак (АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 276, арк. 57).

²⁸² Імовірно, йдеться про драму на 4 дії «Тарас Бульба» М. П. Старицького (за М. В. Гоголем), яка була, наприклад, у репертуарі Української трупи М. К. Садовського.

²⁸³ Очевидно, розглядалося питання змінити гімназію. У 1911 р. при переїзді Вернадських із Москви до Петербурга Ніна спочатку пішла до гімназії Е. П. Шаффе, де їй не сподобалося через викладання французькою мовою. Дівчину, за порадою М. С. Гревса, перевели до Василеостровської гімназії М. Д. Могилянської (АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 64, арк. 44 зв.).

²⁸⁴ Наталія (Така) Павлівна Мілюкова. Див. комент. № 136 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі. У Мілюкових була дача у Фінляндії.

²⁸⁵ Особу не встановлено. Імовірно, один із власників землі в Шишаках. У літературі згадується Устим Шаруда, який походив із національно свідомої родини із Шишаків. Колишній офіцер царської армії. Один з організаторів навесні 1919 р. повстання в Миргороді, вів агітацію в Шишаках і Яреськах за підтримку повстання, мобілізував там загін молоді. Розстріляний ЧК в Миргороді у квітні 1919 р. У війську С. Петлюри воював також шишачанин Олександр Шаруда (1901–1970), який у 1942 р. був членом українського підпілля в Полтаві, згодом виїхав до Канади. Сестра Олександра – Катерина Шаруда стала дружиною історика і публіциста Дмитра Солов'я (1888–1966).

²⁸⁶ Можливо, родич Леонтія Трохимовича Сердюка.

²⁸⁷ Власник землі в Шишаках (т. зв. «дачі містечка Яреськи»), дворянин із Миргорода Микола Григорович Вирський, у якого Вернадські купили в квітні-травні 1913 р. майже 12 десятин землі за 6 тис. руб. (див. копію купчої: АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 157, арк. 342–343).

Згідно з указом імператора Миколи I «Про систему російських мір і вагів» (від 11 жовтня 1835 р.) було додатково прирівняно довжину сажена до довжини 7 англійських футів, тобто до 2,1336 метра.

Вернадський у той час виїхав за кордон для участі в XII сесії Міжнародного геологічного конгресу в Канаді. У рамках форуму члени делегації здійснили ще поїздки по Канаді та США. Див. розділ листів Н. Є. Вернадської у цій книзі.

²⁸⁸ Імовірно, якийсь родинний вислів.

²⁸⁹ Ферсман Олександр Євгенович (1883–1945), геохімік, мінералог. Академік Російської АН (1919), учень В. І. Вернадського. Один із основоположників геохімії. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів О. Є. Ферсмана в цій книзі.

²⁹⁰ *Мілюков П. Н.* Из истории русской интеллигенции: сб. статей и этюдов. – СПб., 1902. – 328 с.

²⁹¹ Незрозуміло, про яку саме працю М. С. Грушевського йдеться. Проте відомо, що брат Ніни Георгій Володимирович цього року написав рецензію на книжку Грушевського «История украинского казачества до соединения с Московским государством» (СПб., 1913). Див. комент. № 252.

²⁹² Реконструкцію садиби В. І. Вернадського на Бутовій Горі див.: *Губарь В. М.* Меморіальні заходи з увічнення пам'яті В. І. Вернадського на Полтавщині // Біосферно-ноосферні ідеї В. І. Вернадського й еколого-економічні та гуманітарні проблеми розвитку регіонів: матеріали XII Міжнар. наук.-практ. конф. 28–29 трав. 2010 р. – Кременчук, 2010. – С. 11–15.

²⁹³ Дмитро Іванович Шаховської. Див. комент. № 104 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

²⁹⁴ Ідеться, про Другий Всеросійський кооперативний з'їзд у Києві, що відбувся 1–7 серпня 1913 р. З'їзд розробив проект кооперативного закону, прийняв пропозицію про створення

Всеросійського загальнокооперативного інституту і Кооперативного музею. На з'їзді також різко позначалася українська течія у всеросійській кооперації. Див.: *Кузьміна І. В., Лубков А. В.* Князь Шаховской: путь русского либерала. – М., 2008. – 360 с.

²⁹⁵ Павло Єгорович Старицький. Брат Н. Є. Вернадської. Див. комент. № 7 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

²⁹⁶ Ідеться про двоюрідну сестру Н. Є. Вернадської Катерину Сергіївну Зарудну-Кавос (1862–1917) (див. комент. № 89 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі) та її чоловіка Євгена Цезаревича Кавоса (1859–1918, за іншими відомостями, після 1923), інженера, двоюрідного брата засновника і головного ідеолога об'єднання «Мир искусства» Олександра Миколайовича Бенуа. Кавос служив у департаменті залізничних справ Міністерства фінансів, займався також видавничою діяльністю. Видав, зокрема, збірник фотографій з етюдів І. Ю. Рєпіна, альбом кращих картин Галереї графа М. О. Кушєльова-Безбородька. У сім'ї Кавосів було двоє синів: Сергій Євгенович (?–1895) та Євген Євгенович (1894–1983), закінчив кадетський корпус, учасник «Білого» руху. В еміграції у Франції. Музикант, композитор.

²⁹⁷ «Я ужасно рада, что наш дом будет в украинском стиле. Сегодня видели одну дачу в Яресках в украинск[ом] стиле, замечательно красиво», – писала Ніна батькові у листівці з Яресек 27 серпня 1913 р. (АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 284, арк. 4 зв.).

Будинок у староукраїнському стилі зводився, як прийнято вважати, за проектом В. Г. Кричевського в півтора (з головного фасаду) поверхи з дерев'яними звивистими колонами (вигляд від р. Псьол – ідея дружини Н. Є. Вернадської) (*Губарь В. М.* Меморіальні заходи з увічнення пам'яті В. І. Вернадського на Полтавщині // Біосферно-ноосферні ідеї В. І. Вернадського й еколого-економічні та гуманітарні проблеми розвитку регіонів: матеріали XII Міжнар. наук.-практ. конф. 28–29 трав. 2010 р. – Кременчук, 2010. – С. 9).

Улітку 1914 р. Вернадські в'їхали в дім, хоча будівництво ще не було завершено. Будинок мав 11 кімнат: три – внизу, сім – на головному поверсі, одна – в мезоніні. Як згадувала П. К. Казакова: «Дом выстроен был большой. Низ – кухня и напротив комната для работницы, затем – большая комната – столовая и сбоку две комнаты для приезжих. В одной из этих комнат стояло пианино, часто приходила невестка Яковенок, и они пели с Ниной Владимировной (женой Георгия Владимировича). Во втором этаже были комнаты В. И., Нюты, Ниночки, Н. Е., молодых Вернадских и Корниловых (они жили это лето у нас всей семьей). Во втором этаже тоже был большой балкон. И наконец, с чердака была еще одна комнатка (третий этаж) со стеклянной дверью вместо окна. В этой комнатке поселили меня... Из комнаты был чудный вид на Псел и даже были видны Сорочинцы» (Воспоминания Прасковьи Кирилловны Казаковой о семье Вернадских // Бюллетень Комиссии по разработке научного наследия академика В. И. Вернадского. Вып. 21. – М., 2012. – С. 130).

Кричевський Василь Григорович (1872/1873 – 1952), маляр, архітектор, графік, заслужений діяч мистецтв УРСР (1940). Закінчив Харківське технічно-залізничне училище. Архітектурну освіту здобув самотужки, працюючи під керівництвом архітекторів С. Загоскіна і О. Бекетова та відвідуючи лекції в Харківському університеті. Побудував і художньо оформив будинок Полтавського губернського земства, будинок Лохвицького народного дому. За його проектами були споруджені комплекс земської губернської гончарної майстерні в Опішні, Канівський музей-заповідник «Могила Т. Г. Шевченка» (у співавторстві). Був одним із фундаторів і першим ректором Державної академії мистецтв у Києві, професором Архітектурного (пізніше художнього) інституту в Києві. Під час окупації жив у Києві. Восени 1943 р. разом із дружиною та донькою емігрував спочатку до Чехословаччини, потім до Австрії, Німеччини, згодом до Франції. У 1948 р. в 75-літньому віці переїхав до доньки у м. Каракас (Венесуела).

В. Кричевський мав у Шишаках, як дачу, хату із садком. Тут часто проводив літо його брат художник Федір Григорович Кричевський (1879–1947), один із фундаторів і перший ректор Української академії мистецтв.

В. Вернадський, як вважають, замовив В. Кричевському проект дачного будинку на Бутівій горі, витриманий у дусі старовинних українських споруд двоповерховий будинок із високим чотирихилим дахом.

Цікаво, що, «будуючи дачу (за проектом В. Кричевського) в Шишаках, В. Вернадський знайшов речі з курганів скіфського часу (VI–V ст. до н. е.), які здав до Природничо-історичного музею Полтавського губернського земства», про що свідчить запис в інвентарній книзі музею (Франко О. О. Федір Вовк – вчений і громадський діяч. – К., 2000. – С. 120).

²⁹⁸ Очевидно, Л. Т. Сердюк та В. І. Яковенко. Див. комент. № 235 і 230 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

²⁹⁹ Імовірно, хатня робітниця Вернадських у Шишаках.

³⁰⁰ Ідеться про фотографію, яку, очевидно, зняла сама Ніна Володимирівна.

³⁰¹ Доля цієї знахідки невідома. Проте серед експонатів відкритого в 1967 р. Шишацького краєзнавчого музею є зуби та уламки бивня мамонта.

³⁰² Очевидно, йдеться про книжку англійського радіохіміка, лауреата Нобелівської премії (1921), іноземного члена-кореспондента РАН (1924) Фредеріка Содді (Soddy Frederick; 1877–1956): *Содди Ф. Радий и его разгадка / пер. с англ. под ред. Д. Д. Хмырова. – Одесса, 1910. – XIV, 184 с.*

³⁰³ Ганна Сергіївна Короленко виїхала під Оренбург на кумосолікування.

³⁰⁴ Кумисолікувальний заклад доктора Джорджа (Єгора) Андрійовича Карріка «Джаневка» в близько 40 км від Оренбурга по Уфимському тракту, відкритий у 1889 р.

³⁰⁵ Можливо, якась із двох книжок австрійського астронома Самуїла Оппенгейма (Oppenheim Samuel; 1857–1928): *Oppenheim S. 1) Das astronomische Weltbild im Wandel der Zeit. Mit 24 s/w-Abbildungen. – Leipzig, 1906. – 164 S.; 2) Probleme der modernen Astronomie. Mit 11 Figuren im Text. – Leipzig, 1911. – 156 S.*

³⁰⁶ Так Н. В. Вернадська називала хатню робітницю родини Вернадських Прасковію Кирилівну Казакову (1874–1958). Див. комент. № 252 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

³⁰⁷ Донька О. О. та К. А. Корнілових Наталя Олександрівна. Див. комент. № 302 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

³⁰⁸ Імовірно, йдеться про книжку історика, основоположника египтології в Росії, академіка РАН (1918) Бориса Олександровича Турасва (1868–1920): *Тураев Б. А. История древнего Востока. Курс, читанный в Санкт-Петербургском университете в 1910–1911 г. – СПб., 1912. – Ч. 1–2.*

³⁰⁹ Очевидно, родина Г. Є. та Є. П. Старицьких.

³¹⁰ Ідеться про старшого сина лікаря Володимира Івановича Яковенка Всеволода Володимировича та його дружину Ніну Дмитрівну. Див. комент. № 337 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

³¹¹ Очевидно, Н. В. Вернадська, дружина Георгія Володимировича.

³¹² Старицька Марія (Мака) Єгорівна, молодша сестра Н. Є. Вернадської. Див. комент. № 11 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

³¹³ Очевидна помилка Ніни Володимирівни: йдеться про драму Марка Лукича Кропивницького (1840–1910) «Де зерно, там і полова» (інша назва – «Дві сім'ї», 1888), а не про твір Михайла Михайловича Коцюбинського (1864–1913).

³¹⁴ Ідеться про доньку Івана Михайловича та Марії Сергіївни Гревсів Катерину. Див. комент. № 46 і 303 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

³¹⁵ Особу не встановлено.

³¹⁶ Особу не встановлено.

³¹⁷ Див. комент. № 262.

³¹⁸ Особу не встановлено. Очевидно, один із власників землі в Шишаках.

³¹⁹ Після вбивства 28 червня 1914 р. в Сараєві сербським студентом Г. Принципом спадкоємця австро-угорського престолу ерцгерцога Франца Фердинанда Австро-Угорська імперія 23 липня виставила ультиматум Королівству Сербія. Відень вимагав від Белграда покарати причетних до скоєного сербських діячів та допустити австро-угорську поліцію на її територію. За діями Відня була підтримка Німеччини. Серби ж, спираючись на підтримку Російської імперії, відкинули такі радикальні вимоги і розпочали мобілізацію. 28 липня (15 липня за ст. ст.) Австро-Угорська імперія оголосила Сербії війну, важка артилерія почала обстріл Белграда, а регулярні війська перетнули сербський кордон. Росія заявила, що не допустить окупації Сербії. Росія планувала часткову мобілізацію, спрямовану на австро-угорський кордон, проте 31 липня після того, як російський Генштаб повідомив імператору, що часткова мобілізація неможлива з погляду логістики, розпочалася повна мобілізація. Німеччина зажадала від Росії припинити мобілізацію, а 1 серпня (19 липня), не чекаючи відповіді, оголосила Росії війну. 6 серпня її прикладові послідувала Австро-Угорщина. Ще 3 серпня Німеччина оголосила війну Франції, яка підтримала Росію, а 4 серпня Велика Британія оголосила війну Німеччині. Поступово у військовій дії було втягнуто 38 держав. Країни-учасниці Першої світової війни (28 липня 1914 р. – 11 листопада 1918 р.) втратили вбитими понад 10 млн солдатів і близько 12 млн мирних жителів, близько 55 млн осіб були поранені.

³²⁰ Сторож дачної ділянки Вернадських.

³²¹ Імовірно, покоївка покойної М. І. Старицької.

³²² Ідеться, очевидно, про Г. С. Короленко (Нюту). Див. комент. № 182 у розділі листів Н. С. Вернадської в цій книзі.

³²³ Очевидно, для відстеження військових дій на Кавказькому фронті.

³²⁴ Сердюк Федот Трохимович, селянин із Шишак, знайомий Вернадських, будував їм будинок біля Бутової гори; служив у Дроздовському офіцерському піхотному полку.

У «Хронології 1941 г.», яка додається до щоденників, В. І. Вернадський наводить лист дочки: «От Ниночки от 13 мая, № 39: «...Георгий] нас постоянно катает. Он отвез Танечку на первый урок рус[ского] яз[ыка], кот[орым] она очень довольна. Ее учитель когда-то учился в Москве у папочки, вот совпадение, а второе совпадение, что он до 1923 г. постоянно видел Федота, с которым последний раз расстался в Эльзасе во Франции. Какая судьба! И ни он, ни я не знали, что мы были так близко в 1923 г. Я совершенно потрясена и счастлива, но все это сейчас безлично, п[отому] ч[то] прошло уже больше 20 лет, что мы расстались. Но так хотелось бы его разыскать» (*Вернадский В. И. Дневники. 1941–1943* / отв. ред. В. П. Волков. – М., 2010. – С. 118–119). Вернадский записав 18 червня 1941 р. в щоденнику: «Танечка берет уроки русского языка. Учитель – мой ученик в Москве. Он, кроме того, знал Федота Трофим[овича] Сердюка, молодого казака из Шишаков – молодую любовь Ниночки – он был ее женихом. [...] Кажется, в 1935 году я писал <его брату> Леонтию Трофимовичу Сердюку – получил очень милое письмо. Он был председателем колхоза – кажется, в Шишаках. Я побоялся ему ответить, чтобы не подвести его» (Там само. – С. 111). У запису від 27 вересня 1941 р. Вернадський також згадував: «Федот – <это> Федот Трофимович Сердюк – младший сын старой казацкой семьи, с которой мы были в дружеских отношениях. Глава семьи – старший брат Федота – Леонтий Трофим[ович] Сердюк очень нам помогал в мелочах нашей жизни на Пселе. Георгий и Ниночка с ними сошлись во время страды, помогали им в работе. Л. Т. <Сердюк> – умный и благородный человек. Кончилось это романом. Я не возражал, считая, что эта семья – более благородная и порядочная, чем брак моих сестер <на сыновьях> из помещичьих дворянских семей – Короленки – из тех же казаков <эпохи> восстаний XVII в. [...] Ниночка с Федотом были женихом и невестой (сами считали себя так). Федот был поэтич[еским] хлопцем – украинцем русской ориентации. Поступил в Добровольч[ескую] (по воспом[инаниям]

Наташи <Н. Е. Вернадской> армію. Я думал, що в українську, но, м[ожет] б[ыть], это неверное впечатление. Ниночка интересовалась <его судьбой> и искала его неудачно. Эта <влюбленность в Ф. Сердюка> остановила ее молодые романы – во-первых, с Н. Г. Холодным, моим другом, теперь академиком. Очень хотела этого брака Наташа <Н. Е. Вернадская>. Другой поклонник был Марк Никол[аевич] Медиш, сын друга моей матери Юлии <Петровны?> Медиш, нач[альницы] женской гимназии в Харькове. Поряд[очный] человек – ученый-биохимик, ленивый, но не без таланта – сейчас на пенсии – был одно время в Белоруссии], в Горки-Горецком земле[дельческом] институте (2.X.1941) (*Вернадский В. И. Дневники. 1941–1943 / отв. ред. В. П. Волков. – М., 2010. – С. 120–121*). З щоденників Вернадського періоду громадянської війни уточнимо, що Ф. Т. Сердюк пішов служити в жовтні 1919 р. в Добровольчу армію А. І. Денікіна (*Вернадский В. И. Дневники 1917–1921 гг. – К., 1994. – Кн. 1. – С. 169*), а старший брат Федота Сердюка Іван був офіцером у частинах «гайдамаків» у державі гетьмана П. П. Скоропадського (Там само. – С. 66, 69).

Значимо також: Леонтій Трохимович Сердюк у 1937 р. писав Вернадським, що з сім'єю живе в Шишаках, працює в колгоспі і що «братъев моих [Федота и Івана. – *Упор.*] не стало в начале революции» (АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1491, арк. 1 зв.).

В архіві Вернадського збереглися записки Ніни Володимирівни 1920 р., які вона робила в Криму, – може, десь наївні, втім емоційні, з подихом кохання: «12.III. [...] Я не должна забывать троих – папу, маму и Федота. Ведь может быть все-таки он жив. На днях, почти наверное на днях, – я это узнаю. Приходит сюда Добр[овольческая] Армия. Остался ли он в ней, не бросил ли совсем, разочаровавшись? Но это маловероятно. Что ему очень больно было – это наверное, и хоть я говорила ему, чтоб он сам решал, он чувствовал себя, верно, как Андрий в «Тарасе Бульбе»; помню, он сравнил себя с Андрием, когда решил не идти к [далі нечіткі заголовні літери, можливо: П–Б. – *Упор.*]. И тут все-таки, если б не я, было б, м[ожет] б[ыть], иначе. [...] Но если он погиб – о, эти долгие, долгие годы жизни впереди. [...] Я чувствую, что еще должна жить. Я – «последний могиқан» нашего рода. У Г[еоргия] не будет детей. У нас с Ф[едотом] должны быть дети, чтобы были у папы внуки, а наш род великий, и я знаю, он много еще должен дать человечеству. [...] 17 квітня. [...] Невже нема надії, невже Хведот умер? Як це просто. Так просто, – умер. Чому ж тоді я живу? Я цього не розумію! Для чого дні нашого щастя були такі короткі, а розлука завжди тяглась довгі, довгі місяці і навіть роки. Але тяжчого року не було, як цей останній... [...] Коли я бачу молоде щасливе подружжя, коли я бачу дітей, я переживаю таке почуття, як мати, яка поховала своїх дітей. Навіть, мабуть, ще тяжче. Не дала я світові, хоч на короткі роки, тих блакитнооких, неодмінно блакитнооких, веселих, щасливих дітей, які були б у нас з Хведотом. Ми думали. Перший син буде теж Михайликом. Як він тоді сказав: «Ну, чому б не Мішенька теж?» Або Івась. І другий син. І дочка найменша, як в татових снах... [...] Часом жалію, чом не побрались ми тоді. Може б скоро у нас і дитина була б. Все-таки хоч що-небудь було б у мене від Хведота. У його від мене тільки срібний хрестик, що наділа я йому на прощання [...] Ах, як шкода молодих наших мрій і молодого нашого життя. Хведот ще до того, як ми вирішили побратись – ми ж вирішили побратись зразу ж, як він вернеться з війни, спитав, чи не вийду я без його заміж. Я ж тоді сказала, що ні, а тепер тож знаю. Ну і як я могла б кого іншого коли полюбити, коли ж Хведотова душею. І брата люблю, і Ніну, і Асю, і Мурочку, і Володю, і Таку, а нікого в світі так не люблю і не любитиму, як Хведота. І все-таки всі вони мені чужі, бо в них своє життя, а в нас з Хведотом – одне. Віддам своє життя Україні... [...] Боже! Боже! [...] Збережи, поверни мені милого! Буде наше життя чисте і гарне, і радисне, і будемо всім світити своїм щастям. А як ні – візьми мене до себе. [...] А краще, як би ми з ним пожили в світі. Хоч би для моїх батьків коханих стареньких. О, Боже! Боже! Збережи, поверни Хведота!

8 августа 1920. Салгирика. [...] Позавчора був Спас. Той Спас, в який два роки назад мені вперше сказав про своє кохання Хведот. Як тоді сонячно-сказочно було жити! Яким ти-

хим щастям було життя, осяяне нашим коханням. Яка казка була – осіннє листя і зелені молоді дуби [...] Тоді сонце світило вже косим світом, коли ми сиділи з ним вдвох в лісі на лавці. Коли він мені все сказав. Яке це було щастя. Що, як це вернеться ще все, що, як він вернеться – не знаю, що зроблю я, щоб заплатити за своє щастя. Тільки, мабуть, ці довгі місяці муки сплатять за все, за все життя [...]

Так хотілося б жити – з ним. Дивитися, як сонечко сяє, радіти природі, один одному, молодості, життю... [...] Я вірила, що він повернеться. [...] Де знайти сили, щоб пережити цю розлуку. Вічну розлуку... Що, як ще 90 літ я житиму, на горі собі...» (АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 286, арк. 3, 10–11 зв., 13 зв. – 14).

³²⁵ Про яке саме видання йдеться, незрозуміло.

³²⁶ Ф. К. Вовк. Див. комент. № 91.

³²⁷ Повітовий центр Вітебської губернії. До 1793 р. – центр Завілейської області Віленського воєводства Польщі. У 1921–1939 рр. повітовий центр Віленського воєводства Польщі. Тепер райцентр Вітебської області Білорусі.

³²⁸ Очевидно, Ніна Володимирівна обговорювала з батьками можливість поїхати на фронт сестрою милосердя. Див. лист № 420 у цій книзі, а також пізніший запис Вернадського у щоденнику від 11/24 січня 1920 р.: «Вчера Ниночка ходила в Кр[асный] Крест и приняла решение поступить сестрой милосердия в англ[ийский] госпиталь» (*Вернадский В. И.* Дневники 1917–1921: январь 1920 – март 1921. – К., 1997. – С. 22).

³²⁹ Н. В. Вернадська восени 1917 р. вступила на Вищі жіночі (Бестужевські) курси в Петрограді. Див.: *Вернадский В. И.* Письма Н. Е. Вернадской, 1909–1940 / сост. Филиппова Н. В., Чесноков В. С. – М., 2007. – С. 205.

³³⁰ Відомо, що Вернадський з 14 квітня до 2 травня 1916 р. перебував у Криму (в Ялті, Гаєспрі). Очевидно, він їхав через Полтаву – Шишаки. Ніна поїхала в прифронткову зону, щоб привезти посилки на Великдень, що відначався 10 квітня. 15 квітня вона вже повернулася до Петрограда. 28 травня Н. Є. Вернадська з Ніною Володимирівною приїхали в Полтаву, а потім на дачу в Шишаках.

³³¹ Особу не встановлено. Імовірно, подруга, слухачка Вищих жіночих курсів у Петрограді.

³³² Мілюкова Наталя (Така) Сергіївна. Див. комент. № 136 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

³³³ Особу не встановлено.

³³⁴ *Askenazy Sz.* Rosya – Polska. 1815–1830. – Lwów; Warszawa, 1907. – [4], 207 с.

³³⁵ Імовірно: *Шахматов А. А.* Очерк современного русского литературного языка: [курс, читанный в С.-Петербургском университете в 1911–12 уч. г.]. – СПб., 1913. – 297, [7] с. або *Шахматов А. А.* Курс истории русского языка [читан в С.-Петербургском университете в 1908–1911 уч. г.]. – СПб., 1910–1912. – Ч. 1–3.

³³⁶ Імовірно: *Булич С. К.* Лекции по сравнительно-исторической грамматике русского и старославянского языков. Вып. 2. Фонетика. – СПб., 1907. – 64 с.

³³⁷ Про П. І. Новгородцева див. комент. № 393 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

³³⁸ Очевидно, Н. В. Вернадська, дружина Георгія Володимировича.

³³⁹ Дружина Георгія Володимировича Вернадського Ніна Володимирівна народилася у родині Володимира Никаноровича Ільїнського та Софії Олександрівни Свечиної, які мешкали у маєтку Воронцовка Чернського повіту Тульської губернії.

³⁴⁰ Особу не встановлено.

³⁴¹ Очевидно, рідна сестра Володимира Івановича Алексеєва Ольга (Льоля) Іванівна. Див. комент. № 142 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

³⁴² Павло Єгорович Старицький. Брат Н. Є. Вернадської. Див. комент. № 7 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

³⁴³ Очевидно, Кожевнікова Софія Григорівна, дочка Григорія Олександровича Кожевнікова (1866–1933), зоолога, директора Зоологічного музею в Москві (1904–1929), професора Московського університету.

³⁴⁴ Очевидно, йдеться про родину Леоніда Івановича Бельговського (1881–?), юриста, активного члена партії кадетів, у 1915–1916 рр. співробітника Полтавського окружного суду, у 1918 р. члена міської управи. Його дружина Олександра Петрівна Бельговська (уродж. Васькова-Примакова) була рідною сестрою дружини Г. Є. Старицького Єлизавети Петрівни. Судячи із запису в щоденнику В. І. Вернадського від 25 листопада 1932 р., Л. І. Бельговський уже тоді був репресований. Їхній син Марк Леонідович Бельговський (1906–1959) став відомим генетиком, членом-корреспондентом АМН СРСР. У 1938 р. Л. І. Бельговський був у таборі в Маріїнську (центр Сиблагу). Зокрема, Вернадський занотував у щоденнику 21 листопада 1938 р.: «Вечером Алекс[андра] Петр[овна] Бельговская. Леон[ид] Ив[анович] (Бельговский) около Мариинска. Опять невинный человек (оговор агронома – рассказывал полит[ический] анекдот! Очень ненужная, возмущающая кругом жестокость). Опять разговоры о сознательном вредительстве» (*Вернадский В. И.* Дневники. 1935–1941: в 2-х кн. Кн. 1: 1935–1938. – М., 2006. – С. 235–236). У листі Марка Бельговського до В. І. Вернадського, орієнтовно 1942 р., вказувалося на хворобу батька, який перебував у виправно-трудовому таборі в Іскитимі під Новосибірськом (АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 119). Марк писав, що мати проживала із сином Юрієм (Георгієм) та його дружиною в Оші (Киргизія).

³⁴⁵ Заленський Володимир Володимирович (1847–1918), біолог, ембріолог. Академік Петербурзької АН (1897). Закінчив Харківський університет (1867). З 1871 р. професор Казанського, з 1882 р. Новоросійського (в Одесі) університетів. З 1897 р. директор Зоологічного музею Петербурзької АН і одночасно (з 1901 р.) – Севастопольської біостанції.

³⁴⁶ Особу не встановлено.

³⁴⁷ Дружина Г. Є. Старицького Єлизавета Петрівна (уродж. Васькова-Примакова). Див. комент. № 282 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

³⁴⁸ Відомостей про нього бракує.

³⁴⁹ Очевидно, Ф. Т. Сердюк. Див. комент. № 324.

³⁵⁰ Незрозуміло, про які заводи йдеться. Влітку В. І. Вернадський був разом з О. Є. Ферсманом на Алтаї, де вони досліджували боксити біля Сузунського заводу. Вернадський повертався через Усть-Каменогорск і Омськ. 1 серпня він був вже у Шишаках. Див.: *Вернадский В. И.* Письма В. И. Вернадского А. Е. Ферсману. – М., 1985. – С. 85.

³⁵¹ Див. комент. № 205 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

³⁵² Ідеться про Жіночий політехнічний інститут у Петрограді. Цей перший вищий навчальний технічний заклад для жінок у Російській імперії було засновано в 1905 р. як Вищі жіночі політехнічні курси. З 1915 р. – Жіночий політехнічний інститут, з осені 1918 р. – Другий Петроградський політехнічний інститут, куди зараховувалися й чоловіки.

³⁵³ У 1916 р. Ніна вступила на Вищі жіночі (Бестужевські) курси в Петрограді.

³⁵⁴ Очевидно, одна з громадських, можливо під егідою земства, комісій, що організовувала збір та відправку посилок на фронт.

³⁵⁵ *Тимченко Є. К.* Українська граматики. – К., 1907. – Ч. 1. – 179 с.

³⁵⁶ Особу не встановлено.

³⁵⁷ Див. комент. № 336.

³⁵⁸ Славіст, професор Петербурзького університету Іван Олександрович Бодуен де Куртене (1845–1929) з 1907 р. викладав також на Петербурзьких Вищих жіночих (Бестужевських) курсах. Тут він, окрім іншого, вів наукові семінарії з порівняльної граматики слов'янських мов і з порівняльної граматики індоєвропейських мов.

³⁵⁹ На Петербурзьких Вищих жіночих (Бестужевських) курсах з 1906 р. діяв гурток з вивчення української мови та літератури. В окремих випадках на прохання слухачок читалися спеціальні курси, наприклад, української мови і літератури, його читав П. П. Єфименко. – Див.: Санкт-Петербургские высшие женские (Бестужевские) курсы. 1878–1918: сб. ст. 2-е изд., испр. и доп. – Л., 1973. – С. 18, 83.

³⁶⁰ Ідеться про Педагогічне бюро Полтавського губернського земства. Основним завданням бюро було відродження української національної освіти, організація українських шкіл, насамперед у сільській місцевості, забезпечення їх педагогічними кадрами, видання підручників і посібників та творів українських письменників для дітей. Бюро очолював Михайло Рудинський, він також був редактором освітньо-методичного журналу «Рідна школа».

³⁶¹ Українська інтелігенція Полтави вже наприкінці 1917 р. виступила з ініціативою про відкриття в місті Українського державного університету. Його основою мали стати історико-філологічний і юридичний факультети. Статут першого (з правами факультетів державних університетів) був затверджений 29 жовтня 1918 р. Міністерством народної освіти гетьманського уряду. Факультет утримувався за рахунок коштів, що надходили від Полтавської «Просвіти», губернського земства, міської Думи і Полтавської спілки споживчих товариств. Восени 1918 р. на факультеті навчалося 312 студентів (наприкінці 1920 р. тут навчалося близько 600 студентів). Спершу факультет працював у приміщенні Українського клубу, а згодом – у приватній гімназії Н. О. Старицької. Юридичний факультет відкрився в липні 1918 р. в приміщенні Комерційного училища. Тут навчалося близько 300 студентів. Лекції на факультетах читали професори та викладачі Харківського університету, а також місцеві полтавські лектори. Див.: *Резвук В. Я.* Доба української революції (1917–1920 роки) // Полтава. Історичний нарис. – Полтава, 2002. – С. 134.

³⁶² Ідеться про засновану 1865 р. в підмосковній садибі Петровсько-Розумовське Петровську землеробську і лісову академію – вищий аграрний заклад Російської імперії.

³⁶³ Самойлов Яків Володимирович (1870–1925), мінералог, геолог, літолог, учень В. І. Вернадського, один із засновників біогеохімії. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів Я. В. Самойлова в цій книзі.

³⁶⁴ Рудинський Михайло Якович (1887–1958), археолог, педагог, мистецтвознавець, музейний діяч, перекладач. Навчався у Петербурзькому, потім у Харківському університетах. Викладав у середніх навчальних закладах Путивля, Переяслава, Києва і Петрограда. 1917 р. приїхав до Полтави, де очолив Педагогічне бюро Полтавського губернського земства (1917–1919). Ініціатор створення Історико-філологічного факультету, Українського університету в Полтаві. Фундатор Галереї мистецтв губернського музею (1919), створення пам'яткоохоронних органів у Полтаві (1919–1920), заступник директора, завідувач археологічним відділом (1920–1924). Вперше ув'язнений у 1921 р., звільнений за втручання В. Г. Короленка. У 1924 р. переведений владою до Києва. Учений секретар Всеукраїнського археологічного комітету (1924–1928), науковий співробітник Кабінету антропології ім. Ф. К. Вовка у Лаврському містечку (1928–1933). Керівник ряду археологічних експедицій в Україні, автор програми дослідження археологічних пам'яток на будівництві Дніпрогесу (1928). У 1934 р. вдруге репресований. Одержав 3 роки заслання, але відбув майже десять. Працював у Котласі, Вологді. На запрошення АН УРСР в 1944 р. повернувся до Києва на посаду вченого секретаря Інституту археології. Доктор історичних наук (1948). Завідувач відділу первісної археології (1950–1956), професор.

³⁶⁵ Ідеться про Музей педагогічного бюро губернського земства, який у 1929 р. увійшов до складу Центрального пролетарського музею Полтавщини (сьогодні – Полтавський краєзнавчий музей ім. В. Кричевського, його засновано ще в 1891 р.). Ніна Володимирівна працювала саме в музеї при педагогічному бюро.

³⁶⁶ Імовірно, йдеться про Вищі жіночі курси, що були відкриті в 1907 р. з історико-філологічним, фізико-математичним і юридичним відділеннями.

³⁶⁷ Імовірно, Катерина Іванівна Шиловцева, лікар, асистент К. Е. Добровольського, в квартирі якого в Києві в 1918 р. мешкали Вернадські.

³⁶⁸ Є. П. Старицька (уродж. Васькова-Примакова). Див. комент. № 282 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

³⁶⁹ Можливо, Мілюкова Ольга Олексіївна, племінниця П. М. Мілюкова, донька його брата, архітектора Олексія Миколайовича Мілюкова (1869–1913).

³⁷⁰ Г. Є. та Є. П. Старицькі.

Старицька Марія (Мака) Єгорівна. Див. комент. № 11 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

³⁷¹ Імовірно, йдеться про М. Я. Рудинського та його сестер – Євгенію (Ївгу) Яківну Рудинську (1885–1977), перекладачку й музейного працівника, а також Марію Яківну Рудинську (1894–1968), педагога та перекладачку.

³⁷² Іваненко Сергій Сергійович (1870–1918), поміщик Пирятинського повіту, земський діяч, у 1916–1917 рр. голова Полтавської губернської земської управи, у травні – листопаді 1918 р. губернський староста.

³⁷³ Офіційне найменування – поліцейський стражник – один із нижніх чинів повітової поліцейської варті (складової частини сільської поліції) в Російській імперії. Аналогічна посада в міській поліції називалася «городовий». Стражники підпорядковувалися поліцейському уряднику. Проте слід зазначити, що за часів гетьманської Української Держави місцеву міліцію часів Центральної Ради замінила «державна варта».

³⁷⁴ За Брестським мирним договором, який уклала в лютому 1918 р. УНР, в Україні знаходилися німецькі окупаційні війська (території Волинської, Подільської, Херсонської і Катеринославської губерній підпадали під контроль австро-угорської військової адміністрації). Німецька військова адміністрація, яка організовувалася як союзниця УНР, невдовзі почала здійснювати чітку окупаційну політику. Залишили німці Україну вже після революції в Німеччині, поразки у війні з Антантою, за домовленістю із петлюрівською Директорією, наприкінці 1918 р.

³⁷⁵ Пізніше, ймовірно у Боровому, Наталія Єгорівна згадувала: «24 июля [1919 р. – Упор.] я пишу Ниночке из Киева, должно быть в Староселье. Она тяжело переживает исчезновение Фед. Тр. [Сердюка – допис рукою В. І. Вернадського – Упор.], но вместе с тем очень мужественно и возвышенно. В начале сентяб[ря] она с Ек. Ив. [Шиловцевой – допис рукою В. І. Вернадського – Упор.] после перенесенного плеврита едет в Шишаки на три недели. Позже, в окт[ябре], она опять в Полтаве, но возвращается в Киев. Вероятно, в ноябре мы все уезжаем в теплушке из Киева – Влад[имир] в Ростов, мы с Ниночкой в Полтаву. В Полтаве мы остаемся только несколько дней и уезжаем в Крым с Ниночкой, с Лизой, и детьми, и сестрой Ниной с Мурочкой. По дороге в Крым наш поезд на Лозовой сворачивает в Ростов. Наша встреча в этот момент с Влад[имиром] [на Лозовой – уточнення рукою В. І. Вернадського – Упор.]. Пребывание в Ростове и отъезд в Крым с Ниночкой. Долго ждем отплытия парохода из Новороссийска. В Крыму едем в Гаспру, где Георгий с Нинет и Сонечка с мальчиками. Остаемся там до отъезда Георгия в Симферополь к чтению лекций» (АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 45, арк. 144).

³⁷⁶ К. І. Шиловцева. Див. комент. № 367.

³⁷⁷ Йдеться про К. Е. та Г. Ф. Добровольських, у квартирі яких Вернадський із дружиною жив у 1918 р. Див. комент. № 401 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

³⁷⁸ Г. Є. Старицький.

³⁷⁹ Жедрінська Марія (Мурочка) Іванівна. Див. комент. № 227.

Жедрінський Володимир Іванович. Див. комент. № 225.

³⁸⁰ Старицький Георгій Георгійович. Див. комент. № 259.

Старицький Павло Георгійович. Див. комент. № 243.

³⁸¹ Старицька Ганна Георгіївна. Див. комент. № 259, а також комент. № 347 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

³⁸² Жедрінська (уродж. Старицька) Ніна Єгорівна, сестра Н. Є. Вернадської. Див. комент. № 10 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

³⁸³ Імовірно, Гриневиц Ольга Львівна (уродж. Старицька; ?–1928), дружина депутата ІV Державної думи Сергія Івановича Гриневица (1864–1937).

³⁸⁴ Імовірно, Гриневиц Ніна Сергіївна (1899–?; у першому шлюбі Переслені, другому – Старицька, третьому – Young). Див. комент. № 413 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

³⁸⁵ Імовірно, Любоцинський Володимир Маркович (1899–1919?), син Ганни Єгорівни (уродж. Старицької) і Марка Марковича Любоцинських, племінник Н. Є. Вернадської. Див. комент. № 163 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

³⁸⁶ Г. Є. Старицький.

³⁸⁷ Очевидно, Зарудний Олександр Сергійович (1863–1934), юрист, двоюрідний брат Н. Є. Вернадської, міністр юстиції 2-го коаліційного складу Тимчасового уряду (влітку 1917 р.). Як адвокат виступав на великих політичних процесах: справи «ЦК Селянської спілки», «лейтенанта Шмідта», «1-го Совета робітничих депутатів», Бейліса. У 1917–1918 рр. був членом Партії народних соціалістів. У 1918 р. переїхав у Харків і зайняв там місце завідувача юридичним відділом обласної Ради кооперативних союзів. У 1919–1920 рр. юрисконсульт у різних кооперативних організаціях і державних установах в Криму, в 1922 р. повернувся в Петроград. Вступив до Ленінградської колегії адвокатів, був членом її президії. Працював юрисконсультом у Всесоюзному товаристві політкаторжан і засланих.

³⁸⁸ Особу не встановлено. Можливо, Олександра Олександрівна Глаголева, яка жила з Марією Єгорівною Старицькою, що з дитинства погано чула, й допомогала їй.

³⁸⁹ Імовірно, Ромберг (уродж. Судравська) Інна Адамівна (1887, за іншими відомостями, 1892–1969), художник. Дружина Б. Ф. Ромберга. Закінчила московську школу живопису і скульптури Петрова-Водкіна. У 1923 р. родина Ромбергів виїхала з Катеринодара через Москву і Ригу в Берлін. У 1925 р. сім'я перебралася в Мукачеве (тоді Чехословаччина). Працювала в притулку, потім в Ужгороді доглядачкою в музеї, займалася живописом, викладала в школі. У 1950-ті роки Г. В. Вернадський пересилав їй листи її молодших синів із США. Див.: *Сахарова Л. И.* Судьба емигрантки: [Б. и И. Ромберги] // Русская культура Закарпатья: альманах / Закарпат. обл. о-во рус. культуры «Русь»; [сост. А. Е. Луговой]. – Ужгород, 2007. – Вып. 3. – 2009. – С. 197–204.

Ромберг Борис Федорович (1883–1935), художник, близький знайомий Г. В. Вернадського. У 1905 р. закінчив школу Товариства заохочення мистецтв; учасник Східнотуркестанських експедицій С. Ф. Ольденбурга (1909–1910, 1914–1915). У 1918 р. жив у Полтаві, був помічником першого завідувача утвореної картинної галереї (Полтавського художнього музею) М. Рудинського. Брав участь у «Білому» русі – підпоручик інженерної роти Дроздовського. В еміграції (Греція, Чехословаччина, Закарпаття), займався іконописом.

Діти:

Михайло Борисович (1918–1982), відомий чехословацький графік та іконописець, сценограф, викладав у Театральній академії музичного мистецтва.

Борис Борисович (1920–1992), прийняв постриг у православному монастирі в Ладомірові у Східній Словаччині, пізніше архімандрит Сергій Російської православної церкви за кордоном, жив у США.

Святослав Борисович, навчався в Руській гімназії в Празі, виїхав у США.

³⁹⁰ Див. комент. № 384.

³⁹¹ Є. П. Старицька (уродж. Васькова-Примакова) та Н. Є. Жедрінська (уродж. Старицька).

³⁹² Ф. Т. Сердюк. Див. комент. № 324.

³⁹³ Імовірно, В. М. Любошинський. Див. комент. № 385.

³⁹⁴ К. І. Шиловцева. Див. комент. № 367.

³⁹⁵ Любошинський Марко (Маркуша) Маркович-молодший, племінник Н. Є. Вернадської. Див. комент. № 163 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

³⁹⁶ Абражанов Олександр Олексійович (1867–1931), учений, хірург, доктор медицини (1901). Закінчив Варшавський університет. З 1891 р. хірург у Марїнській лікарні в Петербурзі. Висланий на Урал під нагляд поліції за участь у підпільній революційній діяльності. З 1902 р. приват-доцент Київського університету, в 1905–1922 рр. завідувач хірургічним відділенням губерньської земської лікарні в Полтаві. З 1922 р. професор Катеринославського університету, засновник хірургічної школи.

³⁹⁷ Ідеться, ймовірно, про кондитерський магазин у Полтаві.

³⁹⁸ Георгій Єгорович Старицький був Полтавським губернатором з 7 серпня до 11 жовтня 1919 р.

³⁹⁹ Очевидно, йдеться про родину колишнього полтавського повітового предводителя дворянства, депутата IV Державної думи Сергія Івановича Гриневича (1864–1937), яка мешкала на Келенському просп., неподалік від Старицьких.

Імовірно, йдеться також про родину лейтенанта флоту у відставці Миколи Олександровича Белевича, яка мешкала на розі Садової та Ново-Полтавської вулиць.

⁴⁰⁰ В. І. Жедрінський. Див. комент. № 225.

⁴⁰¹ Див. комент. № 306.

⁴⁰² Див. комент. № 367 і 375.

⁴⁰³ Сіверцев Петро Олександрович (пом. 1933), лісничий Старосільського лісу під Києвом. Див. комент. № 120.

⁴⁰⁴ У ХХ ст. існували стенографічні інститути в Києві, Одесі, в 1930–1940 рр. у Москві (потім перетворені у Вищі центральні педагогічні курси стенографії, які проіснували до 1953 р.). Див.: *Левинсон К. А.* О зависимости статуса дисциплин от культурно-регионального контекста (на примере стенографии): препринт WP6/2011/05 / Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М., 2011. – С. 23.

⁴⁰⁵ Очевидно, в родині Вернадських обговорювалася пропозиція Георгія до батьків стосовно переїзду до Криму.

⁴⁰⁶ Ніна готувалася до вступу на історико-філологічний факультет Київського університету.

⁴⁰⁷ Очевидно, в ці дні в родині уже обговорювалася можливість еміграції.

⁴⁰⁸ Ось як описав спробу захоплення Полтави повстанськими загонами Бібіка один із свідків цього – лікар Олександр Олександрович Несвицький: «4 октября. С раннего утра слышатся орудийные выстрелы и пулеметы со стороны Киевского ж. д. вокзала. Занятия в учебных заведениях прекращены. Повстанцы входят в город, идет усиленная перестрелка. Гремят где-то орудия. Гулко раздаются их выстрелы. Слышится в отдалении удар выстрела, и через минуту-две он повторяется с треском где-то неподалеку в городе. Это разрыв упавшего снаряда. Один снаряд упал возле квартиры инспектора 1-й мужской гимназии по Ново-Кременчугской улице, разбил большое здесь дерево и разрушил окна в доме. Идет перестрелка у Красных казарм на Пороховой улице. Жители прячутся по домам. Войска добровольцев в городе мало, защищаются некому. Защищала город молодежь: кадеты, гимназисты и т. п. Повстанцы в занятых ими районах врываются в дома и грабили..., не останавливаясь перед убийствами... Неизвестно, чем бы все это окончилось, если бы среди них не поднялась тревога – к монастырю по ж. д. подъему подходил бронепоезд «Орел», присланный на помощь из Харькова. Повстанцы бросили все и разбежались. Кадеты были спасены. Отступившие из Полтавы повстанцы пошли на Решетилровку и дальше; говорят, что ими взят г. Хорол. По городу разбросаны прокламации о том,

что наступавшие на Полтаву части принадлежат к советским войскам. Так ли это? Аллах ве-
дает. Вчера вступила в город артиллерия добровольцев. По улицам поднимают трупы (*Не-
свицкий А. А.* Полтава в дни революции и в период смуты 1917–1922 гг.: Дневник. – Полтава,
1995. – С. 128–134). Влада Добровольчої армії в Полтаві утримувалася до початку грудня, коли
місто зайняли 11 грудня (29 листопада за ст. ст.) більшовицькі війська та загони «махновців».

⁴⁰⁹ Родина Г. Є. і Є. П. Старицьких мешкала в будинку по Познанському провулку, 4 (те-
пер вул. Володарського, 8).

⁴¹⁰ Йдеться, очевидно, про Бельську Варвару Петрівну (уродж. Васькова-Примакова, у пер-
шому шлюбі Ахшарумова). Вона перша відкрила в Полтаві в 1904 р. приватну жіночу гімна-
зію, була її начальницею.

⁴¹¹ І. А. Ромберг. Див. комент. № 389.

⁴¹² Май-Маєвський Володимир Зіновійович (Зенонович) (1867–1920), військовий, генерал-
майор, командувач Добровольчої армії (травень – листопад 1919 р.), зміщений із цієї посади
А. І. Денікіним, замінений генералом П. М. Врангелем.

⁴¹³ Див. комент. № 344.

⁴¹⁴ Можливо, Єршова Олександра Олексіївна (уродж. Штевен; 1865–1933). У 1896 р.
вийшла заміж за Михайла Дмитровича Єршова (від 1915 р. Воронежський губернатор). У їх-
ній родині було семеро дітей. У грудні 1918 р. сім'я переїхала в Полтаву. У 1919 р. чоловік
помер від висипного тифу в Полтаві. Діти: Марія (1898–1990); Дмитро (1899–1926); Олек-
сій (1900–1920); Василь (1905–1985); Ольга (1907–1996), двійнята Петро (1910–1994) і Пав-
ло (1910–1919).

⁴¹⁵ Ніна Володимирівна захоплювалася малюванням і в 1918–1919 рр., коли була з бать-
ками у Києві, ходила до Української академії мистецтв, де брала уроки в майстерні проф. Ми-
хайла Жука. Відомі кілька її малюнків-портретів В. І. Вернадського.

Українську академію мистецтв було засновано у грудні 1917 р. У 1922 р. академія була
реорганізована в Інститут пластичних мистецтв, який у 1924 р. об'єднали з Українським архи-
тектурним інститутом у новоутворений заклад – Київський художній інститут.

⁴¹⁶ Імовірно, йдеться про земську лікарню, тепер Обласна клінічна лікарня ім. М. В. Склі-
фосовського.

⁴¹⁷ Жедрінський Іван Олександрович. Див. комент. № 10 у розділі листів Н. Є. Вернад-
ської в цій книзі.

⁴¹⁸ Див. комент. № 29 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

⁴¹⁹ Див. лист № 532.

⁴²⁰ Ромберг Михайло Борисович. Див. комент. № 389.

⁴²¹ Відомостей про неї бракує.

⁴²² Очевидно, йдеться про одну з праць філософа О. І. Введенського: *Введенский А. И.*
1) Лекции по логике, читанные профессором А. И. Введенским на Высших женских курсах
в 1895/6 г. – СПб., 1896. – 446, [2], 4 с.; 2) Логика для гимназии. – СПб., 1913; 3) Логика как
часть теории познания / 3-е, вновь перераб., изд. – Пг., 1917. – 412 с.

А також про кн.: *Гиляров А. Н.* Пособие по истории новой философии: лекции. – К.,
1914. – 2, 158 с.

⁴²³ Очевидно, Єршова Ольга Михайлівна (1907–1996). Відомо, що вона жила та померла
в Москві. Завідувала однією з відомчих бібліотек Академії наук СРСР.

У листі, можливо, йдеться про Полтавський інститут шляхетних дівчат.

⁴²⁴ Очевидно, дочка Л. І. та О. П. Бельговських. Проте відомостей про неї бракує.

⁴²⁵ Л. І. Бельговський. Див. комент. № 344.

⁴²⁶ Очевидно, В. І. Жедрінський та В. М. Любошинський.

⁴²⁷ Милукова Н. П. Див. комент. № 136 і 377 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

Георгій Володимирович Вернадський (1887–1973)¹

В. І. Вернадський – Г. В. Вернадському

№ 543

1 травня 1921 р., [Петроград]*

1.V.[1]921

Дорогой мой,

Пробую через Элли Ивановну² завязать с тобой связь. Пишу сейчас несколько слов, т. к. оказия неожиданная и нет времени отложить письмо.

Из Крыма приехали сюда. Доехали до Москвы хорошо. В Москве пробыли около месяца у тети Ани³. Все здоровы, и Гуле⁴ лучше. О Володе Люб[ощинском]⁵ там ничего не знают, так же, как о Мих[аиле] Алекс[еевиче]⁶. [...]

Мои рукописи из Киева приехали⁷, и я теперь работаю над ними, и много дела над разными другими запущенными работами. Налаживаем печатание и, сколько можно, экспериментальную работу. Делается – при ужасающих условиях – очень много. М[ежду] пр[очим], большое издание «Россия» (больше 20 томов), продолжают и дальнейшие работы Комиссии⁸. Печатание идет благодаря исключительной энергии. В Москве хуже. В Киеве остановилось. В Крыму тоже. [...]

Целую нежно.

*Горячо любящий отец***

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 11. 2 stop.

№ 544

23 червня 1921 р., Петроград

Петроград. 23.VI.[1]921

Дорогой мой, пользуясь случаем, опять хочу написать тебе несколько слов. [...]

Очень важно было бы, чтобы ты был в курсе украинской научной работы.

Изда***

Иконников⁹ акад[емиком] в Киеве и председателем Археограф[ической] Ком[иссии] Украины. Василенко¹⁰ академиком, и работает научно. Но в Киеве печатание остановилось. [...]

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 11. 2 stop.

* Місце написання встановлено за змістом.

** Далі кілька рядків дописано рукою Н. Є. Вернадської.

*** Кінець речення пошкоджено.

№ 545

17 вересня 1921 р., Петроград

17.IX.[1]1921. Петроград

Дорогой мой, так рад был получить твое письмо. Но ты не написал числа и месяца, это так неудобно! Пишу кратко, т. к. сейчас надо отправлять письмо. Я всемерно рад, что ты находишься в условиях, позволяющих так или иначе тебе научно работать, и что ты всецело отдаешься науке и стоишь в стороне от всякой политики. Понимать тему, что делается здесь*, нельзя, и я тебе об этом ничего не пишу. [...]

Кажется, тебе писал, что прочел твою статью в пермском издании¹¹ и очень ею доволен. И Сергею¹² она понравилась. О твоей статье о[б] Общ[естве] Нестора снесусь с Василенко, который теперь председатель Общества¹³, которое по закрытии университета Св. Влад[имира] находится при Укр[аинской] Акад[емии] Н[аук], президентом которой выбран. До сих пор они ничего печатать не могут. [...]

Нежно и горячо целую.

Горячо любящий отец

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 11. 2 стор.

№ 546

9 жовтня 1921 р., Петроград

9.X.[1]1921. Петроград

Дорогой мой. Пишу два слова. Посылаю и раннее письмо, которое не удалось послать. От тебя имел письмо от начала сентября, но опять нет в твоём письме указания месяца и дня. А для нас так это важно знать.

Приближаются холода, и я очень боюсь за Ниночку¹⁴. Иногда мне кажется, что я напрасно не поехал в Киев, хотя мне для дела надо было быть здесь. Очень она тяжело переносит Петроград.

Здесь налаживаю работу и сам хочу немного работать в лаборатории, но сейчас, гл[авным] обр[азом], литературная <работа>, т. к. это и возможно и дает достаточный заработок. Исправляю стенограммы, напечатал в Науке и ее деятелях статью о научной работе в Крыму¹⁵. [...]

Целую нежно.

Горячо любящий отец

[...]

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 11. 2 стор.

* Так в оригіналі.

№ 547

26 березня 1922 р., [Петроград]*

26.III.[1]1922

Дорогой мой, пользуюсь случаем написать тебе. От тебя давным-давно нет писем [...] Мы даже не знаем, в Праге ли вы? [...]

Сейчас мне важно получить разрешение на въезд в Чехословакию, Польшу и Австрию¹⁶. [...]

Об наших условиях здесь тебе расскажут, мы лично перенесли их подешшему недурно. Самое тяжелое время было год тому назад в Крыму. А сейчас там голод (в буквальном смысле слова). Университет разрушается¹⁷, как разрушается большинство из них. Ну да об этом всем вы, д[олжно] б[ыть], знаете ясно. Меня удивляет, как, несмотря ни на что, идет научная жизнь, и я думаю, что в глубине идет здоровый процесс жизни, но идет он в тяжелых формах [...]

Целую вас.

Горячо любящий отец

[...]

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 11. 2 стор.

№ 548

22 вересня 1922 р., Париж

Париж. 22.IX.[1]1922

Дорогой мой, получил твое интересное письмо об Угорской Руси¹⁸. Очень жду продолжения. Ее дальнейшая судьба зависит от самостоятельности русских за границей. Я не разделяю русских и украинцев, считаю, что, если, как я убежден, Россия не погибнет, этот вопрос движется правильно. Два лика нашего [народа], две (если не больше) культур[ы]. «Малорусский», в смысле языка, правильно, так мне говорил и Шахматов и Крымский¹⁹ (не при свидетелях, но уже в Киеве). Малороссия – две губернии (Полт[авская] и Черниг[овская]), а затем с печальной памяти 1860-х годов (Юзефович, Кулжинский, Пихно, Шульгин²⁰ и tutti quanti**) появилось противопоставление украинск[ого] и малороссийск[ого]. Пошли навстречу украинским самостийникам.

Надо, чтобы ты не бросал занятие Угорской Русью. Читал ты статью Нидерле?²¹ Я помню разговоры об Угорской Руси с детства, затем встреча с М. П. Драгомановым²², который считал жизненной задачей, которую он не смог исполнить, ее возрождение. Наконец, еще перед 1914 <годом> разговор с М. С. Грушевским²³: он тогда смотрел безнадежно. А мне представляется гибель

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** Тут: різні й інші (*итал.*).

или несвободное проявление своего в какой-нибудь части русского племени есть так или иначе искажение его облика. Все равно как исчезновение какой-нибудь формы жизни – насильственное. Я очень бы хотел, что<бы> какая-нибудь связь случилась между украинцами и русскими в Праге: иначе украинцы уйдут в самостийничество, и часть полонизируется, а русские пойдут в полон немцам совсем.

[...]

Послал в Прагу вторую свою заметку о каолине²⁴. Сейчас приступаю к обработке своей книги²⁵. Работаю много, но идет работа медленно.

Жду 2-го письма об Угорской Руси.

Нежно целую.

Горячо любящий отец

[...]

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 11. 2 стор.

В. І. Вернадський – Г. В. та Н. В. Вернадським*

№ 549

3 листопада 1922 р., Париж

Париж

3. XI.[1]922. Воскресенье, утро

Дорогие мои Нинуся и Георгий, пишу это письмо вам обоим. Хочется писать обоим, а времени нет, и я отвечаю на все вопросы, которые вытекают из наших писем. [...]

Мама уже писала наше мнение по поводу отношения к Чикаленко²⁶. Мне тоже представляется это совершенно неправильным, и с разных точек зрения. Во-первых, я считаю совершенно не человеческим отношением к людям на основании таких внешних признаков, как политические мнения. Чикаленко очень хороший человек, которого Ниночка знает еще до революции из Петрограда, идейный работник, из украинской семьи, которая в самые тяжелые годы украинской жизни вся отдалась этой идее. Его отец²⁷, друг Н. П. Василенко²⁸, человек богатый (был богатым помещиком), был один из старой «Громады» и искренний религиозный православный деятель. Сам Чикаленко, медленно, как и многие, переходил в самостийный лагерь: вина в этом и украинцев, и русских. И этого нельзя забывать. Сейчас он, по моему мнению, на опасном пути: верит в демократизм и национ[альную] справедливость польского общества, но есть ли национальная справедливость русского общества? В то же время Ч[икаленко] является одним из тех, которые хотят внести моральные начала в политическую среду украинских деятелей. По-моему, это утопия. И я очень жалею, что он запускает научную работу. Это настоящий ученый, ученик Волкова²⁹; я с ним был на экскурсии

* Тут подаємо лист до обох дітей, які на той час перебували у Празі.

в Киеве, проверял его вывод (неправильность утверждения поселения мамонтового века на Кирилл[овской] ул.) и нахожу его правильным. Если узость и шовинизм русского общества будет достигать того, что будут чураться Чикаленок, ничего хорошего для русского общества не выйдет. Напротив, надо стремиться не давать им уходить к полякам.

Это с одной стороны. С другой стороны, я считаю, что Ниночка должна быть свободна в выборе друзей, и думаю, что иначе, м[ожет] б[ыть], и незаметно, но исчезнет один из моральных устоев совместной жизни, один из элементов ее силы и красоты.

Мне кажется, мой дорогой Георгий, ты неправ, и, наоборот, ты должен сейчас по возможности привлекать и украинцев, где есть возможность, к совместному культурному общению. Нужно не раздувать вражду, а искать дружбы. [...]

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 11. 2 стор.

В. І. Вернадський – Г. В. Вернадському

№ 550

24 травня 1923 р., Париж

Paris V, 7 Rue Toullier
24.V.[1]1923

Дорогой мой, все не успеваю ответить на твое письмо. [...]

Теперь относительно наших планов. До поздней осени я решил остаться здесь. По-видимому, оплата моей работы состоится. [...]

Остаться за границей, перейдя на эмигрантское положение, сейчас я бы не хотел. Положение столь трудное и тяжелое в России, что рвать там пути без надобности нельзя. Если бы я был более молод, я бы уехал совсем и пробивался бы в новых условиях. Но сейчас моя жизнь кончается, и мне хочется эти последние годы провести в той работе, которая меня захватывает. Поэтому я не ищу профессорской работы, которая оставляет относительно мало времени для чисто научной работы, а взял бы только такую, которая бы оставляла для этого достаточно времени: вольный курс или в исследовательском институте. Последнее я пытался устроить в Америке и хотя от Carnegie Inst[itute]³⁰ получил отрицательный ответ, но идею не бросаю. [...]

Теперь, возвращаясь к славянским странам, я думаю, что там получить такую возможность невозможно. Я бы очень был рад иметь возможность обновить свои связи в Праге и, если бы была оплачена моя поездка, на ненадолго, я бы приехал прочесть несколько лекций. Я думаю, что славянское научное общение – есть дело огромной важности для русской культурной работы.

Так или иначе, это расширение влияния нашей литературы и нашей мысли. Съезд славянских ученых имел бы огромное значение. Для польско-русского

общения я ищу мирного выхода. Я считаю, что мы будем переживать расцвет польской научной работы: глубокий патриотизм польского образованного общества и идеология – очень интересная, научного творчества как национально-го дела, этому порукой. В какую-нибудь вероятность насильственного решения польско-русск[ого] вопроса я не верю (в смысле успеха для России) уже потому, что польский вопрос принял сейчас совсем новый облик: Польша сильнее теперешней России (сила которой – и большая – интернациональная, а не национальная), каждый год господства ком[м]унистов³¹ увеличивает ее, а не уменьшает; Германия не так скоро подымется, и в то же время украинский вопрос приобретает первостепенное значение в этом деле. Решение силой его обострит – при полной невинности и невежестве русского общества в украинском вопросе – будущее обещает здесь для него горькие неожиданности. В случае русско-немецкого союза против Польши (и Франции) исход неясен, и я предвижу, что Украина может быть в руках немцев огромным камнем за пазухой России. Связи укр[аинской] интеллигенции с немецкой гораздо сильнее русских. И в то же время сила и глубина укр[аинского] движения чрезвычайно выросли. Мне кажется, здесь никакого поворота назад ждать нельзя, и это русское общество должно понять. Или северная Моск[овская] Русь, или федерация с очень большими правами отдельных областей-государств. Едва ли может быть другое прочное.

А завязать нам славянские связи необходимо и найти общую почву полякам, русским и украинцам тоже. Поэтому для меня очень желательна мысль всякого углубления в славянские культурные отношения, всякая возможность это сделать, но взять профессию, напр[имер], минералогии, я бы не хотел, т. к. мне хочется сейчас все оставшиеся силы посвятить науке.

Нежно тебя, мой дорогой, обнимаю.

Горячо любящий отец

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 11. 4 stop.

№ 551

9 червня 1923 р., Париж

9.VI.1923

Paris V, 7 Rue Toullier

Дорогой мой,

[...]

Твою статью в сборнике³² прочел сейчас же. Мне хочется тебе высказать ряд заключений и недоумений, которые она во мне вызвала. Меня поразило материалистическое обоснование происходившего; из твоей статьи получается впечатление, что основными пружинами были политические расчеты византийцев³³ и других политических деятелей и злостные стремления к власти пап. Но если даже они воспользовались идейным течением, – то ведь было все-таки и идейное течение! А оно исчезло в твоём изложении. Идея единения церковей все-таки вели-

кая идея, но ее истории у тебя нет, и ее деятелей в твоей статье не видно. Неужели их не было? Мне очень трудно, может быть, это видеть, т. к. я не христианин, но даже с христианской точки зрения разделение церковей величайшее зло... Я все-таки думаю, что искреннее, глубокое религиозное активное искание единения было и есть, и оно творило унию по существу. В частности, у меня сомнение, чтобы такие люди, как Скарга и Виссарион³⁴, были только политиками, руководились только корыстными или узкотеократическими целями... С другой стороны, в твоей статье исчезло необходимое беспристрастие: если ты говоришь о гонениях и преследованиях православных, которыми достигалась уния, и упоминаешь о воссоединении XIX в., то нельзя скрывать пути – того же преследования и гонения униатов, каким было достигнуто это «воссоединение»³⁵. Роль казачества, о которой ты пишешь, несомненно, верна, но едва ли сейчас можно представлять все это течение так, как это принято. Это было вроде большевизма, течение, уничтожавшее старую западнорусскую и украинскую культуру. Это была варваризация жизни вроде те-перешней, и, вероятно, так же, как тогда, создастся новый, менее культурный класс привилегированных. Принятие католицизма – была победа высшей культуры, а уния сохраняла национальность, задерживала полонизацию. Мне кажется, Кулиш был более прав по отношению к казачеству, чем Соловьев или Костомаров³⁶. Сейчас очень любопытна – и с точки зрения современности – точка зрения украинца-поляка Липинского³⁷. Знаешь ли ты ее? Его книга о Б. Хмельницком³⁸ имеет значение и в структуре полонофильской идеологии современных укр[аинских] кругов, которым, м[ожет] б[ыть], история дает, к сожалению, известную силу. Я не чувствую в твоей статье научного свободного проникновения во всем объеме в понимание явления. Или я ошибаюсь, и двигателями унии являлись только политические и теократические расчеты? Кстати, мелкая частность – отдача церковей евреям как общий факт, о котором ты пишешь, – кажется, легенда?³⁹

Для меня, смотря со стороны, искание единения, унии является проявлением жизни той великой духовной ценности, какой является христианство, буквенная или догматическая защита его разделений – элементом его умирания в свободном мире человеческой личности, для охраны и поднятия которой оно столько сделало.

Пишу утром, надо уходить. Мне хочется тебе написать и о другом: о моем возвращении временном в Россию и о здешних делах. Но об этом в другом письме: время терпит.

Я совсем не согласен с твоим взглядом на то, что это может тебя связывать. Но я хотел тебе сказать: подумай о том, что я обещал вернуться, и это обещание есть глубокое проявление моей личности, которое может не быть проявлено только внешними обстоятельствами. Их я не вижу. Об этом я еще напишу.

Что касается общественно-политической деятельности эмиграции, – она мне представляется ненужной и печальной. Корней в России нет: там идет свой процесс. Задача эмиграции – подготовка личностей и работа научная и культурная. Ведь можно свалить большевиков – вне идущего процесса рассасывания (не эволюции) – только силой, силой физической. Деятельность Национального

и др. комитетов, которые эту силу не организуют, – едва ли имеет большее значение, чем научная, студенческая и профессорская деятельность с точки зрения русской. Оставь ею заниматься тех, которые не имеют другого более ценного и большего, чем имеешь в своей научной, педагогической и религиозной работе ты.

Ну, до другого раза. Нежно целую. Нинусе на днях пишу. Страшно рад, что она выдержала анатомию. В Цюрих не поехал, т. к. явились сомнения в связи с нем[ецко]-фр[анцузским] запросом.

Горячо любящий отец

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 11. 4 стор.

Опубл.: «За СССР выявляется лик исстрадавшейся России»: письма В. И. Вернадского детям / публ. и прим. М. Ю. Сорокиной // Природа. – 2004. – № 1. – С. 65–66.

№ 552

6 липня 1923 р., Бурбон-Лансі

Bourbon Lancy S[aône] et L[oire]
6.VII.[1]923

Дорогой мой,

Очень я сочувствую организации лекций в Ужгороде⁴⁰, – чем больше будет лекций, русских и украинских, тем глубже проникнут в эту крайнюю группу русского населения более широкие интересы. И важно, чтобы здесь было чувство значения русской культуры. Меня несколько смущает только твоя тема. Насколько можешь ты выдержать беспристрастие и насколько знаком с румынской, польской, венгерской историей? Тут вопрос ведь и о Кирилле и Мефодии, и Уния... [...]

[...]

Нежно обнимаю. Как же ты решаешь, – увидимся летом?

Горячо любящий тебя отец

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 11. 2 стор.

№ 553

18 вересня 1923 р., Біркенгед

Биркенгэд
18.IX.[1]923*

Дорогой мой

Вчера получил твое письмо. Посылаю тебе письмо Маркевичу⁴¹, – припиши или, еще лучше, напиши приветствие и пошли в Симферополь.

* На бланку: British Association for the Advancement of Science. Liverpool Meeting. September 12–19. 1923.

Завтра утром уезжаю в Лондон, где хочу побыть немного времени и скоро вернуться в Париж. Надо скорее кончать мою работу, – еще столько осталось [...] Нежно целую. От Нинуси имею только карточку из Линца.

Горячо любящий отец

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 11. 2 stop.

№ 554

21 жовтня 1923 р., Париж

Paris V, 7 Rue Toullier
21.X.[1]923

Дорогой мой,

Все время собираюсь тебе писать, но это время я был страшно занят: заканчиваю и отделяваю свою геохимию⁴². Оказалось гораздо больше работы, чем думал. Но теперь думаю, что дня через три-четыре отнесу рукопись. Работали мы с мамой это время очень много. [...]

Я много думал в связи с твоими работами по истории церкви и очень боюсь, что ты не в состоянии в этой области научно работать, – если не сделаешь большого усилия над своими чувствами. Меня поразила в разговоре с тобой 1) фраза (мысль) твоя: какой может быть разговор об унии, раз вся истина в православной церкви. Раз ты считаешь, что религиозная истина ограничивается целиком вероисповеданием – работать научно в этой области ты не можешь – будешь связан и никто тебе верить не будет, кроме круга одинаково верующих. Раз ты в унии ничего другого не видишь, как попытки обмана, – значит, касаться того вопроса, в суть которого ты сознательно не хочешь проникнуть и 2) я думаю, что твое представление о католичестве простецкое, вроде московских людей XVII века (именно XVII, а не XVI и раньше). Знаешь ли ты историю католической церкви – то большое, что переживалось человеческой душой, хотя бы в связи с Франциском, с мистиками, с Паскалем и Порт Руаялем⁴³, – а в наше время, напри[м]ер, с «либеральными» католицизмами Франции и Германии XIX в. или еще больше с движением Ньюмана?⁴⁴... И сейчас здесь идет большая духовная работа: иезуитизм духовно пал, и фигура Льва 13 с возрождением неотолизма – возвращение к временам идейно до Лойолы⁴⁵.

Кстати, о религиозной истории. Как ты относишься к представлениям католических историков – и некоторых украинских, – что церковная деятельность константинопольского и восточных патриархов в Польше была связана с интересами и расчетами Турции и они являлись агентами султана. История Фанара – темное дело. А Турция времен расцвета – XV–XVI – начало XVII – не Турция упадка, какую мы знаем. Мы здесь, как и в истории Польши, забываем времена их духовной мощи и берем времена упадка. Эта политическая сторона православия того времени имела значение в истории Унии – связь с турками эпохи Селима или Сулеймана⁴⁶ православной церкви учитывалась политиками. Во всяком случае, выясни себе, насколько верны эти представления конфессиональных католических историков.

Я страшно горячо сочувствую твоей работе над монгольским нашествием⁴⁷. Уйди в эту тему, как в главную работу, веди ее, как большое дело жизни, не отвлекайся в сторону, но следи за всеми ручейками своей мысли. Но держись главного русла.

На фоне истории России картина нашествия иная, чем она рисуется по данным русских историков. Грушевский последний, который ее затронул, и уже у него есть новое. Мне кажется, ты, при твоём художественном творчестве и пережитом, можешь дать многое. [...]

Что за съезд византиноведов в Бухаресте в апреле?

Надо кончать. Нежно целую.

Горячо любящий отец

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 11. 5 стор.

№ 555

4 листопада 1923 р., Париж

Paris V, 7 Rue Toullier

4.XI.[1]923

Дорогой мой.

Вчера послал тебе свою записку⁴⁸. Я считаю, что надо будет здесь, в Европе, попробовать все пути. Если не удастся здесь и в Америке, буду добиваться в Советской России. [...]

[...]

Достал ли Липинского?⁴⁹ Если достал, пришли. Чешский истор[ический] журнал⁵⁰ пришлю, просмотрев. Что такое библиография укр[аинской] истории Дорошенко?⁵¹

Нежно обнимаю.

Горячо любящий отец

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 11. 2 стор.

№ 556

3 грудня 1923 р., Париж

3.XII.[1]923. Париж

Мой дорогой.

[...]

Я лично не думал, чтобы ты не ответил Оболянинову⁵² из-за его глупостей и трафаретных суждений, но написал тебе об этом, потому что очень боюсь тех рамок, которые тебе ставят в сношениях с людьми твои тебя проникающие конфессиональные и политические верования. Мне иногда хочется, чтобы ты

стал выше их, в частности, в том страшном вопросе, который станет перед русским обществом в украинско-русской начинающейся распре. Хуже и опаснее вековой русско-польской. И сейчас много могла бы сделать Прага. [...]

Нежно тебя, мой дорогой, обнимаю.

Горячо любящий тебя отец

[...]

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 11. 6 стор.

№ 557

25 травня 1924 р., Париж

Париж V, 7 Rue Toullier
25.V.[1]924

Дорогой мой,

[...]

Я заканчиваю твою книгу⁵³. Ее незаконченность (остановка на середине XIX века и т. п.) имеет оправдание в необходимости и такого университетского пособия. Я нахожу, как тебе говорил, ее интересной. К тем замечаниям, о которых я тебе говорил (незаконченность, т. е. остановка на середине XIX в. вопреки заглавию и общей задаче книги и неясное отделение законодательных фактов от их неосуществившихся мотивов), я бы прибавил еще одно, которое было бы желательно изменить в новом издании. Не кажется ли тебе, что ты в общей картине России придержишься схемы, опровергнутой течением исторической жизни? У тебя (кроме немногих строк предпоследней главы) исчезают правовые нормы огромных частей территории, составляющей субстрат стремлений народностей и окраин, реальное значение которых мы переживаем. История (правовая) казачеств, Малороссии (право которой до конца сохранялось нетождественным с остальной Россией), смоленской «шляхты» с XVII века, Сибири, Слободской Украины с ее полувоенной организацией* Запорожья у тебя исчезло. Все та же централизованная Московская Русь и императорская Россия – схема наших историков, явно не отвечающая жизни. Мне кажется, было бы важно, чтобы и эти вопросы вошли в переработку истории историков России как целого, а не историков казачества, Украины и т. п. Мозаика правовая и глубокие стремления местных отличий и независимости всегда существовали в России, и тенденции федерализма всегда основывались на реальностях жизни, уступках им власти, исторических и бытовых глубоких воспоминаниях. Сейчас они получили реальную силу и, м[ожет] б[ыть], имеют будущее или приведут к распадению России.

[...]

Нежно и горячо обнимаю.

Любящий тебя отец

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 11. 2 стор.

* Примітка В. І. Вернадського: «нет ли отдаленных их отголосков в «военных поселениях»?».

№ 558

12 листопада 1924 р., Бур-ля-Рен

Bourg la Reine. 12.XI.[1]924

Дорогой мой

Всякое письмо тоже для меня большая радость. И я всегда его жду. [...]

Очень меня удивляет твоя мысль о возможности влияния татар на поземельное право – систему позем[ельной] собств[енности]⁵⁴. Ведь те, с которыми столкнулась Русь, – кочевники. Не знаю, по правильной ли идешь дороге, беря правовое влияние татар и их владычества. Мне кажется, ты не должен сейчас бросать общую картину и выдвинуть значение личностей. Мы видим их значение в такой яркой форме в переживаемом. И в татарском нашествии надо дать картину жизни, и я думаю, что твой дар художника должен здесь многое восстановить. Иначе выйдут схемы. И вот сейчас прочел (частью – конец – просмотрел) недурную книжку Мякотина по истории соц[иальной] Украины⁵⁵ (покупать не стоит, я прочел), и в ней чувствуется схематичность, хотя он и ищет дуновение жизни. «Право» едва ли может характеризовать такую эпоху, которая является катастрофой. Что бы было, если бы так описывали революцию французскую? Это даст малое о ней понятие. В этом отношении есть любопытное и у Мякотина, который ведь коснулся большой социальной катастрофы. Интересно, кто из русских был с татарами и чего достиг? Ведь часть русских (бердники и др.) шли с татарами. Была социальная струя?

Можно ли говорить о «монг[ольском] праве» в это время? Да еще в применении к земледельческой стране, чуждой им по всему.

Моя работа идет медленно. О ней я писал Ниночке. Сейчас в руках новый интересный материал из Бразилии, – боюсь в него и входить.

Нежно и горячо обнимаю. Горячо любящий

[Твой отец]*

Я, кажется, тебе писал, что мне очень понравилась твоя речь о Кондакове⁵⁶. Просмотрел Справ[оздания] Укр[аїнської] Акад[емії]?⁵⁷

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 11. 2 stop.

* Більшість листів до дітей Вернадський підписував монограмою *ТВ* (*ТВВ*), рідко *ВВ*. Так само він підписував багато років і листи до дружини. Деякі публікатори листів подають підпис як *Тв[ой]...*. У нашому виданні використано умовне: [Твой отец].

№ 559

4 грудня 1924 р., Бур-ля-Рен

Bourg la Reine (Seine)⁵⁸,
4.XII.[1]924

Мой дорогою,

[...] Я так верю, что ты можешь дать очень много, если не будешь разбрасываться и заставишь себя вполне научно – вне своих политических и религиозных верований – относиться к предмету твоих исканий. Вполне беспристрастным, конечно, быть нельзя, – но надо не переходить какой-то границы, нельзя, чтобы читателю и вдумывающемуся в твою работу казалось, что твоя работа сходит с поля научного в область волнующих вопросов дня.⁵⁹ [...] Конечно, в твоей работе всегда отразится твоя личность с ее верованиями, но даже и для этого надо стараться стать выше. Я все боюсь того твоего отношения, какое так ярко отразилось во внешне хорошо написанной статье об унии⁶⁰.

По вопросу об Укр[аинской] Акад[емии] Н[аук] ты, мне кажется, не прав. Нельзя ее сравнивать с Российск[ой], которая и сейчас стоит вне сравнения со всеми – закордон[ными] и внутрирусск[ими] научными русскими организ[ациями]. И сейчас я вижу, что ее научная работа, и качественно и количественно, вполне сравнима с такими большими европ[ейскими] организ[ациями], как Institut de Fr[ance]⁶¹ или Kaiser Wilhelm Inst[itute]⁶². А Укр[аинская] Акад[емия], начатая среди революции и работающая в советских условиях, все же сделала и делает большую работу, конечно, иного масштаба, это надо сознавать. Киев никогда не был очень интенсивным центром научной работы, а работа украинская в Львове была одно время заметной только на почве украинск[ой] ист[ории]⁶³. Мне кажется, ты не справедлив по отношению к Укр[аинской] акад[емии]. Сравни ее работу науч[ную] с работой, ну, скажем, всей русской эмиграции в Праге, но не сравнивай с таким большим учрежд[ением], как Рос[сийская] Ак[адемия]. Между прочим, среди всех стеснений – ее рост продолжается, но внутри, кажется, неважно.

Я все же с некоторым страхом смотрю на твой подход к татарам⁶⁴. Конечно, старые работы часто заключают верные мысли. Но старые воззрения на Азию и Восток не могли быть верны, разве как догадка. Подход со стороны права кажется мне вообще опасным. Ведь татары долго были не мусульманами, – и какие тут произошли изменения, – едва ли ты сможешь оценить. Ты ведь совсем не юрист по своему укладу мысли. Книга Ламанского⁶⁵ (кажется, в Сборн[ике] Русск[ого] Истор[ического] Общ[ества]) у меня в руках была. Но там для старого – XIII–XV веков – ты едва ли что найдешь. Кажется, ближе были генуэзцы (Каффа). Все это материал для истории Крыма и Украины, а не завоевания Руси. Литературу ты, конечно, найдешь и в библиогр[афиях] крымских, и у Грушевско-го⁶⁶. Интересны, но, кажется, очень мало, католич[еские] данные. Кое-что есть

у Beazley в истории географии⁶⁷. Возьми историю торговли Нейд'а⁶⁸. Но все это более новое время, чем то, которое ты захватываешь. [...]

Нежно обнимаю.

Горячо любящий тебя отец

О татарах есть любоп[ытные] данные у Драгоманова и Антоновича: Истор[ические] песни малор[усского] нар[ода].⁶⁹

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 11. 2 стор.

Опубл.: «За СССР выявляется лик пострадавшей России»: письма В. И. Вернадского детям / публ. и прим. М. Ю. Сорокиной // Природа. – 2004. – № 1. – С. 77–78.

№ 560

14–15 квітня 1925 р., Бур-ля-Рен

Bourg la Reine (Seine)

14.IV.[1]1925

Мой дорогой,

[...]

Теперь мне хочется еще сказать несколько слов о другом вопросе, затронутом в письме твоём и Ниночкином. Это о моем ближайшем будущем. Есть сейчас три возможные практически пути. 1) Продление фонда Розенталя⁷⁰, 2) устройство в чешском университете и 3) возвращение в Россию – в Петербург или Киев – в среду академий.

Мне кажется, – учитывая все, было бы лучше всего устроиться в Праге, но не на эмигрантском положении, а в Чешском университете. Я не знаю, сможет ли Славик⁷¹ что-нибудь сделать. Но мои соображения сейчас следующие, и они связаны для меня с вопросами нравственного характера. Я считаю себя вправе совершенно не считаться с общественной стороной жизни в тех случаях, когда этого требуют интересы более близкого и доступного мне творчества, каким для меня является научное искание. И потому, когда я подошел к тому вопросу, в котором, мне казалось, может достигнуто и именно мной, а не другим, что-то новое, – я совершенно не считался с общественной стороной жизни, в широком ее понимании, по отношению к научной и культурной работе – и совсем ее оставил в стороне. Отошел от всего и весь отдался этой работе.

Если бы мне удалось организовать широкую постановку геохимической работы или исследование живого вещества, я бы также себя считал бы в этом отношении вполне правым.

Сейчас вопрос меняется. Так или иначе, вопрос об элементе X, паризии или что там есть⁷², придет к решению в ближайшее время, и в то же время ясно, что организовать исследование живого вещества или геохимическое в большом масштабе мне не удастся из-за недостатка средств. Один я здесь далеко не уйду, особенно в мои годы.

Фонд Розенталя дает мне возможность прожить в научной работе еще год и больше ничего.

При этих обстоятельствах для меня становится сомнительным правильность – вернее, не греховность – того отхода от жизни моей страны и моего народа, который я совершил в этот тяжелый период его истории.

Его моральный вес для меня меняется в этой новой выяснившейся обстановке, и, мне кажется, мне придется изменить тот образ моих действий, какого я до сих пор придерживался.

Как-то летом Ферсман⁷³ мне писал, что он не понимает и не представляет себе научную работу, не связанную с Россией и вне России, и для него наука дорога и близка только как русская. В такой форме я с ним не согласен, но, конечно, в научной работе нельзя долгое время быть вне ее той или иной формы национального движения. Можно быть вне только, когда это оправдывается ее же – науки – интересами.

Сейчас главная научная творческая русская (и укр[аинская]) работа идет в России, и в ней в этот момент особенно дорога каждая живая сила, могущая работать. В конце концов, в этой работе творится будущее России, ею создается то, что не дает возможности укрепиться в ней большевизму, и создается вечная ценность, независимая от рамок жизни, каковы бы они ни были.

Я не буду на этом останавливаться, но для меня ясно, что кто может, должен научно работать в России, ибо сейчас там идет, что бы здесь ни говорили, большое творческое строение и получают, вопреки большевистскому укладу жизни, большие достижения.

Но я не могу не смотреть и в ближайшее будущее, и с этой точки зрения я считаю, что сейчас, в тот момент, когда создается и подымается научная славянская работа, на славянских ученых нашего времени лежит большая задача пред будущим.

Русско-украинский вопрос, мне кажется, может быть правильно решен только в славянском масштабе, и будущее русской науки может быть закреплено в Западной Европе, – русская наука может получить настоящую, ей реально отвечающую силу только в этом же масштабе. И я хотел бы сейчас, если это возможно, войти в современную славянскую научную организацию. Получить такую возможность в Праге было бы для меня важным, но для того, чтобы иметь реальную силу, я должен получить это положение не в русской (или украинск[ой]) эмиграционной организации, а в чешском ун[иверситете], как Францев, Кондаков⁷⁴ и т. д. Только тогда мой голос будет иметь тот вес, который бы я хотел, чтобы он имел...

Я думаю, что благодаря Угорской Руси положение русских в Чехии, и в этом отношении во многом, по существу, иное, чем в других славянских странах, если не брать Польши, где оно связано с борьбой иного порядка, но имеет общие черты.

Объяснять все это очень долго, и я боюсь, что многое, что я тебе пишу, может тебе показаться непонятным, но для меня ясно, что – при известном отношении к делу – сейчас здесь может быть многое создано, чего я не вижу, чтобы кто-ни-

будь делал, и, мне кажется, многое не создается. А, между тем, надо, чтобы это делалось.

15.IV.[1]925

Возвращение в Россию, – до сих пор для меня не отрезанное, – связано, м[ежду] пр[очим], с тем, что я, по всей обстановке, как оно произошло, не сделал сам ни одного шага для его изменения. Очень может быть, что это в ближайшее время выяснится. Принципиально я считаю мое возвращение вполне допустимым⁷⁵.

[...]

Второе это то, что общее положение науки в мире таково, что нужна организованная самодеятельность ученых. Для достижения мировой организации ученых надо быть независимо поставленным в жизни для того, чтобы иметь возможность в ней действовать и иметь вес. В этом отношении положение русского ученого-эмигранта, зависящего от эмигрантской помощи или же находящегося в таком неопределенном положении, как я, не дает возможности поднять это дело, как я бы того хотел. Если бы я был богат, или имел институт исследования жив[ого] в[ещества], или же был бы связан с чешским унив[ерситетом], – мое положение в мировой обстановке науки было бы иное. Для этой деятельности много затруднений дает и положение в России, но все же оно в этом отношении лучше положения ученого-эмигранта.

[...]

Нежно обнимаю.

Твой люб[ящий] тебя отец

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 11. 6 стор.

Опубл.: «За СССР выявляется лик истрадавшей России»: письма В. И. Вернадского детям / публ. и прим. М. Ю. Сорокиной // Природа. – 2004. – № 1. – С. 78–80.

№ 561

8 червня 1925 р., Бур-ля-Рен

Bourg la Reine. 8.VI.[1]925

Дорогой мой, горячо любимый. Давно вам обоим – и тебе, и Нинусе – не писал, а так много, много хочется написать, и так часто я душой и мыслью с вами.

Прежде всего о книге твоей об уставной грамоте⁷⁶, которую прочел с большим удовольствием. И очень рад, что могу это тебе написать. [...]

Я рад также, что помимо схем «истор[ического] процесса», во многом мертвых и всегда ограничивающих жизнь, которыми так любят нас угощать современные историки, и конъюнктур у тебя, наконец, появляются исторические (не историософские, мертвые – князя Алекс[андр] Н[евский] и Дан[ила]⁷⁷), характеристики живых личностей. Ведь живая личность – самое настоящее нутро исто-

рического процесса, и мне хотелось бы, чтобы ты в этом направлении разорвал сковывающие тебя путы современной схематизации того течения русских историков, к которому ты примкнул. [...]

Теперь ряд, без порядка, возникших мыслей и вопросов. В связи с «федерал[истскими]» тенденциями (думаю, что это слово, м[ожет] б[ыть], не совсем подходит) интересна фигура ген[ерал]-губ[ернатора] кн[язя] Репнина⁷⁸, «малороссийск[ого] короля», и его мечтаний и позднейшего разочарования. Не было ли здесь, в этих идеях Ал[ександра] I и влияниях среды малорос[сийской] старшины через Кочубея)?^{*79} Как раз и возрождение украинск[ой] литературы связано со средой Репнина, и, мне кажется, это все говорит в пользу твоей концепции. Посмотри в общем очерке Ист[ории] Укр[аины] Грушевского⁸⁰, хотя это очень мало разработано.^{**81}

[...]

Теперь в ответ на твое письмо, мне так дорогое. Я думаю, что «историософия» – всегда болезнь. И нельзя себя допускать до нее. Несомненно, среди массы шлама иногда выковывалось этим путем зернышко-королек истины, но это самое несовершенное орудие мысли, какое мы имеем. Лучше на этот путь не идти: и читать все это будут и серьезно относиться только те люди, которые затронуты магически-мистическими блужданиями нашего времени. Конечно, историософия в художественной форме на месте, и если бы ты хотел это дать, то вот тебе путь! И тут много можно сделать большого и хорошего: исторический роман, драма, мечта, картина. Там все на месте, что ты приводишь в своей статье об Ал[ексandre] Нев[ском] (и Дан[иле] Гал[ицком], к которому ты, мне кажется, совсем не справедлив: как человек это и крупнее, и интереснее, чем Ал[ександр] Нев[ский], даже по твоему пристрастному изложению). Я писал не о выдержках из летописи, а о выписках из житий и Степенной книги, фальшь которых я чувствую. Думаю, чувствуют и другие.

Алекс[андр] Невский действовал скверными средствами: участие в татарских погромах и в интригах среди князей. Я думаю, что это не политика «православия», а та политика слабых, застигнутых несчастьем, которая обычна для всех. Раз ты православие ставишь как одну из других форм великих ценностей, которые спасались теми же приемами и с тем же успехом, мое возражение отпадает: я тебя не понял.

«Евраз[ийский] Врем[енник]» я дальше не прочел⁸². Статью Шахм[атова] в Возрождении⁸³ прочел и думаю, что он во многом прав. Но я совсем не понимаю, отчего в твоем и его представлении, центром является Московская Русь. Для меня, как натуралиста, предки – не фикция, и наша связь с бесчисленными поко-

* Примітка В. І. Вернадського: О нем очень любоп[ытные] данные дала Богданович из Диканьского архива – видел?

** Примітка В. І. Вернадського: Дочь Репнина поддерживала Шевченко, – тут много есть мелочей в мемуарной литературе.

лениями ушедших самая наиреальная. И в этом смысле в литовском русском государстве было самое настоящее государств[енное] творчество русского народа, не меньшее, чем в Москве. Оно имело большие шансы на удачу, и его влияние глубоко вошло в бытие огромных ветвей не только украинского и белорусского, но и великорусского племен (через Смоленскую окраину и Русь). В твоём реальном прошлом корней у тебя в Москве нет, и ты связал себя фикцией. А в XVI веке – большая творческая работа: борьба с Унией, с Польшей, религиозные и государственные идеи того времени – этот факт, бесследно прошедший только для умалчивающих историков, но влияние которого есть и было. Кстати, ты читал книжку Жуковича⁸⁴ о сеймовой борьбе тогдашнего белор[усского] и украинск[ого] шляхетства? Если поставить, как корень бывшего России, Московскую Русь и забыть о другом, России не восстановишь. [...]

От Славика⁸⁵ сегодня письмо, он говорит, что в среду предлагает меня в факультете для чтения геохимии. Что такое двухсеместровые лекции? И в то же время, он хочет меня предложить в члены иностран[ные] Чешской Акад[емии] Наук. Как будто, есть шансы устроиться в Праге. Для меня это выход, в котором, конечно, ценно, главным образом, возможность тебя и Ниночку не ставить в трагическое положение в случае моей или маминой болезни и смерти.

Нежно и горячо целую.

[Твой отец]

Нинусе постараюсь написать теперь же. Славика – завтра.

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 11. 4 stop.

№ 562

21 листопада 1925 р., Бур-ля-Рен

Bourg la Reine. 21.XI.[1]925

Дорогой мой Георгий.

[...]

[...] Я страшно ценю, мой дорогой, твоё не только сыновнее, но и дружеское понимание моего настроения. В сущности, в глубине души у меня есть и чувство ответственности перед людьми, которые там, перед учениками и товарищами: ведь сейчас, помимо результатов, огромное у тысяч людей и идейное настроение, связанное с научной работой, сейчас там идущей. Я думаю, эти два течения: религиозное, православное и иное, и научное – два углубившихся политических душевных творческих переживания русского общества, которые будут иметь огромное значение. Верю очень в силу идей и думаю, что сейчас, в конце концов, победит и в России она, а не грубая сила. С этой стороны много жду от идейного разложения большевизма, и религиозное, и научное [течение], и переживание в этом отношении сейчас ведут к одному и тому же.

Удивительно как малому люди научились, – ведь в конце концов всегда побеждает *идея*, а ее при увеличивающемся обмене с Западом долго не удержишь под колпаком, как думают большевики.

У меня только одно иногда сомнение: не слишком ли я уже стар для той работы, которую там надо вести, чтобы действительно влиять на жизнь, и, на сколько смогу, использовать те силы, которые в моем распоряжении. Они могут быть много больше, чем в Петербурге. Бурксер⁸⁶ в Одессе (Укр[аинский] Рад[иевый] Инст[итут]) пишет мне, я еще ему не отвечал, что он и его сотрудники хотят работать по моим указаниям.

[...]

Я думаю, Гольдер⁸⁷ тебя устроит в Калифорнии, но лучше бы тебе в Институте Кондакова⁸⁸! Как-то не мог я себе выяснить, что именно они тебе дадут, думаю, вначале очень сожмут материально, но все же перед тобой откроется в Калифорнии новая, широкая возможность работы. Ведь в России может тянуться рассасывание долго (хотя лично я этому не очень верю).

Нежно и горячо тебя, мой дорогой, обнимаю.

Любящий тебя отец

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 11. 4 stop.

№ 563

20 березня 1926 р., [Ленінград]*

20.III.[1]1926

Мой дорогой, вчера получили твое письмо от 12.III. Оно нас обрадовало, но и мне, и маме показалось краткой запиской; хочется, чтобы писали обстоятельней. [...]

Нашел здесь присланную Арсен[ием] Ив[ановичем]⁸⁹ из Симферополя твою статью «Два лика декабристов»⁹⁰, так как там напечатать ее нельзя из-за отсутствия средств. Что делать с ней? Я написал ему, чтобы он прислал твою статью о Пушкине⁹¹, м[ожет] б[ыть], можно будет напечатать здесь. Он писал о трудности печатать, но письмо его было старое. Сейчас имею письмо от Вульфа⁹² об общ[естве] естеств[оиспытателей] в Симферополе, которые в этом году получили средства на печатанье и издали том, м[ожет] б[ыть], имеет и Арс[ений] Ив[анович]. Архивная Комиссия превращена в Таврич[еское] Общ[ество] Ист[ории], Археол[огии] и Этногр[афии], причем я остался почетным членом, а ты действ[ительным]. Но все это к концу 1924 <года>, что сейчас и жив ли старик – не знаю. Путеводитель по Крыму переиздается⁹³. [...]

* Місце написання листа встановлено за змістом.

Нежно обнимаю. Н[иколаю] Петр[овичу]⁹⁴ и Нин[очке] вышлем скоро деньги на летнюю научн[ую] поездку.

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 11. 2 стор.

№ 564

16 квітня 1926 р., [Ленінград]*

16.IV.[1]926

Дорогой мой, вчера пришло, как мы и ждали, твое письмо. Всегда так дорого иметь от вас весточку. Очень рад, что ты получил книги. Я посылал уже и несколько пакетов; сегодня идет пакет с твоей статьей в сборнике В. Срезневского⁹⁵ (я его как-то встретил, у него был удар, и он производит тяжелое впечатление). Посылаю и мелочи, думаю, что все это интересно. Сейчас много получил книг и от русской, и от украинской Акад[емии] Наук. Посмотри в конце книги Багалия удивительный конец⁹⁶. Бедный Дм[итрий] Ив[анович], закрутился; говорят, ему трудно. [...]

Было бы хорошо, если бы послали Кондак[овский] сб[орник]⁹⁷ в Украинскую Акад[емию]: это сейчас единственный серьезный центр научной работы на юге. [...]

Надо кончать. Нежно целую. Следующее письмо Нинусе.

[Твоей отцу]

Спасибо за вырезки, о радии пригодились.

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 11. 2 стор.

№ 565

23–24 квітня 1926 р., [Ленінград]**

23.IV.[1]926

Дорогой мой, так мы всегда ждем ваших писем, и они приходят пока очень аккуратно – во вторник Ниночкины, в четверг твои. Жаль только, что так близко, и потом длинная пауза. Я очень рад, что ты пользуешься книгами, и я уверен, что пользуются и другие, и поэтому буду, пока возможно, их посылать. Постараюсь найти и другой путь. [...]

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** Те саме.

24.IV.

[...] Вчера была Маша⁹⁸, и приходила Евг[ения] Яновс[кая]⁹⁹, возвращающаяся в Киев. Знаешь, весь архив Репниных («малор[оссийского] кор[оля]») в Полтавск[ом] музее (так же как Диканьки). Библиотека Репниных (Яготин) уцелела только частью (Киев)¹⁰⁰. Если тебе надо какие-нибудь справки, напиши, – легко навести справки в Репн[инском] архиве. Пошли свою книгу об Уставн[ой] грамоте в Киев (напр[имер], в Акад[емию] или Василенко¹⁰¹). Тогда можно на нее сослаться. По-видимому, в Киеве, несмотря на тяжелые условия и отсутствие денег, очень много собирается ценного матерьяла не только по чисто украинской, но вообще русской (Юга России) истории в комиссиях Акад[емии] Наук. Если пошлешь книги в Укр[аинскую] Академию, напиши об этом Ник[олою] Прок[офьевичу] или Серг[ею] Алекс[андровичу] Ефремову¹⁰², напр[имер], туда же. Адрес Акад[емии] на изданиях. Скоро пришло тебе еще ряд ее изданий. В Киеве не хватает талантливых людей, но и это и здесь, напр[имер], по славистике и истории литер[атуры]. Сейчас более талантливы у нас натуралисты и, м[ожет] б[ыть], ориенталисты. [...]

Нежно целую.

[Твой отец]

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 11. 2 стор.

№ 566

10 липня 1926 р., [Ленінград]*

В[асильевский] о[стров], 7 л[иния], 2
10.VII.[1]1926

Дорогой мой, вскоре уезжаем с мамой на Кавказ¹⁰³ – 14-го июля, уже взяли билеты. [...]

На Кавказе с мамой будем работать над русской переделкой моей французской геохимии¹⁰⁴; должны сдать рукопись к 15 ноября. Я бы хотел сдать раньше. 30 сентября 2-ой всесоюзный геологический съезд в Киеве¹⁰⁵, я получил туда личное приглашение и очень хочу там быть; не знаю, буду ли делать экскурсию, но я так люблю Киев – больше всех русских городов – и у меня там столько друзей. М[ожет] б[ыть], сделаю и доклад общего содержания. [...]

Спасибо за вырезку о словацкой научной работе. Сейчас для меня труднее всего следить за славянской научной работой, а, между тем, для нас ее значение очень велико.

Нежно обнимаю.

[Твой отец]

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 11. 2 стор.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

№ 567

4 вересня 1926 р., [Ленінград]*

4.IX.[1]926

Мой дорогой, получили здесь интересные ваши письма о Греции¹⁰⁶. Надеюсь, что поездка на Пелопоннес не отразится на здоровье.

С огромным чувством радости я прочел о пробуждении в тебе желания вернуться к художественному творчеству, хотел бы, чтобы оно не было мимолетным. Не знаю, не потребовало бы уж очень больших усилий для тебя углубление в франко-византийские столкновения, но вот благодатная тема – татарский погром и его отражение в русской жизни. В сущности, тут много удивительных, и трагических, и ярких выявлений творческих сил. Я думаю, м[ожет] б[ыть], никогда в другие годы, ни в 1812 или 1612 года, историк не мог во все это проникнуть как теперь – здесь и Византия, и Русь, и Азия. Ну, надеюсь, что это не был мимолетный отблеск угасающего, а, наоборот, возрождение того, что живо и сильно в твоей личности.

В связи с тобой, я все время думаю о том, что необходимо тебе сосредоточиться на большом, на большой работе. Это может быть связано с лекциями, как было у Соловьева и Ключевского¹⁰⁷, или с отдельной работой синтеза, как у Гиббона и Карамзина¹⁰⁸. В этом отношении из современных историков Грушевский сделал дело жизни, которое останется, несмотря на то, что талант его не велик. [...]

30-го сент[ября] еду на съезд геологов в Киев, а перед этим надо пробыть по делам Рад[иевого] Инст[итута] и жив[ого] вещ[ества] дня 2–4 в Москве. В Киеве хочу пробыть дня 3. Так что в общем у меня уйдет 1½ недели. Все это мешает личной эксперим[ентальной] работе, но, может быть, сейчас творческая работа неизбежно должна принять другую форму.

Нежно обнимаю.

[Твой отец]

[...]

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 11. 2 stop.

№ 568

22 вересня 1926 р., [Ленінград]**

22.IX.[1]926

Дорогой мой, так мы были рады получить известие уже из Праги. [...]

Я уверен, что ты остановишься на чем-нибудь большом; откровенно говоря, вполне сознавая, что очень приятно работать над изучением пелопоннесской

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** Те саме.

археології, – це мені не рисується більшим. Я хотів би від тебе більшого зусилля. Ти і здесь ідеш до меншої цілі, ніж ти можеш йти. Я не знаю, наскільки це все вивчено (Ф. І.¹⁰⁹ вважає, що здесь дуже багато зроблено), але це збір матеріяла, а не синтез. Конечно, можна ставити собі тільки цю другу задачу, але цього не робиш і навіть підходиш до історіософських тем. І ось тут треба би тобі взяти велике дослідження. С цієї точки зору, татарське наше-ство – в вищій ступені своєчасна тема. Візантійське право в Росії мені рисується меншим, тим більше, що єдина державність Росії не відповідає дійсності: Київська Русь тільки в одній своїй епохі була її основою. Ну да це питання інше, – головне, що ти повинен відчути свій обов'язок. А потім вибериш. Бо роки йдуть, на дні ми з мамою згадували 40-ліття нашої весілля¹¹⁰, пережили цілий історичний період. [...]

Сейчас все же мало працюють по історії. В Академії, завдяки Платонову¹¹¹, йдуть нові видання літописів – всі перевидають, але все ж, конечно, потрібні; зібрав тобі з 1922 <року> і скоро вийде кілька томів¹¹². Але, повинно бути, після моєї поїздки в Київ. Їду туди через Москву, куди поїду післязавтра, і поверну до засіданням Академії, к 6.Х. або к 9.Х., – два тижні пробуду в Петербурзі. Мама їде до Ане¹¹³. В Київ мені хочеться їти, – багато у мене друзів там, і хочеться поблизу подивитися на українське життя, значення якого для всього нашого майбутнього рисується мені ще більше, ніж малювалося раніше.

Сьогодні пишу перед засіданням Академії, куди представляю другий свій біогеохімічний опис; третій представляю, ймовірно, через місяць¹¹⁴. У мене зараз стільки роботи, що жах, і не знаю, як справлюсь. Мене переконують, що раніше в січні – початок – не виберуся в Прагу. Згадуючи свій від'їзд звідси, думаю, що цей прогноз має багато правдоподібного. В будь-якому випадку, в Акад[емії] пройшло, і по поверненні з Києва буду толкати справу.

Нежно і гарячо обнимаю, треба закінчити і бігти.

[Твоїм батьком]

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 11. 2 стор.

№ 569

12 жовтня 1926 р., [Ленінград]*

12.Х.[1]1926

Мій дорогий, вчора не встиг написати. Доехав сюди чудово, їхав навіть все час один в маленькому купі і весь день переїзду з Києва (виїхав ввечері, а приїхав через два ночі вранці) займався – читав і в зв'язі з цим думав. Як

* Місце написання листа встановлено за змістом.

я писал Ниночке из Киева, съезд¹¹⁵ – значительное событие. Удивительно, и это интересно, он удался вопреки Геолог[ическому] Комитету, который непонятным образом его игнорировал. Выявилась огромная работа, интереснейшая, по истории европ[ейской] (и отчасти азиатск[ой]) России в четвертичной и третичной эпохах. Люди почувствовали, что они, сидя на местах, в действительности являются звеньями великого целого. Как подчеркнул казанский геолог Мазарович¹¹⁶, геологи Поволжья, работая независимо – и не зная – от работ геологов Украины, пришли, в общем, к той же картине и к той же хронологии. Надо теперь работы геологов Дона для того, чтобы окончательно связать. Картина получается интереснейшая. Чувство огромности, единичности работы, взятой в совокупности с несознававшейся работой других, создало любопытный подъем настроения. Следующий съезд в Ташкенте через 1½ года, уже здесь проф. Мухин, оттуда и дело уже двинуто; сегодня у меня заседание президиума с ним. Я думаю, это будет очень интересный съезд¹¹⁷. Хотя мне было очень жалко, что работа по съезду не позволила мне, как я того желал, больше видеть Киев и моих друзей, но думаю, что я не потратил времени.

Я тебе писал о том огромном впечатлении, какое на меня произвело показанное мне Анисимовым¹¹⁸ и другими работниками древнее русское искусство – иконопись, явно и резко выходящая в своей сути и содержании от современного ее понимания. Это такое же достижение в мировом аспекте, как русская литература и русская музыка. Как она забыта была! Мне кажется, вера православная переживала глубочайший кризис уже в Московской Руси (середина XVII в.) и во всю импер[аторскую] Россию. Это ярко проявилось в искусстве. А в истории Украины кризис еще раньше. Никон и старообр[ядчество] – это уже на склоне. Жду твоего суждения о статье Анисимова.

На днях вышло тебе Летописи и ряд других книг. Н. П.¹¹⁹ послал перед отъездом в Киев. Ему должны выслать литературу о тканях из Ташкента; там есть специалист, забыл фамилию, он с ним сам спишется.

На имя Ниночки послал для тебя книжку Платонова о Петре¹²⁰ – любопытная; она очень читается, но малый тираж: книжная торговля (чиновничья) организована так, что надо делать максимум усилий, чтобы что-нибудь достать. Сейчас относительно много и хорошо начинает издавать Укр[аинская] Акад[емия] Наук: они начинают издание (научное) Литовск[ого] Статута (всех редакций), летописи Самовидца и Величко¹²¹. Вообще медленно, но Акад[емия] входит в жизнь. Был и во Всеукр[аинской] библиотеке, – она тоже упрочивается¹²².

Сейчас спешу кончить. Масса работы. Сегодня у меня в 9 ч[асов] президиум КЕПС'а, в 1½ <часов> президиум Геолог[ического] съезда и орган[изация] ассоциации, в 3½ мой секретарь (масса работы), а затем срочные корректуры и исправление французских статей.

Нежно и горячо обнимаю.

[Твой отец]

Великое русское искусство XII – нач[ала] XVII веков явно указывает на совсем иной аспект жизни, чем мы думали и понимали. Историки с этим не считались. Пришлю тебе работы Пархоменко:¹²³ хорошо, чтобы и ты выслал свои.

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 11. 2 стор.

№ 570

10 січня 1928 р., [Ленінград]*

10.I.[1]928

Дорогой мой, все это время хотел написать тебе, но совершенно завален работой [...]

Выехать на 2 с лишним месяца хочу около середины февраля и, гл[авным] обр[азом], пробуду в Праге, где прочту (по-французски) геохимию металлов¹²⁴. М[ожет] б[ыть], правильно читать по-французски: будут понимать и немцы. С Гос[ударственным] Изд[ательством] уже закончил переговоры о немецком издании моей Биосферы. Французская ее рукопись сегодня отсылается в Париж¹²⁵. А к осени выйдет в Гос[ударственном] Издательстве же сборник моих статей «Живое вещество»¹²⁶. Таким образом, энергично веду изложение моих новых идей. Надеюсь, они войдут в сознание других: я уже это чувствую.

По возвращении из заграницы, 20 мая, хочу быть в Ташкенте, где я делаю доклады о природной воде и о газовых областях земной коры¹²⁷, а моя лаборатория переносится в окрестности Киева, где проведу часть лета.¹²⁸ Мы с мамой хотим месяц провести или в Эссентуках, или в Мацесте.

[...]

Нежно целую.

[Твой отец]

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 2 стор.

№ 571

14 травня 1928 р., [Ленінград]**

14.V.[1]928

Мой дорогой, твое письмо пришло сюда, а между тем, мама все еще в Париже¹²⁹. Так это тяжело. Тебя, верно, держат в курсе всего, и потому я тебе об этом не пишу.

Я вернулся сюда один и по приезде съездил в Киев на выборы в Украинскую Акад[емию] Наук¹³⁰, положение которой очень тяжелое. По дороге назад несколько

* Місце написання листа встановлено за змістом

** Те саме.

прихворнул и сейчас не выхожу из недомогания, кашля и т. п. Так что работать, как следует, не могу. Температура нормальная, так что, по-видимому, это все не очень серьезно, но, конечно, неприятно.

Геологический съезд в Туркестане отложен на сентябрь, т[ак] что и здесь все мои планы переменялись. Я боюсь окончательно налаживать летнюю жизнь, так как, в сущности, все зависит от здоровья мамы и от того, что ей нужно, но у меня организуется большая работа по изучению живого вещества под Киевом¹³³, и я думал часть лета провести там с мамой.

Начал уже работу в лаборатории, но ее к середине или началу июня надо будет оставить...

Очень хотел бы иметь от тебя некоторые сведения о твоей работе. Получил ли ты мое письмо, где я просил тебя дать мне сведения о Рокфеллеровской организации¹³⁴: я, м[ожет] б[ыть], воспользуюсь этим путем для того, чтобы иметь возможность обставить свою лабораторию на современный лад.

Нежно обнимаю.

[Твой отец]

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 2 stop.

№ 572

5 липня 1928 р., Єсентуки

Єсентуки. 5.VII.[1]1928

Дорогой мой, давно тебе не писал. Перед отъездом масса была всякой работы, которую спешно заканчивал и так <и> не закончил перед отъездом сюда.

Вчера мы сюда приехали, устроились, кажется, очень хорошо. [...]

Здесь пробудем до конца месяца, а затем едем с мамой в Киев¹³⁵, где у меня налаживается большая работа по сбору живого вещества и по изучению его воды, и его веса, и впервые по выявлению геохимических констант, связанных с размножением организмов. И само понятие геохимической энергии организма выявлено мною, и теперь приходится учить его получать в природе. Это очень интересно все, все новое. Там, в Киеве, приехало 9 помощников из Питера, а затем не меньшее число мы пригласили в Киеве, получили возможность работать в лаборатории, и я думаю, что вся эта новая работа обещает большие результаты. Там ведет все это дело Виноградов из Питера, а в Киеве зоологи Белинг, Совинский¹³⁶, которых я знал еще по моему там пребыванию. В Киеве мы думаем с мамой пробить весь август (адрес там: ул. В. Короленка, Украинская Академия Наук). [...]

Работал я эту неделю, несмотря на недомогание и суету, очень хорошо и творчески.

Нежно обнимаю.

[Твой отец]

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 2 stop.

№ 573

25 липня 1928 р., Єсентуки

Єсентуки. 25.VII.[1]1928

Дорогой мой, с пересылкой из Петербурга нам сведения приходят лишь через месяц. Твое и Нины последнее письмо от 27.VI... Мы уже скоро кончаем наше лечение. После того я еду в Киев, а мама поедет в Кисловодск, горный курорт (ок[оло] 1000 м над ур[овнем] моря) с исключительным воздухом, который ей очень нравится. Там сейчас Серг[ей] Фед[орович] с женой¹³⁵, и маму можно относительно недурно устроить. Врач М. С. Анохина (очень хороший) считает, что ей, ввиду парижской болезни, очень полезно пожить в Кисловодске. Я хотел бы, чтобы она провела там недели три-две. А сам между 5–12 августа уеду в Киев¹³⁶. Мама из Кисловодска прямо проедет в Петербург.

Библиогр[афия] Бема¹³⁷ отложена мною для тебя, и я постараюсь послать тебе книги по приезде. Помещу и ее в первую посылку, – надеюсь, не забуду. Отложено у меня много книг: было бы хорошо, если бы ты из изданий АН указывал, что тебе нужно. При сложности нашей жизни мне просто трудно справляться с техникой отсылки.

[...]

Горячо обнимаю.

[Твой отец]

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 2 стоп.

№ 574

29 серпня 1928 р., Київ

Київ. 29.VIII.[1]1928

Дорогой мой, сегодня получил твое письмо от 5.VIII и сегодня же уезжаю в Питер. Билет взят, к сожалению, на скорый не было билетов, и еду я почтовым (две ночи), но имею плацкарту для сна и еду в мягком. В скором нет «мягких» вагонов.

Эти дни в Киеве провел почти все в разъездах по Днепру на моторной лодке в районе 80 килом[етров] вверх и вниз от Киева. Спал в лесничестве, биолог[ической] станции, одну ночь даже в палатке на берегу Днепра, где наслаждался полным, давно мной так невиданным небесным сводом. Работало здесь у нас 16 человек – 6 из Петербурга, остальные местные. Собран большой материал, и я надеюсь сейчас приступить к организации правильной работы. Уже сейчас открываются новые и большие перспективы. Думаю, что если все будет благополучно, то через год в науке будет совершенно нового типа биологические наблюдения*. Их значение несомненно и, по-видимому, больше, чем я думал.

[...]

Нежно и горячо обнимаю

[Твой отец]

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 4 стоп.

* Так в оригіналі.

№ 575

22 вересня 1928 р., [Ленінград]*

22.IX.[1]928

Мой дорогой, давно не писал тебе. Все это время у нас очень тяжело, – умер Фед[ор] Ив[анович] Успенский¹³⁸ при очень сильных страданиях, а затем и П. П. Сушкин. Обе потери чрезвычайно тяжелы и для Академии, и для нас лично. Смерть Успенского меняет резко и внешний строй нашей жизни, а смерть Сушкина очень глубоко отражается на моей внутренней жизни. Это один из тех людей, с которыми я чаще всего общался и общался нередко не только внешне. В научной области в основных наших посылках мы были очень близки. Это человек глубокого, смелого ума, видевший за пределы современных исторических рамок жизни. В то же время и Усп[енский], и Сушкин были идейно стойкими и морально твердыми людьми, – а это так нужно сейчас! П. П. был в полном разгаре творчества, – надо было еще несколько лет жизни, чтобы он раскрыл многое, что заложено было в его личности. Это такая же потеря для науки ученого-мыслителя, работника интенсивной силы, как смерть Чернышева, Голицина, Шахматова, Лаппо-Данилевского¹³⁹, которая чувствуется еще до сих <пор> болезненно Академией. Я думаю, что и среди этих всех крупных людей Сушкин стоял в первых. [...]

Посылаю тебе твою старую статью, д[олжно] б[ыть], у тебя нет. У меня есть еще нетронутый № этой газеты¹⁴⁰. Есть ли у тебя твой экземпляр Пыпинских мазон¹⁴¹, я купил случайно (3 р[уб.]) у букиниста, думая, что у меня нет. Но нашелся и мой экземпляр. Вообще я хотел бы, чтобы ты собрал все свои статьи. Интересно, какое место займет Герцен?¹⁴² Он не растет в своем значении, как другие. Но, м[ожет] б[ыть], это временно.

Книга Лаппо (с его посмерт[ными]** поправками) о методологии ист[ории] выйдет на немецком языке. К сожалению, его большой незаконченный исторический труд, по-видимому, надолго и безвозвратно погребен...¹⁴³ [...]

Всего лучшего, мой дорогой. Нежно обнимаю.

Нужно ли тебе прислать Грушевского Ист[орию] укр[аинской] лит[ературы] (5 томов)¹⁴⁴. Интересно.

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 4 stop.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** Так в оригіналі.

№ 576

23 жовтня 1928 р., [Ленінград]*

23.X.[1]928, утро

Дорогой мой,
[...]

У нас были выборы, взявшие много времени и сил: намечено 42 новых кандидата¹⁴⁵, – Акад[емия] увеличивается почти вдвое: ты можешь себе представить, какое это должно внести изменение в нашу жизнь, тем более, что русская Академия в то же время, в отличие от всех других, – совокупность исследовательских институтов. Скоро пришлю тебе свою записку об Академии¹⁴⁶. Мне пришлось быть членом 3 избир[ательных] комиссий (из 11) и в одной председательствовать. Трудно сейчас выяснить картину, какую представит из себя будущая Академия. В числе лиц, вероятно войдут в АН, из историков – М. Покровский, Грушевский, Любавский, Петрушевский¹⁴⁷.

Помимо выборов я организую при очень трудных условиях Биогеохим[ическую] Лабор[аторию]¹⁴⁸. Я получил штаты (10 чел.), но работать надо во временных помещениях и без достаточного количества научно оборудованных средств, – я все же надеюсь добиться правильной и широкой постановки дела. Очень интересные вскрываются явления.

Меня самого удивляет тот подъем творческой мысли, который держит меня с 1915–1917 годов! В мои годы! Это даже удивительно и любопытно как природное явление.

Сейчас я подошел к очень крупным эмпирическим обобщениям для природных вод: даю новую их классификацию¹⁴⁹, впервые ставящую совершенно новые проблемы, и уже это скажется на приемах работы в этой области. Эта работа меня очень интересует, но она все разрастается и разрастается. Интересны результаты и с алюмосиликатами...

[...]

Нежно и горячо целую.

[Твой отец]

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 2 stop.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

№ 577

15 лютого 1929 р., [Ленінград]*

15.ІІ.[1]929

Мой дорогой, очень рад был получить твое письмо и рад твоему решению систематически вести свою большую работу. Я считаю очень важным решение начать, и отсюда явятся следствия. Мне кажется, тебе Юдинское собрание книг в Вашингтоне¹⁵⁰ должно дать возможности с точки зрения русской печатной литературы, старой, конечно. Новую можно, конечно, доставать.

[...]

Посылаю тебе заказным два выпуска Грушевского, все, что пока вышло¹⁵¹. В нем есть интересные мысли и попытки, но книга невероятно растянута. Странный человек – большой ученый, чрезвычайный эрудит, но что-то неталантливое, и он не может охватить то орудие, каким обладает. Но все же для старой литературы книга очень интересна и общая концепция заслуживает внимания и серьезной критики.

Вместе посылаю и свою книжку, и твою¹⁵², которую, наконец, нашел. Мою книжку прочти и отпиши. Думаю, что сейчас около нее, в связи с книжкой [Личкова], которую пришло, будет сейчас у меня жестокая борьба¹⁵³.

[...]

Ну, нежно тебя обнимаю.

[Твой отец]

Мама послала тебе мою карточку, снятую летом в Староселье¹⁵⁴. Кажется, удалась.

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 2 стор.

№ 578

21 лютого 1929 р., [Ленінград]**

21.ІІ.[1]929

Мой дорогой, так был рад получить твое письмо от 1.ІІ. Я счастлив тем чувством, которое вызвали в тебе вести о том большом событии, какое ожидается в нашей семье¹⁵⁵. Это ее продолжение в будущее. Что-то оно сулит тому новому поколению, которое народится и которое перенесет в него то, что сложилось у отцов и дедов нашей линии? Мы с мамой очень глубоко переживаем это, пока ожидаемое, событие в нашей жизни, хотя так тяжело, что нельзя сейчас же или ког-

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** Те саме.

да захочеш поехать к Ниночке. Но, конечно, ее жизнь сейчас во многом своя, от нас особая...

[...]

Сейчас в Укр[аинской] Ак[адемии] вышла работа П. Смирнова¹⁵⁶, ученика, кажется, Довнара-Запольского¹⁵⁷, об истории Руси до Киева; я уже написал в Ак[адемию], чтобы мне ее прислали. Хотя ты, кажется, оставил мысль об истории Евразии V–X веков¹⁵⁸, но все же тебе, д[олжно] б[ыть], будет интересна эта работа, сделанная в довольно тяжелых условиях, – когда он кончал свой приговор в полузаключении. Кажется, книга интересная. [...]

[...]

Вышла довольно куцая, но все же книжка о Лаппо-Данилевском¹⁵⁹.

Всего лучшего, мой драгоценный. Нежно целую.

[Твой отец]

[...]

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 2 стор.

№ 579

18 березня 1929 р., [Ленінград]*

18.III.[1]929

Мой дорогой, очень благодарю тебя и за твои интересные письма, и за вырезки из газет. Они мне тоже дают новое, хотя я и очень недурно слежу сейчас за ходом мысли и научной работы.

Я тебе послал не так давно ряд книг (и твою о Новикове¹⁶⁰), очень прошу тебя известить, когда получишь. Посылаю сейчас еще ряд новинок, в том числе и о Лаппо-Дан[илевском]. Заседание было не очень удачное, и я не совсем понимаю, как это случилось. Доклад Введенского был малоудачный, так же и Кареева. А Платонов был болен и прислал письмо, по-моему, тоже неудачное¹⁶¹. Ужасно жаль, что нельзя издать большой труд Лаппо-Данилевского. Смерть Гольдера¹⁶² и в этом смысле большой удар. Я, впрочем, не отчаиваюсь издать его здесь. Несомненно, почти законченная работа Лаппо-Дан[илевского] не должна лежать под спудом – сейчас уже больше 10 лет! Все-таки выдающихся работников сейчас очень мало.

Как я тебе уже писал, я отказался от поездки в Африку¹⁶³, хочу ехать в Чехословакию, м[ожет] б[ыть], Германию, подлечиться. Три раза (из-за сердца) приходилось прерывать работу, и хотя, по-видимому, ничего очень серьезного нет, но наследственность у нас в этом отношении очень нехорошая, и с этим надо считаться. От поездки в Африку, особенно от того, чтобы видеть тропики и южное

* Місце написання листа встановлено за змістом.

небо, жаль отказываться, но я чувствую, что это неблагоприятно. В сущности, конечно, не все ли равно: видеть или не видеть эти стороны нашей планеты с точки зрения *sub specie aeternitates* **!?

Конечно, во всяком решении есть и хорошая сторона – я буду эти месяцы не расставаться с твоей матерью и буду с Ниночкой. И в такой важный момент и ее, и нашей жизни.

Я очень рад всем подробностям, которые ты пишешь о своей работе, и мне хочется иметь их больше. Если я писал тебе о Баранове¹⁶⁴, то только потому, что думаю, что у тебя есть художеств[енный] дар, который ты зарываешь в землю, и что в Вашингтоне должны быть в Юдинском собрании новые данные. Конечно, биографии твоих дедов¹⁶⁵ очень были бы интересны: оба они дали меньше, п[отому] ч[то] воля их добровольно останавливалась далеко перед возможным для них. Затем боюсь, что сейчас уходят, и без записей, последние люди, их знавшие. Кое-что, но очень небольшое, имеется у нас, но и это от тебя далеко. Я очень был бы рад, если бы ты присылал мне корректуры твоей книги¹⁶⁶, даже если нельзя в них ничего поправить...

Как плоха память современников: недавно как-то, после болезни, мне хотелось набросать, что я помню до 1876, т. е. до нашего переезда в Петербург, т. е. 52 года назад. Вспомнил, что я был у бабушки в Киеве, и когда был в Киеве в 1918 году, я нашел этот дом на Липках (фотографию так и не успел снять, а теперь он, кажется, уже уничтожен). Думал, что был у матери моей матери (Викт[ории] Март[ыновны] Константинович¹⁶⁷), но в статье Вадима Модзал[евского]¹⁶⁸ (теперь уже покойного) нашел, что она умерла за год до моего рождения (1862). Удалось случайно выяснить, что я был у старшей сестры моей матери, Елиз[аветы] Петр[овны] Нееловой, жившей в 1860-х годах в этом доме¹⁶⁹. И то, м[ожет] б[ыть], конъюнктуры! Переписку свою моя мать уничтожила, и едва ли это все, это мелочи, но ценные памятки [былого], можно восстановить... В Америке должны быть родичи по Константиновичам – Ребиндеры¹⁷⁰ и, кажется, Луцкие, уехавшие туда в 1870–1860 годах¹⁷¹. Вероятно, все былшем поросло.

Нежно обнимаю

[Твой отец]

Введенский – хороший преподаватель (знаешь его работы о Строгановых?)¹⁷², теперь марксист.

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 2 stop.

№ 580

12 травня 1929 р., [Ленінград]*

12.V.[1]929

Мой дорогой, давно тебе не писал. Очень глубоко пережили мы рождение Тани¹⁷³, – пока имеем только телеграмму. И рад твоему автомобилю¹⁷⁴, и новая

* Місце написання листа встановлено за змістом.

тревога, опасение случайностей. Но это жизнь, требующая того фаталистического спокойствия, какое выработалось у меня и у всех почти что людей моего возраста. Но все же будь осторожен.

[...]

Следишь ли ты за изданиями Украин[ской] Академии? Василенко¹⁷⁵ ведь посылает тебе свои издания (Ком[иссии] по ист[ории] зап[адно]-русск[ого] права)¹⁷⁶?

Богословский умер внезапно, не закончив своего Петра¹⁷⁷. Из новых академиков Грушевский, хотя и здесь, устраивает Институт по украинской истории¹⁷⁸. Мечтаний много, не знаю, что реально осуществится. Возобновилось академич[еское] издание Пушкина, на днях вышел новый том¹⁷⁹. По истории новой русск[ой] литер[атуры] много выходит, но не хватает обобщающего ума.

[...]

Всего тебе, мой дорогой, лучшего. Будь осторожен с автомобилем.

[Твой отец]

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 2 стор.

№ 581

10 червня 1929 р., [Ленінград]*

10.VI.[1]1929

Мой дорогой, давно тебе не писал. Очень рад, что твоя книга¹⁸⁰ уже напечатана, и жду ее с нетерпением. Не знаю, послал ли ты ее сюда или же отложил до моего выезда. Формальности еще все длятся, – должны были все прийти к вчерашнему дню, а все еще нет. Не знаю, когда выезжаем. А я еще хочу (с мамой же) проехать в Киев, где у меня поставлены работы по изучению живого вещества. Очень нужно отдохнуть, хочу пожить где-нибудь тихо и не вести никакой спешной, интенсивной работы. [...]

Как твоя работа по татарам?¹⁸¹ Веди ее, как основную. Ведь, сравнительно, ты имеешь для этого совершенно достаточно времени. Было бы хорошо, чтобы ты выбрал тему из этой эпохи, которую мог бы обработать монографически, т. к. тебе ведь надо напечатать научную работу в этом году.

Нежно обнимаю.

[Твой отец]

Я чувствую себя недурно, но надо отдохнуть. [...]

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 2 стор.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

№ 582

13 липня 1929 р., Груба Скала

Hrubá Skála, Šteklův Hôtel
13. VII. [1] 1929

Мой дорогой, я уже сегодня 5 дней, как здесь, а вчера приехали бабушка, мамаша и внучка – маленькая синеглазочка. Здесь очень хорошо, и я отдыхаю, думаю и обдумываю то, что нужно. Совсем от срочной работы не избавлен, – поправляю и дополняю немецкий перевод моих Очерков геохимии¹⁸² и затем еще есть заказанная статья о геохимии меди¹⁸³ для немецкого Metallwirtschaft. Но это все же не то, что в Петербурге. [...]

Я очень хотел бы, чтобы книга Лаппо-Данил[евского] была напечатана. Знаешь, что его сын Ваня¹⁸⁴ блестяще выдвигается как математик; хлопотал для него о Рокфеллеровской стипендии. Мне кажется, весь вопрос сейчас о переписке рукописи, а затем уже могут судить. Мне представляется, что Платонов¹⁸⁵ во всем этом ведет себя неважно. Куда больше делает Грушевский для украинской истории. М[ежду] пр[очим], Гр[ушевский] и при Петерб[ургской] Академии открывает укр[аинский] иссл[едовательский] инст[итут] (3 лица)...

[...] Сейчас в России страшное время: идет террор, борьба против христианства, бессмысленная жестокость, идет несомненно столкновение с русским крестьянством. Машина ком[м]унистическая действует прекрасно, воля огромная, но мысль остановилась, и содержание ее мертвое. А затем малограмотные, ограниченные и бездарные люди во главе, а затем огромное количество воров и мошенников... Их очищают, но они лезут лавиной, понижая все более уровень.

Какой выход? Ведь пятилетка при этом всем обречена на неудачу, но выдержит ли население напряжение этих лет, неясно. Или должны уступить крестьянству, или начнется новое междоусобие, м[ожет] б[ыть], связанное с Украиной или Грузией или той, или иной окраиной. Положение явно ухудшающее – куда-то в пропасть.

[...]

Я смотрю совсем неспокойно на этот год. М[ожет] б[ыть], дела сложатся так, что придется так или иначе уходить. Поживем – увидим.

Нежно обнимаю.

[Твой отец]

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 2 stop.

Опубл. частково: Пять «вольных писем» В. И. Вернадского сыну (Русская наука в 1929 г.) / публ. К. К. [Г. Г. Суперфина] // Минувшее: ист. альманах. – Париж, 1989. – Вып. 7. – С. 428–430.

№ 583

10 серпня 1929 р., Груба Скала

Hrubá Skála, Šteklův Hôtel
10.VIII.[1]1929

Мой дорогой, прежде всего о твоей книге¹⁸⁶. Я не могу ее отсюда взять с собой, п[отому] ч[то] она может быть отобраана на границе и я не смогу ничего сделать с местными властями. Все мало-мальски сомнительные книги я отправляю отсюда себе посылками заказными. В Петербурге и Москве можно добиться разрешения. Поэтому я очень прошу тебя прислать мне твою книгу из Америки заказным пакетом на мое имя и известить меня, когда ты ее посылаешь. Если я ее не получу, начну хлопоты. Раз одну книгу, мне так посланную, отослали назад, и по моему заявлению она вторично прошла (Whitehead. Making of religion!¹⁸⁷). Надо написать: академику такому-то в Академию Наук.

Послал ли ты твою книгу в Украинскую Академию? Это тот путь, который есть для того, чтобы книга дошла. Если бы так направленная книга вернулась назад, необходимо известить секретаря АН, и Академия примет нужные меры, если захочет. Я уверен, что захочет. Были ли какие-нибудь отзывы о твоей книге?

[...]

Сейчас с нами дядя Георгий¹⁸⁸, – очень рад я был его видеть. Он с нами проведет около 12 дней и на днях уезжает. Встретились через 6 лет, и как будто возобновили недавно прерванную беседу...

Танечка прелестная, но все же маленькая, хотя увеличивается в весе правильно. На глазах развивается сознание.

Нежно обнимаю.

[Твой отец]

[...]

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 4 стор.

Опубл.: Пять «вольных писем» В. И. Вернадского сыну (Русская наука в 1929 г.) / публ. К. К. [Г. Г. Суперфина] // Минувшее: ист. альманах. – Париж, 1989. – Вып. 7. – С. 443–446.

№ 584

6 вересня 1929 р., Груба Скала

Hrubá Skála
6.IX.[1]1929

Дорогой мой, уже собираемся, или вернее уже виден отъезд. Что-то я увижу сейчас в России? Дикая, бессмысленная чистка, – и тысячи, м[ожет] б[ыть], десятки тысяч людей выброшены на страдание и на голодание для того, чтобы дать –

в бедной обстановке русской жизни – заработок – и то еле-еле – для подросшей смены... А наряду с этим уже более грозная борьба власти с русским крестьянством.

Больше всего боюсь развала русского государства: вновь связать разорвавшиеся части обычно никогда не удается – Украина и Грузия – наиболее опасные части. Украина силою удержана быть не может, – этого, по-моему, не понимают русские. Мне кажется, и в твоей Hist[ory] of Russia ты слишком поверхностно смотришь на глубокий истор[ический] процесс, в котором и немецкая, и австрийская пропаганда является не возбудителем, а цветком, нашедшим подготовленную почву.

Основное, конечно, крестьянское движение на Украине, в нем русский = большевику, и это придает серьезность моменту.

Если же развала не будет, у меня все укрепляется вера или, скорее, сознательное убеждение, что в конце концов Россия идет к демократическому (м[ожет] б[ыть], с «диктаторством») крестьянскому царству с сильной федеративной структурой. Желание и чувство свободы чрезвычайно сильно, и это, мне кажется, здесь не понимает влиятельная эмигрантск[ая] пресса. Хотят не сильной власти, а свободы жизни.

Сейчас я вижу, что среди поднимающейся молодежи ком[мунистическая] молодежь – накипь, и не она будет строить русское будущее. Все больше кажутся правыми те лица, которые считают, что великий народ выйдет из испытания, выйдет, если не распадется русское государство.

[...]

Остроухов¹⁸⁹ вел через Н. П.¹⁹⁰ переговоры и со мной. Я очень рад помочь ему, особенно при твоем согласии и пересылке всего, в конце концов, к тебе¹⁹¹. М[ожет] б[ыть], напишу и воспоминания о моем отце, твоем деде¹⁹². Ив[ан] Мих[айлович] Гревс как-то читал воспоминания своего детства и юности¹⁹³. Я тогда попробовал напомнить себе, что я знаю и помню из первого, допетербургского, периода своей жизни больше чем за 50 лет назад. Оказывается, намного больше, чем думал.

Отца своего в полном расцвете его сил я так и не знал. В 1868 году с ним сделался удар во время заседания <под его> председательством в Политико-Экономическом Комитете при В[ольном] Э[кономическом] Обществе (председателем которого он был). Мне было 5 лет, а отец вполне никогда не поправился. Но это был очень богатоодаренный человек с широким образованием и смелым умом, и мне, мальчику не по летам серьезному, он дал мне очень много. До 1869 года мы жили в Петербурге, с 1869 <по> 1876 – в Харькове, и вот я пытался вспомнить эти годы – 66**–53 года назад! При случае и для вас обоих, и для Танечки, попробую набросать воспоминания об отце – отрывки тех разговоров, которые сохранились

* Так в оригіналі.

** Те саме.

в моей памяти. М[ожет] б[ыть], это пригодится и для его биографии. Мне говорил Струве, который гораздо более других образован в этой области, что отец во многом был оригинален: из разговоров моих я помню, что уже после удара он во многом изменился. М[ожет] б[ыть], первое издание Маркса¹⁹⁴, ему принадлежавшее (1-й том), кажется, сохранилось, и если я найду, я пришлю его тебе. Когда я был в 1918–[191]9 в Киеве, Билимович¹⁹⁵ дал студенческую тему на [золотую] медаль в Киеве о моем отце, но конечно это было эфемерное явление...

Кое-что интересное попало мне при разборе хаотической части наших бумаг – ряд писем начала 1850-х годов, многолетняя переписка с отцом его друга и двоюр[одного] брата Евгр[афа] Максим[овича] Короленко (1840–1860)¹⁹⁶, по-видимому, небезынтересная, и дневники моего покойного брата Коли¹⁹⁷ начала 1870-х годов (умер в 1874 году; 1851–1874). Лежат у меня на столе, но я не имел возможности, и, м[ожет] б[ыть], настоящего желания во все углубиться. [...]

Тебе постараюсь пересылать постепенно все, что есть из работ твоего деда. [...]

Нежно обнимаю.

[Твой отец]

Дядя Марк лишился¹⁹⁸ места без права поступления на госуд[арственную] сл[ужбу], т[о] е[сть] фактически, если не [снимется], обречен на голод и на положения пария. Ему надо уезжать за границу. Здесь эмиграция живет гораздо лучше, чем соответствующая часть населения в России.

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 4 стор.

Опубл. частково: Пять «вольных писем» В. И. Вернадского сыну (Русская наука в 1929 г.) / публ. К. К. [Г. Г. Суперфина] // Минувшее: ист. альманах. – Париж, 1989. – Вып. 7. – С. 446–447.

№ 585

10 травня 1930 р., [Старый Петергоф]*

10.V.[1]1930

Мой дорогой, давным-давно не писал тебе. Твои записочки очень нам дороги, мы их всегда и читаем, и ждем. Благодарю тебя за присылку вырезок о планете: здесь в газетах об этом, конечно, не пишут, а научные журналы приходят и выходят с опозданием. Я прошу тебя и впредь присылать. Не поблагодарил тебя и за твою франц[узскую] статью¹⁹⁹. Я все-таки хочу получить твою книгу²⁰⁰, – буду хлопотать в Москве. [...]

Как часто бывает, кажется, удалось экспериментально мне разрешить и вопрос о каолине, над которым безрезультатно бился с Конст[антином] Автоном[овичем]²⁰¹ эти два года и раньше в Париже. Удалась попытка при другой

* Місце написання листа встановлено за змістом.

работе, где выработался метод. Очевидно, уже осенью придется вступить в эту работу серьезно.

Удивительно странно такие работы в моем возрасте! А между тем мысль моя все растет.

Нежно обнимаю.

[Твой отец]

На днях пошлю тебе Записки (мало интер[есные]) Жуковской²⁰². Там о моей матери, твоей бабушке («прекрасная малороссиянка»).

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 2 стор.

№ 586

1 листопада 1930 р., Царське Село

Царское (Детское) Село. Здравница Научных Работников
1.XI.[1]1930

Мой дорогой, мама тебе писала уже, что мы на месяц переехали сюда отдохнуть. Все лето мы пробыли в Петербурге, и я все время работал, а маме была огромная работа с хозяйством [...]

[...]

Я взял отпуск до 15 дек[абря] и, д[олжно] б[ыть], пропущу сессию Акад[емии]; в начале декабря собираюсь в Москву, где ряд дел: о загранице, об организации биогеохим[ических] исследований над рыбой в Мурмане (Океанограф[ический] Инст[итут]²⁰³) и о задачах Радиевого Института в первый год его организации.

Моя работа об геохим[ической] энергии живого вещества²⁰⁴ не может здесь вестись из-за отсутствия литературы, – мне необходимо провести 3–4 месяца за границей в большой библиотеке. Здесь я подхожу к очень большим, кажется мне, обобщениям, самым большим в моей жизни, и теперь, по существу, это мое главное дело, дело жизни. Я его откладываю, не имея возможности сейчас ехать, но еще не могу сказать, когда поеду, зимою или ранней весной. Мою работу по истории воды²⁰⁵, первую часть (около 30 листов), на две трети привел в вид, готовый к печати, здесь тоже очень много нового. Нахожусь вообще в творческом периоде и ряд работ так или иначе отделяю к печати: о генезисе кислорода в земной коре²⁰⁶ и теперь – о начале жизни²⁰⁷. Я всегда интересовался космогониями, но никогда сознательно не пользовался ими в научной работе. Сейчас, по-видимому, решаюсь выйти на новый путь: думаю, что надо связать начало жизни хронологически с самым древним периодом в истории Земли – выделением из нее Луны (на месте Тихого океана) – и тут у меня получаются совсем новые выводы²⁰⁸, которые могут быть выражены в форме гипотезы, опытной проверке доступной. Я сейчас этот месяц не хочу углубляться в главную работу о геохимической энергии жизни, но исподволь вопрос о начале жизни набросаю. Очень много тут любопытного...

Я тебе как-то писал о половецких текстах, открытых в Киеве, писал Крымскому²⁰⁹ и получил от него вчера ответ, что факт верен: армяне, жившие в половецких местах, переписывались (армянским алфавитом) на половецком языке в Подолии, где они жили! Кр[ымский] интересуется, гл[авным] обр[азом], как филолог, но ясно, что и исторически это все же новый источник!

Все, что можно, тебе достану.

Нежно обнимаю.

[Твой отец]

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 2 стор.

№ 587

1 березня 1931 р., [Ленінград]*

1.ІІІ.[1]1931

Мой дорогой, давно тебе не писал, но так всегда ждем твоих писем и так они мне дороги. В общем, мы с мамой здоровы. Но, конечно, годы сказываются, ведь нам под 70 лет – годы, которые в моей молодости мне казались дряхлостью. Сейчас я умственно не чувствую старости, но физически она, конечно, дает себя знать. Посылаю тебе мой фотографический портрет, снятый в Киеве в 1928 году одним из тамошних натуралистов²¹⁰ и только на днях мною полученный. Он передает меня, каким я был тогда, а сейчас я по сравнению с этим портретом уже постарел. [...]

Сейчас решается вопрос о моей работе с 1926 года: обладают ли организмы способностью разлагать изотопические смеси элементов?²¹¹ Появились работы, это [нашедшие], но они не обратили на себя ожидаемого мною внимания, – не верят! Сейчас у нас идет работа проверки. Много здесь возникает нового и интересного. Через немного недель выяснится. Я допускаю, что здесь могут открыться новые проявления радиоактивности...

Сейчас много работаю. Хочу перед отъездом²¹² сдать в печать первую часть своей Истории воды²¹³. Вышел огромный том.

Нежно обнимаю. Ваши письма аккуратно получаем и всегда их ждем.

[Твой отец]

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 2 стор.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

№ 588

30 жовтня – 1 листопада 1932 р., Прага

Прага. 30.X. – 1.XI.[1]932

Дорогой мой, выезжаем 2.XI. Заседание Академии отложено до 10.XI, и мой доклад будет там, вероятно, 11-го. Он у меня не вполне готов, но я успею его отделать²¹⁴. Начинается очень страдное время, т. к. в конце ноября будет всесоюзная конференция по радиоактивности²¹⁵ в Радиевом Институте, где мне придется председательствовать, и надо будет поднять ряд больших вопросов, имеющих шансы на реальное осуществление. Весной будет созвана Рад[иевым] Инст[итутом] и Институтом Иоффе²¹⁶ конференция по радиоактивности и строению ядра с приглашением ряда иностранных ученых²¹⁷. [...]

[...]

Марк²¹⁸ привез известие о том, что Бицилли²¹⁹ лишается места профессора в Софии. Он, верно, тебе писал и надеется на помощь в Америке, куда мечтает попасть. Хотел бы, чтобы я написал, но кому я могу? М[ожет] б[ыть], написать Ал[ександру] Иван[овичу]²²⁰? Или Степ[ану] Прок[офьевичу] Тимошенко?²²¹ Как раз я никого не знаю в гуманитар[арных] областях. А между тем, это один из самых живых и работающих и мыслящих русских ученых. Когда сравниваешь положение русских здесь, за границей, с положением нашим в России, даже несмотря на такие случаи, как Б[ицилли], видишь все же несравнимо лучшее положение для здешних, т. к. такая неопределенность и катастрофичность, как с Б., у нас временами охватывает многих, и более обыденное явление. Я уверен, конечно, что ты и М[ихаил] Иван[ович]²²² сделаете все возможное, но всегда в таких случаях тяжело чувствовать свое бессилие.

[...]

Нежно вас обнимаю.

[Твой отец]

[...]

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 2 stop.

№ 589

5 грудня 1932 р., [Ленінград]*

5.XII.[1]932

Мой дорогой, пишу тебе несколько слов. Я хотел бы узнать, послал ли ты посылку? Мы не получили до сих пор. М[ожет] б[ыть], неверно написан адрес: так моя двоюродная сестра Лиля²²³ в Киеве получила посылку, посланную нами из Берлина, с огромным запозданием, т. к. адрес был написан неверно.

Послал тебе книги, – получил? Извести, когда и сколько. Заказными.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

Наконец я отхожу от сумятицы: 10–19.XI сессия Академии, где я делал доклад о биогеохимии: доклад сдаю сегодня в печать; а с 23 <по> 29.XI первая радиевая конференция, прошедшая с большим успехом под моим председательством. Два раза в день заседания, я мог провести их только потому, что получил возможность ездить на автомобиле. От нас в Радиевый Институт больше часа – часа с четвертью ходьбы.

Сейчас начинаю налаживать работу свою и своих институтов. [...]

Нежно целую.

[Твой отец]

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 2 стор.

№ 590

19–22 березня 1933 р., [Ленінград]*

19.III.[1]933

Мой дорогой, так всегда рады получить ваши хотя и краткие записки, учитывая все, они дают понятие о вашей жизни – об одной стороне, по крайней мере.

Недавно (13-го) мне исполнилось 70 лет, незадолго перед этим я случайно узнал о подготовлявшемся «праздновании» «юбилея». Мне удалось остановить²²⁴, но на ряд писем придется отвечать, а затем сам невольно подводишь итоги.

22.III.

Не успел закончить письмо. Сегодня получили ваши письма. И опять пишу уже на следующий день.

Скоро надеюсь попасть в заграничную командировку – в Чехословакию, Францию и Англию. Хочу закончить свою книгу о геохим[ической] энергии жизни в земной коре. Но сейчас все обдумываю ее, но настоящим образом не углубляюсь. Подвожу итоги, и если бы мне это удалось, это было бы большое счастье. Для этого надо сохранить несколько лет силу ума и работоспособность.

Хочется кончить историю воды, написать историю соединения кремния и алюминия в земной коре, геохимическую энергию жизни в земной коре.

Это так много, что редки шансы это все сделать.

После этого можно перейти, если доживешь, к философским мыслям и пережитому.

Не знаю, почему я это написал, – вообще, не загадываю в будущее. Сейчас готовлю, переделываю «Очерки геохимии» в новом издании²²⁵: много изменится. Хочу сдать рукопись до отъезда: переводят с немецкого, я добавляю и исправляю. А затем печатаю несколько статей и скоро тебе еще пришлю.

Нежно целую.

[Твой отец]

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 2 стор.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

№ 591

10–12 вересня 1933 р., Прага

Praha²²⁶, Dejvice, Zemědělská ul., 4, p[atro] I, b[yt] X
10.IX.[1]1933

Мой дорогой, наконец, получил твое настоящее письмо²²⁷. Очень [счастлив]: отсутствие возможности свободной и настоящей переписки – одно из самых тяжелых переживаний того одичания, которое так резко выражается в нашей жизни, одичание условий жизни и интенсивный [рост] мышления. Конечно, нигде это не выражено так резко и тяжело, как в Советской России. Для меня отсутствие свободы мысли и слова – одно из самых тяжелых условий жизни в Петербурге. Конечно, никогда, за исключением коротких периодов революционных всплесков, всегда немедленно гасивших свободу, и заграничного пребывания, мне не приходилось жить в свободной стране. Тем сильнее чувствуешь растущий гнет по сравнению с прошлым. В царской России для меня было несравнимо свободнее в этом отношении. Лично я поставлен и в советской России еще в очень исключительные условия – пропускают из заграницы книги – при борьбе, правда, – без цензуры; слежу за ходом жизни в вне безграмотной, бездарной, сплошь казенной и резко искажающей происходящее советской печати; могу [печатать] много больше, чем это другим дозволяется. Но, конечно, отсутствие свободы чрезвычайно чувствуется.

Хотя лично мы не нуждаемся и непосредственно голодных и умирающих с голоду не видим, но то, что происходит кругом – на огромном протяжении, захватывая миллионы страдающих людей, – действует очень сильно. И мысль о происходящем тяжела. Но она была бы тяжела и здесь.

Я тебе в другом письме напишу некоторые мои впечатления и соображения.

Хочу написать и некоторые мысли, связанные с историческим процессом, которые непосредственно вытекают уже не из искания выхода и наблюдения над современными условиями жизни.

10.IX, утро

Не дописал письма. Хочу закончить и вскоре напишу тебе.

[...]

Твоя статья об экспансии русского племени и государства очень интересна. Но мне хочется сделать несколько замечаний и мыслей, возникших при чтении.

Во-первых, ты пропустил Финляндию и весь этот угол (в том числе и стремление в Шпицбергену, потерянное право). Любопытно, что захват арх[ипелага] Франца Иосифа (теперь там русское поселение, во всяком случае [станы]), и я считаю, что экспансия к Дунаю и Дунайская Русь в связи с Угорской Русью так же, как Америка, заслуживали упоминания. [...]

На твое письмо отвечу тоже в ближайшие дни. Так радостно, что могу с тобой списываться.

Целую вас обоих.

[Твой отец] [...]

Меня очень интересует экспер[имент] Рузвельта²²⁸. Что ты думаешь? Пришли мне целый номер воскресный N[ew] Y[ork] Times.

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 2 stop.

№ 592

15 вересня 1933 р., Прага

15.IX.[1]933. Прага

Мой дорогой, так непривычно иметь возможность тебе много писать, не думая о перлюстрациях и их последствиях.

[...]

Мечта, конечно, наш приезд в Америку, как ни хотелось бы это сделать. Хотя я и мама твоя бодры духом, но нам за 70 лет. Это не шутки, и одно из достижений этого возраста то, что можешь правильно оценивать жизнь – не добиваться недостижимого. Большое счастье выпало нам на долю, что мы сохранили полную власть в области мысли, счастливы по-человечески, в целом – в семье, лично я подошел – и могу работать – так по-новому и глубоко в науке, как даже не мечтал, когда входил в научную мысль. А приехать, конечно, в Америку было бы очень интересно и, м[ожет] б[ыть], важно для научной работы. Теперь только сейчас, после месяца, вхожу в научную работу, начинаю писать свою книгу.

Я очень сочувствую твоей мысли охватить историю политических идей в Московской Руси²²⁹. Тут перед тобой явится вопрос о Руси Литовской и Польской государственности: во-первых, она влияла и, м[ожет] б[ыть], больше, чем сейчас думают, на Моск[овскую] Русь. История политической мысли в России императорской и советской яснее при всей ее сложности и разнообразии. Вероятно, проще и дотатарская, до государств[енного] [крушения] единства русской княжески-народоправческой Руси. Мне кажется, и история польской государственности мало изучена. Кажется, важны работы Тарановского²³⁰. Я помню в Киеве с ним разговоры на эту тему.

Я вышлю тебе отсюда 3-й том Брюкнера Истории польской культуры²³¹, который кончаю и который тебе много может дать указаний. Второй том перед отъездом просил тебе выслать из Петербурга. Получил?

Нежно целую, на днях напишу еще.

Мама твоя много лучше, но она все еще не отошла от своего падения в вагоне от тряски перед польской границей.

[Твой отец]

Спасибо за N[ew] Y[ork] Times. Я получил первые №№, – для меня очень интересно. Мы ждем всегда ваших писем: здесь, по крайней мере, можно писать не из рабской государственности.

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 2 stop.

№ 593

2–3 жовтня 1933 р., Прага

Прага. 2.X.[1]933

Дорогой мой, сегодня получил твои и Нины интересные письма, вырезки и № Current History – благодарю.

[...]

3.X.[1]933

Я сейчас для отдыха прочитываю кое-что историческое. Посылаю тебе на днях Дорошенко – добросовестно, но нет творчества. Все-таки тебе надо эту книжку (Нарис укр[аїнської] іст[орії])²³² знать. Здесь как-то ясно становится, что литовские князья в украинских и белорусских областях имели дело с татарскими подданными, а не с русскими княжествами, подчиненными татарам? Материал есть и у Дорошенко.

Сейчас пишу свою книгу²³³. Если я буду гл[авным] обр[азом] работать над ней, то займет это не менее 2–3 лет хорошей работы.

Сейчас я пишу введение, которое хочу вчерне набросать, – введение историческое и очень меня сейчас занимает: выявление и современное состояние основных геологических идей.

И исторически интересно. Тот человек, который положил начало современной геологии, Джеймс Геттон²³⁴, – очень любопытная индивидуальность (†1795), и я хочу достать главные его работы (философские), которые совсем забыты и, думаю, труднодоступны на континенте. В Лондоне сделаю. А затем Снядецкий Андрей²³⁵ (ум[ер в] 1838 <г.>), мой непосредственный прямой предшественник! Так, даже странно читать в книге 1804 года несколько основных моих, теперь вводимых мной в науку идей.

Мама сейчас хочет бросить письмо, и потому кончаю. Очень ждем ваших писем.

Целую.

[Твой отец]

[...]

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 2 stop.

№ 594

27 листопада 1933 р., Лондон

27.XI.[1]933*

Дорогой, сегодня получил пересланные мне сюда твои два письма. [...]

[...]

Мне кажется, для тебя история Украины очень интересна в связи с татарами. Ведь совершенно ясно, что старая русская государственность была уничтожена,

* Лист написано на папері з видрукуваними даними лондонського готелю: Thackeray Hotel. Opposite the British Museum. Great Russell Street. London, W. C. 1.

и после захвата Литвою княжества Гедиминовичей²³⁶ восстановилась по старине? Удивительная фикция государственной жизни в государстве татарском здесь очень резко приводит к *non sens*'у*. Очень интересно у Грушевского восстановление литературы: тоже, как будто, все было прервано. Обрати внимание. Вероятно, юг гораздо более пострадал в этом отношении: м[ожет] б[ыть], и народные массы приняли татар или, вернее, конечно, монголов. Я не читал той книги (Харбин?)²³⁷, о которой ты говоришь, в Праге найду и тебе напишу, стоит ли отвечать.

[...]

Нежно обнимаю.

Спасибо за вырезки.

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 2 stop.

№ 595

4 січня 1934 р., Прага

Praha, Zelena, 7

4.I.[1]934

Мой дорогой, что-то принесет новый год. Маленьким я очень ярко переживал смены года, которые сказывались при жизни отца резким иногда изменением газет и журналов: он тратил на это несколько сот[ен] рублей. Приходили быстро новые журналы. Почему-то мне вспоминается 1881 год – год, когда постиг его удар и когда впервые получились №№ «Порядка» и «Страны»²³⁸ и еще каких-то новых журналов и газет, тогда вызывавших, до 1.III.1881, много ожиданий²³⁹. Юношей я жадно их ждал...

[...]

Нежно обнимаю. Целую тебя и Нину. Получил с удовольствием колядки. Благодарю. Были с Ниночкой на неудачном (по существу) вечере песен Прикарпатской Руси, неудачно, можно сказать [филистерски] гармонизированных [Кай[н]-длом]²⁴⁰. Публика была довольна, а по нашему впечатлению – плохо. Одна песня – Черные горы – хороша.

[Твой отец]

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 2 stop.

* Non-sens (*фр.*) – від латинських non – немає і sensus – сенсу.

№ 596

5 вересня 1934 р., Узкое

Узкое. 5.IX.[1]934 – утро

Мой дорогой, послезавтра уезжаем отсюда утром. Провели здесь прекрасно два месяца в чудном парке и прекрасных окрестностях, среди очень интересных людей, в превосходной обстановке, в тишине. [...]

[...]

Просмотрел здесь новую книгу Хроника рода Достоевского М. Волоцкого²⁴¹. Тебе пришло. Там удивительное совпадение в истории отца Достоевского с историей моего деда, твоего прадеда²⁴². Оба дети священников, отец обоих хотел, чтобы они стали священниками, они стремились к образованию, ушли из дому в Москву, попали в Медико-хир[ургическую] академию. Порвали с семьей и потеряли знание о ее прошлом. Мой дед ушел пешком из Черниг[овской] губ[ернии] с благословения матери, но был проклят отцом*.²⁴³

Ты не отвечаешь на ряд моих вопросов: 1. Вышла ли История Евразии и можешь ли прислать (заказным)? 2. Получил ли переписку Короленко, где есть о тебе?²⁴⁴ 3. Прислать ли тебе Русское Богатство, где твои рассказы?²⁴⁵ 4. Получил ли оба Иконникова? [Сибирскую] энциклопедию (3 тома) пришло.²⁴⁶ Хочу прислать тебе копии (или оригиналы) некоторых семейных бумаг.**

Нежно обнимаю.

[Твой отец]

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 2 стор.

№ 597

9 жовтня 1935 р., Прага

Прага. 9.X.[1]935

Мой дорогой, сегодня вернулся из Карлсбада и нашел здесь ваши письма, только еще не из Нью-Хейвена.²⁴⁷ Надеюсь, ты не опоздал. С нетерпением жду письма из Нью-Хейвена.

[...]

Я ужасно рад твоему сюда приезду²⁴⁸ и рад, что мы с тобой хорошо переговорили. Буду стараться пересылать и доставать тебе литературу. Думал я и о прочитанном²⁴⁹: мне тоже кажется, что ты впервые правильно ввел историю юго-западной Руси-Украины в общую русскую историю. Это многое делает более ясным. Мне кажется, как-то мало выдвинуты у тебя Новгород и Псков. Для культурной истории интересны и важны, подобно Литовскому государству с русским языком, то же самое Буковинская Русь²⁵⁰ с русским языком среди румынского населения –

* Абзац позначено з лівого берега синім олівцем.

** Текст абзацу підкреслено червоним олівцем.

да еще господствующего. Почти в одно время. Интересно, как это выявляют румынские историки.

Пишу эти несколько строк, напишу следующее письмо подробнее.

Нежно целую.

[Твой отец]

[...]

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 2 стор.

№ 598

7 листопада 1935 р., Прага

Прага, Terronská, 6

7.XI.[1]1935

Дорогой мой, давно тебе не писал. В Париже пробыл неделю, все время с маленькой*, и весь день бегал по городу. В общем, видел многих, имел очень для меня важные разговоры [...]

Переживаю с болью и скорбью, но с сознанием неизбежности смерть близких. За это время умерли дорогой мне Ник[олай] Прок[офьевич] Василенко, М. Ф. Иванов (в Крыму, м[ожет] б[ыть], помнишь, – зоотехник, с ним и женой его жили в Узком теперь) и Sylvain Levi²⁵¹. С Леви я говорил по телефону, сговорился свидеться, у него завтракать, а когда пришел к нему, узнал от консьержки, что он ночью умер. Редко когда чувствовал так, что всегда сознаю – бренность жизни...

[...]

Читаю с интересом книгу Chamberlin. Russia's Iron Age²⁵², – прочел 1/3 книги и думаю, что он дает верную картину разворачивающейся драмы, конец которой мне представляется положительным и в огромное будущее России я больше чем верю. Глава о крестьянстве и о гибели от голода 1933 <года> отвечают тому, что слышали от очевидцев все мы, а я впервые вижу в заграничной прессе.

Мы выезжаем 18.XI на Варшаву и надеемся 20.XI быть в Москве²⁵³, вероятно, на это письмо я уже не получу твоего ответа. За это время вырисовались для нашей жизни две возможности, о которых еще не было, кажется, речи, когда вы были здесь: 1) возможность телефонного разговора Москва – Прага и обратно (у Ниночки тоже есть телефон) и с 1-го мая прямое воздушное сообщение Москва – Прага и обратно. Это внесет много облегчений в нашу разлуку – пока с Ниночкой. По-видимому, и почта с Соед[иненными] Штатами улучшится?

Нежно обнимаю.

[Твой отец]

[...]

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 2 стор.

* Далі одне слово нерозбірливо.

№ 599

17 листопада 1935 р., Прага

17.XI.1935

Praha, Terronská, 6

Дорогой мой, так радостно, что перед отъездом из Праги – завтра – мы получили вчера твое письмо с предисловием (которое при этом прилагаю). Ждем ваших писем уже в Москве (Москва 69. Дурновский, 1б, кв. 2), куда завтра днем уезжаем и куда 20-го в половине 12-го приезжаем. Уже послали телеграмму в Негорелое о местах в поезде и написали в Москву о присылке автомобиля на вокзал.

Мы оба страшно рады, и Ниночка также, о принятии (так быстро) твоей книги. Я считаю, как ты знаешь, что в ней ты сильно углубил твою основную концепцию, после твоего начертания, введя в исторические внутрирусские рамки на фоне европейской и азиатской истории человечества – украинско (и западнорусские)-русские взаимоотношения. В своем настоящем лице, мне кажется, они вскрылись для всех только в нашу эпоху, и никто их не связал, как сделал ты, в один исторический процесс. Русские и украинские историки смотрели на них на слишком узком историческом фундаменте: корни крепко заложены внутри в средневековой истории восточных славян и развились под влиянием грозных событий трагической их истории, прежде всего, того удара, который был нанесен монгольским захватом. Я горячо сочувствую, как ты знаешь, обработке тобою истории русской (и, одновременно, украинской и белорусской) в эпоху монгольского владычества, когда, по-видимому, укрепилось национальное расхождение этих трех ветвей восточного славянства. Главы о культурной истории, которых ты не касался в нужной для этого (но менее важных для твоей книги), дали бы первую сводку этого большого и сейчас живого, остроживого исторического явления. Этой сводки нет.

Может быть, еще насущнее изучение и выяснение той внутренней государственной переработки, которая шла в создании местных, связанных и независимых поколениями княжеств, республик, городов и казачьих объединений. Мне кажется, исторический процесс, характер которого вскрылся в наше время в более ясной форме, приводит не к централизованной державе, которая может держаться только [длительным] террором, следовательно, неустойчива, а какими-то формами Союза с сильной и глубокой местной автономией. Земские стремления – земщина – имеют глубокие исторические корни. Это живой исторический процесс, значение которого увеличивается великой [диаспорой] 1918–1921 годов и той временно устойчивой формой союза автономных и федеративных национальных единиц, который сейчас создан.

Я, конечно, буду стараться добывать тебе, что возможно в этом смысле в русской литературе в пределах Союза.

Думаю, что если процесс будет идти, как он идет сейчас, после голода 1933–1934 <годов>, созданного, вернее, сознательно допущенного властью, захваченной

враспloh в своих ошибочных решениях, и который психически очень сильно повлиял на широкие круги сознательно мыслящих людей в России, перепугал власть имущих народным гневом и ненавистью, оба эти процесса, национальный великорусский-украинско-белорусский и местных национальных нерусских и русских областей и земель, является, если позволят внешние обстоятельства, основным фактором нашей истории. Я думаю, что ближайшие годы явятся решающими. А психологическое значение голода 1933–1934 <годов> и вызванного им впечатления нельзя, мне кажется, недооценивать. Мне кажется, немцы, японцы и поляки на этом сейчас строят свою реальную политику.

Конечно, ты это сам больше меня чувствуешь, что нельзя политическую историю отделять и от культурной в широком смысле. История России – это история континента, и надо увидеть корни, регулирующие современную русскую историю идей – атеизма, диктатуры групп, государственного вмешательства, планового, в исторический, культурно-технический процесс, роста религиозной (и атеистической), художественной, технической и научной мысли.

Я никаких замечаний по поводу твоего предисловия не имею. Очень хочу, чтобы ты дал эту книгу на русском языке. Один экземпляр твоей истории Евразии посылаю Агафонову (напиши ему открытку Bourg la Reine, Seine, 4, Rue du chemin le fer) и два экземпляра в Россию (один в Библ[иотеку] Ак[адемии] Н[аук], другой – в Библ[иотеку] историч[ескую] АН, если мой экземпляр ранее уже мне доставлен)...

Чувствую себя недурно. Но приходится очень регулировать жизнь. Диету держать целый год. Карлсбад сильно улучшил печень и желчный пузырь. Джурич считает, что это «камни» (без болей). Кардиограмма дала результаты очень серьезных изменений, но [меньших], чем возможные по обычным диагнозам врачей.

Моя история воды принципиально принята для французского издания, и сейчас же, после выхода 3-го выпуска I тома, этот том появится в новом русском издании. Он издан, [сознательно], как идеологически вредный, в 2000 экз. и разошелся. Теперь выйдет в новой переработке²⁵⁴. Это дает материальную базу. Главный мой заработок – литературный. Я зарабатываю до 1500–2000 в месяц, а академия давала 800.

Нежно обнимаю.

[Твой отец]

Напишем из Москвы. Огромный сдвиг идет сейчас: отмена карточек («своб[одная]» торговля), уничтож[ение] торгсина, переход на настоящие деньги. Если не будет войны, то пойдет быстро. Я думаю, серьезное основание – богатство и интенсивная добыча золота. Фонд должен быстро расти.

Для нас важно: возможность, когда хотим, разговаривать с Прагой, с Ниночкой по телефону из дому. Авиапочта тоже улучшилась: письма через день. Кажется, должна еще улучшиться.

№ 600

3–4 грудня 1935 р., Москва

Москва, 69, Дурновский 1б, кв. 2
3.XII.[1]1935

Дорогой мой,

Пришли первые твои и Нины письма в Москву от 13 и 17 ноября одновременно. Я тебе послал два пакета книг, буду продолжать посылку. Напиши, интересны ли тебе. Твоя История Евразии²⁵⁵ пришла, и я надеюсь ее скоро получить.

С Ниночкой два раза уже говорили по телефону. Это все-таки совсем удивительно, и как-то не можешь смотреть на это, как на нечто обычное. Очень сильно меняет жизненные условия, – легкость сношений и возможность говорить просто из своей квартиры, заказывали телефон накануне. М[ожет] б[ыть], возможно говорить и в тот же день. Говорили с Ниночкой вчера.

Когда-то можно будет говорить с Америкой, хотя бы и не из квартиры, и когда ускорится почтовое сообщение? Очевидно, все это дело ближайшего будущего.

4.XII.[1]1935

[...]

5-го будет совещание о тяжелой воде в Комиссии, где я председателем. После 7-го придется налаживать работу по метеоритам²⁵⁶, которая была совсем дезорганизована, т. к. я был в Ленинграде, а коллекции и центр работы в Москве.

Масса корректур по истории природных вод. Занят весь день, хотя мне и удастся избавиться от всей мишуры показных заседаний, мешающих работе. До сих пор нигде не был.

Живем тихо, видим некоторых близких и друзей, но еще не всех.

Глубоко захватила смерть близких, частью дорогих друзей за 3 месяца, что мы отсутствовали. Умерло 6, а вчера похоронили Н. М. Кижнера²⁵⁷, крупного химика, о внезапной смерти которого я узнал из газет, когда его похоронили. С ним были в Узком. Умерли Фомин, ботаник в Киеве, Василенко, которого я очень любил, Сильвен Леви, Добровольская, которую ты знал (в Киеве), М. Ф. Иванов – зоотехник, с которым был в Крыму и которого видел в Узком, М. А. Мензбир²⁵⁸. Умер хирург Гагман²⁵⁹, с которым я был в Узком и знал немного. Правда, все это люди моего и близкого поколения.

Нежно обнимаю.

[Твой отец]

№ 601

1 січня 1936 р., Москва

Москва 69

Дурновский пер[еулук], 1-б, кв. 2

І.І.1936

Мой дорогой,

Давно тебе не писал, но постоянно и часто о тебе думаю и с любовью и радостью вспоминаю наше последнее свидание.

[...]

Я тебе писал, что мы застали огромное, заметное улучшение жизни. Даже удивительно, как это бросается в глаза. Сведения из разных мест страны и из очень далеких – все, учитывая, конечно, среднее, – явно указывают растущий положительный сдвиг страны, в том числе в таких местах, как Украина и Казахстан, где так тяжело было в 1934 году.

Твою книжку еще не получил, – затруднение с цензурой. Иностранная цензура ухудшилась, а не улучшилась на фоне общего улучшения жизни. Я надеюсь все же добиться разрешения.

Я послал тебе 4 пакета книг, но от тебя не имею еще никакого отзвука, – закрытыми бандеролями. Скоро пошлю 5 и 6. Много накопилось интересного послать тебе.

Прочел во время болезни книжку Флекснера об университетах²⁶⁰. Очень для меня было интересно, но очевидно в связи с кризисом, начавшемся в 1929 году, она сейчас не отвечает действительности. Особенно, я думаю, резко изменились условия для германских высших школ. Новые социальные слои ставят новые задачи университетам. Это с одной стороны, а с другой стороны, ставится везде вопрос более общий – о свободе научного искания. Наиболее остро он ставится и чувствуется в Англии, но это вопрос общий. Опять мысль моя возвращается к этим вопросам, так ярко уже стоявшим перед мировой войной.

Нежно вас обнимаю. Письма ваши получаем аккуратно.

Твой любящий отец

Прилагаю копию эпитафии на могиле твоего прадеда (в Чернигове).

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 2 stop.

№ 602

19–20 серпня 1936 р., Карлови Вари

Karlovy Vary²⁶¹. Ul. lorda Findlatera, 6
Villa Mimosa. 19.VIII.[1]936

Дорогой мой,
Вчера приехал сюда. [...]

В этом письме я хочу набросать мои впечатления о жизни в России и мои, основанные на них, соображения о ее возможном, кажущемся реальным будущем. Как оно выявляется мне теперь по сравнению с тем, что можно было ожидать в прошлом году, когда мы с тобой могли говорить лично. Напишу отдельно замечания на твои заметки о прошлом нашей семьи.

20.VIII

Общее впечатление, несомненно, за этот год положительное, но все же жизнь далеко не наладилась. Но виден и чувствуется огромный рост. Страна бурлит, и население стремится среди тяжелых условий жизни с огромной работой улучшить свое материальное и духовное положение. Ты имей ввиду, что, хотя я не был далеко за пределами Москвы и Ленинграда, но вижу сколько людей, приезжающих со всех концов Союза, людей, которым можно безусловно верить, что, думаю, мое впечатление верное. [...]

[...]

Очень опасались неурожая из-за засухи. Засуха охватила огромный район: Самара, Урал, Западная Сибирь, Москва, Тверь, Рязань, Нижний <Новгород>, Киев, но на Украине, Кубани, Нижнем Поволжье хороший урожай. Хлеба не пропали и в средней России. Пострадал скот: высохли пастбища, и в среднем, очевидно, в значительной части начавшийся (и шедший темпом, которого не учитывали специалисты) рост скота остановится или ослабитя местами. Но это не в такой степени, чтобы было серьезным бедствием. Но в средней России будет тяжело крестьянству.

[...]

Серьезно везде положение национальное. Принцип языка и культурного развития признан реально, но, конечно, это не может удовлетворить: и на Украине, где полный разгром «националистов» был произведен дважды, а в 1935 <г.>, в начале, еще не установилось равновесие. Но язык сохранил силу и улучшается. Принцип тот, который и я считал правильным: в терминологии научной и технич[еской] максимальная близость к русскому. В 1934 <г.> разгром и резкое изменение структуры в Туркестане²⁶². Но язык и здесь сохранен целиком и развивается. Я думаю, что здесь зачатки благопр[иятны].

В общем, если не будет войны и неурожая, колхозы устоят. Пока [нельзя] считать окончательным. Под Москвой, где я [видел], плохо. Говорят, что

в [земледелии] выгода явная. Но это еще не установилось окончательно. Теоретически это, кажется, многое разрешает. Деревня перевернута небывало в истории.

Цензура дикая и безграмотная: царство фанатиков и героев Щедрина и Островского.

Аресты, говорят, уменьшились, но все же кругом слышишь и видишь несомненное положительное: школы (и высшая) открыты для всех (и детям лишенцев, и «кулаков»). Это реально чувствуется как большой шаг вперед, на каждом шагу.

Религиозная жизнь в подполье. И загадкой является и в этом, и в другом, идейном, отношении молодежи. Сервиллизм такой, что форма выражения убила содержание. Я думаю, идет большой внутренний процесс, и лицо молодежи (не карьеристов) неясно. А ей будущее.

Характерны аресты и расправа в партийных кругах. В одной Академии более 40 ком[мунистов] научных и админ[истративных] сняты и выжиты]. Это, конечно, дело внутреннее.

[...]

Ну вот, пока. Целую тебя, мой дорогой, крепко и жду свободного письма. [...]
[Твой отец]

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 2 стор.

Опубл.: Week-end в Болшево, или еще раз «вольные» письма академика В. И. Вернадского / публ. и прим. М. Ю. Сорокиной // Минувшее: ист. альманах. – СПб., 1998. – Вып. 23. – С. 326–329.

№ 603

18 вересня 1936 р., Прага

Прага. 18.IX.[1]936

Дорогой мой, послезавтра уезжаю в Париж, пробуду там очень недолго и затем еду в Лондон, где пробуду не меньше месяца. В 20-х числах октября. Вернусь в Прагу, побывав вновь в Париже, Веймаре (хочу пробыть день, т. к. хочу почувствовать Гете в связи с написанной, но не отделанной мной статьей о Гете как натуралисте²⁶³) и один день в Лейпциге (60-летие моей дружбы с Брауном²⁶⁴, познакомились в 1876 году, когда я перешел в 19-ю гимназию в Петербурге из Харькова). В Англии я буду часть времени с Виноградовым, моим заместителем по Биогеохимической Лаборатории, командировки которого мне удалось добиться. Он уже там.

[...]

Прочел несколько №№ «Рус[ского] Голоса» Солоневичей²⁶⁵, о которых говорят. Это талантливый (один из них) и темпераментный публицист, первый, наконец-то. Сейчас пресса (Посл[едние] Нов[ости] и Совр[еменные] Зап[иски]²⁶⁶ (есть интересные статьи) – мертва и убога. Но С[олоневичи] дают в общем ложное

впечатление о России. После 1934 года огромный положительный сдвиг, и я не думаю, чтобы сейчас население хотело войны (чтобы восстать) и что оно не будет защищаться, если нападут немцы или японцы. [Наоборот], между 1933–1934 <годами>, когда люди умирали с голода и было людоедство, и 1936 <годом> огромная разница. Тогда, я видел это сам и из разговоров, б[ольшевик]и испугались ненависти народа и многие растерялись, кончали самоубийством (говорят), морально здесь Сталин явился для них силой, вокруг которой они сплотились. Тоже приходилось слышать о том, что ждут войны (когда безумно жестоко истребляли «кулаков», лучшую часть крестьянства). Но погибли слабые и старые в гл[авной] части, множество бежало из Украины и Предкавказья и вновь вошли в жизнь. Для Украины этот год был ужасен. Но с тех пор прошло три года, а сейчас здесь, в эмиграции, это переживают – прошлое как настоящее. Оно было, но его нет. В 1934 <году>, когда я здесь был под впечатлением этого, здесь ничего не знали.

Несомненно, многое было сделано сознательно и удачно, чтобы изменить народное настроение, и мне кажется, сейчас наиболее активные верят в возможность довольной и зажиточной жизни в условиях новых (не ком[м]унизма, а социализма – всякому не по потребностям, а по труду). И население пробует пойти по этому пути. Теперь войны боятся и ее не хотят.

[...]

Страна в целом, несомненно, растет, работает и учится.

Я уверен, что если не будет войны, ей огромное будущее, а если начнется война, неизвестно, кто победит. Разница с 1914 годом колоссальная.

[...]

Много погибло – естественно и насильственно – крупных людей, и эта гибель талантов, сильная в каждой войне, ужасна в революции и может остановить надолго рост нации. Но сейчас подняты наверх и могут легче проявляться новые социальные и интеллектуальные силы народных масс. А это силы большие и здоровые.

Гангрена охранок и ГПУ – наследие, как и все, старого – есть, по существу, морально разлагающая и многое губящая. Как выйдет из этого государство, трудно сказать. Но есть в ней одна черта – своеобразная. Огромная часть прошедших через нее людей возвращается на прежнюю работу, и часть работы заключенных государственно нужна. Я думаю, вопрос о цензуре мысли и жестокости и несправедливости действий полицейских сил – основной для длительного прогресса. И думаю, что он может быть разрешен без переворотов.

Нежно обнимаю.

[Твой отец]

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 3 stop.

Опубл.: Week-end в Болшево, или еще раз «вольные» письма академика В. И. Вернадского / публ. и прим. М. Ю. Сорокиной // Минувшее: ист. альманах. – СПб., 1998. – Вып. 23. – С. 334–337.

№ 604

12 листопада 1936 р., Прага

Прага. 12.XI.[1]936

Дорогой мой,

Сегодня мы уезжаем, пишу утром. Следующее письмо напишу тебе из Москвы. Надеюсь, там будет все благополучно. Будет большая возможность работы.

Как-то не верится, что придется пережить вторую войну. Внешне для культуры человечества все неблагоприятно – огромная область культурных достижений, достигнутая большая, хотя и неполная, свобода мысли, слова и веры потеряна, я убежден, временно, – в Германии, России (хотя у нас и раньше она была во много меньшей степени, чем на Западе), Италии. Мне кажется, эта свобода увеличивает[ся] в Китае и в Индии, она, вероятно, уменьшилась в некоторых частях южной и центральной Америки. Вместе с этим уменьшилась и безопасность личности, в стране, где уменьшилась свобода мысли, суд ослабел и дезорганизовался. Но, кроме того, Италия, Япония и Германия выдвинули реальной целью добычу своего могущества завоеванием нужного им для полного развития блага их населения (по их пониманием) новых заселенных территорий. Для Японии, Италии и Германии это связано с ростом населения, для них два выхода: или изменение государственного строя (вся земля государственная в той или иной форме) или завоевание. Завоевание Украины, или Китая, или Сев[ерной] Африки грозит величайшими бедствиями. Едва ли сейчас возможно мирное рассасывание избытков их населения и превращение их в другие национальности. Политика англосаксов, захвативших территории будущего – Австралию и Соед[иненные] Штаты в том числе, – фактически является исходной причиной той сдавленности, в какой находятся эти центры роста населения.

Трудно думать, чтобы не вспыхнуло где-нибудь столкновение. А оно может всегда вызвать мировой взрыв. Появилась новая возможность: диктатор с властью, которая больше власти президента Соед[иненных] Штатов, может сойти с ума или в нервном болезненном состоянии вызвать столкновение (Гитлер). Сталин и Муссолини, как будто, в этом отношении безопасны.

У нас, как будто, опасность может придти т[аким] о[бразом] извне, ибо и рост населения находит свою территорию, которую приходится защищать от других.

Но мне кажется, что внутри правящей партии неблагоприятно: террор, убийства господствующих идут непрерывно, и новое, что для меня вскрылось, что они исходят в основной части из партийной среды: белые и местные стихийные не являются основными, как я это думал. А они скрываются в [частном], но реальны.

[...]

Но все же столкновение возможно. Последствием его, во всяком случае, как будто, не будет победа Германии, Японии или Италии – могущих нападающих стран. Но в выводах можно ошибаться, а разрушение реально.

Политика Рузвельта и, вероятно, Амер[иканского] континента правильная с общечелов[еческой] точки зрения: остаться в стороне.

[...]

Нежно обнимаю.

[Твой отец]

[...]

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 2 stop.

№ 605

18 грудня 1936 р., Москва

Москва, 18.XII.[1]1936

Дорогой мой, наконец мы с мамой вышли из болезни. М[ожет] б[ыть], завтра поедем на три дня отдохнуть в Узкое, мне, кроме того, надо спокойно писать свой доклад на сессии Акад[емии] Наук (Об осн[овных] проблемах биогеохимии в связи с работой нашей Лаборатории)²⁶⁷. [...]

Как приехал, не могу еще отжаться своей книге²⁶⁸. Надеюсь наверстать зимой. Летом будет тяжело: международный геологический конгресс, где я тоже буду читать; надо написать доклад об измерении геологического времени²⁶⁹. К апрелю, кажется, надо его сдать в печать. Иногда мечтаю о летней поездке с Конгрессом (Украина, Крым)²⁷⁰ в июне, но не знаю еще, как будет здоровье и настроение. После сессии придется дня на два, на три поехать в Ленинград в связи с этим докладом и Радиевым Институтом, из которого я уйду после конгресса.

Летом не собираемся за границу, и мне, по существу, как я писал тебе, для работы не надо ехать, но я бы хотел в 1937 году, осенью или зимой, съездить на месяц к Танечке. Но загадывать рано.

Надеюсь скоро тебе прислать книги. Биогр[афический] словарь Моск[овского] Унив[ерситета] с биографией твоего деда²⁷¹ пришлю при первой возможности. Это его экземпляр.

Я послал тебе статью Каменского о Пушкине²⁷². Там едва ли правильно написано об Арендте²⁷³, дяде твоего другого деда Ег[ора] Павл[овича]²⁷⁴. Он «вывел в люди» (воспитал) Е[гора] П[авловича], который всегда считал его морально высоким человеком. Отец лейб-медика Арендта был известный врач, выехавший в Россию из Рейнской Германии, и по линии Арендтов, я думаю, можно довольно далеко пойти в прошлое.

[...]

Нежно целую.

[Твой отец]

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 2 stop.

№ 606

6 квітня 1937 р., Москва

6.IV.[1]937. Москва. 9 веч[ера]

Дорогой мой, никак не могу вот уже два месяца выйти из недомогания. Держится и повторяется небольшое повышение t° (37,0 – 37,2, один раз 37,4), причина которого неясна.

[...]

Брошюры Рашевского²⁷⁵ получил, я и ранее читал его работы в Nature. Скажи ему, что я очень его благодарю, очень рад внедрению математики в эти вопросы. Я забыл, как его зовут, что он читает в Университете? Дай ему мой адрес, пусть он прямо присылает мне. Какую кафедру он занимает и что читает?

Очень неприятно мое недомогание, т. к. мне надо подготовить ответственный доклад к геологическому международному конгрессу (в июле), а он еще не написан! Я его думал закончить в Узком, но только сегодня начал! Доклад будет общего характера, и я хочу поднять вопросы о геологич[еском] времени, которые придется защищать.

Должен был написать и две статьи, тоже общего характера: о ноосфере и о газовом режиме Земли, которые отложил (для сборников в память Карпинского и в честь Обручева²⁷⁶). Надеюсь, что их напишу.

[...]

Нежно обнимаю.

[Твой отец]

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 2 стоп.

№ 607

5 вересня 1937 р., Москва

5.IX.[19]37. Москва

Дорогой мой, давно тебе не писал и теперь с 19 авг[уста] лежу. Диктую маме²⁷⁷. [...]

Пришлю тебе Историю хазаров Артамонова²⁷⁸, но она доходит только до 7 века. Послал тебе газету о новом учебнике истории²⁷⁹, который заказал. Сейчас перемена в издательстве академии. Я буду получать только издания моих отделений, т. е. естеств[енных] и математических наук и наук технических. Но я постараюсь приобретать тебе все, что, по моему мнению, тебе может быть интересно. Не знаю, нужно ли тебе издание Рус[ской] Правды под ред[акцией] Грекова? Это полуучебное издание²⁸⁰, но, может быть, интересно? Много думаю о твоей теме – о средневековой истории России. Ведь ты принимаешь, вероятно, ее начало с первых летописных преданий? Но вопрос, вероятно, тогда надо ставить глубже и для

тмудараканской Руси и для тех городских образований, м[ожет] б[ыть], и не русских славянских, каким был Киев. Интересен очень старый Вышгород, который меня поразил в Киеве, когда я там был. Стараюсь тебе достать изд[ание] Белорусской ак[адемии] документов по истории Белой Руси до 13 века²⁸¹.

Очень буду рад всему, что мне будешь писать о своей работе. Свою работу мне приходится, по крайней мере, месяца на два оставить. Что очень мне тяжело, т. к. она шла хорошо. Все же я неизбежно и невольно об ней думаю, частью вполне бессознательно, и вижу результаты этого думания из внезапно проявляющихся выводов и мыслей, ни с чем, сознательно мыслящим, не связанных.

Для развлечения диктую маме хронологически-географическую канву нашей жизни с 1917 г. Очень мало помню и едва восстанавливаю главные этапы наших передвижений. Сперва набрасываю, как помню, после можно будет исправить. Сидим еще под Киевом [19]18 г.

Нежно тебя целую. Постоянно о вас думаем.

Любящий тебя отец.

В. Вернадский

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 2 стор. Авторизований машинопис.

№ 608

3 листопада 1938 р., Москва

3.XI.[1]938 г. Москва*

Дорогой мой, вчера получили твое и Нинино письмо. Страшно ценим вашу аккуратность и возможность быть в курсе вашей жизни. Мы все хвораем, но в общем не должны жаловаться по нашему возрасту. Я очень хорошо работаю. Никакого проявления старости в своей мысли и научной работоспособности не чувствую. Недавно прочли книжку Богомольца²⁸², где он доказывает, по существу, я думаю, правильно, что сейчас теоретически нормально может считаться средняя продолжительность жизни 125–150 лет. Но до этой нормальной нормы, конечно, далеко. Однако экспедиция Украинской Академии Наук в Абхазии констатировала наличие ряда лиц – здоровых стариков и старух – до 147 лет. Так долго жить не улыбалось бы! В последнее время у меня, по-видимому, ухудшение в аорте, с которым, конечно, ничего нельзя поделать.

27 окт[ября] послал тебе ряд книг и буду посылать и дальше. Ты меня извещай об их получении. Я буду очень рад получить книжку Кюри, которую выписал в Академию, но еще не получил. Пришли мне, опять-таки не заказным, воскресный номер Нью-Йорк Таймс и извести меня о времени высылки. Номер,

* Назва міста вписана рукою В. І. Вернадського.

который ты мне прислал летом, почти весь дошел. Пропал один выпуск, м[ожет] б[ыть], ты его не положил. Я уже говорил, что мы страшно сочувствуем приезду к вам Ниночки и Танечки²⁸³.

Нежно обнимаю.

*Любящий тебя отец**

[...]

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 2 стор. Авторизований машинопис.

№ 609

24 квітня 1939 р., Москва

24.IV.[1]1939 г. Москва

Дорогой мой Георгий, очень радуемся вашим письмам. Сейчас мы еще больше в курсе вашей жизни, т. к. Ниночка пишет в промежутке. Страшно хотелось видеть Танечку. [...]

Посылаю Ниночке и тебе новую литературу и подписался на новые журналы. Получает ли их Ниночка? Очень желал бы получить воскресный Нью-Йорк Таймс. Работаю над геохимией и гидрохимией природных вод²⁸⁴. Буду для английского издания посылать по мере отделки рукописи.

Мы собираемся в середине мая ехать в Узкое на 2½ месяца, но мне чрезвычайно хочется еще раньше проехать на юг, в Киев, где две конференции Украинской Академии о пегматитах и о сравнительной биохимии, куда я получил приглашение²⁸⁵.

[...]

Очень бы хотели иметь карточку Танечки. Нежно и горячо ее обнимаю. Ты скажи ей²⁸⁶, что дед о ней постоянно думает и с ней всей душой.

Сердечно вас всех обнимаю.**

Любящий дед и отец

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 2 стор. Авторизований машинопис.

* Далі три слова рукою В. І. Вернадського, а потім лист продовжила від себе Н. Є. Вернадська.

** Далі текст рукою В. І. Вернадського.

№ 610

12 травня 1939 р., Київ

Преображенье – дом отдыха,
Голосеевский лес ок[оло] Киева
12.V.[1]1939

Дорогой мой,

Я уже писал, кажется, тебе, что я решил впервые после моей болезни 1937 года выехать далеко из Москвы и, воспользовавшись двумя конференциями, на которые я получил приглашение, выехать в Киев. С 4 по 7 мая была конференция – всесоюзная, собранная Биохимическим Инст[итутом] Укр[аинской] Акад[емии] Наук (акад. А. В. Палладин, сын моего товарища по Всесоюзной Академии известного ботаника В. И. Палладина²⁸⁷ (ты его, вероятно, знаешь по Симферополю. Он давно умер) по сравнительной биохимии. Конференция была на русском яз[ыке], билеты, программы на двух языках. Все было довольно интересно. Я [выехал далеко], чтобы повидать Киев после долгого отсутствия. В последний раз я был в 1929 <году>. Немного осталось из тех, кого я знал.

В промежутке я с А. П. Виноградовым (который делал доклад на конференции) поехал (40 мин. на автомобиле) в дом отдыха на месте старого скита Китаевск[ого] мон[астыря] в Преображенье. Недавно этот дом отдыха был санаторий КСУ (Ком[иссии] Содействия Ученым), теперь связан с центр[альной] организацией професс[иональных] работников (я член секции научных работников) и изменил свой характер. Он переполнен, гл[авным] обр[азом], колхозниками, рабочими и админист[ративным] персоналом професс[иональных] организаций. Чисто и недурно. Помещения вроде домиков в большом старинном яблочном саду. Этот скит (церк[овные] постройки [исчезли]) был дачей митрополита и важных духовных сановником. Но сад и хозяйство остались. К сожалению, погода неважная, и холодновато. Один раз утром было ниже нуля, а вообще весна холодная.

Завтра начинается другая конференция – по пегматитам. Приезжает из Москвы Ферсман. Эта конференция продлится долго, будет экскурсия по Украине до Азовского моря. Украина сейчас резко меняется: кроме угля и железных руд, и то и другое очень серьезное: Донецкий бассейн, Кривой Рог и «Курская аномалия», найдена нефть (около Ромен), соль. [Любопытны находки] ([серьезные]) драгоценных и полудрагоценных камней – топазы типа [уральских], бериллы, турмалины. Интересно, что [топазы] известны были еще польским натуралистам.

Мы возвращаемся поездом в Москву 16-го, выезжаем из Киева 15<-го>. В тот же день переезжаем в Узкое.

[...]

Новая украинская литература – belles lettres* – совсем неинтересна, как и русская тепереш[няя]. Интересна русская книжка недавно умершего Макаренко

* Белетристика (*фр.* belles lettres – «красне письменство»).

«Педагогическая поэма»²⁸⁸. Думаю, что у вас ее легче достать, чем у нас. Я думаю, интересно и для тебя, и для Ниночки.

Здесь закончил просмотр французского перевода моей статьи, которая должна тоже выйти по-русски, и я сейчас же тебе пришлю, как только выйдет. Лично я придаю ей большое значение. Она по-русски выйдет в виде 2-го выпуска Проблем биогеохимии «О непереходимом различии материально-энергетическом – между живыми и косными естественными телами биосферы»²⁸⁹. Подписал ее перед отъездом к верстке. Перевела ее мама, и я хочу послать ее в *Revue générale des Sciences*, с которой почти прекратил сношения.

Кончаю. Завтра это письмо пошлю из Киева.

Нежно обнимаю вас всех и [Ниночку].

Нежно любящий тебя отец

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 3 stop.

№ 611

4 жовтня 1939 р., Москва

Москва

4.X.[1]939

Дорогой мой,

Несколько раз начинал писать тебе, но все отрывался. Хочу послать эту записочку. Очень я занят это время работой. От вас мы имели последние вести от 6.IX – твое письмо. Ты пишешь, что будешь писать два раза в месяц. Вы нас избаловали, писавши раз в неделю, и, м[ожет] б[ыть], было бы хорошо не бросать эту установку, хотя бы посылая открытки.

Какой ужас – война. Мне она представляется ничем не оправданным актом. Сколько жертв, страданий, безумной растраты народного богатства при народной бедности. Я все еще надеюсь, что война не разгорится. Польши нет, и восстановление ее военной силой в данный момент мне представляется утопией, едва ли осуществимой.

Я думаю, что историку совершившееся представляется в высшей степени поучительным. Многое рисуется стихийным.

Я тебе пока не посылаю книг. Получил твою английскую работу о «феодализме»²⁹⁰. Прочел с большим удовольствием. Вышло 3-е издание Грекова «Киевская Русь»²⁹¹, необработанное, но, м[ожет] б[ыть], для специалиста интересное.

М[ежду] пр[очим], у меня в Лаборатории ставится работа, которая может быть интересна историку, больше археологу. Я думаю, что по фтору в пределах от исторического времени до плиоцена можно выразить возраст костей (человека и животных) с достаточной точностью в годах. Это старая идея Карно²⁹² в конце XIX в., мало обратившая внимание. Основное вещество костей мало-помалу, если оно находится на земной поверхности или в верхних слоях земли, в почве

и глубже, из вод, захватывает фтор и дает минерал фтор-апатит, и процесс заканчивается, в среднем, с одинаковой скоростью, в немного миллионов лет. Одновременно хочу по радио и гелию в костях попытаться проверить – получить возраст другим путем. Ставлю в работу систематично.

Работа идет хорошо. Чувствую себя по-стариковски вполне сносно.

Всей душой и мыслью всегда с вами. Мечтаю о свидании!

Драгоценную внучечку поцелуй от деда. Обнимаю всех.

Любящий тебя отец

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 12. 2 стор.

№ 612

2 грудня 1940 р., Москва

Москва. 2.ХІІ.[1]940

Дорогой мой, очень рады были получить твое письмо авиапочтой. Оно, по крайней мере, на месяц приходит раньше, мне кажется, даже больше, чем на месяц. [...]

«Правду Русскую»²⁹³ пришлю. Очень хотел бы, чтобы ты и А. И.²⁹⁴ прочли мои «Биогеох[имические] очерки»²⁹⁵. Сейчас работаю над 5 выпуском «Проблем биогеох[имии]»²⁹⁶, и мне хотелось бы раньше моего *disparition**, как говорил Лакруа²⁹⁷, закончить еще несколько работ, по крайней мере, две; одна из них прямо касается историков – о ноосфере²⁹⁸. Спасибо за вырезки об уране²⁹⁹.

Я на этот раз выскочил (кровоизлияние в мышцах сердца), надеюсь «прочно». Ниночке я писал, и она тебе объяснит с медицинской точки зрения мое положение. Работаю хорошо, но, мне кажется, память слабеет – годы забываю. М[ежду] пр[очим], я стал их восстанавливать – и прошлое семьи, учитывая вас. По «Малор[оссийскому] родосл[овнику]» Модзалевского³⁰⁰ (я писал тебе об этой работе?) я смог проследить <нашу родословную>³⁰¹ в подавляющей части. Картина поучительная: все кончается серединой XVII века – казацкие восстания. М[ожет] б[ыть], по Гамалеям идет глубже в XVI век (Гамалеи-Высоцкие). Это первое. Второе, все получили шляхетство = дворянство при Екат[ерине] II. В очень многом (Верн[адские], Конст[антиновичи], Стар[ицкие], Зар[удные]) им воспользовались, составив состояние скупкой людей (кр[епостных]) и шинками.

Нежно всех обнимаю. Прочти это письмо Ниночке.

Любящий вас отец

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 13. Листівка.

Опубл. частково: *Вернадский В. И.* Письма к сыну и дочери // Вестник РАН. – 1990. – № 2. – С. 132–133.

* Зникнення (фр.).

№ 613

7 червня 1942 р., Боровое

7 июня 1942, Боровое.

Дорогой мой Георгий. Мне очень бы хотелось, чтобы ты написал мне настоящее письмо, хотелось бы очень ближе почувствовать и понять твою мысль и твои искания. Ведь мы с тобой не виделись уже 10 лет, – твоя мать вспомнила, что мы с тобой виделись в Праге в 1932, когда мы жили в Шарке³⁰², под Прагой? Письма тоже были редки. Это нельзя изменить.

В это время мы все прожили целый век. Я сейчас, с ноября 1940, непрерывно веду работу, в которую вкладываю все основные обобщения моей жизни, – «Химическое строение биосферы и ее окружения». [...]

Но, кроме этого, учитывая постоянную необходимость разбираться хронологически в своей работе и жизни, я работаю неуклонно над хронологией жизни нашей семьи, корни ее уходят в XVII век (по Толлям³⁰³ гораздо глубже). Я как-то писал тебе, что выясняется своеобразная историческая правильность. Социальный переворот, который в Малороссии произошел в середине XVIII века дарованием дворянства Екатериной II, основан на двух китах – на привилегиях дворянства иметь: 1) шинки, 2) и иметь крепостных. Это ярко видно для всех, без исключения, родственных семей: Константиновичи, Зарудные, Старицкие, Гамалеи и т. д. Польская кровь есть у Константиновичей через Красницких, из польской шляхты. Любопытным исключением является семья Вернадских (раньше Вернацких), это интеллигенты, прапрадед Иван Никифорович Вернацкий³⁰⁴ – священник, учившийся в Переяславском коллегиуме (тогда высшее учебное заведение) и в Киевской духовной академии. Об нем есть в «Киевской старине» очень важный и интересный документ. Он доказывает свое дворянство показаниями 12 дворян (бумаги «сгорели»), его [сын], который ушел от отца пешком в Москву, где учился в госпитале (и был проклят торжественно отцом в церкви, – хотел его отец, чтобы он поступил в Киев[скую] Дух[овную] Акад[емию]; тогда она, кажется, называлась иначе). Он умер в 1836 году в Чернигове (отцу моему было 15 лет, и он [остался] с матерью (Екатер[ина] Яковл[евна] Вернадская, урожденная Короленко, брат ее Афанасий Яковлевич был дедом Владимира Галактионовича Короленко³⁰⁵). Кстати, сейчас, по родству со мной, я мог здесь устроить правнучку Влад[имира] Галакт[ионовича] – Наташу Короленко-Ляхович³⁰⁶ (преlestная 3-летняя девочка).

Другим для меня любопытным фактом было, что три мои и твои поколения предков были много выше среднего уровня как личности.³⁰⁷ Моя бабушка защищала свои права и подала прошение Николаю I. Дело ее напечатано в Архиве Государственного Совета, один из последних или последний том. Я его имею, но прочесть не было времени. Было бы очень хорошо, чтобы ты собрал материал для твоего деда, моего отца³⁰⁸. Материал, по-видимому, большой в воспоминаниях

<о нем>. Есть дневники. Я читал немногие. Есть один, который написан по-английски. Глаголицей (по рассказам отца).

Ты и Ниночка – пятое поколение с высшим образованием.

Хронология, которую я здесь попутно составляю, меня занимает. Но я многое забываю. Но я взял <в Боровое> очень немного <материала>. [...]

Пожалуйста, на отдельных листочках (четвертушки) для каждого года пересылай мне твою автобиограф[афическую] канву, начиная по годам с самого раннего времени, которое ты помнишь. [...]

Нежно обнимаю. [...]

[Пиши]. Я не теряю надежды увидеться.

[Твой отец]

[...]

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 13. 2 стор.

Опубл. частково: *Вернадский В. И.* «Я смотрю вперед очень оптимистично...» // Вопросы истории естествознания и техники. – 1993. – № 4. – С. 62–63.

№ 614

22 листопада 1942 р., Боровое

Боровое, 22.XI.1942

Дорогой мой Георгий, давно не писал тебе, и очень мне хотелось бы иметь от тебя весточку. Не имею ни Нью-Йорк Times, ни падутина³⁰⁹. [...]

Надо постараться наладить получение от тебя и Ниночки письменное общение*.

Мне очень не хватает оно, я чрезвычайно оптимистично смотрю в ближайшее будущее, я думаю, как писал тебе, думаю, что, м[ожет] б[ыть], впервые в истории мы видим направленность – геологическую – исторического процесса. Кажется, я писал тебе, что мы геологически переживаем особое время. Антропогенное по Павлову и психозойское по Шухерту и Леконту (США)³¹⁰, но, сверх того, в биосфере, где только и имеет место история, мы переживаем переход ее в ноосферу. Это последняя глава книги, над которой я работаю с 1940 года, но я едва ли смогу закончить ее здесь, – нет моих картотек. Надеюсь весной вернуться в Москву или в ее окрестности. Наш домик³¹¹ там из экономии не отапливается. Лаборатория³¹² моя частично уже переехала.

Я упорно работаю и чувствую себя хорошо. Сейчас здесь мягкая зима. К весне надеюсь в черновом <варианте> книгу закончить³¹³.

Я думаю, что это мой последний большой научный труд. Чувствую, что я забываю даты, я незаметно (в конце января будет полтора года, что мы здесь) начал собирать хронологию своей жизни на широком фоне, и у меня собрался большой материал.

* Так в оригіналі.

Если доживу, то смогу написать мемуары – время пережил очень интересное и видел исключительно много замечательных людей и событий.

Когда достигаешь 80 лет (12 марта), надо учитывать и оценивать свои силы – теряю зрение и слух, и молодой остается только моя голова.

В связи с этим мне очень бы хотелось, чтобы ты попробовал бы в свободные часы дать очерк жизни моего отца, твоего деда. Когда я был в 1918 году в Киеве, проф[ессор] полит[ической] эк[ономии] Билимович³¹⁴, кажется, дал эту тему – эконом[ические] воззр[ения] И[вана] В[асильевича] В[ернадского], но, конечно, ничего не вышло, и Б[илимович] очутился в Югославии, кажется.

Обдумывая свою «Хронологию» на фоне среды и семьи, я очень ярко чувствую своеобразие нашей вымирающей, бедной потомством семьи Вернадских – это поколения интеллигентов, которые только роднились с помещиками, косвенно пользуясь теми преимуществами, которые давало шляхетство и дворянство. Наша революция показала сейчас путь, куда шла история и Украины, и России.

[...]

Пиши и не ленись писать. Как Танечка³¹⁵, по твоему мнению, что из нее может выйти?

Здесь была дочка³¹⁶ В. Г. Короленко, а в детском санатории маленькая его правнучка, единств[енный] потомок. Это ближайшие родные по Вернадским. Наташа Шах[овская]-Шик³¹⁷ умерла (туберкулез). Здесь Анна Ник[олаевна] (муж ее Дм[итрий] И[ванович]³¹⁸ умер в 1940 <г.>).

Катя, Аня, Праск[овья] Кир[илловна]³¹⁹ и мы с Наташей крепко обнимаем и шлем привет.

Твой любящий отец

В. Вернадский

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 13. 2 стор.

Опубл. частково: *Вернадский В. И.* «Я смотрю вперед очень оптимистично...» // Вопросы истории естествознания и техники. – 1993. – № 4. – С. 65.

№ 615

1–3 квітня 1943 р., Боровое

1–3.IV.1943. Боровое

Дорогой мой Георгий. [...]

С нашим горем³²⁰, как я тебе писал, совпал мой 80-летний «юбилей», и я получаю много писем и телеграмм.

Очень жду твою книгу. Я хочу, как только смогу, тебе написать о ноосфере, которой кончается моя большая книга. Мне кажется, историк должен учитывать, что в основе его изысканий лежит геологический, планетарный субстрат. Лежащие в основе исторического процесса геологические предпосылки направляют исторический (как и эволюционный) процессы.

Человек не случайное явление на планете, как и все живое. Наша атмосфера всецело почти создана живыми организмами.

Сейчас я эти дни пишу воспоминания об образовании Украинской академии наук, первым президентом (головой) которой был я и 25-летний юбилей которой сейчас празднуется. Она находится сейчас в Уфе и много сделала для изучения естественных производительных сил Башкирии. Пишу для юбилейного сборника. Теперешний президент Богомолец³²¹ – очень крупный физиолог.

Работаю с Аней непрерывно над моей большой книгой «О химическом строении биосферы <Земли> и ее окружения». Первые две части вчерне кончить хотелось бы, и теперь работаю над третьей, которая кончается еще совсем не написанной главой о ноосфере³²², том состоянии биосферы, в которое мы вступили с палеолита и которое является субстратом истории человечества. Сейчас происходит любопытное изменение нашего понимания прошлого. Мы живем в конце ледникового периода, и человек, развиваясь и укрепляясь, пережил огромные обледенения Евразии и Америки и образование таких величайших гор, как Восточные Гималаи. Я пережил глубокое изменение в понимании окружающего и сознательные переживания величайших геологических процессов. Как-то это стало нам ясным, как эмпирический факт несомненный. Ряд горных цепей Сибири образовались при человеке.

В «Literary Times» прочел заметку о твоём переводе книги Грушевского. Очень бы хотелось прочитать твоё предисловие. Грушевский дал фальсификацию создания Укр[аинской] Акад[емии]³²³. Мне придется этого коснуться. [...]

Обнимаю всех крепко.

Любящий отец и дед

[...]

Очень бы хотел иметь твоё [издание] Грушевского. Что знаешь о Валериане Агаф[онове]?³²⁴

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 13. 2 стор.

Опубл. частково: *Вернадский В. И.* «Я сделал, что мог...» (письма к сыну и дочери) // Вопросы истории естествознания и техники. – 1994. – № 1. – С. 109.

№ 616

11 квітня 1943 р., Боровое

Боровое. 11.IV.1943 г.

Дорогой мой.

За последнее время я получил четыре №№ воскресных «New York Times», один от июля, два октябрьских и <от> 22.XI. Так много интересного. Очень тебя благодарю. У меня к тебе есть просьба, – если можешь, пришли английскую книжку Грушевского с твоим предисловием, узнал из рецензии в Лондонской «Literary Times»³²⁵.

Между прочим, я сейчас пишу свои воспоминания об Украинской Академии Наук³²⁶, 25-летие которой будет в этом году. Есть любопытная фальсификация Грушевского, которой у меня нет под рукой³²⁷, где он связывал основание Укр[аинской] Ак[адемии] Наук с научным украинским обществом в Киеве – типа Наук[ового] Товар[иства] им. Шевченко во Львове. Я был членом обоих этих обществ.

Львовское общество в славянской среде ставилось в ряд академий. Я помню, что я тебе тогда в Праге купил 3-х томную книгу Дорошенко³²⁸, изданную в Ужгороде. Там, помнится, основано все на документах. Было бы, мне кажется, недурно, если бы ты напомнил сейчас об этом юбилее. Теперь у нас здесь 4 Академии. 1) Все-союзная с рядом филиалов в Баку, Ереване, Алма-Ате, Сталинабаде (Душанбе), Свердловске (Екатеринбург), Кировске и Архангельске. Это, в общем, серьезные центры научной работы и играют очень заметную роль в нашей научной работе.

2) Украинская – в Киеве (сейчас в Уфе). 3) Белорусская – в Минске и 4) В Тбилиси (так сейчас назван Тифлис) – ряд крупных ученых.

Не знаю, вошла ли в жизнь Литовская академия в Вильно³²⁹. Любопытно для нравов, что я был членом и в Обществе им. Шевченко во Львове (еще когда я был профессором в Москве) – один из немногих натуралистов – и в Киевском. А Багалей, борьба которого с Грушевским чуть не погубила Украинскую академию³³⁰, ни в том, ни в другом не был членом.

Сведения об Украине тяжелые. Немцы разрушают всю культуру, по крайней мере, это проявилось в Харькове. Видел ли ты в «Славянах»³³¹ (в общем слабый) статью о православии?

Я работаю хорошо. [...]

Перешли это письмо для прочтения Ниночке. И другое, которое здесь прилагаю.

Нежно вас всех обнимаю.

*Любящий дед и отец**

[...]

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 13. 2 стор. Авторизований машинопис.

Опубл. частково: *Вернадский В. И.* «Я сделал, что мог...» (письма к сыну и дочери) // Вопросы истории естествознания и техники. – 1994. – № 1. – С. 107–108.

№ 617

6 сепня 1943 р., Боровое

Боровое. 6.VIII.1943.

[...] Как быстро летит время! Собираюсь в конце месяца переезжать в Москву. Послал туда через Вл[адимира] Эмман[уиловича]³³² вчера мою телеграмму к тебе, которую ты получишь, вероятно, раньше этого письма.

* Останні три слова рукою В. І. Вернадського.

Посылаю тебе две мои статьи, которые напечатаны, и две рукописи статей, которые скоро появятся. Первая статья – из воспоминаний. Первый год Украинской академии наук (1918). Послесловие (1921–1926)³³³. В этом году 25-летие Украинской академии, первым президентом и основателем которой я был. Как быстро прошло 25 лет. Вторая статья касается ноосферы. Не знаю, появится ли она, но послал ее в «Правду»³³⁴, которую ты читаешь.

Может быть, хорошо было бы перевести ее на английский язык³³⁵. Я думаю, что ноосфера, которую мы переживаем, должна быть субстратом исторического процесса. Мне очень интересно было бы твое мнение. Если материально для тебя возможно, очень хотел бы я получить перевод Грушевского с твоим предисловием. [...]

Напиши мне твое впечатление от моих воспоминаний. Крепко надеюсь, что еще свидимся. [...]

Вернадский В. И. «Я сделал, что мог...» (письма к сыну и дочери) // Вопросы истории естествознания и техники. – 1994. – № 1. – С. 109–110.

№ 618

[14 вересня]* 1943 р., [Узкоє]**

1943

[...] Очень хотел бы получить книгу Грушевского с твоим предисловием.

Буду теперь писать тебе аккуратнее. От вас не имел писем с декабря 1942 г. [...]

К сожалению, послать тебе телеграмму с уплаченным ответом оказалось невозможным. Только теперь удастся послать тебе две мои рукописи, о которых я тебе писал еще из Борового. Извести, когда их получишь. Это отрывки из моих воспоминаний.

Напишу Ниночке, что я тоже не получаю ее писем. В чем дело? [...]

Вернадский В. И. «Я сделал, что мог...» (письма к сыну и дочери) // Вопросы истории естествознания и техники. – 1994. – № 1. – С. 110.

№ 619

23 жовтня 1943 р., [Узкоє]***

23.X.1943 г.

Дорогой Георгий. [...]

Не знаю, можешь ли ты мне прислать твое предисловие к английской книжке Грушевского? Мне было бы очень интересно его получить.

* Дату написання листа встановлено за першою публікацією.

** Місце написання листа встановлено за змістом.

*** Те саме.

Получил ли ты мои воспоминания (рукопись) об основании Украинской академии, посланные из Москвы? Сейчас они выйдут в сборнике к 25-летию Украинской академии²³⁶.

Сдал в печать книжку: «О состояниях пространства в геологических явлениях Земли как планеты. На фоне роста науки XX века»³³⁷. Она должна выйти в 1943 г. на двух языках: русском и английском. Я здесь сжато излагаю результаты моей большой книги, первый том которой понемногу готовлю к печати.

Нахожусь опять в Узком. [...]

Пиши. Вскоре пришлю тебе новые книги по истории. Очень много интересного печатается.*

Нежно обнимаю. [...]

Любящий отец и дед

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 13. 2 стор. Авторизованый машинопис.

Опубл. частково: *Вернадский В. И.* «Я сделал, что мог...» (письма к сыну и дочери) // Вопросы истории естествознания и техники. – 1994. – № 1. – С. 110.

№ 620

14 липня 1944 р., Узкое

Узкое. 14 июля 1944 г.

Дорогой мой Георгий. [...]

В одном из прежних твоих писем от 7 дек[абря] 1943 г. ты пишешь, что просил издательство выслать мне биографию Богдана Хмельницкого³³⁸. Я ее не получил: выясни, в чем дело. Я очень хотел бы ее видеть. [...]

Твою книгу многие здесь читают с большим интересом. Но еще два экземпляра этой книги, которые ты мне прислал, я еще не получал. Я хочу их отдать в Ленинградский и Московский университеты, с которыми связаны и ты, и я. Передай мой сердечный привет Мих[аилу] Ив[ановичу]³³⁹.

Давно не имел я никаких известий о Софье Владимировне.

Я перечитал в последнее время записки Ивана Ильича³⁴⁰, жаль, что он их не кончил.

Нежно целую вас обоих. [...]

*Любящий дед и отец**
В. Вернадский*

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 13. 2 стор.

Опубл. частково: *Вернадский В. И.* «Я смотрю на будущее по-прежнему оптимистично...» (письма к детям) // Вопросы истории естествознания и техники. – 1994. – № 2. – С. 101.

* Далі текст рукою В. І. Вернадського.

** Останнє речення і підпис – рукою В. І. Вернадського, весь інший текст листа, очевидно, рукою Г. Д. Шаховської.

№ 621

8 серпня 1944 р., [Москва]

8.VIII.1944 г.

Дорогой мой Георгий. [...]

Книги Грушевского с твоим предисловием, а также двух экземпляров твоей «Истории России» я еще не получил. [...]

Я получил из Полтавы сведения, что немцы уничтожили могилы Мар[ии] Ив[ановны] и Ег[ора] Павл[овича]³⁴¹. Дом, где они жили, совершенно разрушен. Тетки³⁴² перенесли полтавский плен и остались живы. Живы и все пять «мальчиков»³⁴³. Они все женаты. Павел был ранен легко и снова на фронте, у него 5-летний сын Никита. Миша сейчас в Ташкенте заканчивает диссертацию, которую надеется защитить до осени, а затем вместе с изыскательским институтом, в котором он работает, осенью возвратится в Ленинград с женой и 4-летней дочерью Таней. Никита сейчас на фронте, на передовых позициях, имеет медаль «За отвагу» и орден Красной Звезды. У него есть маленький сын (9 месяцев) – Вова. Никита был ранен, но оправился и снова на фронте. Юра на последнем курсе Горного института, пошел добровольцем, был ранен и демобилизован как студент старшего курса. Осенью, когда его институт возвратится из эвакуации, он будет кончать его. Вова в Мурманске – лейтенант морской службы.

Все они очень способные и хорошие люди, и Гриша может быть счастливым и гордиться такими сыновьями. Они помогают теткам и сердечно о них заботятся.* Тетки и дети ничего не знают о Грише. Напиши мне, пожалуйста, где он и что.

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 13. 2 стор. Авторизований машинопис.

Опубл. частково: *Вернадский В. И.* «Я смотрю на будущее по-прежнему оптимистично...» (письма к детям) // Вопросы истории естествознания и техники. – 1994. – № 2. – С. 101–102.

№ 622

11 серпня [1944 р., Москва]**

11 августа

Дорогой Георгий. [...]

Я очень рад, что ты очень ярко и просто выразил мою мысль о ноосфере как синтез природного и исторического процесса. Я очень был бы рад, если бы моя статья могла появиться на английском языке. [...]

* Далі текст, очевидно, рукою Г. Д. Шаховської. Проте лист не завершено підписом Вернадського.

** Ці два речення і підпис – рукою Вернадського, весь інший текст листа, очевидно, рукою Г. Д. Шаховської.

Передай мой сердечный привет Мих[аилу] Ив[ановичу] и Ник[олаю] Петр[овичу]³⁴⁴, а также, конечно, Александру Ив[ановичу]³⁴⁵. Очень интересны воспоминания его отца.

Целую вас.

*Любящий дед и отец**

В. Вернадский

Р.С. Драгоценный Земский музей в Полтаве³⁴⁶ и Запорожская церковь³⁴⁷ (без гвоздей и железа), перенесенная из Запорожья в Музей (при тебе этого еще не было), тоже сожжены.

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 13. 2 стор.

Опубл. частково: *Вернадский В. И.* «Я смотрю на будущее по-прежнему оптимистично...» (письма к детям) // Вопросы истории естествознания и техники. – 1994. – № 2. – С. 102.

№ 623

11–18 листопада 1944 р., Москва

Москва. 11.XI.1944 г.

Дорогой мой Георгий.

Твое последнее письмо я получил в начале октября (письмо от 7 августа) и тогда же ответил. От Ниночки последнее письмо от 1 авг[уста]. Что-то вы меня забыли. [...]

Сейчас вышла моя статья «Несколько слов о ноосфере» на русском языке. Посылаю ее Танечке. Оттисков дали очень мало, а у тебя есть рукописная.

Сейчас интересуются твоим дедом, моим отцом, и, вероятно, его трагическая судьба, когда он в полном расцвете сил, 47 лет, должен был оставить профессорскую деятельность, будет освещена и войдет в историю русской культуры.

Я пришлю тебе копию формулярного списка твоего прадеда, врача В[асилия] И[вановича] Вернадского.

Историю его я тебе послал в моих воспоминаниях для Украинской Акад[емии] Наук. О нем говорит Милютин в своей «Истории войны России с Францией в 1799 г.»³⁴⁸ (т. IV, 1853, стр. 303) и в «Истории суворовских походов»³⁴⁹.

Очень прошу тебя достать мне, когда она выйдет, «American Man of Science, 7-ое изд[ание]»³⁵⁰. Я прочел объявление, что она подготавливается к печати (6-ое изд[ание] – 1938 г. и 2-ое изд. – 1910 г. у меня есть).

18.XI

На днях я получил очень интересное для меня письмо от Ник[олая] Петр[овича] Рашевского³⁵¹. Я с ним познакомился в Киеве и потом в Праге. Сейчас он связан с университетом в Чикаго. Он прислал мне две свои книги по-английски и журнал

* Ці два речення і підпис – рукою Вернадського, весь інший текст листа, очевидно, рукою Г. Д. Шаховської.

«Mathematical Biophysics» с его основания. Я очень рад, что возобновил с ним сношения. [...]

Сейчас я хлопочу о постройке здания для лаборатории в спешном порядке.

Я не забыл о посылке «Трудов лаборатории» Гатчинсону и Петрункевичу³⁵², но у нас это идет медленно.

От тебя за это время получил еще книгу Шеррингтона³⁵³ о человеке. Хотя я от него ожидал другого, но все-таки интересна. Перед отъездом своим я вынужден сейчас взять на себя (привести в порядок) новую работу. На последнем Международном Геологическом конгрессе в 1937 г. по вопросу о геологическом времени я был выбран зампредела Комиссии по определению геологического времени для Европы, а для других стран – председатель Комиссии Lane A.³⁵⁴ Кстати, я давно не имею о нем никаких известий. Надеюсь, что все благополучно. Он – председатель Комитета по определению геологич[еского времени] в США.

Сейчас я, учитывая ближайшее будущее, создаю здесь центр для определения радиоактивным методом геологического возраста в нашем государстве.

Все наши шлют вам сердечный привет.

Между прочим, мы обсуждаем сейчас в лаборатории конкретно определение химического состава вымерших организмов – растений и животных. Несколько лет тому назад я не думал, что это возможно.

Нежно целую.

*Любящий отец и дед**

В. И. Вернадский

Columbia University. BAR. George Vernadsky Coll., Box 13. 4 стор. Авторизованый машинопис.

Опубл. частково: *Вернадский В. И.* «Я смотрю на будущее по-прежнему оптимистично...» (письма к детям) // Вопросы истории естествознания и техники. – 1994. – № 2. – С. 104.

Г. В. Вернадський – В. І. Вернадському

№ 624

16 липня 1913 р., Шишаки

Шишаки, 16.VII.[19]13

Дорогой папочка!

Вчера были твои именины, ознаменованные тем, что Варв[ара] Влад[имировна]³⁵⁵ подарила нам коробку Поковских конфет³⁵⁶, которую мы тут же в честь тебя съели.

Вечером приехала мама, мы выходили все ее ждать наверх, в поле. Погода на счастье была чудная – темная звездная ночь. Очень весело, что мама, наконец, здесь, мы без нее соскучились. Вид у нее хороший.

* Останнє речення і підпис рукою Вернадського.

Мы с мамой решили, что мне не стоит сейчас ехать в Тамбов. Мама думает, что дядя Паша³⁵⁷ подождет без затруднений для себя, что задержка, в сущности, будет не такая большая. Она, во всяком случае, еще напишет дяде Паше и спросит его мнения.

Вчера целый день с 8 ч[асов] утра до 7 вечера я был на Кобыле, где Дм[итрий] Матв[еевич]³⁵⁸ обмерял землю. Мы с ним прошли всю границу от Замоздры через Яковлева – Демиденку³⁵⁹ до Псла. Там больших неточностей нет, есть маленькие отступления только. У Замоздры по плану еще должно быть больше Моисеевской горы, чем сколько есть, т[ак] что тут граница установлена теперь по фактич[ескому] владению, а не по плану.

Зато участок Рубля³⁶⁰ – по плану наш, и, верно, нам придется от него отказаться, потребовав назад часть денег с Вирского³⁶¹. На участке Рубля лес, и чтобы промерить, надо делать просеки, а это на чужой (по давности) земле невозможно. Полосу шириной 11 сажень³⁶² у нас съел Псел. Затем я считаю чрезвычайно важным купить у Демиденки Бутову гору и низ ее, чтоб ее укрепить, а то Псел ее всю скоро съест.

Ну, вот. Прости, что пишу о делах, – это все так тебе далеко, верно, из Канады³⁶³.

[...]

Сейчас мама получила твое второе письмо из Ливерпуля перед отходом парохода.

Целую крепко, крепко. Уж ты должен четвертый день быть в океане!
Горячо обнимаю.

Твой *Георгий*

АРАН, ф. 518, оп. 7, спр. 306, арк. 20–22 зв.

№ 625

30 липня 1913 р., Шишаки

Шишаки 30.VII.[19]13

Дорогой папочка, от тебя бесконечно давно нет писем. А дни быстро бегут, послезавтра уж август.

Маме в Полтаве было, оказывается, не совсем хорошо, верно, от тряской дороги. Теперь мама будет ездить только в рессорном земском экипаже. Эти дни здесь мама чувствует себя ничего себе, только не ходит на Кобылу, т. к. доктор не велел ей 3 недели много ходить.

Вчера и сегодня приходили Старицкие – дядя Георгий с женой³⁶⁴. Завтра они уезжают из Шишак.

Постройка наша подвигается мало-помалу. Копают колодец, сделали верхнюю часть сруба, потом будет труба с земляными стенами, а внизу опять сруб.

Сарай начинает принимать вид постройки, сегодня поставили его основание, завтра, верно, вся клетка его будет поставлена.

Для маленького домика мы купили хату у Леонтия³⁶⁵ за 250 р[уб].

Большой домик будет в 1½ этажа, внизу кухня и 2 комнаты, наверху 5 комнат. Мы торгуемся с огромным хитрым хохлом Шарудой³⁶⁶, он просит за деревянную часть дома 550 р[уб.], мы даем ему 500 р[уб.]. Скорей всего мы с ним сойдемся, и тогда все будет уже иметь законченные формы.

Несмотря на дожди, которые все так же часто льют, мы каждый день купаемся, ходим босиком и вообще пользуемся летом, хотя оно далеко не такое, как описывает Гоголь украинское лето (мы читаем теперь Гоголя вслух по вечерам).

Получили письмо от чудака Ильина о Петровском, он пишет, что написал о том, можно ли мне туда проникнуть. О Бартеневском архиве обещал узнать осенью. Я надеюсь его повидать в сентябре на земском собрании³⁶⁷ и тогда еще поговорить.

Целую тебя крепко, крепко.

Твой *Георгий*

АРАН, ф. 518, оп. 7, спр. 306, арк. 13–15 зв.

№ 626

20 жовтня 1920 р., [Севастополь]*

20.X.1920 г.**

Дорогой папа!

Пишу наспех два слова. Посылаю тебе письмо от англ[ийской] High Comission³⁶⁸, по-моему, двулличная увертка: то общество ссылалось на правительство, теперь прав[ительств]во на общество. Но хоть до Конст[антинополя] обещают тебя довести³⁶⁹.

Шнитников (сын) и Михайловский³⁷⁰ предлагают купить Бати-Лим[анскую] нашу дачу (и участок) за 360 лир³⁷¹, т. е. ок[оло] 20 милл[ионов] р[ублей]. Ответ нужен немедленно, т[ак] что если согласен, то сообщи мне сейчас же с оказией письмом. Мне кажется, что, м[ожет] б[ыть], лучше согласиться, но все кругом (дядя Георгий, Жедр[инские], Нина, Чириков³⁷²) отсоветуют. Во всяком случае, жду ответа.

Мы отходим за перешеек³⁷³, но никаких оснований к тревоге нет.

Обнимаю.

Твой *Г. В.*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 307, арк. 5–5 зв.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** На бланку: Начальник отдела печати Гражданского управления.

№ 627

23 жовтня 1920 р., [Севастополь]*

23.X.[19]20 г.**

Дорогой папа!

пользуюсь случаем через Д. Д. Арцыб[ашева]³⁷⁴ черкнуть два слова. Я не могу на этой неделе приехать. Оч[ень] много дела. На следующей – съезд ред[акторов], т[ак] что тоже не могу.

Написал тебе – жду ответа, что Б. Шнитников и Михайловский предлагают купить Б[ати]-Лиман за 360 лир, т. е. свыше 20 милл[ионов]. Ответ нужен сейчас же. Дядя Георгий и Жедр[инские] очень отсоветуют. Я не знаю.

Ответ англ[ичан] из Конст[антинополя] тебе такой, что до Конст[антинополя] они везут на любом корабле, а дальше нет.

Военное положение считается устойчивым.

Целую крепко. Г.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 307, арк. 4–4 зв.

Г. В. Вернадський – Н. Є. Вернадській

№ 628

22 липня 1913 р., [Шишаки, Бутово]***

22.VII.[19]13

Дорогая мамочка,

Ниночка вполне здорова и хорошо себя чувствует, она тебе сама пишет.

В Бутово у нас новости: нашлась вода на глубине 11 сажен. Теперь надо делать колодец, и вот вопрос – какой? Я виделся с Тюриным, помощником земского техника, который выделывает бетонные колодцы. Завтра пойду в Шишаки смотреть эти трубы. Посоветуйся с Дм[итрием] Матв[еевичем]³⁷⁵ и скорее мне напиши, какой сделать колодец. Бетонный дороже. 15 р[уб]. сажень, т. е. на 11–12 сажен 165–180 р[уб]. + работа (рыть колодец) и перевозка, т. е. в общем чуть не 250 р[уб].

Деревянный сруб можно за 8 р[уб]. сажень, но Леонтий³⁷⁶ и все говорят, что тут нужно (т. к. глубокий колодец) самый прочный материал – дубовый, который будет стоять не меньше 12, а то и 14 р[уб]. сажень.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** На бланку: Начальник отдела печати Гражданского управления.

*** Місце написання листа встановлено за змістом.

Петр И[ванович] Красовский³⁷⁷ говорит, что можно бы деревянный сруб поставить не сплошной, а только внизу и наверху – в промежутке земляные стенки. Но я думаю, тогда будет осыпаться, пожалуй, и вода будет мутная.

Затем Петр Иванович говорит, что, кажется, за 200 р[уб]. можно сделать абиссинский колодец, т. е. труба вставляется на оч[ень] большую глубину, вода бьет фонтаном лучше и чище. Можно про это узнать в Полтаве у соответствующего инженера.

Потом, вдруг мы сделаем большую затрату на бетонный колодец, а воды там окажется мало? Хотя, колодезник говорит, что ее должно быть много. Тюрин гов[орит], что бетонный колодец «вечный», т. е. никакого ремонта не требует. Такой колодец есть в Миргороде в земской больнице, будет тут, в Бутовой балке (где будут мостить дорогу), потом всюду в Курской губернии такие. Дм[итрий] Матв[еевич] должен это знать.

Напиши мне, какой колодец заказать.

Потом еще новости: Замоздря³⁷⁸ косит овес, и уж половину скосил. Он согласен оставить нам половину копен.

Сегодня делают дорогу 4 копача (отец колодезника, сам он и еще 2). Верно, мы им не сдадим всю работу с подряда, а поденно (по 1 р[уб]. в день чел[овек]). Всего дорога будет стоить 25–30 р[уб].

Вообще в Бутове оживление, и дух бодрости витает над лесом. Просеки мы кончили. Одно неприятно, что Данило³⁷⁹ мрачный и унылый. Верно, он чувствует, что прошло его царство. Кажется, он злится, что во главе стоит Леонтий («у вас же этой Сердюк»), а не он.

Сейчас (после обеда) пойду опять в Бутово принимать лес, который туда должен доставить часа в два.

Как ты доехала? Не устала ли?

Целую крепко-крепко тебя, бабуся, тетю Маку.

Любящий *Георгий*

Тетю Нину целую.

АРАН, ф. 518, оп. 7, спр. 125, арк. 33–35 зв.

№ 629

22 липня 1913 р., [Шишаки, Бутово]*

22.VII.[19]13

Драгоценная мамочка,

Когда я вернулся, Ганна уже ушла, но Варв[ара] Вл[адимировна]³⁸⁰ обещает завтра рано утром послать Савву, и я надеюсь, что это письмо ты получишь завтра же.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

Хочу тебе приписать насчет колодца.

Я утром предложил тебе выбор между всеми возможностями, а сейчас хочу на тебя повлиять: по-моему, нужно делать неполный деревянный сруб (внизу и вверху сруб, а по середине земляные стены). Емельян клянется, что там грунт твердый глиняный, обваливаться не будет, вода будет чистая. А если мы увидим, что вода хорошая и ее много, мы через 2–3 года можем поставить бетонный (хотя Емельян уверяет, что и 20 лет простоит без ремонта). Будет это стоить 3 сажени сруба самое большее 30–36 р[уб]., а бетонный (12 сажени) – 180 – разница огромная.

Сегодня работа дороги очень продвинулась. Лес привезли и выгрузили. Завтра будут опять делать дорогу. Все у нас благополучно.

Целую крепко, крепко *Георгий*

АРАН, ф. 518, оп. 7, спр. 125, арк. 36–36 зв.

№ 630

11 сепня 1913 р., [Шишаки, Бутово]*

11.VIII.[19]13

Драгоценная мамочка,

На твое имя есть заказное письмо, но мы его не получаем без тебя. М[ожет] б[ыть], это и есть план и письмо от Дм[итрия] Матв[еевича]. Если Дм[итрий] Матв[еевич] будет в Крыму долго, узнай его адрес, я хочу послать ему телеграмму, – выписал ли он черепицу, если нет, то как ее адрес.

Здесь тучи все сгущаются и свисают над постройкой, но я надеюсь, что все прояснится мало-помалу.

Сейчас 1) исчезновение Дм[итрия] Матв[еевича]. 2) воды в колодце будет, верно, очень мало, завтра это выяснится, так что надо будет рыть 2-й колодец. 3) Ефим Замоздря сказал Леонтию, что ярк и дорога – Негеевича³⁸¹, а что он, Ефим, никогда не говорил противного. Очевидно Нег[еевич] его подкупил. 4) сплетни, сплетни и сплетни. Колодезник говорит, что Данила хочет рубить какие-то деревья и брать хворост, ссылаясь на то, что Вирский³⁸² ему обещал. Данила говорит, что Леонтий и копачи – одна компания и что он за лес не ручается. Кречевский³⁸³ меня сегодня вызывал, очевидно, по просьбе Данилы, и говорил, что Данило – единственно честный человек в Шишаках, чтоб мы только ему верили, а что Леонтий – сомнительный человек и что Шаруда³⁸⁴ дает Леонтию взятку, чтоб мы покупали дом у Шаруды, что плотники наши никуда не годятся и пр.

Вместе с тем, Кречевский предлагает мне войти с ним в компанию и купить дешево какой-то лес – конечно, я ни за что этого делать не стану, и все это мне подозрительно.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

Честный человек Данило получил от Циовы³⁸⁵ обещание 25 р[уб]., если мы купим землю за 300 <руб.>. Теперь, когда сделка кончена (сегодня я уплатил и получил векселя, решили по вексялям), Циова дает ему всего 5 р[уб]. Об этом мне наивно рассказывает сам Данило и просит, чтоб я устыдил Циову. Я говорю, что это не мое дело, что тут Данило не в наших же интересах уговаривал нас купить дороже.

Вникать во все эти слухи и сплетни, конечно, нельзя. Нужно твердо идти своим путем – определить себе смету – получить дом за 2 тыс., а кто при этом сколько наживется, – это не наше дело. Дм[итрий] Матв[еевич] нужен, главное, чтобы найти каменщика, но, конечно, можно и самим это сделать. Буду ждать о нем дальнейших известий.

Сторожем Данилу нельзя оставлять, нужно решаться брать Лариона, а Даниле заплатить рублей 15–20, я думаю, он очень будет доволен.

Относительно Негеевича, – нужно казенного землемера и больше ничего. А уж там пускай он судится.

Ну вот, главное – не будем унывать.

Целую крепко-крепко тебя, бабуся и тетю Маку³⁸⁶.

Любящий *Георгий*

Папе не успею отдельно написать, перешли ему это письмо.

P.S. Если Дм[итрия] Матв[еевича] нет и не будет, то хорошо бы, правда, и даже необходимо хотя бы на 1 раз пригласить настоящего техника – но уж только не Кричевского.

АРАН, ф. 518, оп. 7, спр. 125, арк. 87–90 зв.

№ 631

12 сепня 1913 р., Шишаки

Шишаки, 12.VIII.[19]13

Драгоценная мамочка, сегодня известия из Бутова не совсем радостные: в колодце настоящей воды нет, набралось очень немного. Но Петр Иванович успокаивает, что это часто бывает, что в августе воды нет, а с весны ее много. Т[ак] что опять-таки унывать не будем. А уж мы распорядились копать второй колодец в лощине. Сегодня проверяли щупом Емельяна: оказалось, что вода несомненная и сильная. Я решил ставить бетонный колодец. Это верно и скорее будет. Они обещают стараться и, м[ожет] б[ыть], кончить к воскресенью, хотя тут еще праздник в четверг.

Кирпич сегодня начали возить, но такой плохой, что я сказал завтра брать уже из Ересек.

Негеевич проявляет себя тем, что перегородил дорогу какими-то веточками. Веточки эти мы отложили в сторону.

Данилы сегодня нет – верно, после вчерашнего магарыча.

Сегодня ко мне обещал зайти Линь³⁸⁷ поговорить насчет дома, но пока его что-то нет.

Хатку усиленно перевозят и обещают сегодня кончить.

Пришла телеграмма из Киева от Дм[итрия] Ив[ановича] Шаховского³⁸⁸, можно ли ему завтра приехать. Мы ему ответили, что ждем, но что ты вернешься только в среду вечером.

Целую крепко-крепко тебя, бабуся, тетю Маку.

Любящий *Георгий*

P.S. Нина³⁸⁹ не получила из Воронцовки пока никакого ответа на свою телеграмму.

Привези денег, пожалуйста! Бетонный колодец обойдется рублей 140.

Дорогая тетя Наташа! Ничего я что-то не получаю из Воронцовки. Думаю, что это значит, что они все еще не решили, едут ли, но душой я не спокойна. Сегодня у них почтовый день, должна бы быть телегр[амма]. Наташа Шах[овская]³⁹⁰ пишет, что они с матерью после 25-го авг[уста] едут в Крым, хотим проездом увидеться в Москве. Как жалко К. Старынкевича³⁹¹. Сережа³⁹² что-то не пишет.

Вышло неожиданно полное письмо.

Пр[асковья] Кир[илловна]³⁹³ просит передать, что от Черныш масло привезли 6 ф[унтов] сол[еного] и 3 ф[унта] слив[ок], и Черныш пишет, что это был временный перерыв, а теперь ей только заказывать, и она будет доставлять аккуратно. Пр[асковья] Кир[илловна] просит привезти 1 ф[унт] нафталина. Приедет ли завтра Дм[итрий] Ив[анович]? Какую-то я телегр[амму] получу, когда и куда поеду? Ничего не знаю. Целую крепко тебя, бабушку и тетю Маку.

Нина

А какой противный Негеевич.

АРАН, ф. 518, оп. 7, спр. 125, арк. 67–68 зв.

№ 632

24 травня 1914 р., Бутово

Бутово, 24.V.[19]14

Драгоценная мамочка,

Пишу тебе среди суеты, но не утомительной, как городская, а веселой и бодрой.

Сейчас едет водопроводчик в город, посылаю с ним письмо. Ванна поставлена, бак тоже, насос работает, только WC надо что-то переменить, вот он и едет. Полы (в верхн[ем] эт[аже]) готовы, сегодня их просмаливают. Стекло привезено из Миргорода; после Троицы, т. е. во вторник, начнут застеклять рамы оконные, которые уже повешены.

Т. е. верхний этаж будет готов к вашему приезду. В нижнем будет готова кухня, надеюсь, и остальные <комнаты> скоро. Задержка за досками, но я буду брать дороже, лишь бы скорей (так я сделал с окнами). Если б я не приехал, дом, конечно, не был бы готов.

Вчера ездили в Полтаву, вызванные телеграммой тети Лизы³⁹⁴. Корову купили за 130 р[уб]., дов[ольно] старую, но дает много молока. Вид симпатичный. Ганна завтра за ней едет. Пианино приедет завтра, взяли на 2 месяца (по 12 р[уб]. + 8 р[уб]. доставка в один конец). За доставку двух сразу скидки нет, потому и не ждали Гревсовского³⁹⁵. Оно ждет письма и денег от Гревсов (тетя Лиза об этом писала. Они должны написать, когда и куда доставить и послать 23 р[уб]. в магаз[ин] Калливода³⁹⁶, бульвар Котляревского, – 15 р[уб]. за 1 месяц + 8 р[уб]. за доставку). Пианино чудное, новое, но дано сроком не меньше 3 месяцев). (Лошадь буду покупать на ярмарке через неделю).

Были у тети Маки, видели и тетю Нину, Володю (он лежит в ангине бедный, выздоравливает), Муру³⁹⁷. Тетя Нина очень тебя ждет. Мечтает с тобой заехать на 1 день в Бутово.

Очень жалкий дядя Георгий (и больной – коклюшем).

Были на бабушкиной могилке. Там цветы и очень хорошо.

Тетя Мака хочет к нам приехать в начале июля.

Сена для Корниловых³⁹⁸ накосили (точно они лошади, – так вышло).

Ванна уже была тут, когда я приехал. Она, очевидно, жестяная.

Не забудь денег! Они тут ужасно летят. Но скоро все будет готово.

Целуем крепко-крепко *Георгий*

Вещи вчера привезли от Красовских. Кровать им [отвезли].

Нина крепко всех целует, хотела бы написать, но ужасно занята разборкой ящиков и пр.

P.S. Прости меня, что я спал на твоём тюфяке! Он очень мягкий.

АРАН, ф. 518, оп. 7, спр. 125, арк. 97–98 зв.

Г. В. Вернадський – Н. В. Вернадській

№ 633

11 грудня 1917 р., [Пермь]*

11.XII.[19]17

Драгоценная моя тетя Мака!³⁹⁹

Очень прошу тебя это письмо передать Ниночке. Конечно, оно и к тебе.

Целую крепко *Георгий*

* Місце написання листа встановлено за змістом.

Дорогая Ниночка!

Сегодня получил твою открытку от 24.XI. Можешь представить себе мою радость.

У нас все благополучно. [...]

В университете со вчерашнего дня уже каникулы. Курс мой и просеминарий по истории XVIII века, – я ими доволен. Лектор я прескверный, но сами лекции все-таки выходят.

Кстати, если Ниночка заинтересовалась историей, вот тема богатая и неразработанная – отношения русского правительства к Малороссии в XVIII веке. Ты бы, Ниночка, исподволь, среди другого дела этим занялась. На первый случай перечитай сюда относящееся в истории России Соловьева (начиная с 13 тома)⁴⁰⁰.

[...]

14 декабря будет чтение отзыва в факульт[ете] о конкурентах на кафедру русск[ой] ист[ории] (кроме меня – Островская и Максимович⁴⁰¹ из Нежина), а на 20 декабря назначены выборы в факультете⁴⁰².

[...]

Ужасно тяжело быть вдали от всех. Думал съездить на праздники к маме в Петр[оград], но т. к. она, м[ожет] б[ыть], оттуда уедет, то верно не придется.

Целую крепко-крепко тебя, тетю Маку и всех-всех.

Любящий тебя *Георгий*

Всем привет.

IP НБУВ, ф. I, од. зб. 26 906, арк. 1–2 зв.

Г. В. Вернадський – Н. Є. Вернадській

№ 634

5 червня 1919 р., Сімферополь

Симферополь, 5.VI.[19]19

Драгоценная мамочка!

Опять уже долго нет от тебя известий. Надеюсь, что у вас все благополучно.

У нас, по-прежнему, все, слава Богу, здоровы, работаем. Нине дадут отпуск через месяц, с 15 июля н[ового] ст[иля]. Надеемся тогда проехать на южный берег.

Я все вожусь с архивом Попова⁴⁰³. Очень прошу мне выслать «Киевские универ[ситетские] известия» со статьей Иконникова об архиве Попова. По-видимому, часть Тавельского архива действительно сюда попала из Решетилówki. Налаживается понемногу «Таврический Центральный Архив» при Комиссариате Нар[одного] Просв[ещения]⁴⁰⁴. Получили мандат на здание упраздненного пансионата при мужской гимназии, говорят, очень хорошее, но я видел его только снаружи, т. к. там был лазарет и еще не произвели дезинфекции. Пока нам отвели свободный класс в гимназии, и мы начали уже туда свозить архивы – сперва из бывшего дво-

рянского собрания, которое теперь превращено в клуб коммунистов. Надеюсь, что удастся создать нужное и полезное учреждение, о котором давно мечтали местные архивисты-любители. Отца Ал[ександра] Евг[еньевича] Ферсмана вместе с Гудзи-ем⁴⁰⁵ гонят с квартиры, которая реквизируется для тех же комм[унистов]. Гудзий бедный приходил вчера совсем растер[янный] в унив[ерситет], но теперь ему нашлась комната. Ферсманы тоже устроились кое-как.

Нина, по-моему, делает успехи в пении. Мне очень хочется, чтобы она занялась с Ян Рубан⁴⁰⁶.

Появились черешни и клубника, но страшно дорого (по 12 р[уб.] ф[унт]), так что только смотрим на них. Яблоки все время были 2–3 р[уб.] ф[унт], а теперь дешевле 7 нет. Впрочем, уже тут, верно, не так долго до нового урожая. Боюсь, чтобы вы не начали голодовать в Киеве, если дороговизна там все будет расти. Здесь, верно, все-таки дешевле.

Целую крепко-крепко всех.

Любящий *Георгий*

Нина целует.

IP НБУВ, ф. I, од. зб. 26 910, арк. 1–2 зв.

№ 635

12–13 червня 1919 р., Сімферополь

Симферополь, 12.VI.[19]19

Драгоценная мамочка!

Очень встревожены мы с Ниной полученным сегодня папиным письмом (от 5.VI.) о болезни Ниночки. Что же это такое? Мне кажется, было бы очень важно, чтобы Ниночка провела хоть лето на южном берегу. Но сейчас, верно, очень трудна дорога. По Крыму, напр[имер], сейчас пассажирское движение прекращено. Конечно, это только временно. Мне кажется, папа мог бы получить разрешение на проезд. Я думаю, что трудна будет только средняя часть пути. Но как ехать мамочке? Теряюсь мыслями. М[ожет] б[ыть], можно устроиться с санитарным поездом. Это, верно, наиболее удобное средство передвижения.

Здесь сейчас довольно трудно с продовольствием. Хлеба, впрочем, дают по ½ ф[унта] аккуратно. Сахара нет совсем. На все остальное цены быстро растут (сегодня на базаре масло 45 р[уб.] ф[унт], яйца – 28 р[уб.] десяток). На южном берегу хлеб есть, – сегодня получили открытку от Сережи. Зато помещение на южном берегу найти легко. Имейте ввиду, что Мих[аил] Ив[анович] очень нас зовет к ним в Гаспру. Главное, конечно, солнце, – оно всегда останется.

Если бы вы приехали, – это было бы такое счастье, о котором трудно подумать. Мне пришло еще в голову, что если бы вам доехать до Харькова, оттуда, конечно, можно на санитарный поезд устроиться.

Папочка, очень прошу прислать мне № «Киевских унив[ерситетских] известий» со статьей Иконникова об архиве Попова. Я теперь убедился, что это часть

Решетилковского архива, перевезенная оттуда. Другую часть из Васильевки будто бы, по слухам, перевезли теперь в Харьковский унив[ерситет]. Архив очень интересен. Преснякова⁴⁰⁷ очень прошу тоже прислать. Харламповича⁴⁰⁸ книгу знаю только по заглавию. Еще мне страшно нужны (для описания архива) отчеты Публ[ичной] Библ[иотеки] за [1881–1888] годы, а здесь нет. «Минуле»⁴⁰⁹ тут не получается, хотя, наверное, выписано.

Завтра читаю доклад на заседании – открытии Крымского Центр[ального] Архива (об архиве Попова).

Крепко-крепко вас всех целую, ненаглядные мои, любимые

Георгий

Нина обнимает.

Как хочется видеть вас. Буду с нетерпением ждать от вас писем.

Ведь вы могли бы сюда совсем переехать, во всяком случае, надолго, т[ак] что даже если тяжела дорога, м[ожет] б[ыть], как-нибудь раз можно ее перенести.

Целую Г.

Если вы не приедете, м[ожет] б[ыть], мне с Ниной приехать к вам?

Как тревожно за Ниночку, Господи!

Приписываю 13.VI.

Думал много за ночь, – мне кажется, надо вам приложить все усилия, чтобы перевезти Ниночку на южный берег.

Если я могу помочь, не приехать ли мне за больной в Киев?

Драгоценные, как хотелось бы быть с вами!

IP НБУВ, ф. I, од. зб. 26 911, арк. 1–2 зв.

№ 636

20 червня 1919 р., Сімферополь

Симфер[ополь]. 20.VI.[19]19

Драгоценная мамочка! Получили твою открытку от 9.VI. Очень радуемся, что Ниночке лучше, но, вместе с тем, ведь это не может так, в одну минуту, пройти.

Ради Бога, Нинуся, будь благоразумна и подчинись мысли, что ты больна, тогда только и выздоровеешь. Я очень боюсь, что раз в легких что-то есть, то это длительно, и надо это основательно вылечить, умоляю серьезнее отнестись к своему здоровью. Если бы вы могли приехать в Крым.

Целую крепко-крепко.

Любящий Георгий

Нина обнимает

IP НБУВ, ф. I, од. зб. 26 912, арк. 1. Листівка.*

* Адреса на звороті: Наталии Егоровне Вернадской. Тарасовская, 10, кв. 7. Киев. Дата відправлення за поштовим штемпелем – 20.06.1919; дата надходження до Києва на штемпелі – 27.08.1919.

№ 637

4 вересня 1919 р., Гаспра

Гаспра, 22.VIII.[19]19

Драгоценная мамочка!

Написал уже тебе и папочке третьего дня по получении известия о взятии Киева⁴¹⁰. Теперь принимают в Киев уже и заказные письма, и я пишу заказным, чтобы вернее дошла весточка о нас.

Мы с Ниной здоровы и благополучны, но очень беспокоимся о вас, как Ничкино здоровье и как вообще все вы и Жедринские все перенесли.

Я писал уже папочке свой взгляд на Академию – попытаться преобразовать ее из Украинской в Южно-Русскую Академию (или отделение Академии) с тем, чтобы в ней могли себе найти применение и люди украин[ской] культуры. Повторяю, как бы ни смотреть на дело, папочке необходимо, по-моему, поехать немедленно в Ростов и выяснить все путем личных переговоров. Фактический мин[истр] нар[одного] просв[ещения] – Пав[ел] Ив[анович] Новг[ородцев]⁴¹¹.

В Особом Совещ[ании] у папы там много знакомых. Мин[истр] фин[ансов] – Бернацкий, земледелия – Колокольцев, вн[утренних] дел – Носович⁴¹² и пр.*

Живу надеждой, что все вы приедете скоро в Крым. Здесь можно устроиться или у Сони Бакуниной в Щели⁴¹³ (где, однако, с октября, верно, будет тетя Лиза с детьми⁴¹⁴), или в Бати-Лимане, где будут трудности с утварью, провизией и пр., но все-таки все вполне можно устроить, а главное – вполне независимо. Можно, конечно, и в Гаспре. Здесь Ив[ана] Ил[ьича] и Ан[ны] Серг[еевны]⁴¹⁵ еще нет, но их ждут со дня на день.

Мих[аил] Ив[анович]⁴¹⁶ с семьей только и мечтают о возвращении на север, если возможно, то этой же осенью. Мне очень нравится Мих[аил] Ив[анович], я очень ценю его взгляды на все положение и будущее России.

Мы живем в пустом флигеле совсем отдельно, а обед заказываем вместе с Со-ней Бакун[иной] (кот[орая] тут с детьми, а муж ее в Доброармии, в Харькове) у жены одного из служащих в Гаспре.

Нина берет уроки пения у А. М. Ян-Рубан. А. М. и муж ее Поль (пианист) – очень интересные люди.

Два раза я был в Бати-Лимане. Устраиваю там цистерну для воды, без чего совершенно невозможно там жить. У дачи нашей я нашел завалившейся трубу и отбитой дверь, но все это теперь уже починено. Из вещей, кажется, ничего не пропало – впрочем, я точно не знаю, что там было. Зимой в Бати-Лимане будет жить несколько человек (Кравцов-отец, мать Чириковой⁴¹⁷, кажется, еще несколько), сторож, два-три рабочих-грека, т[ак] что не будет совсем пусто, возможно будет всегда послать за провизией и пр. в Байдары.

* Дописано на берегах.

Видаем доволно часто Серезу и Аду⁴¹⁸, но все как-то мельком, Сереза очень занят здесь в народной читальне, которой заведует. Видимо, он несколько томится жизнью здесь и собирается ехать в Ростов. Ада и девочки здоровы. О Косте⁴¹⁹ известий нет.

Несколько раз были у Булгаковых. Сергей Ник[олаевич]⁴²⁰ читал нам свой новый диалог, очень интересный. Дочь его Муна, или Марья Серг[еевна], здесь на курсах сест[ер] милос[ердия].

Через неделю собираемся возвращаться в Симферополь (адрес наш там: Менделеевская, 10, кв[ртира] Васильева). Если решите ехать в Ялту или Кореиз, то приезжайте в Симферополь, оттуда я устрою лошадей, а если в Бати-Лиман, то удобнее прямо в Севастополь, а мне телеграфируйте, и я подяду к вам в поезд. Или вообще, – приезжайте просто в Симферополь, и найдем там вместе комнаты или квартиру.

Можно и просто недорого снять комнату и получ[ить] обед в Кореизе.*

Целую крепко-крепко *Георгий*

Нина целует.

Мих[аил] Ал[ексеевич] Бакунин⁴²¹ в Харькове может вам помочь – штаб I арм[ейского] корп[уса], управление инспектора артиллерии, прап[орщик] Б[акунин] (раньше был в гостинице «Метрополь»).**

ІР НБУВ, ф. І, од. зб. 26 913, арк. 1–4 зв.

Коментарі

¹ *Вернадський Георгій Володимирович (1887–1973)*, історик, публіцист, мемуарист. Син акад. В. І. Вернадського, брат Н. В. Толль (уродж. Вернадська; 1898–1986), чоловік Ніни Володимирівни Вернадської (уродж. Ільїнська; 1884–1971). Закінчив історико-філологічний факультет Московського університету (1910). Прослухав курс лекцій у Фрайбурзькому університеті. 22 жовтня 1917 р. захистив магістерську дисертацію з російської історії «История русских масонов в царствование Екатерины II» при Петроградському університеті. У 1917–1918 рр. викладав у Пермському університеті. У травні 1918 р. змушений був залишити Перм. Побував у Москві, потім перебрався до батьків у Київ. За порадою батька подав заяву про читання лекцій у Таврійському філіальному відділенні Київського університету. З вересня 1918 р. професор російської історії Таврійського університету. В Криму – член ТУАК, голова Товариства філософських, історичних та соціальних знань при Таврійському університеті, один із організаторів Таврійського архіву, член Філософсько-релігійного товариства. У вересні 1920 р., за рекомендацією П. Б. Струве та зі згоди батька, був призначений П. М. Врангелем на посаду завідувача відділу друку при його уряді, одночасно залишився професором Таврійського університету. У Криму виступав з доповідями, друкувався в наукових журналах та місцевих газетах. В еміграції в Константинополі, потім в Афінах, де в 1921–1922 рр. працював бібліотекарем в Археологічному товаристві. В 1922 р. переїхав до Праги, де залишався до 1927 р. Тут під впливом лекцій та спілкування з акад. Н. П. Кондаковим виявив інтерес до вивчення історії Ві-

* Дописано на берегах.

** Те саме.

зантії та Сходу. Важливим стало знайомство, а потім і багаторічна дружба з П. М. Савицьким, одним із ідеологів євразійської течії. У 1927 р., за сприяння акад. М. І. Ростовцева, переїздить до США. У 1927–1946 рр. викладач Єльського університету, з 1946 по 1956 р. професор цього університету. У 1956 р. вийшов у відставку у званні заслуженого професора Єльського університету, проте продовжував науково працювати і викладати у вишах США.

Основні праці: Русское масонство в царствование Екатерины II. – Пг., 1917; Очерк истории права Русского государства XVIII–XX вв. (Период империи). – Прага, 1924; Государственная уставная грамота Российской империи 1820 года. – Прага, 1925; Начертание русской истории. – Прага, 1927; Lenin – Red Dictator. – New Haven, 1931; Political & diplomatic history of Russia. – Boston, 1936; Опыт истории Евразии. – Берлин, 1934; Звенья русской культуры. – Берлин, 1938; A History of Russia. – New Haven, 1943–1969. – Т. 1–5; Очерки по русской историографии // Записки русской академической группы в США. – Нью-Йорк, 1971–1975. – Т. 5. – С. 135–233; Т. 6. – С. 160–225; Т. 7. – С. 17–112; Т. 8. – С. 97–212; Т. 9. – С. 133–134; Воспоминания: Пермь – Москва – Киев // Новый журнал. – Нью-Йорк, 1971. – Кн. 104. – С. 177–188; Воспоминания: Крым // Там само. – Кн. 105. – С. 203–224 (перевид: Крымский архив. – 1994. – № 1. – С. 28–46).

Література: «Там так легко дышится...»: из американского архива Георгия Вернадского / публ. и прим. М. Ю. Сорокиной // Диаспора: Новые материалы. – М.; СПб., 2004. – Вып. 6. – С. 620–696; *Emmons T.*, comp. «Дорогой мой...»: From Vladimir Vernadskii's Unpublished Letters to His Son // Journal of Modern Russian History and Historiography. – 2008. – Vol. 1. – P. 167–188; [Листи Г. В. Вернадського до В. І. Вернадського] // Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 1. – К., 2011. – С. 631–649; *Козляков В. Н.* Обзор коллекции документов Г. В. Вернадского в Бахметевском архиве Библиотеки Колумбийского университета в Нью-Йорке // Георгий Вернадский. Русская историография. – М., 1998. – С. 395–444; *Болховитинов Н. Н.* Жизнь и деятельность Г. В. Вернадского (1887–1973) и его архив // Slavic Research Center Occasional Papers. – Sarrogo, 2002. – № 82. – С. I–II; 1–63 (окр. pag.); *Филимонов С. Б.* 1) Отец и сын Вернадские в Крыму в годы Гражданской войны: новые материалы // Брета Тавриды. – Симферополь, 2003. – № 6 (71). – С. 365–372; 2) Георгий Владимирович Вернадский в Крыму // Философия хозяйства. – М., 2006. – Ч. 3. – С. 281–306; *Гьйдель Э.* Об «укаринофильстве» Георгия Вернадского, или вариация на тему национальных и государственных лояльностей // Ab Imperio. – 2006. – № 4. – С. 329–346 (додано також декілька неопублікованих документів під спільним заголовком – Георгий Вернадский: «Считаю себя украинцем и русским одновременно». – С. 346–369); *Гирич І. Б.* Український геній по світах, або чому не маємо пророка у власній вітчизні [передне слово до матеріалів про І. Сікорського, Г. Кістяківського, Г. Вернадського і О. Архипенка] // Хроніка-2000. – К., 2009. – Вип. 77. – С. 5–17; *Білокін С. І.* Георгій Вернадський і українська геополітична думка його доби // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: зб. ст. – Вип. 18. – К., 2013. – С. 82–88; *Дворниченко А. Ю.* 1) Г. В. Вернадский об Украине и украинском вопросе (к публикации статьи Г. В. Вернадского «Князь Трубецкой и украинский вопрос») // Вест. С.-Петерб. ун-та. Сер. 2. – 2015. – Вып. 2. – С. 57–79; 2) Русский историк Георгий Вернадский. Путешествия в мире людей, идеи и события. – СПб., 2017. – 724 с.; *Захаров О. И.* Российские постреволюционные историки-эмигранты в США: проблемы научной и бытовой адаптации: Дис... канд. ист. наук. – М., 2016. – 261 с.

² Імовірно, Лерке Єллі (Еллі) Іванівна. Див. комент. № 54 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

³ Очевидно, сестра Наталії Єгорівни Вернадської Любошинська Ганна Єгорівна (уродж. Старицька; 1865–1930). Див. комент. № 161 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

⁴ Любошинський Георгій Маркович (1897–1921). Закінчив гімназію Фльорова, вчився в Московській консерваторії і на фізико-математичному факультеті Московського університету. Помер від сухот.

⁵ Любошинський Володимир Маркович (1899–1919?). З літа 1919 р. був у Добровольчій армії, пропав без вісти. Див. комент. № 161 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

⁶ Бакунін Михайло Олексійович (1880–1962), чоловік Софії Марківни Любошинської, старшої доньки Марка Марковича та Ганни Єгорівни Любошинських, племінник філософа і революціонера Михайла Олександровича Бакуніна (1814–1876). Останній власник маєтків «Гірська Щілина» під Ялтою та Прямухіно (Тверська губернія). Активний учасник «Білого» руху, служив у конвої генерала О. П. Кутепова. Після 1920 р. емігрував спершу в Болгарію, потім виїхав до Бельгії, а його сім'я залишилася в Софії. Секретар правління Російського національного об'єднання в Бельгії. Займався захистом прав російських емігрантів, літературною діяльністю.

⁷ Долею частини свого архіву, а також речей, які залишалися від 1919 р. в Києві, В. І. Вернадський зайнявся відразу ж, про що свідчать перші його листи, датовані 1921 р., до А. Ю. Кримського та М. П. Василенка. Основні рукописи наукового змісту з okazji вдалося перевезти до Петрограда вже до літа 1921 р. Однак частину архіву Вернадський так і не отримав, зокрема листи, щоденник 1918 р., чернетки наукових статей. Це трапилося, очевидно, через те, що рукописи не перебували в одному місці. Також див. листування В. І. Вернадського з М. П. Василенком, А. Ю. Кримським та В. І. Липським у: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського*. Т. 2. Кн. 1; Кн. 2, ч 1. – К., 2011–2012.

⁸ Очевидно, йдеться про Комісію з вивчення природних продуктивних сил (КЕПС), яку В. І. Вернадський очолював у 1915–1930 рр. Див.: *Кольцов А. В. Создание и деятельность Комиссии по изучению естественных производительных сил России. 1915–1930.* – СПб., 1999. – 182 с.

⁹ Іконников Володимир Степанович (1841–1923), дослідник російської історії. Академік РАН (1914), УАН (1921). Професор Київського університету. Докладніше про нього див.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського*. Т. 2. Кн. 2, ч. 1. – К., 2012. – С. 200–202.

¹⁰ Василенко Микола Прокопович (1866–1935), історик і правознавець. Один із засновників УАН, її другий президент (1921–1922), академік (1920), голова Соціально-економічного відділу УАН (1922–1929). Товариш В. І. Вернадського. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів М. П. Василенка в кн. 1 цього видання.

¹¹ Ідеться, очевидно, про: *Вернадский Г. В. Императрица Екатерина II и Законодательная Комиссия 1767–1768 гг.* // *Сб. Об-ва ист., филос. и социал. наук при Пермском ун-те: вып. 1 / ред. Г. В. Вернадский.* – Пермь, 1918. – С. 43–65. Там само є ще одна його публікація: *Письмо Н. И. Тургенева по крестьянскому вопросу 1859 г.: с вступ. замечанием Г. В. Вернадского* // Там само. – С. 119–129.

¹² Ольденбург Сергій Федорович (1863–1934), сходознавець-індолог. Неодмінний секретар Петербурзької АН та АН СРСР (1904–1929). Друг В. І. Вернадського зі студентських років. Докладніше про нього див.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського*. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 39–40.

¹³ Ідеться про Історичне товариство Нестора-літописця, що існувало в Києві від 1872 р. і об'єднувало дослідників історії, літератури, права, археології, нумізматики та ін. Від травня 1921 р. перебувало при ВУАН, у 1931 р., у зв'язку з реорганізацією ВУАН, товариство припинило існування. Випустило 24 кн. «Чтений Исторического общества Нестора-летописца».

Відомостей про долю статті Г. Вернадського бракує.

¹⁴ Вернадська-Толль Ніна Володимирівна, донька В. І. Вернадського. Докладніше про неї див. комент. № 1 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

¹⁵ *Вернадский В. И. О научной работе в Крыму в 1917–1921 гг.* // *Наука и ее работники.* – 1921. – № 4. – С. 3–12.

¹⁶ Тоді В. І. Вернадський оформляв дозвіл на відрядження за кордон. На початку червня Вернадський з дружиною і донькою були вже в Празі, де тоді перебував син Георгій з дружиною. Див. комент. № 40 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

¹⁷ Ідеться про Таврійський університет, створений у Сімферополі восени 1918 р. з ініціативи та фінансової підтримки Соломона Крима. Мав історико-філологічний, фізико-математичний, юридичний, медичний і агрономічний факультети. Біля витоків вишу стояли вчені Київського університету. Перший ректор – професор-медик Р. І. Гельвіг, після його смерті ректором став акад. В. І. Вернадський (13 жовтня 1920 р.). Після остаточного встановлення радянської влади була проведена реорганізація університету. В лютому 1921 р. перейменований у Кримський університет імені М. В. Фрунзе, в 1925 р. на базі університету створений Кримський державний педагогічний інститут.

¹⁸ Цього листа поки не знайдено.

Про Угорську Русь для В. І. Вернадського див. комент. № 47 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

¹⁹ Шахматов Олексій Олександрович (1864–1920), мовознавець, славіст. Академік Петербурзької АН (1894). Голова Відділення російської мови та словесності АН (1906–1920); під його керівництвом виходило «Повне зібрання руських літописів» та було підготовлено багатотомну «Енциклопедію слов'янської філології». З 1910 р. професор Петербурзького університету, завідував кафедрою російської мови. Член ЦК кадетської партії. Українську мову, як і білоруську, розглядав незмінно в межах загальноісторичної російської мови, концепції «спільнодавньоруської» мови як проміжного етапу між праслов'янською мовою й трьома східнослов'янськими мовами.

Кримський Агатангел Юхимович (1871–1942), орієнталіст, славіст, поет, письменник. Академік першого складу УАН (1918), її неодмінний секретар (1918–1928). Див. комент. № 250 у розділі листів Н. С. Вернадської в цій книзі.

²⁰ Юзефович Михайло Володимирович (1802–1889), інспектор народних училищ Київської губернії (1840–1843), помічник попечителя Київської навчальної округи (1846–1856), голова Київської археографічної комісії (1857–1889). Вважається ідеологом Емського указу, виданого після його «доносу» «О так называемом украинофильском движении». Був також посередником у справі субсидій царського уряду москвофільському «Слову» у Львові.

Кулжинський (Кульжинський) Іван Григорович (1803–1884), педагог, літератор. Від 1823 р. викладач Чернігівського духовного училища, Гімназії вищих наук князя Безбородька (1825–1829). Серед його учнів у Ніжині були М. Гоголь і Є. Гребінка. У 1832–1839 рр. директор Луцької чоловічої гімназії, потім Немирівської гімназії (1839–1841). У 1843–1847 рр. керівник навчальної частини Закавказького краю. У відставці поселився в Ніжині, де і прожив до кінця життя. Автор романтичних віршів, етнографічних праць. Розглядав українську мову як «давнє особливе наріччя мови слов'янської», після 1860 р. вдавався до різких нападок на українську мову, вважав її «зіпсованою російською», ганив нову українську писемність. Автор памфлету «О зарождающейся так называемой малороссийской литературе» (К., 1863), нарисів «Новый взгляд на хохломанство (физиологический опыт)», «Несколько слов о хохломании» тощо.

Піхно Дмитро Іванович (1853–1913). Див. комент. № 81 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

Шульгін Василь Віталійович (1878–1976). Див. комент. № 22 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

²¹ Ідеться, очевидно, про: *Niederle L. Počátky Karpatské Rusi // Národopisný věstník československý. – Praha, 1922. – Ročník 15. – S. 23–31*; Також див.: *Niederle L. 1) Dva problémy Karpatské Rusi // Národní listy. – 1919. – Roč. 59, č. 128, 31. 5. – S. 1; č. 129, 1. 6. – S. 2*; 2) *Slovania v Uhrách // Letopis Matice slovenskéj. – 1920. – Ročník 13, zoš. 1. – S. 25–38*; 3) *Počátky slovanského osídlení v Podkarpatské Rusi // Národopisný věstník československý. – Praha, 1931. – Roč. 24. – S. 39–41.*

²² Драгоманов Михайло Петрович (1841–1895), громадський та політичний діяч, історик, філософ, публіцист, економіст, фольклорист, літературознавець. У Женеві заснував Вільну українську друкарню, видавав перший український політичний журнал «Громада» (1878–1882). Один із засновників «Женевського гуртка», зародка українського соціалістичного руху. В. І. Вернадський був особисто знайомий з М. П. Драгомановим. Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 1. – К., 2012. – С. 96–113.

²³ Грушевський Михайло Сергійович (1866–1934), історик, літературознавець, публіцист, політичний, громадський, державний діяч. Академік ВУАН (1923), АН СРСР (1929). Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів М. С. Грушевського в кн. 1 цього видання.

²⁴ Незрозуміло, про яку працю йдеться. Відомі дві статті академіка цього часу про каолін: *Vernadsky W. J.* 1) Sur le problème de la décomposition du kaolin par les organismes // *Comptes rendus hebdomadaires des séances de l'Académie des sciences.* – Paris, 1922. – Т. 175. – Р. 450–452; 2) On the behaviour of kaolin on heating // *Transactions of the British Ceramic Society.* – 1922–1923. – Vol. 22. – Р. 398–401.

²⁵ Ідеться, ймовірно, про: *Вернадский В. И.* Живое вещество в химии моря. – Пг., 1923. – 36 с. Див. комент. № 41 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

²⁶ Чикаленко Лев (Левко) Євгенович (1888–1965), громадсько-політичний діяч, археолог, етнограф. У 1922–1926 рр. проживав у Празі, займався науковою діяльністю. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів Л. Є. Чикаленка в цій книзі.

²⁷ Чикаленко Євген Харлампійович (1861–1929), агроном, землевласник, меценат української культури, видавець, публіцист. Член «Старої Громади», Української демократично-радикальної партії (з 1905 р.). У 1908 р. став ініціатором заснування Товариства Українських Поступовців і його фактичним головою. Один із фундаторів українських щоденних газет на Наддніпрянщині – «Громадська Думка» (1906) і «Рада» (1906–1914). У січні 1919 р. виїхав до Галичини. З 1920 р. перебував у Рабенштайні (Австрія), потім у Чехії. Див.: *Чикаленко Є. Х.* 1) Спогади (1861–1907). – К., 2003. – 416 с.; 2) Щоденник (1919–1920). – К.; Нью-Йорк, 2005. – 640 с.; 3) Щоденник (1907–1917). – К., 2011. – 480 с.; 4) Щоденник (1918–1919). – К., 2011. – 424 с.

²⁸ Див. комент. № 10.

²⁹ Вовк (Волков) Федір (Хведір) Кіндратович (1847–1918), антрополог, етнограф, археолог. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів Ф. К. Вовка в кн. 1 цього видання.

³⁰ Інститут науки Карнегі (Carnegie Institution for Science), американська організація, що займається підтримкою наукових досліджень. Заснована Ендрю Карнегі в 1902 р. Міститься в м. Вашингтон.

³¹ В. І. Вернадський писав слова «коммунизм», «коммунистический», «коммунист» з однією літерою «м», що було характерно для багатьох слов'янських та романських мов, втім не відповідає нормам російської, англійської, французької, німецької.

³² *Вернадский Г. В.* Соединение церквей в исторической действительности // *Россия и латинство: сб. ст.* – Берлин, 1923. – С. 80–120 (передр. у: *Вернадский Г. В.* Опыт истории Евразии. Звенья русской культуры. – М., 2005. – С. 255–275). Також див.: *Вернадский Г. В.* О историческом единстве русской церкви // *Христиански живот.* – 1926. – № 7–9. – С. 281–289.

³³ Ідеться, насамперед, про згоду візантійського імператора Михайла VIII Палеолога на церковну унію задля вирішення політичних та економічних справ Візантії. Об'єднання церков на Ліонському соборі 1274 р. – Ліонська унія – протрималося до 1281 р. Після смерті батька імператор Андронік II скликав собор східної церкви, який визнав рішення Ліонського собору недійсними.

³⁴ Скарга (Павенський) Петро (Skarga Piotr; 1536–1612), польський письменник-полеміст, проповідник, ксьондз-єзуїт, перший ректор Віленської академії (1579–1584; майбутнього

Віленського університету). Організував Полоцький єзуїтський колегіум і в 1582–1586 рр. був його першим ректором. Придворний проповідник короля Сигізмунда III, сприяв посиленню католицизму в Польщі та прийняттю Брестської унії 1596 р.

Віссаріон (бл. 1403–1472), архієпископ Нікейський з 1437 р. Один із найвидатніших церковно-політичних і літературних діячів XV ст., прихильник об'єднання православної та католицької церков. Після підписання Флорентійської унії (1439) був звинувачений у тому, що «зрадив віру». Повернувся до Риму, де отримав сан кардинала. Сприяв шлюбу московського князя Івана III Васильовича із Софією Палеолог. Перекладав праці грецьких філософів. Зібрав велику бібліотеку грецьких рукописів, заповідав її Венеції.

³⁵ Ідеться про процес ліквідації унії в Російській імперії шляхом «возз'єднання» з православ'ям на Полоцькому соборі 1839 р. після остаточного поділу Польщі. Див.: *Марозава С. В.* Уніяцкая царква ў этнакультурным развіцці Беларусі (1596–1839 гады) / пад навук. рэд. У. М. Конана. – Гродна, 2001. – 352 с.; *Radwan M.* Carat wobec kościoła greckokatolickiego w zaborze Rosyjskim. 1796–1839. – Roma; Lublin, 2001. – 504 s.

Аналогічно було вирішене питання уніатів СРСР – Українська греко-католицька церква ліквідована рішенням «Львівського собору» у березні 1946 р., а греко-католицька церква на Закарпатті – рішенням «Ужгородського собору» 1948 р. Див.: Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів державної безпеки / за заг. ред. В. Сергійчука. – К., 2006. – Т. 1–2.; *Волошин Ю.* Ліквідація Ужгородської унії (1948 р.) // З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – 1996. – 1. – С. 406–418.

³⁶ Куліш Пантелеймон Олександрович (1819–1897), письменник, драматург, фольклорист, етнограф, мовознавець, перекладач, критик. Автор першої фонетичної абетки для української мови, що, попри низку внесених до неї змін, лежить в основі сучасного українського правопису. Здійснив перший повний переклад Біблії українською мовою. Автор першого україномовного історичного роману «Чорна рада». Писав українською та російською мовами. Автор досліджень: «Записки о южной Руси» (т. 1–2; СПб., 1856), «История воссоединения Руси» (т. 1–3; СПб., 1874); «Отпадание Малороссии от Польши» (т. 1–3; М., 1888). Досить критично оцінював діяльність Богдана Хмельницького та масові козацькі виступи.

Соловійов Сергій Михайлович (1820–1879), історик, професор Московського університету (з 1847 р.). Академік Петербурзької АН (1872), представник державницької школи. Автор капітальної «Истории России с древнейших времен» до 1770-х років (29 т., 1851–1879) і низки монографій. Його праці, присвячені історії України, торкаються лише козацької доби: «Очерк истории Малороссии до подчинения ее царю Алексею Михайловичу» (1848–1849), «Малороссийское казачество до Богдана Хмельницкого» (1859). У його «Истории России» подано чимало документальних матеріалів до історії України XVII–XVIII ст.

Костомаров Микола Іванович (1817–1885), історик, археограф і архівознавець, фольклорист і етнограф, письменник і публіцист. Член-кореспондент Петербурзької АН (1867). Написав кілька серій історичних творів, зокрема з української історії, – «Богдан Хмельницький» (1859), «Руина» (1879–1880), «Мазепа» (1882), «Мазепинцы» (1884); з російської історії – «Бунт Стеньки Разина» (1858), «Севернорусские народоправства во времена удельно-вечового уклада. Новгород – Псков – Вятка» (1863), «Смутное время Московского государства в начале XVII столетия» (1863); з польської історії – «Последние годы Речи Посполитой» (1869). Полемізував із С. Соловійовим щодо значення козацтва. Підкреслював роль козацтва у збереженні традицій вічової вольності та в боротьбі українського народу проти Речі Посполитої.

³⁷ Липинський В'ячеслав (Вацлав) Казимирович (Lipiński Wacław; 1882–1931), історик, історіософ, публіцист, політичний діяч, ідеолог українського консерватизму, основоположник державницького напрямку в українській історіографії, засновник українського монархічного руху. Закінчив Ягеллонський університет в Кракові (1908). Видавав у Києві двотижневик «Przegląd Krajowy» (1909). Підтримував ідею самостійної України. У своїх працях і статтях

відстоював ідею необхідності участі в українському русі не лише інтелігенції, але й шляхетства. Один з організаторів Української демократично-хліборобської партії. За гетьманату посол України у Відні. В еміграції в 1920 р. став ініціатором і одним із засновників позапартійної організації «Український союз хліборобів-державників» (УСХД), редагував друкований орган УСХД «Хліборобська Україна». У трактаті «Листи до братів-хліборобів» виклав політичну програму розвитку держави і нації, свою теорію еліт, інституту гетьманства.

³⁸ Ідеться, очевидно, про: *Липинський В.* Україна на переломі, 1657–1659: замітки до історії українського державного будівництва в XVII ст. [Ч. 1]. – Відень; К., 1920. – 304 с. – (Історичні студії та монографії, т. 3). Також див.: *Lipiński W.* 1) *Szlachta na Ukrainie: Udział jej w życiu narodu ukraińskiego na tle jego dziejów.* – Kraków; Kijów, 1909. – 88 s.; 2) *Stanisław Michał Krzyczewski: z dziejów walki szlachty ukraińskiej w szeregach powstańczych pod wodzą Bohdana Chmielnickiego.* – Kraków, 1912. – VIII, 375 s. (науково-критичне видання цієї праці з українським перекладом: *Липинський В. К.* Участь шляхти у великому українському повстанні під проводом гетьмана Богдана Хмельницького // *Липинський В. К.* Твори. – Т. 2 / [за ред. Р. Залуцького, Є. Зиблікевича]. – Філадельфія, Пенс., 1980); 3) *Dwie chwile z dziejów porowolucyjnej Ukrainy: I. U szczytu potęgi. II. Na przełomie // Z dziejów Ukrainy.* – Kraków, 1912. – S. 514–617.

³⁹ В. І. Вернадський, очевидно, знав статтю: *Галант И.* Арендвали ли евреи православные церкви на Украине? // *Еврейская старина.* – 1909. – № 1. – С. 81–87. У ній автор підкреслював брак будь-яких документальних свідочств про оренду євреями церков у Речі Посполитій, про що писали історики та літератори, спираючись на літописці та народні пісні.

⁴⁰ Ідеться, ймовірно, про освітню роботу, яку взяв на себе відкритий у 1923 р. за підтримки «Земгора» в Празі Російський народний університет (від 1933 р. Російський вільний університет). Зокрема, було відкрито учительські курси, безкоштовні школи грамоти в Підкарпатській Русі – в Ужгороді, Мукачеві, де влаштувалися козаки, в основному на казенних підрядах, лісозаготівлях і в маєтках. Див.: *Евсеева Е. Н.* Русский народный университет в Праге (1923–1933 гг.) // *Новый исторический вестник.* – 2001. – № 3. – С. 266–272. В Ужгороді університет організував навіть своє відділення. Див.: *Ковалевский П. Е.* Зарубежная Россия: история и культурно-просветительная работа русского зарубежья за полвека (1920–1970). – Париж, 1971. – С. 100.

Чеська напівофіційна преса наголошувала, зокрема, на потребі пристосувати Український вільний університет до потреб Підкарпаття. Про неодноразові спроби переведення УВУ на Закарпаття див.: *Маркусь В.* Дві вільні установи – НТШ і УВУ та Закарпаття // *Від Наукового товариства ім. Шевченка до Українського вільного університету: мат. Міжнар. наук. конф., Пряшів – Свидник, 12–15 червня 1991 р. / упор. М. Мушинка.* – К., 1992. – С. 167–169.

⁴¹ *Маркевич Арсеній Іванович* (1855–1942), історик Криму, архівіст, археолог, етнограф. Член-кореспондент АН СРСР (1927). З часу заснування Таврійської вченої архівної комісії (1887) був у ній співробітником, керуючим справами, з 1899 р. головою. Від жовтня 1918 р. доцент Таврійського університету, після його перетворення на педагогічний інститут – позаштатний професор.

Лист до Маркевича, ймовірно, пов'язаний із перетворенням на початку 1923 р. Таврійської вченої архівної комісії в Таврійське товариство історії, археології та етнографії. В. І. Вернадський був почесним членом Таврійської вченої архівної комісії з 18 жовтня 1920 р., Г. В. Вернадський – членом з 15 листопада 1918 р. Також див. листи А. І. Маркевича до В. І. Вернадського у: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського.* Т. 2. Кн. 2, ч. 1. – К., 2012. – С. 612–625.

⁴² *Vernadsky W.* *La Géochimie.* – Paris: Librairie Félix Alcan, 1924. – 404 p.

⁴³ Ідеться про Франциска Ассизького (Franciscus Assisiensis; 1181/1182–1226), монаха, місіонера, засновника Ордену францисканців. Католицький святий, ідею бідності перетворив у життєвий ідеал, який впливав з ідеї слідування прикладу бідного Христа.

Порт-Рояль-де-Шан (Port-Royal-des-Champs), французький жіночий цистерціанський монастир, який упродовж XVII ст. став центром опозиції проти занепаду морального почуття і, особливо, проти згубного вчення єзуїтів. Відомий також як центр янсенізму у Франції, вчення, близького до кальвінізму та протестантизму.

Одним із членів гуртка янсеністів був Паскаль Блез (Blaise Pascal; 1623–1662), філософ, письменник, фізик, математик, один із засновників математичного аналізу, теорії ймовірностей та проективної геометрії, творець перших зразків лічильної техніки, автор основного закону гідростатики. Автор знаменитих «Думок» та «Листів до провінціала», які стали класикою французької літератури. Залишив багато текстів релігійного змісту, які видані пізніше як «Думки про релігію та інші предмети», доводив існування Бога, спираючись на особливу «сердечну» (надраціональну, містичну) інтуїцію. У тексті «Меморіал» зазначав суперечність науки і віри, філософії і теології.

⁴⁴ Ідеться про Джона Генрі Ньюмена (Newman John Henry; 1801–1890), англійського кардинала, був центральною фігурою релігійного життя Великої Британії вікторіанського періоду. Проголошений блаженным 19 вересня 2010 р. Один з ідеологів Оксфордського руху серед англікан Високої Церкви (High Church) у Церкві Англії, який поступово розвинувся в англо-католицизм. Вони виступали за відновлення традиційних аспектів християнської віри, включення їх в англіканську літургію і богослов'я. У надрах Оксфордського руху народилася «теорія гілок», згідно з якою Англіканська церква є однією з трьох гілок Церкви Христової разом, відповідно, з Римо-католицькою і Православною церквами.

Формування першої групи ліберальних католиків (співробітники журналу «L'Avenir», заснованого 1830 р.) пов'язано з ім'ям священника Феліса Робера де Ламенне (de Lamennais; 1782–1854). До ліберального католицизму належали французький єпископ Фелікс Дюпанлу (Dupanloup; 1802–1878), священник Йоганн Йозеф фон Доллінгер (Döllinger; 1799–1890), лорд Джон Дальберг-Актон (Dalberg Acton; 1834–1902). Представники ліберального католицизму розглядали свободу як необхідну умову християнства.

⁴⁵ Римський Папа Лев XIII (Вінченцо Джоакіно Печчі; 1810–1903; понтифікат з 1878 р.). Після опублікування його енцикліки *Aeterni Patris* (1879) неотомізм, заснований на вченні Фоми Аквінського, став офіційною філософською доктриною Ватикану. А енцикліка *Regum Novarum* (1891) стала основоположним документом християнської демократії. Лев XIII з великою прихильністю ставився до Української греко-католицької церкви. 1880 р. було розроблено проект підвищення Галицької митрополії до рівня Українського патріархату (до нього мали належати і закарпатські єпархії) з тимчасовим центром у Львові. Це викликало опір уряду Угорщини, угорського та польського єпископату.

Ігнатій Лойола (de Loyola Ignacio (Íñigo) López; 1491–1556), католицький святий, засновник ордену освітян і місіонерів Товариства Ісуса, члени якого відомі як єзуїти. Був активним борцем з протестантською Реформацією. Відомі його «Духовні вправи» («*Exercitia Spiritualia*»), схвалені 1547 р. Папою Павлом III. Вони є поєднанням іспиту совісті, роздумів, споглядання, молитви словесної і уявної.

⁴⁶ Селім I Грізний (1465–1520), султан Османської імперії (з 1512 р.), який протягом свого правління здійснив грандіозні завоювання – вдвічі збільшив її територію. Першим із османських султанів у 1517 р. прийняв титул халіфа Ісламу, здобувши лідерство в його сунітській гілці внаслідок завоювань на Близькому Сході. Майже не вів воєн проти християн.

Сулейман I Пишний, або Кануні (Законодавець) (1494–1566), османський султан у 1520–1566 рр. Син Селіма I. Став найвизначнішим правителем Сходу XVI ст. У часи його панування Османська імперія досягла піку своєї могутності.

⁴⁷ Наукова діяльність Г. В. Вернадського в Празі була пов'язана, насамперед, із Н. П. Кондаковим, вивченням матеріалів з історії Візантії, візантійського права, аграрної історії

та історіографії. Однак головний загальний напрям його подальшої наукової діяльності зайняла теорія євразійства. Г. В. Вернадський розробляв історичну частину євразійської концепції: «монгольський період» він розглядав як одну з найбільш значних епох в усій російській історії, формуванні російської державності і в розвитку російської цивілізації, йому вдалося уникнути властиві євразійству крайнощі. Див.: *Трубецкой Н. С.* Наследие Чингисхана. Взгляд на русскую историю не с Запада, а с Востока. – Берлин, 1925. До обговорення актуальних проблем у висвітленні російської історії підходив з точки зору неортодоксального євразійства. Див.: *Вернадский Г. В.* 1) Золотая Орда, Египет и Византия в их отношения в царствование Михаила Палеолога // *Seminarium Kondakovianum*. – Прага, 1927. – Вып. 1. – С. 73–84; 2) К вопросу о вероисповедании монгольских послов 1223 г.: Были ли монгольские послы 1223 г. христианами? // Там само. – 1929. – Вып. 3. – С. 145–148; 3) Монгольское иго в русской истории // *Евразийский временник*. Кн. 5. – Париж, 1927. – С. 153–164; 4) О составе Великой Ясы Чингис-хана. С прилож. главы о Ясе из «Истории» Джувейни в перев. В. Ф. Минорского. – Bruxelles, 1939. – 54 с. (*Studies in Russian and Oriental History / Исследования и материалы по истории России и Востока, № 1*). *Vernadsky G.* The Mongols and Russia. – New Haven, 1953. – XI, 462 p. (*A History of Russia, of George Vernadsky and Michael Karpovich, Vol. 3*).

22 листопада 1926 р. Г. В. Вернадський писав батькам: «Что касается направления моей научной работы, то, мне кажется, папочка может быть спокоен, что я твердо усвоил себе одну большую задачу – о монгольском завоевании и монгольском «иге» в древней Руси, т. е. решил сосредоточиться на XIII–XV веках и, по возможности, уже не выходить за их пределы (разве эпизодически)... Я страшно благодарен папочке, что он так мне помог в направлении дальнейшей моей научной работы» (АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 309, арк. 3 зв. – 4 зв.; 62 зв.). Він навіть планував у грудні 1926 р. тритомне видання з історії монгольської навали та її впливу на російську історію.

⁴⁸ Судячи з листа, йдеться, очевидно, про якусь чергову записку щодо потреб фінансування й утворення окремого центру для дослідження живої речовини, можливо, варіант якої вже розглядався в США за сприяння Френка Голдера (про нього див. комент. № 87 у цьому розділі, а також комент. № 72 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі). Рекомендація Голдера допомогла Г. В. Вернадському в 1927 р. отримати роботу в США. Також див.: *Vernadsky W. J.* Sur la représentation de la composition chimique de la matière vivante // *Comptes rendus hebdomadaires des séances de l'Académie des Sciences*. – Paris, 1924. – Т. 179. – P. 1215–1217.

⁴⁹ Див. комент. № 38.

⁵⁰ *Český Časopis historický*, заснований у 1895 р., видається дотепер.

⁵¹ Йдеться, очевидно, про: *Дорошенко Д. І.* Огляд української історіографії. – Прага, 1923. – 221 с.

Дорошенко Дмитро Іванович (1882–1951), історик, політик. Навчався на історико-філологічному факультеті Варшавського, Петербурзького і Київського університетів. У 1903 р. очолював Українську студентську громаду в Петербурзі. У 1910–1914 рр. редактор часопису «Дніпрові хвилі» в Катеринославі. Один із засновників УЦР. Розходився в поглядах стосовно шляхів становлення української державності з М. С. Грушевським. Керував Міністерством закордонних справ Української Держави. З 1919 р. в еміграції (Чехословаччина, Польща, Німеччина, Канада). Директор Українського наукового інституту, президент Української вільної академії мистецтв та наук у Мюнхені (1945–1951). Автор мамуарів «Мої спогади про давнє минуле. 1901–1914» та «Мої спогади про недавнє минуле. 1914–1920» (перевид.: К., 2007).

⁵² Обольянінов Лев Олександрович (1861–1925, за іншими відомостями, 1927 р.), правознавець і журналіст, земський діяч у Гдовському повіті Петербурзької губернії, гласний Петербурзького губернського земства. Університетський товариш В. І. Вернадського, член «приятинського братства». Г. В. Вернадський згадував: «В 1921 году в Афинах я получил письмо

из Петрограда от Льва Александровича Оболянинова (Лельки, друга моего отца по студенчеству, члена Братства «Приютино»), порицавшего меня за то, что я, сын Владимира Ивановича Вернадского, согласился быть «цензором» у Врангеля и тем опозорил свое имя. Я не мог написать Оболянинову, что я принял должность начальника отдела печати по совету отца, – отец мой был в это время в Петрограде. Да если бы я и написал Оболянинову, даже не упоминая отца, свои доводы, такое «контрреволюционное» письмо могло бы доставить не только моему отцу, но и самому «Лельке» крупные неприятности. Я не ответил ему» (*Вернадский Г. В.* Воспоминания: Крым // Новый журнал. – Нью-Йорк, 1971. – Кн. 105. – С. 219).

⁵³ Очевидно: *Вернадский Г. В.* Очерк истории права Русского государства XVIII–XIX вв.: период империи. – Прага, 1924. – 166 с.

⁵⁴ Незрозуміло, що саме аналізує В. І. Вернадський, – думки сина, висловлені під час особистого спілкування або в листах, чи якийсь підготовлений до публікації текст.

Додамо також, що в листі від 13 жовтня 1924 р. з Франції В. І. Вернадський писав синові: «Для меня не ясна твоя позиция в вопросе о присоединении Малороссии, я боюсь – под влиянием твоих статей и разговоров об Унии – не идешь ли ты по стопам украинцев в их явно тенденциозных построениях истории? Не есть ли это проявление той же публицистики другого лагеря? Ибо едва ли у тебя есть в этой области достаточные знания по первоисточникам и даже по основным большим сводкам обоих лагерей. Я особенно хочу в твоей исторической работе, чтобы ты отошел от публицистики, взял исследование крупной исторической эпохи и дал волю твоему художественному таланту. Схемы – и в общем мертвые – сейчас заполняют обработку русского исторического прошлого. Конечно, всякий историк тенденциозен, отражает свою личность и свою эпоху, – но углубленная работа над большим явлением и художественное воссоздание служат коррективом. [...] Отчего не взять главной и прямой работой татарское нашествие? Ведь опять ты уходишь в сторону и не углубляешься в предмет, и нельзя изучать эпоху, беря «подготовку», – подготовка будет подготовкой только тогда, когда ты работаешь над основной задачей, а когда ты готовишься приступить, то эта подготовка и станет настоящим делом. И ты опять разбросаешься. Я боюсь, что ты не делаешь нужного – для большого дела – напряжения. М[ожет] б[ыть], тема тебя не захватывает достаточно? Тогда возьми другую – но работай над главной темой, попутно готовься. Годы уходят, и создается привычка напряженно работать с известной целью, зная, чего ищешь. Я много видел людей, которые благодаря этому закапывали свой талант в землю, давали не максимум, а минимум» («За СССР выявляется лик истстрадавшей России»: Письма В. И. Вернадского детям / публ. и прим. М. Ю. Сорокиной // Природа. – 2004. – № 1. – С. 76).

⁵⁵ *Мякотин В. А.* Очерки социальной истории Украины в XVII–XVIII вв. Т. 1. – Прага, 1924. – Вып. 1. – 289 с.; Вып. 2. 1926. – 266 с.; Вып. 3. – 1926. – 220 с.

⁵⁶ *Вернадский Г. В.* О значении научной деятельности Н. П. Кондакова. К 80-летию со дня рождения (1844 – 1.XI. – 1924): речь, произнесенная на III Съезде русских ученых в Праге 25 сентября 1924. – Прага, 1924. – 16 с. (перевид. у: *Кондаков Н. П.* Воспоминания и думы. – М., 2002. – С. 228–257).

Відзначимо, що напередодні свого виступу, 1 серпня 1924 р., В. І. Вернадський писав синові з Парижа: «Не могу сказать, чтобы я был рад твоей статье – речи о Кондакове: едва ли ты можешь быть здесь авторитетным судьей» («За СССР выявляется лик истстрадавшей России»: письма В. И. Вернадского детям / публ. и прим. М. Ю. Сорокиной // Природа. – 2004. – № 1. – С. 74).

Г. В. Вернадський був активним учасником і одним з організаторів знаменитого Кондаковського семінарію в Празі, що пізніше переріс в інститут. Див. комент. № 208 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

Кондаков Никодим Павлович (1844–1925), візантиніст, археолог, фахівець з історії Візантії і російського середньовічного мистецтва. Академік Петербурзької АН (1898). Закінчив

Московський університет (1865). З 1870 р. приват-доцент, з 1877 р. професор кафедри історії та теорії мистецтв Новоросійського університету в Одесі. З 1888 р. жив у Петербурзі. Професор Петербурзького університету та Вищих жіночих курсів. У 1895 р. один з організаторів Російського Археологічного інституту в Константинополі. Роки громадянської війни провів в Одесі й Ялті. З 1920 р. в еміграції – спочатку в Болгарії, з 1922 р. – у Чехословаччині. Викладав у Празькому Карловому університеті.

⁵⁷ Ідеться, очевидно, про кн.: Звідомлення Всеукраїнської Академії наук у Києві за 1923 рік: (З нагоди п'ятиріччя існування Академії 1918–1924). – К., 1924. – 166 с. Її В. І. Вернадський отримав у Франції наприкінці серпня 1924 р. Див. лист № 485 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

⁵⁸ Містечко і муніципалітет, розташовані на відстані близько 9 км на південь від Парижа.

⁵⁹ Г. В. Вернадського, якого батько застерігав від політизації наукових ідей, у теоретичних аспектах євразійської доктрини приваблювало першорядне місце, що приділялося Православній Церкві, а також можливість використання євразійських ідей для порівняльного аналізу різних сторін російської історії.

Щодо євразійства та місця Г. В. Вернадського в ньому див., зокрема: *Halperin Ch. G. Russian and Steppe: G. Vernadsky and eurasianism // Forschungen zur osteur. Geschichte.* – Wiesbaden, 1985. – Bd. 36. – S. 56–194; *Torbakov I. Becoming Eurasian: The Intellectual Odyssey of Georgii Vladimirovich Vernadsky // Between Europe and Asia: The Origins, Theories, and Legacies of Russian Eurasianism / Ed. by M. Bassin, S. Glebov, M. Laruelle.* – Pittsburgh, 2015. – P. 113–136; *Wiederkehr S. Die eurasische Bewegung: Wissenschaft und Politik in der russischen Emigration der Zwischenkriegszeit und im postsowjetischen Russland.* – Köln u. a., Böhlau, 2007. – VIII, 398 S.; *Иванов А. В., Попков Ю. В., Тюгаишев Е. А., Шишин М. Ю.* Евразийство: Ключевые идеи, ценности, политические приоритеты. – Барнаул, 2007. – 243 с. (Beiträge zur Geschichte Osteuropas, 39).

⁶⁰ Ідеться, очевидно, про статтю в євразійському збірнику: *Вернадский Г. В. Соединение церквей в исторической действительности // Россия и латинство.* – Берлин, 1923. – С. 80–120. Перевид. у: *Вернадский Г. В. Опыт истории Евразии. Звенья русской культуры.* – М., 2005. – С. 255–275. Щодо місця віри в українській історії, ролі православ'я для козацтва, тенденції зближення уніатської церкви з католицизмом. Також див. у виданій невдовзі кн.: *Вернадский Г. В. Начертание русской истории.* – Прага, 1927. – Ч. 1; с приложением «Геополитических заметок по русской истории» П. Н. Савицкого. – 264 с.

⁶¹ Інститут Франції – французька академічна установа, до складу якої входять п'ять академій: Французька академія, Академія написів та красномовства, Академія наук, Академія моральних і політичних наук та Академія образотворчого мистецтва. Основною діяльністю Інституту Франції є публікації наукових матеріалів, утримання бібліотек, музеїв, будинків і монументів, а також близько 1000 різних фондів, взаємодія з національною системою освіти. Інститут Франції здійснює присудження премій і грантів.

⁶² Ідеться, очевидно, про Товариство кайзера Вільгельма з розвитку науки (Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaften), у 1911–1948 рр. організація, що об'єднувала науково-дослідні інститути Німеччини (всього 21 інститут, засновані в 1911–1938 рр.). Після Другої світової війни, в 1948 р., інститути Товариства були частково розформовані, частково перейшли у відання Товариства Макса Планка, що функціонує дотепер.

⁶³ В. І. Вернадський, очевидно, мав на увазі діяльність НТШ, створеного у Львові в 1892 р., що стало першою національною українською науковою інституцією академічного типу. Згідно зі статутом, товариство в 1892 р. поділялося на три секції: філологічну, історично-філософську та математично-природописно-лікарську. Секції склалися з комісій за спеціальностями. Мало власний друкований орган – «Записки Наукового товариства імені Шевченка».

Найбільший розвиток НТШ відбувся під головуванням М. С. Грушевського (1897–1913). У 20–30-х роках ХХ ст. переслідувалося польською владою, в 1939 р. ліквідоване радянською владою; відновлене в 1947 р. в Західній Європі та США, де вже відоме, як Shevchenko Scientific Society. З 1989 р. НТШ діє на території України. Також див. комент. № 5 у розділі листів Л. С. Чикаленка в цій книзі.

⁶⁴ Незрозуміло, що саме аналізує В. І. Вернадський.

⁶⁵ Ламанський Володимир Іванович (1833–1914), славіст, етнограф, публіцист. Академік Петербурзької АН (1900). Один з ідеологічних предтеч євразійства, вперше вжив термін Євразія. Прихильник ідеї запровадження російської мови як загальнослов'янської. Ідеться, можливо, про видання документів щодо стосунків Венеції з греками, слов'янами і Османською Портою: *Lamansky V. Secrets d'État de Venise: documents, extraits, notices et études servant à éclaircir les rapports de la Seigneurie avec les Grecs, les Slaves et la Porte Ottomane à la fin du XVe et au XVIe siècle.* – СПб., 1884. – 2 в. Також див.: *Ламанский В. И.* 1) Три мира Азийско-Европейского материка. – СПб., 1892. – 132 с. («Славянское обозрение», 1892, № 1–4) (2-е вид.: Пг., 1916. – 152 с.); 2) О славянах в Малой Азии, в Африке и в Испании. – СПб., 1859. – XII, 370, 227 с.

⁶⁶ М. С. Грушевський. Див. комент. № 23. Ідеться, очевидно, про його багатотомну «Історію України-Руси».

⁶⁷ Ідеться, мабуть, про книгу англійського історика сера Чарльза Раймонда Бізлі (1868–1955): *Beazley Ch. R. The Dawn of Modern Geography: A history of exploration and geographical science.* 3 vols. – London, 1897–1906.

⁶⁸ Імовірно, йдеться про німецького історика Вільгельма фон Хейда (1823–1906), автора книги з історії торгівлі середніх віків, що багато разів перевидавалася: *Heyd W. Geschichte des Levantehandels im Mittelalter.* 2 Bde. – Stuttgart, 1877–1879 (*Histoire du commerce du Levant au Moyen-Âge / Éd. fr. par F. Raynaud.* 2 vols. – Leipzig; Paris, 1885–1886).

⁶⁹ Ідеться про книгу: *Исторические песни малорусского народа / сост. В. Б. Антонович и М. П. Драгоманов.* – К., 1874–1875. – Т. 1–2.

Антонович Володимир Боніфатійович (1834–1908), історик, археолог, етнограф, археограф. Член-кореспондент РАН (1901); професор Київського університету (з 1878 р.); співорганізатор київської «Громади». Секретар (з 1863 р.) та головний редактор «Тимчасової комісії для розгляду давніх актів» при канцелярії Київського, волинського й подільського генерал-губернатора (1864–1880). Голова Історичного товариства Нестора-літописця (1881–1887; 1896–1899).

Про Михайла Петровича Драгоманова див. комент. № 22.

⁷⁰ Про Фонд Розенталя (Fondation Rosenthal), що фінансово підтримував дослідження В. І. Вернадського у Франції щодо живої речовини, а також щодо звіту вченого фонду див. комент. № 133 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

⁷¹ Славік Франтішек (Slavik František; 1876–1957), чеський геолог, професор Карлового університету в Празі (1910–1947). Член Чехословацької АН, директор Мінералогічного інституту Празького університету. Був близько знайомий із В. І. Вернадським з 1910-х років, листувався з ним.

⁷² В. І. Вернадський припускав можливість відкриття нового хімічного елемента. Детальніше див.: *Трифонов Д. Н., Харитонов А. Н.* «Паризий» и «азий» Владимира Вернадского // ВИЕТ. – 1995. – № 1. – С. 146–150.

⁷³ Ферсман Олександр Євгенович (1883–1945), геохімік, мінералог. Академік РАН (1919), учень В. І. Вернадського. Один з основоположників геохімії. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів О. Є. Ферсмана в цій книзі.

⁷⁴ Францев Володимир Андрійович (1867–1942), філолог, історик-славіст. Академік РАН (1921), іноземний член Чеської АН та мистецтв (1904). Закінчив Варшавський універ-

ситет (1892). У 1897–1900 рр. стажувався в бібліотеці й архіві Чеського королівського музею. З 1900 р. приват-доцент, з 1903 р. екстраординарний, з 1907 р. ординарний професор Варшавського університету. З 1915 р. член-кореспондент Петроградської АН. З 1917 р. професор Донського університету. У кінці 1919 р. отримав пропозицію Ради професорів Празького Карлового університету (Чехословаччина) очолити російське відділення Слов'янського семінару. Від листопада 1921 р. професор слов'янської філології Празького Карлового університету. Був головою Російської академічної групи в Празі. Виключений зі складу АН СРСР (1928) через виїзд за кордон.

Кондаков Никодим Павлович, див. комент. № 56.

⁷⁵ Щодо питання повернення В. І. Вернадського до СРСР, зокрема про його листи до О. Є. Ферсмана та президента АН СРСР О. П. Карпінського, див. коментарі В. П. Волкова до записів від 5, 8 та 9 червня 1924 р. у щоденнику академіка (*Вернадский В. И. Дневники: март 1921 – август 1925. 2-е изд. – М., 1999. – С. 135–136; 139–143*). Також див.: *Колчинский Э. И., Козулина А. В. Бремя выбора: почему В. И. Вернадский вернулся в советскую Россию? // ВИЕТ. – 1998. – № 3. – С. 3–25*; а також далі листи Вернадського до обох дітей разом від 8–9 травня 1925 р., до Георгія – від 21 листопада 1925 р., до Ніни – від 17–18 листопада 1925 р. у цій книзі.

⁷⁶ *Вернадский Г. В. Государственная уставная грамота Российской империи 1820: ист.-юрид. очерк. – Прага, 1925. – 263 с. (Літогр. вид.)*. У виправленому і доповненому вигляді книга перевидана французькою: *Vernadsky G. La charte constitutionnelle de l'Empire russe de l'an 1820 / trad. du russe par Serge Oldenbourg. – Paris, 1933. – 283 p.*

⁷⁷ Ідеться, очевидно, про статтю: *Вернадский Г. В. Два подвига св. Александра Невского // Евразийский временник. – Прага, 1925. – Кн. 4. – С. 318–337*.

Доречно зазначити реакцію на видання євразійців колег Г. В. Вернадського з емігрантського табору лібералів-кадетів. Зокрема Федір Іванович Родичев писав Івану Іллічу Петрункевичу 29 вересня 1925 р.: «Мне прислали Евразийский временник – поистине плод помешательства. Георгий Вернадский, некогда пламенный кадет (правда, при Врангеле заведовал печатью), славит Александра Невского, который поклонился татарскому хану и положил начало наследию Московского царства, и не одобряет рыцарственного Даниила Галицкого, который не мирился с татарским игом, искал поддержки папы – и за это поплатилась Волынь латинским пленением... И книжка прекрасно напечатана – большие деньги. Кто-то дал на издание сего бреда...» («За СССР выявляется лик исстрадавшейся России»: письма В. И. Вернадского детям / публ. и прим. М. Ю. Сорокиной // *Природа. – 2004. – № 1. – С. 76*).

А таку оцінку євразійцям давав В. І. Вернадський у листі до сина від 1 серпня 1924 р.: «Я несколько не сомневаюсь, что евразийцы (кстати, в Индии так называют метисов англичан) хорошие и, может быть, интересные люди – но они плохие мыслители – с неясной головой, с религиозно-философскими априориями, но самое главное – скучные и неживые, по статьям своим. А как надо сейчас другого. Удивительна бледность сейчас печатаемого и здесь, и в России» («За СССР выявляется лик исстрадавшейся России»: письма В. И. Вернадского детям / публ. и прим. М. Ю. Сорокиной // *Природа. – 2004. – № 1. – С. 75*).

⁷⁸ Ідеться про князя Репніна (Репніна-Волконського) Миколу Григоровича (1778–1845), малоросійського генерал-губернатора (1816–1834), якого деякі дослідники вважають українським автономістом. Був одружений з онукою гетьмана К. Розумовського. Намагався відстоювати «природні права народу Малоросії». Запропонував імператору Миколі I власну програму козацького устрою, відмовився від використання козаків як військової сили для імперії, а переключився на переведення їх у стан вільних селян-господарів. Докладніше про нього див.: *Павловский И. Ф. К истории Малороссии во время генерал-губернаторства кн. Н. Г. Репнина (Очерки, материалы и переписка по архивным данным) // Тр. Полтав. губ. учен. архивн.*

комиссии. – Полтава, 1905. – Вып. 1. – 214 с. (листування М. Г. Репніна – С. 124–154) та інші праці Павловського; *Шандра В. С.* Малоросійське генерал-губернаторство в період урядування М. Г. Репніна (1816–1834) // *Укр. іст. журн.* – 2000 – № 4. – С. 79–90; № 5. – С. 78–88; *Копонка Н.* Життєвий шлях малоросійського генерал-губернатора М. Г. Репніна (1778–1845) // *Наукові записки. Історичні науки.* – Острог; Торонто; Нью-Йорк, 2006. – Вып. 7. – С. 316–337.

⁷⁹ Ідеться, очевидно, про Віктора Павловича Кочубея (1768–1834), одного з «молодих друзів» імператора Олександра І. У 1801–1802 рр. керував Колегією закордонних справ; пізніше був міністром внутрішніх справ, головою Державної ради і Комітета міністрів, державним канцлером внутрішніх справ.

У примітці згадується стаття: *Богданович Т. А.* Французская эмиграция, вопрос об интервенции, империя, июльская революция в свидетельствах русского вельможи (из неизданных бумаг графа Виктора Кочубея) // *Анналы, журнал всеобщей истории.* – Пг., 1924. – № 4. – С. 117–138.

Щодо фамільного архіву Кочубеїв, то в зв'язку з наявністю кількох гілок роду, матеріали зберігалися в м. Диканьці Полтавської губернії, с. Дубовичах на Чернігівщині, с. Ярославцях Глухівського повіту Чернігівської губернії. Документи Кочубеїв були також у фамільному архіві Скоропадських (тепер у ЦДІАК України, ф. 1219). Документи Диканського архіву на початку 1920-х років потрапили до Полтавського історичного архіву, але під час Другої світової війни були остаточно втрачені. Див.: *Папакін Г. В.* Архів Скоропадських: фамільні архіви української родової еліти другої половини XVII–XX ст. та архівна спадщина роду Скоропадських. – К., 2004. – 420 с.; *Скрипченко Н. А.* Історія фамільного архіву Кочубеїв (II половина XVII ст. – 1785 р.) // *Наук. праці іст. ф-ту Запорізького нац. ун-ту.* – 2012. – Вып. 33. – С. 12–17.

⁸⁰ Ідеться, очевидно, про: *Грушевский М. С.* Очерк истории украинского народа. – Изд. 2-е, доп. – СПб., 1906. – VIII, [2], 512 с.

⁸¹ У примітці згадується Репніна (Репніна-Волконська) Варвара Миколаївна (1808–1891), письменниця, княжна. Донька малоросійського генерал-губернатора князя М. Г. Репніна і княгині Варвари з Розумовських. Дитинство провела в Полтаві, потім жила в маєтку батька в Яготині. У 1840–1850 рр. опублікувала низку статей під псевдонімом Лізверська. Була знайома і листувалася з М. Гоголем, видрукувала про нього спогади. Під час перебування в Яготині Т. Шевченка в 1843 р. закохалася в поета, про що розповіла в своїй незавершеній, без назви, повісті. Захоплювалася віршами Т. Шевченка. Збереглося 16 її листів до Кобзаря і 8 – поета до княжни. У перші роки заслання Шевченка зверталася до влади з проханням полегшити долю поета, деякий час листувалася з ним. Написала спогади про Шевченка. Див.: *Возняк М.* Шевченко й княжна Репніна. (Епізод із першої подорожі на Україну). – Львів, 1925. – 118 с.

⁸² Ідеться про «Евразийский временник» (кн. 4. Прага, 1925) зі статтею Г. В. Вернадсько-го «Два подвига св. Александра Невского».

⁸³ Ідеться про: *Шахматов М.* Евразийство и русское самобытничество. Письмо в редакцию // *Возрождение.* – 1925. – № 4, 6 июня. – С. 1.

Шахматов Мстислав В'ячеславович (1888–1943), історик, юрист. Закінчив юридичний факультет Петербурзького університету. Перші два роки в еміграції провів у Белграді, з 1922 р. жив у Празі. Приват-доцент, з 1927 р. професор Російського юридичного факультету в Празі, співробітник «Возрождения». Один із засновників і член Російського історичного товариства в Празі. Член Слов'янського інституту в Празі. У 1923 р. приєднався до євразійців, проте через два роки заявив про свою непричетність до чужого йому руху, заявивши у «Возрождении»: «...євразійцем я никогда не был и по ряду вопросов всегда с ними не соглашался» (*Назмутдинов Б. В.* Illegal Eurasia: причины несостоятельности евразийской юриспруденции // *Ab Imperio.* – 2013. – № 3. – С. 92).

⁸⁴ Жукович П. Н. Сеймовая борьба православного западнорусского дворянства с церковной унией (до 1609 г.). – СПб., 1901. – XXII, 610 с.

⁸⁵ Ф. Славик. Див. комент. № 71.

⁸⁶ Бурксер Євген Самійлович (1887–1965), хімік-неорганік і геохімік. Член-кореспондент ВУАН (1925). У 1910 р. очолював створену ним радіологічну лабораторію в Одесі (у 1926 р. перетворена в Хіміко-радіологічний інститут, в 1932 р. – Український філіал Інституту рідкісних металів). Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 1. – К., 2011. – С. 225–250.

⁸⁷ Голдер Френк Альфред (Golder Frank Alfred; 1877–1929), американський історик і архівіст, спеціалізувався з історії Росії. Див. комент. № 72 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі. Рекомендація Голдера допомогла Георгію Вернадському 1927 р. отримати роботу в США.

У листі В. І. Вернадського, очевидно, йдеться про спроби Голдера знайти роботу для Георгія в Коліфорнійському університеті. Відомо також, що влітку 1925 р. товариш Вернадського історик Михайло Михайлович Карпович пропонував цьому університету кандидатуру Георгія Вернадського як викладача, втім тоді із цього нічого не вийшло. Див.: *Сорокина М. Ю.* Георгий Владимирович Вернадский // *Природа*. – 1999. – № 2. – С. 98.

⁸⁸ Про «Семінарій імені Н. П. Кондакова» (Seminarium Kondakovianum) див. комент. № 208 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

⁸⁹ А. І. Маркевич. Докладніше про нього див. комент. № 41.

Про те, що пересилає статтю Георгія, Маркевич писав у листі від 26 травня 1924 р. (Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 1. – К., 2012. – С. 612).

⁹⁰ Г. В. Вернадський писав батькові 25 березня 1926 р. з Праги: «Статью мою «Два лика декабристов» при случае мне перешли, но это не спешно – сейчас у меня определенных планов на нее нет. Все же перешли» (АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 309, арк. 10). Стаття написана в лютому 1919 р., опублікована в: *Свободная мысль*. – 1993. – № 15. – С. 81–92. Рукопис зараз зберігається у ДАРФ (ф. 1137, оп. 1, спр. 59).

⁹¹ 25 березня 1926 р. А. І. Маркевич писав В. І. Вернадському: «Посылаю статью Георгия Владимировича о «Пушкине как историке». До последних дней я не терял надежды на получение субсидии на издание наших трудов и среди них работы Георгия Владимировича» (Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 1. – К., 2012. – С. 613).

Георгій Вернадський відповідав батькові 25 березня 1926 р.: «Статью о Пушкине («Пушкин как историк») печатать не стоит, так как здесь на эту тему ведь была издана моя статья в 1924 г.» (АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 309, арк. 10). Див.: *Вернадский Г. В.* 1) Пушкин как историк // *Ученые записки, основанные Русской учебной коллегией в Праге*. – 1924. – Т. 1, вып. 2. – С. 61–79; 2) «Медный всадник» в творчестве Пушкина // *Slavia* – 1924. – Роѡ. II, сеѡ. 4. – С. 645–654.

⁹² Вульф Євген Володимирович (1885–1941), флорист, біогеограф, класик кримської ботаніки. У 1910–1914 рр. співробітник Московського ботанічного саду, потім ботанік-садовод Нікітського ботанічного саду в Криму. Від 1921 р. професор Таврійського університету. Очолював Кримське товариство дослідників та любителів природи (1923–1925). З 1925 р. працював у Кримському науково-дослідному інституті. У 1926 р. переїхав на роботу до Ленінграда, де працював у Всесоюзному інституті рослинництва. Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 1. – К., 2011. – С. 702–712.

⁹³ Ідеться, ймовірно, про: *Путеводитель по Крыму / Крым. обл. комитет по делам музеев и охране памятников старины и искусства (Крымохрис)*; под ред. А. И. Маркевича, А. И. Полканова, Н. Л. Эрнста. – Изд. 2-е, испр. и доп. – Симферополь, 1925. – 267, [1] с. Також див.: *Крым: путеводитель. Ч. 1. Очерки Крыма. Ч. 2. Справочная / Крым. о-во естествоиспытателей*

при Крым. ун-те; А. В. Вознесенского, Б. П. Вологодина, Е. В. Вульфа [и др.]; под ред. Л. С. Вагина, Е. В. Вульфа, П. А. Двойченко [и др.]. – [2-е изд., доп. и перераб.]. – Симферополь, 1923. – VII, 494 с.; Крым: путеводитель / Крым. о-во естествоиспытателей и любителей природы; под ред. И. М. Волошинова, В. В. Лункевича, И. И. Пузанова, А. О. Штекера. – 3-е, полное изд. – Симферополь, 1930. – 614 с.

⁹⁴ Микола Петрович Толль (1894–1985). Чоловік Ніни Володимирівни Вернадської від січня 1926 р. Докладніше про нього див. комент. № 122 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

⁹⁵ Ідеться про: *Вернадский Г. В.* Заметки о литературно-издательской деятельности Н. И. Новикова // Ист.-лит. сб. Посвящается Всеволоду Измаиловичу Срезневскому (1891–1916 гг.). – Л., 1924. – С. 85–91. Збірник, підготовлений до 25-річчя науково-літературної діяльності історика літератури, археографа і палеографа Всеволода Измаїловича Срезневського (1867–1934), друкувався ще в 1919 р., а в 1924 р. вийшов у старій російській граматиці.

⁹⁶ Ідеться про: *Багалій Д. І.* Нарис української історіографії: Джерелознавство. Вип. 2. – К., 1925. – 108 с. Для Д. І. Багалія відправним пунктом у розвитку вітчизняної історичної думки була давньоруська історіографія. Початки літописання дослідник простежує з Києва першої половини XI ст. У першому випуску «Української історіографії» 1923 р. літописні пам'ятки були лише головним джерелом до історії України тих часів. Втім, у післямові до другого випуску «Нарису української історіографії» 1925 р. та в історіографічному вступі до «Нарису України на соціально-економічному ґрунті» 1928 р. Д. І. Багалій трактує літописи вже як перші пам'ятки української історіографії. Автор також наголошує на впливі «марксистської історіографії» на розвиток власних поглядів щодо оцінки історичних джерел. Див.: *Багалій Д. І.* Вибрані праці: у 6 т. Т. 2: Джерелознавство та історіографія історії України. – Харків, 2001. – 664 с.

⁹⁷ Сборник статей, посвященных памяти Н. П. Кондакова. Археология. История искусства. Византиноведение = Recueil d'études dédiées à la mémoire de N. P. Kondakov: archéologie, histoire de l'art, études byzantines. – Prague, 1926. – 197 с. У ньому було видано статті Георгія Вернадського «N. P. Kondakov» (с. IX–XXXIII) та «Византийские учения о власти царя и патриарха» (с. 143–154).

⁹⁸ Можливо, йдеться про Марію Марківну Фокіну (уродж. Любошинська; 1894–1988), племінницю Н. Є. Вернадської, музикантку, дружину історика Анатолія Михайловича Фокіна (1892–1979).

⁹⁹ Відомостей про неї бракує.

¹⁰⁰ Див. комент. № 78.

Фамільний архів Репніних зберігався в с. Яготин Пирятинського повіту Полтавської губернії. Архів значно постраждав під час Української революції 1917–1921 рр.; на початку 1920-х років потрапив до Полтавського історичного архіву (фонд № 2096, згідно з актом про його ревізію від 14 травня 1938 р., налічував 1175 справ за 1720–1907 рр.); остаточно втрачений під час Другої світової війни. Див.: *Рибаків І.* Яготинський архів кн. Репніних: доповіді на засіданнях Полтав. наук. тов-ва при ВУАН // Червоний шлях. – 1923. – № 7. – С. 218–222; *Яненко З.* Особові фонди, втрачені Державним архівом Полтавської області в роки Другої світової війни // Студії з архівної справи та документознавства. – Т. 4. – К., 1999. – С. 151. Проте є думка, що втрачена лише частина Яготинського архіву, а частина була розпорошена по архівах Чернігова, Полтави, Києва та ін. Див.: *Чикаленко-Келлер Г.* Репніні та Яготинська бібліотека // Науковий збірник УВАН. – Нью-Йорк, 1953. – С. 138–152. Передрук: Бібліотечний вісник. – 1993. – № 1/2. – С. 39–53; *Конопка Н.* Життєвий шлях малоросійського генерал-губернатора М. Г. Репніна (1778–1845) // Наукові записки. Історичні науки. – Острог; Торонто; Нью-Йорк, 2006. – Вип. 7. – С. 330.

¹⁰¹ Див. комент. № 76 і 10.

¹⁰² Єфремов Сергій Олександрович (1876–1939). Академік кафедри історії українського письменства (1921). Віце-президент ВУАН. Див. комент. № 59 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

¹⁰³ В. І. Вернадський разом із дружиною відпочивали з 15 липня до початку вересня 1926 р. в Єсентуках, де обидва, як писав академік М. П. Василенку, «подлечивали сердца» (Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 1. – К., 2011. – С. 352). 3 вересня Вернадські повернулися до Ленінграда.

¹⁰⁴ *Vernadsky W.* La Géochimie. – Paris, 1924. – 404 p.

На основі цієї книги було підготовлено російськомовне видання: *Вернадский В. И.* Очерки геохимии. – М.; Л., 1927. – 368 с. Потім Вернадський зробив німецьке видання цих нарисів «Geochemie in ausgewählten Kapiteln» (Leipzig, 1930), а в 1934 р. вийшло 2-ге, російське, перероблене з останнього німецького видання. Було також видання японською (Токіо, 1933. – 553 с.).

¹⁰⁵ II Всесоюзний геологічний з'їзд проходив у Києві з 30 вересня по 6 жовтня 1926 р. В. І. Вернадського обрали головою з'їзду. Це був його перший приїзд до Києва після 1919 р.

¹⁰⁶ Улітку 1926 р. Георгій Вернадський із дружиною здійснив поїздку до Греції. Він займався в Афінах у картотеці Словника грецької мови, в бібліотеках Національного та Народного зібрань, а також об'їздив Південно-Східний Пелопоннес для огляду візантійських храмів. За результатами поїздки в Пелопоннес написав і опублікував у СРСР статтю, в першій частині якої розповідав про франко-візантійський «симбіоз» у цьому регіоні, а в другій описував свої мистецтвознавчі відкриття в напівзруйнованих храмах і будинках з фресками та іконами XV ст. Див.: *Вернадский Г. В.* Памятники искусства и старины средневекового Пелопоннеса // Известия Таврического Общества истории, археологии и этнографии (бывш. Таврической Ученой архивной комиссии). Т. I (58-й) / под ред. секретаря о-ва Н. Л. Эрнста. – Симферополь, 1927. – С. 29–33. Після подорожі до Греції Г. В. Вернадський задумав провести опис занедбаних фресок тамтешніх середньовічних візантійських церков і просив фінансової підтримки в своїх російських і американських друзів у США. Див.: Скифский роман. – М., 1997. – С. 520; *Сорокина М. Ю.* Георгий Вернадский в поисках «русской идеи» // Российская научная эмиграция: двадцать портретов. – М., 2001. – С. 330–347; *Дворниченко А. Ю.* Византийско-русско-крымские мотивы в творчестве Георгия Вернадского // Клио. – 2016. – № 8 (116). – С. 95.

¹⁰⁷ Соловійов Сергій Михайлович. Див. комент. № 36.

Ключевський Василь Йосипович (Осипович) (1841–1911), історик. Академік Петербурзької АН (1900), прихильник державницького напрямку в історіографії. Автор неодноразово перевиданої праці «Курс русской истории» (СПб., 1904–1922, ч. 1–5).

¹⁰⁸ Гіббон Едуард (Gibbon Edward; 1737–1794), англійський історик, автор класичної праці «The History of the decline and fall of the Roman empire» (Історія занепаду та загибелі Римської імперії) (London, 1776–1789. Vol. 1–6). Вважається, що автор синтезував ідеї століття Просвітництва з ідеями століття Відродження. Методологія Гіббона стала зразком для наступних істориків.

Карамзін Микола Михайлович (1766–1926), знаменитий російський літератор, історик, найбільший представник епохи сентименталізму, реформатор російської мови. Автор 12-томної «Истории государства Российского» (СПб., 1816–1829), однієї з перших узагальнюючих праць з історії Росії. Його трактування російської державності як фундаментальної та визначальної цінності російського народу надалі знайшло в російському консерватизмі найбільше прихильників.

¹⁰⁹ Успенський Федір Іванович (1843–1928), історик-візантолог. Академік РАН (1900). Родина Успенських була сусідами Вернадських у «будинку академіків» у Петрограді/Ленінграді. Див. комент. № 167 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

¹¹⁰ Див. комент. № 137 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

¹¹¹ Платонов Сергій Федорович (1860–1933), історик. Академік РАН (1920). З 1890 р. професор Петербурзького університету. У 1895–1902 рр. викладав історію великим князям. Після 1917 р. очолював Археографічну комісію, Пушкінський Дім, Бібліотеку АН та ін. У 1930 р. був заарештований за сфабрикованою ОГПУ справою «Всенародного союзу боротьби за відродження вільної Росії». Після 19 місяців під вартою був засланий до Самари, де помер у лікарні від серцевої недостатності. С. Ф. Платонов, на прохання Г. В. Вернадського, був керівником його підготовки до магістерських іспитів і магістерської дисертації.

¹¹² Ідеться про Повне зібрання руських літописів (рос. скорочення – ПСРЛ), яке почала видавати з 1841 р. Археографічна комісія, а з 1922 р. продовжила РАН / АН СРСР. У 1920-ті роки було видано один том (Т. 24. *Летопись по Типографскому списку*. Пг., 1921) і вийшло кілька перевидань. У 1929 р. видання було перерване. З 1949 р. видання відновлене (видано т. 25–43). З 1997 р. здійснюється перевидання деяких томів передруком.

¹¹³ Очевидно, йдеться про сестру Наталії Єгорівни Вернадської Любошинську Ганну Єгорівну (1865–1930), яка жила в Москві. Див. комент. № 163 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

¹¹⁴ Ідеться, ймовірно про «Біохімічні етюди», вони були проголошені як доповіді в АН 26 травня та 22 вересня 1926 р.: *Vernadskij V. (Vernadsky W.) Études biogéochimiques. I. Sur la vitesse de la transmission de la vie dans la biosphère // Изв. АН СССР. Сер. 6. – 1926. – Т. 20, № 9. – С. 727–744; II. La vitesse maximum de la transmission de la vie dans la biosphère // Там само. – 1927. – Т. 21, № 2. – С. 240–254*. Втім, про частину третю нарисів відомостей бракує.

¹¹⁵ Ідеться про доньку Ніну Володимирівну (листа, на жаль, не знайдено) та II Всесоюзний геологічний з'їзд у Києві (30 вересня – 6 жовтня 1926 р.).

¹¹⁶ Імовірно, Мазарович Олександр Миколайович (1886–1950), гідрогеолог. Закінчив Московський університет у 1912 р., з 1917 р. приват-доцент, з 1931 р. професор, з 1937 р. завідувач кафедри геології цього університету. Проводив стратиграфічні дослідження в Поволжі та Заволжі. Працював у Саратові в дослідній партії. У 1921–1929 рр. – в управлінні меліорації Наркомзему РСФРР у Москві.

¹¹⁷ У Ташкент на III Всесоюзний геологічний з'їзд, який з весни 1928 р. було перенесено на осінь, В. І. Вернадський приїхати не зміг.

Мухін Володимир Григорович (1885 – після 1963 р.), геолог. Закінчив Гірничий інститут у 1916 р. У 1907–1912 рр. працював колектором та помічником зберігача Геологічного музею Петра I Академії наук, в 1913–1917 рр. – у геологічному підрозділі, у відділі з питань зрошення Ферганської області. У 1916–1920 рр. викладав в Інституті інженерів шляхів сполучення в Петрограді. У 1918–1919 рр. співробітник Туркестанського відділення КЕПС при РАН. У 1917–1920 рр. співробітник Геологічного комітету. З 1920 р. професор Середньоазіатського університету. У 1920-х роках очолював різні структури геологорозвідки в Туркестані. У 1926–1928 рр. директор Середньоазіатського геологічного комітету. Пізніше викладав на кафедрі історичної геології в Гірничому інституті.

¹¹⁸ Анісімов Олександр Іванович (1877–1937), історик і реставратор давньоруського живопису. Закінчив Московський університет (1904). Створив реставраційну майстерню при Новгородському єпархіальному давньосховищі. З 1918 р. працював у музейному відділі Народного комісаріату освіти, в Комісії зі збереження та розкриття пам'яток мистецтва (з 1924 р. – Центральні державні реставраційні майстерні). У 1920–1929 рр. завідував відділом пам'яток релігійного побуту Державного історичного музею, викладав у вишах, працював у мистецтвознавчих наукових структурах. Неодноразово заарештовувався. У січні 1931 р. був засуджений на 10 років таборів у справі про «шпигунство і шкідництво через Центральні державні реставраційні майстерні». Відбував покарання на Соловках і в Біломоро-Балтійському таборі. У 1937 р. знову заарештований і розстріляний у Сандармоху.

¹¹⁹ М. П. Толль. Див. комент. № 122 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

¹²⁰ *Платонов С. Ф.* Петр Великий: личность и деятельность. – Л., 1926. – 114 с.

¹²¹ Див.: *Величко С.* Сказание о войне казацкой с поляками. – Т. 1. – К., 1926. – XVI, 270 с., илл. (ВУАН. Збірник Іст.-філол. відділу. № 42. Пам'ятки українського письменства).

«Літопис Самовидця», козацький літопис періоду Хмельниччини і Руїни в Україні, староукраїнською мовою, ВУАН видати не вдалося. В 1971 р. наукове видання здійснене Інститутом історії АН УРСР: Літопис Самовидця / підгот. Я. І. Дзира. – К., 1971. – 206 с.

¹²² Ідеться про створену разом із Академією Національну бібліотеку України. Докладніше див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1. Кн. 1. – К., 2011.

¹²³ Ідеться про історика Володимира Олександровича Пархоменка (1880–1942). Закінчив Петербурзьку духовну академію (1905) та Археологічний інститут (1905). З 1917 р. приват-доцент кафедри російської історії Київського університету. Співробітник ВУАН. Від 1924 р. викладач у Полтавському ІНО. У 1925–1929 рр. професор Дніпропетровського ІНО і директор відділу в Дніпропетровському обласному історико-археологічному музеї. У 1929 р. у зв'язку зі «справою СВУ» засуджений до 10 років ВТТ. У червні 1933 р. достроково, як інвалід, звільнений з ув'язнення. Згодом В. Пархоменко влаштувався на роботу в одній з установ АН СРСР в Ленінграді, загинув під час блокади.

Основні праці: Начало христианства Руси. Очерк из истории Руси IX–X вв. – Полтава, 1913. – VIII, 191 с.; У истоков русской государственности (VIII–IX вв.). – Л., 1924. – 116 с.; Початок історично-державного життя на Україні. – К., 1925. – 36 с.; Русь в IX веке // ИОРЯС. – 1918. – Т. 22, кн. 2. – С. 127–140; Из древнейшей истории восточного славянства. По поводу изысканий А. А. Шахматова в области теории и этнографии древнейшей Руси // ИОРЯС. – Пг., 1922. – Т. 25. – С. 476–485; О происхождении Руси // Русское прошлое: ист. сборники. – Л., 1923. – Кн. 4; Норманизм и антинорманизм (К вопросу о происхождении имени «Русь») // ИОРЯС. – Л., 1924. – Т. 28. – С. 71–74.

¹²⁴ В. І. Вернадський із дружиною з кінця лютого по кінець квітня 1928 р. перебував у від'їзженні, наданому Академією наук і Наркомосвіти СРСР, у Чехословаччині. У Карловому університеті академік прочитав французькою 16 лекцій з геохімії.

¹²⁵ *Vernadsky W.* La Biosphère. – Paris, 1929. – XII, 232 p. – (Nouvelle collection scientifique). Німецьке видання здійснено не було.

¹²⁶ Такий збірник видано не було. Див. комент. № 150 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

¹²⁷ Див. комент. № 117.

¹²⁸ Ідеться про Біогеохімічну лабораторію, створену в 1928 р. під керівництвом В. І. Вернадського в системі Академії наук, та про її дослідження під Києвом. Див. комент. № 145 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

¹²⁹ В. І. Вернадський повертався до СРСР із Парижа через Голландію та Німеччину. Дружина Наталія Єгорівна захворіла в Парижі та приїхала додому лише 18 червня 1928 р. Див.: *Вернадський В. І.* Дневники: 1926–1934. – М., 2001. – С. 122–124.

¹³⁰ В. І. Вернадський побував у Києві для участі в засіданні Ради ВУАН з обрання її нового президента – Д. К. Заболотного, що відбулося 3 травня. В. І. Вернадський головував на засіданні Ради. Див.: СПбФ АРАН, ф. 2, оп. 1–1928, спр. 191, арк. 63 зв.). Віце-президентом було обрано К. Г. Воблого, неодмінним секретарем – А. Ю. Кримського. Наркомат освіти УСРР не затвердив обрання останнього, замість нього «тимчасово» на цю посаду було призначено О. В. Корчака-Чепурківського (працював до 1939 р.). 5 травня Вернадський уже був у Москві.

¹³¹ Див. комент. № 145 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

¹³² Ідеться, ймовірно, про Рокфеллерівський інститут медичних досліджень, заснований у 1901 р. в Нью-Йорку нафтовим магнатом і філантропом Джоном Рокфеллером. Від 1965 р. –

Рокфеллерівський університет. Спеціалізується в основному на фундаментальних дослідженнях у галузі біомедицини і пропонує як вищу професійну, так і фундаментальну післядипломну наукову освіту.

У листі від 5 липня 1928 р. Вернадський пише сину саме про Рокфеллерівський інститут (G. Vernadsky Coll., Vox 12), хоча в листі до дружини від 25–26 квітня 1928 р. згадує Рокфеллерівський комітет.

¹³³ В. І. Вернадський поїхав до Києва один. Див. далі лист від 29 серпня 1928 р., а також комент. № 253 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

¹³⁴ Виноградов Олександр Павлович (1895–1975), геохімік, учень і найближчий співробітник В. І. Вернадського. У 1928–1947 рр. працював у Лабораторії геохімічних проблем АН СРСР (з 1945 р. директор). Академік АН СРСР (1953). Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів О. П. Виноградова в кн. 1 цього видання.

Белінг Дмитро Євстахійович (Остапович) (1882–1949), іхтіолог та гідробіолог. Див. комент. № 109 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

Совинський (Савинський) Вадим Васильович (1881–1957), зоолог. Див. комент. № 113 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

¹³⁵ Академік С. Ф. Ольденбург та його дружина О. Г. Ольденбург. Див. комент. № 96 та 159 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

¹³⁶ В. І. Вернадський прибув до Києва 17 серпня і перебував в Україні до 30 серпня 1928 р. Також див. комент. № 253 у розділі листів Н. Є. Вернадської у цій книзі.

¹³⁷ Бем Альфред Людвігович (1886–1945), історик літератури, критик, публіцист, бібліограф. У 1919 р. працював в УАН та ВБУ. В еміграції в Югославії, Польщі, від 1922 р. – у Празі (1922–1945). Також див. комент. № 374 у розділі листів Н. Є. Вернадської у цій книзі.

Про яке саме бібліографічне видання йдеться, незрозуміло.

¹³⁸ Ф. І. Успенський. Докладніше про нього див. комент. № 109.

Сушкін Петро Петрович (1868–1928), зоолог, палеонтолог, професор Харківського, Таврійського (1918–1920) університетів. Академік РАН (1923). Також див. комент. № 126 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

¹³⁹ Чернишов Феодосій Миколайович (1856–1914), геолог, палеонтолог. Академік Петербурзької АН (1909). У 1906 р. він рекомендував Вернадського в члени АН. Також див. комент. № 275 у розділі листів Л. Л. Іванова в кн. 1 цього видання.

Голіцин Борис Борисович (1862–1916), геофізик. Академік Петербурзької АН (1908). З 1913 р. директор Головної фізичної обсерваторії, один із основоположників вітчизняної сейсмології. З 1915 р. член КЕПС. Див.: *Вернадський В. І.* Памяти князя Б. Б. Голицына и Л. А. Ячевского // Отчеты о деятельности КЕПС. – 1916. – № 5. – С. 85–87.

Шахматов Олексій Олександрович (1864–1920), мовознавець, славіст. Академік Петербурзької АН (1894). Докладніше про нього див. комент. № 19.

Лаппо-Данилевський Олександр Сергійович (1863–1919), історик, близький знайомий В. І. Вернадського. З 1899 р. ад'юнкт, з 1902 р. екстраординарний, з 1905 р. ординарний академік Петербурзької АН. З 1894 р. член Археографічної комісії. Автор ряду фундаментальних праць з соціально-економічної, політичної та культурної історії Росії XV–XVIII ст., методології історії, джерелознавства, історії науки.

¹⁴⁰ Незрозуміло, про яку газетну статтю йдеться.

¹⁴¹ *Пытин А. Н.* Русское масонство: XVIII и первая четверть XIX в. / ред., [предисл.] и примеч. Г. В. Вернадского. – Пг., 1916. – VII, [1], 575 с. (перевид.: *Пытин А. Н.* Масонство в России: XVIII и первая четверть XIX в. / по изд.: Пытин А. Русское масонство. Пг., 1916 / ред., примеч.: Г. В. Вернадский, С. С. Москаленко. – М., 1997. – 488 с.

¹⁴² Див., наприклад: *Шелудько С. А.* А. И. Герцен в советской историографии (1917–1933 годы) // УЗ АОН при ЦК КПСС. – 1958. – Вып. 36. – С. 53–104; *Амашер К.* Александр Ива-

нович Герцен в русскої і советської історіографії: парадокси насліддя // Александр Иванович Герцен и исторические судьбы России: мат. Междунар. науч. конф. к 200-летию А. И. Герцена (Ин-т философии РАН, 20–21 июня 2012 г.). – М., 2013. – С. 43–62.

¹⁴³ Ідеться, очевидно, про кн.: *Лаппо-Данилевский А. С.* Методология истории. [Ч. 1: Теория исторического знания.] Вып. первый. Посмертное издание. – Пг., 1923. – 285 с. Це було третє видання книги. Перше видання: СПб., 1910–1913. Вип. 1–2. Друге видання, до якого автор уже написав передмову (надруковано в 1923 р.), загинуло в друкарні в 1918 р. За життя автора були віддруковані с. 1–144 цієї книги, решта залишилася частиною у вигляді перероблених коректур другого видання, частиною в рукопису, що ще не надійшла в набір. Див. нове видання: *Лаппо-Данилевский А. С.* Методология истории: в 2-х т. // вступ. ст. М. Ф. Румянцевой и О. М. Медушевской; подг. текста Р. Б. Казакова, О. М. Медушевской, М. Ф. Румянцевой, коммент. Т. В. Гимона. – М., 2010. Відомостей про її видання німецькою мовою бракує.

В. І. Вернадський багато десятиліть був пов'язаний із Лаппо-Данилевським дружніми й ідейними відносинами. Він замислював видати його незавершені роботи, зокрема книжку «История политических идей в России в XVIII веке в связи с общим ходом развития ее культуры и политики», в рамках академічної Комісії з історії знань (КІЗ) разом із Археографічною комісією РАН. Він також обговорював із сином Георгієм Володимировичем, що входив до революції в коло найближчих учнів Лаппо-Данилевського (див. зокрема: *Вернадский Г. В. А. С. Лаппо-Данилевский как историк России XVIII века // Известия Таврич. учен. архив. комиссии. – 1919 – Т. 56. – С. 156–160*), можливість видання на Заході. У листах до сина в листопаді – грудні 1928 р. Вернадський зазначав, що з двох томів О. С. Лаппо-Данилевського перший зовсім готовий до друку, а загалом рукопис складає 70 арк. Академік питав сина, чи може Стендфордський університет зацікавиться і допомогти з фінансуванням видання (BAR. George Vernadsky Coll., Box 12).

Г. В. Вернадський спілкувався щодо можливості видання «Історії політичних ідей в Росії» англійською мовою з американським істориком Френком Голдером, який ще в 1914 р. близько познайомився з Лаппо-Данилевським. Голдер часто бував у Росії по лінії «American Relief Administration», відвідував родину академіка після революції і допомагав їй матеріально, прагнув сприяти публікації спадщини історика. Однак смерть Голдера й офіційна догматика історичної науки в СРСР відклали видання більш, ніж на 70 років. Див.: *Сорокина М. Ю.* Академик А. С. Лаппо-Данилевский и его «История политических идей в России в XVIII веке в связи с общим ходом развития ее культуры и политики // Вестник Российского гуманитарного научного фонда. – 2003. – № 3. – С. 106–117; *Лаппо-Данилевский А. С.* История политических идей в России в XVIII веке в связи с общим ходом развития ее культуры и политики / подг. текста, сост. и др. М. Ю. Сорокиной при участии К. Ю. Лаппо-Данилевского = Politische Ideen im Russland des 18. Jahrhunderts. Ihre Geschichte im Zusammenhang mit der allgemeinen Entwicklung der russischen Kultur und Politik / Aus den Nachlass hrsg. von Marina Ju. Sorokina unter Mitwirkung von Konstantin Ju. Lappo-Danilevskij. Mit einer Einführung von Maria Ju. Lappo-Danilevskij. – Köln; Weimar; Wien, 2005. – 462 S. (Bausteine zur Slavischen Philologie und Kulturgeschichte. Reihe A: Slavistische Forschungen. Neue Folge, Bd. 51). Див. ще: *Афиани В. Ю.* А. С. Лаппо-Данилевский и В. И. Вернадский: стремление к генерализации прошлого // Клио. – 2013. – № 12. – С. 55–57.

¹⁴⁴ *Грушевський М. С.* Історія української літератури: [в 5-ти т.] – К.; Львів, 1923–1927. Шостий том багатотомника побачив світ лише в 1996 р.: *Грушевський М. С.* Історія української літератури: в 6-ти т. 9-ти кн. / упор. та приміт. С. К. Росовецького. – К., 1993–1996. («Літературні пам'ятки України»). Нове видання готується в розпочатому в 2002 р. зібранні: *Грушевський М. С.* Твори у 50-ти томах.

¹⁴⁵ На початок 1929 р., який став для більшовицької влади «роком великого перелому», в АН СРСР було 39 дійсних членів. Причому 20 з них обиралися в академію до 5 березня

1917 р., решта – від 18 травня 1918 р. до 7 травня 1927 р. Тоді академія мала лише два відділення: фізико-математичних наук і гуманітарних наук.

У липні 1927 р. був затверджений новий статут академії. Газета «Правда» від 19 квітня 1928 р. опублікувала повідомлення АН СРСР про 42 вакансії дійсних членів, одночасно викладався новий порядок виборів. Вакансії розподілялися так: з математичних наук – 3, фізичних – 2, хімічних – 6, технічних – 4, геологічних – 4, біологічних – 4, історичних – 6, соціально-економічних – 4, філософських – 2, сходознавчих – 3, по мовах та літературі європейських народів – 3. При цьому право висувати кандидатів в академіки було надано науковим установам, громадським організаціям, окремим ученим.

Після роботи виборчих комісій, про які пише Вернадський, та попередніх виборів у грудні 1928 р. у відділеннях АН 12 січня 1929 р. відбулись загальні збори Академії наук. Збори погодились з рішенням Президії АН про виключення з дійсних членів емігрантів й провели обрання нових академіків – у дійсні члени балотувалися 42 кандидати: 24 по відділенню фізико-математичних наук і 18 по відділенню гуманітарних наук. Серед кандидатів – М. І. Вавилов, М. Д. Зелінський, В. О. Обручев, Д. М. Прянишников, С. О. Чаплигін, О. Є. Чичибабін та ін. Було також 8 комуністів – М. І. Бухарін, І. М. Губкін, А. М. Деборін, Г. М. Кржижановський, М. М. Лукін, М. М. Покровський, Д. Б. Рязанов і В. М. Фріче, – всі вони, крім Губкіна, балотувалися по відділенню гуманітарних наук. З 39 академіків у голосуванні взяли участь 30, 10 – були відсутні (зокрема і хворий тоді В. І. Вернадський).

Усі 34 безпартійних кандидати були обрані. З учених-комуністів не пройшли А. М. Деборін, М. М. Лукін і В. М. Фріче. Однак 13 лютого 1929 р. вони академіками все-таки стали – під тиском влади були проведені повторні вибори за участю нових академіків. Докладніше про це див.: *Перченко Ф. Ф.* Академія наук на «великом переломе» // *Звенья: ист. альм.* – Вып. 1. – М., 1991. – С. 163–235. Документи ЦК і Політбюро ЦК ВКП(б), пов'язані з контролем над академічними виборами 1928/1929 р., див. в: Академія наук в рішеннях Політбюро ЦК РКП(б) – ВКП(б) – КПСС. 1922–1952. – М., 2000. – С. 46–68.

Відомо, що в 1928 р. В. І. Вернадський різко виступав проти кандидатури А. М. Деборіна на виборах у члени АН СРСР. Див. його записку, вперше опубліковану лише в 1988 р.: *Вернадский В. И.* Записка о выборе члена академии по отделу философских наук: [о А. М. Деборине] / вступ. ст. И. Мочалова // *Филос. науки.* – 1988. – № 4. – С. 107–113; *Те саме* // *Коммунист.* – 1988. – № 18. – С. 65–74.

¹⁴⁶ Можливо, йдеться про записку щодо виборів академіка по відділу філософських наук – кандидатом на дійсного члена АН був А. М. Деборін.

¹⁴⁷ Покровський Михайло Миколайович (1868–1932), історик. Академік АН СРСР (1929). На початку 1900-х років приват-доцент Московського університету, активний пропагандист ідей марксизму, член РСДРП(б) з 1905 р., у 1918–1932 рр. заступник наркома освіти, фундатор Інституту червоної професури і Товариства істориків-марксистів. Поручився за В. І. Вернадського, коли той дав обіцянку, що повернеться з відрядження до Європи в 1922 р. Після смерті М. М. Покровського його концепція історії, побудована на основі історичного матеріалізму, була оголошена вульгаризаторською й антимарксистською, а праці не перевидавалися аж до 1965 р.

Грушевський М. С. Див. комент. № 23.

Любавський Матвій Кузьмич (1860–1936), історик-славист. Академік АН СРСР (1929). Закінчив Московський університет (1882). Приват-доцент (з 1894 р.), екстраординарний (1901), ординарний професор (з 1902 р.) цього університету. Викладав в університеті до 1930 р., в 1911–1917 рр. був ректором університету. Був заарештований у серпні 1930 р. в «справі істориків АН СРСР», виключений із членів академії, засуджений до заслання в Уфу, де й помер.

Петрушевський Дмитро Мойсейович (1863–1942), історик-медієвіст, педагог, перекладач англійської поезії, уродж. с. Кобриніно Київської губернії. Академік АН СРСР (1929). Закінчив

Златопільську класичну прогімназію (1878), колегію П. Галагана (1882). Навчався в Петербурзькому університеті, згодом перевівся до Київського університету (1882–1886). Учень професора І. В. Луцицького. Професор Варшавського (1897–1906), Московського (1906–1911), Петроградського (1914–1917), знов Московського (1917–1942) університетів. Директор Інституту історії Російської асоціації науково-дослідних інститутів суспільних наук.

¹⁴⁸ В. І. Вернадський був ініціатором створення і очолював Біогеохімічну лабораторію (БІОГЕЛ) АН СРСР у 1928–1945 рр. Від 1947 р. увійшла до складу Інституту геохімії та аналітичної хімії (тепер ГЕОХІ ім. В. І. Вернадського РАН). Перший том «Трудов Биохимической лаборатории» вийшов 1928 р. і містив публікації французькою і німецькою мовами, що робило його доступним для зарубіжних учених. На сьогодні видано 25 томів «Трудов».

¹⁴⁹ У листі до Б. Л. Лічкова Вернадський писав із Єсентуків 21 липня 1928 р., що робив там доповідь «Природна вода та її геохімічна класифікація» (Переписка В. І. Вернадського з Б. Л. Личковым. 1918–1939. – М., 1979. – С. 83). Див.: *Вернадский В. И.* О классификации и химическом составе природных вод // *Природа.* – 1929. – № 9. – С. 369–373. Також див.: *Вернадский В. И.* История минералов земной коры: [в 2-х т.]. Т. 2. История природных вод. Ч. 1, вып. 1. – Л., 1933. – 202 с.

¹⁵⁰ Ідеться про приватну книжкову колекцію красноярського купця, золотопромисловця, бібліофіла та книговидавця Геннадія Васильовича Юдіна (1840–1912), одну з найбільших в дореволюційній Росії. Вона почала формуватися в 50-х роках XIX ст. і до 1906 р. становила вже близько 100 тис. томів, серед них цінні й унікальні видання, наприклад, повне зібрання виданих руських літописів. У бібліотеці Юдіна був також рукописний відділ, що мав у своєму складі близько півмільйона манускриптів, більшість з яких були матеріалами з історії освоєння Сибіру. У колекції були автографи О. С. Пушкіна, М. В. Гоголя та ін. У 1906 р. Г. В. Юдін був змушений продати бібліотеку (понад 80 тис. томів) у США, де вона стала основою слов'янського відділу сучасної Бібліотеки Конгресу. Докладніше див.: *Leich H. M.* «So Ample a Collection, So Well Balanced»: The Yudin Collection at the Library of Congress // *Slavic & East European Information Resources.* – 2008. – V. 9, № 2. – P. 127–142. Через 55 років Бібліотека Конгресу випустила каталог російських видань XVIII ст., що складався з 1316 позицій, більшість з яких належали до колекції Юдіна. Див.: *Eighteenth Century Russian Publications in the Library of Congress: A Catalog.* – Washington, 1961). З 1990 р. Державна універсальна наукова бібліотека в Красноярську каталогізує юдінські книжки, що залишилися після продажу, а також ті, що були зібрані в «другій домашній бібліотеці», – близько 10 тис. книжок.

¹⁵¹ Ідеться про «Історію української літератури» (див. комент. № 148), що підтверджує і лист Георгія до батьків від 13 березня 1929 р. (АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 312, арк. 13 зв.). Втім, незрозуміло, чому, як стверджує Вернадський, на 1929 р. вийшло лише 2 випуски. Перші три томи видані в 1923 р., четвертий – у 1925, дві частини 5-го тому – у 1926–1927 рр.

¹⁵² З листів далі зрозуміло, що йдеться про: *Вернадский Г. В.* Николай Иванович Новиков. – Пг., 1918. – VI, 163 с.

¹⁵³ Очевидно, в листі йдеться про книжки: *Вернадский В. И.* О задачах организации прикладной и научной работы Академии наук СССР. – Л., 1928. – 42 с. – (Отчеты / АН СССР. КЕПС; № 20) та *Личков Б. Л.* Материалы к характеристике прикладной научной работы Академии наук СССР: Отделы и институты КЕПС. – Л., 1929. – 75 с. Щодо питання реорганізації КЕПС також див. комент. В. П. Волкова № 71 у: *Вернадский В. И.* Дневники: 1926–1934. – М., 2001. – С. 191.

¹⁵⁴ У листі до доньки Ніни Володимирівни від 15–16 лютого 1929 р. йшлося про те, що фотокартка (таку було надіслано їй) зроблена в 1928 р. Совинським, який працював на Старосільській станції. «Мне пришлось защищать его существование – подавал в Укр[аинскую] Ак[адемию] заявление и, по-видимому, удастся», – писав В. І. Вернадський. Імовірно,

це зоолог Совинський (Савинський) Вадим Васильович (1881–1957). Див. комент. № 113 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

¹⁵⁵ Ідеться про вагітність сестри Георгія Володимировича Ніни Володимирівни Вернадської-Толль, яка 9 травня 1929 р. народила доньку – Тетяну. Див. комент. № 192 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

¹⁵⁶ *Смірнов П.* Волзький шлях і стародавні руси: нариси з руської історії VI–IX вв. – К., 1928. – 228 с. (Зб. Іст.-філ. відділу ВУАН № 75).

Смирнов Павло Петрович (1882–1947), історик. У 1912–1920 рр. викладав у Київському університеті, професор (з 1919 р.), професор Київського ІНО. У 1923 р. заарештований і засуджений за процесом «Центр дії», засланий до Туркестану. У 1927–1934 рр. професор Середньоазійського університету в Ташкенті. У 1938–1947 рр. професор Історико-архівного інституту в Москві. Лауреат Сталінської премії (1943).

¹⁵⁷ Довнар-Запольський Митрофан Вікторович (1867–1934), історик, професор Київського університету (1901–1919). Докладніше про нього див. комент. № 2 у розділі листів Н. Горайної в кн. 1 цього видання.

¹⁵⁸ У листі до батька від 23 січня 1929 р. Г. В. Вернадський повідомляв, що задумав написати і видати англійською мовою книгу з історії Євразії, але не знає, коли напише (АРАН, ф. 518, оп 3, спр. 312, арк. 3 зв.). Див.: *Вернадський Г. В.* Опыт истории Евразии с половины VI века до настоящего времени. – Берлин, 1934. – 189 с.

¹⁵⁹ Матеріали для біографії А. С. Лаппо-Данилевського / под ред. А. И. Андреева. – Л., 1929. – 58 с. (Очерки по истории знаний. Вып. 6). У ньому: список праць О. С. Лаппо-Данилевського; короткий опис рукописів ученого у БАН, література про нього від 1919 р.

¹⁶⁰ Див. комент. № 152.

¹⁶¹ Ідеться про спільне засідання очолюваної В. І. Вернадським КІЗ і Археографічної комісії РАН, присвячене пам'яті акад. О. С. Лаппо-Данилевського в зв'язку з 10-річчям від дня його смерті, яке відбулося 28 лютого 1929 р. Докладніше про нього див. комент. № 139, 143. Випуск шостий «Очерков по истории знаний» був приурочений до цього засідання. Див. комент. № 159.

Введенський Андрій Олександрович (1891–1965), історик, доктор історичних наук (1946), професор. Закінчив Петроградський університет (1920). Учень О. С. Лаппо-Данилевського та С. В. Рождественського. Працював в архівних установах, зокрема в 1920 р. виконував обов'язки завідувача Пермського губархіву. Боровся за порятунок приватних архівів, зокрема строгановських. У 1921 р. захистив кандидатську дисертацію з історії давньоруської адвокатури. Викладав у вишах Ленінграда, Вологди, Вітебська. У 1930 р. заарештовувався у справі «гуртка молодих істориків». У 1938–1941 рр. завідувач кафедри історії СРСР, з 1951 р. професор кафедри архівознавства і допоміжних історичних дисциплін Київського університету.

Кареев Микола Іванович (1850–1931), історик і соціолог-позитивіст, один із засновників наукової соціології в Росії. Член-кореспондент Петербурзької АН (1910), АН СРСР (1925), почесний член АН СРСР (1929). Входив до кадетської партії, був членом І Державної думи. Автор мемуарів: *Кареев Н. И.* Прожитое и пережитое. – Л., 1990. – 384 с.

Платонов Сергій Федорович. Докладніше про нього див. комент. № 111.

¹⁶² Див. комент. № 87 і 143.

¹⁶³ Ідеться, очевидно, про можливість поїздки на 15-ту сесію Міжнародного геологічного конгресу, який відбувся в столиці Південно-Африканського Союзу Преторії 29 липня – 7 серпня 1929 р. за участю 289-ти делегатів з 50-ти країн.

¹⁶⁴ Очевидно, Баранов Олександр Андрійович (1746–1819), підприємець, перший головний правитель російських поселень у Північній Америці (1790–1818). Займався торгово-промисловими операціями в Олонецькій провінції, Москві, Петербурзі. У 1780 р. переїхав до

Іркутська, придбав два заводи, організував кілька промислових експедицій на північний схід Азії та на Аляску. У 1790 р. очолив представництво Північно-Східної компанії, реорганізованої в 1799 р. в Російсько-Американську компанію. У 1791–1804 рр. досліджував і описав узбережжя й острови (Архіпелаг Олександра) затоки Аляска. У 1799 р. заснував на острові Сітка форт Новоархангельськ і переніс туди з Іркутська адміністративний центр Російської Америки.

¹⁶⁵ Ідеться про Старицького Єгора Павловича (1825–1899), юриста, судового діяча, голову департаменту законів Сенату; та Івана Васильовича Вернадського. Див. комент. № 181 до у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

Батько Наталії Єгорівни Вернадської, Є. П. Старицький, походив з українського козацько-старшинського роду. Після закінчення курсу в училищі правознавства служив у московських департаментах Сенату, потім у Міністерстві юстиції, а в 1853 р. був призначений головою комерційного суду в Тифлісі. Склав «Положення про розмежування Закавказького краю», введене в дію з 1862 р., і був призначений головою межової палати. У 1879 р. член Державної ради; потім головний керівник відділу кодифікування, згодом голова департаменту законів Державної ради. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів Є. П. Старицького в цій книзі.

¹⁶⁶ Ідеться про книжку Г. В. Вернадського «A History of Russia». Див. комент. № 180 у цьому розділі.

¹⁶⁷ Донька відставного майора Вікторія Мартинівна Красницька (бл. 1796–1862), дружина Петра Христофоровича Константиновича (1785–1850), бабуся В. І. Вернадського по матері.

¹⁶⁸ Константиновичи: родословная / сост. В. Л. Модзалевский. – К., 1908. – 12 с.

Модзалевський Вадим Львович (1882–1920), історик, архівіст, археограф, генеалог. Докладніше про нього див. комент. № 1 до листа № 337 у розділі «Офіційне листування» в цій книзі.

У листі йдеться, ймовірно, про статтю «Константиновичи» у: *Модзалевский В. Л.* Малороссийский родословник. – К., 1910. – Т. 2: Е–К. – С. 427–442.

¹⁶⁹ Тітка В. І. Вернадського Єлизавета Петрівна Константинович (1808–1889) була одружена з надзвичайно популярним у військах генералом від артилерії Олександром Петровичем Нейоловим (1816–1900).

В. І. Вернадський згадував у січні 1942 р. в Боровому свою останню поїздку до Києва в травні 1939 р.: «Меня поразил Киев своей красотой и тем, что при постройке многих домов, особенно в Липках, в то же самое время, в отличие от Москвы, озеленение охраняется и увеличивается. В Липках исчез домик Константиновичей, который еще был в 1918 г. и в котором я был мальчиком у бабушки [насправді – тітки, про що писав сину ще 1929 р. – *Упор.*] Єлизаветы Петровны Нееловой» (АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 48, арк. 184 зв.; *Вернадский В. И.* Дневники. 1935–1941: в 2-х кн. Кн. 2: 1939–1941. – М., 2008. – С. 96). Однак, нам не вдалося знайти підтверження існування будинку Константиновичів у 1918 р. Довідники «Весь Киев» початку ХХ ст. взагалі не надають відомостей про домоволодіння Константиновичів та Нейолових.

У листі до Вернадського його двоюрідна сестра Лідія Олександрівна Нейолова писала 6 лютого 1941 р., що «...у Константиновичей был дом в Липках, и они его продали». Див. розділ листів Л. О. Нейолової у цій книзі. Очевидно, йдеться про садибу в Липках, яка з 1830-х років належала дідові В. І. Вернадського генералу П. Х. Константиновичу. У 1862 р., після смерті його дружини В. М. Константинович, спадкоємці поділили садибу за роздільним актом. Частинами володіли доньки П. Х. Константиновича – мати В. І. Вернадського Ганна Петрівна Вернадська (1837–1898), Єлизавета Петрівна Нейолова і дружина колезького асесора Олена Петрівна Кравченко (1831 – не раніше 1909). У 1870–1874 рр. всі частини великої садиби скупила баронеса С. Ікскуль-Гільденбандт. Пізніше частину придбав відомий купець і меценат Семен Семенович Могильовцев, де 1901 р. побудував особняк (арх. В. М. Ніколаєв), названий киянами «Шоколадним будинком» (тоді вул. Левашовська, 15а/2, тепер вул. Шовковична, 17/2). Поруч Володимир Августович Ікскуль-Гільденбандт звів прибутковий триповерховий будинок

у стилі неоготики (тоді вул. Левашовська, 156, тепер вул. Шовковична, 19, арх. М. О. Вишневський) (Звід пам'яток історії та культури України: Київ. – Кн. I, ч. III: С–Я. – К., 2011; *Друг О. Вулицями старого Києва.* – Львів, 2013. – С. 228–231).

За даними довідника «Весь Киев» Лідія Олександрівна Нейолова мешкала у 1914 р. за адресою: вул. Львівська, 11.

¹⁷⁰ Кузина Вернадського по матері Вікторія Іванівна Константинович (1846–1899/1900; донька Івана Петровича і Марії Софронівни Константиновичів) була в першому шлюбі (з 1867 р.) дружиною Михайла Павловича Ребіндера. Він закінчив Петербурзьку школу юри-спруденції і працював на юридичному факультеті Петербурзького університету. Був власником мизи «Лядно» в Новгородській губернії, другом П. О. Кропоткіна. Письменник Г. І. Успенський написав з нього інтелігента народницького спрямування в нарисах «Лядини» і «Чудак-барин». У Лядно, в своєму маєтку, Ребіндер намагався створити разом із селянами сільськогосподарську артіль, втім розорився, кинув сім'ю і поїхав до США (1909), де його сліди загубилися.

Їхній онук Петро Олександрович Ребіндер (1898–1972), фізикохімік. Член-кореспондент (1933), академік (1946) АН СРСР.

¹⁷¹ Ідеться, очевидно, про нащадків кузини В. І. Вернадського по матері Ольги Олександрівни Константинович (1858–?). У 1878 р. вона вийшла заміж за Андрія Івановича Шмідта, який служив в Оренбурзькому окружному суді. Вернадський згадував: «Старшая дочь Ольга, вышедшая замуж еще в Оренбурге, бросила мужа, когда я был еще мальчиком и уехала за границу с Луцким, товарищем мужа. Муж – Шмидт, чиновник-юрист, человек «порядочный», но чуждый всяких «исканий». После довольно бедственной жизни в Париже она получила место начальницы пансиона в С[ан]-Сальвадоре. Сына (шестимесячного) она бросила рано, а затем у нее было 6 чел. детей (католики). После одной из революций в С[ан]-Сальвадоре она потеряла состояние, бежала в Соед[иненные] Штаты, в С[ан]-Франциско, кажется, кто-то из детей – в Нью-Йорке. Луцкий кончил самоубийством» (*Вернадский В. И. Дневники. 1935–1941: в 2-х кн. Кн. 1: 1935–1938.* – М., 2006. – С. 17).

¹⁷² *Введенский А. А.* 1) Архив и библиотека Строгановых в XVI–XVII вв. // Север. – Вологда, 1923. – Кн. 3–4. – С. 69–115; 2) Происхождение Строгановых. – Вологда, 1923. – 24 с.; 3) Иконные горницы Строгановых в XVI–XVII вв. // Материалы по истории русского искусства. – Л., 1928. – С. 55–65; 4) Дом Строгановых в XVI–XVII веках. – М., 1962. – 308 с.

¹⁷³ Єдина внучка В. І. Вернадського Тетяна Миколаївна Толль (1929–1999). Див. комент. № 192 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

¹⁷⁴ Г. В. Вернадський повідомляв у листах батьків, що залізницею їздити дорого, тому придбав навесні 1929 р. авто – старенький «Форд» – за 125 доларів, на виплат, склав іспит і отримав ліцензію (права) водія (АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 312). Пізніше він повідомляв, що продав авто, а в травні 1933 р. знову склав іспит і отримав права, плануючи орендувати авто за потреби, втім родина знову купила стару машину, яку також мали незабаром поміняти.

¹⁷⁵ Василенко Микола Прокопович. Див. комент. № 10.

¹⁷⁶ Праці Комісії для вивчення історії західноруського та українського права / під ред. М. П. Василенка. – К., 1925. – Вип. 1. – X, 182 с.; К., 1925. – Вип. 2. – XIV, 306 с.; К., 1927. – Вип. 3. – 438 с.; К., 1928. – Вип. 4–5. – IX, 714 с.; К., 1929. – Вип. 6. – XLII, 527 с.; К., 1930. – Вип. 8. – 352 с. (наклад 7-го випуску було знищено з ідеологічних міркувань у 1930 р.); Збірка матеріалів до історії Лівобережної України та українського права XVII–XVIII вв. / підг. М. Василенко // Укр. археограф. зб. – К., 1926. – С. 50–164; Матеріали до історії українського права / [підг. до вид. й передм. М. П. Василенка]. – К., 1929. – Т. 1. – XIII, 336 с. тощо.

¹⁷⁷ Богословський Михайло Михайлович (1867–1929), історик. Академік РАН (1921). Закінчив Московський університет (1891), учень В. О. Ключевського. З 1911 р. професор Московського університету. Викладав у Московській духовній академії. Дотримувався консерва-

тивних поглядів. Революційні події 1917 р. сприйняв як пролог хаосу і анархії, вважаючи Росію неготовою до буржуазного правління, не кажучи вже про соціалізм. У 1919 р. заарештовувався ВЧК, через деякий час був звільнений. Працював в архівах і викладав у Московському університеті, де залишався професором до 1925 р. Тоді ж розпочав підготовку фундаментальної наукової біографії Петра I (Петр I: Материали для биографии, т. 1–5. – М., 1940–1948).

¹⁷⁸ Після обрання 12 січня 1929 р. на Загальних зборах АН СРСР М. С. Грушевського дійсним членом він 25 квітня 1929 р. на засіданні Загальних зборів порушив питання про потребу створення у складі АН СРСР Інституту української історії і на початку травня підготував відповідну доповідну записку до Президії АН СРСР (*Грушевський М. С.* Про потребу утворення Інституту Української Історії в складі Академії Наук СРСР: доповідна записка академіка М. С. Грушевського // Україна. – 1929. – Кн. 3/4. – С. 171–172). Пропонував затвердити для початку лише 2 посади – вченого секретаря та одного наукового співробітника, які б координували роботу ВУАН та АН СРСР у сфері дослідження історії України та Росії й розроблення матеріалів у сховищах РСФРР. Пропозиція була схвалена в форматі комісії, проте розгорнути роботу не вдалося, бо незабаром Грушевський, як і утворені ним установи, потрапили під репресії. Див.: *Сохань П. С., Ульяновський В. І., Кіржаєв С. М.* М. С. Грушевський і Academia: ідея, змагання, діяльність. – К., 1993. – С. 144–145; *Шановал Ю. І., Верба І. В.* Михайло Грушевський. – К., 2005. – С. 302–304.

¹⁷⁹ Сочинения Пушкина / Изд. Имп. Академии Наук / Академии Наук СССР; под ред. Н. К. Козмина. – Л., 1928–1929. – Т. 9, ч. 1–2.

¹⁸⁰ Ідеться про англомовне видання нарису російської історії, яке Георгій готував у Єльському університеті – *Vernadsky George. A History of Russia.* – New Haven, 1929. – 397 р. Хронологічно книжка мала бути доведена до сучасності і мала первісну назву «Outline of Russian History» (АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 311, арк. 9 зв).

¹⁸¹ На наполегливі прохання батька Георгій проаналізував свою роботу над вивченням монгольського періоду Русі та його впливу на подальшу російську історію та розповів про свої наміри працювати з цієї тематики хоча б годину на день. Втім, зазначав, що в питаннях власної дослідницької праці він має думати про якесь практичне її застосування для університетської роботи та про сумісність власних наукових інтересів із запитамі американського слухача та читача. Див.: АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 312.

¹⁸² *Vernadsky W. Geochemie in ausgewählten Kapiteln.* – Leipzig, 1930. – 370 S.

¹⁸³ Інформації щодо публікації статті бракує. Проте в берлінському часописі «Metallwirtschaft, metallwissenschaft, metalltechnik» (1929, Vol. 8, S. 1243) була проанонсована публікація – *Vernadsky W. Zur Geochemie des Kupfers.*

¹⁸⁴ Старший син історика О. С. Лаппо-Данилевського – Іван Олександрович (1895–1931), математик. Член-кореспондент АН СРСР (1931). У 1925 р. закінчив Ленінградський університет, працював у низці ленінградських вишів. Фахівець з теорії функцій від матриць, аналітичної теорії диференціальних рівнянь. Помер у Гіссені (Німеччина), куди приїхав у 1930 р. як рокфеллерівський стипендіат і де залишилася жити його родина.

¹⁸⁵ Див. комент. № 111.

¹⁸⁶ Див. комент. № 180.

¹⁸⁷ *Whitehead A. N. Religion in the Making: Lowell lectures, 1926.* – Cambridge, 1926. – 160 р.

¹⁸⁸ Ідеться про Старицького Георгія Єгоровича (1867–1946), брата Н. Є. Вернадської. Докладніше про нього див. комент. № 19 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

¹⁸⁹ Остроухов Петро Олександрович (1885–1965), економіст, історик. Закінчив Петербурзький політехнічний інститут, був залишений при кафедрі політекономії для підготовки до професорського звання. У 1916–1918 рр. викладав у Політехнічному інституті та керував практичними заняттями з теорії господарського побуту Росії. У 1918–1920 рр. брав участь

у складанні економічних бюлетенів для кооперативних організацій. З 1920 р. в еміграції, з 1921 р. у Празі. У 1922–1944 рр. викладав у Російському народному, потім у Вільному університеті, на Російському юридичному факультеті. Голова Російського історичного товариства в Празі (1942). Після війни продовжив викладацьку діяльність, а також до 1964 р. був співробітником Чехословацько-радянського інституту Чехословацької АН.

¹⁹⁰ Толль Микола Петрович, чоловік Ніни Володимирівни Вернадської. Докладніше про нього див. комент. № 122 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

¹⁹¹ Ідеться, очевидно, про архів батька Вернадського економіста Івана Васильовича Вернадського (1821–1884). Докладніше про нього див. комент. № 181 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі. Основна частина архіву залишилася у фонді В. І. Вернадського в АРАН (ф. 518, оп. 6, ба).

¹⁹² Окремих спогадів про батька В. І. Вернадський не написав. Щодо спогадів, див. перші новели у: *Вернадський В. І.* Спогади. Перший рік Української академії наук у Києві, 1918–1919 рр. // Володимир Іванович Вернадський і Україна. Т. 1. Кн. 1. – К., 2011. – С. 543–547.

¹⁹³ *Гревс II. М.* 1) В годы юности. За культуру // Былое. – 1918. – № 12. – С. 42–88; 2) В годы юности. Отрывок 2-й: Из университетских лет. После студенчества. Наше братство // Былое. – 1921. – № 16. – С. 137–166.

Гревс Іван Михайлович (1860–1941), історик. Близький друг Вернадського з часу гуртка «Братство». Докладніше про нього див. комент. № 46 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

¹⁹⁴ *Маркс К.* Капитал: Критика политической экономии. Перевод с немецкого. Том первый. Книга I: Процесс производства капитала / Издание Н. П. Полякова. – СПб., 1872. – XIII, [2], 678 с.

Книжка вийшла накладом 3 тис. примірників. Перекладачами були відомий російський революціонер Г. О. Лопатін, один із ідеологів народництва М. Ф. Даніельсон і учасник студентського руху 60-х років XIX ст. М. М. Любавін. Це був перший переклад праці Маркса не лише в Росії, але і й у світі. Згодом частина накладу була вилучена і знищена цензурою. Другий і третій том побачили світ у 1880–1890-ті роки. Четверть століття потому альтернативну версію перекладу запропонували Є. Гурвич і Л. Зак. Перший том, виданий під редакцією П. Струве, надійшов у продаж у 1899 р. У СРСР в основі всіх видань був переклад І. Скворцова-Степанова та В. Базарова (видання 1907–1909 рр.).

¹⁹⁵ Білімович Олександр Дмитрович (1876–1963), економіст. Уродженець Житомира. Закінчив Київський університет (1900), професор політекономії і статистики цього університету (від 1909 р.). Член Особливої наради при Денікіні, начальник Управління землеробства і землеустрою. В еміграції в Югославії, Німеччині (від 1920 р.), США (1948).

¹⁹⁶ Є. М. Короленко (1810–1880). Див. комент. № 219 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі. В АРАН зберігається лише декілька листів за 1840–1951 рр. (ф. 518, оп. 6, спр. 139).

¹⁹⁷ Вернадський Микола Іванович (1851–1874), зведений брат В. І. Вернадського. Син І. В. Вернадського і Марії Миколаївни Шигаєвої (1831/1932–1860). Мав талант художника, поет, цікавився філософією та історією. Помер від хвороби нирок незабаром після закінчення юридичного факультету Харківського університету. Його щоденники зберігаються в АРАН (ф. 518, оп. 5, спр. 20).

¹⁹⁸ Марко Маркович Любоцинський-старший (1865–1952), чоловік сестри Н. Є. Вернадської Ганни Єгорівни (уродж. Старицької; 1865–1930). Докладніше про нього див. комент. № 163 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі. У 1932 р. М. М. Любоцинському дозволили поїхати до Чехословаччини до сина, який домовився про операцію на очах батька (*Вернадский В. И.* Дневники, 1926–1934. – М., 2001. – С. 319, 322).

¹⁹⁹ Імовірно, йдеться про: *Vernadsky G. Relations byzantino-russes au XIIe siècle // Byzantion. Revue Internationale des études byzantines. T. IV (1927–1928). – Paris; Liège, 1929. – P. 269–276.*

²⁰⁰ Див. комент. № 180.

²⁰¹ К. А. Ненадкевич. Докладніше про нього див. комент. № 143 та 176 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

²⁰² Ідеться про спогади діячки жіночого руху 1860–1870-х років, перекладачки Катерини Іванівни Жуковської (у першому шлюбі Ценіна; 1841–1913) – *Жуковская Е. И. Записки: брак по принципу, Знаменская коммуна, Плещеев, Некрасов, Салтыков-Щедрин / [авт. предисл. К. И. Чуковский]. – Л., 1930. – 258 с. (нове вид.: М., 2001. – 320 с.)*

Жуковська подала такий портрет Ганни Константинович, майбутньої дружини проф. І. В. Вернадського: «Мои дежурства в училище [майбутній приватний Александрo-Маріїнський інститут шляхетних дівчат у Москві. – *Упор.*] совпали с дежурством очень красивых классных дам, из которых одна, Н., была маленькая, бойкая вертлявая, одевавшаяся с большим шиком, другая – красавица малороссиянка, впоследствии жена известного в свое время экономиста Вернадского, большая, полная, с огненными глазами, с чудным голосом и большими музыкальными способностями, особенно привлекавшими меня, большую любительницу пения и музыки. [...] Малороссиянка чаще меня разделяла удовольствия Н. Ко мне она очень привязалась и даже оберегала от первоначально назойливых приставаний и приглашений Н. Вообще, она нянчилась со мной как с ребенком, тем более что я, действительно, была младшая между ними. В дни своих отпусков она привозила мне гостинцев и всегда пела и играла, когда я об этом просила. Впоследствии, выйдя замуж за экономиста Вернадского, она достала мне через него перевод в первый мой приезд в Петербург. С своей стороны, я полюбила ее за необыкновенную доброту и простоту. Она была дочь губернатора одной из южных губерний, получала очень незначительную пенсию, на которую самостоятельно жить не могла, и потому предпочитала держаться места классной дамы, как более удобного. Сойдясь с ней, я понемногу уговорила ее отстать от странной компании бойкой Н., от катанья на тройках и пр., особенно после того, как она мне кое-что рассказала о их времяпрепровождении» (*Жуковская Е. И. Записки: Воспоминания. – М., 2001. – С. 186–187.*)

У листі від 29 червня 1930 р. В. І. Вернадський повідомив синові, що відправив йому цю книжку.

²⁰³ Ідеться про Морський плавучий інститут (ПЛАВМОРНІН), заснований 1921 р. в системі Наркомосу. Інститут мав досліджувати моря Північного Льодовитого океану і складався з 4-х відділень: біологічного, гідрологічного, метеорологічного і геолого-мінералогічного. У 1926–1933 рр. у плавучому інституті, перетвореному в 1929 р. у Державний океанографічний інститут, проводилися біогеохімічні дослідження під керівництвом В. І. Вернадського. Див.: *Волков В. П., Коробова Е. М. Из истории изучения биогеохимии моря // Основные направления геохимии. – М., 1995. – С. 213–223. Також див.: Vernadsky W. J. Ozeanographie und Geochemie // Zeitschrift für Kristallographie, Mineralogie und Petrographie. Abt. B. – 1933. – Bd. 44, № 2/3. – S. 168–192.*

²⁰⁴ В. І. Вернадський під час поїздки в складі делегації АН СРСР до Німеччини в 1927 р. в межах «Тижня російських природознавців» виступив на засіданні Берлінського мінералогічного товариства з доповіддю «Геохімічна енергія життя в біосфері» (опубл.: *Vernadsky W. Über die Geochemische Energie des Lebens in der Biosphäre // Zentralblatt für Mineralogie, Geologie und Paläontologie. – 1928. – Abt. B. № 11. – S. 583–594.*) Ця доповідь стала початком задуму монографії «Геохімічна енергія життя в земній корі», до якої він повертається протягом 1930-х років.

²⁰⁵ *Вернадский В. И. История минералов земной коры: [в 2-х т.]. Т. 2: История природных вод. – Л., 1933. – Вып. 1. – С. 1–201; Вып. 2. – Л., 1934. – С. 202–402; Вып. 3. – Л., 1936. – С. 403–562.*

²⁰⁶ Імовірно: *Вернадский В. И.* К вопросу о свободном кислороде в земной коре (рукопись), 1931 р. (АРАН, ф. 518, оп. 1, спр. 44, арк. 186–217).

²⁰⁷ *Вернадский В. И.* Об условиях появления жизни на земле // Изв. АН СССР. Сер. 7. ОМОН. – 1931. – № 5. – С. 633–653. Те саме фр. мовою: Sur les conditions de l'apparition de la vie sur la terre // Revue gén. Sci. pur appl. – 1932. – Vol. 43. – № 17/18. – P. 503–514.

²⁰⁸ У статті «Про умови появи життя на землі» В. І. Вернадський пише, що перша поява життя при створенні біосфери мала відбутися не у вигляді одного якогось виду організму, а у вигляді їх сукупності, що відповідає геохімічним функціям життя. Повинні були відразу з'явитися біоценози. Умови для виникнення біосфери і зародження життя, як він вважав, могли виникнути після виділення Місяця з Землі і створення Тихого океану. При цьому учений допускає в якості механізму виникнення життя як абіогенез (зародження поза живим), так і проникнення живої речовини ззовні, з космосу. Абіогенез, на думку Вернадського, незважаючи на те, що ми не спостерігаємо зараз його проявів, міг існувати в певних умовах до появи біосфери.

²⁰⁹ Кримський Агатангел Юхимович (1871–1942), орієнталіст, славіст, поет, письменник. Академік УАН (1918), неодмінний секретар ВУАН (1918–1928). Докладніше про нього див. комент. № 8 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі. А. Ю. Кримський писав, зокрема, в листі від 18 жовтня 1930 р.: «Половецкие рукописи в Киеве действительно есть. Писаны оне не самими половцами, а теми армянами, к[ото]рые жили на половецкой территории и усвоили половецкий язык как свой обиходный, а потом переселились в Подолию. Армянский алфавит бесконечно точнее латинского [...]» (Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 1. – К., 2012. – С. 331).

Ідеться про унікальні вірмено-кипчацькі рукописи XVI–XVII ст., які були в XIX ст. передані з Кам'янець-Подільського до Київського архіву давніх актів і зараз зберігаються в ЦДІАК України. Описи на них уміщені в: *Гаркавець О. М.* Вірмено-кипчацькі рукописи в Україні, Вірменії, Росії. Каталог. – К., 1993. – 327 с. Транскрипцію, переклад, граматичний коментар див.: *Грунин Т. И.* Документи на половецком языке XVI в. – М., 1937. – 430 с. Також див.: *Дашкевич Я. Р.* Вірмено-половецькі джерела з історії України // Наук.-інф. бюлетень Архівного управління УРСР. – 1965. – № 2. – С. 66–73; *Reychman J.* Badania nad językiem ormiańsko-kipczackim i dziejami Ormian polskich // Przegląd Orientalistyczny. – Warszawa, 1971. – № 1. – S. 61–71; *Григорян В. Р.* История армянских колоний Украины и Польши: армяне в Подолии. – Ереван; Матенадаран, 2005. – 289 с. (перше вид., Ереван, 1980).

²¹⁰ Див. комент. № 154.

²¹¹ Див.: *Вернадский В. И.* Автотрофность человечества // Вернадский В. И. Проблемы биогеохимии. – М., 1980. – С. 228–245. (Тр. Биогеохим. лаб. Т. 16); *Белевцев Р. Я.* В. И. Вернадский о геохимии окружающей среды // 36. наук. пр. Ін-ту геохімії навколишнього середовища. – 2013. – Вип. 22. – С. 113–123.

²¹² У травні – листопаді 1932 р. В. І. Вернадський із дружиною знову побували в Європі: Чехословаччина, Німеччина (Мюнстер, Геттінген, Берлін, Лейпциг) і Франція (Париж). Про відрядження також див.: *Вернадский В. И.* Геохимия, биогеохимия и радиология на новом этапе. Извлечения из отчета о заграничной командировке 1932 г. // Вестник АН СССР. – 1933. – № 11. – Стлб. 17–24. У «Хронології. 1932 р.» Вернадський пізніше згадував, що звіт було опубліковано «із вилученням – цензурований» (*Вернадский В. И.* Дневники: 1926–1934. – М., 2001. – С. 318).

Під час відрядження Вернадські побачилися з сином та його дружиною. Після переїзду до США в 1927 р. Г. В. Вернадський лише тричі побував у Європі – влітку 1932, 1935, 1938 рр. Разом із дружиною – Ніною Володимирівною – в 1932 р. через Францію, а потім Швейцарію молодші Вернадські приїхали до Праги, де пробули від 26 липня до 14 вересня. Див.: Week-end в Болшево, или еще раз «вольные» письма академика В. И. Вернадского / публ. и прим. М. Ю. Сорокиной // Минувшее: ист. альманах. – СПб., 1998. – Вип. 23. – С. 307.

²¹³ Див. комент. № 149.

²¹⁴ Див.: *Вернадский В. И.* Проблемы биогеохимии. Вып. 1: Значение биогеохимии для познания биосферы. – Л., 1934. – 47 с. Як писав автор: «Предлагаемый вниманию читателя первый очерк «Проблем биогеохимии» был в сокращенном виде – в основной, главной своей части – сообщен Академии Наук на юбилейной ее сессии [Отделения математических и естественных наук. – Упор.] в ноябре 1932 г. Так как он появляется отдельно от общего сборника докладов этой сессии, автор получает возможность вернуться к той форме его издания, какую он желал придать ему, когда он писал и обдумывал свою речь и когда он не знал ничего о предполагаемом сборнике» (Там само. – С. 5). Цю працю було перевидано ще в 1935 р.

²¹⁵ I Всесоюзна конференція з радіоактивності проходила в Державному радієвому інституті 23–29 листопада 1932 р., в ній взяли участь 145 співробітників з 48 наукових установ. В. І. Вернадський виступав із вступним словом.

²¹⁶ Ідеться про Фізико-технічний інститут на чолі з Абрамом Федоровичим Йоффе (Йоффе; 1880–1960, академік (1920), віце-президент АН СРСР (1926–1929; 1942–1945)). Утворений як Державний рентгенологічний і радіологічний інститут. У травні 1939 р. інститут під назвою Ленінградський фізико-технічний інститут (ЛФТИ) увійшов до складу АН СРСР, тепер Фізико-технічний інститут імені А. Ф. Йоффе РАН.

²¹⁷ Ідеться, очевидно, про I Всесоюзну конференцію з атомного ядра, яка відбулася в Ленінграді 24–30 вересня 1933 р. Див.: Атомное ядро: сб. докладов 1-й Всесоюзной ядерной конференции. – Л.; М., 1934. – 226 с.

²¹⁸ Любошинський Марко Маркович-молодший, племінник В. І. Вернадського. Докладіше про нього див. комент. № 163 у розділі листів Н. С. Вернадської в цій книзі.

²¹⁹ Біцилі Петро Михайлович (1879–1953), історик, професор. Навчався на юридичному та історико-філологічному факультетах Новоросійського університету. За участь у революційних подіях двічі виключався з університету (1902, 1905), перебував під негласним наглядом поліції. У 1906 р. отримав диплом. З 1911 р. приват-доцент Новоросійського університету. Вивчав європейське середньовіччя. З вересня 1919 р. екстраординарний професор Новоросійського університету. Емігрував, викладав у Белградському університеті, в 1924–1948 рр. ординарний професор Університету «Св. Климента Охридски» в Софії.

²²⁰ Очевидно, йдеться про Петрункевича Олександра Івановича (1875–1964), зоолога-ентомолога, який з 1903 р. жив і працював у США. У 1917–1944 рр. професор Єльського університету, товариш Георгія Вернадського. Син відомого громадсько-політичного діяча І. І. Петрункевича, друга В. І. Вернадського. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів І. І. Петрункевича в цій книзі.

²²¹ Тимошенко Степан Прокопович (1878–1972), учений у галузі теорії пружності, опору металів. Академік першого складу УАН (1918). Докладніше про нього див. комент. № 1 до листа № 360 у розділі «Офіційне листування» в цій книзі.

²²² Ростовцев Михайло Іванович (1870–1952), історик античності, археолог. Навчався в Київському університеті, закінчив Петербурзький університет (1892). Доцент і професор (1901–1918) цього університету. Академік РАН (1917) і АН СРСР (1925), проте виключений зі складу дійсних членів АН на Загальних зборах АН СРСР 15 грудня 1928 р. «через те, що вийшов за кордон і втратив зв'язок з АН СРСР». Від 1918 р. в еміграції в Англії (викладав в Оксфорді) та з 1920 р. – у США. Викладав в університетах Вісконсіна та Єля (з 1925 р.). Патрунував Г. В. Вернадського, коли той викладав у Єлі. Див. їхнє листування у: Скифский роман: Архивное наследие М. И. Ростовцева. – М., 1997. – С. 516–529.

²²³ Очевидно, йдеться про Нейолову Лідію Олександрівну (1863–1941/42), двоюрідну сестру В. І. Вернадського. Докладніше про неї див. комент. № 1 у розділі листів Л. О. Нейолової в цій книзі. Імовірно, в родинному колі її називали Ліля.

²²⁴ 12 березня 1933 р. В. І. Вернадському виповнилося 70 років, втім він був проти того, щоб Академія наук відзначала його ювілей.

Академія відзначила «ювілейні дати» з життя академіка пізніше, 1936 р., випуском наукового збірника: Академіку В. І. Вернадському к 50-летию научной и педагогической деятельности: [в 2-х т.] / ред. А. Е. Ферсман. – М., 1936. – Т. 1. – 606 с.; Т. 2. – С. 619–1272.

²²⁵ *Вернадский В. И.* Очерки геохимии. 4-е (2-е рус. – перераб. с посл. нем. изд. 1930 г.). – М.; Л.; Грозный; Новосибирск, 1934. – 380 с. Перше видання російською (французьке 1924 р.): *Вернадский В. И.* Очерки геохимии. – М.; Л., 1927. – 368 с. Було також видання японською (Токио, 1933, 553 с.).

²²⁶ В. І. Вернадський згадував, що 1932 р. домігся відрядження за кордон на рік і поділив його на дві частини – другу піврічну половину планував у травні – листопаді 1933 р. (*Вернадский В. И.* Дневники: 1926–1934. – М., 2001. – С. 318–319, 328). Однак, до початку серпня 1933 р. йому прийшлося вибивати дозвіл на виїзд.

3 серпня 1933 р. до лютого 1934 р. В. І. Вернадський був у відрядженні за кордоном. Відвідав Прагу, Париж, Лондон, Оксфорд, Кембридж, читав лекції з геохімії води у Сорбонні. Повертався через Варшаву, де також відвідав Радієву лабораторію фізичного інституту.

²²⁷ В. І. Вернадський часто прохав сина докладніше і більш відверто написати про свою наукову і викладацьку працю. Втім, такі листи з'являлися лише під час перебування батьків за кордоном. Ці позацензурні листи батько повернув синові, і вони не потрапили до СРСР.

Згаданий В. І. Вернадським лист сина, скоріш за все, від 27 серпня 1933 р., його опубліковано у: «Очень горько мне...»: письма Георгия Вернадского / публ. М. Сорокиной // Источник. – 1999. – № 1. – С. 49–53.

²²⁸ Ідеться, очевидно, про «новий курс» (New Deal) адміністрації президента США Франкліна Делано Рузвельта задля подолання Великої депресії в період між 1933 і 1940 рр. – заходи із запровадження централізованого планування і стимулювання економіки США. Ставши президентом, Рузвельт закликав країну до «сміливих і наполегливих експериментів», до пошуку «нових способів подолання труднощів». Президент негайно вніс до Конгресу і дістав схвалення на 70 законодавчих актів, направлених на порятунок грошово-кредитної і банківської системи, оздоровлення промисловості, сільського господарства і торгівлі. Всі ці заходи отримали назву «першого нового курсу» (1933–1934).

²²⁹ «В планах дальнейшей работы над русским средневековым ставлю себе двойную задачу: 1) Иван III и его эпоха, 2) история средневековой русской политической мысли. Статья моя о ереси жидовствующих, которая должна появиться в октябрьской книжке Speculum'a – как бы предварительный очерк в направлении обеих поставленных мною себе задач», – писав Георгій батькові 27 серпня 1933 р. («Очень горько мне...»: письма Георгия Вернадского / публ. М. Сорокиной // Источник. – 1999. – № 1. – С. 49).

²³⁰ Ідеться про Федора Васильовича Тарановського (1875–1936), правознавця. Академіка першого складу УАН (1918). Докладніше про нього див. комент. № 1 до листа № 361 у розділі «Офіційне листування» в цій книзі.

Можливо, В. І. Вернадський мав на увазі такі праці: *Тарановский Ф. В.* 1) Обзор памятников Магдебургского права западно-русских городов литовской эпохи: ист.-юрид. исслед. – Варшава, 1897. – 207 с.; 2) Отзыв о сочинении В. И. Сергеевича: «Древности русскаго права», том I, 1909 г., том II, 1908 г. (изд. 3-е). – Юрьев, 1911. – 118 с.; 3) Начерки з історії державного права Речі Посполитої XVII в. – I: Догматика державного права Речі Посполитої XVII в. в праці Христофора Гарткноха // Зап. Соціально-екон. відділу ВУАН. – К., 1926. – Т. 2/3. – С. 69–123; 4) Статистичні описи Польщі Кромера й Старовольського та їх значіння для утворення догматики польського державного права в XVII в. // Там само. – К., 1926. – Т. 4. – С. 1–17; 5) Літературна полеміка 60-х років XVII віку про мету Польської дер-

жави як привід до відокремлення догматично-юридичного виучування політичного устрою Речі Посполитої // Там само. – К., 1927. – Т. 5/6; 6) Перший систематичний виклад догми державного права Речі Посполитої в другій половині XVII в. в трактаті Хвальковського // Там само. – К., 1927. – Т. 5/6. – С. 26–60.

²³¹ Ідеться про: *Brückner A.* Dzieje kultury polskiej: [od czasów przedhistorycznych do r. 1914]. – Kraków; Warszawa, 1930–1939. Т. 1–4; Зокрема: Т. 2: Polska u szczytu potęgi. – Kraków, 1930. – 600 s.; Т. 3: Czasy nowsze do roku 1831. – Kraków, 1931. – 778 s.

²³² *Дорошенко Д.* Нарис історії України. Т. 1: до половини XVII ст. – Варшава, 1932. – 231 с. (Праці Українського наукового інституту. Т. 9).

²³³ У листі до сина від 30 вересня 1933 р. з Праги В. І. Вернадський, не подаючи назви книги, називає її основні глави, над якими він планує працювати: 1) Про виявлення основних геологічних ідей; 2) Біосфера та 3) Про геохімічну енергію життя (BAR. George Vernadsky Coll., Box 12).

²³⁴ Геттон Джеймс (Hutton James; 1726–1797), шотландський дослідник природи, геолог, фізик і хімік. Його вважають батьком сучасної геології і геохронології. У своїй праці «Теорія Землі» (Theory of the Earth. Edinburgh, 1795. 3 vols) розглядав історію Землі як нескінченне повторення циклів, протягом яких відбувалося руйнування одних континентів і виникнення інших.

²³⁵ Снядецький Анджей (Śniadecki Jędrzej, Sniadeckis Andrius; 1768–1838), лікар, біолог, хімік; професор Віленського університету. Його праця «Теорія органічних істот» (3 томи, 1804–1811), одна з перших монографій з біохімії в світовій літературі. У книзі розглядаються закономірності розвитку живих організмів і біологічних процесів як результат обміну речовин. Свою теорію Снядецький базував на новітніх досягненнях фізіології. Праця була перекладена на німецьку і французьку мови.

Śniadecki J. Teorya jestestw organicznych. Т. 1. Warszawa, 1804. – 264 s.; Т. 2. Wilno, 1811. – 464 s. (друге вид. Т. 1–3. – Wilno, 1838).

²³⁶ Ідеться, очевидно, про синів Гедимінаса – Гедиміновичів як удільних князів на давньоруських землях. Представники численних родів нащадків Гедимінаса обіймали найвищі державні посади, здійснили вагомий внесок у розбудову державності Литви, Речі Посполитої та Росії. Див., зокрема: *Войтович Л. В.* 1) Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. – Львів, 1996. – 256 с.; 2) Династія Гедиміновичів // *Войтович Л.* Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль: іст.-генеал. дослідж. – Львів, 2000; *Василенко В. О.* Політична історія Великого князівства Литовського (до 1569 року) в східнослов'янських історіографіях XIX – першої третини XX ст. – Дніпропетровськ, 2006. – 660 с.; *Дворниченко А. Ю.* Русские земли Великого княжества Литовського (до начала XVI века): Очерки истории общины, сословий, государственности. – М., 2013. – 240 с.

²³⁷ Ідеться, ймовірно, про кн.: *Рязановский В. А.* Монгольское право: преимущественно обычное: ист. очерк. – Харбин, 1931. – 352 с.

²³⁸ «Порядок» – помірно-ліберальна політична і літературна газета, виходила в Петербурзі з 1 січня 1881 р. за редакцією М. М. Стасюлевича. З 26 березня 1881 р. була заборонена роздрібна торгівля газети; 8 січня 1882 р. видання було припинене на 1½ місяці, після чого не поновлювалося.

«Страна» – політична газета ліберальної спрямованості, видавалася в Петербурзі з 1880 р. Л. О. Полонським. У січні 1883 р. видання було призупинене і підпорядковане попередній цензурі, але пізніше не відновилося.

²³⁹ Ідеться про 1 березня 1881 р. – вбивство імператора Олександра II народовольцями, серед котрих більшість становили вихідці з України – Андрій Желябов, Микола Кибальчич, Софія Перовська, Віра Фігнер.

²⁴⁰ Очевидно, Кайндль Раймунд Фрідріх (Kaindl Raimund Friedrich; 1866–1930), австрійський історик, уродженець Чернівців, етнограф, фольклорист, педагог. З 1901 р. професор австрійської історії у Чернівцях. Був ректором Чернівецького університету. Дійсний член НТШ. Вивчав, зокрема, фольклор русинів і гуцулів Буковини та народно-пісенну творчість у регіоні.

²⁴¹ *Волоцкой М. В.* Хроника рода Достоевского (1506–1933) / под ред. М. Цявловского; предисл. П. М. Зиновьева – М., 1933. – 443 с., илл. (Записи прошлого. Воспоминания и письма). Також див.: Хроника рода Достоевских / под ред. И. Л. Волгина; *Волгин И. Л.* Родные и близкие: ист.-биограф. очерки. – М., 2012. – 1232 с.

²⁴² Йдеться про Вернадського Василя Івановича (1769–1838), військового лікаря. Навчався в Києво-Могилянській академії, згодом у Московській військово-медичній академії. Брав участь у військових походах російської армії на чолі з О. В. Суворовим і М. І. Кутузовим в Австрію, Італію, Швейцарію, зокрема й у героїчно-легендарному поході через Чортів Міст у 1799 р. У 1826 р. отримав чин колезького радника та з 1830 р. служив ординатором Київського військового шпиталю. Саме він змінив прізвище на Вернадський. У 1819 р. розпочав процес долучення своєї родини до російського дворянства, який закінчився в 1853 р. указом Урядового Сенату про внесення родини Вернадських до 3-ї частини Родовідної книги Чернігівської губернії за вислуженими Василем Івановичем чинами. Його дружина Вернадська (уродж. Короленко) Катерина Яківна (1781–1844). Про неї і родину див. комент. № 305.

²⁴³ За родинною легендою: дід Вернадського Василь Іванович «был проклят своим отцом и порвал – как отец Достоевского – с семьей» (*Вернадский В. И.* Дневники. 1935–1941: в 2-х кн. Кн. 1: 1935–1938. – М., 2006. – С. 31).

Прадід видатного вченого – козак Іван Никифорович Вернацький (бл. 1730 – після 1786), син значкового товариша, здобув освіту в Переяславському колеґіумі та Києво-Могилянській академії. Пізніше він оселився на Чернігівщині і став священиком у с. Церковище. У 1786 р. його рід було визнано в російському дворянстві та внесено до першої частини Родословної книги Чернігівського намісництва. Докази шляхетного походження роду базувалися на свідченнях дванадцяти дворян, що вимагалося тодішнім законодавством, але пізніше ця норма була скасована, і Вернадські, як і багато інших представників козацької старшини, були позбавлені дворянства. Був одружений на доньці дякона Пелагеї Леонтіївни Леонтович. Вони мали трьох синів: Василя (1769–1838), Івана (бл. 1778–?) і Микиту (1780–1852) та доньку Марію (у шлюбі Могилевська; 1775–?). Див.: *Томазов В. В.* Генеалогія В. І. Вернадського: походження та родинні зв'язки // Наука та наукознавство. – 2013. – № 2. – С. 87–88). Деякі видання подають роки життя Івана Вернацького (?–1813).

²⁴⁴ Незрозуміло, про яке саме видання листування Короленка йдеться в листі. Письменник В. Г. Короленко був троюрідним братом В. І. Вернадського. Значна частина листування В. Г. Короленка була видана в 1920-ті – на початку 1930-х років: *Короленко В. Г.* 1) Письма: 1888–1921 / под ред. Б. Л. Модзалевского: Труды Пушкинского Дома при РАН. – Пг., 1922. – 352 с.; 2) Письма к И. И. Белоконскому. 1883–1921 гг. – М., 1922. – 115 с.; 3) Полное собрание сочинений. Посмертное издание. Письма. – Харьков; Полтава, 1923. – Т. 1: 1879 – 1887 гг. – 236 с., Т. 2: 1888–1889 гг. – 190 с.; 4) А. П. Чехов и В. Г. Короленко. Переписка / Музей им. А. П. Чехова в Москве; ред. и вступление Н. К. Пиксанова; коммент. Л. М. Фридкина. – М., 1923. – 106 с.; 5) Письма к А. Г. Горнфельду / с предисл. А. Г. Горнфельда. – Л., 1924. – 214 с.; 6) Письма к П. С. Ивановской / предисл. П. С. Ивановской; ред. и примеч. А. Б. Дермана. – М., 1930. – 279 с.; 7) Переписка В. Г. Короленко и Н. Л. Когана (Наумова). (1889–1893): по материалам архива В. Г. Короленко / под ред. и с примеч. Н. В. Короленко и А. Л. Кривинской. – М., 1933. – 54 с.; 8) Избранные письма. – М.: 1932–1936. – Т. 1–3.

²⁴⁵ Незрозуміло, про які публікації оповідань Г. В. Вернадського у часописі «Русское богатство» йдеться.

²⁴⁶ У листі йдеться, очевидно, про якісь книги історика, професора Київського університету, академіка Петербурзької АН (1914) і УАН (1921) Володимира Степановича Іконникова (1841–1923).

Сибирская советская энциклопедия / под общ. ред. М. К. Азадовского. – [Новосибирск, 1929–1932]. – Т. 1–3 (А–Н). Запланований четвертий том був опублікований лише 1992 р. в Нью-Йорку.

²⁴⁷ Наприкінці липня 1935 р. В. І. Вернадський із дружиною виїхав до Чехословаччини, де проходив курс лікування на водах у Карлсбаді, зробив коротку поїздку в Париж і в кінці листопада повернувся до Москви.

²⁴⁸ Г. В. Вернадський улітку 1935 р. приїздив до Європи.

²⁴⁹ Імовірно, йдеться про книжку: *Вернадский Г. В. Опыт истории Евразии с половины VI века до настоящего времени.* – Берлин, 1934. – 189 с.

Ще 27 серпня 1933 р. Георгій писав батькові: «Так вот, возвращаясь к будущей немецкой моей книге, – я рассчитывал ее кончить в сентябре, но вижу теперь, что раньше октября – ноября мне ее не кончить (впрочем, по контракту я должен представить рукопись не позже февраля 1934, так что время еще есть). Немецкую книгу пишу с большим интересом – в главах о современной России надеюсь использовать свой американский опыт последних лет, особенно в смысле лучшего понимания истории международных отношений. В общей концепции русской истории стараюсь уделить гораздо больше внимания Западной Руси и Украине, чем это делалось раньше. В общем эта немецкая книга для меня является переработкой, с исправлением ошибок, и доведением до современности моего Начертания русской истории. Читаю сейчас между прочим Историю Украины-Руси Грушевского (которую раньше читал только частями). Очень много выношу для понимания русского средневековья» (цит. за: «Очень горько мне...»: Письма Георгия Вернадского / публ. М. Сорокиной // Источник. – 1999. – № 1. – С. 49).

²⁵⁰ Буковина, з її, в тому числі, слов'янським населенням упродовж історії входила до складу Київської Русі, потім стала південно-східною частиною Галицько-Волинського князівства, декілька століть існувала в складі Молдавського князівства, Польщі, Туреччини, Австро-Угорщини. Поняття «Буковинська Русь» підкреслює безперервність проживання тут автохтонного руського населення. Щодо історії руського етносу, проблем російської та української самоідентифікації, прагнень москвофільських кіл визволити Карпатську Русь (Руську Галичину, Буковинську та Угорську Русь) «від австрійського абсолютного гніту» і приєднати до Росії див., зокрема: *Смаль-Стоцький С.* Буковинська Русь: культурно-історичний образок. – Чернівці, 1897. – 295 с.; *Погодин А. Л.* 1) Славянський мир. Политическое и экономическое положение славянских народов перед войной 1914 года. – М., 1915. – 420 с.; 2) *Зарубежная Русь.* – Пг., 1915. – 32 с.; *Добржанський О.* Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст. – Чернівці, 1999. – 574 с.; *Бахтурина А.* Политика Российской Империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны. – М., 2000. – 264 с.; *Пашаева Н. М.* Очерки истории русского движения в Галичине XIX–XX вв. – М., 2001. – 201 с.; *Никифорак М. В.* Буковина в державно-правовій системі Австрії (1774–1918 рр.). – Чернівці, 2004. – 383 с.; *Плекан Ю.* Москвофільський рух в Східній Галичині (кін. XIX – поч. XX ст.) // Питання історії України: зб. наук. ст. Чернівецького нац. ун-ту ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2009. – Т. 12. – С. 37–43.

²⁵¹ Василенко М. П. Див. комент. № 10.

Іванов Михайло Федорович (1871–1935), учений-тваринник. Академік ВАСГНІЛ. Закінчив Харківський ветеринарний інститут (1897), вивчав тваринництво за кордоном. У 1900–1913 рр. доцент, потім професор Харківського ветеринарного інституту, з 1914 р. до кінця життя професор Московського сільськогосподарського інституту. У 1926–1930 рр. професор Московського зоотехнічного інституту і професор Московського інституту вівчарства. За його

проектом у 1913 р. в Харкові була організована Перша зоотехнічна дослідна станція, в 1925 р. на його пропозицію була організована зоотехнічна дослідницька станція і племінна станція в «Асканії-Нова».

Леві Сільвен (Lévi Sylvain; 1863–1935), французький орієнталіст і індолог. Професор у Колеж де Франс (з 1894 р.). Іноземний член-кореспондент РАН (1918). Відомий своїми антисіоністськими поглядами.

²⁵² Chamberlin William Henry. Russia's Iron Age. – Boston, 1934. – IX, 400 p.

²⁵³ Після перенесення в 1934 р. за рішенням уряду Академії наук СРСР до Москви, Біогеохімічної лабораторії в тому числі, В. І. Вернадський у 1935 р. переїхав до столиці.

²⁵⁴ Вернадский В. И. История минералов земной коры: [в 2-х т.]. Т. 2. История природных вод. – Л., 1933. – Вып. 1. – С. 1 – 201; Вып. 2. – Л., 1934. – С. 202–402; Вып. 3. – Л., 1936. – С. 403–562.

²⁵⁵ Вернадский Г. В. Опыт истории Евразии с половины VI века до настоящего времени. – Берлин, 1934. – 189 с.

²⁵⁶ Ідеться про академічні Комісію з важкої води (перетворена пізніше в Комісію з ізотопів) та Метеоритну комісію (з 1939 р. – Комітет з метеоритів).

²⁵⁷ Кіжнер Микола Матвійович (1867–1935), хімік-органік. Член-кореспондент (1929) та почесний член АН СРСР (1934). Закінчив Московський університет (1890); в 1901–1913 рр. професор Томського технологічного інституту, в 1914–1917 рр. – Народного університету ім. Шанявського в Москві, з 1919 р. керував Центральною лабораторією Державного тресту анілінофарбної промисловості. З 1935 р. працював в Академічній лабораторії АН СРСР.

²⁵⁸ Фомін Олександр Васильович. Докладніше про нього див. комент. № 111 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

Про М. П. Василенка, С. Леві та М. Ф. Іванова див. комент. № 251.

Добровольська Ганна Францівна (?–1935), дружина лікаря-гігієніста К. Е. Добровольського. Див. комент. № 401 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

Мензбір Михайло Олександрович (1855–1935), зоолог. Член-кореспондент Петербурзької АН (1896), академік АН СРСР (1929). Закінчив Московський університет (1878), з 1886 р. професор у ньому. У 1911 р. пішов у відставку на знак протесту проти утисків студентства. У 1917–1919 рр. ректор Московського університету. У 1930 р. організував при своїй лабораторії в університеті лабораторію зоогеографії Академії наук.

²⁵⁹ Гагман Олександр Миколайович (1871–1935), уролог. Закінчив Московський університет, до 1911 р. працював у його хірургічній клініці. З 1909 р. також керував кафедрою загальної хірургії Московських Вищих жіночих курсів (згодом 2-го МДУ). З 1924 р. і до кінця життя науковий керівник Державного рентгенологічного інституту, в організації якого брав безпосередню участь.

²⁶⁰ Очевидно: Flexner Abraham. Universities: American, English, German. – London, 1930. – 381 p.

²⁶¹ У серпні – листопаді 1936 р. відбулася остання поїздка В. І. Вернадського за кордон. Він лікувався в Карлових Варах, побував у Празі, Парижі, Лондоні, відвідав Німеччину. Почав писати книжку «Об основных проблемах биогеохимии», яку називав «справою життя».

²⁶² Імовірно, йдеться про завершення реорганізації Середньоазіатського державного університету (в 1918–1923 рр. – Туркестанський державний університет у Ташкенті). У 1929–1931 рр. університет зазнав докорінної реорганізації: п'ять його факультетів із шести – медичний, східний, сільськогосподарський, радянського господарства і права, інженерно-меліоративний з повним комплектом професорсько-викладацького складу, лабораторіями та обладнанням виділилися в самостійні вищі і вищі технічні навчальні заклади: Середньоазіатський сільськогосподарський, Ленінабадський плодово-овочевий, Ашхабадський зооветеринарний.

нарний, Середньоазіатський бавовняно-іригаційний, Політехнічний і Середньоазіатський геологорозвідувальний інститути. Пізніше від університету відокремилися Таджикиський вищий педагогічний інститут, середньоазіатський медичний і плановий інститути. Замість великої мережі науково-дослідних інститутів і їх відділів, а також самостійних кабінетів виникло три інститути – Біологічний, Хімічний і Фізико-математичний. У 1934–1935 рр. у державному університеті було утворено два нових факультети – історичний і геолого-грунтово-географічний.

²⁶³ *Вернадский В. И.* Гете как натуралист: мысли и замечания // Бюл. Моск. о-ва испытателей природы. Отд. геол. – 1946. – Т. 21, № 1. – С. 5–52.

²⁶⁴ Браун Федір Олександрович (Braun Friedrich; 1862–1942), філолог-германіст, професор Петербурзького університету (1907–1920). У 1920 р. був відряджений до Німеччини і вирішив залишитися «за станом здоров'я». Професор Лейпцизького університету (1922–1932); з 1926 р. співдиректор Інституту Східної Європи цього університету. Член-кореспондент АН СРСР (1927). Значився в друкованих списках Академії до 1930 р. як іноземний член АН, і офіційної ухвали про його виключення з Академії не було.

²⁶⁵ Точна назва газети «Голос России». Ідеться про публіциста і письменника Івана Лук'яновича Солоневича (1891–1953). У 1916 р. закінчив юридичний факультет Петроградського університету. Відомий як теоретик монархізму і автор книг про СРСР («Россия в концлагере», «Диктатура импотентов» та ін.). Брав участь у Білому русі і антирадянському підпіллі. У 1932 р. втік з радянського концтабору, в якому утримувався з 1930 р., жив в еміграції у Фінляндії, Болгарії, Німеччині, Аргентині та Уругваї. Влітку 1936 р. переїхав до Софії, де видавав газету «Голос России». Після її закриття болгарською владою в 1938 р. переїхав до Німеччини, де заснував «Нашу газету», яка була закрита в 1941 р. Після війни переїхав до Аргентини, де видавав щотижневу російську монархічну газету «Наша страна». Був висланий з країни, перебрався до Уругваю.

У виданні газети «Голос России» (1936–1938), яка номінувалася як орган «Русского общетрудового союза в Болгарии», брав участь Борис Лук'янович Солоневич (1898–1989), якому вдалося в 1934 р. здійснити втечу з радянського концтабору в Карелії до Фінляндії.

²⁶⁶ «Последние новости», найпопулярніша і впливова газета російської еміграції. Видавалася в Парижі з 1920 по 1940 р. Головним редактором газети до 1921 р. був М. Л. Гольдштейн, потім – П. М. Мілюков. У 1921 р. газету фінансував дипломат і підприємець Борис Олександрович Бахметев (1880–1951).

«Современные записки», літературний журнал російської еміграції, який видавався в Парижі в 1920–1940 рр. Загалом вийшло 70 номерів.

²⁶⁷ *Вернадский В. И.* О некоторых основных проблемах биогеохимии [в связи с работами Биогеохимической лаборатории АН СССР] // Изв. АН СССР. ОМОН. Сер. геол., – 1938. – Т. 18, № 1. – С. 19–34 (передр. у кн.: *Вернадский В. И.* Живое вещество и биосфера. – М., 1994. – С. 480–491). Також див.: *Vernadsky W.* On some fundamental problems of biogeochemistry (In connection with the work of the Laboratory of biogeochemistry of the Academy of the Sciences of USSR) // Труды Биогеохимической лаборатории АН СССР. – 1939. – Т. 5. – С. 5–17; Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 4. Кн. 2. – К., 2012.

²⁶⁸ Ідеться про книжку «Об основных проблемах биогеохимии», яку В. І. Вернадський називав «справою життя».

²⁶⁹ Ідеться про 17-ту сесію Міжнародного геологічного конгресу 20–29 липня 1937 р. в Москві.

Див.: *Вернадский В. И.* О значении радиологии для современной геологии: Определение геологического возраста // Труды 17-й сессии Международного геологического конгресса СССР, 1937. – М., 1939. – Т. 1. – С. 215–239.

²⁷⁰ Ідеться про поїздки Радянським Союзом для делегатів 17-ї сесії Міжнародного геологічного конгресу.

²⁷¹ Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского московского университета за истекающее столетие, со дня учреждения янв. 12-го 1755 г., по день столетнего юбилея янв. 12-го 1855 г., составленный трудами профессоров и преподавателей, занимавших кафедры в 1854 г. – М., 1855. – 485 с.

Ідеться про Івана Васильовича Вернадського. Докладніше про нього див. комент. № 181 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

²⁷² Ідеться, ймовірно, про біографію О. С. Пушкіна, написану Дмитром Миколайовичем Бантиш-Каменським (1788–1850) на підставі розповідей батька поета і частково з особистих спогадів; це була перша велика для свого часу біографія поета: *Бантыш-Каменский Д. Н. Словарь достопамятных людей русской земли*: [дополнения]. В 3 ч. – СПб., 1847. – Ч. 2: Е–П. – С. 58–205.

²⁷³ Арендт (Аренд, Арнд) Микола Федорович (Ніколає Мартін; 1785–1859), лікар-хірург, доктор медицини і хірургії. Вихованець Медико-хірургічної академії. Служив лікарем в Генеральному госпіталі в Петербурзі. З 1806 р. брав участь у військових кампаніях. Став одним із найвідоміших російських військово-польових хірургів в Європі часів наполеонівських воєн. У 1819 р. повернувся в Росію, де став головним лікарем Петербурзького артилерійського шпиталю. З 1827 р. головний лікар закладів петербурзького Приказу громадського піклування, а з 1829 р. дорадчий лікар при міських лікарнях, займався приватною практикою. Імператор Микола I і О. С. Пушкін були найвідомішими його пацієнтами.

Дід М. Ф. Арендта, лютеранин і майстер мідних справ Йоганн, був родом із Пруссії. У першій половині XVIII ст. він приїхав у Москву і пізніше прийняв російське підданство. Батько – Теодор (Федір) Арендт (1755–1797), навчався в хірургічній школі при Московському генеральному госпіталі. З 1776 р. служив у військово-медичному відомстві, лікарем у Казанському адміралтейському госпіталі, в Ревелі, а з 1791 р. штаб-лікарем московської поліції.

²⁷⁴ Старицький Єгор Павлович (1825–1899), юрист, судовий діяч, голова департаменту законів Сенату. Докладніше про нього див. комент. № 5 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі. Матір'ю Є. П. Старицького була Наталія Федорівна Арендт (бл. 1785–1873), сестра лейб-медика імператорського двору Миколи Федоровича Арендта.

²⁷⁵ Рашевський Микола Петрович (Rashevsky Nicolas; 1889–1972), біофізик, далекий родич В. І. Вернадського. Закінчив Київський університет. У 1919 р. працював у Комісії для вивчення природних продуктивних сил України при УАН, де й познайомився з В. І. Вернадським. Восени 1919 р. був мобілізований до армії генерала А. І. Денікіна. В. І. Вернадський просив барона П. М. Врангеля відпустити талановитого науковця на службу до Таврійського університету. Евакуювався з Криму в листопаді 1920 р. разом із військами Врангеля. Працював учителем у Константинополі, викладав у Російському університеті в Празі (1922–1924). Перебрався до США, де до 1934 р. працював в управлінні концерну «Вестінгауз». З 1935 р. викладач математичної біофізики в Чиказькому університеті, а з 1945 р. професор цього університету, одночасно працював у Мічиганському науково-дослідному інституті. Засновник журналу «Bulletin of Mathematical Biophysics» (1939). Часто виступав з лекціями з математичної біології в країнах Європи, зокрема в Московському та Ленінградському університетах (1963). В еміграції продовжував листуватися з В. І. Вернадським, надрукував його некролог. Див.: *Рашевский Н. П. Вернадский В. И. // Новый журнал. – Нью-Йорк, 1945. – Кн. 10. – С. 333–339; передрук. у кн: В. И. Вернадский: pro et contra / сост., вступ. ст., комент. А. В. Лаппо. – СПб., 2000. – С. 391–394, 810.*

²⁷⁶ Такі збірники не були видані.

Щодо О. П. Карпинського див. некролог: *Вернадский В. И. Крупнейший натуралист: (Памяти А. П. Карпинского) // Вестн. АН СССР. – 1936. – № 7. – С. 38–39.*

Обручев Володимир Опанасович (1863–1956), геолог, географ, мандрівник. Академік АН СРСР (1929). Керівник Комісії (Комітету) з вивчення вічної мерзлоти та Інституту мерзло-

тознавства АН СРСР. Докладніше про нього див. комент. № 295 у розділі листів Л. Л. Іванова в кн. 1 цього видання.

²⁷⁷ У серпні 1937 р. у В. І. Вернадського стався інсульт. Він на деякий час втратив рухомість пальців і кисті правої руки. Другий інсульт 24 грудня 1944 р. був для вченого фатальним – за 12 днів його не стало.

²⁷⁸ *Артамонов М. И.* Очерки древнейшей истории хазар. – Л., 1936. – VII, 136, [3] с. Також див.: *Артамонов М. И.* История хазар. – Л., 1962. – 523 с. (перевид.: СПб., 2002. – 548 с.).

²⁷⁹ Очевидно, йдеться про статтю: *Осинов Д.* Новый учебник истории СССР // Правда. – 1937. – 25 августа – у зв'язку з виходом «Краткого курса истории СССР» під редакцією проф. А. В. Шестакова для III–IV класів. Також див.: *Шестаков А.* Основные проблемы учебника «Краткий курс истории СССР» // Историк-марксист. – 1937. – № 3. – С. 85–98. Статтю Д. Осипова передруковували інші газети.

²⁸⁰ Ідеться, ймовірно, про книжку, яка ще готувалася: Правда Русская: учеб. пособие / отв. ред. Б. Д. Греков. – М.; Л., 1940. – 112 с.

²⁸¹ Очевидно, йдеться про: Гісторыя Беларусі ў дакументах і матэрыялах (IX–XVIII ст.) / склад.: В. К. Шчарбакоў, К. І. Кернажыцкі, Д. І. Даўгяла. Т. 1. – Менск, 1936. – 678 с.

²⁸² *Богомолец А. А.* Продление жизни. – К., 1938. – 96 с.

²⁸³ Ідеться про еміграцію з окупованої німцями Чехословаччини до США родини доньки В. І. Вернадського Ніни Володимирівни. Див. комент. № 202 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

²⁸⁴ Праця «Опыт гидрохимии и геохимии вод Земли» (1939. 70 с.) залишилася в рукопису і була видана лише в 1960 р.: *Вернадский В. И.* Избр. соч. – М., 1960. – Т. 4, кн. 2. – С. 541–587. Також див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 6. Кн. 2. – К., 2012.

²⁸⁵ У травні 1939 р. В. І. Вернадський відвідав Київ, де взяв участь у двох конференціях (з пегматитів та з порівняльної фізіології). Це була перша за майже 10 років поїздка В. І. Вернадського до Києва.

²⁸⁶ Деякий час після переїзду до США родина Толлів мешкала в Георгія Володимировича.

²⁸⁷ Палладін Олександр Володимирович (1885–1972), біохімік. З 1925 по 1970 р. очолював Український біохімічний інститут (з 1931 р. – Інститут біохімії), професор Київського університету. Академік АН УРСР (з 1929 р.; у 1934–1939 рр. неодмінний секретар академії, в 1946–1962 рр. президент), академік АН СРСР (1942). Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 84–98.

Палладін Володимир Іванович (1859–1922), ботанік, фізіолог, біохімік. Академік Петербурзької АН (1914). У 1917–1920 рр. перебував у Харкові та в Криму, працював у Таврійському університеті (1919–1920), був директором Нікітського ботанічного саду. Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 71–84.

²⁸⁸ *Макаренко А. С.* Педагогическая поэма. Ч. 1–3. – М., 1934–1936.

Макаренко Антон Семенович (1888–1939), педагог і письменник, один із засновників системи дитячо-підліткового виховання. Уродженець м. Білопілля Харківської губернії. Здійснив у педагогічній практиці дослід з масового перевиховання дітей-правопорушників у трудовій колонії ім. М. Горького (1920–1928, під Полтавою, з 1926 р. в Куряжі поблизу Харкова) і дитячій комуні ім. Ф. Е. Дзержинського (1927–1935, у передмісті Харкова), який не має аналогів.

²⁸⁹ *Вернадский В. И.* Проблемы биогеохимии [вып. 2.]: О коренном материально-энергетическом отличии живых и косных естественных тел биосферы. – М.; Л., 1939. – 34 с. Відомостей про публікацію згаданої французької версії статті бракує. Втім у перекладі Е. Греньє стаття була видана французькою 2000 р.: *Vernadski V. I.* Sur la différence énergétique matérielle

fondamentale entre les corps naturels vivants et non vivants dans la biosphère. I–II // *Fusion*. – 2000. – № 83. – P. 11–25. Водночас вийшла й англійською в перекладі Дж. Тенненбаума та Р. Дугласа: *Vernadsky V. I. Problems of Biogeochemistry II: On the Fundamental Material-Energetic Distinction Between Living and Nonliving Natural Bodies of The Biosphere // 21st Century: Science and Technology*. – Winter 2000–2001. – P. 20–39. Втім, стаття була надрукована англійською ще 1944 р. Див. комент. № 352.

²⁹⁰ *Vernadsky G. Feudalism in Russia // Speculum*. – 1939. – Vol. 14, № 3. – P. 300–323. Також див.: *Vernadsky G. Feudalism in Kievan Russia // American Slavic and East European Review*. – 1948. – № 7. – P. 3–14.

²⁹¹ Греков Б. Д. Киевская Русь. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.; Л., 1939. – 282 с.

²⁹² Карно Марі Адольф (Carnot Marie Adolphe; 1839–1920), французький хімік, гірничий інженер і політик. Професор Гірничого інституту (École des Mines) у Парижі, член Французької АН.

²⁹³ Ідеться, очевидно, про: Правда Русская. 1: Тексты / под ред. Б. Д. Грекова; подг. к печ. В. П. Любимов, Н. Ф. Лавров, М. Н. Тихомиров. – М.; Л., 1940. – 506 с.

²⁹⁴ Петрункевич О. І. Докладніше про нього див. комент. № 220.

²⁹⁵ Було видано лише 1940 р. в одному томі: *Вернадский В. И. Биогеохимические очерки, 1922–1932 гг.* – М.; Л., 1940. – 250 с.

²⁹⁶ Про яку працю йдеться, сказати важко. У щоденнику В. І. Вернадський зазначав 29 жовтня 1940 р.: «Сегодня диктовал Ане <Г. Д. Шаховській> утром V (выпуск) «Проблем (биогеохимии)», который обдумывал» (*Вернадский В. И. Дневники. 1935–1941: в 2-х кн. Кн. 2: 1939–1941.* – М., 2008. – С. 135). На думку укладача і коментатора книги В. П. Волкова, йшлося, можливо, про нову редакцію 4-го нарису «О правизне и левизне», який був опублікований у 1940 р. (підписаний до друку 27.V.1940 р.; Там само. – С. 135). Проте далі В. П. Волков, коментуючи новий запис про роботу над 5-м випуском «Проблем биогеохимии», зазначає: «5-й выпуск «Проблем биогеохимии» («О количественном учете химического атомного состава биосферы»), так же как и 4-й, был выпущен в свет в 1940 (подписан к печати 16.IV.1940)» (Там само. – С. 136). Укладач наводить тут рядки з листа В. І. Вернадського до Б. Л. Лічкова від 1 листопада 1940 р.: «Сейчас (я отделяю V выпуск «Проблем (биогеохимии)») читаю еще раз первый их выпуск (1934 г.) и вижу, как я там много философствую, и очень хотел бы издать 3-е, переработанное издание, сократив философскую часть» (Переписка В. И. Вернадского с Б. Л. Личковым. – М., 1980. – Кн. 2. – С. 39).

Додамо, що, згадуючи події цих років для «Хронології», Вернадський занотував 1941 р.: «Моя статья «О состоянии физич[еского] простр[анства]» до сих пор не вышла, т[ак] к[ак] секретарь редакции (фамилию забыл) ее потерял. Я, к сожалению, имел неосторожность дать ему рукопись, которая была в единственном экземпляре» (*Вернадский В. И. Дневники... – Кн. 2: 1939–1941.* – С. 95). Згадана стаття, як зазначає В. П. Волков, побачила світ лише в 1980 р. під заголовком: «О состояниях пространства в геологических явлениях Земли. На фоне роста науки XX столетия». Див.: *Вернадский В. И. Проблемы биогеохимии.* – М., 1980. – С. 85–164 (Тр. Биогеохим. лаб. Т. 16). У листі синові від 26 жовтня 1943 р. В. І. Вернадський писав: «В 1943 г. должна появиться на русском и английском языках моя книжка: «Проблемы биогеохимии, III; О состояниях пространства в геологических явлениях Земли как планеты. На фоне роста науки XX века» (*Вернадский В. И. «Я сделал, что мог...» (письма к сыну и дочери) // Вопросы истории естествознания и техники.* – М., 1994. – № 1. – С. 111).

6 грудня 1942 р. Вернадський у листі до Лічкова писав: «Сейчас заканчиваю отдельный экскурс из этой книги [Химическое строение биосферы Земли и ее окружения. – *Unop.*] «О геологическом значении симметрии. На фоне роста науки XX столетия». Хочу издать его в виде 3-го выпуска «Проблем биогеохимии» вместо потерянного в издательстве «О физическом

пространстве» (Переписка В. И. Вернадского с Б. Л. Личковым. – М., 1980. – Кн. 2. – С. 121). У листі Лічкову від 1 лютого 1943 р. він пише: «Я сейчас закончил небольшую книжку, о которой я писал Вам. В конце концов вышло: «Проблемы биогеохимии. III. Геологическое значение симметрии. На фоне роста науки XX столетия» (около 5 листов). Пять глав: 1. Вводные замечания. 2. О логике естествознания (самая большая глава). 3. Геологические явления Земли как планеты. 4. Симметрия. 5. Симметрия геологических планетных тел и явлений» (Там само. – С. 126).

Стаття «О геологическом значении симметрии» була опублікована в кн.: *Вернадский В. И. Размышления натуралиста.* – М., 1975. – Кн. 1. – С. 64–84. Випуск 3-й «Проблем биогеохимии» в 1944 р. був зданий до друку, але опублікований не був. Під назвою «О состояниях пространства в геологических явлениях Земли. На фоне роста науки XX столетия» вміщений до кн.: *Вернадский В. И. Проблемы биогеохимии.* – М., 1980. – С. 85–164. (Тр. Биогеохим. лаб. / АН СССР. Ин-т геохимии и аналит. химии; Т. 16).

²⁹⁷ Лакруа Альфред (Lacroix Alfred; 1863–1948), французький мінералог і петрограф. З 1893 р. професор Національного музею природної історії, з 1914 р. неодмінний секретар Паризької АН. Почесний член АН СРСР (1924). Близький знайомий В. І. Вернадського, відіграв велику роль в організації його приїзду до Франції в 1922 р. Коротку наукову біографію А. Лакруа див.: *Вернадский В. И. Статті про вчених і їх творчості.* – М., 1997. – С. 167–169. Листи Лакруа до Вернадського див.: АРАН, ф. 518, оп. 3а, спр. 145.

²⁹⁸ *Вернадский В. И. Несколько слов о ноосфере // Успехи соврем. биологии.* – 1944. – Т. 18, вып. 2. – С. 113–120. За версією окремих дослідників, ця стаття готувалася як 6-й випуск «Проблем биогеохимии».

²⁹⁹ На початку червня 1940 р. В. І. Вернадський, який лікувався в підмосковному санаторії «Узкое», одержав листа від Георгія зі США із вкладеною в нього вирізкою з газети «Нью-Йорк Таймс» від 5 травня. Газета містила на першій сторінці статтю наукового оглядача Вільяма Лоуренса під заголовком «Наука відкрила величезне джерело атомної енергії» (*Laurence W. L. Vast Power Source In Atomic Energy // New York Times.* – 1940. – May 5). Лоуренс, який дізнався про роботу нацистської Німеччини над створенням атомної бомби, написав про експерименти в США з ділення урану-235 під дією повільних нейтронів та виняткову вибухову потужність урану-235, а також про вплив наслідків цього відкриття на результат війни в Європі. Завдяки енергійним зусиллям, насамперед, В. І. Вернадського вже 30 липня в системі АН СРСР була створена спеціальна Комісія з проблеми урану. Також див. комент. № 10, 11 і 16 у розділі листів О. І. Бродського в кн. 1 цього видання.

³⁰⁰ За життя В. Л. Модзалевського було видано 4 томи його «Малороссийского родословника» (К., 1908–1914). Том 5 (у 5-ти вип.) видано в 1996–2004 рр. Див. комент. № 6 у розділі листів Л. Б. Модзалевського в цій книзі.

³⁰¹ Див., наприклад: *Томазов В. В. Генеалогія В. І. Вернадського: походження та родинні зв'язки // Наука та наукознавство.* – 2013. – № 2. – С. 87–94.

³⁰² Очевидно, йдеться про район природного парку Дівоча Шарка (Divoká Šárka) в північно-західній частині Праги.

³⁰³ Ідеться про рід чоловіка Ніни Володимирівни Вернадської археолога Миколи Петровича Толля. Докладніше про нього див. комент. № 122 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі. Батько: Петро Ебергардович Толль (1855–1906), військовий. Мати: Марія Миколаївна (уродж. Іванова; 1858–?; дружина від 1887 р.). За розповідями Миколи Петровича Толля, батько його був військовим, з обрусілого шведського роду, що має коріння від XVII ст. Дослідники зазначають неможливість однозначно сказати, чи був Микола Толль біологічним сином Петра Толля, або усиновлення (за документами) лише супроводжувало сімейні таємниці. Ще за життя батька, в 1905 р., Департамент герольдії Урядового Сенату видав

свідощтво, що «синові його, Миколі, дозволено користуватися званням і правами особистого почесного громадянина» (*Сорокіна М. Ю., Стоюхіна Н. Ю.* К біографії історика Николая Петровича Толля (1894–1985): новые архивные данные // Ежегодник Дома русского зарубежья им. Александра Солженицына. 2013. – М., 2014. – С. 212–213). Додамо, що за шведськими генеалогічними довідниками Петро Толль був сином Олександера Ебергарда Генріка Кристофера Толля (народився у фінському Оріматтіла в 1813 р., помер у 1875 р. в Рівному) і онуком Карла Генріка фон Толля (1779–1848).

³⁰⁴ Про прапрапрадіда Георгія, прадіда В. І. Вернадського – козака Івана Никифоровича Вернадського див. комент. № 243. Згадка про нього як про учня переяславського семінаріуму в 1749 р. є в часопису «Киевская старина» (1889, серпень, с. 477).

Дід В. І. Вернадського Василь Іванович одержав освіту в Московській медико-хірургічній академії. Див. комент. № 242.

³⁰⁵ Вернадська (уродж. Короленко) Катерина Яківна (1781–1844), бабуся В. І. Вернадського, за сімейною легендою, походила з роду одного з ватажків Хмельниччини, миргородського полковника Івана Короля. Супроводжувала свого чоловіка – полкового лікаря – у військових походах. У родині Вернадських розповідали, що Л. М. Толстой, який неодноразово зустрічався з Володимиром Івановичем і його студентськими друзями, відобразив вигляд Катерини Яківни в побіжному начерку портрета «дружини лікаря» в романі «Війна і мир». У Василя Івановича та Катерини Яківни Вернадських було чотири сини: Авксентій (1813–?), Харитон (1814–1829), Хрисанф (1816–?), Іван (1821–1884) і донька Ольга.

Катерина Яківна була рідною сестрою діда письменника Володимира Галактіоновича Короленка (1853–1921) Опанаса Яковича Короленка (1787–1860).

³⁰⁶ Ляхович Наталія Сергіївна (народилася в 1939 р. в Москві), закінчила агрономічний факультет Московської сільськогосподарської академії ім. А. К. Тімірязєва (1963). Працювала в Полтавському краєзнавчому музеї, Полтавському педінституті. Поетеса. Правнучка письменника В. Г. Короленка, який був троюрідним братом В. І. Вернадського. Також див. комент. № 3 у розділі листів Н. В. Комарової в цій книзі.

³⁰⁷ В. І. Вернадський був прихильником ідей вивчення питань спадкової обдарованості. У 1920-х роках ідеї евгеніки і визнання можливості передачі обдарованості за спадковістю, гіпотези про існування «гена обдарованості» були досить широко розповсюджені в Росії. Див.: *Томазов В. В.* Рід та родинне оточення академіка Володимира Івановича Вернадського // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: зб. ст. – К., 2013. – Вип. 18. – С. 36; див. також зб.: *Родословная гениальности: из истории отечественной науки 1920-х гг.* – М., 2008. – 350 с.

³⁰⁸ Вернадський Іван Васильович (1821–1884), економіст, публіцист. Докладніше про нього див. комент. № 181 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

³⁰⁹ Ідеться про ліки, які Георгій і Ніна надсилали батькові: падутін (Padutinum), препарат, що розширює судини, знижує артеріальний кров'яний тиск, покращує місцевий кровообіг.

³¹⁰ Павлов Олексій Петрович (1854–1929), геолог і палеонтолог. Академік Петербурзької АН (1916), товариш В. І. Вернадського. Докладніше про нього див. комент. № 77 у розділі листів Л. Л. Іванова в кн. 1 цього видання.

Шухерт Чарлз (Schuchert Charles; 1858–1942), американський геолог, палеонтолог і палеогеограф. У 1892–1893 рр. працював в Єльському університеті (Нью-Гейвен), у 1893–1894 рр. – в геологічному комітеті США, з 1904 р. професор Єльського університету і Шеффілдської наукової школи; одночасно зберігач геологічної колекції Музею природної історії Пібоді при Єльському університеті.

Леконт Жозеф (LeConte Joseph; 1823–1901), американський геолог, відомий, насамперед, своїми працями з базових геоморфічних процесів. Член Національної академії наук (1874), президент Американської асоціації сприяння розвитку науки (1892) і Геологічного товариства Америки (1896).

В. І. Вернадський розглядав появу людини на планеті і її активну діяльність, яка перетворює земну природу (і саму людину), як унікальне явище в геологічній історії. Він скориствовався поняттям, яке раніше запропонували для нової геологічної епохи Леконт і Шухерт. Як писав Вернадський у праці «Научная мысль как планетное явление», «Одновременно с полным охватом человеком поверхности биосферы – полного им ее заселения, – тесно связанным с успехами научной мысли, т. е. с ее ходом во времени, в геологии создано научное обобщение, которое научно вскрывает по-новому характер переживаемого человечеством момента его истории. По-новому вылилась в понимании геологов геологическая роль человечества. Правда, сознание геологического значения его социальной жизни в менее ясной форме высказывалось в истории научной мысли давно, много раньше. Но в начале нашего столетия независимо Ч. Шухерт [1858–1942] в Нью-Хейвене и А. П. Павлов (1854–1929) в Москве учли геологически, по-новому, давно известное изменение, какое появление цивилизации человека вносит в окружающую природу, в Лик Земли. Они сочли возможным принять такое проявление *Homo sapiens* за основу для выделения *новой геологической эры*, наравне с тектоническими и орогеническими данными, которыми обычно такие деления определяются. Они правильно пытались на этом основании разделить плейстоценовую эру, определив ее конец началом выявления человека (последнюю сотню-другую тысяч лет – примерно несколько декамириад назад) и выделить в особую геологическую эру – *психозойную*, по Шухерту, *антропогенную* – по А. П. Павлову» (Вернадский В. И. Труды по философии естествознания. – М., 2000. – С. 327). На думку Вернадського, «научная работа, научная мысль констатируют новый факт в истории планеты первостепенного геологического значения. Этот факт заключается в выявлении создаваемой историческим процессом новой *психозойной* или *антропогенной геологической эры*. В сущности, она палеонтологически определяется появлением человека» (Там само. – С. 330).

³¹¹ Після переїзду до Москви від 1935 р. Вернадські жили в невеликому двоповерховому конструктивістському особняку (займали другий поверх, на першому була квартира академіка Олексія Олексійовича Борисяка (1872–1944) в Дурновському провулку (Дурновский пер., 16) поблизу Собачого торжка на Старому Арбаті. Після смерті В. І. Вернадського в цій квартирі з 1945 по 1951 р. мешкав президент АН СРСР С. І. Вавилов. Пізніше будинок, тепер уже на перейменованій Композиторській вул., знесли.

³¹² Ідеться про Біогеохімічну лабораторію АН СРСР. Див. комент. № 148.

³¹³ Ідеться, очевидно, про книжку «Химическое строение биосферы Земли и ее окружения», яка була завершена автором в 1944 р., проте видана вперше лише в 1965 р. – Вернадский В. И. Химическое строение биосферы Земли и ее окружения. – М., 1965. – 316 с.

³¹⁴ Білімович Олександр Дмитрович. Див. комент. № 195.

³¹⁵ Онучка В. І. та Н. Є. Вернадських Тетяна Миколаївна Толль. Див. комент. № 192 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

³¹⁶ Наталія Володимирівна Короленко. Див. комент. № 3 у розділі листів Н. В. Комарової в цій книзі.

³¹⁷ Шаховська-Шик Наталія Дмитрівна (1891–1942), молодша донька Д. І. Шаховського, літератор. Закінчила вищі жіночі курси в Москві (1913). У 1912–1915 рр. опублікувала книги біографічного жанру про В. Г. Короленка, Данила Галицького, Сергія Радонезького, а в 1929–1937 рр. про Кулібіна, Фарадея та ін. З вересня 1917 р. проживала в Сергієвому Посаді, викладала в Інституті народної освіти. Займалася також культурно-просвітницькою роботою в Дмитрівському союзі кооперативів. У лютому 1921 р. була заарештована у справі Дмитровського союзу кооперативів, незабаром звільнена за клопотанням юридичного відділу Московського Політичного Червоного Хреста. Від 1918 р. дружина товариша Г. В. Вернадського по гімназії священника Михайла Володимировича Шика (1887–1937), якого було розстріляно. У сім'ї

народилося п'ятеро дітей. З 1931 р. жила в Малоярославці без права проживання в Москві. Пережила німецьку окупацію. Померла від туберкульозу в Москві.

³¹⁸ Шаховська (Сиротініна) Ганна Миколаївна (1860–1951), дружина Д. І. Шаховського, друг сім'ї Вернадських з юності. Вчилася на Вищих жіночих курсах у Петербурзі й Москві. До заміжжя (1886) викладала в недільній школі для дорослих.

Шаховської Дмитро Іванович (1861–1939), ліберал, один із засновників Конституційно-демократичної партії (Партії народної свободи), незмінний член її ЦК. Близький друг В. І. Вернадського. Заарештований 1938 р. і розстріляний.

³¹⁹ Ільїнська Катерина Володимирівна (1882–1962), рідна сестра дружини Георгія Володимировича Вернадського Ніни Володимирівни (див. комент. № 191 до листування В. І. Вернадського з дружиною в цій книзі); навесні 1931 р. була заслана до Сибіру через релігійні переконання (баптистка). За допомогою К. П. Пешкової і Політичного Червоного Хреста звільнена, а потім Г. В. та Н. В. Вернадські намагалися отримати дозвіл на виїзд із СРСР до США за певну суму у валюті, але це не вдалося, і вона залишилася в СРСР, жила в сім'ї В. І. Вернадського. Померла в Тарусі.

Шаховська Ганна Дмитрівна (1889–1959), в 1938–1943 рр. секретар Володимира Івановича, зберігач Кабінету-музею В. І. Вернадського в ГЕОХІ.

Казаква Праскова Кирилівна (1874–1958), хатня робітниця Вернадських, служила в них з 1908 р. і стала майже членом родини.

³²⁰ У ніч на 3 лютого 1943 р. у Боровому померла Наталія Єгорівна Вернадська.

³²¹ Богомолец Олександр Олександрович (1881–1946), медик-патологіолог. Академік ВУАН (1929), АН СРСР (1932). З 25 червня 1930 р. і до кінця життя був президентом ВУАН/АН УРСР, з 1942 р. став віце-президентом АН СРСР. Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 1. – К., 2011. – С. 176–177.

³²² Книга «Химическое строение биосферы Земли и ее окружения» не була завершена, і у виданні 1965 р. замість ненаписаної останньої глави в книгу включена невелика робота В. І. Вернадського «Несколько слов о ноосфере», що була вперше опублікована в 1944 р. і в стислій формі викладає його основні думки про еволюцію біосфери. Див. комент. № 7.

³²³ Ідеться, очевидно, про статтю: [Грушевський М. С.] Всеукраїнська Академія Наук (ВУАН) // Україна. – 1925. – № 1/2. – С. 211–221. У цій статті, зокрема, критикувалася концепція створеної за гетьманату П. Скоропадського Академії, яка, за оцінкою автора, була «чужим обрусительним паростком», звинувачувалися академіки-фундатори УАН у тому, що вони не брали участі в українській науковій і громадській роботі.

³²⁴ Агафонов Валеріан Костянтинович (1863–1955), ґрунтознавець, геолог, професор Сорбонни. Однокурсник та близький друг В. І. Вернадського. Докладніше про нього див. комент. № 104 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

³²⁵ Ідеться про кн.: *Hrushevsky Mykhailo. A History of the Ukraine / Trans. and condensed, O. J. Fredericksen, pref. by G. Vernadsky.* – New Haven, Conn., 1941. – XX, 629 pp. (Preface by G. Vernadsky – P. V–XIV).

³²⁶ Див.: *Вернадський В. І.* Спогади. Перший рік Української академії наук у Києві, 1918–1919 рр. // Володимир Іванович Вернадський і Україна. Т. 1. Кн. 1. – К., 2011. – С. 543–567; 641–662. Також див. комент. № 336.

³²⁷ Див. комент. № 323.

³²⁸ *Дорошенко Д. І.* Історія України. 1917–1923: в 2-х т. – Ужгород, 1930.

³²⁹ Ідеться, очевидно, про Академію наук Литовської РСР, яку було засновано 16 січня 1941 р. у Вільнюсі за зразком АН СРСР після приєднання Литви до СРСР в серпні 1940 р. Перейменована в 1990 р. на Академію наук Литви.

³³⁰ Багалій Дмитро Іванович (1857–1932), історик, громадський діяч. Академік-фундатор УАН (1918). Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів Д. І. Багалія в кн. 1 цього видання.

Хоча Д. І. Багалій і був знярядям радянських органів у боротьбі з М. С. Грушевським, В. І. Вернадський перебільшує, на наш погляд, значення «протистояння» двох академіків щодо долі Всеукраїнської академії наук.

³³¹ «Славяне», науково-публіцистичний щомісячник, який видавав у 1942–1958 рр. Всеслов'янський комітет, організація, що ставила за мету об'єднання слов'ян у боротьбі з гітлеризмом.

³³² Грабар Володимир Іммануїлович (1865–1956), правознавець. Академік ВУАН (1926). Друг В. І. Вернадського. Від 1923 р. професор Московського університету, консультант Наркомату зовнішньої торгівлі СРСР. Вважався позаштатним академіком ВУАН, бо не жив постійно в Україні.

³³³ Див. комент. № 326.

³³⁴ Імовірно, йдеться про статтю В. І. Вернадського «Что и зачем нам нужно знать о ноосфере», яка так і не була опублікована в газеті «Правда».

³³⁵ Георгій Володимирович виконав побажання батька: *Vernadsky V. I. The Biosphere and the Noosphere* / ed. by G. E. Hutchinson // *American Scientist*. – 1945. – Vol. 33, № 1. – P. 1–12. Стаття опублікована в перекладі сина. На фронтисписі публікації вміщений портрет ученого з цитатою з листа проф. О. І. Петрункевичу: «Я смотрю вперед очень оптимистично. Думаю, что мы переживаем не только исторический перелом, но и планетный. Мы живем при переходе в ноосферу. Сердечный привет. В. Вернадский» (*Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера*. – М., 2003. – С. 139). Також див.: *Василенко В. Н. 1) Ноосферное наследие В. И. Вернадского // Эволюция Земли, жизни, общества, разума*. – Волгоград, 2013. – С. 332–361; 2) *Ноосферная глобалистика: императивы эволюции науки и истории человечества в природе // Эволюция: Мегаистория и глобальная эволюция: материалы симпозиума*. – Волгоград, 2015. – С. 73–104.

³³⁶ Ювілейний збірник виданий не був. Спогади Вернадського вперше були видані в перекладі англійською мовою в 1968 р. в США: *Vernadsky V. The First Year of the Ukrainian Academy of Sciences // Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States*. – New York, 1964–1968. – Vol. 11, № 1–2 (31–32). – P. 3–31 (в скороченій версії, з редакторськими підзаголовками, незначною редактурою й примітками; переклад Ореста Субтельного). Російською вперше текст (із значними купюрами, через неможливість оприлюднення заборонених Головлітом імен) видрукувано у 1984 р. у кн.: *Сытник К. М., Апанович Е. М., Стойко С. М. В. И. Вернадский. Жизнь и деятельность на Украине*. – К., 1984. – С. 180–188. Вперше у повному обсязі надруковано в перекладі українською – «Із спогадів. Перший рік Української Академії наук (1918–1919)» – у: *Наука і Культура. Україна: щорічник*. – К., 1988. – Вип. 22. – С. 39–64. Новіше видання див. комент. № 326.

³³⁷ *Вернадский В. И. О состояниях пространства в геологических явлениях Земли. На фоне роста науки XX столетия // Вернадский В. И. Проблемы биогеохимии*. – М., 1980. – С. 85–164. (Тр. Биогеохим. лаб. Т. 16). Також див. комент. № 296.

³³⁸ *Vernadsky G. Bohdan, Hetman of Ukraine*. – New Haven, 1941. – VIII, 150 p.

³³⁹ М. І. Ростовцев. Див. комент. № 222.

³⁴⁰ *Петрункевич И. И. Из записок общественного деятеля. Воспоминания / под ред. А. А. Кизеветтера*. – Прага, 1934. – 472 с. Про Петрункевича див. комент. № 1 у розділі листів І. І. Петрункевича в цій книзі.

³⁴¹ Батьки Н. Є. Вернадської. Докладніше про них див. у розділі листів Є. П. Старицького в цій книзі.

³⁴² Очевидно, йдеться про двоюрідних сестер Н. Є. Вернадської, доньок полтавського землевласника і депутата III Державної думи Олександра Павловича Старицького (1841–1925)

Надію Олександрівну Старицьку (1872–1973) та Наталію Олександрівну Старицьку (1873–1960). Див. розділ листів Н. О. та Н. О. Старицьких у цій книзі.

³⁴³ Далі йдеться про дітей і онуків двоюрідного брата Н. Є. Вернадської, правника Григорія Олександровича Старицького (1881–1955), який з 1920 р. був на еміграції в Болгарії, потім у США, працював у бібліотеці Єльського університету.

Щодо синів Г. О. Старицького, маємо відомості лише про двох:

Старицький Юрій Григорович (1913–2009), студентом у 1941 р. став добровольцем, після поранення в блокадному Ленінграді працював у цеху з виробництва вибухівки, потім пішов в ополчення. Закінчив Ленінградський гірничий інститут (1947). Доктор геолого-мінералогічних наук, професор (1997), заслужений діяч науки РРФСР.

Старицький Володимир Григорович (1915–1992), науковець, співробітник Ленінградського політехнічного інституту, спортсмен. Майстер спорту СРСР з альпінізму, з гірськолижного спорту та зі стрибків на лижах з трампліна, заслужений тренер СРСР. У роки війни служив у лижному розвідзагоні, а потім у частині з розмагнічування кораблів Біломорської військової флотилії. Учасник Памірських експедицій. З 1968 р. керівник ленінградської школи скелелазіння, тренер.

Бракує інформації про Павла Григоровича Старицького (1908–?), Михайла Григоровича Старицького (1910–?), Микиту Григоровича Старицького (1911–?).

Відомо лише, що Михайло Григорович у 1960–1970-х роках працював в одному з проектних інститутів Міненерго в Ленінграді.

³⁴⁴ М. І. Ростовцев та М. П. Толль.

³⁴⁵ О. І. Петрункевич. Див. комент. № 220.

³⁴⁶ Ідеться про музей Полтавського губернського земства, будинок якого споруджено в 1903–1908 рр. за проектом архітектора Василя Кричевського. У 1943 р. при відступі з Полтави його спалили нацисти. У 1950-х роках будинок був відновлений, загалом зберігши більшість форм, проте змінивши деякі частини даху та його колір на червоний, а також оздобленя і живопис головного залу. Сьогодні в будинку знаходиться Полтавський краєзнавчий музей.

³⁴⁷ Ідеться, ймовірно, про дерев'яну Свято-Покровську церкву, збудовану в 1764–1770 рр. на зібрані останнім кошовим Запорозької Січі Калнишевським кошти, в стилі українського бароко, в м. Ромни. У 1908 р. вона була перенесена до м. Полтави, її поставили на території архієрейської резиденції. За офіційною версією, спалена нацистами. Але спочатку вона була зруйнована артилерійським вогнем у 1941 р. (*Titus D. Hewtyk Masterpieces in Wood: Houses of Worship in Ukraine.* – New York, 1987. – Р. 54). Є також версія, що «у вересні 1943 року, коли Полтава була звільнена Червоною Армією, шедевр українського дерев'яного зодчества було спалено серед білого дня» і зроблено це було, за свідченням мешканців Полтави, «нашими», а не німцями (*Макаренко Дмитро.* Подвиг українського народознавця (штрихи до портрета професора Миколи Макаренка) // Народна творчість та етнографія. – 2001. – № 5–6. – С. 9).

³⁴⁸ *Милютин Д. А.* История войны России с Францией в царствование императора Павла I в 1799 году: сост. по высоч. повелению государя имп. Николая I. Т. 1–5 (Ч. 1–8). – СПб., 1852–1853.

³⁴⁹ Російськомовного видання з такою назвою знайти не вдалося.

³⁵⁰ Ідеться про довідник: *American Men of Science: Scientific Men Receiving Stars in the 7th Edition.* – Lancaster, PA, 1944. – VII, 2033 р.

³⁵¹ Про М. П. Рашевського див. комент. № 275. Згаданого листа Рашевського, на жаль, не знайдено.

³⁵² Ідеться про «Труды Биохимической лаборатории АН СССР».

Гатчинсон Джон (Хатчинсон; *Hutchinson John*; 1884–1972), біолог, професор Єльського університету, активний пропагандист ідей В. І. Вернадського в США, з яким листувався

з початку 1930-х (див.: АРАН, ф. 518, оп. 3а, спр. 94). За його і Олександра Івановича Петрукевича (див. комент. № 220) безпосереднього сприяння в «Transactions of the Connecticut Academy of Arts & Sciences» (1944. V. 35. P. 483–517) була опублікована стаття В. І. Вернадського «Problems of Biogeochemistry: 2. The Fundamental Matter-energy Difference Between the Living and the Inert Natural Bodies of the Biosphere».

³⁵³ *Sherrington Ch. S. Man on His Nature.* – Cambridge [Eng.], 1940. – 413 p.

Шеррінгтон Чарлз Скотт (1857–1952), англійський біолог, нейрофізіолог, лауреат Нобелівської премії з медицини 1932 р.

³⁵⁴ Лейн Альфред (Lane Alfred Church; 1863–1948), американський геолог і викладач. Отримав освіту в Гарвардському університеті, навчався також у Гейдельберзькому університеті. Працював у Мічиганському державному геологічному нагляді, помічником державного геолога, в 1899–1909 рр. державним геологом. У 1909–1935 рр. професор коледжу Тафта в м. Медфорд (Массачусетс). У 1922–1946 рр. голова Комітету з вимірювання геологічного часу Національної дослідницької ради. Один з основоположників геохронології. Голова Міжнародної комісії з визначення геологічного часу.

³⁵⁵ Особу не встановлено.

³⁵⁶ Ідеться про продукцію одного з найвідоміших харківських кондитерських підприємств – французького промисловця Пока. Див.: *Коцюбанська О. О.* Мануфактурна та фабрично-мануфактурна стадії розвитку кондитерської промисловості Харкова // *Питання історії науки і техніки.* – 1912. – № 1. – С. 36.

³⁵⁷ П. С. Старицький. Див. комент. № 7 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

³⁵⁸ Фролов Дмитро Матвійович, інженер-архітектор, соціаліст-народник, член Полтавської міської управи, в 1919 р. член Харківської міської управи. Допомігав Вернадським в облаштуванні дачі в Шишаках. У листі згадуються власники землі, яка межувала з ділянкою Вернадського, зокрема ті, які продали академіку частину своїх часток.

³⁵⁹ Див. комент. № 365 у розділі листів Н. Є. Вернадської, а також № 249, 262 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

³⁶⁰ Михайло Іванович Рубель, власник землі, яка межувала з дачною ділянкою Вернадських.

³⁶¹ Власник землі в Шишаках Микола Григорович Вирський. Див. комент. № 287 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

³⁶² Згідно з указом імператора Миколи I «Про систему російських мір і вагів» (від 11 жовтня 1835 р.), було додатково прирівняно довжину сажена до довжини 7 англійських футів, тобто до 2,1336 м.

³⁶³ В. І. Вернадський на той час виїхав за кордон для участі в XII сесії Міжнародного геологічного конгресу в Канаді. У рамках форуму члени делегації здійснили ще поїздки Канадою та США. Також див. розділ листів Н. Є. Вернадської у цій книзі.

³⁶⁴ Старицький Георгій Єгорович та Старицька (уродж. Васькова-Примакова) Єлизавета Петрівна. Див. комент. № 19 і 282 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

³⁶⁵ Очевидно, Леонтій Трохимович Сердюк. Див. комент. № 235 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

³⁶⁶ Особу не встановлено. Імовірно, один із власників землі в Шишаках. Див. комент. № 285 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

³⁶⁷ Ідеться, очевидно, про Тамбовське губернське земство. У 1911 р. В. І. Вернадський передав Вернадовку, маєток у Тамбовській губернії, синові Георгію і разом із землею – цenz на участь у земському зібранні.

³⁶⁸ Ідеться, очевидно, про British High Commission at Constantinople (представництво високого рівня/комісара), дипломатичну структуру Великої Британії, яка опікувалася на той час питаннями російських мігрантів.

³⁶⁹ Очевидно, йдеться про спроби Г. В. Вернадського допомогти батькові у вирішенні питання еміграції до Великої Британії: академік звертався листовно до Британської асоціації наук та Королівського товариства. Проте В. І. Вернадський на цей час уже вирішив залишитися в Криму. Див. лист Георгія від 25 вересня 1920 р.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 1. – К., 2011. – С. 635.

³⁷⁰ Ідеться, очевидно, про економіста Шнітнікова (Шнитникова) Бориса Миколайовича (1886–1961), сина відомого петербурзького адвоката Миколи Миколайовича Шнітнікова (1870–1940), який мав дачу в Батилимані, а також про юриста Георгія Миколайовича Михайловського (1890–1946), сина письменника М. Г. Гаріна-Михайловського (1852–1906). Г. М. Михайловський з 1921 р. жив у Празі, читав лекції на Російському юридичному факультеті. У 1932 р. переїхав до Братислави і отримав професуру на кафедрі міжнародного права Університету ім. Я.-А. Коменського. У 1945 р. заарештований органами СМЕРШ, помер у Воркуті. Посмертно видані його спогади, що збереглися в рукопису з вивезеного до СРСР з Праги архіву російської еміграції: *Михайловский Г. Н.* Записки из истории российского внешнеполитического ведомства. 1914–1920. – М., 1993. – Кн. 1–2.

Про дачу в Батилимані див. комент. № 149 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

Щодо ціни за дачу, то ось як описав сам Г. М. Михайловський – радник посольства у Константинополі – фінансово-побутові реалії того часу: «Обыватели жаловались на рост цен, делавший жизнь совершенно невозможной. Обеды в хороших ресторанах доходили до 27 тыс. врангелевских рублей, что в переводе на иностранную валюту означало совсем пустяки. Для приезжих из-за границы сановников, живших на иностранные деньги, все казалось невероятно дешевым. Для меня тоже в тот момент материальный вопрос не существовал, ибо я привез с собой сбережения от жалованья в турецких лирах. Эти деньги я оставил своим родным в Крыму – матери и семье старшего брата [вони мешкали в Батилимані. – *Упор.*], что дало им возможность впоследствии встретить страшный, голодный 1920/21 год в Крыму с некоторыми запасами продуктов» (*Михайловский Г. Н.* Записки. Из истории российского внешнеполитического ведомства. 1914–1920. – М., 1993. – Кн. 2. – С. 661).

³⁷¹ Можливо, йдеться про османську золоту ліру, яка була в ті роки трохи дешевшою за російський золотий червонець.

³⁷² Г. Є. Старицький.

Жедрінські – рідні Ніни Єгорівни (сестри Н. Є. Вернадської). Див. комент. № 10 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

Вернадська (уродж. Ільїнська) Ніна Володимирівна, дружина Георгія Володимировича Вернадського. Див. комент. № 191 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

Чириков Євген Миколайович (1864–1932), письменник. У 1920 р. емігрував до Болгарії, потім у Прагу. Мав дачу в Батилимані. Блукання Чирикова півднем Росії в роки громадянської війни дали йому матеріал для збірки оповідань «Красный паяц. Повести страшных лет» (Берлін, 1928), а також для роману «Зверь из бездны» (1923, опубл. чеською 1924, рос. – Прага, 1926). Середня донька Чирикова Людмила Євгенівна (1896–1995), учениця І. Я. Білібіна, стала на Заході відомою художницею, побралася в 1923 р. з Борисом Миколайовичем Шнітніковим.

³⁷³ Після невдалого вересневого наступу врангелівські війська на початку жовтня 1920 р. намагалися відтіснити частини Червоної армії на Каховському плацдармі. Проте вже 24 жовтня більшовики взяли Олександрівськ і перейшли в рішучий наступ по всьому фронту. 7 листопада почалася Перекопсько-Чонгарська операція. За допомогою французьких кораблів до 80 тис. білогвардійських солдатів, офіцерів і цивільних біженців були евакуйовані до Туреччини. 15 листопада частини Червоної армії увійшли до Севастополя і Феодосії, 16 листопада – в Керч і 17 листопада – в Ялту. У Криму почалися масові страти супротивників радянської влади.

³⁷⁴ Арцибашев Дмитро Дмитрович, ботанік, інженер-аграрник; професор Таврійського університету. Див. комент. № 228 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

³⁷⁵ Фролов Д. М. Див. комент. № 358.

³⁷⁶ Сердюк Леонтій Трохимович. Див. комент. № 235 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

³⁷⁷ Відомо, що вперше Вернадські поселились у с. Шишаки в 1913 р. спочатку на дачі адвоката Красовського. А в травні того ж року купили ділянку землі в 12 десятин. У 1916 р. Вернадський прикупив 4 десятини польової землі, яку обробляли син і донька. Див.: *Губарь В. М.* Меморіальні заходи з увічнення пам'яті В. І. Вернадського на Полтавщині (до 147-річчя від дня народження вченого) // Матер. XII Межд. научно-практ. конф. «Биосферно-ноосферные идеи В. И. Вернадского, эколого-экономические и гуманитарные проблемы развития регионов». – Кременчук, 2010. – С. 9). Про П. І. Красовського відомо лише, що в 1923 р. мешкав у Полтаві (вул. Гоголівська, 27) та звертався до колишньої дружини М. Горького К. П. Пешкової (очолювала організацію «Допомога політичним в'язням») за допомогою в зв'язку з арештом 17-річного сина Віктора.

³⁷⁸ Див. комент. № 319 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

³⁷⁹ Особу не встановлено. Можливо, сторож дачної ділянки Вернадських.

³⁸⁰ Особу не встановлено.

³⁸¹ Особу не встановлено, очевидно, один із власників землі в Шишаках. Див. комент. № 261 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

³⁸² Див. комент. № 287 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

³⁸³ Так в оригіналі, далі в листі Г. В. Вернадський також уживає вірне написання «Кричевский». Див. комент. № 297 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

³⁸⁴ Особу не встановлено. Імовірно, один із власників землі в Шишаках. Див. комент. № 285 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

³⁸⁵ Особу не встановлено. Можливо, йдеться про Івана Андрійовича Цюву, офіцера лейб-гвардії Гродненського гусарського полку. Він володів садибою поряд із Шишаками.

³⁸⁶ Старицька Марія (Мака) Єгорівна, молодша сестра Н. Є. Вернадської. Див. комент. № 11 у розділі листів Н. Є. Вернадської у цій книзі.

³⁸⁷ Особу не встановлено.

³⁸⁸ Див. комент. № 318.

³⁸⁹ Вернадська Ніна Володимирівна (уродж. Ільїнська), дружина Георгія. Див. комент. № 191 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

Очевидно, йдеться про листування з матір'ю Софією Олександрівною Ільїнською, яка жила в маєтку Воронцовка Черньського повіту Тульської губернії. Див. комент. № 358 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

³⁹⁰ Шаховська-Шик Наталія Дмитрівна. Див. комент. № 317.

³⁹¹ Старинкевич Костянтин Дмитрович (1888–1926), ботанік, асистент Таврійського університету, син Д. С. Старинкевича (1863–1920). З 1916 р. помічник лісничого Південнобережного лісництва під Ялтою. Навесні 1919 р. – асистент на кафедрі ботаніки асистент з ботаніки в Таврійському університеті. Емігрував. Жив у Празі, брав участь у створенні російської гімназії. Переїхав у Париж. У 1920 р. один із засновників російської гімназії в Парижі, викладав фізику, природознавство, географію. З 1921 р. член правління Товариства освіти біженців з Росії. Працював у Пастерівському інституті. Помер від туберкульозу в Бріансоні. Після смерті К. Д. Старинкевича його друзі – Г. В. Вернадський та філософ М. О. Лосський видали в 1931 р. його книгу «Строение жизни» (перевид.: *Старинкевич К. Д.* Строение жизни. – М., 2013. – 51 с.).

Можливо, в листі висловлено жаль у зв'язку зі смертю старшого сина Елія (1909–1913) від шлюбу з першою дружиною Єлизаветою Іванівною Шевирьовою (1890–1966). У шлюбі

з Антоніною Валеріанівною Делоне (1891–1934) К. Д. Старинкевич мав сина Дмитра (1919–1993), який став у Франції математиком.

³⁹² Очевидно, товариш Г. В. Вернадського Ольденбург Сергій Сергійович. Див. комент. № 156 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі. Чоловік сестри К. Д. Старинкевича Ади Дмитрівни (1892–1946).

³⁹³ Казакова Прасковія Кирилівна (1874–1958), хатня робітниця Вернадських.

³⁹⁴ Старицька (уродж. Васькова-Примакова) Єлизавета Петрівна. Див. комент. № 282 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

³⁹⁵ Ідеться про родину Гревсів. Див. комент. № 46 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

³⁹⁶ Ідеться про «Музыкальный магазин наследников Калливода». Власницею магазину була Тетяна Василівна Калливода. Її помічником і керуючим магазину був Іван Микитович Глібов (*Лисенко М. В.* Листи. – К., 1964. – С. 265).

³⁹⁷ Жедрінські. Див. комент. № 10 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

³⁹⁸ Див. комент. № 113 і 302 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

³⁹⁹ М. Є. Старицька. Див. комент. № 11 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

⁴⁰⁰ *Соловьев С. М.* История России с древнейших времен: в 29-ти т.; в 6-ти кн. / 3-е изд. – СПб., 1893–1895.

⁴⁰¹ Островська Марія Андріївна (1884 – після 1927), історик. Племянниця драматурга О. М. Островського. Закінчила Вищі жіночі (Бестужевські) курси в Петербурзі (1906). Перша жінка, яка захистила магістерську дисертацію в Петербурзькому університеті (1914, тема «Земельний побут сільського населення російської Півночі XVI–XVIII ст.»). У вересні 1914 р. Міністерство народної освіти дозволило зарахувати магістра російської історії М. А. Островську до складу приват-доцентів історико-філологічного факультету. У ці ж роки вона викладала в Психоневрологічному інституті і на Бестужевських курсах. У 1918/1919 навчальному році вела семінарії «Російська історіографія другої половини XIX ст.», але незабаром була змушена залишити університет. Ще в 1918 р. вона була запрошена С. Ф. Платоновим у Петроградське відділення Центрархіву, де працювала архівістом у першому відділенні економічної секції. У березні 1924 р. вона ще служила там, а потім була звільнена. Відомо, що в 1927 р. важко хворіла.

Максимович Георгій Андрійович (1877 – бл. 1954, за іншими даними, бл. 1970), історик, професор (1919). Дійсний член Полтавської губернської вченої архівної комісії. Закінчив Київський університет (1905). З 1908 р. приват-доцент. Доцент (1917), професор (1919) Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька. В. о. директора Ніжинського ІНО (1922), керівник історичної секції Ніжинської науково-дослідної кафедри (1922–1924). У 1924 р. через хворобу легенів переїхав до Сімферополя. У 1924–1933 рр. викладав у Кримському університеті. У 1932–1933 рр. зазнав нищівної критики за «методологічні помилки». Переїхав до Середньої Азії. Професор Туркменського педагогічного інституту в Ашхабаді. Після Другої світової війни перебрався на Північний Кавказ. За деякими відомостями, викладав у Північнокавказькому педагогічному інституті в П'ятигорську.

⁴⁰² Факультет визнав Г. Вернадського обраним професором на кафедру російської історії, спираючись на схвальні відгуки професорів Б. Д. Грекова та В. Е. Крусмана. За три дні рада університету постановила вважати Вернадського в. о. професора й подала його на затвердження до Міністерства народної освіти. Див.: *Селянинова Г. Д.* Г. В. Вернадский в Пермском университете: 1917–1918 годы // Вестник Пермского университета, Сер.: История. – 2012. – Вып. 2 (19). – С. 117.

⁴⁰³ Попов Василь Степанович (1745–1822), генерал-поручик (1796), російський державний діяч. Військову службу розпочав у 1767 р. підпрапорщиком. У 1770 р. воював з турками,

відзначився при облозі і взятті фортеці Бендери. З 1783 р. перебував чиновником для особливих доручень при князі Г. О. Потьомкіні, став його особливо довіреною особою. З 1786 р. секретар імператриці Катерини II, з 1792 р. перебував при особі імператриці, опікувався «витратами по кімнатній Її Імператорської Величності сумі», начальник Комісії прохань і Гірського Корпусу. З 1793 р. завідував Коливанськими і Нерчинськими гірничими заводами, що належали Імператорському кабінету, у 1796 р. член Особливого комітету. У 1797 р. імператор Павло I звільнив Попова з посади керуючого Імператорським кабінетом і призначив заступником голови Мануфактур-Колегії, а потім президентом Камер-Колегії та сенатором, у 1798 р. через донос арештований, посаджений під варту і відданий до суду, в 1799 р. відсторонений від посади президента Камер-Колегії, висланий із Петербурга, проживав у своїх маєтках у Катеринославській і Херсонській губерніях. При правлінні Олександра I повернувся до служби з призначенням головою департаменту цивільних і духовних справ Державної ради, перебував у світі Олександра I під час укладання Тільзитського миру. У 1810 р. член Державної ради, в 1812 р. голова Комісії прохань.

У 1786 р. Катерина II подарувала В. С. Попову великий маєток у Решетилівці (на р. Говтві на Полтавщині) і 1800 кріпаків. Там зберігалися бібліотека та архів В. С. Попова, куди увійшла й частина бібліотеки російського державного і військового діяча Г. О. Потьомкіна. Див.: *Бычков И. А.* Приобретение императорской публичной библиотеки Архива В. С. Попова // *Русский вестник*. – 1888. – № 2. – С. 346. Професор Київського університету Олексій Іванович Ставровський (1811–1882) на базі «Решетилівського архіву» в 1864–1865 рр. видав у «Русском архиве» вісім документальних публікацій. Відомий київський проф. Володимир Степанович Іконников (1841–1921) також працював у бібліотеці й архіві В. С. Попова при підготовці своєї монографії про графа М. С. Мордвінова (*Иконников В. С.* Граф Н. С. Мордвинов: историческая монография. – СПб., 1873. – 578 с.). У січні 1872 р. Іконников доповідав Раді Київського університету про необхідність придбання решетилівського зібрання для бібліотеки університету й надав характеристику цьому книжковому і рукописному зібранню. Див.: *Университетские известия*. – 1872. – № 9. – С. 19–21.

У 1918 р. на дачі Попових у с. Тавель (тепер с. Краснолісся) Сімферопольського повіту зберігалася значна частина архіву В. С. Попова, – вона стала основою Кримського державного архіву.

З доповіддю про Тавельський архів Г. В. Вернадський виступив на урочистому відкритті Кримського центрального архіву 13 червня 1919 р. Див.: *Вернадский Г. В.* Тавельский архив В. С. Попова // *ИТУАК*. – Т. 56. – Симферополь, 1919. – С. 104–110.

У 1959 р. в Рукописний відділ Державного літературного музею (Москва) надійшла колекція рукописів із зібрання В. С. Попова (ф. 149). Її подарували музею спадкоємці драматурга К. Треньова разом із частиною його архіву. Швидше за все, рукописи потрапили до письменника з великого архіву кримського маєтку родини Попових. Папери В. С. Попова зберігаються також у РДВІА (ф. 271) і РВ РНБ (ф. 609).

⁴⁰⁴ Г. В. Вернадський був також науковим співробітником (архіваріусом) Таврійського центрального архіву, заснованого 22 травня 1919 р., який очолив колега і близький друг Георгія Володимировича Б. Д. Греков. Архів приміщувався в колишньому пансіоні першої чоловічої гімназії на вул. Катерининській.

⁴⁰⁵ Ферсман Євген Олександрович (1853–1937), військовий, закінчив Академію генерального штабу, був військовим аташе в Греції, займався викладанням у військово-навчальних закладах – був начальником Одеського піхотного юнкерського училища, Олександрівського військового училища, 40-ї піхотної дивізії, дослужився до генеральського звання. Батько учня В. І. Вернадського О. Є. Ферсмана. Можливо, з батьком тоді знаходилася в Криму й сестра О. Є. Ферсмана Віра Євгенівна (1881–1933?).

Гудзій Микола Каленикович (1887–1965), філолог, літературознавець. Академік АН УРСР (1945). Закінчив Київський університет (1911). З 1918 р. викладач, професор Таврійського університету в Сімферополі. З 1922 р. професор Московського університету. Протягом 1938–1947 рр. очолював відділ давньої російської літератури і літератури XVIII ст. в Інституті світової літератури ім. О. М. Горького АН СРСР. У 1957–1963 рр. завідував відділом давньої української літератури Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР.

⁴⁰⁶ Поль (Рубан-Поль) Ганна Михайлівна (уродж. Петрункевич, у 1-му шлюбі Маєвська, у 2-му Цвелева; 1874?–1955), співачка (сопрано), педагог. Донька депутата І Державної думи М. І. Петрункевича, племінниця І. І. Петрункевича. Сценічний псевдонім Ян Рубан. Музичну освіту здобула в Ялті, удосконалювалася в Німеччині. Виступала разом із чоловіком, композитором і піаністом В. І. Полем, у музичних салонах Москви, Петербурга та Парижа. У 1922 р. емігрувала з чоловіком до Константинополя, потім жила в Німеччині, з 1924 р. – у Парижі. Професор класу вокалу Російської консерваторії.

⁴⁰⁷ Імовірно, йдеться про: *Пресняков А. Е.* Образование Великорусского государства: очерки по истории XIII–XV столетий. – Пг., 1918. – 468 с.

⁴⁰⁸ Очевидно, йдеться про кн.: *Харламович К. В.* Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь. – Казань, 1914. – Т. 1. – 980 с.

⁴⁰⁹ Очевидно, йдеться про «Наше минуле: Журнал історії, літератури і культури», що виходив у Києві в 1918–1919 рр. у видавничому товаристві «Друкарь» за редакцією П. Зайцева. Вийшло п'ять номерів у чотирьох книжках. У 1993 р. була спроба Київського наукового товариства ім. Петра Могили відновити журнал за редакцією С. Білокона, – вийшов один номер.

⁴¹⁰ Київ опинився у руках частин збройних сил Півдня Росії під командуванням М. Е. Бредова 18 (31) серпня 1919 р. Частини Галицької армії та Запорізького корпусу армії УНР, які на той час вже ввійшли в Київ, після перемовин з денікінцями залишили місто.

⁴¹¹ Про П. І. Новгородцева див. комент. № 393 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

⁴¹² Бернацький Михайло Володимирович (1876–1943), економіст. Закінчив Київський університет. Професор політичної економії. Гласний Петроградської міської думи. Член партії кадетів. З 1917 р. один із лідерів Радикально-демократичної партії. З 24 липня 1917 р. керуючий Міністерством фінансів, товариш міністра фінансів, а з 25 вересня міністр фінансів Тимчасового уряду. Був заарештований більшовиками, але звільнений. З травня 1918 р. член «Національного центру». У 1919–1920 рр. керував фінансовою справою в урядах генерала О. В. Шварца (в Одесі), А. І. Денікіна, П. М. Врангеля. В еміграції (Італія, Франція), віце-голова ради «Об'єднання діячів російського фінансового відомства». З 1931 р. член навчального комітету Вищих військово-наукових курсів у Парижі.

Колокольцов Василь Григорович (1866/67–1934), земський діяч. Міністр землеробства Української Держави від 15 травня до 19 жовтня 1918 р., начальник Управління землеробства при генералі А. І. Денікіні. Див. комент. № 1 до листа № 351 у розділі «Офіційне листування» в цій книзі.

Носович Володимир Павлович (1864–1936), правник, сенатор (1917). Закінчив Петербурзький університет (1887), працював у системі Міністерства юстиції. Голова Тверського окружного суду (1906–1911). З 1911 р. виконуючий обов'язки товариша обер-прокурора кримінального касаційного департаменту Сенату. У 1915 р. був призначений прокурором Московської судової палати, згодом обер-прокурором кримінального касаційного департаменту Сенату. Під час громадянської війни був начальником управління внутрішніх справ в Особливій нараді при головкомі Збройних сил Півдня Росії (ЗСПР). З червня 1919 р. представник головному ЗСПР у конфедерації козачих військ. В еміграції у Франції, жив у Парижі. У 1934 р. переїхав до Белграда.

⁴¹³ Бакуніна Софія Марківна (уродж. Любощинська; 1889–1979), племінниця Н. Є. Вернадської. Закінчила московську гімназію О. С. Алфьорової; в 1909 р. вийшла заміж за Михайла Олексійовича Бакуніна. З осені 1920 р. жила в маєтку «Гірська Щілина» на Південному березі Криму. Після громадянської війни жила в еміграції в Туреччині, потім у Болгарії, працювала в секретаріаті La Commission d'Emigration Greco-Bulgare (1923–1930). У 1944 р. оселилася в Бельгії у сина Олексія, успішного інженера. Передала значну частину сімейного архіву Колумбійському університету США (Bakhmeteff Archive).

Про М. О. Бакуніна див. комент. № 6.

Також див. комент. № 184 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

⁴¹⁴ Див. комент. № 394.

⁴¹⁵ Петрункевичі. Див. комент. № 139 у розділі листів Н. Є. Вернадської, а також розділ листів І. І. та А. С. Петрункевичів у цій книзі.

⁴¹⁶ Імовірно, Петрункевич Михайло Іванович (1867/1968?–1942), юрист, закінчив Московський університет. Син Івана Ілліча Петрункевича. З 1898 р. жив із родиною в маєтку батька в Тверській губернії. Заарештовувався в 1920 і 1923 рр., засланий до Великого Устюга, де працював бухгалтером земельного управління. До 1932 р., очевидно, повернувся в Ленінград, у 1929–1932 рр. опублікував кілька брошур з мисливствознавства. У фонді В. І. Вернадського в АРАН є листи М. І. Петрункевича, останній із них датований лютим 1942 р. (з Ленінграда в Борове). За деякими відомостями, помер у блокаду. Його дружина Єлизавета Іллівна Петрункевич (уродж. Бакуніна; 1868–1921), померла від тифу в Москві. У родині було троє дітей.

⁴¹⁷ Воронежський поміщик Андрій Васильович Кравцов, який купив у 1910 р. землю в урочищі Батилиман і заснував кооператив дачників.

Чирикова Валентина Георгіївна (уродж. Григор'єва; 1875–1966), професійна актриса, дружина письменника і драматурга Євгена Миколайовича Чирикова (1864–1932), мати художниці Людмили Чирикової-Шнітнікової (1896–1995). Також див. комент. № 372.

⁴¹⁸ Ольденбург Сергій Сергійович. Див. комент. № 156 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

Ольденбург (уродж. Старинкевич) Ада Дмитрівна, дружина С. С. Ольденбурга. Див. комент. № 207 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

⁴¹⁹ К. Д. Старинкевич. Див. комент. № 391.

⁴²⁰ Див. комент. № 158 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

⁴²¹ Див. комент. № 6.

Лідія Карлівна Вульферт (?–1913)¹

Л. К. Вульферт – В. І. Вернадському

№ 638

7 липня 1882 р., Саки

7 июля 1882, Саки

Милый и дорогой Володя, хотелось бы тебе написать много-много, но, к несчастью, у меня не хватает на это просто физических сил.

Начну свою беседу с того, что я была очень обрадована, получив твое письмо². Хотя содержание его заставило меня призадуматься, и невеселыми были эти думы. Очень грустно, когда чувствуешь, что не можешь сам помочь ближнему, да и чужому, но когда приходишь к этому сознанию, что у этих близких обстоятельства или случайность, сделавшие жизнь их крайне тяжелую, не можешь облегчить ее или хотя бы уравновесить, то делается крайне грустно и тяжело на душе. Так было со мной по прочтении твоего письма, мой милый друг.

Ты должен взять во внимание характер женщин вообще, мы всегда больше обращаем внимание на мелочи, чем на главную суть дела, оттого-то в [мужиках] до сих пор имеется такой громадный перевес над нами.

Я иначе смотрю на то, что Оля³ подчиняется Алекс[ееву]⁴. Я в этом не вижу дурного, напротив, при их странном взгляде на жизнь из тех узких рамок, которыми они себя окружили, создав при этом идею о внешнем мире, совершенно ошибочную, ничего не будет дурного, если К. А. возьмет перевес над Олей.

Пора кончать письмо, а я и позабыла поздравить тебя с днем твоих именин, не стану распространяться о моих пожеланиях тебе, ты, вероятно, не сомневаешься в искреннем моем к тебе расположении, а, следовательно, и желания мои соответственны.

Здоровье мое все плохо, скоро, вероятно, перееду в Евпаторию, но не знаю, как буду купаться, когда не могу сойти с лестницы.

До свидания, дружески жму тебе руку.

Л. Вульферт

Катю⁵ крепко целую. Отцу⁶ поклон. Олю крепко целую.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 375, арк. 1–2 зв.

№ 639

4 січня 1901 р., [Санкт-Петербург]*

4.I.1901

Милый и дорогой мой Володя. Как радостно мне было получить твое письмо, такое сердечное, в свою очередь шлю тебе и всем твоим самые искренние пожелания в наступившем новом году и новом столетии. Ты пишешь, [что] уже стареешь, а [как]** же я теперь старуха? Хотя еще бодрюсь, не поддаюсь годам, но, увы, работать уже не могу. Конечно, могла бы еще заняться по счетной части или надзирательницей в каком-нибудь учреждении, словом, иметь занятие более покойное, но достать его очень трудно, т. к. каждый подумает, [что] я для всякого дела стара, вот я и живу на сделанные мною сбережения во время трудовой жизни. Мне все советуют отдать мой небольшой капитал в страховое общество, [которое] будет мне выдавать пожизненно гораздо больше процентов, [чем] те, которые я получаю по купонам, но, конечно, после моей смерти капитал, вложенный в страховое общество, уже не вернется; решиться на это мне очень трудно, т. к. капитал этот – продукт 32 л[ет] труда моего, и я бы желала оставить его близким мне людям. Вот почему я и решила уехать из СПб и поселиться у моей племянницы в Киеве, сестры Куна⁷. Я должна признаться, [что] покинула СПб с большой неохотой и грустью, у меня здесь много родных и дорогих для меня людей, людей таких хороших и честных, разлука с которыми всегда тяжела. Прошрое лето я провела тоже у одной племянницы, муж [которой] лесничий, живут они в лесу, в Киевской губ[ернии]. Я воспользовалась моим пребыванием на юге и брала солнечные ванны, просто сказать, лежала на самом припеке неодетая, это очень хорошо подействовало на мой ревматизм, [который] все это зимнее время не напоминает о себе, ванны эти я брала по совету врача, [который] нашел меня слишком слабой, [чтобы] подвергнуть употребляемому теперь световому лечению, [которое] действительно в несколько сеансов излечивает ревматизм. Ты, кажется, не страдаешь ревматизмом, прими к сведению световое лечение. [Что] же касается моих глаз, то, конечно, отдых имеет хорошее влияние, я могу свободно читать, [что] немало услаждает мою праздную жизнь, только нужно читать с перерывами, а то делается головокружение. В марте, первых числах, еду в Киев, а [что] буду делать летом, не знаю, будет зависеть от обстоятельств. Мне бы хотелось очень иметь и твою карточку, т. к. у меня есть только ты юношей, Наташина есть с Гулей маленьким, а детки и совсем нет⁸. Побалуйте меня, старуху, вашими карточками да от времени до времени и ласковым словом, может быть, буду-

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** Л. К. Вульферт у листах недописувала частки, ставлячи лише початкову літеру, наприклад: «ч» замість «что» або «чтобы», «к» – «который», «как», «когда»; «т» – «так»; «т ч» – «так что» тощо.

шей зимою мне удастся поехать погостить в СПб, тогда поеду [на] Москву, [чтобы] повидаться с Вами.

В Киеве теперь родных мало, только сестра Куна [Маша] Камнева⁹, у которой я буду жить, и доктор Марковский¹⁰. Как ты знаешь, муж [Маши] очень болен ревматизмом, уже 7 л[ет], и все ему хуже да хуже, несмотря на его поездки на различные купанья, боюсь, [как] бы он не остался совсем без ног. А, между тем, он еще совсем молодой, 47 л[ет]¹¹. Супружество очень счастливое, и оба хорошие люди. Марковский весь поглощен своей докторской деятельностью, это не доктор-ремесленник, он старшим врачом, правда, временным, в женской городской больнице, где ему приходится производить операции два раза в неделю, он очень этим увлекается и посвящает много времени больнице, больше, [чем] это от него требуется, зато он очень доволен результатами. Он давно искал [такой] деятельности. Жаль будет, ежели его не утвердят в этом заведовании.

О своих сестрах ты, верно, знаешь от них, Кати сейчас в СПб нет, но я видела ее до отъезда, она поправилась, и выражение лица у нее хорошее, не такое утомленное, [как] прежде, Оля [тоже], на мой взгляд, здорова. Я [так] далеко живу, [что] нечасто с ними вижу, а все же, уезжая из СПб, мне жаль с ними расстаться. Вообще [такому] одинокому человеку, [как] я, нелегко живется, особенно [когда] он ничего не делает. Я [так] привыкла целый день быть занятой, [что] без обязательного труда мне скучно, хорошо еще, [что] я могу читать и даже при лампе.

Однако я уже очень расписалась, но ведь ты знаешь, [что] старые люди болтливы.

Крепко целую Наташу с детками, тебя сердечно обнимаю, да хранит вас Господь.

Искренно любящая

Л. К. Вульферт

Киев, Печерск, Резницкий пер.¹², д. 5. Это мой киевский адрес.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 375, арк. 3–6.

№ 640

10 серпня [не раніше 1904 р., Ставрополь]*

10 авгу[ста]

Милый Володя, ты, вероятно, очень удивишься, получив мое письмо из Ставрополя. [Так] вот я, пока силы хватает, ношусь по белу свету и навещаю своих родственников; [так] вот я попала и в Ставрополь к моему дорогому Володе Куну. Живу здесь уже второй месяц, пора и до хаты, как ни на есть, да вот маленькое обстоятельство задерживает. Дело в том, [что] вторая дочь Володи и моя

* Рік і місце написання листа встановлені за змістом. У 1904 р. доньки В. Куна були вже слухачками Московських Вищих жіночих курсів.

внучка¹³, окончив гимназию с золотой медалью, имеет дерзновение перескочить 8-й к[ласс] и попасть прямо на Курсы Герье¹⁴. Кажется, и ты в этом принимаешь какое-то участие. Недавно получен ответ Курсов, [что] старшая дочь принята (с 8-м к[лассом]), второй участь решится между 25 <августа> и 1-м сентября. Ежели она не поступит на Курсы, то поедет в Киев в 8-й класс, а потому мне приходится тоже быть в неизвестности и выжидать, [чтобы] отвезти ее, в случае неудачи в Москве, в Киев. [Так] вот, ты оказал бы мне большую услугу, узнав частным образом, будет ли принята Евгения Кун на Курсы. Тогда я бы и уехала в Киев. Ежели можешь, то сделай это, пожалуйста.

Неудача меня преследует: была у тебя в Москве, никого из вас не застала; был ты у меня в Киеве и меня не застал. Остается одно – приехавши в Москву, остановиться на несколько дней и воспользоваться твоим приглашением.

От Оли и Кати все лето известий не имею, даже не знаю, где они.

Крепко целую Наташу и Ниночку. Где проводили лето? Ты, судя по письму твоему к Куну, был в деревне, а сын где? Ему передай тоже мой сердечный поцелуй, и да хранит всех вас Господь.

Любящая тебя *Л. К. Вульферт*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 375, арк. 14–15 зв.

№ 641

12 липня 1908 р., Каменка

12 июля 1908*

Милый Володя, хочется откликнуться к тебе. Я знаю, [что] ты не признаешь именин, но я и не поздравляю, а хорошие пожелания всегда кстати, ну [так] вот, шлю тебе успеха в том, за [что] ты ратуешь. Да, хотелось бы верить в успехи, но, увы, [посильно] стоишь в стороне, волнуешься, желаешь обманывать себя, к чему-то стремишься, а потом, смотришь, мыльный пузырь лопнул, опять ждешь – ах, вот кому-то удастся сделать этот пузырь прочным, ждешь, надеешься, и опять только усталость от надувания, хотя бы дожить до хорошего. Вот я и шлю тебе весточку, [чтобы] ты знал, [что] я еще жива, хотя ревматизм без всякой причины откликнулся и довольно резко. Я живу теперь в лесу у племянницы и серьезно лечусь солнцем, большое счастье для меня, [что] сердце в порядке и я могу пролежать на солнце от $\frac{1}{2}$ ч[аса] до $\frac{3}{4}$ <часа> без всякой усталости. Думаю, [что] это меня снова восстановит, хотя для [какой] цели, не знаю, ну, может представится случай быть [мне] полезной, да ведь ежели жизнь не уходит, [так] нужно же думать, [что] она для чего-нибудь нужна, а то было бы очень тяжело жить без этого миража.

* Рік дописано олівцем.

О тебе я знаю из газет, [что] ты жив и здоров, а семья твоя, верно, в деревне, потому и пишу тебе, а не Наташе, но ежели она в Москве или [Георгий], то пусть напишут о тебе и всех вас хотя немного. Давно я вас не видела и, признаюсь, часто думаю о том, [чтобы] еще в жизни повидаться с вами.

В Киев вернусь я только в конце августа, [так что] ежели ты поедешь в Полтаву через Киев, то мы снова не увидимся.

Ну, прощай, дорогой. Да хранит тебя Господь.

Любящая тебя сердечно

Л. К. Вульферт

Юго-западная ж[елезная] д[орога]. Станция Каменка Киевской губ. Пишу и киевский адрес: Печерск, Резницкий пер., д. 5.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 375, арк. 7–8 зв.

№ 642

12 липня [1909 р., Київ]*

12 июля

Ты, верно, удивишься, получив от меня письмо, да и [когда] еще оно попадет в твои руки, но мне ужасно захотелось обменяться с тобой несколькими словами. Авось и ты, ежели не сам, то милая Наташа откликнется. А тут и 15 июля подошло, день Св[ятого] Владимира. По этому случаю шлю тебе мои сердечные пожелания, крепко, крепко обнимаю, и да хранит тебя и твоих Господь.

[Как] видишь, я еще жива, хотя всю зиму хворала и теперь еще не совсем оправилась. Живу пока у В. Куна, Тимофеевская, 8. На Печерске у [Маши] все изменилось со смертью ее мужа. Дом она продает, вот меня приютил Володя. Мне у него тепло в нравственном смысле.

Вас, милая Наташа, поздравляю с именинником. Крепко целую и желаю всего хорошего [как] вам, [так] и детям, для меня оба они дети, т. к. я их такими знала.

Ну, прощай, Володя, вспомни иногда крестную

Л. К. Вульферт

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 375, арк. 11–11 зв.

* Рік і місце написання встановлено за поштовим штампелем на звороті закритого листа з адресою: Москва, Е[го] в[ысоко]б[лагородию], Владимиру Ивановичу Вернадскому, Московский университет, г-ну профессору.

№ 643

19 вересня [1909 р., Тула]*

Тимофеевская, 8, Киев.
19 сент[ября]

Милый Володя,

вчера переслали мне из Киева твое милое письмо. Ты не поверишь, [как] отраднo мне было читать его, но я должна прежде объяснить, куда переслали мне твое письмо. Сейчас я в Туле, приехала я проститься с Соф[ьей] Влад[имировной] Канцер¹⁵, сестрой Володи Куна, ты ее не знаешь, она же видала тебя в Пб у няни на руках. Давно было! Муж ее, [такой] же старик, как и она, служил 26 л[ет] лесничим у Давыдова, сына декабриста, 80 л[ет]. Назначен при жизни еще наследника, племянника кавалергарда¹⁶. Канцер не сошелся с ним во взглядах управления и должен был оставить место. Поселился в Туле, т. к. его сын, живя у брата Вл[адимира] Куна Александра Куна, начальника оружейного завода¹⁷, был (живя у дяди) в гимназии, подыскивал себе место нотариюса, без кумовства его получить, даже несмотря на собственный залог, трудно. Удалось ему заполучить захудалый нотариат в Ямбурге, туда они уезжают. И я приехала повидаться с ними, питаю надежду, [что] из Тулы проеду дня на два к вам в Москву, повидаясь с вами и представлю тебе моего внука, т. к. имею маленькую слабость к нему. Окончивший тульскую гимназию, теперь студент Московского университета, юноша с хорошей головой и сердцем¹⁸. Позволь тебе его представить, и не откажи иной раз ему в добром совете, [который так] необходим молодежи. И Вас, хорошая моя Наташа, прошу об [том] же. А иной раз утешьте его и ласковым словом. Да, очень хотелось мне попасть к вам, но я [так] слаба, [что] не смею решиться на это. В прошлую зиму я чуть не умерла и за лето мало поправились, а зимой не поправляются. Еще не знаю, [как] доберусь назад в Киев. Самое мучительное – это пересадки.

[Итак], увы, я с вами не увижусь, крепко целую Вас, дорогая Наташа, и тебя, милый мой крестник, всего вам хорошего, вспомните иногда обо мне и черкните словечко.

Любящая вас

Л. К. Вульферт

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 375, арк. 9–10 зв.

* Рік і місце написання листа встановлено за змістом.

№ 644

20 квітня [1912 р., Київ]*

20 апр[еля]

Милый Володя,

Очень обрадовалась, получив от тебя весточку. Огорчило меня известие о болезни Наташи. Но думаю, [что] теперь она уже отправилась и шлю ей мои сердечные пожелания больше не хворать, при этом крепко ее целую.

Цель моего письма следующая: ты пишешь, [что] летом предполагаешь различные поездки. Я же тоже еду на лето, [как] это ни странно, с юга на север, а именно в Ямбург к племяннице, отдохну несколько дней в Пб. Хотелось бы с тобой повидаться, давно уже я тебя не видела, и желание видеть тебя громадное.

[Так] вот, не будешь ли ты так[ой] добрый, или Наташа, написать мне, [когда] именно ты покидаешь Пб и [когда] думаешь вернуться.

Я уезжаю не ранее 10 мая, а может и позже.

Хотелось бы сказать: до свидания.

Крепко тебя целую.

Твоя *Л. К. Вульферт*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 375, арк. 13–13 зв.

№ 645

11 травня [1912 р.]**, Санкт-Петербург

11 мая

Не получая ответа на мое письмо с вопросом, могу ли тебя застать в Пб, думаю, [что] ты еще в Пб. Прийти не могу, т. к. очень ослабела от дороги. Завтра целый день буду отдыхать. Остановилась я у жены племянника Трамбицкого Лизаветы Алексеевны¹⁹. Петербургская сторона, Мало-Посадская ул., д. 17, кв. 30. Ежели увидишь Олю²⁰, сообщи о приезде Люсель²¹. [Как] здоровье Наташи?

Твоя *Л. К. Вульферт*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 375, арк. 12–12 зв. Листівка.***

* Рік і місце написання листа встановлено за змістом. У наступному листі Л. К. знов цікавиться здоров'ям Н. Є. Вернадської.

** Рік написання листа встановлено за поштовим штемпелем.

*** Адреса на звороті: Петербург, Васильевский остров, 14 л[иния], д. 44 (виправлено олівцем на 45. – *Упор.*).

Коментарі

¹ *Вульферт Лідія Карлівна (уродж. Малецька; ?–1913)*, хрещена мати В. І. Вернадського. Була подругою матері Володимира Івановича – Ганни Петрівни (уродж. Константинович, див. комент. № 6). Про Вульферт відомо, що з кінця 1860-х років займалася громадською діяльністю, працювала в земських страхових товариствах. З 1901 р. мешкала у рідних у Києві.

В. І. Вернадський згадував у 1916 р.: «Моя крестная мать, большой и близкий друг и матери, и отца, – Л. К. Вульферт, муж которой, которого я не знал, считал себя представителем польской аристократии, не знаю, по какому праву, а она, урождённая Малецкая, считала себя полькой, хорошо знала по-польски. Ее отец, Карл Малецкий, был, очевидно, поляк. Я живо помню постоянные споры о поляках и их судьбе, их характер у моего отца и особенно дяди Евграфа Максимовича с Лидией Карловной, доводившие ее постоянно до слез. Отец и дядя доказывали, что Малецкие – ополячившиеся украинцы или, как тогда говорили, малороссы» (*Вернадский В. И.* [Польский вопрос и русское общество] // *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського*. Т. 1. Кн. 2. – К., 2011. – С. 209–210). Також див. згадку в щоденнику в серпні 1941 р. – Там само. – С. 344.

Її батьком був полковник Карл Іванович Малецький – учасник війни 1812 р., служив у Києві. Сестра Лідії Карлівни Марія Карлівна вийшла заміж за Георгія Васильовича Грамбіцького, вони мали синів Василя (1844–1909), Георгія (1845–?), Євгена (1859–1931) та Олексія (1860–1922).

² Листів В. І. Вернадського до Л. К. Вульферт не знайдено.

³ Алексеева Ольга Іванівна (уродж. Вернадська; 1864–1920), сестра В. І. Вернадського, близнючка Катерини. Докладніше про неї див. комент. № 142 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

⁴ Алексеев Кир Олексійович (1860, за іншими відомостями, 1861–1923), після закінчення Воронежського кадетського корпусу навчався у Миколаївському кавалерійському училищі, служив у лейб-гвардії кірасирському полку. Після відставки (1880) член Новомосковської повітової наради в селянських справах (Катеринославська губернія), почесний мировий суддя. Потім працював у Міністерстві фінансів, зокрема правителем канцелярії Департаменту митних зборів (1886), фінансовим радником при корейському імператору (1897–1898), агентом Міністерства фінансів у Японії; після 1917 р. емігрував до Німеччини. Чоловік сестри В. І. Вернадського, Ольги (розлучився з нею в 1913 р.). У подружжя Алексеевих був син Борис Кирович Ринда-Алексеев (1884–1934), який служив при Окремому корпусі жандармів, займався масонськими організаціями. Після 1917 р. переховувався, жив в Астрахані, був деякий час під арештом. Працював економістом, писав драматичні твори, перекладав. У 1931 р. був вченим секретарем Державного інституту проектування металозаводу (Гіпромез). Мав двох дітей – Кіру і Дмитра. Вернадський допомагав не лише їм, але й дітям дружини Б. К. Ринди-Алексеева Ольги Сергіївни Меликової (?–1939) від її першого шлюбу. Кіра Борисівна Алексеева (1916 або 1917–1945?) після смерті матері (1939) працювала кресляркою. У квітні або травні 1942 р. була евакуйована з блокадного Ленінграда, в дорозі захворіла, в жовтні 1942 р. приїхала до В. І. і Н. Є. Вернадських у Боровое, потім виїхала до Караганди. В. І. Вернадський надавав їй матеріальну підтримку.

⁵ Короленко Катерина Іванівна (уродж. Вернадська; 1864–1910), сестра В. І. Вернадського, близнючка Ольги. Докладніше про неї див. комент. № 1 і 5 у розділі листів А. О. Короленка в цій книзі.

⁶ Вернадський Іван Васильович (1821–1884), економіст, публіцист. Докладніше про нього див. комент. № 181 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі. В. І. Вернадський та його сестри були дітьми у шлюбі з другою дружиною І. В. Вернадського – Ганною Петрівною (уродж. Константинович; 1837–1898), троюрідною сестрою першої дружини Марії Миколаївни (Шигаєвої, 1831/1832–1860). Ганна Петрівна була донькою генерал-майора

Петра Христофоровича Константиновича (1785–1850), закінчила приватний пансіон Левашової в Києві, до заміжжя працювала в Жіночому благодійному училищі на посаді класної дами. Співала в хорі М. О. Балакірева в Петербурзі, викладала спів. Заміжня за І. В. Вернадським з 1862 р.

⁷ Про далекого родича Вернадського по матері і, очевидно, двоюрідного племінника Л. К. Вульферт інженера, генерал-майора Володимира Володимировича Куна див. комент. № 263 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі. Про сестру Куна «[Машу] Камневу» (можливо, Комневу) відомостей бракує. Далі Л. К. Вульферт згадує ще одну сестру Куна Софію Володимирівну Канцер.

⁸ Н. Є. Вернадська, Георгій і Ніна Вернадські. Докладніше про них див. у відповідних розділах листів у цій книзі.

⁹ Відомостей про неї бракує. Можливий варіант прочитання прізвища – Комнева.

¹⁰ Ідеться про акушера П. І. Марковського, який на початку 1910-х років мешкав у Києві на Трьохсвятительській, 8, де й приймав пацієнтів.

¹¹ Про нього відомостей бракує.

¹² Різницький провулок існував до 1980-х років, пролягав від Кловського узвозу до вул. Різницької. Провулок був ліквідований у зв'язку зі знесенням старої забудови.

¹³ У листі йдеться про доньок В. В. Куна Марію та Євгенію. За відомостями Н. В. Філіппової (укладачка кн.: *Вернадский В. И. Письма Н. Е. Вернадской: 1901–1908.* – М., 1998), Євгенія Володимирівна та Марія Володимирівна Кун з 1904 р. були слухачками Московських Вищих жіночих курсів. Відомо, що старша – Марія Володимирівна (1886–1962) закінчила ці курси і працювала бібліотекарем. Вийшла заміж за Івана Пименовича Соколова (1883–1960). 1909 р. у них народилася донька Ірина (1909–1991), працювала в Інституту світової літератури ім. М. Горького Див.: *Соколова И. И. [Дневники:] 1930, 1931 / публ. Н. Д. Александрова // Литературное обозрение.* – 1996. – № 5/6 (259/260). – С. 108.

¹⁴ Ідеться про Московські вищі жіночі курси – вищий навчальний заклад для жінок. Були відкриті 1 листопада 1872 р. як курси професора історика Володимира Івановича Гер'є (1837–1919, був директором курсів до 1905 р.), поклали початок вищій жіночій освіті в Росії. У програму навчання входили як гуманітарні науки, так і природничі. Серед лекторів-викладачів курсів був також і Вернадський. Проіснували до 1918 р., після чого були перейменовані в 2-й Московський державний університет і відкриті також для чоловіків.

Згідно з Положенням про гімназії в Росії (1870), жіночі гімназії як середні навчальні заклади, що перебували у віданні Міністерства народної освіти, мали 7 основних і 8-й додатковий педагогічний клас. Закінчення 8-го класу відкривало доступ на вищі жіночі курси без іспитів.

¹⁵ Відомостей про неї бракує.

¹⁶ Імовірно, йдеться про одного із синів Василя Львовича Давидова (1792–1855), декабриста, члена Південного товариства, двоюрідного брата Дениса Давидова (1784–1839). У В. Л. Давидова було 6 синів: Михайло (1820–1880), Петро (1825–1912), Василь (1829–1873), Іван (1834–1850?), Лев (1837–1896), Олексій (1847–1903).

¹⁷ Кун Олександр Володимирович (1846–1916), начальник Тульського збройового заводу, генерал-лейтенант (1909). Народився на Полтавщині. Закінчив Михайлівську артилерійську академію (1869). Військовий інженер Петербурзького патронного заводу (1871–1882), потім на Михайлівсько-Шосткинському пороховому заводі. На імператорському Тульському збройовому заводі з 1884 р. голова приймальної комісії, в 1889–1892 рр. помічник начальника, з жовтня 1892 р. до 1915 р. начальник заводу.

¹⁸ Про кого йдеться, з'ясувати не вдалося.

¹⁹ Ідеться про племінника Трамбіцького Василя Георгійовича (1844–1909). Він закінчив 2-й кадетський корпус і Костянтинівське військове училище. Після російсько-турецької війни служив по Міністерству фінансів у чині колезького асесора.

²⁰ Очевидно, О. І. Алексеева, сестра Вернадського.

²¹ Особу не встановлено.

Надія Вікторівна Комарова (1890–1962)¹

В. І. Вернадський – Н. В. Комаровій

№ 646

27 липня 1944 р., [Москва]*

27 июля 1944 г.

Глубокоуважаемая Надежда Викторовна,
Обращаюсь к Вам как к председательнице Совета помощи семьям фронтовиков.

В колонии Академии Наук на ст. Отдых² находится единственная родная правнучка Владимира Галактионовича Короленко³, писателя и крупного общественного деятеля, который является по отцу моим самым ближайшим родственником.

Она – прелестная маленькая девочка Туся Короленко, но физически очень слабенькая. За месяц пребывания в Отдыхе она начала очень хорошо поправляться, но срок ее кончается.

Очень прошу Вас продлить ее пребывание в Отдыхе, если это возможно; этому очень сочувствует, насколько я знаю, и заведующая колонией.

Очень рад, что Владимир Леонтьевич⁴ поправился, и прошу Вас передать ему мой сердечный привет.

<В. Вернадский>

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 2022, арк. 38. Копія.

Коментарі

¹ *Комарова Надія Вікторівна (уродж. Старк; 1890–1962)*, ботанік, професор Ленінградського університету, була другою дружиною президента АН СРСР В. Л. Комарова. Закінчила Вищі жіночі природничо-наукові курси (1911), була залишена при курсах асистентом кафедри ботаніки. У 1920–1936 рр. викладач кафедри морфології і систематики рослин у Ленінградському університеті. Після переїзду до Москви в 1936 р. викладацьку діяльність припинила і перейшла на громадську роботу. Нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора і медаллю «За трудову доблесть». Сестра металурга, члена-кореспондента АН СРСР Бориса Вікторовича Старка (1883–1955).

² Ідеться про дачне селище Академії наук СРСР біля станції «Отдых» в Підмосков'ї. Поблизу станції був також будинок відпочинку для залізничників.

³ Ідеться про Ляхович Наталію Сергіївну (1939 р. н.), закінчила агрономічний факультет Московської сільськогосподарської академії ім. К. А. Тімірязєва (1963). Працювала

* Місце написання листа встановлено за змістом. Перед текстом позначено: Копія.

в Полтавському краєзнавчому музеї, Полтавському педінституті. Поетеса. Донька онуки В. Г. Короленка Софії Костянтинівни Ляхович (1914–1993). У 1942 р. В. І. Вернадський писав: «Вчера получил С. В. Покровский [Сергій Вікторович (1874–1945), зоолог, співробітник Зоологічного музею МДУ. – *Упор.*] письмо от Случевского [ім'я не встановлене. – *Упор.*] о тяжелом положении семьи В. Г. Короленко. Написал письмо С. В. Короленко 10.IV.1942 – об устройстве их (детей) здесь» (*Вернадский В. И.* Дневники. 1941–1943. – М., 2010. – С. 304). У 1942 р. на прохання доньок В. Г. Короленка – сестер Софії Володимирівни Короленко (1886–1957) та Наталії Володимирівни Ляхович (1880–1950) В. І. Вернадський улаштував Тусю (Н. С. Ляхович) у дитячий санаторій у Боровому, де жили евакуйовані з Москви академіки. Разом із Тусею в Казахстані перебувала її бабуся Наталія Володимирівна, у той час як Софія Володимирівна переживала окупацію в Свердловську, куди була евакуйована більша частина музею В. Г. Короленка, яким вона опікувалася як його директор. В. І. Вернадський надіслав їй 5 тис. рублів з отриманої ним Сталінської премії. Крім того, він поклопотався, щоб Софії Володимирівни видали продуктову картку робітника, звертався з проханням до академіків О. О. Богомольця і В. Л. Комарова. С. В. Короленко в 1940 р. на запит Вернадського надіслала йому відомості щодо родоводу сім'ї (див. листи С. В. Короленко у: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського*. Т. 2. Кн. 2, ч. 1. – К., 2012. – С. 255–257). Письменник В. Г. Короленко був троюрідним братом В. І. Вернадського.

⁴ Комаров Володимир Леонтійович (1869–1945), ботанік. Академік РАН (1920), віцепрезидент (1930–1936) і президент (1936–1945) АН СРСР.

Андрій Олександрович Короленко (?–?)¹

А. О. Короленко – В. І. Вернадському

№ 647

[Кінець 1880-х – 1890-ті роки, Вільне Новомосковського повіту Катеринославської губернії]*

Любезнейший Родной Владимир Иванович!

Когда-то Вы сильно интересовались различными почвами нашего уголка и, как кажется, ничего особенно интересного не нашли, теперь же оказывается, что искать нужно было совсем в других местах, а именно не по Чаплынке, а в бассейне р. Самары². Вчера я выслал Вам по почте кусок руды, найденной мною в Вольном³, а сегодня получил известие, что и в других моих лесах нашли какие-то белые камни на глубине сажень; но то после, а пока расскажу Вам, в какой приблизительно местности найдена посланная Вам руда. В густом лесу из лип, кленов, берестов и дубов, в расстоянии приблизительно версты от реки Самары лежит продолговатой формы озерцо или, лучше сказать, болото, через которое, как видно бывшее когда-то очень топким, запорожцами была сделана гать, то есть плотина, и поныне находящаяся и носящая название «Запорожской»; вот по берегам этого болота и в самом болоте на довольно большом расстоянии по длине озера и меньшем гораздо по ширине его ощущается шупом на глубине от 4 вершков и до 10 вершков твердая масса. Так как теперь земля замерзла, то и делать выемки во многих местах трудно, но в двух местах я прокопал ямы приблизительно в квадратный аршин и на глубине 6 вершков наткнулся на пласт в 2 четверти толщиной посланной Вам руды, лежит она слоями, и при ударе заступа или лома пласты отделяются и часто разбиваются. Под 8-вершковым пластом является песок белый или желтоватый, а под ним в нескольких вершках вода, пущенный шуп в 2 вершка длины никаких препятствий в песке не встретил.

Вот Вам все, что до сих пор я исследовал. Теперь от Вас зависит, милейший Владимир Иванович, сделать анализ и сказать нам, стоит ли искать чего-нибудь дальше и стоит ли чего-нибудь найденная руда, я пережигал ее, только промывал, и мне кажется, что в ней есть железо и краска коричневого цвета. Но, конечно, что эта моя первобытная манера распознавания не стоит выеденного яйца, и я с большим нетерпением буду ждать от Вас, как человека науки, слова решающего.

Руда рудую, а тут еще никак, милейший Владимир Иванович, не покончу возню с этим Вольным, как заколдованный клад не дается в руки, все есть: и деньги, и все потребные формальности соблюл, ан на тебе, черт подал какую-то глупейшую историю с кассационной жалобой Калиновского⁴, в сущности ничего не

* Дата і місце написання листа встановлено за змістом.

стоящей, и возись. Очень может быть, что оно и кончится даже лучше, чем можно ожидать, что если что Взаимный кредит отдаст мне и имение, и еще заплатит, а все по присущей нашей национальной любви к невозмутимому покою ужасно неприятно, что приходится беспокоиться, а чего доброго может придется еще ехать в Ваш противный Питер, чтоб ему пусто было.

Пожалуйста, подталдыкивайте Вы там Сержу⁵, чтоб похлопотал и писал бы почаще. В надежде, что Вы это лето завернете в наши Палестины, и мы увидимся, и проведем во много раз больше времени вместе. Целую Вас крепко и желаю всего лучшего Вам и всему многочисленному семейству Вернадских и Короленок в трех поколениях.

Остаюсь искренно Вас любящий

А. Короленко

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 819, арк. 1–2.

Коментарі

¹ *Короленко Андрій Олександрович (?–?)*, земський діяч Новомосковського повіту Катеринославської губернії, власник садиби у Вільному та земель у його околицях. Брат землевласника Новомосковського повіту Сергія Олександровича Короленка (1884–1898), чоловіка сестри Вернадського Катерини Іванівни (1864–1910). Після смерті С. О. та К. І. Короленків їхня донька Ганна (Нюта) Сергіївна Короленко (1884–1917) (див. комент. № 182 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі) жила в родині Вернадських.

Судячи з родоводу Якова Короленка, донька якого Катерина Яківна (1781–1844) була бабусею В. І. Вернадського по лінії батька, Андрій та Сергій Олександровичі Короленки – це троюрідні брати Вернадського та його сестер. Їхній батько Олександр Максимович Короленко (?–?) був рідним братом двоюрідного дядька Вернадського Євграфа Максимовича Короленка (1810–1880), який дуже багато зробив для самовизначення В. І. Вернадського.

² Див., наприклад: *Вернадский В. И.* Путевые заметки о почвах бассейна р. Чаплынки Новомосковского уезда Екатеринославской губернии // Тр. имп. Вольного экон. о-ва. – 1889. – № 3. – С. 22–29. В архіві Вернадського збереглися також недатовані ґрунтознавчо-геологічні замальовки відвідання степних районів Катеринославщини (АРАН, ф. 518, оп. 1, спр. 338, арк. 576–591 зв.).

³ В. І. Вернадський описав свою подорож улітку 1884 р. до Новомосковського повіту в начерку «Вольное»: «Поездка к Андрею Короленко дала мне многое. Вольное расположено на берегу р. Самары. Еще до сих пор здесь очень много памяти о Запорожье, еще до сих пор много преданий о старине, о порядках и делах, бывших в России до 1861 года. Само село Вольное есть живой памятник этой старины. После разорения Сечи 40 000 десятин земли по Самаре до самого Павлограда получил в дар один из генералов Екатерины II – Фалеев; часть имения после перешла к его зятю Родзянке, затем перешла к генералу Калиновскому и, наконец, к Андрею Короленко и крестьянам. Родзянко выселил сюда из своего имения в Рязанской губернии крестьян, и, таким образом, попала среди малороссов целая деревня русских крестьян... в Вольном, одном из самых древних поселков Новомосковского уезда, живут как русские, так и малороссы; живут они отдельно в разных концах деревни и стали друг с другом чаще смешиваться; хотя браки между хохлушкой и русским или обратно и до сих пор не часты...» (рукопис зберігся в архіві Вернадського: АРАН, ф. 518, оп. 1, спр. 222, арк. 1–8 зв., за

змістом – краєзнавчі й ґрунтознавчо-геологічні спостереження). Частково видане у: Путевые заметки «Богатый край с бедным населением». Из рукописного наследия раннего В. И. Вернадского // Источник: документы русской истории. – 2001. – № 4. – С. 35–46.

⁴ Відомостей про нього бракує.

⁵ Короленко Сергій Олександрович (?–1908), брат Андрія Олександровича. Закінчив Миколаївське артилерійське училище і Академію генерального штабу, був одружений з 1884 р. на сестрі В. І. Вернадського Катерині Іванівні (1864–1910). Шлюб розпався вже за п'ять років, але його розірвання було оформлено лише в 1898 р. У 1884–1889 рр. – почесний мировий суддя Новомосковського повіту, з 1889 р. служив по Міністерству державного майна. Після розлучення Вернадські, ймовірно, не підтримували ніяких контактів із С. О. Короленком.

Софія Олександрівна Мамчич (1864–1942)¹

С. О. Мамчич – В. І. Вернадському

№ 648

14 вересня 1933 р., [Кременчук]*

14.IX.[19]33

Дорогой Владимир Иванович,

не нахожу слов благодарить Вас за деньги, это, вероятно, Катя² написала Вам о моей скорбной жизни, но я страдаю не так физически, а как душевно. Ведь я одна как палец в чужом незнакомом городишке. Вы, верно, слышали, что я потеряла мужа, сына и стала нищей, т. к. друг моего мужа, когда мы уезжали от голода из Петербурга сюда, взялся хранить мои вещи: серебро (очень много), золотой портсигар сына, белье, шубы и т. д., и так хорошо хранит до сих пор у себя, говоря, что ничего от нас не получал. Я очень хорошо зарабатывала и даже помогала ежемесячно [Кате]. Но наводнение 31 года³ отняло у меня комнату (вода была до [потолка]) и лишило меня заработка; у меня был частный детский сад с разрешением правительства. Не теряя мужества, я записалась на биржу труда, и меня послали на махорочную фабрику чернорабочей (уборщица табаку на дворе), работа была настолько тяжелая, что в страшные морозы более 20° я обливалась потом. Но я получала 2 ф[унта] хлеба, а это все, более всего я страдала всегда от отсутствия хлеба**. Через 1 год меня сократили, и я опять осталась без хлеба, без работы и ради кусочка хлеба и тарелки супа пасла коз, корову; посылали за хлебом в город. Мне предложили [поступить] в семью военного, их 2 и 3 детей, как домашняя работница. Я получала 15 р[уб.] в мес[яц], меня кормили почти досыта, а кругом умирали от голода, а главное – я имела хлеб. 3 недели тому назад я заболела воспалением легких, и мне хозяйка сказала: мне больных не нужно, мне нужна работница.

И вот я больная, ни копейки денег и без угла. Буквально на улице, но меня [приютит] доктор Константинович⁴, его семья уехала на дачу.

Теперь я немного поправилась, но страшно слаба и [вселилась] опять к ним, т. к. у меня ни денег, ни угла, и работаю со слезами.

Ведь Вы, вероятно, слышали, какой голод был на Украине 32–33 году, народ умирал на улицах, не успевали подбирать мертвых. Человек [распухал], и конец. Есть села, где нет живых, все хаты заколочены, вымирала вся семья, дети, взрослые. Сколько погибло моих знакомых, которым не удалось так устроиться, как мне.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** Примітка автора: Так как у меня нет хлебной карточки, а покупать могут только [богачи]: небольшой черный хлеб [далі нерозбірливо слово або цифри. – Упор.]

Конечно, мертвых не хоронили, а бросали [голых] в общую яму. Этого я боюсь больше всего, умереть на улице и быть брошенной. Голод так страшен, что матери ели детей, и [открыли] много притонов, куда заманивали [женщин и] детей, и даже мужчин и приготавливали холодное, [колбасу] и* и продавали на базаре. Об этом, конечно, громко говорить нельзя, но я сама видела такой притон после ареста виновных.

Мы не виделись лет 45, Вы были студентом, а я еще не замужем. Я хорошо Вас помню: розовое лицо и большие очки. Прошу Вас очень, не присылайте мне денег, я бесконечно Вам благодарна, но больше всего счастлива, что нашелся человек, который меня пожалел, но почему ни слова не написали.

Надеюсь теперь получить от Вас хотя бы несколько слов, чтобы познакомиться с Вами и семьей.

Ваши деньги как с неба, и я не знаю, что на них купить. Если останусь на [зиму] в этой семье, то я обеспечена хлебом и углом, а если нет, тогда увидим. Я не теряю [мужества], а ведь мне 69 лет. Я была еще до [наводнения] так моложава, что мне никто не давал даже 50 лет, мне было 66.

Еще раз благодарю Вас, дорогой Владимир Иванович, а больше всего за те счастливые минуты, которые я пережила благодаря Вам.

Мой ад[рес]: С. А. Мамчич, 12 Гоголя, кв[артира]. П. В. Шорохова, Кременчук.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1034, арк. 2–4.

№ 649

22 жовтня 1933 р., Кременчук

22.X.[19]33

Дорогой Владимир Иванович,

Я писала Вам месяц тому назад, когда получила от Вас 50 рублей. Вы, вероятно, его не получили, т. к. я перепутала адрес. Благодарю Вас от всей души за присланные деньги, это, верно, Катя написала Вам о моей скорбной жизни, я не могу жаловаться, этот год, такой полный ужаса для очень и очень многих, был для меня не страшен. Я поступила простой домашней работницей к военным и не голодала, правда, работа была мне не по силам, стирать и мыть полы, но я была сыта, и у меня был хлеб, тогда как другие умирали от голода на улице. Прошлая зима это был сплошной кошмар, люди, в особенности крестьяне, пухли от голода, милиция не успевала утром подбирать мертвых на улице, и всех бросали в общую яму. Вымерли целые села; есть села, где нет живого ни одного человека, ни одного ребенка, стоят заколоченные хаты. Конечно, об этом нельзя говорить громко. Мои знакомые, которые были не так счастливы, как я, поумирали почти все. Теперь я без работы, я так ослабела от непосильной работы буквально день

* Далі одне слово нерозбірливо. Варіант прочитання: копченье.

и ночь, т. к. приходилось вставать ночью к ребенку, а днем в свободное от работы время заниматься с детьми (они в школе) и по музыке с дочкой, что должна была отказаться от самой жизни. Наняла себе угол у одной знакомой, зарабатывала 200 гр[амм] хлеба, делая массаж одному разбитому параличом, и пока что еще не голодаю. В мои годы, конечно, очень трудно найти работу, ведь мне 69 лет, но я не унываю и думаю, когда совершенно окрепну, найду себе работу, главное хлеб, у меня нет и не было хлебной карточки, и я всегда страдала от недостатка хлеба. Но есть много несчастнее меня, и живут, да еще с детьми, проживу и я. Нуждаюсь же я так благодаря доверчивости моего мужа. Когда мы уезжали из Петербурга, все что у нас было ценного, серебро, Олега⁵ золотой портсигар и мои золотые вещи, белье, платье, шубы, – все это мы доверили его другу Леониду Серг[еевичу] Михайлову, присяжному поверенному, и когда после смерти мужа я написала ему, он мне ответил, что у него ничего нашего нет, что он от нас ничего не получал, а я сама по желанию мужа из рук в руки передала ему золотой портсигар и золотые вещи и 2 шкатулки, полные серебра, теперь я, продавая в торгсине⁶, могла бы жить на это десять и больше лет.

Напишите мне о себе, о Вашей семье, об Оле и Кате, я их очень любила и знала хорошо. Еще раз благодарю Вас и не столько за деньги, как за участие и желание помочь, теперь пока что я не нуждаюсь. На Ваши деньги купила дров.

Напишите же мне хотя бы несколько строк, как Вы живете, все, что я знаю об Вас, что Вы профессор, и больше ничего. Не знаете ли Вы профессора Глазенапа⁷, с его сыном был мой Олег в лицее, может быть, они что-нибудь знают об Олеге, вот уже 14 лет я не имею о нем известий и не знаю даже жив ли он. Желаю всего хорошего Вам и семье Вашей.

Сестра Ваша С. Мамчич

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1034, арк. 5–6 зв.

С. О. Мамчич – В. І. та Н. Є. Вернадським

№ 650

12 березня 1934 р., [Кременчук]*

12.ІІІ.[19]34

Дорогие Владимир Иванович и Наталья Григорьевна**,

большое спасибо за деньги, но мне очень совестно, что я Вас чего-то лишаю. Даже я, которая никогда не плачет (слезы все вышли), прослезилась, нашлись же

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** Так в оригіналі. Очевидно, описка, в офіційних документах Н. Є. Вернадська часто іменувалася як Георгіївна.

люди, не знающие меня, и вспомнили [когда-то] сейчас по приезде, вспомнили одинокую, всеми забытую старуху. Я не умею писать и не смогу высказать все, что у меня на душе. Не отвечала Вам раньше, – была больна, у меня был грипп, эпидемия страшная, но я уже поправляюсь, хотя страшно слаба, едва хожу, голова кружится и теряю силы. Моя хозяйка, у которой я нанимаю угол, ходила за мною, как умела, и обещала мне похоронить меня, а не бросить в общую яму как собаку.

Как должно быть Вам обоим грустно быть так далеко от своих детей, но у Вас есть хотя маленькое утешение, что Вы знаете, где они, живы и здоровы. Мне так трудно писать, я не могу ничего сообразить, верно, я еще не совсем здорова. Еще и еще раз благодарю Вас за деньги. Целую вас обоих.

Любящая Вас С. Мамчич

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1034, арк. 7–8.

№ 651

27 січня 1935 р., Кременчук

27.I.[19]35

Нет у меня слов, чтобы выразить Вам, мои дорогие родные, мою благодарность и то, что я чувствую, получив письмо Наталии Григорьевны*. Спасибо Вам за желание помочь мне, за Вашу заботу обо мне. Теперь мне стало легче жить, зная, что могу порвать во всякую минуту. Не могла написать раньше, буквально с 6 ч[асов] утра до поздней ночи занята, – и нет минуты свободной. Я, которая так часто бывала в церкви, теперь совсем не бываю, не могу найти свободного часа. Я ищу комнату, но это очень трудно найти, и пока что должна терпеть и жить у них. Мне обещают найти, и тогда я сейчас же перееду. Меня знакомые зовут в Москву, но я боюсь туда ехать.

Теперь у меня новая работа, ежедневная погоня за хлебом. Чтобы получить 2 кило черного хлеба, о другом и мечтать нельзя, я должна в 5 утра встать в очередь, открывают в 7 ч[асов]. Передрогшая, усталая возвращаюсь домой, и никто не позаботится приготовить согреться чаем, а сейчас же нужно вести мальчика в детский сад. Это от нас очень далеко, а оттуда на базар. Ну да это уже не надолго.

До свидания, мои дорогие, целую Вас.

Ваша С. Мамчич

Мой адрес: Кременчук, Киевская, 16, кв. 6 (Сахович) для С. А. Мамчич.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1034, арк. 11–12 зв.

* Так в оригіналі.

С. О. Мамчич – В. І. Вернадському

№ 652

25 лютого 1935 р., [Кременчук]*

25.ІІ.[19]35

Дорогой Владимир Иванович, получила 50 рубл[ей] и несказанно за них благодарна Вам, если бы Вы могли почувствовать, что я испытываю, когда получаю от Вас: и стыд, и радость, что меня не забывают и хотят прийти на помощь. Мои хозяева стали ко мне относиться лучше, верно прослышали, что я хочу от них уходить. Вчера я хлопотала о комнате, это очень трудно, так как у нас очень много из деревни [пришли] учиться, но все-таки я скоро найду, мне уже обещали показать.

Благодарю дорогую Наталью Григорьевну** за ее письмо и хлопоты. Не могла писать раньше, положительно нет минуты свободной, а к вечеру так устаю, что не в силах даже что-нибудь сообразить.

Погода у нас дивная, весна в разгаре, тепло, солнечно, только на душе осень. Если можете, скажите мне адрес Наташи Булацель⁸, хочу ей написать.

Целую Вас и Наталию Григорьевну.

Преданная и любящая Вас С. Мамчич

Меня беспокоит сердце с тех пор, как я бью каменный уголь, огромные глыбы. У меня перебои, и сердце как будто такое огромное, что подступает к горлу и занимает всю грудь. Я была всегда очень здоровая.

Дорогая Наталья Григорьевна, бесконечно благодарна Вам за Ваши хлопоты и письма. У меня начинает побаливать печень, есть трава хвощ, делает положительно чудеса, здесь ее нет, может быть, гуляя, зайдете узнать в аптекарском складе, нет ли этой травы там? Буду Вам очень благодарна.

Целую Вас.

Преданная Вам С. Мамчич

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1034, арк. 9–10 зв.

№ 653

8 жовтня 1935 р., [Кременчук]**

8.X.[19]35

Очень и очень извиняюсь, что до сих пор не написала о получении денег, но я их получила только на днях, т. к. была больна.

С. Мамчич

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1034, арк. 13. Листівка****.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** Так в оригіналі.

*** Місце написання листа встановлено за поштовим штемпелем.

**** Адреса на звороті: Москва, 69, Дурновский пер., д. 16, Владимиру Ивановичу Вернадскому. До востребования. С. А. Мамчич.

№ 654

17 жовтня 1935 р., [Кременчук]*

8.X.[19]35

Деньги получила.

С благодарностью С. Мамчич

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1034, арк. 14. Листівка.

С. О. Мамчич – В. І. та Н. Є. Вернадським

№ 655

23 липня 1937 р., [Кременчук]**

25.VII.[19]37

Дорогие родные Мария*** Егоровна и Владимир Иванович, не писала Вам так долго потому, что в городе не было ни открыток, ни конвертов. У нас невозможная жара, 3-й месяц нет дождя, все посохло, огороды пропали, хотя, говорят, хлеб не очень пострадал. Картофель 10 маленьких картофелин 1 р[уб.], величиной с райское яблоко, муки, крупы и ничего мучного нет, про масло – я забыла его вид и вкус. Боюсь голода, я уже <его>, конечно, не перенесу, как многие мои знакомые в 33 году. Мне теперь пока очень хорошо, я опять сторожу квартиру Константиновича – доктора. Семья вся уехала на дачу, и мне очень хорошо, совершенно одна, большая светлая квартира, масса цветов, что я так люблю, тишина, никто меня не трогает, много читаю, у них большая библиотека, но ленюсь себе что-нибудь приготовить поесть, вместо обеда пью кофе с молоком и ем огурцы с хлебом, хотя и хлеб достать очень трудно. Часто сижу без хлеба. Встаю в 4 часа утра, иду в очередь, а хлеба не достает, так досадно, что даром простояла несколько часов. Это ничего, – одна голова не бедна, а вот когда семейные не могут достать, тогда хуже.

Теперь по газетам слежу о съезде геологического конгресса, Владимир Иванович принимает в нем участие⁹.

На деньги, что вы присылали мне, я, откладывая каждый месяц понемногу, наконец-то купила себе пальто осеннее, а то весну и осень ходила, надевая несколько блузок. Теперь же, благодаря Вам, мне будет тепло. Я нечаянно начала писать на другом листе, и потому получились обрывки бумаги.

* Місце написання листа встановлено за поштовим штемпелем.

** Місце написання листа встановлено за змістом.

*** Так в оригіналі.

Теперь я отдыхаю вполне, мои ученики не хотят заниматься летом, уезжают на дачи. Я тоже вроде как на даче, мне так хорошо. В комнате, где я живу уже 3-ий год, нас теперь 5. К моим старухам приехала сестра из Москвы и внучка 17 лет. Вы только вообразите, 5 женщин в небольшой комнате, да еще боятся открыть окно. Притом вечные гости, ну прямо странноприимный дом. И я так счастлива, что хотя бы на два месяца избавилась от всего этого. Я вам постоянно пишу все, что меня касается, может, это Вам скучно и неинтересно. У меня здесь есть очень милая семья, мать и дочь, они очень образованные, воспитанные женщины, я у них бываю и отдыхаю душой. Но теперь не могу оставить квартиры.

Сколько раз я просила Вас прислать Ваши карточки, вероятно, у Вас есть.

Будьте здоровы, желаю вам обоим всего наилучшего

Любящая Вас С. Мамчич

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1034, арк. 15–16 зв.

№ 656

1 вересня 1937 р., Кременчук

1 сент[ября] 1937

Дорогие родные Владимир Иванович и Наталия Егоровна, обращаюсь к вам за советом, мне предлагают место на Донбассе, в г. Сталино, к девочке 6 лет. Муж и жена служат, он главный инженер на заводе (кажется, [озона]), она тоже инженер, люди, получающие очень много. У них есть работница, а мне быть только с ребенком, жалование 50 р[уб.] в месяц, комната с девочкой и, конечно, стол. Не знаю, как поступить, мой угол здесь я, конечно, сохраню за собой, буду платить, а дрова я уже купила на зиму. Бегать по урокам мне уже очень трудно во всякую погоду, да и будут ли еще уроки?

За эти два месяца у Константиновича я очень устала, он приходил домой не раньше часа или двух, я ему разогревала ужин или делала яичницу и чай, и ложились мы не раньше двух-трех часов ночи, вставала я очень рано, в 6 или $\frac{1}{2}$ седьмого, целый день мотаешься, и как будто и дела нет, а под конец устаешь ужасно. Меня убивала поливка садика и комнатных цветов, да если бы я умела делать потихоньку, а то я все бегом, а ночью не могу спать, – болят ноги, и спина, и руки. Там, может быть, поправлюсь, буду хорошо питаться, а то я за целое лето, может быть, раз несколько (10, не больше) обедала по-людски, а то все всухомятку: огурцы, помидоры, хлеб, чай, а теперь исключительно и вместо обеда и ужина арбузы. Я очень похудела и очень ослабела, сделалась совсем старой, а еще недавно была хоть куда.

У меня такая апатия, мне все равно, ничего не хочется делать, только бы лежать, а этого я не могу и не умею – лежать днем.

Я, кажется, писала Вам, что у меня ученик 9-го класса, переэкзаменовка из немецкого. Он выдержал, несмотря на то, что занимались мы с ним не 24 дня, как выговорили, только 11, но просиживал у меня все 4 часа.

Жду Вашего письма.

Целую Вас. Ваша С. Мамчич

Кременчуг, Советская ул., 41/4, кв. 1.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1034, арк. 17–18.

№ 657

26 грудня 1937 р., [Кременчук]*

26.XII.[19]37

Дорогие Владимир Иванович и Наталия Егоровна, благодарю вас за деньги, не получала их до 24<-го>, так как старухи, с которыми я живу, [караулят чью-то] квартиру, и я должна до 4-х часов быть дома. Я тоже вечером ходила после уроков ночевать к одной богатой еврейке, муж ее уехал на 2 недели, она одна боялась, у них большая квартира и нет работницы.

Я пока здорова. Как здоровье Влад[имира] Иванов[ича] и Ваше? А [Вы] не хотите прислать Ваши карточки, чтобы я хоть видела тех, кому так много обязана.

Вчера, стоя в очереди, вытащили у меня портмоне, была огромная очередь, т. к. был выходной день.

Целую Вас, буду скоро писать подробнее.

С. Мамчич

АРАН, ф. 518, оп. 7, спр. 326, арк. 1–1 зв. Листівка.

№ 658

20 січня 1938 р., [Кременчук]**

20.I.[19]38

Дорогие родные Владимир Иванович и Наталия Егоровна, благодарю Вас за деньги, которые получила еще 18-го. Хотела написать Вам письмо, но нет конвертов уже давно, когда будут, напишу. У меня прибавился урок, вероятно, ненадолго, одна молодая женщина учится заочно в Харькове франц[узскому] яз[ыку], в начале февраля экзамены. Я ей помогаю – 60 р[уб.] в месяц, каждый день 2½ часа. У нее ужасный выговор, но она находит, что наоборот, очень [хороший], сама бедная, живет уроками. Если бы мне 10 лет меньше, я бы тоже держала

* Місце написання листа встановлено за поштовим штемпелем

** Те саме.

экзамен и получила бы место в школе, но кроме фр[анцузского] надо сдавать и все другие предметы, а этого я не смогу, в особенности украинский, я до сих пор плохо понимаю, а газеты совсем не понимаю. Будьте здоровы, целую Вас и еще благодарю от всего сердца. Теперь мне хорошо, а был месяц, что не было уроков.

Ваша С. Мамчич

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1034, арк. 22. Листівка*.

№ 659

20 серпня 1938 р., [Кременчук]**

20.VIII.[19]38

Дорогие Владимир Иванович и Наталия Григорьевна***, от всей души благодарю Вас за деньги. [Этот] месяц очень занята, переэкзаменовки по языкам, так что зарабатываю на дрова, они страшно дороги в этом году.**** А теперь сторожу квар[тиру] Константиновичей, они уехали на дачу. Квартира чудная, огромная, – я и собака, больше никого.

Будьте здоровы. Целую Вас крепко. Любящ[ая]...

Я рада за Вас, что вы отдыхаете. За себя не рада, когда отдыхаю!!!

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1034, арк. 21 зв. Листівка.

№ 660

19 вересня 1938 р., [Кременчук]*****

19.IX.[19]38

Дорогие Владимир Иванович и Наталия Егоровна, спасибо большое за деньги. Я очень рада, что Вы хорошо провели лето и отдохнули. Я же лета и не видала, у нас уже вторая неделя дождь и холодно, а летом я была 2 м[есяца] у Константиновича, семья уехала, а он до отпуска был дома, и я ему готовила. Самое неприятное это было ходить на базар (неприятно с чужими деньгами), да он еще такой, что ничего не скажет. Только и слышишь: «Я очень доволен, все хорошо». Мне было очень трудно вставать рано, на базар (очень далеко), завтрак, обед и ужин. Приходит он вечером очень поздно и ужинает, а я жду и не сплю. Днем же у меня ученики и обед, хоть разорвись. Но я эти 1½ месяца хорошо заработала – 235 р[уб.] да Ваши 75 – это 310 р[уб.], ведь это целый капитал, но соблазнов масса: арбузы, дыни, фрукты, ягоды. И я себе в этом не отказывала.

* Текст на звороті: У меня 3 урока немец[кого] яз[ыка] в старших классах, и я серьезно занимаюсь сама часа четыре в день и очень долго ночью, а сначала было трудно, а теперь очень легко. Я читаю книги без словаря. Забыла немного грамматику.

** Місце написання листа встановлено за змістом.

*** Так в оригіналі.

**** Далі одне речення (6 слів) незрозбірливо.

***** Місце написання листа встановлено за змістом.

И от К[онстантиновича] получила около 100 р[уб.].

Одна беда: и деньги есть, да ничего нельзя купить. Я буквально без обуви, на мои самые парадные туфли стыдно смотреть, калош нет. Но Константинов[ич] обещал помочь мне, у него знакомые, и через них он мне достанет. Дровами я тоже запаслась. Обещанного, говорят, три года ждут, может быть, так и обувь.

Теперь пока у меня только 1 урок, но это, конечно, временно. Будут отстающие, будут и уроки.

Спасибо большое, Наталия Егоровна, что Вы всегда мне приписываете несколько строк. Я писала Кате¹⁰, но не получила от нее ответа. Что Лиля?¹¹

Целую вас и желаю всего наилучшего. Иногда я так тоскую за родными, всеми. Я так одинока, не с кем ни слова сказать по душе, все чужие кругом. Если бы не книги, то можно с ума сойти. Я очень много читаю. Я так жалею, что не плачу. Это еще тяжелее, выплакалась и легче, но все слезы проплакала первые годы, когда рассталась с Олег[ом].

Любящая Вас *Мамчич*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1034, арк. 19–19 зв.

№ 661

19 листопада 1938 р., [Кременчук]*

19.XI.[19]38

Дорогие родные Владимир Иванович и Наталия Егоровна, благодарю Вас за присланные деньги. Хотела Вам написать письмо, но нет конвертов. Живу хорошо, у меня есть уроки до 1-го января, а там, может быть, будут опять. Я думаю во время перерыва занят[ий] на 10 дней приехать в Москву, – я так тоскую, мне страстно хочется увидеть Катю и Вас, я только об этом и мечтаю. Деньги я собираю уже года 2, и теперь дети меня отпускают. Пока до скорого свидания. Приеду, вероятно, 30 декабря.

Целую Вас. Любящая *С. Мамчич*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1034, арк. 20. Листівка.

№ 662

29 вересня 1940 р., [Кременчук]**

29.IX.[19]40

Дорогие родные, благодарю Вас за деньги, получила с опозданием, не могла оставить чужой квартиры. Вчера думала, что пропаду, стояла 10 часов на улице за 1 кило сахара, меня толкали, жали так, что я была без чувств, и, вставши в 7 утра, получила в 5 вечера, и с наслаждением пила чай, а без сахара не могла. Теперь

* Місце написання листа встановлено за поштовим штемпелем.

** Те саме.

есть недели на две. Сегодня, слава Богу, как ни в чем не бывало, здорова, но не хочу идти в очередь.

Уроков у меня пока нет, но будут, конечно.

Целую вас. Любящ[ая] Вас *Соня*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1034, арк. 23. Листівка.

№ 663

20 квітня 1941 р., [Кременчук]*

20.IV.[19]41

Дорогие Володя и Наташа, спасибо Вам за деньги. Я сегодня писала Кате, что больна, у меня внутри опухоль с куриное яйцо, меня тошнило и рвало, но теперь вот месяц я себя чувствую лучше. Мне назначили операцию немедленно, но я бросила больницу и пришла домой пешком (очень далеко), и я очень много хожу по урокам и в очереди по несколько часов. Не знаю, что и делать, здесь я, конечно, не соглашусь на операцию, кроме того в мои годы. Я могу не выдержать. Так уж не знаю, не знаю, что делать. Посоветуйте. Здесь я так одинока, всем чужая, хотя очень хорошие люди, которых я люблю, и меня тоже. Но все-таки им до меня все равно. Теперь вот две недели я чувствую себя крепче и как будто даже поправилась. Но я очень мало ем. Например, за целый день 2 стакана кофе и 1½ маленькие котлеты из рыбы без хлеба, а у нас хлеб отвратительный, не пшеничный, а с кукурузой, и я не могу его есть, а черный боюсь.

Жду Вашего письма, посоветуйте, может быть, можно устроиться в клинику в Москве.

Простите, что пишу такие неприятные вещи. Напишите, как Ваше здоровье? Целую Вас обоих и желаю всего хорошего.

Любящая Вас *Соня*

Просила Катю не показывать письма Зиночке¹², – она теперь держит экзамен, чтобы ее не волновать.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1034, арк. 24–25 зв.

№ 664

21 червня 1941 р., [Москва]**

21.VI.[19]41

Не нахожу слов высказать Вам мою признательность, благодарность, мою любовь к Вам, дорогие Володя и Наташа. Как Вы заботитесь обо мне и как много Вы для меня делаете. Не могла писать раньше, дрожали руки. Екатер[ина]

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** Те саме.

Влад[имировна]¹³, бывая у меня, говорила, что Вы думаете обо мне, как бы я поправилась после операции. А она была ужасна, без наркоза. Я все сознавала 2¼ ч[аса]. Мне вырезали ¾ желудка. 2 дня я стонала и была почти без памяти под впрыскиванием. Теперь все хорошо, и я благодарна Вам, что под Вашим влиянием решилась на операцию. Я очень слаба, едва хожу. Как за мною ухаживают, жалуют. Прасковья Кирилловна¹⁴ такая ласковая, добрая, а я доставляю ей столько хлопот, когда это ее отдых. Ек[атерина] Вл[адимировна] ходит за мною, как родная мать, Анна Дм[итриевна]¹⁵ тоже.

Ан[на] Дм[итриевна] говорила мне про Малый Ярославец, я на все согласна. Поеду после экзамена Зины, т. к. вещи у них, не хочу волновать Катю. Я могу ехать сама, а там меня встретят. Думаю здесь посоветоваться с гомеопатами и там лечиться, чтобы совсем выздороветь и приняться за уроки. Я, вероятно, предчувствовала мою болезнь и много лет откладывала понемногу в кассу на черный день; черный день наступил, и я могу истратить их на лечение и поправку.

Дорогие мои, как и чем могу я отблагодарить Вас, как показать мою любовь к Вам. Бог послал мне Вас за мои непрерывные страдания в продолжение 20 лет. Ведь в течение одного месяца я потеряла мужа, сына. Остальное пустяки, когда есть руки и голова, ничего не страшно. На Украине у меня есть люди, которые мне помогут найти работу, они <любят> меня, и я их очень люблю.

До свидания, будьте здоровы, берегите себя. Я каждый день утром, вечером и, когда проснусь, ночью, молюсь за Вас.

Целую так нежно, как люблю.

Ваша *Соня*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1034, арк. 26–26 зв.

№ 665

3 септня 1941 р., Малоярославець

3.VIII.[19]41

Дорогие Володя и Наташа, слышала, что Вы доехали благополучно и здоровы. Спасибо за деньги. Я себя чувствую гораздо лучше, только еще очень слаба, хотя уже три дня выхожу из дома. Попала я к очень хорошим <людям>, мне у них очень хорошо. Только я приехала налегке, и у меня ничего нет надеть, теперь очень холодные вечера, а когда можно будет выехать домой, не знаю. Передайте мой сердечный привет Ек[атерине] Вл[адимировне], Праск[овье] Кирилловне и Анне Дмитр[иевне].

Ваша *Соня*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1034, арк. 27. Листівка*.

* Адреси на звороті: Казахская ССР, почт[овое] от[деление] Боровое Санатория Боровое. Академику Вл[адимиру] Ив[ановичу] Вернадскому; Малоярославец Московск[ой] области, ул. Свердлова, 30. А. В. Бутину для С. М.

Коментарі

¹ *Мамчич Софія Олександрівна (уродж. Константинович; 1864–1942)*, двоюрідна сестра В. І. Вернадського по материнській лінії, донька генерал-лейтенанта, губернатора Бессарабії (1883–1899) Олександра Петровича Константиновича (1832–1903) і Софії Антонівни (уродж. Ілляшенко, 1840–1896). У 1886 р. вийшла заміж за Євгена Олександровича Мамчича, до революції жила в Кишиневі, Кременчуці. Мамчич Є. О. (1849–1917?), дійсний статський радник (1908). Не пізніше 1905 р. був обраний почесним мировим суддею по Кременчуцькому повіту Полтавської губернії. Як вказував Вернадський у щоденнику, Є. О. Мамчич «большой любимец моей матери в последние ее годы». «Он умер в Кременчуге уже при революции. Там сейчас осталась без всяких средств Соня; ей мы начали помогать. Сын ее Олег пропал во время междоусобья, она, кажется, не верит в его смерть» (*Вернадский В. И.* Дневники. 1935–1941: в 2-х кн. Кн. 1: 1935–1938. – М., 2006. – С. 16).

² Очевидно, рідна сестра С. О. Мамчич Черноярва Катерина Олександрівна (уродж. Константинович, у першому шлюбі Галенковська, 1863–1942). У 1885 р. вийшла заміж за офіцера Павла Андрійовича Галенковського (1861–?), а після розлучення в 1905 р. – за підполковника в запасі Леоніда Миколайовича Черноярва (1860–?). Її донька від першого шлюбу – Єлизавета Павлівна (у шлюбі Супрунова, 1894–1943). В архіві Вернадського збереглися листи Катерини Олександрівни до Н. Є. Вернадської за 1934–1942 рр. (АРАН, ф. 518, оп. 7, спр. 462). Є. П. Супрунова в 1929–1936 рр. працювала в Москві в бібліотеках Текстильного інституту, потім Всесоюзної торгової палати. У 1936–1937 рр. референт В. І. Вернадського в БЮГЕЛ АН СРСР. У вересні 1937 р. була заарештована у фальсифікованій справі, засуджена до 5 років ВТТ, незабаром після закінчення терміну покарання померла на засланні, у м. Кінешмі (*Вернадский В. И.* Дневники. 1935–1941: в 2-х кн. Кн. 1: 1935–1938. – М., 2006. – С. 16–17).

³ Масштабні весняні паводки в Кременчуці трапилися в 1789, 1845, 1877, 1882, 1895, 1908, 1917 і 1942 рр. Паводок у квітні – травні 1931 р. називають найбільш катастрофічною повінню в історії міста. Причиною стали дощова осінь, рекордно сніжна зима, пізня дощова весна, недоліки методики прогнозів, неготовність дамб до такої екстремальної ситуації. Тієї ж весни від повені постраждали Дніпропетровськ та інші міста басейну Дніпра. Біля Києва висота гребеня повені 2–3 травня досягла небувалої висоти – 853 см над нульовим рівнем.

⁴ Імовірно, Константинович Володимир Костянтинівич (1888–1968), лікар, закінчив Московський університет (1914). Працював земським лікарем у Смоленській губернії, був медиком на фронті, в польовому госпіталі в Галичині. У червні 1916 р. госпіталь був переведений до Кременчука. З 1926 р. після демобілізації призначений завідувачем ЛОР відділення 1-ї міської лікарні. Виконуючи свій обов'язок лікаря, залишившись в окупованому німцями Кременчуці, організував пункт Червоного Хреста, надавав медичну допомогу полоненим і цивільним особам. Після звільнення міста Кременчука продовжував працювати завідувачем в 1-й міській лікарні і викладати в медичному училищі.

⁵ Син Софії Олександрівни Олег Євгенович Мамчич був випускником Олександрівського ліцею, корнетом 3-го Гусарського Єлисаветградського полку, прикомандирований до лейб-гвардії кірасирського полку. Інших відомостей бракує.

⁶ «Торгсин» (від рос.: торговля с иностранцами), мережа спеціалізованих торговельних підприємств з обслуговування іноземців, де за валюту, золото чи коштовності покупець міг придбати дефіцитні в СРСР товари. Утворена в липні 1931 р. Вже восени 1931 р. «Торгсини» відкрили двері і для простого населення, що викликало величезний ажіотаж. Влада СРСР, отримавши кошти для потреб індустріалізації, 1936 р. закрила «буржуазні» «Торгсини», замість них подекуди залишилися валютні магазини, куди пересічних громадян вже не пускали. З 1 жовтня 1935 р. була скасована карткова система, відкрився вільний продаж продовольчих товарів, а дещо пізніше – і промислових.

⁷ Глазенап Сергій Павлович (1848–1937), астроном. Член-кореспондент (1928), почесний член АН СРСР (1929). Професор Петербурзького університету (1889), де викладав у 1876–1924 рр. Багаторічний голова Російського астрономічного товариства. Серед випускників Олександрівського ліцею 1907 р. значиться Олексій Сергійович Глазенап.

⁸ «У меня как-то была Наташа Булацель, ур[ожденная] Наталья Александровна Константинович, моя двоюродная сестра. Большая, старая, несчастная в семейной жизни, но полная жизни духовной, – совсем в ином виде она представилась мне теперь, чем рисовалась в юношеские годы, когда я увидел ее в первый раз», – записав Вернадський у щоденнику в 1935 р. про рідну сестру Софії Олександрівни (*Вернадский В. И.* Дневники. 1935–1941: в 2-х кн. Кн. 1: 1935–1938. – М., 2006. – С. 15).

Булацель Наталя Олександрівна (уродж. Константинович; 1867–1938?). У 1889 р. вийшла заміж за Григорія Павловича Булацеля (?–1908), службовця МВС (у 1899 р. – голова Віленського окружного суду). У них був син Олександр(?) Булацель, одружений з Ольгою Дмитрівною Боневою (була арештована в 1937 р., загинула). Їх донька Наталя Бонєва. О. Д. Бонєву та її доньку В. І. Вернадський також згадує в щоденниках. Див.: *Вернадский В. И.* Дневники. 1935–1941: в 2-х кн. Кн. 1: 1935–1938. – М., 2006. – С. 45, 202, 281 та ін.

⁹ Ідеться про 17-ту сесію Міжнародного геологічного конгресу в Москві 21–29 липня 1937 р.

¹⁰ Див. комент. № 2.

¹¹ Особу не встановлено.

¹² Діріна Зінаїда Михайлівна (уродж. Супрунова; 1919–1997), внучка Катерини Олександрівни Черноярової (Константинович), внучата племінниця В. І. Вернадського. Після арешту матері С. П. Супрунової, в 1937–1941 рр. і 1943–1945 рр., жила в сім'ї Вернадських у їхній московській квартирі. Після закінчення Інституту іноземних мов (1940) викладала в Державному театральному училищі ім. Б. В. Щукіна. Заслужений педагог РФ. «5 сент[ября] 1937 несподівано арештована Елиз[авета] Пав[ловна] Супрунова, мой секретарь. По-видимому, связано с месьтю (квартирной) мелких агентов ГПУ (обыденное явление). Зиночка (Супрунова) энергично начала хлопотать. В одном из мест, куда она обращалась, ей указали, что она посылает много книг (моих) за границу. В связи с этим я подал заявление следователю. Я взял содержание дочери (Елизаветы Павловны) Зиночки Супруновой на свой счет: 300 руб. в месяц (то, что получала мать)», – записав Вернадський (*Вернадский В. И.* Дневники. 1935–1941: в 2-х кн. Кн. 1: 1935–1938. – М., 2006. – С. 157).

¹³ Ільїнська Катерина Володимирівна (1882–1962), рідна сестра дружини Георгія Володимировича Вернадського Ніни Володимирівни. Див. комент. № 319 у розділі листів Г. В. Вернадського в цій книзі.

¹⁴ Казакова П. К. Див. комент. № 252 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

¹⁵ Шаховська Г. Д. Див. комент. № 273 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

Лідія Олександрівна Нейолова (1863–1941/1942)¹

Л. О. Нейолова – В. І. і Н. Є. Вернадським

№ 666

15 жовтня 1931 р., [Київ]*

Глибоко признательна вам, дорогие, сердечные Наташа, Володя, за деньги. Последнее время себя нехорошо чувствую, очень ослабела, даже не могла проведать родственников Фоминых². Все это время у нас стояли холода или дожди, а теперь сейчас тепло, и я воспряла духом. От Любы³ не имею ответа, не знаю, что с нею. Была ли она у вас? Живется нам здесь хорошо, наши хозяева очень отзывчивые люди, ласково относятся к нам, входят в положение наше. Варвара Александровна⁴ вам шлет сердечный привет. Бедная томится, что не может давать уроки, хотя ей предлагают, но не в состоянии ходить.

Еще раз благодарю за помощь, нет слов выразить, как я ценю ваше сердечное отношение ко мне. От всей души желаю всякого благополучия.

Целую крепко. Любящая

Лидя

15 октября 1931 года

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1136, арк. 2–2 зв. Листівка**.

№ 667

16 листопада 1931 р., [Київ]***

Не нахожу и слов, как вас и благодарить, мои дорогие, сердечные Наташа, Володя, за вашу бесконечную ко мне доброту, крепко, крепко вас целую, глубоко ценю теплое ко мне отношение. С Фомиными на днях виделись. По приезде была больна гриппом Ольга Густавовна, теперь поправилась. Варвара Александровна сердечно кланяется, опять бедная возится с нарывом на голове. Я же себя чувствую лучше, стараюсь себя беречь, чтобы опять не захворать. Еще раз приношу глубокую признательность за заботы обо мне.

Крепко вас целую. Любящая вас *Лидя*

16 ноября 1931 года.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1136, арк. 1–1 зв. Листівка****.

* Місце написання листівки встановлено за поштовим штампелем.

** Адреса в листівці: г. Ленинград, Васильевский остров, 7 линия, д. № 2, кв. 12. Наталии Егоровне Вернацкой.

*** Місце написання листівки встановлено за поштовим штампелем.

**** Адреса: г. Ленинград, Васильевский остров, 7 линия, д. № 2, кв. 12. Наталии Егоровне Вернацкой.

№ 668

24 липня 1934 р., [Київ]*

Дорогие Володя и Наташа,

Целую, приветствую, от глубины души желаю вам здоровья, всякого благополучия и всего, что может быть для вас отрадного. Варвара Александровна сердечно поздравляет при самых теплых пожеланиях наилучшего. Я же скриплю, никак не могу себя хорошо чувствовать, вот эти дни были жаркие, и мне стало лучше, но вчера с полчасика был проливной дождь, при этом сильный град величиной с яйцо, так стало жутко на душе при мысли, сколько он принесет всем нам бедствий, столько было надежд на урожай, ведь все огороды пострадали. На днях у Фоминой была наша знакомая, сообщила, что бедному Александру Васильевичу очень нехорошо, уже появились боли в другой ноге. Бедный мученик, неужели же не поправится, ведь все лучшие доктора его пользуют. Выразить не могу, до чего это нас печалит, они такие хорошие, сердечные, от души желаю им обоим поправиться.

Крепко, крепко целую вас, мои дорогие.

Глубоко признательная и любящая вас *Лидя*

Варвара Александровна шлет сердечный привет.

24 июня 1934 года.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1136, арк. 4–4 зв.

№ 669

16 лютого 1935 р., [Київ]*

Мои дорогие, добрейшие Наташа, Володя, хотя палец еще болит, но, тем не менее, хочу сама вам, мои сердечные, написать несколько строк, чтобы принести вам мою глубокую признательность за помощь – деньги получила. К хирургу не обращалась, лечилась простым способом, клавиши согревающие компрессы из денатурата, от чего опухоль немного спала, но появилось раздражение кожи, и я временно должна прекратить пользоваться спиртом. Вчера была у нас общая знакомая с Фомиными, от которой получила сведения о ходе болезни бедного Александра Васильевича. Одно время стал поправляться, но опять стало хуже. Доктор сказал, что пока опухоль не [рассосется], не выздоровеет. От всей души их всех жаль. Ольга Густавовна также едва ходит, страдает от подагры.

Чувствую сейчас большую слабость, вероятно, вследствие холода и по ночам не сплю, утром рано начинается суета, нет покоя. Бедная Варвара Александровна очень мучается, появилась экзема на нервной почве, не дающая ей покоя

* Місце написання листа встановлено за змістом.

ни днем, ни ночью (до 5 ч[асов] утра не спит), а к врачу некому ее повести, отчего она очень огорчена. Она при наилучших пожеланиях шлет сердечный привет. Мы обе так беспомощны.

Письмо мое к вам придет с опозданием, едва удалось упросить купить марку, все отказывают, говоря, что нет времени. Положение больных грустное, со стороны не идут нам навстречу.

Горячо целую вас, мои дорогие, и бесконечно благодарю вас, глубоко ценю вашу доброту.

Любящая вас *Лида*

16 февраля 1935 год[а].

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1136, арк. 6–6 зв.

№ 670

12 квітня 1935 р., [Київ]*

Крепко целую вас, мои дорогие, наидобрейшие Наташа, Володя, от всей души благодарю за помощь, деньги получила 4 дня тому назад, предполагала сейчас же ответить, но почему-то вдруг поднялась температура при сильной головной боли, и я не в состоянии была писать.

Сейчас мне лучше, я немного успокоилась, все видимо благополучно, не повторенье воспаления легких, чего я сильно боюсь, при недомогании сейчас же ложусь в постель.

У нас только теперь вступила весна в свои права, с нетерпением жду возможности подышать свежим воздухом, авось меня подбодрит, а то ведь я совсем ослабела. От Любы⁵ получила письмо, оно меня порадовало, вижу, не забыла старую, больную тетку, а это такое утешение иметь близких людей.

На днях зашла Мария Васильевна⁶, но ничего утешительного о своих не сообщила, все по-прежнему, хворают. Всего один раз Александр Васильевич⁷ был в заседании, после чего ему опять стало хуже.

Варвара Александровна просит передать Вам и Володе свой глубоко сердечный привет при наилучших пожеланиях. Бедная, все хворает, едва ходит в поликлинику, что ее очень утомляет.

Да будет вам хорошо, мои горячо любимые Наташа и Володя, крепко вас целую.

Глубоко вам признательная, любящая вас *Лида*

Варвара Александровна шлет сердечный привет.

Любу целую.

12 апреля 1935 года.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1136, арк. 5–5 зв.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

№ 671

24 квітня [1935 р., Київ]*

Крепко, [крепко] вас [целую], дорогие, родные Наташа, Володя, приветствую от всей души, желаю здоровья и всего, что может вас порадовать.

Варвара Александровна шлет теплые пожелания наилучшего, сама, бедная, все время хворает, в унынии, что в аптеках цены очень поднялись, даже крушина, стоящая 50 коп. пакет, теперь 3 руб. К доктору нельзя обращаться, а только к районному, что ее очень волнует. У нас все еще холодно, не выхожу, все сильно кашляю.

Здесь открыта большая ярмарка на базаре Бессарабка, с утра до вечера стоят очереди, готовятся к 1-му маю**, вероятно, будут большие празднества по случаю, что это столица⁸.

Да будет вам хорошо, мои добрые, сердечные Наташа и Володя!

Варвара Александровна шлет сердечный привет.

Крепко, крепко вас обоих целую. Всей душой любящая, всей душой благодарная вам

Лидя

24 апреля.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1136, арк. 7–7 зв.

№ 672

7 квітня 1936 р., [Київ]***

7 апреля 1936 года

Дорогие Наташа, Володя, крепко вас целую, приветствую, от всей души желаю вам здоровья, полного благополучия. Варвара Александровна присоединяет свои сердечные пожелания наилучшего.

Вчера получила письмо от Ольги Густавовны, высказывала свое сожаление, что вследствие болезни не может лично приветствовать; все время они хворали, еще после гриппа не выходят. Мы обе тоже лишены возможности их проведать; Варвара Александровна уже три недели лежит с громадным нарывом на ноге выше колена, теперь ей лучше. Я измучилась, очень слаба, а все приходилось самой делать, к вечеру едва двигалась.

* Рік і місце написання листа встановлено за змістом.

** Так в оригіналі.

*** Місце написання листа встановлено за змістом.

Крепко, крепко вас, мои родные, дорогие, целую, благодарю за помощь, деньги получила. Глубоко ценю ваше теплое, сердечное отношение ко мне, великое спасибо за поддержку, благодаря которой только и существую.

Всей душой любящая вас, вечно признательная *Лида*
Варвара Александровна шлет свой привет.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1136, арк. 8–8 зв.

Л. О. Нейолова – В. І. Вернадському

№ 673

[Не раніше липня 1940 р., Київ]*

Дорогой Володя,

Я просила домоуправа, чтобы договор перевел на мое имя, но он не хочет, говорит, что это трудно, присылает квитанции на имя покойной Варвары Александровны и говорит, что меня не тронут⁹.

Как дорогая Наташа, дай Бог, <чтобы> скорей поправилась.

Целую ее крепко. Может, черкнет мне пару слов, как себя чувствует, прошла ли совсем нога¹⁰.

Наши все ко мне очень хорошо относятся, все мне делают, как я сама ничего не могу. Они все очень добрые.

Много ли у Вас работы, дорогой Володя?

Целую Вас крепко, крепко и дорогую Наташу.

Горячо любящая вас *Лида*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1136, арк. 20.

№ 674

6 вересня 1940 р., [Київ]**

6.IX.1940 год[а]

Дорогой Володя, меня очень огорчило, узнав о Вашей болезни¹¹, дорогой Володя^{***}. Берегите себя.

Я заболела и лежа в кровати пишу Вам, сильный ревматизм, [трудно ворочаться], был доктор, прописал лекарств. Наталию Дмитр[иевну]¹², если возможно, зайти прощу.

* Дату і місце написання листа встановлено за змістом.

** Місце написання листа встановлено за поштовим штемпелем.

*** Так в оригіналі.

Дорогая Наташа, верно, дома, – целую ее крепко, крепко. Берегите себя, дорогой Володя. Желаю скорей поправиться.

Вас и Наташу целую крепко, крепко.

Горячо любящая вас *Лида*

Наши очень добрые все мне делают, как я полный инвалид.

Глубоко вам признательная, дорогие Наташа, Володя, крепко целую, деньги получила. Очень вам благодарна.

Любящая *Лида*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1136, арк. 9.

№ 675

6 жовтня 1940 р., [Київ]*

6.X.1940 г.

Дорогой Володя. Если возможно только, то прошу Вас прислать масла и сахара, конечно, если это возможно. Целую Вас и Наташу крепко. Благодарю за заботы обо мне. Я себя очень плохо чувствую, страшно слаба, и боль ужасная ревматизма.

Целую вас обоих. Крепко любящая *Лида*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1136, арк. 10.

Л. О. Нейолова – В. І. і Н. Є. Вернадським

№ 676

[Січень 1941 р., Київ]**

Дорогие Володя и Наташа

Поздравляю Вас с Новым годом. От души желаю здоровья на многие, многие годы и всего, что может быть для вас радостного.

Как поживаете, мои дорогие. Верно, у вас холодно. Я тоже очень мерзну. Все лежу, трудно ходить. Целую вас обоих крепко, крепко. От души желаю всего, всего хорошего, главное, здоровья.

Любящая вас *Лида*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1136, арк. 11.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** Дату і місце написання листа встановлено за змістом. Після підпису рукою В. І. Вернадського позначено: янв[арь] [1]941.

Л. О. Нейолова – В. І. Вернадському

№ 677

6 лютого 1941 р., [Київ]*

6.П.[19]41 г.

Дорогой Володя,

Постараюсь ответить Вам хотя бы отчасти на Ваши вопросы.

Мои отец и мать умерли в Киеве и похоронены на Байковом кладбище. Когда они умерли – я не помню. Когда я переехала в Киев, – не помню. Когда Вы обращались в Академию, чтобы меня оставили на квартире, – не помню.

Моя мать жила в Киеве в Липках. На какой улице, – не помню. Мне было тогда лет 5. Отцу было лет 70, когда он умер, матери лет 60¹³. Точно я не помню.

У меня было 5 сестер и 1 брат.

1) Старшая сестра Надежда умерла в средних letech, похоронена на Аскольдовой могиле, замужем не была.

2) Вера была замужем за Пушиным. Он был военный. Больше я не помню.

3) Любовь была замужем, у нее были дети. Похоронена она на Аскольдовой могиле. Больше не помню.

4) София.

5) Мария.

Этих сестер я совсем не помню, они умерли маленькими.

6) Брат Александр. Он умер молодым, сильно пил, был военный. Больше не помню ничего.

У Константиновичей был дом в Липках, и они его продали¹⁴.

Портретов моих деда и бабушки не сохранилось. Моя мать была гораздо старше Вашей.

Посылаю Вам шесть сохранившихся у меня фото.

Я родилась в Переяславле в 1863 г. (6 декаб[ря]).

Простите, что я не могу дать Вам тех сведений, какие Вам нужны. После смерти Варвары Александровны у меня ослабела память: я все забываю и путаю. Я принимаю миоль¹⁵, у меня был доктор. По вечерам у меня всегда повышается температура до 38° и выше иногда, я очень слаба.

Целую крепко Вас и Наташу.

Любящая вас *Лида***

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1136, арк. 15–15 зв.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** Лист написано рукою Є. Савинської під диктовку Л. О. Нейолової, підпис її власноручний.

Л. О. Нейолова – В. І. і Н. Є. Вернадським

№ 678

[Не пізніше 14 лютого 1941 р., Київ]*

Дорогие мои Володя и Наташа, деньги получила. Извиняюсь, что так долго не отвечала, но так плохо себя чувствую, сильный жар около 39°, так что все лежу. Сердце очень ослабело. Добрые наши хозяева все мне делают. Я полный инвалид. Как Ваше здоровье? Дорогой Володя, в такие холода надо ездить в Академию. Берегите себя, дорогой Володя.

Целую Вас и Наташу крепко, крепко, вечно вам благодарная, любящая Вас
Ваша *Лида*

Получили ли карточки? Все, что помнила, послала. Ответьте мне.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1136, арк. 17 зв. Листівка**.

Л. О. Нейолова – В. І. Вернадському

№ 679

[Не пізніше 20 лютого 1941 р., Київ]***

Дорогой Володя, посылку получила, масло, сахар. Вы меня так балуете, так много прислали. Я буду долго питаться. Берегите себя, мой дорогой, не хворайте, не переутомляйтесь. Я все, что помнила, все написала, но память такая моя плохая.

Мои добрые хозяева все мне делают. Я сама ничего не могу делать, они такие все добрые ко мне. У меня всегда к вечеру большая температура, почти 39°, а утром – нормальная.

Будьте здоровы, мой дорогой, берегите себя. Целую Вас и Наташу крепко, крепко. Берегите себя.

Вечно Вам благодарная ваша *Лида*

29.XI.1931**** год[а]

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1136, арк. 12–12 зв. Листівка*****.

* Дату і місце написання листівки встановлено за поштовими штампелями – більш чітко видно дату прибуття листівки до Москви – 14.2.41.

** Адреса на звороті: Москва 2, Дурновский переулок, дом 1б, квар[тира] 2. Владимиру Ивановичу Вернадскому.

*** Дату і місце написання листівки встановлено за поштовим штампелем. Проте в листівці, як видається, помилково позначена дата: 29.XI.1931 год. У листах Л. О. Нейолової нерідко переплутані літери, багато повторів слів. До того ж у 1931 р. ще була жива її сусідка В. О. Иванова, яка в цій листівці не згадується, на відміну від інших кореспонденцій.

**** Так в оригіналі.

***** Адреса на звороті: Москва 2, Дурновский переулок, дом 1б, квар[тира] 2. Владимиру Ивановичу Вернадскому.

Л. О. Нейолова – В. І. і Н. Є. Вернадським

№ 680

[Не пізніше 7 березня 1941 р., Київ]*

Дорогой Володя и Наташа, деньги вчера получила, очень, очень вам благодарна за помощь. Володя себя бережет, в академию далеко ли? Насчет температуры доктор мне ничего не сказал. Я себя вообще очень плохо чувствую, очень слаба, все лежу. Целую вас крепко, дорогой Володя, и благодарю за помощь.

Будьте здоровы, дорогой Володя и Наташа.

Горячо любящая вас ваша *Лида*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1136, арк. 3–3 зв. Листівка**.

Л. О. Нейолова – В. І. Вернадському

№ 681

[8 квітня 1941 р., Київ]***

Дорогой Володя, очень, очень Вам благодарна, деньги получила, очень вам благодарна, погода у нас теплая, берегите себя, дорогой Володя, не хворайте. Часто вас вспоминаю. Я все хвораю, больше лежу. Добрые соседи все мне делают. Целую Вас крепко. Очень благодарна.

Горячо любящая Вас Ваша *Лида*

Мигуша¹⁶ целует.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1136, арк. 13–13 зв. Листівка****.

* Дату і місце написання листівки встановлено за поштовим штемпелем.

** Адреса на звороті: Москва 2, Дурновский переулок, дом 16, квар[тира] 2. Владимиру Ивановичу Вернадскому.

*** Дату і місце написання листівки встановлено за поштовим штемпелем.

**** Адреса на звороті: Москва 2, Дурновский пер., дом 16, квар[тира] 2. Владимиру Ивановичу Вернадскому.

№ 682

[Не пізніше 3 травня 1941 р., Київ]*

Деньги получила, очень благодарна. Я себя все плохо чувствую, все мерзну, хотя тепло, а я в теплых валенках сижу. Наши соседи очень добрые, все мне делают, я полный инвалид. Целую вас крепко, крепко.

Любящая вас *Лида*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1136, арк. 16–16 зв. Листівка**.

№ 683

[Не пізніше 9 червня 1941 р., Київ]***

Благодарю, дорогой Володя, за помощь, деньги получила. Очень, очень вам благодарна. Извиняюсь, что запоздала, но была больна, и теперь едва пишу, совсем нет сил, добрые соседи все мне делают, я полный инвалид. Целую Вас крепко, крепко, берегите себя; вечно благодарная, любящая вас

Лида

Наташу крепко целую.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1136, арк. 14–14 зв. Листівка****.

№ 684

[Не пізніше 10 липня 1941 р., Київ]*****

Деньги получила, очень благодарна, целую вас крепко, берегите себя.

Любящая вас *Лида*¹⁷

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1136, арк. 18–18 зв. Листівка*****.

* Дату і місце написання листівки встановлено за поштовим штемпелем – відправлено 3 травня 1941 р.

** На звороті адреси (рукою [Є.] Савинської): Москва 2, Дурновский переулок, дом. 1б, кв. 2. Владимиру Ивановичу Вернадскому, а также відправника: г. Киев, Пушкинская ул., д. 35, кв. 12. Лидия Александровна Неелова.

*** Дату і місце написання листівки встановлено за поштовим штемпелем – відправлено 9 червня 1941 р.

**** Адреса на звороті: Москва 2, Дурновский пер., 1б, квар[тира] 2. Владимиру Ивановичу Вернадскому.

***** Дату і місце написання листівки встановлено за поштовим штемпелем – відправлено 10 липня 1941 р. Листівка прибула до Москви 25 серпня, звідки переслана до Борового, куди надійшла 2 вересня 1941 р.

***** На звороті адреси (рукою [Є.] Савинської): Москва 2, Дурновский переулок, дом 1б, кв. 2. Владимиру Ивановичу Вернадскому, а також: г. Киев, Пушкинская ул., д. 35, 12. Лидия Александровна Неелова.

Коментарі

¹ *Нейолова Лідія Олександрівна (1863–1941/1942)*, двоюрідна сестра В. І. Вернадського, донька його тітки по материнській лінії Єлизавети Петрівни Нейолової (уродж. Константинович; 1824–1889) та генерал-лейтенанта (1877, на початок 1886 р. був начальником артилерії Київської військової округи) Олександра Петровича Нейолова (1816–1900). Народилася в Переяславі, дитиною з батьками переїхала до Києва. Померла в Києві під час німецької окупації в 1941 або в 1942 р. В. І. Вернадський, ще перебуваючи в Києві в 1918–1919 рр., допомагав сестрі, пізніше звертався щодо її підтримки і допомоги до академіків В. І. Липського, А. Ю. Кримського, О. В. Фоміна, а також до Н. Д. Полонської-Василенко, грошима й матеріально підтримував її аж до початку війни. 26 вересня 1940 р. він писав вдові М. П. Василенко Н. Д. Полонській-Василенко: «У меня к Вам большая просьба. Если можете, то найдите или вызовите к себе мою двоюродную сестру Лидию Александровну Неелову, беспомощную старуху (Пушкинская, 35, кв. 12). Я защитил через Богомольца права на ее квартиру, видел ее в последний приезд, а теперь оказывается, что квартира числится за ее сожительницей Ивановой, которая была более бодра, чем она, и которая недавно умерла. Лидия Александровна (более 70-ти лет) очень болезненна и беспомощна, и я боюсь, чтобы ее не обидело домоуправление» (Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 1. – К., 2011. – С. 474–475).

² Ідеться про родину академіка ВУАН ботаніка Олександра Васильовича Фоміна (1867–1935). Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2, ч. 2. – К., 2012. – С. 458–474. Його дружина: Радде-Фоміна Ольга Густавівна (1876 – не раніше 1952).

³ Будь-яких відомостей бракує, можливо, племінниця Л. О. Нейолової.

⁴ Іванова Варвара Олександрівна, приятелька Л. О. Нейолової, з якою вони мешкали разом у комунальній квартирі по вул. Пушкінській, 35.

Згадуючи в січні 1942 р. у Боровому свою останню поїздку до Києва в травні 1939 р., Вернадський записав: «Был у моей двоюродной сестры Лидии Алекс[андровны] Нееловой – она хорошо устроилась – ежемесячно ей помогал до потери Киева. После моего свидания умерла жившая с ней ее приятельница Варв[ара] Александр[овна] Иванова, фактически все ведшая. Жили они в хорошей семье, набожной и верующей, как и они, вдовы проф. Совинского. После того, и мне кажется после смерти Ивановой, я посылал туда через Гинзбурга и Кулика масло и сахар. Едва ли она [Л. О. Нейолова. – *Упор.*] жива. Никаких сведений о Киеве» (АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 48, арк. 186; *Вернадский В. И.* Дневники. 1935–1941: в 2-х кн. Кн. 2: 1939–1941. – М., 2008. – С. 97).

⁵ Див. комент. № 3.

⁶ Відомостей про неї бракує.

⁷ О. В. Фомін помер 16 жовтня 1935 р.

⁸ Упродовж революційних подій фактичним центром радянської України став Харків. У грудні 1919 р. він став і столицею Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР). Проте за поданням Москви, на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У 18 січня 1934 р. було ухвалено рішення (закріплене пленумом ЦК, а також постановами XII з'їзду КП(б)У та ВУЦВК від 21 січня) – перенести столицю УСРР з Харкова до Києва (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 338, арк. 14; Архіви України. – 1981. – № 1. – С. 65).

⁹ Вернадському прийшлося звертатися до президента АН УРСР О. О. Богомольца, щоб «захистити права Нейолової на квартиру». Див. комент № 1.

¹⁰ На початку липня 1940 р. Н. Є. Вернадська зламала ногу після падіння під час відпочинку з чоловіком у санаторії в Узькому під Москвою.

¹¹ В. І. Вернадський писав в листі до Б. Л. Лічкова 27 вересня 1940 р.: «Я не ответил Вам на последние Ваши два письма, потому что меня уложили в постель, и я с 16 сентября

лежу. Небольшое повышение t° , которое у меня не проходит, объясняется врачами каким-то им неясным сердечным процессом. Подтвердилось это и пробой на кровь», а в листі від 1 листопада додав: «Я только что оправляюсь от не мучительной, но в сущности серьезной болезни. И до сих пор я больше диктую, чем пишу сам. У меня была вспышка сердечного заболевания, по словам врачей, было кровоизлияние в мускулы сердца, связанное с повышением температуры. Недель пять лежал. Этого рода болезни сердца (эндокардиты?) не умеют лечить иначе, как лежанием, т. е. организм ставится в условия, благоприятные для его борьбы. Ну, во всяком случае, как будто выхожу из опасной зоны» (Переписка В. И. Вернадского с Б. Л. Личковым (1940–1944). – М., 1980. – С. 35, 37).

¹² Ідеться про Полонську-Василенко Наталію Дмитрівну (1884–1973), історика, історіографа, археографа. Дружина академіка ВУАН М. П. Василенка (1866–1935).

¹³ Насправді, батьки Л. О. Нейолової прожили більше. Див. комент. № 1.

¹⁴ В. І. Вернадський згадував у січні 1942 р. у Боровому свою останню поїздку до Києва в травні 1939 р.: «Меня поразил Киев своей красотой и тем, что при постройке многих домов, особенно в Липках, – в то же самое время – в отличие от Москвы, – озеленение охраняется и увеличивается. В Липках исчез домик Константиновичей, который еще был в 1918 г. и в котором я был мальчиком у бабушки [насправді, у тітки, бабусею є її мати – Вікторія Мартинівна Константинович (уродж. Красницька, 1796–1862). – *Упор.*] Елизаветы Петровны Нееловой» (АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 48, арк. 184 зв.; *Вернадский В. И.* Дневники. 1935–1941: в 2-х кн. Кн. 2: 1939–1941. – М., 2008. – С. 96).

У листі Л. О. Нейолової, очевидно, йдеться про садибу в Липках, яка з 1830-х років належала дідові В. І. Вернадського генералу Петру Христофоровичу Константиновичу (1785–1850). У 1862 р. спадкоємці поділили садибу за розподільчим актом. Частинами володіли дочки П. Х. Константиновича – мати В. І. Вернадського Ганна Петрівна Вернадська, Єлизавета Петрівна Нейолова і Олена Петрівна Кравченко (1831 – не раніше 1909). У 1870–1874 рр. усі частини великої садиби скупила баронеса С. Ікскуль-Гільденбандт. Пізніше частину придбав відомий купець і меценат Семен Семенович Могилювцев і в 1901 р. побудував садибу (арх. В. М. Ніколаєв), названий киянами «Шоколадним будинком» (тоді вул. Левашовська, 15а/2, тепер – Шовковична, 17/2). Поруч Володимир Августович Ікскуль-Гільденбандт побудував прибутковий триповерховий будинок у неоготичному стилі (тоді вул. Левашовська, 15б, тепер – Шовковична, 19, арх. М. О. Вишневський). Див.: Звід пам'яток історії та культури України: Київ. Кн. I, ч. III: С–Я. – К., 2011; *Друг О.* Вулицями старого Києва. – Львів, 2013. – С. 228–231.

¹⁵ Міоль, екстракт зі скелетних м'язів, що містять судинорозширювальні речовини, які забезпечують приплив крові до органів під час їхньої роботи.

¹⁶ Особу не встановлено.

¹⁷ Це була остання листівка від Л. О. Нейолової. Проте трохи раніше Вернадський отримав у Боровому ще одну звістку від двоюрідної сестри. Листівку написала [Є.] Савинська 8 липня 1941 р.: «Глубокоуважаемый Владимир Иванович. Лидия Александровна получила деньги от Вас и горячо Вас благодарит. Она написала Вам сама, но так напутала и адрес, и текст, что ничего нельзя разобрать, а потому попросила меня написать Вам. Война ее мало тревожит, ведь она очень плохо слышит и мало что понимает, стала совсем ребенком. Огорчает ее, что часто не удается достать на базаре того, что она любит кушать. Вот молока уже несколько дней нет. Еще она беспокоится о Вас, часто вспоминает. А в общем, она очень покойна. Здоровье ее даже лучше, по вечерам температура нормальная, чего давно не было. Спасибо Вам большое за Вашу заботу о Лидии Александровне. С глубоким и искренним уважением Е. Савинская». Листівку, судячи з поштових штемпелів, отримано в Москві 10 серпня, в Боровому – 20 серпня 1941 р. (АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1136, арк. 19–19 зв.).

**Надія Олександрівна Старицька (1872–1973)
та Наталія Олександрівна Старицька (1873–1960)¹**

В. І. Вернадський – Нат. Ол. Старицькій

№ 685

24 січня 1944 р., Москва

Москва 24.І.1944 г.

Дорогая Наталия Александровна,

Недавно, на днях, я узнал, что Вы и все ваши благополучно пережили немецкий плен.

Я написал об этом моей дочери², которая прекрасно живет, и сейчас ее работа расширилась. Она стоит во главе большого государственного госпиталя.

Мне пришлось пережить тяжелый удар: в феврале прошлого года внезапно, без больших страданий, умерла Наталия Егоровна.

Перед смертью в наш с ней возраст (мне сейчас 81-ый год) можно только покоряться.

Здесь я видел Короленко³, правнучка которого прелестная девочка Туся жила в Боровом как моя внучка⁴.

Их дом, говорят, сожжен.

Сохранились ли в полтавских садах большие в[е]сковые дубы?

<В. Вернадский>

АРАН, ф. 518, оп. 4, спр. 1564, арк. 4–4 зв. Машинописна копія.

Нат. Ол. Старицька – В. І. Вернадському

№ 686

[Друга половина липня 1944 р., Полтава]*

Дорогой Владимир Иванович!

Большое спасибо за карточку Наташи. Она там очень похожа и мало изменилась против того, как я в последний раз видала ее. Мы же с Надей так изменились, что не хочется и сниматься.

Надя писала Вам, что могилы дяди Егор[а] Павлов[ича] и Марии Ивановны⁵ сравнивали с землей. Даты жизни дяди: родился <в> 1825 году. Умер 31 мая 1899 года, а Марии Ивановны я не могу припомнить.

* Дату і місце написання листа встановлено за змістом. Очевидно, в листі йдеться про День рівноапостольного великого князя Володимира – 28 липня (за ст. ст. 15 липня).

Очень прошу написать, что с Макой, Пашей⁶ и всеми Любощинскими⁷, – мы не получили ответа, хотя писали уже несколько раз.

Конечно, и Мака, и Паша такие пожилые люди, что перенести все ужасы было им трудно, но все же хочется наверное знать, что с ними.

Какое счастье, что Гуля нашел место в жизни и Ниночка тоже⁸. Теперь это так редко. Дай Бог им и дальше удачи. Будьте здоровы и счастливы.

Уважающая Вас *Н. Старицкая*

Поздравляю с днем Вашего Ангела.

АРАН, ф. 518, оп. 4, спр. 1564, арк. 1–1 зв.

Надія Ол. Старицька – В. І. Вернадському

№ 687

[Не пізніше серпня 1944 р., Полтава]*

Дорогой Владимир Иванович, очень благодарна Вам за присылку Наташиной⁹ фотографии, она на ней очень похожа, все то же милое, ласковое выражение.

У меня к Вам большая просьба, когда Вы будете писать Гуле, спросите у него, знает ли он что-либо о моем брате Григории Александровиче¹⁰. Жив ли он. Если он жив, и это не затруднит Гулю, сообщить ему, что пока все его 5 сыновей живы, все женаты¹¹. Павел был ранен легко и снова на фронте, у него 5-летний сын Никита. Миша сейчас в Ташкенте заканчивает диссертацию, которую надеется защитить до осени, а затем вместе с изыскательским институтом, в котором он работает, осенью возвращается в Ленинград с женой и 4-летней дочерью Таней. Никита сейчас на фронте, на передовых позициях, имеет медаль «За отвагу» и орден «Красной звезды». У него есть маленький сын, 9 месяцев, Вова. Никита был ранен, но оправился и снова на фронте. Юра на последнем курсе Горного института, пошел добровольцем, был ранен и демобилизован, как студент старшего курса. Осенью, когда его институт возвратится из эвакуации, он будет кончать его. Вова в Мурманске, лейтенант морской службы. Все они очень способные и хорошие люди, и Гриша может гордиться такими сыновьями. Они помогают нам и сердечно о нас заботятся.

Пишу это, потому что это его очень порадует, но если передать все, что я пишу, почему-либо неудобно, пожалуйста, не затрудняйтесь и не пишите.

Очень интересно то, что Вы пишете о работе Гули. Есть ли у Вас внуки?

Старая запорожская церковь сгорела. Музей тоже сожжен, дом, где жила Мар[ия] Иван[овна], совершенно разрушен, могилы Егор[а] Павл[овича] и Ма-

* Дату і місце написання листа встановлено за змістом. Перед текстом листа іншою рукою позначено: Переписано в письме к Георгию. 12.VIII.[1]944.

р[ии] Ив[ановны] совершенно сравнивали с землей, и найти их невозможно. Вообще Полтава вся в развалинах, только памятники почему-то пощажены.

Будьте здоровы, передайте приветы Гуле и Нине.

Уважающая Вас

Н. Старицкая

Живы ли Мака и Паша, они нам не отвечают.

АРАН, ф. 518, оп. 4, спр. 1563, арк. 1–1 зв.

В. І. Вернадський – Нат. Ол. і Над. Ол. Старицьким

№ 688

13 вересня 1944 р., Москва

Москва, 13 сент[ября] 1944 г.

Дорогие Наталия Александровна и Надежда Александровна, я получил Ваши письма почти перед самым моим отъездом из санатория «Узкое» в Москву¹², и по Вашей просьбе, Надежда Александровна, тогда же, в августе, написал моему сыну Георгию все те сведения о Ваших сыновьях, которые Вы просили. Вам же я не успел ответить до моего переезда в Москву, а здесь сразу было столько дела и выездов на заседания Академии, что только сейчас могу ответить на Ваши вопросы относительно Маки и Паши.

Да, оба они умерли еще в 1942 г., Нат[алия] Ег[оровна] пережила их обоих, она была последняя из Старицких, кроме ее брата Георг[ия] Егор[овича]¹³.

Дядя Паша умер в первую же зиму войны – 4-го марта 1942 г. Еще летом, когда мы уезжали в эвакуацию, он был слабый. Мы его посетили и прощались с ним в больнице. Незадолго перед этим он упал на улице, был подобран с ушибами и доставлен в больницу. После больницы он уже плохо поправился и постепенно угасал. Умер он тихо, по-видимому, без особых страданий, но признавал, что он умирает.

Мария Егоровна умерла через несколько месяцев, в августе того же 1942 г. – 30 авг[уста].

Она умерла внезапно, от припадка задыхания, которыми она страдала. Накануне была совсем здорова и даже ходила в магазин за продуктами. Умерла же при А. А. Глаголевой¹⁴, которая с ней жила все время и ухаживала за ней.

Теперь из Старицких – молодого поколения – здесь в Москве остался только Паша¹⁵, старший сын Георг[ия] Егор[овича], который работает чернорабочим в артели. Как Вы знаете, он с детства не совсем нормальный. Это – плохая наследственность со стороны матери. Живет Паша с А. А. Глаголевой в бывшей квартире П. Е. и Мар[ии] Ег[оровны].

В этой же квартире остались из детей Анны Ег[оровны] Мария Марковна (Фокина) и Наташа (Мостовая)¹⁶ с детьми. Фокины недавно вернулись из Тифлиса, Наташа была вместе с сестрой Асей¹⁷ в эвакуации в Чапаевке Куйбышевской обл[асти]. Она вышла перед войной замуж второй раз за геолога¹⁸, очень хорошего человека, сына врача Ал[ександра] Ив[ановича] Яроцкого¹⁹, моего старого друга, который умер в Самарканде в начале этого года. Наташа – скрипачка, живет с дочкой 16 лет, Соней²⁰, муж на фронте.

Сестра Ася (Сербина) тоже вернулась из эвакуации, но живет отдельно с двумя дочерьми. Обе ее дочери служат, она сама тоже работает.

Младший брат Паши Георгий Старицкий²¹ вот уже девятый год в Норильске. Там тяжелые условия климата. Буду хлопотать об его скорейшем возвращении.

Я сам живу в прежней квартире. Здесь все сохранилось в целости, но дом начал разрушаться. Живу по-прежнему с Праск[овьей] Кир[илловной]²², которая ведет все хозяйство, и племянницей Нат[алии] Ег[оровны] Екатер[иной] Влад[имировной] Ильинской²³, которая стала жить с нами еще до нашего отъезда в Боровое.

Сестра Ек[атерины] Вл[адимировны] – жена²⁴ моего сына Георгия. Буду рад, если Вы меня будете держать в курсе ваших дел и жизни Полтавы.

<В. Вернадский>

АРАН, ф. 518, оп. 4, спр. 1564, арк. 5–6 зв. Машинописна копія.

Нат. Ол. та Над. Ол. Старицькі – В. І. Вернадському

№ 689

26 листопада 1944 р., [Полтава]*

26.XI.[19]44 г.**

Глубокоуважаемый и дорогой Владимир Иванович!

Спасибо, что написали Георгию²⁵ о наших мальчиках. Очень виновата, что так долго не писала, но у нас все хлопоты в связи с Надиной болезнью. Ей необходим радий для лечения ее язвы, а радия нигде нет, кроме Москвы и Ленинграда, но туда нельзя проехать из Украины. Теперь она должна приехать в Киев, может быть, там можно будет чего-нибудь добиться, но, кажется, и там нет радия. Кроме того, она заболела воспалением легких и более месяца пролежала в постели.

Спасибо, что подробно написали обо всех близких. Тяжело, что все близкие, любимые уходят из жизни, но, конечно, это естественно, а все же очень, очень тя-

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** Перед текстом листа позначено: Получено 3.XII.[1]944 г.

жело. Как хорошо, что с Вами теперь живет Екатерина Владимировна²⁶. Непременно надо, чтобы со стариками жили молодые, которые вносят в жизнь оживление и интерес к жизни.

Мы все мечтаем, что кто-нибудь из наших мальчиков приедет, хоть на время, с семьей к нам. Но, конечно, это мечты, которые могут осуществиться, только когда окончится война. Скорее бы!

Я не помню, писала ли я Вам, что Надя в апреле заболела (опухоль на ключице около шеи), врачи нашли «Ca Col[li]». Вот почему мы и хлопочем, чтобы она могла полечиться, но пока безуспешно. Она держит себя молодцом, но все врачи говорят, что необходимо лечение.

Полтава еще все такая же разоренная; верно, уже весной начнется стройка, а пока только приводят в порядок да восстанавливают главные предприятия.

Сердечный привет.

Уважающая Вас *Н. Старицкая**

Многоуважаемый и дорогой Владимир Иванович, очень благодарна, что написали Гуле о наших мальчиках. Пока мы получаем от них письма с фронта.

Удалось ли Вам улучшить судьбу сына Георгия? Как его здоровье?

У нас до сих пор еще нет зимы, но начались ненастные дни и невылазная грязь.

На днях собираюсь в Киев, но сейчас это очень трудно, и если бы не настойчивые требования врачей, отложили бы до весны, а то больницы не отапливаются.

Будьте здоровы. Уважающая Вас *Н. Старицкая*

АРАН, ф. 518, оп. 4, спр. 1564, арк. 2–3 зв.

Коментарі

¹ *Старицька Надія Олександрівна (1872–1973)*, донька брата тестя В. І. Вернадського сенатора Є. П. Старицького, дійсного статського радника, депутата III Державної думи Олександра Павловича Старицького (1841–1925) та Олександри Яківни Старицької (Стрижевської, 1850–?). Н. О. Старицька закінчила Бестужевські курси, працювала педагогом у Петербурзі, потім переїхала до Полтави, працювала в земській управі, допомагала сестрі Наталії в утриманні приватної гімназії. У Полтаві сестри доглядали старих батьків і виховували п'ятьох племінників, у 1948 р. переїхали до Павловська.

Старицька Наталія Олександрівна (1873–1960), випускниця Бестужевських курсів. У 1899–1902 рр. завідувала бібліотекою канцелярії Губернської земської управи, викладала математику в Інституті шляхетних дівчат, а також історію в приватній жіночій прогімназії. У 1908 р. організувала й очолила в Полтаві гімназію (знаходилася в будинку Н. О. Старицької, закрита на початку 1919 р.). Була членом Полтавської губернської вченої архівної комісії.

² Ніна Володимирівна Вернадська-Толль. Докладніше про неї див. комент. № 1 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у цій книзі.

* Далі текст написано рукою Надії Старицької.

³ Короленко Володимир Галактіонович (1853–1921), російський та український письменник, журналіст, публіцист і громадський діяч. Докладніше про нього див.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського*. Т. 2. Кн. 1. – К., 2011. – С. 178. Дід письменника В. Г. Короленко походив із козацького роду, дідова сестра Катерина Яківна Вернадська (у дівочтві Короленко) була бабусею В. І. Вернадського, отже, Володимир Галактіонович Короленко був троюрідним братом Володимира Івановича. Див.: *Вернадский В. И.* Дневники: март 1921 – август 1925. – М., 1999. – С. 154, 158.

В. І. Вернадський, коли написав «здесь я видел Короленко», очевидно, мав на увазі Боровое, де померла Н. Є. Вернадська, й те, що бачив доньку Короленка Наталію Володимирівну Ляхович (1880–1950); див. також комент. № 3 у розділі листів Н. В. Комарової в цій книзі.

⁴ Ідеться про Наталію Сергіївну Ляхович. Докладніше про неї див. комент. № 3 у розділі листів Н. В. Комарової в цій книзі.

⁵ Ідеться про батьків Н. Є. Вернадської. Див. комент. № 5 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

⁶ Марія Єгорівна та Павло Єгорович Старицькі, брат і сестра дружини Вернадського. Див. комент. № 11 та 7 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

⁷ Про Любощинських див. комент. № 163 у розділі листів Н. Є. Вернадської у цій книзі.

⁸ Ідеться про дітей В. І. Вернадського – Георгія Володимировича Вернадського та Ніну Володимирівну Вернадську-Голль.

⁹ Очевидно, дружина Вернадського Наталія Єгорівна. Див. розділ листів Н. Є. Вернадської у цій книзі.

¹⁰ Старицький Григорій Олександрович (1881–1955), юрист, мировий суддя 10-ї ділянки в Полтаві (1916). З 1920 р. в еміграції в Болгарії, потім у США, працював у бібліотеці Єльського університету.

В еміграції опинилися також двоє інших братів Григорія – Володимир (1870–1965) і Павло (1887–1985). Вони теж отримали вищу юридичну освіту. Володимир, як і Григорій, жив у Болгарії, потім у США. Павло жив у Франції, працював шофером; голова Об'єднання російських шоферів; створив Будинок шофера під Парижем, одночасно був заступником голови Спілки колишніх діячів російського судового відомства.

¹¹ Щодо синів Г. О. Старицького, маємо відомості лише про двох:

Старицький Юрій Григорович (1913–2009), студентом у 1941 р. став добровольцем, після поранення в блокадному Ленінграді працював у цеху з виробництва вибухівки, потім пішов в ополчення. Закінчив Ленінградський гірничий інститут (1947). Доктор геолого-мінералогічних наук, професор (1997), заслужений діяч науки РРФСР.

Старицький Володимир Григорович (1915–1992), науковець, співробітник Ленінградського політехнічного інституту, спортсмен. Майстер спорту СРСР з альпінізму, з гірськолижного спорту та зі стрибків на лижах з трампліна, заслужений тренер СРСР. У роки війни служив у лижному розвідувальному загоні, а потім у частині з розмагнічування кораблів Біломорської військової флотилії. Учасник Памірських експедицій. З 1968 р. керівник ленінградської школи скелелазіння, тренер.

Бракує інформації про Павла Григоровича Старицького (1908–?), Михайла Григоровича Старицького (1910–?), Микиту Григоровича Старицького (1911–?).

Відомо лише, що Михайло Григорович у 1960–1970-ті роки працював в одному з проектних інститутів Міненерго в Ленінграді.

¹² Вернадський близько двох з половиною місяців літа 1944 р. провів у підмосковському санаторії «Узкое», де продовжував працювати над своєю «книгою життя» – «Химическим строением биосферы Земли и ее окружения», підбирав матеріал до спогадів «Пережитое и передуманное».

¹³ Георгій Єгорович Старицький. Див. комент. № 19 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

¹⁴ Олександра Олександрівна Глаголева. Відомостей про неї бракує.

¹⁵ Старицький Павло Георгійович (1906–1965), племінник Н. Є. Вернадської, син її брата Георгія Єгоровича Старицького (1867–1946). П. Г. Старицький як «соціально чужий» елемент у 1930-ті роки не міг завершити освіту в СРСР, жив випадковими заробітками. Після отримання в кінці 1930-х років важкої травми на виробництві був переведений на інвалідність, жив на пенсію.

¹⁶ Сестра Н. Є. Вернадської Ганна Єгоровна Любощинська та її доньки Марія Марківна (у шлюбі Фокіна) і Наталя Марківна (у шлюбі Мостова). Див. комент. № 163 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

¹⁷ Ганна (Ася) Марківна Сербіна (уродж. Любощинська). Див. комент. № 163 у розділі листів Н. Є. Вернадської у цій книзі.

¹⁸ Яроцький Леонід Олександрович (1907–1980), геолог. У 1944 р. В. І. Вернадський виступив з клопотанням про відкликання Л. О. Яроцького з фронту як цінного фахівця. Див. комент. № 2 у розділі листів О. І. Яроцького в цій книзі.

¹⁹ Яроцький Олександр Іванович (1866–1944), лікар. У 1919–1924 рр. професор терапії Таврійського університету. З 1930 р. понадштатний професор Московського університету. Був близько знайомий з В. І. Вернадським з середини 1880-х років. Див. розділ листів О. І. Яроцького в цій книзі.

²⁰ Єршова (уродж. Мостова) Софія Борисівна (народилася в 1928 р.), геолог, геоморфолог і інженер-геолог. Закінчила географічний факультет Московського університету (1952). З 1954 р. співробітник геологічного факультету (кафедра інженерної геології), кандидат наук (1971), старший науковий співробітник (1978). Лауреат Державної премії (1977). Спеціаліст з четвертинної геології та інженерно-геологічного районування (Західний Сибір, Середня Азія).

²¹ Старицький Георгій Георгійович (1910–1992), племінник Н. Є. Вернадської. Після школи працював і навчався в Стальпроєкті. Заарештований у 1933 р., засуджений на 3 роки ВТТ. Повторно заарештований у 1936 р. та засуджений Особливою нарадою НКВС СРСР за ст. 58, засланий до Сибіру в Норильлаг. З 1938 по 1946 р. працював у проектному відділі комбінату. Інженер-конструктор проектної контори, цементного заводу, цеху автоматики. Захоплювався фотографією. До Москви повернувся в 1970 р.

²² Прасковія Кирилівна Казакова, хатня робітниця Вернадських. Див. комент. № 252 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

²³ Ільїнська Катерина Володимирівна (1882–1962), рідна сестра дружини Георгія Володимировича Вернадського Ніни Володимирівни. Див. комент. № 319 у розділі листів Г. В. Вернадського в цій книзі.

²⁴ Вернадська (уродж. Ільїнська) Ніна Володимирівна. Докладніше про неї див. комент. № 191 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

²⁵ Г. В. Вернадський.

²⁶ К. В. Ільїнська.

Єгор Павлович Старицький (1825–1899)¹

Є. П. Старицький – В. І. Вернадському

№ 690

11 лютого 1894 р., [Полтава]*

11-го фев[раля] 1894

Милый и дорогой Владимир Иванович,

Горячо обрадовался я Вашему письму, которое с такой живостью передает мне Ваше настоящее настроение и жизнь.

От всей души благодарю Вас за добрую мысль порадовать меня и прошу, если Вы признаете возможным, прислать мне экземпляр Вашего курса о кристаллографии², который меня очень интересует. Интересует меня еще более предстоящая Ваша диссертация на доктора³, и я горячо желаю Вам успеха в этом последнем подвиге.

Последнее время Наташа⁴ особенно радовала меня рассказами об участии Вашем в занятиях и играх Гуленьки⁵. Дай Бог ему, дорогому мальчику, полного успеха и здоровья! Где-то Вы проведете с Наташей и Гуленькой это лето?⁶ Теперь дом ваш⁷, по всей вероятности, будет совсем готов, да и сад подрос настолько, что уже можно будет им пользоваться. Если же что-нибудь помешает вам ехать туда, то мы с особенным нетерпением будем ожидать вас сюда.

Бывший Управляющий Межевой частью Шамшин⁸ прислал мне проект Межевого устава, возвращенный из Государственного Совета к новому Министру Юстиции и Новому Управляющему Межевой части. Это дает возможность вновь пересмотреть это дело, и я очень этому рад, п[отому] ч[то] представляется случай взглянуть на все с новой точки зрения⁹. Но захотят ли сделать это, еще далеко неизвестно.

Обнимаю вас троих, да благословит вас Господь.

Горячо любящий вас

*Е. Старицкий***

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1567, арк. 1–2 зв.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** Лист написаний іншою рукою, ніж підпис. Нижче підпису перевернутий напис олівцем: Александр Степан[ович] Юрлов.

Коментарі

¹ *Старицький Єгор Павлович (1825–1899)*, юрист, судовий діяч, голова департаменту законів Сенату. Походив з українського козацько-старшинського роду. Після закінчення курсу правознавства в училищі служив у московських департаментах Сенату, потім у Міністерстві юстиції, а в 1853 р. був призначений головою відновленого комерційного суду в Тифлісі. Старицький склав «Положення про розмежування Закавказького краю», введене в дію з 1862 р., і був призначений головою межової палати. Він узяв діяльну участь у заходах із застосування судової реформи до кавказького краю і після введення її став старшим головою тифліської судової палати. У 1879 р. член Державної ради; головний керівник колишнього відділу кодифікування, потім голова департаменту законів Державної ради. Був одружений на Марії Іванівні Зарудній (1829–1914), сестрі одного з керівників судової реформи сенатора С. І. Зарудного. У лютому 1890 р. через втрату зору і важку хворобу залишив Петербург і переїхав на проживання до Полтави. На його дочці Наталії Старицькій був одружений В. І. Вернадський.

Література: *Павловский И. Ф.* Полтавцы: Иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители. – Полтава, 1914. – С. 257–259.

² *Вернадский В. И.* Лекции кристаллографии. – М., 1894. – 255 с.

³ У 1891 р. В. І. Вернадський захистив магістерську дисертацію в Петербурзькому університеті на тему «О группе силлиманита и роли глинозема в силикатах» (*Вернадский В. И.* О группе силлиманита и роли глинозема в силикатах. – М., 1891. – 100 с.) і продовжував працювати приват-доцентом і зберігачем Мінералогічного кабінету Московського університету. Після захисту в 1897 р. у Петербурзі докторської дисертації на тему «О явлениях скопления кристаллического вещества» (*Вернадский В. И.* Физико-кристаллические исследования. I. Явления скопления кристаллического вещества. – М., 1897. – 182 с. (Уч. зап. имп. Моск. ун-та. Отд. естеств.-ист. Вып. 13) став екстраординарним професором мінералогії і кристаллографії Московського університету.

⁴ Дружина Вернадського Наталія Єгорівна. Докладніше про неї див. комент. № 1 у розділі листів Н. Є. Вернадської в цій книзі.

⁵ Син В. І. і Н. Є. Вернадських Георгій Володимирович. У родині його звали ласкаво Гуля, Гуся, Гаша, Гагуня тощо. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів Г. В. Вернадського в цій книзі.

⁶ В. І. Вернадський виїхав у кінці червня за кордон (Польща, Австро-Угорщина, Німеччина, Франція) на 2,5 місяці для «геологічних екскурсій». Н. Є. Вернадська з сином у травні вже була в Полтаві. У телеграмі від 05.05.1894 р. С. П. Старицький повідомляв зятя про те, що Наталія Єгорівна з сином прибули до Полтави: «Вернадовка, Вернадскому. Горячо благодарю за драгоценный привет. Наташа и Гаша доехали благополучно. Старицкий» (АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1567, арк. 3).

⁷ В. І. Вернадський отримав маєток Вернадовка (Шигаєв хутір) в Моршанському повіті Тамбовської губернії у вересні 1885 р. у спадок від померлого батька І. В. Вернадського, який став власником цієї землі після смерті своєї першої дружини М. М. Шигаєвої і сина від першого шлюбу Миколи Івановича. Вперше В. І. Вернадський відвідав Вернадовку в 1886 р, а з 1893 р. активно облаштував господарство і перебудовував маєток (через керуючого Олександра Івановича Попова організував будівництво нового будинку, перебудовував госпчастину і двір, оновлював сад. Див., наприклад, його листи до дружини 13 травня, 7 червня 1893 р. та ін.: *Вернадский В. И.* Письма Н. Е. Вернадской, 1893–1900. – М., 1994. – С. 16, 30, 40, 48). Вернадський досить часто відвідував маєток, оскільки з 1892 р. став гласним Моршанського повітового і Тамбовського губернського земських зібрань. Майже два десятиліття він був членом ревізійної, кошторисної, бюджетної, сільськогосподарської, докладної та інших

комісії земства (Тамбовские страницы жизни В. И. Вернадского: документы и материалы. – Тамбов, 2013. – С. 4–10).

⁸ Шамшин Иван Иванович (1837–1912), керуючий Межевою частиною Міністерства юстиції (1884–1894), член Державної ради (з 1896 р.), з 1905 р. сенатор.

⁹ Є. П. Старицький, який був членом Державної ради, з 1882 р. одночасно був головним керуючим Кодифікаційного відділу Держради, в 1883 р. головою Департаменту законів. У 1889 р. виступав проти введення інституту земських начальників. У Старицького був великий досвід роботи з межового законодавства – ще в 1857 р. у закордонному відрядженні він вивчав, зокрема, межові закони, після чого склав «Положение о размежевании Закавказского края», яке було введено в дію 1 січня 1862 р., а він сам – призначений головою межової палати на Кавказі.

Щодо реформування в Росії межового законодавства і діяльності створеної в лютому 1889 р. Комісії з обговорення проекту Межевого статуту див.: Труды Высочайше учрежденной пятнадцатого февраля 1889 года Комиссии для обсуждения проекта Межевого Устава. – СПб., 1893. – 290 с.; Рудин С. Д. Межевое законодательство и деятельность межевой части в России за 150 лет (1765–1915 гг.). – Пг., 1915. – 559 с.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК*

- Абаза О. М. – II: 255
Абази – II: 765
Абражанов О. О. (рос. Абражанов А. А.) – II: 737, 791
Авдаков М. С. (рос. Авдаков Н. С.) – I: 384, 519
Авінов А. М. (рос. Авинов А. Н.) – II: 574, 575
Агапіт (Борзаковський О. К.) – II: 649
Агассиц, див. Агассіс Ж. Л. Р.
Агассіс Ж. Л. Р. (рос. Агассис) – II: 670, 747, 748
Агафонов В. К. – II: 246, 682, 749, 761, 841, 858, 920
Агафья – II: 621–623
Агеенко В. Н. – II: 275
Агрикола – II: 563
Агроскин – II: 91
Адельгейм П. Б. – I: 355, 379
Адя, див. Корнілов О. О.
Айналов Д. В. – II: 456, 458
Аїтов Д. О. (рос. Аитов Д. А.) – I: 66, 67
Александр I, див. Олександр I
Александр Невский – II: 808, 809, 889
Александра Арсентьевна – II: 614, 661, 718
Александра Петровна – II: 734; див. також: Бельговська О. П.; Петровна
Александров О. М. (рос. Александров А. М.) – I: 414, 530
Алексат П. К. – I: 247, 253, 310, 311, 314, 315, 317, 318, 320, 323, 325, 335, 382, 408, 488, 499, 518, 535; II: 397, 401
Алексевич (Алексіевич) Р. (рос. Алексиевич) – I: 144, 156
Алексеева – I: 276
Алексенко М. О. (рос. Алексенко М. А.) – II: 243, 254
Алексеев К. О. (рос. Алексеев К. А.) – II: 642, 930, 937
Алексеев О. М. (рос. Алексеев А. М.) – I: 424, 426, 433, 533
Алексеева О. І. (рос. Алексеева О. И.; Леля, Лёля, Льоля) – II: 579, 624, 642, 658, 663, 724, 771, 786, 930, 932, 933, 936–938, 936
Алексееви – II: 937
Алешо О. Г. (рос. Алешо А. Г.) – II: 521, 522
Алексеев М. М. (рос. Алексеев Н. Н.) – I: 276, 279
Алов О. О. (рос. Алов А. А.) – II: 232, 233, 237, 240

* Показчик складений до книг «В. І. Вернадський і Україна : з листування. Книга 1 : А–І», виданої у 2018 р. (I), та до цієї книги (II). Показчик структурований за українською абеткою. Якщо прізвище та ініціали особи у виданні подаються однією мовою – тоді у показчику вони представлені мовою оригіналу. В разі, якщо зустрічається написання прізвища декількома мовами, – спочатку подається український варіант, а в дужках після нього російський варіант прізвища та/або ініціалів, якщо вони відрізняються від українських у написанні, потім іншомовні варіанти. Також у дужках, в окремих випадках, до поданих прізвищ жінок додаються їх дівочі прізвища. При згадуванні в тексті однієї особи під різними прізвищами, прізвищами, псевдонімами до них подаються перехресні посилання.

- Альфорова О. С. – II: 929
 Альбанський В. Л. (*рос.* Альбанский) – I: 336, 500
 Альбіцький О. А. – I: 104
 Алькан Ф. – II: 760
 Альошин П. Ф. – II: 31
 Альтберг В. Я. – I: 9, 13, 14
 Анаст. Ив. – II: 629
 Андерс В. – I: 232
 Андреева М. Ф. (*рос.* Андреева) – I: 15, 16
 Андренко Г. В. (уродж. Буханцева; *рос.* Андренко А. В.) – I: 17–19
 Андренко Л. Л. – I: 17–26, 59; II: 131
 Андреев К. О. (*рос.* Андреев К. А.) – I: 342, 503
 Андреев М. Б. (*рос.* Андреев Н. Б.) – I: 90, 98
 Андреев М. М. (*рос.* Андреев Н. Н.) – I: 419, 532
 Андрієвський Д. Ю. – II: 194
 Андронік П – II: 881
 Андрусов М. І. (*рос.* Андрусов Н. И.) – I: 36, 44, 48, 53, 54, 59, 285, 337, 343, 501; II: 57–59, 67, 68, 478
 Анісімов О. І. (*рос.* Анисимов А. И.) – II: 816, 894
 Анна Дмитриевна – II: 392
 Анненський М. Ф. – II: 231
 Анохина М. С. – II: 819
 Анреп В. К. – I: 247, 252
 Антон – II: 591
 Антонова Н. С. – I: 106
 Антонович В. Б. – I: 112, 114, 124, 127, 173, 222; II: 806, 888
 Антонович Д. В. – II: 423, 758
 Анучин А. В. – I: 27
 Анчиц С. – I: 155
 Арапов Б. О. – II: 657
 Арапов О. Б. (*рос.* Арапов А. Б.) – II: 604, 657
 Аргутинський-Долгоруков П. М. (*рос.* Аргутинский-Долгоруков) – II: 150, 152
 Арндт Й. – II: 914
 Арндт (Аренд, Арнд) М. Ф. (*рос.* Арндт Н. Ф.) – II: 848, 914
 Арндт Н. Ф., див. Старицька Н. Ф.
 Арндт Т. (Ф.) – II: 914
 Арендты – II: 848
 Армашевський П. Я. (*рос.* Армашевский) – I: 5, 6, 29–36, 48, 49, 132, 285, 314–316, 320, 324, 393, 489, 495, 496, 500, 501, 505, 526; II: 37, 138, 215, 216, 262, 343, 347, 478
 Арнольд Г. Ф. – I: 409, 527
 Арнольдї В. М. (*рос.* Арнольди) – II: 278, 303
 Арнольдт В. М. – II: 490
 Аррениус С. А. (*рос.* Аррениус) – II: 23, 24, 27
 Арронет Г. І. – II: 585, 648
 Арсентьев К. К. – II: 19
 Артамонов М. И. – II: 849
 Артем'єв Д. М. (*рос.* Артемьев Д. Н.) – I: 319, 358, 491
 Артем'єв М. А. – I: 50
 Архангельський А. Д. (*рос.* Архангельский) – II: 87, 127
 Арцибашев Д. Д. (*рос.* Арцыбашев) – II: 598, 654, 867, 925
 Арцруні А. Я. (*рос.* Арцруни) – II: 568, 639
 Аршинов В. В. – I: 310, 337, 339, 487
 Аршинов В. Ф. – I: 487
 Астров О. І. (*рос.* Астров А. И.) – I: 44, 48
 Ася, див. Сербіна Г. М.
 Афанасий – II: 613
 Афанасьєв Г. (Ю). О. (*рос.* Афанасьев Г. Е.) – I: 91, 99
 Афіані В. Ю. – I: 10
 Ахшарумова В. П. – II: 658
 Багалій Д. І. (*рос.* Багалеи Д. И.) – I: 39–42, 111, 112, 114, 115, 123, 255, 259, 531; II: 21, 26, 28, 46, 47, 49, 54, 91, 128, 489, 501, 541, 543, 581, 644, 668, 745, 812, 859, 892, 921
 Багалій М. В. (*рос.* Багалеи) – II: 28, 29
 Бажасєв В. Г. (*рос.* Бажаев) – I: 43–49, 109, 110
 Бажан М. П. – I: 170
 Базаров В. О. – II: 904
 Базилевич Ф. І. – II: 636
 Байков О. О. (*рос.* Байков А. А.) – I: 52–54, 102, 104, 193; II: 90, 128, 528, 540

- Байрон Дж. – II: 375, 636
Бакастов С. І. (рос. Бакастов С. И.) – I: 45, 49
Бакунін М. Олександр. (рос. Бакунин М. Александр.) – I: 137, 290; II: 633, 879
Бакунін М. Олексійов. (рос. Бакунин М. Алексеев.) – II: 625, 649, 665, 793, 877, 879, 929
Бакунін О. М. – II: 929
Бакунін П. О. (рос. Бакунин П. А.) – II: 649
Бакуніна Н. С. – II: 649
Бакуніна С. М. (уродж. Любощинська; рос. Бакунина) – I: 8; II: 189, 625, 626, 639, 645, 649, 665, 666, 789, 876, 879, 929
Бакуніни – II: 189, 645, 648
Балакірев М. О. – II: 938
Баландін І. Ф. – II: 254
Балинский – I: 276
Балишев М. А. – I: 10
Баллод-Таубе С. В. – II: 532
Балмашов С. В. – I: 34
Бальмонт К. Д. – I: 290
Бантіш-Каменський Д. М. (рос. Каменский) – II: 848, 914
Баранов О. А. (рос. Баранов А. А.) – II: 824, 900
Барвінський В. Г. – II: 757
Бартенєв П. І. (рос. Бартенев П. И.) – II: 646, 866
Барщевський В. – II: 137
Бауер Е. – I: 28
Баулер А. В., див. Гольштейн О. В.
Баумгарнер М. – II: 32
Бах О. М. (рос. Бах А. Н.) – I: 55, 97
Бахметєв Б. О. – II: 913
Бахрушин О. П. – II: 655
Бахтадзе Т. П. – I: 382, 518; II: 439, 443, 447
Безбородько М. І. (рос. Безбородько Н. И.) – I: 443, 458, 540, 542
Безмалі (рос. Безмалі) – II: 726, 727
Безсмертна М. І. (рос. Бессмертная, Безсмертная М. И.) – II: 672, 751
Бейліс М. М. – II: 758, 790
Бек А. (рос. Бэк; Beck A.) – I: 142, 155
Бек Р. (рос. Бекк; Beck R.) – I: 320, 321, 323, 324, 395, 524
Бек Ф. – II: 331
Бекетов А. М. (рос. Бекетов А. Н.) – II: 266, 269, 275, 277
Бекетов М. М. (рос. Бекетов Н. Н.) – II: 265, 267–270
Бекетов О. – II: 782
Бекетова К. А. – II: 375
Бекке Ф. Й. К. (Becke F. J. K.) – II: 325, 333
Белевичи – II: 738
Белелюбський М. А. (рос. Белелюбский Н. А.) – I: 57–59
Беленький – I: 385
Белінг Д. Є. (рос. Белинг Д. Е.) – I: 159, 167; II: 682, 761, 818, 896
Бельговская А. – II: 741
Бельговська О. П. (рос. Бельговская А. П.) – II: 658, 787, 792; див. також: Александра Петровна; Петровна
Бельговський Л. І. (рос. Бельговский Л. И.) – II: 626, 627, 666, 741, 743, 787, 792
Бельговський М. Л. – II: 787
Бельговський Ю.(Г.) Л. – II: 787
Бельговські (рос. Бельговские) – II: 725, 739, 743
Белянкін Д. С. (рос. Белянкин) – I: 551; II: 400
Беляшевський Н. Ф., див. Біляшівський М. Ф.
Бем А. Л. – II: 423, 624, 663, 819, 896
Бендасюк С. Ю. – I: 144, 156
Бенуа О. М. – II: 782
Бер К. М. (Е.) (рос. Бэр К. М. (Э.); Ваг К. Е.) – II: 378, 379, 670, 683, 689, 697, 747, 748, 763, 766, 771
Берверт Ф. М. – II: 325, 333
Бергман Г. Г. – I: 164, 169, 170; II: 766
Бергсон А. – I: 279, 286, 289, 290
Берези – II: 599, 654
Березин М. В. – II: 22
Березовская А. Р. – II: 511
Беренштам Г. В. – II: 667
Беренштам М. В. – II: 27
Беретті О. В. – I: 128
Берія Л. П. – II: 639
Беркенгейм – II: 54
Беркенгейм А. М. – II: 389, 395
Бернацький М. В. (рос. Бернацкий) – I: 132; II: 876, 928

- Бертран Г. Е. – II: 278, 303, 672, 752
 Бертьє-Делагард О. Л. – II: 330
 Берцелиус Є. Я. (рос. Берцелиус Е. Я.; Bergzelius J. J.) – I: 376, 516; II: 392, 396
 Беттгер Ф. (рос. Беттихер) – I: 362, 509
 Бехтерев В. М. – I: 517
 Бец В. О. – I: 128
 Белевич М. О. – II: 791
 Белов М. В. (рос. Белов Н. В.) – II: 406, 411–413
 Белокопитов Б. Т. – I: 81
 Белоусов В. В. (рос. Белоусов) – I: 238, 239, 466, 546; II: 467
 Бельговський І. М. (рос. Бельговский И. М.) – I: 55, 56
 Бельговський М. Л. (рос. Бельговский) – I: 55, 56
 Бельська В. П. (уродж. Васькова-Примакова; рос. Бельская) – II: 739, 792
 Бельський (Більський) С. В. (рос. Бельский) – I: 5, 60–63, 195, 196, 201, 394, 395, 405, 413, 433–436, 453, 458, 523
 Бжозовська М. – I: 63
 Бирюков П. І. – II: 708, 712
 Бичков Н. М. – I: 81
 Бібік – II: 791
 Бідло Я. – II: 754
 Біднов В. – II: 423
 Бізлі Ч. Р. (Beazley Ch. R.) – II: 806, 888
 Біленко – II: 109
 Білецький Л. Т. – II: 192
 Білібін І. Я. – II: 305, 924
 Білімович О. Д. (рос. Билимович А. Д.) – II: 829, 857, 904, 919
 Білокінь С. І. – II: 928
 Білоус Н. Х. (рос. Белоус) – I: 477, 550
 Біляшівський М. Ф. (рос. Беляшевский Н. Ф.) – I: 117, 129
 Біцилли П. М. (рос. Бицилли) – II: 832, 907
 Блинов – II: 52, 55
 Блох М. А. – II: 24, 27
 Бломель В. І. – I: 324, 369
 Бобот І. Л. – II: 55
 Бобрецький М. В. (рос. Бобрецкий Н. В.) – I: 64
 Бобринський В. О. – II: 306
 Бобринський Г. О. (рос. Бобринский Г. А.) – I: 144, 146, 155–157
 Бобринський О. О. (рос. Бобринский А. А.) – I: 157; II: 456, 458
 Бобровський П. – II: 765
 Бобрувна І. (Bobrowna, Bóbr-Modrakowa I.) – I: 229, 233
 Богаєв – II: 55
 Богданов М. М. (рос. Богданов Н. Н.) – II: 294, 307
 Богданович К. І. – I: 394, 397
 Богданович Т. – II: 280
 Боголепов М. П. (рос. Боголепов Н. П.) – II: 443, 448
 Боголюбов М. М. (рос. Боголюбов Н. Н.) – II: 465, 466
 Боголюбов Н. М. – II: 671
 Боголюбова А. І. – II: 465
 Богомолець О. О. (рос. Богомолец А. А.) – I: 86, 160, 161, 166, 168, 228, 232; II: 88, 89, 91, 111, 112, 127, 128, 134, 203, 545, 850, 858, 920, 940, 967, 968
 Богословський М. М. (рос. Богословский) – II: 825, 902
 Боденштайн М. – II: 667
 Бодуен де Куртене І. О. (рос. Бодуэн де Куртенэ И. А.) – II: 420, 427, 729, 787
 Божко М. Ф. – II: 239, 241
 Бойч С. М. – II: 236
 Болбочан П. – II: 69
 Болдирев А. К. (рос. Болдырев) – I: 434, 435, 445, 467, 481, 485, 541, 552; II: 94, 130
 Бондарчук В. Г. – II: 97, 131
 Бондарь – II: 464
 Бонєва Н. О(?). – II: 957
 Бонєва О. Д. – II: 957
 Бор Н. – I: 81, 235
 Боржовський С. А. – I: 63, 518
 Борисяк Н. Д. – II: 68
 Борисяк О. М. – II: 769
 Борисяк О. О. (рос. Борисяк А. А.) – I: 343, 503; II: 63, 68, 119, 134, 768, 919
 Борисяки – II: 692
 Борнеман-Старинкевич І. Д. (рос. Борнеман-Старынкевич Ирина) – II: 390, 395, 663, 672, 690, 751, 766

- Боровик С. А. – I: 184, 185; II: 165, 173
Бородін І. П. (рос. Бородин И. П.) – I: 57, 59
Бородін О. П. – II: 269
Боряк Г. В. – I: 10
Бочерніков Г. М. (рос. Бочерников Г. Н.) – II: 439
Боярський М. – II: 653
Бракенгеймер А. И. – II: 322
Брандт О. А. (рос. Брандт А. А.) – I: 66, 67
Брандт О. Ф. (рос. Брандт А. Ф.) – II: 683, 763
Брандт Ф. Ф. – II: 683, 762
Браун Ф. О. (рос. Браун Ф. А.; Braun F.) – I: 92, 100; II: 845, 913
Браунс Р. (Brauns R.) – I: 321, 331, 366, 498, 511
Бредов М. Е. (рос. Бредов Н. Э.) – II: 523, 928
Бренстед Й.-Н. (Brønsted J. N.) – II: 388, 395
Брикчинський Р. (Brykczynski R.) – I: 229, 235
Брин, див. Брім В. А.
Брім В. А. – II: 704, 775
Бріо О. С. (рос. Брио А. С.) – I: 249, 253, 303, 305, 501; II: 266, 267, 269, 334, 342, 382, 386
Бродський І. – II: 137
Бродський Л. І. – I: 204
Бродський О. І. (рос. Бродский А. И.) – I: 5, 6, 68–77, 80, 81, 545; II: 165, 173, 394, 396, 649, 917
Брунст В. Е. – II: 499
Брэгг У. Л. – I: 457, 459
Брюкнер А. – I: 835
Брюн де Сент-Іпполіт В. А. – I: 559
Брюховецький В. С. – II: 192, 650, 747, 759
Брянцев Л. В. – I: 82, 83, 385, 414, 417, 418, 425, 436, 440, 443, 448, 519, 538
Брянчанинова С. Б. (уродж. Обухова) – II: 82–84
Брянчанинов О. С. (рос. Брянчанинов А. С.) – II: 83
Буасье П. Е. – I: 299
Бугославський С. О. (рос. Бугославский С. А.) – II: 531
Будзанівська Н. В. – I: 10
Будников П. П. – I: 84–86; II: 165, 173
Будный – II: 55
Будрик В. М. – I: 159, 167
Бузескул В. П. – I: 6, 87–89, 91–99, 101; II: 27
Бузескул К. Г. – I: 97
Булацель Г. П. – II: 957
Булацель Н. О. (уродж. Константинович; рос. Булацель Н. А.) – II: 948, 957
Булацель О(?). Г. – II: 957
Булгаков С. М. (рос. Булгаков С. Н.) – I: 289; II: 581, 644, 645, 877
Булгаков С. С. – II: 644
Булгаков Ф. С. – II: 644
Булгакова М. С. – II: 644, 877
Булгакова О. І. (уродж. Токмакова) – II: 644
Булгакови (рос. Булгаковы) – II: 581, 645, 877
Булганін М. О. – I: 79
Булигін О. Г. – I: 49
Булигінський О. Д. (рос. Булыгинский А. Д.) – I: 248, 253
Буліч С. К. (рос. Булич) – II: 723, 729
Булюбаш В. І. – II: 226, 227
Бунге М. А. (рос. Бунге Н. А.) – I: 103, 105
Бунге М. М. (рос. Бунге Н. Н.) – I: 103–106, 267, 268
Бунге М. Х. (рос. Бунге Н. Х.) – I: 103–105
Бунге Нат. М. – I: 103, 105
Бунге Ніна М. – I: 102, 103, 105, 106, 267, 269
Бунін І. О. – II: 665
Буренін Г. С. (рос. Буренин) – II: 99, 132
Бурксер Є. С. (рос. Бурксер Е. С.) – I: 195, 196, 201, 308, 309, 434, 478, 537, 550; II: 350, 811, 891
Бурський А. (рос. Бурский) – II: 419, 425
Бутин А. В. – II: 955
Бухарін М. І. – I: 97, 101; II: 898
Буш М. А. – II: 189
Бушинський В. П. (рос. Бушинский) – II: 92, 129
Бьорнер К. – II: 189
Бэк, див. Бек А.
Бэр К., див. Бер К. М.

- Бюффон Ж.-Л. Л. (Buffon G.-L. L.) – II: 670, 683, 747, 748, 762
- Бялашевич К. (Białaszewicz K. J.) – I: 229, 233
- Бялиницький-Біруля О. А. (рос. Бялиницький-Біруля А. А.) – II: 222, 228
- Бялобжеський Ч. (Białobrzzeski C.) – I: 229, 233
- Вавилов (Вавілов) С. І.** – I: 80; II: 919
- Вавилов М. І. (рос. Вавилов Н. И.) – I: 55; II: 110, 133, 227, 654, 773, 898
- Вагін Л. С. (рос. Вагин) – I: 107; II: 579, 642
- Вагнер В. О. – I: 542
- Вагнер М. П. – I: 109
- Вагнер М. Ю. – I: 109
- Вагнер Ю. М. (рос. Вагнер Ю. Н.) – I: 43, 48, 50, 109
- Вазов І. (рос. Вазов И.) – II: 707, 777
- Вайншенк Е. Г., див. Вейншенк Е. Г.
- Валієв А. (рос. Валиев) – II: 120, 134
- Вальтер О. П. – I: 128
- Вальтер-Кюне К. А. – II: 605, 657
- Ванновський П. С. (рос. Ванновский) – II: 149, 152, 443, 444
- Вант-Гофф Я. Х. – I: 325, 494
- Варвара Владимировна – II: 864, 868
- Варвара Епифановна – II: 554
- Варга Є. С. – I: 68, 77
- Варя – II: 622, 720
- Василевська В. Л. – I: 232
- Василенко К. П. – I: 133
- Василенко М. П. (рос. Василенко Н. П.) – I: 7, 8, 111, 112, 114, 115, 117–122, 129, 131, 133, 256, 262, 265, 531; II: 13, 74, 87, 104, 112, 127, 128, 133, 427, 432, 433, 481–483, 490, 502, 601, 602, 628, 656, 664, 674, 676, 679, 682, 694, 753, 756, 758, 761, 793, 794, 796, 813, 825, 839, 842, 879, 893, 902, 911, 912, 967, 968
- Василій Великий – II: 748
- Васильєв – II: 877
- Васильєв Є. М. (рос. Васильєв Е. М.) – I: 134–136
- Васильєв О. Є. (рос. Васильєв А. Е.) – I: 137
- Васильєва Є. Є. (рос. Васильєва Е. Е.) – I: 137
- Васильєва-Синцова О. Ф. (рос. Синцова, Васильєва-Синцова А. Ф.) – II: 156, 157
- Васьков-Примаков П. Г. – I: 120; II: 658
- Вахрушев Г. В. – II: 125, 132
- Вашетко М. Г. – II: 120, 130
- Введенський А. О. (рос. Введенский А. А.) – II: 823, 824, 900
- Введенський О. І. (рос. Введенский А. И.) – II: 741, 792, 823, 824
- Вебер В. М. (рос. Вебер В. Н.) – II: 397, 400
- Вебер М. – II: 636
- Вебер Ф. Д. – II: 330
- Вег М. – I: 404, 413, 426, 526
- Вейберг З. Ш. (Weyberg Z. S.) – I: 5, 6, 138–141, 147–153, 226, 231
- Вейгль Р. – I: 232
- Вейлер – I: 74; див. також: Вілер Д. А.
- Вейншенк (Вайншенк) Е. Г. (рос. Вейншенк Э. Г.; Weinschenk E. H. O. K.) – I: 351, 356, 364, 365, 372, 507, 510, 514
- Вейсбах А. Ю. – I: 332, 428, 498
- Величко С. – II: 816
- Вельямінов М. О. – I: 268
- Венгеровський А. М. – I: 47
- Венізелос Е. К. (рос. Венізелос Э. К.) – II: 292, 305
- Венюков П. М. (рос. Венюков П. Н.) – I: 314, 489
- Вересюк П. – II: 192
- Верещагін Д. І. – I: 46, 50
- Веріго Б. Ф. (рос. Веріго) – II: 321, 332, 346, 347, 455
- Верігі Р. (Verity R.) – II: 511, 513
- Вернадська Г. П. (уродж. Константинович; рос. Вернадская А. П.) – II: 134, 147, 148, 151, 152, 180, 424, 481, 771, 901, 905, 937, 969
- Вернадська К. Я. (уродж. Короленко; рос. Вернадская Е. Я.) – II: 855, 910, 918, 975
- Вернадська М. М. (уродж. Шигаєва; рос. Вернадская М. Н.) – II: 95, 96, 119, 121, 130, 134, 771, 904, 937, 975, 978

- Вернадська Н. В. (уродж. Ільїнська; *рос.* Вернадская) – II: 587, 606, 509, 611, 615, 617, 620, 628, 649, 658, 660, 662, 666, 703, 708, 709, 711, 713, 715, 718, 720, 723, 726, 778, 782, 783, 786, 789, 837, 866, 871, 873–877, 906, 920, 924, 925, 957, 976
- Вернадська Н. С. (уродж. Старицька; *рос.* Вернадская Н. Е.) – I: 8, 33, 91, 92, 118, 130, 132, 133, 139–141, 147–149, 151–153, 208, 209, 255, 258, 261, 267–269, 277, 289, 303, 305, 421, 426, 432, 437, 438, 461, 477, 480, 551; II: 16, 87, 89, 93, 98, 99, 101–106, 127, 133, 148, 152–155, 176–178, 180, 185, 192, 209, 238, 239, 243–249, 251, 252, 254, 257, 265, 268, 282, 292, 295, 301, 302, 304, 314, 316–323, 351, 355–357, 380, 393, 403, 437, 441–445, 463–465, 468, 496, 551–667, 695, 706, 707, 721, 732, 735, 738, 740, 744, 745, 747–750, 753–758, 760, 765, 768, 772, 773, 776–787, 789–792, 851, 857, 871, 878–880, 892, 894, 896, 901, 903, 904, 907, 912, 914, 919–926, 928, 929, 931–937, 946–956, 958–968, 970–973, 975–978
- Вернадська О. В. – II: 918
- Вернадська-Толль Н. В. (*рос.* Вернадская-Толль) – I: 116, 118, 128, 132, 208, 209, 255, 258, 261, 267–269, 302, 536, 544; II: 76, 90, 128, 153, 155, 177, 192, 195, 282, 292, 295, 301, 305, 307, 354–357, 361, 393, 397, 401, 430, 433, 459, 463, 464, 577–582, 586–591, 593–596, 598–601, 603, 606, 608–611, 613, 615, 616–623, 626, 629, 641, 642, 649, 654, 655, 658–664, 666–669, 681, 700, 702, 703, 705, 706, 708, 709, 711–713, 715, 716, 718–726, 728, 729, 731–736, 738, 740, 743, 744, 749, 759, 761, 763, 764, 770, 772–777, 779, 781–789, 791, 792, 794, 796, 797, 800, 801, 804, 806, 810, 812, 816, 819, 823, 824, 836, 837, 839–842, 850, 851, 853, 854, 856, 859, 860, 863, 867, 872–877, 879–881, 885–889, 891–896, 899, 900–902, 904–906, 912, 914, 915, 917–920, 923, 925, 929, 933, 937, 971, 972, 974, 975
- Вернадський А. В. (*рос.* Вернадский) – II: 646, 918
- Вернадський Вас. І. (*рос.* Вернадский В. И.) – II: 582, 646, 863, 910, 918
- Вернадський Г. В. (*рос.* Вернадский; Гагуня, Гаша, Гуля, Гуленька, Гуся) – I: 8, 42, 88, 97, 432, 536, 544, 550; II: 9, 96, 128, 131, 195, 226, 243–245, 247, 248, 254, 257, 282, 304, 307, 325, 327, 355, 356, 360, 361, 418, 433, 464, 531, 556, 558, 559, 563, 567–569, 571, 574–576, 579, 581, 582, 587–589, 591, 596, 597, 599, 606, 608–611, 613–615, 617–620, 622, 625, 628, 630, 635, 638, 641, 642, 644, 646, 651, 653, 657–661, 664–666, 676, 669, 678, 679, 683, 684, 687, 688, 690, 691, 702–704, 707–710, 712–717, 722, 725, 726, 729, 735, 736, 745, 749–751, 754, 755, 758, 759, 764, 772, 774–778, 780–782, 784, 789, 790, 796, 797, 851, 855–857, 860–865, 867–875, 877–879, 883–887, 889–894, 897, 899, 900–903, 906–908, 910, 911, 915, 917–921, 923–927, 931, 934, 957, 971–978
- Вернадський І. В. (*рос.* Вернадский И. В.) – II: 119, 130, 134, 646, 751, 771, 776, 857, 904, 905, 914, 918, 937, 938, 978
- Вернадський М. І. (*рос.* Вернадский Н. И.) – II: 95, 585, 609, 648, 829, 904, 978
- Вернадський Харит. В. (*рос.* Вернадский) – II: 646, 918
- Вернадський Хрисанф В. (*рос.* Вернадский) – II: 646, 918
- Вернадські (*рос.* Вернадские) – I: 290; II: 645, 647, 648, 660–663, 665, 745, 749, 752, 755, 758, 764, 765, 769, 770, 773, 774, 776–779, 781–785, 789, 791, 854, 855, 857, 910, 918, 920, 923, 925, 926, 942, 943
- Вернацькі, див. Вернадські
- Вернацька (Вернадська) М. І. – II: 910
- Вернацька (Вернадська) П. Л. (уродж. Леонтович) – II: 910
- Вернацький (Вернадський) І. І. – II: 910
- Вернацький (Вернадський) І. Н. (*рос.* Вернацкий И. Н.) – II: 582, 646, 647, 855, 910, 918

- Вернацький (Вернадський) М. І. – II: 910
 Вертенштайн Л. – I: 229, 235
 Вертер Г. (Werther A. F. G.) – I: 324, 493
 Веселовський С. Ф. – I: 47
 Вестфаль – II: 151
 Вечорко В. М. – II: 364
 Вильгельм II Гогенцоллерн – II: 287, 304
 Винниченко В. К. – I: 307; II: 299, 359
 Виноградов А. П. – I: 288, 291, 419, 531
 Виноградов К. О. (рос. Виноградов К. А.) – II: 410, 413
 Виноградов О. П. (рос. Виноградов А. П.) – I: 5, 6, 68, 70–74, 77, 80, 159–161, 163, 164, 166–168, 176, 212, 214; II: 74, 78, 123, 135, 174, 201, 204, 406, 413, 415, 691, 694, 702, 703, 766, 774, 818, 845, 852, 896
 Виноградов С. П. – II: 668, 744
 Виноградова – I: 479
 Виноградський С. М. (рос. Виноградский С. Н.) – II: 672, 752
 Винокуров А. М. (рос. Винокуров А. Н.) – II: 439, 447
 Виржиковський Р. Р. (рос. Выржиковский) – I: 537; II: 123, 135
 Вирський М. Г. (рос. Вирский Н. Г.) – I: 42; II: 714, 781, 865, 869, 923
 Вирубов Г. М. – II: 316, 330
 Вирхин (Витхин Л. И.) – I: 192
 Висоцький Г. М. (рос. Высоцкий Г. Н.) – I: 132, 236; II: 499, 624, 664
 Висоцький Ю., див. Висоцький Г. М.
 Витя – II: 712, 715, 716
 Вишневський Л. О. – I: 171
 Вишневський М. О. – II: 902, 969
 Вікторія – II: 329
 Вікторов В. (рос. Викторov), див. Топоров В. В.
 Вілер (Уїлер) Д. А. (Wheeler J. A.) – I: 81; див. також Вейлер
 Вільдт Р. (рос. Вильдт) – II: 92, 129
 Вільямс В. Р. (рос. Вильямс) – II: 91, 92, 113, 129
 Вінберг В. К. (рос. Винберг) – II: 579, 642, 643
 Віндельбанд В. – I: 279
 Вірський М. Г., див. Вирський М. Г.
 Вісконт К. Й. (рос. Висконт К. И.) – I: 395, 524
 Віснєвський Я. С. (рос. Висневский) – I: 448, 542
 Вісаріон – II: 799, 882
 Воблий К. Г. (рос. Воблый) – I: 133, 257, 264; II: 92, 129, 489, 682, 762, 767, 895
 Вовк (Волков) Ф. (Хв.) К. – I: 172–178; II: 431, 679, 722, 759, 786, 796, 881
 Вовк А. Ф. – I: 176
 Вовк (Волкова) Г. Ф. – II: 682, 761
 Водовозов В. В. – II: 565, 573, 637, 640
 Вознесенський А. В. – I: 179, 181; II: 405
 Войков П. Л. – I: 278
 Войнар О. Й. (рос. Войнар А. И.) – I: 184
 Волгин В. П. – II: 767
 Волжин В. О. – I: 523
 Волкенштейн О. О. (рос. Волкенштейн А. А.) – II: 605–609, 658
 Волков В. П. – II: 889, 899, 916
 Волков Ф., див. Вовк Ф. К.
 Волкова Г., див. Вовк Г. Ф.
 Волластон В. – II: 382, 386
 Воллес А. Р. – II: 762
 Волоцкой М. В. – II: 838
 Волошин М. В. – I: 290
 Вольфке М. (Wolfke M.) – I: 229, 234
 Вордсворт – II: 375
 Воробйов С. Й. – I: 47
 Воронина – I: 484
 Воронцова-Дашкова Є. А. (уродж. Шувалова; рос. Воронцова-Дашкова Е. А.) – II: 83, 85
 Вотчал Є. П. (рос. Вотчал Е. Ф.) – I: 109, 110, 187, 316, 319, 490, 537
 Врангель П. М. (рос. Врангель П. Н.) – I: 132, 188–190, 223, 237; II: 9, 13, 304, 635, 649, 746, 792, 877, 886, 889, 914, 928
 Врба К. (Vrba K.) – II: 264, 363
 Вуйціцький З. Т. – I: 142, 155
 Вульф Г. (Ю.) В. – I: 152, 158, 326, 367, 428, 494, 511; II: 316, 323, 330, 601, 655
 Вульф Є. В. (рос. Вульф Е. В.) – I: 102, 104, 192, 193, 269; II: 811, 891
 Вульфєрт Л. К. – I: 8; II: 657, 930–938
 Выругов, див. Вирубов Г. М.

- Гаврило, див. Щедров Г. П.
Гаврилова Н. О. (рос. Гаврилова Н. А.) – I: 422, 539
Гаврусевич Б. О. (рос. Гаврусевич Б. А.) – I: 5, 194–200, 202, 203, 457, 458, 543
Гагман О. М. (рос. Гагман А. Н.) – II: 842, 912
Гагуня, див. Вернадський Г. В.
Гадачек К. – I: 141, 143, 154
Гадолін А. В. (рос. Гадолин) – I: 315, 490
Гайдуков М. М. (рос. Гайдуков Н. М.) – II: 154, 155
Гакслі (Хакслі; Гекслі) Т. Г. (рос. Гексли; Huxley Т. Н.) – II: 683, 763
Галаган Г. – II: 137
Галант І.(Е.) В. – I: 204, 205
Галенковський П. А. – II: 956
Галушинський М. – II: 757, 758
Гальцов П. С. – I: 205, 207
Галя – II: 724, 726, 728
Гамалеї – II: 854, 855
Гамалеї-Высоцкіе – II: 854
Ганицький І. М. (рос. Ганицкий И. М.) – II: 489, 502
Ганкевич М. – II: 273
Ганна – II: 716, 725, 868, 872
Ганфман М. І. (рос. Ганфман М. И.) – II: 506, 507, 625, 665
Гарін-Михайловський М. Г. – II: 924
Гартман Е. (рос. Гартман Э.) – II: 670, 671, 647, 648,
Гарф Е. К. – I: 132; II: 13
Гатчинсон Дж. – II: 864, 921
Гаузе Г. Ф. – II: 388, 395, 702
Гаусгофер К. – I: 33
Гаша, див. Вернадський Г. В.
Геверох А. – II: 744
Гегель Г. В. Ф. – II: 419, 421
Гедройц А. Е. – II: 470
Гедройц В. (Giedroyć W.) – I: 229, 233
Гезехус М. О. (рос. Гезехус Н. А.) – I: 230, 235
Гейгер Г. – I: 232
Гейндль Р. – I: 182
Гексли, див. Гакслі Т. Г.
Геллер – II: 668, 744
Гельвіг Р. І. – I: 189, 207; II: 404, 528, 880
Гембіцький С. С. (рос. Гембицкий) – I: 424, 425, 431, 433, 450, 534
Гензель П. П. – II: 9
Герасимова М. С. – I: 217
Гербель С. М. (рос. Гербель С. Н.) – II: 499
Гер'є В. І. (рос. Герье В. И.) – II: 384, 933, 938
Гернет М. М. – I: 277
Гертвіг Р. – II: 73
Герцен О. І. (рос. Герцен А. И.) – II: 330, 564, 571, 820
Герценштейн В. М., див. Любоцинська В. М.
Герценштейн Г. М. (рос. Герценштейн А. М.) – I: 208; II: 623, 662, 666
Герценштейн М. Я. – I: 208; II: 662
Герцик А. К. (рос. Герцык) – I: 289, 291
Герш К. (Hersch С.) – II: 564, 572
Гершфінкель Г. (Herszfinkel Н.) – I: 229, 235
Гессен І. В. – II: 303, 777
Гессен С. – II: 423
Гете Й. В. – II: 426, 636, 845
Геттон Дж. – II: 836, 909
Гитлер А. – II: 847
Гіббон Е. (рос. Гиббон Э.) – II: 814, 893
Гізо Ф. П. Г. – I: 87, 95
Гіляров О. М. (рос. Гиляров А. Н.) – II: 682, 741, 762
Гінденбург П. (рос. Гинденбург) – II: 292, 305
Гінзбург І. І. (рос. Гинзбург И. И.) – I: 387, 405, 406, 440, 443, 520; II: 398, 401, 672, 698, 750, 968
Гінзбург М. І. (рос. Гинзбург М. И.) – II: 509, 510
Гінце К. А. Ф. (рос. Гинце; Hintze С. А. F.) – I: 320, 322, 328, 416, 492, 530
Гіршман Л. Л. – I: 88, 96
Глаголева О. О. (рос. Глаголева А. А.) – II: 616, 618, 660, 661, 790, 972, 976; див. та кож: Кса-Кса
Гладстон В. Е. – II: 573, 640
Глазенап О. С. – II: 957
Глазенап С. П. – II: 946, 957

- Глазов В. Г. – I: 38, 491
 Глазунов О. І. (рос. Глазунов А. І.) – I: 210, 211
 Гланер – I: 299
 Гледіч – I: 54
 Глебов А. М. (рос. Глебов А. Н.) – II: 437, 439, 446
 Глинчак І. – II: 273
 Глібов І. М. – II: 926
 Глінка К. Д. (рос. Глінка) – I: 304; II: 196, 199, 200, 205, 206
 Глінка С. Ф. (рос. Глінка) – I: 303, 305
 Глухов І. П., див. Василенко М. П.
 Глушенок Н. М. – I: 10
 Глушкевич М.-К. Ф. – I: 144, 156
 Гмелін І. Г. (рос. Гмелин И. Г.) – II: 460, 462
 Гнатюк В. – II: 757
 Гогетидзе, див. Гоґітідзе С.К.
 Гоголь m-le – II: 554
 Гоголь М. В. (рос. Гоголь Н. В.) – II: 296, 298, 421, 713, 781, 866, 880, 890, 899
 Голдер Ф. А. (рос. Гольдер; Golder F. A.) – II: 676, 755, 756, 811, 823, 885, 891, 897
 Голицин Б. Б. (рос. Голицин) – I: 233; II: 361, 820, 896
 Голицин М. С. (рос. Голицын Н. С.) – II: 456, 458
 Голицин О. М. – II: 643
 Голицин Ф. Г. – II: 659
 Голицина Є. І. (уродж. Зарудна; рос. Голицына Е. И.) – II: 610, 659
 Голицини – II: 643
 Голов'янка З. С. (рос. Головянко) – I: 159, 165, 167, 212, 213
 Головкінський М. О. (рос. Головкинский Н. А.) – II: 275–277, 350
 Голуб М. С. (рос. Голуб Н. С.) – I: 215–217, 219, 220
 Голуб'ятников Д. В. – I: 534
 Голубев С. Т. (рос. Голубев) – I: 111, 115, 123
 Голубих В. Д. (рос. Голубых) – II: 170, 175
 Гольдер, див. Голдер Ф. А.
 Гольдовський О. Б. – I: 277
 Гольдштейн М. Л. – II: 913
 Гольшмідт В. М. (рос. Гольшмидт) – II: 126, 165, 173
 Гольштейн В. А. – II: 636
 Гольштейн О. В. (уродж. Баулер; рос. Гольштейн А. В.) – I: 244, 286, 290; II: 555, 568, 570, 633, 638, 678, 680, 687, 758–760, 765
 Гольштейны – II: 556
 Гомер – II: 768
 Гончарови-Пушкіни – II: 662
 Гораїна Н. (рос. Гораина) – I: 222; II: 900
 Гораций (рос. Гораций) – II: 742
 Горев К. В. – II: 110, 133
 Горовіц М. – II: 137
 Горький О. М. (рос. Горький А. М.) – I: 15, 220; II: 37, 704, 766, 925
 Граб'янка (Грабянка) С. В. (рос. Грабянка; Grabianka-Leszczyc S. A.) – I: 5, 226–232
 Грабар А. М. (рос. Грабар А. Н.) – I: 224
 Грабар В. І. (рос. Грабарь В. Э.) – I: 289, 292; II: 859, 921
 Грабар М. С. – I: 224
 Граве Д. О. (рос. Граве Д. А.) – I: 257, 264; II: 502
 Граммон А. (Gramont A.) – I: 411, 412, 528
 Грдина Я. І. (рос. Грдина Я. И.) – I: 378, 517
 Гребінка Є. – II: 880
 Гревик, див. Гревінгк К. І.
 Гревінгк (Гревінг) К. І. (рос. Гревингк К. И.) – I: 384; II: 465, 466
 Гревс І. М. (рос. Гревс И. М.) – I: 92, 99, 100, 290; II: 89, 90, 127, 128, 212, 557, 564, 566, 571–573, 613, 616, 617, 623, 633, 635–639, 659, 661, 662, 757, 783, 828, 904
 Гревс К. І. (рос. Гревс Е. И.) – II: 566, 613, 614, 616, 619, 620, 635, 659–661, 718, 783
 Гревс М. С. (уродж. Зарудна) – II: 556, 557, 566, 568, 571–573, 635, 636, 638–640, 659, 661, 781, 783
 Гревс О. І. (рос. Гревс А. И.) – II: 635
 Гревси (рос. Гревсы) – II: 556, 559, 563, 564, 567, 568, 572, 573, 575, 611–613, 615–619, 621–623, 630, 641, 661, 726, 872, 926

- Грегар Л. – I: 126
Гредескул М. А. (рос. Гредескул Н. А.) – I: 557, 561
Греков Б. Д. – II: 849, 853, 926, 927
Греков П. – I: 236; II: 664
Греньє Е. – II: 915
Гречний Я. В. (рос. Гречный) – I: 238, 239, 548
Григор'єв А. О. (рос. Григорьев А. А.) – II: 109, 133
Григор'єв В. М. – II: 650
Григор'єв Д. П. (рос. Григорьев) – I: 485, 553
Григорій Богослов (рос. Григорий Бого-слов) – II: 671, 748
Григорьевы – II: 591
Гриневич К. С. – II: 628, 629, 667
Гриневич Н. С., див. Переслені Н. С.
Гриневич О. Л. (уродж. Старицька) – II: 603, 606, 657, 667, 735, 790
Гриневич С. І. (рос. Гриневич С. И.) – II: 657, 667, 790
Гриневичи – II: 738
Гринько Г. Ф. – I: 255, 261
Грищинський П. Ю. (рос. Грищинский П. У.) – I: 405, 526
Грім Д. Д. (рос. Гримм) – II: 293, 306
Грім О. А. – II: 15, 16, 19
Гросман (Гроссман) В. Ю. – I: 240
Гросс Г. – I: 182
Грот П. Г. (Groth P. H. R.) – I: 29, 33, 311, 315, 359, 462, 488, 508, 514; II: 268, 317, 327, 329, 333, 383
Грошковський Я. (Groszkowski J.) – I: 229, 234
Груздев И. А. – II: 704
Грунський Н. К. – I: 242, див. також: Гру-шевський М. С.
Грушевський М. С. (рос. Грушевский) – I: 173, 176, 242–244, 264, 307, 559; II: 89, 107, 111, 299, 425, 428, 584, 648, 675, 677, 708, 714, 751, 757, 781, 795, 802, 805, 809, 814, 820–822, 825, 826, 837, 858–860, 862, 881, 885, 888, 898, 903, 911, 921
Грушевський О. С. – I: 257, 264
Губер М. Т. – I: 155
Губкін І. М. – I: 97; II: 772, 898
Гудзій М. К. (рос. Гудзий Н. К.) – II: 874, 928
Гудим-Левкович М. В. – I: 558, 561
Гуковский М. О. – I: 101
Гулак М. І. – II: 424, 425
Гулевич В. С. – I: 246–248, 250, 251, 253, 522; II: 386
Гулевич С. С. – I: 251
Гуля, Гуленька, див. Вернадський Г. В.
Гумбольдт А. – II: 426
Гунт В. – II: 643
Гурбанов – II: 148
Гурвич Є. А. – II: 904
Гурвич О. Г. – I: 289
Гуров О. В. (рос. Гуров А. В.) – I: 337, 501; II: 88, 127, 267, 270, 319, 334, 338, 342, 557, 569
Гуся, див. Вернадський Г. В.
Гучков О. І. – I: 529
Гаюи Р.-Ж. – II: 320
Гедимінас – II: 909
Гедиміновичі (рос. Гедиминовичи) – II: 837, 909
Глієр Р. – II: 531
Гогітідзе С. К. – II: 377, 379
Давидов В. В. – II: 938
Давидов В. Л. (рос. Давыдов) – II: 938
Давидов Д. В. – II: 938
Давидов І. В. – II: 938
Давидов Л. В. – II: 938
Давидов М. В. – II: 938
Давидов О. В. – II: 938
Давидов П. В. – II: 938
Давыдов – II: 935
Дальберг-Актон Дж. (Dalberg Acton D.) – II: 884
Дана (Дена) Дж. Д. (рос. Дэна; Dana J. D.) – I: 311, 359, 374–376, 404, 427, 462, 488, 508, 526
Дана (Дена) Е. (Dana E. S.) – I: 488
Даниленко В. М. – I: 10
Данило, Данила – II: 710, 716, 868–871
Данило Галицький (рос. Даниил Галиц-кий) – II: 808, 809, 889, 919

- Даніельсон М. Ф. – II: 904
 Даннінг Дж. – I: 78
 Данте А. – I: 92
 Дарвін Ч. Р. (рос. Дарвин) – II: 376, 683, 762, 776, 780
 Двойченко П. А. – II: 182, 187
 Де Лоне Л. (рос. Делоне) – I: 320, 492
 Де Мец, див. Де-Метц Г. Г.
 Деборін А. М. – I: 97; II: 898
 Дебре А. (Debray H. J.) – II: 267, 270
 Деврієн А. А. (рос. Девриен) – I: 221
 Деврієн А. Ф. (рос. Девриен) – I: 218, 221
 Дейнега В. А. – I: 471, 549
 Декандоль О. П. – I: 299
 Декарт Р. – II: 573
 Декер А. – II: 511, 513, 515
 Делессерт Б. – I: 299
 Делоне, див. Де Лоне Л.
 Делоне А. В. – II: 926
 Делянов І. Д. (рос. Делянов И. Д.) – II: 575, 641
 Де-Метц (Метц) Г. Г. – I: 317, 336, 491, 537; II: 13, 431, 502
 Дем'ячук В. К. (рос. Демьянчук) – I: 255, 258, 262
 Демиденки – II: 717, 718
 Демиденко – II: 613, 614, 615, 618, 619, 622, 623, 710, 717, 865; див. також: Демиденко Г. і Демиденко П. І.
 Демиденко Г. – II: 660, 779
 Демиденко П. І. (рос. Демиденко П. И.) – II: 660, 719, 779
 Демпстер А. – I: 81
 Демченко Г. В. – II: 30, 31
 Дена Дж., див. Дана Дж. Д.
 Дена Е., див. Дана Е.
 Денисевич А. А. – I: 448
 Денікін А. І. (рос. Деникин А. И.) – I: 132, 190, 191, 278; II: 279, 483, 499, 666, 744–746, 785, 792, 904, 914, 928
 Деркач О. – II: 495, 496
 Дефо Д. – II: 574, 640
 Джинс Дж. Г. – I: 291
 Джолі Д. (Joly D.) – II: 428, 432
 Джурич – II: 841
 Дзіковський М. – II: 755
 Диконенко – II: 626
 Динник О. М. (рос. Динник А. М.) – I: 388, 396, 397, 521
 Діанін О. П. (рос. Дианин А. П.) – II: 266, 269
 Діріна З. М. (уродж. Супрунова) – II: 954, 955, 957
 Дірш В. М. (рос. Дирш) – II: 11, 14, 767
 Дітеріхс М. М. (рос. Дитерихс) – I: 266–268; II: 405, 532, 636, 665
 Дмитрієв М. М. – I: 515
 Дмитрієв В. М. – II: 330
 Дмитрієв М. І. (рос. Дмитриев Н. И.) – I: 34, 120; II: 108
 Дмоховський З. – I: 142, 155
 Добржанська Н. П. (уродж. Сіверцева (Сіверцова); рос. Сиверцева, Добржанская) – II: 667, 683, 689, 763
 Добржанський Ф. Г. (рос. Добржанский) – II: 12, 74, 624, 663, 683, 684, 763
 Добровольська Г. Ф. (рос. Добровольская А. Ф.) – II: 666, 735, 789, 842
 Добровольський К. Е. (рос. Добровольский К. Э.) – I: 302; II: 664–666, 735, 789
 Добровольські (рос. Добровольские) – II: 627, 628, 664–666, 734, 738
 Добросердов Д. К. (рос. Добросердов) – I: 270–272
 Добрэ А. – II: 573
 Довнар-Запольська Н. М. – I: 223
 Довнар-Запольський М. В. (рос. Довнар-Запольский) – I: 222, 223; II: 823, 900
 Доде А. – I: 117, 130, 131
 Докучаєв В. В. (рос. Докучаев) – I: 303–305, 323, 509; II: 66, 101, 132, 197, 199, 200, 226, 230, 231, 239, 241, 253, 255, 270, 275, 277, 378, 541, 544, 552, 554, 557, 571, 575, 630–632, 752, 765
 Долгоруков Пав. Д. – I: 276, 278
 Долгоруков Пет. Д. – I: 274, 276–278; II: 83, 85
 Долгорукова О. П. – II: 642
 Долгорукови (Кримські) – I: 278
 Доллінгер Й. Й. (Döllinger J. J.) – II: 884
 Домейко І. І. (Domeyko I. I.) – I: 323, 493
 Донцов Д. І. (рос. Донцов Д. И.) – II: 91, 112, 128, 191, 675, 677, 754, 757, 763

- Дорабяльська А. (рос. Дорабяльская А. Т.; Dorabialska A. D.) – I: 227, 229, 231
Дорошенко В. В. – II: 428, 429, 431, 672, 673, 677, 751, 757
Дорошенко Д. І. (рос. Дорошенко Д. И.) – I: 307; II: 423, 802, 836, 859, 885
Дорошенко П. Я. – I: 112, 124, 225
Досс Б. (Doss C. B.) – I: 390, 522
Достоевський Ф. М. (рос. Достоевский) – I: 522; II: 298, 421, 838, 910
Дояренко О. Г. (рос. Дояренко А. Г.) – II: 464, 466
Драгг – II: 702
Драгоманов М. П. – I: 174, 242–244, 290; II: 191, 272–274, 428, 431, 432, 564, 633, 640, 675, 677, 751, 795, 806, 881, 888
Древановський С. (рос. Древановский) – I: 280
Дрепер Д. – I: 126
Дроздова Н. В. – I: 106
Дроздовський М. Г. – I: 790
Дрооп К. А. (Droop C.) – I: 404, 526
Дубінін М. П. – I: 56
Дубровіна Л. А. – I: 10
Дубянський В. А. (рос. Дубянский) – I: 281, 283
Дубянський (Дуб'янський) В. В. (рос. Дубянский) – I: 301, 302, 395–397, 399, 400, 524; II: 340, 343, 500–502
Дубянський О. А. (рос. Дубянский А. А.) – I: 281, 282
Дуглас Р. – II: 916
Дудикевич (Дудикович) В. Ф. – I: 144, 146, 156
Дудін С. М. (рос. Дудин) – II: 696, 770
Думанський А. В. (рос. Думанский) – II: 215, 217
Дунин – I: 320
Дунін-Борковський І. Я. – I: 518
Духовецький Ф. А. – I: 515
Духовська В. Ф. – II: 659
Дэли Р. А. – I: 427
Дэн, див. Дана (Дена) Дж. Д.
Дюпанлу Ф. (Dupanloup F.) – II: 884
Дюпарк Л.-К. (Duparc L.-C.) – I: 364, 511; II: 384
Ебельмен Ж.-Ж. (рос. Эбельмен) – II: 553, 563, 632
Егорова А. Ф. – I: 122
Едельштен Я. С. (рос. Эдельштейн) – II: 414, 416
Ейнштейн А. – I: 234
Ейтель В. (рос. Эйтель В.; Eitel W. J. H.) – I: 151, 157, 396
Ейхвальд Е. (рос. Эйхвальд Э.) – I: 348, 505
Ейхгорн Г. – II: 362
Екатерина II, див. Катерина II
Ельб Н. М. (рос. Эльб Н. Н.) – I: 164, 169; II: 766
Ельсон Ф. Ф. – II: 643
Емельян – II: 869, 870
Епель Г. – II: 188
Еренберг Х. Г. (рос. Эренберг) – II: 683, 762
Ерісман Ф. Ф. (рос. Эрисман) – I: 559; II: 33, 38
Ернст М. (рос. Эрнст М; Ernst M.) – I: 142, 154
Ернст М. Л. (рос. Эрнст Н. Л.) – I: 154, 179, 182
Ершови – II: 741
Еюс М. Х. (рос. Эюс Н. Х.) – II: 246, 256
Євлогій (Георгієвський В. С.) (рос. Евлогий) – I: 146, 157
Єгоров І. В. (рос. Егоров И. В.) – I: 116, 121, 122; II: 489
Єгорови (рос. Егоровы) – I: 121, 122
Єлизавета Петрівна (рос. Елизавета Петровна) – I: 275; II: 646
Єремєєв П. В. (рос. Еремеев) – I: 329, 429, 496, 535
Єрмаков В. П. (рос. Ермаков) – II: 34, 38
Єрмолов О. П. – II: 649
Єршов В. М. – II: 792
Єршов Д. М. – II: 792
Єршов М. Д. – II: 792
Єршов О. М. – II: 741, 792
Єршов Пав. М. – II: 792
Єршов Пет. М. – II: 792
Єршова М. Д. – II: 423
Єршова М. М. – II: 792

- Ершова О. М. – II: 792
 Ершова О. О. (уродж. Штевен; *рос.* Ершова А. А.) – II: 739, 792
 Ершова С. Б. (уродж. Мостова) – II: 973, 976
 Єршоміна Є. В. (уродж. Черняєва; *рос.* Єршоміна Е. В.) – I: 417, 530
 Єсманський П. М. – II: 13
 Єфіменко П. П. – I: 177; II: 788
 Єфремов І. М. (*рос.* Єфремов І. Н.) – II: 301, 309
 Єфремов С. О. (*рос.* Єфремов С. А.) – I: 112, 126, 132, 256, 257, 262; II: 112, 431, 674, 749, 753, 813, 893; див. також: Ігнатенко-Колодій
- Жедрінська** М. І. (*рос.* Жедринская М. И.; Мура, Мурочка) – II: 602, 603, 626, 631, 657, 666, 706, 735–738, 777, 785, 789, 872
Жедрінська Н. Є. (уродж. Старицька; *рос.* Жедринская Н. Е.) – II: 552, 577, 603, 607, 608, 611, 616, 624, 626, 628, 629, 631, 641, 657–659, 664, 666, 711, 735–737, 740, 776, 780, 789, 790, 868, 872, 924
Жедрінський В. І. (*рос.* Жедринский В. И.) – II: 611, 629, 631, 659, 667, 706, 734, 735, 738, 741, 742, 776, 777, 785, 789, 791, 792, 872
Жедрінський І. О. (*рос.* Жедринский И. А.) – II: 740, 741, 776, 792
Жедрінські (*рос.* Жедринские) – II: 707, 736, 738, 866, 867, 876, 924, 926
Жекуліна А. В. (уродж. Євреїнова; *рос.* Жекулина) – I: 345, 504
Железнов В. Я. (*рос.* Железнов) – I: 336, 500
Желябов А. І. – II: 909
Жилінський Й. І. (*рос.* Жилинский И. И.) – II: 244, 255
Житецький Г. П. (*рос.* Житецкий И. П.) – I: 121, 176; II: 664
Житецький П. Г. (*рос.* Житецкий П. И.) – I: 256, 261
Жук В. І. (*рос.* Жук В. И.) – II: 414–416
Жук М. – II: 744, 792
Жуков І. Д. (*рос.* Жуков И. Д.) – I: 284, 285
Жукович П. Н. – II: 810
Жуковська К. І. (*рос.* Жуковская Е. И.) – II: 830, 905
Жуковський Г. Ю. (*рос.* Жуковский) – II: 398, 401
Жуковський Д. Д. – I: 289
Жуковський Д. Є. (*рос.* Жуковский Д. Е.) – I: 286–291
Жуковський М. Д. – I: 289
Журавльов С. М. (*рос.* Журавлёв) – II: 511, 513
- Заба** Г. – II: 32
Заболотний Д. К. (*рос.* Заболотный) – II: 656, 699, 766, 773, 895
Заборовський С. А. – I: 523
Завадовський М. М. (*рос.* Завадовский) – I: 293
Завадовська-Саченко М. М. – I: 294
Завалішина Л. І. – I: 10
Заварицький В. М. (*рос.* Заварицкий В. Н.) – I: 295
Загоскін С. – II: 782
Зайкевич А. Є. (*рос.* Зайкевич А. Е.) – II: 556, 635
Зайцев О. М. (*рос.* Зайцев А. М.) – I: 145, 146, 149, 156, 157, 273, 285, 340, 502; II: 475, 478
Зайцев П. – II: 928
Зак Л. М. – II: 904
Закутін М. М. (*рос.* Закутин Н. Н.) – I: 297, 298
Заленская А. И., див. Шлюбич-Заленська Г. Й.
Заленський (Зеленський) О. В. (*рос.* Заленский А. В.) – II: 554, 555, 632, 633
Заленський В. В. (*рос.* Заленский) – I: 59; II: 725, 787
Зализняк Н. – II: 112
Зальковський Е. Л. (*рос.* Зальковский Э. Л.) – II: 147, 151
Замоздра Ю. В. (*рос.* Замоздра (Замоздря) Е. В.) – II: 614, 660, 708, 778, 865, 868, 869
Занько А. М. – II: 164, 172
Зарецький І. А. (*рос.* Зарецкий И. А.) – II: 244, 255, 542, 544

- Зарицкий – II: 246
Зарудна (Зарудна-Кавос) К. С. (рос. Зарудная-Кавос Е. С.) – II: 638, 782
Зарудна В. С. (рос. Зарудная) – II: 559, 563, 566–569, 575, 636, 641
Зарудна М. І., див. Старицька М. І.
Зарудний О. С. (рос. Зарудный А. С.) – II: 565, 566, 637, 638, 735, 790
Зарудний С. І. – II: 630, 978
Зарудные – II: 854, 855
Зарудный А. – II: 669
Засухін А. М. – I: 47
Затонський В. П. – II: 54, 431
Заяц Я. – I: 377, 378
Зверёк, див. Короленко Г. С.
Зворикін К. О. (рос. Зворыкин К. А.) – I: 321, 325, 327, 492
Зеленецький К. П. (рос. Зеленецкий) – II: 419, 426
Зеленецький М. М. (рос. Зеленецкий Н. М.) – I: 299
Зеленін – II: 643
Зеленін П. Г. (рос. Зеленин) – I: 447, 541
Зеленський М. С. (рос. Зеленский) – II: 566, 638
Зелінська М. М. (рос. Зелинская М. Н.) – I: 301, 302
Зелінський М. Д. (рос. Зелинский Н. Д.) – I: 211; II: 898
Зембницький Я. Г. (рос. Зембницкий) – I: 369, 513
Земятченський П. А. (рос. Земятченский) – I: 303, 304, 362, 369, 407, 409, 509, 527; II: 132, 327, 333, 583, 647
Зенгер Г. Е. – II: 449
Зеньківський, Зеньковський, див. Зіньківський В. В.
Зеньковський, див. Зіньківський В. В.
Зернов Д. М. (рос. Зернов Д. Н.) – I: 250, 254
Зеров М. – II: 742
Зиньковский В. В., див. Зіньківський В. В.
Зильбермінц В. А. (рос. Зильберминц) – II: 165, 168, 173, 583, 647
Зіммель Г. – I: 279
Зінов'єв Г. О. (рос. Зиновьев Г. Е.) – II: 296, 680, 760
Зіньківський (Зеньківський, Зеньковський) В. В. (рос. Зеньковский, Зиньковский) – I: 133, 306; II: 423, 502, 670, 747
Золя Е. (рос. Золя Э.) – I: 126; II: 565, 574, 637
Зомбарт В. – II: 706, 708, 776
Зонке Л. – I: 38
Зоткін Ю. М. (рос. Зоткин) – I: 468, 470, 548
Зубер Р. – I: 62, 413, 529
Зубер С. – I: 60, 62
Зубкова Н. М. – I: 10
Зубковський І. А. (рос. Зубковский И. А.) – I: 308, 309
Зюсс Е. (рос. Зюсс Э.; Suess E.) – II: 317, 326, 331
Иванец Г. А. – II: 97
Иванов – I: 363
Иванов А. В. – II: 444, 448
Иванов Л. Л., див. Иванов Л. Л.
Иванов Н. А. – I: 457, 458, 506, 544
Ижевский В. П. – I: 349
Измаильский А. А. – II: 246
Изотова А. Д. – II: 490
Иисус – II: 291
Ильин – II: 866
Ильин С. И. – II: 117
Ильяшевич Н. О. – II: 55
Ионина М. А. – II: 664
Ібервег Ф. (Überweg F.) – II: 30, 32
Ібсен Г. – I: 126
Іван III Васильович – II: 882
Іваненко Д. О. (рос. Иваненко Д. А.) – II: 555, 634
Іваненко О. Д. – II: 634
Іваненко С. С. (рос. Иваненко) – II: 733, 789
Іваницький Б. Є. (рос. Иваницкий Б. Е.) – II: 654
Іванов Б. С. (рос. Иванов) – I: 558, 561
Іванов Є. М. (рос. Иванов Е. М.) – II: 339, 343
Іванов Л. Л. (рос. Иванов) – I: 5–7, 60, 62, 83, 238, 239, 310, 315, 317–320, 323, 325–330, 332–346, 348–354, 356, 357, 359, 361–366, 368–378, 380–386, 388,

- 389, 391, 392, 394, 396–400, 402–406, 408–411, 413–415, 417–419, 421, 426, 427, 429, 432–439, 441, 443–457, 459–468, 470, 471, 473–486, 490, 498, 504, 506, 507, 510, 511, 519, 520, 533, 535, 538, 544, 545, 549, 551; II: 67, 68, 79–81, 93, 127, 129, 160–162, 165, 171–173, 214–217, 227, 330, 333, 342, 345, 350, 473, 474, 644, 649, 750, 765, 766, 896, 915, 918
- Іванов М. І. – I: 521, 523
- Іванов М. Ф. (рос. Иванов) – II: 839, 842, 911, 912
- Іванов С. О. (рос. Иванов С. А.) – I: 9, 50, 554–559
- Іванова В. О. (рос. Иванова В. А.) – II: 958–962, 954, 965, 968
- Івановський О. А. (рос. Ивановский А. А.) – I: 91, 99
- Івась – II: 785
- Івінський Б. – II: 9
- Ігнатенко-Колодій – II: 753; див. також Єфремов С. О.
- Ігнат'єв П. М. (рос. Игнат'ев П. Н.) – I: 414, 530; II: 68, 373, 375
- Ізотова С. Д. (рос. Изотова) – II: 113, 114, 129
- Іконников В. С. (рос. Иконников) – I: 111, 114, 123, 256, 263; II: 793, 838, 873, 874, 879, 911, 927
- Ікскюль-Гільденбандт В. А. – II: 901, 969
- Ікскюль-Гільденбандт С. – II: 901, 969
- Іллінський О. І. (рос. Ильинский А. И.) – I: 212, 213
- Іловайські – II: 765
- Ільїнська К. В. (рос. Ильинская Е. В.) – II: 920, 954, 955, 957, 973, 974, 976
- Ільїнська С. О. (уродж. Свечина) – II: 662, 786, 925
- Ільїнський В. Н. – II: 662, 786
- Іностранцев О. О. (рос. Иностранцев А. А.) – I: 303, 305
- Іонін Л. О. (рос. Ионин Л. А.) – II: 583, 608, 616, 647, 658, 660
- Йоффе (Іоффе) А. Ф. (рос. Иоффе) – I: 68, 78, 153, 158; II: 907
- Кабанов М. О. (рос. Кабанов Н. А.) – II: 149, 152
- Кавелин К. Д. – II: 564
- Кавос С. С. – II: 782
- Кавос С. Ц. – II: 782
- Кавос С. С. – II: 782
- Кавоси (рос. Кавосы) – II: 715, 782
- Каган (Коган) В. Ф. – II: 692, 693, 768
- Кадпиш – II: 109
- Казакова П. К. (Пушечка, Пушка) – II: 601, 608, 614, 615, 656, 658, 659, 662, 671, 717, 722, 730, 734, 735, 738, 743, 749, 777, 782, 783, 857, 871, 920, 926, 955, 957, 973, 976
- Казанська О. В. (рос. Казанская) – I: 9; II: 7, 8, 209, 210, 212
- Казанський О. П. – II: 212
- Казмін М. О. (рос. Казмин Н. А.) – II: 9
- Кайзер Е. (Kauser E.) – I: 328, 496
- Кайндль (Кайндл) Р. Ф. – II: 837; 910
- Каландик С. (рос. Каляндик; Kalandyk S.) – I: 230, 235
- Каливода Т. В. – II: 926
- Калиновський – II: 941, 942
- Калиновський С. (Kalinowski S.) – I: 229, 234
- Калитинський О. П. – II: 775
- Калінін М. І. (рос. Калинин М. И.) – II: 94, 118, 120, 122, 130, 134, 135
- Калливода – II: 872; див. також: Каливода Т. В.
- Калмикова О. М. (рос. Калмыкова А. М.) – II: 15, 18
- Калмыков Н. А. – I: 275
- Калнишевський П. І. – II: 922
- Каманін І. М. (рос. Каманин И. М.) – I: 112, 124
- Каменев Л. Б. – II: 296
- Каменский, див. Бантиш-Каменський Д. М.
- Камінська Ш. Є. (Ю.) (рос. Каминская) – I: 164, 169; II: 766
- Камінський А. А. (рос. Каминский) – II: 414, 416
- Камнева (Комнева) М. – II: 931, 932, 934, 938
- Кандыба – II: 737

- Каніболоцький П. М. (рос. Каниболоцкий) – I: 484, 553
Канцер – II: 935
Канцер С. В. – II: 935, 938
Капіца П. Л. – I: 80
Караваєв В. О. (рос. Караваєв В. А.) – I: 128; II: 10–13, 682, 762
Караваєва Н. М. – II: 13
Карамзін М. М. (рос. Карамзин Н. М.) – II: 814, 893
Карангозов К. – II: 347
Карандеєв В. В. (рос. Карандеев) – I: 310, 337, 407, 408, 414, 487, 527; II: 587, 588, 590, 649
Карандеєва Є. М. (рос. Карандеева Е. Н.) – II: 587, 588, 649
Карасик М. А. – I: 470, 549
Каргін В. О. – I: 518
Каргін О. К. (рос. Каргин А. К.) – I: 381, 518
Кареев М. І. (рос. Кареев Н. И.) – I: 42; II: 823, 900
Каришев М. О. (рос. Карышев Н. А.) – II: 33, 38
Карнегі Е. – II: 303, 881
Карно М. А. – II: 853, 916
Карножицький О. М. (рос. Карножицкий А. Н.) – II: 327, 333
Карпишин – II: 643
Карпінський О. П. (рос. Карпинский А. П.) – I: 22, 23, 26, 48, 59, 329, 496, 497; II: 59, 63, 67, 68, 97, 99, 131, 174, 849, 889, 914
Карпов В. П. – I: 531
Карпович М. М. – II: 891
Карпович П. В. – II: 448
Каррики – II: 613, 717
Каррік В. В. – I: 216, 220
Каррік Дж. (Є. А.) – II: 659, 783
Кас'яненко А. І. – I: 260
Кас'яненко Є. І. (Ларик; Ларик-Касьяненко) – I: 256, 260
Кас'яненко І. І. – I: 260
Каспар Я. – II: 264
Касперов В. І. – I: 223
Касперович Г. Й. (О.) (рос. Касперович Г. О.) – I: 215, 216, 220, 317, 333, 337, 387, 499; II: 397, 400, 401
Кассо Л. А. – I: 183, 494, 504, 517, 520, 546; II: 216
Катерина II (рос. Екатерина II) – II: 647, 854, 855, 927
Кауфман О. А. (рос. Кауфман А. А.) – I: 118, 130
Кашченко М. Ф. (рос. Кашченко Н. Ф.) – II: 494, 516, 517, 762
Квірінг Е. Й. (рос. Квиринг Э. И.) – II: 518
Келлер В. В. – II: 7, 8, 18, 19, 207, 210
Келлер В. К. – II: 294, 307
Келлер Л. В. – II: 15–19, 212
Келлер О. В. (рос. Келлер А. В.) – II: 15, 19
Келлер О. П. (рос. Келлер А. П.) – II: 15
Кеппен П. І. – II: 17
Керенський О. Ф. (рос. Керенский А. Ф.) – I: 132; II: 297, 300, 308, 309, 596, 600, 651, 652
Керім (Керімджанов) Ф. І. – II: 535, 539
Кесслер О. Е. – II: 400
Кетнер А. М. – II: 304
Кибальчич М. І. – II: 909
Кигим С. Л. – I: 10
Кийки – II: 708, 710
Кийко П. – II: 778
Кирилл – II: 800
Кисельов О. Д. (рос. Киселёв А. Д.) – I: 179, 181, 182
Кислаковський Є. Д. (рос. Кислаковский Е. Д.) – II: 243, 254, 315, 316, 330
Кишинський – I: 106
Ківлицький Є. О. (рос. Кивлицкий Е. А.) – I: 113, 257, 264; II: 142
Кіжнер М. М. (рос. Кижнер Н. М.) – II: 842, 912
Кізель О. Р. (рос. Кизель А. Р.) – II: 702
Кіржаєв С. М. – I: 10
Кістяківська М. В. (уродж. Беренштам) – II: 628, 666, 667
Кістяківська О. І. (уродж. Міхель; рос. Кистяковская А. И.) – I: 127
Кістяківський (Кістяковський) В. О. (рос. Кистяковский В. А.) – I: 5, 6, 114, 127, 133; II: 13, 20–27
Кістяківський (Кістяковський) Г. Б. (рос. Кистяковский) – II: 628, 667

- Кістяківський Б (Ф).О. (рос. Кистяковский Б.(Ф.) А.) – I: 114, 127; II: 24, 27, 90, 91, 112, 128, 489, 502, 628, 666, 667, 670, 746
- Кістяківський І. О. – I: 307
- Кістяківський М. Б. – II: 628, 667
- Кістяківський О. Б. (рос. Кистяковский А. Б.) – II: 24, 27
- Кістяківський О. Ф. (рос. Кистяковский А. Ф.) – I: 114, 127; II: 26
- Клавдія (рос. Клавдия) – II: 613–615, 619, 708, 711, 717, 729; див. також: Нарішкіна К.
- Клаве З. – I: 129
- Клевезаль Е. Г. (рос. Клевезаль Э. Г.) – II: 28, 29
- Клейбер Й. А. – II: 643
- Клейбер Л. В. (уродж. Вінберг) – II: 643
- Клейбер Н. Й. – II: 643
- Клейгельс М. В. (рос. Клейгельс Н. В.) – I: 326, 327, 495
- Клейн Р. І. – I: 496
- Клер М. О. (рос. Клер М. А.) – I: 408, 409, 413, 415, 527
- Клименко – I: 126
- Климов Л. – II: 653
- Клопотов Б. М. (рос. Клопотов Б. Н.) – II: 518, 519
- Клюсс Г. О. (рос. Клюсс Г. А.) – II: 598, 654
- Ключарьов О. В. (рос. Ключарёв А. В.) – I: 46, 50, 51
- Ключевський В. Й.(О). (рос. Ключевский В. О.) – II: 41, 449, 814, 893, 902
- Кобелль Ф. (Kobell W. X. F.) – I: 376, 516
- Кобленц В. В. – I: 410, 412, 528
- Ковалевская С. В. – II: 566
- Ковалевський В. І. (рос. Ковалевский В. І.) – II: 463, 466
- Ковалевський В. О. (рос. Ковалевский) – I: 337, 340, 500
- Ковалевський М. М. (рос. Ковалевский) – I: 174; II: 33, 37
- Коваленко І. П. (рос. Коваленко И. П.) – I: 433, 536
- Коваленко М. І. (рос. Коваленко М. И.) – II: 600, 654
- Коган, див. Каган В. Ф.
- Коген Г. – I: 279
- Кожевніков Г. О. – II: 634, 787
- Кожевнікова М. А. (рос. Кожевникова) – II: 582, 645
- Кожевнікова С. Г. (рос. Кожевникова) – II: 582, 645, 724, 726, 727, 729, 787
- Козлов П. К. – II: 11, 12, 14, 514, 515
- Кокошкіни – II: 645
- Кокшаров М. І. (рос. Кокшаров Н. И.) – I: 429, 536; II: 326, 333
- Колбек Ф. (Kolbeck F.) – I: 331, 367, 512
- Колдра В. – I: 144, 156
- Колесніков В. А. – II: 188
- Колесса О. М. (рос. Колесса А. М.) – II: 676, 678, 754, 756, 758
- Колкунов В. В. – I: 47
- Коловрат-Червінський Л. С. (рос. Коловрат-Червинский) – II: 533, 535
- Колокольцов (Колокольцев) В. Г. – II: 231, 492, 499, 876, 928
- Колубовський Я. М. (рос. Колубовский Я. Н.) – II: 30–32
- Кольцов М. К. (рос. Кольцов Н. К.) I – 5; II: 33–35, 37
- Колюбакин О. М. (рос. Колюбакин А. М.) – II: 140, 143
- Коля – II: 723, 725, 727–729
- Коляндик С., див. Каландик С.
- Комаров В. Л. – I: 15, 16, 68, 77; II: 89, 110, 127, 399, 402, 773, 939, 940
- Комарова В. Д. (уродж. Стасова) – II: 96, 130, 131
- Комарова Н. В. – II: 918, 919, 939, 975
- Кондаков Н. П. – II: 448, 456, 458, 459, 462, 665, 804, 807, 811, 812, 877, 884, 886, 889
- Коновалець М. – II: 192
- Коновалов Д. П. – I: 420, 532
- Коновалов М. І. (рос. Коновалов М. И.) – I: 35, 316, 324, 490; II: 40
- Коновалова Л. М. – II: 41
- Коноплич Д. А. – II: 495
- Конрад С. А. (рос. Конради) – II: 182, 187
- Константин Константинович – II: 658
- Константинович – II: 944, 949, 950, 952
- Константинович В. І. – II: 902

- Константинович В. К. – II: 944, 956
Константинович В. М. (уродж. Красницька) – II: 824, 901, 969
Константинович В. Н. – II: 489
Константинович І. П. – II: 902
Константинович М. С. – II: 902
Константинович Н. А., див. Булацель Н. О.
Константинович О. О. – II: 902
Константинович О. П. – II: 956
Константинович П. Х. – II: 901, 937, 969
Константинович С. А. (уродж. Ілляшенко) – II: 956
Константиновичи – II: 197, 481, 824, 854, 855, 901, 952, 964, 969
Конткевич С. О. – I: 466, 547
Конфуцій – II: 291
Конь О. – I: 10
Коперник Н. – II: 376
Копилов М. С. – I: 515, 523
Корвінський М. – II: 495, 496
Кордт В. А. – II: 55
Корелін М. С. – I: 92, 100
Корнілов В. О. – II: 640
Корнілов Л. Г. (рос. Корнилов) – II: 300, 309, 596, 600, 652, 764,
Корнілов О. О. (рос. Корнилов А. А.; Адя) – I: 137, 276, 278, 279; II: 8, 19, 128, 288–290, 294, 300, 302, 305, 309, 573, 574, 587, 588, 591, 615, 618, 621, 622, 640, 649, 654, 659–662, 677, 712, 717, 720, 723, 757, 781, 783
Корнілова К. А. (уродж. Федорова; рос. Корнилова Е. А.) – I: 276, 279; II: 619, 640, 659, 783
Корнілова К. О., див. Насонова К. О.
Корнілова Н. А. (уродж. Федорова) – II: 640
Корнілова Н. О. (рос. Корнилова Н. А.; Талочка) – II: 613, 617–620, 640, 659, 661, 717, 783
Корнілова Н. Ф. (уродж. Ольденбург) – II: 660
Корнілови (рос. Корниловы) – II: 615–617, 619, 620, 659, 782, 872
Корну Ф. (Cornu F.) – I: 368, 378, 512
Короленки – II: 708, 709, 784, 942
Короленко – II: 586, 970
Короленко А. О. (рос. Короленко А. А.) – I: 8; II: 937, 941–943
Короленко А. С., див. Короленко Є. С.
Короленко В. Г. – I: 217, 220; II: 227, 280, 296, 298, 305, 586, 626, 627, 643, 649, 654, 665, 666, 668, 671, 745, 749, 776, 778, 788, 838, 855, 856, 910, 918, 919, 939, 940, 975
Короленко Г. С. (рос. Короленко А. С.; Зверёк, Нюта, Сеструшка) – II: 176, 177, 285, 301, 304, 309, 585, 587, 588, 590, 591, 593, 595, 598, 603–606, 608–610, 612–614, 617, 618, 621, 623, 648, 651, 657, 658, 708, 709, 715, 717, 719, 724, 726, 728, 729, 777, 778, 782–784, 942, 943
Короленко Є. М. (рос. Короленко Е. М.) – II: 706, 776, 829, 904, 937
Короленко Є. С. (уродж. Івановська; рос. Короленко Е.(А.) С.) – II: 626, 627, 665, 666
Короленко К. І. (уродж. Вернадська; рос. Короленко Е. І.) – I: 8; II: 177, 304, 648, 771, 930, 932, 933, 937, 942, 943, 946
Короленко К. Я. (рос. Короленко Е. Я.), див. Вернадська К. Я.
Короленко Н. В. – II: 919
Короленко О. М. – II: 942
Короленко О. Я. (рос. Короленко А. Я.) – II: 855
Короленко С. В. – II: 940
Короленко С. О. (рос. Короленко С. А.) – I: 8; II: 942, 943
Короленко Я. – II: 942
Короленко-Ляхович, див. Ляхович Н. С.
Король І. – II: 918
Корольков В. П. – I: 275, 277
Корчак-Чепурківський О. В. (рос. Корчак-Чепурковский А. В.) – I: 257, 264; II: 489, 674, 753, 895
Коршун Ю. В. – I: 81
Косаговський П. П. – II: 632
Косинський В. А. (рос. Косинский) – I: 117, 130; II: 42–44, 506, 507, 519
Косоногов Й. Й. (рос. Косоногов И. И.) – I: 186
Костичев С. П. (рос. Костычев) – II: 275, 277
Костко В. І. – II: 13

- Костомаров М. І. (*рос.* Костомаров Н. И.) –
 II: 799, 882
- Котелов К. І. (*рос.* Котелов К. И.) – I: 419,
 532
- Кох Г. – II: 521, 522
- Коцюбинський М. М. – II: 718, 783
- Кочубей В. П. – I: 503; II: 809, 890
- Кочубей П. А. – I: 340, 502, 503
- Кочубеї – II: 765, 890
- Кравцов А. В. – II: 876, 929
- Кравченко І. І. – II: 657
- Кравченко Н. І. (*рос.* Кравченко Н. И.) – II:
 603, 604, 657
- Кравченко О. П. (уродж. Константино-
 вич) – II: 657, 901, 969
- Кравченко С. І. (*рос.* Кравченко С. И.) – II:
 604, 657
- Кравчук М. П. (*рос.* Кравчук М. Ф.) – I:
 212–214
- Кранц (Кранц) Ф. (Krantz F.) – I: 312, 315,
 367, 374, 375, 378, 488, 492, 511, 514; II:
 244, 255
- Кранц А. А. (Krantz A. A.) – I: 514
- Крапівін С. Г. (*рос.* Крапивин) – II: 33, 38
- Красильников А. Д. (*рос.* Красильников) –
 II: 179, 181
- Красниціє – II: 855
- Краснов А. М. (*рос.* Краснов А. Н.) – I:
 247, 252; II: 28, 29, 45–48, 128, 247, 256,
 265–268, 368–372, 374, 375, 634, 641
- Краснов Пет. М. (*рос.* Краснов Пет. Н.) –
 II: 48; II: 375
- Краснов Плат. М. (*рос.* Краснов Плат. Н.) –
 II: 48, 371, 375
- Краснова А. М. (уродж. Рудакова; *рос.*
 Краснова А. Н.) – I: 252; II: 28, 29,
 45–49, 240, 256, 268, 368, 374, 641
- Краснова В. А. – II: 29, 49
- Красовський В. П. – II: 925
- Красовський П. І. (*рос.* Красовский П. И.) –
 II: 777, 778, 868, 870, 925
- Красовські (*рос.* Красовские) – II: 708, 781,
 872
- Крашенінников С. П. – II: 181
- Крейц Ф. (Kreutz F.) – II: 335, 342
- Кревецький І. І. (*рос.* Кревецкий И. И.) – I:
 257, 265
- Кречевський В. Г., див. Кричевський В. Г.
- Кржижановський Г. М. – I: 97; II: 898
- Кривобок В. М. – II: 241
- Кривобок Г. Є. (уродж. Яременко) – II: 241
- Кривобок Г. М. – II: 241
- Кривобок М. М. – II: 241
- Кривобок М. С. – II: 241
- Кривобоки – II: 241
- Кривошеїн О. В. – I: 132
- Крижанівський Б. – I: 177
- Крижанівський Л. А. (*рос.*
 Крыжановский) – I: 340, 342, 502
- Крижановський, див. Крижановський Л. І.
- Крижановський В. І. (*рос.* Крыжанов-
 ский В. И.) – I: 478, 482, 515, 519, 550;
 II: 397, 400
- Крижановський І. М. – I: 515
- Крижановський Л. І. (*рос.* Крыжановский
 Л. И.) – I: 374, 406, 408, 409, 415, 514,
 526, 528
- Крилов М. М. (*рос.* Крылов Н. М.) – II: 16,
 17, 19, 50, 51, 404
- Криловський А. С. (*рос.* Крыловский) – I:
 6; II: 52–55, 504
- Крим С. С. (*рос.* Крым) – II: 294, 295, 307
- Кримський А. Ю. (Є.) (*рос.* Крым-
 ский А. Е.) – I: 125, 131, 132, 255, 256,
 259, 260, 262, 301, 302; II: 43, 54, 86, 126,
 431, 489, 497, 504, 601, 656, 664, 668,
 682, 704, 745, 762, 775, 795, 831, 879,
 880, 895, 906, 967
- Кричевський В. Г. (*рос.* Кричевский, Кре-
 чевский) – II: 715, 782, 783, 869, 870, 922
- Кричевський Ф. Г. – II: 782
- Криштафович (Криштофович) М. Й. (*рос.*
 Криштафович Н. И.) – I: 5, 332, 341, 497,
 499; II: 57–62, 64–68, 323, 333
- Крокос В. І. – I: 537, 542
- Кропивницький М. Л. – II: 783
- Кропоткін П. О. – II: 384, 658, 902
- Кротков П. В. – I: 83, 424, 425, 534, 535
- Кроткова Х. П. – I: 535
- Крузенштерн І. Ф. – II: 772

- Круліковський Л. К. (рос. Круликовский) –
І: 511, 512, 514, 515
Крусман В. Е. – ІІ: 926
Крыжановские – ІІ: 397
Крыжановский Л. А., див. Крижанів-
ський Л. А.
Крыжановский Л. И. див. Крижанов-
ський Л. І.
Кса-Кса – ІІ: 736; див. також: Глаголе-
ва О. О.
Кузнецов М. І. – ІІ: 404
Кузнецов В. Д. (рос. Кузнецов) – ІІ: 166,
174
Кузнецов М. І. (рос. Кузнецов М. И.) – І:
53, 54; ІІ: 70, 185, 189
Кузнецов М. Я. (рос. Кузнецов Н. Я.) – І:
27, 28
Кулагины – ІІ: 358
Кулагін М. М. – ІІ: 362
Кулешов М. М. – І: 47
Кулжинський (Кульжинський) І. Г. (рос.
Кулжинский И. Г.) – ІІ: 795, 880
Кулжинський (Кульжинський) С. К. (рос.
Кулжинский) – ІІ: 72
Кулжинський С. М. – І: 47
Кулик Л. О. (рос. Кулик Л. А.) – І: 468, 474,
481, 519, 548, 551; ІІ: 349, 350, 362, 397,
400, 580, 644, 689, 765, 968
Кулібін І. П. – ІІ: 919
Куліш П. О. (рос. Кулиш П. А.) – ІІ: 799,
882
Кульчицька Л. І. – ІІ: 767
Кульчицький М. К. (рос. Кульчицкий Н.
К.) – І: 248, 252; ІІ: 373, 375
Кун Б. – ІІ: 405, 532
Кун В. В. – ІІ: 657, 931, 932, 934, 935, 938
Кун Є. В. (рос. Кун Е. В.) – ІІ: 620, 657,
933, 938
Кун М. В. – ІІ: 657, 938
Кун О. В. (рос. Кун А. В.) – ІІ: 935, 938
Кунашева К. Г. – І: 164, 169, 170; ІІ: 766
Куны – ІІ: 603
Купен А. – І: 159, 167
Купер Дж. Ф. – ІІ: 706, 777
Купфер А. Я. – ІІ: 322, 332
Курас Д. І. – І: 10
Курбагов В. Я. – І: 230, 235
Курбагов С. М. – І: 436, 462–464, 538; ІІ:
388
Курилов В. В. – І: 367, 372, 512
Курляндєв М. Д. – ІІ: 419, 426
Курнаков М. С. (рос. Курнаков Н. С.) – ІІ:
94, 120, 130
Курчатов І. В. – І: 80
Кутєпов О. П. – ІІ: 879
Кутузов М. І. – ІІ: 910
Кушакевич С. Ю. (рос. Кушакевич С. Е.) –
І: 132, 133; ІІ: 73, 74, 515, 663, 667, 683,
689, 694, 763, 764, 769
Кушельов-Бєзбородько М. О. – ІІ: 782
Кюв'є Ж. (рос. Кювье Ж.) – І: 288, 289,
292, 336, 500
Кюри – ІІ: 850
Кюри М., див. Скловська-Кюри М.
Лавров В. В. – І: 10, 121, 133
Лавров П. Л. – І: 290; ІІ: 449, 633
Лаврський А. В. (рос. Лаврский) – І: 346,
347, 349, 353–355, 358, 360, 362, 364,
388, 391, 400, 504; ІІ: 474
Лавуазьє А. Л. – ІІ: 558
Лагермарк Г. І. (рос. Лагермарк Г. И.) – І:
247, 252; ІІ: 266, 269
Лагоріо О. Є. (рос. Лагорио А. Е.) – І: 398,
401, 525
Лазарєвський О. М. (рос. Лазарев-
ский А. М.) – І: 114, 127
Лазарєв П. І. – І: 80
Лакруа А. (Lacroix А.) – І: 462, 545; ІІ: 144,
145, 749, 854, 917
Ламан Й. Г. (рос. Ламан И. Г.) – І: 372, 514
Ламанський В. І. (рос. Ламанский В. И.) –
ІІ: 805, 888
Ламенне Ф. Р. (Lamennais F. R.) – ІІ: 884
Ланге М. М. (рос. Ланге Н. Н.) – ІІ: 7, 8
Ланге Т. Ф. – ІІ: 209, 212
Лангсдорф Г. І. (рос. Лангсдорф Г. И.) – ІІ:
699, 772, 773
Лаппо-Данилевський І. О. (рос. Лаппо-
Данилевский И. А.) – ІІ: 770, 826, 903
Лаппо-Данилевський О. О. (рос. Лаппо-
Данилевский А. А.) – ІІ: 696, 770

- Лаппо-Данилевський О. С. (рос. Лаппо-Данилевский А. С.) – I: 87, 96; II: 755, 770, 820, 823, 826, 896, 897, 900, 903
 Лапшин І. – II: 423
 Ларик, Ларик-Касьяненко, див. Кас'яненко С. І.
 Ларион – II: 619, 621, 622, 716, 720, 870
 Ларионов А. В. – II: 410, 412
 Ларін Ю. – I: 98
 Ласвиц К. – II: 671, 748
 Лафонтен А. – I: 265
 Лахтін Л. К. – I: 493
 Лебедев Г. – I: 510
 Лебедев М. Й. (рос. Лебедев Н. И.) – I: 354, 391, 395, 397, 398, 407, 421, 423, 424, 426, 431, 432, 505, 507, 523, 525, 533; II: 473, 474
 Лебедев-Полянський П. І. – II: 180
 Лебедянець О. Н. – II: 770
 Лев – II: 629
 Лев XIII – II: 801, 884
 Левандовський Б. Г. (рос. Левандовский) – II: 247, 256
 Левашов В. В. – II: 524, 643
 Левашов С. В. – II: 149, 152
 Левашова Є. В. – II: 524
 Левитський Л. М. – I: 256, 262
 Левицький Л., Левицький Л., див. Левитський Л. М.
 Левицький В. – II: 192
 Левицький О. І. (рос. Левицкий О. И.) – I: 111–113, 115, 123, 256, 262
 Левицький О. П. (рос. Левицкий А. П.) – II: 623, 662, 663
 Леві С. (Lévi S.) – II: 839, 842, 912
 Левінсон-Лессінг Ф. Ю. (рос. Левинсон-Лессинг) – I: 304, 305, 405, 526; II: 317, 331, 336, 337, 342
 Левченко Ф. І. – I: 47
 Ледницький О. Р. (рос. Ледницкий А. Р.) – II: 586, 620, 649, 662
 Лейн А. (Lane A. Ch.) – II: 864, 923
 Лейст Е. Є. (рос. Лейст Э. Е.) – I: 341–343, 348, 365, 502
 Лейтес С. М. – II: 75, 76
 Лейтц Е. (Leitz E.) – I: 367, 511
 Леконт Ж. – II: 856, 918, 919
 Леля, Лёля, див. Алексєєва О. І.
 Лемке М. К. – I: 515
 Лена – II: 723
 Лендор У. С. (рос. Лэндор) – II: 671, 748
 Ленін В. І. (рос. Ленин В. И.), див. Ульянов (Ленін) В. І.
 Леонов В. М. (рос. Леонов В. Н.) – II: 178, 180
 Леонтович В. М. (рос. Леонтович В. Н.) – II: 498, 499
 Леонтович М. О. (рос. Леонтович М. А.) – II: 78
 Леонтович О. В. (рос. Леонтович А. В.) – I: 321, 324, 493; II: 77
 Леонтович П. Л., див. Вернацька П. Л.
 Леонтовський П. М. (рос. Леонтовский) – I: 353, 424, 507, 534
 Лепле (Ле-Пле) – II: 335, 342
 Лерке Е.(Э.) И., див. Лерке Є.(Е.) І.
 Лермонтов М. Ю. – II: 179, 180
 Ле-Шательє (Лешательє) А. Л. – II: 268, 638
 Лещенко М. К. (рос. Лещенко Н. К.) – I: 425, 432–436, 439, 441, 442, 444, 446–448, 450, 451, 453, 460, 535, 540; II: 79–81
 Лерке Є.(Е.) І. (рос. Лерке Е.(Э.) И.) – II: 242, 254, 559, 563, 566–569, 575, 636, 641, 793, 878
 Лизогуб Ф. А. – I: 48, 109; II: 251, 258, 260
 Лиля – II: 953
 Лиля – II: 832; див. також: Нейолова Л. О.
 Линь – II: 871
 Липа Ю. – II: 191
 Липинський В. К. (рос. Липинский) – I: 307; II: 799, 802, 882
 Липський В. І. (рос. Липский В. И.) – I: 176, 196, 202, 256, 257, 262, 281, 282, 537; II: 89, 127, 493, 494, 518, 519, 879, 968
 Лисенко Т. Д. – I: 55, 283; II: 462
 Лисенков М. К. (рос. Лысенков Н. К.) – II: 150, 152
 Листов Ю. А. – II: 330
 Ліббе Ф. – II: 137
 Лібіш Т. (рос. Либиш Т.) – I: 346, 504

- Лідов О. П. (рос. Лидов А. П.) – II: 339, 343
Лізверська, див. Репніна (Репніна-Волконська) В. М.
Лінденер Б. О. (рос. Линденер Б. А.) – II: 398, 401, 617, 661
Лінней К. (рос. Линней) – II: 683, 762
Лисбонн Р. (рос. Лисбонн) – II: 681, 760
Лісковацький І. – I: 144, 156
Ліскун Ю. Ф. (рос. Лискун Е. Ф.) – II: 82–84
Лісовський Є. – II: 194
Лісовський Л. Л. – II: 636
Лісовський М. І. (рос. Лисовский Н. И.) – II: 179
Лісовський М. О. (рос. Лисовский М. А.) – II: 456
Лісовський О. М. (рос. Лисовский А. Н.) – II: 457
Ліст Ф. – I: 182
Лічков Б. Л. (рос. Личков) – I: 6–8, 80, 112, 123, 124, 130, 133, 168, 189, 201; II: 86, 135, 345, 385, 399, 402, 483, 490, 505, 684, 694, 695, 764, 769, 822, 899, 916, 917, 968
Лічков Л. С. (рос. Личков) – I: 112, 113, 124; II: 93, 113, 114, 129, 132, 134
Лічкова Г. С. (рос. Личкова А. Д.) – II: 86, 87, 106, 107, 127
Лічкова З. Б. (рос. Личкова) – II: 113, 116, 124, 134
Лічкова О. Б. (рос. Личкова) – II: 124, 134
Лічкова О. Л. (рос. Личкова) – II: 113, 132
Лобода А. М. – I: 256, 263; II: 483, 489, 490
Лодер Ф. Ю. Х. – II: 420, 426
Лойола Ігнатій (Loyola I.) – II: 801, 884
Ломоносов М. В. – I: 381, 509; II: 179, 376, 695, 769
Лопатін Г. О. – II: 904
Лосський М. О. – II: 423, 925
Лоуренс В. – I: 78; II: 917
Лубківський Р. К. – I: 136
Лук'яненко О. М. (рос. Лукьяненко А. М.) – I: 257, 263
Лук'янов М. С. (рос. Лукьянов Н. С.) – II: 244, 254
Лукашевич Й. Д. (рос. Лукашевич И. Д.) – II: 677, 756
Лукін М. М. – I: 97; II: 898
Луначарський А. В. (рос. Луначарский) – I: 89, 98, 102–106; II: 37; 296
Лур'є М. О., див. Ларін Ю.
Лурі Б. А. (рос. Лури) – I: 327, 328, 495; II: 442, 445
Луцкіє – II: 824
Луцький – II: 902
Лучицька М. В. (рос. Лучицкая) – I: 113, 126, 131; II: 136, 665
Лучицька О. І. – I: 131
Лучицький В. І. (рос. Лучицкий В. И.) – I: 5, 113, 126, 157, 193, 348, 351, 354, 356, 389, 505, 530; II: 13, 57, 87, 88, 127, 131, 137–139, 343, 345, 351, 360, 489, 490, 502
Лучицький І. В. – I: 32, 36, 44, 48, 113, 114, 124, 126, 131, 149; II: 136–138, 140–143, 665, 899
Львов М. Д. – II: 26
Льовшин О. М. (рос. Лёвшин А. М.) – II: 508
Льоля, див. Алексєєва О. І.
Льюїс Г. – I: 80
Люба – II: 958, 960
Любавін М. М. – II: 904
Любавський М. К. (рос. Любавский) – II: 459, 462, 821, 898
Любоцинськіє – II: 582, 599, 971, 975
Любоцинська В. М. (уродж. Герценштейн) – I: 208; II: 626, 645, 662, 666
Любоцинська Г. Є. (уродж. Старицька; рос. Любоцинская А. Е.) – II: 585–588, 600, 603, 607, 609, 610, 631, 633, 644, 645, 649, 657, 658, 698, 772, 790, 793, 815, 878, 879, 894, 904, 973, 976
Любоцинська Г. М., див. Сербіна Г. М.
Любоцинська М., див. Фокіна М. М.
Любоцинська Н. М., див. Мостова Н. М.
Любоцинська С. М., див. Бакуніна С. М.
Любоцинський В. М. – II: 629, 645, 667, 735, 736, 738, 741, 743, 790–793, 879
Любоцинський Г. М. (рос. Любоцинский) – II: 580, 581, 644, 645, 793, 878
Любоцинський Д. М. – II: 646
Любоцинський М. М. (рос. Любоцинский) – II: 585–587, 601, 639, 644, 645, 649, 655, 665, 790, 829, 879, 904

- Любошинський М. М. (молодший – Марко, Маркуша) (*рос.* Любошинский) – II: 609, 626, 645, 658, 666, 737, 791, 907
- Любошинський П. М. – II: 587, 589, 645, 646, 650
- Любошинські – II: 582, 585–587, 589, 590, 602, 631, 645, 654
- Люсель – II: 936
- Люст Г. А. – I: 223
- Ляпунов О. – II: 366
- Ляхович Н. В. – II: 940, 975
- Ляхович (Короленко-Ляхович; Туся) Н. С. – II: 855, 918, 939, 940, 970
- Ляхович С. К. – II: 940
- Магомет** – II: 291
- Маевский П. Ф. – II: 710
- Мазарович О. М. (*рос.* Мазарович А. Н.) – II: 106, 816, 894
- Мазуренко Ю. П. – II: 55
- Майер Й. К. Ф. (*рос.* Майер И. К. Ф.) – I: 369, 513
- Май-Маєвський В. З. (*рос.* Май-Маевский) – II: 739, 792
- Мака, див. Старицька М. Є.
- Макаренко А. С. – II: 852, 915
- Макаренко М. – II: 653
- Макей – I: 303
- Маклаков В. О. (*рос.* Маклаков В. А.) – II: 144
- Максимович Г. А. – II: 873, 926
- Максимович М. О. (*рос.* Максимович М. А.) – I: 126; II: 419, 426
- Макушин П. И. – II: 573
- Малецький К. І. – II: 937
- Малинин – II: 586
- Малиновська Є. І. (*рос.* Малиновская Е. И.) – II: 146
- Малиновська М. О. – II: 146
- Малиновський І. О. – II: 146
- Малінін І. М. – II: 526
- Мальтус Т. Р. – II: 701, 774
- Мальцеви – II: 303, 642
- Мальцов (Мальцев) І. А. – II: 631
- Мальцов (Мальцев) С. І. – II: 303, 631
- Мамай – I: 450
- Мамчич Є. О. – II: 956
- Мамчич О. Є. (*рос.* Мамчич О. Е.) – II: 946, 952, 956
- Мамчич С. О. (уродж. Константинович; *рос.* Мамчич С. А.) – I: 8; II: 944–957
- Мандельштам Л. І. – I: 80
- Мануйлов О. А. (*рос.* Мануйлов А. А.) – I: 178; II: 295, 300, 308, 651
- Мануїльський Д. З. – II: 49
- Марія – II: 599
- Марія Васильевна – II: 960
- Маркевич А. І. (*рос.* Маркевич А. И.) – II: 529, 531, 800, 811, 883, 891
- Марков А. А. – II: 35, 39
- Марков Д. А. – I: 146, 157
- Марковський П. І. (*рос.* Марковский) – II: 932, 938
- Маркс К. – II: 432, 829
- Мартинець В. – II: 192
- Маруся – II: 604, 605, 611, 613–615, 622, 659, 720
- Мархілевич І. І. (*рос.* Мархилевич И. И.) – I: 421, 425, 533
- Марценюк Р. О. – I: 10
- Маршак Л. І. – II: 423
- Масарик Т. Г. – II: 756
- Маслов С. І. – I: 112, 115, 124
- Маслова – II: 383
- Массоніус М. – II: 32
- Масюкевич М. – II: 191, 192
- Матвєєв К. К. (*рос.* Матвеев) – I: 198, 203, 406, 526; II: 618, 661
- Матушевський Ф. – II: 780
- Матчак М. – II: 758
- Махно Н. І. (*рос.* Махно Н. И.) – I: 514; II: 10, 13
- Маценко В. О. (*рос.* Маценко В. А.) – II: 555, 633
- Машковцева – I: 181
- Медведеви – II: 323
- Медведев А. К. (*рос.* Медведев) – I: 6–7; II: 147, 186, 189, 321, 324, 332, 333
- Медиш Ю. П. – II: 785
- Медіш М. М. (*рос.* Медиш М. Н.) – II: 153–155, 785

- Меженко (Іванов-Меженко) Ю. О. (рос. Меженко Ю. А.) – I: 257, 265; II: 758
Мейер Е. К. (А.) (рос. Мейер Э. К.) – I: 164; II: 10, 13, 464, 466
Меламед Ю. Й. – I: 10
Мелікішвілі П. Г. (рос. Меликов, Меликашвили) – II: 377, 379
Мельник А. А. – II: 194
Мельников М. О. – I: 521
Менделеев Д. И. – I: 320; II: 376
Мензбір М. О. (рос. Мензбир М. А.) – II: 842, 912
Меншуткин Н. А. – I: 320
Мерейнес Г. Д. – II: 156, 157
Мерейнес Д. Г. – II: 157
Метальников С. І. (рос. Метальников С. И.) – I: 109, 206, 207; II: 682, 760
Мефодий – II: 800
Мец Г. (Mez G.) – I: 327, 495
Мечников І. І. (рос. Мечников И. И.) – I: 128, 174; II: 376, 468, 666
Мешурин – II: 619
Мещеряков В. М. (рос. Мещеряков В. Н.) – II: 230, 231
Мигуша – II: 966
Микола І (рос. Николай I) – II: 515, 781, 855, 889
Микола II – I: 498, 499; II: 307, 644
Микола Миколайович – II: 8, 305
Микола Миколайович (старший) – II: 643
Микола Михайлович – II: 514, 515
Милликан, див. Міллікен Р. Е.
Милютин Д. А., див. Мілютін Д. О.
Митрофанов П. І. – I: 145, 156
Михаил Іванович – I: 734; див. також: Рубель М. І.
Михаил Павлович – II: 682
Михайлик, Мішенька – II: 785
Михайло VIII Палеолог – II: 881
Михайлов Л. С. – II: 946
Михайловський Г. М. (рос. Михайловський Г. Н.) – II: 866, 867, 924
Михайловський Г. П. (рос. Михайловський) – II: 475, 476, 478
Михайловський М. К. (рос. Михайловський Н. К.) – II: 553, 633
Михальчук К. П. – I: 256, 261
Мицкун В. – II: 55
Мицок О. К. – II: 194
Мишка О. П. – II: 749
Мікей О (І.) Я. (рос. Микей А.(И.) Я.) – I: 5, 6, 68, 76, 77, 81, 432, 434, 439, 442, 444, 451, 454, 456, 459, 461, 463, 467, 536, 543, 545, 547; II: 159–161, 163–171, 174, 175
Міклухо-Маклай М. М. – I: 58
Міллер В. Х. (рос. Миллер) – I: 359, 508, 522
Міллер Г. Ф. – II: 181
Міллікен Р. Е. (рос. Милликен) – II: 698, 772
Мільман М. С. – II: 203
Мілюков О. М. – II: 789
Мілюков П. М. (рос. Милуков П. Н.) – II: 278, 287, 290, 292–294, 301, 303, 305, 306, 308, 445, 449, 641, 642, 706, 714, 745, 776, 777, 789, 913
Мілюкова Г. С. (рос. Милукова А. С.) – II: 669, 745
Мілюкова Н. П. (рос. Милукова; Така) – II: 578, 619, 624, 625, 627, 642, 661, 663, 666, 669, 713, 721, 723, 727, 732, 743, 745, 781, 786, 792
Мілюкова О. О. (рос. Милукова О. А.) – II: 732, 789
Мілюкови (рос. Милуковы) – II: 578, 745, 781
Мілютін Д. О. (рос. Милютин Д. А.) – II: 565, 638, 863
Мінін О. П. (рос. Минин А. П.) – I: 45, 49
Мінье Ф.-О. (рос. Минье) – I: 87, 95
Мірбах В. фон – II: 362
Мірчинк Г. Ф. (рос. Мирчинк) – II: 105, 133
Мірчук І. – II: 423
Міссунa Г. Б. (рос. Миссуна А. Б.) – II: 176, 177
Міцкевич А. (рос. Мицкевич) – II: 561, 636
Мішле Ж. (рос. Мишле) – I: 87, 96
Міщенко Ф. Г. (рос. Мищенко) – I: 92, 100
Могильовцев С. С. – II: 901, 969
Могілянська М. Д. – II: 781
Модзалевська О. І. (уродж. Константинович) – II: 180, 481, 648

- Модзалевський Б. Л. – II: 179, 773
 Модзалевський В. Л. (рос. Модзалевский) – I: 112, 124; II: 178–181, 480, 481, 583, 646, 648, 824, 854, 901, 917
 Модзалевський Л. Б. (рос. Модзалевский) – II: 178–180, 917
 Моисей – II: 291
 Мокієвський П. В. (рос. Мокиевский) – II: 585, 648
 Мокржецький С. О. (рос. Мокржецкий С. А.) – I: 5; II: 182–184, 186, 188, 672, 750
 Молчановський Н. В. (рос. Молчановский) – I: 112, 124
 Монастирський Є. – I: 10
 Мопассан Г. (Maupassant G.) – II: 712, 780
 Моралевич Н. – II: 741
 Морган Т. Г. – I: 56
 Мордвінов М. С. – II: 927
 Морозевич Й. (Ю.) А. (рос. Морозевич И. А.) – I: 60, 63, 359, 374, 420, 433, 436–438, 440, 483, 508, 533, 537; II: 252, 258
 Морозов М. О. – I: 25, 26
 Морозов О. В. – II: 655
 Мосендз Л. – II: 191
 Мостова Н. М. (уродж. Любошинська; рос. Мостовая) – II: 645, 973, 976
 Мостовой Б. В. – II: 645
 Моторін О. О. (рос. Моторин А. А.) – I: 301, 302
 Мотря – II: 734
 Мунтяну-Мургочі Г. (рос. Мунтяну-Мургочи) – II: 185, 189
 Мура, Мурочка, див. Жедрінська М. І.
 Мурашко О. О. – I: 132
 Мургочи, див. Мунтяну-Мургочі Г.
 Мурзасв П. М. (рос. Мурзаев) – I: 485, 553
 Муромцев С. А. – I: 516
 Муссолини Б. – II: 847
 Мухин М. М. (рос. Мухин М. Н.) – II: 190–192, 195; 683, 763, 764
 Мухін В. Г. (рос. Мухин) – II: 816, 894
 Мухін Г. Є. (рос. Мухин Г. Е.) – II: 156, 158
 Мухін М. Ф. (рос. Мухин Н. Ф.) – I: 306, 307
 Мюллер В. – I: 231
 Мюллер Г. Д. – I: 55, 56
 Мякотин В. А. – II: 804
 Мьяновський Ю. (Mianowski J.) – I: 229, 235
 Мятълкін П. В. (рос. Мятёлкин) – I: 195, 201
 Набоких О. Г. (рос. Набоких А. И.) – I: 323, 493; II: 196, 199, 200
 Набоков В. Д. – I: 560; II: 303
 Нагорний О. В. (рос. Нагорный А. В.) – I: 5; II: 201–204
 Нагуляк А. – II: 613
 Нагуляк М. (рос. Нагуляк Н.) – II: 659, 660
 Нагуляки – II: 614
 Наєров Р. Я. (рос. Наеров) – I: 480, 551
 Назаров І. М. – II: 52, 54
 Налбандов В. С. – II: 294, 307
 Налимов Б. П. – II: 247
 Нарішкіна Г. А. – II: 778
 Нарішкіна К. – II: 778; див. також: Клавдія
 Насонов М. В. – I: 59, 180, 183; II: 660
 Насонова К. О. (уродж. Корнілова, рос. Насонова Е. А.) – II: 614, 660
 Наталя Павловна – II: 718
 Науман (Науманн) К. Ф. (Naumann C. F.) – I: 359, 361, 364, 391, 508, 522
 Науменко В. П. – I: 112, 121, 122, 125, 126, 131, 132; II: 74, 91, 128, 142
 Небольсін В. Д. (рос. Небольсин) – II: 205
 Негеевич – II: 710, 714, 869, 870, 871; див. також: Негеевич О. П.
 Негеевич О. П. – II: 779; див. також: Негеевич
 Неєлов А. А. – II: 964
 Неєлова Люб. А. – II: 964
 Неєлова М. А. – II: 964
 Неєлова Н. А. – II: 964
 Неєлова С. А. – II: 964
 Неймайр М. (Neumaug M.) – I: 330, 497
 Нейолов О. П. (рос. Неёлов А. П.) – II: 901, 964, 967
 Нейолова В. О., див. Пущина В. О.
 Нейолова Є. П. (уродж. Константинович; рос. Неёлова Е. П.) – II: 824, 901, 968, 969

- Нейолова Л. О. (рос. Неёлова Л. А.) – I: 8;
II: 545, 832, 901, 902, 907, 958–969; див.
також: Лиля
Нейолови – II: 901
Некрасов М. В. – II: 651
Немец Б. – II: 264
Ненадкевич К. А. – I: 241, 350, 444, 526,
541; II: 400, 690, 691, 693, 695, 696, 766,
769, 770, 829, 905
Нернст В. – I: 320, 323, 324, 492, 513
Несвицький О. О. – II: 791
Нетушил І. В. (рос. Нетушил И. В.) – I: 92,
100, 101
Неуструев С. С. (рос. Неуструев) – II: 205,
206
Нечаєв В. М. (рос. Нечаев) – II: 7, 207–211
Нечаєв О. В. (рос. Нечаев А. В.) – I: 46,
50, 51, 285, 311, 312, 314–317, 319, 320,
324, 324, 330, 333, 337–341, 346, 347,
349–351, 355–357, 488, 501, 506, 507; II:
213, 215–217, 478
Нечуй-Левицький І. С. – I: 309
Некрасов М. О. – I: 130
Нидерле Л. – II: 975
Никитин В. В. – I: 396, 397
Никитин – I: 33
Никитський С. А. – I: 338
Никифор – II: 591
Никифоров К. К. – II: 205, 206
Николай І, див. Микола І
Никон – II: 816
Нина Владиславовна – II: 600
Нікітенко О. В. (рос. Никитенко А. В.) – II:
553, 632
Нікітін В. М. – I: 59
Нікіфорова М. – I: 514
Ніковський А. В. – II: 749, 780
Ніколаєв В. М. – II: 901, 969
Ніколаєв В. Ф. (рос. Николаев) – II:
218–220, 222–228, 240
Ніколаєв М. Ф. (рос. Николаев Н. Ф.) – II:
225, 233, 235, 237, 240, 541, 544
Ніколаєв О. В. (рос. Николаев А. В.) – I:
355, 357, 361, 507; II: 215, 217
Ніколаєвський Ф. А. (рос. Николаевский) –
I: 406, 409, 410, 526, 527
Нікольський О. М. (рос. Никольский А. М.) –
II: 518, 519
Нір А. – I: 78
Ніцше Ф. (рос. Ницше) – I: 289
Новгородцев П. І. (рос. Новгородцев П. И.) –
II: 398, 401, 626, 666, 675, 723, 754, 755,
775, 786, 876, 928
Новгородцеви – II: 645
Новиков Н. И. – II: 823
Новопольська Є. В. (рос. Новопольская Е.
В.) – II: 153, 155
Новосільцев Ю. О. (рос. Новосильцев Ю.
А.) – I: 46, 49
Новосільцева М. О. (уродж. Щербатова) –
I: 50
Новохатський К. Є. – I: 10
Ногайський В. С. – I: 63, 518
Нольде Б. Е. (рос. Нольде Б. Э.) – II: 297,
308
Носів А. З. (рос. Носов) – I: 159, 167, 177
Носович В. П. – II: 649, 876, 928
Носович С. В. – II: 586, 649
Ньюмен (Ньюман) Дж. Г. (Newman J. H.) –
II: 801, 884
Ньютон І. – II: 558
Нюра – II: 728
Нюта, див. Короленко Г. С.

Обертюр Ш. – II: 514, 515
Оболеньський В. А. – II: 281, 304
Обольянінов Л. О. (рос. Обольянинов Л.
А.) – II: 8, 210, 212, 802, 885, 886
Образцов С. – II: 230, 231, 241
Обручев В. О. (рос. Обручев В. А.) – I: 53,
54, 192, 388, 390, 396, 400, 521; II: 95,
130, 467, 468, 766, 849, 898, 914
Обухов Б. П. – II: 84
Обухова С. Б., див. Брянчанинова С. Б.
Оврам – II: 725, 727
Огієнко І. І. (рос. Огиенко И. И.) – I: 112,
124; II: 423, 489, 501
Оглоблін А. П. – II: 56
Оглоблін Д. О. – II: 753
Оглоблін О. О. (рос. Оглоблин А. А.) – II:
674, 752
Одарченко О. П. – II: 194

- Одінов А. І. (рос. Одинов А. И.) – II: 75, 76
 Ожегов П. І. (рос. Ожегов П. И.) – I: 312, 341, 347, 488, 489, 503
 Озерський Ю. І. – II: 543, 544
 Олеарський К. – I: 155
 Олександр I (рос. Александр I) – II: 315, 427, 809, 890, 927
 Олександр II – II: 909
 Олександр III – II: 757
 Олександра Федорівна – II: 306
 Олексій – I: 520
 Олень О. – II: 757
 Олеховська О. М. – II: 239, 241, 257
 Олеховська М. Є. (рос. Олеховская М. Е.) – II: 232–241, 250, 252 254, 257, 258; II: 541, 543, 752
 Олеховська Н. М. – II: 239, 240, 250, 252, 258
 Олеховський М. О. (рос. Олеховский М. А.) – I: 177; II: 232–234, 236, 238–240, 242–247, 249, 252, 253, 256–260, 541–543
 Олеховський О. М. – II: 239
 Олеховські (рос. Олеховские) – II: 240, 248, 251, 252
 Ольденбург А. Д. (уродж. Старинкевич; рос. Старынкевич) – II: 644, 663, 703, 774, 775, 877, 926, 929
 Ольденбург З. С. – II: 775
 Ольденбург М. Д. (уродж. Бекарюкова) – II: 623, 639, 660, 662
 Ольденбург Н. Ф., див. Корнілова Н. Ф.
 Ольденбург О. Г. (уродж. Клеменц) – II: 768, 896
 Ольденбург О. П. (уродж. Тимофєєва; рос. Ольденбург А. П.) – II: 207, 208, 212
 Ольденбург О. Ф. (рос. Ольденбург А. Ф.) – II: 615, 623, 639, 660, 662
 Ольденбург С. С. – II: 212, 581, 597, 644, 653, 675, 755, 774, 775, 871, 874, 877, 926, 929
 Ольденбург С. Ф. – I: 103, 105, 106, 286, 287, 291, 496; II: 18, 19, 29, 128, 207, 208, 210, 305, 356, 364, 366, 367, 398, 401, 459, 462, 578, 639, 641, 642, 644, 663, 680, 692, 697, 703, 755, 757, 760, 768, 770, 774, 775, 790, 794, 819, 879, 896
 Ольденбург Ф. Ф. – II: 18, 128, 288, 305, 568, 615, 623, 639, 660, 662, 757
 Ольденбурги – II: 570, 615, 697
 Омелянський В. Л. (рос. Омелянский) – II: 682, 761
 Ону О. М. (рос. Ону А. М.) – I: 91, 99
 Опарін О. – I: 156
 Опольський С. (рос. Опольский) – I: 142, 156
 Оппенгейм Г. (Oppenheim H.) – II: 615, 660
 Оппенгейм С. (Oppenheim C.) – II: 717, 783
 Оппоков Є. В. (рос. Оппоков Е. В.) – I: 377, 516; II: 518, 519
 Орбелі Л. А. (рос. Орбели) – II: 123, 135
 Орбеліані О. М. (рос. Орбелиани А. М.) – II: 249, 257, 259, 260
 Орелкін Б. П. (рос. Орелкин) – I: 411, 528
 Орженцький Р. М. (рос. Орженцкий) – I: 117, 129; II: 261
 Оріся – II: 727
 Орікс Г. (Hoogrickx G.) – II: 661
 Орлецький В. – II: 192
 Орлов В. М. (рос. Орлов В. Н.) – II: 377, 379
 Орлов О. М. (рос. Орлов А. М.) – II: 263, 264
 Орлов П. П. – II: 442, 447
 Орловський В. Г. (рос. Орловский) – I: 351, 506
 Орсель Ж. Ф. (Orcel J.) – II: 165, 173, 691
 Осипов Д. – II: 915
 Осипов І. П. (рос. Осипов И. П.) – II: 265–267, 269
 Остапенко С. – II: 501
 Остапович – I: 454
 Остапович М. – II: 192
 Островська М. А. (рос. Островская) – II: 873, 926
 Островський О. М. – II: 845, 926
 Остроухов П. О. (рос. Остроухов П. А.) – II: 828, 903
 Отле П. – I: 265
 Отоцький П. А. – II: 233; див. також: Отоцький П. В.
 Отоцький П. В. (рос. Отоцкий) – II: 241, 242, 254, 674, 752; див. також: Отоцький П. А.

- П'ятаков Г. Л. – II: 360
- П'ятницький П. П. (*рос.* Пятницкий) – I: 5, 6, 249, 254, 392, 420, 472, 254, 522; II: 267, 269, 270, 334, 337–341, 343, 381, 382, 386, 474
- Павел – II: 593, 596
- Павенцький Л. (*рос.* Павэнцкий) – I: 144, 156
- Павлик М. І. – I: 6, 244; II: 271–274, 431, 432
- Павликовський Ю. – II: 757
- Павло І – II: 927
- Павло ІІІ – II: 884
- Павлов О. П. – II: 243, 254, 330, 332, 334, 336, 337, 342, 856
- Павлов А. В. – I: 513
- Павлов Є. – I: 241
- Павлов О. В. (*рос.* Павлов А. В.) – II: 245, 255
- Павлов О. П. (*рос.* Павлов А. П.) – I: 328, 339–343, 405, 406, 496, 526; II: 57–59, 66, 67, 918, 919
- Павлова М. В. – I: 496; II: 330
- Павловская А. А. – I: 55
- Павловский І. Ф. – II: 583
- Павловська М. К. – II: 664
- Павловський Є. Н. (*рос.* Павловский Е. Н.) – II: 118, 120, 123, 134, 689, 766
- Павловський І. Ф. (*рос.* Павловский І. Ф.) – I: 112, 125; II: 890
- Павловський М. – II: 780
- Павловський Ц. (Pawłowski С. А.) – I: 229, 233
- Павловы – II: 315
- Павлуцький Г. Г. – II: 489
- Павэнцкий, див. Павенцький Л.
- Падалка Л. В. – I: 112, 125; II: 242, 253
- Палажка – II: 725
- Палладін В. І. (*рос.* Палладин В. І.) – I: 53, 54, 59; II: 852, 915
- Палладін О. В. (*рос.* Палладин А. В.) – II: 406, 410, 411, 413, 852, 915
- Панейко В. Л. – II: 674, 753
- Панін В. В. – II: 303, 643
- Паніна С. В. (*рос.* Панина) – II: 82, 83, 303, 643, 861
- Панков О. М. (*рос.* Панков А. М.) – II: 205, 206
- Паперний Л. – II: 540
- Парамонов С. Я. – II: 514, 515
- Пархоменко В. О. (*рос.* Пархоменко В. А.) – II: 817, 895
- Пасіка І. – II: 755
- Паскаль Б. (Pascal В.) – II: 561, 636, 801, 884
- Пастер Л. – II: 303
- Паша – I: 275, 276
- Пашкевич – II: 13
- Педдакас І. М. (*рос.* Педдакас І. М.) – II: 275, 276
- Педькова Н. В. – II: 17, 19
- Пек А. В. (*рос.* Пэк А. В.) – I: 470, 549
- Пеленський Є.-Ю. – II: 758
- Пеликан А. – II: 317, 325, 326, 331
- Перес М. С. – II: 339, 343
- Переслени А. – II: 629
- Переслені Н. С. (уродж. Гриневиц; *рос.* Переслени; у шлюбі – Старицька; Young N. S.) – II: 629, 667, 735, 736, 790
- Перетц В. М. (*рос.* Перетц В. Н.) – I: 257, 263
- Перовська С. Л. – II: 909
- Петлюра С. В. – II: 359, 670, 747, 781
- Петр І – II: 825, 903
- Петражицький Л. Й. (*рос.* Петражицкий Л. И.) – II: 35, 39
- Петров М. І. (*рос.* Петров Н. И.) – I: 111, 112, 115, 123, 257, 265
- Петровна – II: 604; див. також: Александра Петровна; Бельговська О. П.
- Петрункевич А. С. (уродж. Мальцева) – II: 278–282, 284, 288–292, 294, 301–303, 579, 581, 587, 588, 612, 642, 643, 659, 876
- Петрункевич Є. І. (уродж. Бакуніна) – II: 929
- Петрункевич І. І. (*рос.* Петрункевич И. И.) – I: 6; II: 82, 84, 278, 280–282, 284, 285, 288, 290, 292, 295, 301–303, 401, 579, 581–583, 587–590, 612, 642, 645, 647, 659, 676, 750, 756, 760, 801, 876, 889, 907, 921, 928, 929
- Петрункевич М. Ів. (*рос.* Петрункевич М. И.) – II: 748, 874, 876, 929

- Петрункевич М. Іл. – II: 928
- Петрункевич О. І. (рос. Петрункевич А. И.) – II: 672, 750, 832, 854, 863, 864, 907, 916, 921–923
- Петрункевичі (рос. Петрункевичи) – II: 578, 587, 588, 590, 611–613, 659, 929
- Петрушевський Д. М. (рос. Петрушевский) – II: 655, 821, 898
- Пецольд Е. – I: 228, 232
- Пеньковський С. (Pieńkowski S.) – I: 229, 233
- Пешкова К. П. – II: 645, 920, 925
- Пивовокский Я. И. – II: 102
- Пилипенко П. П. – I: 249, 254, 340, 433, 447, 466, 474, 502, 536, 541, 549; II: 770
- Пильчиков М. Д. (рос. Пильчиков Н. Д.) – II: 267, 270
- Пирого – II: 727
- Пирогов М. І. – I: 128; II: 152, 645
- Писаржевський Л. В. (рос. Писаржевский) – I: 50, 76, 80, 81, 385, 391, 407, 411, 414, 429, 519, 523, 531, 542, 545; II: 161, 171, 450, 452
- Писемський О. Ф. (рос. Писемский А. Ф.) – II: 249, 257
- Пісудський Ю. – I: 158; II: 755
- Пітковська Ц. Н. (рос. Питковская) – II: 310, 311
- Піхно Д. І. (рос. Пихно Д. И.) – II: 677, 758, 795, 880
- Платнюк Н. – II: 434
- Платонов С. Ф. – II: 761, 815, 816, 823, 826, 894, 900, 926
- Платунов К. М. – I: 54
- Платунов Н. К. – I: 52
- Плевако Ф. Н. – I: 277
- Племб Ч. С. – II: 82
- Плешневич С. (Pleśniewicz S.) – I: 229, 234
- Поггендорфф Й. Х. (Poggendorff J. C.) – I: 376, 516
- Поггенполь О. В. (рос. Поггенполь А. В.) – I: 363, 509
- Погодіна-Лебедева В. І. (рос. Погодина В. И.) – I: 433, 536
- Подвисоцький В. В. (рос. Подвысоцкий) – II: 149, 150, 152
- Подолінський С. А. – II: 272, 428, 429, 432
- Позняков П. В. – II: 247, 256
- Пок – II: 923
- Поклевський-Козелл А. Х. (рос. Поклевский-Козелл А. Ф.) – I: 388, 521
- Покровский С. В. – II: 940
- Покровський М. М. (рос. Покровский М. Н.) – I: 97; II: 635, 821, 898
- Полинов Б. Б. – I: 510
- Поліванов Л. І. – I: 207
- Полонська-Василенко Н. Д. (рос. Полонская-Василенко) – I: 119, 121, 122, 133; II: 601, 656, 962, 967, 968
- Полонський Л. О. – II: 909
- Полонський Ф. М. – I: 542
- Полоцький О. А. – II: 543, 544
- Поль (Рубан-Поль) Г. М. (уродж. Петрункевич, рос. Поль (Рубан-Поль) А. М.; у шлюбі – Маєвська, Цвелева; Ян-Рубан) – II: 874, 876, 928
- Поль В. І. – II: 876, 928
- Поля – II: 622
- Поляков О. Б. (рос. Поляков А. Б.) – II: 222, 228
- Полянський Ю. – II: 757
- Пономар'єв – I: 385
- Попов В. С. – II: 873–875, 926, 927
- Попов Н. Г. – I: 180
- Попов О. І. – II: 978
- Попов С. П. – I: 103, 106, 138, 139, 192, 193, 319, 338, 339, 348, 484, 485, 491, 501, 505, 506, 541, 553; II: 59, 64, 68, 69, 93, 94, 129, 130, 182, 188, 351, 360, 399, 402, 440, 442, 445, 449, 473, 474, 546, 547
- Попови – II: 927
- Постоев О. І. (рос. Постоев А. И.) – II: 222, 228
- Потулова – II: 180
- Потьомкін Г. О. – II: 927
- Прасковья Васильевна – II: 728
- Прасолов Л. І. (рос. Прасолов Л. И.) – I: 295, 296; II: 205
- Прейер В. Т. (рос. Прейер) – II: 670, 747, 748
- Прендель Р. О. (рос. Прендель Р. А.) – I: 6, 7; II: 148, 151, 312–329, 332, 336, 342, 347, 349, 350, 359

- Пресняков О. Є. (рос. Пресняков А. Е.) – II: 761, 875
- Пржевальський М. М. (рос. Пржевальский Н. М.) – II: 14, 515
- Принцип Г. – II: 662, 784
- Прокопович С. Н. – II: 586
- Прокоф'єва-Бельговська О. О. (рос. Прокофьева-Бельговская А. А.) – I: 55, 56
- Протопопов О. Д. (рос. Протопопов А. Д.) – II: 293, 295, 306, 307
- Прудон П. Ж. – II: 293, 306
- Прянишников Д. М. – II: 362, 898
- Прянишниковы – II: 358
- Пуанкаре Р. – II: 287, 304
- Пугачев Е. – II: 296
- Пузина Й. (Ю.) – I: 232
- Путята Л. І. (рос. Путята Л. И.) – II: 671, 749
- Пушечка, Пушка, див. Казакова П. К.
- Пушкін О. С. (рос. Пушкин А. С.) – I: 290; II: 179, 298, 811, 825, 848, 891, 899, 914
- Пушин – II: 964
- Пушина В. О. (уродж. Нейолова; рос. Пушина В. А.) – II: 964
- Пфейффер Г. (Ю.) В. – I: 257, 264
- Пыпин А. Н. – II: 583, 820
- Пьольніц Р. – I: 220
- Радде Г. І.** – II: 762
- Радде-Фоміна О. Г. – II: 762, 763, 958, 959, 961, 968
- Радкевич Г. А. – I: 371
- Радлов В. В. – II: 770
- Радлов Е. Л. (рос. Радлов Э. Л.) – II: 419, 420, 426, 697, 771
- Разин С. Т. – II: 296
- Райніш Р. (Reinisch R.) – I: 367, 512
- Раковський І. – II: 757
- Рамбо (Rambaud) – II: 568, 570, 639
- Рамзай У. – I: 54
- Ранке Л. – I: 95
- Рауль Ф. (Raoult F. M.) – II: 563
- Раухфус К. А. – II: 152
- Рахманов Г. К. – I: 498, 542
- Рашевський М. П. (рос. Рашевский Н. П.) – I: 188–190; II: 849, 863, 914, 922
- Ребиндери – II: 824
- Ребіндер М. П. – II: 902
- Ребіндер П. О. – II: 174, 902
- Ревуцька Є. Д. (рос. Ревуцкая Е. Д.) – I: 150, 157, 436, 439, 443 538, 540; II: 176, 177, 328, 333, 397–400, 577, 591, 624, 641, 650, 663
- Резніченко В. В., див. Різниченко В. В.
- Рейтлінгер К. М. – II: 663
- Рейтлінгер Л. М. (рос. Рейтлингер Л. Н.) – II: 663, 671, 748, 749
- Рейтлінгер Л. М. (уродж. Ганецька; рос. Рейтлингер Л. Н.) – II: 624, 663, 749
- Рейтлінгер М. М. (рос. Рейтлингер М. Н.) – II: 663, 749
- Рейтлінгер М. О. (рос. Рейтлингер Н. А.) – II: 624, 663, 748
- Рейтлінгер Ю. М. – II: 663
- Рейтлінгери – II: 748
- Ренгартен-Палей О. В. (рос. Ренгартен-Палей Е. В.) – I: 166, 170
- Реомюр Р. – II: 748
- Репнины, див. Репніни
- Рерберг Ф. П. – II: 589, 650
- Ретовський О. Ф. (рос. Ретовский) – II: 182, 187
- Реформатський С. М. (рос. Реформатский С. Н.) – I: 102, 104; II: 502
- Репін І. Ю. – II: 770, 782
- Репнін (Репнін-Волконський) М. Г. (рос. Репнин Н. Г.) – II: 809, 889, 890
- Репніна В. (уродж. Розумовська) – II: 890
- Репніна (Репніна-Волконська) В. М. (рос. Репнина В. Н.) – II: 890
- Репніни (рос. Репнины) – II: 765, 813, 892
- Рикачєв М. О. – I: 183
- Рильський І. К. – I: 63
- Рильський Л. І. – I: 63
- Рильський М. Т. – II: 190
- Рильський О. І. – I: 63
- Рильський С. І. (рос. Рьльский С. И.) – I: 60, 63
- Ринда-Алексєєв Б. К. – II: 642, 937
- Ринда-Алексєєв Д. Б. – II: 937
- Ринда-Алексєєва К. Б. – II: 937
- Ринда-Алексєєва О. С. (уродж. Меликова) – II: 937

- Рисс Ц. Г. – II: 146
- Різниченко (Резніченко) В. В. (рос. Резниченко) – I: 157; II: 99, 108, 131, 344, 345
- Ріккер К. Л. (рос. Риккер) – II: 317, 331
- Ріккерт Г. – I: 289
- Ріхтер О. (рос. Рихтер) – I: 297, 298
- Рішар А. (рос. Ришар; Richard) – II: 560, 568, 570, 636
- Рклицький М. В. (рос. Рклицкий) – II: 600, 654
- Родзянко М. В. – II: 293, 306
- Родзянко П. Е. – II: 942
- Родичев Ф. І. (рос. Родичев Ф. И.) – II: 300, 309, 889
- Родіонов С. П. (рос. Родионов) – I: 451, 453, 542
- Рождественський В. Г. (рос. Рождественский) – II: 461, 462
- Рождественський С. В. – II: 900
- Розенталь Л. М. – II: 433, 688, 765
- Розумовська В., див. Репніна В.
- Розумовський К. Г. – II: 889
- Рокфеллер Дж. – II: 895
- Романовський Г. Д. – II: 330
- Ромберг Б. Б. – II: 790
- Ромберг Б. Ф. – II: 736, 737, 739, 741, 742, 790
- Ромберг І. А. (рос. Ромберг И. А.) – II: 627, 628, 666, 734, 736, 739, 740, 742, 743, 790, 792
- Ромберг М. Б. – II: 628, 667, 734, 741, 743, 792
- Ромберг С. Б. – II: 790
- Ромбергі (рос. Ромберги) – II: 736–741, 743, 790
- Роммель К. Д. (X. П.) (Rommel C. D.) – II: 419, 425
- Ростовцев М. І. (рос. Ростовцев М. И.) – II: 456, 458, 764, 832, 861, 863, 878, 907, 921, 922
- Ростовцев С. И. – II: 710
- Ротерт В. А. – II: 346, 347
- Ротмістров В. Г. (рос. Ротмистров) – II: 348
- Ру Е. – I: 207
- Рубакін М. О. (рос. Рубакин Н. А.) – II: 243, 254
- Рубель М. І. (рос. Рубель М. И.) – II: 710, 779, 865, 923; див. також: Михайл Іванович
- Руденко С. – I: 177
- Рудинские – II: 733, 739
- Рудинська Є.(І.) Я. – II: 789
- Рудинська М. Я. – II: 789
- Рудинський М. Я. (рос. Рудинский) – I: 177; II: 221, 227, 731, 788–790
- Рузвельт Ф. Д. – II: 835, 848, 908
- Рузький Д. П. (рос. Рузский) – I: 50, 325, 494; II: 142
- Румянцев І. О. (рос. Румянцев И. А.) – I: 197, 202
- Румянцев М. П. – I: 494
- Руссо Ж.-Ж. – I: 289; II: 561, 636
- Рутковська В. Л. (рос. Рутковская) – II: 349, 350
- Рыльський С. И., див. Рильський С. І.
- Рябушинський С. П. – II: 655
- Рязанов Д. Б. – I: 97; II: 898
- Сабанєєв О. П. (рос. Сабанеев А. П.) – I: 320, 492
- Сабанін О. М. (рос. Сабанин А. Н.) – II: 245, 252, 255
- Сабатьє А. (Sabatier, Sabattier A.) – II: 711, 712, 779
- Савва – II: 868
- Савельєв – II: 29
- Савенков, див. Савінков Б. В.
- Савинська Є. (рос. Савинская Е.) – II: 965, 967, 969
- Савинський В. В., див. Совинський В. В.
- Савицький П. М. – II: 878
- Савич-Заблоцький К. М. (рос. Савич-Заблоцкий К. Н.) – I: 446, 541
- Савін М. І. – I: 81
- Савінков Б. В. – II: 300, 309
- Садіков В. С. (рос. Садиков) – II: 408, 409, 413, 691, 768
- Садовень О. А. – II: 502
- Садовський В. – II: 755
- Садовський М. К. – II: 781
- Сазонов В. І. (рос. Сазонов В. И.) – II: 221, 227

- Сакулін П. М. – I: 97
Саліковський О. Х. – II: 430
Салтиков-Щедрін М. Є. (рос. Салтыков-Щедрин М. Е.) – I: 522; II: 707, 777, 845
Самойлов Я. В. – I: 5, 152, 158, 241, 285, 401, 330, 332, 339, 341, 411, 487, 497, 501, 503; II: 248, 256, 317, 321, 323, 332, 351–353, 355, 356, 358, 359, 361, 362, 400, 600, 655, 730, 788
Самсонов Ф. – I: 246, 252, 310, 487
Сапегін А. О. (рос. Сапегин А. А.) – II: 460, 462
Саранчов Є. Є. (рос. Саранчов Е. Е.) – II: 251, 258
Сахар Медович – II: 319; див. також: Яворський І. Л. – II: 332
Сахаров В. – I: 177
Сахаров Г. (Ю.) І. – I: 277
Сахаров І. М. (рос. Сахаров И. Н.) – I: 275, 277
Сахович – II: 947
Саша – II: 725
Свенске К. Ф. – I: 384
Свентославський В. (Świętosławski W.) – I: 229, 231, 234
Свечина С. О., див. Ільїнська С. О.
Свидницький А. П. – I: 309
Свиренко Д. О. – I: 480, 551
Свіфт Дж. (рос. Свифт) – II: 574, 641
Свіцин А. О. – I: 518
Свіцин О. О. (рос. Свицин А. А.) – I: 383, 385, 518
Святловський В. В. – I: 515
Святський Д. Й. – II: 424
Селіванов Є. І. – I: 148, 150, 157
Селім І (рос. Селим I) – II: 801, 884
Сельський В. О. (рос. Сельский В. А.) – II: 51, 96, 122, 124, 131
Семашко М. О. – II: 600, 655
Семевський В. І. – II: 632
Семевський М. І. – II: 632
Семенов П. – I: 177
Семенченко Г. А. – II: 658
Семенченко Г. С. – II: 658
Семенченко С. Г. – II: 607, 658
Серафима – II: 707
Серафимов В. В. (рос. Серафимов) – II: 17, 19
Сербін Є. Я. – II: 646
Сербіна Г. М. (уродж. Любошинська; рос. Сербина А. М.; Ася) – II: 646, 785, 973, 976
Сергей Алекс. – II: 669
Сергієнко В. М. – II: 188
Сергій Радонезький – II: 919
Сердюк Д. – II: 714
Сердюк І. Т. – II: 785
Сердюк Л. Т. – II: 600, 604, 608, 613, 619, 622, 654, 657, 658, 661, 708, 710, 716, 778, 781, 783–785, 866–869, 923, 925
Сердюк Ф. (Хв.) Т. – II: 654, 725, 727, 736, 741, 742, 784, 785, 787, 789, 791
Сердюкі (рос. Сердюки) – II: 725–726
Серпінський В. (рос. Серпинский) – I: 142, 154
Сеструшка, див. Короленко Г. С.
Сеченов І. М. – II: 763
Северцов О. М. (рос. Северцов А. Н.) – I: 31, 35, 44; II: 34, 38
Сеченов І. М. (рос. Сеченов И. М.) – II: 321, 332
Сибірцев М. М. (рос. Сибирцев Н. М.) – II: 196, 199, 200, 326
Сиверцева Н. П., див. Добржанська Н. П.
Сиверцевы – II: 743
Сигізмунд III – II: 882
Сидоренко М. Д. – II: 322, 323, 332, 350, 377, 379
Сидоренко М. Д. – I: 36, 423, 533
Сидоряк С. Д. – I: 265
Силяков – II: 643
Симпольський – II: 101
Сининський – I: 343
Синцов І. Ф. (рос. Синцов И. Ф.) – I: 281, 283
Синцова, Синцова А. Ф., див. Васильєва-Синцова О. Ф.
Сипягін Д. С. – I: 34
Ситін І. Д. – I: 109
Ситін Л. А. (рос. Сыгин) – II: 244, 254
Сичугов В. – I: 129

- Сіверцев П. О. (рос. Сиверцев П. А.) – II: 738, 763, 791
- Сіверцева (Сіверцова) Н. П. (рос. Сиверцева), див. Добржанська Н. П.
- Сігал О. М. (рос. Сигал А. М.) – I: 299, 300
- Сікорський І. І. – I: 504
- Сікорський І. О. (рос. Сикорский И. А.) – I: 343, 503
- Сімінський (Симінський) К. К. (рос. Симинский) – I: 112, 114, 126; II: 132
- Сімович В. – II: 423
- Сінані С. Б. (рос. Синани) – II: 184, 188
- Сінцов І. Ф. (рос. Синцов И. Ф.) – I: 281, 283
- Сіома Й. Ф. (рос. Сиома И. Ф.) – I: 395, 524; II: 326, 333, 448, 672, 750
- Сірополко С. – II: 423, 758
- Сіцинський (Сецинський) Ю. Й. (рос. Сецинский Е. И.) – I: 112, 125
- Скаккі А. – I: 33
- Скарга (Павенський) П. – II: 799, 881
- Скаржинська К. М. – II: 72, 765
- Скварчинська С. (рос. Скварчинская) – I: 228, 232
- Скворцов Н. В. – I: 483, 552
- Скворцов-Степанов І. І. – II: 904
- Склеї Б. (Scleus В.) – II: 419, 425
- Скліфосовський М. В. (рос. Склифосовский Н. В.) – II: 242, 254
- Склодовська-Кюрі М. (рос. Склодовская-Кюри, Кюри) – I: 52, 54, 231, 233, 235
- Сковорода Г. С. – II: 419, 421
- Скоропадський П. П. – I: 120, 122, 125, 189, 264, 306, 307; II: 43, 44, 231, 258, 359, 360, 498, 653, 753, 785, 920
- Скоропадські – II: 890
- Скоропис-Йолтуховський О. Ф. – II: 653
- Скороход В. Г. – I: 61, 63
- Скотт В. – II: 780
- Скрильников В. Т. – I: 547
- Славики – II: 673
- Славік Ф. (рос. Славик; Slavík F.) – II: 264, 363, 434, 435, 674, 752, 806, 810, 888, 891
- Славікова-Капланова Л. – II: 752
- Случевские – II: 620
- Случевский – II: 940
- Случевський В. К. – II: 662
- Сльозкін П. Р. (рос. Слёзкин) – I: 285, 502; II: 475–477, 483, 490
- Смаль-Стоцький С. Й. – II: 192
- Смирнов (Смірнов) П. П. – II: 502, 823, 900
- Смирнов І. (Н.) Н. – I: 438
- Смірнов Д. О. (рос. Смирнов Д. А.) – I: 180, 183; II: 364
- Смольянінов М. О. (рос. Смольянинов Н. А.) – I: 466, 478, 481, 547
- Снядецький А. (рос. Снядецкий) – II: 836, 909
- Соболев Д. М. (рос. Соболев Д. Н.) – I: 157; II: 57, 63, 67, 108
- Совинский – II: 968
- Совинський (Савинський) В. В. (рос. Совинский) – II: 682, 762, 767, 818, 896, 899, 900
- Содді Ф. (рос. Содди) – II: 717, 783
- Соколов В. Д. – II: 176, 177, 313, 317, 319, 330
- Соколов В. І. (рос. Соколов В. И.) – I: 424, 534
- Соколов І. П. – II: 938
- Соколова І. І. – II: 938
- Соколовський А. – I: 363
- Соколовський О. Н. (рос. Соколовский А. Н.) – II: 88, 92, 110–113, 115, 119, 127, 139
- Соколовський М. (рос. Соколовский Н.) – II: 246, 256
- Соловей Д. Ф. – II: 781
- Соловійов М. М. (рос. Соловьёв) – I: 89, 90, 97, 101, 160, 167; II: 697, 767, 771
- Соловійов С. М. (рос. Соловьёв) – II: 799, 814, 873, 882, 893
- Солоневич Б. Л. – II: 913
- Солоневич І. Л. – II: 913
- Солоневичи – II: 845
- Сорокіна М. Ю. – I: 543
- Софія Палеолог – II: 882
- Сочеванов Е.(Г.) М. – II: 15, 18
- Спекторський Є. В. (рос. Спекторский Е. В.) – II: 489, 490, 502, 523, 524, 527
- Спенсер Г. – I: 126; II: 683, 763

- Сперанський О. В. (рос. Сперанський А. В.) – I: 115, 128
Спиноза Б. – II: 208
Спицин, див. Свѣцин О. О.
Співаковський М. Д. – II: 188
Спіров М. І. (рос. Спи́ров М. И.) – II: 560, 567–569, 636
Срезневський Б. І. – I: 131, 537
Срезневський В. І. (рос. Срезневский В. И.) – II: 663, 812, 892
Ставровський О. І. – II: 927
Ставровський Я. Л. (рос. Ставро́вский) – II: 246, 255, 256
Стадніков Г. Л. (рос. Стадников) – I: 210, 211
Стажинський С. (рос. Стажиньски; Starzyński S.) – I: 142, 155
Сталін Й. В. (рос. Сталин И. В.) – I: 551; II: 360, 846, 847
Станіславський К. С. – II: 305
Станішевська В. О. – I: 107
Станкевич Л. Й. (рос. Станкевич Л. И.) – I: 460, 463, 467, 470, 473, 545
Старинкевич А. Д. (рос. Старынкевич), див. Ольденбург А. Д.
Старинкевич Д. Д. (рос. Старынкевич) – II: 625, 663, 665
Старинкевич Д. К. – II: 926
Старинкевич Д. С. (рос. Старынкевич) – II: 624, 627, 642, 660, 663, 665, 666, 925
Старинкевич Е. К. – II: 925
Старинкевич Іоанна Д., див. Хлопіна І. Д.
Старинкевич Ірина Д., див. Борнеман-Старинкевич І. Д.
Старинкевич К. Д. (рос. Старынкевич) – II: 664, 871, 877, 925, 926, 929
Старинкевич О. К. (уродж. Лебедєвська; рос. Старынкевич Е. К.) – II: 614, 660, 663, 665
Старинкевич С. Д. – II: 664
Старинкевич С. І. – II: 663
Старицкая Т. М. – II: 971
Старицкий В. Н. – II: 971
Старицкий Н. – I: 159
Старицкий Н. П. – II: 862, 969
Старицька Г. Г. (рос. Старицкая А. Г.) – II: 618, 629, 661, 667, 735, 736, 739, 779, 790
Старицька Г. Є. (рос. Старицкая А. Е.), див. Любоцинська Г. Є.
Старицька Є. П. (уродж. Васькова-Примакова; рос. Старицкая Е. П.) – I: 111, 120, 275; II: 608, 614, 618, 623, 629, 658, 661, 662, 667, 668, 707, 708, 725, 726, 732, 735, 736, 739, 740, 742, 744, 778, 779, 783, 787, 789, 790, 792, 866, 872, 876, 923, 926
Старицька К. О. – II: 639
Старицька М. Є. (рос. Старицкая М. Е.; Мака) – II: 552, 553, 559, 593, 603, 609, 614–621, 631, 636, 651, 657, 659–661, 707, 718–720, 724, 732–737, 739, 740, 742, 743, 777, 783, 789, 790, 868, 870–873, 925, 926, 971, 972, 975
Старицька М. І. (уродж. Зарудна; рос. Старицкая М. И.) – II: 397, 552, 558, 559, 564, 569, 578, 602, 605, 608–610, 630, 636, 642, 647, 657, 659, 784, 862, 970–972, 978
Старицька М. О. – II: 639
Старицька Н. Є., див. Жедрінська Н. Є.
Старицька Над. О. (рос. Старицкая Над. А.) – II: 922, 970–974
Старицька Нат. О. (рос. Старицкая Нат. А.) – II: 788, 922, 970–974
Старицька Н. С., див. Переслені Н. С.
Старицька Н. Ф. (уродж. Арентдт) – II: 914
Старицька О. Л., див. Гриневич О. Л.
Старицька О. Я. (уродж. Стрижевська) – II: 974
Старицький В. Г. (рос. Старицкий) – II: 862, 922, 971, 975
Старицький В. О. – II: 975
Старицький Г. Г. (рос. Старицкий) – II: 735, 779, 789, 973, 976
Старицький Г. Є. (рос. Старицкий Г. Е.) – I: 120, 274, 277; II: 188, 189, 553, 581, 583, 603, 604, 606, 608, 614, 618, 623, 627, 629, 632, 644, 647, 657, 658, 660–662, 666–668, 671 706–708, 711, 721, 732, 733, 735, 736, 744, 748, 777–779, 783, 787, 789, 790–792, 827, 866, 867, 872, 903, 923, 924, 972, 976
Старицький Г. О. (рос. Старицкий Г. А.) – II: 862, 922, 971, 975

- Старицький Є. П. (рос. Старицкий Е. П.) – I: 130–131; II: 552, 558, 564, 567, 569, 573, 629, 630, 633, 659, 660, 707, 848, 862, 901, 914, 921, 970, 971, 974, 977–979
- Старицький Микит. Г. (рос. Старицкий Н. Г.) – II: 862, 922, 971, 975
- Старицький Мих. Г. (рос. Старицкий М. Г.) – II: 862, 922, 971, 975
- Старицький М. П. – II: 781
- Старицький О. І. (рос. Старицкий А. И.) – II: 568, 639
- Старицький О. П. – II: 921, 974
- Старицький Пав. Георг. (рос. Старицкий) – II: 707, 708, 735, 779, 789, 972, 976
- Старицький Пав. Гр. (рос. Старицкий) – II: 862, 922, 971, 975
- Старицький П. Є. (рос. Старицкий П. Е.) – II: 552, 565, 568, 602, 604, 606, 609, 615, 619, 631, 637, 652, 657, 658, 660, 661, 715, 724, 782, 787, 865, 971, 972, 975
- Старицький П. О. – II: 975
- Старицький П. П. – II: 553, 632
- Старицький Ю. Г. (рос. Старицкий Ю. Г.) – II: 862, 922, 971, 975
- Старицькі (рос. Старицкие) – I: 8; II: 576, 620, 629, 633, 636, 645, 664, 708, 710, 718, 721, 725, 730, 732, 737, 739, 791, 854, 855
- Старік Й. О.(Є.) (рос. Старик И. Е.) – I: 164, 165, 169; II: 766
- Старк Б. В. – II: 939
- Старкевич Е. (Starkiewicz J.) – I: 229, 233
- Старкевич Ш. – I: 233
- Старынкевичи – II: 743
- Стасов В. – II: 96, 131
- Стасова Н. – II: 96
- Стасюлевич М. М. – II: 37, 632, 909
- Стебницький П. Я. – I: 132; II: 387, 497
- Стевен О. Х. – II: 330
- Степан – I: 276
- Степанов В. О. – II: 651
- Степанов Л. М. (рос. Степанов Л. Н.) – II: 223, 224
- Степанов П. І. (рос. Степанов П. И.) – II: 295, 300, 308
- Стефані М. М. – II: 32
- Стеценко Є. Г. (рос. Стеценко Е. Г.) – II: 479
- Стешенко І. М. (рос. Стешенко И. М.) – I: 111, 122
- Стешенко О. – I: 123
- Стеклов В. А. (рос. Стеклов) – II: 340, 343, 365–367
- Столипін П. А. – I: 517; II: 644
- Столяров М. О. (рос. Столяров Н. А.) – I: 257, 264
- Сторожук П. Т. – I: 81
- Стоюнін М. Н. – I: 130
- Страбон – I: 100
- Странски А. Ф. – II: 185; див. також: Странські І. Т.
- Странські І. Т. – II: 189
- Стрелін С. Л. – II: 188
- Стрижов І. М. (рос. Стрижов И. Н.) – II: 322, 332
- Строгановы – II: 824
- Струве В. Л. – I: 190
- Струве В. Я. – I: 190
- Струве Е. Л. – I: 190
- Струве Є. Х. (уродж. Громан) – I: 190
- Струве Л. О. – I: 190
- Струве О. В. – I: 190
- Струве О. Л. – I: 188–191
- Струве П. Б. – I: 133, 279, 289, 489; II: 9, 670, 675, 681, 746, 747, 754, 760, 829, 877, 904
- Струве Я. Л. – I: 190
- Студинський К. – II: 432
- Субтельний О. – II: 921
- Суворін О. С. – II: 634
- Суворов О. В. – II: 910
- Сулейман І Пишний (рос. Сулейман І Великолепный) – II: 801, 884
- Сулькевич М. О. – II: 307
- Супрунов – I: 316; див. також: Сургунов М. І.
- Супрунова Є. П. (уродж. Галенковська; рос. Супрунова Е. П.) – II: 956, 957
- Супрунова З. М., див. Діріна З. М.
- Сургунов М. І. (рос. Сургунов Н. И.) – I: 310, 312, 314–317, 327, 356, 487, 488; II: 398, 401

- Суровцова Н. В. – II: 387
 Сурукчі С. Г. (рос. Сурукчи) – I: 411, 528
 Сухомлинов (Сухомлінов) В. О. (рос. Сухомлинов В. А.) – I: 336, 499, 500; II: 650
 Сухомлинов М. І. – II: 769
 Сухомлиновы-Григорьевы – II: 591
 Сухотіна-Толста Т. Л. – II: 661
 Сучков С. М. – II: 473
 Сушицький Ф.(Т.) П. (рос. Сушицкий Ф. П.) – I: 255, 258, 260; II: 13, 502
 Сушкін П. П. (рос. Сушкин) – I: 207; II: 96, 131, 340, 343, 684, 688, 692, 697, 764, 768, 771, 820
 Сущинський П. П. (рос. Сущинский) – I: 363, 376, 378, 395, 423, 427, 510; II: 434, 435
 Сюлли-Прюдом Ф. А. (рос. Сюлли-Прюдом; Sully-Prudhomme R. F. A.) – II: 671, 748
- Таганцев М. С. – II: 655
 Така, див. Мілюкова Н. П.
 Талієв В. І. (рос. Талиев В. И.) – I: 5, 6; II: 45, 46, 48; 368–372, 374
 Талочка, див. Корнілова Н. О.
 Тамчицкая М. Э., див. Томчицька М. Е.
 Танатар Й. І. (рос. Танатар И. И.) – I: 352, 353, 355, 356, 358–360, 363, 365, 371–373, 375, 386–393, 395–397, 399–404, 406, 407, 414, 423, 425, 426, 428, 431, 432, 434, 439, 448, 452, 469, 507, 514, 521, 522; II: 167, 172, 175
 Танфільєв Г. І. (рос. Танфильев Г. И.) – II: 376–379
 Тараканова І. Г. – I: 10
 Тараненко К. С. – I: 260
 Тарановський Ф. В. (рос. Тарановский) – II: 506, 507, 625, 665, 668, 745, 835, 908
 Тарасенко В. Ю. (рос. Тарасенко В. Е.) – I: 369, 444, 446, 447, 512, 540, 541; II: 346, 347
 Тарле Є. В. (рос. Тарле Е. В.) – II: 682, 761
 Тарновський В. – I: 124
 Татищев В. М. (рос. Татищев В. Н.) – II: 460, 462
 Таубе, див. Баллод-Таубе С. В.
 Тацит – II: 563, 574, 637
- Твардовський К. Є. А. (рос. Твардовский К.) – I: 142, 155
 Твердохліб С. А. – II: 676, 755
 Тейс Р. В. – II: 78
 Теліга О. – II: 191
 Тенненбаум Дж. – II: 916
 Тереховський М. М. (рос. Тереховский) – II: 419, 425
 Терещенко М. І. – II: 651
 Терниченко А. Г. – I: 47
 Тесленко А. Ю. – II: 712, 780
 Тимофеев – II: 175
 Тимофеев К. І. (рос. Тимофеев К. И.) – I: 314, 325, 330, 333, 337, 339, 340, 343, 346, 350–353, 356, 393, 489, 491, 494, 506; II: 216
 Тимошенко С. П. – I: 40, 46, 50, 51, 66, 67, 255, 259, 301, 302; II: 13, 73, 74, 216, 505, 509, 518–520, 628, 664, 667, 670, 673, 684, 746, 752, 764, 832, 907
 Тимченко Є. К. – II: 278
 Тихвинський М. М. (рос. Тихвинский) – I: 46, 48, 50
 Тихомиров О. А. (рос. Тихомиров А. А.) – I: 323, 493
 Тихонова О. В. – I: 523
 Тихонович В. П. – II: 448
 Тихонович Марг. М. (рос. Тихонович М. Н.) – II: 384
 Тихонович (Тиханович) Мик. М. (рос. Тихонович Н. Н.) – I: 166, 170; II: 103, 132, 334, 342, 380, 381, 383–386, 444, 448
 Тищенко Н. – II: 55
 Тищенко-Сірій Ю. – II: 757
 Тімірязєв К. А. (рос. Тимирязев К. А.) – I: 186, 318, 491, 560
 Тобілевич І. К. (Карпенко-Карий) – II: 778
 Токмакови – II: 645
 Толлі (рос. Толли) – II: 773, 855, 915
 Толлочко С. К. – I: 142, 156
 Толль К. Г. фон – II: 918
 Толль М. М. (уродж. Іванова) – II: 917
 Толль М. П. (рос. Толль Н. П.) – I: 128; II: 683, 693, 695, 696, 698–700, 702, 703, 744, 764, 769, 773–775, 812, 816, 828, 863, 892, 895, 904, 917, 918, 922

- Толль О. Е. Г. К. – II: 918
Толль П. Е. – II: 917, 918
Толль Т. М. (рос. Толль Т. Н.) – II: 700–702, 706, 744, 772, 773, 784, 824, 828, 848, 851, 857, 863, 902, 919
Толстой Л. М. (рос. Толстой Л. Н.) – II: 8, 298, 376, 658, 662, 708, 712, 918
Томкевич М. Ф. – II: 521, 522
Томчицька Е. – I: 232
Томчицька І. – I: 232
Томчицька М. Е. (уродж. Пецольд; *рос.* Томчицкая М. Э.; *Tomczycka M.*) – I: 228, 232
Томчицький М. – I: 232
Томчицький Я. Е. – I: 232
Топольницький П. К. (*рос.* Топольницкий) – I: 405, 406, 526
Топоров В. В. – II: 287, 304
Торо Г. Д. – II: 671, 748
Торопцев Н. М. – II: 516, 517
Торп Е. (*Thorpe T. E.*) – II: 267, 270
Трамбицкая Е. А. – II: 936
Трамбіцький В. Г. (*рос.* Трамбицкий) – II: 936–938
Трамбіцький Г. Г. – II: 937
Трамбіцький Є. Г. – II: 937
Трамбіцький О. Г. – II: 937
Трамбіцька М. К. (уродж. Малецька) – II: 937
Требінська М. М. – II: 142
Треньов К. – II: 927
Тренюхін В. М. – I: 530
Трепов О. Ф. (*рос.* Трепов А. Ф.) – II: 293, 307
Третьак М. – II: 725
Третьяки – II: 727
Трепов (Трепов) Д. Ф. (*рос.* Трепов) – I: 330, 498
Троцина В. К. – II: 387
Троцина К. Є. – II: 387
Троцкий Л. Д. – II: 296
Трубецькой Є. М. (*рос.* Трубецкой Е. Н.) – I: 32, 36, 44, 48, 110, 498; II: 38
Трубецькой М. С. (*рос.* Трубецкой Н. С.) – II: 418, 420, 423, 424
Трубецькой П. М. – I: 170
Трубецькой С. М. (*рос.* Трубецкой С. Н.) – I: 36, 493, 498
Трусевич П. І. – II: 515
Трюстедт О. – I: 328, 330, 331, 340, 496
Туган-Барановський М. І. – II: 491, 598
Тулайков Н. М. – II: 352, 361
Тураєв Б. О. (*рос.* Тураев Б. А.) – II: 456, 458, 717, 719, 720, 783
Тургенев І. С. – II: 298, 564, 713
Турский А. – I: 227
Турська Е. А. (*рос.* Турская Э. А.; *Turska-Kuśmierz E.*) – I: 227, 229, 231
Туся, див. Ляхович Н. С.
Тутковський П. А. (*рос.* Тутковский) – I: 62, 63, 112, 125, 157, 255, 257, 260, 368, 377, 393, 434, 512, 518, 542, 551; II: 86, 98, 103, 126, 131, 249, 257, 335, 342, 343, 473–475, 478, 499
Тьерри О. – I: 87
Тьер Л.-А. (*рос.* Тьер) – I: 87, 95; II: 293, 306
Тюрин – II: 867, 868
Тютчев Ф. І. – II: 417
Уваров Б. П. – II: 184, 189
Уваров О. С. – II: 655
Угрюмов Н. І. – II: 511, 513
Ульрих Г. (*Ulrich G.*) – I: 366, 511
Ульянов – II: 437
Ульянов (Ленін) В. І. (*рос.* Ульянов (Ленин) В. И.) – I: 48, 280, 288, 292; II: 37, 231, 296, 297, 343, 757
Ульянов Д. І. (*рос.* Ульянов Д. И.) – I: 280
Ульянов О. І. – II: 757
Уман Ю. З. – II: 521, 522
Умов М. О. – I: 542
Уоллес А. Р. – II: 711, 712, 780
Урановський Я. М. – I: 101
Усанович М. І. (*рос.* Усанович М. И.) – II: 388, 390–394, 511
Усанович О. М. – II: 396
Усов М. А. – I: 387, 388, 390–394, 397, 520, 522
Успенська Н. Е. (уродж. Ващенко; *рос.* Успенская Н. Э.) – I: 89–93, 98; II: 209, 212, 601, 656

- Успенський Г. І. (рос. Успенский Г. И.) –
 II: 707, 777, 902
- Успенський Ф. І. (рос. Успенский Ф. И.) –
 I: 98; II: 209, 211, 212, 656, 695, 697, 769,
 771, 815, 820, 893, 896
- Успенські – II: 656, 769, 893
- Ушинський К. Д. – II: 639
- Ушинський М. Г. (рос. Ушинский Н. Г.) –
 II: 91, 128, 585, 648
- Фалеев М. Л.** – II: 942
- Фальц-Фейн Ф.** – II: 228
- Фарадей М.** – II: 919
- Фасмер Р. Р.** – II: 121, 135
- Фаусек В. А.** – II: 660
- Фаусек Вол. В.** – II: 616, 661
- Фаусек Всев. В.** – II: 661
- Фаусек Ю. І.** (рос. Фаусек Ю. И.) – II: 616,
 661
- Фаусеки** – II: 616
- Федак С.** – II: 755
- Феденко П.** – II: 423
- Федів І.** – II: 191, 192
- Федоров Є. С.** (рос. Фёдоров Е. С.) – I: 332,
 343, 358, 360, 362, 387, 388, 390, 391,
 393, 394, 396, 398, 399, 414, 424, 425,
 428, 430, 475, 496, 498, 499, 528, 529,
 541; II: 474
- Федорова К. А.,** див. Корнілова К. А.
- Федоровський М. М.** (рос. Федоровский Н.
 М.) – I: 403, 404, 407, 408, 410, 435, 467,
 468, 519, 525, 526; II: 171
- Фельдман Г. К.** – I: 439; II: 164, 172
- Фенцик С.** – II: 195
- Феофілактов К. М.** (рос. Феофилактов) – I:
 33, 64, 65, 348, 355, 505
- Ференс Г.** – II: 640
- Ферсман В. Є.** – II: 927
- Ферсман Є. О.** – II: 927
- Ферсман К. М.** (рос. Ферсман Е. М.) – II:
 132, 399, 402
- Ферсман О. Є.** (рос. Ферсман А. Е.) – I: 5,
 6, 57, 59, 69, 79, 80, 128, 143, 153, 156,
 159, 166, 170, 195, 197–202, 377, 388,
 397, 399, 401, 402, 405, 408–410, 414,
 422, 426, 432, 434, 439, 444, 445, 457,
 458, 463, 464, 471, 472, 474, 476–480,
 482, 491, 514–516, 525, 527, 537, 541,
 545, 549; II: 24, 27, 67, 81, 97, 103, 123,
 131, 132, 135, 174, 360, 397–400, 402,
 587, 604, 649, 657, 664, 702, 714, 750,
 760, 772, 777, 781, 787, 807, 852, 874,
 888, 889, 927
- Ферсманы** – II: 874
- Фет А.** – II: 742
- Фехнер Г.** – II: 671, 748
- Филатов** – I: 451, 453
- Филькенштейн** – II: 55
- Фігнер В.** – II: 909
- Філіппова Н. В.** – II: 938
- Філіпченко Ю. О.** (рос. Филипчен-
 ко Ю. А.) – I: 559, 561; II: 689, 766
- Філософов Д. В.** (рос. Философов) – II:
 286, 304
- Фіхте І.** – I: 289
- Фішер К.** – I: 289
- Флавіцький Ф. М.** – I: 273
- Фламмаріон К.** – I: 25
- Флекснер А.** – II: 843
- Флетчер Л.** – II: 320
- Флоренський К. П.** (рос. Флоренский) – I:
 16, 161, 168
- Флоренський П. О.** (рос. Флорен-
 ский П. А.) – II: 418, 425
- Флоринський Т. Д.** (рос. Флоринский) – I:
 111, 123, 132
- Флоров М. П.** (рос. Флоров Н. П.) – II: 198,
 200
- Флоровський Г. В.** – II: 423
- Флуранс М.-Ж.-П.** – II: 670, 747, 748
- Флурнуа Т.** – I: 290
- Фльоров О. Ф.** (рос. Флёров А. Ф.) – II:
 434, 436
- Фойніцький І. Я.** – I: 560
- Фойт Ф.** (Voit F. W.) – I: 381, 383, 386, 518
- Фокины** – II: 973
- Фокін А. М.** – II: 645, 892
- Фокіна М. М.** (уродж. Любошінська; рос.
 Фокина) – II: 599, 645, 654, 813, 892,
 973, 976
- Фокк А. Л.** – I: 30, 34
- Фома Аквінський** – II: 884

- Фомины – II: 958, 959
 Фомін О. В. (рос. Фомин А. В.) – II: 104, 133, 189, 493, 494, 503, 545, 682, 761, 767, 842, 912, 959, 960, 967, 968
 Фортунато Л. М. – I: 419, 532; II: 403
 Фортунатов О. Ф. – I: 47; II: 362
 Фортунатов П. Ф. (рос. Фортунатов Ф. Ф.) – II: 420, 427
 Фортунатовы – II: 357
 Фохт К. К. – II: 187
 Фрадинський В. Ф. – I: 202
 Фрадынский – I: 195, 196, 197
 Франк С. Л. – I: 289; II: 423
 Франко І. Я. – I: 243; II: 271–273
 Франко О. – II: 273
 Франкфурт С. Л. – I: 133; II: 625, 665
 Франц Фердинанд – II: 662, 784
 Францев В. А. – II: 807, 888
 Франциск Ассізький (рос. Франциск Ассизский) – II: 801, 883
 Фребель Ф. – I: 529
 Фрезеніус – I: 284
 Френкель Я. І. (рос. Френкель Я. И.) – I: 106; II: 404, 405
 Фрідлендер Р. (рос. Фридендер) – I: 219, 220
 Фрідлендер Ю. – I: 220
 Фрідлянд Ц. – I: 98
 Фрідман О. О. – I: 13
 Фріман Е. – I: 126
 Фріче В. М. – I: 97; II: 898
 Фролов Д. М. – II: 606, 608–610, 619, 620, 658, 709, 710, 778, 865, 867–870, 923, 925
 Фрумкін О. Н. (рос. Фрумкин А. Н.) – I: 80; II: 394, 396
 Фуесс, див. Фюсс Р.
 Фуженко О. І. – I: 10
 Фуке Ф. А. (рос. Фукэ, Фуке) – I: 248, 253; II: 268, 565, 637, 638
 Фундуклей І. І. – II: 137
 Фуэсс, див. Фюсс Р.
 Фюсс Р. (Фуесс, Фуэсс, Fuess R.) – I: 33, 312, 330, 332, 367, 379, 396–398, 425, 488
 Хайнце М. – II: 32
 Харлампович К. В. – I: 256, 263; II: 875
 Хвольсон О. Д. – I: 357
 Хейд В. (Heyd W.) – II: 806, 888
 Хлопины – II: 587
 Хлопін В. Г. (рос. Хлопин) – I: 41, 68, 69, 74, 78–80, 169, 226, 227, 230, 537, 540; II: 174, 392, 396, 533, 535, 587, 649
 Хлопіна І. Д. (уродж. Старинкевич Ілона) – II: 663
 Хмелевський П. Є. – I: 515
 Хмельницький Б. З. (рос. Хмельницкий) – I: 128; II: 799, 861, 882
 Хмиров Д. Д. – I: 537
 Холодний М. Г. (рос. Холодный Н. Г.) – I: 295, 296; II: 95, 122, 123, 135, 139, 682, 683, 762, 785
 Холодний П. І. – II: 501, 502
 Хоменко О. І. – II: 495
 Хрущов П. Д. (рос. Хрущов, Хрущёв) – II: 156, 157, 269
 Хрущов К. Д. (рос. Хрущёв) – II: 265, 266, 268, 269, 318, 331
 Цветіков О. М. (рос. Цветиков А. Н.) – II: 406, 413, 768
 Цебриков П. С. – II: 182; див. також: Цебриков В. М.
 Цебриков В. М. – II: 188; див. також: Цебриков П. С.
 Цегельський Р. – II: 432
 Цейдлер Г. Ф. – II: 583, 648
 Целевич В. – II: 757
 Ценковський Л. С. (рос. Ценковский) – II: 243, 254
 Церасская Л. П. – I: 179
 Цераський В. К. (рос. Церасский) – I: 179, 180, 183
 Церетелі І. Г. – II: 651
 Цефарович В. Л. – I: 462, 545
 Циова – II: 870; див. також: Цьова І. А.
 Цихоцький Я. (Cichocki J.) – I: 233; див. також: Cichocki S.
 Ціолковський К. Е. – I: 25, 26
 Цукк А. – I: 26
 Цьова І. А. – II: 925; див. також: Циова
 Чагін П. І. (рос. Чагин П. И.) – II: 105, 133
 Чайковський М. В. (рос. Чайковский Н. В.) – II: 300, 309

- Чаннинг У. Э. – II: 671, 748
Чаплигін С. О. (рос. Чаплыгин С. А.) – II: 692, 769, 898
Чапський З. (рос. Чапский) – I: 324, 493
Чепіга І. – II: 758
Череп. – II: 555
Черлюнчакевич К. С. – I: 144, 156
Чермак Г. (Tschermak G.) – I: 361, 364, 510; II: 317, 325, 326, 329, 331, 333, 383
Черниш В. І. (рос. Черныш В. И.) – II: 414–416
Чернишов Б. І. (рос. Чернышёв Б. И.) – I: 424, 425, 432, 433, 440, 472, 534, 551; II: 50, 51, 94, 109, 112, 113, 115, 119, 124, 130
Чернишов Ф. М. (рос. Чернышёв Ф. Н.) – I: 383, 384, 496, 518; II: 43, 397, 401, 820, 896
Чернов В. М. – II: 300, 309
Чернов С. М. (рос. Чернов С. Н.) – I: 92, 93, 101
Черногорова М. В. – II: 490
Чернояров Л. М. – II: 956
Черноярова К. О. (рос. Черноярова Е. А.) – II: 944, 945, 953–957
Чернуха Г. – II: 192
Черныш – II: 871
Чернявський А. Г. – II: 527, 749
Чертков М. – I: 201
Чефранов А. П. – II: 188
Чехівський В. – II: 501
Чехов А. П. – II: 448, 671, 704, 741, 779
Чехович К. – II: 423
Чижевський Д. І. (рос. Чижевский Д. И.; псевдоніми – Карпов А.; Прокофьев П.; Erlenbusch F.) – I: 8; II: 190, 191, 194, 417–426, 683, 764
Чижевський І. К. – II: 423
Чижевський П. І. (рос. Чижевский П. И.) – II: 422
Чикаленки – II: 797
Чикаленко Є. Х. – I: 122, 132; II: 430, 780, 881
Чикаленко Л. Є. (рос. Чикаленко Л. Е.) – I: 6, 177, 245; II: 428–430, 675, 677, 679, 754, 755, 758, 796, 881, 888
Чиннов – II: 528
Чирвинський В. М. (рос. Чирвинский В. Н.) – I: 430, 475, 550; II: 113, 114, 117, 134
Чирвинський М. П. (рос. Чирвинский Н. П.) – I: 502
Чирвинський П. М. (рос. Чирвинский П. Н.) – I: 336, 337, 339, 341, 346, 349, 351, 359, 385, 389, 390, 397, 405, 435, 438, 469, 475, 500, 502, 544, 548; II: 108, 434, 435, 473, 474
Чириков Є. М. (рос. Чириков Е. Н.) – II: 866, 924, 929
Чирикова В. Г. – II: 876, 929
Чирикова-Шнітнікова Л. Є. – II: 924, 929
Чихачев (Чихачёв) Д. М. (рос. Чихачёв Д. Н.) – I: 142, 155, 157
Чичибабін О. Є. – II: 898
Чолганська О. І. (уродж. Лучицька) – I: 131
Чолганський Л. Е. – I: 131
Чубар В. Я. – II: 304
Чубов – II: 719
Чугаєв Л. О. (рос. Чугаев Л. А.) – I: 411, 528
Чугунін Я. В. – II: 188
Чуді Г. – II: 646
Шамрай Л. Д. – II: 224, 229
Шамшин І. І. (рос. Шамшин И. И.) – II: 977, 979
Шаповал М. Ю. – II: 498, 503
Шапошников (Шапошніков) В. Г. (рос. Шапошников) – I: 161, 166, 168, 562; II: 489, 490, 767
Шарабанова І. В. – I: 10
Шарбе С. Г. – I: 523
Шаріцер Р. (рос. Шаррицер) – II: 564, 637
Шарлемань М. В. (рос. Шарлемань Н. В.) – II: 514, 515
Шаруда – II: 714, 866, 869
Шаруда К. – II: 781
Шаруда О. – II: 781
Шаруда У. – II: 781
Шафран І. Г. (рос. Шафран И. Г.) – I: 465, 546
Шаффе Е. П. – II: 781

- Шахматов М. В. – II: 890
- Шахматов О. О. (рос. Шахматов А. А.) – I: 173, 176, 255, 259, 261; II: 723, 727, 795, 809, 820, 880, 896
- Шаховська Г. Д. (рос. Шаховская А. Д.) – I: 16, 27, 55, 160, 168; II: 88, 91, 94–96, 122, 123, 128, 130, 135, 380, 384, 621, 658, 857, 858, 862, 916, 920, 955, 957
- Шаховська Г. М. (уродж. Сиротініна; рос. Шаховская А. Н.) – II: 662, 857, 920
- Шаховська-Шик Н. Д. (рос. Шаховская-Шик) – II: 857, 871, 919, 925
- Шаховські (рос. Шаховские) – II: 621, 645
- Шаховської Д. І. (рос. Шаховской Д. И.) – I: 178, 289, 292; II: 19, 128, 290, 294, 295, 300, 305, 384, 570, 605, 621, 639, 651, 658, 662, 714, 765, 781, 857, 871, 919, 920
- Шварц О. В. – II: 928
- Шварц О. М. – II: 217
- Шевенар П. – II: 164, 166, 172
- Шевірьова Є. І. – II: 925
- Шеврель М. Э. – II: 563
- Шевченко Т. Г. – I: 111, 174, 309; II: 387, 424, 636, 711, 780, 809, 890
- Шевяков Л. Д. – I: 419, 531
- Шеер Ф. – II: 244, 255
- Шекспір В. – II: 375
- Шеллінг Ф. В. Й. – I: 289; II: 426
- Шелухін С. П. – I: 307
- Шелюжко А. І. – II: 512
- Шелюжко Л. А. – II: 511–515
- Шемет С. М. – II: 653
- Шеррінгтон Ч. С. (рос. Шеррингтон) – II: 864, 923
- Шестаков А. В. – II: 915
- Шигаєва М. М. (рос. Шигаєва М. Н.), див. Вернадська М. М.
- Шидловський О. Ф. (рос. Шидловский А. Ф.) – II: 511, 513
- Шик М. В. – II: 919
- Шилін С. О. (рос. Шилин С. А.) – II: 578, 642
- Шиллер М. М. (рос. Шиллер Н. Н.) – I: 29, 33; II: 35, 38
- Шиловцева К. І. (рос. Шиловцева Е. И.) – I: 301, 302; II: 626–628, 665, 666, 732, 734, 736, 738, 740, 789, 791
- Шингарьов А. І. (рос. Шингарев А. И.) – I: 178; II: 295, 300, 308, 651
- Шиндлер К. Г. – I: 46, 50, 325, 494; II: 216
- Шипов Д. М. – I: 560
- Широких П. О. – I: 47
- Шитт П. Г. – II: 188
- Шишковський К. А. (рос. Шишковский) – I: 328, 344, 496, 504
- Шкляр В. – II: 653
- Шкляревич П. Д. – II: 251, 258, 260
- Шкляревський А. О. (рос. Шкляревский) – I: 5, 6, 518; II: 437, 439–449
- Шлюбич-Заленська Г. Й. (рос. Заленская А. И.) – I: 228, 232
- Шлюбич-Заленський Я. – I: 232
- Шмальгаузен И. Ф. – II: 710
- Шмальгаузен І. І. – II: 763
- Шмідт А. І. (рос. Шмидт А. И.) – II: 902
- Шмідт О. Е. – II: 231
- Шмідт О. Ю. (рос. Шмидт) – I: 68, 77, 79, 542
- Шмідт П. П. – I: 530
- Шміт (Шмідт) Ф. І. (рос. Шмит Ф. И.) – I: 256, 263
- Шмурло Є. Ф. (рос. Шмурло Е. Ф.) – I: 148, 150, 157
- Шнітніков Б. М. (рос. Шнитников Б. Н.) – II: 866, 867, 924
- Шнітніков М. М. – II: 924
- Шовенар, див. Шевенар П.
- Шорохов П. В. – II: 945
- Шпільгаген Ф. (рос. Шпильгаген) – II: 706, 711, 712, 776
- Шрауф А. – II: 317, 331
- Штебер (Штьобер) Е. А. (рос. Штебер Э. А.) – I: 380, 381, 398, 407, 517; II: 450–452
- Штейнгель Ф. Р. – II: 583, 647
- Штернберг – I: 181
- Штремме Г. (Stremme Н.). – I: 361, 379, 509
- Штюрмер Б. В. – II: 292–294, 306, 307
- Шубінський – I: 277
- Шубніков О. В. (рос. Шубников А. В.) – II: 50, 51
- Шубнікова О. М. (уродж. Лебедева; рос. Шубникова) – I: 551, – II: 97, 131

- Шувалов І. І. (рос. Шувалов И. И.) – II: 582, 646
- Шульгін В. В. (рос. Шульгин) – I: 133; II: 293, 306, 670, 677, 746, 758, 795, 880
- Шульгін О. Я. (рос. Шульгин А. Я.) – II: 430, 433, 453
- Шухерт Ч. – II: 856, 918, 919
- Щеглов М. П. (рос. Щеглов Н. П.) – I: 369, 513
- Щегловітов І. Г. – II: 306
- Щедрин, див. Салтиков-Щедрін М. Є.
- Щедров Г. П. – I: 310, 487
- Щеньовський Щ. (Szczeniowski S.) – I: 229, 233
- Щепкін Є. М. (рос. Щепкин Е. Н.) – II: 455
- Щепкін М. С. – II: 455
- Щербаківський В. М. (рос. Щербаковский В. М.) – I: 177; II: 219, 221, 224, 226, 229, 456, 673, 675, 677, 752, 754
- Щербаківський Д. М. – I: 257, 264
- Щербаков Д. І. (рос. Щербаков Д. И.) – I: 80; II: 398, 402
- Щербатський Ф. І. (рос. Щербатский Ф. И.) – II: 420, 427
- Щириковський В. О. (рос. Щириковский В. А.) – II: 315, 330
- Щукар'єв А. М. (рос. Щукарёв А. Н.) – I: 371, 372, 513
- Щукін П. І. – II: 655
- Щусєв С. В. (рос. Щусев) – II: 459–461
- Едельштейн Я. С. – I: 419
- Эйтель В., див. Ейтель В.
- Эйхвальд Э., див. Ейхвальд Е.
- Эльперин Я. С. – I: 266
- Энгельгардт А. П. – I: 384
- Энгельс Ф. – II: 432
- Эрна Феодоровна – I: 141, 142, 146
- Юдін Г. В. (рос. Юдин) – II: 822, 824, 899
- Юзефович М. В. – II: 795, 880
- Юниус Анонім – II: 574
- Юргенсон А. – II: 565, 637
- Юрі Г. – I: 80
- Юріцин С. – I: 560
- Юркова О. В. – I: 10
- Юрлов А. С. – II: 977
- Яворский Ю. – II: 55
- Яворський І. Л. – II: 332; див. також: Сахар Медович
- Якоб Л. Г. – II: 419
- Якобсон Р. О. – II: 418, 423, 424
- Яковенки – II: 600, 621, 622, 626, 627, 718, 725, 782
- Яковенко В. В. – II: 616, 618, 661, 718, 783
- Яковенко В. І. (рос. Яковенко В. И.) – II: 599, 616, 621, 654, 659, 669, 716, 745, 783
- Яковенко М. М. – II: 654
- Яковенко Н. Д. – II: 661, 783
- Яковицький І. (Jakowicki I.) – I: 347, 505
- Яковкін О. О. (рос. Яковкин А. А.) – I: 230, 235
- Яковлев В. Г. (рос. Яковлев) – II: 662, 865
- Якуб В. – I: 227, 231
- Якушкін І. В. (рос. Якушкин И. В.) – II: 153, 155, 361, 463–466
- Якушкіна М. Ф. (уродж. Татарінова; рос. Якушкина) – II: 46, 466
- Ян Казимир – I: 142
- Яната О. А. (рос. Яната А. А.) – I: 47, 255, 257, 260; II: 536
- Янг Д. – II: 667
- Янжул І. І. (рос. Янжул И. И.) – II: 443, 448
- Яницький М. М. – II: 13
- Яннаш П. (Jannasch P.) – I: 333, 347, 499
- Янович Н. В. – II: 397, 554, 605, 633, 643, 658
- Яновская Е. – II: 813
- Яновський Л. В. – I: 132
- Яновський Ф. Г. (рос. Яновский) – I: 116, 128; II: 601, 656
- Ян-Рубан, див. Поль (Рубан-Поль) Г. М.
- Яременко Г. Є., див. Кривобок Г. Є.
- Яременко Л. М. – I: 10
- Яроцький Л. О. (рос. Яроцкий Л. А.) – II: 467, 468, 973, 976
- Яроцький О. І. (рос. Яроцкий А. И.) – II: 467, 570, 640, 973, 976
- Ярошенко С. П. – II: 346, 347
- Ясинский – II: 55

- Яснопольський Л. М. (рос. Яснопольский Л. Н.) – I: 114; II: 101, 112, 119, 132
 Яцевич М. Г. – I: 330, 497
 Ячевський А. А. (рос. Ячевский) – II: 83, 85
 Ячевський Л. А. (рос. Ячевский) – I: 9, 138, 154; II: 469, 470
 Яшвіль Н. Г. – II: 775
- Askenazy S. – II: 723
 Baer K. E., див. Бер К. М. (Е.)
 Beazley Ch. R., див. Бізлі Ч. Р.
 Beck A., див. Бек А.
 Beck R., див. Бек Р.
 Becke F. J. K., див. Бекке Ф. Й. К.
 Berzelius J. J., див. Берцеліус Є. Я.
 Białaszewicz K. J., див. Бялашевич К.
 Białobrzewski C., див. Бялобжезький Ч.
 Bobrowna (Bóbr-Modrakowa) I., див. Бобрувна І.
 Braun F., див. Браун Ф. О.
 Brauns R., див. Браунс Р.
 Brønsted J. N., див. Бренстед Й.-Н.
 Brunnée R. – I: 367, 511
 Brykczyński R., див. Брикчинський Р.
 Buffon G.-L. L., див. Бюффон Ж.-Л. Л.
 Chabaud V. – II: 270
 Chamberlin W. H. – II: 839
 Cichocki J., див. Цихоцький Я.
 Cichocki S. – I: 229; див. також: Цихоцький Я.
 Cohen E. – I: 325, 368
 Cornu F., див. Корну Ф.
 Dalberg Acton D., див. Дальберг-Актон Дж.
 Dana E. S., див. Дана (Дена) Е.
 Dana J. D., див. Дана (Дена) Дж. Д.
 Debray H. J., див. Дебре А.
 Döllinger J. J., див. Доллінгер Й. Й.
 Domeyko I. I., див. Домейко І. І.
 Dorabialska A. D., див. Дорабальська А.
 Droop C., див. Дрооп К. А.
 Duranloup F., див. Дюпанлу Ф.
 Duparc L.-C., див. Дюпарк Л.-С.
 Eitel W. J. H., див. Ейтель В.
 Ernst M., див. Ернст М.
 Figuier L. – II: 276
 Foigt, див. Voit F.
- Fuess R., див. Фюсс Р.
 Giedroyć W., див. Гедройч В.
 Golder F. A., див. Голдер Ф. А.
 Grabianka-Leszczyc S. A., див. Граб'янка (Грабянка) С. В.
 Gramont A., див. Граммон А.
 Groszkowski J., див. Грошковський Я.
 Groth P. H. R., див. Грот П. Г.
 Hersch, див. Герш К.
 Herszfeld H., див. Гершфінкель Г.
 Heyd W., див. Хейд В.
 Hintze C. A. F., див. Гінце К. А. Ф.
 Hoff (van't Hoff) J. H., див. Вант-Гофф Я. Х.
 Hoorickx G., див. Орікс Г.
 Huxley T. H., див. Гакслі (Хакслі; Гекслі) Т. Г.
 Jakób W., див. Якуб В.
 Jakowicki I., див. Яковицький І.
 Jannasch P., див. Яннаш П.
 Jams, див. Джинс Дж. Г.
 Joly D., див. Долі Д.
 Kalandyk S., див. Каландик С.
 Kalinowski S., див. Калиновський С.
 Kayser E., див. Кайзер Е.
 Kobell W. X. F., див. Кобелль Ф.
 Kolbeck F., див. Колбек Ф.
 Krantz F., див. Крантц (Кранц) Ф.
 Krantz A. A., див. Кранц А. А.
 Kreutz F., див. Крейтц Ф.
 Lacroix A., див. Лакруа А.
 Lamennais F. R., див. Ламенне Ф. Р.
 Lane A. Ch., див. Лейн А.
 Lehmann O. – I: 356
 Leitz E., див. Лейтц Е.
 Lévi S., див. Леві С.
 Loyola I., див. Лойола Ігнатій
 Maupassant G., див. Мопассан Г.
 Mez G., див. Мец Г.
 Mianowski J., див. Мяновський Ю.
 Naumann C. F., див. Науман (Науманн) К. Ф.
 Neumaier M., див. Неймайр М.
 Newman J. H., див. Ньюмен (Ньюман) Дж. Г.
 Oppenheim H., див. Оппенгейм Г.
 Oppenheim S., див. Оппенгейм С.
 Orzel J., див. Орсель Ж. Ф.
 Pascal B., див. Паскаль Б.

- Pawłowski C. A., див. Павловський Ц.
Pieńkowski S., див. Пеньковський С.
Pleśniewicz S., див. Плешневич С.
Poggendorff J. C., див. Поггендорфф Й. Х.
Pošerný Fr. – I: 324
Rambaud, див. Рамбо
Rammelsberg C. F. – I: 315; II: 313
Raoult F. M., див. Рауль Ф.
Reide – I: 397, див. також: Reidl
Reidl – I: 397, див. також: Reide
Reinisch R., див. Райніш Р.
Richard A., див. Рішар А.
Rommel C. D., див. Роммель К. Д. (Х. П.)
Rosenbusch H. – I: 315, 336
Rutherford E. – I: 230
Sabatier (Sabbattier) A., див. Сабатьє А.
Schenck R. – I: 356
Scleus B., див. Склеї Б.
Singer Ch. J. – II: 698
Slavík F., див. Славік Ф.
Soret Ch. – II: 317, 331
Starkiewicz J., див. Старкевич Е.
Starzyński S., див. Стажинський С.
Stremme H., див. Штремме Г.
Suess E., див. Зюсс Е.
Sully Prudhomme R. F. A., див. Сюллі-Прю-
дом Ф. А.
Świętosławski W., див. Свентославський В.
Szczeniowski S., див. Щеньовський Щ.
Teilhard de Chardin P. – II: 96
Thorpe T. E., див. Торп Е.
Tomczycka M., див. Томчицька М. Е.
Tschermak G., див. Чермак Г.
Turska-Kuśmierz E., див. Турська Е. А.
Überweg F., див. Ібервег Ф.
Ulrich G., див. Ульріх Г.
Verity R., див. Веріті Р.
Voigt – I: 383
Voit F. W., див. Фойт Ф.
Vrba K., див. Врба К.
Weinschenk E. H. O. K., див. Вейншенк
(Вайншенк) Е. Г.
Wertenstein L., див. Вертенштайн Л.
Werther A. F. G., див. Вертер Г.
Weyberg Z. S., див. Вейберг З. Щ.
Wheeler J. A., див. Вілер (Уїлер) Д. А.
Wójcicki Z. T., див. Вуйціцький З. Т.
Wolfke M., див. Вольфке М.
Young N. S., див. Переслені Н. С.
Young C. C. – II: 96
Zirkel F. – I: 361, 364
Zittel K. A. – I: 337
Zola É., див. Золя Е.
Zwaardemaker H. – I: 559

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ТА АБРЕВІАТУР

АМН – Академія медичних наук
АН – Академія наук
АРАН – Архів Російської академії наук
АРСР – автономна радянська соціалістична республіка
Бамлаг – Байкало-Амурський виправно-трудоий табір (*рос.* Байкало-Амурский исправительно-трудоий лагерь)
БЮГЕЛ, Биогел – Біогеохімічна лабораторія (*рос.* Биогеохимическая лаборатория)
ВАК ВКВШ – Вища атестаційна комісія Всесоюзного комітету з вищої школи
ВАСГНІЛ – Всесоюзна академія сільськогосподарських наук імені Леніна
ВБУ – Всенародна бібліотека України
ВЖК – Вищі жіночі курси
Виконком – виконавчий комітет
ВІМС – Всесоюзний інститут мінеральної сировини
ВІР – Всесоюзний інститут рослинництва
ВІНО, ВИНО – вищий інститут народної освіти (*рос.* высший институт народного образования)
ВНДГРІ – Всесоюзний науково-дослідний геологорозвідувальний інститут
ВНДІ – всесоюзний науково-дослідний інститут
ВРНГ – Вища рада народного господарства
ВТТ – виправно-трудоий табір
ВУАН – Всеукраїнська академія наук
Вукоопспілка – Всеукраїнська спілка споживчої кооперації
ВУКСУ – Всеукраїнський комітет сприяння вченим
ВУЦВК – Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет
ВЦВК, ВЦИК – Всесоюзний Центральний Виконавчий Комітет (*рос.* Всесоюзный Центральный Исполнительный Комитет)
ГГРУ – Головне геологорозвідувальне управління
Генштаб – Генеральний штаб
Геолком – Геологічний комітет

ГЕОХІ – Інститут геохімії та аналітичної хімії ім. В. І. Вернадського
Головна наука – Головне управління науковими, науково-художніми та музейними установами
Госиздат – Державне видавництво (*рос.* Государственное издательство)
ГРП – геологорозвідувальна партія
Губраднаргосп – губернська рада народного господарства
ГУЛАГ – Головне управління виправно-трудова таборів, трудових поселень та місць ув'язнення НКВС СРСР (*рос.* Главное управление исправительно-трудова лагерей, трудовых поселений и мест заключения НКВД СССР)
ДАК – Державний архів м. Києва
ДАРФ – Державний архів Російської Федерації
Держархів – державний архів
Дніпробуд – Будівельна організація зі спорудження Дніпровської гідроелектростанції
Дніпрогес – Дніпровська гідроелектростанція
Добрармія – Добровольча армія
есер – член партії соціалістів-революціонерів
ЗСПР – Збройні сили Півдня Росії
ЗУНР – Західно-Українська Народна Республіка
ИАН – «Известия академії наук»
ИОНХ – Інститут загальної та неорганічної хімії (*рос.* Институт общей и неорганической химии)
ІГМ – Інститут геології і мінералогії
ІГН – Інститут геологічних наук
ІНО, ІНО – інститут народної освіти (*рос.* институт народного образования)
ІПМП – Інститут прикладної мінералогії і петрографії
ІР – Інститут рукопису
ІРЛІ – Інститут російської літератури (Пушкінський Дім)
кадет – член конституційно-демократичної партії
КДА – Київська духовна академія
КЕПС – Комісія з вивчення природних продуктивних сил (*рос.* Комиссия по изучению естественных производительных сил)
КІЗ, КІЗ – Комісія з історії знань (*рос.* Комиссия по истории знаний)
Комінтерн – Комуністичний інтернаціонал
КК – кримінальний кодекс
КПІ – Київський політехнічний інститут
КП(б)У – Комуністична партія (більшовиків) України
КПУ – Комуністична партія України
Кримнаросвіти – Кримський відділ народної освіти
Кримпрофрада – Кримська рада професійних спілок
Кримревком – Кримський революційний комітет
КСУ – Курортно-санаторне управління
КУБУ – Комісія з поліпшення побуту вчених (*рос.* Комиссия по улучшению быта ученых)
Ленрада – Ленінградська міська рада депутатів трудящих
ЛНВ – «Літературно-науковий вісник»
ЛОП відділення – отоларингологічне відділення

МВД – Міністерство внутрішніх справ (*рос.* Министерство внутренних дел)
МДУ – Московський державний університет
Мінздрав – Міністерство охорони здоров'я
МНО – Міністерство народної освіти
НААН – Національна академія аграрних наук
НАН – Національна академія наук
Наркомат – народний комісаріат
Наркомзем, НКЗС – Народний комісаріат земельних справ
Наркомос, Наркомосвіти, НКО – Народний комісаріат освіти
Наркомсобес, горсобес, крайсобес, окрсобес – Народний комісаріат соціального забезпечення; міський, крайовий, окружний відділ соціального забезпечення (*рос.* Народный комиссариат социального обеспечения; городской, краевой, окружной отдел социального обеспечения)
НБУ – Національна бібліотека України
НБУВ – Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
НДІ – науково-дослідний інститут
НКВС, НКВД – Народний комісаріат внутрішніх справ (*рос.* Народный комиссариат внутренних дел)
НКЗ – Народний комісаріат землеробства
НКЮ – Народний комісаріат юстиції
Норильлаг – Норильський виправно-трудоий табір (*рос.* Норильский исправительно-трудоий лагерь)
НТШ – Наукове товариство ім. Шевченка
ОВД – Область Війська Донського
ОДПУ, ОГПУ – Об'єднане державне політичне управління (*рос.* Объединенное государственное политическое управление)
Осваг – Повідомне агентство – інформаційно-пропагандистський орган Добровольчої армії (*рос.* Осведомительное агентство – информационно-пропагандистский орган Добровольческой армии)
ОУН – Організація українських націоналістів
Пб – Петербург
ПНР – Польська Народна Республіка
Раднарком, РНК – Рада народних комісарів
РАН – Російська академія наук
РВ РНБ – Рукописний відділ Російської національної бібліотеки
РДВІА – Російський державний військово-історичний архів
Реввійськрада – Революційна військова рада
Ревком – революційний комітет
РОКК – Російське товариство Червоного Хреста (*рос.* Российское общество Красного Креста)
РРФСР – Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка
РСДРП(б) – Російська соціал-демократична робітничка партія (більшовиків)
РСФРР – Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка
САГУ – Середньоазіатський державний університет (*рос.* Среднеазиатский государственный университет)

- САСШ – Північно-Американські Сполучені Штати (рос. Северо-Американские Соединенные Штаты)
- Свободлаг – виправно-трудоий табір у м. Свободному (рос. исправительно-трудоий лагерь в г. Свободном)
- СВУ – «Спілка визволення України»
- СГВКУ – Сільськогосподарський вчений комітет України при Міністерстві земельних справ Української Держави
- СГНКУ – Сільськогосподарський науковий комітет України
- Сиблаг – Управління таборів особливого призначення у Західно-Сибірському краї (рос. Управление лагерей особого назначения в Западно-Сибирском крае)
- Сквуз – Рада комісарів вищих навчальних закладів (рос. Совет комиссаров высших учебных заведений)
- СМЕРШ – військові контррозвідувальні організації в СРСР під час Другої світової війни (походить від скороченого «смерть шпіонам»)
- Совнархоз – Рада народного господарства (рос. Совет народного хозяйства)
- СПб – Санкт-Петербург
- СПбФ АРАН – Санкт-Петербурзька філія Архіву Російської академії наук (рос. Санкт-Петербургский филиал Архива Российской академии наук)
- СССР – Союз Радянських Соціалістичних Республік (рос. Союз Советских Социалистических Республік)
- Стальпроект – Організація з проектування будівництва металургійних підприємств
- СХУК – Сільськогосподарський вчений комітет при Міністерстві землеробства (рос. Сельскохозяйственный ученый комитет)
- США – Сполучені Штати Америки
- Тагилстрой – Трест з будівництва Нижньотагільського металургійного комбінату (рос. Трест по строительству Нижнетагильского металлургического комбината)
- ТУАК – Таврійська учена архівна комісія
- ТУП – Товариство українських поступовців
- УАН – Українська академія наук
- УАПЦ – Українська автокефальна православна церква
- УВАН – Українська вільна академія наук
- УВО – Українська військова організація
- УВУ – Український вільний університет
- УДХП – Українська демократично-хліборобська партія
- Укрмет – Українська метеорологічна служба
- УНТ – Українське наукове товариство
- УНР – Українська Народна Республіка
- УПСФ – Українська партія соціалістів-федералістів
- УРСР, УССР – Українська Радянська Соціалістична Республіка (рос. Украинская Советская Социалистическая Республіка)
- УСДП – Українська соціал-демократична партія
- УСДРП – Українська соціал-демократична робітничка партія
- УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка
- УСХД – Український союз хліборобів-державників
- УЦР – Українська Центральна Рада

- ХДУ – Харківський державний університет
ХСРД – Харківська рада робітничих депутатів (*рос.* Харьковский совет рабочих депутатов)
ЦДАВО – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України
ЦДАГО – Центральний державний архів громадських об'єднань України
ЦДІАК – Центральний державний історичний архів України, м. Київ
Центрархів – Центральне архівне управління при ВЦВК (ЦВК СРСР)
ЦеКУБУ, ЦКУБУ – Центральна комісія з поліпшення побуту вчених (*рос.* Центральная комиссия по улучшению быта ученых)
ЦЕСУС – Центральний союз українського студентства
ЦК – Центральний комітет
ЦСУ – Центральне статистичне управління
Цукротрест – об'єднання цукрових підприємств
ЧК – надзвичайна комісія (*рос.* чрезвычайная комиссия)
- ARA – American Relief Administration (Американська адміністрація допомоги)
BAR – Columbia University Libraries Bakhtmeteff Archive of Russian and East European History and Culture (Бахметевський архів російської і східноєвропейської історії та культури Бібліотеки Колумбійського університету)
ОСМ – Organisation Civile et Militaire (цивільна військова організація французького Руху Опору під час Другої світової війни)
SGGW – Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie (Головна школа сільськогосподарства у Варшаві)
USA – The United States of America (Сполучені Штати Америки)
UTC – Universal Time Coordinated (Всесвітній координований час; стандарт)

ЗМІСТ

ПРИВАТНО-ДІЛОВЕ ЛИСТУВАННЯ

К–Я

Казанська О. В.	7
Казмін Микола Олексійович	9
Караваєв Володимир Опанасович	10
Келлер Лев Васильович	15
Кістяківський Володимир Олександрович	20
Клевезаль Еліконіда Георгіївна	28
Колубовський Яків Миколайович	30
Кольцов Микола Костянтинівич	33
Коновалов Михайло Іванович	40
Косинський Володимир Андрійович	42
Краснова Анастасія Миколаївна	45
Крилов Микола Митрофанович	50
Криловський Амвросій Семенович	52
Криштафович Микола Йосипович	57
Кузнецов Микола Іванович	70
Кулжинський Сергій Климентійович	72
Кушакевич Сергій Юхимович	73
Лейтес Самуїл Мойсейович	75
Леонтович Олександр Васильович	77
Лещенко Микола Карпович	79
Ліскун Юхим Федотович	82
Лічков Борис Леонідович	86
Лучицька Марія Вікторівна	136
Лучицький Володимир Іванович	138
Лучицький Іван Васильович	140
Маклаков Василь Олексійович	144
Малиновська Євгенія Іоаннікіївна	146
Медведев Анатолій Костянтинівич	147
Медіш Марко Миколайович	153
Мерейнес Григорій Давидович	156
Мікей Олександр (Ісаак) Якович	159

Міссуна Ганна Болеславівна	176
Модзалевський Лев Борисович	178
Мокржецький Сигізмунд Олександрович	182
Мухин Михайло Миколайович	190
Набоких Олександр Гнатович	196
Нагорний Олександр Васильович	201
Небольсін Василь Дмитрович	205
Нечаєв Василь Михайлович	207
Нечаєв Олексій Васильович	213
Ніколаєв Валентин Федорович	218
Образцов С.	230
Олеховська Марія Євдокимівна	232
Олеховський Михайло Олександрович	242
Орбеліані Олексій Митрофанович	259
Орженцький Роман Михайлович	261
Орлов Олександр Миколайович	263
Осипов Іван Павлович	265
Павлик Михайло Іванович	271
Педдакас Іван Мартинович	275
Петрункевич Іван Ілліч та Петрункевич Анастасія Сергіївна	278
Пітковська Цецилія Наумівна	310
Прендель Ромул Олександрович	312
П'ятницький Порфирій Петрович	334
Різниченко Володимир Васильович	344
Ротерт Владислав Адольфович	346
Ротмістров Володимир Григорович	348
Рутковська Віра Леонідівна	349
Самойлов Яків Володимирович	351
Славік Франтішек	363
Смірнов Дмитро Арсенович	364
Стеклов Володимир Андрійович	365
Талієв Валерій Іванович	368
Танфільєв Гаврило Іванович	376
Тихонович Микола Миколайович	380
Троцина Володимир Костянтинович	387
Усанович Михайло Ілліч	388
Ферсман Олександр Євгенович	397
Фортунато Лев Михайлович	403
Френкель Яків Ілліч	404
Цветіков Олексій Миколайович	406
Черниш Всеволод Іванович	414
Чижевський Дмитро Іванович	417

Чикаленко Лев Євгенович	428
Чирвинський Петро Миколайович	434
Шкляревський Анатолій Орестович	437
Штебер Едуард Альбертович	450
Шульгин Олександр Якович	453
Щепкін Євген Миколайович	455
Щербаківський Вадим Михайлович	456
Щусев Сергій Вікторович	459
Якушкін Іван В'ячеславович	463
Яроцький Олександр Іванович	467
Ячевський Леонард Антонович	469

ОФІЦІЙНЕ ЛИСТУВАННЯ

№ 330. Звернення директора Катеринославського вищого гірничого училища до В. І. Вернадського щодо надання відгуку на наукові праці кандидатів на кафедрі мінералогії. 12 листопада 1907 р.	473
№ 331–335. Листування декана Сільськогосподарського відділення Київського політехнічного інституту П. Р. Сльозкіна з В. І. Вернадським у справі надання відгуку на наукові праці кандидатів на кафедрі мінералогії та геології. 17 жовтня 1911 р. – 6 березня 1912 р.	475
№ 336. Запрошення В. І. Вернадському від Є. Г. Стеценка на засідання Каналізаційної комісії м. Полтава. 28 серпня 1916 р.	479
№ 337. Лист секретаря Комісії для вироблення законопроекту про утворення УАН В. Л. Модзалевського до голови комісії В. І. Вернадського із запрошенням на перше засідання. 5 липня 1918 р.	480
№ 338. Лист міністра народної освіти Української Держави М. П. Василенка до голови Комісії по вищих учбових закладах та наукових установах України В. І. Вернадського щодо стипендій для аспірантів. 8 липня 1918 р.	482
№ 339–350. Листи Комісії по вищих учбових закладах та наукових установах України на чолі з В. І. Вернадським до міністра народної освіти Української Держави М. П. Василенка в справах комісії. 14 липня 1918 р. – [вересень] 1918 р.	483
№ 351–352. Листи В. І. Вернадського до міністра земельних справ Української Держави В. Г. Колокольцова в справі виділення землі для Акліматизаційного і Ботанічного садів. [Не раніше 17 вересня – не пізніше 19 жовтня 1918 р.].	492
№ 353. Лист Ярьєвської волосної народної управи до академіка В. І. Вернадського в справі державної підтримки місцевої української гімназії. 30 жовтня 1918 р.	495
№ 353. Лист президента УАН В. І. Вернадського та неодмінного секретаря УАН А. Ю. Кримського до міністра народної освіти Української Держави П. Я. Стебницького з подякою від Спільного зібрання УАН за сприяння у створенні Академії. 30 листопада 1918 р.	497

№ 355. Лист Міністерства земельних справ Української Держави до президента УАН В. І. Вернадського щодо призначення його головою Вченого комітету міністерства. 9 грудня 1918 р.	498
№ 356–357. Листи в. о. директора департаменту вищої школи МНО УНР В. В. Дуб'янського до президента УАН В. І. Вернадського із запрошенням взяти участь у роботі Комісії по вищих школах та наукових установах. 18 січня 1919 р.	500
№ 358. Лист міністра земельних справ УНР М. Ю. Шаповала до В. І. Вернадського щодо призначення проф. О. В. Фоміна членом СГВКУ. 27 січня 1919 р.	503
№ 359. Лист УАН до Київської духовної академії з проханням передати бібліотеку КДА в тимчасове користування. 16 лютого 1919 р.	504
№ 360. Лист секретаря Фізико-математичного відділу УАН С. П. Тимошенка до В. І. Вернадського у справі підготовки матеріалів для видань відділу. 19 лютого 1919 р.	505
№ 361. Лист голови Відділу соціальних наук УАН Ф. В. Тарановського до В. І. Вернадського у справах М. І. Ганфмана та В. А. Косинського. 20 березня 1919 р.	506
№ 362. Лист секретаря фізико-математичного факультету Університету св. Володимира О. М. Льовшина до президента УАН В. І. Вернадського із запрошенням на засідання факультету. 11 квітня 1919 р.	508
№ 363. Лист директора Інституту технічної механіки УАН С. П. Тимошенка до В. І. Вернадського в справі придбання книжок. 27 квітня 1919 р.	509
№ 364. Лист-заява ентомолога Л. К. Круліковського до президента УАН В. І. Вернадського з проханням взяти в тимчасове відання Академії колекцію лускокрилих Л. А. Шелюжка. 30 квітня 1919 р.	511
№ 365. Лист Ентомологічного відділу Київської обласної сільськогосподарської дослідної станції до В. І. Вернадського з інформацією про колекцію Л. А. Шелюжка. 31 квітня 1919 р.	514
№ 366. Лист директора Акліматизаційного саду М. Ф. Кащенко до президента УАН В. І. Вернадського щодо необхідності охоронної грамоти на майно саду. 2 травня 1919 р.	516
№ 367. Лист директора Інституту технічної механіки УАН С. П. Тимошенка до В. І. Вернадського щодо участі в засіданні Раднаргоспу і в справах Академії. 3 травня 1919 р.	518
№ 368. Лист директора Інституту технічної механіки УАН С. П. Тимошенка до В. І. Вернадського у справах Академії. 18 червня 1919 р.	520
№ 369. Лист ученого секретаря Вченого комітету Наркомзему УСРР О. Г. Алеша до В. І. Вернадського із запрошенням на засідання комітету. 24 липня 1919 р.	521
№ 370. Лист в. о. попечителя Київської навчальної округи Є. В. Спекторського до президента УАН В. І. Вернадського щодо необхідності повернення будинку Левашовського пансіону його власникам. 17 вересня 1919 р.	523

- № 371–372. Листи канцелярії попечителя Київської навчальної округи до академіка В. І. Вернадського в справах УАН. 8 жовтня 1919 р. – 11 жовтня 1919 р. 525
- № 373. Лист академіка В. І. Вернадського до Київського губернатора у справі повернення Українською академією наук будинку Левашовського пансіону. 11 жовтня 1919 р. 527
- № 374. Лист Ради Таврійського університету до В. І. Вернадського з повідомленням про обрання його ректором університету. 12 жовтня 1920 р. 528
- № 375. Лист Таврійської вченої архівної комісії до ректора Таврійського університету В. І. Вернадського із запрошенням на засідання. 25 жовтня 1920 р. 529
- № 376. Лист Сімферопольського відділення Товариства межових інженерів до В. І. Вернадського із запрошенням на засідання секції VII з'їзду Таврійських наукових асоціацій. 18 жовтня 1920 р. 530
- № 377. Лист Таврійської вченої архівної комісії до В. І. Вернадського із повідомленням про обрання його почесним членом комісії. 13 листопада 1920 р. 531
- № 378. Телефонограма керуючого справами Ревкому Криму ректорові Таврійського університету В. І. Вернадському із запрошенням на перемовини щодо проф. М. М. Дітерікса. 20 листопада 1920 р. 532
- № 379. Лист ректора Таврійського університету В. І. Вернадського до голови Військово-революційного комітету Криму у справі переїзду до Петрограда або Москви. 20 грудня 1920 р. 533
- № 380. Лист заступника голови Сільськогосподарського наукового комітету України до В. І. Вернадського в справі організації Сільськогосподарського наукового комітету Криму. [Не пізніше 27 грудня 1920 р.]. 536
- № 381–382. Листи ректора Таврійського університету В. І. Вернадського до завідувача відділу народної освіти Кримревкому щодо планів залишити Крим. 28 грудня 1920 р. – 3 січня 1921 р. 537
- № 383. Лист комісара вищих навчальних закладів Криму до ректора Таврійського університету В. І. Вернадського з приводу скликання засідання Ради професорів. 11 січня 1921 р. 540
- № 384. Копія листа Наркомосвіти до Наркомсоцзабезпечення УСРР, надіслана до відома академіку В. І. Вернадському, про надання пенсії М. Є. Олеховській. 17 січня 1929 р. 541
- № 385. Телеграма В. І. Вернадського президенту ВУАН з проханням допомогти двоюрідній сестрі Л. О. Нейоловій. 17 квітня 1934 р. 545
- № 386. Лист Кримського державного педагогічного інституту ім. М. В. Фрунзе до В. І. Вернадського із запрошенням узяти участь у відзначенні 40-річчя діяльності проф. С. П. Попова. [Не пізніше 13 червня 1938 р.]. 546
- № 387. Телеграма хімічного факультету Середньоазіатського державного університету до В. І. Вернадського щодо відзначення 20-річчя науково-педагогічної діяльності проф. М. І. Усановича. [Не пізніше 22 листопада 1943 р.]. 548

РОДИННЕ ЛИСТУВАННЯ

Вернадська Наталія Єгорівна	551
Вернадська-Толль Ніна Володимирівна	668
Вернадський Георгій Володимирович	793
Вульферт Лідія Карлівна	930
Комарова Надія Вікторівна	939
Короленко Андрій Олександрович	941
Мамчич Софія Олександрівна	944
Нейолова Лідія Олександрівна	958
Старицька Надія Олександрівна та Старицька Наталія Олександрівна	970
Старицький Єгор Павлович	977
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК	981
СПИСОК АБРЕВІАТУР	1027

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове електронне видання

В. І. ВЕРНАДСЬКИЙ І УКРАЇНА З ЛИСТУВАННЯ

**КНИГА 2
К—Я
ОФІЦІЙНЕ
РОДИННЕ**

АВТОРИ ТА УПОРЯДНИКИ:

С. М. Кіржаєв, К. Є. Новохатський, Л. М. Яременко, Н. М. Глушенко,
Л. І. Завалішина, Н. М. Зубкова, Д. І. Курас, Р. О. Марценюк

Редактори

Н. М. Зубкова, С. В. Шарабанова

Комп'ютерна верстка

О. І. Фуженко

Цитату під фронтисписом взято з листа В. І. Вернадського до неодмінного секретаря УАН академіка А. Ю. Кримського від 23 квітня 1921 р. (Інститут рукопису НБУВ, ф. І, од. зб. 26 209, арк. 6)

Підписано до електр. публ. 27.02.2019.

Формат 70 × 100/16.

Обл.-вид. арк. 68,0. Об'єм даних 5,78 Мб.

Видруковано у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського
просп. Голосіївський, 3, Київ-39, 03039

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 1390 від 11.06.2003